

JAJAČKO PODRUČJE
U OSLOBODILAČKOM
RATU I REVOLUCIJI
1941—1945.

zbornik
sjećanja

**JAJAČKO PODRUČJE
U OSLOBODILAČKOM RATU
I REVOLUCIJI
1941-1945.**

ZBORNIK SJEĆANJA

KNJIGA II

**Izdaju Skupštine opština
Donji Vakuf, Jajce i Šipovo
1983. godine**

ODBOR ZA IZDAVANJE ZBORNIKA

Stipo Bilan, Niko Boroja, Milka Bursać-Marijanac, Makso Dakić, Jovo Đukić, Ahmed Diubo, Hazim Eminefendić, Irfan Filipović, Mirko Grabei Mesud Hotić, [Branko Jeftenić\, Spiro Jovišević, Spaso Kalaba, Derviš Kršlak, Dragan Lacić, Branko Livančić, ISOVO Marković\, Rade Marković, Dragojlo Markić, Bogoljub Marijanac, Jovo Milovao, Radomir Mitrić, Marinko Nišić, Mirko Ponjević, Nurija Ribić, Hamdija Sinanović\, Mirko Simić, Vaskrsija Stupar, Fehko Sehalić\, Abdurahman Tupara, Tihomir Zrile

Predsjednik odbora

DRAGAN LACIĆ

REDAKCIJSKI ODBOR

*AHMED DŽUBO
HAZIM EMINEFENDIĆ
MESUD HOTIĆ
TODOR JOKIĆ
SPIRO JOVIŠEVIĆ
JOVO KLJAJIĆ
BRANKO LACIĆ
BOGOLJUB MARIJANAC
RADOMIR MITRIĆ
VASKRSIJA STUPAR
ABDURAHMAN TUPARA*

Predsjednik Redakcijskog odbora

AHMED DŽUBO

Sekretar Redakcijskog odbora

SPIRO JOVIŠEVIĆ

Glavni i odgovorni urednik

PERO MORAĆA

Redaktor

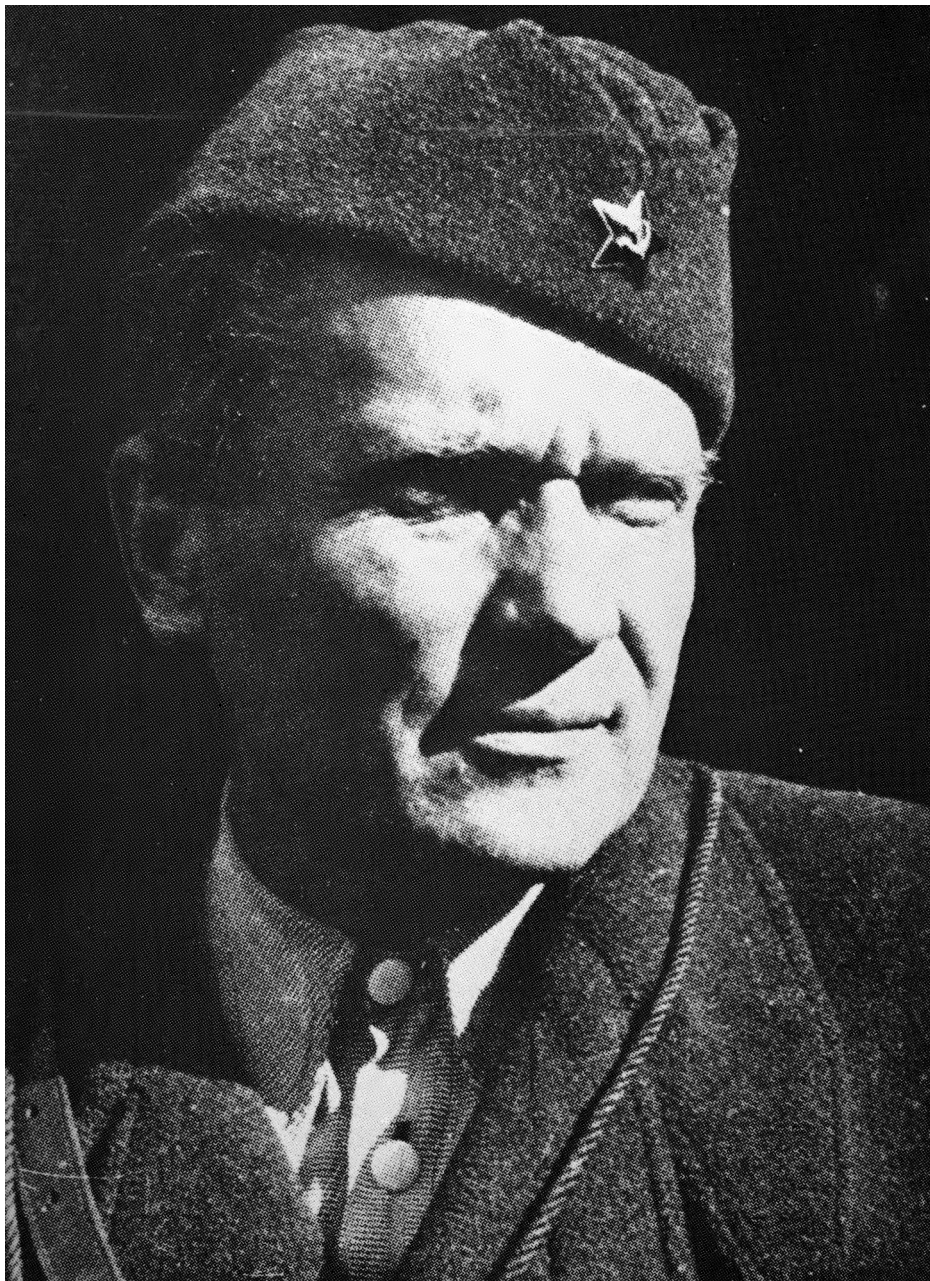
PETAR V. JANKOVIĆ

Lektor

JAN JA VANOVAĆ

Recenzenti

*Dr IBRAHIM KARABEGOVIĆ
VLADO KECMAN*

**Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda
Jugoslavije - Josip Broz Tito**

**JAJAČKO PODRUČJE
U OSLOBODILAČKOM RATU
I REVOLUCIJI
1941-1945.**

**Knjiga je štampana u saradnji sa Republičkim odborom SUBNOR-a
Bosne i Hercegovine**

Mesud Hotić
Radomir Mitrić

NEKE KARAKTERISTIKE RAZVOJA NOB-e U 1942.

Krajem 1941. godine vojno-politička situacija na jajačkom ustaničkom području bila je veoma složena i teška, posebno u žarištu ustanka, Janju i Pljevi. Neprijateljske ofanzive ostavile su teške posljedice - većina sela je spaljena i uništena - u teroru je stradao veliki broj stanovništva. Kako je ustanak od samog početka imao masovne razmjere i donekle stihijan karakter malobrojna i bez revolucionarnog iskustva organizacija KPJ na ovom području ulagala je napore na organizovanju i usmjeravanju ustaničkih masa na platformi narodnooslobodilačkog pokreta. Međutim, uspjesi na tom planu u ovom periodu bili su skromni. Od prvobitne ustaničke vojske organizovane su čete i bataljoni sa štabom odreda. I ova vojna organizacija bila je šarolika, sa preglomaznim jedinicama. Bataljon »Iskra« npr. imao je sedam, pa i devet četa. Komandni kadar bio je malobrojan i neiskusan. Više od polovine četa nije imalo političkog komesara, a gotovo sve čete bile su bez partijske organizacije. Većina četa nije živjela vojničkim životom jer nisu postojali uslovi smještaja. Ove snage branile su veliku slobodnu teritoriju i bile relativno slabo naoružane. Pored svih tih nedostataka, ove jedinice su bile aktivne, često su napadale neprijateljska uporišta i komunikacije.

U ovom periodu organizovani su seoski i opštinski narodnooslobodilački odbori, s osnovnom orijentacijom da se brinu o snabdijevanju vojske i zbrinjavanju najugroženijeg stanovništva. Drugi oblici organizovanja pozadine nisu bili razvijeni.

Jedinstvo i raspoloženje ustaničkih masa za borbu protiv okupatora i ustaša tada još nije bilo dovedeno u pitanje mada je bilo prisutno i osjećalo se djelovanje srpskih šovinističkih elemenata, koji su pozivali na osvetu i bratoubilački rat. Ovaj se proces pojačava dolaskom italijanskog okupatora u Mrkonjić-Grad, Donji Vakuf, Bugojno, Kupres i Glamoč. Ti elementi se počinju deklarirati kao zaštitnik srpskog življa od ustaških progona, što je imalo za posledicu jenjanje ustanka u nekim dijelovima Bosanske krajine. Uroš Drenović kao zamjenik komandanta III NOP odreda i komandant Bataljona »Kočić« već je bio postavio kontakte s Italijanima i na Konferenciji III NOP odreda u Gerzovu, 10. decembra 1941, proglasio svoj bataljon četničkim, te obustavio svaku borbu s neprijateljem na svom sektoru.

Osim Četničkog bataljona »Kočić« i na teritoriji III NOP odreda, koja je bila jako velika, jer je zahvatila sem dijela Bos. krajine i srednju Bosnu, takođe je došlo do previranja i formiranja četničkih jedinica. Na konferenciji u Agićima, 6. februara 1942. god. reorganizovan je III NOP odred i na njegovoj dotadašnjoj

teritoriji formiranje i IV NOP odred, tako daje teritorija i broj jedinica III NOP odreda smanjena, što je bila jedna od mjera za savlađivanje teškoća izazvanih dolaskom Italijana i pojavom četničke izdaje. U ovoj situaciji jedinice III NOP odreda, bataljoni »Iskra« i »Pelagić« nastavljaju borbu sa italijanskim okupatorom, koja je trajala od njihovog dolaska pa sve do njihovog povlačenja iz ovih krajeva. U to vrijeme štab III NOP odreda vrši pokušaj proširenja ustanka na desnu obalu Vrbasa između Bugojna i Jajca. U januaru 1942. upućuje manju grupu boraca, a u martu formira 5. bataljon i prebacuje ga na pomenuto područje. Poslije žestokih borbi i nastalih teškoća ovaj bataljon napustio je desnu obalu Vrbasa i po povratku u Blagaj kod Kupresa u njemu je nastalo previranje pod uticajem četnika - zbog čega je bataljon rasformiran.

Kako je jajačko ustaničko područje bilo na periferiji oslobođene teritorije Bosanske krajine, veze štaba III NOP odreda i jajačkog Okružnog komiteta KPJ sa štabom za Bos. krajinu i Oblasnim komitetom bile su neredovne i otežane, a poslije formiranja četničkog bataljona »Kočić« gotovo onemogućene, tako da je naša oslobođena teritorija bila još u većoj mjeri izolovana.

Političko previranje u ustaničkim redovima, koje je započelo 1941. god. nastavljalo se i u 1942. godini, samo sada još intenzivnije i u oštrijim formama. Dok je KPJ vodila borbu da ustaničke mase mobilise na platformi borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, bratstva i jedinstva svih naših naroda, dotle su četnici kao nosioci politike monarhističke Jugoslavije išli za tim da iznutra razbiju jedinstvo ustaničkih masa, izoluju KPJ i na taj način onemoguće razvoj oslobođilačke borbe.

Mada je četnička akcija na razbijanju ustanka u prvo vrijeme bila skrivena i odraz njihove nemoći da sami postignu taj cilj, poslije sporazuma s Italijanima na tome planu postaju sve aktivniji. Oni ubijaju naše kurire, komuniste, političke radnike, proglašavaju sve Muslimane i Hrvate ustašama, propagiraju da nije vrijeme za borbu i da treba čekati dolazak Saveznika itd. Prilikom napada III NOP odreda na Mrkonjić-Grad (25. februara 1942.), u kojem je bio italijanski garnizon, izvršili su otvorenu izdaju tako što su obavijestili Italijane o napadu, omogućili im da se izvuku iz grada na njihov sektor i što na svom pravcu uopšte nisu napadali iako su to bili obećali. U svojoj izdajničkoj raboti četnici idu dalje, i u aprilu 1942. Drenović potpisuje u Mrkonjić-Gradu sporazum s ustašama o zajedničkoj borbi protiv partizana.

Četnički uticaj na našem ustaničkom području imao je različitu jačinu i različite efekte. Dok je, npr. u Pljevi i Bataljonu »Iskra« bio jači i širi, između ostalog i zato što se Pljeva graničila sa sektorom četničkog bataljona »Kočić«, dotle je taj uticaj u Janju i Bataljonu »Pelagić« bio znatno manji. U Bataljonu »Iskra« od samog početka ustanka neometano je djelovala grupa četnika na čelu sa M. Trivunčićem, sistematski radeći na razbijanju Bataljona i ugušenju ustanka u Pljevi. To je naročito došlo do izražaja na zboru ovoga bataljona održanog krajem marta 1942. na Vodevom podu, kada su četnici pokušali da preuzmu komandu nad Bataljonom »Iskra«. Činjenica da u Bataljonu nije bilo političkih komesara (postojao je samo politički komesar bataljona dok ih čete nisu imale), da nisu postojale partijske organizacije ni u vojsci, ni na terenu, da Štab Bataljona nije bio potpun i daje djelovao neplanski, olakšavala je četničku akciju. Takođe ni štab III NOP odreda nije na vrijeme uočavao četničku opasnost i kasnio je u preduzimanju mjera za sređivanje stanja u ovom Bataljonu. Konačno, četnici su uspjeli da razbiju Bataljon i 17. maja 1942. od dijela boraca Bataljona »Iskra« s užeg područja Pljeve formiraju četnički »Gvozdeni bataljon«.

Ranije smo istakli daje situacija u Janju i Bataljonu »Pelagić« bila sasvim drugačija. U ovome Bataljonu postojali su politički komesari četa još od oktobra 1941. a partijske organizacije u četama formiraju se već u januaru 1942. Štab Ba-

taljona »Pelagić« ne samo što je bio potpun već je od samog početka djelovao organizovanije i uglavnom držao situaciju u svojim rukama. I u Štabu Bataljona postojala je partijska organizacija, a od novembra 1941. djelovao je i Sreski komitet KPJ za Jajce sa sjedištem u selu Čukliću (Janj). U ovom periodu u Janj i Bataljon »Pelagić« došla je desetina članova KP i SKOJ-a iz Jajca, i Donjeg Vakufa koji su svojom aktivnošću doprinijeli savlađivanju političkih teškoća, a posebno širenju bratstva i jedinstva u ustaničkim redovima. Pa i pored iznietog, ne bi se moglo reći da i u Bataljonu »Pelagić« kao i među stanovništvom nije bilo četničkog uticaja. Osnovno je da on nije mogao da uzme šire razmjere zbog toga što je četnička izdaja blagovremeno razobličavana i što su četnički elementi brzo odstranjivani iz jedinica.

Od posebnog značaja za organizovaniji politički rad i pobjedu linije KPJ na ovome području imala je Oblasna konferencija KPJ za Bosansku krajinu u Skenđer-Vakufu (21-23. II 1942.) u tom smislu što se znatno odlučnije prišlo ne samo raskrinkavanju četničke izdaje već i intenzivnijem političkom prosvjeđivanju uopšte i stvaranju odgovarajućih organizacionih formi, koje bi osiguravale pobjedu te linije. Početkom aprila 1942. god. održana je Sreska konferencija KPJ za Jajce, na kojoj su razmatrani zadaci komunista utvrđeni na Oblasnoj konferenciji. Došlo je do formiranja Udarne čete iz Bataljona »Pelagić«, koja je ušla u sastav Udarog protivčetničkog bataljona Bosanske krajine, pristupilo se formiranju omladinskih četa i vojno-političkoj obuci omladinaca, a takođe su pojačane pripreme za stvaranje partijskih organizacija na terenu.

Prateći razvoj situacije na teritoriji III i IV NOP odreda Operativni štab i Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu donijeli su odluku da razbiju četnike na teritoriji ovih odreda. Početkom aprila 1942. na sektor četničkog bataljona »Kočić« stigao je Udarni protivčetnički bataljon i otpočeo čišćenje. U ovoj akciji Štab Bataljona, ne poznavajući prilike, nije vodio računa da i u četničkom bataljonu ima ljudi koji su osuđivali četničku izdaju i bili spremni da se bore na liniji oslobodilačkog pokreta. Tada su napravljene krupne greške tako što je likvidirano nekoliko upravo onih ljudi koji su se zalagali za saradnju s partizanima i uživali značajan ugled u svojim sredinama. Ne samo što Udarni bataljon nije doveo do sređivanja stanja u sektoru bataljona »Kočić« već je olakšao četnicima njihovu razbijačku ulogu, posebno u Pljevi i u Bataljonu »Iskra«. Ovo tim prije jer je sa Udarim bataljonom, koji je prebačen na sektor Manjače, otišao skoro cio štab III NOP odreda i članovi Okružnog komiteta KPJ za jajačko područje.

Vojno-politička situacija na jajačkom području naglo se pogoršala. Partizanske snage nisu bile toliko brojne i jake da bi same mogle uspješno likvidirati četnike jer je četnička akcija bila povezana sa nastojanjima okupatora i ustaša da uguše ustanak. U tom cilju oni su preduzimali niz zajedničkih napada na ovo područje. U takvoj situaciji Sreski komitet KPJ i Štab Bataljona »Pelagić« donose odluku da se što hitnije uspostavi veza sa Operativnim štabom i Oblasnim komitetom KPJ za Bosansku krajinu i zatraže jače partizanske snage koje bi pomogle razbijanju četnika. Takođe je odlučeno da se zatraži povratak Udarne čete bataljona »Pelagić« i pristupilo se formiranju nove Udarne čete. Nakon ove intervencije Operativni štab je uputio novi Udarni bataljon pod komandom Slavka Rodića, zamjenika komandanta Operativnog štaba, koji 25. juna 1942. stiže na naše područje. Tih dana u Bataljon »Pelagić« povratila se i njegova Udarne četa. Po izbijanju Udarog bataljona u Podgoru, Kozila i Strojice, Drenovića četnici, među kojima i izvjestan broj četnika »Gvozdenog bataljona« zajedno sa satnijom domobrana iz Mrkonjić-Grada vrše napad na Udarni bataljon i dijelove Bataljona »Pelagić«. U žestokim borbama koje su tada vođene, Udarni bataljon je razbio četnike i domobrane. Od boraca iz Pljeve formiran je novi bataljon »Iskra«, ali

18-X-1941

АРХИВ
Југослав. НРР
Београд

ИЗВЕШТАЈ

Секретара О.К.К.Н.Ј. за Округ Јајце о раду О.К. од дана 18/X.1941. до дана 20/II.1942. године.

1.

Према инструкцијама П.К.К.Н.Ј. за Н.Х. организован је О.К. за Округ Јајце дана 18/X. 1941.године који захвата секторе: Јајце, Мркоњић, Кључ, Глагов, Ливно, Купрес, Д.Вакуф, Скендер Вакуф, Котор Варош, Теслић и Пرائمор, а на којима секторима је оперисао III.К.Н.О.Н.одред.

2.

РАД ОКР.КОМ.

У току свога рада О.К. је до данас захваљујући свом раду све поменуте секторе у војсци и позадини. Тежак је рад одмах у почетку је пренето у војску, обзиром да је наша војска регрутована у главном из села, војнички и политички заостала, што ради чега је тежак рад пренето у војску. С тим у вези О.К. је одмах у почетку прихватио војничке јединице и ставио себи у дужност да им пружи свестрану Партијску помоћ, организујући Парт.Јед. у Четама, Баталонима и Одреду, преко којих је развијао свој рад на првом реду да се у војсци организује Партија као једина гаранција за успјешно вођење устаника учвршћивања војничких јединица, изграђивања наше војске у духу праве народне војске. Радом на тој линији до данас се је успјело да су сви чланови Партије у војсци који су живјели на Партијским животом активни у партијске јединице са одговарајућим партијским дужностима. Поред отарих чланова партије, преко којих је партија у војсци успостављена, партија је појачана још и са новим члановима који су регрутовани из наше партизанске војске као одани, поштени и борбени борци који су заслужили да буду чланови КП Ј. Тако се до данас у војсци наша партија појачала у толикој мјери да ако се настави са интензивним радом и правилим спровођењем партијске линије моћи да осигура гаранција да ће се устанак водити са успјехом до коначне побједе. Тако исто да ће наша војска да постане права народна војска која ће бити свјесна своје улоге у данашњем друштву.

Одмах да напоменемо да и поред тога што се је успјело до данас у организационом погледу партије ни издалека не задовољена потребе партијског рада и живота у војсци, прво ради тога што 50 % наше војске не живи партијским животом, друго што устанак улази у све оштрију и одлучнију фазу и треће, што је класни непријатељ уочио куда устанак иде па је ради тога све своје расположиве снаге упрео да разбије овај устанак поготово када је свјестан да устанак води КОМ.ПАРТИЈА. Ето ради тога, на колико год се радило у војсци по партијској линији не смијемо се задовољити него се увјек мора кћи са појачаним снагама напред.

Имајући све ово на уму О.К. је настојао да захвати цјелокупну нашу војску са партијским животом па је у вези с тим до данас организовао у четама, баталонима и одреду партијске јединице.

I баталон /Мелагић/ са 4 чете организоване су парт. јединице 4 и 1 бат. јединица са укупним бројем партијаца	19
II бат./Искра/ са 7 чета организоване су 2 парт. јединица са бат. јединицом	
/укључиво Ливњански актив/ са партијаца.....	30
III баталон "Кочић" четнички није обухваћен парт. радом !	
IV баталон /Соко/ са 5 чета нема партијских група, са парт.	1
V баталон /Беран/ са 3 чете - са 3 парт. групе и бат. групом са партијаца	30
VI баталон са 7 чета - са 5 парт. група и баталонском групом са партијаца	31
VII баталон /Глагов/ са 7 чета - са баталонском групом у коју су укључени остали активисти - броји партијаца	13
Одредска група броји партијаца	3
Укупно чланова партије	127

Arhiv
Izveštaja KPJ
Sarajevu 6/

8

Економски положај села

Економски положај ових села је тежак. Нигдје као на сектору овог О.К-та не царује већа криза, биједа и глад. непријатељ је у овим крајевима уништио све што му је дошло до руку. Спалио је до темеља готово сва села, уништио сељачка gospodarstva. Поклао, поубијао и живе спалио жене, луде и дјецу, а неке одвео. Извршена су масовна убијања нарочито на секторима Клауч, Гламоч, Ливно, Јајце и Мирковић. Економски живот у овим селима је потпуно уништен, а нити ће се моћи оживити у догледно вријеме. Стаковништво ових крајева већ одавно гладује. Изложено је цичи зими. Највише се живи у сеоским подрумима у којима је стрпано више породица са 10-20 дјеце. То је права слика економског положаја ових села.

Политички живот

Политички живот у овим крајевима одвија се под разним политичким утјецима. Развијена је политичка дјелатност окупатора, усташких власти, четничких елемената и на другој страни наше партије. Окупаторска политика одражава се у пропаганди за сарадњу талијанских војних власти и српског народа, у расписивању братоубилачке борбе и подржавању четничких елемената.

Усташке власти покушавају склонити извјесне елементе на сарадњу вежући их са економским уступцима /подјела зита оним који долазе у градове, продаја соли и најнужнијих кућних потреба - петролеја и сл./ Овдје је ријеч о српским елементима.

Четнички елементи данас коче народно ослободилачку борбу, саботирају ту борбу и отворено наступају против наше бескомпромисне борбе против окупатора. Они сарађују са талијанским војним властима /трговина, заједнички састанци и посјете/ и наступају као предстража класног непријатеља /против наших активиста/. Четнички елементи расписују мржњу Срба против Муслимана и Хрвата, позивају на осветнички рат - па донекле у том успијевају, позивајући се на то да су Муслимани и Хрвати напали српска села и убијали српски народ.

З а к љ у ч а к

Наш партијски актив је још увек малобројан у војсци и позадини. Њега треба проширити, повести у партију све што је поштено, борбено и одано нашој ствари.

Политички ниво нашег кадра треба подићи. Будност партијског кадра треба развити.

Нашем кадру треба посветити највећу пажњу у политичком образовању. У позадини треба развити пропаганду, пружити приступачну и актуелну штампу.

Свака партијска јединица у позадини и војсци мора бити снабђена литературом.

Против класног непријатеља треба наступати енергично и ефикасно.

Са овим би био завршен извјештај нашег Окружног комитета.

ОКРУЖНИ КОМИТЕТ
КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
за округ Ј а ј ц е

Факсимил Извјештаја секретара Окружног комитета КПЈ за округ Јајце о раду О. К. од дана 18/X 1941. до дана 20/11 1942. године. (Архив ЦК СРБЈ, Фонд ОК КПЈ Јс - 1942/1)

sada pod nazivom »Dobrovoljački«¹ koji je sa tim nazivom ostao kraće vrijeme. Akcijom Udarog bataljona i njegovim pravilnim odnosom, političko raspoloženje i odnos prema četnicima u Pljevi, a i šire, naglo se izmijenio jer se narod ovoga kraja takoreći očigledno uvjerio u saradnju četnika i ustaša i bio u mogućnosti da sagleda ko su mu pravi neprijatelji. Pa ipak, iako su četnici protjerani iz Pljeve i izgubili je kao svoje uporište, trebalo je ulagati nove napore da se novoformirani bataljon vojnički i politički učvrsti i da se pojača i organizuje politički rad u pozadini. Sve ovo pozitivno se odrazilo na cijelo jajačko ustaničko područje, nastala kriza u razvoju NOB-a uglavnom je prevladana i stvoreni uslovi za uspješniji rad u vojsci i pozadini. Ovo je još u većoj mjeri olakšano i ubrzano dolaskom proleterskih jedinica sa Vrhovnim štabom u Bosansku krajinu.

¹ »DOBROVOLJAČKA VOJSKA U NOR-u bila je posebna formacija koja je zajedno sa partizanskom vojskom činila narodnooslobodilačku partizansku i dobrovoljačku vojsku Jugoslavije. Postojala je samo u BiH. Odluku o njenom stvaranju donijeli su CK KPJ i Vrhovni štab. Način formiranja utvrdio je Vrhovni štab januara 1942. U dobrovoljačke jedinice stupilo je ljudstvo spremno da se bori, ali van sastava partizanskih i četničkih jedinica. Formacija je bila slična partizanskoj, amblem: trobojka na kapi.

PRVI DIO

**BORBA ZA UČVRŠĆIVANJE
NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA**

Radomir Mitrić

BORBE OKO JEZERA I POČETAK BLOKADE MRKONJIĆ-GRADA

Krajem 1941. godine Štab Trećeg krajiškog NOP odreda naredio je da Bataljon »Pelagić« likvidira neprijateljsku jedinicu u Jezeru. Tada je Jezero branila jedna domobranska satnija, čija je glavnina držala položaje na brdu Bagu (iznad samog naselja), dok se njen manji dio nalazio u zidinama bivše osnovne škole (u centru varošice). Domobranske snage u Jezeru i Majdanu obezbjeđivale su cestu između Jajca i Mrkonjić-Grada, a služile su i kao predstraže za onemogućavanje prodora i iznenadnog napada naših jedinica na te gradove. Predviđeno je bilo da naši napadi otpočnu noću, to jest 1. januara 1942. godine u 4 sata. Željeli smo da likvidacijom neprijateljskih posada u Jezeru i Majdanu uspostavimo kontrolu nad tim područjem i onemogućimo saobraćaj cestom između Jajca i Mrkonjić-Grada. Sljedeći i glavni zadatak bio nam je blokada Mrkonjić-Grada.

Za napad na Jezero određene su Prva, Druga i Četvrta četa bataljona »Pelagić«, dok je Treća četa ovog bataljona upućena da u isto vrijeme napadne željezničku stanicu Barice i da tamo prekine željezničku prugu Jajce - Donji Vakuf. Pošto su se Prva i Druga četa nalazile na Grbavičkom polju, bilo je neophodno da 31. decembra 1941. godine do 20 sati stignu u selo Volare, gdje je bila locirana Četvrta četa. One su, dakle, morale savladati do Volara oko pet kilometara, a potom još desetak do Jezera.

Čete su u Volarima dobile konkretne zadatke. Prvoj je naredeno da krene desnom obalom Plive, kako bi napala Jezero od željezničke stanice i brda Otomalja, a potom preko oba mosta ušla u centar varošice. Druga i Četvrta četa upućene su da splavom pređu rijeku Plivu i izađu na cestu Šipovo - Jezero. Zamisao o njihovom djelovanju sastojala se u sljedećem: Druga četa nastupaće cestom i napasti centar Jezera, dok će Četvrta zaobići močvarni teren i savladati rječicu Jošavku, zatim ispod sela Čirakovca stići na brdo Bag i likvidirati tamošnje domobranske bunkere. Zadatak Četvrte čete bio je najteži. Međutim, njeni borci su dobro poznavali teren, pa im je to donekle olakšavalo napredovanje.

Pokret četa od Volara do Jezera trajao je nekoliko sati, i to gotovo bez odмора. Noć je bila hladna i vedra, obasjana mjesecinom, a snježni pokrivač iznosio je oko 40 centimetara. Smrznuti snijeg škripio je pod našim nogama, pa smo se morali kretati lagano kako u noćnoj tišini ne bismo otkrili svoje nastupanje. Sjećam se i jednog zanimljivog detalja. Kad se Prva četa približila mostu na Plivi u Jezeru, nalazio sam se na čelu kolone zajedno s komandrom Markom Ponjevićem. Najednom se, nedaleko od nas, oglasio neprijateljski stražar uzvikom »Stoj!« Mi smo stali kao ukopani, osluškujući šta će se dalje zbiti. Ubrzo smo čuli

razgovor stražara i zaključili da nismo otkriveni. Radilo se o smjeni stražara kod škole, pa smo nastavili pokret i zauzeli pogodan položaj za napad.

Prva i Druga četa zaposjele su blagovremeno predviđene položaje i očekivale ugovoreni znak za napad - hitac iz raketnog pištolja Četvrtete. Međutim, vrijeme je odmicalo, a znaka nije bilo. Oko Majdana se već čula borba, što je značilo da Bataljon »Iskra« djestvuje prema utvrđenom planu.

Pošto nismo smjeli dočekati zoru na dostignutoj liniji (zbog izloženosti neprijateljskoj vatri), naređeno je Prvoj i Drugoj četi da se vrate kilometar od Jezera prema Volarima. No, tek što smo se povukli iza željezničke stanice, Četvrteta je dala znak za napad (oko 6,00 sati). Tada su obje čete trčeći zauzele prvobitne položaje i odmah otvorile pušcanu i mitraljesku vatru.

Neprijatelj je bio iznenađen našim napadom, pa su neki bunkereri na Bagu osvojeni bez ikakvog otpora. Mnogi domobranci nisu mogli upotrijebiti oružje jer im je bilo zamrzio. U njihovim redovima nastalo je pravo rasulo. Bježali su prema Jajcu izloženi žestokoj vatri iz našeg oružja. Neki su uspjeli da pobjegnu u Jajce. Kad je počelo da sviče, dobro se moglo vidjeti kako neprijateljski vojnici bježe preko sela Prisoja. Naš hrabri mitraljezac Vaso Damjanović postavio je »bredu« na kotu 431 i odatle gađao Plive gađao bjeGUNCE.

Borba za Jezero trajala je nešto više od jedan sat. Energičnim napadom potpuno smo razbili domobransku posadu. Poginulo je oko 20 domobrana, a 43 su zarobljena. Zaplijenili smo oko 80 pušaka, četiri puškomitraljeza, dva mitraljeza, oko 10000 metaka, veliki kuhinjski kazan i razna druga sredstva. Iz naših jedinica nije niko poginuo. Međutim, od posljedica zadobijenih tom prilikom umro je kasnije Vid Radman, politički komesar Četvrtete, predratni član KPJ. On je po velikoj hladnoći zagazio duboko u Plivu i izvadio mitraljez koji su domobranci bili bacili bježeći od nas. Tad se prehladio i dobio neizlječivu upalu pluća.

Nekoliko sati poslije razbijanja posade u Jezeru, uslijedila je intervencija neprijateljskih snaga iz Jajca. No, odbili smo ih nakon kratke borbe i zadržali se u Jezeru i okolnim selima 13 dana. Za to vrijeme neprijateljske jedinice uznemiravale su nas vrlo često.

Istoga jutra (1. januara) Treća četa prekinula je prugu, razbila stražu i zapalila željezničku stanicu Barice. U borbi kod te stanice poginulo je šest domobrana, dok na našoj strani nije bilo gubitaka. Istovremeno je Bataljon »Iskra« likvidirao neprijateljsko uporište u selu Majdanu.

Jake neprijateljske snage iz Jajca izvršile su napad na čete Bataljona »Pelagić« 14. januara u jutarnjim časovima. Nadmoćniji neprijatelj, koristeći se artiljerijskom i minobacačkom vatrom, prisilio nas je da se povučemo iz Jezera prema selu Volarima. U toj borbi teško je ranjen Mustafa Ganibegović Ganija, član KPJ i zamjenik političkog komesara bataljona »Pelagić«. On je bio stekao izuzetan ugled kod boraca i naroda ovog kraja. Podlegao je ranama dok su ga drugovi nosili prema Volarima.

Poslije te borbe neprijatelj se povukao u Jajce. Naše jedinice su zaposjele pogodne položaje prema Jajcu i Mrkonjić-Gradu. Bio je to početak blokade Mrkonjić-Grada, koja je trajala sve do 5. aprila 1942. godine. Oko Mrkonjića nalazile su se jedinice Bataljona »Iskra« i Bataljona »Pelagić«, čete iz Bjelajaca, Šehovaca i drugih sela tog područja. Čete Bataljona »Iskra« i Bataljona »Pelagić« smjenjivale su se na položajima kod Mrkonjić-Grada svakih sedam dana. Ti naši bataljoni obezbjeđivali su istovremeno slobodnu teritoriju Janja i Pljeve od Jajca i Donjeg Vakufa i izvodili diverzantske akcije na željezničkoj pruzi između ta dva grada.

U blokiranom Mrkonjić-Gradu nalazilo se oko 600 italijanskih vojnika, domobranska satnija, vod žandara i znatan broj domaćih ustaša. Sve veze Mrko-

njić-Grada s ostalim mjestima bile su prekinute. U gradu je nastala velika nestašica hrane, goriva i drugih neophodnih sredstava. Italijanski i ustaški vojnici često su u toku borbe izlazili iz grada da bi u obližnjim šumama nasjekli drva za svoje potrebe. A kada su im naše jedinice onemogućile pristup šumama, počeli su sjeći voćnjake u gradu.

Iz jajačkog garnizona često su napadane naše jedinice oko Mrkonjić-Grada. Naime, neprijatelj je težio da razbije blokadu i dopremi hranu vojsci i mještanima. Međutim, gotovo svi ti napadi bili su odbijeni uz velike gubitke neprijatelja. Jedino su početkom februara jake domobranske snage uspjele da se probiju iz Jajca za Mrkonjić-Grad i da provedu komoru od oko 200 konja natovarenih hranom.

Cete Bataljona »Pelagić« logorovaie su tada u selu Magaljdolu, u Tufegdžića kućama. Tamošnji seljaci uvijek su nas lijepo primali i pomagali nam u svakom pogledu.

Vaskrsija Stupar

BORBA ZA OSLOBOĐENJE JEZERA

Krajem prve ratne godine u Jezeru su još uvijek bile neprijateljske snage. Nalazeći se većinom u utvrđenjima oko tog naselja, udaljenog 11 kilometara od Jajca, na raskršću puteva prema Mrkonjić-Gradu i Šipovu, domobranci su osiguravali snabdijevanje neprijateljskih posada. Zato je Štab Trećeg krajiškog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda odlučio da likvidiramo to neprijateljsko uporište.

Jedinice Drugog bataljona (»Iskra«), pod komandom Simele Šolaje, stalno su napadale neprijateljske položaje duž ceste Mrkonjić-Grad - Jajce. U Štabu Prvog bataljona (»Vaso Pelagić«), koji se tada nalazio u janjskom selu Čukličima, održanje 30. decembra 1941. godine sastanak komandira i političkih komesara četa. Tom prilikom utvrđen je plan napada na uporište Jezero. Za izvršenje zadatka određene su Prva, Druga i Četvrta četa bataljona »Vaso Pelagić«.

Šolajin bataljon »Iskra« dobio je zadatak da osvoji neprijateljska uporišta u selu Majdanu, na cesti Jezero - Mrkonjić-Grad. U slučaju da neprijatelj otuda uputi pojačanje prema Jezeru, trebalo je da dijelovi bataljona »Iskra« pređu na desnu stranu ceste Jezero - Mrkonjić i da se povežu sa Četvrtom četom bataljona »Vaso Pelagić«.

Za napad je predviđena noć između 31. decembra 1941. i 1. januara 1942. godine. Snježni pokrivač na Grbavičkom polju bio je dubok gotovo metar, a živa se bila spustila do 20 stepeni ispod nule. Teško se probijajući kroz duboki snijeg, oko ponoći smo stigli na domak Jezera. Čete su raspoređene tek pred samim naseljem. Prva četa, ojačana mitraljezom, upućena je na desnu obalu rijeke Plive, nizvodno od Jezera sa zadatkom da ne dozvoli odstupanje neprijatelja cestom i da spriječi pristizanje eventualno upućenog pojačanja iz Jajca. Druga četa zaposjela je zidine izgorjelih zgrada u samom Jezeru, na raskrsnici puteva Jajce - Mrkonjić-Grad - Šipovo. Četvrta četa zauzela je položaje južno i zapadno od Jezera kako bi, pored ostalog, održavala vezu sa Drugim bataljonom. Njoj je naređeno da prije napada na uporište Bag bez pucnjave razoruža sve neprijateljske isturene straže, te da braniocima zađe za leđa i ne dozvoli im bjegstvo cestom prema Jajcu.

U Jezeru tada nije bilo stanovništva. Iz neprijateljskih uporišta u zidinama izgorjelih zgrada mitraljezi su po cijelu noć tukli cestu unakrsnom vatrom. Uzvišenje Bag bilo je najbolje utvrđeno. Na njemu su se nalazili bunker i rovovi. Domobranska posada bila je, otprilike, u jačini jedne satnije (čete).

Napad je trebalo otpočeti 1. januara, u 4 sata, nakon ugovorenog znaka - ispaljivanje crvene signalne rakete s položaja Četvrtе čete. Pored ostalog, bilo je

Brdo Bag kod Jezera

predviđeno da Četvrta četa prethodno uspostavi vezu s komandantom Drugog bataljona, Simelom Šolajom, kako bismo tačno znali položaj njegovih jedinica.

Hladnoća je sve više stezala. Zora se približavala, a napad nije počinjao. Bilo je opasno sačekati rasvit u zidinama izgorjelih zgrada, jer bi se danju naši borci prilikom kretanja izlagali jakoj neprijateljskoj vatri. Zato smo odlučili da jedan vod ostavimo izvan zidina, na cesti prema Šipovu, kako bi štitio naše snage u slučaju povlačenja.

Noćnu tišinu je svakih desetak minuta narušavao rafal iz mitraljeza jer su domobrani rastjerivali strah pucajući nasumice. Što se zora više približavala, raslo je nestrpljenje naših boraca. Mnogi su zahtijevali da ne čekamo znak za napad, nego da odmah krenemo prema neprijateljskim utvrđenjima. No, pošto se Četvrta četa nije oglašavala, Prvoj i Drugoj je naredeno da se povuku cestom, odnosno prugom, oko 500 metara prema Šipovu, kako poslije svanuća ne bi bile izložene efikasnom djeystvu neprijatelja. Tek što su se ove čete povukle do određenih mjesta, u sam rasvit, sa položaja Četvrte čete vinula se u vazduh crvena raketa - znak za početak napada.

Odmah su se razlegle eksplozije bombi, zapraštale puške i zaštekali mitraljezi. Borba se rasplamsala na svim položajima, a ubrzo je uslijedio i juriš naših boraca. Druga četa se brzo prebacila preko mosta na Jošavci i ušla u Jezero. Čulo se djeystvo i Drugog bataljona oko drumu prema Mrkonjić-Gradu, gdje je opkoljeni neprijatelj pružao žestok otpor. Četvrta četa je likvidirala najjače uporište Bag, ali nije uspjela da na vrijeme izbije na cestu Jezero - Jajce, pa je neprijatelj znatno osujetio napad i uspio da se izvuče iz obruča. Prva četa, koja je štitila cestu sa desne strane Plive, takođe nije mogla da spriječi povlačenje domobrana. Povelika grupa neprijateljskih vojnika, koristeći se jarkom i žbunjem, uspjela je da pobjegne prema Jajcu.

Prilikom likvidiranja neprijateljskog uporišta u Jezeru zarobljeno je 45 domobrana sa 80 pušaka, 4 puškomitraljeza i 2 teška mitraljeza, a zaplijenjena je i znatna količina razne opreme. Naše jedinice nisu imale gubitaka, čak niko nije ni ranjen.

Oslobođenje Jezera imalo je za nas dvostruki značaj. Prvo, naše jedinice zauzele su položaje s kojih se mogla uspješno kontrolisati cesta Jajce - Mrkonjić-Grad. Drugo, značajno područje koje je do tada držao neprijatelj postalo je sastavni dio naše slobodne teritorije. Time je, pored ostalog, otežano snabdijevanje ustaško-italijanskog garnizona Mrkonjić-Grad.

Na dan borbe za oslobođenje Jezera, još dok smo otpremali zarobljenike u Štab Odreda, stigla je vijest o rezultatima dještva Drugog bataljona, pod komandom Simele Šolaje. Taj bataljon je likvidirao značajna neprijateljska uporišta u Majdanu i Vođevom Podu, čime je cijelo područje između Jajca i Mrkonjić-Grada pripojeno našoj slobodnoj teritoriji. Neprijateljske snage ostale su opkoljene u ta dva grada.

Blagoje Pekez

IZNENAĐENJE KOD JEZERA

Koristeći se splavom, Četvrta četa bataljona »Pelagić« prešla je rijeku Plivu kod današnje Gipsare, a odatle se cestom uputila ka Jezeru. Bilo je to u novogodišnjoj noći između 31. decembra 1941. i 1. januara 1942. godine. Kad smo se približili Jezeru, moja desetica odvojila se od Čete, zaobišla naselje, spustila se preko Zekirove kose i prešla cestu Mrkonjić - Jezero. Išli smo preko bara, koje su bile djelimično zaleđene, potom krenuli uzbrdo, zaobišli uzvišenje Bag i stigli do sela Prisoja. Odatle smo se spustili kolskim putem koji krivuda obroncima Baga i izvodi na cestu Jezero - Jajce. Na toj raskrsnici, udaljeni oko 1000 metara od Jezera, zauzeli smo položaje.

Tako smo se pred zoru našli u pozadini neprijatelja, još dok je vođena borba za Jezero. U rasvit su se ispred nas pojavile grupe domobrana koje su odstupale prema Jajcu. Kad su se neprijateljski vojnici primakli sasvim blizu, povikali smo: »Ruke u vis!« Oni su se odmah predali, pa nije bilo potrebno da trošimo municiju. Ne znam koliko ih je bilo, ali se pouzdano sjećam da smo se dobro namučili dok smo iznijeli zaplijenjeno oružje. Zarobljene domobrane vratili smo u tek oslobođeno Jezero, a zatim ih sproveli u selo Volare. Oni su odatle, sa ostalim neprijateljskim vojnicima koji su zarobljeni u borbi za Jezero, upućeni u Pljevu.

Moju desetinu predvodio je u toj akciji Meho Kesten, komesar naše čete. On je nešto kasnije stupio u Proleterski bataljon Bosanske krajine. Poginuo je u Jošavki kao žrtva mučkog napada četnika.

Lazar Simić

NAŠ PRODOR U MAGALJDOL

Nakon sedmočasovnih borbi, bataljoni Trećeg krajiškog partizanskog odreda (janjski, »Vaso Pelagić« - Prvi i pljevski »Iskra« - Drugi) zauzeli su isturene ustaško-domobranske položaje uz cestu između Jajca i Mrkonjić-Grada, na dionici Jezero - Previla.

Bataljon »Iskra« napadao je sa Sinjakova i Debele kose jednovremeno na Majdan i Hoćune. Lako smo zauzeli predstražne položaje na Rastavači, Okrugljači i Omaru. No, tako nije bilo prilikom zauzimanja utvrđenja na Kraljićinoj stijeni i oko ceste u Majdanu, gdje su neke zgrade bile dobro podešene za odbranu. Četvrta i Peta četa zauzele su na juriš osnovnu školu, dvije kovačnice, kafanu i dvije privatne zidane kuće. U tim okršajima ubijeno je 15 ustaša, dok su četvorica zarobljena. Na našoj strani poginuo je Đuro Lujić iz Gornjih Mujdžića, borac Pete čete. Kraljićinu stijenu zauzeli su borci iz Prve i Treće čete, s kojima su u napadu učestvovali komandant Bataljona Simo Šolaja i njegov zamjenik Čedo Kljajić. Tu je ubijeno 45 ustaša.

Dvije čete, Suknjajina i Okulićeva, nastupale su preko sela Hoćuna i izbile na Previla, a Druga četa je noću prešla cestu kod Katuništa, potom napala s leđa domobrane u bunkerima južno od Vođevića kuća i prisilila ih da pobjegnu prema Mrkonjić-Gradu.

Pljevske čete su kroz osvojeni Majdan ušle u Magaljdol i zaposjele širi prostor oko njega. Potom je glavnina snaga (pet četa i Prateći vod) usmjerena prema Mrkonjić-Gradu radi njegove blokade sa istoka i juga. Dvije čete su ostavljene u Magaljdolu i Vođevom Podu, sa predstražom na Mačkovici i Borcima - kao zastor prema Jajcu.

Tako zamašne i odlučne akcije Prvog i Drugog bataljona izvedene su u okviru izvršavanja zadataka koje je Trećem krajiškom odredu postavio Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu (na Konferenciji u Gerzovu, 10. decembra 1941. godine). Osnovni cilj bio je da se borbeno dještvo prenesu iz Pljeve i Janja na područje Magaljdola i desno od rijeke Vrbasa. U početnim borbama nadomak Mrkonjić-Grada sve do kraja januara nisu postignuti neki naročiti rezultati. Lako smo potisnuli slabe neprijateljske predstraže, koje su se nalazile istočno od Starog Sela (južno od Kopljevića), na Orugloj i Previlima. Takođe su Druga i Četvrta četa Bataljona »Pelagić« uspješno odbile napade neprijateljskih snaga od Jajca prema Jezeru 7. i 9. januara. Međutim, neprijatelj je u trećem pokušaju, 14. januara, uspio da potisne prema Volarima naše jedinice sa Baga i iz Jezera. Tog dana je u odbrambenoj borbi zajedno sa Drugom i Četvrtom četom učestvovao i dio Prve čete Bataljona »Pelagić«.

Stanovništvo Magaljdola, Vođevog Poda, Hoćuna i ostalih sela jugoistočno od Mrkonjić-Grada, u kojima su se nalazile pljevske čete, prihvatilo nas je srdačno. Mnogi mještani su govorili da smo čuveni Šolajini borci, isticali naše uspjehe u borbama protiv ustaša, Nijemaca i Italijana, smatrali nas svojim pravim zaštitnicima. U Magaljdol su povremeno dolazile i neke čete bataljona »Pelagić«.

Seljani su nam sa zadovoljstvom obezbjeđivali hranu i davali na raspolaganje svoje tople domove. Brzo je uslijedilo i biranje narodnih odbornika u svim tamošnjim selima. Sjećam se daje Petar Vojvodić, odbornik iz Magaljdola, bio tada vrlo aktivan i u prikupljanju podataka o pokretima neprijateljskih snaga od Jajca prema Mrkonjić-Gradu. To je ostvarivao pomoću svojih prijatelja Hrvata i Muslimana iz sela sa sjeverozapadne periferije Jajca. Tih dana je u Kopljevićima formirana partizanska četa pod komandom Alekse Penića, koju smo nazvali Penićeva četa. Istovremeno je u Vođevom Podu formiran jedan vod.

Pod uticajem Sime Šolaje i njegovog zamjenika Cede Kljajića, koji su poznavali dosta ljudi sa tog područja, nešto kasnije su došle u selo Brdo i na Rogolje neke čete iz Trećeg bataljona »Petar Kočić«. One su izvjesno vrijeme držale položaje oko opsjednutog Mrkonjić-Grada sa zapadne i sjeverozapadne strane, ali nisu učestvovala u napadu 25. februara. Radilo se o otvorenoj izdaji Uroša Drenovića, komandanta tog bataljona, koji ih je povukao sa položaja neposredno prije početka napada na grad.

Boravak bataljona »Iskra« na području Magaljdola, nedaleko od Jajca omogućio je Štabu Trećeg krajiškog odreda uspostavljanje i održavanje kurirske veze s jedinicama na desnoj obali Vrbasa.

Simo Šobić

»DOČEK« NOVE 1942. GODINE U MAJDANU

Kada smo mi borci Bataljona »Iskra« saznali za odluku da napadnemo malo brojnu, ali veoma dobro utvrđenu domobransku posadu u Majdanu, smatrali smo daje nama dodijeljen manje važan zadatak nego Bataljonu »Pelagić« - koji je trebao da napadne jaču i brojniju domobransku posadu u Jezeru.

Spremili smo se u tišini i krenuli u redu i na vrijeme. Sve je bilo predviđeno. Znali smo kakva je situacija u Majdanu, kako kod domobrana tako i kod seljaka, od kojih nam neki nisu bili naklonjeni. Ali na to nismo mislili. Imali smo puno povjerenje u Šolaju.

Bio je dosta visok snijeg, na površini zaleđen u debelu pokoricu. Kada smo se po mjesecini počeli spuštati niz dosta strmo Sinjakovo, neki su se otiskivali, pa čak i prevrtali.

Nekako smo se spustili u Majdan. Kada smo se primakli domobranima, prema nama je bačena ručna bomba. Čulo se kako njen fitilj pišti. Svi smo popadali na zemlju i hvatali zaklon. Međutim, neko je zgrabio upaljenu bombu i vratio je natrag domobranima. Eksplozija je uspaničila domobransku posadu, koju smo veoma lako rastjerali.

Ostalo je utvrđeno neprijateljsko gnijezdo u jednoj dolini nedaleko od Majdana, u pravcu Mrkonjić-Grada. Zvali su ga Kraljev kamen. Tu smo se dosta namučili i duže zadržali, ali smo ga uspjeli zauzeti.

Poslije razbijanja domobrana, razmilili smo se po selu. Trebalo se na onoj cići zimi ogrijati i osušiti, a kuća je bilo malo i bile su raštrkane. Negdje iza podne pojavio se neprijatelj od Jajca i Mrkonjić-Grada. Išao je uzvišenjima, sto je moglo da ugrozi nas koji smo bili u dolini. Nismo imali kuda nego se povlačiti. Pelja Petrović i ja smo se bili udaljili u jednu perifernu kuću, te nismo ni obaviješteni o povlačenju. Tek kad se neprijatelj primakao, mi smo shvatili situaciju. Pošli smo sami prema Sinjakovu, ali smo ubrzo iza sebe na nekoliko desetina metara opazili grupu neprijateljskih vojnika. Opalili smo na njih iz pušaka i koristeći se njihovom zabunom, ubrzano krenuli dalje.

Kada se Šolaja povukao s bataljonom na Sinjakovo, zaustavio se radi odmora. Tada je primijetio da nema mene i Pelje. Svakogaje pitao šta bi moglo biti s nama. Kad su čuli naše pucnje, poslali su patrolu, koja nas je susrela.

Šolaja i ostali naši drugovi su nas radosno dočekali i bili su srećni što se sve dobro završilo.

Milan Prole

NAPAD U NOVOGODIŠNJOJ NOĆI

Grupa boraca i starješina iz Sedme čete Bataljona »Iskra«, kojim je komandovao Milko Suknjaja, izvršila je dvodnevno izviđanje ustaško-domobranskih posada u rejonima Kraljevca, Jelića, Kovačevca, Okrugljače i Vođevog Poda. Osnovni zaključak bio je da u pomenutim mjestima ima otprilike 20-30 neprijateljskih vojnika, uglavnom ustaša i pripadnika tzv. mjesnih straža.

Štab Bataljona »Iskra« odlučio je da likvidiramo pomenuta neprijateljska uporišta, koja su prvenstveno služila za odbranu i kontrolu puta Jajce - Mrkonjić-Grad. Za napad je predviđena novogodišnja noć (između 1941. i 1942. godine), jer se realno moglo očekivati da će u to vrijeme, zbog uobičajenog slavlja, budnost ustaško-domobranskih grupa biti slabija nego obično. Prema utvrđenom planu završnicu akcije trebalo je otpočeti 1. januara u 2,00. Jedna četa predviđena je za osvajanje Kraljevca, dvije za obezbjeđenje na Previlima (radi sprečavanja eventualne intervencije neprijatelja od Mrkonjić-Grada), jedna je dobila zadatak da napadne posadu na Vođevom Podu, a Četvrtoj i Sedmoj naređeno je da likvidiraju uporišta u Majdanu i prekinu vezu između Jezera i Mrkonjić-Grada. Desno od nas nalazio se Bataljon »Pelagić« sa zadatkom da napadne uporište Jezero. Neposrednu vezu s njim održavale su Četvrta i Šesta četa.

Bataljon »Iskra«, razmješten na području Bešnjeva, Dugih Njiva i Tankovca, krenuo je prema Majdanu. Trebalo je da blagovremeno stigne na vrh planine Sinjakova, a potom da se, pod zaštitom mraka, približi neprijateljskim uporištima i postigne iznenađenje. Oko 23 časa bili smo na Sinjakovu, iznad sela Tankovca. Prikupljeni tu, slušali smo uputstva komandanta Šolaje. On je posebno naglasio važnost iznenađenja.

Druga četa, u kojoj sam se i ja nalazio, krenula je preko Hoćuna, prešla cestu Jezero - Mrkonjić i stigla do Vođevog Poda. Baš u tom trenutku začula se žestoka paljba kod Kraljevca. To je alarmiralo i ostale posade, pa se borba jednovremeno rasplamsala u svim rejonima. Na ravnini ispod samog sela Vođevog Poda štrčala su dva velika bunkera poput nekih humki ili prirodnih ispupčenja. Iz njih je buktala mitraljeska vatra, usmjerena prema Majdanu i Kraljevcu. Posada još nije primjećivala naše prisustvo, jer smo joj došli s leđa i na vrijeme zauzeli zaklone iza podebelih stabala drveća. U selu Vođevom Podu nije bilo neprijateljskih vojnika. Po svoj prilici, bili su otišli u Mrkonjić-Grad radi dočeka Nove godine. Pomenutim bunkerima nismo mogli prići na odstojanje potrebno za ubacivanje ručnih bombi. Zato smo otvorili jaku vatru iz automatskog oružja i pušaka, pozivajući posadu da se preda. Međutim, jedini odgovor bili su mitraljeski rafali iz bunkera.

Pucnjava je odjekivala sa svih strana, naročito od Kraljevca. Otuda su često dopirali i uzvici »Ura«. Bilo je očigledno da naši borci teško mogu prići neprijatelju na blisko odstojanje. Osluškujući borbu oko Jezera, gdje je napadao Bataljon »Pelagić«, mogli smo zaključiti da će sve neprijateljske posade doživjeti poraz. Međutim, naš napad na Vođev Pod nije obećavao uspjeh. Niti smo mi mogli naškoditi zabunkerisanim neprijateljima niti oni nama. Zato smo oko 9 časova napustili poprište, svili se u kolonu i krenuli natrag.

Prešavši cestu, naišli smo pored nekoliko kuća. Misleći da smo domobrani, tu nas neke žene i stariji muškarci presretoše i blagosiljaše riječima: »Evo naše lijepe vojske, koja nas je spasila od odmetnika«. Kad im rekosmo da smo partizani, istinski borci za slobodu svih ljudi, oni se očigledno uznemiriše i u strahu nam ponudiše kiselo mlijeko. Produžili smo dalje kroz selo Hoćune, uz jednu kosu prema Sinjakovu. Do nas je jasno dopirao odjek borbe na Previlima, gdje su naše čete odbijale intervenciju neprijatelja iz Mrkonjića.

Zaplašena našim uspjesima, neprijateljska komanda je već nakon dva dana povukla u Mrkonjić-Grad svoju posadu iz Vođevog Poda. Naša slobodna teritorija je proširena. Ponovo smo kontrolisali Jezero i cestu prema Mrkonjić-Gradu, zaposjeli Vođev Pod, Magaljdol i brdo Oruglu. To je znatno doprinijelo da naše snage uspješno blokiraju Mrkonjić-Grad. On se nalazio u okruženju nekoliko narednih mjeseci.

Milan Cumbo

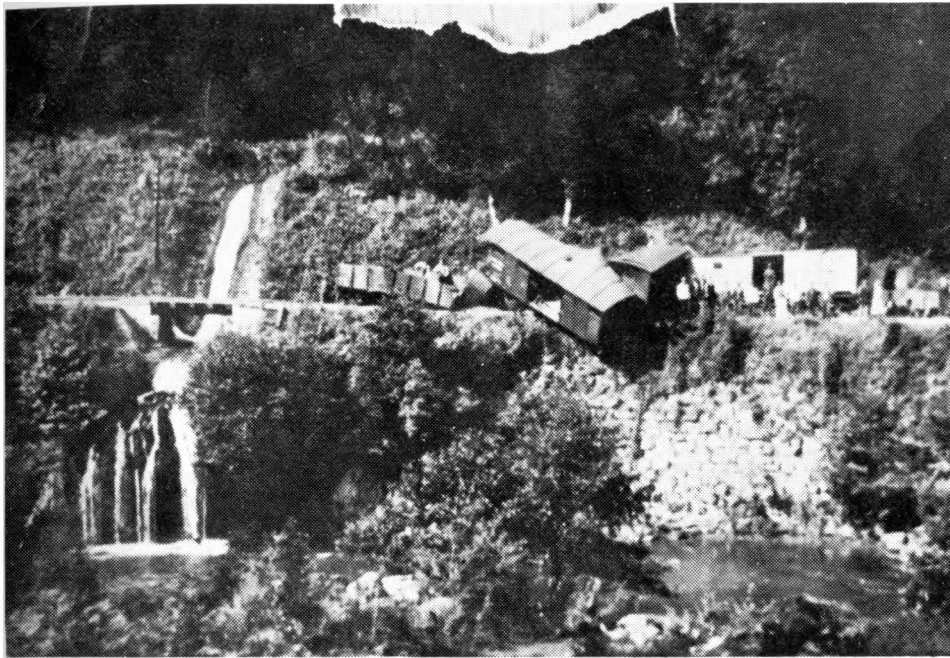
NAPAD NA ŽELJEZNIČKU STANICU BARICE

Krajem decembra 1941. godine pao je veliki snijeg i znatno neutralisao naše i neprijateljske aktivnosti. Međutim, u Treću četu bataljona »Pelagić« došao je 24. decembra Dušan Rakita, obavještajni oficir u Štabu Trećeg krajiškog NOP odreda. On je od komandira Čete zatražio da mu stavi na raspolaganje grupu boraca jačine jednog voda, s ciljem da napadne neprijateljsku posadu na željezničkoj stanici Barice, u dolini Vrbasa. Pošto je Dušan poznavao sve borce naše čete, naveče je napravio spisak onih koji će s njim sutradan krenuti u akciju. Birao je ljude po borbenosti i fizičkoj sposobnosti imajući u vidu da im predstoje veliki naponi.

Krenuli smo u ranu zoru, pitajući se hoćemo li uspjeti da savladamo duboki snijeg preko planine Krive jelike, na nadmorskoj visini oko 1400 metara. Snijeg je padao i toga jutra - u stvari, bjesnila je snježna oluja. Činilo se da nećemo moći stići do cilja. Bilo je veoma hladno, a snijeg mjestimično dublji od metra. Ali, niko nije ni pomišljao na odustajanje. Išli smo polako i mijenjali se na čelu kolone svakih pedesetak metara. Kad smo stigli na vrh Krive jelike i pošli nizbrdo, osjetili smo izvjesno olakšanje. No, to je samo djelimično ublažilo naše napore. Maršrutu dugu oko 15 kilometara savladali smo tek nakon 10 časova.

U selo Rasavce, udaljeno od željezničke stanice Barice ne više od 800 metara (vazdušne linije svega oko 200 metara), stigli smo predveče. Tu smo se malo odmorili i dobili najhitnije podatke o neprijatelju. Saznali smo da stanicu čuva oko 50 vojnika, koji osim pušaka imaju tri puškomitraljeza i jedan mitraljez, te daje objekat sazidan od kamena i dobro podešen za odbranu. Prozori su bili zaštićeni čeličnim šipkama i drvenim kapcima, a zgrada okružena puškarnicama, bunkerima i rovovima. Trebalo je dobro razmisliti kako da napadnemo tako utvrđenu, brojčano nadmoćniju i znatno bolje naoružanu neprijateljsku posadu. Naša grupa imala je 24 puške, svega jedan puškomitraljez i izvjestan broj ručnih bombi.

Bez obzira na sve te nepovoljne okolnosti za nas, dogovorili smo se da napadnemo stanicu Barice. Analizirajući situaciju, Dušan Rakita nam je rekao da prednost može biti i na našoj strani ukoliko neprimjetno savladamo stražara prije nego što uzbuni posadu. U okviru priprema za akciju, nabavili smo i nekoliko dugih bijelih ženskih košulja za maskiranje boraca koji su određeni da likvidiraju stražara. Taj zadatak dobili su Savo Nerac i Savko Ponjević, koji je u to vrijeme vršio dužnost zamjenika komandira Treće čete (kasnije je napustio naše redove i pristupio četnicima).

**Na željezničkoj pruzi Jajce - Donji Vakuf, poslije diverzantske akcije jedinica
3. Krajiškog NOP odreda, u februaru 1942. godine.**

Iz sela Rasavaca krenuli smo kroz šumu. Na granama drveća bila je velika kitina, pa nam nije bilo teško da se neprimjetno približimo neprijatelju. Došli smo iznad same pruge, na svega dvadesetak metara od željezničke stanice. Stražar je šetao utabanom stazom, okrenut licem prema Vrbasu. Posmatrali smo ga izvjesno vrijeme i razgledali da li se još neki neprijateljski vojnik nalazi izvan zgrade. Ustanovili smo daje stražar sam. U stanici i oko nje vladala je potpuna tišina, što je značilo da ostali vojnici spavaju. Bilo je najvažnije likvidirati stražara nečujno. No, on se nalazio ispod pruge, čiji je strmi nasip bio na tom mjestu visok 7-8 metara. Zaključili smo: kad se vrati i dođe do kraja staze prema nama, razdvajaće nas svega 5-6 metara vazdušne linije.

Tačno u 23 sata, prema prethodnom dogovoru, Savo Nerac se spustio niz visoki nasip. Za njim je odmah skočio Savko Ponjević. Međutim, odmah je propala namjera da njih dvojica priđu stražaru nečujno. Na mjestu gdje su se spustili nalazilo se ispod snijega nekakvo granje, koje se polomilo pod teretom njihovih tijela i upozorilo stražara na opasnost. On je odmah primijetio napadače i počeo bježati prema stanici. Usput je jedva uspio da iz puške opali jedan metak u vis, jer su mu gonioči bili za petama. Nerac ga je sustigao na samom ulazu u zgradu željezničke stanice, taman kad je htio da zatvori vrata. Gotovo u istom trenutku, Ponjević je podbacio ispod vrata kundak svoje puške, pa su ona ostala odškrinuta. U međuvremenu je pristigao Dušan Rakita i kroz taj otvor ubacio dvije ručne bombe. One su eksplodirale na mjestu gdje se nalazilo oružje neprijateljske posade, baš u vrijeme kad su bunovni i uplašeni vojnici pokušavali da ga dograbe.

Vidjevši šta se događa, ostali naši borci su poskakali niz visoki nasip i brzo opkolili staničnu zgradu. Puškomitraljezac Trivun Cumbo, zvani Kovo, našao se

odmah na pravom mjestu i osuo kroz vrata brzom paljbom. Iznutra su odjekivali jauči i kuknjava, ali su preživjeli neprijateljski vojnici otvorili žestoku vatru kroz prozore. Pošto smo se nalazili u neposrednoj blizini zgrade, gotovo ispod prozora, to djeystvo nije za nas predstavljalo neku naročitu opasnost. Nastojali smo na sve moguće načine da likvidiramo neprijateljsku posadu.

Milan Ilić je pozivao neprijateljske vojnike da se predaju obećavajući da im nećemo učiniti ništa loše. U protivnom, prijetio je da ćemo zgradu dići u vazduh eksplozivom. No, sva naša nastojanja ostala su bezuspješna, jer bombe nismo mogli ubacivati kroz prozore osigurane gusto postavljenim čeličnim šipkama. Iz jedinog puškomitraljeza i pušaka gađali smo u prozore i vrata, ali to nije bilo dovoljno. Neprijateljska posada sredila se dosta brzo nakon našeg iznenadnog naleta, a mi smo se već više od pola sata nalazili na snijegu, izloženi velikoj hladnoći.

Najednom smo primijetili da nam se od Donjeg Vakufa približava zahuktali oklopni voz. Jedva smo uspjeli da se prebacimo preko pruge u obližnju šumu. Povlačili smo se brzo i bez ikakve panike. Nismo ni pokušali da otvorimo vatru na oklopni voz, znajući da bi to bilo samo uzaludno trošenje dragocjene municije.

Usput smo navratili u selo Rasavce i vratili košulje koje smo posudili radi maskiranja. Potom smo produžili ka Seminu, gdje smo se dobro odmorili i osvježili u kući jednog bogatijeg seljaka (mislim da se preživao Vasić). Taj poštenu domaćin učinio je za nas sve što je mogao. Poslužio nas je kafom, rakijom i dobrim ručkom. Dok smo se tu odmarali, poslali smo jednu ženu u Donji Vakuf (udaljen od Semina oko šest kilometara) s ciljem da sazna nešto o rezultatima naše akcije. Ona se dosta brzo vratila i rekla nam što je čula o napadu na Barice. Naime, pričalo se da smo ubili 16 i ranili 12 neprijateljskih vojnika. Taj podatak su kasnije potvrdili naši saradnici iz Donjeg Vakufa.

Mile Kovač

GANIJA JE IZDAHNUO NA NAŠIM RUKAMA

Kao borac Četvrte čete bataljona »Pelagić« učestvovao sam u oslobađanju Jezera na Novu 1942. godinu. Postigli smo veliki uspjeh. Domobrane smo potpuno razbili, a mnoge od njih zarobili i zaplijenili dosta oružja i municije. Mi nismo imali nijedne žrtve. Iako je bila velika hladnoća, osjećali smo radost i zadovoljstvo. Od tada se naša četa stalno nalazila oko Jezera, Visa i Magaljdola.

Moj vod, pod komandom Krste Prole, nalazio se 14. januara na uzvišenju iznad Gavrića kuća u selu Prisojama. Gore na Visu, prema Magaljdolu, trebalo je da bude naš drugi vod, a s njim i komandir Čete. Toga dana, oko 9 sati, napali su nas domobrani od Jajca. Moj vod je uspješno zaustavljao napadače koji su nastupali prema Jezeru cestom i kosama. Međutim, neprijateljske snage napredovale su preko visova ka Magaljdolu bez ikakve smetnje. Ne znam staje radio naš pomenuti vod. Uglavnom, domobrani su nas nadvisili i ugrozili. To smo uvidjeli tek kad su odozgo otvorili na nas vatru. Nastala je dosta teška situacija. Krsto Prole se tada obratio meni, Stanku i Jovi Nikolašu, Peni i još nekima, tražeći da požurimo ka mostu i da ga odbranimo, jer smo jedino tuda mogli odstupati. Mi smo odmah dotrčali na most u Jezeru i počeli da ga štitimo vatrom. Među nama se nalazio i Mustafa Ganibegović Ganija, zamjenik političkog komesara Bataljona. Bilo je strašno zima.

Kad su i ostali stigli na most i prešli na drugu stranu, počeli smo da se povlačimo prema željezničkoj stanici. Domobrani su nas stalno gađali sa uzvišenja iznad Prisoja. Zrna su pljuštala oko nas. Srećom, neprijateljski vojnici bili su dosta daleko, pa nisu mogli precizno da nišane. Uz to, naš hrabri vodnik Krsto Prole zasjeo je sa puškomitraljezom iza jedne jedine kućice na tom prostoru i uzvraćao im vatrom. Da nije bilo njega, prošli bismo loše. Žurili smo prema zgradi željezničke stanice, u stvari prema njenim golim zidinama (bila je već spaljena i znatno srušena). Nalazeći se na čistini, predstavljali smo pogodne mete za neprijatelja.

Bio sam u grupi sa Ganijom. Kad smo stigli blizu zidina, Ganija je zaostao nekoliko koraka iza nas. Dok smo se primicali zaklonu, domobranski mitraljez je kosio oko nas. Zrna su se zabadala u snijeg kao osice. Laknulo nam je tek kad smo se sklonili iza zidina. Čekajući da stigne i Ganija, dovikivali smo mu da požuri. Ali, upravo kad je stupio na prag, zakačio gaje mitraljeski rafal. Savio se na lijevu stranu i tiho izustio: »Ranjen sam!« Mi smo mu pritrčali i zadržali ga da ne padne, a potom ga položili na čebe. On je očigledno gubio snagu i padao u nesvijest. Svi smo se okupili oko njega, nastojeći da mu pomognemo. Više nismo ni obraćali pažnju na domobranske rafale. Doduše, Krsto nas je i dalje štitio puškomitraljezom, pa smo nekako bili sigurni.

Ganija je bio s nama od prvog dana ustanka, a mnogi su ga poznavali još prije rata. Njegovo ranjavanje je ražalostilo i zabrinulo sve prisutne borce. Vidjeli smo da su mu rane teške, ali je postojao zračak nade da će ih preboljeti. Nismo imali nosila i zavoja niti je bilo ko od nas znao da stručno ukaže prvu pomoć. Izuzev Ganije i njegovog komšije Mehe Kestena, kovača iz Jezera, svi smo bili seljaci, i to većinom nepismeni ili polupismeni.

Ne znam gdje i kako, nekoje u blizini pronašao dva koca. Povezali smo ih zardalom žicom i tako, na brzinu, napravili nosila. Položili smo na njih teško ranjenog Ganiju i ponijeli ga prugom za Volare, gdje se tada nalazilo glavno prebivalište naše čete. Povremeno smo zastajali radi odmaranja. Ganija je najednom požutio i potpuno se umirio. Konstatovali smo da je izdahnuo. Nismo mogli da povjerujemo svojim očima. Svi smo neobično voljeli Ganiju zbog njegove istinske brige o borcima, izuzetne ljudske dobrote i velike hrabrosti. Suze su nam navirale na oči.

Sahranili smo ga u Volarima. Bili su to veoma teški trenuci za sve pripadnike naše čete.

Jovo Milovac

KOMANDIR IZ ŠOLAJINOG BATALJONA

(Sjećanje na Savu Vranića)

Januara 1942. godine umro je Savo Vranić od posljedica teškog ranjavanja. Bio je jedan od najhrabrijih ustaničkih komandira iz Šolajinog Bataljona »Iskra«. Ranjen je novembra 1941. godine na planini Lisini, u borbi sa neprijateljskim snagama koje su nadirale u Šipovo.

Savo Vranić

Savo je učestvovao u mnogim borbama. Čim se od Drvara oglasila prva ustanička puška, on i Dušan Rakita su napali ustašku opštinu u Janju, spalili arhivu, porazbijali ustaške ambleme, uhapsili predsjednika i tajnika opštine, a zatim su ispalili nekoliko metaka iz karabina kao znak narodu da je ustaška vlast oborena i da svi sposobni krenu u borbu za oslobođenje zemlje od neprijatelja.

Za komandira čete Savo Vranić je izabran prilikom formiranja prvih ustaničkih četa. Bio je skroman, druželjubiv, veoma hrabar i sposoban komandir. Zbog toga su ga borci veoma cijenili i voljeli.

O Savinom junaštvu i umješnosti u komandovanju i danas pričaju borci i narod ustaničkog Janja i Pljeve. Naročito se istakao u borbama na Saričkoj kosi, prilikom napada na Sipovo, zatim u napadu na Mrkonjić-Grad i u odbrani oslobođene teritorije od njemačko-ustaških napada.

U borbi za slobodu Savo Vranić je proveo nepunih šest mjeseci. Njegov život se ugasio u 42-goj godini starosti. Za to vrijeme on je služio kao primjer kako se treba boriti za slobodu i bolji život svoje zemlje. Bio je beskrajno odan narodnooslobodilačkom pokretu. Svojom političkom aktivnošću i borbom snažno je uticao na svijest boraca i njihov odnos prema najvažnijim zadacima oslobodilačke borbe.

Savinim putem svjesnog i beskompromisnog borca krenula je i njegova porodica. Sin Radivoje stupio je u ustaničke redove 1941. godine i bio Solajin kurir. Poginuo je na Sutjesci. Sin Dušan i kćerka Radojka stupili su u partizane 1942. godine, a za njima su krenule mlađa kćerka Dragica i Savina supruga Jelena. Cijela porodica Save Vranića dala je sve od sebe kao doprinos našoj pobjedi i slobodi. Zato sjećanje na Savu Vranića živi. O njemu i njegovim sinovima i kćerima ljudi pričaju sa osjećanjem poštovanja i zahvalnosti.

Mirko Grabež

NA DESNOJ OBALI VRBASA

Početkom januara 1942. godine, Štab Trećeg krajiškog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda odlučio je da 10 naoružanih boraca, među kojima sam bio i ja, pošalje preko Vrbasa u Zijamet i Krezluk sa zadatkom da okupljamo nove borce i pokrenemo narod u borbu protiv okupatora i njihovih slugu. Grupu je predvodio Stanko Kutanjac. Krenuli smo preko Krive jelike prema Donjem Vakufu. Rečeno nam je da se obratimo Nikoli Zagorcu, aktivisti narodnooslobodilačkog pokreta, kako bi nas preveo preko Vrbasa na najpogodnijem mjestu. Trebalo je, takođe, da preko Zagorca održavamo vezu sa Štabom Odreda.

Radovao sam se odlasku na desnu obalu Vrbasa i u moj Krezluk. Hrabri Nikola Zagorac preveo nas je preko hladne rijeke usred mrkle noći, pa smo srećno stigli u Zijamet. Tu smo se sastali sa Đorđem Đelmom. On mi je darovao nov karabin, što pantim kao izuzetan drugarski gest.

Pošto smo u zijametskim selim uspjeli da za kratko vrijeme okupimo oko šezdeset dobrovoljaca, Kutanjac i ja dogovorili smo se da krenemo prema prevoju planine Komara. Stigavši u podnožje te male planine, osmotrili smo željezničku stanicu i riješili daje napadnemo. To smo učinili 6. januara noću. Munjevitim jurišem zauzeli smo stanicu. Potom smo telefonom javili u Travnik da je staer na Komaru »normalno« i da nema nikakve opasnosti od partizana. Upravo u vrijeme početka našeg napada na stanicu, u komarski tunel ušao je teretni voz. Tu je ostao cijelu noć, jer nije smio ni naprijed ni nazad.

Pred samu zoru zapalili smo staničnu zgradu i krenuli prema Oborcima s namjerom da likvidiramo posadu i na tamošnjoj željezničkoj stanici. Januarska hladnoća i veliki snježni nanosi otežavali su nam pokret. No, bez obzira na to, nismo odustajali od svoje namjere, računajući da ćemo stanicu u Oborcima zauzeti još lakše nego na Komaru. Međutim, saznajući šta se desilo na Komaru, neprijatelj se zabarikadirao i pružio nam snažan otpor, pa nismo uspjeli da osvojimo zgradu. Pošto nam je poginulo nekoliko boraca, pred zoru smo odustali od daljeg napada, kako se ne bismo izlagali još većim gubicima.

Nakon tog neuspjelog napada krenuli smo prema Silajdevini. Na putu smo susreli Mirka Jankovića, iz sela Oboraca, koji je odlučio da odmah krene s nama. Kad sam ga upitao ima li kakvu pušku, Mirko me uhvatio za ruku i poveo u obližnju šumu. Iz šupljeg javora izvukao je nekoliko vojničkih karabina, bombi i torbu municije.

Ubrzo smo odlučili da izdvojimo grupu boraca za napad na Silajdevinu. Rukovođenje tom akcijom povjerili smo Živku Metliću. Međutim, čim je primi-

jetio neprijatelja u blizini Silajđevine, Živko je odustao od napada i pobjegao u selo Grdovo.

Poslije višednevnih borbi na Komaru i oko Oboraca odlučili smo da krenemo prema Krezluku. Grupa od oko 70 boraca stigla je najzad u Grdovo. Valjalo je uložiti nove napore radi pokretanja naroda u borbu protiv neprijatelja. Činilo nam se da to neće biti teško kao ranije, jer smo došli sa dvije čete naoružanih boraca, a i istina o našoj borbi bila je narodu sve poznatija.

Da bismo razgovarali s najuglednijim mještanima, pozvali smo ih da 9. januara dođu na zbor u Šatorinom Hanu. Velika kuća na četiri vode mogla je da primi mnogo ljudi. Seljaci su se odazvali pozivu i pažljivo nas slušali. Naše kazivanje svodilo se na objašnjavanje ciljeva narodnooslobodilačke borbe. Posebno smo naglašavali da nema spasa i slobode bez oružanog otpora.

Već po izrazima lica prisutnih seljaka mogli smo zaključiti da oni malo vjeruju u ono što im govorimo. Posto smo kazali sve što je po našem mišljenju bilo potrebno, uključujući i konkretne prijedloge, nastala je bučna prepirka. Neki su se svađali i »prepucavali«. Glavnu riječ vodili su stariji i otresitiji mještani, i to kao da su se prethodno dogovarali ko će šta reći. Oni su mahom bili protiv ustanka, nisu htjeli ni da čuju za prijedlog da se narod Krezluka lati oružja. Najgrlatiji su dobacivali: »Nema te sile koja se može Švabi oduprijeti!«. Svoj stav uporno su branili tvrdnjom da će neprijatelj pretvoriti Krezluk u prah i pepeo. Govoreći o tome, stalno su spominjali zločine koje su okupatori i ustaše počinili u Janju i Pljevi.

Dotadašnja taktika naših neprijatelja na području Krezluka doprinijela je da ti neupućeni ljudi steknu lažnu predstavu o svojoj bezbjednosti, to jest da svoje neangažovanje u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika shvate kao jedini spas u tom nemirnom ratnom vremenu. Naime, ustaše ih do tada uopšte nisu dirale. Ni jedna jedina kuća nije zapaljena niti je bilo ko odveden u zatvor. Ljudi su mirno obavljali poslove na svojim imanjima i u domaćinstvima. Neki su odlazili u Jajce i vraćali se svojim kućama bez poteškoća.

Na kraju zbora zaključili smo da se naše namjere i očekivanja ruše. Jedino je Perica Mijatović prihvatio naš poziv, izjavivši da će za borbu dati svoja tri sina i cijelo imanje.

Poslije zbora, kad su se mještani razišli svojim kućama, krenuli smo prema Skender-Vakufu. S nama je pošlo desetak mladića iz Krezluka, bez pristanka svojih roditelja.

Sutradan smo stigli u oslobođeni Skender-Vakuf. Čim smo se razmjestili po kućama, posjetio nas je politički komesar Skendervakufskog partizanskog bataljona, Mišo Stupar. On je odmah upitao odakle smo došli i za koga se borimo. Bilo mu je drago kad je čuo da smo protivnici okupatora i domaćih izdajnika, pa nam je dugo govorio o ciljevima narodnooslobodilačke borbe. Svi smo ga slušali veoma pažljivo. Stupar nam je pri kraju razgovora rekao da borci za slobodu treba da nose petokraku zvijezdu. Ja i moji borci smo prihvatili ovo i do podne smo svi na kapama imali petokrake zvijezde.

Probijajući se prema Skenderu, ostao sam gotovo bos pa mi se činilo da će svi problemi biti riješeni ako nabavim bilo kakvu obuću. Moji drugovi su, takođe, bili loše obučeni i odjeveni, što je u uslovima januarske hladnoće predstavljalo veliku nevolju.

Iz Skender-Vakufa otišli smo u Ponir. Sutradan su u to selo stigli dr Mladen Stojanović, Danko Mitrov i Niko Jurinčić. Kao da su se dogovorili sa Mišom Stuparom. Pitali su nas otkud smo i zbog čega došli u Ponir. Ukratko smo im objasnili naš put od Janja do Ponira.

Mladen nam je dugo govorio o ciljevima borbe i o neposrednim zadacima ističući potrebu da položimo zakletvu svome narodu. Pristali smo na to bez ikakvog ustezanja. Kad smo se postrojili, Mladen je izašao pred jedinicu s komadi-

ćem hartije u ruci. Kao da ga i danas gledam i slušam, on je zakletvu čitao polako, riječ po riječ, a mi smo ponavljali.

Tek poslije Mladenove pogibije saznao sam koje on bio. Zato sam do kraja rata često s ponosom pričao drugovima o trenucima davanja najčasnijeg zavjeta pred herojem Bosanske krajine Mladenom Stojanovićem.

Poslije polaganja zakletve saopšteno nam je da se pripremimo za jednu noćnu borbu. Trebalo je napasti utvrđenog neprijatelja u selu Sokolini. U sumrak smo krenuli prema tom uporištu. Hladnoća i dubok snijeg, a posebno mnogobrojni smetovi otežavali su nam kretanje i opkoljavanje sela. Ipak, neka-ko smo uspjeli da savladamo sve prepreke.

Kad smo stigli nadomak sela, neprijatelj je saznao za naše prisustvo, pa se povukao u crkvu. Odatle je mogao da se brani uspješnije nego iz seoskih, mahom drvenih kuća. Ali, mi nismo odustajali od namjere. Opkolili smo crkvu i pozvali neprijatelja na predaju. Pošto smo dobili negativan odgovor, uslijedio je napad. Međutim, iskrslaje nepredviđena teškoća- ni iz jedne jedine puške nismo mogli ispaliti metak. Mraz je toliko zaledio zatvarače da su prosto bili zakovani, pa nam nije preostalo ništa drugo nego da se povučemo.

Nekoliko dana kasnije naredeno nam je da učestvujemo u napadu na varošicu Čelinac. Uoči te borbe, u selo Orahovicu stigao je i dr Mladen Stojanović. On je rekao da Čelinac moramo osvojiti, a potom nam govorio kako borci za slobodu treba da se ponašaju prema narodu i njegovoj imovini u zauzetim gradovima i selima. Zaprijetio je smrtnom kaznom svima koji bi pokušali da pljačkaju trgovine ili kuće.

Moja četa dobila je zadatak da zaposjedne drum prema Banjaluci, odnosno da ne dozvoli neprijateljima prodor tim pravcem prema Čelincu. I ta noć je bila ubitačno hladna. Naše jedinice su zauzele Čelinac najuriš. Rano ujutro ušli smo u varošicu. Očekujući novo naređenje, u jednoj kafanici okrijepili smo se toplim čajem bez šećera.

To je za mene kao komandira čete i sve borce moje jedinice bila prva varošica koju smo oslobodili. Poslije dugog boravka po šumama i zabačenim planinskim selima sve nam je nekako bilo neobično. Cijeli dan vrzmali smo se po čaršiji, zagledali svaku kuću i dućan. Pred samu noć naredeno nam je da se vratimo u Ponir.

Vrativši se u Ponir, razmjestili smo se po kućama radi večere i spavanja. Brzo smo pospali, jer smo bili veoma umorni. Najednom sam osjetio da me neko budi i prepoznao glas Stanka Kutanjca. Kad sam ga upitao šta hoće, rekao mi je da prije svanuća treba da krenemo prema Ugru. Ne zahtijevajući da mi kaže razloge koji su ga naveli na taj postupak, naredio sam borcima da se pripreme za pokret. Napustili smo Ponir i uputili se prema Janju.

Stigavši u Mumdžiće, poslije kratkog odmora pošao sam u štab Trećeg krajiškog odreda, kod Nemanje Vlatkovića. Detaljno sam ga izvijestio kako je tekla naša akcija na desnoj obali Vrbasa, s posebnim osvrtom na raspoloženje naroda. Zatim sam opisao borbe koje smo vodili, susrete s Mladenom Stojanovićem i polaganje zakletve. Tražio sam da se u našem bataljonu postave politički komesari, jer sam u Skender-Vakufu vidio od kolikog je značaja njihov rad za pravilan razvoj narodnooslobodilačkog pokreta. Nemanja me saslušao pažljivo i prihvatio moj prijedlog. Za političkog komesara našeg bataljona nešto kasnije postavio je učitelja Mesuda Hotića.

Pošto smo sredili bataljon, krenuli smo u Slatinu i tu sačekali nova uputstva iz Štaba Odreda. Tada je naš bataljon dobio naziv V bataljon III NOPO, čiji je komandant bio Stanko Kutanjac, a politički komesar M. Hotić.

Narod Slatine primio nas je objeručke i davao sve što je borcima zatrebalo. Sela u tom kraju nisu bila popaljena. Dobijali smo dosta hrane, pa je to dopri-

nijelo da se dobro pripremimo za dalji pokret. U Slatini smo ostali više dana, a potom po naredbenju Štaba odreda pošli na desnu obalu Vrbasa.

Prešavši rijeku bez većih teškoća, ponovo smo se našli u Zijametu. Na tom području zadržali smo se nekoliko dana. Neprijatelj je saznao za naš dolazak u taj kraj! pa je odmah iz Bugojna uputio jednu ustašku jedinicu da nas uništi. Do borbe sa ustašama došlo je ispod samog Kalina, koji dominira okolinom Bugojna. Poslije višerasovne borbe uspjeli smo da razbijemo ustaše, koje su u neredu pobjegle prema Bugojnu. Tu je poginuo i ustaški stožernik Niko Jurišić, poslanik u Saboru tzv. Nezavisne Države Hrvatske.

Za vrijeme borbi s ustašama iz Bugojna prišao nam je učesnik španskog građanskog rata Stipo Đerek. Nismo mu odmah povjerovali bojeći se da nije u pitanju neki špijun okupatora, ali se Stipo brzo dokazao i sve sumnje su nestale. Poslije okršaja na Kalinu, u Zijametu smo imali još nekoliko lakših sukoba s neprijateljem.

Iz Zijameta smo krenuli i u Krezluk, gdje smo počeli da radimo na uključivanju naroda u borbu. U početku je izgledalo da će nam biti lakše nego ranije. Već poslije prvih razgovora prišlo nam je dvadesetak mladića. Nastojeći da što ubjedljivije djelujemo u narodu, izvodili smo i po koju borbenu akciju. Napali smo, na primjer, domobransku posadu u Gostilju i zaplijenili nešto oružja i municije. To nam je dobro došlo za nove borbe.

Kad smo se vratili u Krezluk, seljak Mladinko Kovač javio je ustašama gdje se nalazimo. Sutradan su ustaše popalile selo Grdovo. Tom prilikom ubili su i nekoliko žena, jer su svi muškarci blagovremeno pobjegli u obližnje šume. U Grdovu su za čas izgorjele sve brvnare, izuzev Mladinkove, pa nije bilo teško odgonetnuti zašto su zlikovci i palikuće tako postupili.

Nismo ustašama dozvolili da se poslije akcije mirno vrate u Jajce. Dočekali smo ih na jednoj kosi, gdje su nas najmanje očekivali. Silovito smo jurnuli i rastjerali ih, zarobivši im 14 konja natovarenih municijom i jedan top. Nekoliko konja dali smo seljacima. To su, u stvari, bili njihovi konji, koje su ustaše uzeli prilikom povlačenja. Top smo onesposobili i niz padinu gurnuli u šumu.

Nakon povlačenja ustaša otišli smo da tražimo izdajnika Kovača. Pronašli smo ga u spaljenom selu, na kućnom pragu. Njegova krovinjara strčala je usred zgarišta na kojima su dogorijevali posljednji ugarci. Kovač je odmah osjetio radi čega smo došli. Počeo se kleti krsnom slavom i svim svecima da on nije izdajnik. Ali, to mu nismo prihvatili. Osudili smo ga na smrt i strijeljali.

Narednih dana postepeno su nam prilazili novi borci. Narod je sve više uvjdao opravdanost i nužnost borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Naše čete bile su iz dana u dan sve brojnije i jače, a borci odlučniji i hrabriji. Istovremeno smo učvršćivali red i disciplinu. Ja sam bio komandir Prve čete, koja je u to vrijeme imala 108 boraca. Đorđe Đelmo komandovao je Drugom četom, a Stanko Kutanjac Bataljonom.

POVRATAK U TREĆI KRAJIŠKI ODRED

Poslije borbe u Grdovu povukli smo se na planinu Sović, jer smo se bojali da će neprijatelj uputiti jake snage da unište Krezluk. Zbog toga je Kutanjac predlagao da napustimo taj kraj. Na Soviću smo zanoćili u staroj i gustoj šumi, uz velike vatre. Tu je bio i Mesud Hotić, čovjek koji je pozitivno djelovao u svakom pogledu. Borci su ga izuzetno poštovali. Pomagao nam je ne samo u političkom radu nego i u savlađivanju vojne obuke, jer je bio sposoban rezervni oficir. Tih dana Hotić je dobio poziv iz Skender-Vakufa da dođe zbog instrukcija za dalji rad na ovom terenu. Bataljon je trebao da se zadrži u Krezluku do po-

vratka Hotića. Međutim, to nije učinjeno i Bataljon je krenuo uz lijevu obalu Vrbasa.

Ubrzo smo stigli u Vukovsko, pa u Malovan. Odatle smo, poslije kratkog zadržavanja, krenuli prema Blagaju, gdje smo i zanoćili. Naređenjem Operativnog štaba za Bosansku krajinu naš bataljon bio je rasformiran i moja četa upućena u Bataljon »Pelagić«.

Stigavši u Janj, zadržao sam se tri-četiri dana u Mujdžićima. Tu sam od komandanta Odreda, Rade Marijanca dobio pismo kojim me poziva da odmah dođem u Čuklić. Idući prema Štabu Odreda, susreo sam grupu Pljevacu, koji su, po svemu sudeći, bili četnički orijentisani. Kad su saznali ko sam, rekli su da mi je Nikola Vještica poručio da odmah dođem na Kupres, jer snage koje su se okrenule protiv narodnooslobodilačkog pokreta vrše pripreme da napadnu bataljon »Pelagić« i da ga likvidiraju. Odgovorio sam im da ću do sutra o svemu tom dobro razmisliti i odlučiti šta da činim.

Nadomak sela Čuklića sustigao sam Simelu Šolaju i rekao mu kuda idem. Imaš i pravo! - odgovorio mi je sa zadovoljstvom. Produžili smo zajedno. Usput smo razgovarali o svemu što se zbilo kod Kupresa. Bio je zbog toga ozlojeđen, ali čvrsto uvjeren da ćemo izaći na kraj sa svim nedaćama koje su nas pratile u borbi. Posebno je isticao da će četništvo propasti.

U Prvoj četi Bataljona »Pelagić«, koja se nalazila u Jusupovom dolu, 21. maja 1942. godine zatekao sam Radu Marijanca, komandanta Trećeg krajiškog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda. Očigledno je bio radostan zbog toga što sam postupio onako kako mi je on poručio. Zagrlio me i potapšao po ramenu, odobrio moj stav i uvjeravao me u opravdanost naše borbe protiv okupatora i svih domaćih izdajnika.

Sutradan oko podne ugledali smo na Grbavičkom polju partizansku kolonu. To je bila Četvrta četa Bataljona »Pelagić«. Na čelu čete bio je njen hrabri komandir Krsto Prole.

Poslije zajedničkog ručka uslijedilo je naređenje da jedinice krenu prema šumi Jelovcu, gdje se nalazio logor Druge čete Bataljona »Pelagić«. Čim smo tamo stigli i malo predahnuli, Bataljon se postrojio pred komandantom Odreda, Radom Marijancem. Drug Marijanac je održao kratak govor o našoj borbi za slobodu. Ratnici su ga pažljivo slušali, a potom je uslijedilo polaganje partizanske zakletve. To je bio zaista dirljiv doživljaj za sve nas koji smo se nalazili u stroju. Poslije zvaničnog dijela svečanosti, rekao sam Marijancu daje moja četa već položila zakletvu pred Mladenom Stojanovićem.

Potom smo se svi uhvatili u partizansko kolo. Jelovcem su odjekivale borbene pjesme, ponikle u vatri oslobodilačkog rata i revolucije.

Tu sam dobio naređenje da moja četa zaposjedne Orahovicu, radi zaštite oslobođene teritorije od neprijatelja, koji je često nasrtao preko brda Ćusina. Na tom položaju ostali smo oko dva i po mjeseca, učestvujući u nekoliko lakših borbi protiv neprijatelja u dolini Vrbasa, na drumu i željezničkoj pruzi između Jajca i Vinca.

Mirko Janković

PRVE BORBE OKO KOMARA I OBORACA

Kajem 1941. godine, dio Trećeg krajiškog narodnooslobodilačkog partizan-skog odreda prešao je iz Janja na desnu stranu rijeke Vrbasa. Toj grupi boraca, koju je predvodio Stanko Kutanjac, pridružilo se 5. januara 1942. godine, u selu Komaru, tridesetak ljudi sa područja Oboraca (kasnije su neki od njih samovoljno napustili jedinicu i vratili se svojim kućama).

Naredne noći napali smo i zauzeli željezničku stanicu Komar, a potom je i zapalili. Otpor ustaške posade bio je vrlo slab. Na žalost, nismo uspjeli da osvojimo voz koji je u vrijeme našeg napada stigao od Travnika. On nam je pobjegao nazad, kroz komarski tunel.

Poslije te akcije došli smo u selo Vrljaj. Tu smo, koristeći Kutanjčevu grupu kao jezgro, od boraca iz Zijameta, Skakavaca i Oboraca formirali dvije čete. Odredili smo desetare, vodnike, komandire četa i njihove zamjenike. Svi ti ljudi bili su odslužili vojni rok, što znači da su imali najnužnija vojnička znanja i iskustva.

Jednodnevni odmor u Vrljaju iskorišten je za razradu plana napada na željezničku stanicu Oborci, noću 6/7. januara 1942. Prije tog napada, Kutanjac je okupio starije i upitao ko najbolje poznaje teren oko stanice. Ja sam izjavio da dobro poznajem svaku stopu, pa sam ovlašten da napravim prijedlog rasporeda jedinica za napad. Prema mojoj zamisli, jednu četu poslali smo ispod ceste. Njen zadatak bio je da opkoljava stanicu i da, istovremeno, štiti ostale jedinice od eventualnog napada neprijatelja iz pravca Donjeg Vakufa. Drugu četuputitamo preko Oboračke rijeke, sa sličnim ciljem. Pošto su svi stigli na predviđena mjesta, ja sam se uputio prugom ka stanici, a Kutanjac je s jednim vodom ostao kod pumpe za napajanje mašina vodom.

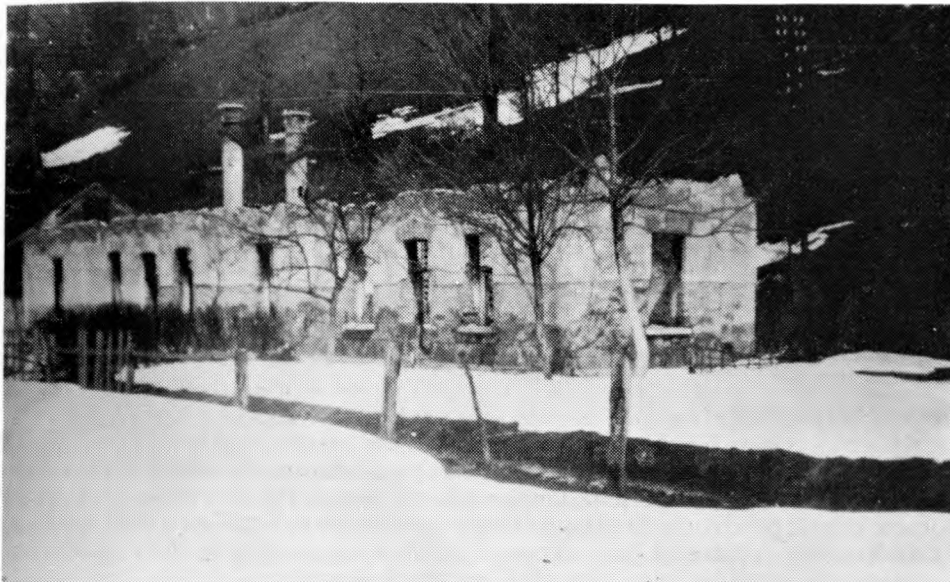
Idući prugom približio sam se stražaru. Ne skidajući pušku sa ramena, on je oštro viknuo:

- Stoj!
- Stao sam! - uslijedio je moj odgovor.
- Ko ide? - upitao je stražar.
- Ja, civil! - rekao sam.

Nastavio sam prema stražaru normalnim hodom. Kad sam mu prišao sasvim blizu, ponovo me je zaustavio i upitao:

- Dobro, ko si ti?!

Pošto stražar ni tada nije skinuo pušku sa ramena, hitro sam izvukao pušku ispod kabanice i ubio ga. Vrata stanice bila su zatvorena i dobro utvrđena. Aktivirao sam ručnu bombu i pokušao daju ubacim kroz prozor. Međutim, ona se odbila od željeznih šipki i eksplodirala na zemlji. Srećom, ja sam se prije toga

Spaljena zgrada nadzorništva pruge na Komaru, januara 1942. godine.

bio zaklonio za ćošak zgrade. Brzo sam odlučio da ubacim bombu kroz drugi prozor, ali mi je i taj pokušaj bio bezuspješan. U međuvremenu su do zgrade stigli neki borci iz naših četa. No, ni njihove bombe nisu imale željeni efekat. Pojedinci su čak bili nevični u rukovanju bombama, pa neke nisu ni eksplodirale.

Ocijenivši da nam akcija ne može uspjeti kako smo zamislili, dozvao sam ustašu Ivicu Đebu, šefa stanice. Upozorio sam ga na opasnost koja im prijete od ustanika i zatražio da se predaju. On mi je na to, uz najpogrdnije psovke, odlučno doviknuo: - Sačekaj, Mirko, samo pola sata, pa da vidimo hoću li ti se predati!

Gotovo u istom trenutku, pred samim vratima stanice, smrtno je pogođen naš borac Jovan Kunovac, a teško je ranjen Rade Glišić. Poginulog Kunovca nismo mogli iznijeti od ubitačne vatre ustaša iz zgrade.

Kutanjac je naredio grupi boraca da ranjenog Glišića ponesu prema selu Silajdevini, a potom - da se svi povučemo u tom pravcu. Kad smo bili oko 300 metara od stanice, tu su, gotovo istovremeno, stigla dva neprijateljska oklopna voza sa dvije strane: iz Donjeg Vakufa i Travnika. Čim su se zaustavili, iz njih su navalili ustaše i domobrani. Otvorili su vatru nasumice, jer nisu mogli da zaključie kuda smo odstupili. Međutim, ubrzo su to ustanovili i požurili za nama.

Silom prilika, goniocima smo olakšali posao. Ne samo što nismo mogli prikriti pravac svog kretanja već smo im i napravili prtinu u dubokom snijegu. Usput nam je umro ranjeni borac Rade Glišić, ali smo nekako uspjeli da ga sahranimo na seoskom groblju u Silajdevini. Odatle smo nastavili odstupanje prema Skender-Vakufu, preko Grdova i rijeke Ugra.

Borci Jovan Kunovac i Rade Glišić bili su prve partizanske žrtve na području Oboraca, pa i u dijelu donjovakufske opštine na desnoj strani rijeke Vrbasa. Njihove kosti nalaze se danas u Spomen-parku palih boraca NOR-a u Donjem Vakufu.

Nikola (Tode) Vidović

DONIO SAM SANITETSKI MATERIJAL

Grupa boraca iz Trećeg krajiškog NOP odreda (koliko se sjećam, bilo ih je 11) došla je u moje selo Brežičane 1. januara 1942. godine, rano ujutru. Neki od njih smjestili su se odmah u moju kuću, a ostali u Canjginu. Grupu je predvodio Stanko Kutanjac.

Boraveći u mojoj kući, Kutanjac je napisao pismo Ahmetu Šahtanu, aktivnom saradniku NOP-a iz Donjeg Vakufa. Mene je zadužio da to pismo odnesem i predam Šahtanu u najvećoj tajnosti. U tom teškom ratnom periodu, kadaje prijetila opasnost na svakom koraku, nije bilo jednostavno proći i pronijeti pismo pokraj ustaških patrola i straža. Ali, bez obzira na opasnosti, ja sam otišao u Donji Vakuf i pronašao Šahtana u njegovoj piljarnici. Cim je otvorio i pročitao pismo, meni je rekao da ga sačekam u piljari, a potom otišao kod doktora Jakova Altarca i od njega donio izvjesnu količinu zavoja i lijekova. Tome je dodao neke kovertе, olovke i papir, pa onda sav taj materijal spakovao u dvije kese. Ja sam zavukao po jednu kesu ispod oba pazuha, obukao zimski kaput i dobro ga zapakčao. Tako sam iznio materijal iz Donjeg Vakufa, prošavši pokraj neprijateljske straže kod željezničkog mosta. Niko me nije zaustavljao ili kontrolisao, što znači da svojim pokretima i spoljnim izgledom nisam odavao sumnjivo lice.

Tako sam bezbjedno stigao u Brežičane, ali partizane nisam zatekao kod svoje kuće. Oni su već bili u obližnjem selu Sabljarima. Požurio sam za njima i tamo, u kući Pere Jevtića, predao donijeti materijal Stanku Kutanjcu.

Slavko Ivica

ODLAZAK U PARTIZANE

Koncem decembra 1941. godine dobio sam zadatak da uspostavim vezu sa aktivistima narodnooslobodilačkog pokreta u Donjem Vakufu radi odlaska grupe omladinaca u partizane. Odmah sam otišao u trgovinu Ahmeta Šahtana i otvoreno tražio od njega da me poveže s partizanima. Šahtanje odgovorio:

- Sad se ne može ići, nije vrijeme pogodno. Surova je zima i veliki snijeg. Tamo nema hrane niti mjesta za spavanje. Akcije su zbog velikog snijega otežane. Osim toga, još si mlad i ne bi mogao izdržati sve napore i tegobe po ovako jakoj zimi. Ne dolazi u obzir da odeš do proljeća.

Zatim me je Šahtan upitao ko bi još išao sa mnom. Rekao sam mu da nas ima desetak.

- Strpite se do proljeća! - ponovio je odlučno.

Vidjevši da Šahtan ne popušta, pozdravio sam ga i otišao iz radnje razočaran. O tome sam odmah obavijestio svoje drugove. Dogovorili smo se da Vojislav Ilić ode u selo Košćane do patizanskog odbornika, svog rođaka Jose Ilića, kako bi preko njega uspostavio vezu s partizanima. Vojo nam je poslije 15 dana javio da izidemo u selo Slatinu. Otišao sam kod Naima Vejzovića i zamolio ga da nam obezbijedi izlazak iz Donjeg Vakufa. On mi je rekao da će 27. januara 1942. godine između 6 i 8 sati na straži biti domobran Nazif. Trebalo je samo da mu predamo paketiće sa duhanom i cigaret-papirićima, a onda nesmetano prođemo.

Ukućanima smo rekli da idemo po brašno iz mlina u selu Daljanu. Sve je teklo prema dogovoru. Stigli smo u selo Pribraču, gdje smo se malo odmorili i okrijepili, a potom produžili prema šumi Stolovašu i Slatini. U tom selu javili smo se Tomi Tešiću, koji je već znao kuda smo se uputili. Tomo nam je rekao:

- Večeras dolazi u selo partizanska patrola, pa ćete s njom poći.

Noć je odmicala, a partizana nije bilo. Iako zabrinut zbog toga, Tomo nije ništa govorio, već nas je u neko doba noći potjerao na spavanje. Samo je kratko rekao:

- Odmorite se dobro, jer sutra idemo preko Krive jelike u Janj.

Ujutru smo doručkovali i krenuli prema selu Podobziru, preko Krive jelike. Nigdje nije bilo prtine, pa smo gazili snijeg dubok i po metar. Kretali smo se uz velike napore. Niz lica su nam tekle kapi znoja, iako je temperatura bila oko 20 stepeni ispod nule. Stigavši na vrh planine, odmorili smo se nekoliko minuta. Toma je izvadio iz torbe bočicu šljivovice, sir i kruh, te smo se dobro okrijepili. Čim smo krenuli nizbrdo, bilo nam je lakše. Kod Podobzirske rijeke ugledali smo partizane. Dolazili su nam u susret. Naša srca su podrhtavala od sreće. Dočekali smo taj radosni, dugo očekivani trenutak. Stisnuli smo jedni drugima ruke, uz borbeni pozdrav »Smrt fašizmu - Sloboda narodu!«

- Kud ste pošli, mladići? - upita nas, više formalno, jedan od boraca.
- K'vama, u partizane! - odgovorismo gotovo u horu.
- Pa, vidite li daje oštra zima i veliki snijeg? Nema se gdje stanovati, a skoro smo i bez hrane. Imaćemo do proljeća velike teškoće. Zato bi vam bolje bilo da se vratite svojim kućama.

- Nećemo kućama! - pobunismo se bojažljivo. - Mi smo krenuli ovamo sa željom da se zajedno s vama borimo protiv okupatora i domaćih slugu. Kako bude vama, bit će i nama.

Uputili su nas u selo Podobzir. Pošli smo dalje zadovoljni i brzo stigli do partizanskog stražara. Taj nas je zaustavio i upitao kuda idemo. Pošto smo mu sve detaljno objasnili, dozvolio nam je da odemo u komandu njegove čete. Nakon šest sati napornog putovanja po dubokom snijegu i bespućima, iscrpljeni i uzbuđeni, ostvarili smo svoju veliku želju.

Primili su nas komandir partizanske čete Spiro Crepulja i zamjenik političkog komesara Esad Ademović. Ponudili su nas da sjednemo i otpočeli raznovrsna pitanja: odakle dolazimo, kako smo saznali za partizane, zašto smo se opredijelili za narodnooslobodilačku borbu, koga smo ostavili kod kuća itd. Zatim su se interesovali o neprijateljskoj vojsci u Donjem Vakufu i okolini. Naši odgovori bili su iscrpni i konkretni, jer smo znali dosta korisnih podataka. Potom nas je Ademović upitao da li smo gladni. Rekli smo mu da nismo, iako to nije bilo tačno. On je, ipak, naredio kuriru da nas odvede u jednu obližnju kuću. Tamo smo dobili kuhanu govedinu i zobeni hljeb. Sve smo pojeli s apetitom, a zatim nas je kurir odveo na spavanje.

Sutradan smo raspoređeni u Treću četu Bataljona »Vaso Pelagić«, koja je brojala oko 80 boraca - pretežno mladih ljudi. Unatoč oštroj zimi i velikom snijegu, svaki dan smo išli u akcije. Rušili smo željezničku prugu, mostove i propuste, kidali telefonske linije, napadali žandarmerijske postaje i željezničke stanice, pronalazili i oduzimali oružje koje su sakrivali pojedini seljaci...

U borbama smo pribavljali oružje i municiju. Nedostatak vojničkih znanja i vještina nadoknađivali smo u predasima između borbi, obučavajući se u rukovanju puškama, ručnim bombama i drugim naoružanjem. Brzo smo postajali odvažni i sposobni borci, a mnogi su kasnije odabrani za komandire, političke komesare i druge rukovodioce. Pri tome su odlučivali hrabrost, požrtvovanje, partijsko-politička svijest i druge vrline.

Oslanjajući se na podršku naroda, mi smo uspijevali da popunjavamo svoje redove i da uspješno izvršimo zadatke. Svi naši uspjesi pozitivno su odjekivali u vrbaskoj dolini i znatno šire. Kada je nastupilo proljeće, pojačali smo napade na okupatora i domaće izdajnike. Uništavali smo njihove snage i rušili im objekte na svakom koraku.

Dr Franz Kleinhappel

PARTIZANSKI LIJEČNIK

Prvi dani januara 1942. godine. Dubok snijeg, oštra zima. U Banjaluci ustaški teror. Mene i moju porodicu još ne uznemiravaju iako mi je supruga Srpkinja. Obavljamo svoju liječničku, uglavnom privatnu praksu, ali već se priča da griješimo - da imamo veze s partizanima. To je tačno, jer se lijekovi i zavojni materijal prebacuju iz naše ordinacije na oslobođeni teritorij. Meni kao Austrijancu naročito ne mogu oprostiti što pružam liječničku pomoć Židovima. S nama radi i dr Danica Perović, liječnik u banjalučkoj Gradskoj bolnici (umrla kao sanitetski pukovnik JNA).

Rano ujutro, 6. januara, dolazi sugrađanka Hatidža i moli me da hitno pomognem njenom ocu, inače mom pacijentu od ranije, koji je bio teški srčani bolesnik. Spremam se i odlazim s njom prije svitanja. Put nas vodi desnom obalom Vrbasa prema predgrađu Gornji Šeher.

Najednom iznenađenje: »Stoj! Partizani! Druže doktore, teškim ranjenicima neophodna je pomoć. Valjda nećete odbiti!«. To mi kažu drugovi koje poznajem iz Banjaluke.

Jasno mi je da ne mogu odbiti pomoć - ni kao čovjek ni kao liječnik. Postupak prema meni bio je drugarski. Mogu da obavijestim svoju suprugu. Čak joj dostavljaju i ključeve našeg stana.

Uputili smo se u brda (Ponir kod Banjaluke), prema položajima partizana. Tamo sam našao Vinterhalteru, Alagića, Jurinčića i druge stare znance iz Banjaluke. Onda dalje, kroz snijeg i hladnoću, do Skender-Vakufa. Prenočili smo, kao gosti, kod četničkog komandanta Tešanovića. Nisam imao uvid u odnose partizana i četnika, koji su, kako sam ubrzo saznao, na tom području već bili dosta zaoštreni. U Skender-Vakufu, gdje smo se zadržali nekoliko dana, došlo je do otvorenog sukoba. Neki četnički kuriri, koji su navodno bili došli čak iz Srbije, morali su biti likvidirani.

Konačno, prvi kontakt s partizanskim sanitetom! U »bolnici« na Čemernici prihvatio me drug Tvrtko, sanitetski radnik i jedan od organizatora zbrinjavanja povrijeđenih i oboljelih u tom kraju. Sve je još bilo jednostavno, da ne kažem suviše primitivno. Baraka sagrađena od balvana i donekle izolovana mahovinom služila je ne samo za ranjenike i bolesnike već i kao domicil boraca. Ipak Tvrtko je bio s pravom zadovoljan prvim dostignućima, a naročito »magacinom« prehrambenih artikala, koje su uspjeli tamo sakupiti. Pravog liječničkog posla za mene još nije bilo, ali smo Tvrtko i ja obilazili partizanske baze i položaje po najoštrijoj zimi. Koristeći se primitivnim čamcem, prelazili smo nekoliko puta preko djelomično zaleđenog i brzog Vrbasa (kod Bočca). S lijeve obale Vr-

basa popeli smo se na strmi teren prema Manjači, koja je u to vrijeme bila pod kontrolom četnika. U Bočcu sam prvi put susreo Đuru Pucara Starog, koji je krstario ovim terenom. Na njegov zahtjev, 18. januara krenuo sam na teren Jajca. Zaobilazeći Mrkonjić-Grad, u kojem su se nalazili utvrđeni Talijani, ustaše i četnici, stigli smo u dolinu Plive, a potom svratili u kuću već tada čuvenog komandanta Šolaje. Konačno smo bili na području gdje je još od početka ustanka narod, većinom goloruki vodio žestoke borbe protiv ustaško-domobranskih i okupatorskih jedinica iz Jajca i drugih obližnjih garnizona.

Selo Pljevski Podovi nalazi se na platou čija je nadmorska visina oko 800 metara. Nedaleko je planina Vitorog, a u blizini uskotračna željeznička pruga Jajce - Mliništa. U osrednjoj seoskoj kući, koju su nazvali »bolnica«, zatekao sam desetak ležaja. Tu su o ranjenicima brinuli jedna priučena bolničarka i jedan brijač u ulozi bolničara. Za sanitetsku službu bio je odgovoran Karlo Matković, bivši službenik Higijenskog zavoda u Banjaluci. Međutim, o sanitetu na cijeloj slobođnoj teritoriji u Janju i Pljevi brinuo je dr Vaso Butozan, politički komesar Trećeg krajiškog odreda, takođe bivši službenik Higijenskog zavoda u Banjaluci. Meni je bilo veoma drago što sam se opet susreo sa svojim Banjalučanima.

Tu sam našao nekoliko težih ranjenika (prostrelne rane ekstremiteta - sve teško inficirane i u primitivnim zavojima). Prelomi su bili bez adekvatne imobilizacije, ali već u stadijumu koštane sanacije. Instrumentarij se sastojao od nekoliko pinceta, skalpela, makaza i peana. Kalijum-hipermangan bio je opći i uvijek upotrebljavani antiseptikum za tretman rana i za dezinfekciju instrumenata. Teško je bilo u tim okolnostima raditi i primijeniti neka načela kirurgije. Ali, moj novi režim dao je, ipak, izvjesne rezultate. Prije svega, što rjeđe previjanje, zatim primjena improvizirane imobilizacije i propisno steriliziranje instrumenata kuhanjem. Nastao je izvjesni otpor ranjenika, koji su bili navikli na obligatno svakodnevno previjanje. No, ipak su se mirili s novinama, shvatajući da su dobili »pravog doktora«.

Hranu za ranjenike obezbjeđivali su nesmetano članovi njihovih obitelji, jer su to »vojne« prilike omogućavale. Inače, na drugi način ne bismo mogli uspješno organizovati ishranu. Bio sam iznenađen vidjevši da na tom terenu nema stalnih vojnih jedinica. Postojala je Komanda Trećeg krajiškog odreda (komandant Rade Marijanac, politički komesar-dr Vaso Butozan, zamjenik političkog komesara - Nemanja Vlatković), ali se vojska nalazila po selima, većinom svako u svojoj kući. Samo su bili zaposjednuti neki položaji prema Jajcu i postavljene straže na važnijim mjestima. Po potrebi, borci su alarmirani za akciju. No, oštrazima i dubok snijeg onemogućavali su bilo kakvu značajniju aktivnost. Činjenica da su se borci nalazili u svojim kućama odražavala se negativno u slučajevima ranjavanja ili bolesti. Pošto mnogi od njih nisu željeli hospitalizaciju u našem stacionaru, jedva sam uspevao obilaziti sa svojim pratiocem veliki broj obližnjih i dosta udaljenih sela. Cesto smo gazili snijeg dubok i više od pola metra.

Počela je nova mora - pjevac. Naši obilasci bolesnika bili su sve češći, a pomoć dosta slaba. Izvjesnim poboljšanjem ishrane i higijenskih uslova u tim seljačkim kućama, po mojim savjetima, donekle je smanjen mortalitet. Čudnom zgodom, dobio sam poznatu knjigu profesora doktora Todorovića o infektivnim bolestima. Dobro mi je došla, jer kao kirurg nisam imao prilike da se ranije bavim tim problemima. Sjećam se da sam u Banjaluci dijagnosticirao jedan slučaj pjevacca prilikom kućne vizite. Jasno, odmah sam alarmirao nadležne sanitarne organe smatrajući to ozbiljnim zdravstvenim problemom u gradu. Ali, u tim teškim ratnim okolnostima, kad je trebalo uništiti uši i savladati epidemiju pjevacca na velikom teritoriju, nisam imao mogućnosti ni za približno zadovoljavajući uspjeh. Zato sam, na žalost, morao često slušati kukanje i naricanje naroda toga kraja oko mrtvih.

Jaka domobranska kolona iz Jajca pokušala je 14. februara pružiti pomoć u hrani i materijalu opsjednutom Mrkonjić-Gradu, gdje su Talijani i ustaše već oskudijevali u svemu. Nama je dostavljeno tačno obavještenje iz Jajca, pa nije bilo teško napasti taj transport, tim prije što se jedva kretao prtinama u dubokom snijegu. Veliki su bili neprijateljski gubici u ljudstvu i materijalnim sredstvima. Iz naših jedinica ranjeno je 16 boraca, od kojih nekolicina teško. Opet sam imao problema. Trebalo je barem nepokretne ranjenike smjestiti u naš stacionar, a mnogi su odmah bili evakuirani njihovim kućama. Već 25. februara uslijedio je naš napad na Mrkonjić-Grad, koji nije uspio zbog poznatog izdajstva četnika. Tada sam primio na Pljevske Podove šest ranjenika.

Poslije tog događaja zaoštrili su se odnosi između partizana i četnika. Praktično je rijeka Pliva bila granica. Od Gerzova preko Manjače do Banjaluke komandovao je četnički vođa Drenović. No, do otvorenih sukoba tada još uvijek nije dolazilo.

U našoj bolnici bile su i dalje nepovoljne prilike. Sanitetski materijal i lijekove slabo smo dobijali, instrumentarij je još uvijek bio primitivan, ishrana slaba. Uglavnom smo jeli pljesnivi kukuruzni kruh i sušenu ovčetinu. Ja sam i dalje, po snijegu i nevremenu, obilazio velike rejone i pružao pomoć koliko je bilo moguće. Pjegavac je još uvijek harao, ali sa relativno malim mortalitetom. Poslije liječničkih vizita dobijao sam poklone u naturi: jabuke, po komad svježeg kruha, sira, slanine ... Te dragocjenosti drugarski sam dijelio u svom sanitetskom kolektivu.

Jedne hladne zimske noći dr Vaso Butozan me hitno odveo na Mliništa (porođaj, krvarenje). Ekspresijom placente stanje je brzo sanirano. Uslijedila je obilna večera i spavanje u udobnom, »pravcatom« krevetu bila mi je velika nagrada za liječničku intervenciju i mučno putovanje.

Tih dana obradovale su me vijesti od kuće. Preko naše veze stigli su mi mali paketi: cigarete, zimske cipele, pa čak i dugački kožni kaput, koji mi je bio od najveće koristi. Već mi je bilo mnogo lakše podnositi zimu, jer prilikom iznenadnog odlaska od kuće nisam obukao najbolju odjeću.

Odnosi sa četnicima su se uskoro jako zaoštrili. Nekoliko puta bili smo pri-siljeni da noću napuštamo zgradu naše bolnice, jer četnici su, navodno, namje-ravali napasti i zarobiti naš mali sanitetski kolektiv. Četnici su u to vrijeme muč-ki napadali i likvidirali pojedine naše kurire. Takođe su ubili predratnog komu-nistu Kasima Hadžića i studenta Eriha Sterna (obojica iz Banjaluke).

Krajem marta pozvan sam u Komandu Odreda, od koje je četnički koman-dant Drenović tražio da me pošalje na njegov teritorij radi pružanja liječničke pomoći. Neko je, navodno, imao upalu slijepog crijeva. To je iskrslao kao veliki problem. Nastale su rasprave i dogovori. Nemanja Vlatković bio je u nedoumici što da učini. Odbijanje poziva za liječničku pomoć sigurno bi još više pogoršalo odnose s četnicima, a moj odlazak mogao bi značiti i »put bez povratka«. Na kra-ju su zatražili da ja odlučim. Smatrao sam da ne postoji velika opasnost po moj život, te da mogućnost povratka ne ovisi o meni. Konačno smo se dogovorili da krenem. Ispred mene su išla dva četnika s kokardama, a iza mene partizanska pratnja - dva hrabra i dobro naoružana borca. Na mostu preko Plive ta neobična »počasna straža« izazvala je čuđenje sa obje strane. No, ništa se nije dogodilo. Prešli smo Plivu i stigli u Gerzovo, na neprijateljsku stranu. Srećom, nije se ra-dilo o spendicitusu. Daje bila potrebna kirurška intervencija, ne bih je mogao izvršiti u tamošnjim uslovima. Obavio sam još nekoliko ambulantnih pregleda, a potom otišao na noćenje (sve to pod zaštitom mojih drugova - pratilaca). Nis-mo imali nepritilika. Već sutradan, opet pod duplom stražom, vratio sam se na partizanski teritorij. Naravno, ta »turneja« završila se na zadovoljstvo mojih ru-kovodilaca, drugova i saradnika.

Produžio sam uobičajene aktivnosti. U stacionaru je bilo malo slučajeva za neke veće kirurške zahvate. Glavni zadatak bio mi je i dalje obilazak ranjenika i tifusara koji su ležali u svojim kućama. Morao sam liječiti i jednog četničkog starješinu sa gnojnom strelnom povredom pete. Koliko se sjećam, zvao se Mitar Trivunčić, koji nam nije bio »persona grata«. Ipak, on je jednog dana nestao sa našeg teritorija.

Često pješčenje ili jahanje na malim bosanskim konjima zahtijevalo je veliko naprezanje. Sve to sam prilično dobro izdržao. Istina, ponekad mi se samar i prevrnuo, pa sam se našao u snijegu. Trebalo je, dakle, »naučiti« i vještinu spretnog padanja s konja.

Na Đurđev dan, 6. maja, bilo je slavlje u Kozilima. Bez obzira na velike nevolje, opasnosti i oskudice, taj narod je slavio kao u mirno doba. Jedino je kvaliteta gozbe ukazivao na teške dane, jer smo se častili samo svježim kruhom, kiselim kupusom, krumpirom i rakijom.

Sasvim iznenadno, 17. maja dobio sam naređenje da se hitno prebacim preko Janja na područje Čuklić - Natpolje. Toga dana četnici su konačno napali i zauzeli našu bolnicu u Pljevskim Podovima i čitav prostor sjeverozapadno od rijeke Plive. U posljednjem trenutku sam uspio da izbjegnem zarobljavanje. Našim ranjenicima nije se ništa loše dogodilo, ali je političko vrenje u tom kraju bilo očigledno. Bataljon »Pelagić« držao je položaje prema Jajcu. Neprijateljske snage bile su sve aktivnije, jer su im prolječne vremenske prilike pogodovala. Posebnu opasnost predstavljali su talijanski i domobranski avioni, koji su po selima nanosili dosta gubitaka civilnom stanovništvu. Četnička propaganda bila je sve intenzivnija i drskija. No, konačno se »bura« stišala kad je stigao Slavko Rodić s jednim bataljonom i s velikom crvenom zastavom na njegovom čelu. Vojna organizacija i borbena gotovost Trećeg krajiškog odreda znatno su poboljšane i konačno je politička situacija postala jasnija. Crvena zvijezda je pobijedila na tom području.

Još uvijek je harao pjegavac, doduše uz lagano opadanje i s relativno blagim simptomima. Ali, i ja sam došao na red. Krajem maja, u selu Čukliću, osjetio sam nelagodnost, opću slabost i povišenu temperaturu. Zapao sam u nirvanu od

1. do 21. juna. A kada sam došao k sebi, vidio sam svoju mizeriju i ostatke tipičnog egzantoma po tijelu, te sam mogao lako retrogradno dijagnosticirati da sam prebolio pjegavac. Cuo sam mnoge pojedinosti o svom bolovanju. Pravu medicinsku pomoć nisam imao, mada mi je, navodno, moj raniji pomoćnik Karlo dao nekoliko kamfor-injekcija. Prethodno su Karla i moje bolničare zarobili četnici. On je, međutim, uspio da se prebaci na naš teren zajedno s bolničarkom Ankom, koja me potom nje govala. Također sam saznao da su me često posjećivali drugovi iz Štaba našeg odreda, žalili zbog toga što sam, očigledno, bio u lošem stanju i izražavali bojazan da će izgubiti svog jedinog »pravog« doktora. Zbog učestalih bombardovanja tog sela, morali su me više puta odnositi u obližnje šume. Za vrijeme jedne takve privremene evakuacije, avionska bomba je direktno pogodila kuću u kojoj sam kao bolesnik bio smješten. Vijest o mojoj bolesti i rušenju te kuće stigla je i do Banjaluke. Nekoje zaključio da sam poginuo, pa je to saopštio i mojoj porodici. No, ubrzo je ta pogrešna vijest zamijenjena istinitom. Bio sam živ, ali je od ranije zdravog i snažnog čovjeka ostala samo ruina. Nisam imao potreban mir niti mogućnost da izgubljenu snagu povratim dobrom ishranom. Gotovo svakodnevno smo bježali od aviona - iz sela u selo, iz šume u šumu. Jedva su me dizali na konja, a jahati sam mogao samo kad su me drugovi podupirali s obje strane. Ipak, nekako sam nastavio liječničku službu. Imali smo dobre veze s ljekarnom u Jajcu, gdje su civilni bolesnici s mojim »partizanskim receptima« dobijali lijekove. Teško sam se mogao koncentrirati i pravilno napisati najobičniji recept. To je od mene zahtijevalo veliko umno naprezanje. Sjećam se da sam jednom jedva uspio ordinirati i napisati recept za bornu mast.

Pišem ove redove o svojoj bolesti smo zbog toga da se vidi i ocijeni rezoniranje jednog oboljelog partizanskog liječnika, koji je sve to na sebi osjetio. Pri tome mislim i na hiljade naših tifusara, od kojih su mnogi zauvijek nestali u još mnogo težim uslovima partizanskog ratovanja.

Radi neophodne rekonvalescencije, otpremili su me 26. juna u Glogovac, gdje sam smješten u bivšu žandarmerijsku stanicu. I tamo su nas stalno uznemiravali avioni, pa smo gotovo svakodnevno morali bježati u šumu. Još nikako se nisam mogao držati na jako otečenim nogama. Srce mi je lupalo, ali ipak sam se osjećao sve bolje. Neki bolesnici mještani donosili su mi pokoje jaje ili po komadić sira.

Naše jedinice vodile su obrambene borbe na položajima prema Jajcu i rušile prugu Jajce - Bugojno. U to vrijeme sve češće se pričalo da veće partizanske jedinice iz Srbije i Crne Gore nastupaju prema zapadu i da će ubrzo stići do naših oslobođenih krajeva. Saznavali smo ponešto i o višim partizanskim komandama, uključujući i Vrhovni štab NOV i POJ. Posebno su nas interesirali podaci o vrhovnom komandantu, drugu Titu, jer tada još nismo imali dovoljnu predstavu o njegovoj ličnosti. Krajem jula primili smo oko 40 ranjenika i bolesnika iz Druge * proleterske brigade. Bili su to pokretni rekonvalescenti iz daleke Srbije. Tada smo stekli potpuniji uvid u stvarno stanje, širinu, uspjehe i poteškoće narodnooslobodilačke borbe. Sve nas, borce i narod, obradovao je dolazak proletera I dao nam nove impulse za odlučnost i istrajnost u izvršavanju zadataka.

Prvog avgustovskog dana 1942. godine stiglo je naređenje da se hitno javim na raspolaganje sanitetskoj službi proleterskih brigada, u kojima se nalazio znatan broj ranjenika, bolesnika i invalida. Mnogi od njih nastradali su prilikom čuvenog marša preko Igmana, kad su zadobili smrztine raznih stepena. Mojim dotadašnjim rukovodiocima nije bilo drago što odlazim, jer su znali da će bar za izvjesno vrijeme ostati bez liječnika. No, mislim daje odluka sanitetskog rukovodstva pri Vrhovnom štabu bila pravilna, pošto kao kirurg nisam bio dovoljno iskorišten na području Trećeg krajiškog odreda. Ipak sam se teško odvojio od boraca, rukovodilaca i naroda tog kraja.

Lazar Simić

DVA KARAVANA PUKOVNIKA ŠIMIĆA

Zbog situacije na sektoru Magaljdola i posebno partizanske blokade Mrkonjić-Grada, u kojem su bile dvije satnije domobrana i pet stotina Italijana, general Lukić, zapovjednik 5. domobranskog zbora, namjeravao je da još početkom januara 1942. godine preduzme akciju u kojoj bi učestvovala jače snage pod komandom pukovnika Simića, ali je ta akcija bila odložena uz obrazloženje da još nisu bile završene potrebne pripreme. Međutim, stvarni razlozi zbog kojih pukovnik Simić, komandant 9. pukovnije i I zone, tu akciju nije mogao početi sve do 1. februara bili su sasvim druge prirode. Grupa boraca iz našeg 1. bataljona, pod komandom Stanka Kutanjca i Mirka Grabeža, svojom borbenom i mobilizacijskom aktivnošću na terenu Zijameta i oko Komaraje prvih dana januara izazvala paniku kod ustaša u Travniku i kod Italijana i ustaša u Bugojnu. U jednoj procjeni Zapovjedništva 3. domobranskog zbora za 4. januar 1942. godine ova grupa procijenjena je na oko 400 naoružanih boraca. Stoga je pukovnik Simić odgodio za kasnije naređenu Lukićevu protuakciju deblokiranja Mrkonjić-Grada, a u prvi plan postavio čišćenje Zijameta i planine Komara. U Bugojnu je 7. januara 1942. godine Simić održao sastanak s Italijanima i ustašama radi koordinacije i usklađivanja zadataka iz toga svoga plana. Devetog januara počela je kombinovana, vrlo energična akcija domobrana, Italijana, ustaša i nekih civila, ustaških simpatizera, kao hajkača, na čitav sektor Zijameta i planine Komar.

Taj period od 9. do 28. januara bio je izvanredno povoljan za izvršenje našeg napada na opsjednuti Mrkonjić-Grad, jer intervencija neprijatelja nije mogla brzo uslijediti ni s koje strane. Ali, mi smo tada morali skinuti sa blokade dobar dio boraca i s njima, na čelu sa Šolajom i Nemanjom Vlatkovićem, otići na teren Glamoča radi pružanja pomoći glamočkim drugovima u konsolidovanju stanja u Bataljonu »Budućnost«. Tada smo usput u selu Dubrave, na Glamočkom polju izvršili razmjenu onih 17 italijanskih vojnika koje smo bili zarobili kod Kupresa u decembru 1941. godine. Dali smo ih za dva naša druga koji su bili u ropstvu: Jovu Markovića iz Pljeve i Dušana Simića iz Mujdžića.

Dok su Šolaja i Nemanja Vlatković pomagali sređivanje stanja oko Glamoča, pukovnik Simić je sa jakim snagama domobrana i sa karavanom od 200 konja natovarenih žitom i brašnom, krenuo od Jajca u pravcu Mrkonjić-Grada. Na čelu njegove kolone išao je Gojko Buzančić, oružnički poručnik, koji je sa vodom oružnika i domobrana, iznenadnim bočnim dejstvom, odbacio predstražu 4. čete 1. bataljona s kote 862, a ubrzo i Vodevog poda i Ravnog brda. Poslije toga, kolona s karavanom prošla je kroz Magaljdol, krećući se sve do Previla neometano ni od koga. Stupljanska četa 2. bataljona, koja je bila na Laketića

kosi, nije stigla da interveniše. Na Previli su iz Hoćuna Suknjajina četa i dva voda iz 3. čete Bataljona »Iskra« izvršili jak bočni napad na domobrane, ali zbog velike nadmoćnosti nisu uspjeli da im spriječe ulazak u Mrkonjić-Grad.

Po povratku sa Glamočkog polja, ponovo smo došli na Previle i Oruglu u opsadu oko Mrkonjić-Grada. Šolaja i Nemanja su odmah otišli u Agića Selo na konferenciju, koja je održana 6. februara. U isto vrijeme naš prateći vod, sa topom kalibra 37 mm i s teškim mitraljezima, po drugi put odlazi na teren Manjača i s tamošnjim drugovima iz 5. bataljona 4. odreda 10. februara učestvuje u napadu na Krupu na Vrbasu, gdje je zarobljeno 40 domobrana. Prvi put su Pljevci na Krupu na Vrbasu s oba topa napadali 18. decembra 1941. godine, ali je tada nismo mogli zauzeti.

Poslije toga ponovo smo usredsredili pažnju na blokadu Mrkonjić-Grada. U odsutnosti Šolaje, njegov zamjenik Čedo Kljaić, uz pomoć Drage Prole, političkog komesara Bataljona i Mesuda Hotića, neposredno je usmjeravao sva borbena djeljstva 2. bataljona u prvoj polovini februara a i kasnije za sve vrijeme blokade.

Prije zore 14. februara 1942. godine, nabrzinu je izvršena neka vrsta pregrupacije naših snaga. Skinute su naše predstraže s položaja na Borcima i Mačkovićima i postavljene su na Ravno brdo. Četiri čete (1, 2, 4, i 5.) raspoređene su na nove položaje - grebenom duž kose jugozapadno od Magaljdola. Time je dobijen bočni raspored u obliku luka na pravac seoskog puta koji od Magaljdola vodi do Previla južnim padinama Lipovače. Na prevoju Previla i desno i lijevo oko ceste bila je raspoređena Suknjajina i 5. četa. Okulićeva, stupljanska četa prebačena je s Laketića kose u Hoćune. Prateći vod s topom i teškim mitraljezima, koji se bio vratio iz Krupe na Vrbasu, 12. februara pojačao je Suknjajinu i 5. četu na Previli i Orugloj. Takav raspored omogućavao nam je idealnu zamku u slučaju da pukovnik Šimić na isti način kao i 1. februara pokuša prebaciti hranu u blokirani Mrkonjić-Grad. Na takav pokušaj nismo dugo čekali. Dogodilo se to istog dana, 14. februara 1942. godine. U izvještaju zapovjedništva 5. oružničke pukovnije od 31. marta 1942. godine kaže se daje Šimić za pratnju komori uputio kompletnu 2. bojnu 9. pješačke pukovnije pod zapovjedništvom bojnika Rataja. Iz izvještaja se vidi da je bojna bila pojačana sa još 50 naoružanih ustaških milicionara i 60 oružnika na čelu s poručnikom Buzančićem, koji je tada poginuo, te nije doživio da na svečan način primi predloženo odlikovanje za »podvig« od 1. februara.

U 6,00 sati pratnja i karavan od oko 100 konja, natovarenih s kukuruznim brašnom, krenuli su od Jajca u pravcu Mrkonjić-Grada. Do sela Donje Mile išli su cestom, a odatle su skrenuli udesno - u pravcu Gornje Mile. Zbog velikog snijega, koji je mjestimično dostizao visinu od 80 cm, pobočnica nije mogla ići grebenom Lice - Straža - Ravno brdo i dalje. Zato se cijela kolona bez pobočnice uputila kroz Magaljdol. Greben je iz rejona Vrbica i Donje Mile, bez ikakvog efekta, tučen artiljerijskom vatrom. U prethodnici je išao Buzančić s oružnicima pomoću skija. Konji su na više mjesta propadali u snježne smetove, pa se zato kolona vrlo sporo kretala. To je kod naših boraca, koji su pritajeno, tako reći bez daha, čekali ležeći u zaklonima od nabijenog snijega, stvaralo sve veću nervozu. I tek oko 14 sati, Gojko Buzančić je s prethodnicom stigao do jedne usamljene kuće. U isto vrijeme začelje kolone je prošlo pored groblja u Magaljdolu. Vatra je otvorena sa 1, 2. i 4. četom na izduženu kolonu s kose, iz Vodevića gaja. Ubrzo je i 5. četa napala na začelje sa Čuvika, zapadno od Magaljdolskog groblja, a i Suknjajina i 3. četa uz podršku pratećeg voda napale su s Previla na čelo kolone. Zato su mnogi naši borci različito vidjeli i doživjeli tu borbu.

U borbi 14. februara 1942. godine kod Previla ubijena su 172 neprijateljska vojnika i oficira, a oko 100 je ranjeno. Zaplijenili smo 50 tovara kukuruznog

brašna i 10 živih konja s poštom, novcem i raznim drugim materijalom. Od naoružanja zaplijenjeno je: 120 pušaka, 7 lakih mitraljeza, 3000 metaka, 2 sanduka mina za bacač i dosta ostale vojne opreme.

Na našoj strani poginuli su: Stojan Minić - Karić, komandir voda i Stanko Marković, borac. Teže je ranjen Stojan Savić, komandir čete i još tri borca.

Sjećam se da je Štab Bataljona, čim je borba pred mrak bila završena, formirao i nekakav narodni sud, koji je u Vođevićevim kućama cijelu noć 14/15. februara zasjedao s ciljem da se ispita grupa zarobljenih civila iz komore, od kojih je jedan broj pušten svojim kućama. Cijeli dan 15. februara, po nalogu Štaba 2. bataljona, seljaci iz Magaljdola i Hoćuna sahranjivali su poginule neprijateljske vojnike.

Sljedeća dva dana, 16. i 17. februara, na prostoru Magaljdola i Majdana, borba se još jače rasplamsala. Ustaše su napadale od Jajca, Italijani od Mrkonjić-Grada. Pomoć im je došla i iz Travnika, oko 500 vojnika. Iz oba pravca tukla nas je jaka artiljerijska vatra, sa Careva polja ustaška, a iz Mrkonjić-Grada italijanska. No i pored svega, mi smo izdržali. Naše čete su vještim manevrisanjem i jakim bočnim protivnapadom odbile neprijatelja iz oba pravca. Ostali smo i dalje na ranijim položajima: 2. bataljon, »Iskra« na blokadi Mrkonjić-Grada i u Magaljdolu, a dvije čete iz 1. bataljona, »Pelagić« na Bagu i Licu kao zastor prema Jajcu.

Petar B. Vidović

KONFERENCIJA U AGINOM SELU

Oblasni komitet KPJ i Operativni štab za Bosansku krajinu organizovali su 6. februara 1942. godine, u Aginom Selu (kod Bočca na Vrbasu), Konferenciju rukovodećeg kadra Trećeg krajiškog NOP odreda. To selo je, naravno, bilo slobodno.

Štab Trećeg krajiškog odreda nalazio se tada u Kozilima. Krenuli smo 5. februara, po dubokom snijegu. Međutim, hladnoća je bila podnošljiva. Putovali smo preko Šipova, Jezera, Majdana, Vodevog Poda i Kopljevića. Cestu Mrkonjić-Grad - Banjaluka prešli smo u selu Bjelajcima, a potom zanoćili u zaseoku Sladojevićima.

Naše jedinice bile su na položajima oko Mrkonjić-Grada, Magaljdola, Jezera i Boraka (prema Jajcu). Na putovanju nismo imali poteškoća. Niko nas nije napadao ili uznemiravao.

Iz Sladojevića smo krenuli rano ujutro, preko nekih šuma i zaselaka. Prešavši neopaženo cestu Jajce — Banjaluka niže Crne Rijeke, konačno smo stigli nadomak Aginog Sela. Usput smo se uvjerali da stanovništvo tamošnjih sela nije raspoloženo prema četnicima. Rijeku Vrbas prešli smo noću, preko drvenog mosta, a potom se smjestili u jednu veliku kuću. Cijeneći prema njenoj veličini, ta kuća je pripadala nekom od najbogatijih domaćinstava u Aginom Selu i u tom kraju.

Kuriri i pratioci, među kojima sam se nalazio, smješteni su u jednu izdvojenu sobu. Iako je Konferencija trajala cijelu noć, mi smo brzo zaspali savladani umorom (ja sam na putovanju nosio puškomitraljez). Međutim, često su nas budili borci koji su se nalazili na straži. U kući nisam zapazio domaćina niti njegovu ženu i djecu, što me navelo na pomisao da je ona blagovremeno ispražnjena i pripremljena za Konferenciju. Meni je ta noć brzo prošla, jer sam dosta spavao. San su mi katkad prekidali učesnici u raspravi. Šolaja je, na primjer, uvijek govorio glasno, a dr Vaso Butozan sasvim tiho.

Koliko se sjećam, na Konferenciji su bili članovi Oblasnog komiteta KPJ i Operativnog štaba za Bosansku krajinu, na čelu sa Đurom Pucarom Starim; komandant, politički komesar i načelnik Štaba Trećeg krajiškog NOP odreda - Danko Mitrov, dr Vaso Butozan i Rade Marijanac; najviši predstavnici bataljona »Iskra«, »Vaso Pelagić« i »Soko« - Simo Šolaja, Makso Dakić i drugi.

Kako mi je ispričao Rade Marijanac, na Konferenciji je usvojena odluka da se Treći krajiški odred reorganizuje, s tim da u njegovom sastavu ostanu Prvi, Drugi i Četvrti bataljon, a da u novoformirani Četvrti krajiški odred uđu jedinice sa Manjače i iz srednje Bosne. Jedan od osnovnih zadataka tih odreda bio je da onemoguće četničko djelovanje na svojim područjima.

Konferencija u Aginom Selu, kao i prethodne u Gerzovu i Pljevi, imala je veliki značaj za širenje i jačanje narodnooslobodilačkog pokreta. Na njoj je, prema kazivanju dr Vase Butozana, vođena rasprava o mogućnostima i načinu unapređenja saradnje između partizanskih jedinica, te o potrebi pridobijanja ljudi koje su četnici zaveli lažima i prevarama. Trebalo je sačuvati pozicije i terene osvojene do tada, boriti se protiv četnika odlučno i organizovano. Za razliku od žučne polemike sa Urošem Drenovićem u Gerzovu, diskusija je bila mnogo mirnija i sadržajnija, a zaključci konkretniji. Osnovan je Četvrti NOP odred i imenovani novi rukovodioci. Za komandanta Trećeg krajiškog odreda postavljen je Rade Marijanac, a za komandanta Četvrtog krajiškog odreda Danko Mitrov. Istaknut je i zadatak da se postojeće čete stabilizuju i kadrovski ojačaju postavljanjem na starješinske dužnosti drugova koji će moći i znati da se i politički odupru svim neprijateljima, bez obzira na njihovu orijentaciju i konkretnu aktivnost. S tim u vezi, zaključeno je da čete treba popuniti omladincima koji su spremni da se bore u partizanskim redovima.

Iz Aginog Sela vratili smo se pravcem kojim smo i došli. Bilo nas je manje, jer su neki drugovi ostali na području novoformiranog Četvrtog odreda, a neki pošli u druge jedinice. Opet smo putovali bezbjedno i bez naročitih poteškoća. Jedino se zapažao umor. Marševali smo dan i noć po velikom snijegu, koristeći se postojećim prtinama. Narod nas je svugdje srdačno dočekivao i hvalio naše uspjehe u borbama. Sve više se širila istina o partizanima, kao istinskim borcima za slobodu i pravdu.

Petar B. Vidović

OMILJENI KOMESAR NAŠEG ODREDA

(Sjećanje na doktora Vasu Butozana)

Početkom oktobra 1941. godine došao je u Pljevu dr Vaso Butozan, pred-ratni komunista i revolucionar, po profesiji veterinar. Postavljen je za političkog komesara Trećeg krajiškog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda. Sticajem okolnosti, on je često ukazivao i ljekarsku pomoć bolesnicima i ranjenicima iz našeg odreda, jer tada nismo imali nijednog medicinskog stručnjaka, sem nekoliko bolničara, koji su to zvanje stekli u bivšoj jugoslovenskoj vojsci. Dr Vaso Butozan pregledao je bolesnike i ranjenike koji su bili smješteni po privatnim kućama i u odredskoj bolnici na Kozilima. On je, čak, vršio operacije lakše prirode i činio druge intervencije. U nedostatku medikamenata, pronalazio je u tom kraju ljekovite trave. Tako je pomagao ranjenicima i bolesnicima da što prije ozdrave i ponovo stupe u borbene redove.

Kao komesar Trećeg krajiškog odreda, Vaso je često putovao u Ribnik, i to kroz Sokolac, Gerzovo, Baraće i druga sela koja su se nalazila pod kontrolom četnika. Naročito je bilo opasno područje oko Podrašnice, na kojem se često pojavljivao četnik-pljačkaš Đuza sa svojom ozloglašenom petorkom. Ta grupa izdajnika bila je stalno u pokretu, napadala kurire, patrole i štabove, zlostavljala sve poštene ljude, a naročito one koji nisu znali »Oče naš«. Butozan se nije mnogo obazirao na opasnosti. Sve je podređivao interesima NOP-a. Za njega je izvršavanje zadataka bilo na prvom mjestu.

Simo Šolaja saopštio mi je jednog dana da sam određen za pratioca Vase Butozana. Istakao je da ga moram čuvati kao zjenicu u oku, da se od njega ne smijem nigdje udaljavati bez odobrenja, te da moram izvršavati ono što mi bude naređivao. »Vaso je tvoj komandant. Kud god on pođe, idi za njim«, dodao je Šolaja na kraju svog objašnjenja.

Istini za volju, nije mi bilo baš svejedno. No, sve je teklo bolje nego što sam zamišljao. Sa kulturnim čovjekom, kakav je bio Vaso Butozan, brzo sam se sprijateljio. Našli smo zajednički jezik i nije bilo nikakvih nesporazuma, postali smo istinski prijatelji i nerazdvojni drugovi. On je, uostalom, i za stotine drugih ljudi iz Pljeve i Janja bio ne samo politički komesar već i učitelj o ratu i revoluciji. Često nam je, veoma jasno i ubjedljivo, objašnjavao liniju KPJ i ciljeve narodnooslobodilačkog rata.

Vaso je obično putovao na konju. Međutim, nerijetko je i pješačio. Prešao je stotine kilometara po Bosanskoj krajini, pod vrlo teškim borbenim, vremenskim i zemljišnim uslovima. Sve napore podnosio je dobro, iako je bio dosta slabe fizičke kondicije. Imao je čelične živce, a iznad svega komunističku čvrstinu i revolucionarnu odlučnost.

Dr Vaso Butozan je brzo pridobijao ljude svojom jednostavnošću, skromnošću i humanošću, svojim nježnim srcem, privlačnim glasom i toplim pogledom. Nikad nije izbjegavao da stanuje i spava u istoj prostoriji sa borcima - svojim pratiocima. Isticao se i roditeljskom brigom o zdravlju i ishrani saboraca. Prije spavanja je obično analizirao dnevne događaje i planirao rad za sutradan. Bilo je pravo zadovoljstvo pratiti i slušati takvog čovjeka.

Dr Vaso Butozan

Posebnu glavobolju zadavao nam je u Pljevi četnik Niko Vještica, koji se stalno muvao oko Štaba Trećeg krajiškog odreda. On je imao nekoliko saradnika i istomišljenika, sklonih prepadima i raznim iznenađenjima, pa smo morali biti na oprezu. Jednom prilikom, kod pljevske crkve, u svojstvu komandanta četničkog »Gvozdenog bataljona«, Vještica mije rekao: »Ti se, budalo jedna, družiš s Turcima i Šokcima. S njima si svakodnevno, štitiš ih i spasavaš. Budalo, znaš li da čuvaš koljače. Dobro zapamti, moji četnici će ih sve likvidirati«. Vještica je tad liječio ranu na nozi zadobijenu na Vidimlijama u borbi protiv partizana. Nije se mogao kretati bez štake. Šepao je gotovo tri mjeseca.

Bio sam upao u zamku. Ni sam ne znam kako, našao sam se u njegovom štabu. Srećom, tu sam zatekao svoja dva školska druga. Oni su me zaštitili i omogućili mi da pobjegnem.

Ispričao sam komesaru Butozanu šta sam doživio. Tada sam od njega dobio veoma korisne savjete o ponašanju u takvim ili sličnim situacijama.

Od predobrog doktora Vase Butozana naučio sam puno. Njegov plemeniti lik živi u mom sjećanju.

„

Mesud Hotić

ŠOLAJIN BATALJON U ZASJEDI

Zima 1941-1942. godine bila je neobično surova i teška. Snježni pokrivač do-
sezao je iznad jednog metra, putevi su bili zavijani i na njima svaki saob-
račaj obustavljen. Cestu između Mrkonjić-Grada i Jajca zarušile su jedinice Tre-
ćeg krajiškog odreda još ujesen 1941. godine, a tih zimskih dana uopšte nije ko-
rištena. Snijeg na njoj bio je čist i netaknut.

Mrkonjić-Grad nalazio se već nedjeljama u potpunoj blokadi. U njemu su
boravile nemoćne italijanske jedinice i jedna satnija domobrana i ustaša. Itali-
jani su snabdijevani vazdušnim putem. Tovari bačeni padobranima često su po-
stajali plijen partizana. Naši borci su i po velikom snijegu nalazili načina da ote-
žaju život okupatoru i njegovim slugama. Ponekad je oko tih padobranskih po-
šiljki bilo pušaranja, pa i žrtava. Saveznici Italijana - domobrani i ustaše - nisu
imali gotovo ničega. Zbog gladi i duge blokade bili su potpuno demoralisani. Ne-
koliko njihovih pokušaja da se probiju iz Mrkonjić-Grada prema Jajcu osujetile
su jedinice Trećeg krajiškog odreda.

Gradsko stanovništvo oskudijevalo je u osnovnim životnim namirnicama.
Njegove patnje povećavala je neprijateljska vojska gotovo svakodnevnim pljač-
kama. Uzimala je sve što joj je do ruku dolazilo. Zbog oskudice u ogrevu, itali-
janski vojnici sjekli su voćnjake i time ubrzo izmijenili izgled grada. Strahujući
od partizana, nisu se usuđivali da idu u obližnje šume. A kad su to i pokušavali,
tjerani nevoljom, plaćali su svako drvo svojim životima. No, priskočio im je u po-
moć četnički komandant Uroš Drenović, dozvolivši da sijeku drva na »njegovom
sektoru«. Seljake je nagonio da ponešto nose u grad, na pijacu, ali su oni sve više
izbjegavali da to čine kad su ustanovili da tamo ne mogu nabaviti bilo šta za svoje
kućne potrebe. Pošto je blokada Mrkonjić-Grada trajala dugo, život u njemu po-
stajao je sve nesnošljiviji. Narod je počeo i da umire od gladi. Danju bez pokreta
ljudi, a noću neosvijetljen, Mrkonjić je tih dana davao utisak mrtvog grada.

Ustaška vlast je uporno tražila pomoć. Konačno je 9. domobranska pukov-
nija dobila naređenje da probije blokadu i prebaci u Mrkonjić-Grad neophodne
namirnice. Rukovođenje tom akcijom povjereno je bojniku Rataju, komandantu
neprijateljskih snaga u Jajcu. Od konja dobijenih iz Travnika i rekviriranih u oko-
lini, Rataj je 14. februara obrazovao komoru od stotinjak tovarnih grla, većinom
natovarenih kukuruznim brašnom. Za obezbjeđenje komore angažovane su go-
tovo sve snage iz garnizona Jajce, jačine oko jednog bataljona. Rataj je odlučio
da blokadu probije između komunikacija koje vode od Jajca prema Mrkonjić-
Gradu, preko Mila i Magaljdola. Taj pravac je bio najkraći, a neprijatelj je raču-
nao da je i najbezbjedniji, pošto tada na tom području nije bilo partizanskih

jedinica. Osim toga, između sela su postojale kakve-takve prtime za kretanje komore i njene pratnje.

Prema planu bojnika Rataja, obezbjeđenje i komora kretali su se u jednoj koloni, bez ikakvih bočnih osiguranja. Na čelu kolone bili su skijaši (otprilike ojačani vod), a za njima grupa na krpeljama, veći dio domobranske jedinice, komora i zaštitnica. Kolona se kretala pravcem: Jajce - Volijak - Gornje Mile - Borci - Magaljdol - Lipovača (kota 830) - Previla. Bilo je predviđeno da artiljerija iz Jajca ispali 2-3 granate prije nego što kolona krene prema Mrkonjić-Gradu. To je bio signal da domobrani i ustaše iz Mrkonjić-Grada pođu u susret koloni i ovladaju Previlima.

Štab Trećeg krajiškog odreda obaviješten je iz Jajca o namjeri neprijatelja da se sa velikom komorom probije u Mrkonjić-Grad. Javljeni su i podaci o vremenu polaska i pravcu kretanja komore, pa čak i o signalu za početak pokreta. Na osnovu tih podataka, Bataljonu »Iskra« naređeno je da spriječi neprijatelja u ostvarenju njegove namjere.

Pod komandom Cede Kljajića (zamjenik Sime Šolaje, komandanta Bataljona), dvije čete iz Pljeve i četa Milka Suknjaje, koja se nalazila uz drum Jajce - Mrkonjić-Grad, krenule su 12. februara prema novim položajima. Već 13. februara naveče, Suknjajina četa stigla je u zaselak Hoćune (selo Majdan), a ostale dvije u zaselak Vođev Pod. Ukupno su te čete imale oko 150 boraca. Od automatskog naoružanja imale su dva puškomitraljeza i jedan mitraljez »Maksim«.

Odlučeno je da naše snage sačekaju neprijatelja u zasjedi. Čete Milka Suknjaje i Stojana Savića, uz podršku mitraljeza, obrazovale su zasjedu na Previlima. Naređeno im je da spriječe prodor komore i njene zaštitnice u Mrkonjić-Grad, te da odbiju neprijatelja ako pokuša da izađe iz grada i ovlada Previlima. Pošto je uspostavljena veza sa Petim bataljonom Trećeg krajiškog odreda, jedan vod iz Kopljevića dobio je zadatak da zaposjedne bezimeni vis na Lipovači i da prvi otvori vatru na neprijateljsku kolonu kad ona uđe u zasjedu. Ostale snage bataljona »Iskra« raspoređene su u Vođevića gaju. Ukupna dužina zasjede (Previla - Vođevića gaj) iznosila je tri kilometra. Suština plana akcije sastojala se u sljedećem: kad bočni dio zasjede otvori vatru sa bezimenog visa, glavnina bataljona iz Vođevića gaja uništiće zaštitnicu i zarobiti komoru, a potom djelstvom iz pozadine potiskivati ostatke neprijatelja prema Previlima i tamo ih likvidirati.

Jedinice Šolajinog bataljona stigle su na određena mjesta za zasjedu 14. februara pred zor. Svaki borac izradio je u snijegu zaklon. Kad je svanulo, odjeknuli su topovski pucnji iz Jajca - znak daje kolona krenula. Naši promrzli borci očekivali su nailazak neprijatelja s velikim nestrpljenjem i uzbuđenjem. Međutim, pošto se nisu pojavili ni poslije nekoliko sati, mnogi su pomislili da su doznali za dolazak našeg bataljona i otišli drugim pravcem.

Lipovača je bila obavijena maglom. Nošena vjetrom, magla je izbijala iz udolja čas u gustim, čas u prozirnim pramenovima. Južno od kote 830, na oko 50 metara iznad puta koji vodi preko Lipovače, u zasjedi je vladala potpuna tišina. Borci su bili nevidljivi u zaklonima od snijega pored debelih hrastovih stabala. Najednom su se kroz maglu ukazale siluete ljudi. Bili su to skijaši, zajapureni od napornog marša i prekriveni injem. Ubijedeni da na tom području nema partizana, kretali su se neoprezno sa puškama preko leđa. Odmah iza njih, takođe na skijama, naišao je vojnik Rataj sa grupom svojih oficira. Zastali su pred zasjedom i počastili se toplim pićem iz termos-boca. Razgovarajući glasno, svakako nisu ni pomišljali da ih sa nekoliko desetina metara vreba smrt.

Oficiri su ubrzo produžili, a iza njih je naišla glavnina kolone. Nijedan neprijateljski vojnik nije držao pušku na gotovs. Ruke su im bile u džepovima. Obuzeti hladnoćom, gledali su samo ispred sebe. Uz svakog konja kretao se po jedan seljak, a u koloni se nalazilo i nekoliko građana iz Jajca i Mrkonjića.

Nailazak zaštitnice označio je vrijeme da bočna zasjeda otvori vatru. Tišinu je prekinuo Čedo Kljajić opaljivanjem jednog metka. Odmah su zapraštale puške i zaštitnica je brzo uništena. Borac Pane zasvirao je u veliki volovski rog, što je bio znak za početak juriša (kao i više puta ranije). U komori je nastala velika pometnja. Seljaci su napuštali konje i bježali na sve strane, pokušavajući da se negdje sakriju. Konji poplašeni pucnjavom nalijetali su jedni na druge i stvarali još veću gužvu. Neki su se, skočivši sa prtine, zaglavili u snijegu.

Čim je komora osvojena, borci su jurnuli za domobranima. Promašaja gotovo nije moglo biti, jer su se neprijateljski vojnici nalazili zbijeni na malom prostoru. Čula se paljba i sa Previla. Pokušaji nekih domobrana da se spasu od ubitačne vatre bježanjem sa prtine završavali su se njihovim zarobljavanjem. Naravno, bilo je opasno djestvo naših boraca sa začelja kolone. Da bi se koliko-toliko suprotstavili, domobrani su nastojali da zauzmu neke visove na Lipovači, gdje Kopljevićani nisu bili stigli. No, pokušaji su im brzo propali. Njihove kolonice pokošene su blagovremeno, čim su krenule. Zbijen u rejonu Previla, neprijatelj se našao u bezizlaznoj situaciji. Trpio je teške gubitke. Samo neznatan broj vojnika i oficira, među kojima i bojnič Rataj, uspio je da se probije u Mrkonjić-Grad, ali tek kad je u Suknjajinoj četi ponestalo municije. Naši borci gonili su ih sve do prvih gradskih kuća.

Put od Vođevog Poda do Previla bio je prekriven leševima, a prtina prošarana krvlju. Izvještaj Štaba Trećeg krajiškog odreda Operativnom štabu za Bosansku krajinu, od 2. marta 1942. godine, sadrži i sljedeće: »Neprijateljski gubici bili su 172 mrtva vojnika i oficira, 100 zarobljenih i ranjenih. Zaplijenjena je cijela komora sa kukuruznim brašnom, sva pošta, 120 pušaka, 7 lakih mitraljeza itd. Naši gubici: dva mrtva i tri ranjena borca...«

Bila je to, bez sumnje, uspješno organizovana zasjeda. Na žalost, u našim redovima nalazili su se i pojedini četnički orijentisani ljudi. Oni su među zarobljenim domobranima i civilima »pronalezili« ustaše, junačili se nad njima i uspjeli da nekolicinu ubiju na zvjerski način. Nastojali su da tim postupcima kompromituju narodne borce i slavni Šolajin bataljon.

Petar Vidović

UNIŠTENJE NEPRIJATELJSKE KOMORE NA PREVILIMA

Sticajem okolnosti, polovinom februara 1942. godine dobio sam zadatak da odnesem poštu komandiru Treće čete Bataljona »Iskra«, Stojanu Saviću. Njegova četa bila je raspoređena na Previlima, zajedno sa dijelovima čete Milka Suknjaje. Čim sam stigao u Treću čet, rekoše mi da im predstoji akcija. Nešto prije početka napada došao sam na položaj iznad Malića kuća, uz put koji vodi prema planini Lisini.

Naši borci, raspoređeni za napad, nisu prelazili taj put, što je uticalo na neopreznost neprijateljskih komandirija i njihovog obezbjeđenja. Čete su se nalazile u dubokom snijegu: Savićeva i Suknjajina na Previlima, a sve ostale u Vođevića gaju. Pritajeni borci gledali su kako prilazi neprijateljska prethodnica, poštujući naređenje daje treba propustiti do Previla i tek tada iznenada napasti sa sredine, čela i začelja. Kolona je dugo prolazila kroz šumu iza Vođeva poda, ali naši nisu otvarali vatru. Čekali su da stigne i začelje. Neprijatelj nije ni slutio da mu je pripremljena klopka.

Bila su gotovo tri časa po podne. Neprijateljska kolona polako se primicala od Vođeva poda. Nekoliko domobrana kretalo se pred kolonom, vjerovatno je to bila izvidnica. Išli su uz veliku ogradu od trnja i lozjaka. Prve neprijateljske patrole uputile su se prema Mrkonjić-Gradu, prošavši pored Malića kuća na Previlima i Zeline kafane. Dubina zasjele bila je oko tri-četiri kilometra. Dok smo nestrpljivo iščekivali početak napada, činilo se da su minuti dugi koliko i sati.

Konačno je uslijedio napad. Gotovo u jednom trenu osuli smo po dugoj koloni iz pušaka i puškomitraljeza. Odjekivale su i eksplozije ručnih bombi. Nastao je pravi metež. Ginuli su ustaše i domobrani, jaukali njihovi ranjenici, vrištali prestravljeni konjovoci, skakali i bježali uznemireni konji. Neki neprijateljski vojnici, pokušavajući da umaknu na krpljama, predstavljali su dobre mete. Naši borci su iz ranije napravljenih zaklona kontrolisali veliki brisani prostor, prekriven dubokim snijegom. Iznenadnim napadom stvorena je panika u neprijateljskim redovima. Prtine su bile sve više poprskane krvlju. Domobrani nisu pružali organizovan otpor. Mnogi od njih dizali su ruke uvis, bacali puške u lozjake i živice. Za nepun sat borbe razbijen je cijeli bataljon 9. domobranske pukovnije.

Ta akcija imala je za nas višestruk značaj. Prije svega, doprinijela je jačanju morala i sticanju novih iskustava naših boraca, te poboljšala snabdjevenost jedinica i bolnice najneophodnijim sredstvima. Pobjeda je, naravno, bila značajna

i za poboljšanje političke situacije u našu korist. Napadom je rukovodio Čedo Kljajić, zamjenik komandanta Bataljona.

Takve akcije, a naročito uspjesi Pljevacu, dovodile su u nedoumicu i samog četničkog komandanta Uroša Drenovića. On je obećao da će sarađivati s partizanima, pa smo poslije desetak dana napali i Mrkonjić-Grad. Ali, Drenović nas je izdao. Uprkos tome, mnogi stanovnici sela oko Mrkonjića bili su odani narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji. U partizanske jedinice stupio je veliki broj ljudi s tog područja.

Simo Tikvedžija

BIO SAM KOMORDŽIJA

Početkom 1942. godine ustaško-domobranska komanda u Jajcu mobilisala je konje i ljude iz okolnih sela radi prebacivanja hrane i razne opreme u blokirani Mrkonjić-Grad. Pošto su partizani dobro štitili cestu prema Mrkonjiću, kolone su išle preko Mila, Magaljdola i Previla.

Kao i ostali Čusinci, bio sam evakuisan i nastanjen u Pijavicama. Imao sam jedno jadro konjče, ali mi je ono u to vrijeme mnogo značilo. Međutim, katkad mi je zadavalo i velike brige. S njim sam dva puta mobilisan u ustaško-domobransku komoru koja je prenosila namirnice za Mrkonjić-Grad.

Sredinom februara 1942. godine dobio sam poziv (naređenje) da se sa svojim konjem javim sutradan u 6 sati kod silosa. Morao sam se odazvati, jer bi mi, u protivnom, otišla glava. Tog jutra je kod silosa dovedeno mnogo konja iz okolnih sela. Mislim da ih je bilo više od 150. Tovarili smo svega po 50 kg žita na jednog konja No, i to je bilo previše za savlađivanje dubokog snijega.

Iz Jajca smo krenuli oko 7 sati. Kolona je bila dugačka oko dva kilometra. Ispred i pozadi nas išla je domobranska vojska. Oficiri su jahali na konjima. U toj koloni nisam vidio nikoga poznatog.

Do Lipovačkog gaja stigli smo nešto iza 11 sati. Najednom su se oglasile četiri trube - znak za uzbunu. Nastala je opšta pometnja i trka. Ugledao sam u blizini partizanskog puškomitraljesca. Gađao je domobrane, ali ni nas komordžije nije »preskakao«. Zapravo, domobranci su bili izmiješani s nama. Tu nas je stigla partizanska jedinica, u kojoj sam vidio meni poznatog Božića iz Magaljdola.

Iskoristivši početnu gužvu, uskočio sam u zidinu jedne obližnje izgorjele kuće. Čim se malo borba smirila, izvadio sam iz torbe hljeb i počeo da jedem. No, tek što sam stavio u usta prvi zalogaj, na otvoru zidine pojavio se neki Leko iz Pljeve sa nekoliko boraca. Uperio je pušku prema meni i psujući me rekao da sam ustaša. Imao sam na sebi bijeli zubun, kakve su nosili Hrvati iz tamošnjih sela, pa gaje vjerovatno to navelo da pogrešno zaključi. Nije mi pomagalo uporno zaklinjanje da sam Srbin. Zato mi je naredio da očitam »Očenaš«. Malo se smirio kad je čuo da znam tu molitvu, ali je još uvijek ispoljavao izvjesnu nevjericu prema meni. Srećom, tu je došao već pomenuti Božić iz Magaljdola, zgrabio me za ruku i poveo.

Kad smo se našli u pozadini, htio sam da iskoristim metež i uzmem svog konja. Ugledao sam ga kod boraca sa Manjače i pošao prema njemu. Primijetivši to, moj poznanik Božić savjetovao mi je da odustanem od namjere, rekavši da lako mogu platiti glavom zbog zubuna. Potom je dodao da vojsci pripada sve što je zaplijenjeno u komori. Tako sam izgubio svog hranioca, ali mi je ostala glava na ramenu.

Lazar Simić

NAPAD NA MRKONJIĆ-GRAD

Napad na Mrkonjić-Grad počeo je 25. februara u 4,00 časa. Sve jedinice 2. bataljona »Iskra« su se brzo i smjelo kretale naprijed određenim pravcima. Na istočnoj i južnoj ivici grada borba je bila sve žešća. Naše čete su za relativno kratko vrijeme ručnim bombama prokrčile sebi put i iz sela Podorugla ušle u grad na južnoj ivici, a poslije mjestimično i u sam centar. U to vrijeme Italijani su nam, po nagovoru Drenovića, zalazili s leđa, i to baš preko onih položaja na koje je trebalo da napadne njegov četnički bataljon »Kočić«. U svanuće je sa svih strana na nas otvorena jaka vatra. Seljaci koji su išli s konjima za nama radi evakuacije plijena pojurili su nazad. Mi smo iz muslimanskog groblja našom vatrom štitili i njih i nas. Iz minuta u minut borba je postajala sve napetija. Morali smo se povlačiti, ali kako i kuda. Zbog toga smo morali voditi borbu u gradu cio dan, da bi se u toku noći izvukli iz grada bez velikih gubitaka. Stab 1. bataljona »Pelagić« brzo je ocijenio da tok bore u Mrkonjić-Gradu ne ide kako treba. Zato je samoinicijativno poslao svoju 1. četu u pomoć 2. bataljonu, koja mu je i omogućila izvlačenje.

Pretrpjeli smo velike gubitke: 18 ranjenih drugova, većinom sa težim ranama. Poginuo je borac iz 4. Šolajine čete Košta Gajić. No, i pored gubitaka mi smo i dalje ostali na blokadi oko Mrkonjić-Grada. Uvedene su neke vrste sedmodnevnih smjena po četama radi odmora.

Drenović se svojom sramnom ulogom za sve vrijeme držanja blokade, prije napada i u napadu na Mrkonjić-Grad, pokazao kao izdajnik i njegov bataljon »Kočić«, pod nazivom vojnočetnički, nije više operisao u sastavu snaga 3. odreda. O njegovoj izdaji Operativni štab NOP odreda za Bosansku krajinu i Okružni komitet za teritoriju 3. krajiškog odreda objavili su dva proglasa. U prvom proglasu detaljno se govorilo o sramnoj izdaji kod Mrkonjić-Grada, a u drugom o gnusnom ubistvu Joze Nemeca, zamjenika političkog komesara 2. čete 5. manjačkog bataljona, 3. krajiškog NOP odreda. Odmah poslije toga, iz Drenovićevog štaba je znatno pojačana i proširena četnička propaganda. U dnevnim vijestima, koje su za borce obrađivane u pismenoj formi, pored uobičajene rubrike o podvizima Dražinih četnika u Srbiji, objavljen je Drenovićev letak protiv komunista.

Petar Vidović

NAPADAOSAM NA MRKONJIĆ-GRAD

Bila je noć. Sipila je sitna kiša po snijegu koji se topio. S obzirom na godišnje doba, nije bilo hladno.

Na brdu, zvanom Orugla, bio je teški mitraljez »breda«, s nišandžijom Vašom Damjanovićem, a iznad Zeline kafane, na Previlima nalazio se teški mitraljez »švarcloze«, čije su nišandžije bili: Čedo Olić i Pero Leto.

Od Previla, Malića kuća do periferije grada došli smo polako bez borbe, gotovo neopaženo. Tada je nastala pucnjava. Pucalo se sve jače. Naši borci su već prilazili centru grada.

Italijani su se povukli u svoje bunkere iznad grada, na Tomića glavici i ispod Soldatovićevih kuća - prema jedinicama Uroša Drenovića. Oni još ne otvaraju vatru. Čute i nešto čekaju. S nama se bore ustaše, domobrani i žandarmerija.

Zauzeta je žandarmerijska stanica. Borci su već u centru kod džamije i u groblju. Nadgrobni spomenici su dobri zakloni. Vodi se borba. Uskoro će svanuti. Od Drenovićevih jedinica još nema ni traga ni glasa.

Zapaljena je žandarmerijska stanica. Vidi se vatra nadaleko. Valjda će Drenoviću ovo biti znak da napadne na italijanske položaje i tako sadejstvuje s nama. No, njega nema. Tad se shvatilo da je u pitanju izdaja. Ono što se ranije naslućivalo, postalo je stvarnost.

Iznevjereni smo. Zapali smo u klopku.

Zaplijenjeno je dosta oružja i municije, kao i druge opreme, koju bi trebalo evakuisati iz grada. Naša komora, koja je trebala da iznosi iz grada zaplijenjeni materijal, ostala je u selu Hoćune, na cesti prema Majdanu i nije smjela da ide dok se ne javi da je grad zauzet.

Jačina neprijatelja nam je nepoznata. Ne znamo ni jačinu italijanskih snaga. Oni su u svojim bunkerima. Drže se podmuklo, a svakog časa mogu da krenu u napad. Neizvjesnost je stalno prisutna. Nismo sigurni da nas neće napasti novi neprijatelj iz pravca Ključa.

Povlačenje iz grada je opasno, jer se treba odstupati brisanim prostorom prema Zelinoj kafani i brdu Orugla i u Lisinu. Treba prelaziti čistine njiva i livada. Zakloni su vrlo slabi. Drveće koje je bilo u baščama oko grada isjekli su Italijani za ogrjev dok su se nalazili u višemjesečnoj blokadi u ovom gradu.

Solaja donosi odluku da se odступа uz jednu vododerinu, uz potok zvani Kaluša, preko Stijene u planinu Lisinu. Zborno mjesto je na Pirovači, na brežuljku Čardak. Potok je obrastao sitnim rastinjem, trnjem i lozom. Loza je suva i na pojedinim mjestima gusta, tako daje mogla da štiti od oka. Borcima je preneseno obavještenje da odstupaju gdje je kome pogodnije: prema selu Kopljevići, Orugloj ili planini Lisini.

>

Svaka je borba iznenađenje, pa i ova. O povlačenju su saznali oni koji su bili na pristupačnijim mjestima. Nije postojala mogućnost da se svi borci obavijeste. Da bi se obavijestili oni koji su bili najbliže položaju oko žandarmerijske kasarne i džamije, pošao sam u pravcu jedne kuće iz koje se čula pucnjava. U jednom momentu ču se puškomitraljez iz neposredne blizine, ali su meci išli u suprotnom pravcu od mene. Iza zida džamije zauzmem zaklon i vidim da jedan žandar iz stojećeg stava puca i ide uz ulicu. Nas nekoliko osusmo vatru na njega. Neko baci bombu na žandara i on se skljoka blizu česme koja se nalazila ispred džamije. Kasnije sam saznao da je bombu bacio Dušan Rakita, koji je tada i ranjen.

Uzeo sam njegov puškomitraljez »brno« i vojničku torbicu, u kojoj su bila dva rezervna šaržera i dvije bombe. Tek tada se našoh u neprilici. Ne mogu obavijestiti o povlačenju Ostoju Aćimovića, koji je bio s druge strane džamije, jer se u međuvremenu sklonio negdje na drugo mjesto. Nema tu ni Živka Petrovića, Prole, koji je s Ostojom bio zajedno. Pogledam lijevo, pa desno, a ono se sve tu u blizini učutalo. Borba se vodi u centru, ali jenjava. Odnekud se stvoriše tri borca i rekoše da se sve povuklo u pravcu Lisine.

S puškomitraljezom, municijom i jednim žandarmerijskim šinjelom krenem pored zapaljene žandarmerijske kasarne uz potok Kalušu, ispod Soldatovića kuća, za jednim borcem u Lisinu. Neko je obavijestio drugove iza džamije da se povlače. Onaj moj saputnik nestade negdje u potoku. Ja sam bio mali i nejak za ovoliki teret koji sam nosio. Težak puškomitraljez, teška municija, teško odstupanje ispred samih italijanskih bunkera, iz kojih se vide mitraljeske cijevi. Sreća je ipak da su oni borci koji su prije mene odstupali napravili kakav-takav put i prtinu, pa se lakše kretati i orijentisati. Da se ne bi primijetio puškomitraljez, ja sam ga na brisanom prostoru vukao za remenik. Duša u nosu. Snaga izdala i svaki korak vrijedi dukata. Samrtni znoj me oblio. U gradu povremeno pucnjava. Tamo se bore oni koji su ostali i koji se nisu povukli. Pogledam često u Lisinu, ali ona sve dalje: tako mi se čini. Ispod Soldatovića kuća provukao sam se neopaženo od Italijana. Kad sam malo dalje otišao, vidio sam kako se komešaju italijanski vojnici i kreću po rovovima koje su bili iskopali. Uzbuđen sam. Ne znam dokad ću ovako da idem. Svaki čas Italijani mogu da me prikuju metkom za zemlju. Vjerujem u neku nevidljivu sreću, neku ludu sreću - da ću se izvući. Odbacim misao da me Italijani vide, napregnem posljednju snagu, i uz potok.

Sav slomljen, stigoh živ i čitav iznad puta koji vodi preko Lisine. Malo se odmorim i priberem iza jedne velike bukve.

Sad je lakše. Izvukao sam se. Još ne znam da li ima neko od naših u gradu. Pomisli na one za koje vjerujem da su ostali. Možda se nećemo nikad više vidjeti. Što će s njima biti i kako im pomoći?

Teškom mukom pridoh Šolaji i ispričah mu da je jedan dio boraca ostao u gradu oko džamije i da sam puškomitraljez ponio kad sam krenuo za Lisinu.

Kakav je tad Šolaja bio teško je opisati. Ukratko rečeno, bio je bijesan i viknuo je: »Drenoviću, ginućemo, ali naše drugove nećemo ostaviti u gradu da ih neprijatelj poubija ili zarobi!« Odmah je naredio da se sa Orugle i Previla teškim mitraljezima štite zaostali drugovi u gradu. Jedan se drug dobrovoljno javio da ide obavijestiti one u gradu o tome da će biti štićeni i da se drže do noći, a da se tad izvuku. Oko Šolaje se iskupilo dosta boraca. Pričava se kako se bore ustaše, žandari, domobrani, milicija... Pričalo se kako je orzo pala zapaljena žandarmerijska kasarna i kako je svojom svjetlošću osvijetljavala druge objekte za napad.

Već je skoro podne. Dan brzo odmiče. Dok sam bio dolje u jarugi, sekund je bio sat, a minut čitav dan.

Do Šolaje dođe jedan Drenovićev komandir čete. Krupna ljudina, visok preko dva metra. Imao je na sebi šinjel crne boje i nekakvu sablju o opasaču.

Mrkonjić-Grad za vrijeme rata

Mislim daje imao čak i neka odlikovanja. Počeo je ubjeđivati Šolaju kako nema smisla boriti se protiv Italijana i kako oni nama neće nanositi nikakve štete, te da su snage partizana u odnosu na snage Italijana i drugih koji se nalaze u gradu mnogo slabije. Rekao je daje Drenović postigao sporazum o nenapadanju i da bi se partizani trebali držati tog sporazuma do »boljih dana«. Još je prepričavao neke Drenovićeve stavove. U jednom trenutku Šolaja svojim prodornim glasom i strašnim pogledom presječe dugajliju. Otrže mu sablju sa opasača i maznu ga njome nekoliko puta preko ramena i leđa. Sablja u koricama se iskrivi. Šolaja nešto grdno opsova i njemu i Drenoviću i reče: »Vi, kučkini sinovi, čekate da vam neko slobodu donese na tanjuru. Zar ovakvim načinom vi možete pred narod izići. Nama su zbog vaše izdaje u gradu ostali drugovi, koji se i sad bore. Izdajice ste vi svog naroda. Gadovi ste vi, četnici, kukavice. Da niste izdali, dosada je grad mogao biti oslobođen. Mogao je biti slobodan i onaj napaćeni narod u gradu. Sram vas bilo! Odloži oružje! Sad ćeš ti da vidiš svog boga, a tako će biti i s ostalim izdajnicima«!

Dugajlija odloži oružje. Mislim da je imao samo pištolj i opasač. Počeo je plakati kao malo dijete, moleći Šolaju da ga ne ubije i obećavajući da će se boriti kao partizan, da se neće vraćati Drenoviću. Ali mu je Šolaja odgovorio da nama nisu potrebne izdajice, da smo sigurniji kad takvih nema u našim redovima, da ide svom Drenoviću i da mu kaže da su kukavice i izdajice, da partizani mogu ratovati i bez njih, i to sigurnije i bolje.

Uplašeni dugajlija se polako izmicao s velikim nepovjerenjem. Vjerovatno je očekivao i metak u leđa. Stalno se okretao i pogledao. Nije vjerovao da će izvući živu glavu.

Borci koji su preko dana bili u gradu srećno su se izvukli, pojedinačno i organizovano pod zaštitom vatre i mraka. Teški mitraljezi su ostali preko cijelog dana na svojim prvobitnim položajima. Povremeno su otvarali vatru, pa se neprijatelj nije usuđivao izlaziti iz grada. Italijani su povremeno otvarali vatru iz topova u brdo Oruglu, ali štete nije nanoseno našim borcima.

Slavko Ivica

ZASJEDA NA PRUZI JAJCE - DONJI VAKUF

Potkraj februara 1942. godine Treća četa Bataljona »Pelagić« dobila je zadatak da organizuje zasjedu na željezničkoj pruzi Jajce - Donji Vakuf, odnosno da sačeka voz koji je tuda redovno saobraćao. Četa je poslije ručka krenula iz sela Podobzira i predveče stigla u selo Slatinu. Tu nas je komandir Cvijan Jovišević rasporedio po kućama da se odmorimo, osušimo i večeramo, a neposredno prije novog pokreta izvršena je smotra jedinice. Zamjenik političkog komesara Čete, Marko Đaković rekao je da nam predstoji vrlo važan zadatak. Trebalo je zaustaviti voz, pokidati telefonske linije, porušiti dio pruge i neke propuste. Posebno je naglasio da će uspjeh akcije zavisiti od brzine i tajnosti našeg pokreta, zatim od iznenadnog i odučnog napada.

Stigavši na željezničku prugu (između Babinog Sela i Barica), detaljno smo izvidjeli okolinu, postavili obezbjeđenje s obje strane nasipa, odabrali mjesto zasjede, otpočeli rušiti telefonske stubove i sjeći žicu, te pripremati šine za iskliznuće voza. Potom su borci zauzeli određena mjesta, što je značilo da smo sve pripreme obavili na vrijeme. Kad je voz stigao do mjesta diverzije, iskliznuli su lokomotiva i poštanski vagon. Čim se kompozicija zaustavila, začuli smo komandu neprijateljskim vojnicima da iskaču i zauzimaju položaj za borbu.

U istom trenutku oglasili su se naši puškomitraljezi, puške i bombe, uz snažan uzvik: »Juriš!« Ta neobična jeka vrbaskom dolinom djelovala je iznenađujuće i zbunjujuće na pratnju voza. Bilo je očigledno da se neprijatelj nije nadao da ćemo ga napasti po mećavi i velikoj hladnoći. Zato smo vrlo brzo razbili obezbjeđenje i natjerali ga u panično bjekstvo uz prugu prema Donjem Vakufu.

Čim je pucnjava prestala, već predviđene grupe boraca uskočile su u vagon. Tu smo našli i zaplijenili jedan puškomitraljez, šest pušaka, oko 1500 metaka, sedam ručnih bombi, četiri čebeta, tri šatorska krila, četiri vreće brašna, po jednu vreću šećera i graha, kantu zejtina, nešto soli i drugih prehrambenih artikala. Ostali borci bili su na obezbjeđenju sve dok akcija nije potpuno završena. Puškomitraljezac Trivun Cumbo, zvani Kovo, zajedno sa svojim pomoćnikom Dragoljubom Pandžićem, nalazio se na najpodesnijem mjestu i stalnim djelstvom omogućavao uspješno izvršenje zadatka. Neki borci, ležeći u snijegu na svega nekoliko metara od pruge, u potpunosti su doprinijeli ostvarivanju plana akcije.

Dogovor je bio da otvorimo vatru tek kad se neprijatelj počne iskrcavati. Na desnom krilu, uz prugu, isturen je puškomitraljez radi obezbjeđenja od Donjeg Vakufa. Cjelokupna akcija tekla je po planu komandira Čete Cvijana Joviševića.

Za rušenje pruge i iznošenje plijena uvijek smo angažovali ljude iz obližnjih sela, prvenstveno omladinu. Seljaci su nam rado pomagali i veselili se zajedno s nama poslije svake uspješne akcije. Te noći, svega jedan sat nakon našeg povlačenja s pruge, začuli smo neprijateljsku pucjavu oko mjesta zasjede, iznad obližnjih sela Rasavaca i Slatine, te iz Donjeg Vakufa. Narod se pribojavao da će neprijateljske jedinice krenuti u potjeru za nama, ali mi smo bili sigurni da se to neće dogoditi. Znali smo, naime, da ustaško-domobranske snage nerado zalaze u šume koje se nalaze pod kontrolom partizana.

Poslije te naše akcije, narod iz pomenutih i drugih sela izbjegavao je odlazak u varoš. Pijace su bile gotovo prazne. Sve više se osjećala potražnja gradskog stanovništva za mlijekom, sirom, jajima, krompirom, pasuljom i drugim poljoprivrednim proizvodima.

Treba istaći da te noći nismo imali gubitaka zahvaljujući dobroj organizaciji, disciplini, budnosti, samoinicijativi i požrtvovanju svakog borca. Osim toga, neprijatelj je bio iznenađen i zbunjen, pa smo ga razbili i natjerali u bjekstvo. Zaplijenjena sredstva, posebno oružje i municija, dobro su nam poslužila za snabdijevanje boraca koji do tada nisu imali ni ono što je najnužnije za ratovanje. Neprijateljski gubici bili su: 4 mrtva i 5 ranjenih domobrana. Među poginulima bio je i jedan podoficir.

U toj akciji naročito su se istakli Trivun Cumbo Kovo, Dragoljub Pandžić, Jovo Kvrgić, Gojko Subašić i borac Antoniće (njegovog imena se ne sjećam). Cvijan Jovišević, Jovo Kvrgić i Gojko Subašić prvi su uskočili u zaustavljeni voz.

Mile Nišić

UNIŠTAVANJE TOPOVSKIH ZRNA

Za vrijeme blokade Mrkonjić-Grada, februara i marta 1942. godine, nalazio sam se u Prvoj četi bataljona »Pelagić« na položajima kod Magaljdola. Cesto sam bio u sastavu patrole na Licu, brdu iznad sela Mila. Domobranski topovi iz Jajca tukli su gotovo svakodnevno taj rejon. No, pokazalo se da uzaludno troše municiju. Nikoga od nas nisu pogodili.

Neka topovska zrna, upadajući u dubok snijeg i mekanu zemlju, nisu eksplodirala. Kad je snijeg okopnio, našli smo priličan broj takvih zrna. U početku smo ih zaobilazili strahujući da će eksplodirati ako ih dodirnemo. Ali, malo po malo, oslobađali smo se straha i počeli razmišljati šta da uradimo s njima. Neko je predložio da ih sakupimo i uništimo stavljanjem ujaku vatru. To smo i učinili jedne tamne noći iznad sela Mila. Osnovni cilj bio nam je da zbunimo i uplašimo neprijatelja, čiji su se položaji nalazili nedaleko od tog sela.

Naložili smo u jednoj uvali veliku vatru, stavili u nju 5-6 topovskih zrna, a potom brzo pobjegli prema Licu. Međutim, na naše veliko iznenađenje, dugo smo čekali konačan efekat. Čak smo pomišljali da nam je trud bio uzaludan. Kad je konačno odjeknula snažna eksplozija, radovali smo se kao poslije neke značajne pobjede.

Nakon dva dana dobili smo izvještaj daje eksplozija izazvala u Jajcu uzbu-
nu i izvjesnu zabrinutost neprijatelja. Teško su mogli zaključiti šta se dogodilo, pa je bilo raznih nagađanja. Zato je prostrujala i »vijest« da smo dobili nekakvo novo artiljerijsko oruđe.

Slavko M. Ivica

ZASJEDA NA CESTI BUGOJNO - KUPRES

Jednog martovskog dana 1942. godine dobili smo hitnu obavijest iz Bugojna - od inž. Borisa Bonačija, šefa Tehničkog odjeljka za ceste. Bonaći je raspoređivao sva vozila. Kod njega je došao stožernik Nikola Jurišić i zatražio kamion kojim bi se hitno prevezli do Kupresa oružje i neki dijelovi opreme za 100 vojnika. Bonaći je odgovorio da su svi kamioni zauzeti i predložio da za sutradan obezbijedi prevoz. Pošto se strožernik s tim saglasio i otišao, Bonaći je pozvao Nikolu Cvitija i rekao mu da hitno obavijesti partizane o namjeri ustaša. Saopštio mu je da će u kamionu biti 100 pušaka, po toliko opasača i fišeklja, te 12 sanduka municije, uz napomenu daje sve to namijenjeno ustaškoj miliciji u Zloselu. Cviti je to javio Nikoli Kunovcu iz sela Kopčića, a ovaj Nikoli Zagorcu iz sela Daljana (kod Donjeg Vakufa). Vijest su u Štab Petog bataljona Trećeg krajiškog NOP odreda donijeli Nikola i Milenko Zagorac.

Komandant Petog bataljona, koji se tada nalazio u šumi Stolovaš (bivše barake firme »Ugar«), odmah je odabrao veliku grupu boraca i s njom krenuo pravcem selo Koščani - Vučjak - selo Koprivnica, na cesti Bugojno - Kupres. Cilj je bio da se zaplijeni pomenuto oružje i ostali materijal.

Nakon napornog noćnog marša po snijegu i planinskom bespuću, prešavši oko 20 kilometara, stigli smo na jednu okuku kod Koprivnice. To je bilo podesno mjesto za zasjedu. Ubrzo smo na cesti primijetili saonice natovarene drvima, koje su vukli konji. Naredio sam vlasniku da odmah ispregne konje, te da se s njima skloni u obližnju uvalu, što je on učinio bez prigovora. Borci su popriječili saonice preko ceste, kao barikadu, a potom se vratili u svoje zaklone i nestrpljivo čekali da naiđe kamion s oružjem. Najednom smo začuli zvuk motora iz pravca Lovačkog doma. Natovareni kamion sporo se kretao zbog velikog snijega. Kad je stigao do saonice, šofer je izašao iz kabine, a neprijateljski vojnici (pratiodi) poskakali su sa karoserije. Vjerovatno su odmah zaključili o čemu se radi.

Na ugovoreni znak, svi smo iz zaklona istovremeno otvorili snažnu vatru i povikali: »Juriš! Naprijed!« Neprijateljski vojnici pružili su nam otpor. Međutim, zasuti žestokom vatrom iz puškomitraljeza i ostalog oružja, bili su prisiljeni da panično bježe prema Lovačkom domu. Tamo se nalazila stalna ustaška postaja, koja je imala zadatak da osigurava cestu, odnosno nesmetano odvijanje vojnog transporta između Bugojna i Kupresa. Jer, neprijateljima je bilo jasno da su njihovi transporti ugroženi na tom pravcu.

Cim su pratiodi pobjegli, počeli smo istovarati puške, municiju i opremu. Jedno odjeljenje zauzelo je položaj prema Lovačkom domu, da nas ustaše ne bi iznenadile, a dva borca su onespobila kamion za daljnju upotrebu. Plijena je

bilo dosta, a nas malo. Trebalo je sva ta sredstva odnijeti do Stolovaša. Nastojali smo da svaki borac bude podjednako opterećen.

Po snijegu i niskoj temperaturi, iscrpljeni i gladni, posrtali smo noseći veliki teret. Dok smo išli nizbrdo, sve je bilo u redu. Međutim, strme uzbrdice savladivali smo vrlo teško. Zbog toga je često bilo neophodno da polovinu tereta ostavljamo u podnožju brda i da se vraćamo po nju tek kad iznesemo jedan dio. Ipak, uspjeli smo u potpunosti. Izvršavajući taj zadatak, vratili smo se u logor tek nakon 40 sati.

Kad smo stigli u šumu Stolovaš, svaki borac želio je da dobije oružje. No, budući daje tih dana pristiglo dosta novih boraca, oružja nije bilo dovoljno. Zato je naš štab naredio da se plijen podjednako podijeli četama. Komandiri četa Mirko Grabež i Živko Metlić davali su oružje i municiju prvenstveno starijim i iskusnijim borcima. U narednoj akciji uspjeli su da se naoružaju borci Jovo Lukić, Nedeljko Plisnić, Gojko Subašić i još neki. Oni su zbog toga bili presretni.

Poslije te akcije - po naređenju Rade Marijanca, komandanta Trećeg krajiškog odreda - naš bataljon je prešao na desnu obalu rijeke Vrbasa, s osnovnim zadatkom da doprinese širenju ustanka na tom području. Tamo su, uostalom, postojali znatno bolji uslovi za obezbjeđivanje hrane, jer su janjska sela bila spaljena i opustošena. Prelaz je izvršen u rejonu sela Kopčića, na cesti Donji Vakuf - Bugojno.

Mile Jandrić

U PROLETERSKOM BATALJONU BOSANSKE KRAJINE

Početkom marta 1942. godine, Druga četa bataljona »Vaso Pelagić« nalazila se u Jelovcu, zapadno od Grbavičkog polja. Politički komesar te čete Vaskrsije Stupar upitao je borce ko želi da dobrovoljno stupi u Prvi proleterski bataljon Bosanske krajine. Javio sam se među prvima.

Radeći prije rata kao zemljoradnik, čobanin i sluga kod imućnih seljaka po istočnoj Bosni i Vojvodini, zatim u raznim kapitalističkim firmama, upoznao sam neke napredne ljude. Oni su mi govorili o borbi proletarijata i isticali značaj oktobarske socijalističke revolucije u Rusiji. Sve to mi je, ipak, bilo nejasno i maglovito. Napredne ideje i revolucionarnu borbu radničke klase prihvatao sam više zbog svog socijalnog porijekla i položaja nego na osnovu svijesti i poznavanja prilika. Tek u martu 1942. godine, kao borac Proleterskog bataljona, počeo sam da shvatam društvenu stvarnost, posebno značaj naše borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. U borbama po Janju, oko Kupresa i Mrkonjić-Grada naučio sam dosta novog i stekao značajno ratničko iskustvo.

Putujući prema Bočcu da bismo se tamo priključili Proleterskom bataljonu, u Jezero smo stigli nas sedmorica iz bataljona »Vaso Pelagić«. Svratili smo u kućicu iznad željezničke pruge, gdje se nalazila jedna desetina iz Četvrtе čete našeg bataljona. Osim mene, u toj grupi za popunu Proleterskog bataljona bili su Meho Kesten - kovač iz Jezera, član KPJ od 1939. godine, politički komesar Četvrtе čete bataljona »Vaso Pelagić«; Mehmed Burek - radnik iz Jajca, član SKOJ-a, borac od septembra 1941. godine; Derviš Halač - ugostiteljski radnik iz Jajca, borac od januara 1942. godine; Ibro Karahodžić - ranije saradnik NOP-a iz Jajca, a od februara 1942. borac u bataljonu »Pelagić«; Petar Jošiković - borac iz Krčevina i Todo Tomićić-Rogo - borac iz Natpolja. Bili smo obaviješteni da će nam se pridružiti jedna desetina boraca iz Solajinog bataljona »Iskra«, ali se to nije ostvarilo.

Kad smo preko Magaljdola, Kopljevića i Surjana stigli u Bočac, priključili smo se četi Proleterskog bataljona koja se tu nalazila radi obezbjeđivanja veze između centralne Bosne i Bosanske krajine. Mi smo, u stvari, zakasnili na formiranje Proleterskog bataljona Bosanske krajine, koje je obavljeno 25. marta u Čelincu. Operativni štab za Bosansku krajinu nalazio se tada u selu Agićima, a jedan njegov dio u Jošavci.

Desetak dana kasnije upućeni smo na Ponir kod Karanovca kao pojačanje četi iz Četvrtog krajiškog odreda, koja je obezbjeđivala pravac od Banjaluke. Poslije 4-5 dana otišli smo u varošicu Čelinac, a odatle stigli u selo Jošavku. Tu nas je komandant Operativnogštaba Košta Nađ rasporedio u štapsku zaštitnicu, kojom je komandovao neki Sljivić.

s

Nedaleko odatle nalazila se partizanska bolnica, u kojoj je ležao i ranjeni dr Mladen Stojanović, načelnik Operativnog štaba za Bosansku krajinu. Štab bataljona sa tog područja bio je smješten u selu Agičima, a jedna njegova četa boravila je u obližnjem zaseoku. Već sutradan poslije našeg dolaska, komandant Nad je želio da ode u selo Čečavu. Kad je od komande te čete zatražio jednog konja, odgovorili su mu da ga nemaju. Znajući da to nije istina, Nad je sâm otišao u konjušnicu, uzeo konja i odjahao. Ubrzo su događaji u Jošavci pokazali pravi razlog takvog odnosa prema partizanskom komandantu.

Mehmed Burek

Tada su se, pored ostalih, u Jošavci nalazili Rajko Bosnić - sekretar Okružnog komiteta KPJ za područje Četvrtog krajiškog odreda; Edhem Karabegović Ledo - ekonom u Operativnom štabu, član KPJ od 1936. godine i Milan Ličina - član Operativnog štaba. Tu se zateklo i nekoliko kurira. Oni su, navodno, bili neophodni radi odnošenja i donošenja pošte. Računajući i nas koji smo pristigli iz Janja, u zgradi se nalazilo oko 15 naoružanih ljudi. Ličina je predveče otišao u susjedno selo da obiđe ranjenog dra Mladena Stojanovića.

Te noći su u sobici gdje se nalazio dio Štaba zanoćili Rajko Bosnić, Edhem Karabegović Ledo, komandir i komesar čete sa Ponira, a u susjednoj sobi zaštitnica sa komandirima Šljivićem. Pred kućom se nalazilo samo jedno stražarsko mjesto, na kojem su se smjenjivali borci iz moje desetine. Raspoređen sam u čet-

vrtnu smjenu (od 4 do 6 časova), poslije Derviša Halača. Bilo je užasno hladno, naročito pred zoru. Borcima se ledio i dah, a snijeg je škripao pod nogama. Čovjek je teško mogao izdržati puna dva sata na straži.

Ubrzo poslije prijema stražarske dužnosti, u gaju udaljenom svega stotinjak metara začuo sam nekakvo komešanje i škripu snijega pod nogama. Odmah sam zaključio da se neko oprezno približava objektu koji čuvam. Shvatio sam da nešto nije normalno, jer se niko od naših ne bi prikradao bez propisnog javljanja.

- Ko je tamo?! - uzviknuo sam glasno i odlučno.

Ne odgovarajući mi, gotovo u istom trenutku jurnula su iz gaja prema meni četiri čovjeka. Iako je bio mrak, vidio sam siluete ljudi sa oružjem.

- Stoj, ko ide?! - viknuo sam iz svega glasa, uvjeren da ću zadržati došljake.

Međutim, oni su i dalje trčali, ne odustajući ni kad sam počeo da pucam.

Ispalio sam tri metka i pogodio jednog od napadača. Ne obazirući se na njega, ostala trojica su stigla do zgrade. Tek tada, vidjevši da su iza uglova zida uperili cijevi prema meni, shvatio sam da se radi o izdaji, odnosno da su to četnici. Uto su se oglasili i njihovi pucnji, a jedan je ubacio bombu kroz obližnji prozor. Preživljavajući veoma teške i dramatične trenutke, čudio sam se zašto niko od mojih drugova ne prihvata borbu.

Derviš Halač

Najednom su, iz mraka, četnici nasrnuli sa svih strana. Užasno su galamili i pozivali nas na predaju, obećavajući da nam se neće dogoditi ništa loše. Iskorišćivši novonastali metež, uskočio sam u zgradu i stigao pred vrata sobe u kojoj se nalazila zaštitnica Štaba. Unutra sam vidio neopisivu gužvu, borbu prsa u prsa bez ikakvog oružja. Naši borci rvali su se s nekolicinom četnika, a već pomenuti »kuriri« stajali su na vratima i nisu dozvoljavali da ma ko izađe. Oni su, u stvari, još ranije obavili svoj posao: dok su borci iz zaštitnice spavali, pokupili su njihovo oružje i lišili ih mogućnosti da se suprotstave izdajnicima. Zapravo, ti »kuriri« su bili specijalni učesnici četničkog puča, blagovremeno ubačeni radi pod-

log napada na partizanski štab i njegovo obezbjeđenje. Tek tada sam shvatio zašto mi niko nije pritekao u pomoć dok sam pokušavao da zaustavim napadače.

Nešto kasnije pokušao sam da iz džepa neprimjetno izvučem dvije bombe, koje sam i čuvao za najteže trenutke, ali su me u tome spriječila dva četnika. Zgrabili su me za ruke i oteli mi oružje. Drugi izdajnici počeli su da izgone iz kuće zarobljene partizane. Najprije su istjerali Edhema Karabegovića Ledu i odmah ga ubili. Nas iz zaštitnice sabili su u ugao sobe i počeli da provjeravaju ko smo i odakle smo, interesujući se prvenstveno za nacionalnost. Jedan četnik upita Derviša Halača kako se zove. Kad mu on reče svoje pravo ime i prezime, ne krijući daje Musliman, izdajnik ponovi pitanje i dobi isti odgovor. To mu je bio dovoljan razlog da Derviša ubije na licu mjesta, ispalivši tri metka u njegov stomak. Potom su izrodi izveli iz sobe Šljivića, te i njega ubili. Mene su, takođe, izdvojili za strijeljanje, zato što sam im pružio otpor. Tukli su me kundacima i cijevima pušaka, uz najpogrdnije psovke - sve zbog pucanja »na svoju braću Srbe«. Na jednom sam izmislio priču da je grupa boraca u kojoj se nalazim stigla iz Šolajinog bataljona. Tvrdio sam da nas je Solaja poslao u Bočac radi opravke jednog puškomitraljeza, a onda - da smo odatle upućeni kao pojačanje za borbu protiv ustaša ukoliko noću pokušaju da bježe iz opkoljenog Kotor-Varoša prema Banjaluci. Taj pokušaj da prevarim izdajnike bio je uspješan. Odustali su od namjere da me strijeljaju.

Nešto ranije, čim je počeo okršaj u zgradi i oko nje, Ibro Karahodžić iskoristio je metež i pobjegao. Kad su četnici zapucali za njim, on je pao praveći se daje smrtno pogođen. Međutim, nije bio ni ranjen, ali je tu nepomično ležao sve dok se izdajnici nisu udaljili odvođeci zarobljenike. Potom je otišao u selo Barevo kod Jajca, gdje su ga otkrili i zarobili oružnici tzv. Nezavisne Države Hrvatske.

Četnici su meni i ostalim zarobljenicima naredili da skinemo odijela, a dali nam svoja najotrcanija. Potom su nas, natovarene raznim stvarima iz štapske zgrade, potjerali uzbrdo prema crkvi. Ubrzo je počelo da sviće. Kad smo odmakli otprilike jedan kilometar, našoj koloni priključena je grupa od pet-šest partizana zarobljenih kod bolnice. Sprovođnici su nam zaprijetili da će odmah ubiti svakog od nas koji se okrene i pogleda natrag. To se, zaista, i dogodilo dvojici Kozarčana. Malo kasnije, pošto smo prepješačili oko pet kilometara, ponovo su nas postrojili. Izdvojili su nekoliko drugova, odveli ih malo u stranu i strijeljali.

Istog dana, oko 10 sati četnici su nas zatvorili u jednu seosku kuću. Rajko Bosnić je otišao u sobu da legne (bio je lakše ranjen parčetom bombe, prilikom napada četnika u Jošavci), a svi ostali zarobljenici okupili su se oko ognjišta. Na straži su, kao naši čuvari, ostala tri mladića naoružana puškama, dok su se svi drugi četnici okupili najednom uzvišenju udaljenom odatle dva kilometra. Bio je to njihov zbor, na kojem su imenovali komandire jedinica i položili četničku zakletvu.

Krišom sam otišao u sobu i Bosniću šapatom predložio da pokušamo razoružati stražare i organizovati bjekstvo. Međutim, on se nije složio sa mnom, tvrdeći da će se sa izdajnicima obračunati Rade Radić (tadašnji član Štaba Četvrtog krajiškog NOP odreda i član KPJ - 1946. godine osuđen na smrt kao narodni izdajnik). Ali, bez obzira na Rajkov stav, nisam odustao od zamisli da treba organizovati bjekstvo. Stražarima sam rekao da me užasno boli stomak, pa su mi oni odobrili da nekoliko puta izađem iz kuće. Ocijenivši da postoje povoljni uslovi za bjekstvo, ponovo sam se obratio Bosniću. Ali, Rajko me je odbio, uvjeren da će Radić preduzeti neophodne mjere.

Moj plan o bjekstvu nije se ostvario. Već oko 15 sati, u kuću gdje smo bili zatočeni stiglo je desetak četnika. Izveli su nas pred kuću i ponovo počeli da nam oduzimaju sve što im se svidjelo od odjeće i obuće. Istovremeno su sačinjavali

spiskove sa podacima o nama. Baš kad sam došao na red da dam podatke o sebi, začula se topovska paljba od Mrkonjić-Grada. Četnik koji me je ispitivao reče da to gruvaju topovi kralja Petra, a zatim provokativno izjavi da se u partizanima nalaze samo Muslimani, odnosno Turci. Nisam mogao prećutati tu laž, bez obzira na opasnost kojoj ću se izložiti. Odgovorio sam da borbu koja se čuje vodi Šolaja protiv Italijana, te da u partizanima ima dosta i Srba. Izdajnik je počeo da me psuje najpogrdnijim izrazima, govoreći da sam komunista i da će me on lično strijeljati. Slično mu je, reče cinično, govorio i dr Mladen Stojanović, pa ga je zbog toga dobro izudarao »po ćelavoj glavi«. Posmatrajući tog izroda dok je razgovarao sa mnom, primijetio sam da nosi moju pušku, koju su mi četnici oduzeli kad su me zarobili u Jošavci. Prisjetio sam se kako sam tu pušku stekao u jednoj od prvih borbi protiv ustaša, a onda pomislio: »Zar je moguće da poginem od vlastitog oružja?!«

Nešto kasnije, tu je došlo još dvadesetak četnika. Počeli su da nas prozivaju i raspoređuju. Rogu, mene i još dvojicu iz zaštitnice ostavili su napolju, a sve ostale utjerali u kuću. Odmah smo čuli da će biti strijeljani svi koji su unutra. Zaprepašteni tom viješću, pokušali smo da spasemo bar Petra Jošikovića. Tvrdeći da je on Šolajin borac, uspjeli smo u namjeri da ga priključe našoj grupi. Dok smo nas petorica nemoćno stajali i očekivali šta će se dalje desiti, spustio se mrak. Najednom je do nas došao četnik koji je prijetio da će me lično strijeljati. Strogo je upitao gdje je komunista koji mu se maloprije suprotstavljao i tvrdio da se Srbi bore zajedno sa Muslimanima. Imajući na umu šta me očekuje, odlučno sam odgovorio da ne znam ko je taj i gdje se nalazi. Na moju sreću, nije me prepoznao u mraku. Možda je pomislio da sam u onoj drugoj grupi.

Ubrzo su nas petoricu potjerali prema svom štabu, tamo gdje su prije podne položili zakletvu. Dok smo ćuteći koračali okruženi naoružanim sprovednicima, začuli smo pucnjavu u selu iz kojeg smo krenuli. Znali smo da to četnici strijeljaju naše drugove. Ispunjeni gnjevom i željom da se kad-tad osvetimo izrodima, škrgutali smo zubima i nastavljali odlazak u neizvjesnost. Kasnije smo saznali neke detalje o strijeljanju naših drugova. Pričalo se, pored ostalog, da je Meho Kesten pokušao da pobjegne ispred dušmanskih cijevi. Usput je uzvikivao »Živjela Komunistička partija Jugoslavije!«, »Živjeli partizani!«, »Živio Sovjetski Savez!« Tako je prkosio smrti i klasnom neprijatelju sve dok nije bio izrešetan kuršumima iz četničkog oružja.

Za vrijeme našeg neizvjesnog i mučnog boravka u četničkom štabu, pristizali su pojedini zlikovci i svom starješini precizno raportirali da su »u ime njegovog veličanstva, kralja Petra« izvršili naređenje, to jest strijeljali zarobljene partizane (pri tome su svakog ubijenog spomenuli poimenično). Naravno, i mi smo očekivali sve najgore. Nijedan od nas nije vjerovao da će ostati u životu. Zato smo bili iznenađeni kad su nam podijelili propusnice i rekli da možemo ići svojim kućama. Sašaptavali smo se međusobno i izražavali bojazan da se radi o nekoj provokaciji ili podlom triku.

Ubrzo smo, ipak, ustanovili da su nas četnici stvarno pustili na slobodu. Otputovali smo prema Bočcu i uspjeli da pronađemo četu Proleterskog bataljona Bosanske krajine u koju smo bili uključeni nakon dolaska iz Janja. Ja sam ostao u toj jedinici, a Rogo i Jošiković vraćeni su u bataljon »Vaso Pelagić«.

Mene su, po povratku u Bočac, drugovi detaljno saslušali. Morao sam da ispričam sve što sam vidio i doživio za vrijeme puča u Jošavci i kasnije. Naši borci bili su izuzetno gnjevnii na izdajnike i žalosni zbog pogibije dra Mladena Stojanovića, Rajka Bosnića i ostalih naših drugova. Dio te srdžbe iskalili su na mene, uvjereni da sam se pokolebao pred četnicima. Zaista je bilo teško shvatiti kako sam mogao ostati živ u situaciji kad su se izdajnici na najsvirepiji način obračunavali sa svojim protivnicima.

Pošto sam detaljno saslušan, bilo je očigledno da sam ostao sumnjiv. Nisam dobio oružje, niti ma kakvo zaduženje. Uzaludno sam pričao da sam kao stražar pružio otpor i pokušao da osujetim napad četnika na kuću u kojoj se nalazio dio Štaba Četvrtog krajiškog odreda. Osjećao sam se zbog toga užasno. Bio sam tužan i nesrećan.

Nakon desetak dana tugovanja i neizvjesnosti, dobio sam poziv da se javim komandantu Operativnog štaba Kosti Nađu. Otišao sam u selo Agiće sa strahom, pitajući se kako će me komandant dočekati i šta će se dogoditi sa mnom. Međutim, bio sam oduševljen. Nađ me lijepo primio, dao mi oružje i rasporedio me u zaštitnicu Štaba. Naravno, mojoj sreći nije bilo kraja. Tada sam, pored ostalog, doznao da je uhvaćen jedan od četničkih »kurira«, koji su bili ubačeni u Štab radi lakšeg izvršenja puča. On je ispričao da sam ja jedini pružio četnicima istinski otpor.

Nekoliko dana kasnije, primljen sam u Komunističku partiju Jugoslavije. Doživio sam izuzetnu radost i sreću. Taj trenutak sam žarko želio još od prvog dana ustanka.

Bogoljub Gavranić

PUŠKOMITRALJEZAC »ROGO«

(Sjećanje na Todu Tomičića)

Tode Tomičić je rođen 1914. godine u janjskom selu Natpolju, zaselak Stolic, u veoma siromašnoj porodici. Još kao petnaestogodišnjak napustio je svoj dom i pošao »trbuhom za kruhom« kao šumski radnik. U najtežim uslovima, i ljeti i zimi, trpio je razne nedaće i eksploataciju od strane poslodavaca. Za školovanje nije imao ni minimalne uslove, ali je naučio da čita i piše.

Aprila 1941. godine zatekao se u Travniku kao rezervista. Poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, kad su njegovu jedinicu zarobili njemački fašisti, Tode je iskoristio pogodnu priliku i pobjegao od Tuzle u Janj, svojoj kući. No, ubrzo su ustaše počele da progone i uništavaju srpski živalj. Morao je napustiti tek započeti rad na Ravnoj gori i skrivati se u svom selu, kao i mnogi drugi poštteni ljudi tog kraja. Jer, ustaše i žandari su gotovo svakodnevno krstarili po našim selima i zaseocima.

Već prvih dana narodnog ustanka u Janju Tode je stupio u borbene redove. Odmah je postao pomoćnik puškomitraljesca, a nakon kraćeg vremena puškomitraljezac. U borbama je pokazivao neustrašivost, odlučnost i snalažljivost.

Početkom marta 1942. godine zatraženi su dobrovoljci za Prvi krajiški proletarski bataljon, kojim je komandovao Zdravko Celar. Tode se javio među prvim. Zajedno s njim krenuli su: Mehmed Burek, Derviš Halač, Mile Jandrić, Petar Jošiković, Ibro Karahodžić i Meho Kesten (rat je preživio samo Jandrić).

Došavši u Jošavku, određeni su privremeno u zaštitnicu partizanske bolnice, u kojoj se tada nalazio kao ranjenik i legendarni junak sa Kozare dr Mladen Stojanović. Jedne noći došli su četnici ozloglašnog vojvode Rade Radića i mučki ih napali. Odmah su poubijali rukovodioce i većinu ostalih partizana, a nešto kasnije i ranjenog Mladena. Sticajem okolnosti, nisu ubijeni Tomičić, Jandrić i Jošiković. Možda im je pomogla izjava da su Šolajini kuriri, te da će se odmah vratiti u Janj.

Kad su ih četnici poslije izvjesnog vremena pustili na slobodu, došli su u Boćac. Tode je odatle otišao u Prvu krajišku brigadu, gdje je našao dosta svojih drugova, boraca iz Janja. Tu je bio i Dušan Metlić, kao komandant Drugog bataljona Brigade. Tode je raspoređen u Treću čet, među svoje Janjane. Odmah je ponovo dobio puškomitraljez.

Brigada je 12. juna 1942. godine stupila u tešku borbu na Piskavici, gdje su je ustaše i Nijemci dočekali ubitačnom vatrom iz rovova. No, Krajišnici se nisu pokolebali pred nadmoćnijim neprijateljima. Organizovali su juriš za jurišem,

namjeravajući da se probiju na Kozaru. Hrabri Tode Tomićić, koga smo iz milja zvali Rogo, nije ni tražio zaklone. Dejstvovao je iz stojećeg stava i jurišao među čelnima, kao da ga zrna ne može pogoditi. Hrabrio je svoje drugove neprekidno vičući: »Juriš!«, »Ura!«, »Naprijed, drugovi!« Najednom je pokleknuo. Puškomitraljez je polako ispadao iz njegovih malaksalih ruku. Drugovi su mu pritekli u pomoć, ali je bilo kasno. Nije više davao znake života. Njegove grudi bile su izrešetane zrnima iz neprijateljskog mitraljeza.

Tako smo izgubili jednog od najhrabrijih boraca iz Janja. Ostao je na Piskavici sa još desetak Krajišnika.

Irfan Filipović

DOSLJEDAN I ODLUČAN KOMUNISTA

(Sjećanje na Mehu Kestena)

Rođen 1916. godine u siromašnoj porodici, Meho Kestenje poslije završetka osnovne škole izučio kovački zanat. Živog duha i zainteresovan za sva zbivanja, rano se opredijelio za klasni radnički pokret. Kao vatren zagovornik ostvarivanja radničkih prava i boljeg života, pao je u oči tadašnjim vlastodršcima, koji su u njemu gledali svog opasnog protivnika. Istovremeno su Mehin rad, mogućnosti i kvalitete zapazili i komunisti, zainteresovali se za njega. Postao je član Komunističke partije 1940. godine, zajedno s drugovima Mustafom Hasićem i Mustafom Ganibegovićem Ganijom. Pripadao je jezerskoj partijskoj ćeliji.

Radeći kao kovač kod svoga zeta Ibri Ribića, na kojega je vršio snažan uticaj, susretao se s mnogim seljacima iz okoline, a i kao prodavač kosa upoznao je dosta ljudi na području Glamoča i drugih planinskih mjesta. Zahvaljujući neposrednom i prijateljskom odnosu prema ljudima, postao je veoma cijenjen i popularan u svom kraju. Svjestan šta znači širenje prosvjete i kulture u narodu, svesrdno se zalagao za osnivanje i rad čitalačkih grupa u selima oko Jezera. Bio je poznat kao dosljedan komunista, pošten i hrabar čovjek, što mu je u pripremanju za ustanak obezbijedilo širok krug poštovalaca i saradnika. Izvršavajući partijske zadatke, u predustaničkim danima obilazio je obližnja sela (često sa drugovima Dragom Rosićem i Mustafom Hasićem), objašnjavao stavove Partije i pripremao stanovništvo za nastupajuće događaje. Prvih dana okupacije naše zemlje, mnogi stanovnici okolnih sela, iznenađeni ratnim zbivanjima, željeli su da čuju Mehino mišljenje, a on je dosljedno tumačio liniju Komunističke partije. Ubrzo poslije napada fašističke Njemačke na SSSR, imajući u vidu da su ga neprijatelji već zapazili kao opasnog po njih, Meho je bio prisiljen da se povuče u ilegalnost. Izvjesno vrijeme proveo je sa grupom drugova u janjskim šumama, potom se skrivao u Jezeru. Ipak, prilikom odlaska na jedan od tajnih sastanaka, pao je u ruke ustaša. Iz zatvora je pušten pod pritiskom javnog mnjenja. Odmah potom pridružio se partizanima.

Nekoliko dana po dolasku na slobodnu teritoriju, postavljen je za komesara Četvrtе čete bataljona »Vaso Pelagić« Trećeg krajiškog NOP odreda. Djelujući kao partijski i politički rukovodilac u Četi, brzo je stekao povjerenje boraca. Posebno se istakao u raskrinkavanju podrivačke i izdajničke uloge četnika, čiji su emisari nastojali da na svoju stranu pridobiju i njegovu četu. Međutim, četnički planovi su propali, jer su Meho Kesten i Krsto Prole, uz podršku najodanijih boraca, uspjeli da ostvare potpun uticaj u svojoj jedinici. Četa je ostala jedinstvena u sastavu partizanskog bataljona »Vaso Pelagić«.

Uoči Nove 1942. godine odlučeno je da naše jedinice napadnu i oslobode Jezero. Mraz je bio stegao, snijeg napadao, što je mnogo otežavalo akcije. Kad

su zatraženi dobrovoljci za najteže zadatke, prvi se javio Meho. On i tadašnji komandir Cete Jovica Mršić pregazili su ledenu rječicu Jošavku i zajedno sa svojim borcima napali na Bag. Neprijatelj je bio iznenađen, jer nije očekivao napad sa te strane. Duboki snijeg otežavao je pokret, puške i ruke su se ledile, mnogi zatvarači nisu funkcionisali, ali Meho i njegovi drugovi nastupali su uporno. U toj žestokoj borbi likvidirali su neprijateljsko uporište i time omogućili dalje napredovanje drugih jedinica.

Februara 1942. godine uslijedile su borbe za oslobođenje Mrkonjić-Grada. Prilikom napada na to uporište, kao dobar poznavalac ulica i objekata, Meho je sa svojom desetinom određen da prati Simelu Šolaju i tako među prvim borcima ušao u grad (tu su mu živjeli žena i dijete). U osvojenoj žandarmerijskoj kasarni zaplijenio je pisaću mašinu, znajući daje ona našem rukovodstvu neophodna. Odlučno se borio kad su četnici ustupili italijanskim jedinicama svoje položaje, pošto su ih prethodno obavijestili o namjerama partizana i dočekali dijele naše snage u gradu. U takvoj situaciji, Meho je sa svojim borcima sprečavao četnike u vršenju zločina, pljačke i paljevine. Zbog teških prilika u djelimično osvojenom gradu, odustao je od namjere da potraži ženu i sina, ali je cijelo vrijeme nosio i čuvao zaplijenjenu pisaću mašinu. Napustio je grad u sumrak, tek kad je bio siguran da su se svi naši borci povukli.

Saznavši da će biti formiran Proleterski bataljon Bosanske krajine, našao se u grupi dobrovoljaca za sastav te jedinice. U selu Jošavki upao je sa nekolicinom drugova u mučki pripremljenu zamku četnika Rade Radića. Poslije žestokog mučenja, dok su ga vodili na strijeljanje, pokušao je da pobjegne. Na žalost, sustigli su ga kuršumi iz četničkog oružja. Iako teško ranjen, uzvikivao je prkosno: »Živjela Komunistička partija!«, »Živjela Crvena armija!«, »Dolje izdajnici!« Dotučen je naočigled svojih saboraca koji su uspjeli da izbjegnu to svirepo masakriranje nakon podmuklog četničkog puča.

Slavko Ivica

GRUPA ZA VEZU

Početkom 1942. godine, na osnovu odluke Štaba Trećeg krajiškog NOP odreda, grupa boraca zadužena je da održava vezu između naših jedinica i stanovništva na području Donjeg Vakufa i Bugojna. Njen osnovni zadatak bio je prikupljanje podataka o neprijateljima. Odabran sam u tu grupu zajedno sa Ahmetom Šahtanom i Jovom Kvirgićem iz Treće (podobzirske) čete Prvog bataljona »Vaso Pelagić«.

Iako smo već bili iskusni borci, posebno dobri poznavaoči tamošnjih prilika i ljudi, nismo lako pronalazili odane, povjerljive i sposobne saradnike, koje bismo mogli upućivati u naselja na neoslobođenoj teritoriji, prvenstveno u neprijateljske garnizone u Donjem Vakufu i Bugojnu. Početna zaduženja bila su uglavnom manjeg značaja, a kad smo se uvjerali u odlučnost i sposobnost tih ljudi - onda smo im davali složenije zadatke i počeli ih povezivati s drugim našim saradnicima i simpatizerima.

Ti saradnici, koristeći se pomoći mnogih pristalica narodnooslobodilačkog pokreta i ličnim zapažanjima, obezbjeđivali su značajne informacije o kretanju neprijateljskih jedinica, kompozicija i komora između Donjeg Vakufa i Jajca, Travnika i Donjeg Vakufa, Bugojna i Kupresa; prikupljali podatke o brojnom stanju neprijateljskih snaga i upućivanju njihovih izvidnica i patrola; donosili lijevke, kancelarijski materijal i druge potrepštine. U tim aktivnostima naročito su se isticali Nikola Zagorac, odbornik iz Daljana, Joso Ilić, odbornik iz Košćana, Stanoja Naerac, odbornik iz Jablana, Tomo Tešić, odbornik iz Slatine, Milka Stolić, Cvijan Todorčić, Stojan Plisnić, Branko Krajina, Neđo Čulum i drugi. Nekih imena se, na žalost, više ne sjećam. Među našim saradnicima iz Donjeg Vakufa najviše su doprinosili Džemal Zečević i Nairn Vejzović, te omladinke Ljiljana Špirić, Rajka Ivica i Zora Kunovac. U Bugojnu su bili najpouzdaniji i najaktivniji Jusuf Babić, inž. Boris Bonaći, Nikola Cvijin i Gojko Kunovac.

Na osnovu prikupljenih podataka o kretanju neprijatelja, u drugoj polovini aprila 1942. godine, Treća četa dočekala je iz zasjede vojnu kompoziciju na pruži Donji Vakuf - Jajce. Tom prilikom poginula su četiri neprijateljska vojnika, a ranjeno ih je oko 10. Četa je zaplijenila sedam pušaka, jedan puškomitraljez, 900 metaka, desetak ručnih bombi i izvjesnu količinu drugog ratnog materijala, razrušila oko 100 metara pruge i jedan propust, uništila lokomotivu i nekoliko vagona, te poremetila saobraćaj oko 30 sati.

Saradnici su nam javili dan, čas i smjer kretanja vojne kompozicije, a mi smo odmah uputili jedinici najhitnije podatke, uključujući i jačinu obezbjeđenja,

raspoloženje domobrana i si. Osim toga, mobilisali smo ljude za rušenje pruge i eventualno iznošenje plijena, a potom i sami sudjelovali u akciji.

Slično je bilo i koncem marta 1942. godine, kad je inž. Boris Bonaći iz Bugojna, preko Nikole Zagorca iz Daljana, uputio važnu obavijest u Štab Petog bataljona Trećeg krajiškog odreda. Komandant Bataljona Stanko Kutanjac, sa oko 30 iskusnih boraca, blagovremeno je postavio zasjedu ustaškom transportu u Koprivnici, na cesti Bugojno - Kupres. U toj akciji zaplijenjeno je 100 pušaka, po toliko opasača i fišeklja, 12 sanduka municije i drugi ratni materijal. Sve to bilo je upućeno ustaškoj miliciji u Zloselu.

Poslije tih i sličnih akcija neprijateljska avijacija često je bombardovala i mitraljirala Slatinu, Košćane, Rasavce, Ljušu, Podobzir i druga sela, a neka od njih gađala je i artiljerija iz Donjeg Vakufa. Pri tome nije eksplodiralo dosta avio-bombi i artiljerijskih zrna. Čobani su ih pronalazili i o tome izvještavali nas, a mi Štab Trećeg krajiškog odreda, nakon čega su upućivani stručni borci da ih demontiraju. Taj eksploziv koristili smo za rušenje mostova, pruga i drugih objekata. Tako smo neprijateljima vrlo često remetili saobraćaj, odnosno prevoz trupa, ratnog materijala i hrane. Raznim diverzijama, koje su izvođene sve odlučnije i vještije, iznenađivali smo neprijatelje, nanosili im osjetne gubitke u ljudstvu i materijalu.

Drugom polovinom 1942. godine, stanovnici Košćana, Slatine, Semina i Rasavaca odlazili su na svoja imanja radi sakupljanja ljetine. Bio je to važan zadatak, pa su narodnooslobodilački odbori organizovali akciju i isticali parolu »Ni zrna žita okupatoru«. Taj rad ometala je artiljerija iz Donjeg Vakufa, a i avijacija je često nadlijetala sela i mitraljirala poljoprivrednike.

Dobro se sjećam kad je Milan Kunovac, iz sela Kutanje, donio vijest da će jaka domobranska grupa krenuti sutradan u pravcu Jablana i Slatine s ciljem da omete sakupljanje žita i odvede ljude sposobne za rad. Poranili smo tog dana i prilegli u žito, odakle smo se naglo pojavili kad su domobrani prišli na oko 400 metara. Čim su nas spazili, došljaci su počeli bježati natrag glavom bez obzira. Oko jedan sat nakon toga počela nas je tući neprijateljska artiljerija.

Stanovnici Košćana, Jablana, Slatine, Semina, Rasavaca i drugih sela masovno su pomagali NOP. Zapravo, mi smo pomenute i mnoge druge akcije uspješno izvodili zahvaljujući svesrdnoj pomoći svojih saradnika, posebno omladine iz sela oko Donjeg Vakufa i Bugojna. Osnovna želja svih nas bila je da izvojemo potpunu pobjedu i očistimo zemlju od fašista. Sigurni da ćemo uspjeti, nismo se kolebali ni u jednom trenutku, čak ni u situacijama kad su naši životi bili u opasnosti. Najveću radost pričinjavale su nam vijesti o uspjesima Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Crvene armije.

Jednog tmurnog dana, rano ujutro, uputio sam Cvijana Todorića u selo Malovinu (s desne strane Vrbasa, kraj Donjeg Vakufa) da provjeri je li neprijateljska artiljerija promijenila svoje položaje, jer sam bio obaviješten da se preselila u selo Mačiće. Međutim, Cvijana je na putu za Donji Vakuf sreća domobranska patrola načelu sažandarmerijskim narednikom Kazimirom Matovićem i ustaškim policajcem Markom Gošuljevićem. Naredili su mu da ih vodi u selo Slatinu kroz šumu. Namjera im je bila da uhvate Ahmeta Šahtana i mene. Matović i Gošuljević poznavali su nas lično.

Pažljivo su se privukli kući Sime Pačavre, pretpostavljajući da se u njoj nalazimo. No, ubrzo su se uvjerali da nismo tu i naredili Todoriću da krene pred njima ka Slatini. Jovo Kvirgić i ja uputili smo se baš u to vrijeme prema Pačavrinu kući. Najednom prevoju spazili smo uplašenog Todorića, pa nam je odmah bilo jasno da nešto nije u redu. Shvativši opasnost, naglo smo skrenuli u šumu

i izbjegli očima domobrana i zlikovaca. Vjerovatno je i njima nešto bilo sumnjivo. Kad su izašli na brdo, privilegli su i otvorili vatru nasumice. Ali, mi smo već bili dobro poodmakli.

Stigavši u selo, Matović i Gošuljević pronijeli su vijest da je njihova grupa malo prije ubila Ahmeta Šahtana, mene i još jednog partizana. Međutim, čim su oni otišli prema pilani »Pansini«, Jovo i ja došli smo do kuće Đorđa Stolića. Svi koje smo tu zatekli bili su ugodno iznenađeni kad su nas vidjeli. Neko reče: »Pa, Matović i Gošuljević saopštiše nam uvjerljivo da su Šahtana, Ivicu i još jednog ubili na kosi«. Pošto je Ahmet tog dana bio u Janju, teško su nam povjerovali da on nije poginuo. Kad su omladinci iz sela čuli da smo kod Stolića kuće, pohitali su da nas vide i donijeli nam nešto hrane, čarape i opanke.

Unatoč svim nastojanjima, neprijatelji nisu uspjeli da nas spriječe u akcijama. Nisu im pomogle ni prijetnje narodu da nas ne smije podržavati, već njih obavještavati čim se pojavimo u selima ili negdje u blizini. Stanovništvo tamošnjih sela bilo je listom uz nas, odnosno za narodnooslobodilački pokret.

Dragoljub Topic

BORBA NA GRDOVU I GOSTILJU

Poslije dolaska u Krezluk, sredinom aprila 1942. godine rukovodstvo Petog bataljona Trećeg krajiškog NOP odreda okupilo je predstavnike domaćinstava iz sela Grdova i okolnih zaselaka. Za njih je, u stvari, organizovana konferencija radi upoznavanja s ciljevima i značajem narodnooslobodilačke borbe. Istovremeno su izabrani odbornici sela i zaselaka.

Bataljon je bio razmješten po kućama, radi odmora. Za bataljonsku ambulantu, u kojoj se nalazilo desetak ranjenih i bolesnih boraca, odabrana je jedna kuća blizu šume.

Upućene su patrole prema Jajcu, Donjem Vakufu i Travniku, kako bi se ljudstvo moglo sigurnije odmarati poslije teških borbi. Patrole su već sutradan otpočele prepucavanje s neprijateljskim izvidnicama. Te čarke trajale su nekoliko dana, jer je neprijatelj iz Jajca imao namjeru da nas napadne preko Krezluka.

Nakon nekoliko dana, veća neprijateljska jedinica uputila se preko planine Sovića i Karaulske gore s ciljem da nas napadne. Međutim, naše isturene patrole i zasjede primijetile su na vrijeme nastupanje neprijatelja, pa je čitav Bataljon zauzeo položaje i blagovremeno prihvatio borbu na mjestima povoljnijim za nas. Poslije višerasovne borbe uslijedio je naš kontranapad. Domobranske i ustaške jedinice počele su se povlačiti u neredu, tako da nisu uspjele pokupiti svoje mrtve i ranjene.

Jedna naša desetina prišla je neprijatelju sa bočne strane, iznenadila posluogu brdskog topa 76 mm i zaplijenila to oružje sa znatnim brojem granata. Nešto kasnije, poslije prestanka borbe, mobilisana je zaprežna stoka i top je dovučen više samog sela Grdova. Odatle su neki stariji borci, koji su znali da rukuju topom, odmah počeli gađati prema Jajcu. Ispalili su nekoliko granata, ali se nisu čule eksplozije. Potom su okrenuli top ka stijenama iznad sela Brvanaca. Pošto zna ni tamo nisu eksplodirala, poslužioc i su primijetili da na njima nedostaju upaljači. Zato top nije više upotrebljavan, već je onespособljen po naređenju Štaba. Istovremeno je zakopana preostala municija.

Bataljon je poslije te borbe krenuo ka Gostilju, s ciljem da likvidira posadu u tamošnjoj žandarmerijskoj stanici. Na Gostilj smo stigli u samu zoru i odmah se rasporedili za napad. Borba je otpočela jakom paljbom. Dovikivali smo neprijateljima da se predaju ističući da su opkoljeni, ali oni su odgovarali još žešćom vatrom. Pošto je utvrđeno da ih ne možemo likvidirati na taj način, zatraženi su dobrovoljci koji bi se privukli zgradi i pod našom vatrenom zaštitom ubacili bombe kroz vrata i prozore. Osuli smo jaku paljbu iz sveg oružja, a bombaši

su se privukli zgradi i ubacili bombe. Tek tada se nekolicina domobrana pojavila sa isturenom bijelom krpom, što je bio znak njihove spremnosti na predaju. Dio posade od 17 domobrana ubili smo i zarobili, dok ih je većina uspjela da pobjegne prema Travniku. Zaplijenili smo dosta oružja, municije i ratne opreme.

Nakon likvidacije tog uporišta, naša jedinica dobila je naređenje da se vrati u selo Grdovo. Stigavši nadomak Božikovca, čuli smo pušcanu i mitraljesku vatra u tom selu i oko njega. U selu smo iznenadili ustaše i oslobodili mještane i njihovu stoku neposredno prije nego što su ih zločinci i pljačkaši otjerali ka Travniku.

Ne zadržavajući se u Božikovcu, produžili smo prema Grdovu. Neprijatelja smo prisilili na povlačenje i gonili ga u pravcu Krezluka i Jajca, te tako ponovo ovladali područjem Grdova. Međutim, selo Grdovo bilo je spaljeno. Tu je, osim ranjenika i bolesnika iz našeg bataljona, ubijen i znatan broj seljana. Među njima je bilo i 10-12 zaklane djece.

Ubrzo je otkriven izdajica - jedan seljak iz Grdova. On je poslije odlaska Bataljona u napad na Gostilj požurio u Jajce i saopštio neprijateljskoj komandi da smo odsutni, te doveo ustaše da likvidiraju našu bolnicu. Pošto je priznao da je to učinio, izdajica je osuđen na smrt i strijeljan.

Ahmed Džubo

RUŠENJE ŽELJEZNIČKE PRUGE

Rušenje željezničke pruge Jajce - Donji Vakuf i napade na vozove najčešće smo izvodili ispod sela Čipić, na ušću potoka Glasinac. To je bilo najpogodnije mjesto za dolaženje na prugu i za povlačenje poslije izvedene akcije.

Najveće rušenje željezničke pruge prije prvog oslobođenja Jajca izvršili smo noću 14/15. marta 1942. godine. U akciju je krenula Prva četa i dio Druge čete Bataljona »Pelagić«, a nama se pridružio i znatan broj seljaka. Ponijeli smo razne alatke za odbijanje šarafa kojima su šine pričvršćene za pragove. Bilo je tu i capina za prevrtanje pruge u Vrbas, sjekira za obaranje telefonskih stubova i sječenje žice i još nekih alatki. Od Jusupova dola, u kome je logorovaia Prva četa, do Šedinca kretali smo se sporo. Snijeg je bio visok, a nizbrdice klizave. Bilo je hladno. Na Laništima nas je zagrlila noć. Tu noć sam zapamtio kao najmračniju. Dok smo se spuštali u selo Čipić, morali smo se držati jedan za drugog da ne bismo u teškoj pomrčini, skrenuli s uskog puteljka i strovalili se u duboke, snijegom i ledom zatrpane uvale.

Što smo se više spuštali u dolinu Vrbasa, bilo nam je sve ugodnije, sve toplije. Uskoro je do nas doprla huka i žuborenje plahovitog Vrbasa. Osjećali smo miris proljeća. Sigurno je na obalama Vrbasa bilo visibaba i ljubičica. A gore, na Grbavičkom polju, odakle smo mi došli, još je ležao ogroman snježni pokrivač. Pomislio sam kako bi nam bilo toplo i lijepo kad bi mogli ostati u dolini Vrbasa, gledati ovu zapjenušanu rijeku i slušati njenu uzbudljivu pjesmu.

Prugu smo »napali« od Vinačkog tunela do Bravnica. Jovo Tomićić je teškim čekićem slomio šarafe i odvojio šine od pragova, a onda smo svi složno, uz komandu »o ruk«, parali i prevrtali prugu niz podzid prema Vrbasu. Čim smo prevrnuli pedesetak metara pruge, bilo nam je mnogo lakše jer je već prevrnuti dio i sam vukao nove dijelove pruge u podnožje podzida. Sa daleko manje naprezanja prevrtali smo nove i nove stotine metara pruge i do zore ostvarili rekordan učinak - istrgali smo i strovalili u Vrbac i na lijevu obalu rijeke oko dvije hiljade metara pruge. Stigli smo do naselja Bravnice, koje je udaljeno od Jajca samo tri kilometra. Najviše smo se oznojili i namučili oko teških željeznih mostića, koji su bili ubetonirani u podzide, ali smo i njih savladali. Teško je bilo povjerovati da smo sve to uradili samo za jednu noć, najviše snagom i voljom koja je bila besprimjerna. Komandir Prve čete, Marko Ponjević, a i svi mi ostali, bili smo u znoju od silnog rada i napora. Bilo je i lakše povrijeđenih drugova, ali smo to svi smatrali kao nešto normalno i neizbježno.

Uporedo sa željezničkom prugom rušili smo i telefonske linije. Sa divljenjem sam gledao svoje drugove, među kojima je bio i Mehmed Burek, kako vješto sijeku telefonske stubove i žice.

Porušeni dio pruge između Vinca i Bravnica
(Snimak iz foto-arhive Muzeja Drugog zasjedanja AVNOJ-a, Jajce)

Za vrijeme rušenja pruge lupali smo i galamili. To se nije moglo izbjeći. Uprkos tome, domobranska posada u Bravnicama je ćutala. Pravila se da ništa ne čuje. Nije na nas opalila nijednog metka. Tako su nam i domobrani pomogli da uradimo najviše koliko smo mogli. Ovim rušenjem pruge onemogućili smo odvijanje željezničkog saobraćaja za duže vrijeme. Neprijatelj je danima morao dovesti veliki broj radnika da bi uklonjenu i potrganu prugu vratio na svoje mjesto i osposobio je za saobraćaj.

Vraćajući se u Natpolje umorni i neispavani, ali prezadovoljni onim što smo uradili, začuli smo pjesmu:

- Pod Cipićom porušena pruga,
Pavelića obuzela tuga...

Pjesmu je započeo grlati dobričina Jovo Tomičić, zvani Joja, a mi smo je prihvatili i pjevajući stigli do našeg logora u Jusupovom dolu.

Hazim Eminefendić

DIVERZIJE NA PRUZI JAJCE - DONJI VAKUF

Noću između 14. i 15. marta 1942. godine razrušili smo prugu između Bravnica i Vinca. To je bila jedna od naših najvećih akcija na rušenju pruge u toku 1942. godine. U toj akciji učestvovali su ne samo borci bataljona »Pelagić« nego i seljaci. Sjećam se daje te noći bilo oko 150 omladinaca, pa čak i staraca koji su se spustili iz Janja na prugu da koliko-toliko pomognu svojim borcima. Prugu smo rušili na taj način što smo najednom mjestu rastavili tračnice i onda se poredali uz prugu jedan do drugoga na rastojanju najviše od jednog metra, te na komandu »oruk«, složno kao jedan, hvatali rukama tračnice, podizali ih, bolje reći čupali skupa sa pragovima iz nabijenog šljunka, dizali u vis i survavali niz obalu.

Akcije na rušenju pruge nisu bile baš tako jednostavne. Između ostalog valjalo je obezbijediti prostor na kome će se rušiti pruga od eventualnog i iznenadnog napada od strane neprijatelja. Međutim, neprijatelju nije polazilo za rukom da otkrije pripreme za rušenje pruge. Mi smo na vrlo jednostavan način ustanovljavali da li će naići neki voz u našem pravcu. Dovoljno je bilo prisloniti uho na tračnicu, pa ako se čuje karakterističan i kontinuiran zvuk metala, onda je sigurno da se na pruzi nalazi voz u pokretu.

Učešće većeg broja boraca i seljaka na rušenju pruge noću doводilo je do lakših i težih povreda. Bilo je lomova nogu i ruku. Čak je prilikom rušenja pruge u Baricama kod Donjeg Vakufa poginuo jedan borac. Nakon nešto više od mjesec dana od pomenute akcije, ponovo smo razrušili prugu na ovoj relaciji.

Pravilo je bilo da se prilikom rušenja pruge uništavaju i telefonske linije koliko god je moguće više. Obično smo testerama i sjekirama prerezivali stubove, sjekli žicu na više mjesta, a kundakom puške razbijali porculanske čašice (izolatore). Oправка telefonskih linija vršena je pod nadzorom Čamila Kapiđića, zvanog Žicar, koji je između dva rata bio nadzornik za održavanje telefonskih linija u jajačkom kraju. Žicar je bio simpatizer narodnooslobodilačkog pokreta i pomagao nam je u granicama svojih mogućnosti.

Jednom prilikom, u proljeće 1942. godine sastali smo se sa Žicarem iznad tunela Glasinac. On je bio došao da opravljaja liniju koja je bila u prekidu. Tada nam je rekao da mi dosta nestručno uništavamo telefonske veze te da ih njemu i njegovim radnicima nije teško opravljati. Nije nam bilo jasno u čemu se sastoji naša nestručnost u ovom poslu. Žicar je objasnio daje greška u tome što mi presiječemo stub samo na jednom mjestu, i to po pravilu pri dnu, tako da se on može ispraviti i vezati debelom žicom za onaj dio stuba koji je ostao u zemlji. Predložio nam je da stubove presijecamo na dva mjesta, i to pri dnu i pri vrhu, tako da budu potpuno neupotrebljivi. I tako je Žicar skupa s partizanima »od-

Diverzija na pruzi Donji Vakuf - Jajce

ržavao« telefonske linije u takvom stanju da je to dovodilo ustaše do bjesnila. Ustaški bojnik Ivan Herenčić mu je zaprijetio da će ga strijeljati ukoliko se ne poboljša održavanje telefonskih linija. Jednom prilikom Žicar mu je rekao: »Izvolite Vi, gospodine bojniče, obezbijediti prugu i linije od stalnih napada partizana«.

Činjenica da smo najviše rušili prugu od Jajca do Donjeg Vakufa objašnjava se time što je ovaj dio pruge bio uz samu šumu na lijevoj obali Vrbaca, koja je faktički predstavljala oslobođenu teritoriju.

Naši napadi na željezničku prugu na ovoj relaciji naročito su bili učestali u julu, avgustu i septembru 1942. godine, to jest u vrijeme priprema napada na Jajce. Za nepuna tri mjeseca sedam puta smo razrušili prugu, prevrnuli u Vrbas manje mostove, potporne zidove i, razumije se, pokidali telefonske linije.

Neprijateljima u Jajcu nikako nije polazilo za rukom da koliko-toliko održavaju normalan željeznički i drumski saobraćaj na liniji Jajce - Donji Vakuf. U svojim izvještajima stalno su isticali teško i neodrživo stanje u saobraćaju na ovoj relaciji. Situacija je zaista bila takva. Pruga je noću faktički bila u našim rukama i mogli smo je rušiti kad god smo htjeli, jer neprijatelji nisu imali dovoljno Vojnika za čuvanje ove pruge.

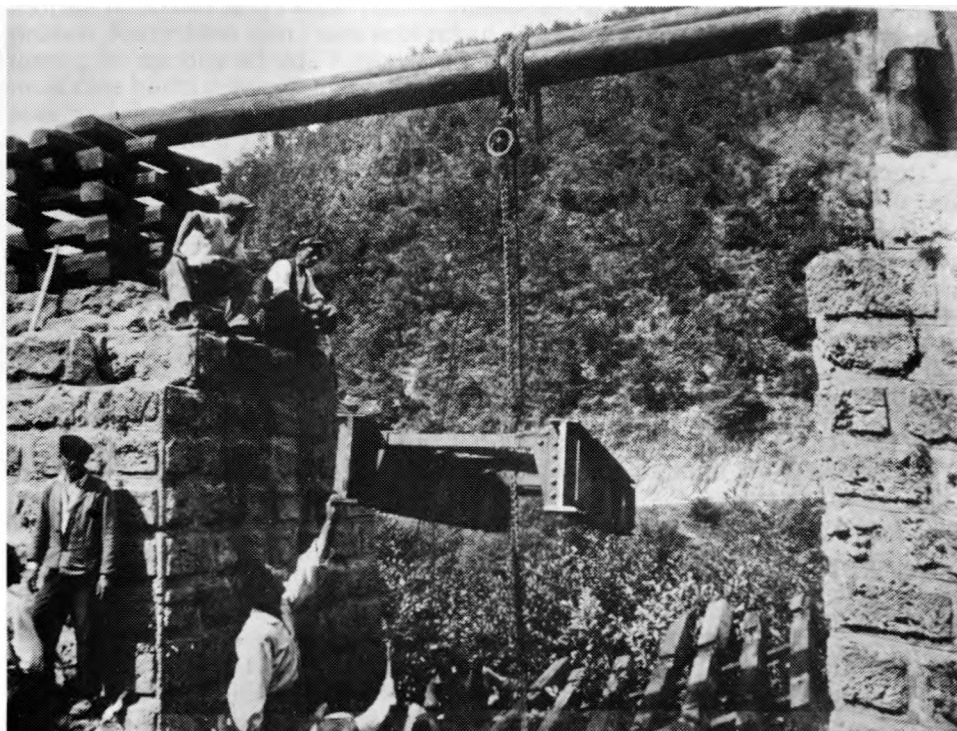
Pripremajući se za napad na Jajce, valjalo je što više onеспособiti prugu i onemogućiti neprijatelju dovoz trupa i ratnog materijala u toku borbe za osvajanje Jajca. Zbog svega toga željeznička pruga je bila razrušena na više mjesta 5, 13, 16. i 22. septembra 1942. godine. Naše akcije nastavljene su u oktobru i novembru 1942. godine. O brojnim i uspješnim akcijama rušenja željezničke pruge u toku 1942. god. od strane hrabrih boraca Bataljona »Pelagić« svjedoče i sačuvane fotografije, na kojima se vide porušena pruga i ispreturani vagoni i lokomotive.

Mile Nišić

NAPAD SA ZEC-KAMENA

Noću 14. marta 1942. godine Prva četa Bataljona »Pelagić«, uz pomoć seljaka iz Natpolja, porušila je željezničku prugu između Vinca i Bravnica. Te noći dignuto je i bačeno niz nasip pored Vrbasa oko 2 kilometra željezničke pruge sa manjim mostićima i telegrafsko-telefonskim linijama.

Za opravku istrgane i isprevtane pruge neprijatelj je mobilisao veliki broj pružnih radnika i civila iz Jajca i okolnih sela. Jer, da bi se pruga osposobila za

Opravka porušenog mosta između Vinca i Bravnica

saobraćaj, trebalo je raditi najmanje 5-6 dana, i to pod uslovom da radovi ne budu ometani od strane partizana.

Komandir naše Prve čete, Marko Ponjević, želeći da oteža i uspori opravku pruge, naredio je meni, Ahmedu Džubi i još jednom partizanu da se pažljivo preko Cojluke privučemo na Zec-kamen i da odatle, iz puškomitraljeza koji sam ja nosio, i pušaka kojima su bili naoružani moji drugovi, otvorimo paljbu po neprijatelju što je štitio opravku pruge i onemogućimo dalje radove.

Mi smo se, poslije dužeg marševanja, uspješno provukli do Zec-kamena, koji je dominirao okolnim prostorom. S ovog mjesta vidjeli smo veći dio doline Vrbasa u kojoj je, na opravljanju porušene željezničke pruge, radio veliki broj mobilisanih radnika i civila iz Jajca i okolnih sela. Izvjesno vrijeme smo posmatrali ljude što rade duboko ispod Zec-kamena, a zatim smo otvorili brzu paljbu na neprijateljsko obezbjeđenje, koje se nalazilo na desnoj obali Vrbasa.

Neprijatelj je odgovorio paljbom iz svih oružja kojima je raspolagao, ali smo mi iznenadnim napadom postigli svoj cilj. Civili koji su opravljali prugu masovno su bježali prema Jajcu ostavljajući alat pored razrušene pruge. Toga dana radovi su bili prekinuti. Našim iznenadnim napadom sa Zec-kamena usporili smo opravku porušene pruge i natjerali neprijatelja da angažuje znatno jače snage za obezbjeđenje radova i za pronalaženje i dotjerivanje na radilište mobilisanih civila.

Vaskrsije Stupar

ODLAZAK DRUGE ČETE BATALJONA »PELAGIĆ« U UDARNI BATALJON

Na partijskoj konferenciji koja je održana 3. aprila 1942. godine u Giogovcu, Janj, sekretar Okružnog komiteta KPJ za Jajce, Kasim Hadžić rekao mi je da se formira Udarni bataljon za borbu protiv četnika. Odlučeno je da iz Bataljona »Pelagić« pođe u sastav novoformiranog bataljona Druga četa, u kojoj sam ja bio komesar. Sa četom treba da ide i komandant Bataljona, Dušan Metlić, zvani Metlo. U prvi momenat kad mi je Kasim ovo saopštio, bilo mi je teško što moram napustiti Janj i svoje rodno mjesto, drugove s kojima sam najteže dane proveo. Razmišljao sam i sam sebi rekao da sam ja vojnik Partije i da moram ići tamo gdje me ona odredi. Kasim me je pitao da li sam siguran da će se borci iz moje čete boriti protiv četnika. Ja sam mu odgovorio da sam u to siguran. Kasim je zatim rekao da, ako ima i jedan borac koji ne bi htio da se bori i protiv četnika, treba ga ostaviti u Jelovcu, gdje se nalazila Druga četa. Jedva sam dočekao da se ova konferencija završi i da odem u Četu da bih provjerio svoje uvjerenje da su svi borci spremni da se bore protiv četnika. Okupivši borce oko sebe u četi, postavio sam im ista ona pitanja koja je meni postavio Kasim. Na moje veliko zadovoljstvo nijedan borac nije rekao da se ne bi borio i protiv četnika. A kada sam postavio pitanje da li su spremni da svi (kao četa) idemo na drugi teren da se borimo protiv neprijatelja, onda se javilo nekoliko starijih boraca rekavši da ne bi mogli ići daleko iz Janja, jer im godine i zdravstveno stanje to ne dozvoljavaju. Kasnije mi je Radomir Mitrić, politički komesar Prve čete, rekao da s nama ide on i Milan Ilić s po jednim vodom izabраних boraca iz Prve i Treće čete. To me je jako obradovalo i tada mi je odlazak u novoformirani bataljon predstavljao pravo zadovoljstvo i ponos. Jer u to vrijeme zaista je bilo teško povesti borce u borbu protiv četnika, s kojima su do juče zajedno išli u borbu protiv ustaša.

U Bataljonu »Pelagić« mi smo uspjeli, zahvaljujući upornom i sistematskom političkom radu, dokazati borcima ko su četnici, kakva je to organizacija, s kim se oni bore i za čije interese. Istina, bilo je i takvih kojima je to sve bilo nejasno, ali oni su predstavljali neznatnu manjinu. List »Borba«, koji je štampan u oslobođenom Užicu, dobivali smo s velikim zakašnjenjem, što je i sasvim razumljivo. U ovom listu dostaje pisalo o izdaji četnika u Srbiji, njihovoj saradnji sa okupatorom i njihovim zločinima. Veoma je ilustrativno prikazano strijeljanje partizana u okolini Valjeva i Kosjerića. »Borbu« smo čitali borcima na skupovima i davali na čitanje onima koji su bili pismeni. Politički rad u Bataljonu »Pelagić« bio je moguć jer su čete imale svoje logore, gdje su borci bili na okupu, hranili se, spavali i išli u borbu.

Četvrtog aprila 1942. godine došao je u našu četu u Jelovac komandant Bataljona, Dušan Metlić i operativni oficir Bataljona, Makso Dakić. Oni su sa mnim i komandirima čete, Simom Mitrićem - Miminom održali sastanak, na kome su nas upoznali s naređenjem Štaba Odreda o odlasku čete u sastav Udar-nog bataljona u selo Baraće. Dogovorili smo se o vremenu polaska i pravcu maršrute. Isto tako, na tom sastanku je utvrđeno ko će sve iz komandnog kadra da ide u novoformirani bataljon, a ko sve treba ostati u logoru čete u Jelovcu. Šes-tog aprila prije podne došli su komandir i politički komesar Prve čete, Marko Ponjević i Radomir Mitrić s jednim vodom boraca. Iz Treće čete došla je jedna desetina boraca s političkim komesarom, Milanom Ilićem. Četa sa oko 140 bo-raca krenula je sa zastavom i pjesmom. Na čelu joj je bio komandant Bataljona, Dušan Metlić-Metlo. Išli smo preko sela Krčevina, Mujdžića, Pljeve i Sokolca za Baraće. U Baraće smo stigli 6. aprila naveče. Tu smo već zatekli ostale čete no-voformiranog Udar-nog protučetničkog bataljona, kako se tada nazivao. Iste noći saznali smo daje Bataljon »Iskra« (Pljevske čete) napustio blokadu neprijatelj-skog garnizona u Mrkonjić-Gradu. Naime, kada je Uroš Drenović, komandant četničkog bataljona »Kočić« saznao daje na njegovu teritoriju došao Udar-ni bataljon da se bori protiv četnika, lansirao je vijest da će taj bataljon napasti Pljevu. Cilj mu je bio da izazove nezadovoljstvo kod Šolajinih boraca i da ih okrene pro-tiv Udar-nog bataljona. Tada se na Dugim Njivama iskupila većina boraca bata-ljona »Iskra«. Odlučno su zahtijevali da Udar-ni bataljon ne ide u Pljevu. Drugovi: Nemanja Vlatković, zamjenik političkog komesara Odreda i Simo Šolaja, ko-mandant Bataljona ubjeđivali su borce da Udar-ni bataljon nema u planu dola-zak u Pljevu. Ali tu je bilo harangera, koji nisu vjerovali, pa su s Nemanjom Vlat-kovićem otišli u Gerzovo da se uvjere. Pošto Udar-ni bataljon nije bio u Gerzovu, grupa se vratila u Pljevu, a Nemanja je 6. aprila naveče stigao u Štab Udar-nog bataljona u Baraćima.

Šestog aprila uveče naša Četa dobila je zadatak da između Baraća i Mliniš-ta u streljačkom stroju nastupa preko Pecke, Podgore do Dragnić Podova, te da na tom pravcu razoruža sva naoružana lica. Ukoliko neko od njih pruži otpor ot-varajući vatru na Četu, onda ona može da puca. Inače, trebalo je izbjegavati ot-varanje vatre bez otpora. Lica koja se jave u četu slati u Štab bataljona. Sedmog aprila oko 7 časova Četa je bila spremna za pokret. Pred polazak na izvršenje za-datka došao nam je komandant Drugog bataljona »Iskra«, Simo Šolaja, koji je bio ujedno i zamjenik komandanta Odreda. Razgovor se vodio o dolasku Udar-nog bataljona i razoružanju četnika. Šolaja, zvan Simela, upoznao nas je o po-litičkoj krizi u Bataljonu »Iskra«. Za takvo stanje u svom Bataljonu on okrivljuje Mitra Trivunčića i nekoliko njegovih pristalica. Šolaja je bio očito potišten i ne-raspoložen. Nakon tog razgovora rastali smo se. On je otišao u Pljevu, a mi na izvršenje zadataka.

Čisteći teren u Peckoj i Jasenovim potocima, razoružali smo bez otpora Vr-bljansku četničku četu Lazara Tomića. Nekoliko četnika pobjeglo je u šumu u pravcu Ovčare planine, dok je jedna grupa bježala ka Dragnić Podovima, gdje nam se predala. Sve četnike koje smo razoružali, njih oko 40, pustili smo kući, jer nisu pristali da idu s nama kao partizani. Samo jedan borac te čete, rodom iz Pecke, Ostoja Nikoletić ostao je u našoj četi, jer je i ranije bio naš simpatizer. Nikoletić je ostao kao partizanski borac u našim brigadama do kraja rata. Čisteći teren u Donjoj Peckoj obaviješteni smo da tamošnji sveštenik ima velikog uticaja na četnike i da se smatra jednim od organizatora četnika u tome kraju, zajedno sa Lazarom Tomićem. Pošli smo ja i Metlić da razgovaramo s njime. Međutim, on je bio ranije obaviješten o dolasku naše čete i pobjegao je preko rijeke Sane u Vrbaljane. Izvršili smo konfiskaciju jednog dijela njegove imovine i poslali je našoj bolnici.

Prvih dana stanovništvo ovih sela bilo je prema nama dosta podozrivo i rezervisano, naročito u Donjoj Pečkoj i Jasenovim Potocima. Međutim, kada su se uvjerali da mi nikoga ne tučemo, ne pljačkamo - kako su to govorili četnici i pop prije našeg dolaska, ono se s našim borcima sprijateljilo, pogotovu kada se čulo daje to Metlina vojska. Ponašanje naših boraca bilo je na zavidnoj visini. Za tih osam do deset dana, koliko smo bili na tome terenu, nismo ništa uzimali od seljaka.

Jednog dana talijanska i ustaška vojska krenula je iz Mrkonjić-Grada preko Podrašnice i Trnova i oko 11,00 sati, uz sadještva avijacije i teške artiljerije, otpočela da tuče Udarni bataljon. Cio dan vodila se žestoka borba na Štrbinama, iznad ceste Mrkonjić-Grad - Mliništa, u blizini sela Medne. U sam mrak natjerali smo neprijatelja na povlačenje. Interesantno je da je neprijatelj bio angažovao toliku avijaciju i tešku artiljeriju na jedan jedini partizanski bataljon. Tokom cijelog dana tukla je talijanska avijacija, u kojoj su se nalazili bombarderi »Savoje«, u narodu i kod boraca poznate kao »Crne savoje«. Ovi avioni zasipali su nas bombama. No i pored svega toga, u toj borbi nismo imali gubitaka.

Na prostoru sela Medne i Pecke i oko Baraća zadržali smo se svega nekoliko dana.

Sredinom aprila došao je kurir iz Štaba Uarnog bataljona i donio naređenje da se javim drugu Nemanji Vlatkoviću. Pošao sam odmah s kurirom jer nisam znao gdje se nalazi Štab Bataljona. U Baraćima nisam nikad bio, sem kada je četa bila došla noću, a rano ujutro otišla. Kada smo došli u Štab Bataljona, u jednoj kući našao sam Nemanju Vlatkovića i Kasima Hadžića. Tu je bilo još drugova, koje nisam poznavao, osim Vojina Mitrova i Vase Butozana. Drug Nemanja mi je odmah saopštio da je donesena odluka da se Teufik Kadenić Cinkara i ja vratimo u Janj u bataljon »Pelagić«.

Radomir Mitrić

OSTAO JE ZAUVIJEK U KANJONU NERETVE

(Sjećanje na Esada Ademovića)

Upoznao sam ga u junu 1941. godine, iako sam znatno ranije čuo za njega kao člana KPJ. Esad je rođen 1908. godine u Jajcu. Po zanimanju je bio stolar. Radio je kod privatnih zanatlija, a pred rat i u stolarskoj radionici svog brata Halila. Vrlo teško je živio od svoje skromne zarade.

Član KPJ postao je 1938. godine, kada je formirana partijska organizacija u Jajcu. Među komunistima se isticao političkom aktivnošću i borbenošću. Bira se za sekretara ćelije KPJ u Jajcu. Zamjenjivao je i Jusufa Filipovića, koga je tadašnja policija često hapsila i progonila. Esad je takođe nekoliko puta hapšen i tučen, a početkom 1941. godine upućen je zajedno sa Jusufom u logor kod Ivanjice.

Esad je kao komunista uživao veliki ugled među radnicima Jajca, naročito mladim. Aktivno je radio u gradskom kulturnom društvu kao glumac-amater. Ostvario je politički uticaj i na svoju rodbinu. Njegov sestrčić Hamdija stupio je u partizane oktobra 1941. godine, a brat Halil 1942. Obojica su poginuli u borbi. Esad je svojim političkim radom doprinio da mnogi jajački radnici i omladinci postanu članovi KPJ i učesnici NOR-a.

Odmah poslije napada fašističke Njemačke na Sovjetski Savez, Esad je 23. juna 1941. godine napustio svoj rodni grad i došao u Janj. Tamo se pridružio komunistima iz Jajca i Jezera koji su se privremeno krili ujanjskim šumama. Tada sam se prvi put susreo s njim. Ubrzo je ostavio na mene utisak politički izgrađenog komunista i dobrog poznavao ciljeva za koje se bori KPJ. Svojom neposrednošću vrlo brzo je uspostavljao kontakte s ljudima i ispoljavao razumijevanje za njihove teškoće. Veoma jednostavno je počinjao i vodio razgovor o svakodnevnom životu i aktuelnim političkim događajima. Po prirodi je bio blage naravi, veseo, društven i iskren. Svojim skromnim ponašanjem služio je za primjer mladim komunistima. Uvijek je bio raspoložen za diskusiju o političkim temama. Kao komunista disciplinovano je izvršavao sve zadatke.

Vrativši se iz Janja u Jajce, oko 10. jula 1941. godine, morao je živjeti u strogoj ilegalnosti. Pošto je u Vincu imao neke rođake, namjeravao je da izvjesno vrijeme boravi kod njih i da na tom području politički djeluje. Međutim, iskrsele su mnoge teškoće. U vrijeme najžešćeg ustaškog terora i prodora fašističkih trupa na istočnom frontu teško je bilo ko mogao uspješno politički djelovati i ostati neotkriven. Zato je Esad odmah nakon početka ustanka u Janju i Pljevi stupio u redove prvoboraca i zajedno s janjskim komunistima učestvovao u organizovanju prvih ustaničkih četa i bataljona. Bio je i na sastanku koji je 9. avgusta održan u selu Čukliću, u kući Tome Mitrića, kad su komunisti i neki ugledni seljaci razmatrali organizovanost ustaničkih jedinica, njihov položaj i zadatke. Od-

lučeno je da se održi i prvi narodni zbor na ustaničkoj teritoriji radi isticanja ciljeva oslobodilačke borbe i predvodničke uloge Komunističke partije Jugoslavije.

Esad je iz Jajca morao izaći nezapažen, a to je bilo gotovo nemoguće. Ustaške straže su poslije dizanja ustanka pojačale kontrolu u gradu i na svim izlazima iz njega. No, on se dobro snašao. Obukao je odjeću žene - Muslimanke i obuo nanule. Cipele je stavio ispod zara. Dok je prolazio pored željezničke stanice, ispala mu je jedna cipela iz ruke. Kad se sagnuo da je uzme, neki građani su ga prepoznali. Srećom, sve se dobro završilo i on je preko veze brzo stigao do partizana.

Sredinom avgusta 1941. godine doživio je »vatreno krštenje« u borbi kod Gornjih Mujdžića. Ustaše su napale Janjsku četu i prisilile je na povlačenje prema Orahovici i Popužama. Ceta se branila i organizovano odstupala. Tada sam upoznao Esada i kao hrabrog borca. On se posljednji povlačio pružajući otpor neprijatelju.

Esad Ademović

Ujesen 1941. godine Esad se nalazio u Trećoj četi Bataljona »Pelagić«. Kad su imenovani politički komesari četa, on je postavljen za zamjenika komesara Treće čete. Obavljajući tu dužnost, on je zajedno sa Milanom Ilićem, komesarom Cete, aktivno radio na pripremanju najboljih boraca za prijem u Partiju i na organizovanju ćelije KPJ u svojoj jedinici. Zahvaljujući svom iskustvu i političkoj zrelosti, znatno je pomogao Milanu Iliću u političkom radu.

Prilagođavanje novoj i nepoznatoj sredini, čak i u normalnim uslovima, predstavlja za svakog čovjeka ozbiljnu teškoću. Esadu je bilo izuzetno teško kad je, u specifičnim uslovima rata i revolucije, došao u Janj. Poznavao je samo nas nekoliko članova Partije. Trebalo je upoznati ljude i njihove običaje, steći povjerenje. U početku je doživljavao i neke neprijatnosti, naročito nepovjerenje od strane ljudi s kojima je živio i zajednički se borio, jer su okupatori i ustaše uspjeli da stvore nesigurne, ponegdje i nesnošljive međunacionalne odnose. Članovi Partije, posebno Milan Ilić, ubjeđivali su borce da se napredni Muslimani i Hr-

vati ne slažu sa zločinima okupatora i ustaša. Isticali smo daje Esad kao komunisti došao da se zajedno sa nama bori protiv svih neprijatelja. Međutim, mnogi borci nisu mogli da odmah to shvate. Nepovjerenje boraca teže je pogadalo Esada nego sve druge teškoće rata, kao što su slaba ishrana, nehigijenski uslovi, nedostatak odjeće i obuće. Dok su borci iz Janja povremeno odlazili svojim kućama da se operu i preobuku i da nešto bolje pojedu, Esad za to nije imao mogućnosti. Srećom, odnos boraca prema Esadu mijenjao se dosta brzo. On je svojim držanjem, radom i borbenošću brzo sticao povjerenje ljudi. Borci su počeli uviđati teškoće u kojima se nalazi. Neki su mu obezbjeđivali preobuku od janjskog debelog beza, neki s njim dijelili hranu koju su donosili od kuće.

Esad je aktivnim političkim radom znatno doprinio širenju bratstva i jedinstva između Srba, Hrvata i Muslimana. On je uvjerljivim riječima dokazivao da su okupatori i ustaše neprijatelji svih naših naroda, te da svojom politikom »zavadi pa vladaj« stvaraju nesnosno stanje u našoj zemlji. Takođe je govorio da okupatori i ustaše progone i ubijaju Muslimane i Hrvate koji se kao antifašisti solidarišu sa narodnooslobodilačkom borbom i pomažu naš pokret. Istovremeno je ukazivao da i među Srbima ima izdajnika. Otvoreno je govorio da su to četnici, koji zajedno s okupatorima i ustašama vode borbu protiv srpskog naroda i svojom otrovnom propagandom protiv Muslimana i Hrvata žele da izazovu bratoubilački rat.

Esad je bio krupan i teško je podnosio duže marševanje. Četa je često odlazila da izvodi diverzantske akcije na željezničkoj pruzi Jajce - Donji Vakuf, da napada manja neprijateljska uporišta u neposrednoj okolini Jajca i si. Borci su uviđali Esadovu teškoću, pa su često insistirali da ne ide na duge i naporne marševe.

Bio je društven, nesebičan i jednostavan. Imao je veliko povjerenje u ljude. Mislim da su mu te vrline mnogo pomogle da brzo pridobije povjerenje boraca i sredine u kojoj se nalazio i borio. On nije mogao zamisliti da ima ljudi koji se u tim teškim ratnim danima, kad su ljudske glave padale svakog dana, mogu baviti špekulacijom i švercom, iskorišćavati nedaće drugih. Jednom sam se zatekao sa Esadom u Štabu Bataljona »Pelagić« kad je neki švercer od Glamoča skupo prodavao so i duvan, znajući da u tim artiklima vlada velika oskudica na cijelom ustaničkom području. Čim je Esad vidio kako taj švercer ucjenjuje seljake, oštro ga je napao i protjerao iz sela.

U toku narodnooslobodilačkog rata Esad je uspješno obavljao više političkih dužnosti u partizanskim jedinicama i na oslobođenoj teritoriji. Osim obavljanja dužnosti zamjenika političkog komesara Treće čete (već u prvim mjesecima borbe), potom i komesara Prve čete, bio je član Sreskog komiteta KPJ za Jajce. Kad je 27. avgusta 1941. godine oslobođeno Šipovo, postavljen je za zamjenika komandanta opštine (tako smo tada zvali potpredsjednika opštinskog odbora).

U jesen 1942. godine formiranje Udarni bataljon »Simo Solaja«, koji je kasnije ušao u sastav Sedme krajiške brigade. Esad je tada postavljen na dužnost zamjenika komesara čete. Za vrijeme njemačko-ustaške ofanzive na Janj, u jesen 1942. godine, Esad se istakao primjernom hrabrošću u borbi kod sela Popuža.

Za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive Esad se razbolio od tifusa - teške bolesti koja je harala u našim jedinicama. Krećući se s ranjenicima i tifusarima, poginuo je u dolini Neretve marta 1943. godine.

Poslije pete neprijateljske ofanzive saznao sam od boraca Sedme krajiške brigade za pogibiju Esada Ademovića. Bilo mi je teško jer sam u njemu uvijek gledao uzornog komunistu, revolucionara i druga. Esad se borio za slobodu riječju i oružjem. Svojim ličnim primjerom pokazao je mladim generacijama kako treba voljeti svoju zemlju i svoj narod.

Jedna ulica u Jajcu nosi ime Esada Ademovića. Time su Jajčani odali priznanje svom istaknutom borcu i komunisti.

Niko Boroja

POKLON PARTIZANIMA U TOVARU SIJENA

U toku rasula bivše jugoslovenske vojske njeni dijelovi su prošli i kroz ovaj kraj. Tako je pri prolasku jedne grupe vojnika kroz selo Suhodol u Oborcima ostavljen protivavionski teški mitraljez u blizini Dražica kuća. Ovaj mitraljez su odmah u tajnosti Dražići sklonili i zakopali ispod podova svoje štale. To je učinio Jovan Dražić sa svojom porodicom. Poslije kapitulacije stare Jugoslavije, ustaše su uhapsile i ubile Jovana Dražića, a neprijatelj nije saznao za mitraljez.

Kasnije, u proljeće 1942. godine, Boja Đumić iz Jemanlića otišla je u posjetu svojoj sestri Cviti u Dražića kuću u Oborce, odnosno u selo Suhodol. Tada je Boja od svoje sestre Cvite i porodice Dražić saznala za skriveni mitraljez. Cim se vratila kući, o ovom je obavijestila porodicu u Jemanlicima. Za ovaj mitraljez saznao je aktivni saradnik NOP-a Nikola Zagorac iz Daljana kod D. Vakufa. Nikola je stalno održavao vezu sa Trećim krajiškim NOP odredom i uticao da Komanda tog odreda učini sve kako bi bar jedan svoj bataljon prebacila na desnu obalu Vrbasa s ciljem razvoja oružanog ustanka na toj teritoriji.

Zagorac je na vrijeme bio obaviješten da će jedan bataljon Trećeg krajiškog NOP odreda uskoro preći Vrbas. On je u vezi s tim učinio sve da se teški protivavionski mitraljez sa municijom i ostalim priborom prebaci iz Suhodola do Brežićana, gdje će biti predat dijelovima Trećeg krajiškog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda.

Za izvršenje ovog zadatka, koji je bio vrlo težak i opasan, određena je Boja Đumić sa svojim konjem i Spiro Sukara iz sela Malovine. Spiro nije u početku znao da će u tovaru sijena na Bojinom konju dotjerati i mitraljez. On je sa Bojom pošao na njenu molbu, da ne bi išla sama kod sestre Cvite, a ujedno je obećala da će mu za tu uslugu Dražići dati tovar sijena. (Spiro je bio u oskudici sa sijemom.) Kad su stigli u Suhodol, Spiro je bio doveden pred gotov čin, jer su svi tražili da se u sijenu na konju pretjera mitraljez i municija do Malovine. Spiro nije imao kud, pristao je. On je skupa sa Dražićima na majstorski način svezao tovar sijena i u njega po dijelovima uvezao teški mitraljez i municiju. Kad je sijeno svezano, tovar je nabačen na konja. Pošto su ustanovili daje sve u redu, pošli su prema cesti u Oborcima, a onda cestom prema D. Vakufu, odnosno Malovini. Na cesti je bilo neprijateljskih stražara u Oborcima i na periferiji Donjeg Vakufa. Straža u Oborcima nije ništa primijetila niti ih je zaustavila. Normalno su nastavili put.

U neposrednoj blizini Donjeg Vakufa, na cesti desilo im se nešto nepredviđeno. Njihovom konju Liscu zapao je kamen u potkovicu (grif) i on je posrnuo, a tovar odletio preko glave na cestu. Tovar je bio nenormalne težine i njih dvoje

ga nisu mogli nabaciti na konja. Situacija je bila vrlo teška, jer je neprijatelj bio u blizini, a oni s konjem i tovarom na sred glavnog puta. U razmišljanju šta da učine, cestom se pojavio neprijateljski vojnik, koji se od D. Vakufa kretao prema njima. Spiro i Boja su se uplašili da nisu otkriveni i da domobran ne ide po njih ili da ih sad ne otkrije. Domobranski vojnik im je prišao i s njima se na uobičajeni način pozdravio. Pitao je Spiru: »Zašto vam je ovaj tovar na cesti? Vidite li da ste zakrčili prolaz?« Špiro mu je objasnio šta se desilo i zamolio ga da mu pomogne da nabaci tovar na konja. Domobran je pristao i pomogao mu. Prvo su konju zajednički kamen iz potkovice izvadili, a onda ga natovarili. Boja je držala konja, Špiro je bio pod tovarom, a domobran dizao teret na Špiru i pomogao ga na konja nabaciti. Zajedničkim naporima tovar je nabačen na konja. Domobran je na kraju s ironičnim smiješkom dobio Spiri: »Iako ti je ovo sijeno suho, jako je teško«. Tada su se pozdravili i rastali. Domobran je produžio pješice cestom prema Oborcima, a Špiro i Boja cestom prema Donjem Vakufu, odnosno Kurića kuli i svome selu Malovini, gdje su došli za dana. Kod Spirine kuće konj je rastovaren i sijeno ostavljeno u štalu, a dijelovi mitraljeza zajedno s municijom sakriveni su u štalu ispod jasala. Tu je mitraljez prenoćio i sutridan predanio. Špirinoj kući naveče su došli, preko veze, određeni drugovi: Jovo Forca, Nikola Vidović i Simo Zelić, svi iz Brežićana. Oni su uzeli mitraljez i municiju i sve to po dijelovima prenijeli do Đumića kuće, gdje su malo svratili kod Boje, odmorili se i popili po nekoliko čašica šljivovice, a zatim produžili šumom, međama i njivama do Karičkog potoka ispod njive Osejnjače. U tome potoku su mitraljez sastavili i isprobali iako je bila noć. Ispalili su samo jedan metak i ustanovili da je mitraljez ispravan. Poslije probe ponovo su mitraljez rastavili i iz Karičkog potoka ga prenijeli u zaselak Brljavce u Brežićanima, kući Jove Force, gdje je privremeno sklonjen.

U prvoj polovini aprila 1942. godine, Peti bataljon Trećeg krajiškog NOP odreda napao je neprijateljsku stražu na mostu u Kopčiću, razoružao je, prešao most i izbio na desnu stranu Vrbasa. Bataljon se uputio u pravcu brda Koša, prešao ga, sašao u Cehajičko polje i uputio se u pravcu sela Sultanovića i Brežićana. To je bio kraj neizvjesnosti teškog mitraljeza. On je tada došao u sigurne partizanske ruke boraca Petog bataljona. Mitraljez je borcima predat zajedno s municijom, i to Petom bataljonu Trećeg krajiškog NOP odreda u Brežićanima. To je učinio Jovo Forca iz Brežićana. U to doba se nije mogao zamisliti ljepši dar. Oružje je bilo najveća vrijednost. Ovaj dar - teški mitraljez poklonili su borcima partizanima njihovi saradnici iz naših sela: Suhodola, Malovine, Jemanlića, Briljevaca i Brežićana.

Prenošenje mitraljeza od Oboraca - Suhodola do Brežićana nije bilo bez posljedica. Onaj metak koji je ispaljen iz Karičkog potoka s ciljem isprobavanja mitraljeza otkrio je prisustvo nepoznatih naoružanih lica.

Funkcioner ustaške vlasti Pero Šuta iz susjednog sela Milića saznao je za pucanj iz Karičkog potoka i odmah zatražio uporno traganje s ciljem da se otkrije ko je pucao. Nakon dva dana od pucnja, Šuta Pero se pojavio u ranim jutarnjim satima pred Đumića kućom i tražio od Bojinog muža Uroša i od Boje da mu objasne koje pucao i ko od partizana je dolazio u njihovu kuću. Oni su mu odgovorili da ništa ne znaju i da niko nije dolazio. Pero je sumnjao u Boju i Uroša pošto je Bojin zet Pero Lukić iz Jemanlića već tada bio u redovima NOV.

Lukić je inače i od ranije s komšijom, ustaškim funkcionerom Perom Šutom, bio u slabim odnosima. Šuta je nakon rasprave napustio Đumića kuću i otišao svojoj kući u Miliće. Nakon izvjesnog vremena, Đumića kući su stigli ustaše i Nijemci. Oni su odveli Bojinog muža Uroša, otjerali 2 konja i opljačkali 2 tovara žita. U putu su Uroša tukli i zlostavljali, a ujedno ga prisiljavali da bude sa uzetim konjima i da njima rukuje. On je nešto kasnije pušten kući, bez konja i žita. Od posljedica tuče Uroš se razbolio i nakon kraćeg bolovanja umro.

Stanko Bodo

BORBA NA PADINAMA KALINA 11. APRILA 1942. GODINE

Devetog aprila 1942. godine (noću) Peti bataljon Trećeg krajiškog NOP odreda iz područja Stolovaša izvršio je pokret pravcem: Stolovaš - Slatina - Košćani - Pribrača-Urija-selo Kopčić. U Kopčiću je bila manja domobranska posada, koja je osiguravala željezničku stanicu i most na Vrbasu. Iznenadnim napadom, domobranska posada zatečena je na spavanju i ubrzo likvidirana. Zarobljena su tri domobrana, a ostali su poskakali u Vrbas i razbježali se. Zarobljeni domobrani su razoružani, skinute su im uniforme i pušteni na slobodu.

Bataljon je u najvećem redu prešao most bez gubitaka. Na desnoj obali se formirala kolona po jedan. Na čelu je bio barjaktar sa partizanskom zastavom, Vuković - Jojić Jovp iz Blagaja kod Donjeg Vakufa. Pokret je nastavljen preko Koša i dalje preko Čehajićkog i Čemalovićkog polja. Kretalo se ka Sultanovićima i Brežićanima.

Partizanski saradnici sa područja Zijameta, Brežićana, Sultanovića i drugih sela sa desne strane Vrbasa održavali su vezu sa Bataljonom i znali kad će on stići u njihov kraj. Oni su mu organizovali doček. Iako je bilo rano jutro, narod je masovno stizao. Najviše naroda sačekalo je Bataljon kod Čusinih mlina (zaselak Sukarovina u Sultanovićima) i pred zgradom današnje Osnovne škole u Brežićanima. Ljudi su bili prijatno iznenađeni.

Poslije dočeka Bataljon je nastavio marš po četama, u više pravaca. Polazno mjesto je bilo Osnovna škola u Brežićanima. Prva četa uputila se prema Sabljarima, Druga prema Medinima i Treća uz Crkvinu prema Dolovima i Poganoj ravni. Kako je Bataljon likvidirao neprijateljsku posadu u Kopčiću, ubrzo se saznalo za njegovo prisustvo na desnoj obali rijeke. Neprijateljske snage iz Bugojna, Donjeg Vakufa i Travnika već sutradan su preduzele napad kako bi opkolile i uništile ovu ustaničku grupaciju u trouglu gdje se dodiruju opštine Bugojno, Travnik i Donji Vakuf. Jedni su napadali od Travnika preko Turbeta i Goleša prema Poganoj ravni i Šiljkovcu. Druga neprijateljska kolona je išla od Donjeg Vakufa i Oboraca prema Poganoj ravni. Treća neprijateljska kolona se kretala od Pećina prema Lupoglavi. Od Bugojna su se kretale italijansko-ustaške i domobranske snage u pravcu Kalina, Kopčićkog mosta i Brežićana. Prva borba je otpočela na položajima Treće čete, koja je bila raspoređena na Visu i Poganoj ravni, a kojom je komandovao Mirko Grabež. Na položaje ove čete je napao neprijatelj koji je stigao od Travnika, Donjeg Vakufa i Oboraca. Borba je trajala čitav dan. Neprijatelj je bio daleko nadmoćniji, a uz to je upotrijebio i artiljeriju. I pored žilavog otpora koji je pružan neprijatelju, Treća četa je potisnuta i odstupala je prema Pobrđanima. Stab Bataljona je ocijenio da je situacija kritična na

Brdo Kalin

položajima ove čete, pa joj je poslao pojačanje. Ovim protivnapadom neprijatelj je bio iznenađen, pa je napustio položaje i u neredu se povukao prema Donjem Vakufu, Travniku i Turbetu.

Italijanske snage su došle u selo Brežičane i grupisale se kod Osnovne škole. Oni su oдавде posmatrali partizanske položaje i ustanovili prisustvo partizana po okolnim brdima. S obzirom na konfiguraciju tla koja je pogodovala partizanima, Italijani su odustali od pokušaja da ih napadnu. Otišli su istim pravcem odakle su i došli. U povratku su pucali na čobane koji su čuvali ovce u Dragoljevića i Zelića stranama. Čobani su se razbježali na sve strane. Tom prilikom Italijani su zapalili na polju štalu i kuću Nike Satara, koji je sa ženom bio izbjegao. Niko je tada imao oko 80 godina, a njegova žena takođe. Stanovništvo čitavog ovog područja tih dana je bila zahvatila opšta panika. Bježalo se i spašavalo kako je ko znao i mogao. Mnogi su na taj način pali u ruke neprijatelju.

Iza borbe na Poganoj ravni neprijateljske snage su prodrle od Pećina prema Lupoglavi. Peti bataljon se pregrupisao s ciljem da se neprijatelj razbije i uništi na Lupoglavi. Neprijateljske jedinice su bile sastavljene većinom od ustaške milicije u civilu, tzv. »šarvalaša«. Sudar sa »šarvalašima« bio je silovit. Partizani su za kratko vrijeme razbili i natjerali u bjekstvo ovu grupaciju i zauzeli selo Pećine, koje je od Lupoglave udaljeno oko sat hoda u pravcu Travnika. Zauzimanje sela Pećina označeno je zvonjenjem crkvenih zvona iz ovog sela.

Poslije zauzimanja Pećina i razbijanja ustaške milicije, borba se prenijela na područje Kalina i Zijameta. Jake ustaške i domobranske snage nastupale su u ovo područje iz Bugojna, a podržavala ih je italijanska artiljerija. To je bilo 11. aprila 1942. godine. Štab Petog bataljona u toku borbi na ovom području bio je tijesno povezan sa stanovništvom i saradnicima NOP-a, koji su ga stalno i neprekidno obavještavali o kretanjima i namjerama neprijatelja. To je doprinijelo daje Štab Bataljona na vrijeme mogao procijeniti jačinu neprijatelja, njegove namjere, pa je bio u stanju da blagovremeno pregrupiše snage i usmjeri ih tamo gdje je bilo potrebno. Tako su dijelovi Petog bataljona 11. aprila 1942. godine u

rano jutro zauzeli položaje na Kalinu, zapravo, u podnožju zapadnih padina Kalina prema selima Brižini, Rovnima i Donjićima. Ovi položaji bili su dosta pogodni, jer je teren kamenit i ima dosta prirodnih zaklona. Borcima je naređeno da se pritaje i dobro maskiraju, kako bi položaji ostali neotkriveni. Naređeno je da se neprijatelj pripusti na blisko odstojanje do 50 metara, i da se tek tada, po komandi, otvori brza paljba iz pušaka i mitraljeza, a zatim izvrši juriš na neprijatelja.

Iz zaklona smo posmatrali neprijatelja koji nam se približavao. Neprijatelji su nastupali u kolonama do sela Rovne. Od Rovne prema našim položajima razvili su se u strijelce i otpočeli pretresanje terena. Pozadi streljačkog stroja nalazio se ustaški stožernik, okorjeli krvnik i ratni zločinac Nikola Jurišić iz Bugojna, koji je komandovao ovim snagama. Bili smo nestrpljivi u očekivanju da nam se približe i željno očekivali komandu za paljbu.

Kad se neprijatelj približio na oko 50 metara, izdata nam je komanda: »Brza paljba!« Otvorili smo puščanu i mitraljesku vatru. Prvi plotun povio je i prorijedio neprijateljske redove. Neprijatelj se zbunio. Mi smo na komandu »juriš« žestoko navalili na zbunjenog neprijatelja. On se bezglavo dao u bjekstvo. Navalili smo za njim. Nanijeli smo mu znatne gubitke i došli do ratnog plijena. Zarobili smo dva teška mitraljeza, više pušaka, mnogo municije i druge ratne opreme. Ovom prilikom ubijen je i okorjeli ustaški zločinac, krvolok, Nikola Jurišić. Narod je odahnuo dušom. Nestalo je jednog od najvećih krvnika na ovom području.

U ovoj borbi našao se Stipo Đerek, španski borac, predratni član KPJ, iz sela Ljubnića kod Bugojna. Njega su ustaške vlasti bile nasilno mobilisale. On je iskoristio ovu borbu, sakrio se i dočekao partizane. Upravo je moj vod, jurišajući za neprijateljem, naišao na sakrivenog Đereka. On se podigao i rekao: »Evo puške, uzmi je, nisam ni metka opalio.« Sagnuo sam se i uzeo potpuno novu pušku. »Ja sam španski borac i komunista«, nastavio je Đerek, »odvedi me u Štab!«

Ja sam u ono vrijeme malo znao o KPJ, a o španskim borcima još manje, pa sam i Đereka smatrao neprijateljem. Sva je sreća što je u blizini bio Štab Bataljona i što nisam pogriješio kada sam ga predao u Štab. On se vrlo lako sporazumio sa političkim komesarom Bataljona, Mesudom Hotićem. Hotić mu je tom prilikom htio vratiti zarobljenu pušku, ali je Đerek to odbio riječima: »Dajte vi moju pušku nekom drugom borcu. Ja ću sam sebi oteti drugu pušku od neprijatelja«.

Štab gaje odmah rasporedio u jednu od četa našeg bataljona. Koliko se sjećam, Đerek je prvi pripadnik hrvatske nacionalnosti koji je stupio u naš bataljon. To je imalo velikog odjeka među hrvatskim stanovništvom ovog područja. Đerek se odmah pokazao kao neustrašiv i nepokolebljiv borac.

Kad smo razbili i najurili neprijatelja prema Bugojnu, vratili smo se prema Zijamet. Večerali smo u selu Brižinama i odmah, preko sela Boda, Sabljara i Dolova, došli u Pobrđane. Odatle smo pošli u pravcu Komara. Ovo je učinjeno s ciljem da se izbjegne masakr stanovništva i opkoljavanje Bataljona. Znači, Bataljon je prešao na područje Oboraca i tako izbjegao opkoljavanje od strane neprijatelja, koji ponovo počinje sa napadom. Sa Komara smo krenuli prema Grdovu. Tu smo ostavili nekoliko naših ranjenika pod zaštitom dijelova Treće čete, kojom je komandovao Mirko Grabež. Odmorili smo se i pošli prema Gostilju s namjerom da tamo napadnemo ustašku posadu. Uspjeli smo. U međuvremenu, Mladinko Kovač iz Grdova, vidjevši da ranjenike čuva mali broj partizana, kao ustaški špijun odlazi u Jajce i obavještava ustašku komandu o boravku partizana u Grdovu. Ustaše ne čekaju ni momenta. S jakim snagama dolaze u Grdovo, pale i kolju sve odreda. Najviše su stradala djeca. Vidio sam ih dvanaestoro poklanih,

u starosti od nekoliko mjeseci do dvije godine. Klali su i palili odrasle. Od svega sela, pošteđena je samo kuća izdajnika Kovača. Ovakvu krvavu rabotu ustaše su mogle gotovo nesmetano izvesti jer su partizanske snage bile slabe.

Vraćajući se sa izvršenog zadatka u Gostilju, Bataljon je saznao za masakr koji su ustaše napravile u Grdovu. Odmah je navalio na neprijatelja. Razbili su ga i natjerali u bjekstvo.

Nekako istovremeno, razgoropadene ustaško-domobranske i italijanske snage kreću prema Zijamet. Pretresaju sela i traže partizane koji su bili napustili ovaj teren. Neprijatelj se nije mogao pomiriti s porazom, a pogotovo mu je teško pala smrt ustaškog stožernika Jurišića, pa pristupa bezobzirnoj osveti. Upada u sela: Stojiće, Prijake, Zurevinu, Đelme, Brižine i druga. Cini pravi pokolj. Oko 80 ljudi u selu Brižine koji su bili raznog životnog doba, od najranije mladosti do poznih godina, zatvaraju u štalu, a potom je pale. Pričali su mi daje to zaista bila stravična slika. Veliki plamen dizao se do neba. Dim se miješao s oblacima, a iz zapaljene štale čuli su se očajnički krici nevinih ljudi. S vriskom majki izmiješao se plač djece koja su tek ugledala svijet. Među ovim nesrećnim stanovništvom bila je i moja sestra sa petoro djece. Zlikovci su uživali u ovom prizoru. Ostalo stanovništvo ovih sela panično se razbjegalo na sve strane i spašavalo se kako je znalo i umjelo. U ovoj neprijateljskoj akciji popaljena su sva navedena sela. Opljačkana je pokretna i nepokretna imovina. Sela su ostala potpuno pusta.

Kod preživjelog stanovništva revolt protiv neprijatelja bio je još veći. Koliko je osjećao mržnju prema neprijatelju, narod je toliko volio NOP i dobrovoljno stupao u njegove redove, a takođe mu pružao svu moguću pomoć. Neprijatelj je svuda tražio partizanske saradnike, otkrivao ih, hapsio i progonio, a mnoge i poubijao.

Milan Vujić

BORAVAK U UDARNOM BATALJONU

Nalazio sam se u kombinovanoj četi Bataljona »Pelagić«, koja je 6. aprila 1942. godine, predvođena našim komandantom Metličem, ušla u sastav Udnog bataljona. Pjevajući smo prošli kroz sela Podkraj i Gerzovo, a u Baračima se sastali sa ostalim četama.

Kao borac tog bataljona učestvovao sam u razoružavanju četnika po Baračima, Mednoj i Peckoj, a zatim na Manjači i sve do Prijedora. Tokom borbi za oslobođenje Prijedora bio sam kurir pri Štabu Bataljona.

Poslije oslobođenja Prijedora, pomjerali smo se prema Kozarcu. Tamo su nas bombardovali neprijateljski avioni. Pošto smo se nalazili na prilično močvarnom zemljištu, mnoge bombe nisu eksplodirale. Kasnije se pričalo da su naši simpatizeri i saradnici, koji su bili mobilisani u domobrane, namjerno kvarili te bombe.

Kad su jake njemačke snage navalile od Banjaluke, uspjele su da nas potisnu i razdvoje. Tako smo se našli s obje strane željezničke pruge i ceste Banjaluka- Prijedor. Međutim, ponovo smo se grupisali i sutradan napali neprijatelja, uglavnom Nijemce, kod Piskavice. Oni su se nalazili u rovovima. Oko 6 sati ujutro vidjeli smo gdje su im položaji i počeli nastupati prema njima. Štab Bataljona s kuririma bio je odmah iza streljačkog stroja. Čak i kad smo im se dobro približili, oni nisu otvarali vatru. Najednom smo iznad rovova primijetili bijele zastave, kao znak predaje. To nas je čudilo, pa malo i zbunilo, ali u njihove dobre namjere nismo vjerovali. Bili smo u pravu. Kad smo prišli na oko 200 metara, otvorili su vatru. Gotovo istovremeno pojavili su se avioni od Banjaluke i odmah počeli da nas bombarduju i mitraljiraju. Ubrzo je nastala borba prsa u prsa. Tu smo se držali gotovo šest sati.

Nalazeći se pozadi streljačkog stroja, najednom sam čuo da me neko doziva. Obratio sam pažnju i čuo od jednog borca da je ranjen moj komšija i drug Makso Kovač. Povukao sam se malo natrag i uz obližnju uvalu pognuto pošao ka mjestu koje mi je pomenuti borac pokazao. Tamo sam, osim Kovača, našao još desetak ranjenika. Podigao sam Kovača i uzeo njegovu pušku, a onda ga nosio i vukao nazad oko 200 metara. Metak mu je bio okrnio i rasparao stomak, kao da gaje zakačio oštar nož. Imao je jake bolove i nije mogao tako dalje. Zastali smo da se odmorimo. U blizini se nalazila pruga, a pored nje voda. Sapravo sam mu ranu vodom, a zatim pokušao da ga na isti način prebacim dalje. Međutim, grčeći se od bolova, Makso mi je rekao da ne može više tako i zamolio me da potražim kakva nosila. Otišao sam do kuće u kojoj se ranije nalazio naš štab, ali

tu nije bilo nikoga. Uzaludno sam svud okolo tražio bilo kakav materijal za nosila. Kad sam se vratio natrag, Maksu nisam našao. Kasnije sam doznao da se nekako zavukao u obližnje grmlje i tu prenoćio. Sutradan ga je našla jedna naša jedinica i prenijela u bolnicu pod Kozarom. Tamo je ostao i poslije neprijateljske ofanzive na Kozaru. U Janj se vratio potpuno izliječen, sredinom septembra 1942. godine. Do tada nismo znali bilo šta o njemu. Mislili smo da nije živ.

Dugo smo prepričavali doživljaje o strašnoj borbi nedaleko od Prijedora. Dušan Metlić je, na primjer, opisao svoj sukob s jednim njemačkim oficirima. Pošto je među prvima uskočio u rov, na 7-8 metara lijevo od sebe ugledao je tog oficira sa uperenim pištoljem. Imao je samo toliko vremena da hitro pomjeri glavu udesno, što je bilo dovoljno da ga zrno promaši. »Oca ti švapskog, kad ti nisi pogodio mene, ja ću tebe!«, rekao je Metlo i ubio oficira.

Milan Vojinović

PRVI DANI U UDARNOM BATALJONU

Bio sam među 15 boraca iz Prve čete Bataljona »Vaso Pelagić« koji su 6. aprila 1942. godine ušli u četu upućenu u sastav Krajiškog udarnog bataljona. Mi smo sa Grbavičkog polja, preko Mujdžića, Pljeve i Sokolca, stigli u selo Baraće. Tu smo došli u prvi sumrak i prenoćili. Već sutradan smo uključeni u akciju protiv četnika Uroša Drenovića, koji su kontrolisali teritoriju od Sokolca do Baraća.

Naša četa nalazila se na desnom krilu fronta i operisala od Baraća do Podgore, u pravcu Dragnić-Podova. Kao i cio bataljon, nastupali smo frontalno i usput kontrolisali zgrade, doline, vrtače, šumarke i grmlje. Pred nama je, sve do sela Dragnić-Podova, bježala povelika grupa četnika, ali se nije usuđivala ni da zapuca. Ocijenivši da ne mogu pobjeći, predali su nam se u tom selu. Zarobili smo i razoružali oko 40 četnika. Oduzete puške predali smo Štabu Bataljona, a razoružane četnike pustili kućama.

Uveče, po povratku iz te akcije, naša četa se smjestila u selu Peckoj. Tu je došao jedan četnički vodnik i izrazio želju da ostane u našim redovima. Ali, svega nekoliko dana pošto smo ga primili, zatražio je od zamjenika komandira čete, Sime Mitrića Mimina da ode svojoj kući, navodno radi obilaska porodice. Ne sumnjajući u njegovu iskrenost, Simo gaje pustio. Čim je to saznao, Metlić je posumnjao u vodnikove dobre namjere i iskritikovao Mimina. Tvrdio je da će taj dovesti četnike na nas. Tako je i bilo. Već sutradan, rano ujutro, četnici su žestoko napali našu četvu. Tom prilikom su uspjeli da zarobe četnu zastavu, koju je nosio borac Aleksije Topić. Komandir čete, Dušan Metlić se zbog toga izuzetno razbjesnio. Vikao je na borce:

- Zastava ne smije pasti u ruke neprijatelja! Glavu treba dati, a zastavu ne!

Kad je komandir objasnio borcima šta znači gubitak zastave, oni su odlučno krenuli u protivnapad. Za jedan sat žestoke borbe rastjerali smo četnike i ote-li im našu zastavu. To je, u stvari, bila prva oružana borba naše čete protiv četnika.

Sutradan je Četa prešla u selo Mednu. Naređeno nam je da prekopamo cestu na Mednjanskim stranama kako bismo je onespobili za saobraćaj. Pošto nas je bilo malo, za izvršenje tog zadatka mobilisali smo seljake iz Medne i obližnjih sela. Grupa boraca, u kojoj sam bio i ja, određena je da pripazi na seljake koji su prekopavali cestu na jednoj oštroj krivini. Međutim, bez obzira na naše stražarenje, većina tih ljudi uspjela je da pobjegne. Bojeći se odmazde neprijatelja, oni nisu htjeli da prekopavaju cestu.

Kad je Metlić došao i vidio da su seljaci otišli ne obavivši predviđeni posao, veoma oštro je napao naše stražare:

- Zašto ste dozvolili da vam pobjegnu?! Morali ste ih spriječiti, makar i silom!

Jedva smo se opravdali, tvrdeći da nismo smjeli pucati u njih. Potom je Metlić angažovao jednog seljaka koji je dobro poznao te ljude. Tako ih je ponovo okupio i naredio im da prekopaju cestu, uz strogu prijetnju da više ne smiju bježati.

Jednog dana, dok smo boravili u Mednoj, napali su nas istovremeno Italiani, domobranci i četnici. U toj kratkoj borbi iznad sela, koja je bila vrlo žestoka, učestvovala su sve čete Udarnog bataljona. Naše jedinice razbile su neprijatelje i natjerale ih preko sela Podrašnice ka Mrkonjić-Gradu.

Poslije te borbe, naša četa se spustila u Podrašnicu, a potom u Lisinu i druga obližnja sela. Odatle je, zajedno sa ostalim četama Udarnog bataljona, krenula prema Šehovcima i Surjanu - preko Gerzova, Trnova, Magaljdola i Bjelajaca. Taj naš naporni marš trajao je cio dan. Uveče smo stigli u Surjan, gdje su mještani toplo primili našu četvu. Seoski narodnooslobodilački odbor prikupio je dosta hrane i rasporedio nas da udobno prespavamo u kućama. Po tome se moglo zaključiti da je selo partizansko. Ostale čete prenoćile su u susjednim selima.

Sutradan je Bataljon krenuo preko Manjače, u pravcu sela Šljivna, gdje je naša četa zalogorovala. Narednog jutra, komandir Čete, Dušan Metlić pozvao je Maksima Ponjevića i mene. Odredio nas je za kurire, rekavši da ćemo nositi poštu u Komandu Trećeg krajiškog odreda. Taj zadatak nismo prihvatili sa zadovoljstvom, znajući da su četnici ubili našeg kurira Milana Vranića i još nekoliko boraca koji su izvršavali zadatke izdvojeni iz jedinice. Ali, naređenje smo morali izvršiti.

Metlić nas je posavjetovao kako da predemo preko teritorije koju su kontrolisali četnici:

- U prvom selu potražite odbornika i zahtijevajte od njega da vas, po cijenu svog života, odvede do odbornika susjednog sela. Odbornicima govorite da vas je do njih uputila naša komanda, te da će odgovarati životom ako budete navedeni na neku bandu ili ako vam se dogodi nešto loše.

Metlić je tada naredio svom zamjeniku, Simi Mitriću Miminu da nam za put obezbijedi »sledovanje« duvana zaplijenjenog od četnika. Na to je jedan borac, najvjerovatnije u šali, poluglasno dobio:

- Zašto da im dajemo duvan kad će ih četnici ubrzo poklati?!

Nije nam bila prijatna ta »šala«, ali smo krenuli prema selu Surjanu. Tu su nas mještani ponovo vrlo lijepo primili i dobro nahranili. U tom selu zatekli smo dra Vasu Butozana, komesara Trećeg krajiškog odreda. Na njegovo pitanje ko smo i kuda idemo, predstavili smo se i rekli mu kakav je naš zadatak.

Iz Surjana smo stigli u selo Šehovce. Tu je živio moj poznanik Branko Rošić, s kojim sam u vrijeme Kraljevine Jugoslavije služio vojni rok. Kad smo bili blizu sela, upitali smo neke seljake za Brankovu kuću. Oni su nam rekli da je Brankov brat Mičo komandir četničke čete, a potom predložili da ne idemo na spavanje u njihovu kuću. Ipak, otišli smo da potražimo Branka. Ja sam ušao u kuću, a Maksim je ostao napolju kao stražar, da nas četnici ne bi iznenadili.

Ukućani su mi odmah rekli daje Branko bolestan od tifusa. Dok sam im objašnjavao ko sam, posebno ističući zajedničko služenje vojnog roka 1933. godine, Branko je ležeći u krevetu osluškivao taj razgovor. Čim je čuo moje ime, javio se i pozvao me u sobu. Iako je zaista bio bolestan, izrazio je zadovoljstvo zbog toga što smo se sreli. Rekao sam mu otvoreno da putujem sa još jednim

drugom kao partizanski kurir, te da želimo prenočiti kod njega iako znamo da mu je brat Mičo u četnicima. Upozorio sam ga da će odgovarati on i njegova porodica ako nam se desi ma šta loše.

Branko nas je vrlo lijepo primio. Pošto smo porazgovarali i večerali, njegova žena odvela nas je na spavanje u obližnju pojatu. Pod krovom pojate, u nagradi, bilo je sijeno. Kad smo se popeli u nagradu, rekao sam domaćici da skloni ljestve kako neko od nepoželjnih došljaka ne bi zaključio da tu neko ima.

Umoran od pješačenja, Maksim je zaspao čim smo legli, a ja sam dežurao sjedeći na sijenu sa puškom preko krila. Kad god bi noćnu tišinu narušio neki sušanj, pričinjavalo mi se da četnici idu k nama. Cijelu noć nisam čestito zaspao, već sam jedino pomalo dremuckao sjedeći. Iako su nas Rosići lijepo primili i ugostili, nisam bio siguran u njihovu iskrenost. Pomišljao sam da bi nas mogli prijaviti četnicima.

Brankova žena došla je u pojatu još prije zore, prislonila ljestve pred nagradu i pozvala nas da ustanemo. Odmah nam je prenijela Brankov savjet da što prije krenemo iz sela, jer postoji mogućnost da dođu četnici. Dala nam je oko kilogram slanine i pola velikog kukuruznog hljeba, a potom pokazala kuda možemo najlakše izaći iz njihovog sela. Uputili smo se prema Magaljdolu. Mrkonjić-Grad ostao nam je sa desne, a selo Bjelajce s lijeve strane. Prošli smo kroz selo Kopljeviće i potom stigli na Previla, više Mrkonjić-Grada. Tu smo naišli na patrolu iz Bataljona »Iskra«, a nedaleko odatle nalazio se i Šolaja. Kad je čuo da smo Metličevići kuriri, naredio je da ga sačekamo. Cim je stigao, Solaja se interesovao je li dobro Metlo i gdje se nalazi, te kako smo stigli do Šljivna. Ljutio se zašto je Metlo odveo tamo svoju jedinicu, a njega ostavio da se sa malo ljudstva i municije bori protiv ustaških i četničkih bandi.

Sa Previla smo se uputili u Štab Bataljona »Vaso Pelagić«, koji se tada nalazio u selu Cukliču, u kući Pere Gajića. Tu smo zatekli komandanta Maksu Dakića. On se posebno interesovao kako smo uspjeli da pređemo preko četničke teritorije.

To je za Maksima Ponjevića i mene bilo naporno i rizično putovanje. Ali, osjećali smo veliko zadovoljstvo zbog uspješnog izvršenja važnog kurirskog zadatka.

Gavro Vučenović

SA JANJANIMA U PRVOJ KRAJIŠKOJ BRIGADI

Kada je u aprilu 1942. Udarни bataljon došao na Manjaču, nas 12 boraca iz Manjačkog odreda pristupilo je Janjskoj četi.

Pred sam polazak prema Kozari, komandir Čete, Dušan Metlić održao je, na brdu Milašici iznad sela Gornjih Šehovaca, pred četom kratak govor. Objasnio je borcima cilj odlaska, dužinu i težinu putovanja. Rekao je, pored ostalog, da će nas na pravcu kretanja stalno vrebati opasnost od četnika, te da iz Čete slobodno istupi i ostane na tom području svaki borac koji smatra da neće moći podnijeti predstojeće napore. Međutim, nijedan borac nije htio da napusti četu.

Na putu prema Kozari redale su se, gotovo neprekidno, borbe s raznim četničkim jedinicama i grupama: u selu Trijebovu, nedaleko od Mrkonjić-Grada, u selu Prisjeci, blizu Krupe na Vrbasu, u Han-Kolima, kod Bronzanog Majdana. Četnici su nas najčešće iznenada napadali iz zasjeda.

U selu Motike napali smo i brzo zauzeli domobransko uporište. Tom prilikom zarobili smo nekoliko domobrana i zaplijenili izvjesnu količinu oružja i municije. Potom smo napali uporište Nijemaca i ustaša u selu Brankovcu (iznad Banjaluke). Vodili smo borbu prsa u prsa, istjerali ih iz prvih rovova i nanijeli im znatne gubitke u ljudstvu i naoružanju. Ali im je ubrzo stigla pomoć iz Banjaluke, pa smo se morali povući.

U toj borbi poginuo je jedan borac iz Janja, čijeg se imena ne sjećam, a teško su ranjeni Lazo Batinica (iz Gornjih Šehovaca, kod Mrkonjić-Grada) i Dušan Branković (iz sela Krmine, kod Banjaluke). Ranjenike smo otpremili u selo Kozarac, gdje se nalazila naša bolnica, ali su ih tu pobili Nijemci i ustaše za vrijeme ofanzive na Kozaru.

Nakon borbe u Brankovcu, Četa je stigla u selo Lamovitu, gdje je ušla u sastav Drugog bataljona Prve krajiške brigade. Za komandanta tog bataljona od tri čete izabran je naš hrabri i popularni komandir, Dušan Metlić. Prvu četu sačinjavali su Drvarčani, Drugu - Petrovčani, a Treću - Janjani. Posebno nam je bilo drago kad smo čuli da je Metlić postavljen na dužnost komandanta Bataljona.

Poslije tog svojevrsnog veselja i izvjesne opuštenosti, našoj četi je naređeno da zaposjedne položaj iznad sela Goleša, jer je od Han-Kola nastupala jedna grupa četnika. Mi smo noću, 21/22. maja, usiljenim maršem stigli do tog sela i zauzeli pogodan položaj. Potom su prispjele Prva i Druga četa sa zadatkom da osiguraju pravac lijevo od nas - prema Motikama i Brankovcu. Metlić je ubrzo posjetio našu četu i uvjerio se kako smo zauzeli dobar položaj. Već 22. maja, oko 16 časova, primijećeno je da streljački stroj četnika nastupa prema Golešima. Komandant je zahtijevao da se Četa što bolje maskira, te da se pritaji sve dok

četnici ne uđu u selo. Potom je naredio kako da se vodovi rasporede za borbu. Prvi vod zaobišao je neprijatelja zdesna, Treći slijeva, dok je Drugi ostao da napada frontalno.

Pošto se selo Goleši nalazi u udolu, četnici su upali u klopku. Oni su to odmah zaključili i počeli da se povlače u neredu, bez ikakvog otpora. Borba je bila kratka i za nas vrlo uspješna. Zarobili smo devet izdajnika, a po dvojicu ubili i teško ranili. Jedan od ranjenika bio je njihov komandant, Branko Bojanić, iz sela Trijebova (kod Mrkonjić-Grada). On je uspio da pobjegne do njemačkih položaja, odakle je odmah prebačen u Banjaluku, a potom avionom u Italiju - radi liječenja - kao važan saradnik okupatora. Među zarobljenicima se našao i Simčević Đurašinović, bivši žandarmerijski narednik, rodom iz sela Kopljevića (kod Mrkonjić-Grada).

Nakon te borbe, koja je predstavljala naše »vatreno krštenje« u sastavu Prve krajiške brigade, Bataljon je dobio zadatak da sa područja Banjaluke protjera četničke jedinice - puk »Manjača« i Odred »Kočić«. Čete su krenule za četnicima 23. maja rano ujutro i tog dana izbile na liniju selo Ratkovo - Kočića glavica - Klisina. Ta potjera bila je neprekidna i vrlo naporna. Bataljon je nastupao na frontu širokom nekoliko kilometara, ali mu se četnici nisu ozbiljnije suprotstavljali. Međutim, oni su na liniji Klisina - Bunarevi - selo Sitnica zaposjeli ranije utvrđene položaje i pružili nam žestok otpor. U borbi na Klisini poginula su četiri borca Prve čete, a šest ih je ranjeno. Dok su se branili s tih položaja, četnicima su stigle u pomoć, iz Mrkonjić-Grada i Ključa, po jedna četa Nijemaca i domobrana, ojačane topovima i minobacačima.

Naš je bataljon već 24/25. maja morao da se vrati na područje sela Piskavice, jer su iz Banjaluke prema Prijedoru nadirale jake neprijateljske snage. Bataljon se 27. maja ponovo priključio Brigadi kod sela Piskavice, gdje je sutradan vođena žestoka borba protiv udruženih, dobro naoružanih i brojčano jakih okupatorsko-kvislinških snaga. Ipak, primorali smo ih da se povuku prema Banjaluci. U međuvremenu su se četnici vratili u Bronzani Majdan i Han-Kola, odnosno stigli sve do Goleša (nedaleko od Banjaluke).

Drugi bataljon je ponovo dobio zadatak da protjera četnike. Za desetak dana oslobodili smo Bronzani Majdan, Han-Kola i druga mjesta do Manjače. Gotovo svakodnevno borili smo se protiv četnika iz puka »Manjača« i Odreda »Kočić«.

Ubrzo je otpočela i njemačko-ustaška ofanziva na Kozaru. Jake neprijateljske snage upućene su da unište Prvu krajišku brigadu na području sela Piskavice, Motika, Goleša i Bronzanog Majdana. Drugi bataljon, pod komandom Dušana Metlića, dobio je zadatak da 17. juna napadne Nijemce u Piskavici i osvoji željezničku stanicu, te da zatim prodre u šumu iza tog sela. Zauzimajući naselje i željezničku stanicu, zarobili smo osam Nijemaca, a još više ih ubili i ranili. Kad smo počeli nastupati prema šumi, u kojoj su se nalazile maskirane jake neprijateljske snage sa desetak tenkova, ugledali smo podignute bijele zastave - poznati znak spremnosti protivnika da se preda. To je navuklo Bataljon da izađe na čistinu ispred šume, gdje je dočekan uraganskom vatrom i protivnapadom. Međutim, bez obzira na ogromnu nadmoćnost neprijatelja, naše čete nisu odstupale. Na pšeničnom polju izmiješali smo se s Nijemcima i ustašama. Nastala je strahovita borba. Tenkovi su se probijali prema našim redovima, želeći da nas obidu, razbiju i unište. Ali, ti izuzetno drski i znatno bolje naoružani neprijatelji uspjeli su da nas potisnu tek kad smo bili gotovo prepolovljeni.

Nalazio sam se za puškomitraljezom u jednom jarku, pored komandanta bataljona Dušana Metlića. Tu sam, uz strahovitu vatru iz raznovrsnog neprijateljskog naoružanja, čuo njegove ohrabrujuće povike: »Udrite, drugovi!« Te riječi je

stalno ponavljao, bez obzira na paljbu neprijatelja. Gađajući iz puškomitraljeza, primijetio sam da nam je njemački tenk prišao na pet-šest metara. Dok su tenkisti djelovali preko naših glava, iz te »čelične grdosije« začuli smo poziv na predaju. Dušan je doviknuo fašistima-da izađu iz tenka ako imaju kuraži da se obračunaju s njim. Na žalost, nismo imali oružje kojim bismo mogli uništiti tenk. Obasuti vatrom, ugledali smo da u našoj neposrednoj blizini leže mrtvi puškomitraljezac i njegov pomoćnik, ali nismo mogli stići do njih. Najednom je zrno zakačilo Dušanovu glavu. Ali srećom, rana nije bila teška.

Pošto je neprijatelj probio naš položaj na desnom i lijevom krilu, pri čemu je Drugi bataljon bio desetkovan, stiglo je naređenje Štaba Brigade da se što prije povučemo. Na poprištu u selu Piskavici i oko njega poginula su 42 naša borca, među kojima najviše Janjana, a ranjenih je bilo znatno više.

Brigada je noću 17/18. juna prešla rijeku Sanu i stigla u selo Lušci Palanku, pod Grmečom, gdje se odmorila i reorganizovala. Tada sam stupio u Omladinsku udarnu četvu, pod komandom Dušana Karana.

Četnici su sve više širili propagandu o uništenju partizana na Kozari i oko Banjaluke, uključujući i četvu Janjana. Tvrdili su da je poginuo i Dušan Metlić. Međutim, on i njegovi borci vratili su se baš tih dana na područje Jajce i Mrkonjić-Grada.

Branko Pilić

ČETVRTA ČETA BATALJONA »PELAGIĆ« OD NASTANKA DO PREFORMIRANJA

U vrijeme reorganizacije ustaničkih jedinica Janja i Pljeve (druga polovina oktobra 1941. godine), od jednog voda Druge čete formirana je Četvrta četa Bataljona »Pelagić«. Smještena je u selo Donji Volari. Komandir te jedinice bio je Jovo Mršić, bivši žandar, koji je ubrzo pokazao da se nalazi pod uticajem četnika. Komanda Bataljona smijenila gaje krajem januara 1942. godine i na nje-govo mjesto postavila Krstu Prolu.

Pristizali su novi borci, tako da je Četa brojčano vrlo brzo ojačala. Učest-vujućći često u okršajima s neprijateljskim snagama, jedinica kao cjelina i borci pojedinačno sticali su nova iskustva. Četiri mjeseca nakon formiranja, krajem februara 1942. godine, u Četi je bilo oko 110 boraca. Istina, nisu svi odmah do-bijali oružje, ali je taj problem postepeno rješavan - u akcijama. Karakteristično je za ovu četvrtu daje bila popunjena s velike teritorije. U njoj su bili borci iz Šipova, Čifluka, Krčevina, Gorice, Volara, Ljoljića, Čerkazovića, Žaovina, Brišća, Mila, Prisoja, Čirakovca i Jezera.

Četa je odmah poslije formiranja dobila vrlo složen i odgovoran zadatak. Svojim rasporedom zatvarala je najosjetljiviji pravac u zoni Bataljona, koji je od Jajca - dolinom rijeke Plive i preko Jezera - vodio ka Šipovu, Janju i Pljevi. Ona je taj zadatak uspješno izvršavala zajedno sa Šestom četom Bataljona »Iskra«, koja je bila razmještena na lijevoj obali Plive, u selu Stupni. Međutim, Četvrta četa je u akcijama ofanzivnog karaktera djelствовала na znatno široj teritoriji i u raznim pravcima. Spomenuću samo neke borbe koje je ona vodila samostalno ili u sadjejestvu s ostalim jedinicama Bataljona »Pelagić« i »Iskra«, odnosno Tre-ćeg krajiškog NOP odreda.

Januara 1942. godine učestvovala je u razbijanju neprijateljskih posada u Jezeru i Majdanu. Tada je ubijeno 20 domobrana, a zarobljeno ih je više od 40; zaplijenjeno oko 50 pušaka, nekoliko sanduka municije, izvjestan broj ručnih bombi i razna ratna oprema. Nešto kasnije uslijedila je oštra višednešna borba Čete sa satnijom domobrana u Jezeru, pa onda njen sukob sa brojčano jačim i bolje naoružanim neprijateljskim snagama koje su nastupale od Jajca. U toj bor-bi uspjeli smo da odbacimo domobrane prema Borcima i Milama, ali nam je po-ginuo Mustafa Ganibegović Ganija, zamjenik političkog komesara bataljona »Pelagić«. Polovinom februara te godine, zajedno sa još nekim jedinicama iz na-ših bataljona, glavnina Čete učestvovala je u zarobljavanju ustaško-domobran-ske komore i razbijanju njene jake pratnje na Previlima i u Magaljdolu.

Zbog velikog brojnog stanja naše čete, loših uslova njenog smještaja, duge zime i raznih drugih okolnosti bilo je otežano održavanje higijene. Nepostojanje

uslova za redovito pranje rublja, kupanje i presvlačenje uslovalo je pojavu ušiju, a potom i epidemiju tifusa. Teška bolest širila se vrlo brzo među borcima i stanovništvom. Polovinom marta prvi bolesnik u našoj četi bio je Mitar Pašalić, rodom iz sela Mila. On je i jedini borac Četvrte čete koji je umro od te opake bolesti. Svi ostali bolesnici, kojih je za tri mjeseca bilo više od 90, ostali su živi.

Krajem aprila i početkom maja naša četa je bila prepolovljena. Komandir, Krsto Prole dogovarao se sa zdravim borcima o uspješnom izvršavanju zadataka i u tim otežanim uslovima. Trebalo je izdržati velike napore, odnosno zamjenjivati oboljele drugove u borbenim akcijama i na raznim dužnostima.

Većina oboljelih boraca iz Volara i drugih obližnjih sela liječila se u svojim kućama. Svi koji nisu imali tu mogućnost (među njima sam bio i ja) ostali su zajedno u Peljića kući, to jest tamo gdje je Četa bila smještena. Za bolesnike je određena jedna mala soba, u koju su nas redali na smjenu. Glavna naša negovateljica bila je Nevenka Peljić, jedna od domaćica iz te kuće. Ona je sve porodične poslove prepustila svekrvi Jefi i jetrvi Zorki, a njena osnovna preokupacija bili su bolesnici tifusari. Bolovao sam sa Đurom Tikvedžijom i još dvojicom drugova. Bili smo u bunilu punih 20 dana. Nevenka se nije odvajala od nas. Zalijevala nas je vodom i mlijekom, stavljala nam obloge i održavala umjerenu temperaturu u prostoriji.

Krajem aprila 1942. godine oko 120 odabranih boraca iz Bataljona »Pelagić« otišlo je u sastav protivčetničkog udarnog bataljona (na Manjaču i dalje, prema Kozari). S njima je otišao i komandant našeg bataljona, Dušan Metlić Metlo, a nekako u isto vrijeme razbolio nam se komandir Prole. Ocijenivši da smo znatno oslabljeni, prvenstveno zbog nedostatka komandnog kadra, četnici su pojačali svoju podrivačku i izdajničku aktivnost. Hvatali su naše kurire, napadali iz zasjeda grupice boraca i patrole. Zajedno sa ustašama širili su propagandu o tobožnjem raspadanju i skorom likvidiranju naših jedinica. Toj propagandi lakomisljeno je nasjeo i Jovo Mršić, koji je u našoj četi imao 10-12 istomišljenika. Međutim, Jovo i njemu slični grdnio su se prevarili misleći da je došao njihov trenutak. Štab Bataljona odlučio je da pomenutu grupu kolebljivaca odmah razoružamo, ali su oni, ipak, ostali među nama. Komandir Prole riješio je da sredi stanje u svojoj jedinici na drugi način. Imao je puno povjerenje u partijsku organizaciju, u jedinstvo i svijest većine boraca naše čete. Znao je da ta grupica ne može ništa značajnije postići. Ona je stalno bila pod kontrolom ogromne većine pravilno orijentisanih i odlučnih boraca.

Odmah poslije tih događaja i djelimičnog oporavka od tifusa, krajem maja Četvrti i Prva četa pošle su u akciju na Selište. Potom je zajedno sa ostalim jedinicama, pod komandom Sime Šolaje, učestvovala u napadima na Jezero i Majdan. Neprijateljske jedinice i posade su protjerane, a ta mjesta oslobođena. Već 9. juna, uz pomoć grupe boraca iz bataljona »Iskra«, naša četa je napala posadu na kanalu kod Čusine. Objekat je zauzet brzo i bez ijedne žrtve, a grupa domobrana je zarobljena. Dva simpatizera NOP-a iz sastava te posade stupila su u naše jedinice. I tom akcijom rukovodio je Šolaja.

Sve pomenute akcije su snažno odjeknule na tom području, posebno među našim prijateljima. Borbenim uspjesima opovrgli smo neprijateljsku propagandu o rasulu i likvidaciji partizanskih snaga u Janju i Pljevi. Angažovanje Četvrte čete u tim akcijama bilo je istovremeno provjera njene snage i sposobnosti za naredne krupnije i teže zadatke.

Podaci o pomenutim akcijama svjedoče daje naša četa vrlo često angažovana i na lijevoj obali Plive. Teško smo prelazili preko duboke rijeke, jer u blizini nije bilo mostova. Željeznički most između Volara i Šipova porušen je u avgustu

1941. godine, a oba mosta u Jezeru bila su prilično daleko. Neprijatelji su ponekad postavljali zasjede našim jedinicama i čuvali mostove. To su činili povreme-

no, u situacijama kad im je bila potrebna komunikacija za saobraćaj od Jajca prema Mrkonjić-Gradu i obratno. Pošto nisu mogli stalno odvajati snage za čuvanje tih mostova, oni su ih porušili 7. jula 1942. godine.

Jedino sredstvo za prelaz preko Plive bila je skela. Napravili su je borci naše čete i seljaci iz Volara. Ta skela, veličine 5x4 metara i nosivosti 30-35 ljudi, napravljena je od tri trupca - balvana, za koje je pomoću klanfi pričvršćeno 15-20 drvenih pragova. Na pragove su prikovane jake daske. Skela je bila prvenstveno namijenjena za prebacivanje jedinica na lijevu obalu Plive radi njihovog angažovanja u borbama. Međutim, služila je i za snabdijevanje jedinica i naroda sa teritorije koja nije bila zahvaćena uništavajućim pohodima neprijatelja. Od februara do juna 1942. godine naša četa je tu skelu morala povremeno obezbjeđivati stražama ili patrolama, ponekad i zasjedama, s ciljem hvatanja četničkih grupa koje su katkad pokušavale da iskoriste skelu za prelazak s jedne na drugu obalu Plive.

Jedan dio Četvrte čete uvršten je u odabranu grupu boraca iz Bataljona »Pelagić« (bilo nas je oko 100), koja je avgusta 1942. godine pridodata Prvoj krajiškoj i Drugoj proleterskoj brigadi kao pojačanje za napad na Mrkonjić-Grad. Potom je Četa, pri kraju svog postojanja, krajem septembra učestvovala u napadu na Jajce. A poslije ponovnog protjerivanja neprijatelja i oslobođanja svih janjskih sela, oktobra 1942. godine, uslijedilo je preformiranje Bataljona »Pelagić«. Tada su borci Četvrte čete ušli u sastav novoformiranih jedinica. Ona je, dakle, postojala i borila se svega godinu dana - od oktobra 1941. do oktobra 1942. godine.

Mirko Savić

MLADI »POLJARIĆI«

Mеду istaknutim borcima ustaničkog Janja nalazili su se i braća Milan i Božo Milovac, rođeni u siromašnoj porodici grbavičkog poljara. Zbog toga su svi u našem selu poljareve sinove i kćerku Milku zvali »poljarićima«. Milan, Božo i Milka rano su ostali bez roditelja. Kao neodrasla siročad, teško su se probijali kroz život. Sami su obrađivali nekoliko njivica posne zemlje i od toga živjeli.

Milan je bio najstariji. Još kao dječak isticao se bistrinom i otresitošću. Izrastao je u naočitog momka, za kojim su gledale i uzdisale mnoge seoske djevojke. Vojni rok odslužio je pred rat. I u vojsci se isticao svojom marljivošću i sposobnošću. Postao je graničar.

Božo je, takođe, bio vrijedan i oštrouman. Kao i Milan, važio je za dobrog zemljoradnika. U našem selu bilo je malo ljudi koji su mogli bolje orati ili kositi od njih dvojice. Zbog toga su mladi »poljarići« bili priznati i poštovani u Grbavici, pa i dalje, naročito među svojim vršnjacima.

Kad je počeo narodni ustanak, Milan je stupio u prve redove boraca za slobodu. On se već tih dana isticao svojom hrabrošću i razboritošću. Bio je među onima koji su najbolje shvatali ciljeve narodnooslobodilačke borbe, koju je organizovala i predvodila Komunistička partija. Milan nije bio opterećen nikakvim predrasudama. Od prvog dana je prednjačio u razvijanju bratstva i jedinstva, odlučno se suprotstavljajući svim šovinstima i propagatorima četništva u našem kraju.

Zbog uzornih ljudskih osobina, a ponajviše zbog drugarskog odnosa prema saborcima, Milan je ubrzo stekao veliki ugled i postao starješina u svojoj četi, potom i u Bataljonu »Pelagić«. Kasnije je bio komandant Travničkog partizanskog odreda i načelnik Štaba Šeste krajiške NOU brigade. Poginuo je junački u borbi za oslobođenje Travnika, 22. oktobra 1944. godine.

Božo je bio borac Sedme krajiške NOU brigade. I on se isticao hrabrošću, posebno u borbama koje je Brigada vodila u toku četvrte i pete neprijateljske ofanzive. Poginuo je u maju 1943. godine na Pivskom javorku (Crna Gora). U posljednjim trenucima Božinog života bio sam pored njega. Zatražio je od mene, iznemoglim glasom, malo vode. Donio sam mu pregršt mlake i prljave kišnice iz obližnjeg drvenog korita. Popio je gutljaj i izdahnuo. Ostao je na vječnoj straži kod Mratinja.

Mladi »poljarići« živjeli su časno. Isto tako, časno su se borili i žrtvovali svoje mlade živote za slobodu naših naroda. Uspomena na Milana i Božu Milovca živi i još dugo će živjeti u njihovoj rodnoj Grbavici i ostalim janjskim selima.

Milan Milovac

Milutin Morača

SUSRET SA SIMOM ŠOLAJOM I NJEGOVIM BORCIMA

U proljeće 1942. godine, krajiške partizanske jedinice izvojevale su značajne pobjede u borbama protiv okupatorskih trupa i domaćih izdajnika - ustaša i četnika. Dok se Drugi krajiški partizanski odred uspješno borio protiv njemačkih i ustaško-domobranskih trupa na širem području Kozare i Prosare, jedinice Prvog, Trećeg i Petog krajiškog partizanskog odreda djelstvovale su odlučno, sve do januara 1942. godine, protiv talijanskih okupatorskih snaga i njihovih slugu četnika u takozvanoj Trećoj zoni. Kao što je poznato, Talijani su u jesen 1941. godine ponovo okupirali tu zonu, koja se u Bosanskoj krajini protezala do linije Bosanska Krupa - Sanski Most - Mrkonjić Grad.

Svojom vještom i lukavom političkom propagandom, tvrdeći da su ponovo došli u te naše krajeve radi zaštite srpskog življa od ustaškog klanja i istrebljenja - obećavajući pri tome miran život i otvaranje javnih radova, trgovina i pijaca - Talijani su, u stvari, nastojali da parališu i uguše narodnooslobodilački pokret. S tim ciljem oni su oružjem, municijom, hranom i svim drugim neophodnim sredstvima pomagali četničke jedinice, kako bi zajedno s njima što prije likvidirali naše snage. Tako je pojava četnika u područjima Bosanske krajine koju su reokupirali talijanski fašisti značila neposrednu opasnost za jedinstvo naroda i za uspješno vođenje borbe protiv okupatora.

Međutim, zahvaljujući intenzivnom političkom radu organizacija Komunističke partije i Saveza komunističke omladine, kao i svesrdnoj aktivnosti svih naprednih snaga naroda, kriza ustanka u krajevima reokupiranim od strane Talijana brzo je prebrođena. Partizanske čete i bataljoni napadali su sve uspješnije talijansku okupatorsku vojsku i četnike, sabijajući ih u garnizone. U februaru 1942. godine talijanski garnizoni u Bosanskoj Krupi, Bosanskom Petrovcu, Drvaru, Sanskom Mostu, Mrkonjić-Gradu i Glamoču bili su praktično izolovani i dovedeni u vrlo težak položaj. Talijani su već u drugoj polovini marta napustili Sanski Most, a krajem aprila i Mrkonjić-Grad. Potom pod stalnim pritiskom naših snaga, Talijani i četnici pobjegli su i iz drugih naših mjesta, da bi se 25. maja povukli u Drvar.

U takvoj situaciji, veoma nepovoljnoj za njih, četnici su nastojali da sačuvaju i ojačaju svoje dosta jake pozicije na Dinari i oko Mrkonjić-Grada. Radi čvršće veze između ta dva uporišta, četničke vođe pop Đujić (na Dinari) i Uroš Drenović (u Mrkonjić-Gradu) pokušali su da stvore svoje oslonce u sjeverozapadnom dijelu Livanjskog polja (rejon Crni Lug - Peulje) i oko Glamoča.

Da bi osujetio taj četnički plan, Operativni štab partizanskih odreda za Bosansku krajinu naredio je svojim jedinicama da unište četnička uporišta u pomenutim rejonima. Kao pojačanje tamošnjim partizanskim jedinicama - bata-

ljonima »Starac Vujadin« na Livanjskom polju i »Budućnost« u Glamoču - Operativni štab uputio je Udarni bataljon Petog krajiškog partizanskog odreda. Koncem maja 1942. godine naše snage uspješno su likvidirale četnike u sjeverozapadnom dijelu Livanjskog polja, a u prvoj polovini juna i u rejonu Glamoča.

Poslije tih borbi, Udarni bataljon izvršavao je razne druge zadatke. Koncem juna ponovo je prebačen na glamočki sektor, gdje je dobio naređenje da krene u akcije protiv četnika oko Mrkonjić-Grada. Tada smo s Udarnim bataljonom pošli Slavko Rodić i ja. Slavko je bio zamjenik komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu, a ja zamjenik komandanta Petog krajiškog odreda.

Udarni bataljon Petog krajiškog partizanskog odreda krenuo je 24. juna iz sela Popovića (Glamoč) i istoga dana uveče stigao u Pljevu. Putovanje je bilo dugo i naporno. Bataljon je prešao Glamočko polje, ušao u šumu južno od Mliništa i preko Čardaka stigao do Dragnić podova.

Gojko Rodić

Sutradan, 25. juna, Udarni bataljon krenuo je u akciju protiv četnika. Prva i Treća četa prošle su kroz selo Pljevske Podove gotovo bez otpora, uz povremeno puškaranje. Zarobile su samo jednog četnika. Druga četa, pošavši prema selu Majevcu i izvoru Pljeve (Plive), naišla je na jaku četničku zasjedu. Vjerovatno su se tamošnjem vodu pridružili četnici sa Dragnić podova i iz Dragnića, jer je naša četa uspjela da razbije tu grupu izdajnika tek poslije jednočasovne borbe. Ubila je dva četnika i zaplijenila 8 pušaka (6 vojničkih i 2 lovačke) i nekoliko ručnih bombi. Ali, pretrpjela je i gubitke: jedan borac je poginuo, a jedan je ranjen. Ja sam pošao sa Četvrtom četom, koja je čistila teren oko Kozila. Četnici su odatle blagovremeno pobjegli. Pronašli smo njihov skriveni top, kalibra 65 mm.

Nastavljajući čišćenje tog terena, Udarni bataljon je angažovao svoje jedinice na dosta velikom prostoru. Četnici su to iskoristili i prikupili svoje snage - manje u šumi istočno od Kozila, a veće na Dragnić podove. Četnici su uspjeli da povrate zapli jenjeni top i da dignu dva kazana iz kuhinje jedne naše čete. Mi smo odbili njihov protivnapad i u prvi mrak prikupili Bataljon poviše Pljevskih Podova.

Uvidjevši da je pojava Udarog bataljona kod Pljevskih i Dragnić podova alarmirala četnike Uroša Drenovića na dosta širokom području, odlučili smo da

se što prije povežemo sa Simom Šolajom i njegovim borcima, kako bismo zajednički napali izdajnike. Znajući da se Šolaja nalazi u Janju, 26. juna u zoru krenuli smo u tom pravcu. Iako su borci prethodnog dana slabo večerali, nismo htjeli da se zadržavamo oko pripremanja doručka, nego smo izdali naređenje za pokret. Bunovni i gladni, žurili smo ka Janju. To jutro je bilo divno, sunčano, bogato rosom i cvrkutom ptica. Usput sam razmišljao: Evo, ukazala mi se prilika da vidim tog našeg gorskog vuka, hrabrog partizanskog komandanta Simelu Šolaju. Za njegovo junaštvo čuo sam još prvih ustaničkih dana u Drvaru, a slušao sam dosta pohvalnih riječi i o odvažnosti njegovih boraca. I drug Dušan Metlič-Metlo bio mi je prirastao za srce. Znao sam da su obojica odlučni borci narodnooslobodilačkog pokreta, čvrsti i nepokolebljivi, da ih narod Janja i Pljeve veoma cijeni i poštuje. Dok sam tako razmišljao o njima, vrijeme je brzo prolazilo.

Ne znam gdje nas je dočekao Simo Šolaja - da li u Strojicama ili u Vranićima. Ali, vrlo dobro se sjećam sljedećeg detalja: pred postrojene borce izlazi onizak, nabijen i jak čovjek, predaje raport Slavku Rodiću o stanju svog bataljona. Poslije tog raporta, upoznajemo se sa Šolajom, a zatim i sa Metlom. Vedar i nasmijan, Šolaja nastupa kao pravi domaćin. Red je, kaže nam, da se ljudi malo odmore i okrijepe, da se tu osjećaju kao u svom Drvaru, Petrovcu ili Grahovu. Borci oba bataljona međusobno se upoznavaju i pričaju o svojim doživljajima. Dok čekamo ručak, atmosfera je prijatna, intimna, drugarska.

Kod Šolaje smo se toga dana dobro okrijepili i odmorili. No, imali smo dovoljno vremena da upoznamo situaciju na terenu Mrkonjić-Grada i da pripremimo plan napada na četnike.

Međutim, ni četnici nisu mirovali. Drenović je 28. juna krenuo sa dosta jakim grupom četnika ka slobodnoj teritoriji Trećeg krajiškog partizanskog odreda, to jest prema Janju. S njima se nalazila jedna četa domobrana. Prema izvještaju Slavka Rodića Operativnom štabu za Bosansku krajinu, četnika i domobrana bilo je oko 600. Oni su napali isturenu udarnu četv Trećeg krajiškog odreda i potisnuli je. Narod je panično bježao, a četnici su palili partizanske kuće. Uto su pristigli Udarni bataljon i bataljon »Vaso Pelagić«. Naš protivnapad bio je silovit, pa su četnici i domobrani počeli da odstupaju prema Pljevi. U toku borbe zarobljeno je osam domobrana. Pošto su saslušani, preporučili smo im da idu svojim kućama. Zaplijenili smo dva topa, tri mitraljeza, dva puškomitraljeza i nekoliko desetina pušaka i raznu opremu.

Napad na četnike nastavili smo 29. juna i očistili Pljevske Podove, Dragnić i dio Dragnić podova, gdje nas je zatekao mrak. Glavnina četnika povukla se bliže Mrkonjić-Gradu. Međutim, i tog dana pružili su nam žilav otpor, vješto se snalazili na pošumljenom i ispresijecanom terenu. Iz Udarnog bataljona poginula su tri borca, a tri su ranjena, dok nam je prilikom avionskog bombardovanja sela Strojica poginuo jedan ranije ranjen drug.

Znatan dio tog dana proveo sam sa Simom Šolajom. Kretali smo se sa jednom četom Udarnog bataljona. Posmatrali smo borbu i sami učestvovali u njoj. Stizali smo, ipak, da razgovaramo o našoj borbi i o izdajničkoj četničkoj raboti. U jednom momentu, pred smiraj dana, četnici su nas zasuli puščanom vatrom sa Lunje glave (kod Dragnić podova). Vjerovatno razmišljajući o četničkoj izdaji, Šolaja mi je tada približno ovako rekao: »Znaš, Morača, mogu lako da poginem od ovih bandita. Poznaju dobro ovaj teren, mogu da naprave zasjedu i tamo gdje im se ne nadaš«.

Poslije te borbe, četnici se nisu pojavljivali u našoj blizini. Prikupili smo Udarni bataljon i ponovo krenuli u glamočki kraj, srdačno se oprostivši od Šolaje, Metlića i njihovih boraca.

Tako sam svega nekoliko dana rata proveo sa Simom Šolajom. Ali to je bilo sasvim dovoljno da spoznam izuzetne vrline tog čovjeka, odlučnog narodnog borca, izraslog iz patnji i stradanja naše junačke Krajine.

Radojka Miljević-Prole

POLITIČKI KOMESAR ŠOLAJINOG BATALJONA

Moj brat Drago Prole (Maksimović) rođen je 1920. godine u Blagaju kod Kupresa. Osnovnu školu završio je u Blagaju, a elektromehaničarski završio u Nišu, gdje je i radio gotovo do kraja 1940. godine. Tamo se povezao sa naprednom radničkom omladinom, shvatio ciljeve njene borbe i postao aktivista radničkog pokreta. Pošto je ubrzo pao u oči policiji, koja je tražila razlog da ga uhapsi, morao je da napusti Niš.

Marta 1941. godine zaposlio se u električnoj centrali Vesela kod Bugojna. Odmah poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, ustaše su počele da progone napredne ljude, pa je i Drago dobio otkaz. Tada je došao kući.

Kad god je bilo slobodnog vremena, Drago je s ocem išao u lov. U tim i mnogim drugim prilikama razgovarali su o Sovjetskom Savezu i novonastaloj političkoj situaciji. Naš otac je bio ruski zarobljenik iz prvog svjetskog rata. Znao je dosta o oktobarskoj socijalističkoj revoluciji, a politički je pripadao Udruženoj opoziciji.

»
Drago je mnogo čitao o radničkom pokretu i socijalističkoj revoluciji u Rusiji. Jednom prilikom pružio mi je roman »Mati« Maksima Gorkog i rekao:

- Sestro, pročitaj ovu knjigu i budi dobra omladinka. Shvati da će i kod nas ubrzo uslijediti revolucija. Kad izvojemo slobodu i radnička klasa dođe na vlast, nestaje izrabljivanja. Hiljade naših mladića, po svojoj hrabrosti i borbenosti, postaću u toj revoluciji heroji kakav je Pavle u ovom romanu.

Drago je brzo osvajao ljude. Bio je vedar i druželjubiv. Prilazio je ljudima iskreno i srdačno, shvatao njihove teškoće i znao da ih utješi i ohrabri. Zato je lako uspostavljao kontakte. Ljudi su mu vjerovali. Slušali ga i prihvatili njegov optimizam. Dok je boravio u Blagaju, mnogo se bavio vaspitavanjem omladine. Dugo bi razgovarao s mladićima i djevojkama, tumačio im mnoge aktuelne pojave i odnose, uvjeravao ih u neophodnost borbe za klasno oslobođenje. Pored ostalog, savjetovao im je da pribavljaju i sakrivaju oružje i municiju.

Jednog julskeg dana 1941. godine ustaše su banule u naše selo. Ti izrodi odveli su našeg oca u zatvor i ubrzo ga ubili. On je bio prva žrtva fašističkog terora iz Blagaja. Drago se tada nije nalazio kod kuće. Čuvši tu tužnu vijest, bio je veoma ožalošćen i zbog toga što otac nije dočekao željeni ustanak i početak borbe protiv okupatora i njegovih slugu. Više nije mogao ni da ide u lov, jer su ustaški zlikovci prilikom hapšenja našeg oca detaljno pretresli kuću i, pored ostalih stvari, odnijeli lovačko oružje. Jedino su mu ostali lovački kerovi. Oni su nas lajanjem upozoravali kad god je neko nepoznat prilazio kući. Čim bi kerovi zalajali, po-

učen gorkim iskustvom, Drago je brzo odlazio u sklonište koje je, poput grobnice, bio izgradio u kući. To mu je nekoliko puta spasilo život, jer su ga ustaške patrole često tražile.

Drago je tih dana često nekud odlazio. Nije nam govorio kuda ide. Kasnije smo saznali daje bio povezan s Nemanjom Vlatkovićem, učiteljom u Janju, odnosno da se najviše sastajao s njim.

Ustanak u Janju i Pljevi širio se naglo. Seljaci su stupali u borbu da bi odbranili sebe i svoju imovinu. Oružje su prihvatili gotovo svi ljudi sposobni za borbu. Pošto je ustanak sve više dobijao dimenzije organizovanog pokreta, neprijatelji su shvatili da pred sobom imaju ozbiljne snage. Zato su poslije izvjesnog vremena poduzeli ofanzivu protiv ustanika. Njihove dobro opremljene i naoružane trupe upale su na slobodnu teritoriju. Žestoke borbe vođene su za svako selo. Naši borci morali su da se povuku pred nadmoćnijim protivnicima.

Drago Prole

U toj neprijateljskoj ofanzivi, septembra 1941. godine, popaljena su gotovo svajanjska sela i ubijene stotine nevinih ljudi. Čak se pronio glas daje ustanak u Janju i Pljevi ugušen. Kao hrabar i nepokolebljiv borac, Drago je poslije te ofanzive navratio kući da nas vidi i ohrabri. Shvativši šta bi moglo nastati zbog trenutne malodušnosti, govorio je okupljenim komšijama da će naš pokret biti još jači, jer se ustaničkim jedinicama stalno priključuju novi borci. Rekao je da smo

u ofanzivi zarobili dosta oružja i da je, u stvari, neprijatelj izgubio bitku, jer je poslije nečuvenih zvjerstava navukao na sebe još veću mržnju stanovništva. Govorio je: »Blagaj treba da se digne na ustanak«. Ubjeđivao je ljude da svi oni koji se ne bore znače za neprijatelja isto što i jagnje za krvožednog vuka, odnosno da samo oružjem i odlučnošću mogu da zaštite nekaku djecu i nemoćne starce, da odbrane svoje kuće i sela.

Mnogi ljudi su ga poslušali. Spremni da se bore protiv okupatora i njegovih slugu, da štite sebe i svoje porodice, formirali su Blagajski vod, a ubrzo i Blagajsku čet. Na području Blagaja našla se u to vrijeme i Sedma četa bataljona »Iskra«, koju smo zvali Janjska četa. Od tada su seljaci sve manje strahovali da će ih ustaše odvesti u logore i poubijati. Znali su da ih štite njihovi borci.

U novembru 1941. godine odlučeno je da se u Šipovu spale sve zgrade koje bi Talijanima mogle poslužiti za zimovanje. Drago je odmah zapalio svoju vlastitu kuću, sagrađenu pred sam rat.

- Ne smijemo dozvoliti da neprijatelj koristi naše kuće za borbu protiv nas. A kad se završi rat, pravićemo bolje kuće - govorio je borcima iz Šipova, koji su se, vrlo čvrsto vezani za kućni prag, teško odlučivali da slijede njegov primjer.

Drago se tada nalazio na dužnosti političkog komesara Bataljona »Iskra«, čiji je komandant bio proslavljeni junak iz Pljeve Simo Šolaja.

Za vrijeme tzv. četničkog puča u Pljevi, maja 1942. godine, Drago je mučki ubijen. Iznenadili su ga četnici kojima je komandovao Nikola Vještica. Poginuo je zato što je bio komunista i nepokolebljivi borac za pravdu, slobodu i bolji život.

Jovo Kljajić

PRIČA O TOPU

Krajem avgusta i početkom septembra 1941. godine bataljoni »Iskra« i »Pe-
lagić« zaplijenili su tri artiljerijska oružja različitih kalibara, što je u ono
vrijeme imalo veliki moralni značaj za ustanike. U napadu na Šipovo, 28. avgusta
zaplijenjena je haubica 105 mm sa zapregom, a istog dana naveče ili sutradan,
prilikom napada na Jezero - mali top »pito«. Uz njih su zaplijenjeni i po jedan
borbeni komplet municije, rezervni alat i pribor.

Na inicijativu Rade Marijanca, haubica je odmah po završetku borbe za Ši-
povo prebačena na područje Janja. Sa dva para teglećih konja i nekoliko pari
volova, uz svesrdnu pomoć naroda i vojske, vukli su je cio dan preko strmih bre-
žuljaka i jaruga, uz mnogo peripetija. Stigavši na Goričku visoravan, postavili su
oružje na istureniju ivicu grebena radi neposrednog gađanja Jajca.

»Pitu« je bilo lakše prenositi i njime rukovati, pa je dugo vremena korišten
u Bataljonu »Iskra«. Njim je rukovao Stevan Milić, s jednim do dva pomoćnika.
Taj top je u mnogim borbama koje je Bataljon vodio odigrao značajnu ulogu.
Nestao je tek 1943. godine na Zelengori, u petoj neprijateljskoj ofanzivi. Top su
zakopali borci 7. krajiške brigade u rejonu Milinklada.

Dva ili tri dana poslije završetka borbi za Šipovo i Jezero, početkom sep-
tembra 1941, uslijedila je ustaško-njemačka ofanziva od Jajca i Mrkonjić-Grada
na oslobođenu teritoriju Janja i Pljeve. Nastupale su jake snage uz podršku ten-
kova i avijacije. Pošto je iz haubice ispaljeno nekoliko granata prema Jajcu, ne-
prijatelj je brzo otkrio njen vatreni položaj na Gorici i već u prvim časovima bor-
be s nekoliko naleta aviona neutralisao njeno djejestvo. Potom su je preoteli pred-
nji dijelovi neprijateljske pješadije, ali neispravnu. Naime, nišandžija Cvijo Ška-
lonja iz Mujdžića uspio je u posljednjem trenutku izvući zatvarač i sakriti ga
u žbunje. Napadači su tada sa haubicom zaplijenili svu preostalu municiju
i pribor.

Poslije dvodnevni težkih borbi, Bataljon »Iskra« je zaustavio neprijatelja
na ivici grebena Pljevskih podova, a potom razbio njegove snage u nekoliko pro-
tivnapada, izvršenih 5. i 6. septembra. U tim okršajima Prva četa, pod koman-
dom Čede Kljajića, zaplijenila je kod sela Kozila (na Ćirkuši) top kalibra 65 mm
sa 13 ili 14 sanduka municije. Top je bio bez nišanskih sprava, a nije bilo ni za-
prege koja bi ga vukla po tom bespuću, pa zato nisu znali šta će s njim. No, pošto
je Čedo prije rata služio vojni rok u brdskoj artiljeriji i nešto više od ostalih znao
o toj vrsti naoružanja, top su dovukli kod košare njegovog oca (dva-tri kilometra
zapadno od mjesta gdje je zaplijenjen). Postavili su ga na samu ivicu grebena
okrenuvši cijev k plivskoj dolini, prema Šipovu. Da bi municiju zaštitili od vlage

i nevremena, smjestili su je u štalu, namijenjenu za zatvaranje stoke. Prilikom prevlačenja topa i municije morali su provaliti nekoliko ograda od pruća i kamenja oko seoskih krompirišta i livada. Za taj posao bio je angažovan znatan broj ljudi. Njihova naprezanja pratili su sa interesovanjem djeca, žene i starci, uz gromoglasnu viku i smijeh.

Cedin otac, stari »Adžija« nije sve to prihvatio od samog početka. Podjednako se ljutio i na sina, i na top, i na borce koji su ga čuvali i opsluživali. Cijelu jesen i zimu 1941. i proljeće 1942. godine poslužioc i stražari nisu izlazili iz njegove čobanske kućice. Spavali su sa familijom dok je tu boravila, ložili drva i og-radu. Ukućani nisu mogli nasamo pojesti ni zalogaj hljeba, a u štali su se oni i stoka stalno spoticali o sandučine s municijom.

Top je tu ostao sve do kraja maja 1942. Za sve to vrijeme upotrijebljen je samo jednom, u oktobru 1941, kada su se iznenada pojavili Talijani u Sokolcu. Polazeći u napad, Simo Šolaja i Cedo Kljajić kazali su posluži da nišaneći kroz cijev gađaju Italijane, koji su se u velikom broju vidjeli oko Magareće lokve. Tama kad su njih dvojica sa grupama boraca bili na mostu preko Plive, posluga je ispalila prvu granatu prije dogovorenog vremena. I dok su »artiljerci« osmatrali pojavu eksplozije tamo gdje su nišani, zrno je eksplodiralo negdje u blizini škole i crkve, odmah isj>od njih, jer su bili zaboravili da stave dopunsko punjenje. Vidjevši to, Simo i Cedo su nadali viku i galamu. Poslužioc su ih odmah razumjeli. Pogledali su u top i zapanjeno konstatovali da se cijev po klizačima povukla unazad za gotovo cijelu dužinu, kako i treba, ali da se nije povratila u prvobitan položaj. U nedostatku odgovarajućeg podmaziva, upotrebljavan je ovčiji i goveđi loj, pa se sve slijepilo kao osušeni lak. Pošto niko nije znao kako se takav zastoj otklanja, svi su počeli da pipkaju i čačkaju razne dijelove oružja. U toj nedoumici jedan od njih je zajahao na cijev da bi provjerio je li se nešto zaglavilo među žljebove klizača. Drugi je pomakao nešto sa strane i cijev je iznenada poljetjela naprijed bacivši »jahača« u grmlje kao iz katapulte. Pošto točkovi nisu bili utvrđeni, top je odletio nekoliko metara preko ivice grebena i zaustavio se iza jedne povećke kamene ploče. Dok su ga izvukli i postavili na prvobitno mjesto koristeći se konopcem koji su jedva dobili od starog »Adžije«, borba sa Italijanima bila je dosta poodmakla. Nastao je problem kako drugu granatu usmjeriti k cilju. Ako nišane kroz cijev tako da vide cilj, onda top ne može dobaciti zbog prevelike udaljenosti. Dakle, trebalo je podići cijev. Koliko? - to nisu znali. Najzad se odlučio da cijev podigne otprilike. Odabrali su otprilike i broj punjenja. Na njihovu žalost, zrno je odletjelo preko Magareće lokve i eksplodiralo negdje u kanjonu Sokočnice. Pošto je borba sa Italijanima već bila završena, nisu ni pokušali da ispale još neku granatu.

Poslije toga raspuštena je posluga, jer ionako nije znala ništa. Umjesto nje postavljena je straža, u kojoj su se borci smjenjivali sve dok nije pao prvi veliki snijeg. Pošto je tada Bataljon usmjerio svoja dejstva prema Mrkonjić-Gradu i Jajcu, straža je povučena. Top je ostao na istom mjestu sve do kraja maja 1942. Tih dana, u vrijeme krize u Bataljonu, četnička grupa koju je predvodio Nikola Vještica prebacila je top negdje kod Kozila, a municiju ostavila i dalje u »Adžijinoj« štali. Krajem juna na područje Janja i Pljeve stigao je od Glamoča Udarini bataljon Petog krajiškog odreda radi ostvarivanja čvršće veze sa Trećim krajiškim odredom i pomoći u sređivanju novonastalog stanja. Taj bataljon je preuzeo pomenuti top da bi ga iskoristio u napadu na Glamoč, pa mu se tada izgubio svaki trag.

Branko Lacić

AKCIJA NA SELIŠTU

Krajem maja 1942. godine Štab Bataljona »Pelagić« odlučio je da sa dvije čete opkoli muslimansko selo Selište i oduzme oružje i vojnu opremu od seljaka, koju su im dodijelile ustaške vlasti radi »odbrane sela od partizana«.

Ja sam se u to vrijeme nalazio u Prvoj četi Bataljona »Pelagić«, u Natpolju. Poznao sam sela oko Vinca i mnoge ljude u njima, jer sam prije odlaska u partizane izvjesno vrijeme radio na tom području. Tu je većinom živjela muslimanska sirotinja, koju su ustaše bile obmanule i naturile im nekakvu seosku miliciju. Saznanje da ću i ja sudjelovati u toj akciji obradovalo me je jer sam bio uvjeren da ću unekoliko pridonijeti da jednom za svagda odstranimo ustaški uticaj na ovu sirotinju, koja nije imala nikakve veze s ustašama i njihovim zločinima.

U akciju na Selištu krenuli smo 26. maja poslije podne. Pred prvom i četvrtom četom Bataljona »Pelagić« marševao je hrabri i omiljeni komandant Simo Solaja. Do noći smo prešli Ravnu goru i pošto je pao mrak, čete su opkolile selo sa svih strana. Potom je, kao što je prethodno dogovoreno, jedna manja grupa partizana kao naša delegacija trebala ući u selo i porazgovarati s predstavnicima seljaka. Prije svega, trebalo je da im saopšti naš zahtjev da predaju oružje, municiju i vojnu opremu što su dobili od ustaških vlasti. Drugo, trebalo im je saopštiti da mi želimo dobre odnose i saradnju s njima i da selo nećemo napadati ako udovolje našim zahtjevima.

U našoj delegaciji nalazili su se drugovi: Mustafa-Mujo Džubo, Hamdija Sinanović, Ahmet Šahtan i ja. Mi smo bez ikakvih smetnji ušli u selo i potražili najuglednijeg domaćina. Bio je to stari hafiz Hrustan Karaga. On je uživao veliki ugled među seljacima i mogao je na njih presudno uticati u donošenju bilo koje odluke, pa i odluke o predaju oružja bez borbe.

Kad smo mu se obratili i saopštili svoju namjeru da porazgovaramo sa predstavnicima Selišta, Karaga nas je uputio u seoski mekteb, u koji su kasnije stigli Karaga i dvadesetak seljaka. Stari hafiz bio je starješina brojne porodice i najbogatiji zemljoradnik u ovom kraju. Bio je mudar i dostojanstven. Svaka njegova riječ bila je proračunata i imala je svoj smisao i težinu. Njegova sijeda, brižno njegovana brada, kao i svaki njegov gest, ulivali su poštovanje kod njegovih sagovornika. On je sjeo u pročelje mektebske prostorije i razgovor je počeo. Prvi je progovorio Ahmet Šahtan. Njega su seljaci najbolje poznavali jer su prije Ahmetovog dolaska u partizane navraćali u njegovu trgovinu u Donjem Vakufu i tamo ga zavoljeli zbog njegove neposrednosti i spremnosti da svakom pomogne.

Seljaci su poznavali i Mustafu Džubu, naročito kao partizanskog vodnika Voda za vezu, koji je djelstvovao i na području Vinca i imao svoje saradnike i

među seljacima Selišta. Čuli su i za Hamdiju. Veoma su dobro poznavali njegovog oca, a i mene su poznavali.

Šahtan i Džubo su prije svega upoznali seljake sa ciljevima i rezultatima partizanske narodnooslobodilačke borbe, naglašavajući naročito našu aktivnost na izgrađivanju bratstva i jedinstva među srpskim, muslimanskim i hrvatskim narodom i ukazujući daje to najvažniji uslov da se protjeraju okupatori i njihove sluge, ustaše i četnici, oslobodi zemlja i stvori nova Jugoslavija, u kojoj će svi narodi biti slobodni i ravnopravni.

Seljaci su s velikom pažnjom saslušali izlaganja naših drugova. Njihova objašnjenja su ostavila snažan utisak na sve prisutne. Nestalo je straha i nedoumice na njihovim licima. Počeli su da slobodno govore i da postavljaju pitanja. Posebno im je bilo drago što su se uvjerali da među partizanima ima i uglednih Muslimana i Hrvata, što je ustaška propaganda stalno nastojala da zataška. Uvjerali su se i u to da partizani ne pljačkaju i ne ubijaju pošten svijet, u što ih je stalno uvjeravala ustaška propaganda, već da je to disciplinovana, prava narodna vojska, koja se bori za slobodu svih.

Na kraju je stari hafiz rekao svoje. Rekao je da partizanima treba dati sve što zatraže i svi su ga bez pogovora poslušali. Tako je između partizana i seljaka Selišta uspostavljeno povjerenje. Potom su i ostali partizani ušli u selo. Došao je među seljake i naš komandant Šolaja. I on je svojom dobrotom, mudrošću i pažljivim odnosom prema starom Karagi i ostalim seljacima Selišta svima njima ostao u nezaboravnom sjećanju.

U zoru 27. maja, pošto su nam seljaci predali oružje, vojnu opremu i dva tovara životnih namirnica, prijateljski smo se rastali. Tako smo bez borbe i prolijevanja krvi, političkim uticajem pridobili i razoružali naoružane seljake Selišta i oni više nikada nisu prihvatili zahtjeve ustaških vlasti da se ponovo naoružaju i suprotstavljaju partizanima.

Hazim Eminefendić

BORBA NA VUKOVOM KAMENU

Ustaške i domobranske jedinice krenule su iz Jajca 30. juna 1942. godine da razbiju i unište »pobunjenike« na oslobođenoj teritoriji Janja i Pljeve. U neprijateljskoj arhivi nađeni su podaci prema kojima su ka Gorici krenule četiri satnije domobrana i ustaša. Druga kolona nastupala je od željezničke stanice Doganovci prema selu Ljuši, a sačinjavale su je dvije satnije. Treća kolona oformljena je od ustaške milicije i upućena pravcem: Vinac - Osmići - Ravna Gora. Najzad, iz Bravnica je poslat prema Šedincu jedan top sa poslugom radi pružanja artiljerijske podrške jedinicama koje su krenule u napad prema Gorici.

Ispred neprijatelja, koji je po broju vojnika i naoružanju bio nekoliko puta jači, nalazio se prekaljeni Bataljon »Pelagić« sa svoje četiri čete, od kojih nijedna nije imala više od 100 boraca.

U ranu zoru, čim je Štab Bataljona dobio obavještenje od Voda za vezu iz Šedinca da je neprijatelj krenuo prema Janju iz više pravaca, dat je znak za uzburun. Okupili smo se i postrojili za tili čas. Prva četa, u kojoj sam bio borac, dobila je zadatak da presretne neprijateljske jedinice usmjerene prema Gorici. Iz Jusupovog dola, gdje je bila locirana naša četa, pojurili smo niz Orahovicu i zauzeli položaj na Vukovom kamenu. Taj teren je po svom sastavu i konfiguraciji bio izvanredan za pružanje otpora, što je potvrdio i neprijatelj ističući u svojim izvještajima da je tu naišao na čitav sistem bunkera. Iako je to bio samo obični kamenjar, na kojem je svaki borac mogao naći dobar zaklon, Vukov kamen je iz daljine zaista ličio na neko borbeno utvrđenje.

Ubrzo smo sa našeg položaja ugledali prednje dijelove neprijateljskih jedinica. Sporo su se penjali kozjim puteljcima uz strmine prema Gorici, Orahovici i Oštrom brdu. Komandir čete naredio nam je da ne smijemo ispaliti ni jedan metak bez njegove komande, te da se niko ne miče sa mjesta koje je već odabrao.

Čim je neprijatelj počeo da se razvija u strijelce prema našim položajima, uslijedila je artiljerijska paljba iz Jajca i Šedinca. Dva topa tukla su sa malog muslimanskog groblja na Harmanima, gdje su postavljeni i usmjereni prema Janju, odmah nakon početka oružanog ustanka u tom kraju. Sa tog položaja mogli su uspješno da gađaju po Orahovici, Šedincu, Gorici, Zaovinama i Jezeru. Zato su često pružali artiljerijsku podršku jedinicama koje su branile grad (naročito na Čusinama, u Bravnicama i na Kanalu), prilikom naših vrlo čestih noćnih prepadna i napada na njihove isturene položaje.

Što nam se neprijatelj više približavao, artiljerijska vatra bila je žešća. No, neprijatelj nije računao da ćemo se spustiti na Orahovicu i Vukov kamen, pa su zrna preljetala visoko iznad naših glava i eksplodirala u gustoj i visokoj crnogoričnoj šumi. Nijedno topovsko zrno nije pogodilo naš položaj.

Selo Goricav

Najednom se »prolomila« uraganska puščana i mitraljeska vatra, praćena eksplozijama ručnih bombi. Tukli smo sve jače i ubitačnije, uz dozivanje neprijatelja i prijetnje da će »okrvaviti gaće« kao nikad do tada. U tom je najgrlatiji bio Esad Ademović, politički komesar čete, predratni član KPJ. Kao da ga i danas slušam kako pucajući gnjevno grdi neprijatelja koji je ponovo krenuo da žari i pali po oslobođenoj teritoriji.

Iako su ustaše i domobrani sipali po nama ubitačne kuršume, nismo se ni za jednu stopu povukli sa položaja. A kad je bilo očigledno da je neprijatelj zaustavljen, odjeknuo je gromki i odlučni glas komandira Čete: »Juriš, drugovi!«. Svi smo nasrnuli na neprijatelja, koji nije mogao ni pretpostaviti da pred sobom ima dvije malobrojne čete. U napadačevim redovima, naročito među domobranima, nastala je prava panika. Počeli su da uzmiču sve neorganizovanije. Ustaše su pružale žešći otpor, ali uzaludno. Progonili smo ih skoro do Drenovog dola.

Usput smo nalazili svakojaku ratnu opremu, koju je neprijatelj u bjekstvu bacao. Sjećam se, na primjer, nekoliko krvavih čaturica, od kojih je jedna bila probijena zrnom. Vidjeli smo i omorike polomljene i iskaišane artiljerijskim eksplozijama, kao da su ih gromovi pogadali.

Vraćajući se iz te borbe kao pobjednici, pjevali smo omiljene partizanske pjesme.

Tog dana mi se posebno snažno urezao u sjećanje lik Sime Mitrića Mimina, komandira Druge čete Bataljona »Pelagić«. Visok, plećat i oštih crta lica, svojom hrabrošću ulivao je svakom borcu posebnu snagu i vjeru u pobjedu. To je bio jedan od najhrabrijih komandira čete u jajačkom kraju. U napadu je uvijek išao na čelu svoje čete. Takav je ostao sve do svoje pogibije na Kupresu, u avgustu 1942. godine.

Jovo Nikolas

DIVERZIJA NA KANALU

Četvrta četa i dijelovi Prve čete Bataljona »Pelagić«, koje je predvodio Sime-
la Šolaja, dobili su zadatak da likvidiraju neprijateljsku stražu u selu Za-
skoplju. Stražu je sačinjavalo oko 30 domobrana, a obezbjeđivala je kanal kojim
je snabdijevana vodom lokalna hidrocentrala fabrike - »Elektrobosna« u Jajcu.
Straža nije bila naročito utvrđena, ali, prema podacima koje smo bili pribavili,
saznali smo daje imala nekoliko puškomitraljeza. Nalazila se na stijenama ispod
samog tunela, kroz koji je prolazila željeznička pruga Jajce - Šipovo.

Prije napada na stražu Vaskrsija Nišić i ja dobili smo zadatak da se probi-
jemo do kuće seljaka Svetka Popratima, koja se nalazila u neposrednoj blizini
straže. Cilj nam je bio da od Svetka saznamo tačan broj stražara, njihov raspored
i pravce kretanja patrola. Posebno smo željeli da saznamo koliko domobrana
čuva ulaz u tunel od Jajca. Ali, na žalost, Svetko to nije znao. Takođe nam nije
mogao reći jesu li domobrani postavili u tunel žičanu prepreku i mine, te da li
se njihove patrole kreću od Jajca ka selu Brišću. Ti podaci bili su nam važni zbog
toga što smo željeli da dio naših jedinica prođe kroz tunel, kako bismo stražu
istovremeno napali i sa suprotne strane.

Šolaja je krenuo s jedinicom iz Volara. Naše snage bile su rasporedene u
dvije grupe. Jedna se kretala kroz šumu prema selu Zaskoplju, a druga prugom.
Napad je trebalo izvršiti 9. juna 1942. godine u 23 sata. Grupa koja se kretala pru-
gom naišla je usred tunela na bodljikavu žicu. Pošto nismo imali makaze za si-
ječenje žice i sredstvo za otkrivanje eventualno postavljenih mina, ta grupa je
morala da odustane od prolaska kroz tunel. Predložio sam da pokušamo preći
preko stijene, jer nam je to preostalo kao jedina mogućnost da se nađemo iza
leđa neprijateljske straže.

Penjanje uz stijenu bilo je vrlo naporno zbog velikog nagiba i klizavosti te-
rena, pa nismo uspjeli da se prebacimo blagovremeno. Grupa Koj su predvodili
Vaskrsija Nišić i Krsto Prole napala je stražu u dogovoreno vrijeme. Neprijatelj
se dao u bjekstvo, ostavljajući aosta naoružanja i opreme. No, umjesto da spri-
ječimo odstupanje domobrana, došli smo u situaciju da ih jurimo. Goneći bje-
gunce, stigli smo do kuće našeg simpatizera Purića i zakucali na vrata. Otvorila
nam je domaćica Jovanka. Kad smo joj se predstavili, rekla nam je da su neki
domobrani pobjegli prema Jajcu, a jedna grupa se čamcem prebacila na drugu
stranu jezera.

Odatle smo se uputili prema kanalu i onesposobili ga, zbog čega je fabrika
ostala bez struje. Ubrzo je iz Jajca na nas otvorena artiljerijska vatra. Granate su
padale oko nas, ali niko nije ni ranjen. Akcija je uspjela jer smo onesposobili ka-
nal za snabdijevanje električne centrale vodom. Pošto fabrika nije mogla dobi-
jati električnu struju, morala je obustaviti proizvodnju ferosilicijuma, koji je Nje-
mačkoj trebao za ratnu industriju. Istovremeno je Jajce ostalo bez osvjetljenja.

Mirko Vukadin

SPASONOSNO OBAVJEŠTENJE

Prije odlaska u partizane radio sam za narodnooslobodilački pokret, najviše s mojim ocem Stankom. Jednog junskog dana 1942. godine nalazio sam se sa još nekoliko mladića ispred kuće Lazara Popržena u Drenovom Dolu, oko 1500 metara od Bravnica prema Šedincu. Moj drug Lazar takođe je sarađivao s partizanima. Ustaše su nešto ranije ubile njegovu majku Luciju, aktivnu i odlučnu učesnicu NOP-a

Sjedeći na ledini ispred Lazarove kuće, razgovarali smo o partizanima i njihovim borbenim akcijama, o našim svakodnevnim teškoćama i si. Najednom smo ugledali desetak ustaša koji su preko potoka išli prema nama. Iznenadenje je bilo u toliko veće što neprijatelj nije nikada dolazio do našeg zaseoka tim pravcem, to jest zaobilaznim putem preko brda Čusina. Vidjevši da smo se uzvrpoljili, ustaše su nam doviknule da se niko ne miče, inače će pucati. Za nekoliko minuta stigli su do nas. U tim trenucima bilo nam je jasno šta se može dogoditi, jer je grupa partizana iz Voda za vezu Bataljona »Pelagić«, koju je predvodio Ahmed Džubo, prije kratkog vremena otišla u izviđanje prema Bravnicama. Koliko smo strahovali za svoje živote, toliko nas je obuzimala bojazan da će ta grupa partizana upasti u zasjedu.

Dok su nas ustaše ispitivale, stalno sam bacao pogled niz cestu. Kao najstariji i najiskusniji među tim omladincima znao sam da će se grupa partizana ubrzo vratiti. U menije odjednom nešto progovorilo: »Moraš, Mirko, bježati i obavijestiti drugove - da ne upadnu u klopku«.

Iskoristio sam trenutnu nepažnju ustaša i kao vidra kliznuo u potok Šedinac, koji je od nas bio udaljen svega nekoliko koraka, a oko njega se nalazilo dosta šiblja i visoke trave. Stotinjak metara trčao sam niz potok. Kad sam ocijenio da me ustaše više ne mogu vidjeti, izašao sam na cestu, prešao je oko 200 metara i na dnu Sokaluše sreo Džubu s drugovima.

Odahnuo sam s velikim olakšanjem čim sam partizane obavijestio o dolasku grupe ustaša. Gledajući me mokrog i izgrebanog, drugovi su mi povjerovali da se ustaše nalaze samo nekih 300 metara odatle. Pošto smo zašli iza ceste u šumu, naši borci su ubrzo napali ustaše i protjerali ih prema Jajcu. Neprijateljska grupa bila je iznenađena dolaskom partizana iz pravca grada, pa je zato brzo pobjegla.

Irfan Filipović

»KOMESARU PIŠI«

Jednog junskog dana 1942. godine, Simela Šolaja dođe u Četvrtu četu bataljona »Pelagić« i saopšti nam plan predstojeće akcije. Bila je to, u tadašnjim ratnim prilikama, svojevrsna akcija humanog karaktera.

Gotovo sva partizanska sela u Janju i na susjednim teritorijama bila su spaljena. Iako gladan, narod je posljednje zalogaje hrane dijelio sa svojom vojskom. Šjetva na oslobođenoj teritoriji privođena je kraju. U nižim predjelima nicao je kukuruz i pristizao za okopavanje. Glad i druge teškoće seljaka podstakle su Šimelu na razmišljanje kako da im pomognemo. Svoj plan iznio nam je konkretno i ubjedljivo:

- Drugovi, što čekate?! Sutra je srijeda, pazarni dan u Jajcu. Znete li u kakvom je stanju ovaj naš kraj? Sve je izgorjelo. Na teritoriji koju drži neprijatelj ima svega, a sigurno je da će kovači iz Majdana nositi motike na pijacu u Jajce, jer sezona okopavanja kukuruza počela je i dolje, kod njih. Tamo se cestom kreće i oklopnjak (oklopni automobil kojim su ustaše patrolirale na relaciji Jajce - Mrkonjić), a ja sam, evo, pronašao dvije neophodne boce. Nije pravi benzin, više ima petroleja, ali gorjeće ako ga zapalimo većim plamenom. Nego, dajte jedan vod, pa da idemo...

Što je Simela predložio, odmah je učinjeno. Spremio se vod boraca, nas dvadesetak. Ponijeli smo samo oružje i municiju, računajući da će nas hraniti stanovništvo tamošnjih sela. Usput smo večerali i malo odspavali u selu Perućici, a potom prije zore došli na cestu Mrkonjić - Jezero, između Kovačevca i Majdana. U skladu sa planom akcije, odlučili smo da sve prolaznike zaustavljamo, zatvaramo u Rusovu pojatu i zadržimo pod stražom, kako nas neko od njih ne bi otkrio neprijatelju. Naravno, posebno smo imali u vidu opasnost koja bi nam zaprijetila ako naiđe ustaški oklopni automobil, neka njihova patrola ili jedinica. Trebalo ih je odmah napasti i uništiti.

Simela mi pruži jednu od pomenutih boca i reče:

- Ti si komesar, ja komandant. Nas dvojica potpalićemo oklopnjak i zato treba da budemo u blizini ove čuprije (mali propust na samoj cesti).

Čim se razdanilo, narod počeo da nailazi putem prema Jajcu. Najprije se pojavio dvije babe, noseći nešto brašna i graha, a ubrzo i drugi seljaci. Pojata je bila sve punija privremenih zatočenika. U jednim kolima, koja je vukao meni poznati Zekan, nalazio se kovač Pile s još četvoricom kovača. Zaplijenili smo mnogo veriga, 2-3 sača, 7-8 sadžaka, više od 40 motika i raznu drugu gvoždariju. Meni je od svega bilo draže to što nam je kovač Pile dopao šaka, jer sam ga upoznao

prvih dana okupacije kao prilično nekorektnog prema komunistima i Srbima. Uvjeran da je on neprijatelj narodnooslobodilačkog pokreta, naredio sam straharima da na njega obrate posebnu pažnju.

Naidoše i neki drugi kovači. Dok smo ih pretresali i upućivali u pojam, od Jezera se začu zvuk motora. Osjetih neku čudnu nelagodnost, ali me ohrabri pomisao daje Simela uz mene. Pridosmo već izabranom skloništu (propustu) kako bismo spremni dočekali neprijatelja. Međutim, zvuk motora ubrzo počeo da se smanjuje, pa zaključismo da je oklopno vozilo došlo samo do Jezera i odatle se vratilo. Mene to obradova, a Simelu razalosti. Htio je pošto-poto da se obračuna sa ustaškim oklopnim automobilom.

Naša akcija je završena nešto poslije 10 sati, bar što se tiče nabavke motika i drugih kovačkih proizvoda. Više nije bilo mnogo važno da li će nas neko primijetiti. Zato nas nekolicina podosmo cestom prema Majdanu i na jednoj njivi ugledasmo oko 40 ljudi i žena. Okopavali su kukuruz. Simela i ja skrenusmo prema njima. Vidjevši nas tu, duboko na neprijateljskoj teritoriji, kopači pretrnuše od straha, odložiše motike i izbuljiše oči u nas. Kad im pridosmo sasvim blizu, Simelu prepoznadoše gotovo svi, a neki i mene (bili smo komšije - iz susjednih sela). Simela im naredi da uzmu svoje motike i krenu za njim u kolonu po jedan. Potom se okrenu prema meni i reče:

- Komesaru, na začelje!

Pretrnuo sam pomislivši da će i njih zatvoriti i oduzeti im motike, ali nisam imao kuraži da ga bilo šta upitam. Znao sam da on ne trpi prigovore. Pošli smo prema susjednoj njivi, gdje je jedan starac okopavao kukuruz. Zaključio sam: »Znači, kupimo ih sve redom«.

Vidjevši partizane sa svojim suseljanima, starac se skamenio. Jer, stalno podvrgnut uticaju neprijateljske propagande-vjerovao je da mi ubijamo sve Hrvate i Muslimane. Svakako je pomislio da će ta srijeda biti crna za njega i njegove susjede. Na pitanje kako se zove, jedva promuća da mu je ime Štipan. Simela mu reče da se izmakne i naredi ostalim kopačima:

- Uzimajte postat!

Svi su odmah počeli kopati, bez ikakvog pogovora. Starac, Simela i ja išli smo pred njima natraške. Njivu su okopali za nepun sat. Potom smo započeli razgovor. Bilo je očigledno da su sve mirniji i zadovoljniji. Kao partizanski komesar, posebno sam se trudio da im objasnim ciljeve naše borbe. Cim su čuli zašto smo došli na to područje, svi su nam ponudili svoje motike. To smo odbili i krenuli natrag prema pojati u kojoj su se nalazili naši zatočenici.

Usput rekoh Simeli kakav je kovač Pile, a on ljutito izjavi da ga treba strijeljati u prvoj grabi. Ipak, dogovorismo se da ga povedemo, kako bi mu se sudilo. Zato odredismo dvojicu drugova koji će ga sprovoditi i brinuti se da ne pobjegne.

Vrativši se pred pojatu, popisasmo zatvorenike i sve stvari koje smo od njih oduzeli. Simela prvo prozva žene, lično ih saslušao i saopšti im da mogu ići svojim kućama. Prethodno naredi da im vratimo sve što su donijele-brašno, grah i druge poljoprivredne proizvode. Potom dodoše na red kovači. Šolaja je svakog od njih pojedinačno ispitao, a ja sam po njegovom diktatu pisao potvrde na oduzete motike i druge kovačke proizvode. Potvrđivali smo »daje od druga (prezime i ime) iz Majdana oduzeto za potrebe NOV i njene pozadine (slijedio je broj motika, veriga, sadžaka i drugih predmeta), s tim da mu vlasti NDH to plate kad ga nisu u stanju od partizana čuvati«.

Ova neobična poruka na običnoj potvrdi, zajedljiva i duhovita istovremeno, zvuči danas dosta čudno, možda i neozbiljno. Međutim, Simela je insistirao da baš tako napišem. Želio je da ustašama i na taj način pokaže koliko su nemoć-

ni u svojoj izdajničkoj ulozi i nastojanju da spriječe akcije jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Sve potvrde smo potpisali obojica - Simela kao komandant, a ja kao komesar. Jedino Pile nije dobio potvrdu. Njemu smo saopštili da mora poći s nama.

Kad smo krenuli, Simela je malo izostao. No, ubrzo me sustigao i odlučno mi rekao:

- Komesaru, ja Pila ne dam! On ima osmoro djece, treba i na njih misliti. Ako ga pustimo, on će se popraviti.

Ponovio sam mu Piline grijehe, ali to nije pomagalo. Simela je ostao uporan u svojoj namjeri. Na njegovo insistiranje, napisao sam potvrdu i Pili. Sav radostan, otrčao je da sustigne svoje suseljtane.

* * <Sr

Simela je iste godine herojski poginuo kod Kupresa. A poslije oslobođenja zemlje, neki drugovi htjedoše pozvati Pila na odgovornost. Odlučno sam se usprotivio tome, upozorivši na Simelin stav i postupak u junu 1942. godine. Tako je Pile i sada živ. Pošteno radi. Odluka da ga pustimo nije nam štetila. Naprotiv, ako ništa drugo - ona predstavlja jedan od mnogobrojnih primjera humanosti našeg narodnooslobodilačkog pokreta.

Pravedan je bio naš Simela Solaja. Čovjek koji je bezbroj puta prkosio smrti, istinski je cijenio ljude i nastojao da ih usmjeri pravim putem.

Svetozar Sakan

PORAZ IZDAJNIKA NA POPUŽAMA

Jednog toplog dana krajem juna 1942. godine, sa nekoliko dječaka, svojih vršnjaka čuvao sam goveda i konje u šumi na obroncima planine Đuleta. U prvim popodnevnim časovima, kad je prevladala vrućina, stoku smo potjerali prema vodi zvanoj Trešnjeva njiva, u selu Đukićima, udaljenoj od pašnjaka oko 2-3 km. Na polju su nas sustigla dva naoružana čovjeka sa petokrakama na trorogim kapama, koje sam tada vidio prvi put. Pitali su nas čiji smo i kuda idemo, gdje se nalaze partizani, kuda mogu do njih najbliže doći i si. Izgledali su nam sumnjivi, tim prije što tih dana na lijevoj obali rijeke Janja nije bilo partizanskih jedinica.

Osjetivši da se sustežemo u davanju odgovora na njihova pitanja, počeli su nam govoriti da se ne plašimo, tvrdeći da su oni zaista partizani koji iz Drvara nose poštu za Simu Šolaju, Nemanju Vlatkovića i Radu Marijanca. Put nas je vodio u istom pravcu, pa smo razgovarali u hodu.

Pošto smo stekli uvjerenje da se zaista radi o partizanima, pokazali smo im sela Grbavicu, Podobzir i Glogovac, koja su se dobro vidjela, rekavši da se u njima nalaze jedinice Trećeg krajiškog NOP odreda. Takođe smo im saopštili da se na lijevoj obali Janja, u selu Strojicama nalazi Opštinski NOO. Čim smo im pokazali i objasnili kuda će najbrže stići na desnu obalu Janja, upitali su da li mogu posuditi dva naša konja kako bi što prije stigli do Grbavice. Dali smo im konje, ali pod uslovom da ih koriste samo do korita sa vodom, uz objašnjenje da dalje ne mogu jahati bez sedla zbog velike strmine. Konje smo zaista našli kod vode u Đukićima.

Nakon dva dana, ujutro smo potjerali stoku na isti pašnjak u šumu. Idući preko polja, na groblju kod sela Popuža ugledali smo poveliku grupu vojnika. Dok su jedni rastovarali oružje sa konja, drugi su obrazovali kolonu i krenuli putem koji vodi od Popuža u Strojice. Ubrzo smo ispred sebe spazili još jednu kolonu, koja je takođe išla prema Strojicama. Prilikom susreta s njima vidjeli smo da neki od tih došljaka imaju na kapama kokarde. Redenici sa municijom nalazili su im se oko pojaseva i preko ramena. Prošli su bez ijedne riječi, i ne osvrćući se na nas.

Pomislio sam da se spremaju za napad na partizane koji su se nešto ranije prebacili u Strojice (to sam doznao od svog oca, koji je tada bio predsjednik NOO u Strojicama). Pretpostavljajući da bi neprijatelj mogao postići iznenađenje, dogovorio sam se sa drugovima da oni čuvaju stoku dok nas dvojica obavijestimo partizane o svemu što smo vidjeli. Pokušali smo da pretekemo četničku kolonu koja je nastupala preko polja. No, krenuvši ispod šumske pruge

Popuže

prema selu Lipovači, naišli smo na kolonu koju do tada nismo uočili. Ona je išla prugom. Našli smo se u nedoumici. Na pitanje kuda idemo, u strahu smo promucali da tražimo goveda. Jedan od četnika odvalio mi je pljasku po obrazu, opsovao mi majku i pokazujući rukom u pravcu odakle smo došli rekao da sam goveda ostavio tamo. Maršnuli su nas kao džukele i naredili da se gubimo nazad. Tako je osujećena naša namjera da obavijestimo partizane o dolasku neprijatelja.

Oko 10 sati u Strojicama se razvila žestoka borba. Iako potpomognuti minobacačkom vatrom sa popušskog groblja, četnici su potisnuti poslije nekoliko časova. Jedinice Trećeg krajiškog odreda i Udarni bataljon koji je stigao od Drvara nastupali su prema Popužama i Kozilima. Četnici su pokušavali da sa Popuža pruže odlučniji otpor. Međutim, pred sam mrak su savladani i potisnuti prema Dragniću.

Zna su fjukala i oko nas čobana, jer je borba vođena na prostoru od lijeve obale Janja do šumske pruge. Skrivajući se iza kamenja, sa zadovoljstvom smo posmatrali kako četnici i domobrani bježe. U toku borbe čuli smo kako partizani pozivaju zavedene Pljevce da pređu na stranu svog komandanta Šolaje. To su mnogi i učinili. Jedan partizan iz Udarne bataljona nosio je limenu trubu i svirao gotovo neprekidno sve dok borba nije završena.

Došavši naveče kući, čuo sam vijest koja je bolno odjeknula u čitavom Janju. Već u prvom okršaju tog dana junački je poginuo Dušan Rakita, komandir Udarne čete Trećeg krajiškog odreda, komunista, do rata lugar u našem selu, omiljeni čovjek i bliski Šolajin prijatelj još iz predratnih dana. Još sam saznao da je sa četnicima u tom napadu učestvovala jedna satnija domobrana, koja je takođe potpuno razbijena.

Ta borba doprinijela je potpunom krahу četnika »Gvozdеноg bataljona«, koji su većinom bili zavedeni lažnom propagandom izdajnika Mitra Trivunčića i Uroša Drenovića. Tada su se mnogi uvjerali u otvorenu saradnju četnika s okupatorom i ustaško-domobranskim snagama, što ih je podstaklo da se opredijele za učešće u narodnooslobodilačkoj borbi.

Mihajlo Milovac

IZMEĐU DVA POLOŽAJA

U dolini ispod Radića brijega čuvao sam svakodnevno ovce, jer tada, kao osmogodišnjak, nisam bio dorastao za teže i ozbiljnije poslove. Tu sam se nalazio i 28. juna 1942. godine. Zabavljao sam se na razne načine i uživao u dječijim bezbrižnim igrama, kao i ostali čobančići. Ovce su bile mirne, nisam mnogo morao da trčim za njima. Vrijeme im je pogodovalo - oblačno, a bez kiše.

Oko podne primijetih na Radića brijegu dva vojnika. Prekidoh igru i usmjerih pažnju na njih, jer mi je sve postajalo neobično i nesvakidašnje. Vojnici počеше sakupljati kamenje i donositi ga na jedno mjesto. Na brzinu podigoše zid, u kojem ostaviše mali otvor. I upravo kad ta dvojica isturiše mitraljesku cijev kroz otvor na zidu, u dolini se pojaviše još neki naoružani ljudi. Na povelikom rastojanju jedan od drugog, trčali su pognutih glava i tiho se dozivali. Oni se rasporediše po podnožju brijega i svaki nađe za sebe neki zaklon. Nijednog više nisam vidio.

Sa zapadne strane, gdje se dolina širi i otvara, iznenada zaštekta mitraljez. Moje ovce, preplašene pucnjavom, jurnuše uza stranu. Potrčah za njima da ih vratim. Na prve rafale uzvрати mitraljez sa Radića brijega, a onda se ponovo og-lasi onaj prvi. Zrna zazviždaše oko mene i ovaca. Iznenaden i prestrašen, a i bo-jeći se da će mi ovce pobjeći, trčkarao sam po dolini za svojim uznemirenim sta-dom. Bili smo čas na jednom, čas na drugom kraju doline.

Najednom, sasvim iznenada, neko skoči na mene. Pretrnuh od straha po-mislivši daje to, možda, ustaša ili Nijemac. Pod težinom tog tijela padoh iza jed-nog kamena, po kojem se gotovo istog trenutka sruči mitraljeski rafal. Komadići kamena poletješe na sve strane. Priljubih se još više uza zemlju, a kad pucnjava prestade, bojažljivo digoh glavu i ugledah visokog crnog čovjeka sa crvenom pe-tokrakom na kapi. Vidjevši da je partizan, odjednom me prođe strah i osjetih sigurnost. Taj borac se malo pridiže, osloni se na lijevu ruku i reče mi:

- Ne miči se odavde dok puca, inače ode glava! I da znaš, ustaše će zapam-titi dan kad su došle u Janj!

Gotovo sve mi postade jasno - na Radića brijegu nalazi se partizanski mit-raljez, a i moj spasilac je partizan. Zaključih da su oko mene samo naši. Sav sre-ćan, pogledah borca uz sebe i osmjehnuh mu se u znak zahvalnosti. On se još malo pridiže, uvuče glavu u ramena i s puškom u rukama potrčа preko doline. Ustaški mitraljezac osu rafalima za njim. Zrna zaparaše zemlju oko njega. Zaus-tavivši dah, posmatrao sam svog spasioca kako grabi preko doline i odahnuo tek kad sam zaključio da je bezbjedan.

Moj zaklon, u kojem sam ostao i poslije odlaska nepoznatog borca, nalazio se nešto ispred partizanskog položaja, ali na »njihovoj« polovini doline. Zaštićen kamenom gromadom, mogao sam dobro posmatrati kako se borba odvija.

Od Lipovače, Karače i Ciganjske ravni nije bilo nikoga, a sa desne strane su ona dva partizana smjelo krenula prema Vučijoj glavici. Zadivljen njihovom neustrašljivošću, pratio sam ih pogledom i pitao se ko bi oni mogli biti. Kad sam nešto kasnije saznao da su to bili Simo Šolaja i Dušan Jerkić, čini mi se da sam odmah shvatio kako čovjek postaje heroj i kako ulazi u narodnu pjesmu.

Učvršćeni na Vučijoj glavici, neprijateljski vojnici su neštedimice trošili municiju gađajući iz mitraljeza dvojicu partizana koji su im se približavali. Kad vidješe »da ih metak neće« (rafali su samo štepali zemlju oko njih), ustaše im počeo psovati komunističku mater. Na to jedan grlati partizan viknu:

- Oooj, ustaše, zapamtite dan kad vam je noga kročila u Janj!

Ta dva hrabra partizana išla su preko doline mirno, ne zaklanjajući se, pravo prema neprijateljskom položaju na Vučijoj glavici. Na kraju Ciganjske ravni viknuše:

- Uraaa! Uraaa! Ustaše, sad nema uzmarka!

Potom potrčaše uz brdo i najednom obojica zamahnuše rukama. Dvije bombe bljesnuše i oglesiše se eksplozijama, a nešto kasnije još dvije, u malom vremenskom razmaku. Ustaški mitraljez učuta. Kad se dim počeo razilaziti, primijetili neko komešanje na brijegu. To su ustaše, iznenadene i prestrašene, krenule da bježe. Ali, cio partizanski vod pođe u napad. Paljba iz pušaka i mitraljeza, eksplozije bombi, miris baruta, jauči, psovke i prijetnje - sve to ispuni dolinu rijeke do Kika.

A kad se spusti večer, jugozapadnim dijelom Janja zavlada tišina. Nastupi mirna noć.

Bogoljub Marijanac

MARIJANAC MILAN MIMA

Mimin otac Dušan, napredan prosvjetni radnik još kao đak učiteljske ško.. aktivan član »Mlade Bosne«, svog prvenca, rođenog 28. decembra 1921. godine u Donjem Vukovsku, mjestu tadašnjeg Dušanovog »učiteljovanja«, vaspitava na najbolji način, sa težnjom da uspije u životu, da postane čestit čovjek.

Nakon završene osnovne škole u Mrkonjić-Gradu, Mima pohađa gimnaziju u Banjaluci. Već u petom razredu uključuje se u rad napredne omladine, okupljene u literarnoj družini »Mlada Jugoslavija«. Recituje pjesme Alekse Šantića, Miroslava Krleže, a najčešće »Ludu« Šandora Petefija, revolucionarnog mađarskog pjesnika. Upitan jednom prilikom od strane razrednog starješine profesora K. Foretiga zašto mu je socijalna pjesma najdraža, Mima je odgovorio: »Bježite grešnici, dolazi strašni sud«!

Socijalne teme ga posebno privlače i one su naglašeno prisutne u njegovim prvim radovima. Nastupa sa pripovijetkama »Milan i Suljo«, »Sjećanje na prosjaka Petra«.

Prirodno nadaren kao slikar, pravi portrete radnika, prosjaka, školskih drugova, slika staru Banjaluku. Najviše je volio da uradi pesnicu na kojoj su se isticali anatomske detalji od rada nabrekle šake.

Strana su mu nacionalistička, vjerska i slična opredjeljenja. Često sastajalište Miminog društva je kuća Kemala Halilovića. Već u šestom razredu počinju da čitaju marksističku literaturu. Svakako, to nije izmaklo pažnji organizacije SKOJ-a, koja preko Mirka Kovačevića (poginuo u NOB-u) provjerava političku orijentaciju ovih mladića. Ustanovivši njihovu privrženost marksističkim idejama, i nakon izvjesne pažnje koja im je poklonjena, banjalučka skojevska organizacija postaje bogatija za čitavu novu osnovnu jedinicu - aktiv. To će biti novi impuls ovim mladićima da još više rasplamsaju svoja revolucionarna raspoloženja. Aktivno učestvuju u radu KAB-a »Pelagić«, u demonstracijama.

Nakon uspostavljanja NDH, porodicu Dušana Marijanca put je odveo daleko od zavičajnog Jajca. Mimina relacija je znatno kraća. Početkom juna izlazi u Janj, u selo Vagan, ognjište očeve loze. Svjestan je težine trenutka kojeg je nametnula fašistička okupacija, ne zaboravljajući ni za čas svoje skojevske obaveze. Partijska organizacija je intenzivno angažovana na pripremi ustanka, a selo Vagan je Mimino neposredno zaduženje na tom planu. Prinuđen je da danuje u šumi kako bi izbjegao padanje u ruke ustaškim patrolama koje po selima tragaju za sakrivenim oružjem. Noću je među mještanima kojima s mladalačkim zanosom govori da oružana borba neminovno predstoji i o nužnosti što masovnijeg suprotstavljanja neprijatelju.

Dizanjem narodnog ustanka u Janju i Pljevi, Mima je među prvim ustanicima. Učestvuje u borbama za oslobođenje Šipova, Jezera, Mrkonjić-Grada, zatim u suzbijanju napada preduzetih s ciljem da se unište i ustanici i narod. Politički je aktivan među borcima Druge čete Šolajinog bataljona. Iako zbog neupućenosti ili pod uticajem tuđe propagande neki borci ne dijele njegove stavove i poglede na određena pitanja, ponaša se saglasno uslovima u kojima se našao. Brzo uviđa da to više nisu diskusije i rasprave vođene u dačkim danima, već da se nalazi u ustaničkoj masi, koja treba i politički da sazrijeva. Zbog toga se i ne ljuti kada mu borci postavljaju precizna pitanja, često i provokativna, npr. šta misli o kralju i si. On strpljivo objašnjava svoje stavove. U toku prve ustaničke godine primljen je u Komunističku partiju Jugoslavije.

Milan - Mima Marijanac

Jednom prilikom, u maju 1942. godine, sticajem nekih okolnosti što su se zbile na našem području, Mima je pao u četničke ruke. Dvojica četnika sproveli su ga u Štab Bataljona. Na prvom zastoju, iskoristivši nebudnost svojih sprovođenika, dograbio je pušku, pomoću nje oteo i drugu i tako se izbavio od muka koje su ga očekivale. Ispoljio je i prisebnost i hrabrost.

U ljeto 1942. godine partijska organizacija upućuje Mimu na rad u Narodnooslobodilački odbor opštine Strojice. Radio je u svojstvu sekretara odbora, a valjalo je razvijati i partijsku aktivnost na terenu. Nije se dugo zadržao u Strojicama. U Blagaj i druga kupreška sela stigle su proleTERSKE jedinice. Mima gori od uzbuđenja u želji da što prije vidi proletere. Nisu pomogla ni odvrćanja da taj čin odgodi za drugu priliku. U Blagaj je stigao u jeku intenzivnog bombardovanja naših položaja od strane neprijateljske avijacije. U Zubića dolini, 10. avgusta 1942. godine, avionska bomba ugasila je život mladog komunista, čovjeka koji je imao srce revolucionara, dušu umjetnika i koji je posjedovao sve ljudske vrline i vrijednosti.

Hazim Eminefendić

NARODNI HEROJ STIPO ĐEREK

Stipo Đerek se rodio devetog septembra 1912. godine u selu Ljubniću, ne- daleko od Bugojna. Dječastvo je proveo u roditeljskom domu. Iz godine u godinu život u selu bivao je sve teži i mukotrpniji. Majka mu je obećala da će ga, kada završi osnovnu školu, poslati u Bugojno da izuči kovački zanat.

Vraćajući se iz škole sa svojim vršnjacima, dječak je često zastajkivao ispred kovačnica u gradu i znatiželjno posmatrao kovače kako udaraju teškim čekićima po usijanom gvožđu.

Kada je Stipe završio osnovnu školu, majka ga je, jednog dana, povela u grad ne bi li mu ispunila dato obećanje. Obišli su mnoge kovače. Molila je da joj prime sina na zanat. Ali, u bugojanskim kovačnicama kao da nije bilo mjesta za njega.

Kasno u noći vratili su se kući nesvršena posla. Oboje je bilo tužno i neraspoloženo, ali je majka svoju tugu vješto prikrivala, govoreći da još nije sve izgubljeno. Dok je majka ložila vatru na ognjištu, mali Stipo otišao je u svoj sobičak bez večere. Taško mu je padala pomisao da i dalje mora ostati u selu. Ali, nije bilo druge, nego se, bar privremeno, pomiriti sa stvarnošću koja mu nije bila ni najmanje naklonjena. Radeći na seoskom imanju, stalno je bio zaokupljen mišlju i željom da napusti roditeljski dom i krene u svijet. Majci nije ništa o tome govorio, jer je bio siguran da ga ona ne bi pustila. I što je vrijeme više odmicalo, ta misao se sve više učvršćivala u njegovoj glavi, dok jednog dana nije postala odluka.

Tek što su se kroz mali četvrtasti prozor počeli nazirati prvi zraci zore, Stipo se nečujno digao iz postelje i brzo obukao. Uzeo je komad kruha i na prstima izišao iz kuće. Laganim koracima prešao je preko dvorišta i napustio roditeljski dom.

Za pet dana stigao je pješice u Sarajevo. Teško se snalazio u »velikom« grad. Hodao je ulicama stare čaršije bez jasno određenog cilja. Ubrzo se upoznao s nekim nezaposlenim radnicima, koji su mu rekli da je teško naći zaposlenje u Sarajevu i da bi mu najbolje bilo da krene u Beograd. Poslušao je savjet i ponovo krenuo na put.

U Beogradu se nekako snalazio, povremeno se zapošljavao i sastavljao kraj s krajem. Upoznao se s naprednim radnicima i njihovim pokretom. Pred očima mu se postepeno otvaraju novi horizonti i prva, ali dosta nejasna saznanja o položaju radničke klase.

Ne mogavši naći stalno zaposlenje u Beogradu, sredinom 1929. godine Đerek kreće u Belgiju, gdje se ubrzo zaposlio. Zahvaljujući našem iseljeniku Stipi

Kuroviću, koji je poslije rata bio sekretar Kulturno-prosvjetnog društva »Jugoslavija« u Belgiji, pošlo nam je za rukom da dođemo do nekih podataka o boravku Đereka u ovoj zemlji. Iz fotokopiranog kartona, koji se nalazi u policijskoj kartoteci, ustanovljeno je da je Đerek prešao belgijsku granicu u septembru 1929. godine, a u to vrijeme za strance je jedino bilo posla u rudnicima. Iz podataka koji datiraju od oktobra 1931. godine može se zaključiti daje Đerek po zanimanju bio rudar, što dokazuje daje dotad radio u belgijskim rudnicima. Prema pismu Kurovića, »policija nije u ono doba mnogo volila strance«. Ali, i pored toga, u rubrici »ponašanje«, za Stipu je zapisano »cijenjen«. Međutim, čim se Đerek aktivno uključio u radnički pokret i postao član KP Belgije, vlasti su, sasvim razumljivo, promijenile mišljenje o njemu.

Sesnaestog oktobra 1931. godine Đerek stiže u Montanju da bi se zaposlio u tamošnjem rudniku »ESPERANCE BONNE FORTUNE« (Nada u dobru sreću). Rad u ovom i drugim belgijskim rudnicima nije imao samo za cilj borbu za održanje života. To je prije svega bila prilika da se uključi u radnički pokret i da u njemu iskuje svoje revolucionarno biće. Prišavši radničkom pokretu, on aktivno učestvuje u njemu, radeći u raznim sindikalnim organizacijama i radničkim udruženjima. Učestvuje u štrajkovima radnika za veću nadnicu i snošljivije uslove rada. Kao što je poznato, gušenje štrajkova uvijek je bilo praćeno otpuštanjem s posla, hapšenjem, proganjanjem i svakojakim fizičkim i duhovnim maltretiranjem od strane poslodavaca i vladajuće klase. Razumije se da ni Đerek nije bio svega toga pošteđen. Drugog januara 1933. godine morao je napustiti Montanju i potražiti zaposlenje na drugom mjestu, jer je već bio došao u oštar sukob s vladajućim režimom. Kasniji razvoj događaja je nedvosmisleno potvrdio da nikakve teškoće više nisu mogle u njemu slomiti duh nepokolebljivog komuniste i proleterskog borca. Ta borba postaje sastavni i svakodnevni dio njegovog rada i života.

U Belgiji ostaje sve do otpočinjanja građanskog rata u Španiji. Na poziv KPJ Đerek se javlja među prvim dobrovoljcima. Bilo je jasno kuda treba da ide i za koga da se bori. Više nije bilo lutanja i neizvjesnosti kao onda kada je krenuo iz svog Ljubinića u bijeli svijet. Bio je duboko svjestan da to nije samo borba za oslobođenje španskog naroda od ropstva i grube eksploatacije nego krvavi rat protiv međunarodnog fašizma, osobito njemačkog i italijanskog. Već 19. oktobra 1936. godine stiže u Španiju preko Francuske i učestvuje u odbrani Madrida, gdje je bilo oko 250 Jugoslovena, zatim u odbrani Malage, na Aragonskom frontu, na frontu S - Amadure i konačno u operacijama na Ebru, gdje je bio ranjen. Komandir čete Đereku bio je Košta Nađ, a komandir voda Počerdina Miha, Slovenac iz Novog Mesta. Đerek je bio hrabar borac, sa visokim moralnim i ljudskim vrlinama. Ličnim primjerom, bez mnogo riječi, pokazivao je kako se treba boriti i žrtvovati za stvar revolucije.

Đereku je teško pala odluka da se interbrigadisti povuku sa fronta krajem septembra 1938. godine. On je s tugom govorio drugovima kako mu je teško da preda oružje prije nego što ugleda slobodu španskog naroda. Čekao je nekoliko mjeseci na odlazak iz Španije, jer ih gotovo nijedna vlada nije htjela primiti. Čekajući tako, uslijedila je velika fašistička ofanziva na Kataloniju u decembru 1938. godine. Stipo ponovo uzima oružje u ruke ističući se kao iskusan ratnik, koji zna kako treba zadavati udarce klasnom neprijatelju.

Španski građanski rat je završen. Kontrarevolucija je pobijedila. Franko je došao na vlast i počeo krvavi obračun sa španskim borcima i narodom. Valjalo je napustiti Španiju u februaru 1939. godine ili postati žrtva najbrutalnijeg terora. Kao rezultat reakcionarne politike tadašnje francuske vlade, španski borci su odmah bačeni u logore, koji su bili unaprijed pripremljeni. Francuska žandar-

merija dočekala je Đereka i njegove saborce sa cinizmom i mržnjom. Đereka su strpali u logor Sen Siprije, gdje su uslovi života bili dosta teški. Dok su logoraši štrajkovali gladu u logoru Girs pod Pirinejima i dizali pobune zbog nesnošljivih uslova života i terora, dotle su drugi čamili u samicama tvrđave Kajur, na Sredozemnom moru! No, i pored toga, ni Đereka ni druge borce ništa nije moglo slomiti.

Đerek je ostao kraće vrijeme u logoru. Odlučio je da se vrati u zemlju. Put je opet vodio preko Belgije. Zahvaljujući aktivnosti komunističke partije Belgije, belgijska vlada donijela je odluku da primi sve inostrane državljane - učesnike španskog građanskog rata koji su radili u Belgiji prije odlaska u Spaniju, među kojima je bio i Đerek. Stigavši u Belgiju, on se odmah povezuje sa organizacijom KP Belgije i uključuje se u prikupljanje pomoći za španske borce koji su se nalazili u francuskim koncentracionim logorima.

Nakon više od jedne decenije rada i borbe u Belgiji i Španiji, Đerek se vraća u svoju zemlju. U Bugojnu se ubrzo saznalo za njegov dolazak. Vlasti su dobro znale da on nije spustio sidro revolucionarne borbe. Pozvan je u rezervu, gdje je raspoređen u jednu pješadijsku jedinicu. Jezikom radnika i prekaljenog revolucionara tumačio je neukim i polupismenim vojnicima šta je fašizam i kakve su njegove namjere.

Fašisti su krenuli i na našu zemlju. U šestoaprilskoj katastrofi, oficiri su predali i njegovu jedinicu u ruke okupatora. Ni u snu nije mogao sanjati da će pasti u ruke fašista. Otpremljen je u logor. Stigavši u Njemačku, strpali su ga u Stalag broj III - B, u Firstenbergu na Odri. U ovom logoru je bilo oko 25000 zarobljenika iz mnogih porobljenih zemalja Evrope. Pored Jugoslovena, tu je bilo Rusa, Francuza, Italijana i oko dvije stotine Engleza. Spanac je odmah krenuo u akciju. Znao je da u logoru mora biti komunista i antifašista. Ubrzo je neke pronašao. Među njima su, pored ostalih, bili: Mihajlo Jeftić, član KPJ od 1936. godine, Rakočević Nikola i mladi komunista Rade Hrnjar, sa kojima će saradivati sve do odlaska iz logora. Oni su se odmah dali na posao, organizujući strogo ilegalne grupe i trojke za političko djelovanje među logorašima i druge vidove djelatnosti. U logoru je postojalo veliko političko šarenilo. U takvoj situaciji, Đerek i grupa oko njega postavljaju pred sebe nekoliko zadataka: okupljanje jugoslovenskih zarobljenika i politički rad među njima, formiranje ilegalnih grupa i njihovo povezivanje sa sličnim grupama iz drugih država radi zajedničke akcije, razobličavanje fašizma, prikupljanje informacija o situaciji u zemlji i njihovo širenje među logorašima, pomoć bolesnim i iznemoglim, briga i zaštita slabijih od teških fizičkih radova. Ovako široko zamišljeno djelovanje ilegalnih grupa bilo je dosta otežano zbog obezbjeđenja logora »gestapovcima«. Ali i pored svega, grupe su postizale dosta dobre rezultate.

Đereku je pošlo za rukom da se poveže s nekim njemačkim radnicima koji su u logoru radili kao civilna lica. Od njih je saznao šta se sve zbiva van logorske žice, pošto su u logoru bila isključena sva sredstva informisanja. Najdraža vijest je bila ona o početku oružanog ustanka u Jugoslaviji, koja je došla kao melem na tešku ranu logoraša i pronosila se među Jugoslovenima od usta do usta.

Uskoro je u logoru procurila vijest da će mnogi Hrvati i Muslimani biti vraćeni svojim kućama. Đerek je odlučio da iskoristi jedinstvenu šansu za povratak u Jugoslaviju.

Početkom novembra 1941. godine krenuo je prvi transport za Jugoslaviju, ali bez Đereka. To gaje teško pogodilo. Počeo se pribojavati da mu Gestapo nije ušao u trag. Nije mogao ni zamisliti da i dalje čami u logoru dok se u zemlji raspamsava oružani ustanak. Ipak, nije gubio nadu. Tako je i bilo. Ubrzo je saznao da se i on nalazi na spisku za povratak u zemlju. Posljednju noć u logoru proveo

je sa svojim najbližim drugovima i saradnicima. Povratkom u Jugoslaviju počinje novo razdoblje u njegovoj revolucionarnoj borbi.

Derek se sada našao pred novim i dosta složenim zadatkom. Odlučio je da pobjegne iz kompozicije voza čim pređe jugoslovensku granicu i da nastavi put pod lažnim imenom.

Stigavši u okolinu Bugojna u januaru 1942. godine, odmah se počeo raspitivati za partizanski pokret u ovom kraju. U aprilu 1942. godine u okolinu Bugojna stigao je jedan partizanski bataljon sa lijeve strane Vrbasa, čiji je komandant bio Stanko Kutanjac. Derek je stupio u četu Mirka Grabeža. U prvo vrijeme bio im je sumnjiv. Bojali su se jda nije okupatorski špijun. Međutim, on je dokazao da je sudjelovao u španskom građanskom ratu, na strani španske republikanske vojske. Sumnje su nestale. Revolucionarno iskustvo borca iz Španije došlo je došlo ustanicima, pogotovo mladim borcima.

Kad je došao u ustanički Janj, Španac sa ostalim borcima Grabežove čete ulazi u sastav Bataljona »Pelagić«. U početku nismo ni znali koje on. A kada smo saznali, pričao nam je jezikom radnika i prekaljenog revolucionara o građanskom ratu u Španiji, o herojskoj borbi španskog naroda protiv fašizma, njegovim patnjama i stradanjima, interbrigadama i ostalom, približivši sunčanu Španiju našim borcima, koji su, isto tako, krenuli u borbu protiv fašizma i nasilja u svojoj vlastitoj zemlji.

U četi je Stipo bio veoma omiljen i cijenjen drug. Svojom skromnošću, jednostavnošću i drugarstvom prosto nas je plijenio. Borci i starješine su se sa osobitom pažnjom odnosili prema njemu, kao drugu koji je bio u redovima španskih boraca iz Jugoslavije. U mnogim borbama s neprijateljem Derek je ispoljavao odlike hrabrog i iskusnog borca. U slobodnim časovima neumorno je radio na podizanju idejno-političkog nivoa svojih drugova, jer je bio duboko svjestan da je to najveća garancija za sigurnu pobjedu.

U julu 1942. godine prva i druga četa Bataljona »Pelagić« krenule su u akciju na neprijateljsko uporište Bravnice, nedaleko od Jajca. Prešavši prije mraka Grbavičko polje, žurili smo niz strmi klanac prema Vrbasu.

Utvrđenje u Bravnicama branili su domobrani, sa zapovjednikom Budilicom Markom. Razvodnik straže je bio Kovač Šaban iz sela Sokoline, ilegalni saradnik narodnooslobodilačkog pokreta.

Sve je bilo ranije dogovoreno sa Kovačom i spremno za napad utvrđenog dana. Oko pola noći, ilegalci Kovač i Đorđe Marjanović krenuli su drumom uz Vrbas i sačekali naš dolazak. Uz pomoć Kovača i Marjanovića brzo je razoružana domobranska straža u Bravnicama.

Poslije toga valjalo je napasti ustaški bunker na kosi Cvitkovac. Španac je krenuo sa grupom boraca prema bunkeru. Uzvukavši se na brijeg kroz rijetke šumarke, pred sobom su ugledali bunker. Laganim i odmjerenim korakom kretali su se prema cilju držeći odšarafljene bombe u rukama. U tihoj i mirnoj noći, iz bunkera nije bilo nikakvih znakova života i reklo bi se da ustaše spavaju bez ijedne noćne straže. Bilo je to nemoguće. Idući s takvim mislima u glavi, Španac i njegovi borci su iznenada čuli da je nešto šušnulo u šumarku iznad samog bunkera.

Povukavši se na suprotnu stranu, krenuli su potrbuške prema bunkeru. Privlačili su mu se pedalj po pedalj. Kada su se približili na svega dvadesetak metara, Španac i njegovi borci jurnuli su na bunker. Vitlajući jednu bombu za drugom, u prvom naletu pošlo im je za rukom da učutkaju vatru najednom otvoru bunkera. Sam Španac se zalijetao dva-tri puta. Uspjelo mu je da ubaci jednu bombu u bunker. Utom su sa Cusina počeli tući neprijateljski minobacači dajući

podršku napadnutoj ustaškoj posadi. Ali partizani se ne povlače. Špancu je ostala samo još jedna bomba. I nju je pokušao da ubaci u bunker. Jurnuo je sa već aktiviranom bombom u ruci, ali se više nije vratio. U posljednjem jurišu izrešetan je mitraljeskim rafalom iz bunkera.

Suze i tuga vidjele su se u očima boraca za izgubljenim drugom, koji je započeo borbu na ratištima Spanije, a završio je na rodnoj grudi, u Narodnooslobodilačkoj vojsci.

Pogibija Španca bio je težak gubitak za Treći krajiški odred. On je tada bio jedini španski borac u našem odredu. Do posljednjeg dana krasile su ga odlike hrabrog i iskusnog borca, komuniste i druga.

Posmrtni ostaci Stipe Đereka preneseni su poslije rata sa Cvitkovca u Bugojno. Narod mu je podigao spomenik. Lik ovog revolucionara i heroja živi u sjećanjima njegovih drugova i saboraca i svih koji su ga poznavali.

Vlado Bužanin

SA KOSIDBE SAM OTIŠAO U PARTIZANE

Kao i većina mladića rođenih 1920. godine, bio sam regrutovan za vojsku

Kraljevine Jugoslavije, ali do rata nisam pozvan na odsluženje kadrovske roka. Nastanak vještačke tvorevine Nezavisne Države Hrvatske dočeka sam u svom selu Donjoj Grabanti.

Novouspostavljena ustaška vlast okomila se na Srbe. Odmah je počela da maltretira, proganja i ubija poštene ljude, bez obzira na njihovo trenutno ponašanje. Zato smo bili prinuđeni da se skrivamo i izbjegavamo kontakte s neprijateljem. Međutim, neki seljaci su ubijeni već prvih mjeseci ustaškog bezakonja, a među njima i moji vršnjaci i suseljeni Nenad Veljkić i Milan Srebro.

Sela u okolini Vinca, prvenstveno ona koja se nalaze lijevo od rijeke Vrbasa, uspostavila su vezu sa ustanicima Janja tek potkraj 1941. godine. Odmah poslije Nove godine počeli su se sa tog područja javljati dobrovoljci u partizanske jedinice. Među prvima su otišla braća Vojin i Nedeljko Dubara iz Šanjcare, a do kraja godine još tridesetak ljudi.

Naš odlazak u partizanske jedinice odvijao se u vrlo teškim uslovima, jer smo iza sebe ostavljali porodice na teritoriji koja je bila pod neprijateljskom vojnom i civilnom vlašću. Zato smo se snalazili kako je ko mogao i znao. Na primjer, ja sam se prethodno o svim detaljima dogovorio sa Esadom Ademovićem i Petrom Radošem iz Prve čete Bataljona »Pelagić«, koja se tada nalazila u Natpolju. U tom dogovoru učestvovali su još Ibro i Mujo Delić, te moj brat Mirko. Utvrdili smo daje najbolje da me borci iz Prve čete »uhvate« na livadi za vrijeme kosidbe sa velikom grupom seljaka iz Selišta i Gornje Grabante, kako bi oni bili svjedoci da nisam otišao dobrovoljno u partizane, nego pod njihovom prinudom. Kasnije je moj otac vodio te svjedoke u tadašnju opštinu Han-Skela, da bi nam porodica bila koliko-toliko pošteđena od neprijateljskih nasrtaja.

Međutim, naš odlazak u partizane odrazio se uglavnom pozitivno na bezbjednost i uslove života srpskih porodica u tom kraju. Sve više se osjećalo zbližavanje srpskog i muslimanskog stanovništva zahvaljujući prvenstveno dosta čestom zalaženju naših jedinica i patrola u sela i zaseoke. Poznato je da su u selima na području Vinca živjeli samo Muslimani i Srbi. Jedino je u Vincu bilo nastanjeno nekoliko porodica hrvatske nacionalnosti.

Gotovo sva tamošnja sela ostala su nepopaljena. Neprijatelj je u svom naletu 1941. godine spalio samo Doganovu Kosu i Bilinčić. Istovremeno je poubijao izvjestan broj ljudi u Bilinčiću, Ipoti, Bavru, Grabanti, Dobrom Brdu, Kasumima i Vincu. Kasnije je stanje bilo donekle snošljivije, osim u vrijeme neprijateljskih ofanziva na oslobođenu teritoriju. Tada su se pljačke, maltretiranja i progoni ispoljavali u znatno oštrijoj formi.

Radomir Mitrić

SKENDERVAKUFСКА KONFERENCIJA I NJEN ZNAČAJ ZA RAZVOJ NOP-a U NAŠEM KRAJU

Prva Oblasna konferencija KPJ za Bosansku krajinu održana je od 21. do 23. februara 1942. godine u Skender-Vakufu. Konferenciju je otvorio Đuro Pucar- Stari, sekretar Oblasnog komiteta. Poslije izbora radnog predsjedništva, Konferencija je usvojila slijedeći dnevni red: političko stanje, vojno pitanje, stanje u Partiji, SKOJ i razno.

Koliko se sjećam, sa područja Janja i Pljeve Konferenciji su prisustvovali dr Vaso Butozan, politički komesar III krajiškog partizanskog odreda, Nemanja Vlatković, zamjenik komesara odreda, Drago Prole, politički komesar Bataljona »Iskra«, Đoko Jokić, politički komesar Bataljona »Pelagić«, Vaskrsija Stupar, politički komesar 2. čete i Radomir Mitrić, politički komesar 1. čete Bataljona »Pelagić«. Iz Janja do Skender-Vakufa putovali smo tri dana po velikom snijegu i hladnoći. S nama su putovali drugovi iz Livna, Kupresa i Glamoča, a u putu smo se našli sa drugovima iz Drvara i Podgrmeča. Konferencija je za one uslove bila vrlo dobro organizovana.

Ova konferencija održana je sedam mjeseci poslije dizanja oružanog ustanka u Bosanskoj krajini. U tom periodu ustaničke jedinice vodile su više borbi i nanijele velike gubitke okupatoru i ustašama, oslobodile veći dio Bosanske krajine i vršile blokadu nekih gradova. Ustaničke snage u Bosanskoj krajini bile su tada podijeljene u četiri partizanska odreda. Na cijeloj oslobođenoj teritoriji bili su formirani narodnooslobodilački odbori kao novi organi narodne vlasti. Ali je u to vrijeme i Bosansku krajinu zahvatio talas četničke izdaje. Ona se širila osobito kada su italijanske okupacione jedinice zaposjele neke gradove u Bosanskoj krajini. Četničke vođe uspostavljaju saradnju s italijanskim komandama, a kasnije i sa ustašama i udruženim snagama bore se protiv partizanskih jedinica. Saradnja četnika sa italijanskim okupatorima u prvo vrijeme prikrivana je od naroda na razne načine, a krajem 1941. i početkom 1942. godine četnici počinju napadati naše kurire i manje patrole, a potom sa Italijanima i ustašama napadaju naše jedinice.

Konferencija u Skender-Vakufu osudila je četničku izdaju, sagledala i ocijenila postignute uspjehe ustanka i odredila nove zadatke. Data je ocjena političkog stanja u Bosanskoj krajini, u ustaničkim jedinicama i na oslobođenoj teritoriji. Kritički je ocijenjena politička aktivnost i uloga Komunističke partije, ocijenjen je rad narodnooslobodilačkih odbora, aktivnost SKOJ-a i uloga omladine u ustanku i ustaničkim jedinicama, kao i povezanost ustaničkih jedinica sa pozadinom.

Iz podnijetih izvještaja i diskusija na Konferenciji, vidjelo se da su mnoge ustaničke čete i bataljoni izrasli u disciplinovane, borbene, dosta dobro naoru-

žane i politički izrasle partizanske jedinice, u kojima nema četničkog uticaja. U mnogim četama već su bile formirane partijske organizacije i aktivni SKOJ-a. Diskutanti su govorili i o borbama koje su uspješno vođene sa ustaško-domobranskim i okupatorskim jedinicama.

Mene je posebno oduševilo kada su neki komesari četa i bataljona iznosili kako je u njihovim jedinicama dobro vojničko i političko stanje. Naročito me iznenadilo kada su iznijeli da njihove jedinice imaju rezerve hrane za 6 i više mjeseci i dobar smještaj četa, jer smo mi u Janju i Pljevi tada već gladovali, a mnoge porodice bile su bez krova nad glavom. Većina vojno-političkih rukovodilaca govorila je da oni koriste zimu za intenzivan vojno-politički rad sa borcima. Kako je slobodna teritorija Janja i Pljeve bila na periferiji slobodne teritorije Bosanske krajine i stalno izložena pritisku neprijatelja, mi smo u toku cijele zime vršili napade na komunikacije i manja neprijateljska uporišta oko Jajca, Donjeg Vakufa i Kupresa i držali u blokadi Mrkonjić-Grad, zbog čega je vojno-politički rad u jedinicama bio otežan.

Sekretari okružnih komiteta Partije i SKOJ-a podnijeli su izvještaje o političkom stanju na slobodnoj teritoriji i o političkoj aktivnosti komunista i partijskih organizacija na terenu, kao i o aktivnosti omladine i organizacija SKOJ-a, o radu NOO i o odnosu pojedinih štabova prema komitetima. Istican je dobar rad nekih partijskih organizacija na terenu i organizacija SKOJ-a. Kritikovao je nerad i sektaški odnos nekih partijskih organizacija prema prijemu omladine u članstvo KPJ. Konstatovano je da se većina seoskih i opštinskih NO odbora vrlo dobro snašla, ali i pored toga treba im stalno pružati pomoć. Komiteti SKOJ-a iznijeli su uspjehe omladinskih akcija, pa je ocijenjeno daje rad s omladinom dao vidne rezultate i da omladini i organizaciji SKOJ-a treba i ubuduće poklanjati posebnu pažnju.

Prije skendervakufske konferencije izvršena je reorganizacija Trećeg krajiškog NOP odreda. Od ovog odreda formiranje Četvrti odred, kojem su pripale jedinice i teritorija centralne Bosne, dok su ustaničke jedinice i teritorija s lijeve strane Vrbasa, s Mrkonjić-Gradom, Jajcem, Kupresom, Glamočom i Livnom ostale u sastavu Trećeg odreda. Za komandanta Trećeg odreda postavljen je Rade Marijanac, koji je do tada bio načelnik Štaba Trećeg KNOP odreda. U jedinicama koje su ostale u sastavu Trećeg odreda političko stanje bilo je složeno. Bataljon »Petar Kočić«, kojim je komandovao Uroš Drenović, otkazao je poslušnost Štabu odreda i proglasio se četničkim. U Glamoču su četnici izazvali rascjep i pokušavali da preuzmu komandu u ustaničkim jedinicama. U pljevskom bataljnu »Iskra« takođe je bilo četničkog uticaja, jer se graničio s četničkim bataljonom »Kočić« i bio izložen svakodnevnoj četničkoj propagandi. Tada je najbolje političko stanje bilo u Bataljonu »Pelagić«, u kojem su postojale partijske organizacije i komesari u svim četama i Bataljonu.

Na oslobođenoj teritoriji bili su organizovani seoski i opštinski narodnooslobodilački odbori u tri opštine Janja i Pljeve. Počeli smo i sa organizovanjem prvih seoskih partijskih organizacija i organizacija SKOJ-a. Bio je formiran i Jajčki sreski komitet KPJ od 4 člana.

Ustaničko područje Janja i Pljeve, od ostale teritorije Bosanske krajine, od jeseni 1941. godine, razdvajala je teritorija koju su kontrolisali četnici Uroša Drenovića. Ovo je otežavalo održavanje redovne veze sa Oblasnim komitetom KPJ. I Štabom za Bosansku krajinu, kao i primanje redovnije i neposrednije pomoći od Oblasnog komiteta i Štaba.

Za tri dana, koliko je radila konferencija, diskutovao je veliki broj učesnika, dati su mnogi prijedlozi za poboljšanje političkog rada, ukazano je na greške i propuste u pojedinim odredima, četama i na terenu. Sjećam se daje oštro kritikovano stanje u Trećem krajiškom odredu, odnosi među komunistima u Štabu

odreda, politički rad komesara i zamjenika komesara odreda. Oni su kritikovani zbog nekih političkih grešaka, koje su počinili prilikom razobličavanja izdaje Uroša Drenovića i njegovih saradnika, kao i zbog slabog političkog rada i organizacione nesređenosti jedinica u odredu. Dr Vaso Butozan i Nemanja Vlatković nekoliko puta su diskutovali objašnjavajući stanje u odredu i političku aktivnost u razobličavanju četničke izdaje.

Pored učešća u diskusiji dr Vase Butozana i Nemanje Vlatkovića, diskutovali su komesari bataljona »Iskra« i »Pelagić«, kao i komesari četa. Drago Prole, komesar Bataljona »Iskra«, govorio je o problemima u tom bataljonu i istakao da u četama nema političkih komesara niti partijskih organizacija, da jedino dobija pomoć od komesara i zamjenika komesara odreda, ali da je i ta pomoć povremena.

Drugovi iz predsjedništva Konferencije postavljali su razna pitanja a Drago je na njih odgovarao. Pitanja su se najviše odnosila na politički rad i stanje u bataljonu, na odnos Štaba Odreda prema Štabu bataljona pa, između ostalog, i pitanje zašto nije izvršena reorganizacija bataljona »Iskra«, koji je tada imao 9 četa i kontrolisao veliku teritoriju. Na neka pitanja davali su odgovore dr Vaso Butozan i Nemanja Vlatković.

I komesar Bataljona »Pelagić«, Đoko Jokić, te Vaskrsije Stupar i ja diskutovali smo o stanju u četama i Bataljonu. Istakli smo da je Bataljon partizanski, da u njemu nema četničkog uticaja i da je dobar politički rad u četama.

Nekoliko diskutanata na Konferenciji istaklo je da se poslije dolaska italijanskih fašista u gradove Bosanske krajine osjetio uticaj italijanske propagande na ustaničkoj teritoriji među srpskim stanovništvom i među borbicima. Italijani su pokušali da se predstave kao zaštitnici srpskog naroda od zloglasnih ustaških koljača. U Janju i Pljevi nikada se nije dovodila u pitanje borba protiv italijanskih okupatora. Činjenica je da se Bataljon »Iskra« borio protiv Italijana 29. oktobra 1941. god. kod sela Sokolca, koje je Drenović pustio da neometano pređu preko njegove teritorije i da napadnu Bataljon »Iskra«. Ovaj Bataljon i Bataljon »Pelagić« vodili su borbu sa Italijanima 21. novembra 1941. god. kod Donjeg Vakufa i 3. decembra 1941. kod sela Rastićevo - Kupres. Tom prilikom nanijeli su im velike gubitke i zarobili oko 40 italijanskih vojnika i nekoliko oficira. Takođe je potučena jedna grupa Italijana na cesti između Kupresa i Šujice. Oko Mrkonjić-Grada Bataljon »Iskra« vodio je borbe sa Italijanima sve do aprila 1942. godine, kada su oni napustili Mrkonjić-Grad i povukli se u Ključ.

Konferencija je usvojila zaključke koji su, po mom sjećanju, postavili zadatke pred komuniste da u masama objašnjavaju ciljeve narodnooslobodilačke borbe i na taj način vrše mobilizaciju širokih masa za borbu protiv okupatora, ustaša i četnika. Istaknuto je da su za sve slabosti i nedostatke u vojsci i pozadini odgovorni komunisti i da njihov rad nije bio zadovoljavajući u svim sredinama. Tamo gdje su komunisti bili politički aktivni, postignuti su dobri rezultati i tu je političko stanje dobro. Komunisti se moraju boriti protiv svih zastranjivanja i sužavanja platforme oslobodilačke borbe, kao i protiv isključivosti »Ko nije s nama taj je protiv nas«. Moraju se boriti za svakog čovjeka, važi za one koji su zavedeni s ciljem da se pridobiju za NOP. Treba mobilisati sve rodoljubivo stanovništvo. Treba se energično suprotstavljati šovinistima i reacionarima, koji pokušavaju da našu borbu pretvore u bratoubilački rat. Kod nas u Bosanskoj krajini moramo se boriti za bratstvo i jedinstvo između srpskog, hrvatskog i muslimanskog naroda, jer samo jedinstveni možemo se suprotstaviti našim zajedničkim neprijateljima. S ciljevima oslobodilačkog rata moraju biti upoznati borci i stanovništvo na oslobođenoj teritoriji.

Konferencija je naložila komunistima da razviju što širu političku aktivnost na razobličavanju četničke izdaje i njihove saradnje s okupatorom i ustašama. Ta aktivnost mora biti stalna. U toj političkoj borbi treba praviti razliku

između četničkih vođa koji su svjesno otišli u izdaju od boraca koji su zavedeni. Preporučeno je da se iz naših jedinica odstrane svi oni koji se neprijateljski odnose prema NOB-u. Zaključeno je da organizacije smjelije primaju u Partiju nove članove, naročito omladince i borce koji se svakodnevno ističu u borbi. Svako selo i svaka četa trebaju imati partijsku organizaciju, jer ako ne bude komunista koji će politički djelovati u toj sredini, djelovaće neprijatelj.

Najenergičnije se mora spriječiti samovolja pojedinih komunista u štabovima. Komunisti u štabovima izvršavaju zadatke koje im je postavila Partija, jer oni moraju izvršavati direktive Partije. Članovi Partije dvojako su odgovorni. Oni kao komunisti odgovaraju pred svojom Partijom, a kao borci ili rukovodioci odgovorni su za izvršenje postavljenih im zadataka svojim komandama i štabovima. U svim partijskim organizacijama mora se povećati politička odgovornost kod svakog člana Partije. Treba jačati ugled Partije i isticati njenu rukovodeću ulogu u ustanku. Partijske organizacije u vojsci i selima moraju se boriti za rješavanje svih problema u svojoj sredini. Komunisti u četama moraju se sastati prije i poslije svake akcije, jer na taj način pripremaju se za izvršenje svakog borbenog zadatka. Komiteti - opštinski, sreski i okružni pomagače narodnooslobodilačkim odborima u njihovom radu kako bi oni uspješnije rješavali probleme stanovništva i pružali pomoć jedinicama. Isto tako, komiteti će pomagati organizovanje omladinskih aktiva na oslobođenoj teritoriji i u vojsci, kao i aktiva SKOJ-a, pionirskih organizacija i organizacija AFŽ-a.

Zaključci Oblasne konferencije bili su od velikog značaja za daljnji razvoj i učvršćenje ustanka u našem kraju. Kod nas u Janju i Pljevi razobličavali smo četničku izdaju i objašnjavali ciljeve NOB-a. U jedinicama je sve više dolazilo do političke diferencijacije između partizanski i četnički orijentisanih boraca. Taj proces je u nekim jedinicama bio brži, a u nekim sporiji. Brže je tekao tamo gdje su postojale partijske organizacije i komesari četa, dok je u četama gdje nije bilo komesara i partijskih organizacija politički rad bio slabiji. U tim jedinicama četnička propaganda imala je izvjesnog uspjeha.

U februaru 1942. godine definitivno je prekinuta svaka veza sa četničkim izdajnikom Urošem Drenovićem. On je prilikom našeg napada na Mrkonjić-Grad, umjesto da sa svojim Bataljonom učestvuje u napadu, kako se bio prihvatio zadatka na zajedničkom sastanku, obavijestio italijansku komandu o napadu i omogućio Italijanima da s njegovih položaja napadnu Bataljon »Iskra«, koji je sa Simom Šolajom u napadu upao u centar grada. Ova četnička izdaja osuđena je od strane boraca i naroda ovoga kraja. Dva mjeseca kasnije Drenović i njegovi saradnici potpisuju sporazum sa ustaškom vlasti u Mrkonjić-Gradu, u kojem se obavezuju da će se zajedno sa ustaškim jedinicama boriti protiv partizana. Ovim su četnici, konačno, skinuli masku sa svog izdajničkog lica. Saradnja četnika sa Italijanima i ustašama svakim danom se potvrđivala u njihovoj zajedničkoj borbi protiv naših jedinica.

Poslije Oblasne konferencije pristupilo se pripremama za sresku partijsku konferenciju za srez Jajce, koja je održana 3. aprila 1942. godine u Giogovcu. Izvještaj o političkom stanju na oslobođenoj teritoriji i u vojsci, kao i o političkoj aktivnosti komunista podnio je Kasim Hadžić, sekretar Okružnog komiteta. U izvještaju su iznijeti zaključci Oblasne konferencije KPJ i zatraženo je od komunista da se politički aktiviraju u sprovođenju istih.

Sreska konferencija je na osnovu izvještaja, diskusija i zaključaka Oblasne konferencije donijela svoje zaključke u kojima je pred partijske organizacije i članove KPJ postavila zadatke da smjelije primaju u članstvo KPJ nove članove, naročito iz redova omladine. Time su se trebali steći uslovi za organizovanje novih partijskih organizacija. Odlučeno je da se na slobodnoj teritoriji organizuju omladinske čete, u kojima će se vršiti vojno-politička obuka.

Kada je početkom aprila 1942. godine formiran Udarni, protivčetnički bataljon, u njega je ušla i jedna dobro naoružana četa iz Bataljona »Pelagić«, pod komandom Dušana Metlića. Ovaj Bataljon imao je zadatak da razbije i očisti teren od četnika na području Gerzova, Baraća, Mliništa i Manjače. Tada je došlo do prve oružane borbe između partizana i četnika, ustaša i Italijana na Štrbini iznad sela Medne.

U drugoj polovini aprila 1942. godine, odlukom Oblasnog i Okružnog komiteta KPJ, došlo je do reorganizacije Sreskog komiteta KPJ Jajca. Na dužnost sekretara komiteta, oslobođen od svih drugih dužnosti, došao sam ja, a u komitet su još ušla tri nova člana. U novom komitetu bio je oslobođen svih drugih dužnosti i sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a. To je omogućilo da se Komitet još više okrene političkom radu na terenu. Otpočeli smo s pripremama za formiranje partijskih organizacija u selima i organizovanje SKOJ-a. Pružali smo pomoć partijskim organizacijama u vojsci, omladinskim aktivima i aktivima SKOJ-a, formirali omladinske čete, pomagali rad seoskih i opštinskih NOO, češće organizovali narodne zborove, koji su se pokazali kao dobar oblik političkog-djelovanja i za koje je u narodu postojalo interesovanje. Vrlo često smo održavali seoske konferencije, na kojima su, pored političkih informacija, rješavani i problemi sela.

Todor Jokić

BATALJON »PELAGIĆ« U 1942. GODINI

Bataljoni »Pelagić« i »Iskra« napali su na Mrkonjić-Grad 25. februara 1942. godine. Napad nije uspio zbog izdaje Uroša Drenovića, četničkog komandanta Bataljona »Petar Kočić«. Naše jedinice su se morale povući na polazne položaje. U toj borbi ranjeno je 18 boraca iz Bataljona »Iskra«, a jedan je poginuo, dok Bataljon »Pelagić« nije imao gubitaka. Međutim, gubici Italijana bili su veći: 12 mrtvih i 20 ranjenih.

Pripadnici Bataljona »Pelagić«, saznajući za podlu izdaju Uroša Drenovića i njegovih pristalica, izražavali su ogorčenje i spremnost da se odlučno bore i protiv četnika. Tome je znatno doprinijelo političko djelovanje u četama, odnosno razjašnjavanje izdajničke uloge četnika, njihove saradnje sa okupatorima i ustašama.

Tokom januara i februara 1942. godine, u Bataljon »Pelagić«, pored onih koji su u nj ranije stupili, došlo je još četrnaest Muslimana, Hrvata i Jevreja iz Jajca i Donjeg Vakufa, koji su većinom bili članovi Komunističke partije Jugoslavije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ-a). Oni su raspoređeni po četama i odmah uključeni u političke aktivnosti. Koliko se sjećam, tada su u četama osnovani aktivni SKOJ-a, u koje su primljeni najbolji omladinci.

Prema odluci Štaba Trećeg krajiškog NOP odreda, iz Bataljona »Pelagić« upućena je četa od 120 boraca u sastav Udarnog bataljona. Taj Bataljon formiran je 5. aprila 1942. u selu Baraćima. Za komandira izdvojene čete određen je Dušan Metlić Metlo, dotadašnji komandant Bataljona »Pelagić«, a za komesara Petar Rakita. Četa je odmah, u sastavu novog Bataljona, otpočela borbu protiv četnika Uroša Drenovića. Energičnim napadom 7. aprila, partizani su razbili četnike u selu Peckoj i na Dragnić-podovima. Potom su se uputili prema Manjači i Kozari.

Bataljon »Pelagić« je bio znatno oslabljen odlaskom pomenute čete iz njegovog sastava. Četnici su nastojali da to iskoriste, pa su pojačali propagandu i manjim čarkama vršili pritisak na naše jedinice, ali nisu uspjeli da izazovu političko kolebanje među borcima. Bataljon »Pelagić« našao se između četničkih i ustaško-domobranskih uporišta, okružen i sabijen na prostoru ograničenom rijekama Janjem, Plivom i Vrbasom.

Da bi ublažilo teškoće u novonastaloj situaciji, rukovodstvo Bataljona u maju formira tri omladinske čete. Za te jedinice organizovano je stručno i političko osposobljavanje. Vojnu obuku izvodili su Makso Dakić, Ilija Ponjević, Mihajlo Rakita i Spasoje Jokić, a za političku nastavu bili su najodgovorniji članovi Sreskog komiteta KPJ Hamdija Sinanović i Zlata Salom. Nakon završetka vojnog i političkog osposobljavanja, omladinci su raspoređivani u jedinice. Neke omladinske čete upućene su tog ljeta na vojno-političku obuku u Podgrmeč.

Očigledno je da rukovodstvo Bataljona nije zapostavilo dugoročne obaveze. Naime, obučavanje omladine za borbu predstavljalo je plansko pripremanje popune naših jedinica.

Uvidjevši namjere četnika, Štab Trećeg krajiškog odreda donio je početkom juna odluku o formiranju jedne udarne čete od dobrovoljaca iz Bataljona »Pelagić« i boraca Bataljona »Iskra« koji su ostali privrženi narodnooslobodilačkom pokretu poslije formiranja četničkog »Gvozdenog« bataljona u Pljevi. Četa je formirana u selu Podobziru. Za njenog komandira postavljen je Dušan Rakita, a za političkog komesara Jovo Milovac. Zadatak te čete bio je da zajedno sa Bataljonom »Pelagić« štiti slobodnu teritoriju, odnosno da se bori protiv četnika »Gvozdenog« i Drenovićevog Bataljona.

Odmah poslije formiranja, Udarne četa otišla je u rejon Kupresa. Stupila je u borbu s četnicima, razbila ih i natjerala u bjekstvo. Tamo je ostala još nekoliko dana i pomogla da se partizanske snage konsoliduju i očiste od kolebljivaca, a potom došla u rejon sela Vagana i Strojica. Tu je razbila nekoliko četničkih grupa i nastavila pokret prema Kozilima. Tih dana je u Strojice stigao Udarne bataljon, pod komandom Slavka Rodića, sa zadatkom da pomogne razbijanju četnika na tome području. S njim se vratila Metličeva četa, koja je početkom aprila otišla iz Bataljona »Pelagić«. Taj Udarne bataljon, u sadjeystvu sa Rakitinom Udarne četom, sukobio se na Popuškom polju sa udruženim domobranskim i četničkim snagama. Borba je trajala čitav dan. Naše jedinice razbile su domobransko-četničku rulju i natjerale je u bjekstvo prema Mrkonjić-Gradu, Podgori i Gerzovu. Tog dana je junački poginuo komandir Udarne čete Dušan Rakita.

Bataljon »Pelagić« je osjetno ojačan povratkom Udarne čete iz Prve krajiške brigade. Za komandanta Bataljona ponovo je postavljen Dušan Metlič.

Sredinom jula 1942. godine, Bataljon »Pelagić« uspostavio je čvrstu vezu s proleterskim jedinicama koje su stigle na njegovo područje. On je tada u sadjeystvu sa proleterskim i drugim jedinicama učestvovao u svim napadima na ustaško uporište Kupres. U tim borbama pretrpio je znatne gubitke: oko 15 mrtvih i ranjenih boraca. Noću 13/14. avgusta 1942. godine, u napadu na Kupres, hrabro je poginuo i komandant Bataljona Dušan Metlič. Njegov Bataljon je časno izvršio dobijeni zadatak. Borci iz Janja nisu zaostajali za proleterima i ostalim učesnicima napada.

U napadu na Jajce 25. septembra 1942. godine Bataljon je djeystvovao sa Drugom Srpskom proleterskom, nastupajući pravcem Gorica - Čusine. Na brdu Čusina bio je najutvrđeniji položaj za odbranu grada. Tu su se nalazili bunker i ograđeni bodljikavom žicom i povezani rovovima. Neprijatelj je ispred bunkera posjekao rastinje i time stvorio brisani prostor. Napad na to utvrđenje bio je vrlo težak.

Pošto su borci Bataljona »Pelagić« bili pretežno iz tog kraja, oni su odlično poznavali teren i raspored neprijatelja. Zbog toga je uslijedila odluka: da Druga proleterska brigada i naš Bataljon, koristeći se »pukotinama« u zoni napada, neopaženo pridu neprijatelju na blisko odstojanje. Uz to, Prva četa Bataljona »Pelagić« dobila je zadatak da se neopaženo provuče pored Vrbasa i željezničke pruge, te da upadne u Tvornicu silicijuma i karbida, a zatim da se pojavi na Čusini sa istočne strane, odakle neprijatelj nije očekivao napad. Četa je uspješno izvršila taj zadatak. Bunker i na Čusinama jednovremeno su zasuti bombama gotovo sa svih strana. Ovo je bilo od presudnog značaja za oslobođenje Jajca. U napadu na Jajce poginuo je Milan Ilić, zamjenik političkog komesara Bataljona i Naerac Sava.

Imajući u vidu važnost Jajca, neprijatelji su početkom oktobra koncentrisali jače snage i ponovo ga zauzeli. Potom su preduzeli nastupanje u dva pravca:

Borci Bataljona »Pelagić« i 4. crnogorske proleterske brigade u selu Podosoju, na obroncima planine Vitorog, 5. oktobra 1942. godine.

(Snimak iz foto-arhive Vojnog muzeja, Beograd. Autor fotografije Žorž Skrigin)

Jajce - Jezero - Šipovo- Mliništa i Doganovci - Ljuša - Babići - Strojice. Bataljon »Pelagić« dobio je zadatak da sprečava prodor neprijatelja na drugom pravcu. On je, počev od prvog oktobra, u sadjestvu sa Prvim bataljonom Četvrte crnogorske proleterske brigade, vodio uporne borbe s Nijemcima i nanio im osjetne gubitke u ljudstvu i materijalu. Gubici Bataljona bili su takode veliki. Poginuli su: Ademović Halil, Jakov-Jakica Altarac, Ante Marinić zvani Isus, Vaskrsija Nišić, Stanko Gligorić, Simo Protić i Momir Mitrić, a ranjeni Vaso Damjanović, Dane Rakita i još neki borci. Među njima sam bio i ja.

Krajem oktobra, u snažnom protivnapadu neprijatelj je odbačen na polazne pozicije. Jedinice Trećeg krajiškog NOP odreda ponovo su oslobodile Šipovo, Jezero i neka druga naselja na tom području.

Bataljon »Pelagić« odigrao je odlučujuću ulogu u borbi protiv četničkog uticaja na području Janja sve do dolaska proleterskih jedinica. O tome najbolje svjedoči činjenica da na njegovoj teritoriji četnički pokret nije nikad imao oslonac u narodu i jedinicama.

Većina boraca i starješina iz Bataljona »Pelagić« stupila je krajem novembra 1942. godine u Prvi bataljon Sedme krajiške brigade. Ostali su, nešto kasnije, uvršteni u Prvi bataljon Devete krajiške brigade.

Vaskrsije Stupar

NEKA ZBIVANJA U BATALJONU »PELAGIĆ« 1942. GODINE

U drugoj polovini aprila 1942. godine, dok sam se nalazio u Udarnom protučetničkom bataljonu na području Gerzova i Barača, tadašnji zamjenik političkog komesara Trećeg krajiškog NOP odreda Nemanja Vlatković saopštio mi je odluku da primim dužnost političkog komesara Bataljona »Vaso Pelagić«. Dotadašnji komesar tog bataljona, Đoko Jokić bio je bolestan, pa mu je trebalo dati neku lakšu dužnost.

Drugi dan po dolasku u Janj otišao sam u selo Donji Čuklić da obidem bolesnog Doku. Prvo sam mu pričao o Udarnom bataljonu i obavijestio ga o vojno-političkoj situaciji, a potom rekao zbog čega sam vraćen u Janj. Međutim, na osnovu Đokinog reagovanja stekao sam utisak da s njime niko nije prethodno razgovarao o mom dolasku niti o njegovom pomjeranju na drugu dužnost. Nas dvojica upoznali smo se još prije rata u Jajcu. Bio je stariji od mene.

Nekoliko dana poslije te moje posjete, Đoko je došao u sjedište Štaba Bataljona i nastavio da obavlja dužnost komesara, a ja sam se uključio u rad obilazeći čete. Noćivao sam u Jelovovcu, gdje se nalazila Druga četa. Ponekad sam dolazio u Štab Bataljona i radio sa Dokom. Najviše vremena provodio sam sa borcima na Gorici, čekajući da Nemanja Vlatković dođe i riješi svoju zamisao o dužnosti političkog komesara Bataljona. Međutim, Vlatković se gotovo stalno nalazio u Pljevi sa Simelom Šolajom radi rješavanja problema nastalih s pojavom četnika u Drugom bataljonu »Iskra«. Đoko mi je rekao daje iz Štaba našeg odreda stigao izvještaj o nastanku krize u Šolajinom bataljonu. Četnički orijentisani borci tražili su da komandant tog Bataljona, umjesto Šolaje, bude Mitar Trivunčić.

Zima je 1942. godine bila izuzetno teška i duga, sa veoma niskim temperaturama, a narod Janja i Pljeve boravio je u bajtama i zidinama izgorjelih kuća

I staja. Mnogi su pod jednom nastrešnicom živjeli zajedno sa stokom. Ipak, najteža je bila glad. Ona je, kao teška mora, pritiskala cjelokupno stanovništvo na oslobođenoj teritoriji.

Narod je u proljeće 1942. godine za ishranu najviše koristio travu (jagorčevina, kopriva, razno lišće). Jednog dana svratio sam u kuću Ostoje Gajića. Domaćica mi je ponudila da nešto pojedem. Bio je to mladi bukov list izmiješan sa mekinjama i ispečen u tepsiji kao pita. Iako posuto kajmakom, to se nije dalo jesti. Bukov list je bio gorak i suviše je zaudarao na divljinu. Ponuđen mi je i hljeb napravljen od suvih mljevenih krušaka, izmiješanih sa mljevenim tucinama od okrunjenog kukuruza. Veoma tvrd i suv, a uz to izuzetno lošeg ukusa, taj hljeb nije bilo moguće jesti. Gajića porodica imala je desetero čeljadi, najviše djece. Ona je bila jedna od mnogih koje su patile zbog nestašice hrane.

Početkom maja 1942. godine obišao sam Četvrtu četvu u selu Ljoljićima, nadomak Jezera. Ona je, u odnosu na druge čete, dobro stajala sa ishranom i smještajem. Hranu je dobavljala iz sela na okupiranoj teritoriji, organizujući tzv. ekonomske akcije. Čak su vadili ribu (šarana) iz Čerkazovičkog jezera.

Pošto su znali da sam došao iz Udarne protučetničkog bataljona, borci su se posebno interesovali za stanje u toj jedinici i njene borbe protiv četnika. Posebno su pitali za našu Drugu četvu, koju je u sastavu Udarne bataljona predvodio Dušan Metlić Metlo, komandant Bataljona »Pelagić«. Dolazak Udarne protučetničkog bataljona u selo Baraće, posebno njegove akcije s ciljem razaranja Drenovićevih četnika, odrazio se veoma pozitivno na moralno-političko stanje ogromne većine boraca Bataljona »Pelagić«. Oni su ispoljavali ponos zbog toga što imamo tako čvrstu partizansku jedinicu, koja uliva strah u redove četnika i ostalih neprijatelja, te što se u njoj nalaze i borci sa našeg ustaničkog područja. Nije bilo teško zaključiti da se raspoloženje za borbu protiv četnika mnogo izmijenilo u odnosu na stanje prije tri mjeseca.

Kad sam se vratio u Štab Bataljona, tu sam zatekao Doku Jokića i Teufika Kadenića Cinkaru. Pošto sam im iznio neka svoja zapažanja, složili smo se dajući političko stanje u četama i na terenu dobro. Međutim, odlaskom Udarne protučetničkog bataljona sa područja Gerzova ka Manjači i Banjaluci, sredinom aprila 1942. stanje u Trećem krajiškom odredu počelo se naglo pogoršavati. Tada se Uroš Drenović, koji je sa grupom svojih četnika pobjegao ispred Udarne bataljona u Mrkonjić-Grad, ponovo vratio na područje Gerzova. On je sa ustaškim predstavnicima u Mrkonjić-Gradu potpisao ugovor o zajedničkoj borbi protiv partizana, a po dolasku u Gerzovo ponovo formirao četnički bataljon. Pridružio mu se Stevan Prole sa svojom četom, koja se nalazila u Podgoriji.

Političko stanje na teritoriji Trećeg krajiškog odreda, a naročito u Pljevi i Gerzovu, stalno se pogoršavalo. Članovi Oblasnog komiteta KPJ, koji su se nalazili sa Štabom Udarne protučetničkog bataljona u selu Šljivnu na Manjači, odlučili su da znatan broj drugova iz Trećeg krajiškog odreda vrata krajem aprila u Janj. Osim Radomira Mitrića, koji je postavljen za sekretara Sreskog komiteta KPJ Jajce, vraćeni su komandant Odreda Rade Marijanac, operativni oficir Bataljona »Pelagić« Makso Dakić, komandir Prve čete Marko Ponjević i oko 20 boraca iz Druge čete. Međutim, u Udarne bataljonu ostalo je još dosta janjskih boraca.

Po dolasku Radomira Mitrića i Makse Dakića u Čuklić, održanje sastanak komandnog kadra Bataljona »Pelagić«. Mitrić i Dakić izložili su vojno-političku situaciju na teritoriji Odreda, a posebno u Drugom bataljonu »Iskra«. Četnički uticaj počeo se sve više osjećati i u Bataljonu »Pelagić«. Tome su najviše doprinijeli Čvijan Popović iz Ljuše (tih dana smo ga zatvorili), Savko Ponjević (ranije bio zamjenik komandira Treće čete, a maja 1943. odmetnuo se u četnike), Jovica Mršić iz Volara (bio je vodnik voda u Četvrtoj četi - početkom 1943. kao četnik osuđen na smrt i strijeljan), Riste Bužanin Rilje i još neki otpadnici. U diskusiji je izneseno da su neki borci iz Četvrte čete (u Volarima) skinuli sa kapa petokrake zvijezde i stavili kokarde, te dajući disciplina popustila. Pojedini borci Treće čete (u Podobziru) samovoljno su odlazili u Sedmu četvu Bataljona »Iskra«, koja se nalazila u Prosjeku kod Kupresa. Tamo su se povezivali sa četničkim elementima, a po povratku u Četvu otkazivali poslušnost starješinama. Po odlasku Milana Ilića u Udarni bataljon, u Trećoj četi je zapušten politički rad, pa borcima nije bila jasna situacija u kojoj smo se našli. Stanje u Prvoj i Drugoj četi bilo je dobro.

Početkom maja, poslije sastanka u Čukliću, za političkog komesara Treće čete postavljen je Milan Radovanac. Borce koji su se vratili iz Udarne protučetničkog bataljona uputili smo za popunu Druge čete.

Situacija je zahtijevala hitnu popunu četa i stvaranje jakog bataljona, koji će moći da se suprotstavi svakom neprijatelju. Zato je Radomir Mitrić predložio da se za popunu četa pozove potreban broj omladinaca iz svih sela. Ne sjećam se je li to bila njegova ideja ili direktiva rukovodstva, ali je sigurno da se radilo o najispravnijoj orijentaciji. Makso Dakić je predložio da se prije popune četa organizuje vojno-politička obuka omladinaca, kako bi što spremniji došli u jedinice. Izbor omladinaca izvršen je preko seoskih narodnooslobodilačkih odbora, uz političku pripremu angažovanjem Sreskog komiteta KPJ i organizacije SKOJ-a. Odziv omladinaca bio je neočekivano veliki. Omladinske čete, koje smo nazvali pozadinskim, formirane su pri komandama borbenih četa, i to: prva četa u Natpolju, Druga u Jelovcu i Treća u Podobziru. Znatno broj tih omladinaca upućen je na vojno-politički kurs u Podgrmeču.

Sredinom maja, drugovi Radomir i Makso otišli su u Podobzir da obidu Treću četvu, a ja sam posjetio Četvrtu četvu u Volarima. Tada se dio te čete, sa političkim komesarom Vaskrsijom Nišićem, nalazio na izviđanju prema Jajcu i Jezeru. Komandir Čete Krsto Prole bolovao je od tifusa i ležao izdvojen. Borac te čete Đuro Mrđen pravio je kokarde od aluminijskih porcija. On je, u stvari, bio dobar borac - partizan, ali je nasjeo nekolicini četnički orijentisanih ljudi, među kojima se isticao Pavle Gajić i Nikola Nikolaš. Oni su Đuri rekli da pravi kokarde, jer da više neće biti partizana. Kada sam mu objasnio ko su četnici i rekao da su mu slagali oni koji su mu govorili o nestanku partizana, on je prestao da pravi kokarde i nikad se više nije latio tog posla. Ostao je partizan do kraja rata.

Četnički nastrojani pojedinci koristili su odsutnost komandira Četvrtе čete Krste Prole. Oni su među borcima vršili propagandu s ciljem da njihova jedinica postane četnička. Od početka marta 1942. godine, kad je politički komesar Četvrtе čete, Meho Kesten otišao u Prvi proleterski bataljon Bosanske krajine, ova četa je često ostajala bez komesara. Jednog dana održao sam sastanak sa borcima. Raspravljali smo o raznim slabostima, kao što su nedisciplina, povezivanje nekih boraca sa četnicima iz »Gvođenog bataljona«, izrada i nošenje kokardi i si. Većina boraca osudila je povezivanje s četnicima, ali su čekali oni koji su šurovali s njima i do tada bili najveće galamdžije (Pavle Gajić, Borko Prnjo, Pero Ošep i još neki). Oni su se privremeno pritajili i smirili do proljeća 1943. godine. Za vrijeme pete neprijateljske ofanzive, kad se situacija ponovo pogoršala, otišli su u četničke redove i većina ih je poginula u borbama protiv Narodnooslobodilačke vojske.

Kad sam se vratio u Čuklić, naveče je u naš štab došao iz Blagaja borac Petog bataljona Slavko Ivica. Njega je poslao Ignjat Marić, politički komesar Kupreške čete, da obavijesti Nemanju Vlatkovića o situaciji u Petom bataljonu. Pošto nisu znali gdje se nalazi Štab Odreda, Ignjat je uputio Slavka u Štab našeg bataljona. On nas je obavijestio daje komandant 5. bataljona, koji je došao u Blagaj, javno otkazao poslušnost Štabu Trećeg krajiškog odreda i zahtijevao da se Kupreška četa stavi pod njegovu komandu, prijeteci da će komandir i komesar biti razoružani ukoliko se njegov zahtjev ne prihvati. Takvom njegovom stavu suprotstavili su se borci Kupreške čete, a izrazio je nezadovoljstvo i dio boraca njegovog bataljona. Štab Odreda pristupio je sređivanju stanja u Petom bataljonu.

Komandant Odreda Rade Marijanac, politički komesar Nemanja Vlatković i zamjenik komandanta Simo Šolaja, u pratnji nekoliko boraca i komandira Četvrtе čete Bataljona »Iskra« Rade Markovića, odmah su otišli u Blagaj. Da li u isto vrijeme ili dan kasnije, krenuo je u Blagaj i dio Prve čete Bataljona »Pelagić«. Održano je nekoliko sastanaka sa borcima Petog bataljona. Ozbiljno im je ukazano kakve posljedice mogu nastati otkazivanjem poslušnosti Štabu Trećeg krajiškog odreda.

Događaji u tom bataljonu uveliko su doprinijeli da uz pomoć četničkih elemenata nastane previranje u Bataljonu »Iskra«. U sastavu Petog bataljona nalazila se i četa Mirka Grabeža sa oko 60 boraca. On je odveo svoju četu u sastav Bataljona »Pelagić«. Napustio je Peti bataljon zbog toga što se nije složio sa odlukom njegovog komandanta da više ne priznaje Stab Trećeg krajiškog odreda. Na putu prema Janju, ta četa se zadržala oko dva dana u selu Mujdžićima, a potom preko Janjskih otoka stigla do Štaba Bataljona »Pelagić« u selu Čukliću. Istog dana, Štab Bataljona uputio je Grabežovu četu na Orahovicu sa zadatkom da zaposjedne položaj prema Jajcu. Nešto kasnije za političkog komesara te čete postavljen je Branko Lacić iz Jajca.

Sa Grabežovom četom vratio se iz Blagaja i Simo Šolaja, zamjenik komandanta Trećeg krajiškog odreda. On se nije zadržavao u Mujdžićima, nego je odmah produžio za Čuklić. Zajedno sa Šolajom došla su četiri člana KPJ iz Pljevskeg bataljona - Jovo Milovac, Cedo Vranić, Nikola Vještica, zvani Košmo i Jovo Prole-Delijin.

Dok su članovi Štaba bili u Blagaju radi sređivanja stanja u Petom bataljonu, Niko Vještica je 18. maja sakupio kod crkve u Pljevi izvjestan broj pljevskih boraca, među kojima je bilo i četnički nastrojenih elemenata. On je pročitao »rezoluciju« o formiranju četničkog »Gvozdenog bataljona«, a sebe proglasio komandantom.

Na sastanku u Štabu Bataljona »Pelagić« konstatovano je da se situacija odvija loše. Naime, tada se Bataljon »Pelagić« našao praktično okružen četnicima i ustašama. Istaknuto je da u toj situaciji članovi Partije i SKO J-a imaju veliku ulogu, te da moraju služiti za primjer u svakom pogledu. Borcima je trebalo objasniti da borba protiv četnika ima isti značaj kao i borba protiv okupatora i ustaša. Komunisti su ozbiljno shvatili zadatke. Iako malobrojni, njihov uticaj bio je veliki.

Tih dana nije postojala veza sa Operativnim štabom za Bosansku krajinu niti sa bilo kojom partizanskom jedinicom. Zato je zaključeno da se mora što prije iznaći mogućnost za uspostavljanje veze sa Operativnim štabom, kako bi on saznao za najnoviji razvoj događaja na područja Trećeg krajiškog odreda. Osim toga, zauzet je stav da se zatraži povratak Druge čete i Dušana Metlića iz sastava Udarnog protučetničkog bataljona. Pošto nismo tačno znali gdje se nalazi Operativni štab za Bosansku krajinu, bilo je potrebno uputiti nekoga ko će se sigurno probiti preko četničke teritorije i uspostaviti neophodnu vezu. Izvršenje tog zadatka prihvatio je sekretar Sreskog komiteta KPJ Radomir Mitrić. On je sa dva borca već sutradan krenuo na neizvjesno putovanje.

Na sastanku je takođe zaključeno da se jedan vod, ojačan mitraljezom, postavi u blizini Ninića i Vasilića kuća u selu Krčevinama, kako bi mogao osmatrati pokrete četnika prema našoj teritoriji i dočekati ih u slučaju potrebe. Komandant odreda Rade Marijanac i ja otišli smo sutradan ujutru kod Ninića kuća i rasporedili taj vod. Mitraljezac je bio Vaso Damjanović iz Prve čete. Dvogledom smo osmatrali grupu četnika na Maglića glavici, lijevo od rijeke Janja. Druga grupa nalazila se u Osoju, kod Maglića kuća (iznad Osnovne škole).

Događaji u Blagaju, a potom i u Pljevi, stvorili su mučnu i zabrinjavajuću situaciju na našem ustaničkom području. Narod je osuđivao izdajnike i kolebljivce. Odmah poslije formiranja četničkog »Gvozdenog bataljona« uspjeli smo da noću preselimo odredsku bolnicu iz Kozila u Glogovac. U bolnici je, osim ranjenika, bilo i boraca bolesnih od tifusa. Naš ljekar, dr Franc Klajnhapel, bio je takođe teško bolestan. Lijekova protiv tifusa nismo imali. Bolesnog doktora prebacili smo privremeno u selo Natpolje, blizu Prve čete, kako bi se moglo više učiniti da što prije ozdravi.

Bez obzira na četničku izdaju i teškoće koje su iz toga proisticale, Bataljon »Pelagić« ostao je u cjelini partizanski (iako je iz njega otišlo oko 120 najboljih boraca u Udarni protučetnički bataljon). U najtežim danima, za vrijeme raspada Petog bataljona i pojave četničkog »Gvozdenog bataljona«, političko jedinstvo u Bataljonu »Pelagić« bilo je na visini. Istina, u Trećoj i Četvrtoj četi pojavili su se tih dana pojedini kolebljivci, ali oni nisu ostavili bilo kakav negativni uticaj na Bataljon kao cjelinu. Četnici su preko svojih kanala i pojedinih kolebljivaca uporno nastojali da ove dvije čete postanu njihove, ali u tome nisu uspjeli.

U prvoj polovini juna, dok sam se nalazio u Jelovcu, kurir Četvrtе čete donio mi je pismo koje je dospjelo iz četničkog »Gvozdenog bataljona«. Donio ga je jedan četnik iz Pljeve, a bilo je adresovano Štabu Bataljona »Pelagić«. U pismu su četničke vođe poručivale da su oni naša braća i nemaju namjeru da se bore sa braćom Srbima, da samo žele da očiste naš bataljon od ustaša i »Turaka«, koji su se nalazili u našim jedinicama. Radilo se u stvari o grupi boraca Muslimana i Hrvata koji su iz Jajca došli u naše jedinice i na teren, a koji su bili članovi i kandidati KPJ, članovi SKOJ-a i aktivisti NOP-a.

Analizirajući konkretnu situaciju, došli smo do zaključka da će udružene neprijateljske snage - ustaše, domobrani i četnici - vjerovatno pokušati da nas napadnu. Tih dana bili smo u Štabu samo Makso Dakić i ja. Đoko Jokić ponovo se razbolio i počeo da izbacuje krv iz pluća. Ni Štab odreda nije funkcionisao kao cjelina, jer su se u njemu nalazili samo Simo Šolaja i sekretar Drago Vidović. Radomir Mitrić nije se još bio vratio s puta u Podgrmeč.

Makso i ja donosili smo odluke samoinicijativno, zavisno od situacije. Makso je često išao u Prvu četu kako bi preko Voda za vezu u Šedincu i naših tajnih kanala uspostavio kontakt sa komunistima i rodoljubima u Jajcu. Ja sam najčešće posjećivao četu Mirka Grabeža na Orahovici. Ustaše iz Jajca su gotovo svakodnevno napadale preko Čusine tu četu, želeći da se probiju prema selu Gorici. Ali, njihovi nasrtaji su uspješno odbijani. Česte borbe, slabi uslovi ishrane i smještaja uveliko su iscrpili borce, pa su zbog toga neki i dezertirali. Naredili smo Trećoj četi, lociranoj u Podobziru, da ruši prugu Jajce - Donji Vakuf kad god joj mogućnosti to dozvole, kako bi se razvukle neprijateljske snage koje su vršile pritisak na četu Mirka Grabeža i težile da se probiju na Goricu. No, bez obzira na sve teškoće, Grabežova četa je izdržala na tom položaju i uspješno branila slobodnu teritoriju. Ta četa nije dugo imala političkog komesara. Zahvaljujući odanosti, autoritetu i ugledu komandira Mirka Grabeža, borci iz njegove čete nisu pristupili četnicima. Mirko je dugo bio i komandir i politički komesar.

Treća četa iz Podobzira svakodnevno je slala vod boraca u pravcu Donjeg Vakufa (Slatina, Rasavci, Koščani, Vukovo i druga sela) radi izviđanja i obezbjeđenja. Preko pomenutih sela otpočeo je šverc sa slobodnom teritorijom Janja. U tu rabotu bili su umiješani i pojedini članovi Komande Treće čete, zbog čega su komandir i njegov zamjenik ubrzo smijenjeni.

Krajem maja 1942. godine iz odredskog zatvora u Glogovcu pobjegao je u Jajce izdajnik Cvijan Popović. Ustaše su od njega dobile dosta podataka o našoj vojsci, pa smo morali pooštriti budnost u jedinicama i na cijeloj slobodnoj teritoriji Janja. Iz svih izvještaja koje smo tih dana dobijali moglo se zaključiti da neprijatelji vrše pripreme za napad na nas sa svih strana. Tada se u Jajcu nalazilo oko 1500 ustaša i nekoliko stotina domobrana, u Mrkonjić-Gradu oko 600 ustaša i domobrana, a u Donjem Vakufu oko 150 domobrana. Čestom Jajce - Mrkonjić-Grad odvijao se redovan saobraćaj. Četa Nike Okulića bila se povukla u selo Stupnu.

Ponovo smo dobili prijeteće pismo od četnika, po sadržaju slično prethodnom. Isti kurir donio mi je i pismo od političkog komesara Četvrtе čete iz Volara. Bilo je to obavještenje o političkom stanju u toj četi, posebno o ponašanju

i djelovanju harangera i četničkih simpatizera (Pavle Gajić, Borko Prnjo i Pero Ošep). Oni su poskidali sa kapa petokrake i stavili četničke kokarde. Među njima je prednjačio Pavle Gajić i Nikola Nikolaš, koji se svakodnevno sastajao s četnicima. Komesar je u pismu tražio da se oni razoružaju, jer svojom nedisciplinom negativno utiču na ostale borce, šire četničku propagandu i lažnu vijest da je naša Druga četa izginula u borbama kod Banjaluke, te da se doskorašnji komandant Bataljona »Pelagić« Dušan Metlić Metlo priključio četnicima.

Zbog takvog stanja odlučili smo da povučemo Četvrtu četu u Natpolje, tj. daje odvojimo od neposrednog uticaja četnika i što prije uključimo u borbu protiv neprijatelja. Nametnulo se i pitanje da li će ta četa, s obzirom na delikatnu situaciju i političko stanje u njoj, htjeti da napusti Volare bez komandira. Krsto Prole je uživao veliki ugled u svojoj četi i među stanovništvom. Njegova naređenja borci su izvršavali bez pogovora. Zato je Prolu trebalo nekako dovesti u Četu iako je bio bolestan. Makso Dakić je preuzeo taj zadatak. Otišao je Nišića kući, oboljelog komandira stavio na konja i s njim došao u Volare. Komandir je izvršio smotru boraca i naredio pokret. Četa je pod crvenom zastavom i pjevajući došla u Natpolje. Tu je ubrzo izvršena smotra Prve i Četvrte čete, i omladinskih četa.

Poslije te smotre, Makso Dakić govorio je borcima o vojno-političkoj situaciji na teritoriji Trećeg krajiškog odreda. Oštro je upozorio da je povezivanje i šurovanje sa četnicima nedozvoljeno, zaprijetivši da će eventualni prekršioći biti odmah razoružani. Pored ostalog, Dakić je podvukao da smo mi narodna vojska, koja se bori protiv svakog neprijatelja, pa i protiv četnika, daje Niko Vještica postao izdajnik svoga naroda i naše borbe, da ima uza se oko 50 zavedenih boraca i da onaj ko neće da se bori protiv četnika, odmah izađe van stroja i preda pušku, pa neka ide Niki Vještici, a može i komandantu 5. bataljona. Potom sam ja govorio o samovolji i nedisciplini nekih boraca, o izradi i stavljanju kokardi, skidanju petokraka sa kapa i nekim drugim pojavama.

Još za vrijeme smotre jedinica došli su Jovo Milovac i Cedo Vranić iz Strojica i obavijestili nas daje Nemanja Vlatković živ i zdrav, te da se nalazi u selu Miličićima. To je bila prva vijest o Nemanji otkako je otišao u Blagaj radi raščišćavanja nepovoljne situacije u Petom bataljonu.

Od članova Štaba Odreda jedino se Simo Šolaja stalno nalazio na našem području. Četvrti četa je pod njegovom komandom, 9.6. 1942. izvršila napad na ustaško-domobransku posadu kod kanala koji je odvodio vodu iz Velikog plivskog jezera za električnu centralu u Jajcu.

Noću 21/22. jula, Prva i Druga četa Bataljona »Pelagić« zarobile su domobransku stražu u Bravnicama, koja je čuvala drum i željezničku prugu od Jajca ka Vincu. Zarobljeni domobrani pušteni su sutradan kućama, dok je razvodnik straže Šaban Kovač po svojoj želji ostao u partizanima. Iste noći napadnuto je ustaško uporište Cvitkovac. Prilikom tog napada poginuo je španski borac Stipo Đerek, član KPJ. Đerek je bio neobično skroman i odvažan borac Druge čete Bataljona »Pelagić«.

Istog mjeseca, dosta jake ustaške i domobranske snage napale su naše jedinice na Orahovici. Borba je vođena cio dan, ali neprijatelj nije uspio da se probije na Goricu. Naši borci su sa Orahovice i Vukova kamena prešli iz odbrane u napad i natjerali neprijatelja u bjekstvo. Treća četa prekinula je 11. juna željezničku prugu Donji Vakuf - Jajce, između stanica Doganovci i Barice.

Pošto smo bili izloženi stalnom pritisku neprijatelja, koji je težio da se sa raznih strana, probije i ovlada slobodnom teritorijom Janja, ukazala se potreba za jednom jedinicom koja bi mogla brzo da se prebacuje sa položaja na položaj (prvenstveno za borbu protiv četnika). Zbog toga je, po uzoru na Udarni bataljon, formirana Udarna četa od odabranih boraca, većinom komunista i skojevaca, koji su se dobrovoljno javili i izrazili spremnost za odlučnu borbu protiv

četnika. Četa je formirana polovinom juna od oko 70 boraca iz Bataljona »Pelagić«, a za njenog komandira postavljen je Dušan Rakita. Izbor boraca za Udar-
nu četvu vršenje u dogovoru s komandirima i političkim komesarima četa. Osim
pušaka i bombi, imala je dva puškomitraljeza. Nakon formiranja Udarne čete i
njenog dolaska na položaj u Donje Mujdžice, četnici iz »Gvozdenog bataljona«
prestali su da nam šalju prijeteća pisma. Zajedno sa tri čete Bataljona »Pelagić«,
Udarne četa je uspješno štitila slobodnu teritoriju Janja.

Pošto su Nemanja Vlatković i Rade Marijanac došli u Čuklić, održan je za-
jednički sastanak Štaba Trećeg krajiškog odreda i Štaba Bataljona »Pelagić«.
Tom prilikom su Rade i Nemanja govorili o događajima u Blagaju i Pljevi, te o
napadu četničkog »Gvozdenog bataljona« na Livanjski bataljon u selu Vidimli-
jama kod Glamoča. Saopštena je i vijest daje komandant 5. bataljona razoružan
od strane Drvarskog Udnog bataljona i upućen u Operativni štab za Bosansku
krajinu. Zaključili smo, pored ostalog, da Bataljon »Pelagić« pojača napade na
neprijateljska uporišta oko gradova.

Tog dana se vratio Radomir Mitrić, sekretar Sreskog komiteta KPJ, nakon
boravka u Operativnom štabu za Bosansku krajinu. On nam je donio izvještaj
o oslobođenju Prijedora, formiranju Prve krajiške udarne brigade, aktivnosti
partizanske avijacije i drugim događajima. Održan je i sastanak svih komunista
Bataljona, kojim je rukovodio Mitrić. Analizirali smo vojno-političku situaciju
na teritoriji i političko stanje u vojsci. Istaknuta je potreba da Bataljon »Pelagić«
bude ofanzivniji prema neprijatelju, jer bi to doprinosilo jačanju borbenog
morala u jedinicama.

Kao zamjenik komandanta Odreda, Šolaja se često nalazio u četama Ba-
taljona »Pelagić« i u Udarnoj četi. S njima je išao u borbene akcije. Rukovodstvo
četničkog »Gvozdenog bataljona« stalno mu je slalo poruke da se slobodno vrati
u Pljevu, tvrdeći da mu se neće desiti ništa loše. Namjera četnika bila je, u stvari,
da Šolaju uhvate na prevaru i predaju ustašama u Mrkonjić-Gradu. Ta akcija pri-
premana je po nalogu Uroša Drenovića. Predviđajući tu zamku, govorili smo Šo-
laji da ne ide među četnike. Simela je, ipak, odlučio da pođe u Pljevu. Rekao je
da će se odmah vratiti. Predlagao sam mu da s njim pođe nekoliko boraca iz
Udarne čete. On je to odbio bez razmišljanja smatrajući da borci kojima je do-
nedavno komandovao neće uperiti oružje na njega. Međutim, četnici su ga u
kući iznenadili i razoružali, a potom povelj preko mosta na Plivi. Spašen je u po-
sljednem trenutku zahvaljujući brznoj i odlučnoj intervenciji grupe boraca
iz Pljeve.

O pokušaju zarobljavanja Sime Šolaje saznali smo odmah preko Udarne
čete, koja se nalazila u Mujdžicama. To nas je sve uzbudilo, jer je Simo bio neo-
bično omiljen i cijenjen u našim jedinicama i selima. Kad se ponovo vratio u Ba-
taljon »Pelagić«, nastalo je pravo veselje. Nekoliko dana kasnije Šolaja je sa Čet-
vrtom četom i dijelom Prve čete našeg bataljona izvršio napad na selo Selište
u blizini Vinca, na lijevoj obali Vrbasa. Stari hafiz Hrustan Karaga poklonio je
svog konja Šolaji i poželio mu dug život i nove pobjede u borbi protiv neprija-
telja.

Tih dana je neprijatelj bombardovao selo Podobzir, gdje je boravila Treća
četa. Jedna bomba pogodila je kuću Trivuna Joviševića i usmrtila tri osobe. Po-
tom je bombardovano selo Čuklić. Razorena je kuća Pere Gajića, u kojoj je prije
toga bio smješten Štab Bataljona »Pelagić«. Jedna osoba je poginula, a nekoliko
ih je ranjeno. Bombardovano je i selo Gornji Močioci, u neposrednoj blizini po-
ložaja Druge čete, ali tu nije bilo žrtava. Neprijateljski avioni napadali su takođe
Goricu i Natpolje. Sigurno su znali da se Prva četa nalazi u Jusupovom dolu, jer
su u njenoj neposrednoj blizini pogodili dvije kuće. Bombardovana je i baraka
Voda za vezu u Šedincu. Tom prilikom povrijeđeno je nekoliko civila. Poginula

je i jedna desetogodišnja djevojčica. Nešto ranije bombardovano je selo Volari, gdje su poginuli jedan seljak i borac Četvrtе čete Petar Prpić.

Jednog dana oko 10 sati (mislim da je to bilo 26. juna) začuli smo borbu kod Čardaka i ispod planine Smiljevca. Pucnjava se postepeno približavala Pljevskim Podovima. Obaviješteni smo da dolazi Dušan Metlić sa svojom četom iz Udarноg bataljona i da usput vodi borbu protiv četnika. Našoj radosti nije bilo kraja. Narod i borci počeli su da se vesele kao daje kraj rata. Borba još nije bila završena, a nekoliko boraca stiglo je kod nas u Jelovac. Rekli su nam daje stigao ne samo Metlo sa četom već i Drvarski udarni bataljon pod komandom Slavka Rodića, zamjenika komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu.

Drvarski udarni bataljon i Metličeva četa stigli su u pravi čas. Neprijateljske jedinice već su bile u pokretu prema slobodnoj teritoriji Janja, koju su branile relativno male partizanske snage. Već 27. juna održanje u Strojicama sastanak štabova Udarноg bataljona i Bataljona »Pelagić«. Štab Bataljona »Pelagić« predstavljali su komandant Dušan Metlić Metlo i operativni oficir Makso Dakić, a sastanku su još prisustvovali sekretar Okružnog komiteta KPJ Gojko Rodić i sekretar Sreskog komiteta KPJ, Radomir Mitrić. Na tom značajnom skupu razrađen je plan napada na četnike. Međutim, četničke i ustaško-domobranske snage preduhitrile su nas 28. juna ujutro napadom na Udarни bataljon i janjsku Udarну četу na Popužama. Tada je iznenadno povelika grupa boraca »Gvozdenog bataljona«, koji se nisu mirili sa četničkom izdajom, napala s leđa domobransku satniju, dok je grupa četnika s Nikolom Vješticom i Mitrom Trivunčićem pobjegla u šume prema Čardaku. Zaplijenjeno je dosta ratnog materijala i opreme, pa i jedan top.

Od boraca koji nisu htjeli da pristupe četnicima formiranje Dobrovoljački bataljon »Iskra«, u sastavu Trećeg krajiškog odreda, za čijeg komandanta je ponovo postavljen Simo Šolaja. Bio sam prisutan kad je Slavko Rodić formirao na Kozilima taj novi bataljon, sastavljen od Pljevaca. Istog dana, na Kozilima, sekretar Okružnog komiteta KPJ, Gojko Rodić saopštio mi je da će Milan Ilić ponovo doći za pomoćnika političkog komesara Bataljona »Pelagić«. Bilo mi je drago što je Milan postavljen na tu dužnost, jer je on imao mnogo više iskustva u partijskom radu od mene. Prije toga je bio u Udarном bataljonu i Prvoj krajiškoj brigadi. Sa Milanom sam se odlično slagao u svemu. Rad s ovim iskusnim političkim rukovodiocem ostao mi je u nezaboravnoj uspomeni.

Jake ustaško-domobranske snage, potpomognute artiljerijom i avijacijom, napale su Bataljon »Pelagić« 30. juna rano ujutru. Dvije satnije domobrana krenule su prema položajima Četvrtе čete. Dvije domobranske i jedna ustaška satnija, nastupajući preko brda Ćusine (u pravcu Orahovice i Gorice), napale su položaje čete Mirka Grabeža. Vod domobrana, ojačan topom, krenuo je preko Šedinca prema Prvoj četi. Satnija ustaške milicije uputila se preko Ravne gore prema položajima Prve čete. Dvije satnije (ustaška i domobranska) krenule su od Doganovaca preko Ljuše ka položajima Treće čete. Neprijateljska avijacija bombardovala je i mitraljirala u više navrata naše položaje. Treća i Četvrta četa, nakon nekoliko sati uporne borbe, razbile su i protjerale neprijatelja sa slobodne teritorije. Sličan uspjeh postigla je i Prva četa.

Najžešća borba vođena je na Orahovici, koju smo nekoliko puta gubili i ponovo zauzimali najuriš, iako je neprijatelj bio mnogo nadmoćniji u ljudstvu i naoružanju. Pred samu noć, ustaško-domobranske satnije povukle su se pod borбом ka Jajcu. Drvarski udarni bataljon nije učestvovao u tim okršajima jer se zatekao na odmoru u Strojicama.

Tom pobjedom Bataljona »Pelagić« i Drvarskog udarnog bataljona na Popužama i Kozilima u borbi protiv četnika konačno je razbijena tromjesečna blokada Janja i sačuvana slobodna teritorija. Prema izvještaju jajačke partijske or-

ganizacije prije tog napada, koji je poslat Sreskom komitetu KPJ u Janj, napad udruženih neprijatelja - ustaša, domobrana i četnika - očekivan je 28. juna. Nismo mogli saznati zbog čega je uslijedio dva dana kasnije.

Naš bataljon je, dakle, izdržao sve pritiske i napade, ostao partizanski i sačuvao slobodnu teritoriju Janja okruženu raznim neprijateljima. To smo postigli zahvaljujući nepokolebljivosti i jedinstvu članova KPJ i ostalih pripadnika Bataljona, kao i uzajamnom povjerenju boraca i naroda na oslobođenoj teritoriji.

Ni njemački general-lajtnant Jonhan Fortner, komandant 718. pješadijske divizije, nije mogao zaobići dio istine o nama i našoj borbi. On je u izvještaju od 12. oktobra 1942. godine napisao i sljedeće: »Još dosta dugo prije početka prepada partizana na Jajce, bilo je poznato da je jugozapadno od Jajca, u rejonu doline Janja, bila formirana takozvana 'Samostalna sovjetska republika Janja'. Poznati vođa 'Tito' je ovdje organizovao svoje brigade i s njima preduzima napadne akcije na sve strane... Organizacija i naoružanje ovih raznih brigada u ovoj 'Sovjetskoj republici' napreduje zadivljujuće...«

Naše čete su početkom jula stalno bile u akcijama. Četvrta četa kontrolisala je cestu Jajce - Jezero - Mrkonjić i onemogućavala da se neprijateljski saobraćaj odvija nesmetano. Zbog toga su ustaško-domobranske kolone i grupe bile povremeno prisiljene da idu za Mrkonjić-Grad i, obratno, preko Crne Rijeke. Prva i Druga četa porušile su prugu Jajce - Donji Vakuf kod sela Cipića, u dužini oko dva kilometra. Potom je Prva četa stalno ometala opravku pruge, tako dajući neprijatelju u to vrijeme javno obavještavao o paralisanosti saobraćaja na pomenutoj relaciji.

Radomir Mitrić saopštio mi je početkom jula daje iz Jajca dobio izvještaj, prema kojem su veće partizanske snage porušile prugu od Ivan-sedla do Konjica, te da u Sarajevu kruži vijest kako je oko 7000 partizana, među kojima ima dosta žena, prošlo u pravcu Prozora. Iako neprovjerena, ta vijest nas je mnogo obradovala.

Nekoliko dana kasnije došao je kod nas Košta Nađ, komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu, radi obilaska Bataljona »Pelagić«. On je potvrdio pomenutu vijest i rekao da su tamo srpske i crnogorske brigade, pod komandom Vrhovnog štaba. Drug Nađ je tada održao sastanak sa članovima Štaba Trećeg krajiškog odreda i Štaba bataljona »Pelagić«. Najprije je izložio vojno-političku situaciju na području Operativnog štaba za Bosansku krajinu, a potom govorio o oslobođenju Prijedora i ofanzivi na Kozaru. Iz njegovog izlaganja moglo se zaključiti kako su organizovane partizanske jedinice, kolika je veličina i snaga naše vojske. Na tom sastanku bili su i komandiri Sedme i Osme čete Bataljona »Iskra«, Milko Suknjaja i Niko Okulić.

Sredinom jula, tačnije 12. ili 13, Treća četa izvijestila je Štab Bataljona da se čuje borba na desnoj obali Vrbasa, oko Bugojna i Donjeg Vakufa. Istovremeno je tražila odobrenje da tamo uputi desetine boraca, koja bi ispitala ko se bori. Razmatrajući taj izvještaj i zahtjev, zaključili smo da naši borci ne prelaze Vrbas. Naredili smo Trećoj četi da pošalje jedan vod u selo Slatinu, nadomak Donjeg Vakufa, kako bi postojećim tajnim kanalima ispitao o čemu se radi. Taj izvještaj predočili smo Nemanji Vlatkoviću.

Koliko se sjećam, Druga proleterska brigada prešla je rijeku Vrbas 15. jula u rejonu željezničke stanice Barice i susrela se u selu Slatini sa dijelom Treće čete Bataljona »Pelagić«. To je bio prvi dodir proleterskih brigada sa krajiškim partizanima. Tog dana je kurir Treće čete donio dopis iz Štaba Druge proleterske brigade, upućen Štabu Bataljona »Pelagić«, sa molbom da im se uputi obavještenje postoji li mogućnost da se negdje smjesti brigadna bolnica, jer imaju dosta ranjenika. Prema tom dopisu, Brigada je napadala željezničku stanicu Oborci, nedaleko od Donjeg Vakufa, gdje im je poginuo komandant jednog bataljona

(Dušan Dugalić), a dosta boraca je ranjeno. Dopis su potpisali komandant Brigade, Ljubodrag Đurić i politički komesar, Milinko Kušić. O svemu tome odmah smo upoznali Štab našeg odreda. Dogovorili smo se da Brigadi predložimo da ranjenike prebaci u Glogovac, gdje postoji zgrada za smještaj, te da može koristiti našu četvu iz Podobzira kao pomoć. Komandi te ćete odmah smo dali potrebna uputstva.

Vijest o dolasku proletera brzo se pronijela širom Janja i izazvala izuzetno raspoloženje. Narod je sa svih strana nosio hranu ranjenicima. Sutradan je održan sastanak u Štabu Bataljona »Pelagić« u Jelovcu, kojem su prisustvovali Rade Marijanac, Nemanja Vlatković, Simo Šolaja, Dušan Metlić, Milan Ilić i ja. Ne sjećam se da li je tu bio još neki od rukovodilaca. Na tom sastanku dogovorili smo se da proletere dočekaju i požele im dobrodošlicu drugovi Marijanac, Vlatković, Šolaja, Metlić i Ilić. Trebalo je da odu u Štab Druge proleterske brigade, gdje bi istovremeno informisali njene rukovodioce o vojno-političkoj situaciji na teritoriji Trećeg krajiškog odreda.

Pomenuti drugovi otišli su 17. jula u Slatinu i tamo se sastali sa članovima Štaba Druge proleterske brigade. Marijanac i Vlatković govorili su im o vojno-političkoj situaciji na području Trećeg krajiškog odreda i u Bosanskoj krajini. Kad se vratio iz Šlatine u Jelovac, Šolaja mi je s velikim oduševljenjem pričao o proleterima. Posebno je isticao njihovo naoružanje i disciplinu.

Koliko se sjećam, već sutradan je održan partijski sastanak u Štabu Bataljona »Pelagić«, na kojem su osim Milana Ilića i mene bili Milan Stupar, Stojan Jandrić i još neki članovi Partije. Razmatrali smo stanje u Bataljonu »Pelagić«, posebno u vezi sa novonastalom situacijom. Konstatovano je da se u četama osjeća veoma dobro moralno-političko stanje i istaknuto da su borci i narod primili vijest o dolasku proletera s velikim oduševljenjem. Takođe smo razgovarali o prijemu u Partiju drugova koji su to zaslužili svojom borbenošću, ponašanjem i ostalim kvalitetima. Najviše su spominjani Dušan Metlić i Simo Šolaja. Ja sam obavijestio drugove o svom razgovoru s Dušanom Metlićem prije njegovog odlaska u Udarni protučetnički bataljon, kad mi je rekao da se još ne smatra sposobnim za člana KPJ, ali da će odlučno i savjesno izvršavati sve zadatke koji mu budu postavljeni, isto kao daje komunista. Pošto je Simo Šolaja pripadao Drugom bataljonu, zaključeno je da o njemu treba razgovarati sa sekretarom Sreskog komiteta, Radomirom Mitrićem i sa sekretarom Okružnog komiteta, Gojkom Rodićem. Novoizabrani sekretar partijske ćelije, Milan Ilić zadužen je da posebno razgovara s Dušanom Metlićem.

Druga proleterska brigada ostala je na području Donjeg Vakufa do 24. jula, kada je po naređenju Vrhovnog štaba otišla na odmor u selo Blagaj kod Kupresa. Njeni borci bili su iscrpljeni u borbama koje su danonoćno vodili na nepoznatim terenima oko Donjeg Vakufa...

Na poziv Vrhovnog štaba, Rade Marijanac otišao je 23. jula na Cincar-planinu, a Nemanja Vlatković sastao se 25. jula u Štabu Druge proleterske brigade sa članom Vrhovnog štaba Sretenom Zujevićem Crnim. Govoreći Nemanji o predstojećem napadu proleterskih brigada na Kupres, Crni je predložio da Štab Trećeg krajiškog odreda uputi tamo dio svojih snaga. Komandant Druge proleterske brigade, Ljubodrag Đurić saopštio je Nemanji da je njemu (Đuriću) komandant četničkog »Gvozdenog bataljona«, Nikola Vještica uputio pismo, u kojem predlaže saradnju i moli da se sastanu radi dogovora.

Nakon dva dana održanje sastanak u Štabu Bataljona »Pelagić«, na kome su bili prisutni članovi Štaba odreda i Štaba Bataljona. Na tom sastanku određene su jedinice koje treba da idu na Kupres. Pored proleterskih jedinica, iz sastava Trećeg krajiškog odreda određeni su da učestvuju u borbi za Kupres: Udar-na četa, sa oko 80 boraca, dijelovi Prve, Druge Treće i Četvrte čete Bataljona »Pe-

lagić« u jačini od oko 90 boraca, Četvrti i Peta četa Bataljona »Iskra« u jačini od oko 120 boraca, kojima je tada komandovao Simo Šolaja i Kupreška četa. Takođe je zaključeno: da, kada počne borba na Kupresu, Bataljon »Pelagić« organizuje rušenje pruge Jajce - Donji Vakuf kako neprijatelj ne bi mogao poslati pomoć svom garnizonu u Kupres, da sa jedinicama koje idu na Kupres ide komandant Bataljona Dušan Metlić-Metlo i Simo Šolaja, a da politički komesar Bataljona »Pelagić« Stupar Vaskrsije, organizuje rušenje pruge. Zaključci sa tog sastanka su izvršeni. Kada sam se vratio sa rušenja pruge, Milan Ilić mi je saopštio da Kupres nije oslobođen i da su poginuli Dušan Metlić - Metlo i Simo Šolaja. Tih dana vladala je velika tuga kod boraca i naroda Janja, Pljeve, Kupresa, pa i cijele Bosanske krajine, zbog nestanka dva istaknuta borca i komandanta Bataljona Trećeg krajiškog odreda. Sreski i Okružni komitet KPJ izdali su proglas narodu o pogibiji Metlića i Šolaje. O njihovoj pogibiji, narod toga kraja spjevao je pjesme.

Važno je na kraju istaknuti, da je dolazak Vrhovnog štaba i druga Tita sa proleterkim jedinicama imao ogroman značaj za dalji razvoj ustanka kod nas, kao i u cijeloj Bosanskoj krajini. Data nam je pomoć, kako u vojničkim kadrovima tako i političkim. Ti kadrovi prenosili su svoja iskustva u radu i organizaciji Partije, vojske i narodne vlasti. Sa proleterima došao je i sveštenik Blažo Markovčić, koji je krstio djecu po selima Janja i Pljeve, što je tada za nas imalo veliki politički značaj. Time je opovrgnuta četnička propaganda, da partizani - komunisti ne daju krstiti djecu, slaviti slavu i vršiti druge vjerske obrede.

Radomir Mitrić

PARTIZANSKI TELEFON

Od polovine decembra 1941. godine do početka aprila 1942. godine bila je uspostavljena telefonska veza između Prve i Druge čete Bataljona »Pela-gić«. Čete su se nalazile udaljene jedna od druge oko jedan i po kilometar - dijelilo ih je samo Grbavičko polje. Dva telefona sa poljskom centralom i telefonskom žicom zaplijenjeni su prilikom oslobođenja Šipova 27. avgusta 1941. godine. U septembarskoj ofanzivi na Janj i Pljevu 1941. godine, telefoni su sa ostalom opremom sačuvani. U Štabu Bataljona razmišljalo se da se Štab Bataljona poveže telefonom sa nekom od svojih četa, ali ta zamisao nije bila ostvarena jer nije bilo dovoljno telefonske žice niti se u to vrijeme mogla nabaviti. Najbliža četa nalazila se udaljena od Štaba Bataljona oko 5 km, a žice je bilo oko 2 km. Zato je odlučeno da se uspostavi telefonska veza između Prve i Druge čete. Za postavljanje telefonske linije određena je najkraća trasa. Telefonska žica postavljena je na obično koplje zabodeno u zemlju. Sav posao oko postavljanja telefona izveli su borci koji su u bivšoj jugoslovenskoj vojsci služili kadrovski rok u jedinicama za vezu. Većina boraca Prve i Druge čete tada je prvi put vidjela telefon i oni su s velikom radoznalošću pratili rad na postavljanju telefona i znatiželjno očekivali da vide kako se to može razgovarati preko žice.

Prva i Druga četa imale su zajedničke zadatke - da onemoguće prodor neprijatelja iz Jajca i Jezera preko Gorice i Šedinca na slobodnu teritoriju, a vrlo često su izvršavale zajedničke napade na neprijateljska uporišta oko Jajca i izvodile diverzantske akcije na željezničku prugu između Jajca i Vinca. Te zime dijelovi Prve i Druge čete često su naizmjenično odlazili na područje Mrkonjić-Grada, gdje su zajedno sa ostalim našim jedinicama držale grad u blokadi. Na Grbavičkom polju ostajale su manje snage, pa je telefonska veza između njih bila od velike koristi, naročito kada se radilo o odbijanju neprijateljskog napada.

Komande četa telefonom su se međusobno obavještavale o kretanju naših patrola i njihovom zapažanju, kao i o pokretu neprijatelja. Kada bijedna od četa saznala podatke o neprijatelju i njegovom pokretu, obavještavala bi drugu četu i zajedno bi organizovale napade.

Često su se komande četa dogovarale o preduzimanju zajedničkog napada na neprijateljske komunikacije i o drugim akcijama.

Kada su se borci upoznali s radom telefona, počeli su voditi nekorisne razgovore, što se nije moglo izbjeći. Pričali su se razni vicevi i šale, pa čak su jedni drugima i pjevali. Sve je to bilo na drugarskoj osnovi i nikada zbog toga nije došlo do spora među borcima.

Zima 1941/42. godine bila je vrlo teška. Napadao je veliki snijeg, a često su u ovom planinskom kraju bile velike mećave. Preko Grbavičkog polja nije bilo označenog puta, pa su i najbolji poznavaoči ovog terena za vrijeme mećave mogli u njemu zalutati. Zato je između ove dvije čete telefonska linija služila kao putokaz. Pored linije je uspostavljena prtljaga pa su i po najvećem nevremenu borci Prve čete mogli odlaziti po sledovanje za četu u Štab Bataljona koji se nalazio u selu Čukliću.

Telefonska veza između četa funkcionisala je do 7. aprila 1942. godine. Tada je Druga četa ušla u sastav Udarnog protivčetničkog bataljona i za duže vrijeme napustila je teren Grbavičkog polja. Poslije ukidanja telefonske linije između ovih četa, telefoni su dati na korišćenje vodu za vezu Bataljona »Pelagić«, koji je imao zadatak da prikuplja podatke o neprijateljskim snagama u Jajačkom garnizonu i okolnim uporištima i da izvodi manje diverzantske akcije. Vod za vezu često se ovim telefonima povezivao na telefonsku mrežu i prisluškivao razgovore koji su se vodili između raznih službi i organa vlasti NDH iz Jajca sa drugim gradovima. Ova naša veza vjerovatno spada među prve partizanske telefonske veze.

Vaskrsija Stupar

SJEĆANJE NA DOKU JOKIĆA

Jbkić Đorđe Đoko rođen je 13. maja 1913. godine u selu Natpolju, u siromašnoj seljačkoj porodici kao šesto dijete oca Laze i majke Joke. Kao dijete, prije osnovne škole ispoljavao je veliku radoznalost. Pohađao je osnovnu školu, koja se tada nalazila u selu Glogovcu, udaljenom desetak kilometara od njegovog rodnog sela.

Kao đak osnovne škole isticao se bistrinom i prednjačio u učenju i odnosu prema ostalim đacima. Bio je druželjubiv, pa su ga zbog toga njegovi drugovi cijenili i voljeli. Osnovnu školu završio je 1927. godine kao odličan đak. Dalje školovanje nije mogao da nastavi jer su mu roditelji bili jako siromašni. Zbog toga je Đoko morao da ostane kod kuće, da čuva svoju i tuđu stoku i na taj način pripomogne siromašnim roditeljima u izdržavanju brojne porodice. Vršio je pritisak na roditelje da mu na neki način omoguće dalje školovanje. Njegova majka Joka umolila je svoga brata Simu Jandrića, koji je tada imao gostionu u Sarajevu, da Doku primi kod sebe. Ujak gaje primio uz uslov da radi u gostionici i da pohađa školu.

Kad je završio prvi razred gimnazije i upisao se u drugi, ujak mu se preselio u Split, gdje ponovo otvara bife. Đoko se upisuje u gimnaziju i završava malu maturu. Danju je odlazio u školu, a po noći radio u ujakovom bifeu, zbog čega nije imao dovoljno vremena za učenje. Zahvaljujući velikoj želji za školovanjem i prirodnoj bistrini, školu je završio u redovnom vremenu.

Iako kod ujaka, osjetio je izrabljivanje, a često i velika ponižavanja i sumnjičenja. U Splitu se povezao s naprednim lučkim radnicima, koji su ga upoznali s organizacijom sindikata i radničkim pokretom.

Zbog surovog odnosa prema njemu, bježi od ujaka i prelazi kod radnika koji ga prihvataju, ali mu nisu mogli naći odgovarajuće zaposlenje, već su ga savjetovali da otputuje kod roditelja, a za prevoz su mu kupili kartu.

Po dolasku u rodno selo, nastavlja da čuva stoku i pomaže roditeljima u obradi zemlje. On pokušava na sve moguće načine da dobije neku pomoć ili stipendiju da bi mogao da nastavi školovanje, ali bez ikakvog uspjeha. 1936. godine odlazi na odsluženje vojnog roka u Požarevac, gdje se povezuje sa naprednim ljudima, među kojima je bilo sindikalno organizovanih radnika, koji na njega vrše uticaj i upućuju ga u organizovanu borbu radničke klase. Kadrovski rok završio je 1938. godine, kada se ponovo vraća u svoje rodno selo. Te godine uspijeva da se zaposli kao vojni referent u gradskoj opštini u Jajcu.

Na svom poslu Đoko je bio uredan, vrlo pedantan i preduzimljiv. Volio je viceve i šale, pa je uvijek imao društvo oko sebe. Svakodnevno je kontaktirao

s ljudima i upoznao njihove nevolje i sudbine. Uvijek je nastojao da ih razumije i da im pomogne u rješavanju problema. Zbog toga su ga ljudi cijenili i poštovali kao dobrog, vrijednog i humanog službenika.

Pored svakodnevnog posla, Đoko je dosta čitao i nastojao da se što više obrazuje. Čitao je i marksističku literaturu do koje je u to vrijeme mogao doći. Njegov porijeklo, mukotrpan životni put kao i druženje s ljudima naprednih shvaćanja pomoglo mu je da shvati suštinu borbe radničke klase koju vodi KPJ.

Đoko Jokić

Na dužnosti vojnog referenta u Jajcu Đoko ostaje sve do kapitulacije bivše Jugoslavije. U aprilu 1941. godine u Jajcu je uspostavljena ustaška vlast. Ubrzo u Jajce dolazi ustaški stožernik iz Banje Luke, Viktor Gutić, koji okupljenim ustašama govori kako Srbima nema mjesta u NDH. Počinje hajka na Srbe. Pune se zatvori Srbima. Čak i pravoslavna crkva u Jajcu postaje zatvor. Doku njegovi prijatelji obavještavaju da mu prijeti opasnost, zbog čega on sa svojom suprugom i jnalim sinom Milanom bježi iz Jajca kod svojih u selo Natpolje i odmah se povezuje sa drugovima koji vrše pripremu za ustanak.

Kada je 29. jula 1941. godine počeo narodni ustanak, Đoko sa svoja tri brata stupa u redove ustanika. Sa Radomirom Mitrićem i ostalim organizuje prve ustaničke straže prema Jajcu, Jezeru, Sipovu i Donjem Vakufu, organizuje njihovu ishranu, određuje komandire straža i patrole koje izviđaju teren prema neprijatelju. Čitav Janj je za kratko vrijeme postao slobodna teritorija i jedina vlast u njemu je ustanička vojska. Đoko ima pune ruke posla, objašnjava seljacima nastalu situaciju i značaj ustanka pozivajući ih da stupe u ustaničke redove. S Nemanjom Vlatkovićem i Radomirom Mitrićem radi na pripremi i organizaciji ustaničke vojske. Prvom polovinom avgusta 1941. godine, u selu Močioci formira

se bataljon ustaničke vojske Janja od četiri čete, koji dobija naziv »Gorki«. Za političkog komesara izabran je Đoko Jokić. Poslije prvih pobjeda ustaničke vojske nad neprijateljem, petnaestog avgusta na Gorici, Đoko s ostalima priprema napad na Volare i Šipovo. Prije napada na Šipovo Đoko organizuje pregovore sa muslimanskom milicijom u selu Ljoljićima kako bi izbjegao napad milicije s leđa. Bio sam u toj grupi boraca koji su pregovarali s milicijom i tražili od njih da predaju oružje. Đoko nam je davao instrukcije kako ćemo pregovarati.

Prilikom oslobođenja Volara on je spriječio neke borce koji su zbog osvete bili počeli paliti muslimanske kuće, što je bilo suprotno liniji naše borbe. Poslije oslobođenja Šipova, 27. avgusta 1941. godine, Đoko je postavljen za komandanta opštine. U oktobru formiran je Treći krajiški NOP odred, u kojem je Janjski bataljon dobio naziv: Prvi bataljon »Vaso Pelagić«. Ponovo je Đoko postavljen za političkog komesara Bataljona, a Mustafa Ganibegović Ganija za zamjenika političkog komesara.

Krajem oktobra i početkom novembra okružni komitet KPJ za Jajce vrši pripreme za izbor prvih narodnooslobodilačkih odbora na slobodnoj teritoriji Janja. Đoko aktivno učestvuje u ovoj pripremi, odlazi u sela, održava konferencije, objašnjava ulogu i zadatke narodne vlasti. Radi na zbrinjavanju brojnih porodica kojima je neprijatelj popalio i uništio sve što su imali.

Februara 1942. godine održana je oblasna partijska konferencija u Sken-der-Vakufu, na kojoj je prisustvovao i Đoko sa delegatima Bataljona kao politički komesar. Uzeo je aktivnog učešća na konferenciji diskutujući o vojno-političkom stanju u Bataljonu. Odmah po povratku sa konferencije primljen je za člana KPJ. Zbog nježnog zdravlja i čestog pobolijevanja, na njegov zahtjev razriješen je dužnosti političkog komesara Bataljona i raspoređen u Štab Trećeg krajiškog odreda za sekretara Štaba juna 1942. godine. Na toj dužnosti ostao je sve do oslobođenja Jajca septembra 1942. godine, kada je premješten u Operativni štab za Bosansku krajinu, gdje je ostao sve do završetka rata.

U septembarskoj ofanzivi na Janj 1941. godine, okupatori i njihove sluge napravili su pravu pustoš. Na zvjerski način zaklali su 9 članova Dokine porodice: majku Joku, sestru Stanu, snajku i njeno dvoje male djece, kao i strinu i njene dvoje djece. Velike teškoće Đoko i njegova supruga Zora imali su sa sinom Milanom, koji je bio mali. Surovi uslovi rata, slaba ishrana i gladovanja nijesu omogućavali ni najminimalnije uslove za normalan odgoj djeteta. Roditeljska ljubav savladala je ipak sve ove teškoće.

Poslije oslobođenja zemlje Đoko je službovao u Generalštabu JNA u Beogradu, gdje je vršio odgovorne dužnosti sve do svoje smrti 1954. godine. Prerana smrt otrgla je iz naših redova dobrog druga, komunistu i savjesnog pregaoca koji nije žalio sebe u izvršavanju svih zadataka u ratu i poslijeratnoj izgradnji naše zemlje.

Radomir Mitrić

PUT ZA PRIJEDOR

Kada su 17. maja 1942. godine četnički izdajnici Mitar Trivunčić, Nikola Vještica, Risto Marković i drugi izazvali rascjep u Bataljonu »Iskra«, proglasili ga četničkim »Gvozdenim bataljonom« i izabrali štab bataljona na čelu sa Nikolom Vješticom, nalazio sam se u 3. četi, u selu Podobziru. U četu je toga dana došao i Makso Dakić, operativni oficir Štaba Bataljona »Pelagić«. Istog dana predveče došao je kurir i donio pismo od Đoke Jokića, komesara Bataljona »Pelagić«, u kojem obavještava Dakića o događajima u Bataljonu »Iskra«. Pošto smo upoznali komandu čete i komuniste sa događajima u Bataljonu »Iskra«, iste večeri pošli smo u sjedište Štaba Bataljona u selo Čuklić. Odlučili smo da usput svratimo u 1. četu ovog bataljona, gdje smo došli oko 01 sat. Većina boraca nije spavala. Četa je pojačala mjere bezbjednosti. Mi smo tom prilikom razgovarali sa borcima o nastaloj situaciji u Bataljonu »Iskra«, o četničkoj izdaji i njihovoj saradnji s okupatorom i ustašama, kao i o mjerama bezbjednosti. Pred zoru smo došli u sjedište Štaba Bataljona. Tu noć, osim vojničkog obezbjeđenja, nismo mogli ništa drugo preduzeti. Sutradan, 18. maja s Maksom Dakićem i Dokom Jokićem dogovoreno je da ja sa još dva borca, Todom Vujićem iz sela Gorice i Simom Gajića iz sela Čuklića, pođem da uspostavim vezu sa Oblasnim komitetom KPJ ili sa Operativnim štabom za Bosansku krajinu i da ih upoznam sa nastalom situacijom u Petom bataljonu i u Bataljonu »Iskra«. Kao sekretar Sreskog komiteta KPJ ozbiljno sam shvatio situaciju u kojoj smo se našli, pa sam ocijenio da je najsigurnije ako ja pođem da uspostavim tu vezu. Sa mnom su se složili Makso Dakić i Đoko Jokić.

Niko od nas nije znao gdje se nalazi Oblasni komitet i Operativni štab. Znali smo da je negdje na slobodnoj teritoriji Bosanske krajine. Nismo poznavali ni teren koji smo morali proći. Uputili smo se prema Ribniku, a teritoriju između Janja i Ribnika kontrolisali su četnici Uroša Drenovića. Zbog toga smo tu teritoriju morali preći u toku noći.

Na put smo pošli 18. maja poslije podne, a pred zalazak sunca došli smo na Duge njive, gdje se nalazila Sedma četa - Lisinska. Ova četa bila je u sastavu Bataljona »Iskra«, ali se nije priključila četničkom »Gvozdenom bataljonu«. Kada je pao prvi sumrak, krenuli smo iz Sedme čete prema Gerzovu i dalje ka Ribniku. U komandi čete savjetovali su nam kojim putem da idemo kako bi zaobišli selo Gerzovo, gdje se nalazio četnički štab. S nama je do sela Trnova pošla grupa boraca iz Sedme čete. To su bili borci koji su išli u selo Trnovo po djevojku, jer se tada ženio jedan njihov drug iz čete.

Do Ribnika išli smo vrlo oprezno; zaobilazili smo sela jer smo se bojali da ne nađemo na četnike. Čak šta više, nastojali smo da ne izazovemo lavež pasa.

Oružje koje smo nosili bilo je uvijek spremno za upotrebu. Kada smo se spremali za ovaj put, umjesto cipela obuli smo opanke, jer se u opancima lakše kreće, manje se čuju u hodu. Skinuli smo i petokrake zvijezde sa kapa. Kada smo prešli cestu Mlinište - Mrkonjić-Grad, s namjerom da zaobiđemo selo Mednu, pošli smo jednim dolom i izašli u Okandrije blizu rijeke Sane. Tu smo u jednoj usamljenoj kući probudili seljaka i pitali ga za put u Vrbljane i da lije tuda skoro prolazila vojska. Pokazao nam je put i rekao daje sinoć jedna grupa četnika prošla od Vrbljana za Mednu. Seljak nije znao ko smo mi. Nastavili smo put i u samu zoru prešli most na rijeci Sani. Kod mosta se nalazilo nekoliko vodenica, pa smo morali biti oprezni jer su se četnici često zadržavali u seoskim vodenicama. Cim smo prešli most, skrenuli smo udesno, seoskim putem, prema jednoj šumi. Ispred nas se ukazalo jedno malo selo. Blizu sela naišli smo na mali izvor vode s koritima. Bili smo jako umorni, a pred svanuće osvojilo nas je drijemanje. Dok smo se na vodi umivali i odmarali, naišla je jedna žena, koja je bila pošla toru da pomuže ovce. Pitali smo je za put do Ribnika. Pošto je vidjela da ne poznaje teren, pitala nas je odakle smo. Rekli smo joj da smo iz Janja, iz Metličevog bataljona. Potom se ona interesovala na čijoj su strani Metlič i Šolaja. Kada smo joj rekli da su oni partizani, pokazala nam je svoju kuću i rekla daje sačekamo dok ona dođe od tora pa da će nam dati varenike da jedemo. Obećali smo da ćemo je sačekati, ali to nismo učinili, jer smo strahovali da nam ne dovede četnike. Prošli smo kroz selo, a potom nekim šumskim putem izašli nad Ribnik, u koji smo došli izjutra oko 7 sati. U Ribniku sam našao Stola Kovačevića, člana Okružnog komiteta, kojeg sam upoznao sa političkim stanjem kod nas. Od njega sam saznao da se Oblasni komitet i Operativni štab nalaze na sektoru Prijedora. Pošto smo u Ribniku odspavali nekoliko sati, dobili smo vodiča i poslije podne nastavili put. Šumom iznad Siše i preko Bravska stigli smo u Bravsku četu, gdje smo prenoćili.

Put od Ribnika do Prijedora prešli smo za dva dana. Išli smo preko Podgrmeča, a potom smo zaobišli Sanski Most sa zapadne strane i čamcem prešli na desnu obalu rijeke Sane. Nastavili smo put do željezničke stanice Omarska, gdje smo našli pozadinske dijelove naših jedinica. Tu smo prenoćili. Dio puta od Ribnika do Prijedora bio je znatno duži od puta Janj - Ribnik, ali za nas je bio lakši jer smo se kretali po danu preko slobodne teritorije. Još u putu smo saznali da su naše jedinice oslobodile Prijedor sa okolnim mjestima, što nas je mnogo obradovalo. Borci su nam pričali o velikim gubicima neprijatelja, o zaplijenjenoj vojničkoj opremi i naoružanju. Kada smo sutradan 21. maja pošli u Operativni štab, ugledali smo kako se jedan avion spušta na Omarsko polje. Bili smo iznenađeni jer smo vidjeli daje to neprijateljski avion, ali nismo znali zašto se spustio. Pretpostavljali smo da se, možda, spustio zbog kvara. Nešto kasnije saznali smo da je to bio Franjo Kluz, koji je s avionom prebjegao našim jedinicama.

Poslije obavljenog posla u Operativnom štabu, gdje mi je rečeno da će u Janj povratiti Janjsku četu i poslati nam u pomoć još neku jedinicu, nas trojica otišli smo u našu janjsku četu, gdje smo se zadržali nekoliko dana. Dušan Metlič već tada je bio postavljen za komandanta Bataljona, koji je ušao u sastav Prve krajiške brigade. U tom bataljonu nalazila se i Janjska četa. Prisustvovao sam svečanom činu formiranja Prve krajiške brigade u selu Lomovitoj. Koliko se sjećam, ona je formirana u nedjelju 25. maja. Već sutradan ja sam s moja dva druga krenuo natrag u Janj. Vraćali smo se istim putem, ali u drugom sastavu. Tode Vujić, koji je sa mnom došao iz Janja, ostao je u Janjskoj četi, a sa mnom je putovao Ostoja Purnjega iz sela Grede. Put od Prijedora do Janja trajao je u povratku tri dana duže zbog napada četnika i domobrana na Ribnik. U povratku smo noćili u Ribniku. Izjutra rano četnici Uroša Drenovića i jedna domobranska satnija napali su na Ribnik. Domobrani su napadali preko brda Dimitora i bacačima tukli Ribnik, a četnici su napadali preko sela Slatine i Vrbljani. Borci Rib-

nika pružili su jak otpor, ali su se pod pritiskom jačih snaga morali povući prema selu Busije. Nas trojica priključili smo se jednoj ribničkoj jedinici i s njima se ravnopravno borili. Pritisak domobrana i četnika trajao je gotovo tri dana. Kada su se treći dan poslije podne povukli četnici i domobrani, nas trojica smo s vodičem kojeg nam je dao NOO Ribnika, čim je pao prvi mrak, nastavili put za Janj. U toku noći, od Ribnika preko sela Slatine, zaobilazeći selo Mednu i sva druga sela na putu za Šipovo, u samo svitanje stigli smo iznad sela Lubova i boračkom kosom spustili se u Šipovo. S obzirom da smo bili odsutni s ovog terena oko 15 dana, morali smo oprezno prilaziti Šipovu, jer su ga u međuvremenu mogli zaposjesti ustaše i četnici. Međutim, na našu sreću u Šipovu nije bilo neprijatelja. Poslije 15 dana napornog puta uspješno smo obavili posao. Koliko se sjećam, u Jani smo se vratili 2. juna izjutra. Toga dana održavan je sastanak rukovodilaca Štaba Odreda i Štaba Bataljona »Pelagić« sa komandirima četa u selu Čukliću

O drugim tekućim pitanjima, pa sam taj skup informisao o krupnim pobjedama naših jedinica kod Prijedora, o oslobođenju Prijedora i dolasku Franje Kluza sa dva aviona na oslobođenu teritoriju. Do mog dolaska u Janj o tim uspjesima ništa se nije znalo. Na tom sastanku je odlučeno da se o ovoj krupnoj pobjedi naših jedinica i o dolasku Kluza s avionom upoznaju partijske i skojevske organizacije, svi borci i narod, i da se napiše jedan letak, koji bi se rasturio na teritoriji koju su kontrolisali četnici, a kojim bi se obavještavalo o velikoj pobjedi naših jedinica kod Prijedora. Na svim konferencijama i zborovima koji su držani tih dana govoreno je narodu o oslobođenju Prijedora, i o našim prvim partizanskim avionima, što je sa oduševljenjem pozdravljano. Uskoro se nad teritorijom Gerzova

1 Pljeve pojavio naš avion, koji je bacao letke, u kojima su iznijete krupne pobjede naših jedinica i osuđena četnička izdaja.

Četnička propaganda je još ranije lansirala laži daje Dušan Metlić prešao na stranu četnika. Pošto ta laž nije uspjela, onda su pronijeli drugu laž da su Metlić i velik broj njegovih Janjana izginuli u borbi na Piskavici. Ove četničke laži imale su za cilj da izazovu demoralizaciju i razdor u Bataljonu »Pelagić«. Međutim, one su brzo razotkrivene, jer Metlić je sa svojim borcima došao u Janj 25. juna 1942. godine. Kao rezultat moga puta u Operativni štab, pored dolaska Metlića i njegove čete, uslijedio je dolazak na područje Janja Udarnog bataljona, koji nam je pomogao u razbijanju četnika.

Cvijan Jovišević

STAVILI SMO PETOKRAKE

Krajem marta 1942. godine (ne sjećam se datuma), rukovodioci Treće čete pozvani su na sastanak u Štab Bataljona »Pelagić« radi »rješavanja nekih problema u jedinici«. Kad smo krenuli ka Maloj Ljuši i Babićima, noć je već bila prekrila Ljušansko polje i Ravnu goru. Išli smo prema Čukliću, gdje se nalazio Štab Bataljona. Pješačili smo oko dva sata.

Sastanak nije održan te večeri, pošto su bili odsutni neki drugovi iz Štaba. Rano ujutro pozvani smo u jednu prostoriju. Tu smo zatekli zamjenika komesara Trećeg krajiškog odreda, Nemanju Vlatkovića i Maksu Dakića, komesara i komandanta Bataljona, Doku Jokića i Dušana Metlića. Sastanak je otvorio komandant Bataljona, Metlić. Na moje veliko iznenađenje, zatražio je da referišem o stanju u Četi. Bio sam veoma zbunjen ne znajući kako da počnem, o čemu da govorim, kako da završim. U glavi su mi se rojile razne misli: do juče sam plugom preoravao zemlju, kosio livade od izlaska do zalaska sunca, odlazio u šumu i sjeckao drva, a sada treba da podnosim neki referat. Ipak, malo sam se sabrao i s nekoliko šturih rečenica iznio svoja zapažanja. Više se ne sjećam šta sam sve govorio, ali znam da prisutni drugovi nisu bili zadovoljni stanjem u Četi. Poslije mene govorio je vršilac dužnosti komesara Čete, Milan Cumbo, zvani Bele. On se posebno osvrnuo na rad članova KPJ i SKOJ-a. Ako se dobro sjećam, nakon mog i Milanovog izlaganja uzeo je riječ Nemanja Vlatković i, pored ostalog, govorio da su se na našem terenu pojavili neprijateljski agenti, koji propagiraju četničku politiku, a koja ima za cilj razbijanje naših ustaničkih jedinica. Oni nastoje da se povezuju s raznim propalim tipovima, karijeristima i nezadovoljnicima, a najčešće sa kukavicama, koji nisu za borbu protiv okupatora. Istakao je potom daje izdajnik Uroš Drenović na terenu Mrkonjića proglasio Bataljon »Petar Kočić« četničkim i uspostavio saradnju sa Italijanima i ustašama. Četnici među narodom proturaju parolu kako talijanska okupatorska vojska štiti srpski narod od ustaša. Ovakvim parolama su nasjeli neki karijeristi u Bataljonu »Iskra« i u 5. bataljonu našeg odreda. Zbog svega što se dešava u zadnje vrijeme treba pojačati politički rad i budnost u Četi. - Nastojte da vam svi borci, u što kraćem vremenu, stave na kape petokrake zvijezde. Ovo zbog toga što smo obaviješteni da u vašoj četi ima jedan broj boraca koji nose srpske trobojke, a njih nekoliko nosi i kokarde. Ukoliko se pojave neki sumnjivi elementi na vašem terenu ili neki borci iz Bataljona »Iskra« i 5. bataljona, sprovedite ih kod nas - rekao je na kraju drug Nemanja.

Tek što je Nemanja završio, sa stolice je, kao uboden, skočio komesar čete i rekao:

- Druže Nemanja, zašto vi to od nas tražite da ubrzamo s raščišćavanjem sa nezdravim elementima kada to nije učinjeno i u drugim jedinicama.

Nemanja mu je rekao da se na tome užurbano radi, a da kod nas u četi ima malo takvih slučajeva, koje mi možemo sami raščistiti bez pomoći Štaba Bataljona.

Nakon toga uzeo je riječ komandant Metlić i naređivačkim tonom rekao da odmah postupimo po zadacima koje nam je postavio drug Nemanja. Dao nam je do znanja da će on za nekoliko dana doći u našu četvu da prekontroliše kako su zadaci izvršeni.

Kada je sastanak završen, komesar i ja smo krenuli u Četu. Usput smo se dogovorili kako da sprovedemo zaključke sastanka. Odlučili smo da održimo četnu konferenciju i da borcima detaljno objasnimo najvažnije zadatke koji stoje pred nama u ovom periodu. »Govorićemo im o onim pitanjima o kojima je Nemanja govorio na sastanku u Štabu Bataljona«, rekao sam.

Tako je i bilo. Čim smo došli, zakazali smo konferenciju svih boraca, na kojoj smo obrazložili političku situaciju kod nas i u svijetu, sa naglaskom na događaje koji su se zbili na terenu Mrkonjića. Govorili smo o četničkoj izdaji Drenovića i njegovoj saradnji sa italijanskim okupatorom i ustašama. Istakli smo da je italijanska parola o zaštiti srpskog naroda obična prevara, koja ima za cilj ugušenje ustanka. Na četnoj konferenciji su donijeta dva važna zaključka: prvo, da se nastavi borba protiv okupatora i četnika, kao i protiv četničke harange u Četi i, drugo, da svi borci stave na kape petokrake zvijezde.

Poslije četne konferencije zaorila se pjesma naših boraca, među kojima se nalazila i jedna žena. Ona je odmah poslije konferencije počela prišivati petokrake zvijezde na kape boraca koji ih još nisu imali na kapama.

Početkom aprila 1942. godine dobili smo naređenje da iz sastava Treće čete odaberemo 24 borca koji će biti upućeni u Baraće kod Mrkonjić-Grada radi stupanja u sastav Protivčetničkog udarnog bataljona. Za taj bataljon odabrani su slijedeći drugovi: Petar - Pepa i Spiro Crepulja, Dragoljub Pandžić, Simo Kovačić, Bogoljub Gavranić, Stanko Adžaić, Simo - Siman Božić, Trivun - Kovo i Milan-Bele Cumbo, Pero i Bogdan Kvirgić, Petar Jovišević, Jovo Majstorović, Danilo, Momir, Jovo i Dragoljub Rakita, Mile Radovanac, Dušan Majstorović, Jovija Pečo, Momčilo Knežević, Dušan Zečević i Milenko Ninić. Među njima je bilo članova i kandidata KPJ, kao i znatan broj članova SKOJ-a. Ispratili smo odabranu grupu boraca iz čete u Udarni protivčetnički bataljon. Bio je to dirljiv rastanak sa najboljim borcima iz Čete, ali smo bili i ponosni što će oni uzeti učešća u razbijanju četničkih bandi, koje su stale na stranu okupatora i izdale NOB.

U međuvremenu, dok su naši drugovi učestvovali u borbama s neprijateljom na terenu Mrkonjića i Manjače, mi smo iz naše Čete protjerali četvoricu pročetničkih elemanata. Meni i komesaru Cumbi Milanu Beli je laknulo, jer u četi nije više bilo kolebljivaca. Poslije mjesec dana sređeno je stanje u Bataljonu »Iskra«, a 5. bataljon se raspao.

Milan Cumbo

SPRIJEČILI SMO ČETNIČKO ROVARENJE U SVOJOJ ČETI

U proljeće 1942. godine, stanje u Trećoj četi Bataljona »Pelagić« bilo je dosta teško. Nestalo je hrane za borce i većinu stanovništva, tako da su neka djeca umirala od gladi. U tako teškoj situaciji, komandir Čete Cvijan Jovišević i ja kao vršilac dužnosti političkog komesara otišli smo u Štab bataljona »Pelagić« i zatražili savjet kako da obezbijedimo potrebnu hranu za jedinicu i stanovništvo. Štab nam je odobrio da od seljaka oduzmemo prikriveno žito, s tim da ostavimo na svakog člana porodice po 40 kilograma.

Komandir i ja vratili smo se u jedinicu i već sutradan formirali komisije koje će tražiti sakriveno žito. Ja sam određen za predsjednika komisije na području Ljuše i Doganove Kose. Smatrali smo da u tim selima ima najviše žita, jer nisu bila spaljena. Sa sobom sam poveo borce Savu Nerca i Ristu Kvrđića. U Ljuši i Doganovoj Kosi ostali smo dva dana i pronašli znatnu količinu žita. Odmah smo ga otpremili u jedinicu.

Trećeg dana pošli smo u zaselak Vodovode. Kad smo bili kod šumarske kuće, tu smo našli komandira Čete Cvijana Joviševića i pet boraca s mitraljezom i puškomitraljezom. Cvijan mi je saopštio da mu je nekoliko boraca otkazalo poslušnost pod uticajem Relje Bužanina, Jove Raduljice i još nekoliko četnički orijentisanih harangera. Naime, kad je Cvijan raspoređivao borce za odlazak na položaj i u patrole, nekoliko njih nije htjelo da izvrši naređenje. To je komandira revoltiralo, pa je sa grupom boraca pošao u patrolu. Mislim da on tom prilikom nije pokazao dovoljno strpljenja. Trebalo je borcima objasniti novonastalu situaciju i upozoriti ih šta znači neizvršenje naređenja.

To je bilo odmah poslije događaja u Pljevi, kad je pod uticajem četnika nastala kriza u Šolajinom bataljonu »Iskra«. Četnički elementi počeli su i u našoj četi da dižu glave i šire svoju propagandu među borcima. Od članova Partije ostali smo u jedinici samo komandir i ja, jer su ostali bili otišli u sastav protivčetničkog udarnog bataljona, na sektor Mrkonjić-Grada. Osim toga, ja sam dan prije tog otvorenog rovarjenja otišao iz Čete radi izvršavanja pomenutog zadatka, a komandir je spavao u svojoj kući (Četa je boravila u njegovom selu). Sve te okolnosti omogućile su četničkim pristalicama da ostvare negativan uticaj na borce.

Poslije razgovora s komandrom Joviševićem, odmah sam pošao u Četu da bih o novoiskrslim pojavama razgovarao s borcima. Sa mnom su krenuli Sava Nerac, Risto Kvrđić i Sava Rakita, puškomitraljezac, jedan od boljih omladinaca. Očekivao sam težak susret i razgovor znajući da se u Četi nalazi nekoliko drskih harangera i pristalica četništva. Međutim, imao sam povjerenje u većinu boraca,

mojih dobrih drugova i prijatelja, koji su me cijenili i poštovali. Bio sam uvjeren da se tako dobri odnosi ne mogu preko noći poremetiti.

Kad smo stigli u Podobzir (zaselak Malinovići, gdje je Četa bila locirana), našli smo borce na okupu. Pozdravio sam ih našim borbenim pozdravom »Smrt fašizmu!, ali mi je neko odgovorio: »Smrt i tebi!« Na taj izazov reagovao sam riječima: »Tebi će biti prije smrt, pa makar onda i meni«. Potom sam prišao borcima, sjeo ispred njih na nekoliko metara udaljenosti, a oko mene su posjedali Risto Kvrgić, Sava Nerac i Sava Rakita. Puškomitraljezac Rakita postavio je svoje oružje pored sebe, okrenuvši cijev prema borcima. Opomenuo sam ga zbog toga rekavši mu da to ne valja. Želio sam da ne zaoštravamo, već da smirujemo situaciju. Međutim, istovremeno sam stavio do znanja nekolicini četnički ornamenatnih da smo veoma odlučni, tj. da ne dozvoljavamo stvaranje razdora u Četi.

Već na početku razgovora s borcima postavio sam pitanje koji su od njih otkazali poslušnost komandiru i šta ih je podstaklo da to učine. Potom sam istakao:

- Znete li vi, drugovi, da su neprijatelju otvoreni prolazi prema nama. Kad bi neprijatelj znao za ovako naše ponašanje i nedisciplinu, mogao bi da radi šta hoće, da ugrozi naš narod i njegovu imovinu. Narod ima veliko povjerenje u nas misleći da smo na položajima i da on može bezbjedno obavljati svoje svakodnevne poslove. A vi ste odbili komandirovo naređenje da idete na položaj, pa sad tamo nema nikoga. Sreća je što neprijatelj nije saznao za vaše ponašanje. To je, drugovi, greška preko koje se ne može lako preći.

Ljudi su me slušali i ćutali. Primijetio sam da se mnogi stide što su loše postupili. No, najednom se pridigao Jovo Raduljica i rekao:

- Dedo, nemoj da širiš komunističku propagandu! Dosta je toga! Skinu ti tu petokraku, nemoj da ti je mi skidamo!

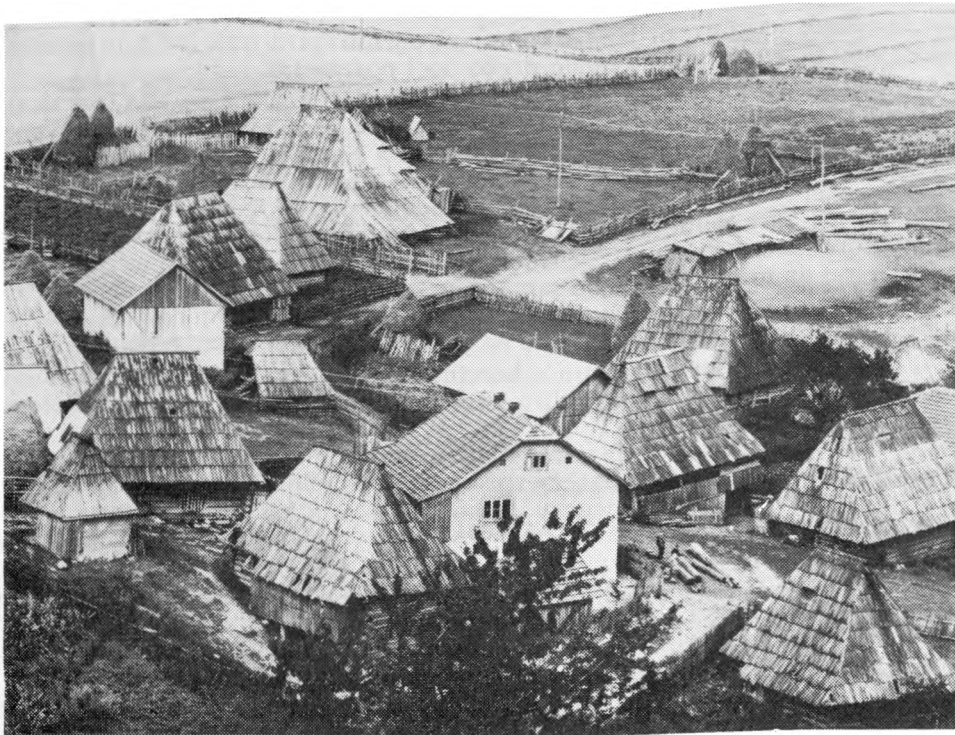
- Meni nije teška petokraka zvijezda i nikad je neću skinuti. Niko nije moj gospodar, niti će mi iko diktirati šta ću nositi na kapi. Petokraka je amblem pod kojim se vodi naša borba i zato svi treba daje nosimo. Pitam vas, drugovi, zašto su Jovo Raduljica i još neki borci poskidali petokrake zvijezde? Ko se to usudio da organizuje tako prljavo djelo i da razbija jedinstvo naše jedinice i naroda ovog kraja - sada kada nam je najpotrebnije?

Nastala je žučna diskusija. Počeli su da se javljaju najzagriženiji pročetnički elementi, preko kojih je rukovodstvo »Gvozdenog bataljona« širilo neprijateljsku propagandu. Nastojali su da našu četu i narod tog kraja pridobiju za svoje izdajničke ciljeve. Diskusija tih kolebljivaca, koji su prenosili stavove iz četničkog »Gvozdenog bataljona«, bila je usmjerena na razbijanje jedinstva naše čete. Ujbeđivali su borce da bi njihovim prelaskom na stranu »Gvozdenog bataljona« narod bio potpuno slobodan, da bi mogao ići u gradove i tamo od Talijana i ustaša dobijati dovoljno hrane, soli i drugih potrepština, što je u to vrijeme bila veoma primamljiva ponuda. Na kraju su zaprijetili da će, u slučaju eventualnog neprihvatanja njihovih planova, »Gvozdeni bataljon« napasti našu četu, razoružati je i silom staviti pod svoju komandu.

Pod uticajem četničke propagande, neki borci su isticali da se mi u toj situaciji ne možemo suprotstaviti znatno nadmoćnijem neprijatelju, da treba sačuvati ljudstvo i sačekati pogodnije vrijeme za borbu, da nas Nijemci i Talijani neće napadati ako pristupimo četnicima itd. Među njima su najgrlatiji bili Jovo Raduljica, Relja Bužanin i još nekolicina, čijih se imena više ne sjećam. Oni su pokušali da odvedu naše borce u pogrešnom smjeru, da ih okrenu protiv sopstvenog naroda i skrenu sa puta pravedne borbe.

Odmah sam reagovao na tu diskusiju, rekavši:

- Vidite, drugovi, kuda bi nas odveli nesvjesni pojedinci. To je izdaja naše borbe i našeg naroda. Oni zaboravljaju naše ogromne nevine žrtve i popaljene

Selo Ljuša

domove, mnoga zlodjela koja su okupator i ustaše počinili po našim selima. Da li Relja Bužanin, Jovo Raduljica i njima slični znaju daje to što pripovijedaju izdaja našeg naroda i da su četnici saveznici okupatora i ustaša.

Iza toga su počeli da govore naši odvažni i svjesni, pravilno orijentisani borci. Oni su mi pružili dragocjenu pomoć u raskrinkavanju četničkih propagatora, osuđujući njihove namjere i izdajničku djelatnost. Prvi se javio Ljuban Crepulja, koji je počeo da govori vrlo žučno, upotrebljavajući najpogrdnije riječi. Nazvao je kolebljivce izdajnicima i četničkim špijunima, ističući da oni gledaju samo svoje interese, a ne interese naroda. Istim tonom istupili su Savo Nerac, Trivun Jovišević, Savo Rakita i mnogi drugi. Oni su oštro osudili namjere četničkih elemenata i ponašanje njihovog Gvozdenog bataljona kao izdaju sopstvenog naroda. Zatim se ponovo javio Relja Bužanin:

- A šta ćete ako nas napadne »Gvozdeni bataljon«? Da li biste se vi borili protiv naše braće?

- Ako su oni naša braća, neće nas ni napadati! Međutim, ako nas napadnu, borićemo se isto kao što se borimo protiv ustaša i Nijemaca, a možda još i žešće!

- odgovorio sam mu odlučno i ubjedljivo.

Većina boraca podržala je moj stav i osudila pokušaj četnika da razbiju jedinstvo naše čete i pridobiju borce za »Gvozdeni bataljon«. Tako smo uspjeli da u potpunosti raskrinkamo četnike, a time i grupu njihovih »emisara« u Trećoj četi. Borci su uvidjeli daje djelovanje te grupe direktno upereno protiv ciljeva narodnooslobodilačke borbe.

Bužanin, Raduljica i njihovi istomišljenici uvidjeli su da im je pokušaj propao. Čim je konferencija završena, kod mene je došao Bužanin i zatražio da njih četvorica pođu do Kupresa radi sagledavanja tamošnje situacije. Bilo mi je teško da im odobrim odlazak, jer sam se bojao kritike iz Štaba Bataljona (komandir je bio odsutan, pa ga nisam mogao konsultovati). Ipak, odobrio sam im odlazak na svoj rizik. Više se ne sjećam ko je krenuo sa Bužaninom i Raduljicom.

Vjerovao sam da će udaljšavanje Bužanina i njegove grupe bar za kratko vrijeme olakšati sređivanje stanja u Četi. U tome se nisam prevario. Tog dana ponovo su stavili petokrake borci koji su ih bili skinuli pod uticajem četničke propagande. Neki od njih su isticali da će se pod crvenom petokrakom zvijezdom boriti protiv okupatora i domaćih izdajnika, ustaša i četnika sve do konačne pobjede.

Prevareni borci uvidjeli su svoju grešku i posljedice do kojih je moglo doći, pa su postali još čvršći i disciplinovaniji. Kad se komandir Cvijan Jovišević vratio sa grupom boraca, Četa je normalno živjela i izvršavala svoje zadatke. Komandiru su prilazili borci koji su mu ranije otkazali poslušnost i izvinjavali se zbog svoje lakomislenosti i greške.

Predveče su došli drugovi iz Štaba bataljona »Pelagić«, jer su bili obaviješteni o nepovoljnoj situaciji u našoj četi. Stigli su Makso Dakić, Dušan Rakita i Milan Radovanac. Pošto je politički komesar Čete Milan Ilić bio privremeno odsutan, Radovanac je upućen za vršioca dužnosti. Referisao sam Dakiću o svemu što se zbivalo i rekao mu da sam Relji Bužaninu i njegovoj grupi dozvolio da odu prema Kupresu. Uvjeren da će oni i tamo širiti četničku propagandu, Makso mi je odgovorio da to nisam smio učiniti.

- Čim se vrate, razoružajte ih i pošaljite u Štab Bataljona! - rekao je strogo.

Nisam se složio da ih razoružamo pravdajući to ovako:

- Ako bude potrebno, možete ih vi razoružati u Štabu Bataljona. Jer, nisam siguran da se u ovakvoj situaciji ne bi tome usprotivili neki naši borci.

Makso je prihvatio moje razmišljanje i sutradan otišao u Štab. Dušan Rakita je ostao s nama nekoliko dana. Kroz dva dana vratio se Relja Bužanin sa svojom grupom. Odmah smo ih poslali sa oružjem u Štab Bataljona. Tamo su ih samo savjetovali; nisu im oduzeli oružje.

Zahvaljujući efikasnom djelovanju članova Partije iz Treće čete i partijske organizacije Bataljona »Pelagić«, kao i pomoći Štaba Trećeg krajiškog odreda, brzo smo uspjeli da učvrstimo poljuljano jedinstvo. Propala je četnička kampanja za pridobijanje naše čete. Čak smo i pomenute četničke saradnike ubijedili da i dalje ostanu naši borci. Neke smo razoružali i poslali njihovim kućama, ali su se oni ponovo vratili u naše redove. Izuzimajući Jovu Raduljicu, Relju Bužanina i još nekolicinu, svi ostali su se do kraja rata kao partizani časno borili za slobodu svog naroda.

Iz tog dijela Janja, to jest sa područja formiranja i djelovanja naše čete, na bojištima širom Jugoslavije poginulo je 48 boraca partizana. To znači daje svaki četvrti borac Treće čete položio život za slobodu svoje domovine.

Radomir Mitrić

POLITIČKA AKTIVNOST SRESKOG KOMITETA KPJ JAJCA

U proljeće 1942. godine svi članovi Sreskog komiteta KPJ Jajce, osim jednog, nalazili su se u partizanskim jedinicama te je njihova politička aktivnost bila pretežno u vojsci. Osjećala se potreba da sekretar komiteta i još neki članovi budu oslobođeni svih drugih dužnosti kako bi komitet kao politički organ mogao organizovati politički život u pozadini i usmjeravati političku aktivnost članova KPJ u vojsci i na oslobođenoj teritoriji. Zato je krajem aprila 1942.

Godine došlo do reorganizacije sreskog komiteta. Ja sam se tada nalazio u selu Ljivnu kod Han-kola u Udarom protivčetničkom bataljonu. Pozvali su me članovi Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, Veljo Stojnić i Lepa Perović i sekretar Okružnog komiteta Kasim Hadžić i saopštili mi da preuzmem dužnost sekretara Sreskog komiteta KPJ za srez Jajce. Rečeno mi je daje to odluka Oblasnog komiteta, a potom su mi govorili o zadacima Sreskog komiteta. Postavljen mi je zadatak da popunim komitet novim članovima: Brankom Lacićem, Hamdijom Sinanovićem i Markom Đakovićem. Od starih članova ostali su u komitetu Esad Ademović i ja, dok je Milan Ilić, dotadašnji sekretar komiteta, ostao u Udarom bataljonu. I ovakav sastav komiteta bio je nepotpun, pa mi je rečeno da ga treba popuniti kada se za to stvore neophodni uslovi.

Kasim Hadžić mi je opširno govorio o zaključcima Skendervakufske partijske konferencije, o problemima na ustaničkom Janjsko-Pljevskom području koji su istaknuti na sreskoj partijskoj konferenciji, održanoj 3. aprila 1942. godine u Glogovcu. Na obje ove konferencije i ja sam učestvovao, pa mi ti problemi nisu bili nepoznati. Kasim je naglasio da se članovi Partije moraju više angažovati u političkom radu u vojsci i među stanovništvom; da u toj političkoj aktivnosti, pored upoznavanja boraca i naroda s ciljevima narodnooslobodilačke borbe, trebamo razobličavati četničku izdaju i njihovu saradnju sa Italijanima i ustašama, da radimo na učvršćenju seoskih i opštinskih narodnooslobodilačkih odbora kao novih organa vlasti i da im pomažemo u rješavanju problema, a naročito ishrane siromašnih porodica, koje su u septembarskoj ofanzivi 1941. godine ostale bez neophodnih namirnica i krova nad glavom. Naglasio je da treba smjelije primati u članstvo KPJ sve one koji se ističu bilo kao borci u jedinicama ili aktivnim radom za NOP u pozadini. Isto tako je govorio da trebamo mobilisati omladinu i najaktivnije omladince primati u organizaciju SKOJ-a te formirati aktivne SKOJ-a u četama i u selima. Kasim mi je na rastanku rekao da će se početkom maja u Ribniku održati sastanak biroa Okružnog komiteta KPJ i da će na taj sastanak pozvati sve sekretare sreskih komiteta, o čemu će me naknadno obavijestiti. Koliko je meni poznato, do toga sastanka nikad nije došlo, jer Kasim je poginuo u borbi sa četnicima početkom maja 1942. godine.

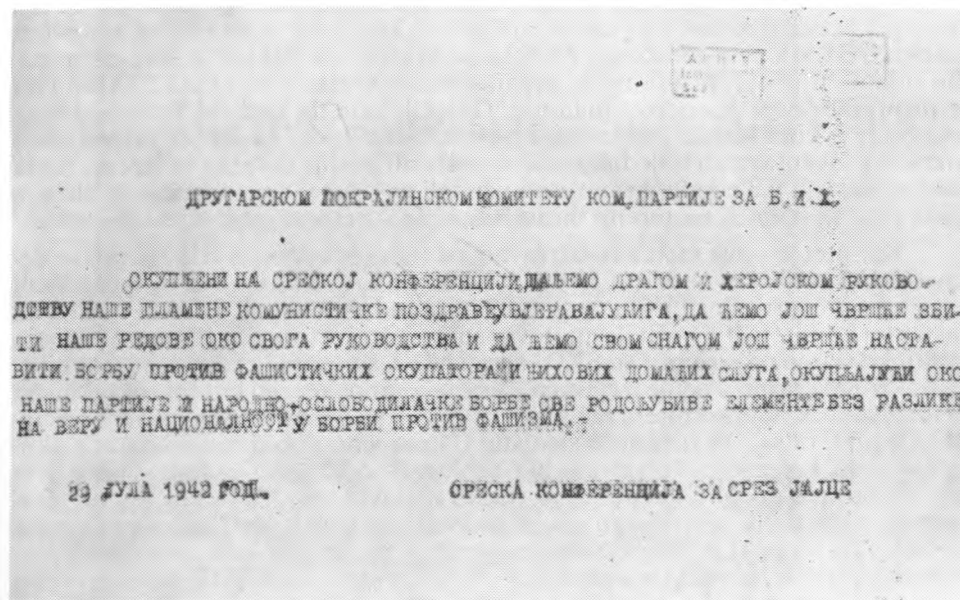
Sutradan sam sa još dva borca krenuo u Janj, gdje sam po dolasku sazvao sastanak Sreskog komiteta i upoznao članove komiteta sa zadacima. Na ovom sastanku izvršili smo zaduženja članova po sektorima. Zaključili smo da trebamo odmah otpočeti pripreme za organizovanje Sreskog komiteta SKOJ-a i da te pripreme izvrši Hamdija Sinanović. Odlučili smo da sjedište Sreskog komiteta bude u kući Marka Ponjevića u Novom Selu. Tada, još uvijek nismo imali nikakvog inventara, ali u sjedištu smo se sastajali poslije dolaska sa terena. Kada smo se nalazili u sjedištu, hranu smo uzimali iz 1. čete, koja se nalazila blizu, a kada smo se nalazili na terenu, hranili smo se u četama gdje se zateknemo.

Komitet je svoje sastanke održavao jednom sedmično, a vrlo rijetko se dešavalo da sastanak ne održi u 10 dana. Na kraju sastanka smo se raspoređivali na teren i dogovarali se kada će se održati naredni sastanak. Dnevni redovi na sastanku komiteta bili su uvijek gotovo isti: izvještaj po organizacionom pitanju, političko stanje na terenu, rad SKOJ-a, rad NOO, agitacija i propaganda, kritika, samokritika i razno. Poslije izvještaja i diskusije, donošeni su konkretni zaključci i zaduživani članovi komiteta za njihovu realizaciju. Između sjednica niko od članova komiteta nije se nalazio u sjedištu. U junu smo dobili radio-aparat s akumulatorom, kojeg su naše jedinice bile zaplijenile od četničkog štaba Uroša Drenovića, pa smo počeli izdavati radio-vijesti. Nabavili smo jedan šapirograf, pisacu mašinu s ostalim potrebnim materijalom. Time smo stvorili uslove za umnožavanje radio-vijesti, političkog i propagandnog materijala, koje smo dijelili partijskim ćelijama u vojsci i u pozadini, kao i organizacijama SKOJ-a. Jedno vrijeme u tehnici su radili Šefik Talić i Ante Marinić-Isus. Kao pomoćno lice u tehnici je radila Ruta Salom.

Poslije organizovanja sreskog komiteta, po selima su često održavane konferencije, na kojima smo, pored upoznavanja stanovništva s političkim stanjem u svijetu, govorili o razvoju ustanka i uspjehu partizana, o četničkoj izdaji, a često smo rješavali i neke probleme sela. Organizovali smo narodne zborove po opštinama, na kojima su govorili vojno-politički rukovodioci i istaknuti politički aktivisti, članovi sreskog komiteta KPJ, aktivisti SKOJ-a, predstavnici NOO i žena.

Kuća u selu Natpolju u kojoj je bilo sjedište sreskog komiteta KPJ za srez Jajce

Faksimil Pozdravnog pisma Sreske konferencije za srez Jajce (Arhiv CK SKBiH, Fond PK KPJ BiH - 1942/17)

Zborovi su bili dobar oblik političkog rada, jer ih je narod masovno posjećivao. Omladina je na ovim zborovima, na improvizovanoj pozornici, pod vedrim nebom priređivala kulturno-zabavne programe, u kojima je bio obično neki skeč, recitacija i narodne pjesme.

Teritorija Janja i Pljeve sa selima oko Šipova bila je tada podijeljena u četiri opštine - strojičku, grbavičku, pljevsku i babičku, u kojima su izabrani NOO početkom novembra 1941. godine. Opštinski NOO Babići nastao je u proljeće 1942. godine odvajanjem sela Ljuše, Podobzira, Pribeljaca, Babića i ostalih od opštine strojičke. Za predsjednika Opštinskog NOO Babići izabran je Milan Rakita. Sredinom septembra 1942. godine, na traženje stanovništva sela Bešnjeva, Lubova, Vražića, Duljaka i Stupne, koja su pripadala pljevskoj opštini, organizovan je opštinski NOO Lisina.

Preduzimane su mjere da se u što kraćem roku formiraju partijske ćelije u selima, ali to nije ušlo tako lako i brzo. Orijentisali smo se da u članstvo KPJ primamo seoske i opštinske odbornike, koji se ističu u radu i usvajaju politiku KP, kao i dobre borce i omladince koji su politički aktivni, ali i pored svega sporo se povećavao broj članova KP. Tako je u junu 1942. godine primljeno 9 članova Partije i formirane su dvije seoske ćelije. Na cijelom janjsko-pljevskom području, krajem juna, bilo je u vojsci 40 i na terenu 13 članova KP. Ovo članstvo bilo je organizovano u 10 ćelija-7 u vojsci i 3 u selima, i to u selu Babići, Todorići i Cukliću. Većina ovih članova primljena je u Partiju poslije ustanka. Oni su bili bez iskustva u političkom radu, s niskom naobrazbom i idejno-političkim znanjem. Osnovna njihova vrlina bila je što su bili odani, borbeni, skromni i poštteni.

Zbog niskog političkog znanja, i njihova politička aktivnost bila je mala. Nedostajala im je inicijativa za akciju, pa samim tim i sastanci ćelija bili su neredovni i slabo pripremani. Ove tri seoske ćelije svojim političkim radom obuhvatale su više sela. One su, pored ostalog, odabirale i pripremale kandidate za Partiju. Pojedini članovi Partije bili su zaduženi za rad sa kandidatima, sa kojima su proradivali političke članke, letke i proglase partijskih foruma. Kandidati su izvršavali zadatke s kojima su bili zaduživani. Krajem juna 1942. godine, u vojsci i na terenu bilo je oko 15 kandidata. Broj članova Partije i kandidata na terenu često se mijenjao, jer su zdravi i sposobni odlazili u partizane.

Partijska organizacija u gradu Jajcu znatno je oslabljena poslije hapšenja jednog broja članova Partije i simpatizera, koje je izvršeno krajem februara 1942. godine. Neki članovi Partije uspjeli su izbjeći hapšenje i izašli su na oslobođenu teritoriju. Sa članovima Partije koji su ostali u Jajcu održavali smo veze i davali im uputstva za rad. Oni su u gradu nastavili političku aktivnost i radili na prikupljanju informacija i raznih priloga za naše jedinice.

U maju 1942. godine organizovan je Sreski komitet SKOJ-a. Prvi sekretar ovog komiteta bio je Hamdija Sinanović, član KPJ, rodom iz Jajca. Poslije njegovog odlaska na dužnost člana Okružnog komiteta SKOJ-a u junu 1942. godine, dužnost sekretara Sreskog komiteta primila je Zlata Salom, član KPJ, rodom iz Jajca. Članovi komiteta bili su: Dušan Ilić, iz sela Pribeljaca, Gojko Jovišević, iz sela Podobzira i Novak Mitrić, iz sela Čuklića.

U julu i avgustu 1942. godine organizovani su opštinski komiteti SKOJ-a u opštini Babići, Grbavici i Strojice, a Opštinski komitet SKOJ-a u Pljevi formiran je krajem novembra 1942. godine. U vrijeme kada su formirani prvi opštinski komiteti SKOJ-a, na terenu i u vojsci bilo je svega 6 aktiva SKJ-a sa 25 članova. Sreski i opštinski komiteti SKOJ-a aktivno su radili na omasovljavanju organizacije SKOJ-a i na organizovanju omladine u Narodnooslobodilački savez omladine Bosne i Hercegovine (NOSOBiH) kao i na organizovanju seoskih pionirskih organizacija i četa.

Na osnovu zaključaka sreske partijske konferencije Sreski komitet KP i SKOJ-a u dogovoru sa Štabom bataljona »Pelagić« izvršio je političke pripreme za organizovanje omladinskih četa. Početkom maja 1942. godine formirane su dvije grbavičke i jedna babičko-podobzirska četa, a u julu su formirane jedna pribeljačka i jedna strojička omladinska četa. U ovih pet omladinskih četa bilo je uključeno oko 480 omladinaca. U avgustu 1942. godine omladinske čete odlazile su na kurs u Podgrmeč. Poslije završene obuke u Janju i kursa u Podgrmeču, ovi omladinci raspoređeni su u Bataljon »Pelagić« i u Udarni bataljon »Simo Šolaja«, koji su kasnije uključeni u VII i IX krajišku brigadu.

Iako su političko raspoloženje i aktivnost omladine na terenu bili veliki, broj članova SKOJ-a nije odgovarao takvom stanju, jer je omladina, pored učešća u raznim manifestacijama, učestvovala u nošenju ranjenika, rušenju komunikacija, ubiranju ljetine i drugim aktivnostima. Politička aktivnost ženske omladine i njeno učešće u akcijama bila je znatno slabija, ali to nije bilo zbog njene nezainteresovanosti, već su roditelji zbog konzervativnih shvatanja zabranjivali da učestvuje na omladinskim skupovima. Većina muške omladine uspjela je, iako je bilo otpora, da se oslobodi takvog uticaja.

Sreski komitet KP politički je djelovao i u vojsci. Članovi komiteta odlazili su na sastanke partijskih organizacija u četama i pomagali im u organizovanju političkog rada, snabdijevali organizacije partijskom štampom i drugim partijskim materijalom. Tražili smo od članova Partije iz vojske da, pored rada u četama, djeluju i u selima gdje borave naše jedinice. Bataljon »Pelagić« u proljeće 1942. godine imao je 5 partijskih ćelija - sa oko 20 članova KPJ. U svim četama i pri štabu bataljona postojale su ćelije KPJ, a u ljeto 1942. godine organizovan

je i bataljonski biro KP. U Bataljonu »Iskra« bilo je oko 15 članova Partije, od toga u pljevskim četama samo 3 člana Partije, i to: Prole Jovo-Delijin, Mirko Marić i Vještica Nikola-Košmo. U četama nije bilo partijskih ćelija niti političkih komesara. Politički rad u Bataljonu bio je povremen - često kampanjski. Ni organizaciono stanje u ovom Bataljonu nije bilo dobro riješeno. Bataljon je imao 9 četa i pokrivao je veliku teritoriju. Graničio se sa četničkim bataljonom Uroša Drenovića, pa je bio izložen četničkoj propagandi. Unutar bataljona djelovalo je nekoliko četničkih izdajnika, koji su koristili odsutnost našeg političkog rada.

Početkom maja 1942. godine došlo je do političke krize u Petom bataljonu, a sredinom maja i u Bataljonu »Iskra«. Izazivanju krize u 5. bataljonu najviše je doprinio komandant toga bataljona, koji je s jednom grupom njegovih istomišljenika otkazao poslušnost štabu III krajiškog NOP odreda. Zbog nastale krize došlo je do rasula u 5. bataljonu. Mirko Grabež, komandir čete, sa svojom četom koja je imala 60 boraca došao je u sastav Bataljona »Pelagić«, dok je većina boraca sa područja Zijameta otišla svojim kućama. S komandantom je ostala jedna grupa boraca, koji su otišli u Hrbaljine i priključili se četnicima Vojina Babića. Za vrijeme dok su se Nemanja Vlatković, politički komesar odreda, Rade Marjanac, komandant odreda i Simo Šolaja, komandant Bataljona »Iskra« borili da srede stanje u 5. bataljonu, Mitar Trivunčić, žandarmerijski narednik, Risto Marković, žandar, i Nikola Vještica, seljak iz Pljeve, izazvali su krizu u Bataljonu »Iskra«, proglasili ga četničkim i nazvali »Gvozdenim«. Za komandanta su izabrali Nikolu Vješticu. Dvije čete Bataljona »Iskra«, 7. lisinska i stupljanska nisu ušle u sastav Gvozdenog bataljona, već su sve vrijeme ostale partizanske, iako su se graničile sa četničkom teritorijom i bile izložene četničkoj propagandi.

Prvih dana poslije formiranja »Gvozdenog bataljona«, u njemu dolazi do diferencijacije među borcima. Veliki broj njih nije se slagao sa četničkom izdajom, pa su napustili četnički bataljon i povukli se svojim kućama, dok je jedan broj boraca sa Simom Šolajom došao u Bataljon »Pelagić«.

U vrijeme izbijanja krize u 5. bataljonu i u Bataljonu »Iskra«, Bataljon »Pelagić« je bio nekompletan-imaio je samo tri čete, dok se njegova dosta jaka četa nalazila u Udarnom protivčetničkom bataljonu. »Pelagić« je tada branio slobodnu teritoriju Janja od upada ustaša iz okolnih garnizona i od četničkih izdajnika, i istovremeno je izvodio diverzantske akcije oko Jajca i Donjeg Vakufa.

Pod uticajem događaja u Petom bataljonu i u Pljevi, u Janju se počelo osjećati četničko rovarenje. Cvijan Popović, bogati seljak iz sela Ljuše, počinje otvorenije neprijateljski djelovati. On pokušava preko grupe svojih istomišljenika da izazove razdor u 3. četi Bataljona »Pelagić«, ali zahvaljujući jedinstvu boraca i odlučnoj intervenciji komande čete i parijske organizacije onemogućen je njegov uticaj. Popović je zbog takvog djelovanja i zbog veze sa ustaškim funkcionerima bio uhapšen, ali je poslije nekoliko dana uspio pobjeći iz zatvora i otići u Jajce.

O krizi koju su izazvali četnici trebalo je što prije obavijestiti Oblasni komitet KPJ i Operativni štab za Bosansku krajinu. Na sastanku u štabu Bataljona »Pelagić« odlučili smo da ja pođem u Oblasni komitet i Operativni štab. Dogovorili smo se da zatražim povratak u Janj naše čete, koja se sa Dušanom Metličem nalazila u Udarnom bataljonu i da nam pošalju jedinicu koja bi nam pomogla u razbijanju četnika i normalizovanju stanja na terenu. Po naređenju Operativnog štaba, Metlič je sa svojim borcima došao u Janj 25. juna 1942. godine. Sutradan je u Janj došao drvarski Udarni bataljon, s kojim se nalazio Slavko Rodić, zamjenik komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu.

Na zahtjev četničkog komandanta Drenovića, ustaška komanda iz Mrkonjić-Grada i Jajca, zajedno sa četnicima, organizuje napad na drvarski Udarni bataljon i na Bataljon »Pelagić«. Jedna dobro naoružana satnija iz Mrkonjić-Grada

upućena je 28. juna 1942. godine, zajedno sa četnicima, preko Pljevskih podova, Popuža i oko 10 sati, kod sela Đukića, upala je u zasjedu drvarskog Bataljona i Udarne čete Bataljona »Pelagić«. Sredinom juna 1942. god. formirana je udarna četa od boraca Bataljona »Pelagić« i »Iskra«, za čijeg komandira je postavljen Dušan Rakita, a za političkog komesara Jovo Milovac. Istog dana dvije domobranske satnije iz Jajca izašle su preko Čusina i Orahovice i napale su na 1. i 4. četu i četu Mirka Grabeža Bataljona »Pelagić« kod sela Gorice. Isto tako, neprijateljske snage iz Oboraca i Donjeg Vakufa izvršile su napad na 3. četu u selu Ljuši, ali su odbijene. Ukupne domobransko-četničke snage koje su napadale iz ovih pravaca brojale su oko 3000 vojnika. Poslije kratke, ali žestoke borbe kod sela Đukića i Gorice neprijatelj je razbijen i natjeran na povlačenje. Interesantan događaj odigrao se u borbi kod sela Đukića. Kada su Udarni bataljon i Udarne četa razbili domobransku satniju, borci »Gvozdenog« bataljona napali su satniju sa leđa, tako daje ona, pored gubitaka u mrtvima i ranjenim, doživjela potpuno rasulo. Toga dana došlo je do rascjepa u četničkom »Gvozdenom« bataljonu i većina njegovih boraca stupila je u naše jedinice, a četnički komandanti Nikola Vještica i Mitar Trivunčić, s manjom grupom četnika, pobjegli su u sastav četničkog bataljona Uroša Drenovića. Poslije ove borbe ponovo je formiran Pljeveski bataljon, koji dobija naziv Dobrovoljački bataljon »Iskra«. Ovaj zajednički napad domobrana i četnika na partizane uvjerio je zavedene borce i narod Pljeve u četničku izdaju. Borci Bataljona »Iskra« nisu više dozvoljavali da im se nametnu četnički izdajnici Vještica, Trivunčić i drugi, iako je takvih pokušaja bilo.

Poslije neuspjelog domobransko-četničkog napada i rasula »Gvozdenog bataljona«, političke prilike u Janju i Pljevi brzo su se poboljšale. Sreski komitet organizovao je više zborova i seoskih konferencija na kojima je razobličavao četničku izdaju i njihovu saradnju s okupatorom i ustašama. Tih dana obaviješteni smo o sporazumu koji je u aprilu 1942. godine potpisao izdajnik Uroš Drenović sa ustaškim funkcionerima u Mrkonjić-Gradu, o čemu smo takođe govorili narodu i borcima. Posebno smo nastojali da pojačamo političku aktivnost na području Pljeve, da obnovimo rad seoskih i opštinskog NOO. Na mjesto odbornika koji su saradivali sa četnicima birali smo nove, a u selima gdje su odbornici imali dobro držanje njih smo aktivirali. Za predsjednika opštinskog NOO u Pljevi izabran je Bojan Pastir. I u nekim selima opštine Strojice takođe smo birali nove odbornike, jer su se pojedinci bili pasivizirali za vrijeme pojave četnika. Za predsjednika opštinskog NOO Strojice došao je Jovo Milovac, koji se do tada nalazio na političkim dužnostima u vojsci.

Početkom jula 1942. godine održanje plenum Okružnog komiteta KPJ u Osnovnoj školi u Prekaji, kojem su, pored članova Okružnog komiteta, prisustvovali sekretari sreskih komiteta Jajca, Kupresa, Glamoča i Ključa. Ispred Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu prisustvovao je Đuro Pucar Stari.

Sekretar Okružnog komiteta, Gojko Rodić, podnio je izvještaj o političkom stanju na terenu i o organizacionom stanju i aktivnosti komunista. Pored ostalog, govorio je i o stanju u jajačkom srezu i iznio da je u Pljevi znatan uticaj četnika Uroša Drenovića. Govorio je o značaju pomoći drvarskog Udarne bataljona u razbijanju četnika i sređivanju stanja u Bataljonu »Iskra«. Istakao je da je štab Bataljona »Iskra« nepopunjen, da u njemu nema komesarskog kadra i da su komandiri četa nedorasli svom zadatku. Rodić je tom prilikom govorio da se Bataljon »Pelagić« nalazi u teškom materijalnom stanju, daje bez hrane i daje izložen velikom pritisku neprijatelja. Poslije izlaganja Gojka Rodića i ja sam uzeo učešća u diskusiji i govorio o teškom ekonomskom stanju na cijeloj ustaničkoj teritoriji, da to stanje koriste četnici u svojoj propagandi protiv partizana i komunista, daje partijska organizacija u vojsci i pozadini malobrojna, da su komunisti mladi i bez političkog iskustva.

Govorio sam i o političkom radu na terenu, održavanju zborova i konferencija, o radu SKOJ-a, NOO i o političkom raspoloženju naroda i njegovoj opredijeljenosti za NOP. Iznio sam da su se narod i borci uvjerali u četničku izdaju poslije zajedničkog domobransko-četničkog napada na drvarski Bataljon i Bataljon »Pelagić«. Takođe sam iznio da u Dobrovoljačkom bataljonu »Iskra« nema političkih komesara u četama ni partijskih organizacija, da borci nisu upoznati sa ciljevima NOB-a, da komandant bataljona, Simo Šolaja uživa veliki ugled kod svih boraca Janja i Pljeve.

Sjećam se da se Đuro Pucar Stari u svojoj diskusiji nije složio sa našom ocjenom političkog stanja u Pljevi i Bataljonu »Iskra« istakavši da četnici nemaju velikog uticaja u narodu, da je stanovništvo Pljeve na našoj strani i da su borci raspoloženi za borbu protiv okupatora i ustaša. On je ocijenio daje naš politički rad u Bataljonu »Iskra« i u selima Pljeve bio slab i da smo bili sektaši u pogledu stvaranja partijskih organizacija u Bataljonu i na terenu. Naročito je istakao da treba pružiti veću pomoć i podršku Simi Šolaji i ostalim našim ljudima u organizacionom i političkom sređivanju stanja u Bataljonu. Kritikovao je sporost i neodlučnost u stvaranju aktiva SKOJ-a u vojsci i na terenu. Govoreći o značaju političkog rada, on je istakao da komunisti, organizacije i komiteti moraju biti organizatori i nosioci političke aktivnosti i da treba pomoći seoskim i opštinskim NOO u njihovom radu kako bi oni izrasli u prave organe narodne vlasti. Tamo gdje ne postoje sreski NOO da se što prije izaberu, a potom je govorio o političkoj situaciji u svijetu i o stanju na istočnom frontu.

Za mene je ovaj sastanak bio od velike koristi, jer sam na njemu čuo iskustva drugih sekretara sreskih komiteta, a naročito mi je koristilo uputstvo za rad koje nam je dao Đuro Pucar-Stari.

Poslije sastanka u Prekaji, Sreski komitet usvojio je sljedeći program rada: da organizuje sresku partijsku konferenciju, na kojoj će u duhu zaključaka iz Prekaje postaviti zadatak pred članove Partije: da ubrzamo sprovođenje izbora za odbornike sreskog NOO koji su bili u toku; da na izvršenju zaključaka iz Prekaje aktiviramo osnovne organizacije (partijske) i da one sačine svoje programe rada i da povodom prve godišnjice ustanka organizujemo narodne zborove na opštinskim područjima, s tim da veći narodni zbor organizujemo kod osnovne škole u Grbavici.

S obzirom daje naša partijska organizacija bila malobrojna, odlučili smo da svi članovi Partije prisustvuju sreskoj konferenciji. Odlučili smo da se konferencija održi 29. jula 1942. godine kod sjedišta štaba Bataljona »Pelagić«. Kao sekretar komiteta bio sam obavezan da pripremim izvještaj o političkom stanju u Janju i Pljevi. Moram priznati da mi je ta obaveza bila teška, jer nisam imao iskustva, a što je bilo najteže, nisam se bio navikao istupati na većim skupovima.

Konferenciji su prisustvovali Gojko Rodić, sekretar Okružnog komiteta, a iz proletherskih jedinica prisustvovali su Dobrivoje Vidić Baja i Cvetković Vitoimir, komesar bolnice II proletherske brigade, koja je bila smještena u Glogovcu. Poslije izvještaja vođena je diskusija, u kojoj su, pored članova s našeg terena, učestvovali Gojko Rodić i Dobrivoje Vidić. Diskutanti su govorili o političkom radu na terenu i u vojsci i o aktivnostima članova Partije. Vidić je govorio o političkom radu u proletherskim jedinicama. Diskutanti su ukazivali na neaktivnost nekih partijskih organizacija u vojsci i na terenu i davali konkretne prijedloge. Ukazano je da ima organizacija koje ne održavaju redovno sastanke; da su sastanci slabo pripremljeni i daje ideološki rad u nekim organizacijama vrlo slab. Istaknuto je da još uvijek ima sektašenja u pogledu prijema u Partiju novih članova iz redova omladine i da se ne pruža dovoljno pomoći organizaciji SKOJ-a. Konferencija je usvojila zaključke, popunila Sreski komitet, u koji su izabrani: Milan Ilić, zamjenik političkog komesara Bataljona »Pelagić«, Milan Milovac,

Drago Vidović, i Zlata Salom, sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a. Hamdija Sinanović, iako je primio dužnost člana Okružnog komiteta SKOJ-a, i dalje je ostao na našem terenu i biranje u Sreski komitet. Mislim daje ova konferencija bila korisna za dalju političku aktivnost komunista kako u vojsci tako i u pozadini. Osjetio se organizovaniji politički rad, naročito u pogledu razobličavanja četničke izdaje.

Istovremeno dok su vršene pripreme za sresku partijsku konferenciju, sprovedeni su izbori za odbornike sreskog NOO. Odbornici su birani na seoskim konferencijama javnim glasanjem. Prva sjednica Sreskog NOO održana je jula

1942. godine u jednoj dolini između sela Todorica i zaseoka Rakita. Sjednici su prisustvovali Gojko Rodić, sekretar Okružnog komiteta, Jovo Milovac i dr. Taj dan je bio lijep i sunčan, pa je sjednica održana pod vedrim nebom. Pored odbornika, sjednici je prisustvovao jedan broj seljaka iz okolnih sela. Za vrijeme sjednice, iznenada, uz rijeku Janj, doletio je ustaški avion »Bregej«. Prekinuli smo rad odbora i sklonili se u obližnji gaj. Na našu sreću nismo bili otkriveni. Avion je kružio iznad sela Todorica i još nekih sela i napustio Janj. Dolazak ovog neželjenog »gosta« nije nas mnogo iznenadio, jer smo se bili već obikli da nas svakog vedrog dana obilazi, bilo da izviđa ili da bombarduje i mitraljira sela. Čim je avion napustio Janj, odbor je nastavio rad.

Gojko Rodić je govorio o zadatku sreskog NO odbora i njegovoj pomoći seoskim i opštinskim NOO. Ja sam govorio kakve ljude treba birati u izvršni odbor i ispred sreskog komiteta predložio sam za predsjednika Radu Marijanca, seljaka iz sela Vagan, a za potpredsjednika Đuru Nišića, iz sela Gorice, koga su Nijemci ubili oktobra 1942. god. u Grbavičkom polju. Poslije diskusije moj predlog je usvojen i predloženi kandidati jednoglasno su izabrani. Izabran je i izvršni odbor, a za sekretara odbora izabran je Mirko Krmpot. Odlučeno je da sjedište odbora bude u Glogovcu.

Dolazak proleterskih brigada, sredinom jula 1942. godine, na teren III krajiškog NOP odreda i članova Vrhovnog štaba NOV i POJ bio je događaj od velikog političkog značaja. Radost se osjećala kod boraca i u narodu. Prije dolaska proletera, na sektoru Gerzova i Baraća bilo je oko 300 naoružanih četnika. Kod njih je nastala demoralizacija i znatan broj njih se povukao svojim kućama, dok su u četnicima ostali samo oni koji su duboko zagazili u izdaju.

Članovi Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ pružili su nam neposrednu pomoć u političkom radu u vojsci, a svojim iskustvom pomogli su nam u organizovanju političkog rada u pozadini. Dodijeljeno nam je nekoliko vrlo dobrih, sposobnih i iskusnih članova Partije, koji su raspoređeni na razne dužnosti u odredu i na terenu sresa. Prvi su došli Ilija Kostić, koji je postavljen za zamjenika komesara odreda i Vojin Zečević, za intendanta odreda, a nešto kasnije došli su Blažo Orlandić, koji je postavljen za zamjenika komesara Uarnog bataljona, Bude Miličević, za pomoćnika komandanta Vojnog područja, Vojin Jauković za komesara Bataljona »Pelagić« i Vlado Koljenšić za obavještajca odreda. Oni su svoje političko iskustvo prenosili na partijske organizacije i mlade članove Partije u vojsci i na terenu, što je znatno doprinijelo poboljšanju političkog rada kod nas.

Prvih dana avgusta proslavili smo Prvu godišnjicu ustanka na cijeloj ustaškoj teritoriji. Narodni zborovi bili su dobro posjećeni. Tome je svakako doprinijelo i prisustvo proleterskih jedinica. Pored nekoliko opštinskih zborova, održan je veći narodni zbor 2. avgusta 1942. godine kod osnovne škole u Grbavici, na kojem je prisustvovalo oko 2000 lica. Koliko se sjećam, na ovom zboru govorili su Nemanja Vlatković, politički komesar odreda, Hamdija Sinanović, ispred omladine, Dobrivoje Vidić-Baja i Vitomir Cvetković, ispred proleterskih jedinica. Narod je s posebnim interesovanjem pratio govor Vidića i Cvetkovića,

koji su govorili o razvoju ustanka u Srbiji i o borbenom putu proleterskih brigada. Na zboru je kulturna ekipa proletera iz bolnice izvela kraće recitacije. Povodom godišnjice ustanka Sreski komitet KPJ izdao je letak, koji je bio namijenjen i podijeljen stanovništvu na neoslobođenoj teritoriji Jajca i okoline. U letku su ukratko sumirani uspjesi i iznijeti ciljevi narodnooslobodilačke borbe, osuđeni su okupatorsko-ustaški zločini i četnička izdaja, pozvani su Muslimani i Hrvati da masovnije stupaju u partizanske jedinice, da pomažu NOB i da pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije nastavimo borbu do konačne pobjede nad okupatorom i njegovim slugama.

U prvoj polovini avgusta 1942. godine, proleterske jedinice vodile su žestoke borbe oko Kupresa, u kojima su učestvovali borci Bataljona »Pelagić« i »Iskre«. Narod je s velikim interesovanjem pratio ishod ovih borbi. Jednog dana stigla je tužna vijest sa kupreškog bojišta - poginula su dva naša proslavljena komandanta bataljona - Simo Solaja i Dušan Metlić. Tih dana poginulo je još naših boraca, među kojima: Simo Mitrić, komandir 2. čete Bataljona »Pelagić« i Mima Marijanac, komesar čete. Vijest o pogibiji Solaje i Metlića bolno je odjeknula u cijelom našem kraju.

Sreski komitet KPJ u jesen 1942. godine razvio je intenzivnu političku aktivnost na cijeloj oslobođenoj teritoriji. Često su održavane konferencije po selima, na kojima se, pored političkih pitanja, raspravljalo o problemima sela, ishrani vojske i naroda. Redovno smo obavještavali narod o svim važnijim političkim događajima u zemlji i svijetu, kao i o uspjesima naših jedinica u borbi protiv okupatora, ustaša i četnika. Narod je sa interesovanjem pratio sve naše uspjehe i svojom svestranom pomoći potvrđivao odanost NOB-u.

Počeli smo i pripreme za organizovanje seoskih i opštinskih odbora Antifašističkog fronta žena (AFŽ), ali aktivirati žene bilo je vrlo teško, jer se, zbog konzervativnih shvatanja, nailazilo na otpor od strane muškaraca i starješina domaćinstva. Muškarci su smatrali da žene nisu za konferencije i sastanke, daje za njih kuća, djeca i rad u polju. Njihovu riječ žene su morale poštovati. Trebalo je mnogo vremena i strpljivog političkog rada da se izmijeni odnos i shvatanja ljudi. Žene su htjele da rade za NOP, i to su potvrđivale svojim aktivnostima kao što su davanje hrane, odjeće i drugim načinom pomoći partizanima i ranjenicima. Same su se teško odlučivale da učestvuju na skupovima. Zbog takvih shvatanja, na seoske konferencije dolazili su uglavnom muškarci, pretežno domaćini.

Morali smo uporno objašnjavati ljudima da i žene treba da učestvuju u društveno-političkom životu. Upornim političkim radom postepeno su stvarani uslovi za organizovanje žena. U jesen 1942. godine formirani su prvi seoski odbori AFŽ-a u tri sela - Raskršću, Todorčićima i Grbavici, a nešto kasnije u Pljevi i Bešnjevju. Aktivnošću ovih odbora, iako su bili seoski, obuhvaćeno je više sela. Krajem novembra 1942. godine formirani su sreski inicijativni odbori AFŽ-a, u koje su ušle: Rosa Marijanac kao predsjednica, Milica Šunjka, član sreskog komiteta, Rista Tošić, iz sela Kneževića, Rosa Lekić, iz sela Majevac i Anka Milić, iz sela Čipuljića. Ovaj odbor uspješno je izvršio svoj zadatak i već krajem decembra 1942. godine u većini sela bili su izabrani odbori AFŽ-a. U januaru 1943. godine održane su opštinske konferencije i izabrani opštinski odbori AFŽ-a u svih pet opština. U seoske i opštinske odbore izabrane su najaktivnije žene i djevojke, koje su uživale dobar ugled u svojoj sredini.

Sredinom februara 1943. godine održana je sreska konferencija AFŽ-a u selu Mujdžići, na kojoj su učestvovalе žene, delegati iz svih opština. Na konferenciji je govoreno o značaju organizovanja žena, o aktivnosti žena u društvu i obespravljenosti žena u staroj Jugoslaviji, o značaju pomoći koju žene mogu dati NOB-u i o drugim pitanjima. Konferencija je izabrala Sreski odbor AFŽ od devet članova. Za predsjednicu sreskog odbora izabrana je Rosa Marijanac, koja je bila

vrlo aktivna omladinka u Janju. U odbor je izabrana i Milica Šunjka, član biroa Sreskog komiteta i sve predsjednice opštinskih odbora AFŽ-a.

Žene su sve više pokazivale interesovanje za politička zbivanja, pa je i njihova aktivnost i pomoć NOB-u bila svakim danom veća. Žene i djevojke tada počinju stupati i u partizanske jedinice. Tako je oko 40 žena i djevojaka stupilo u VII i IX krajišku brigadu, u kojima su bile borci ili referenti saniteta u četama i bataljonima do oslobođenja zemlje. Neke od njih položile su svoje živote za slobodu, a neke su zbog posljedica ranjavanja ostale ratni vojni invalidi.

U avgustu 1942. godine, poslije oslobođenja Mrkonjić-Grada, Sreski komitet je dobio zadatak od Okružnog komiteta da svojom političkom aktivnošću obuhvati dio teritorije mrkonjičkog sreza, sa desne strane ceste Mlinište - Mrkonjić-Grad, koja se graničila s našom oslobođenom teritorijom. Do oslobođenja Mrkonjića to područje bilo je pod četničkom kontrolom i na njemu su još uvijek djelovale manje grupe četnika, koje su napadale naše kurire i manje grupe partizana. Odmah smo otpočeli sa političkim radom na tom području. Organizovali smo seoske konferencije i zborove, na kojima smo govorili o razvoju ustanka u zemlji, o četničkoj izdaji i njihovoj saradnji s okupatorom i ustašama. Narod ovog kraja nije bio obaviješten o saradnji četnika s okupatorom i ustašama, i osuđivao je četnike zbog borbe protiv partizana. Takođe smo govorili i o izboru seoskih i opštinskih odbora, njihovim zadacima i o ljudima koje treba birati u NOO. U jesen 1942. godine konstituisan je opštinski NO odbor Gerzovo, izabran je izvršni odbor, predsjednik i potpredsjednik Opštinskog NOO. Sjedište opštinskog odbora bilo je u selu Gerzovu. Naše političko djelovanje na ovom području bilo je, uz kraće prekide, sve do februara 1943. godine, kada je prestalo zbog četvrte neprijateljske ofanzive. Političko stanje na teritoriji Baraća i Gerzova znatno se poboljšalo. Žnatan broj omladinaca stupio je u naše brigade i odrede, a seoski i opštinski odbor dosta dobro su izvršavali svoje zadatke. U selu Podgori izvršene su pripreme za stvaranje partijske organizacije i već početkom januara

1943. godine formirana je ćelija KPJ od 10 članova. U članstvo su primljeni: Ilija i Stevo Todić, Nikola i Anđa Ždrnja, Gojko Kelečević - izabran za sekretara, Mićo Raca, Vlado Niškanović, Čedo Miletić, Stanko Vasić i Vlatko Bubnjević. U nekim selima organizovani su aktivni SKOJ-a.

Oslobođenje Jajca 25. septembra 1942. imalo je, pored vojničkog, veliki politički značaj. To je bio veliki događaj kako za građane Jajca, koji su sa radošću dočekali oslobođenje svoga grada, tako i za stanovništvo ustaničke teritorije. 11 ovoj borbi, između ostalih, poginuo je i član Sreskog komiteta Milan Ilić, zamjenik političkog komesara Bataljona »Pelagić«.

U jajačkoj fabrici nađeno je preko 40 vagona soli. To je bio dragocjeni pijen, jer je na cijeloj ustaničkoj teritoriji bila velika nestašica soli. Sutradan po oslobođenju Jajca formirana je komisija za konfiskaciju imovine od lica koja su sa radivala s okupatorom ili su kao ustaše činili zločine nad narodom. Rukovodilac komisije bio je Ivan Milutinović, član CK KPJ i Vrhovnog štaba, a članovi su bili Moša Pijade, Stanko Danilović i ja ispred Sreskog komiteta Jajca. Taj posao oba vili smo vrlo brzo; radilo se cijeli dan i kasno u noć. Iz radnji narodnih neprijatelja uzimana je sva roba koja je bila potrebna za naše bolnice i jedinice i evakuisana na slobodnu teritoriju Janja, a neka je otpremljena za Drvar i drug* mjesta u Krajini.

U Jajcu je organizovana Komanda grada. Za komandanta je postavljen Mustafa Džubo, a za zamjenika Slobodan Ilić. Zbog kratkog boravka u gradu nisu mogli organizovati gradski NOO.

Drugi ili treći dan poslije oslobođenja Jajca održali smo sastanak biroa Sreskog komiteta KPJ u fabričkoj vili na Varošnicama. Sastanku su prisustvovali: Ivo Lola Ribar i Spasenija-Cana Babović, članovi Centralnog komiteta KPJ

Na tom sastanku sam referisao o radu Sreskog komiteta, o brojnom stanju i aktivnosti partijskih organizacija i o političkom stanju na terenu. Sjećam se da smo bili kritikovani zbog zapostavljanja organizacije AFŽ-a. Takođe nam je ukazano na sektaški odnos prema prijemu u članstvo KPJ novih članova, naročito boraca i omladinaca koji se ističu svojom borbenošću i aktivnošću.

U Jajcu sam doživio jedan nezaboravan događaj. Mislim daje to bio 28. septembra, kada mi je Nemanja Vlatković saopštio da ću toga dana, naveče, s njim poći u Sokolski dom, ali mi nije rekao zašto me poziva. Kada smo došli u dom, zatekli smo u velikoj sali borce i štab Prve krajiške brigade. Tada sam saznao da se očekuje dolazak druga Tita, koji će govoriti borcima brigade. Tako je i bilo. Drug Tito je došao. Prilikom njegovog ulaska u dom prolomio se aplauz kojim smo ga pozdravili. Nemanja i ja nalazili smo se sa štabom brigade. Odmah poslije raporta i pozdravljanja, drug Tito je održao govor, u kojem je, pored ostalog, pohvalio borce za pokazanu hrabrost u borbi za oslobođenje Jajca. Opširno je govorio o razvoju ustanka i ciljevima narodnooslobodilačke borbe, kao i o stanju na istočnom frontu. Taj moj prvi susret sa drugom Titom ostao mi je u nezaboravnom sjećanju.

Nekoliko dana poslije oslobođenja Jajca, jače njemačko-ustaške snage, iz više pravaca, poslije višednevnih žestokih borbi zauzele su Jajce i ovladale dolinom Vrbasa, a potom preduzele napad na oslobođenu teritoriju Janja i Pljeve. S Nijemcima i ustašama učestvuju i četnici. Kao poznavao ci terena oni im služe za vodiče. Četnici su u selu Dragniću, gdje su imali znatnog uticaja, savetovali stanovništvu da se ne sklanjaju ispred Nijemaca i ustaša, već da ostanu kod svojih kuća. Mnogi su im povjerovali, i to su platili životima. U ovome selu Nijemci i ustaše izvršili su masakr ubivši 215 ljudi, žena i djece. Tih dana naše jedinice zarobile su i likvidirale Nikolu Vješticu, bivšeg komandanta četničkog »Gvozd-nog« bataljona.

Prilikom napuštanja Jajca stupilo je u naše jedinice oko 40 omladinaca i aktivista NOP-a. Oni su se u Janju i Vitorogu prvi put susreli sa nizom teškoća. Morali su prve hladne oktobarske i novembarske noći provesti negdje pored vatre, pod otvorenim nebom, sa slabom i neredovnom ishranom i proći prvo vatreno krštenje u borbi.

Napuštajući Jajce, naše jedinice zapalile su hotel »Grand«, u kojem je bilo sjedište Velike župe, zgradu sreskog načelstva i Sokolski dom, u kojem su ustaše mučile i ubijale srpsko življe i druge rodoljube. Uništene su veće količine robe koja je već bila evakuisana iz grada, a koja je od Jajca do Grbavičkog polja bila istovarena na nekoliko mjesta, pored puta, na otvorenom prostoru. Magacin u Rakitinim dolinama, koji smo bili izgradili u toku ljeta, bio je napunjen raznom robom i municijom. Da ta roba ne bi pala u ruke neprijatelja, odlučeno je da se podijeli borcima koji su se povlačili pored magacina, a ostatak da se zapali. Tada je zapaljen i magacin.

Stanovništvo Janja i Pljeve napustilo je svoja sela i povuklo se u zbjegove Raduše, Đuleta i Vitoroga. Neke porodice brzo su ostale bez hrane, pa smo odlučili da preko seoskih i opštinskih odbora organizujemo za njih kolektivnu ishranu. Kada su neki odbori bili priveli kraju pripreme u organizovanju ishrane, jedna njemačka jedinica, predvođena dvojicom četnika, usred bijela dana, šumskom prugom od Čardaka preko Đuleta, došla je u šumu Javorovac i s leđa napala na intendanturu III krajiškog NOP odreda i Bataljona »Pelagić«. Tom prilikom njemačka jedinica našla se pozadi Udarnog bataljona »Šolaja« i Bataljona »Pelagić«, zbog čega su ovi bataljoni bili prisiljeni da napuste svoje položaje i da se povuku dublje u Vitorog planinu.

Prilikom prolaska kroz Đulet, Nijemci su nailazili na stanovništvo u zbje-govima, ali nisu nikoga ubijali, jer im je bio cilj da nezapaženo prođu i napadnu

naše jedinice. Kada je stanovništvo primijetilo njemačku kolonu, nastala je panika i bježanje dublje u šumu prema Crnom Vrh i Glamočkom selu Pribelji. U takvoj situaciji dešavale su se nevjerovatne stvari. Neke majke u bježanju bacale su djecu koju nisu mogle nositi, a bilo je slučajeva da su se žene porađale u zbje-gu i neke od njih zakopavale živu novorođenčad.

Za razliku od prve ofanzive na Janj i Pljevu, koja je bila u septembru 1941. godine, u ovoj ofanzivi bilo je mnogo manje ljudskih žrtava. Ovog puta narod se organizovnije povlačio ispred neprijatelja. Kod kuća ili u bajtama ostale su samo poneke starije osobe ili bolesnici koji nisu mogli da napuste svoje ognjište, ali njemačko-ustaški zločinci nisu imali milosti ni prema njima. Kao i ranije, neprijatelj je i ovog puta palio kuće, bajte i ostale seoske zgrade, pljačkao žito i sto-ku. Ovoga puta nisu mogli mnogo opljačkati, jer seljaci su pobjegli sa stokom u šumu, a mnogi su žito zakopali u zemlju. Ova ofanziva po svojoj žestini, broju neprijateljskih jedinica koje su učestvovala i vremenu trajanja bila je veoma teška. Njen cilj je bio, pored ponovnog zauzimanja Jajca i Mrkonjić-Grada i odbacivanje naših snaga od ovih gradova, da ekonomski do kraja unište Janj i Pljevu kao uporišta ustanka.

U Glamoču se održala Okružna konferencija KPJ za okrug Jajce 20. X 1942. na kojoj su učestvovali delegati jajačkog sreza iz vojske i s terena. Poslije okružne konferencije i završene neprijateljske ofanzive, sredinom novembra 1942. godine održana je Sreska partijska konferencija za srez Jajce u selu Mujdžići u Simića kući. U vrijeme održavanja sreske konferencije, na terenu Janja i Pljeve bilo je 25 članova KPJ, organizovanih u 5 ćelija, i biro sreskog komiteta od 5 članova, dok je u Udarnom bataljonu »Simo Šolaja«, Bataljonu »Pelagić« i »Iskri« bilo oko 50 članova i 35 kandidata. Na konferenciji je ocijenjena politička aktivnost organizacija i članova KPJ na terenu i u vojsci, kao i političko stanje na terenu poslije neprijateljske ofanzive. Iako se većina stanovništva poslije ofanzive našla bez hrane i krova nad glavom, ono nije klonulo duhom. U diskusiji je istaknuto da se neki NOO nisu dobro snašli u ofanzivi i da se vrlo malo osjećala njihova aktivnost. Zaključeno je da se na osnovu novih, septembarskih propisa koje je izdao Vrhovni štab o radu NOO sprovedu izbori za seoske, opštinske i sreske NOO. Poslije završenih izbora, trebalo je da se, u duhu tih propisa, postave zadaci pred NOO - da se organizuju komisije, savjeti i vijeća i da postojeći seoski, opštinski i sreski odbori mobilisu svu sposobnu radnu snagu i organizuju izgradnju bajti za smještaj ugroženih porodica, da utvrde koje su porodice ostale bez hrane, kao i one koje mogu dati hrane za vojsku i narod. Usvojen je prijedlog da se o teškom ekonomskom stanju kod nas obavijesti Oblasni komitet ICPJ, Operativni štab za Bosansku krajinu i da se od njih zatraži pomoć u žitu. Preporučeno je da se organizuje prikupljanje hrane u dolini Vrbasa u selima koja neprijatelj nije uništio.

Ocjenjujući političku aktivnost osnovnih organizacija i članova KPJ, većina diskutanata, pored pozitivnih rezultata, iznijela je i slabosti, kao što su slab politički rad jednog broja članstva i nedovoljna ideološka izgrađenost članova KPJ. Ukazano je na slabo držanje nekih članova KPJ u vrijeme neprijateljske ofanzive. Ocijenjeno je da većina sekretara ćelija KPJ nije dorasla svom zadatku, da su niskog ideološko-političkog znanja, bez dovoljno inicijative i sposobnosti da uoče probleme u svojoj sredini. Sreski komitet je podsticao na ideološko-politički rad i tražio proučavanje članaka koje smo dobijali od viših partijskih foruma, ali su se ćelije različito odnosile prema ovom vrlo važnom zadatku. Neke su redovno održavale teoretske sastanke, a neke ovom pitanju nisu pridavale dovoljno značaja. Većina članove KPJ imala je samo 4 razreda osnovne škole, a bilo je i samoukih, pa su vrlo teško shvatali suštinu iz materijala koje su proradivali. Bilo je pojedinih intelektualaca, članova KPJ, koji su smatrali da imaju dovoljno zna-

nja i da nemaju potrebe za ideološkim uzdizanjem. Ni članci koje smo dobijali nisu odgovarali ideološkom nivou većine članova Partije, ali mi nismo mogli vršiti izbor, jer za sve vrijeme rata, a naročito u 1941/42. godini, oskudijevali smo u partijskoj literaturi.

Konferencija je pred komuniste postavila zadatke: da pojačaju političku aktivnost u selima kako bi se što prije normalizovalo stanje na terenu, da objasnjavaju narodu da je propala i ova njemačko-ustaška ofanziva, da pomognu odborima u mobilizaciji radne snage za izgradnju bajti, da osnovne partijske organizacije povedu akciju za prijem novih članova u KPJ, da se na svim ovim zadacima aktivira omladina i omasove aktivni SKOJ-a. Konferencija je izabrala Sreski komitet, u kojeg su ušli: Radomir Mitrić, za sekretara komiteta, a kao članovi Jovo Milovac, Irfan Filipović, zamjenik komesara bataljona, Zlata Salom, sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a i Milica Šunjka.

Drugo oslobođenje Jajca, 26. novembra 1942. godine, povoljno je uticalo na političko stanje naše teritorije. Učešće Dalmatinaca u borbi za oslobođenje Jajca imalo je političkog značaja, kako kod hrvatskog i muslimanskog stanovništva u gradu i okolini tako i kod srpskog na ustaničkoj teritoriji, jer ovo je bio prvi susret naroda i boraca ovog kraja s jednom većom partizanskom jedinicom u kojoj su većinom bili Hrvati. Ovo je bio ubjedljiv dokaz da hrvatski narod ne podržava Pavelićevu ustašku vlast. Dalmatinci su ostavili vrlo lijep utisak. To smo sad koristili u svom političkom radu sa stanovništvom. Nedjelju dana kasnije naše jedinice, pod pritiskom jakih neprijateljskih snaga, napustile su Jajce. Poslije povlačenja iz Jajca formirana je komanda Jajačkog područja. Za komandanta područja postavljen je Slobodan Ilić, a za pomoćnika komandanta Bude Miličević, rodom iz Pljevalja, predratni član KPJ. Sjedište Komande područja bilo je u selu Mujdžićima. Komanda se bavila vojnopozadinskim poslovima kao što su: snabdijevanje vojske hranom, obucom i drugom opremom; prihvatanje, prenos i smještaj ranjenika i održavanje reda na slobodnoj teritoriji; organizovala je obavještajnu službu, prikupljala podatke o neprijatelju i njegovim namjerama, kao i o neprijateljskom djelovanju na oslobođenoj teritoriji, otpremala u brigade i odred borce koji su dobrovoljno stupali u partizane.

Krajem decembra 1942. godine formirana je VII krajiška brigada, u koju su ušla dva bataljona s jajačkog područja. Prvi bataljon formiran je od najboljih boraca »Pelagića« i Udarnog bataljona »Šolaja«, a Četvrti od boraca iz Pljeve. U januaru 1943. godine formirana je IX krajiška brigada, u koju je ušao jedan janjski bataljon. Poslije formiranja ovih brigada, izvršena je reorganizacija III krajiškog odreda. Formirani su manji odredi sa znatno manje jedinica i manjom teritorijom. U Janju i Pljevi ostale su brojno male i slabo naoružane partizanske jedinice. Trebalo je u što kraćem roku izvršiti popunu odredskih jedinica. Tražili smo da čelija KPJ i aktivni SKOJ-a politički djeluju i pozivaju omladinu i sve sposobne da stupaju u jedinice odreda.

Poslije ofanzive, ujesen 1942. i u zimu 1942/43. godine bio je problem kako obezbijediti smještaj i ishranu vojske i stanovništva. Ovim problemom bavili su se sreski komitet, sreski i opštinski NOO, štab odreda i Komanda područja. Na naše traženje, sreski NOO i Komanda mjesta Glamoča primili su jedan broj porodica i smjestili ih u napuštene kuće u selima oko Glamoča. Već krajem novembra i u decembru 1942. godine NOO otpočeli su sa preseljavanjem porodica iz Janja u glamočka sela. Mnoge porodice, iako nisu imale smještaja i hrane, teško su ostavljale svoja zgrajšta, jer to je za njih bio odlazak u nepoznato.

Iz nekoliko sela i zaselaka sakupljane su porodice i otpremane zajedno u pratnji seoskih i opštinskih odbornika i opštinskih stražara. Po velikoj hladnoći i mećavi teško su se kretale iznemogle kolone s natovarenim konjima, na kojima su, pored najnužnijih stvari, bila natovarena nejak a djeca ili bolesnici. Bilo je i

onih koji nisu mogli preći surovu planinu i stići u nepoznati dom, već su zauvijek ostali pored puta. Neke porodice nijesu htjele ostati u glamočkim selima, pa su se poslije nekoliko dana vraćale na svoje ognjište, a za vrijeme IV neprijateljske ofanzive, u martu 1943. godine, sve porodice su se vratile u Janj.

Neke porodice su odmah poslije novembarske ofanzive na Janj i Pljevu počele pokrivati podrume izgorjelih zgrada i osposobljavati ih za stanovanje, dok su se porodice koje nijesu imale podrume ukopavale u zemlju, stavljale provizoran krov od dasaka, grana, starog pleha i slično. Ove bajte, kako smo ih zvali, bile su bez poda, a kada je padala kiša i topio se snijeg, one su prokišnjavale. Zbog takvih uslova stanovanja i slabe ishrane u toku zime harale su razne zarazne bolesti kao što su tifus i tuberkuloza, pa upala pluća, grip, svrab i druge. Od ovih bolesti nijesu bili pošteđeni ni borci u jedinicama. Ljekar iz odredske bolnice nije mogao pružiti veću pomoć oboljelim seljacima zbog nedostatka lijekova.

Kada je zaprijetila glad, Sreski komitet pokrenuo je inicijativu preko narodnih odbora da oni organizuju prikupljanje stoke od domaćinstava, da se ta stoka kolje i dijeli meso porodicama koje nijesu imale šta da jedu. Neki opštinski odbori prihvatili su ovu inicijativu i odlučili da, pored skromne pomoći u žitu, dijele po pola kilograma mesa na člana porodice. Meso je bilo slabog kvaliteta, jer stoka je zbog slabe ishranjenosti bila mršava. Ova skromna pomoć ipak je spasila mnoge da ne umru od gladi. Kod sjedišta odbora, gdje je klana stoka, svako jutro okupljalo se više žena, koje su na snijegu i velikoj hladnoći, slabo obučene, čekale da dobiju svoje sledovanje. Često su se otimale za drob, a ponekad je dolazilo do svađe, pa čak i do tuče. Čim se pojavilo prvo proljetno zelje, prekinuto je sa podjelom mesa. I pored svih preduzetih mjera, u zimu 1942/43. godina na ustaničkoj teritoriji umrlo je od gladi oko 50 lica. Iako je stanovništvo Janja i Pljeve bilo u vrlo teškom ekonomskom stanju, ono je podnijelo glavni teret u snabdijevanju vojske i porodica koje su ostale bez hrane.

Da bi omasovio partijsku organizaciju, Sreski komitet je u zimu 1942/43. godine pristupio formiranju političkih aktiva po selima, u koje smo uključili one koji su se isticali u radu za NOP i pokazivali više interesovanja za politiku KPJ. Ove aktive formirali smo u 25 sela, u kojima je bilo oko 90 članova, među kojima oko 15 žena. U aktivima je bio i 10 kandidata za članove KPJ. Sastajali su se jednom nedjeljno i obično su na tim sastancima čitali aktuelne članke i radio-vijesti. Za rad aktiva bio je zadužen po jedan član Partije. Članovi aktiva dobijali su konkretna zaduženja i uključivali se u akcije koje su izvođene u njihovom selu i opštini. O izvršenju dobijenog zadatka podnošen je izvještaj. Poslije izvjesnog vremena, zavisno od interesovanja, pojedinci su bili kandidovani, a potom primani u Partiju. Ovako organizovan rad dao je dosta dobre rezultate, jer u aktivima su brže i solidnije vršene pripreme za prijem u Partiju novih članova, čime je donekle razbijeno sektaštvo, koje je bilo ozbiljna prepreka za omasovljavanje partijske organizacije.

Povećanjem broja članova Partije i formiranjem novih ćelija KPJ u opštini Strojice i Grbavici, gdje su već postojali opštinski komiteti SKOJ-a, odbori NO-SOBiH, odbori AFŽ-a, seoski politički aktivisti i opštinski NOO, osjetila se potreba za organizovanjem opštinskih komiteta KPJ. Stoga smo u decembru 1942. godine organizovali opštinske komitete Partije u Strojčkoj i Grbavičkoj opštini. Za sekretara opštinskog komiteta u opštini Strojice izabran je Drago Vidović, a u Grbavičkoj Mirko Krmpot. U opštini Babići i Pljevi tada još nijesu postojali uslovi za organizovanje opštinskih komiteta.

U januaru 1943. godine našu partijsku organizaciju obišli su Ferid Čengić Brko, instruktor Centralnog komiteta KPJ i Gojko Rodić, sekretar Okružnog komiteta KPJ. U njihovom prisustvu održali smo sastanak Sreskog komiteta, u kući Sime Josipovića u selu Mujdžići, gdje se nalazilo sjedište komiteta. Na tom sa-

stanku podnijet je izvještaj o organizacionom stanju u Partiji i političkoj aktivnosti komunista. Svi članovi komiteta referisali su po zaduženim sektorima. Taj sastanak, za mene, bio je vrlo težak i zbog toga mi je ostao u dubokom sjećanju. Čengiđ i Rodić insistirali su da se na našem području raspuste dvije ćelije KPJ, ćuklićka i babićka, navodeći kao razlog neaktivnost i uparloženost većine njihovih članova, te prestarjelost jednog broja članova Partije. Članovi komiteta nijesu bili ubijeđeni u valjanost takve ocjene. Raspuštanje ovih ćelija nije imalo pozitivnog efekta u našoj partijskoj organizaciji, jer nije bila tačna ocjena da je njihovo članstvo bilo neaktivno. Bili su to ljudi koji su uživali ugled u narodu i bili odani Partiji.

Za vrijeme IV neprijateljske ofanzive, Gojko Rodić, sekretar Okružnog komiteta saopštio nam je da može doći do napuštanja Janja i Pljeve i da trebamo izvršiti pripreme za povlačenje naših jedinica. Sve pripreme bile su izvršene. Međutim, do napuštanja teritorije nije došlo jer ustaško-njemačke snage u ovoj ofanzivi nijesu prošle preko Janja.

U proljeće 1943. godine, Sreski komitet KPJ pokrenuo je akciju za proljetnu sjetvu pod parolom da se posiju sve obradive površine. Na tome zadatku aktivirali smo članove KPJ, aktive SKOJ-a, seoske i opštinske NOO, sreski NOO, borce iz odreda i organizovali omladinske radne brigade. Pri opštinskim NOO formirali smo komisije za obradu i upravljanje napuštenom zemljom. Napuštena zemlja davala se seljacima uz ugovor koliko će predati žita opštinskom fondu. Ova akcija u potpunosti je uspjela, jer sve što smo posijali dobro je rodilo, što se rijetko dešava u ovom planinskom kraju.

Bez obzira što su uslovi rada bili vrlo teški, Sreski komitet KPJ u 1942. godini postigao je vidne uspjehe u organizovanju političkog rada na slobodnoj teritoriji i u vojsci. Na terenu je organizovano više seoskih ćelija KPJ, u većini sela organizovani su aktivni SKOJ-a i odbori AFŽ-a.

Seoski i opštinski NOO, i sreski odbori uz pomoć Sreskog komiteta i primjenom propisa izrastali su u prave organe narodne vlasti. Postignut je politički uspjeh u razobličavanju četničke izdaje. Sve ovo je doprinijelo mobilizaciji i čvršćem povezivanju pozadine i partizanskih jedinica. Stanovništvo Janja i Pljeve bez rezerve je pomagalo svoje borce, a sa istim gostoprimstvom prihvatilo je i druge partizanske jedinice, bez obzira iz kojeg su kraja dolazile.

Vojo Savić

SJEĆANJE NA PRVU OKRUŽNU KONFERENCIJU SKOJ-a ZA OKRUG JAJCE

Dvadesetog februara 1942. godine dobio sam pismo od Rajka Bosnića, tadašnjeg sekretara Oblasnog komiteta SKOJ-a za Bosansku krajinu, u kojem me obavještava o pripremama Okružne konferencije SKOJ-a za jajački okrug. To je, u stvari, bio poziv za Konferenciju sa kratkim objašnjenjem kako treba odabrati delegate i pripremiti se za diskusiju. U pismu je stajalo da će se Konferencija održati u selu Blagaju (Kupres) 1. marta 1942. godine.

Jajački okrug je tada obuhvatao srezove: Jajce, Kupres, Bugojno, Glamoč, Mrkonjić-Grad i Ključ. Sreski komiteti SKOJ-a nisu još bili formirani, a Okružni komitet SKOJ-a bio je tek u formiranju. Omladinskim radom su direktno rukovodili sreski komiteti Partije.

Izbor delegata morao se obaviti veoma brzo, pošto je trebalo obezbijediti učešće predstavnika omladine sa čitavog sreza i iz Bataljona »Budućnost« i stići u Blagaj do naznačenog roka. Određeno je ukupno 10 delegata. To su bili većinom sekretari aktiva SKOJ-a, ali i neki drugi najaktivniji omladinci. Nakon dosta napornog puta preko Hrbaljina stigli smo na vrijeme u Blagaj. Usput smo se, prema ranijem dogovoru, našli u selu Docu (Glamoč) sa delegatima iz Livna, jer su Livnjaci, čiji se odred nalazio na Cincaru, učestvovali u formiranju omladinskih organizacija na jednom dijelu kupreškog kraja.

Boravak u Blagaju smo iskoristili da održimo konferencije i susrete sa omladinom susjednih sela, a dali smo i jednu priredbu u osnovnoj školi u Blagaju. Tom prilikom bilo se okupilo dosta naroda i boraca iz Blagaja i okoline, pa je na skupu govorio i Vojin Zirojević, koji se upravo bio vratio iz Skender-Vakufa sa Oblasne konferencije KPJ za Bosansku krajinu.

Konferencija je počela 1. marta ujutru u učionici osnovne škole u Blagaju. Ispred Okružnog komiteta KPJ konferenciji je prisustvovao drug Teufik Kađenić - Cinkara, član Okružnog komiteta KPJ Jajce. Međutim, na Konferenciju nije došao niko iz Okružnog komiteta SKOJ-a.

Bili su se okupili delegati iz četiri sreza: Jajca, Kupresa, Glamoča i Livna. Sa sreza mrkonjićgradskog nije bilo delegata, a ne znam da li su bili pozivani sa ključkog sreza, ali ni oni nisu bili prisutni. Bilo je ukupno oko 30 delegata, i to: iz Glamoča 10, sa jajačkog sreza otprilike isti broj, trojica iz Livna i sa Kupresa 7-8 omladinaca. Koliko se sjećam, nije među delegatima bilo ženske omladine. Svi su bili sa oslobođene teritorije, sem jednog delegata iz grada Livna, koji se poslije Konferencije ponovo vratio u Livno na ilegalni rad.

Izlaganje o političkoj situaciji podnio je drug Kadenić, a zatim je po jedan drug sa svakog sreza podnio izvještaj o stanju omladinske organizacije, njenoj organizovanosti, akcijama i formama okupljanja i rada. Pošto ne postoji nikakav zapisnik sa toga skupa, nisam u mogućnosti iznijeti detaljnije i tačne podatke o toku Konferencije, o brojnosti organizacije itd. Znam da sreskih i opštinskih komiteta SKOJ-a tada na okrug nije bilo. Najviše aktiva SKOJ-a bilo je na glamočkom srezu, jer u jednom dijelu toga sreza gotovo svako selo imalo je aktiv SKOJ-a. Drugovi iz Janja su također iznosili podatke o značajnoj aktivnosti, ali, koliko se sjećam, bilo je govora o aktivima omladine, analfabetskim tečajevima, konferencijama, priredbama i si. Na Kupresu je također bilo formirano nekoliko aktivna na terenu, na kome su djelovali drugovi iz Livanjskog (Cincarskog) odreda, kao i u samom Blagaju.

U diskusiji koja je nakon toga uslijedila delegati su iznosili konkretne podatke o stanju u pojedinim selima, govorili su o političkom stanju, problematici na okupljanju omladine i tražili odgovore na niz pitanja čisto organizacione prirode.

Koliko se sjećam, najviše se govorilo o omladinskim aktivima, za razliku od aktiva SKOJ-a. To je bila šira forma organizovanja mladih, odnosno okupljanje svih onih koji su bili spremni slijediti program NOP-a na liniji borbe protiv okupatora i njegovih pomagača. Negdje su bile formirane vojno-omladinske čete (naročito na Glamoču), sastavljene od omladinaca bez oružja, s ciljem obuke, ali još više zbog političkog djelovanja i uticaja koji se tim putem vršio. Delegati su iznosili podatke o broju analfabetskih tečajeva, koji su predstavljali veoma razgranatu formu rada, zatim o brojnim konferencijama, čitalačkim grupama, priredbama i si. Možda je bilo i izvjesnog uljepšavanja stanja na terenu, ali je neosporna činjenica daje tada bio pokrenut rad s omladinom u čitavom okrugu i da je poprimao sve organizovaniju formu.

Svi diskutanti su isticali spremnost omladine za borbu protiv okupatora, ustaša i četnika. Nekoliko dana prije ovoga skupa Uroš Drenović je bio pokazao pravo svoje lice izdajom koju je učinio prilikom napada na Mrkonjić-Grad, pa je to poslužilo kao primjer četničke saradnje sa italijanskim okupatorom. Svi delegati su jednodušno osuđivali četnike i naglašavali da oni među omladinom neće naići na podršku.

Na kraju Konferencije, zaključke, odnosno predstojeće zadatke formulisao je drug Kadenić.

Pošto Konferenciji nije prisustvovao niko iz Oblasnog niti Okružnog komiteta SKOJ-a, organizacija samoga skupa nije najbolje sprovedena. Normalno bi bilo da se podnesu pisani izvještaji, izabere Okružni komitet SKOJ-a, da se vodi zapisnik i si. Zbog toga sam bio u dilemi da li je to bila regularna konferencija, odnosno može li se smatrati Prvom okružnom konferencijom SKOJ-a jajačkog okruga. Međutim, prema zapisniku sa Oblasne konferencije KPJ za Bos. krajinu, koja je održana u Skender-Vakufu, drug Rajko Bosnić izvještava daje za 1. mart 1942. godine zakazana Okružna konferencija omladine u Blagaju. Ubrzo iza toga, 16. marta 1942. godine, održana je Okružna konferencija SKOJ-a za srednju Bosnu, a u toku marta i Okružna konferencija SKOJ-a za Kozaru, zatim za Podgrmeč i najzad 4. aprila 1942. godine Okružna konferencija SKOJ-a za drvarski okrug. Dakle, ova Konferencija u Blagaju bila je prva u nizu konferencija na svih pet okruga Bosanske krajine, pa je, vjerovatno, uz neke druge organizacione razloge (nije se stigao konstituisati OK SKOJ-a, a konferenciju je sazvao sekretar Oblasnog komiteta SKOJ-a, koji je u međuvremenu otišao na drugu dužnost) to je bio

uzrok nedovoljne organizovanosti samog skupa. No bez obzira na sve to, ovo je bio veoma značajan sastanak omladinskog aktiva okruga i prvi takve vrste. Delegati su imali priliku da međusobno izmijene dotadašnja iskustva iz rada na organizaciji omladine, da čuju šta drugi poduzimaju i kakve forme okupljanja i organizovanja primjenjuju, a razjašnjena su i neka organizaciona pitanja. Sve je to dobro poslužilo učesnicima Konferencije, tj. omladinskim aktivistima da sa mnogo više sigurnosti primijene na terenu ono o čemu su se na ovome sastanku dogovorili. U toku marta i aprila 1942. godine, na čitavom jajačkom okrugu naglo je ojačao rad na okupljanju i organizovanju omladine, uvedene su nove forme rada i razbijeno sektaštvo prilikom prijema omladine u SKOJ. Organizacija SKOJ-a u tom periodu je znatno proširena, formirani su brojni novi aktivisti, a bilo je opština u kojima je krajem aprila 1942. godine svako selo imalo aktiv SKOJ-a. To je rezultat i drugih okolnosti, ali je, bez sumnje, i skup u Blagaju tome znatno doprinio.

**Jovo Kljajić
Spaso Kalaba
Lazo Simić
Todor Olič
Milun Prole**

SJEĆANJA NA DOGAĐAJE U BATALJONU »ISKRA« TOKOM 1942. GODINE

Prvu ratnu zimu na prelazu iz 1941. u 1942. god. narod i borci na ustaničkom području Pljeve dočekali su s velikim uspjesima u čestim i neravnopravnim borbama sa ustašama, domobranima, Nijemcima i Italijanima. Neke od tih pobjeda imale su širok odjek i na krilima narodne mašte uz ime Sime Šolaje predstavljale ohrabrenje i podsticaj ustaničkim masama. Dale su inspiraciju narodnoj mašti da, nešto kasnije, ispjeva onu poznatu pjesmu - »U Bosni se podignula raja« - koja se još u tom vremenu pjevala na sve strane. Ali, sa tim pobjedama narod je podnosio i velike ljudske i materijalne žrtve, nenadoknadive i preteške za svoju sredinu, jer je s njima, kao po pravilu, uvijek odlazilo i ono što je bilo najvrednije. Pomoć sa bilo čije strane nismo mogli očekivati, jer je u to vrijeme, objektivno, niko nije mogao pružiti. Svak se snalazio onako kako je znao i mogao. Pored velikog broja ranjenih, pa tako i onesposobljenih za borbu, Bataljon »Iskra« je imao i veliki broj poginulih, koji je iznosio oko polovinu ukupnog broja do tada poginulih boraca na čitavom jajačkom srezu. Kod stanovništva su ti gubici bili još veći, naročito kod staraca, žena i djece. Ako bi se računali i oni koji su na zvjerski način poubijani prije ustanka, gotovo da i nije bilo porodice u kojoj već do tada nije neko nastradao, a mnoga domaćinstva su bila potpuno istrijebljena. Izuzetak od toga bila su donekle sela oko samog izvora Plive. Čim bi osjetili neposrednu opasnost, brzo bi se sklanjali u okolna brda ili duboko u planinu. Za oglašavanje opasnosti služilo im je zvono seoske crkve, kod koje je uvijek neko dežurao. A moglo je i bez toga, jer su međusobni kontakti stanovništva funkcionisali na sve strane i danju i noću.

Osim ljudskih žrtava koje im je nanio, neprijatelj je do tog vremena popalio i sva naselja do kojih je stizao. A u plamenu je nestalo i sve ostalo što je moglo gorjeti. Pošto su tokom te godine morali dva puta oslobađati varošice Šipovo i Jezero, uz velike teškoće i žrtve, ustanici su spalili sve javne zgrade u njima još u oktobru poslije teške borbe na Kozilima samo radi toga da neprijatelj ne bi mogao u njima uspostavljati svoje stalne posade, koje bi preko zime još više zagorčavale i onako težak život. Naravno, tada je u njima izgorjelo i ono što nije trebalo. Tako je, u cjelini uzev, krajem 1941. god. čitav ovaj kraj, kao i područje Janja, bio pretvoren u zgarišta i pustoš.

U novu 1942. godinu, s prvim njenim danom ušlo se s teškim borbama protiv neprijatelja u prostoru između Mrkonjić-Grada i Jajca. Za nekoliko dana bile su razbijene sve njegove posade između ova dva mjesta, ostvarena blokada Mrkonjića i zastor prema Jajcu. Tih dana dovršeno je i razrušavanje svih značajnijih puteva koji iz ovih gradova vode u prostor izvornog dijela rijeka Plive i Janja. Sve je to stvaralo uvjerenje i kod rukovodstava i kod mase boraca i naroda da će se

bezbjedno preživjeti zima i dočekati prvo ratno proljeće. U prilog takvom prosuđivanju išla je i okolnost što je te zime padalo izuzetno mnogo snijega, a neprijatelj nije imao snage da odbaci naše borce dalje od Jajca i Mrkonjića, u čijoj su se neposrednoj blizini bili dobro ušančili na okolnim visovima i držali inicijativu u svojim rukama. Kasniji tok događaja, sve do polovine maja te godine, pokazao je da su takva očekivanja bila realna, bar što se tiče ishoda brojnih i teških sukoba s neprijateljem, koje su imali u tom periodu oko ovih gradova.

Međutim, sve ove uspjehe pratile su unutrašnje nedaće, teškoće i problemi organizacijske, materijalne i druge prirode, a ponajviše moralno-političke i kod boraca na frontu i kod naroda u pozadini. One su neprimjetno, ali neodoljivo narastale svakim danom, a da niko nije mogao predvidjeti njihove stvarne uzroke niti posljedice koje sa sobom nose. Za takva predviđanja bile su potrebne snažnije i vojne i političke ličnosti, koje u to vrijeme nijesmo imali. Prisustvo štaba Trećeg krajiškog odreda i povremeni obilasci članova Oblasnog komiteta i Operativnog štaba za Bosansku krajinu, počev još od septembra 1941. pa nadalje, značili su mnogo. Ali se to u praksi pokazalo nedovoljnim za stvarne potrebe, naročito u idejnom, političkom, pa i vojnom pogledu.

Bataljon »Iskra« je u to vrijeme bio veoma brojna i glomazna vojna organizacija, jer je u svom sastavu imao čak 8 do 9 četa, sa blizu 650 naoružanih boraca, a sa onima na raznim pomoćnim dužnostima - i do 1000 ljudi. Od toga, sedam četa u blokadi Mrkonjića i istovremenom zastoru prema Jajcu bile su kompaktna cjelina. Zbog složenog topografskog sklopa zemljišta, teških vremenskih uslova u zimskom periodu i velike udaljenosti od svoje pozadine - u izvornom dijelu Plive - čak i preko 30 kilometara - praktično su bile odsječene od te pozadine u mnogo čemu, za razliku od područja Janja, koje je u tom smislu imalo daleko povoljnije uslove. Sticajem brojnih okolnosti, a naročito nedostatkom kadrova, rukovođenje ovim jedinicama u praksi se svodilo gotovo isključivo na komandovanje u borbi i organizaciju ishrane ljudstva. Još od početka ustanka Štab Bataljona nikad nije bio čvrsto i potpuno oformljen organ. Dok su se nalazili na užem području Pljeve, pored Štaba Odreda, mnogi su ovaj Štab poistovjećivali sa Štabom bataljona. Pošto je Šolaja, kao komandant Bataljona, najviše vremena provodio u kretanju na sve strane, a Drago Prole, kao politički komesar, bio usamljen, vojno rukovođenje Bataljonom često je padalo na leđa samo dva čovjeka: Cede Kljajića - komandira Prve čete, pa po toj osnovi i zamjenika Šolajinog još od avgusta 1941, i Mesuda Hotića, koji je obavljao neku vrstu operativnih poslova sve do odlaska iz Bataljona na novu dužnost krajem marta 1942. Radi toga se bez pretjerivanja može reći da su organizovane aktivnosti i postupci jedinica za vrijeme trajanja ove blokade dijelom rezultat rada i inicijative ova dva čovjeka, osim u slučaju napada na Mrkonjić-Grad, kad je došlo do izdaje Drenovića i kad je rukovodio Štab Odreda. Takvi uspjesi su se mogli postizati i pored manjkavosti u rukovođenju zahvaljujući riješenosti boraca za borbu.

Pošto je blokada trajala dugo vremena - gotovo puna 4 mjeseca - tačnije od 1. januara do 25. aprila, bilo je mnogo takvih trenutaka i iskušenja. Cesti sukobi s neprijateljem i nepovoljni vremenski uslovi iscrpljivali su i fizičku i psihičku snagu boraca do krajnjih granica izdržljivosti. U nezaboravnom sjećanju svih ostali su uslovi pod kakvim se čitavu zimu i rano proljeće živjelo i borilo na svim položajima. Danju se ležalo u zamrznutim i snijegom zavijanim rovovima na prevoju Previla i oko Orugle, i to po cijeli dan na otvorenom prostoru bez ikakve zaštite. Hladan sjeverac je probijao do kostiju. Noću su se borci po smjenama sklanjali u seoske kuće-brvnare, razbacane po kosama i jarugama odmah iza položaja. Stalno na oprezu, u tijesnim prostorijama tih kuća, zajedno sa porodicama seljaka, a često i među stokom u štalama, po cijelu noć je ložena vatra da bi se sušila zamrznuta odjeća i obuća. Te prostorije bi ubrzo postajale prave

parionice sa ustajalim vazduhom, dimom i parom. Odmor i spavanje u njima bilo je pravo mučenje. Zbog krajnje loših higijenskih uslova, neredovnog pranja i presvlačenja, mnogi su dobijali uši i šugu, ali su to skrivali od drugih koliko su god mogli smatrajući takvo svoje stanje ličnom bijedom i sramotom. Osim relativno redovne ishrane na vojničkim kazanima, ništa se drugo nije moglo davati najvećoj masi boraca. Da bi se bar donekle ublažilo takvo stanje, još sredinom januara uvedeno je puštanje boraca kućama po smjenama. Za one dvije čete - Suknjajinu sa Dugih njiva i Okulićevu iz Stupne - čije je ljudstvo bilo iz naselja odmah iza grebena Sinjakovo, to je bilo vrlo povoljno rješenje i nije se negativno odražavalo na njihovu borbenu gotovost, jer je ljudstvo bilo stalno na okupu. Međutim, za ostalih pet četa sa užeg područja Pljeve to je, praktično, značilo odsutnost iz jedinica znatnog broja boraca ne manje od 3 dana i noći. Ispočetka su tu mjeru disciplinovano sprovodili svi, ali su je vremenom počeli narušavati, bilo prekoračivanjem broja dozvoljenih dana ili odlaskom preko reda. Kasnije se toga nisu libili čak ni pojedini komandiri jedinica. Tako se počela narušavati disciplina, koja je do tada bila dobra. Na taj način brojno stanje jedinica je postajalo dosta promjenljivo, osim u situacijama kad se očekivala ili planirala neposredna borba. Tada niko nije želio izostajati, jer se plašio prijekora drugih.

U tom vremenu, kod stanovništva u dubokoj pozadini, na užem području Pljeve, prilike su se takođe mijenjale i postajale složenije. Angažovanjem svih raspoloživih snaga za blokadu Mrkonjića i prema Jajcu, ovaj prostor je dugo vremena ostajao ispražnjen od boraca. U njemu je bila čitava pozadinska organizacija sa seoskim odborima i opštinskim narodnim odborom, koji su obavljali sve poslove obezbjeđenja ishrane za vojsku dok je bila na tom prostoru. Tom pozadinom rukovodili su mahom stariji ljudi, i to još od prvih dana ustanka. Odlaskom bez jedinica, obaveze ovih organa su se smanjivale, pa su pojedinci zbog toga ostajali praktično bez posla iako su se povećavale obaveze onom dijelu te pozadine koji se neposrednije brinuo o narodu. Zajedno sa seoskom stražom i pojedinim izbjeglicama okupljali su se dijelom kod šumarske kuće na Pljevskim Podovima, dijelom kod osnovne škole u selu, a dijelom oko bolnice na Kozilima. Na tim mjestima se pripremala hrana. Štab odreda se od oktobra 1941. nalazio u šumarskoj kući, a početkom decembra prešao u osnovnu školu u Pljevi. Tokom decembra ovdje je održana konferencija KPJ, formiran Okružni komitet, utvrđivani dalji zadaci itd.

Na ovim mjestima, pa i oko Štaba Odreda, okupljao se i jedan broj pojedinaca koji nisu pripadali nijednoj jedinici još od početka ustanka. U borbu su išli kada su htjeli - i u tim prilikama priključivali se čas jednoj čas drugoj četi i napuštali ih po sopstvenoj volji. U borbama za prvo i drugo oslobođenje Šipova i Jezera tokom 1941. godine činili su posebnu grupu bombaša u Bataljonu i ispoljili osvjedočenu hrabrost i vještinu. Za vrijeme blokade Mrkonjića često bi iz čiste obijesti i dosade dolazili na položaje, upadali u neprijateljski raspored, otpočinjali borbu i odmah se povlačili, odlazeći istim putem kojim su i dolazili na položaje četa. Jednostavno rečeno, u Bataljonu, a i van njega za njih nije postojao autoritet, osim donekle Šolaja, koji je ponekad znao podviknuti i njima bez ikakvog ustezanja. U svakoj prilici su istrčavali ispred ostalih, nametljivo stupali u kontakte s ljudima koji su raznim poslovima dolazili na područje Bataljona ili u Štab Odreda. Na takav način su mnogi ljudi sa strane, preko ovih samovoljnika i galamdžija, dobijali utiske o borcima i narodu ovog kraja, a oni, međutim, u mnogo čemu nijesu bili indentični sa stvarnim moralnim i ljudskim kvalitetima većine.

Tu grupu su najčešće sačinjavali: Nikola Vještica, Miladin Vuiković, Mirko Prole Vreva, Jovo Marković Jokić, Radovan Balač, Leko Vujnić i dr. Pored njih, posebnu grupu u ovoj pozadini činili su Mitar Trivunčić, Tanasija Prole i Risto Marković. Trivunčić i Risto Marković su bili dugogodišnji žandarmi u bivšoj Ju-

Panorama Pljeve (Piive)

goslaviji. Trivunčić je bio oženjen Makedonkom i sa porodicom se pojavio u Pljevi u aprilskim danima 1941. god. Pošto nije imao roditelja u Pljevi, za mnoge mještane je bio malo poznat. Poznavali su ga donekle samo stariji ljudi. Od avgusta 1941. nije vršio nikakvu dužnost zbog ranjavanja u prvom napadu na Šipovo. Čim je osnovan Štab Odreda, stalno se muvao oko njega. Neki tvrde da mu je Danko Mitrov, komandant Odreda - poklonio svoj pištolj »parabelum« u znak simpatije i povjerenja. Marković je službovao kao žandarm u Beogradu. Nije imao porodicu, pa se priklanjao starijem bratu Sidži u Kozilima. Sidžo je imao brojnu porodicu, koja je dala dva borca partizana, od kojih je jedan (Ilija) poginuo na Sutjesci 1943, a drugi (Sajo) nastradao u saobraćaju poslije rata, kao penzionisani pukovnik u Miliciji. U to vrijeme Risto je bio komandir čete i dosta vremena se pokrивao tom dužnošću na lukav način. Tanasija Prole je u prvim mjesecima ustanka rukovodio pozadinom. Po prirodi je bio galamdžija i svadailica, ali zbog poodmaklih godina i nekontrolisanog ponašanja niko mu nije pridavao posebnu važnost. Interesantno je za njega i to što je prije rata stalno napadao režim i redovno glasao za listu opozicije.

Ne ulazeći u to koje iz ovog šarenog društva u pozadini pojedinačno kakvu ulogu odigrao u događajima koji su kasnije uslijedili u Bataljonu, sigurno je da je grupa oko Trivunčića vodila glavnu riječ u svemu među njima, koristeći ostale kao slijepe izvršioce onog što su oni željeli. Njegova grupa je izmišljala i pokretala sva pitanja koja su postepeno dovela do konfuzije, nesporazuma, dilema i krize u Bataljonu. Teško je označiti vrijeme kada je sve to počelo. Ispočetka for-

maini, a i stvarni povod tome davale su radio-vijesti, emitovane preko Radio-Londona. Naime, u to vrijeme na čitavom ovom prostoru postojao je samo jedan ispravan radio-aparat na baterije. Bio je svojina Dušana Prole - lugara u šumarskoj kući u Podgoriji - desetak kilometara zapadno od izvora Plive, na sektoru Drenovića. Preko njega se jedino i mogla održavati bilo kakva veza sa spoljnim svijetom, što je u ono vrijeme za ustaničke mase bilo veoma značajno. Te vijesti je prisluškivao i uređivao Mile Božić sa Dragnić Podova, za kojeg se kasnije pouzdano utvrdilo da je preko četništva bio u uskoj vezi sa Gestapoom i Nijemcima. Legalnim putem su te vijesti stizale u Bataljon gotovo svaki dan, još od prvih dana ustanka, a kasnije se nastavilo i u Štabu Odreda u šumarskoj kući na Kozilima i u Pljevi.

Podsticana ovim emisijama, u kojima je izbjeglička vlada na svoj način tumačila uzroke propasti države i borbu partizana u Srbiji, ova grupa je, počev od Konferencije u Gerzovu decembra 1941. pa do polovine februara 1942. stalno nametala rasprave oko daljeg ishoda rata, karaktera savezništva Rusa i Engleza, uzrocima propasti bivše Jugoslavije, odnosu drugih nacionalnosti prema srpskom narodu itd. Čitavu zimu i rano proljeće 1942. vođene su rasprave među njima na svakom koraku, a malobrojna publika je bivala promjenljiva, često sastavljena i od onih koji su se povremeno izvlačili sa fronta. Međutim, od svega toga do mase boraca pa i mnogih starijina u četama na položajima oko Mrkonjića i Jajca, dopiralo je kao sporno, ali prema kojem se, navodno, trebalo definitivno opredijeliti, pitanje: da li što se tiče odreda ostati pri postojećem nazivu »partizanski« ili uzeti neki drugi od dva moguća - »četnički« ili »dobrovoljački«, uz stalno insistiranje na nepovjerenju prema pripadnicima druge nacionalnosti. Ali, aktivnošću malog broja komunista među njima, zatim onih iz Štaba Odreda i drugih sa strane i mnogo većeg broja čestitih ljudi takve diskusije nijesu imale većeg uticaja. Zahvaljujući toj aktivnosti, najveći broj boraca pitanje naziva nije postavljao kao nešto značajno, jer je za većinu njih, polupismene i nepismene, to bilo sporedno i o tome je malo ko razmišljao. Prvo su ih nazivali »gerila« pa »narodna vojska Janja i Plive« pa sada »partizani«, a pri tome se ništa nije mijenjalo u njihovom odnosu prema borbi protiv neprijatelja. Pred neizvjesnošću za sopstveni opstanak borbama je bilo jasno da iz te borbe nema povratka. Najveći broj boraca tada nije nosio nikakve oznake, a može se sigurno reći čak i za one koji su ih nosili da to nije bio pouzdan izraz i njihovog stvarnog političkog opredjeljenja.

Međutim, što se tiče pitanja njihovog povjerenja prema pripadnicima drugih nacionalnosti, ono se među borbama u Bataljonu, a i kod naroda na čitavom ustaničkom području Jajca, postavljalo još od prvih dana ustanka. Ovo nepovjerenje rezultiralo je iz međunacionalnih odnosa koji su karakterisali monarhističku Jugoslaviju, politike okupatora i domaćih izdajnika, pri čemu posebno mjesto zauzima četnička propaganda, koja je bila najopasnija, jer se u ovom periodu teško moglo razlikovati što je nacionalno, a što nacionalističko - četničko. Poučeni sopstvenim iskustvom, koje su sticali u krvavom teroru prije ustanka i u mnogim borbama tokom 1941, vjerovali su samo u ono što vide i dožive u praksi. U tom smislu svi oni koji su u tom vremenu dolazili u Bataljon i na područje Pljeve nailazili su na sumnjičavost, bez obzira na nacionalnost. Moglo bi se navesti bezbroj primjera koji to ilustruju. Izvjesni Mile Došlov, sinovac starog Tode, kojeg su (Todu) svi poznavali kao svoj džep, bio je šofer u nekom od poslanstva bivše Jugoslavije. Pojavio se u aprilu i prvih dana ustanka uključio se među komšije ustanike. Neki su pomišljali da bi on mogao biti špijun, pa su čak riješili da ga likvidiraju. Međutim, našao se jedan razuman, pa mu to blagovremeno saopštio u povjerenju i on se u posljednjem trenutku spasio bjekstvom u neki od okupiranih gradova pod nevjerovatno opasnim uslovima. Hotić i Stipe Bilan su svoje povjerenje morali sticati teškom mukom i borbenošću, zbog koje su ih i poštovali svi oni koji su imali prilike da se u to uvjere sopstvenim očima.

Ahmed Džubo, Nurija Ribić, Meho Kesten, sestre Salom i mnogi drugi koji su se uključivali u borbu preko ovog bataljona nisu mogli izbjeći tu sumnjičavost i podozrenja, ali se sve dobro završilo. Isto tako, izdaja od strane Drenovića u napadu na Mrkonjić 25. februara, kad su, zbog te izdaje, mnogi preživljavali teška iskušenja, više je doprinijelo njegovom razobličavanju nego sva dotadašnja objašnjavanja da je četništvo protiv naše borbe i u službi okupatora. To iz prostog razloga što je ovo bila prva javna izdaja četnika, koju su svi vidjeli i doživjeli. Ni prije te izdaje ljudstvo Bataljona »Iskra« nikad nije masovnije stupalo u kontakt s jedinicama na sektoru Drenovića, jer su te jedinice još od početka ustanka djelovale na posve odvojenim pravcima, koje su razdvajali planinski masivi. Poslije ove izdaje, a i ranije, jedinice Drenovića nigdje nisu imale trajnije zaposjedane položaje, pa su čak i pojedinačni kontakti boraca »Iskre« bili rijetki s njima, izuzev njihove čete iz Trnova, koja se povremeno pojavljivala na grebenu Sinjakovo i bila u dodiru sa Suknjajinom četom na Dugim Njivama.

Prvo javno i kolektivno izjašnjavanje boraca i starješina u Bataljonu o spornim pitanjima obavljeno je na Vođevom Podu, odmah iza položaja prema Mrkonjiću, 24. marta. Isforsirao ga je Trivunčić sa svojom grupom, a komunisti i ostali nisu imali razloga da od takvog metoda bježe. Došao je iz Štaba Odreda sa Šolajom i okupljenim borcima pročitao tekst u kojem je predlagano da se umjesto naziva »partizanski« i Bataljon »Iskra« uzme drugi »dobrovoljački« i »Kardorđe«. (Naziv »dobrovoljački« uveden je odlukom VŠ početkom januara 1942, koji je tada preimenovan u VŠ NOPO i DVJ.) Očekivalo se da će Trivunčić, umjesto »dobrovoljački« predložiti naziv »četnički«, ali on to nije smio, vjerovatno zbog nedavne kompromitacije četnika u napadu na Mrkonjić. Međutim, većina se izjasnila da se ne mijenjaju dotadašnji nazivi Bataljona i potvrdila svoje opredjeljenje u tom pravcu. Uskoro poslije tog zbora Trivunčić i Tanasija napuštaju područje Pljeve i odlaze na sektor Drenovića, odakle će se kasnije samo povremeno i kratkotrajno pojavljivati u vrijeme raznih teškoća koje su nailazile.

Međutim, kasniji tok događaja je pokazao da ovim opredjeljenjem većine kriza u Bataljonu još nije bila okončana. Naprotiv, ona se nastavljala, jer je na njenom produbljavanju i dalje radila grupa oko Trivunčića, ali sada sa nešto više pristalica. U to vrijeme nije moglo doći do odstranjivanja disidenata iz Bataljona, jer su čete bile sastavljene od ljudstva iz istih sela, sa mnogobrojnim rodbinskim vezama i dugotrajnim poznanstvom iz najtežih dana borbe u 1941. Zato su se mogli svađati, pa čak i prijetiti oružjem jedni drugima do mile volje, ali dalje od toga nisu bili spremni ići ni na jednoj strani. Petog aprila 1942. složno su spriječili pokušaje neprijatelja da iz Mrkonjića i Jajca razbije blokadu.

Tih dana formiranje Udarni bataljon Bos. krajine od jedinica I, III i V NOP odreda i upućen na sektor Mrkonjić-Grada sa zadatkom razbijanja četnika Uroša Drenovića. O formiranju udarnih jedinica i njihovim zadacima, borci Bataljona »Iskra« uopšte nisu obavještavani. Pojava Udarnog bataljona u selu Baraćima prvom polovinom aprila izazvala je uznemirenje kod grupe oko Trivunčića u Pljevi, pa su borcima na položajima prenijeli paničnu vijest, prema kojoj neka vojska namjerava napasti Pljevu.

Da stvar bude još gora, Udarni bataljon je greškom likvidirao nekoliko ljudi na Drenovića sektoru, čije se poštenje i dotadašnje držanje u svemu nije moglo dovesti u pitanje. Iznenadeni tom viješću, borci Bataljona »Iskra« napustili su položaje i preko grebena Sinjakovo i sela Duge Njive uputili se u Pljevu. Međutim, u selu Duge Njive našao se Nemanja Vlatković i odmah počeo objašnjavati da boravak snaga Udarnog bataljona u selu Baraći i Gerzovu nema nikakve veze sa Pljevom. Pošto se nije moglo razjasniti svima podjednako, jedan dio se vratio na položaje, drugi su produžili u Pljevu, a jedna grupa najnepovjerljivijih se sa Nemanjom uputila u Gerzovo da se tamo razjasne na licu mjesta. U Gerzovu ili u Baraćima su zatekli dijelove Udarnog bataljona i stvar se završila tako što

se grupa vratila u Pljevu, a nekoliko dana kasnije i Nemanja za njom u Štab Odreda. Tako smo krajem aprila i početkom maja u Bataljonu imali ovakvu situaciju:

Dvije čete - Suknjajina i Okulićeva - i dalje su na položajima duž puta Jezero - Mrkonjić-Grad, na padinama Sinjakova i Lisine u odbrani. Borci ovih četa su bili blizu svojih kuća i ostali kao kompaktna cjelina za sve vrijeme krize i uspješno izvršavali svoje zadatke u odbrani doline Plive sa pravca Mrkonjić- Jajce. Četa prema Kupresu je, uz manje potrese, sačuvala jedinstvo boraca. Kod ostalih pet četa iz užeg područja Pljeve, sa oko 350 boraca, ljudstvo je jednostavno odlazilo kućama sa oružjem i priključivalo se porodicama na poljskim radovima,

Milko Suknjaja

ali je bilo spremno da se brzo okupi u slučaju opasnosti sa bilo koje strane, tačno kao u prvim danima ustanka. U tome su postojala dva izuzetka. Rade Marković je u Mujdžićima uspijevao držati na okupu dio svoje Četvrte čete, koja je kasnije odigrala značajnu ulogu oko slučaja sa Šolajom i još nekim aktivistima, o čemu će biti riječi kasnije. Kod škole i oko crkve intenzivnije su se počeli okupljati pročetnički orijentisani pojedinci.

Pod takvim okolnostima je došlo do preokreta, koji je kasnije nazvan pučem. Da li je to trebalo nazvati tako ili nekako drugačije, može biti i stvar lične procjene. Zna se da je do toga došlo na neobičan i pomalo čudan način. Četrnaestog ili petnaestog maja, u sjedištu Štaba III krajiškog NOP odreda, u osnovnoj školi, održanje sastanak u nešto proširenom sastavu. Čim se sastanak završio, svi članovi Štaba Odreda napustili su osnovnu školu i uputili se prema Kupresu.

Sa Štabom Odreda je otišao i Simela, jer je već tada vršio i funkciju zamjenika komandanta. Dan ili dva poslije toga, pronio se glas da su Nemanju razoružali negdje oko Kupresa. U stvari, radilo se o incidentu sa Stankom Kutanjcem u selu Blagaju 16. maja, pa je realno pretpostaviti daje to bio jedan od razloga više zbog kojih je Štab Odreda napustio Pljevu. Sutradan, 17. maja, Vještica je pred okupljenima u dvorištu crkve pročitao »rezoluciju«, kojom se mijenjao dotadašnji naziv Bataljona »Iskra« i uzimao novi, četnički »Gvozdeni bataljon« i saopštavalo da je on komandant. Tek kasnije se saznalo da je ovaj preokret u Pljevi bio dio odavno pripremane i smišljeno vođene akcije četnika na širem području tog dijela Krajine, jer se u toku 5-6 dana uzastopce to istovremeno događalo u Bataljonu »Budućnost« kod Glamoča, u jedinicama oko Kupresa, Ključa, Banje Luke i drugim mjestima. Ovaj u Pljevi je bio posljednji, a iz četničke dokumentacije se vidi da je on najavljivan još u aprilu.

Poslije ovog događaja, u Pljevi je nastala mučna situacija i neraspoloženje kod većine naroda i boraca. Osjećali su se usamljenim i prepuštenim sami sebi. U takvoj atmosferi bilo je rašireno mišljenje da ne treba ići nikud iz Pljeve, niko ga ne napadati, a ako neko napadne braniti se po svaku cijenu. Novi »Gvozdeni bataljon« je bio izolovana skupina pojedinaca, koji se čak ni međusobno nisu slagali. Starješinski kadar iz ovih 5 četa u Bataljonu »Iskra« većim dijelom se ograđivao od ove skupine na različite načine. Od 5 komandira četa samo dva su ostala privržena »Gvozdenom bataljonu«. Ostali komandiri četa - Čedo Kljajić (u Prvoj) odmah se isključio i povukao kući; Stojan Savić (u Trećoj) zbog neizliječenih rana bio je nepokretan, a Rade Marković (u Četvrtoj) ostao je samostalan u svemu i Vještica mu nije mogao nametati bilo šta. Rukovodstvo u »Gvozdenom« bataljonu nije imalo čvrsto oformljenih jedinica ni u kakvom obliku, već je komandovalo onima koji su im se priključivali od slučaja do slučaja.

Pošto su Bataljon »Iskra« i područje Pljeve još od prvih dana ustanka bili čuveni i objektivno predstavljali žarište ustanka na jajačkom području, ovaj događaj je imao dosta širok odjek. Međutim, što se to ipak nije još negativnije odrazilo na ostala ustanička područja i što su njegove negativne posljedice, praktično, svedene na unutrašnju stvar samih Pljevac - na užem području Pljeve, uticala je okolnost daje to bila posljednja četnička akcija na teritoriji Trećeg krajiškog odreda, a ponajviše izuzetna aktivnost komunista i u Pljevi i van nje, koji su razobličavali njegovu pravu suštinu. Naravno, pri tome se ponegdje i pretjerivalo, mnogi detalji preuveličavali, masa boraca i naroda poistovjećivala sa grupom razbijača itd. Ali, to su bile normalne reakcije iskrenih boraca, revoltiranih u teškim trenucima za sve nas. Nije zamjerati ni onim pojedincima među njima koji su se pri tome pretjerano istrčavali, jer se takvi drugačije i nisu znali dokazivati.

Kao formacija, »Gvozdeni bataljon« je postojao oko 40 dana, tačnije od 17. maja do 28. juna te godine. Za to vrijeme njegova aktivnost se odvijala na dosta neuobičajen način, jer se ni u čemu nije poklapala sa ponašanjem i postupcima Drenovića. U obimnijoj sačuvanoj dokumentaciji četničkoj iz tog vremena nema pismenih tragova o bilo kakvoj neposrednijoj saradnji četničkog »Gvozdenog bataljona« sa Drenovićem i njegovim jedinicama, ali se pouzdano zna daje Trivunčić vršio uticaj na Vješticu i njegovu grupu u »Gvozdenom« bataljonu. Uostalom, to se najbolje očituje kroz konkretnu aktivnost ovog Bataljona u praksi. Te aktivnosti ovdje bilježimo onim redom kako su se odvijale, i to samo njihovu suštinu.

Čim je saopštio promjene u Bataljonu kod crkve, Vještica je istog dana, 17. maja, s jednom grupom otišao u Mujdžice i iz odredskog zatvora pustio 16 lica, među kojima i jednu ženu, za koje se tvrdilo da su četnici i ljoticevci. Na ovaj teren su stigli odnekud iz istočne Bosne još u martu i tu zadržani. Radilo se o

licima iz okoline Drvara, Grahova, Petrovca i Banjaluke, koja su od strane četnika iz Srbije upućena u ove krajeve da rade za njihovu stvar.

Još u prvoj polovini aprila, dotadašnji politički komesar Bataljona »Iskra«, Drago Prole, upućen je od strane Štaba Odreda za komesara jedne čete u Podgoriji za koju se tvrdilo da je na strani partizana. Međutim, krajem maja ta četa se ponovo raspala. Pošto je napustio tu četu, Drago se preko Dragića i Pljevskih Podova uputio i iznenada se pojavio u zaseoku Zavlake, gdje se okupljala jedna grupa ljudi iz Pljeve. S njima je raspravljao o slučaju grupe ljudi kod sela Barača koju je likvidirao Udarni bataljon još u aprilu 1942, jer je taj slučaj mnoge revoltirao. Po završenom razgovoru svi su se razišli. Drago se s jednom grupom njih uputio Cedi Kljajiću, koji se tog trenutka nalazio kod svoje košare u Gradini - kilometar-dva zapadno od Zavlake. Na sredini puta presrela ih je druga grupa, čije su pojedince poznavali. Kazali su mu da ga zove na razgovor Vještica u kući starog Peje Prole, poznatog dobričine i krepka starca. I pored nagovaranja ostalih da tamo ne ide, Drago je otišao na pozvano mjesto. Po pričanju očevdaca, Drago se sastao sa Vješticom i nekolicinom oko njega. Sjedili su i razgovarali do kasno u noć, a potom pošli na spavanje. Pošto su svi prisutni pospali, Vještica i Jovo Marković Jokić su izveli Dragu i strijeljali u jednoj dolini oko 300 do 400 metara od Pejine kuće. Dva ili tri dana poslije toga Jovo Prole Delijin sa jednim drugom pronašao je svježe zatranu grobnicu, u koju su ubice pokopale žrtvu. Kasnije, kad je jedna grupa boraca povela Vješticu i saopštila mu da je došlo vrijeme da daje glavu za glavu, ćutao je i nije rekao ništa. Vijest o ubistvu Drage brzo se pronijela u čitavom kraju i sa gorčinom su je primili svi. Mnogi su poznavali i njega i njegovu porodicu, posebno oca, koji je imao kuću u Šipovu i brojnu rodbinu u ovim krajevima.

Odmah iza ovog slučaja, a po ranijem dogovoru, Vještica je sa oko 80 do 100 ljudi, noću 27/28. maja prešao iz Pljeve na područje Kupresa i u selu Blagaju sastao se sa Stankom Kutanjcem i Vojinom Babićem radi napada na ustaše. Tokom dana, 28. maja, u tom prostoru okupilo se oko 600 ljudi, a noću 28/29. izvršili su napad na ustaška uporišta Zloselo, a potom i Koprivnicu. Poslije ove akcije Vještica se sa svojim ljudima vratio u Pljevu.

Nekoliko dana poslije toga, 5. ili 6. juna, Vještica je razaslao patrole, koje su išle od kuće do kuće i pozivale borce da pođu na Glamoč radi napada na neprijateljski garnizon u gradu, uz zahtjev da vrate oružje svi oni koji ne žele poći u tu akciju. Naravno, oružje i onako niko ne bi dao, bez obzira na prijetnju, jer se ovdje niko nije plašio bilo čije prijetnje, ali je oko 150 ljudi pošlo radi napada na Glamoč, koji je tada branila ustaška posada. Objašnjeno je da tamošnje partizanske jedinice već nekoliko dana napadaju to uporište, ali da ga ne mogu zauzeti. Ovo je bila smišljena obmana, kojom se N. Vještica koristio za mobilizaciju ljudstva.

Poslije cjelodnevnog napornog marša preko planine Smiljevac, tog dana naveče stigli su u selo Pribelju na prenočište. Čim su došli u selo, neki borci su stupili u kontakt sa Milošom Meseldžijom i drugim aktivistima NOP-a i saznali da se na Glamoč priprema napad od strane partizana. Bataljon je nastavio put prema Glamoču i oko 9 časova sastao se sa Stankom Kutanjcem i Vojinom Babićem na sjevernoj ivici Glamočkog polja 6. ili 7. juna. Međutim, tog dana su se preko Čardaka pojavile i četničko-domobranske snage Drenovića s namjerom da spriječe napad partizana na Glamoč i zaštite tamošnji ustaško-domobranski garnizon. Te okolnosti su navele Štab Udarnog bataljona Petog krajiškog odreda da obustavi planirane napade na Glamoč i pođe u borbu protiv četnika ne praveći nikakvu razliku među njima. Kutanjac je došao u Štab Udarnog bataljona i odmah je bio uhapšen. Pošto se ljudstvo »Gvozdenog« bataljona cijeli dan muvalo tamo-amo ivicom Glamočkog polja čekajući povratak Kutanjca, zanoćili su

u selu Radoje, a Kutanjčevi i Babićevi ljudi u selu Brdo. Izjutra rano, 8. juna Udarni bataljon je svim snagama napao i jedne i druge. Da li slučajno ili je odnekud saznao za taj napad, Vještica je sa »Gvozdenim« bataljonom izašao iz sela Radoje sat ili dva ranije, pa nije bio ni napadnut. Sve se sručilo na Babića u selu Brdo. Iz sela Radoje »Gvozdeni« bataljon se povukao nazad u Pribelju, gdje je ostao dva dana, a potom se preko Hrbljine povukao u Zajaruge, gdje se sastao s povećom grupacijom četnika. Zbog zbrke i nesporazuma koji su nastali, iscrpljenosti i gladi, polovina ljudstva »Gvozdenog« bataljona se za to vrijeme već vratila kućama u Pljevu, a ostatak sa Vješticom, u saradnji sa Vojinom Babićem, nekoliko dana kasnije učestvuje u napadu na Livanjski partizanski bataljon u selu Vidimlije, koji je tu bio zanoćio. U borbi koja je trajala kratko, iz Livanjskog bataljona poginuo je Mustafa Latifić, član OK KPJ i još nekoliko boraca, a iz »Gvozdenog« bataljona poginula su tri, a ranjen je bio i Niko Vještica, komandant ovog bataljona.

Otkako je otišao iz Pljeve sa Štabom Odreda, polovinom maja, Šolaja je više puta dolazio u obilazak porodice, neometano od bilo koga. Kuća mu se nalazila pozadi širokih i dosta dugačkih oranica, koje su je dijelile od škole na drugom kraju i crkve na brijegu iznad škole. Baš tih dana, neposredno poslije slučaja na Glamoču, ponovo je navratio. Saznavši za to, jedna grupica zavedenih kolebljivaca došla je kod njega, uzela mu oružje i povelu ga prema mostu na Plivi usred dana. Međutim, to su primijetili drugi iz rejona crkve i sa Radom Markovićem sustigli ih i spriječili u ovoj prljavoj raboti. Vjerovatno se radilo o blagovremeno planiranoj diverziji četnika, koja je izrežirana negdje van područja Pljeve. Ostalo je nerazjašnjeno u kojoj je mjeri ona vođena preko grupe oko Vještice, ali se realno pretpostavlja da to nije moglo ići mimo nje. Činjenica je da se sve ovo odvijalo naočigled svih, da se niko treći nije miješao u to, da je Solaja te noći prenoćio među njima i sutradan se vratio.

Dvadeset petog juna uveče, Udarni bataljon Petog krajiškog odreda je iz pravca Glamoča stigao na Pljevske Podove s namjerom da raščisti s krizom u Bataljonu »Iskra«, uspostavi vezu sa Bataljonom »Pelagić« i Štabom Trećeg odreda na području Janja. Sa tri čete je, bez ikakvog otpora, zaposjeo ivicu grebena iznad Pljevske doline oko Gradine, zaseoka Zavlake i sela Kozila, a pozadinske dijelove ostavio oko željezničke stanice Podovi, u podnožju planine. Štab Bataljona se našao s onima oko Gradine kod košare Sime Kljajića, koju mještani po njegovom nadimku nazivaju »Adžića košara«. Te večeri su na Kozilima zaplijenili 5 do 6 vojničkih i dvije lovačke puške, u Zavlakama - brdski top kalibra 65 mm, a u Adžića štali 13 ili 14 sanduka municije za top. Sutradan, 26. juna jedna četa ovog bataljona u svanuće se spustila na sam izvor Plive. Odatle ih je vodio Čedo Kljajić, putem sa desne strane niz rijeku sve do poprečne kose sa brežuljkom iznad Kelečevih kuća, nadomak crkve, gdje su se djelimično razvili u streljački stroj. Između njih i crkve postoji još jedan brežuljak, okrugao kao jaje, potpuno čist, bez rastinja. U tom trenutku jedan od Keleča sa puškomitraljezom izlazi iz kuće i po običaju polazi crkvi kod ostalih. Partizani ga primijete i pozovu da stane, ali on nagne bježati. Tada partizani zapucaju i rane ga u nogu poviše koljena. I pored teške rane, uspio je da pobjegne i pridruži se onima kod crkve, koristeći brežuljak. Vika i pucnjava uzburkala je grupu kod crkve, a i ostale u selu. Odmah su zauzeli položaje iza ograde crkvenog dvorišta i otvorili vatru iz svog naoružanja i teškog mitraljeza. Pošto je tako propao pokušaj razoružanja, ova četa se povukla dijelom pored izvora Plive, a dijelom uz poprečne kose prema Gradini i Pljevskim Podovima, pod zaštitom ostalih četa sa ivice grebena. Tokom dana broj branilaca se nešto povećao i oni su zaposjeli položaj duž kose koja se bočno od crkve, a gotovo paralelno s ivicom grebena, proteže sve do Oličkog jezera i Gluvića kuća. Obostrano puškanje se nastavilo gotovo cio dan. Negdje oko 15 časova, Čedo Kljajić je izašao na Gradinu i kod košare zatekao neke od članova

Štaba Udarog bataljona. Poslije pozdrava i upoznavanja, nastavili su razgovor, u kojem je neki od njih saopštio da top moraju tjerati na Glamoč radi zauzimanja grada, ali da ga nemaju čime vući. Na nečiji prijedlog uzeli su Šatarine volove i otjerali ga pozadinskim dijelovima kod željezničke stanice preko polja.

Međutim, istoga dana predveče, sa zapada iz pravca Podgorije i Dragnić-Podova, preko Bukove glavice, u zahvatu pruge prema želj. stanici, pojavila se četnička formacija sa oko 600 ljudi, kojom su komandovali Trivunčić i Perica Vasić. Te večeri su naletjeli na pozadinske dijelove Udarog bataljona i preoteli top, koji su tek sutradan potjerali na Kozila. Jedinice Udarog bataljona su sa ivice grebena obrnutim frontom štitili izvlačenje svoje pozadine do pada mraka, a potom se povukle na istok, preko Kozila i Popuža u Štojice, gdje su se sastali sa Šolajom, Štabom Trećeg krajiškog odreda, četom Bataljona »Iskra« i Udar-
nom četom Bataljona »Pelagić«. »Gvozdeni« bataljon je ostao na položajima koje je branio tokom dana u kotlini Pljeve.

Sutradan, 27. juna, po pričanju očevidaca, Trivunčić se sa četnicima pojavio na Kozilima i stupio u kontakt sa borcima iz Kozila, Olića i Brdana, gdje su izašli i oni oko Vještice od crkve. Pozvao ih je da sutradan, 28. juna pođu sa njim u borbu protiv Udarog bataljona i ostalih u selu Štojice. Taj prijedlog su kategorički odbili, jer nisu htjeli ratovati sa komšijama. Istovremeno su primijetili da se među četnicima nalazi i jedna satnija domobrana, pa se to brzo prenijelo do svih i razljutilo ih do kraja. Narednog dana, 28. juna, oko 9 časova, četničke formacije i domobrani krenuli su u napad na Štojice, a njima se pridružila i jedna grupa od 8 do 12 boraca »Gvozdenog« bataljona, koji su se označavali kao »zeleni kadar« i bili oslonac M. Trivunčića i N. Vještice. Kada je Udarni bataljon sa Udarom četom Bataljona »Pelagić« razbio četnike i domobrane u rejonu Štojice (s. Đukići i Popuže) i gonio ih prema Kozilima, borci iz Kozila, Olića, Brdana i Majevca koji nisu htjeli da učestvuju u ovoj akciji četnika i domobrana napali su s leđa četničko-domobranksu formaciju i tom prilikom zarobljeno je 8 domobrana, zaplijenjeno 40 pušaka, 1 minobacač, 4 konja i preotet top. Tako je ovaj top za tri dana mijenjao četiri gospodara. Zatim su mirno sačekali komandanta Udarog bataljona, s kojim je bio i Simo Šolaja. Komandant Udarog bataljona ih je okupio i naredio da predaju oružje. Predali su ga svi. Komandant ih je posmatrao jedno vrijeme, nešto razmišljao i naredio im da ipak uzmu svoje oružje. Tom postupku su se svi obradovali, a neki su se osmjelili i zamolili ga da im dozvoli zamjenu njihovih starijih pušaka za novije, koje su sami prije toga zarobili od domobrana i četnika. Nekolicini je i to dozvoljeno. Kad se pojavio Šolaja, oko njega se okupilo oko 150 Pljevaca. Tako se završio proces diferencijacije u Bataljonu »Iskra«, a ime »Gvozdeni« bataljon naglo iščezao, onako kako se brzo pojavio, prije nešto više od mjesec dana. Snage Udarog bataljona su nastavile gonjenje razbijenih četničkih formacija preko Dragnić-Podova i Podgorije.

Poslije ovog događaja, u Pljevi je nastupila faza smirivanja. Grupa oko Vještice se rasturila. Neki su se izmakli na sektor Drenovića, a neki prikrivali oko najuže rodbine u brdima. Tih dana, početkom jula, saznalo se za približavanje grupe proleterskih brigada, pa su se svi orijentisali prema onome što se dešava oko Bugojna, Koprivnice i Kupresa. Sredinom jula, jedinice Bataljona »Pelagić« uspostavile su prve kontakte s proleterima i vodile borbe oko D. Vakufa i duž pruge prema Jajcu. Dvije čete Bataljona »Iskra« su i dalje zatvarale pravce iz Jezera i Majdana uz dolinu Plive. Dio ljudstva iz ostalih četa Šolaja je pripremao za predstojeća djestva oko Kupresa. U napadima na Kupres od 1. do 6. avgusta sa proleterskim jedinicama učestvovalo je oko 120 boraca iz Bataljona »Iskra«. U ponovljenom napadu na Kupres, 13/14. avgusta, poginuo je Šolaja s još nekoliko boraca. Vijest o tome snažno je odjeknula na sve strane. U Pljevi su zvonila crkvena zvona, a ljudi skidali kape i plakali kao djeca.

Sredinom avgusta u Pljevu je stigla Druga proleTERSka brigada na kraći predah. Organizovan je narodni zbor kod crkve, koji je ostao u dubokom sjećanju mnogih. Skupila se masa svijeta i boraca kao o Spasovdanu prije rata. Srbi-janci su svirali na harmonikama, igrali kola i pjevali svoje nacionalne i partizan-ske pjesme. Kad se pojavio pop Blažo Marković sa mantijom i kamilavkom na glavi, osvetio crkvu i pozivao da se privede novorođenčad radi krštavanja, mno-gima su se lica razvedrila. Nešto se u njima prelamalo. Postajali su pristupačniji i povjerljiviji prema drugima.

Zatim je u Stupnoj okupljen Bataljon sa oko 300 boraca, a za novog koman-danta određen Rade Marković. Nazvali su ga »dobrovoljački«, ali taj naziv intim-no niko nije prihvatio, pa se ubrzo ugasio, odmah po oslobođenju Jajca i obnovio raniji - »Iskra«. U prvom oslobođenju Jajca, krajem septembra, časno je izvršio najteži dio zadatka - zauzimanje tvrđave. Vodio je krvave borbe u odbrani prav-ca Jajce - Pljeva čitavu jesen te godine, a u decembru ušao u sastav 7. krajiške brigade kao njen Četvrti bataljon s nešto izmijenjenim sastavom. Od 286 boraca, koliko ih je imao, 216 su bili sa područja Pljeve. U sastavu brigade ostao je do kraja rata. Za to vrijeme, svakih pet dana vodio je po jednu borbu. Osim u Bri-gadi, borio se i u privremenom sastavu 1. proleTERSke, 8. banijske, 13. hercego-vačke, 18. vojvodanske, 9. krajiške i drugih jedinica NOV u četiri naše republike. U tim borbama je ubio i zarobio preko 2500 neprijateljskih vojnika i starješina, zaplijenio brojne količine opreme i naoružanja. Pretrpio je sopstvene gubitke: 125 poginulih, 267 ranjenih i 17 nestalih boraca i starješina. Cjelokupni rukovo-deći sastav je mijenjan više od 5 puta. Samo u bici na Sutjesci 1943. poginulo ih je 51, od čega sa područja Pljeve 46, a to iznosi oko 45% od ukupnog broja po-ginulih u toj bici sa područja jajačkog sreza.

Lazar Simić

GLASANJE NA VOĐEVICA PODU

Za odluke Skendervakufske konferencije KPJ za Bosansku krajinu brzo se saznalo na čitavoj oslobođenoj teritoriji. Na toj konferenciji Đuro Pucar Stari, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, u svojoj završnoj riječi, pri objašnjavanju platforme narodnooslobodilačke borbe, istakao je da su Vrhovni štab i Centralni komitet donijeli odluku da se formiraju dobrovoljački odredi od onih ljudi koji hoće da se bore, a ne žele da budu ni partizani ni četnici. Pucar se nije složio s nekim mišljenjima daje protiv nas onaj koji nije s nama.

Saznavši za ovakav stav, Mitar Trivunčić, bivši žandarmerijski narednik i četnik, vjerovatno po nagovoru Uroša Drenovića, pokušao je da se postavi na čelo 2. bataljona i zatražio je da se Bataljon »Iskra« proglasi dobrovoljačkim bataljonom. Kod sebe je imao rezoluciju pod nazivom »Dobrovoljački bataljon Karadorde«. U tekstu rezolucije je, na vrlo bezobziran način, svu krivicu za previranje i razdor u 3. odredu prebacivao na Danka Mitrova, ranijeg komandanta Odreda i neke članove Okružnog komiteta KPJ, pa čak i na članove ranijeg štaba za Bosansku krajinu. Ustao je u odbranu četničkog komandanta Drenovića, a na kraju zatražio »bratsku« saradnju sa svim odredima koji su sastavljeni od »poštenih komunista« i četnika. Rekao je daje protiv svakog onoga ko ometa srpski ustanak i ko nastoji razoružati i hapsiti poštene srpski narod, kojeg progone i kojlu ustaške bande.

Sa takvom rezolucijom Trivunčić je 24. marta došao sa Pljevnih Podova na Vođevica Pod, 5 kilometara jugoistočno od Mrkonjić-Grada. Najednom proplanku u hrastovom gaju, između Magaldola i Vođevica kuća, zakazan je zbor. Došli su borci iz 2. bataljona, a iz novog štaba 3. krajiškog NOP odreda prisutan je bio Simo Šolaja, zamjenik komandanta, koji je ujedno bio i komandant 2. bataljona. Dok je Trivunčić pred okupljenim borcima na zboru čitao rezoluciju s jačim naglascima pojedinih riječi, Šolaja je pravio upadice, vičući na sav glas: »Laže, nije istina, to je Drenovićevo maslo, Drenović je izdajnik, a on ga brani« i slično. Borci su se nervozno tiskali i gomilali čas oko Šolaje, čas oko Trivunčića. Došlo je do prebrojavanja (neke vrste glasanja) ko je za koga. U prebrojavanju većinu je dobio Šolaja. Na izričit zahtjev Trivunčićevih pristalica, komunista Mesud Hotić nije imao pravo glasa. Rečeno je da se raspravlja o srpskoj stvari i da on ne može u to da se miješa. Zbor se pretvorio u metež i došlo je do svađe. U tom komešanju neko od boraca se dosjetio krajnjeg lukavstva. Iskočio je iz mase u stranu, nešto opsovao i preko naših glava u vazduh ispalio nekoliko metaka

iz puške. U tom trenutku je naišao neprijateljski avion i čim nas je primijetio, istresao tovar bombi po nama. Tako je zbor prekinut, a dobrovoljački bataljon nije tada formiran.

Šolaja je pravo sa zbora otišao u Štab Odreda da o tome incidentu obavijesti Nemanju Vlatkovića. Borci su pod komandom Cede Kljajića vraćeni na ranije položaje. Blokada Mrkonjić-Grada je i dalje nastavljena. Pa ipak, rezolucija je ostavila izvjesne tragove unutar bataljona. Pored petokrake zvijezde, koju je na kapama nosio jedan broj boraca i kokarde koju su nosili Trivunčićeve pristalice, pojavio se i treći znak - srpska trobojka. Odmah poslije zbora Trivunčić je najuren iz Pljeve od strane samih boraca i naroda, ali je sa strane vršio uticaj na pojedince sve do prebrođivanja krize u maju i junu 1942. godine.

Zorka Šolaja

SIMELU SU RAZORUŽALI NA PREVARU

Polovinom juna 1942. godine, rano ujutro, u kuću iznenada uđe moj muž Simo. Pozdravivši me bezvoljno i nervozno, pušku stavi u čošak, a opasač sa pištoljem i nizom bombi okači o čiviluk iza vrata. Zatim izađe pred kuću, stade pored plotu i doviknu našeg komšiju, starog Boška Prolu:

- Dođi, Boško, da popijemo po čašicu šljivovice!

Boško je volio da posjedi sa Simelom. Najčešće su razgovarali o domaćim poslovima i najnovijim borbama. Sjedoše u dobru hladovinu pred kućom i počеше razgovor.

Iznesoh bocu rakije i čaše. Stavljaajući piće ispred njih, predložih im da nešto pojedju. No, oni izjaviše da neće doručkovati, ali rekoše da im skuvam kafu.

Pristavih vodu i uzeh oklagiju da razvijem dvije jufke za pitu. Iznenada se otvoriše vrata i u kuću udoše tri borca. Dobro sam ih poznavala, pa zato ne naslutih ništa loše. Uostalom, to su bile naše komšije, od početka ustanka borci u Simelinoj jedinici. Ne pozdravljajući me, počеше se vrzmati po kući. Tek tada mi postadoše sumnjivi. Posve se zbunih i ruke mi ostadoše na oklagiji. Kad jedan od njih pritvori vrata, ugleda na čiviluku Simelinu bluzu i skide je zajedno sa opasačem. Drugi uze pušku.

Uto začuh neku galamu napolju, pa izađoh da vidim šta se to dešava. Za mnom istrčaše iz kuće ona tri uljeza. Zaprepastih se vidjevši da je grupa naoružanih ljudi opkolila moga Simu. Pored mene prodoše dvojica od onih koji su bili u kući i uperiše puške u Simelu. Jedan od njih viknu:

- Ne mrdaj, sad si naš!

- Zorka, daj mi pušku da pobijem ovu bandu koja se usudila da digne oružje na Šolaju! - doviknu mi Simela.

- Nema, Simela dragi, otkud mi puška kad su je uzeli ovi ovdje! - rekoh pokazujući rukom na njih.

- Da sam znao za ovo, donio bih ti deset pušaka da mi pomogneš u ovakvoj nevolji! - odgovori Simela i nastavi:

- Kukavice jedne, kad ste tako »hrabri«, zašto niste pokušali da me razoružite juče kod Oličkog jezera?!

- Pa šta ćemo s njim? - doviknu neko iz grupe.

- Treba ga osuditi i ubiti! - uzvratili drugi.

Simela se trže, odgurnu puščane cijevi od sebe i kao razbješnjela zvijer priiskoči čovjeku koji to predloži, zgrabi ga za grudi i prebaci preko plotu. Taj se kotrlja niz baštu.

Ponovo nastaje gužva. Iako opkoljen grupom naoružanih ljudi, Simela se još opirao. Najednom ga zgrabiše za ruke i noge, te nekako oboriše na zemlju. Nekolicina se ustremi na njega i njegovog pratioca, koji je pokušavao da ga zaštiti. Taj borac je bio sav modar od udaraca. Tuču i metež pratile su prijetnje i psovke.

- Čuvaj se, Simela; čuvaj se, rođeni moj... - uzviknuh i potom padoh onesviješćena.

Probudila sam se kao iza sna i ugledala Simelu. Držao je lonac s vodom i umivao me. Šaptao mi je iznad glave:

- Ne plaši se, Zoro, ne smije meni ova banda ništa! Srediću ja njih, rođena moja!

Dok sam se pridizala na noge, pridržavajući se za Simelu, čula sam njegov protest:

- Bando jedna, zašto mi plašite ženu i djecu?! Idemo odavde, pa ćemo se na drugom mjestu obračunati! Idemo do pljevske crkve!

Jedini koji je tog momenta pokušao da zaštiti Simelu bio je Ostojica Čulum. Ali, šta je vrijedilo kad je on bio usamljen među tolikom bandom.

Krenuli su. Simela je pred njima grabio prema crkvi. Ušla sam u kuću, nemoguća i očajna. Ne znam koliko sam bespomoćna sjedila pored vrata, tupo gledajući ispred sebe.

Trgoše me pucnji iz pušaka i rafali iz automatskog oružja od pljevske crkve. Odlučih u trenu: Moram biti sa Simelom; moram saznati šta se tamo dešava. Spremih sebe i djecu, pa krenusmo prema crkvi.

Tamo stigismo u sami suton. Crkvena porta bila je puna naoružanih ljudi. Vrisnuh spazivši da Simelu gone prema mostu na Plivi. On me samo tužno pogleda i mahnu rukom. Ohrabrih se i krenuh za njima. Jedan borac mi došapnu da Simelu gone na Draganić u namjeri da ga predaju Drenovićevoj bandi. Kod mosta, upravo kad me zaustavi jedan bandit s uperenim puškomitraljezom i naredi da se vratim, naiđe na konju moj kum Rade Marković. Tjerajući konja galopom, on nogom snažno odgurnu puškomitraljez i opsova puškomitraljesca. Meni reče da krenem za njim i produži preko mosta. Tačno na sredini mosta stigismo Simelu i bandu koja gaje gonila, a za nama dotrčala grupa boraca iz Markovićeve čete. U neopisivoj gužvi neko doturi Simeli bombe i pušku. Vidjevši ga naoružanog, njegovi progonioci razbježaše se i utekoše preko mosta na lijevu obalu Plive, gdje se nalazila povelika grupa Drenovićevih bandita. Neko otuda doviknu:

- Simela, nismo imali nikakvu lošu namjeru prema tebi, samo smo htjeli da te odvedemo do Drenovića na pregovore!

Simela im ništa ne odgovori. Krenuo je sa borcima iz čete Rade Markovića prema našoj kući. Koračala sam pored njega, ponosna i sretna što se izvukao iz nevolje u koju su ga uvalili izdajnici.

Stigli smo kući kasno u noć, zajedno s povelikom grupom Radinih boraca. Oni su Simelu budno čuvali te noći. Simela mi je tada rekao:

- Drenović je namjeravao da me preda ustašama, a oni bi me sproveli u Zagreb i objesili na Jelačićevom trgu.

Cijelu noć smo bili budni za slučaj da se banda povрати i opet pokuša napasti Simelu.

Rano ujutro krenuh po vodu. Kod vrela se nadoh sa borcem iz Mujdžića Perom Lekićem. Jašući na konju, on mi baci pored noge neku ceduljicu i reče:

- Odmah to odnesi Simeli. - Podigoh papirić i strpah ga u njedra, a potom nabacih bremu na rame i požurih natrag. Čim stigoh kući, dadoh ceduljicu Simeli. On odmah pročita poruku, naglo ustade, uze oružje i krenu prema Olić-

kom jezeru. Pri polasku mi saopšti da ide do kuće Jove Prole Delijina, a odatle za Mujdžiće. Potom reče da dobro čuvam djecu.

Cijelog dana očekivala sam neku vijest o Simeli u strahu i neizvjesnosti. Poslije podne začuh puškaranje u Mujdžićima. Zabavljala sam djecu i namirivala stoku želeći da mi vrijeme što brže prolazi. Pred samo večer ponovo krenuh po vodu. Na putu sretoh kuma Radu Markovića. On stade ispred mene i nakon nekoliko trenutaka reče:

- Kuma, Simelaje u Mujdžićima, sve je u redu. Sigurno si čula puškaranje. Ono smo mi pucali radujući se što je Simela stigao. Tamo su Nemanja Vlatković i Rade Marijanac. Simela je s njima.

Nije imao vremena da svrati u kuću, jer je žurio da izvrši zadatak dobijen u Štabu Trećeg krajiškog odreda. Otišao je među Pljevce kako bi ustanovio šta smjeraju Mitar Trivunčić i Niko Vještica, te da o tome obavijesti Štab.

- Štab Odreda će, svakako, preduzeti mjere da se sredi stanje u Bataljonu »Iskra« - objasnio mi je Rade.

Otišla sam kući s olakšanjem i nastavila da radim uobičajene poslove. Očekujući povratak svoga Simele, razmišljala sam o svemu što se zbilo. Znala sam da je imao teških trenutaka u životu, ali su mu ta dva posljednja dana bila sigurno najteža. Zaprijetila mu je opasnost koju je najmanje očekivao. Neprijatelj je uspio da u njegovom bataljonu pronađe otpadnike, koji su pokušali da ga likvidiraju i razbiju jedinicu. Srećom, u tome su samo djelimično uspjeli.

Mesud Hotić

TO DO RA LUJIĆ

Prošlo je više od četrdeset godina od mog prvog susreta sa ovom ženom, seljankom iz sela Mujdžića. Njena kuća bila je pored mosta na rijeci Janj, koji se kroz kanjon probija prema Šipovljanskom polju i ulijeva u Plivu. Od izvora Janj teče brzo, praveći bukove, lomi se preko kaskada, praveći veće i manje slapove, virove, da bi približavajući se Mujdžićima gubio brzinu, smirivao se, tekući još uvijek snažno. Iako joj je kuća bila udaljena svega nekoliko metara od ove divlje rijeke, iako je Janj znao da nadode i promijeni svoju plavu boju, nije dolazilo do poplava i razaranja, jer je tok Janja kroz kanjon kratak. Kuća Todorina bila je prizemna, građena od tvrdog materijala, i odmah sa sokaka ulazilo se u jednu veću prostoriju, dobro osvijetljenu. Raspored ostalih prostorija nije mi poznat jer sam u tu kuću ušao svega jedanput i taj kratak boravak dobro zapamtio. A evo zbog čega.

Sa Nemanjom Vlatkovićem, jednim od organizatora ustanka u ovom kraju, krenuo sam za selo Duge Njive, gdje je Nemanja trebao da govori o našoj borbi. Idući prema selu (sjećam se daje bio prohladan, sunčan novembarški dan 1941), s vremena na vrijeme zapahnuo bi nas miris ljudskih i životinjskih leševa, koje još niko nije stigao da sahrani i ukloni. Tada mi je pričao Nemanja o stravičnom pokolju u Janju i Pljevi u septembarskoj ofanzivi 1941. godine, kada su ustaše zajedno sa njemačkim okupatorom nastojali da uguše ustanak u ovom kraju, da naprave »mrtvu zonu«, i tako obezbijede proizvodnju ferosilicijuma u Jajcu i nesmetan transport za Njemačku. Tada su ustaše, pod komandom Herenčića, sa fesovima na glavi, koje su kao nekad nosile be-ha regimente u sastavu crno-žute austrougarske vojske, izvršile masovan zločin. Pokazao mi je u Šipovljanskom polju jednu veliku vrbu pored koje je poubijano oko 500 ljudi, mahom žena, djece i staraca. Neko vrijeme, iznad te grobnice, pričao mi je Nemanja, visio je na vrbi natpis: »Ovo drvo vrba pod njim leži 500 Srba, potpis Mujo«. Zašto je pokolj izvršen sa fesovima, zašto je stavljen natpis »Mujo« nije teško odgonetnuti. Okupatori, kada je izbio ustanak, nastojali su da se mi međusobno istrijebimo u bračoubilačkom ratu i našli su dosta izdajnika koji su ih u tom zločinu svesrdno pomagali.

Ne znam kako je došlo do toga da smo se u povratku sa Dugih Njiva svratili u Mujdžiće kod Todore. Valjda je Nemanja znao da ćemo ovdje moći dobiti nešto hrane i utoliti često prisutnu partizansku glad. I zaista, odmah po ulasku u kuću i poslije uobičajenog pozdrava, Nemanja je zatražio od Todore da nam da da nešto pojedemo, dodavši u šali: »Daj, Todora, meni i ovom Turčinu sa mnom nešto da prezalogajimo!« Todora je bila žena pedesetih godina, srednje visine, sa blijedim, nešto izduženim licem, crnim, živim očima, prekrivena crnom ma-

Selo Mujdžići

ramom, u crnom zubunu i sa štakom, jer je bila bez jedne noge. Kada je Nemanja pomenuo da njemu i Turčinu da hrane, Todora je zastala nasred sobe i, držeći neku zdjelu u rukama, obratila se Nemanji mirnim, ali odlučnim glasom: »Nemanja, tako ti svega na svijetu, nemoj da mi turska noga gazi po kući! Zar nije malo zla koje su nam Turci nanijeli?!« Nemanja je kroz smijeh pokušao da objasni ko sam, ne krijući moje ime. Da sam učitelj kao i on, i još nešto joj je objašnjavao, ali ja sam se već tada okrenuo i izišao napolje, bez želje da učestvujem u njihovom dijalogu. Nemanja me je, istina, zvao, ali nisam htio da se vratim u kuću. Bilo mi je teško, zaboljelo me to nepovjerenje i izjednačavanje s onima koji su počinili tako teške zločine. Nije Todora bila usamljena u ovom svom stavu. Tako je mislila većina ovog naroda, koji se podigao na ustanak da odbrani goli život. On je bio uvrijeđen, izbezumljen onim što se' radilo. On ne vidi i ne zna ko su pravi krivci, on je ispunjen mržnjom prema svima onima koji ne stradaju kao on, koji nisu isto što i on. Todora je to ovoga puta otvoreno rekla. Kako će biti teško nama komunistima graditi povjerenje među zavađenom braćom, kako će biti teško uhvatiti se u koštac sa svim onim što nam je istorija ostavila i što je fašistička okupacija zajedno sa izdajnicima dovela do apsurd. Koliko stradanja i patnji, koliko suza i krvi treba još da proteče da im objasnimo pravi put i započetu borbu dovedemo do kraja.

Nemanja izađe iz Todorine kuće i daje mi komad hljeba koji je bio odvojio za mene. Uzjahao je svoga konja i mi krenusmo ka Kozilima, gdje je bio Štab Odrada. Kada smo bili nadomak Kozila, Nemanja nije krenuo pravim putem ka zgradi u kojoj je bio Štab. Upozorim ga na grešku, a on zaustavi konja i nekako me čudno pogleda. Ne otpjeh, već mu rekoh: »Zar i ti sumnjaš kao Todora?«. Neko vrijeme gledali smo se, a potom obojica prsnuli u smijeh i nastavili put ka Štabu.

Praticali su prvi mjeseci 1942. godine. Bio sam borac u Bataljonu »Iskra«. Drenović je već bio proglasio svoj Bataljon »Kočić« četničkim, uspostavio veze sa Italijanima, a bio je i u dosluhu sa ustaškim vlastima, s kojima će uskoro potpisati sporazum u Mrkonjić-Gradu o zajedničkoj borbi protiv partizana. Nama komunistima, domaćim, a posebno onim koji su došli sa strane, bilo je veoma teško raditi i objašnjavati ciljeve naše borbe. Četnički elementi u Bataljonu »Iskra« postajali su sve glasnjiji i bezobzirniji, a mi u to vrijeme nismo imali snage da ih iz Bataljona odstranimo. Ni otvorena izdaja Drenovića četnika prilikom napada na Mrkonjić-Grad u februaru 1942, mada je ozlojedila borce Bataljona »Iskra«, koji je sa Šolajom bio prodro u grad i jedva se izvukao, nije zaustavila proces previranja u ovom Bataljonu i sve izraženiju težnju četničkih elemenata da potpuno ovladaju ovom jedinicom. Konačno u maju oni uspijevaju da razbiju »Iskru« i od dijela boraca formiraju u Pljevi svoj četnički »Gvozdeni bataljon«. Štab Odreda sa Kozila, zajedno sa Šolajom, u to vrijeme sklonio se u Čuklić, gdje je bilo sjedište Bataljona »Pelagić«, koji je uspio da u svojim redovima spriječi četničku akciju.

Boraveći neko vrijeme na Čukliću, jednog dana dobio sam zadatak da se upoznam sa situacijom u Pljevi i da o tome izvijestim Štab Odreda. Zašto sam određen baš ja da izvršim taj zadatak, nisam razmišljao. Nema sumnje da je rukovodstvo znalo da su četnici zavladaali u Pljevi, ali, čini mi se da još nisu vjerovali da će se četnici drznuti da idu u otvoreni fizički obračun s nama. Kako bilo da bilo, ja sam iz Čuklića krenuo k Pljevi. Kako put za Pljevu vodi preko Mujdžića, morao sam proći pored Todorine kuće i preko mosta na rijeci Janj. U gotovo zamrlom selu naišao sam opet na Todoru, koja je sjedila na klupi ispred svoje kuće i grijala se na toplom proljetnom suncu. Pozdravio sam je i za tren zaustavio pitajući je za zdravlje. Ona se trgla i, prepoznavši me, upitala kuda sam to krenuo. Rekao sam joj kuda idem i namjeravao da krenem dalje, ali ona me zaustavila. Osjetio sam da želi da mi nešto kaže i da to što treba da mi saopšti ne pada joj baš lako. Ipak mi reče da ne bi trebalo da idem u Pljevu, da su četnici ubili Dragu Prolu (on je bio politički komesar u Bataljonu »Iskra« i jedini komunist koji je ostao sa svojim borcima), da žele da pohvataju i druge komuniste i da će i mene sigurno ubiti. Povjerovao sam Todori, iskreno joj zahvalio na onome što mi je rekla i odmah krenuo natrag za Čuklić. Obavijestio sam drugove o razgovoru sa Todorom i oni nisu imali ni riječi prekora zašto sam se vratio. Ubrzo su se uvjerali da je Todora govorila istinu. Kasnije sam često razmišljao o oba Todorina postupka, onom iz 1941. godine kada je tražila da napustim njenu kuću i o ovom iz juna 1942. godine, kada me je spasila od četnika. Iz iskustva znam da se u ratu lakše i brže raspoznaju ljudi i da se lakše uočava koje ko i koje šta. Mislim daje i Todora, učestvujući na svoj način u revoluciji, mijenjala svoje mišljenje o komunistima i bratstvu za koje su se oni zalagali od samog početka oružanog ustanka. Drugačije nisam mogao da shvatim ovaj njen postupak.

Dušan Marković

IZ BATALJONA SMO PROTJERALI ČETNIČKE EMISARE

U januaru 1942. godine, među borcima Bataljona »Iskra« počelo se govoriti da se jedna grupa rukovodilaca i boraca ne slaže sa politikom koju vodi Štab 3. krajiškog odreda i Štab bataljona. Među ovom grupom bili su najaktivniji Mitar Trivunčić, Niko Vještica i Risto Marković. Od oko 650 boraca, koliko je tada imao Bataljon »Iskra«, Trivunčića je podržalo oko 40-50 boraca.

Stevo Marković

Ja sam lično više puta slušao njihove emisare gdje među borcima pričaju kako tobože Štab Odreda namjerava da razoružava poštene borce. Većina boraca ove priče nije uzimala k srcu smatrajući ih neozbiljnim.

O djelatnosti grupe znao je i Štab Odreda, koji je preduzimao mjere da to spriječi. Šjećam se jedne konferencije koju je zakazao i održao Nemanja Vlatković sa dijelom boraca iz četa našeg Bataljona koji su se nalazili u Pljevi. Konfe-

rencijaje održana u januaru 1942. godine u pljevskej školi. S Nemanjom su bili Rade Marijanac i dr Vaso Butozan. Nemanja je na konferenciji na početku svog izlaganja opširno govorio o situaciji kod nas i u svijetu, a zatim se osvrnuo na nedolično ponašanje nekih ljudi u našem Bataljonu. Sjećam se daje tada rekao da se većina boraca u našoj zemlji bori pod-petokrakom zvijezdom i da će tu značku jednog dana nositi svi oni koji će se boriti za bolju i sretniju budućnost našeg naroda. Na kraju je izvadio iz svoje torbe jednu količinu petokrake zvijezde i dao ih meni, Mimi Marijancu i još nekim drugovima da bismo ih prišili na kape. U isto vrijeme dok smo mi dijelili petokrake zvijezde, Trivunčićeve pristalice su dijelile trobojke i kokarde. Bilo je tu i komičnih scena. Gledao sam kako borci jedni drugima otimaju kape i paraju s njih kokarde, odnosno oni drugi petokrake, tako da su ostajali i jedni i drugi bez tih znamenja. Neki borci zbog ove svađe kasnije nijesu htjeli ništa da stavljaju na kape, ali nije im to smetalo da ispolje hrabrost u borbama u kojima su učestvovali.

Dušan Marković

Moram da kažem daje docnije bilo još ovakvih konferencija, ali rjeđe, na kojima se raspravljalo o ovakvim i sličnim pitanjima.

U martu 1942. godine, koliko se sjećam, Trivunčić, Vještica i njihovi istomišljenici su govorili da dr Mladen Stojanović i Danko Mitrov razoružavaju poštene borce, među kojima i Lazu Tešanovića, Prekajsku četvu i druge, te da im ne treba dozvoliti da dolaze u našu jedinicu da to isto rade. Takve priče su kružile po četama, tako da im je nasjeo jedan broj boraca.

Ista grupa, na čelu sa Trivunčićem, organizovala je u istom mjesecu zbor Bataljona s ciljem preimenovanja bataljona, koji bi se trebao ubuduće zvati Dobrovoljački bataljon »Karađorđe«. Zbor je održan na Vođevom Podu. Na zboru borci nisu dali podršku Trivunčiću, već su se okupili oko Simele Šolaje.

Grupa na čelu s Trivunčićem nije mirovala, nego je nastavila svoju razbijačku aktivnost. Nastoje pod svaku cijenu da naš Bataljon proglase četničkim, u čemu su uspjeli tek 17. maja 1942, kada proglašavaju Bataljon četničkim »Gvozdenim bataljonom«.

Jovo Milovac

IZDAJA ČETNIKA I BORBA PROTIV PARTIZANA

Do otvorene četničke akcije, koja je započela u Bosanskoj krajini još u jesen 1941, poslije dolaska talijanskih trupa, u našem kraju došlo je u proljeće 1942. godine. Radilo se zapravo o pokušaju lokalnih četničkih organizatora da, oslanjajući se na Uroša Drenovića i njegov četnički bataljon, na susjednom mrkonjičgradskom terenu izazovu pučeve u jedinicama Trećeg krajiškog odreda. Oni su prethodnom propagandom o Italiji kao zaštitniku srpskog stanovništva od ustaša, o redu i bezbjednosti koju narodu garantuju talijanske trupe, o saradnji partizana sa ustašama itd., izazvali kolebanje među ustanicima i u narodu.

Otvorenu četničku akciju doživio sam kao jedan od rukovodilaca na terenu Blagaja, kada je 5. bataljon, zamoren borbama protiv nadmoćnijeg neprijatelja oko Bugojna, Gornjeg Vakufa, Rilića i drugih mjesta, stigao između 7. i 8. maja na područje Blagaja. Neki od njegovih rukovodilaca tražili su da napadnemo Kupres i Zlo selo, koje su držale jake italijanske i ustaške snage. Imajući u vidu jačinu neprijatelja, kao i nastalo previranje u Bataljonu »Iskra«, odbili smo njihov prijedlog. U to doba na terenu Blagaja postojale su dvije partizanske čete po oko 200 boraca, koje su pripadale Bataljonu »Iskra«. Oni su to iskoristili, optužujući borce Šolajinog bataljona kako izbjegavaju da napadnu Kupres. Obećavali su seljacima Blagaja da će oni osloboditi Kupres i tako olakšati njihov položaj. Ovakva agitacija uzrokovala je naelektrisanu atmosferu i nezdravo stanje u jedinicama i neslaganje u rukovodstvu 5. bataljona.

Štab III krajiškog odreda, razmatrajući nezdravo stanje u 5. bataljonu, naredio je da se jedna njegova četa prebaci u sastav Bataljona »Pelagić«, koji je u to doba bio oslabljen odlaskom Udarne čete u sastav Udarnog bataljona, a preostale jedna ili dvije čete da ostanu na položaju kod Blagaja, ali u sastavu Bataljona »Iskra«. Tom je naredbom prestao da postoji 5. bataljon, a njegov politički komesar već je bio povučen na novu dužnost.

Da bi se rasvijetlile nezdrave pojave nastale na ovom terenu, zakazan je opšti zbor boraca i stanovnika Blagaja u Zubića dolini, zvanoj Vranokrak. Na zboru je govorio Rade Marijanac, komandant III krajiškog odreda. Zbor je bio oko 10. maja. Marijanac je izložio vojnu situaciju na bojištima Bosanske krajine, govorio o izdaji četnika, ukazao na naše snage koje odolijevaju pritisku neprijatelja, te na jake snage neprijatelja koji se utvrdio u Kupresu i koje oni u datoj situaciji ne bi mogli savladati. Naglasio je daje naš zadatak da na položajima koje držimo branimo i obezbjeđujemo narod ovog kraja.

Poslije zbora održan je sastanak vojnih rukovodilaca u kući Pere Zubića, na kojem su bili prisutni rukovodioci 5. bataljona, četa II bataljona i članovi Štaba III krajiškog odreda. Tu je zaključeno da se: četa 5. bataljona čiji je komandir

bio Mirko Grabež prebaci u sastav Bataljona »Pelagić«, na položaje kod Gorice ili Mujdžića, s tim da tamo odmah krene; da komandant 5. bataljona, Stanko Kutanjac dođe u Štab III krajiškog odreda, koji će ga rasporediti na novu dužnost i da 2. četa ostane na položaju kod Blagaja, u sastavu Bataljona »Iskra«.

Četa Mirka Grabeža krenula je slijedećeg dana za Mujdžiće. Komandant 5. bataljona nije se složio da se rasformira ovaj bataljon, premda je pristao da ide u Štab III krajiškog odreda. Otpor ovoj odluci vodio je daljem pogoršavanju stanja. Zbog toga su poslije tri dana u Blagaj došli Simo Šolaja, komandant II bataljona i Nemanja Vlatković, politički komesar III krajiškog odreda. Tada je održan ponovo zbor u Osnovnoj školi u Blagaju uz prisustvo vojske i naroda. Na zboru su govorili Simo Šolaja i Nemanja Vlatković. Tema je bila gotovo ista kao i na prethodnom zboru. Simo je bio kratak u svom izlaganju. Podsjetio je da je njegov Bataljon oslobodio Rastićevo 3. decembra prošle godine i da narod ovog kraja od tada slobodno obavlja svoje poslove, da naše jedinice svakodnevno vode borbu s neprijateljem na ovom terenu, da ćemo Kupres zauzeti kad to odlučimo i kad dozvoli situacija. Istakao je daje ovo teren Bataljona »Iskra«, da narod ovog kraja hrani naše jedinice i time nesebično učestvuje u borbi za slobodu.

Po završetku zbora povukli smo se iz školske sale. Pred zgradom škole nastala je gužva. Napadnuti su članovi rukovodstva od strane četničkih elemenata iz 5. bataljona i nekih boraca Kupreške čete. Simo Šolaja i ja prvi smo napustili školu. Raspravljali smo sa četnički nastrojenim Lazom Milišićem, trgovcem iz Blagaja. U tom trenutku uslijedio je napad na Nemanju Vlatkovića, Dušana Rakitu, komandira 7. čete, Špirana Zubića, komandira Blagajske čete i Ignjata Marića, sekretara Sreskog komiteta KPJ za Kupres. Napadači su im oduzeli oružje. Kad je to vidio Šolaja, brzo je odvrnuo bombu. S desne strane bio sam mu ja, a s lijeve njegov pratilac Zekić Ilija. Šolaja je uskočio u rulju i odmah zatražio od komandanta 5. bataljona da buntovnici vrate oružje njegovim borcima. Kutanjac je naredio da im se vrati oružje, pa je tako i učinjeno.

Sutradan su Nemanja Vlatković i Simo Šolaja otišli u Pljevu. Pri polasku izdali su naredbu Štabu Bataljona »Iskra« o spajanju Blagajske i 7. čete u jednu četvu pod nazivom 7. četa; za njenog komandira postavljen je Dušan Rakita, za zamjenika komandira Špiran Zubić, za političkog komesara postavili su mene, a za zamjenika političkog komesara Đorđa Petkovića i za operativnog oficira, Šefika Talića. Pismenu naredbu predali su meni.

Naredbu sam 14. maja pročitao pred borcima za vrijeme večere. U to doba su se komandir Dušan Rakita i Šefik Talić nalazili u selu Bosnići u kući Marka Bosnića, zvanog Mara. Za vrijeme čitanja naredbe nije bilo reagovanja. Trebalo je da se sutradan naredba pročita i u Blagajskoj četi. Međutim, poslije večere, grupa od 15 četnički nastrojenih boraca izvršila je napad na Komandu 7. čete, gdje sam se i ja zatekao. Povikali su: »Odloži oružje!« Na zidu je visila moja puška, koju su uzeli. Bio sam naoružan pištoljem i bombom. Pokušao sam da aktiviram i bacim bombu, ali mi to nije uspjelo, jer su skočili na mene i oduzeli mi pištolj i bombu. Brzo su se izgubili i odjurili u selo Bosniće, gdje su se nalazili Dušan Rakita i Šefik Talić, pa su i njih razoružali. Tom prilikom su Dušanu Rakitu ubili lovačkog psa, kojeg je mnogo žalio. Dušana su pustili i on se prebacio za Janj u Bataljon »Pelagić«, dok su Šefika Talića stavili u zatvor, a poslije par dana su ga pustili. Iz iste čete izbjegli su članovi Partije Vranić Čedo, Medić Slavko i Ilić Spiro, zvani Špika i prešli u Treću četvu Bataljona »Pelagić«, čiji je položaj bio u Podobziru. Ja sam te noći prenoćio u selu Blagaju pod zaštitom partizana. Sutradan sam napustio Blagaj i prebacio se na Grbavicu u Bataljon »Pelagić«. Tamo su već bili Nemanja, Šolaja i Rade Marijanac. Još dok sam se nalazio u Blagaju, došle su dvije čete iz Pljeve po nalogu pučista da pruže pomoć 5. bataljonu. Nosili su

zastavu bez petokrake, manifestovali su kroz sela Blagaja od Rastičeva do Šemenovaca, vršeći pljačku i otimajući stoku od janjskih čobana.

Za vrijeme četničkog napada na članove Štaba Odreda u Blagaju istovremeno je izvršen napad na štab Bataljona »Iskra« u Pljevi, a nešto kasnije ubijen je Drago Prole, politički komesar Bataljona »Iskra«. Četničke vođe su preko svojih pristalica vršili pritisak na borce da skinu petokrake i da se priključe četnicima. U Pljevi je vladao opšti haos - u odsutnosti Šolaje, Nemanje, Rade Marijanca i ostalih. Potom su pljevski četnici, u saradnji sa Urošem Drenovićem, formirali »Gvozdeni bataljon«, koji je 14. juna napao na partizanske snage Odreda »Vojin Zirojević« u Vidimlijama. U ovoj borbi poginuo je sekretar Okružnog komiteta KPJ za Livno, Mustafa Latifić, dok su četnici imali teže gubitke. »Gvozdeni bataljon« je stražama i patrolama uspostavio kontrolu na terenu Pljeve. Pučisti se povezuju sa četničkim vođama u susjednim krajevima i s vlastima ustaške NDH pripremajući se za napad na Bataljon »Pelagić«. U međuvremenu je Štab III KNOPO naredio da se evakuiše partizanska bolnica iz sela Kozila i prebaci u Glogovac, što je blagovremeno izvršeno.

Između 20. i 22. juna 1942. godine formirana je još jedna udarna četa od 65 boraca u selu Podobziru a naoružana je sa dva puškomitraljeza i puškama. Četa je formirana od boraca iz Bataljona »Pelagić« i izbjeglih boraca iz Bataljona »Iskra«. Za komandira čete postavljen je Dušan Rakita, a za zamjenika komandira

- Cedo Vranić. Za političkog komesara postavljen sam ja, a za zamjenika komesara Jakica Altarac. Četa je bila pod neposrednom komandom Štaba III KNOPO i nosila je naziv Udarne četa Trećeg krajiškog odreda.

- Sa četom su u akciju pošli i članovi štaba Trećeg krajiškog odreda - Rade Marijanac, Nemanja Vlatković i Simo Šolaja. Na putu za Pljevu razoružali smo opštinsku stražu u Strojicama, koja je bila podlegla četničkoj propagandi. Na veče smo zakonačili u selu Mujdžićima i održali sastanak partijske organizacije Udarne čete.

Prvi put sam imao priliku da se sa Simom Šolajom nađem na partijskom sastanku. Šjećam se da je tom prilikom reagovao oko amblema koji borci treba da nose. Rekao je da on gleda borca kako se kao čovjek bori, a ne kako je obučen i koji znak nosi na kapi. Rekao je: »Neka nosi i konjsku ploču, samo nek tuče četnike, ustaše i okupatora«! Požurivao je da se sastanak završi jer da bi nas mogli četnici napasti. Tek što smo završili, četnici su zapucali od Osnovne škole u Mujdžićima.

Očekivali smo da nam se priključi 4. četa, ali nismo s njom uspostavili vezu. Sutradan je Rade Marijanac predložio da se napad na četnike izvrši od Kozila i Burakove doline. Prijedlog je prihvaćen i mi smo došli na Obadine. Tamo nam se priključio Rade Marković sa 4. četom, koja je imala oko šesnaest boraca. Četa mu nije bila na okupu usljed nereda. Neki su pobjegli kućama čekajući ishod događaja. Ovo je bila pojava i kod ostalih pljevskih četa za vrijeme četničke akcije na partizane.

Obaviješteni smo da se u Popuškom polju nalaze četnici. Međutim, ovo nije bilo tačno i mi smo se u Popužama sreli sa borcima Udarne bataljona. Od Slavka Rodića, komandanta Udarne bataljona koji je pripadao 5. KNOPO, dobijamo pismo da se odgodi napad na Pljevu i da se povučemo u sastav njegovog bataljona, koji se nalazi u Strojicama. Tražio je sastanak sa članovima Štaba 3. krajiškog odreda. Povukli smo se u Strojice.

Dolazak Slavka Rodića u Strojice bio je veoma značajan. Vraćeno je povjerenje naroda da sve nije izgubljeno. Zakazan je opšti narodni zbor u Rastiku, a ne u Strojicama radi toga da se ne izložimo bombardovanju, koje je neprijatelj često vršio, osobito od vremena kada je Cvijan Popović utekao u Jajce i dao podatke o partizanskim uporištima i ustanovama.

Zbor je održan 28. juna oko podne. Dok smo mi pripremali zbor, četnici su pripremali napad na Janj. U napadu su, pored četnika, učestvovali i ustaško-domobranske jedinice iz Mrkonjić-Grada. Pošto smo saznali za napad, odložili smo zbor. Rodić je naredio da se razvijemo prema neprijatelju, koji je nastupao od Kozila preko Popuža i Đukića. Udarne čete zauzele su položaj od sela Podoso-je do sela Rastik, a Udarne bataljone prema šumi. Neprijateljske snage izbile su na liniju Kovačeva dolina - Crkveni do - Ciganska ravan - Lisičine. Naređeno je da se ne otvara vatra dok neprijatelj ne dođe nadomak bombi koje treba upotrijebiti i istodobno izvršiti juriš. Dok je Dušan Rakita osmatrao položaj neprijatelja, četnik je iz mitraljeza osuo rafal i pokosio proslavljenog komandira.

Pred našim jurišem protivnik se dao u bjekstvo ostavljajući sve teško naoružanje. Četničke vođe ostale su bez vojske. Svega oko 40 njihovih pristasa povuklo se prema Čardaku i Jasenovim Potocima, a neki su pobjegli Urošu Drenoviću.

Tako je četnički puč propao, a ostale su samo grupice pljačkaša krijući se po pećinama. Bataljon »Iskra« ponovo je stao na noge pod komandom svog legendarnog komandanta Sime Solaje.

ZAPISNIK O SPORAZUMU PREDSTAVNIKA ČETNIČKOG
ODREDA »KOČIĆ« I NDH OD 27. APRILA 1942. GODINE
O PRIZNAVANJU VLASTI NDH I SARADNJI U BORBI
PROTIV NOP-a

Z A P I S N I K

sastavljen u kotarskom predstojništvu u Varcar Vakufu dana 27/IV 1942. g. u svrhu smirenja i pacificiranja celog područja, a u smislu postojećih odredaba danas su se sastali u kotarskom predstojništvu ispred hrvatskih vlasti g. Emil Rataj - bojničnik, kao predstavnik domobranstva, g. Marko Jungić - kotarski predstojnik, kao predstavnik upravnih vlasti i g. Konstantin Urumović, kao predstojnik kotarskog suda, kao politički predstavnik, a sa srpske strane odnosno četničke komande »Kočić« g. Uroš Drenović, komandant četničke organizacije, i g. Tode Mitrović, kao predstavnik političkih četničkih organizacija.

Na sastanku je zaključeno sledeće:

I

Na obim stranama pokazana je volja i spremnost za likvidiranje uzajamnog neprijateljstva.

II

Zajedničkim saradnjama ima se odmah nakon ovoga sastanka poraditi na pomoći svih stanovnika kako u gradu tako i u selu. Time se podrazumeva uzajamni saobraćaj i zamjena svih dobara, a u tu svrhu omogućiti nesmetani dolazak i odlazak seljaka bez razlike u grad. Državne vlasti će svojim autoritetom kao i materijalnom pomoći obnavljanje porušениh ili popaljenih domova.

III

Hrvatske oružane snage će svojom snagom zaštićivati srpska sela u zajednici sa četnicima od napada komunista odnosno tzv. »partizana«.

IV

Ima se odmah ustanoviti i imenovati općinski povjerenik za sela Podbrdo, Podrašnica, Medna, Barači i Gerzovo, koji će sarađivati sa kotarskom oblasti.

V

Hrvatske oružane snage zajedno sa četnicima u gradu kao i na terenu suzbijati će i uništavati komunističke bande.

VI

Obitelji čiji su hraniooci u zarobljeništvu, a koji ne pripadaju komunističkoj partiji dobivati će odmah podporu u smislu postojećih odredaba i to za ženu 16 Kn, a za djete po 10 kn dnevno.

VII

Isto tako sve udovice koje su stradale prilikom akcija oko suzbijanja pobuna a čiji hranilac nije bio komunista, dobit će odmah podporu od strane države.

VIII

Svim stanovnicima pravoslavne vjeroispovjesti garantuje se apsolutno slobodno ispovjedanje svoje vjere, slavljenje svojih vjerskih praznika i slave, kao i jednakost pred zakonima. U tu svrhu svećenici pravoslavne vjere mogu slobodno vršiti svoju dužnost. Državne i vojne vlasti materijalno će pomoći oko popravljanja porušenih crkava.

IX

Sve akcije oko uništenja komunističkih bandi vrši će sporazumno zapovjednik hrvatskih oružanih snaga i zapovjednik četničkih organizacija.

Pročitati smo i saglasni smo:

Komandant četničkih organizacija:
»Kočić« - Drenović v.r.
Predstavnik političkih organ.
T. Mitrović v.r.

Zapovjednik bojnik:
Emil Rataj v.r.
Predstojnik kot. suda:
Konstantin Urumović v.r.
Kotarski predstojnik: Marko Jungić

M. P.
Velika župa Pliva i Rama
Jajce

Za tačnost prepisa:
Pročelnik operativnog odjela
glavnostožerni pukovnik
(Dragojlov)
Dragojlov

M.P.

(Originalan dokument, koji nosi broj 74., pisan latinicom, nalazi se u arhivu Vojnoistorijskog instituta pod oznakom C. A., k. 234, reg. br. 2/2 (BH - X - 661).

Pero Lekić

IZVRŠIO SAM NEMANJIN ZADATAK

Dok smo boravili u Mujdžićima, došao je kurir i rekao mi da se hitno javim Nemanji Vlatkoviću, komesaru Trećeg krajiškog NOP odreda, koji se trenutno nalazio u Simića kući. Koliko se sjećam, to je bilo u prvoj polovini juna 1942. godine. Odmah sam otišao do Nemanje i od njega čuo neprijatnu vijest da su četnici iz »Gvozdene« bataljona na prevaru razoružali Simu Šolaju, a zatim ga povelili prema pljevskom mostu u namjeri da ga predaju Talijanima. Na lijevoj obali rijeke čekao ih je izdajnik Mitar Trivunčić s povelikom grupom Drenovićevih četnika. Međutim, Šolaja je oslobođen na samom mostu zahvaljujući Radi Markoviću, komandiru moje čete, koji se kritičnog momenta našao u neposrednoj blizini sa 10-12 boraca. Vlatković je bio obaviješten da se Šolaja vratio u svoju kuću, te da četnici vjerovatno i dalje motre na njega.

Pošto mi je objasnio šta se događalo, Vlatković je rekao da uzmem konja od Rade Markovića i da u toku istog dana stupim u vezu sa Šolajom, odnosno da ga prebacim u Mujdžiće. Simi je poručio da ne smije zanoćiti u kući, jer će četnici ponovo pokušati da ga odvedu i predaju Talijanima.

Iz Mujdžića sam krenuo poslije 15 sati. Kad sam došao do Oličkog jezera i skrenuo pored Pastirove kuće, niz Sotuliju, nastao je prolom oblaka. Usput nikoga nisam sreo sve do kuće Ilije Prole, zvanog Delijin. Tu sam sjahao s konja, mokač kao iz vode izvađen. Prišao mi je čiča Ilija, pozdravio se sa mnom i rekao da ću se izložiti opasnosti ako pođem dalje. Tvrdio je da su četnici kod škole i crkve, na pljevskom mostu i drugdje, a Šimina kuća pod njihovom stražom. Ali, to me nije moglo pokolebati u izvršenju zadatka. Zamolio sam čiču Iliju da ostavim konja u njegovoj štali i obećao da ću se vrlo brzo vratiti. On me upozorio da budem oprezan, rekavši da za konja ne brinem.

Idući prema kući Sime Šolaje, sreo sam starog Boška Prolu i Stojana Aćimovića, s kojim sam 1937. godine radio kod »Šipada« u Ovčari. Bili su iznenađeni kad su me vidjeli. Pozdravili su se sa mnom, ali me ništa nisu pitali. Kad sam došao u neposrednu blizinu Šolajine kuće, ugledao sam njegovu ženu Zorku. Nakon pozdrava, dobio sam joj parče papira s porukom i potpisom Nemanje Vlatkovića. Na njemu je pisalo: »Druže Simo, odmah kreni s ovim drugom u Štab odreda, čekaćemo te u Mujdžićima«. Zorka je odnijela tu poruku u kuću, a ja sam ostao u dvorištu osmatrajući okolinu. Bojao sam se da mogu naići četnici, ali njih nije bilo u neposrednoj blizini. Simo je izašao iz kuće već nakon nekoliko minuta. Pozdravio se sa Zorkom i odmah smo krenuli prema Mujdžićima.

Šolajina kuća nije mnogo udaljena od kuće Ilije Prole, ali je put bio toliko rask vašen i blatnjav da smo se jedva kretali. Radi sigurnosti, odlučili smo da ide-

mo raskaljanim putem, a ne čistinom ispod ili iznad njega. Morali smo ići oprezno da nas ne bi otkrili četnici. Kad smo došli do kuće Ilije Prole, Simo se pozdravio s domaćinom i njegovom ženom, a ja sam otišao u štalu, izveo konja i pripremio ga za put. U međuvremenu je čiča Ilija iznio bocu rakije. Popili smo po nekoliko čaša, jer je zaista bilo teško odbiti čast i gostoprimstvo starog Delije i njegove supruge.

Ubrzo smo krenuli prema Oličkom jezeru. Kad smo došli u neposrednu blizinu Blagojevića staja, koje se nalaze na samim padinama Gluvića brda, nastalo je puškanje negdje oko pljevske škole i iz pravca Meseldžinog gaja. No, ta pucnjava nije potrajala dugo. Nismo čuli bilo kakvu galamu niti vidjeli da neko ide prema nama. Malo smo zastali, osmotrili okolinu i razmislili kojim pravcem da idemo za Mujdžiće. Odlučili smo da ne idemo glavnim putem, preko Olića, već preko Gluvića brda. Nakon izlaska na to brdo, stekli smo utisak da taj teren niko i ne kontroliše. Koliko sam tada mogao da ocijenim, četnički položaji praktično nisu ni postojali u Pljevi. Četnici su bili skoncentrisani kod crkve, osnovne škole i mosta. Izuzetak su činili pripadnici »Zelenog kadra«, koji su u grupama obilazili sela, terorisali i pljačkali nedužno stanovništvo.

Moj dolazak sa Šolajom iz Pljeve u Štab Trećeg krajiškog odreda prošao je bez ikakvih incidenata. Usput nismo naišli na četnike, ali-smo susretali dosta mještana. Svi oni su bili presretni dok su se pozdravljali sa Šolajom. Naročito mi je ostalo u sjećanju neopisivo raspoloženje kad su pred nas izašli Gavran Pastir i Slavko, Čičoja, Maksim, Lazo, Dragoja i Obrad Gluvić. Svi su željeli da budemo njihovi gosti, da lično od Simele čuju ko gaje mučki razoružao. U Mujdžiće smo došli poslije 19 sati. Tu je nastalo pravo slavlje, koje je trajalo do kasno u noć. Zatim smo krenuli prema Čukliću, u Štab našeg odreda.

Sa sigurnošću mogu reći da je izdajnička akcija čiji je cilj bio odvođenje Sime Šolaje Talijanima dovela četničke rukovodioce u sukob s boračkim sastavom i izazvala prezir od strane stanovništva Pljeve. Jedino je »Zeleni kadar« do kraja ostao vjeran Vještici i njegovim najbližim saradnicima. Bilo je samo pitanje dana kada će izrodi doživjeti poraz, što je konačno i postignuto 28. juna 1942. godine.

Svakako treba istaći daje pokojni Mile Smiljanić, borac iz Pljeve, prvi alarimirao Markovića kad su četnici bili povelili Šolaju u namjeri da ga predaju Talijanima.

Radomir Mitrić

KAKO JE OTKRIVEN IZDAJNIČKI RAD CVIJANA POPOVIĆA

U prvoj polovini maja 1942. godine, od organizacije KPJ iz Jajca dobili smo obavijest da je Cvijan Popović, seljak iz Janja, dolazio u selo Doganovce na sastanak sa ustaškim pukovnikom Franjom Šimićem i vodnikom Avgustom Murselom. Prema istoj informaciji, oni su u jednom vagonu na željezničkoj stanici razgovarali o likvidaciji ustanka u Janju. Pošto su tada u Janju živjela dva Cvijana Popovića - jedan u selu Ljuši, a drugi u selu Vaganu - zatražili smo od partijske organizacije da utvrdi o kome se radi. Istovremeno smo poslali patrolu da dovede u Štab bataljona »Pelagić« Cvijana Popovića iz Ljuše. Pretpostavljali smo da on pregovara sa ustaškim oficirima imajući u vidu činjenicu da se u jesen 1941. godine veliki broj ljudi iz Ljuše predao neprijatelju po njegovom nagovoru. Međutim, Cvijan je negirao da ima ma kakvu vezu sa ustaškim oficirima. Odlučili smo ipak da ga zadržimo u našem zatvoru u Glogovcu.

Odgovor partijske organizacije iz Jajca čekali smo dugo (vjerovatno nije mogla da sazna traženi podatak). U međuvremenu je jedna Muslimanka iz Doganovaca došla u Ljušu da traži kravu koja joj je bila otišla s ljušanskim govedima. Znajući da ta žena živi na teritoriji koju kontrolišu ustaše, naša patrola smatrala je potrebnim da je dovede do udarnog voda u Ljuši, gdje se nalazio i Simo Šolaja. Odgovarajući na Šolajino pitanje, došljakinja je ispričala daje u Doganovce dolazio Stevan Popović, Cvijanov brat, te da se sastajao s pukovnikom Šimićem i vodnikom Murselom. Kasnije je pred tu Doganovčanku dovedeno nekoliko seljaka, među kojima i Stevan Popović. Na zahtjev da kaže koji je od tih ljudi dolazio na pomenuti sastanak u Doganovce, ona je i bez oklijevanja pokazala na Stevana. Pošto smo utvrdili daje njena prethodna izjava bila istinita, Stevana smo odmah uhapsili. Međutim, neko od članova velike porodice Popović otišao je istog dana u Glogovac i obavijestio Cvijana šta se dogodilo, odnosno da je otkrivena njegova veza sa ustaškim oficirima. Cvijan je iskoristio nebudnost naše straže i naredne noći pobjegao iz zatvora u Jajce.

Bilo je jasno da se Cvijan Popović iz Ljuše, u saradnji sa svojim bratom Stevanom, sastajao sa ustaškim oficirima u selu Doganovcima. Odmah smo formirali vojni sud u sljedećem sastavu: Nemanja Vlatković, komesar Odreda; Simo Šolaja, komandant Bataljona; Dušan Rakita, komandir Udarne čete i ja. Sud je radio u selu Podobziru (kuća Tode Malinovića), gdje su se nalazili i pritvorenici. Istovremeno smo vodili istragu i pripremali presudu. Osim Stevana Popovića, uhapšena su i njegova braća Jovo i Svetko, a saslušane su i neke žene iz njihovog zajedničkog domaćinstva.

Stevan je u toku saslušavanja priznao da ga je njegov brat Cvijan dva puta slao u Doganovce da nosi pisma pukovniku Šimiću i vodniku Murselu, te da mu

Okružni komitet KPJ
na sektoru III K.n.e.p.e.

Preleteri sviju zemalja,
ujedinite se!

III

Izvještaj sa JUNI 42 g.

Drugarakom
Pekrajinskom komitetu KPJ
sa Bosnu i Hercegovinu
/sekretarijatu sa Bos.Krajinu/

Izvještaj

sa mjesec J U N I 1942 Okružnog komiteta KPJ sa sektora III Knepo

I POLITIČKA SITUACIJA:

Na jedan od srezova sa ovog okruga, a to su: Ključ, Mrkonjić, Jajce, Kupres i Glamoč, nije oslobođen u cjelosti u toku prošlog mjeseca. Na tim srezovima djelomično je prostrta vlast ustaške države, djelomično naša narodno oslobodilačka, a djelomično i četnička odnosno četničko-ustaška.

Srez Mrkonjićki je iznimka, i na njemu postoji sam ustaška i četničko ustaška vlast u cjelom srezu, poslije poznatog sporazuma četnika i ustaša.

Pogoršanje, na našu štetu je bilo, u toku mjeseca juna, u srezovima Ključ i Jajce, a ranije, u maju i na Kupresu: Četnici su sa ustaškom vojskom prodrli u sela sresa Ključkog, opljačkali ih i pružili mogućnost ustaškoj vojsci da vrši nasilja nad arapskim stanovništvom, a jedno selo su pridobili potpuno pod svoju upravu ispuštanjem nekolicine naruženih boraca koji su bili u partizanskom bataljonu "Soko" /Ribnik/, a to je selo VRBLJANI.

Kroz ostala sela su prošli, opljačkali i zlostavljali stanovništvo da je to imalo sa posljedicu rđavo raspoloženje i ogorčenje protiv četnika i nekolicine strah od njih i neku utuženost kad naše snage ni jesu to sprečile.

U srezu Jajčkom četničke bande, odmetnute iz bataljona "Iskra", uz saradnju četničkih izdajnika u hrvatskoj ustaškoj vojsci, Drenovića, Vasića i ostalih - prodrle su sa ustaškom vojskom i podvrgle svojem utjecaju opštinu Pljevu.

Do borbi sa četnicima i ustaškom vojskom došlo je kod Ribnika, Strojica i Pljeve.

Narod je ove nalete četnika i ustaša svugdje rđavo gledao, šta više pokušuje već svoje negodovanje jer je pretrpio materijalnu štetu i nestanak nekoliko civila, ali ne može to da ispolji otvoreno pred četnicima iz straha od osвете nad selom. Akoje naših udarnih jedinica naš narod, sa akvaćanjem, dobro prihvata i vidi u njima garanciju da će ga štiti ti od ustaša i ustaške pljačke.

Narod je neraspoložen protiv četnika jer dovode na teret sela hrvatsku vojsku i selo mora da ishranjuje ustašku vojsku u kojoj često puta vidi one iste koji su prije godinu dana trali i trijebili arapski narod, pljačkali narodnu imovinu i palili domove.

II LIKVIDACIJA ČETNIČKIH ELEMENATA:

Samostalne akcije protiv četničkih bandi mjesec preduzele jedinice III odreda, već su to radile sa jedinicama V-og odreda.

Udarna četa bataljona "Pelagić" sastavljena od 65 partizana tog bataljona i 25 iz "Iskre" preduzela je čišćenje na Kupresu, Strojicama i Pribjeljcima, pa je svoju akciju povezala sa akcijom Udarnog bataljona V-og odreda.

Sa drugarskim pozdravom,

Smrt fašizmu - sloboda narodu!

Sekretar,

14 VII 1942 g. G o j k o e. v. r.

Faksimil izvještaja Okružnog komiteta KPJ Jajce za juni 1942. g.

od njih donosi odgovore na t  poruke. Cijela ta prepiska odnosila se na Cvijanovu ulogu u razvijanju kampanje za predaju ustanika Janja ustaškim vlastima, uz obećanje nagrade od 60000 kuna. Poslali su mu i propusnicu pomoću koje bi mogao doći u Jajce ako mu bude zaprijetila opasnost od partizana. Stevan je tvrdio da za tu njegovu i Cvijanovu vezu sa ustaškim starješinama nije znao niko od članova njihove porodice. On je, navodno, govorio Cvijanu da mogu nastradati od partizana zbog saradnje s neprijateljem, ali gaje brat hrabrio tvrdeći da to niko ne može doznati. Ipak, insistirao je da ništa ne prizna ukoliko bi ga neko počeo saslušavati.

Ispitujući Cvijanovu i Stevanovu braću Jovu i Svetka, kao i još neke članove te porodice, stekli smo ubjeđenje da niko od njih nije znao za pomenutu izdajničku rabotu. Zbog toga ih je sud oslobodio svake odgovornosti, a Stevana osudio na smrt. Osim toga, konfiskovani su odgovarajući dijelovi stoke i žita, tj. ono što je pripadalo Cvijanu i Stevanu. Izdajničko djelovanje ove dvojice osudio je i narod Janja, pa je izvršenje pravedne kazne nad Stevanom prihvaćeno sa razumijevanjem i podrškom.

Cvijan Popović je nastavio svoje izdajničko djelovanje u Jajcu. On je u opširnoj izjavi pred ustaškim natporučnikom Zlicarićem dočarao tadašnje prilike u Janju, posebno nestašicu hrane, zatim dao podatke o broju četa i njihovom naoružanju, o mjestima smještaja i sklanjanja od avionskog bombardovanja, o položajima koje drže i si. Ta izjava, koju sam našao i pročitao u Zlicarićevoj kancelariji kad smo prvi put oslobodili Jajce, bila je prepuna kleveta protiv partizana.

Osim saradnje sa ustaškim oficirima, Cvijan Popović se povezao i sa četničkim komandantom Urošem Drenovićem. Pošto ga je Drenović postavio za četničkog delegata u jajačkom srezu, Cvijan je počeo da sarađuje s nekim istomišljenicima u Krezluku i Janju. Međutim, te njegove veze su brzo otkrivene i likvidirane.

Kad god su naše jedinice oslobađale Jajce, Cvijan se povlačio sa ustašama i Nijemcima. Poslije rata naselio se u Novoj Pazovi (Srem), a uhapšen je u Beogradu krajem 1946. godine. Okružni sud u Travniku izrekao mu je pravednu kaznu.

Spasoje Knežević

PRIJEM U PARTIJU

Januara 1942. godine bio sam sa svojim vodom na položaju u Šedincu. Jednog dana stigao je kod nas Jakov Altarac-Jakica. Dolazeći iz Krezluka, gdje je boravio radi organizovanja narodnooslobodilačkog pokreta još od jula 1941. godine, prešao je rijeku Vrbas po velikoj hladnoći.

Jakica se brzo snašao u novoj sredini i prilagodio teškim uslovima partizanskog života, što nije bilo lako ni onima koji su i ranije podnosili velike napore. Prvih dana nismo mu dozvoljavali da ide u patroliranje i na druge zadatke, želeći da se dobro odmori i upozna s borcima. Slobodno vrijeme je koristio za kulturno-prosvjetni rad i politički rad među borcima. Pričao nam je o razvitku društva, nastanku kapitalizma i radničke klase, koju eksploatiše buržoazija, o Marksu, Engelsu i Lenjinu, o značaju oktobarske socijalističke revolucije i stvaranju Sovjetskog Saveza.

Materijal za politički rad koji smo primali iz Štaba Bataljona pomagao nam je da saznamo o fašizmu kao tvorevini najreakcionarnijeg imperijalizma, o ciljevima naše narodnooslobodilačke borbe koja se vodi u svim krajevima Jugoslavije, da postoji jedinstveno vojno-političko rukovodstvo za cijelu zemlju, da cjelokupnom borbom rukovodi Komunistička partija Jugoslavije ... Naša četa dobijala je te materijale od Radomira Mitrića i drugih partijsko-političkih rukovodilaca, a proučavali smo ih obično uveče. Tekstove je najčešće čitao Petar Rakita, poslije čega je slijedila diskusija. Ogromna većina boraca shvatila je ciljeve ustanka i revolucije dosta brzo i pravilno, pa otuda i njihova spremnost na velike žrtve i odricanja. Samo time se može i objasniti činjenica da je naša četa, kao i cio Bataljon »Pelagić«, postala uzorna partizanska jedinica.

Jednog junskog dana pošao sam sa Jakicom Altarcem i Esadom Ademovićem prema Šedincu. Usput smo razgovarali o uspješnom razvoju naše borbe, o herojskom otporu Crvene armije njemačkim fašističkim trupama i si. Bilo je riječi i o domaćim neprijateljima - ustašama, četnicima i drugim slugama okupatora. Posebno su mi govorili o KPJ, kao čvrsto organizovanoj i jedinoj snazi koja je povela narode Jugoslavije u borbu za nacionalno oslobođenje i novo društveno uređenje. Zato su i isticali daje izuzetna čast, ali i velika obaveza biti član takve Partije. Altarac je napomenuo da član KPJ mora prvenstveno da bude dobar borac, da služi za primjer po svom sveukupnom ponašanju i da bude dosljedan u provođenju partijske linije. Zatim mi se obratio s konkretnim pitanjem: da li bih ja želio da budem član KPJ. Odgovorio sam mu potvrdno, s velikim oduševljenjem i uzbuđenjem, a potom dodao da nisam siguran jesam li zaslužio toliko priznanje. Jakica je na to uzvratio da su oni dugo pratili moj rad i ponašanje, te ocijenili da zaslužujem prijem u Partiju.

Sutradan mi je Altarac rekao da dođem na sastanak partijske ćelije na jedan proplanak blizu mjesta boravka Čete. Došavši na to mjesto, zatekao sam poznate borce Špirana i Spasana Jokića, Vasu Damjanovića, Marka Duvnjaka, Esada Ademovića i druge. Čim sam sjeo na travu pored njih, Altarac je otvorio sastanak i predložio me za prijem u Partiju. Drugovi su se složili s tim prijedlogom, a zatim mi svi redom čestitali. Vidno uzbuđen, zahvalio sam se na povjerenju. Te trenutke upamtio sam kao najsrećnije u svom životu.

Septembra 1942. godine prešao sam u Omladinsku četu za zamjenika političkog komesara, Stojana Mitrića. Međutim, poslije oslobođenja Jajca uslijedila je reorganizacija našeg Bataljona. Formirane su tri čete, a Omladinska je rasformirana radi njihove popune ljudstvom. Altarac je ostao zamjenik političkog komesara Prve čete, a ja sam određen na istu dužnost u Drugoj četi. Politički komesar te čete bio je Novak Mitrić.

Oktobra te godine, zajedno sa ostalim rukovodiocima iz Bataljona otišao sam u Glamoč na Okružnu partijsku konferenciju. Po povratku s tog skupa saznali smo da su neprijateljske snage iz Jajca prodrle u Janj i Pljevu. Naš Bataljon ih je odlučno zadržavao, nanoseći im osjetne gubitke, ali su u tim borbama ginuli i naši drugovi. Tih dana smo izgubili i neustrašivog političkog rukovodioca Jakova Altarca. Bio je to za nas težak gubitak.

Trivun Jovišević

PARTIJSKA ČELIJA U BABIĆIMA

Pred kraj juna 1942. godine došao je u selo Podobzir Branko Lacić, koga je Sreski komitet KPJ Jajca zadužio za partijsko-politički rad na teritoriji opštine Babići. Kad sam se sastao s njim, rekao mi je da za koji dan treba održati sastanak na kojem ćemo oformiti partijsku ćeliju. Za mjesto sastanka određeno je sjedište Opštinskog NOO Babići, u Maloj Ljuši. S obzirom na tadašnju strogu ilegalnost, nisam upitao Lacića ko će sačinjavati tu ćeliju.

Poslije nekoliko dana dobio sam poruku da dođem u Malu Ljušu, na dogovoreni sastanak. Tamo sam, osim Lacića, zatekao Milana Rakitu Brku i Peru Jeftenića - predsjednika i sekretara Opštinskog NOO Babići.

Otvarajući sastanak, Branko Lacić nam je saopštio odluku Sreskog komiteta o formiranju ćelije KPJ na području naše opštine, a potom dodao da ćemo nas četvorica biti njeni članovi. Za dnevni red sastanka predložio je tri tačke: 1) Formiranje ćelije KPJ i izbor sekretara, 2) Informisanje o političkoj situaciji u Jugoslaviji i svijetu, 3) Naredni zadaci.

Odluka o formiranju ćelije odmah je usvojena, a ja sam, iako nerado, prihvatio prijedlog da budem njen sekretar. Potom je Lacić govorio o političkoj situaciji. Koliko se sjećam, on nam je rekao daje na našem ustaničkom području pojačana aktivnost četnika Uroša Drenovića, te da su oni u Pljevi djelimično postigli željeni uspjeh. Međutim, odmah je izrazio uvjerenje da će Simela Šolaja, uz pomoć Partije i drugih narodnooslobodilačkih snaga, spriječiti dalje rovarenje izdajnika. Od nas je zahtijevao da podstičemo budnost stanovništva i da zajedno sa članovima KPJ iz Treće čete Bataljona »Pelagić« onemogućavamo četnike u njihovoj djelatnosti. Potom nam je govorio o najnovijim borbama u Bosanskoj krajini i drugim oblastima naše zemlje, te o ratnoj situaciji na istočnom frontu. Naša diskusija svodila se, uglavnom, na postavljanje nekih pitanja Branku Laciću.

U okviru treće tačke dnevnog reda, najviše smo govorili o potrebi omasovljavanja naše partijske ćelije. Odmah smo predložili ljude koje treba pripremati za prijem u KPJ, ističući da oni to zaslužuju svojim radom i odnosom prema NOP-u. Među predloženima nalazili su se Gojko Adžaić, Mićo i Spiro Ilić (Pribejci), Spiro Panjić i Simo Rakita (Babići), Anka Milić (Čipuljići kod Bugojna), Anka Lacić (iz Jajca) i Gojko Jovišević (Podobzir).

Lacić nam je na tom sastanku postavio još jedan zadatak: da pružamo svestranu pomoć novoformiranim skojevskim aktivima (podobzirkom, pribe-

ljačkom i babičkom) narodnooslobodilačkim odborima, odborima Narodnooslobodilačkog fronta i drugim našim organizacijama. To je bilo neophodno prvenstvo zbog veoma loših uslova u kojima je narod živio poslije tzv. septembarske ofanzive 1941. godine, kad je neprijatelj popalio skoro svajanjska sela i uništio najneophodnija materijalna dobra. Narod je živio u bajtama napravljenim na brzinu, sa veoma malo hrane, odjeće i obuće. Trebalo je seljacima objašnjavati šta da čine radi ublažavanja tih nedaća, održati njihov borbeni moral i jačati uvjerenje u pobjedu narodnooslobodilačkog pokreta. Događaji su ubrzo pokazali da smo u tome uspjeli.

Naša ćelija je uspješno izvršavala predviđene zadatke. Pored ostalog, zahvaljujući i našem djelovanju, svi pomenuti drugovi primljeni su u Partiju do kraja 1942. ili početkom 1943. godine.

Mirko Ponjević

INFORMATIVNI CENTAR U NATPOLJU

U ljeto 1942. godine, Sreski komitet KPJ Jajce nalazio se u selu Natpolju, u kući Marka i Mile Ponjevića. Rukovodilac tehnike Sreskog komiteta bio je Ante Marinić, zvani Isus.

Koliko se sjećam, s njim su radili Šefik Talić i Ruta Salom. Od sredstava su imali radio-aparat, nekoliko pisanih mašina i aparat za umnožavanje. Osim toga, raspolagali su s nekoliko sanduka raznog pisanog materijala (arhiva Komiteta). Sekretar Sreskog komiteta bio je tada Radomir Mitrić.

Za čitavo vrijeme boravka Komiteta u Natpolju (zaselak Novo Selo), Marinić je sa svojom ekipom umnožavao radio-vijesti i razne materijale. Sve to je dosta brzo odašiljano jedinicama Trećeg krajiškog odreda, opštinskim narodnooslobodilačkim odborima, omladinskim četama i drugim korisnicima. Tako su borci i narod Janja i Pljeve na vrijeme bili informisani o mnogim zbivanjima kod nas i u svijetu.

Seljaci iz Natpolja, a naročito omladina, okupljali su se naveče ispred kuće u kojoj se nalazio radio-aparat. Pažljivo su slušali vijesti, a Marinić im je potom šire objašnjavao značajnije događaje. Bilo je i veoma interesantnih dijaloga između Ante i slušalaca. Posebno mi je ostao u sjećanje jedan »nesporazum«. Ante je te večeri postavio radio-aparat na verandu, kako bi okupljeni narod mogao bolje čuti vijesti. Radio-London je, pored ostalog, emitovao vijest daje kralj Petar II poslao poruku četničkom komandantu Draži Mihajiloviću u znak zahvalnosti za borbu protiv Nijemaca. Nakon emitovanja vijesti, Marinić je okupljenim slušaocima rekao da kralj laže, da to nije istina. Dvije starije žene, Gajuša i Popouša, počele su se krstiti kada su to čule. Jedna od njih dobacila je Isusu: »Ama, pobogu brate, kako može kralj lagati?! To nije istina!« Jasno, nastao je smijeh među prisutnima. Svi ostali su već znali daje Draža Mihailović izdajnik, odnosno da partizani vode borbu protiv okupatora.

Umnožavanje vijesti i raznih materijala bilo je veoma značajno. Na primjer, u junu te godine poručio mi je Branko Damjanović da sa Lazom Trkuljom dođem na sastanak skojevskog aktiva kod sela Grbavice. Na tom sastanku bio je i Novak Mitrić, član Sreskog komiteta SKOJ-a. Tada smo pročitali radio-vijesti i još neke materijale umnožene tehnikom Sreskog komiteta. Kasnije sam više puta zapazio da se najvažnije radio-vijesti saopštavaju na omladinskim konferencijama, na raznim zborovima i večernjim sijelima.

Mislim da su najradije prihvaćene vijesti o oslobođenju Jajca, 25. septembra 1942. godine. Njih je omladina brzo prenosila po selima Janja i Pljeve.

Na žalost, Jajce je tada bilo slobodno svega devet dana. Jake neprijateljske snage uspjele su da ponovno zauzmu grad i potisnu partizanske jedinice. Između 5. i 10. oktobra, jedna ustaška jedinica iznenadila je žitelje sela Natpolja, a posebno zaseoka Novo Selo. Ona je zaplijenila tehniku i arhivu Sreskog komiteta KPJ. Srećom, osoblje i članovi Komiteta umakli su na vrijeme. Neprijatelj je, međutim, uhvatio nekoliko seljaka, među kojima i snažnog mladića Maksu Cućuza.

Vidjevši da se radi o dragocjenom materijalu, ustaše su preduzele mjere da ga evakuišu. Makso Cućuz prisiljen je da ponese neke mašine, a na starog i iznemoglog Jovana Trkulju natovarili su dosta raznog materijala. Potom su ih ispred sebe potjerali stazom prema Sedincu. Stari Jovan nije mogao izdržati veliki teret, pa se srušio već nakon stotinjak metara. Jedan od pratilaca, sasvim hladnokrvno, sasuo mu je u potiljak dva-tri zrna iz šmajsera.

Iskoristivši trenutnu nepažnju zločinaca, Makso je bacio tovar sa sebe i velikom brzinom šmugnuo u gustu šumu koja ih je okruživala. Ustaše su uzaludno nastojale da ga pogode rafalima iz svog oružja. Makso je izbjegao sigurnu smrt i odmah obavijestio Štab Bataljona »Pelagić« o svemu što je vidio i doživio tog dana.

Ustaše su u tom naletu zapalile nekoliko kuća u Natpolju. Naravno, među njima je bila i kuća Marka i Mile Ponjevića. Nekoliko dana kasnije, u borbi kod Popuža poginuo je Ante Marinić Isus. Njega su žalili svi borci, poznanici i saradnici, a posebno stanovnici Natpolja i Novog Sela.

Svetko S. Mitrić

OMLADINSKE ORGANIZACIJE U OPŠTINI GRBAVICA

Zahvaljujući velikom uticaju i pravilno usmjerenoj aktivnosti partijske organizacije u Janju, na području tadašnje opštine Grbavica formiran je u decembru 1941. godine prvi aktiv Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ-a). Koliko se sjećam, članovi tog aktiva bili su omladinci: Stojan, Novak, Jovo i Momir Mitrić (iz Čuklića); Bogdan i Mile Rakita, Ilija Mihailović i Savko Savić (iz Grbavice). Aktiv je predstavljao prvo omladinsko revolucionarno jezgro na tom području. Odmah je otpočeo da radi organizovano, okupljajući omladinu i djelujući na nju vaspitno. Veliku zaslugu imao je za formiranje omladinskih četa, u kojima su se mladići pripremali vojnički i idejno-politički za borbu protiv okupatora i njihovih slugu. Jezgro komandi tih jedinica činili su većinom članovi SKOJ-a.

Pošto je obuka u tim četama završena, one su se kompletne uključile u naše partizanske jedinice. Time su znatno ojačani i osvježeni borbeni redovi, što je tada bilo i najvažnije. Međutim, naša sela su time oslabljena jer su ti najmlađi borci bili u njima osnovni pokretači organizovanih aktivnosti omladine. Ako se ima u vidu i činjenica da je veliki broj mladića i djevojaka izginuo u toku neprijateljske ofanzive septembra 1941. godine, onda je sasvim jasno da su mogućnosti za organizovan rad omladine bile znatno pogoršane.

Međutim, trebalo je nastaviti djelovanje i u tako otežanim uslovima. Pripremani su i uključivani u rad mlađi aktivisti. Rukovodstva KPJ i SKOJ-a na našem području, uz pomoć Okružnog i Oblasnog komiteta SKOJ-a, nastojala su da još više omasove i aktiviraju skojevsku i omladinsku organizaciju.

Ubrzo su postignuti veoma značajni rezultati. Već od juna 1942. nastaje period poleta u stvaranju skojevskih i omladinskih organizacija na području opštine Grbavica. Svakako, tome su doprinijeli i veliki uspjesi Narodnooslobodilačke vojske, naročito dolazak proleterских jedinica iz Srbije i Crne Gore. Skojevski aktivisti, a nešto kasnije i osnovne organizacije Narodnooslobodilačkog saveza omladine Bosne i Hercegovine (NOSOBiH-a), formirani su i u selima: Gredi, Natpolju, Kneževićima, Volarima, Ljoljićima i Čifluku. Od prvog skojevskog aktiva (Čuklić - Grbavica) nastala su dva još veća - za oba sela posebno. U to vrijeme formirali smo i prve pionirske čete, organizovali rad analfabetskih tečajeva.

Nikad ne mogu zaboraviti veliku upornost i snalaženje u tim aktivnostima. Trebalo je ubjeđivati ne samo mladiće i djevojke (što je bilo relativno lako) nego i njihove roditelje. Mnogi od njih davali su jak otpor, posebno kada se radilo o angažovanju djevojaka. Morali smo razbijati vijekovima taloženo konzervativno shvatanje da je ženskoj osobi mjesto samo u kući i na imanju. Prije svakog sastanka, konferencije, zбора, priredbe ili analfabetskog tečaja bili smo prisiljeni

Grbavičko polje

da razgovaramo s roditeljima većine djevojaka i mladića predviđenih za te aktivnosti. U kontaktima sa izrazito upornim roditeljima morali smo se ponekad poslužiti i autoritetom njima poznatih i već afirmisanih rukovodilaca iz našeg kraja.

Za relativno kratko vrijeme, na području opštine Grbavica nastalo je osam aktiva SKOJ-a (ukupno oko 30 članova) i desetak osnovnih organizacija NOSO-BiH-a (oko 160 članova). To su bile solidno organizovane i aktivne društveno-političke snage. Tako organizovani, uspješno smo se takmičili u okviru priprema za Prvi kongres Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ-a), koji je održan 27. decembra 1942. godine u oslobođenom Bihaću.

Za rukovođenje tako aktivnim i masovnim omladinskim organizacijama bilo je potrebno formirati opštinska rukovodstva SKOJ-a i NOSO-BiH-a. Prema direktivi nadležnih rukovodstava, u avgustu ili septembru 1942. godine formiran je Opštinski komitet SKOJ-a za Grbavicu, a nešto kasnije i Opštinski odbor NOSO-BiH-a.

U to vrijeme je na našem području podugo radio kao omladinski rukovodilac Dušan Ilić iz sela Pribeljaca. Ne sjećam se da li je bio sekretar Opštinskog ili član Sreskog komiteta SKOJ-a. Decembra 1942. godine došao je i Hazim Eminefendić. Nisam siguran, ali mislim daje on obavljao dužnost sekretara Opštinskog komiteta SKOJ-a, u kojem sam i ja tada bio član. Njih dvojica dali su veliki doprinos omasovljavanju i aktiviranju organizacija SKOJ-a i NOSO-BiH-a na području opštine Grbavica. Ipak, poseban i nezaboravan utisak ostavila je na mene Zlata Salom, tadašnji sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a. Uvjeran sam da je ona svojim radnim sposobnostima i ličnim kvalitetima najviše doprinijela uspjesima omladinskih organizacija u našoj i drugim opštinama jajačkog sreza.

Koliko se sjećam, u Opštinskom komitetu SKOJ-a za Grbavicu bili su u toku rata sljedeći drugovi i drugarice: Špiro, Miloš, Zorka i Petra Mitrić, Savko Savić, Dušan Rakita, Nedo Tošić, Spasan Trkulja, Stevo Nišić, Dušan Kutanjac, Ostoja Dević, Vlado Topić i ja. Naravno, sasvim je vjerovatno da sam za 40 godina nekoga zaboravio i neopravdano izostavio.

Vojo Mitrić

ČUKLIČKI I GRBAVIČKI SKOJEVSKI AKTIV

Aktiv Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ-a) osnovan je u selu Čukliću u drugoj polovini decembra 1941. godine. Sekretar aktiva bio je Novak Mitrić, a članovi Stojan i Jovo Mitrić, Mirko Blažić i ja - svi iz Čuklića. U januaru 1942. godine primili smo u SKOJ Zorku Mitrić iz Čuklića i Bogdana Rakitu iz Grbavice. Neki drugovi tvrde da su tada našem aktivu još pripadali Mile i Spiro Rakita i Savko Savić iz Grbavice.

Početkom 1942. godine broj skojevaca je porastao, tako da se osjetila potreba za formiranjem dva aktiva - grbavičkog i čukličkog. Ne sjećam se ko je sve sačinjavao grbavički aktiv, ali mislim da je njegov sekretar bio Bogdan Rakita. U čuklićkom aktivu došlo je tih dana do smjene sekretara. Umjesto Novaka Mitrića, koji je otišao u Sreski komitet SKOJ-a, ja sam izabran na tu dužnost. Sastanke smo održavali na raznim mjestima u Čukliću, a ponekada i u Jelovcu - zajedno sa skojevskim aktivom Druge čete Bataljona »Pelagić«. Te zajedničke sastanke održavali smo uglavnom kad je trebalo organizovati neku akciju uz učešće svih skojevaca.

Jedan od osnovnih zadataka našeg aktiva bio je omasovljavanje skojevske organizacije. U tome smo postizali izvanredne rezultate, jer je gotovo na svakom sastanku primljen u SKOJ neki omladinac. Da bi naša organizacija mogla izvršavati sve zadatke koje joj je borba nametala, morala je biti idejno osposobljena. Zbog toga se kao nužan zadatak postavljalo pravilno političko usmjeravanje i teoretsko uzdizanje članova. Mislim da su drugovi koji su bili zaduženi za rukovođenje političko-propagandnim aktivnostima postizali izvanredne uspjehe. Kad ovo kažem, prvenstveno imam u vidu činjenicu daje i svaki novoprimljeni član SKOJ-a znao zašto se bori. Na primjer, kad su se četnici pojavili na području Mrkonjić-Grada i otvoreno počeli sarađivati s okupatorom, uspješno smo razobličavali njihovo izdajničko ponašanje. Treći naš zadatak sastojao se u pripremanju skojevaca i ostalih omladinaca za dobrovoljno stupanje u partizanske jedinice. U tom cilju su, negdje u periodu april-maj 1942. godine, formirane seoske omladinske čete. S njima su dva puta nedjeljno izvođene vojna obuka i politička nastava. Vojnom obukom u našoj omladinskoj četi (grbavičkoj) rukovodio je njen komandir Spasan Jokić, a političkom nastavom - komesar Novak Mitrić.

Nakon završetka obuke, naša četa je, naoružana i gotovo kompletna, sa oko 70 omladinaca ušla u sastav Bataljona »Pelagić«. Kao i druge partizanske jedinice, ona je imala vodove i desetine. Za njenog komandira postavljen je Ilija Ponjević.

Skojevci i mnogi drugi omladinci obavljali su i kurirske poslove u borbenim jedinicama i između sela. Oni su najčešće odnosili poštu iz Štaba Bataljona »Pelagić«, koji se nalazio u Čukliću. Čete su tada uglavnom boravile na isturenim položajima prema Jajcu, Šipovu i Donjem Vakufu. Poštu smo odnosili i u narodnooslobodilačke odbore, te do Štaba Trećeg krajiškog odreda i Štaba Bataljona »Iskra«.

Mnogi omladinci, naročito skojevci, uključivali su se u čete Bataljona »Pelagić« radi izvršenja borbenih zadataka. Naši omladinci najviše su učestvovali u akcijama rušenja pruge ili ceste između Donjeg Vakufa i Jajca.

Gotovo svi naši tadašnji skojevci primljeni su ubrzo u KPJ. Neki od njih postali su komesari četa, a najprije Novak i Stojan Mitrić. Oktobra 1942. godine, u borbi protiv Nijemaca kod sela Ljuše, hrabro je poginuo Mirko Blažić, a u četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi položili su svoje živote Stojan i Novak Mitrić.

Osim izvršavanja pomenutih zadataka, naš aktiv je organizovao kulturno-zabavni rad na slobodnoj teritoriji. Prema tadašnjim skromnim mogućnostima, pripremali smo programe za narodne zborove. Obično smo izvodili neki kratki skeč, po nekoliko recitacija i narodnih pjesama, a potom je nastajalo narodno veselje.

Stanko Rakita

PJESMA PALOM PASTIRU*

Sjećamo se Stojana - mladog pastira,
bio je rođen za komandira.

U sedmoj godini veseli braca
bdi je nad stadom jaganjaca,
i često je mafena ruka
potjerala kamenjem vuka.

U dvanaestoj već čvršće hodi,
četu ovaca Dubravom vodi,
frulicom svira, maštom leti,
mame ga planine u plaveti.

A onda je došla reda
da bude komandir čete goveda.
Mnogo je volio jednog vola
i davao mu užine pola.

Pod Vitorogom, nad visovima
u igrama, u nemirima
bio je vođa,
kolovođa dječaka
svojih vršnjaka:
Čukličana, Gređana, Grbovčana.

Tako je dijete
vodilo čete.

U devetnaestoj,
u buri ratnih dana
veseli pastir
postade komandir
čete partizana.

I pao je vodeći četu.
Izrasto heroj u djetetu.

Mali vragolan pun nemira
bio je rođen za komandira.

* Pjesma je posvećena Stojanu Mitriću, omladincu iz sela Čuklića, koji je junački poginuo kao politički komesar čete I bataljona VII krajiške brigade na Vrhpolju kod Sanskog Mosta, krajem januara 1943. godine.

Savko Savić

OMLADINSKI KURS U GLOGOVCU

Ne sjećam se više ko mi je saopštio da sam određen na omladinski kurs. Međutim, sjećam se da sam jednog hladnog zimskog jutra krenuo u Glogovac. Teško sam se probijao kroz duboki snijeg. Bio sam mokar i umoran kada sam stigao na cilj. Istog dana u Glogovac su doputovali omladinci: Gojko Jovišević, iz Podobzira, Bogdan i Mihajlo Rakita, iz Grbavice, Novak i Stojan Mitrić, iz Čuklića, Spasan Jokić, iz Nadpolja. Nešto kasnije nam se priključilo nekoliko omladinaca iz Babića. Od njih se jedino sjećam Mile Rakite.

Selo Glogovac nije slučajno izabrano za mjesto održavanja kursa, jer to je bilo najsklonitije mjesto na ovom području. Glogovac je pritiješnjen između nekoliko brda, koja su obrasla šumom, pa je i iz vazduha i sa zemlje teško primjetiv. Za vrijeme turske vladavine ovdje je sagrađena pravoslavna crkva, a početkom ovoga vijeka austrougarske vlasti su tu izgradile žandarmerijsku kasarnu i osnovnu školu, u kojoj su janjska djeca prvi put učila pismenost. Nešto kasnije izgrađeno je još nekoliko građevina, u koje su smještene kafana i trgovina, a izgrađeno je i nekoliko seljačkih kuća.

Prije početka kursa formiran je skojevski aktiv, u koji su uključeni svi omladinci kursisti. Kurs je radio 2 dana sedmično, i to četvrtkom i nedjeljom.

Kursom je rukovodio Teufik Kadenić Cinkara, član Biroa Okružnog komiteta KPJ. On je, pored toga, bio i nastavnik na kursu. Po izlasku iz Jajca, marta 1942. godine, kurs je preuzeo i njime rukovodio Hamdija Sinanović, koji je krajem aprila 1942. godine postavljen za sekretara Sreskog komiteta SKOJ-a za srez Jajce. Njemu se pružila prilika da bolje upozna svoje buduće saradnike u organizaciji SKOJ-a i omladine na oslobođenoj teritoriji Janja i Pljeve, a nama da što više saznamo o Partiji i SKOJ-u i našoj revoluciji.

Pored Cinkare i Hamdije, politička predavanja držali su Stole Kovačević i Nemanja Vlatković. Za nastavnika iz vojničkih tema bio je određen Makso Dakić. On je bio odgovoran za naše vojničko obrazovanje. Sjećam se da nam je više puta držao predavanja i Rade Marijanac.

Da bismo stigli na predavanja, pješačili smo po dubokom snijegu po nekoliko sati do Glogovca, a zatim se ponovo istim putem vraćali. Ipak, redovno smo stizali na nastavu.

Dotadašnji čobani i seljaci trebali su se latiti knjige i priviknuti se na učenje. Materijal koji smo izučavali po mnogo čemu nam je bio nerazumljiv. Prvi put smo na kursu čuli riječi: »socijalizam«, »komunizam«, »kapitalizam«, »fašizam«, »demokratija« itd. Prvi put smo čuli za neke istorijske ličnosti i prvi put

smo se upoznali sa političkom kartom svijeta. Ono što smo slušali pažljivo smo bilježili i u slobodnom vremenu ponavljali.

Makso Dakić nam je držao predavanja o partizanskoj taktici ratovanja. Nekad smo na njegova predavanja odlazili u Čuklić. Mnogo je trošio vremena da nam pokaže kako se najbolje priređuje iznenađenje neprijatelju zasjedama, upadima u njegovu pozadinu i si. Naročito nas je učio o tajnosti pokreta partizanskih jedinica i o tome kako se partizanske jedinice obezbjeđuju od iznenađenja itd.

Sve ono što smo učili na kursu valjalo je kasnije prenositi drugim omladincima iz našeg kraja, jer smo mi, po završetku kursa, postavljeni za omladinske rukovodioce i političke komesare, a neki za komandire omladinskih četa, koje su u maju 1942. godine formirane pri već postojećim partizanskim četama Bataljona »Pelagić«. Tada su formirane tri omladinske čete, a u junu 1942. godine još dvije. U ovih pet omladinskih četa bilo je 480 omladinaca.

Ubrzo se pokazalo od kakvog je značaja bio kurs Partije za omladinu. Omladinci su počeli prednjačiti na svim sektorima rada i borbe. U četama su zamenili starije, a u pozadini preuzimali mnogobrojne obaveze. Pokazalo se da su spremni i spretni u izvršavanju zadataka i, što je najvažnije, da su pripremljeni da napuste svoj kraj i da se bore protiv okupatora širom naše zemlje.

Simo Kovačić

ČETNI SKOJEVSKI AKTIV

Jednog novembarskog dana 1941. godine, poslije sa mnom obavljenih razgovora, Esad Ademović, zamjenik komesara 3. čete Bataljona »Pelagić« i komesar čete Milan Ilić, saopštili su mi da sam primljen u skojevsku organizaciju. U razgovoru su mi, pored ostalog, rekli daje to velika čast, ali i velika obaveza. U narednom periodu, pred nas trojicu postavlja se zadatak da formiramo skojevski aktiv u četi - naglasio je Esad Ademović. Njih dvojica su mi ukazali na mlade borce u četi koji bi mogli biti potencijalni kandidati za prijem u SKOJ. Dakle, s njima je trebalo raditi i pripremati ih za prijem u ovu organizaciju. Između ostalih boraca, spomenuti su: Ratko i Momir Rakita, Jovo Kvirgić, Milan Pećo i Milovan Pandžić.

Prije nego smo se rastali dogovorili smo se da se češće sastajemo i da izmjenjujemo mišljenje o tome kako napreduje posao na pripremi pomenutih boraca za prijem u SKOJ. Od njih sam dobio i neke materijale, kao što je »Borba«, »Gerilac« i nekoliko brošura, koje sam sa omladincima trebao prorađivati.

Moram posebno naglasiti da se Treća četa nalazila na isturenim položajima slobodne teritorije Janja, na pravcu: Vinac - Doganovci - Vukovo - Rasavci - Slatina. Na ove pravce su svakodnevno upućivane patrole i izviđačke grupe. U tim patrolama i grupama uvijek se nalazilo po nekoliko omladinaca s kojima sam trebao prorađivati dobijene materijale. Došao sam do zaključka da ih je nemoguće sve sakupiti, i zbog toga sam se odlučio na individualni rad. Odlazio sam u patrole i izviđačke grupe i onda kad nisam bio predviđen po rasporedu, pa sam na taj način prorađivao materijale i obavljao razgovore. Tako sam uspio da izvršim svoj zadatak.

Pretpostavljam da su Milan i Esad još više radili na ovom poslu. Naročito su pratili držanje ovih boraca na izvršavanju borbenih zadataka i nastojali da »oblikuju« lik mladog skojevca. Cesto je Esad znao kazati da se mi trebamo ugledati na Milanov lik borca - partizana i da bi nam on mogao poslužiti kao uzor u svakodnevnom radu i ponašanju. I, zaista, od Milana smo mogli puno da naučimo. U borbi je bio najhrabriji - prvi je jurišao, zadnji se povlačio. Ručavao je i večeravao tek onda kada bi to svi borci obavili. Svaki slobodni čas koristio je za učenje. Svoje znanje prenosio je umješno na borce u četi, a teoretsko znanje mu je bilo na visini. Mi mladi borci imali smo sreću što smo imali za uzor takvog rukovodioca i komunistu.

Potkraj 1941. godine završila se naša aktivnost u pripremi omladinaca za prijem u SKOJ. Milan je na tome najviše učinio. On je primio u SKOJ nekoliko omladinaca, pa su bili stvoreni svi uslovi da se u četi formira skojevski aktiv. Ko-

liko mi je ostalo u pamćenju, aktiv je otpočeo s radom u januaru 1942. Aktiv su sačinjavali: Momir i Ratko Rakita, Milan Pečo i Jovo Kvrđić, a za sekretara sam bio izabran ja.

U proljeće i u ljeto 1942. godine u četni je stupilo dobrovoljno dosta omladinaca iz sela: Babići, Podobzir i Ljuše. Među njima je bilo i nekoliko skojevaca koji su bili primljeni u organizaciju na terenu. U četni aktiv su se uključili: Branko, Dragoje i Mile Kvrđić, Jovo Radman, Milan Ponjević, Spiro Jovišević i Savo Kunovac.

Iz prve generacije skojevaca primljeno je dosta u KPJ i oni su postali rukovodioci. Naknadno smo se doista uvjerali da Milan i Milanovi skojevci nisu sudjelovali samo u izgradnji idejne opredijeljenosti za revoluciju nego su za nju bili spremni davati svoje živote. Među prvima koji je dao svoj život bio je Milan. Taj divni čovjek, komunista, herojski je poginuo u borbama za oslobođenje Jajca 25. IX 1942. godine. Poslije njega, jedan za drugim, na raznim ratištima poginuli su njegovi skojevci. Branko Kvrđić, puškomitraljezac, gine u jurišu na njemačku kolonu kod Šujice u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi. Puškomitraljesci Jovo Kvrđić i Milan Pečo ginu na Sutjesci u petoj neprijateljskoj ofanzivi. Na terenima Zelengore i Sutjeske poginuli su Jovo Radman i Dragoja Kvrđić. Ratko Rakita gine na Vukovu kod Donjeg Vakufa. Na mjesto poginulih skojevaca iz redova janjskih omladinaca dolazili su drugi i nastavili borbu do konačnog oslobođenja naše zemlje.

Bogdan Rakita

FORMIRANJE OMLADINSKIH ČETA U JANJU

Krajem marta ili početkom aprila 1942. godine u Glogovcu je održana sreska partijska konferencija, kojoj su prisustvovali i skojevski rukovodioci. Sjećam se da je na tom skupu, pored ostalog, usvojena odluka o formiranju prve tri omladinske čete na teritoriji koju je kontrolisao Bataljon »Pelagić«. Tom odlukom predviđeno je da se u Prvu četu uključi omladina iz Grbavice, Kneževića, Natpolja i Gorice. Drugu četu trebalo je popuniti iz Grede, Čuklića, Krčevina i Močioca, a Treću iz Ljuše, Podobzira i Babića.

Formiranje ovih omladinskih četa obavljeno je u drugoj polovini aprila 1942. godine. Tog dana su u Glogovcu bili postrojeni odabrani omladinci sa grbavičkog područja. Njima je o značaju omladinskih četa govorio Makso Dakić. On je pročitao i naredbu Štaba bataljona kojom su postavljene komande tih četa. Za komandira Prve omladinske čete postavljen je Mihajlo Rakita, a meni je povjerena dužnost političkog komesara. Naši zamjenici bili su Savko Savić i Mile Rakita.

U ovim četama bili su naoružani samo komandiri, komesari i njihovi zamjenici. Obučavanje omladinaca vršeno je dvaput nedjeljno, i to pri matičnim četama. Za obuku u rukovanju oružjem koristili smo puške koje su nam ustupale borbene jedinice. Obuka komandi četa izvođena je posebno pri OK u Glogovcu - dva puta nedjeljno, u večernjim časovima. U rukovanju oružjem i nišanjenju obučavao nas je Makso Dakić, a političku nastavu povremeno je izvodio Hamdija Sinanović. Obuka komandi četa trajala je oko dva mjeseca (maj i jun), dok je borbeno osposobljavanje ostalih omladinaca vršeno sve do njihovog naoružanja i reorganizacije jedinica u septembru 1942. godine. U međuvremenu je izvjestan broj omladinaca iz svih četa upućen u Podgrmeč radi osposobljavanja na vojno-političkom kursu i angažovanja u prikupljanju ljetine.

Osim vojne obuke, u četama je organizovan kulturno-zabavni rad. Sjećam se da su Prva i Druga četa zajedno pripremile dvije priredbe za narod - u Pribejcima i na Bujadnici.

Kad su se u Pljevi pojavili četnici, omladinske čete su odmah u cjelini pojačale borbene jedinice. Držale su položaje, noću davale straže i učestvovale u svim akcijama sa svojim starijim drugovima.

U vrijeme zauzimanja Mrkonjića, septembra 1942. godine, naše jedinice su zaplijenile dosta oružja i municije, pa je donijeta odluka da se omladinske čete reorganizuju i naoružaju. Tada je od Prve i Druge čete formirana jedna omladinska četa. Komandu te čete sačinjavali su: Ilija Ponjević - komandir, Spasan Jokić - zamjenik komandira, Stojan Mitrić - komesar i Spasan Knežević - zamjenik komesara. Četa je imala partijsku i skojevsku organizaciju.

Omladinci su odmah zauzeli mjesto u borbenim redovima. Pošto su u to vrijeme vođene borbe za Kupres, Omladinska četa je naizmjenično zamjenjivala na položajima ostale čete Bataljona »Pelagić«.

Prilikom napada na Jajce, Omladinska četa bila je angažovana u cjelini. Tada je pokazala sposobnost za izvršavanje svih borbenih zadataka. U borbama za oslobođenje Jajca i njegovu odbranu poginula su dva omladinca: Ljupko Jandrić - u samom gradu i Mirko Blažić - na Baricama. Tih dana su na Vukovu ranjeni Stevo Marić i jedan mladić iz Krčevina - čijeg imena se ne sjećam.

Poslije neprijateljske ofanzive u oktobru 1942. godine, ulogorili smo se kod grbavičke škole, u Krstanovoj dolini. Tu je izvršena reorganizacija Bataljona. Pored ostalog, razoružani su i odstranjeni iz čete neki kolebljivi borci, a pripadnici Omladinske čete raspoređeni su na njihova mjesta i u novoformirani Prateći vod. Ovom reorganizacijom znatno je podmlađen Bataljon »Pelagić«, što je pozitivno uticalo na njegovu borbenost, političku i vojnu čvrstinu.

Gotovo svi omladinci iz pomenutih čete postali su ubrzo borci Sedme i Devete krajiške brigade. Mnogi su ostali na bojnom polju. Tako su iz mog sela Grbavice poginuli: Ilija Mihajlović, Simo Savić, Gojko Milovac, Milan Surutka, Božo Milovac, Milan Pilić (svi u Sedmoj krajiškoj brigadi), Milan Milovac i Mihajlo Rakita (u Devetoj krajiškoj brigadi).

Mitar Š. Kvrgić

PREDVOJNIČKA OBUKA I AKCIJE OMLADINE IZ OPŠTINE BABICI

Omladina sa područja Babica organizovana je u prvoj polovini 1942. godine za učešće u raznim akcijama protiv neprijatelja-učestvovala je u rušenju željezničke pruge, iznosila na slobodnu teritoriju zaplijenjeno oružje i drugi materijal, prikupljala hranu, obuču i ostala neophodna sredstva za partizanske jedinice, pomagala porodicama boraca koje nisu imale radne snage u izgradnji najnužnijih objekata za stanovanje, u obradi imanja i si.

U proljeće 1942. godine održan je omladinski zbor kod Podobzira, gdje se nalazila Treća četa Bataljona »Pelagić«. Tom prilikom formirana je Omladinska četa. Za njenog komandira postavljen je Dragomir Rakita, a za komesara Gojko Jovišević - do tada borci Treće čete. Vojnu obuku izvodili su u prvo vrijeme Cvijan Jovišević i Petar - Pepa Crepulja. Četu su sačinjavali omladinci iz Babića, Podobzira i Ljuše.

Kad god se ukazala potreba, omladinu nije bilo teško okupiti i uključiti u akciju. Među najaktivnijim omladincima bili su: Milorad, Nedo i Mile Adžaić; Mile, Ljubomir (zv. Cico), Despo i Tode Rakita; Simo Vidović; Simo Kokošar; Milenko Črepulja; Bogdan, Branko (Špirin), Branko (Bogdanov), Ljubomir (Stan-
kov), Ljubomir (Nikin) i Mitar Cumbo; Vaso Tomićić; Milorad i Simeun Pandžić; Milorad i Luka Pečo; Milovan Mršić; Dragoja Radman; Ljubomir i Petar Kovačić; Ile, Branko, Risto (Despin) i Mile Kvrgić; Milčić, Mile i Đorđe Radovanac; Jovica Arkula; Nikola, Spiro i Ostoja Jevtentić; Radovan Tešić; Mitar Plavšić; Svetko, Dušan i Osto Malinović; Jovo i Stevo Obradović; Slavko Popović i drugi.

Jula 1942. godine organizovana je akcija omladine na kosidbi i izvlačenju žita sa polja nedaleko od Kupresa, kod Rastićeve i Zlosela. Omladinska četa sa područja Babića otišla je u taj kraj sa kosama, vilama, grabljama i drugim alat-
kama. Tamo se udružila sa omladinom iz nekih kupreških sela i radila noću, po mjesecini. Za to vrijeme štatile su nas partizanske jedinice, među kojima i jedan vod iz Treće (podobzirske) čete. Površine pod žitom bile su dosta velike, a nedaleko odatle, u dobro utvrđenom Kupresu, nalazile su se jake ustaške snage. Trebalo je raditi oprezno i brzo, pod zaštitom mraka. Pošto nije bilo moguće obaviti posao za jednu noć, produžili smo boravak u tom kraju. Danju smo se odmarali kod jedne pojate u blizini sela Rastićeve, na slobodnoj teritoriji. Tu nam se nalazila i kuhinja.

Kad je neprijatelj doznao da s njegove doskorašnje teritorije odnosimo žito, preduzeo je mjere da nas ugrozi i zastraši. U pravcu mjesta našeg odmaranja uputio je neku svoju jedinicu, koja je iznenada zapucala u namjeri da nas otjera. Oko 12 sati počeli su da gađaju iz minobacača. Prva mina eksplodirala je u blizini

naše kuhinje. Zbog toga smo bili prisiljeni da se privremeno povučemo prema selu Blagaju. Nešto kasnije, naše obezbjeđenje odbilo je neprijatelja. Rad smo nastavili naredne noći. Žito je prenešeno na slobodnu teritoriju, u Blagaj i Novo Selo, radi vršidbe. Po završetku tog posla, omladina iz Babića uputila se natrag.

**Jovo Tešić, partizanski kovač
iz Babića**

U drugoj polovini jula 1942. godine (ne sjećam se ni dana ni datuma), komesar Omladinske čete Gojko Jovišević saopštio mi je da dođem na sastanak u gaj na Maloj Ljuši, gdje se privremeno nalazila Komanda Treće čete. Došao sam na određeno mjesto i ne znajući pravi razlog. Koliko se sjećam, tu su još stigli omladinci: Svetko Malinović, Milorad Pandžić i Ljubomir Kovačić, a od rukovodilaca i starijih drugova bili su Makso Dakić, Milan Milovac, Gojko i Trivun Jovišević. Neki od njih govorili su na tom sastanku o političkoj situaciji i našim zadacima u borbi protiv neprijatelja, nakon čega se razvila živa diskusija. Na kraju je nama, prisutnim omladincima, saopšteno da smo postali skojevci. Ja nisam znao što znači skraćenica SKOJ, ali me je bilo sramota da to priznam javno. Međutim, riješio sam da upitam nekog nasamo i odabrao Trivuna Joviševića, čovjeka oniskog rasta, okretnog, vedrog i pristupačnog. On se malo zamislio i odgovorio mi jednostavno, svojim riječima: »Druže Mitre, SKOJ je rezerva Komunističke partije. Iz te organizacije biraju se članovi Partije«. Omladinci primljeni u SKOJ zaduženi su da u svojim selima i zaseocima doprinesu još većem aktiviranju omladine u svim akcijama.

Početkom avgusta 1942. godine, za vrijeme predvojničke obuke u Podobziru, komesar Omladinske čete Gojko Jovišević saopštio nam je da se priprema

formiranje omladinskog bataljona od čete iz Babića, Grbavice i Strojica. Osnovni cilj bio je da što više omladinaca ode u Podgrmeč radi vojno-političkog usavršavanja. Određen je i dan zbora u Strojicama (zaselak Brdo).

Za komandanta novoformiranog omladinskog bataljona postavljen je Cedo Vranić, a za političkog komesara Bogoljub Marijanac. Cetu iz Babića predvodili su komandir Dragomir Rakita i politički komesar Gojko Jovišević, Grbavičkom je komandovao Mihajlo Rakita, dok su na čelu Strojčke čete bili Osto Marijanac i Špika Ilić.

Poslije formiranja u Strojicama, omladinski bataljon krenuo je na putovanje slobodnom teritorijom pravcem: Kupres, Glamoč, Drvar, Bosanski Petrovac, Podgrmeč. Usput smo doživljavali srdačne susrete sa omladinom i drugim mještanima. Putovali smo tri-četiri dana. Jednu noć ostali smo u Bosanskom Petrovcu, gdje nam je tamošnja omladina, u čast dobrodošlice, dala priredbu u Radničkom domu.

Nakon dolaska u Lušci Palanku, upućeni smo na mjesto zvano Jelašinovac (podnožje Grmeča). Tu smo se sastali sa omladinom iz drugih dijelova Bosanske krajine. Bilo nas je oko 600. To mjesto, okruženo šumom, bilo je pogodno za obučavanje i zaštićeno od osmatranja iz aviona.

Poslije nepuna dva mjeseca obuke, naš omladinski bataljon vratio se na svoju teritoriju. Ubrzo potom, oktobra 1942. godine, uslijedila je neprijateljska ofanziva na Janj. Omladinci su tada upućeni u janjske borbene jedinice, a kasnije je većina njih stupila u novoformirane brigade - Sedmu i Devetu krajišku. Neki su, pak, uvršteni u proleterske jedinice.

Ostoja Malinović

PODOBZIRSKI AKTIV SKOJ-a

Odmah nakon dolaska iz zatvora, Milan Ilić se angažovao da što više omladine uključi u borbu. Po selima je najprije formirao omladinske aktivne, potom i skojevske. U decembru 1941. godine formiran je aktiv SKOJ-a u selu Podobziru. Prvi članovi tog aktiva bili su Gojko i Simo Jovišević, Mile Kvrđić (zaselak Dolina), Mile Kvrđić (zaselak Radini), Anđo Malinović i Anka Milić. Za sekretara aktiva izabran je Gojko Jovišević. Nešto kasnije, u SKOJ su primljeni Spiró Jovišević i Dragoja Kvrđić. Oni su stupili u Treću četu Bataljona »Pelagić«, pa su uključeni u njen skojevski aktiv. To su bili prvi omladinci iz našeg sela koji su postali borci s puškom u ruci.

Milan Ilić je preko Gojka Joviševića nadzirao rad omladine. Organizovane su konferencije, na kojima smo čitali radio-vijesti, partizansku štampu i druge materijale. Tako smo upoznawali cijele borbe i saznavali o uspjesima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, o borbama na istočnom frontu i drugim ratištima.

U maju 1942. godine formirana je Omladinska četa. Svi sposobni omladinci iz našeg sela uključeni su u nju. Četa je izvodila obuku, uz takmičenje ko će najbolje savladati pojedine radnje i vještine. Dobro se sjećam sastanaka na kojima je glavna tačka dnevnog reda bila »Kritika i samokritika«. Otvoreno je iznošeno kako svaki od nas savlađuje obuku, kako se ponaša u ličnom životu, da li se trudi u izvršavanju zadataka (odlazak na radne akcije, ubiranje ljetine i slično). Posebno su kritikovani mladići koji su imali sve uslove, a nisu odlazili u borbene jedinice. Te oštre kritike vidno su doprinosile uspješnom izvršavanju narednih zadataka.

Treba imati u vidu da se u našem selu nalazila partizanska četa sve do kraja 1942. godine. No, i kasnije je tu boravila po neka od partizanskih jedinica, što je doprinosilo da politički rad s omladinom bude stalan, a veze između naše vojske čvrste i neraskidive.

U toku 1942. godine, u naš skojevski aktiv primljeni su omladinci Milenko Božić, Ostoja Jovišević, Osto, Svetko i Dušan Malinović. Gojko Jovišević otišao je u Sreski komitet SKOJ-a, pa je za sekretara aktiva izabran Osto Malinović. U tom periodu, koliko se sjećam, našem aktivu pripadali su i skojevci iz Ljuše: Stevan Obradović i Cvijan Zečević (do formiranja aktiva u tom selu).

Odlazak skojevaca i omladinaca u Treći krajiški NOP odred bio je sve organizovaniji i masovniji. Već u drugoj polovini 1942. godine otišli su Milenko i Jovan Božić, Dušan Malinović, Simo Jovišević, Anka Milić, Mile Kvrgić (iz Doline) i Mile Kvrgić (iz Radina). Međutim, naš aktiv SKOJ-a popunjavan je novim članovima. Primljeni su Mladinko, Nedo, Despo i Simo Kvrgić, Pero, Toma i Duško Jovišević, Nedo Malinović. Većina njih otišla je u Janjski partizanski odred, odnosno u brigadu. Ali, mi smo nastavili rad i omasovljavanje aktiva. Pored ostalih, svojom aktivnošću isticali su se Marica i Stanko Kvrgić, Goja Božić i Dragoljub Malinović, pa smo i njih primili u SKOJ.

Skojevci iz našeg aktiva ginuli su u borbama širom Jugoslavije. Nikad nam se nisu vratili: Dragoja, Despo, Nedeljko, Simo i Sava Kvrgić, Milanko i Jovan Božić, Pero i Toma Jovišević.

Stanko Rakita

DJEČAK I PARTIZAN

Bilo je to 1942. godine. Osvanulo je ljetno jutro. Poljane su blistale u rosi. Sunce sa istoka obasjalo brdo na istočnim obroncima Vitorog-planine. Mali Jovo stajao je kod ovaca. Ptice su veselo proljetale cvrkućući. Oko podne ovce se splandovale u hlad ljesaka, a Jovo sjede na meku travu, izvadi nož iz džepa i zadovoljno počeo zarezivati ljeskov štapić.

Naišao je odnekud jedan partizan i dugo sa strane gledao dječaka. Prišao mu je i rekao: »Šta radiš, braco?« Mali Jovo je skočio na noge i pozdravio se sa došljakom. »Evo, ovce mi planduju, a ja pravim strijelu« - objasnio je. Partizan ga pomilova po kosi. Sjeli su na travu pored ljeske i partizan je dječaku pričao:

»Mi smo toliko jaki da moramo pobijediti. Sloboda će zagrliti ova brda, ove poljane, ove planine, ova planinska sela.«

Dok je čovjek sa crvenom petokrakom zvijezdom pričao, Jovo mu se, puzeći po travi, polako primicao. Zagledao je pušku koju je partizan držao na krilu. »Hoćeš li dati da razgledam pušku?« - umiljato upita dječak. Čovjek izvadi metke iz puške i predaše je dječaku. Dječak je radosno skočio. Mjerio je veličinu puške o sebi, stavljao je na rame, nišanio u pravcu jednog stabla. Sad se kod malog Jove javila nova želja, pa upita: »Bi li mi dao da jedanput opalim?« Partizan ga pogleda, diže se i pomilova dječaka govoreći:

»Tu želju ti ne mogu ispuniti. Svaki metak je skup, svaki metak je potreban, jer borba će biti teška i duga. Mi nemamo fabrika. Sve moramo oteti od neprijatelja.«

Partizan je otišao. Mali Jovo mu je poželio srećan put i ostao stojeći, gledajući kako čovjek u titovki zamiče kroz poljanu.

Jovo je htio da poleti, da ga stigne, da mu još nešto kaže...

Partizan je zamakao kroz poljanu. Jovo je cijeli dan bio sam, ali uvijek je osjećao pored sebe onog čovjeka. Uveče je dotjerao ovce kući i pričao majci i baki da je bio s jednim partizanom.

I danas je živ taj dječak. On je dočekao slobodu, a onaj partizan je herojski pao u borbi. To je bio Rade Marijanac.

Jovo u srcu i sjećanju čuva uspomenu na susret sa partizanom koji je postao narodni heroj!

Spiro Jovišević

MAJČINA KLETVA

Oj, pilotu, grom te bio,
sina si mi usmrtio,
od srca ga otkinuo,
do smrti me ucvilio.
Da bog da te metak bio,
pa po nebu ne letio,
tuđe majke ne cvilio,
već cvilio svoju majku,
koja rodi razbojnika,
razbojnika prokletnika.
Nad grobom ti majka zakukala,
i mrtva te prevrnula!

Tako je majka Božićka Jovišević pjevala jednu od svojih tužbalica kojima je optuživala ustaškog pilota što joj ubi desetogodišnjeg sina Jovu. Kako zaboraviti te dirljive stihove sjetne tužbalice što izvirahu iz ranjenog majčinog srca?! Kako zaboraviti to burno vrijeme kada se sloboda plaćala životima?! ... Kada su padale žrtve, nevine, među njima i djeca...

Bijaše juni 1942. godine. Toga dana stajao sam pred svojom kućom, u prijetorku i gledao seljane kako razmiljeni (rasuti) po livadama kose travu, a čobani tjeraju stada na pašu. Na stotinjak metara od mene, oglašise se borci 3. čete Bataljona »Pelagić« 3. krajiškog NOP odreda jednom od borbenih pjesama. U tom momentu se začu zvuk avionskog motora. Kosci i čobani za jedan časak zastađoše, pjesma utihnu i svi uperiše poglede u pravcu Ljuše, odakle je zvuk dolazio. Po pokretima ljudi primijetio sam da su uočili »bregejca«, koji je baš tada prelijetao Krivu jeliku i ubrzo stigao iznad Jazmaka i nadletio Ljušansko polje. Nije to bilo prvi put da nas je neprijateljski avion uznemirio, bacao bombe i tukao rafalima iz mitraljeza. Zbog toga seljani podoše bježati na sve strane, tražeći što bolji zaklon. Oni koji su se zatekli u selu bježali su pod stoljetne bukve na Glavici. Borci 3. čete zauzeše položaje ispod bukava u Dionici. Ja prilegoh između dva trapa, tako da sam se našao u sjeni jedne omorike. Pratio sam pogledom avion očekujući svakog trenutka da počne bacati smrtonosne bombe... I to se upravo dogodi. Kada je nadletio Raskrsnice ispustio je prvu bombu, koja je padala uko-so na moju kuću. Uskoro odjeknu strahovita eksplozija. Dosta dugo su se prašina i dim dizali prema nebu. Jedva primijetih da mi je kuća naprosto prepolovljena. Činilo mi se kao da ju je neki div ogromnom sjekirom presjekao po sredini.

Ustaški avion napravi jedan krug oko Gradine i Malinovića kuća, pa preko Dionice ponovo nadletje naše domove. Zatim, iz avionskog mitraljeza u rafalima počeo da tuče sve ispred sebe. Ležeći na leđima posmatrao sam avion. Bio je to dvokrilac. Kad je bio iznad mene, pričinio mi se da me pilot posmatra i da mi rukom prijeti.

No, avion se uskoro udalji preko Ljuše, a ja se podigoh. Odmah sam krenuo prema kući, kako bih vidio da nije neko nastradao od mojih ukućana. Otvorih vrata od sobe i u uglu primijetih kolijevku u kojoj se nalazio šestomjesečni dječak Božo*. Plakao je, ali srećom nije bio povrijeđen. Ali kada sam izašao na put, moju radost zamijenila tuga. Nekoliko koraka ispred mene ležao je mrtav dječak Jovo i Crnogorkin Ilija, a nešto dalje ležala je ranjena Crnogorka. Želio sam da im pomognem, ali nisam znao kako. Stajao sam ukočen od iznenađenja. Uskoro se oko njih počele okupljati seljani. Ja sam ih napustio i preko Livadice stigao sam do prijetorka, otvorio ga i potjerao koze u Rečicu. To isto uradio je i moj drug Ostoja. Išli smo skupa uz Kalamski put, a onda smo skrenuli preko strane, prema Rendinom dolu. Šiljato kamenje ranjalo nam je bosa noge. Nikada nismo bili sretniji nego kada smo stigli u veliku šumu koja je omeđivala Rendin do. Kroz bujne krošnje drveća ni sunčevi zraci se nisu mogli probiti do vlažnog tla. Sad smo bili bezbjedni i nismo se plašili povratka neprijateljskog aviona.

Naveče sam se vratio u selo. Poviše kuća sreo sam se s ocem. Gledao me je mrko, a onda zapitao:

- A je li, gdje ti danas bijaše?
- U Rendinom dolu.
- Ču li ti šta se dogodilo?
- Vidio sam da je ustaški avion bacio bombu i razrušio nam kuću! - odgovorio sam.
- Samo to?
- Ubijen je Lukin Jovo, Crnogorkin Ilija, a u ruku je ranjena Crnogorka.
- Znam! - odgovorio sam tužno.
- Dobro je ako se ovo završi samo na tome. Ipak, mislim da neće. Rat je, sine, rat. Čini mi se da će nas biti sve manje.

Moj otac je bio brižan čovjek i sve gaje interesovalo. Pružao je pomoć onima koji su bili u nevolji, a to je bio i njegov zadatak koji je dobio od rukovodstva NOP-a. On je bio običan, mafi čovjek. Rodoljub u vrtlogu krvavog rata. A majka? Majka je često plakala zbog očevog odsustvovanja, zbog toga što je izostajala njegova pomoć u obavljanju svakodnevnih poslova. Bilo mi je žao majke kad plače. Gledao sam njene suzne oči i razmišljao kako da joj pomognem.

Drugi dan iza bombardovanja, dok se moj brat Gojko nalazio na skojevskom sastanku, bio sam pored majke. Bilo mi je teško. Plašio sam se rata i brinuo za majku. Još uvijek nisam mogao da zaboravim stravičan let neprijateljskog aviona. Nisam mogao da izbrišem iz sjećanja prizor kada su poginula dvojica dječaka. U ušima mi je odjekivala strašna eksplozija avionske bombe, koja je uništila našu kuću. Iz sumornog razmišljanja najednom me trže krik majke - Božićke, koja je lelekala za poginulim sinom Jovom. Podigao sam se na prste i ugledao majku Božićku umotanu u bošču kako sjedi na pragu svoje kuće i leleće. Najviše me dirnula pjesma kojom je optuživala ustaškog pilota što joj je usmrtio sina.

»... Oj, pilote, grom te bio, sina si mi usmrtio«. I dok su ovdje u mom selu odjekivale pjesme tužbalice iz ranjenog srca jedne majke, na drugoj strani, kod Malinovića kuća čule su se borbene pjesme. Pjevali su ih borci 3. čete Bataljona »Pelagić« 3. krajiškog NOP odreda polazeći u noćnu akciju na ustaše i Niemce. I ja sam te pjesme shvatio kao poziv na osvetu za Jovu i Iliju i bombardovano selo.

* Božo Jovišević je preživio rat. Sada je aktivni oficir JNA u činu kapetana. Živi u Beogradu.

Jovo Jandrić

FORMIRANJE STROJIČKE OMLADINSKE ČETE I NJENE NAJVAŽNIJE AKTIVNOSTI

Povinom maja 1942. godine, mislim daje to bilo jedne nedjelje, omladinci izstrojičkih sela, od 17 do 20 godina starosti, okupili su se kod Opštinskog NOO. Odziv je bio dobar - došlo je 60-70 odsto pozvanih omladinaca. Na zborištu su nas dočekali komandir i politički komesar buduće čete, a s njima se nalazio i komandant Trećeg krajiškog NOP odreda, Rade Marijanac. Baš kad je naređeno da se omladinci postroje, na vidiku se pojavio neprijateljski avion »roda«, jedan od onih koji su vrlo često nadlijetali ustanička sela u Janju. Radi predostrožnosti, komandant Odreda naredio je da se omladinci odmah sklone u hrastovu šumu iza strojičke crkve. Kad smo zašli duboko u šumu i potpuno se zaklonili od pogleda iz vazduha, Marijanac nam je održao prigodan govor. Objasnio nam je zašto se forsiraju omladinske čete i izložio njihove najvažnije zadatke naglasivši da omladina već nosi glavni teret narodnooslobodilačke borbe. S tim u vezi posebno je istakao potrebu vojnog i političkog osposobljavanja omladine za Stupanje u borbene jedinice, uz napomenu da se okupatorima i domaćim izdajnicima mogu uspješno suprotstavljati samo dobro obučeni i pravilno usmjereni borci. Zatim je govorio o Komunističkoj partiji Jugoslavije, koja je stala na čelo naših naroda u najtežim i najsudbonosnijim trenucima njihove istorije, objasnio ulogu Saveza komunističke omladine Jugoslavije, značaj bratstva i jedinstva naših naroda i si. Posebno je ukazao na izdajničku ulogu četničkog komandanta Uroša Drenovića i njemu sličnih saradnika okupatora. Poslije komandanta Odreda, budući komandir naše čete, Čedo Vranić govorio nam je o načinu, vremenu i mjestu izvođenja obuke.

Vojno-politička obuka izvođena je, uglavnom, nedjeljama i praznicima, a radni dani korišteni su za pomoć omladinaca porodicama u obavljanju domaćih poslova. Okupljali smo se kod Opštinskog NOO Strojice, pa odatle odlazili na pogodno zemljište. Obično je komesar čete, u dogovoru sa komandirima, odvodio grupu omladinaca u nepoznatom pravcu i krišom organizovao zasjedu ispred glavnine dok je marševala. Iznenadena jedinica razvijala se za borbu i otvarala vatru, a potom opkoljavala i zarobljavala »neprijatelja«. Takođe su organizovani napadi na improvizirane neprijateljske položaje. Za takve i slične taktičke vježbe trošili smo najviše vremena, a za strojevu obuku i teoretsku nastavu znatno manje. Na nekim časovima obučavali smo se u rukovanju puškom, bacanju bombe i gađanju iz pješadijskog oružja. Iz strojeve obuke uvježbavali smo strojevi korak, postrojavanje i neke vrste prestrojavanja na mjestu i u pokretu. Učili smo i partizanski pozdrav podizanjem pesnice u visinu glave, uz istovremeno izgovaranje »Smrt fašizmu« - »Sloboda narodu!«

Glavne teme na časovima političke nastave bile su: ciljevi narodnooslobodilačke borbe, vojno-politička situacija u našoj zemlji i na savezničkim frontovima, bratstvo i jedinstvo naših naroda, saradnja partizana sa stanovništvom i si. Govoreno nam je i o narodnim izdajnicima (ustaše, četnici i drugi), posebno o njihovim zločinima, međusobnoj sprezi i saradnji s okupatorom.

Omladina je istovremeno spremala kulturne programe za mjesno stanovništvo, koje je većinom izvodila na improviziranim pozornicama u šumama oko janjskih sela. Posebno su bili privlačni razni prigodni skečevi. Sjećam se da je jedna takva priredba održana jula 1942. godine kod Čuklića, u šumi Jelovcu. Tom prilikom o vojno-političkoj situaciji govorio je Milan Milovac, a omladina je izvela jednostavan dramski prikaz saradnje Uroša Drenovića sa ustašama. Prikazano je, pored ostalog, kako četnici po šumama dočekuju i ubijaju partizanske kurire. Isti program izvođen je nešto kasnije u Strojicama i Pribeljcima. Na tim priredbama govorio je Nemanja Vlatković.

Omladina je pozornice u šumama pravila većinom od grana i lišća, a kao zavjese služila su ćebad i platna pozajmljena od mještana. Te priredbe su prekidali naleti neprijateljskih aviona, ali su one nastavljane čim bi prošla neposredna opasnost.

U julu 1942. godine stigle su na teritoriju Janja proletherske jedinice. One su noću između 21. jula i 1. avgusta, zajedno s nekim jedinicama sa našeg područja, izvršile napad na ustaška uporišta Kupres i Zlo selo. Međutim, taj napad na Kupres nije uspio, ali su naše snage zaposjele neka okolna sela. Većina tamošnjeg stanovništva pobjegla je ispred partizana pod uticajem neprijateljske propagande, ostavljajući na njivama zrela žita - ječam i pšenicu. Da ta ljetina ne bi propala, odnosno da bi se iskoristila za potrebe vojske i naroda, naše rukovodstvo je organizovalo omladinske radne akcije. Javljeno je da Strojčka i Pribeljačka omladinska četa odmah dođu u selo Semenovce. Stigli smo iz Janja usiljenim maršom na kupreško područje. Tamo su nam se priključili vršnjaci iz Semenovaca i Blagaja. Čim smo došli, objašnjeno nam je da žito moramo ubirati pretežno noću, potom ga goniti u šumu kod Šemenovaca i spremiti u improvizovane magacine. To je bilo neophodno jer su se neprijateljski položaji nalazili dosta blizu.

Ta radna akcija trajala je nekoliko dana, uz učešće više od 250 omladinaca i omladinki. Po cijelu noć kosilo je 20-30 mladića, a oko 50 učesnika akcije žnjelo srpovima. Ostala omladina kupila je žito i odgonila ga na seoskim volovskim kolima. Janjska i kupreška omladina ispoljile su izuzetan radni elan. Pokošene su velike površine žita sa napuštenih imanja.

Jedne noći, u najvećem jeku radova, otpočela je borba između naših i ustaških jedinica. Izdajnici su odbačeni uz znatne gubitke. Za vrijeme trajanja te borbe omladinu nije zahvatila panika. Naprotiv, još više je ubrzala skupljanje žita.

Strojčka omladinska četa je u avgustu 1942. godine sa omladincima iz Babića, Podobzira i Ljuše upućena na obuku u Podgrmeč. Nakon završene obuke, omladinci su raspoređeni u jedinice NOV i POJ.

Milka Bursać-Marijanac

ORGANIZOVANJE I DJELOVANJE OMLADINE U STROJICAMA

Na početku narodnooslobodilačke borbe imala sam 17 godina. Do tada sam živjela u selu, kao i većina djevojaka toga vremena, misleći na sakupljanje ruha za udaju, na zimska prela i crkvene zborove u Natpolju, Divanu, Babićima, Strojicama i drugim selima. Spremanje za te zborove bio je san svih djevojaka u Janju, jer su oni predstavljali najpovoljnije prilike za upoznavanje s momcima. Oblačile smo i nosile sve najljepše i najbolje što smo imale. Naročito je cijenjen nakit - dukati i ostale dragocjenosti na glavama i grudima djevojaka i mladih zena.

Tada su žitelji Janja nosili samo odjeću urađenu sopstvenim rukama. Mašine za šivanje i industrijske tkanine bile su gotovo nepoznate. Od konoplje, lana i vune izrađivano je gotovo sve: posteljina, odjevni predmeti za žene, djecu i muškarce. Cipele su bile privilegija samo imućnijih djevojaka i momaka, a služile su im uglavnom za svečaniye prilike. Opanke od svinjske i goveđe kože nosili su seljaci svih uzrasta kao glavnu obuću. Svaka djevojka morala je prije udaje da nauči mnoge poslove: sijanje konoplje i lana, pripremanje vune i konoplje za pređu i tkanje, pletenje odjevnih predmeta i slično.

Nabijanje konoplje u kasnim jesenjim večerima, poslije obavljanja raznih poljskih radova, pričinjavalo nam je posebno zadovoljstvo. Okupljeni oko vatre, momci i djevojke su radili uz pjesmu, pekli kukuruz i krompir na žaru, pričali šale i dosjetke. Slična sijela održavana su i tokom cijele zime. Djevojke su stalno prele, plele i vezle, jer je po tome cijenjena njihova vrednoća i zrelost za udaju.

Ženska djeca su rijetko pohađala školu. Sjećam se daje samo nas nekoliko djevojčica pošlo u osnovnu školu u Strojicama. Slično je bilo i u ostalim janjskim selima. Strogi patrijarhalni odnosi u porodici određivali su položaj žene - da rada djecu i radi u kući, da se ne miješa u muške poslove, posebno kad je politika u pitanju. Roditelji su krojili sudbinu svoje djece, naročito ženske. Njegovano je prijateljstvo između porodica čija su djeca, prema zamislima i željama njihovih roditelja, bila »odabrana« da međusobno sklapaju brakove čim poodrastu. Pri tome je, osim brige o izboru »dobre loze«, preovladavalo ukorijenjeno shvatanje da djevojku treba što prije udati radi »sigurnosti«. Međutim, da djevojka ne bi »nosila kapu«, često uopšte nije bilo važno ko je i kakav je mladoženja.

Teror ustaša odmah poslije okupacije zemlje, a naročito u vrijeme prve neprijateljske ofanzive na Janj i Pljevu (kad su ti izrodi besramno napadali i žene i djevojke), još više je učvrstio uvjerenje roditelja daje udaja najbolji izlaz za djevojke. Sjećam se, na primjer, da je jedna žena iz Babića nagovarala svoju kćerku, koja je bila među najljepšim djevojkama u selu, da skoči u rijeku Janj (vir Opa-

ćac) kako ne bi doživjela silovanje od strane ustaša. Istovremeno je žalila što joj prethodne zime nije dozvolila da se uda za jednog momka iako on nije bio »njena prilika«.

Zbog takvih okolnosti prve ratne zime, 1941/42. godine, udalo se neuobičajeno mnogo djevojaka. Neke su se udale i za prilično mlađe momke od sebe, a neke za mladiće koji su već bili otišli u ustaničke jedinice. Mene je sudbina tih djevojaka zaobišla samo sticanjem nekih okolnosti jer su bile obavljene uobičajene pripreme da se udam za čovjeka koga nisam ni poznavala.

Osim spomenutih teškoća i shvatanja o položaju žene, treba imati u vidu i jedan od vrlo velikih problema u kasnijem periodu narodnooslobodilačke borbe. Radi se o vršljanju četničkih bandi po janjskim selima, naročito noću. Četnici su vrlo često upadali u sela koja su bila blizu šuma, pljačkali stanovništvo, tukli i maltretirali svakoga ko je bio pristalica narodnooslobodilačkog pokreta, a neke naše dobre aktiviste su i poubijali. Raznim dezinformacijama, prijetnjama i batinama naročito snažan pritisak vršili su na roditelje da svojim kćerkama ne dozvole bilo kakvu društvenu aktivnost u korist NOB-a.

Zbog svega toga, u početku stvaranja skojevske i omladinske organizacije bilo je vrlo teško pokrenuti žensku omladinu na bilo kakve aktivnosti. Utoliko je značajniji uspjeh Partije, jer je ona svojim pravilnim djelovanjem, bez obzira na sve probleme, obezbijedila da mnoge djevojke iz Janja aktivno učestvuju u radu društveno-političkih organizacija i narodnooslobodilačkih odbora, a i da znatan broj njih stupi u jedinice Narodnooslobodilačke vojske.

Pripreme za organizovanje omladine u Janju počele su sa dolaskom sestara Rute i Zlate Salom. One su stigle u Vagan januara 1942. godine, zajedno sa Stipom Bilanom. Nešto kasnije, sestre Salom su otišle sa Stipom prema Kupresu i tamo ostale do aprila. To su bile prve žene borci koje su stupile na tlo oslobođenog Janja.

Tog proljeća formirana je Omladinska četa od mladića sa teritorije Janja, izvršene pripreme za stvaranje organizacije SKOJ-a i osnovan prvi komitet SKOJ-a za oslobođenu teritoriju jajačkog sreza. Tada se u Vaganu nalazio Okružni komitet SKOJ-a za Jajce. Sekretar tog komiteta bio je Mićo Rakić.

FORMIRANJE PRVOG SKOJEVSKOG AKTIVA

Krupni politički događaji koji su se odigrali u proljeće 1942. godine na oslobođenoj teritoriji Janja i Pljeve imali su veliki uticaj na stvaranje prvih aktiva Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Narodni zborovi privlačili su u to vrijeme sve veću pažnju. Na zboru kod Kupresa, na primjer, konačno su raskrinkane pristalice četništva u ustaničkim jedinicama, što je bio veoma značajan politički uspjeh. Veliki doprinos našem pokretu dali su i zborovi u Podobziru (na kojem je govorio Nemanja Vlatković), Jelovcu, Podosoju i Strojicama - u Todorića gaju, početkom juna. Na sve te zborove omladina je dolazila masovno, sa zastavama, a posebno su se isticali pripadnici Omladinske čete. Mladići i djevojke iz janjskih sela osvajali su mase borbenim pjesmama i zabavnim programima, koji su ranije bili nepoznanica u tom kraju. Narod je sa zadovoljstvom pričao o radnim akcijama omladine na području Kupresa, o vojnim vježbama i pripremama za stupanje u oružane jedinice.

Dok je pripreman zbor u Todorićima, Rosa Marijanac mi je saopštila da poslije tog narodnog skupa dođem na omladinski sastanak u Gaju. Na taj sastanak došli su Mićo Rakić i Zlata Salom, koji su prethodno govorili na narodnom zboru. Nekoliko učesnika sastanka bilo je iz Omladinske čete: Jovo i Košta Todorić, Jovo Jandrić, Nikola Vuleta i Rosa Marijanac. Rosa nam je predstavila Zlatu Sa-

lom kao sekretara Sreskog komiteta SKOJ-a, a Miću Rakića kao sekretara Okružnog komiteta SKOJ-a. Tema dogovora bila je stvaranje skojevske organizacije, tj. aktiva za strojičku opštinu. Posebno je isticana uloga SKOJ-a i potreba što masovnijeg okupljanja omladine. Za sekretara aktiva izabrali smo Rosu Marijanac, koja je po opštem mišljenju bila jedna od najsposobnijih među nama.

Od osnivanja skojevskog aktiva u Strojicama do početka druge neprijateljske ofanzive na oslobođenu teritoriju Janja i Pljeve zbili su se mnogi politički događaji. Dolaskom proleterskih jedinica i oslobađanjem velike teritorije, uključujući i neke gradove, stvoreni su još povoljniji uslovi za formiranje skojevskih aktiva po selima i za masovnije okupljanje omladine. Pošto je u tom periodu Omladinska četa otišla na obuku u Podgrmeč, ostali smo bez izvjesnog broja članova našeg skojevskog aktiva.

Međutim, skojevski aktiv u Strojicama popunjen je novim članovima. Čak što više, on je poslije druge neprijateljske ofanzive na Janj prerastao u opštinsko skojevsko rukovodstvo. U to rukovodstvo su kasnije primljeni Jovanka i Vujka Marijanac, Desanka Maksimović i drugi. Rosa Marijanac je dobila zadatak da se angažuje* u pripremama za stvaranje organizacija Antifašističkog fronta žena u opštini, a kasnije je izabrana za delegata Prve konferencije AFŽ, održane u Bosanskom Petrovcu. Potom je, sve do kraja rata, najviše radila u toj masovnoj organizaciji.

Koliko se sjećam, neke seoske aktive SKOJ-a formirali smo i prije druge neprijateljske ofanzive na Janj. Obično smo dobijali zadatke da formiramo aktiv u svom i još nekom obližnjem selu, i to uz pomoć pojedinih članova Sreskog ili Okružnog komiteta SKOJ-a. Ja sam zadužena da formiram aktive u Vaganu i Jasiku. Kako tada nije bilo uslova za formiranje aktiva u Jasiku, na sastanak u Vaganu pozvan je Radovan Popović (on je kasnije izabran za sekretara aktiva u Jasiku). Tada su u novoformirani aktiv u Vaganu primljeni Mirko Antić, Simo Turkić, Vujka i Milica - Kreja Marijanac. Na tom sastanku je bio i Mićo Rakić, sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a. On nam je govorio o značajnoj ulozi SKOJ-a, ističući daje njegov glavni zadatak okupljanje i uključivanje sve većeg broja omladinaca i omladinki u naše oružane jedinice. Tada smo prvi put obaviješteni i o uspjesima krajiške omladine u organizovanju radnih četa i brigada, kulturno-zabavnim aktivnostima, opismenjavanju i si. Sjećam se da nismo odmah mogli zapamtiti naziv SKOJ-a i shvatiti njegovu ulogu, ali smo ispoljavali veliko interesovanje za učenje i politički rad u masama.

Planirano stvaranje skojevskih aktiva prekinula je druga neprijateljska ofanziva na Janj. Ona je trajala nešto duže od prve, a neprijatelji su još surovije uništavali sve što su stigli. Sva sela u Janju, izuzev Vagana, ponovo su popaljena. U Vaganu su zapaljene samo dvije-tri zgrade. Bajte podignute prije godinu dana uništene su do temelja.

Rad na terenu postao je sve teži. Zima je bila na pragu, hrana uništena ili opljačkana. Međutim, od ranijeg plana nismo odstupali. Ponovo smo počeli formirati skojevske aktive u svim selima na teritoriji naše opštine. U Vaganu je za sekretara aktiva izabrana Vujka Marijanac. kasnije su u taj aktiv primljeni Slobodan Antić, Simo Novaković, Košta Kvrđić, Gojko Poletanović, Mile Marijanac, Dušan Šumar i drugi. Za sekretara aktiva u Jasiku izabran je Radovan Popović. Članovi su bili Božo Polić i Božo Popović, a kasnije je primljen i Nedo Popović. U Podosojuje dužnost sekretara povjerena Peri Miličiću, a od ostalih članova sjećam se jedino Trivuna Miličića. Članovi aktiva u Rađenima bili su Pavle Rađen (sekretar), Desanka i Pero Marijanac, Stoja i Sava Đukić, Svetozar Sakan i drugi. U Popuzama je za sekretara aktiva izabran Milan Trkulja, a članovi su bili: Mirjana Gajić, Draginja Jandrić i još neki. Ne mogu da se sjetim imena svih tadašnjih članova SKOJ-a ali znam da su bili organizovani i sljedeći drugovi i drugarice:

Vlado, Bogdan i Stanko Milovac (Lipovača); Jovanka Marijanac i Desanka Maksimović (Todorići); Veljo i Jovo Đukić, Spiro Rakita, Dane Tešić i Stanko Grdan (Brdo i Đukići). Sekretari opštinskog rukovodstva SKOJ-a bili su: Rosa i Ostoja Marijanac, Dušan Blažić, Stanko Grdan i ja.

Neki omladinci i omladinke ostali su članovi tih aktiva do kraja rata, a mnogi su dobrovoljno stupili u oružane jedinice. Oni koji su ostali u selima bili su glavni organizatori omladine i svakodnevni saradnici narodne vlasti.

PRIPREME ZA PRVI KONGRES USAOJ-a I OSTVARIVANJE NJEGOVIH ODLUKA

Pošto su članovi SKOJ-a djelovali ilegalno, znatan broj omladinaca i omladinki nije bio organizovan. Istina, politički uticaj na njih ostvarivan je putem masovnih skupova i konferencija po selima, ali se osjećao nedostatak jedne široke antifašističke omladinske organizacije, koja bi obuhvatila svu naprednu omladinu.

Novembra 1942. godine postojali su znatno bolji uslovi za svestraniji politički i kulturni rad među omladinom. Opštinski komiteti SKOJ-a dobili su direktivu da odmah pristupe potpunom organizacionom oblikovanju omladinske organizacije pod nazivom Narodnooslobodilački omladinski savez BiH (NOSOBiH). U tu organizaciju primani su svi omladinci i omladinke koji su bili spremni da se bore protiv fašizma. Članovi SKOJ-a bili su glavni nosioci svih aktivnosti. U selima su formirani odbori od 3-7 članova, s predsjednikom i sekretarom na čelu, u koje su birani najaktivniji omladinci i omladinke. Izbori su obavljani demokratski, javnim glasanjem na seoskim konferencijama. Na tim skupovima isticali su zadaci omladinskih odbora i organizacija. Osnovni kriterijumi za prijem u NOSOBiH bili su: starost od 14 do 25 godina, bavljenje jednom od formi omladinskog rada, posjećivanje političkih skupova i učestvovanje u raznim omladinskim akcijama.

Poslije osnivanja seoskih odbora NOSOBiH-a, izabrani su opštinski odbori na čitavoj teritoriji Janja i Pljeve. Bila je to faza oblikovanja masovne omladinske organizacije. Tada su opštinski odbori NOSOBiH-a i komiteti SKOJ-a dobili Proglas Sazivačkog odbora Prvog kongresa antifašističke omladine Jugoslavije, čije je održavanje bilo predviđeno od 27. do 29. decembra 1942. godine u Bihacu.

Nakon prijema Proglasa, počelo je takmičenje omladine u svim opštinama i selima. Prvorazredni ciljevi tih masovnih akcija bili su pripremanje omladine za NOV i prikupljanje sredstava potrebnih partizanskim jedinicama. Seoske konferencije korištene su za objašnjavanje značaja Proglasa, a početkom decembra u Mjuzdžićima je održan prvi sreski zbor omladine. Na tom zboru govorili su Nemanja Vlatković i Zlata Salom-Milićević. Potom su izabrani delegati za Prvi kongres USAOJ-a. Bili su to predstavnici opština i oružanih jedinica s područja jajačkog okruga.

Održavanje Prvog kongresa USAOJ-a imalo je veliki uticaj na dalji rad skopske i omladinske organizacije. Delegati su prenosili u svoje sredine dragocjena iskustva i podsticali aktivnosti dočaravanjem uspjeha omladine u čitavoj zemlji, a naročito na oslobođenoj teritoriji Bosanske krajine.

Odmah poslije Prvog kongresa USAOJ-a, opštinska rukovodstva SKOJ-a i NOSOBiH-a otpočela su, januara 1943. godine, široke organizaciono-političke aktivnosti na sprovođenju njegovih zaključaka o preimenovanju Narodnooslobodilačkog omladinskog saveza u Ujedinjeni savez antifašističke omladine. Uslijedila je, u stvari, samo promjena naziva omladinske organizacije, dok su organizaciona struktura, forme i metode rada ostale iste.

Omladinska organizacija bila je u tom periodu sve masovnija. Nova saznanja o borbenom jedinstvu svih naših naroda - koje je posebno manifestovano na Prvom zasjedanju AVNOJ-a, Prvom kongresu USAOJ-a i Prvoj konferenciji žena - imala su veliki uticaj na široke narodne mase, posebno na omladinu. U svim janjskim selima formirani su odbori USAOJ-a.

Dobro se sjećam tadašnjih zimskih akcija prenošenja žita sa oslobođene teritorije, u kojima su zajedno sa omladinom učestvovali i žene. Neke omladinke vraćale su se kući promrzlih nogu, a Stoja Milovac-Đukić prošla je i gore. Ona se pod bremenom žita okliznula i pala u hladnu rijeku Janj niže sela Mujdžića. Drugovi su je izvukli iz vode jedva živu i promrzlu.

Istovremeno sa stvaranjem takve omladinske organizacije, po selima su obogaćivani sadržaji i oblici njenog rada. Opštinska rukovodstva imala su sve više iskustva u planiranju i organizovanju političkih aktivnosti. Česti su bili omladinski zborovi po opštinama. Ti skupovi organizovani su kad je trebalo mobilisati omladinu za neku radnu akciju, informisati je o uspjesima Narodnooslobodilačke vojske i situaciji na frontovima, a kao govornici su istupali omladinski i partijski rukovodioci, predstavnici narodne vlasti i Antifašističkog fronta žena.

Najpovoljniju i najčešću formu okupljanja omladine predstavljale su masovne konferencije u selima. One su održavane u kućama (bajtama) najboljih političkih aktivista, a obično su za njihovo organizovanje zaduživani pojedini omladinski rukovodioci - članovi opštinskih komiteta SKOJ-a iz tih sela. Vrlo često je korišteno prisustvo viših partijskih i skojevskih rukovodilaca na toj oslobođenoj teritoriji. Njihova pomoć bila je uvijek dragocjena.

Na tim skupovima obično se govorilo o najnovijim političkim događajima i stanju na frontovima, čitane su radio-vijesti i razne druge informacije. Značajna pažnja poklanjana je akcijama prikupljanja priloga za ranjenike i jedinice Narodnooslobodilačke vojske koje su se nalazile u selima oslobođenog Janja. Između omladine pojedinih sela razvijana su takmičenja u prikupljanju priloga, obradi zemlje porodica poginulih boraca i pružanju pomoći domaćinstvima koja nisu imala sposobne radne snage.

Omladinski sastanci, naročito skojevski, često su obilovali diskusijama o moralnom liku omladince skojevca. To je bilo od posebnog značaja za uspjeh našeg političkog rada, pogotovo za uključivanje djevojaka u omladinsku organizaciju. S obzirom na tadašnje običaje i patrijarhalne odnose, trebalo je u praksi steći povjerenje roditelja, odnosno obezbijediti da kćerkama dozvole angažovanje u društveno-političkim organizacijama.

Značajan doprinos okupljanju omladine davale su i kulturno-zabavne priredbe. One su organizovane u mnogim selima oslobođenog Janja, najčešće pod vedrim nebom i uz učešće boraca iz jedinica koje su se nalazile na tom terenu. Obično su izvođeni skečevi, borbene pjesme i recitacije, a potom je nastajalo narodno veselje.

Veliki značaj pridavanje i opismenjavanju stanovništva. Gotovo svako selo imalo je analfabetski tečaj. Program opismenjavanja obuhvatao je elementarne potrebe - čitanje, pisanje i četiri računске radnje. Rukovodioci tečajeva bili su najpismeniji skojevci i ostali omladinci. Koliko se sjećam, najbolje rezultate postizali su tečajevi u najudaljenijim selima od ranijih škola, kao što je bio slučaj u Jasiku i Popužama. Jedan od najboljih bio je analfabetski tečaj u Brdu i Đukićima, kojim je rukovodio Špiro Rakita, član skojevskog aktiva toga sela.

Početak IV neprijateljske ofanzive usporio je i ograničio široko započete

* akcije SKOJ-a i USAOJ-a, ali ih nije mogao suzbiti. Njegovanje znatnog broja ranjenika i tifusara, prihvatanje izbjeglica sa Korduna i Banije, pomoć jedinicama NOV i mnogi drugi zadaci zahtijevali su još veće angažovanje svih aktivista

NOP-a. Istina, umjesto masovnih skupova i akcija, trebalo je obezbijediti doprinos frontu u prikupljanju pomoći za izbjeglice i ranjenike. Tada se među izbjeglicama nalazilo oko 40 djece sa Kozare, koja su prethodnih dana oslobođena iz logora. Iako je bilo dosta teškoća u tim hladnim zimskim danima, djeca, izbjeglice i ranjenici - svi su bili smješteni po kućama u Vaganu. Zajedničkom akcijom organa NOO, SKOJ-a i odbora AFŽ-a i USAOJ-a prikupljane su namirnice po selima i otpremene u Vagan.

Omladinke i članice odbora AFŽ-a u Vaganu nisu bile angažovane samo u prikupljanju namirnica već i u svakodnevnom njegovanju ranjenika i tifusara. One su pomagale bolničarkama u pranju zavoja i uređivanju i čišćenju kuća za smještaj ranjenika i bolesnika. Među tifusarima, koji su bili izdvojeni u posebne prostorije, kao najteži slučajevi nalazili su se: Nedo Kovačević, sekretar OK SKOJ-a, Drago Vidović, politički radnik, Budo Miličević i drugi. Iako su bili u kritičnom stanju, preživjeli su opaku bolest zahvaljujući najviše svakodnevnom trudu ovih aktivistkinja, među koje spadaju: Milica - Kreja Marijanac, Jovanka Marijanac, Jovanka i Žorka Antić, Boja Poletanović i druge. Neke od tih drugarica i same su preživjele tifus njegujući bolesne drugove.

Rad mladih aktivista u Janju i Pljevi bio je vrlo težak, jer treba imati u vidu daje to područje tokom rata spaljivano i uništavano do temelja četiri puta (sem Vagana). Osim toga, u selima je ostajao mali broj omladinaca sposobnih za izvršavanje odgovornih političkih, kulturno-zabavnih, radnih i drugih obaveza. Svi pravilno orijentisani i za oružanu borbu sposobni mladići odlazili su u jedinice NOV.

Ljubomir Cumbo

JANJSKI OMLADINCI NA OBUCI U PODGRMEČU

Jedinice Narodnooslobodilačke vojske na teritoriji Janja bile su 1941. godine sastavljene pretežno od ljudi koji su služili vojni rok prije rata, ali se u četama nalazio i izvjestan broj omladinaca bez oružja. Podobzirska četa, smještena u Malinovića kućama, dočekala je zimu 1941/42. godine samo s nekoliko omladinaca. Među njima sam bio i ja. Oko 20. decembra rečeno nam je da idemo svojim kućama do proljeća, uz objašnjenje daje to nužno zbog nedostatka smještajnog prostora i hrane. Tako smo mi, omladinci, nezadovoljni napustili Četu i vratili se da prezimimo na zgarištima ili u bajtama svojih porodica.

Rad sa seoskom omladinom bio je pokrenut još ranije. Gojko Jovišević je zakazivao sastanke i rukovodio njima. Prvom sastanku, koji je održan u zidinama izgorjele škole u Babićima, prisustvovali su: Gojko Jovišević, Vlado Adžaić, Milorad Pandžić, Mile Rakita i ja, a iz Crepulja, Babinog Dola, Borja i Kičelevog Brda nije niko došao. Dok je Gojko čitao neki materijal, prvi put smo čuli za marksizam. Na kraju smo se dogovorili da se češće sastajemo radi proučavanja novih materijala koje budemo dobijali. Takođe smo zaključili da sa sadržajem tih tekstova upoznajemo što veći broj omladine.

Naredni sastanak zakazan je u Pribeljima, u kući Vlade Adžaića. No, došao sam samo ja iz naše grupe. Porazgovarao sam s Vladom o daljem aktiviranju omladine, a potom otišao u Podobzir do Malinovića kuća. Vjerovao sam da je Gojko tamo, ali ga nisam našao.

Nastavili smo rad u toku cijele zime, održavajući sastanke noću. Materijale smo čitali uz lojane svijeće, najčešće u kući Bogdana Cumbe. Ta kuća je, u stvari, bila sastajalište i omladine i starijih, prvenstveno zbog toga što se u njoj nalazila jedna velika prostorija. Do kasno u noć pričali smo o svojim mukama i obavezama. Glavna briga svih nas bila je kako da obezbijedimo ishranu za porodice i stoku. Naravno, istovremeno smo dobijali informacije o najnovijim događajima i pripremali se za učešće u borbi.

U drugoj polovini aprila 1942. godine Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu uputio je direktivu o formiranju omladinskih četa. To mi je saopštio Gojko Jovišević, posebno ističući potrebu da obezbijedimo uključivanje što većeg broja mladića u Omladinsku četu na području Podobzira. Bilo je neophodno da se obuka izvodi danju kako bi omladinci mogli noćivati sa svojim porodicama.

Obuka Omladinske čete, kojom su rukovodili Petar Pepa Crepulja i Gojko Jovišević, otpočela je u maju. Već prvog dana odazvao se veliki broj omladinaca. Od oružja smo imali jedan mitraljez, jedan puškomitraljez i nekoliko pušaka.

Obuka je izvođena na području Male Ljuše (prema Velikoj Ljuši), a svodila se na rukovanje oružjem, zauzimanje zaklona i stražarsku službu. Za političku nastavu i informisanje o najnovijim događajima bio je zadužen Gojko Jovišević.

Jednog julskog dana Gojko mi je rekao da moramo organizovati odlazak omladine na vojno-politički kurs pri Operativnom štabu za Bosansku krajinu. Trebalo je obezbijediti da se prijavi što veći broj omladinaca i odmah sačiniti spiskove. U međuvremenu su vršene pripreme za napad na Kupres, pa je tamo pošlo dosta omladinaca. Našli smo se na jednoj kosi iznad Zubića kuća. Mislim daje to bilo 14. avgusta. Oko 12 sati pronijela se vijest daje poginuo Šolaja, što je uzbudilo i rastužilo sve borce. Ubrzo smo primijetili povlačenje jedinica koje su napadale Kupres, a u šumi naišli na jednu srbijansku brigadu.

Vrativši se u Janj, nastavili smo pripreme za odlazak na kurs. Pošto se nije javio dovoljan broj omladinaca, Gojko i ja smo obišli nekoliko sela oko Babića, popisali omladince i saopštili im vrijeme polaska. Bilo je omladinaca koji su se plašili da krenu na tako dalek put, jer ranije nisu ni čuli za Podgrmeč. Pojedinci su se i skrivali od nas, a neki su govorili da će radije odmah poći u borbenu četu. Naša upornost je, ipak, urodila plodom. Uspjeli smo da omladincima objasnimo svrhu vojno-političkog kursa, pa je odziv u cjelini bio dobar.

Krenuli smo prema Kupresu. S nama su pošli i nešto stariji drugovi Mihajlo Rakita i Čedo Vranić, koji su prije rata odslužili vojni rok. Dok smo prolazili kroz šumu zvanu Prosjek, u blizini Semanovaca, nekoliko omladinaca je nestalo. To se ponovilo i za vrijeme putovanja od Kupresa prema Glamoču, preko Hrbaljina. Uglavnom su nas napuštali omladinci kojima su ukućani pri polasku govorili da se nikad neće vratiti.

Poslije prolaska kroz Glamoč, više nije bilo osipanja. Od Glamoča smo putovali preko Stekerovaca, Prekaje i Mokronoga. Kad smo došli u Drvar, uputili su nas u obližnje selo Šipovljane. Tu smo dobili hranu i prenoćili, a sutradan se uputili preko Oštrelja ka Bosanskom Petrovcu. Cesta je bila zakrčena velikim stablima, pa smo morali ići kroz šumu. U Petrovcu smo prvi put vidjeli zarobljene talijanske vojnike. Bili su zatvoreni u podrumu sadašnjeg starog hotela.

Nakon dužeg odmora u Bosanskom Petrovcu, nastavili smo putovanje preko Grmeča i stigli do mjesta održavanja kursa. Organizatori prihvata razmjestili su nas po kućama i štalama, a sutradan smo se okupili na jednom proplanku u šumi. Tu, na zbornom mjestu, našao se veliki broj omladinaca iz svih područja Bosanske krajine. Formirano je šest četa, a u okviru njih vodovi i desetine. Bila je to prava vojska, ali bez oružja. Hranili smo se zajednički, iz kazana. Obuku su, uglavnom, izvodili komandiri četa i vodova. Dolazili su i neki drugovi iz Operativnog štaba za Bosansku krajinu, ali oni su nam držali samo politička predavanja. Za vrijeme trajanja kursa dva puta sam išao kao kurir u Lušci-Palanku.

Taj kurs je bio, pored ostalog, značajan za međusobno upoznavanje i zbližavanje omladine iz raznih mjesta Bosanske krajine. Postigli smo vrlo dobre rezultate i stekli najneophodnija znanja i vještine potrebne za učešće u oružanoj borbi. Bez obzira na oskudicu u materijalnim sredstvima, kurs je obuhvatao vojni i politički dio. Posebno je važno što su ga završili omladinci i omladinke, kao glavna snaga za popunu partizanskih jedinica. Istina, s nama nije bila nijedna omladinka iz Janja.

U mjestu boravka za vrijeme trajanja kursa, kao i u selima kroz koja smo prolazili, narod nas je rado dočekivao. Posebno smo srdačno primani u Podgrmeču. Iako je obuka izvođena prije i poslije podne, naveče su često organizovana prela i veselja. Nisu nas mogli pokolebati ni pucnji koji su dopirali od Sanskog Mosta.

Poslije završetka kursa, otprilike polovinom septembra 1942. godine, pred naš stroj je došao Đurin Predojević, tada komandant ili zamjenik komandanta

Druge krajiške brigade. Upitao je omladince ko želi da stupi u tu brigadu. Oda-
zvao se veliki broj mladića, ali među njima nije bilo Janjana. Naime, saznali smo
da ubrzo predstoji formiranje Sedme krajiške brigade, pa smo željeli da budemo
borci u njoj i govorili da je to »naša brigada«.

Prije povratka rečeno nam je da postoji bliži put prema Janju. Krenuli smo
preko Jelašinovaca, kroz šumu, u pravcu Sanice. Kad smo izašli iz šume i pošli
nizbrdo između niskog rastinja, nadletio nas je jedan avion. Odmah smo se raz-
bježali i popadali na zemlju. Rafal ispaljen iz aviona nikoga nije zakačio.

Pred nama se nalazila potpuno uništena Sanica. Šljive su bile toliko rodile
da se na stablima i ispod njih sve plavilo. Tu smo se odmorili, nakupili šljiva u
torbice i potom produžili prema Ključu. Kroz taj potpuno razrušeni gradić pro-
šli smo noću, žureći da prije zore prođemo desno od Manjače (na kojoj je bilo
dosta četnika) i izađemo na Dragnić-podove i Kozila. Jedva smo čekali da stig-
nemo do svojih sela, jer dugo nismo znali šta je s našim porodicama. Ubrzo smo
otišli u čete, kako nam je na rastanku i rečeno.

Omladinci iz Janja uspješno su savladali to teško putovanje, kao i program
kursa. Većini su poslije izvjesnog vremena povjerene starješinske dužnosti u
borbenim jedinicama. Napredovali su od desetara do komandira i komesara
četa, a neki i do rukovodilaca u bataljonima. Postali su članovi SKOJ-a i KPJ.
Mnogi od njih su dali svoje živote na bojištima širom Jugoslavije.

Marko Peno

FORMIRANJE AKTIVA SKOJ-a SELA ČIFLUK I NJEGOVA AKTIVNOST U POČETNOM PERIODU

Jednog zimskog dana 1942. godine aktivista Sreskog komiteta SKOJ-a za srez Jajce drug Hazim Eminefendić pozvao je osam omladinaca iz sela Čifluk da do osam časova izjutra dođu u kuću Tode Grahovca na sastanak. Pošto nismo imali časovnike, stigli smo sa zakašnjenjem. Ušli smo u malu sobicu ratne bajte i posjedali ujedan ugao pored prozora, koji je umjesto stakla bio zastrt vojničkim ćebetom, što su ga naši borci bili oteli od ustaša na Otomalju više Jezera. U sobici je usljed toga bilo mračno, ali toplo. S nama je ušao jedan nama dotad nepoznat mladić u vojničkom odijelu, s puškom, koji je sjeo pored nas. Po njegovom licu mogli smo zaključiti daje zadovoljan što su došli svi oni omladinci koji su pozvani na sastanak. Na početku razgovora reče nam da mu je ime Hazim, te daje kao omladinski aktivista Sreskog komiteta SKOJ-a došao da formira organizaciju USAOJ-a i SKOJ-a u našem selu. Zatim nam je rekao daje preko povjerljivih ljudi iz našeg sela saznao da smo mi poštteni, ugledni i u većini pismeni omladinci i da se kao takvi možemo prihvatiti rada i rukovođenja omladinom i u organizaciji SKOJ-a, što se treba formirati od nas omladinaca koji smo radi toga i bili pozvani na ovaj sastanak. Zatim je, u malo dužem izlaganju, iznio cijele NOB-a, objasnio kraticu SKOJ-a, nama dotad nepoznatu riječ, šta znači petokraka zvijezda sa srpom i čekićom, važnost čuvanja tajnosti rada organizacije i držanje pred neprijateljem u slučaju otkrivanja. Posebno je govorio o značaju bratstva i jedinstva, potrebi da se pomaže našoj NOV od strane omladine - počev od materijalne i druge pomoći do stupanja u vojne jedinice, svakodnevno djelovanje među omladinom itd. Najzad nam je saopštio da smo primljeni u članstvo SKOJ-a i čestitao svakom omladincu pojedinačno. Odmah je održan prvi sastanak aktiva SKOJ-a, na kojem je izabran sekretar aktiva i predstavnik za vezu sa Opštinskim komitetom SKOJ-a u selu i data zaduženja po sektorima (politički rad, organizacioni rad, kulturno-zabavni rad, snabdijevanje, obavještajni rad i drugo). Odboru USAOJ-a dat je zadatak da okupi omladinu u selu radi njenog uključivanja u razne forme omladinskog rada.

Nakon kraćeg vremena svi članovi aktiva SKOJ-a koji su primljeni na prvom sastanku pozvani su na jedan skojevski seminar u Pljevu, kojem je prisustvovala većina članova SKOJ-a sa područja Janja i Pljeve. Seminar je trajao nekoliko dana u jednoj zgradi pored crkve u selu Brđani. Teme koje su izlagali članovi Sreskog i Okružnog komiteta SKOJ-a imale su više karakter instrukcija za rad aktiva i članova SKOJ-a. Ovaj seminar održan je na početku četvrte neprijateljske ofanzive, pa su i u tom pogledu dati sasvim određeni podaci.

Seminar je bio veoma koristan i pozitivno se odrazio na rad naših skojevskih i omladinskih organizacija na terenu. Uz svesrdnu i čestu pomoć članova Sreskog komiteta: Eminefendić Hazima, Mitrić Svetka, Salom Zlate i još nekih, naš aktiv SKOJ-a kroz organizaciju USAOJ-a, ispoljio je veoma zapaženu aktivnost, izvršavajući sve zadatke koji su mu postavljeni. Aktiv SKOJ-a i Odbor USAOJ-a su postali nosioci okupljanja i organizovanog rada među omladinom, iz koje su izrastali novi aktivisti i borci koji su odlazili u operativne jedinice.

Pošto je bio zimski period (bez poljoprivrednih radova) mogli smo češće održavati sastanke aktiva SKOJ-a i konferencije, na koje su, pored omladinaca i omladinki, dolazili i gotovo svi stariji ljudi i žene koji su se interesovali za vijesti sa frontova naše NOV i Crvene armije. Ovi sastanci su u stvari bila noćna sijela na kojima se konferisalo o svemu i svačemu sve do iza ponoći. Pošto nije bilo ni petroleja a niti karbida, prostorija u kojoj se održavao sastanak osvijetljavana je bakljom luća, koji je jedan omladinac držao u ruci u uglu sobe. Cim bi izgorjela jedna baklja, odmah se palila druga. Nekada smo držali sastanke sjedeći oko ognjišta uz razbuktalu vatru. Baš u to vrijeme naše jedinice u zapadnoj i centralnoj Bosni postigle su krupne pobjede, a Crvena armija porazila je hitlerovske armije kod Staljingrada, što je na narod ohrabrujuće djelovalo. Čitanjem radio-vijesti i sličnih materijala, koje smo redovno dobivali od opštinskih i sreskih rukovodstava, uspjeli smo stalnim radom uvjeriti narod, a posebno omladinu, u snagu NOV, predvođene KPJ i drugom Titom. Više nije bilo sumnje u našu konačnu pobjedu nad okupatorom i domaćim izdajnicima - ustašama i četnicima. Kao po pravilu, na konferencijama su se pojavile borbene pjesme ispjevane u vatri oružane borbe od strane boraca i omladine. Razumije se da se nikada nije mogla mimoći pjesma o Šolaji, koji je ponikao iz naše sredine. Ne možemo a da se ne prisjetimo samo nekih od njih: »Omladino zemlje ove, zbijajmo se u redove, zbijajmo se drug do druga, ova borba biće duga«; »Bregovi se naši tresu, to je borba na Kupresu« i druge.

Naša aktivnost, kao i aktivnost NOO i drugih organizacija unosila je u naš život nešto novo do tad nepoznato. Omladina i narod sve su se više oslobađali učmalosti, zatvorenosti. Organizovana je borba protiv gladi, epidemije tifusa itd. U očima starijeg svijeta stalno je bila prisutna tuga za izgubljenim sinovima, braćom i sestrama, koje su uništili okupatori i ustaše. U toj tuzi sve je više prodiralo i hrabrilo saznanje da te žrtve neće biti uzaludne.

S pravom možemo kazati daje skojevska organizacija na ovim poslovima u selu odigrala najznačajniju ulogu. Radilo se danonoćno. Skojevski sastanci održavani su vrlo često, jer je novonastala situacija u vezi sa otpočinjanjem Četvrte neprijateljske ofanzive to zahtijevala. Radi čuvanja tajnosti, sastanke aktiva SKOJ-a smo neki put održavali uz stogove sijena i na otvorenom prostoru. Pored toga, valjalo je izvršavati i radne obaveze kod kuće, koje nisu bile male, ali zbog rada u SKOJ-u i među omladinom nismo uvijek stizali da ih izvršavamo. Pravdali smo se roditeljima da moramo izvršavati vojna naređenja. Na to bi nam oni odgovorili da se i kod kuće i te kako radi za vojsku, koju narod snabdijeva hranom i drugim potrebama.

U početku je bilo poteškoća i oko okupljanja ženske omladine zbog zastarjelih shvatanja roditelja, ali taj proces oslobađanja od prošlosti odvijao se na jedan revolucionaran način. Omladinke su se dosta brzo uključile u razne omladinske aktivnosti, stekavši u nas omladince povjerenje, jer smo se prema njima odnosili onako kako to priliči skojevcima. Kratko rečeno, SKOJ nas je toliko brzo izgradio da smo u odnosu na godine starosti bili prevazišli sebe.

Shvativši borbu protiv sektaštva, smjelo smo primili nove članove u SKOJ iz redova ženske omladine. I pored toga što smo trebali biti oprezni, u roku od

mjesec dana primili smo u organizaciju četiri omladinca. Učestvovali smo s omladinom u svim akcijama koje su organizovane u to vrijeme: na sječi drva za vojno-pozadinske jedinice, zarušavanju cesta na relaciji Jezero - Sipovo u cilju sprečavanja prolaska neprijateljskih oklopnih jedinica iz pravca Jajca i Mrkonjić-Grada, u proljetnoj sjetvi, prikupljanju ljetine, smještaju jedinica koje su bile na prolazu itd. Jedna od naših značajnih aktivnosti bila je pripremanje skojevaca i omladine za odlazak u operativne jedinice NOV, a naročito u novoformiranu Sedmu krajišku NOU brigadu. Iz našeg sela skojevci se javljaju dobrovoljno u vojne jedinice. U roku od dvadeset dana u ovu Brigadu stupilo je šest omladinaca. I pored insistiranja rukovodstva da skojevci treba da ostanu na terenu, niko ih nije mogao odvratiti da ne idu u jedinice. Tako su skojevci Milan Duvnjak i Milan Jandrić s nepunih 16 godina stupili u Sedmu krajišku brigadu i s njom prošli Neretvu i Sutjesku. Milan Duvnjak, divan omladinac i drug poginuo je u borbama na Sutjesci. I ostali članovi SKOJ-a prvenci časno su izvršavali svoje uloge koje su im Partija i SKOJ u toku NOB-a određivali. Pet ih je stupilo u jedinice NOV, jedan od njih je poginuo, a jedan teže ranjen. Dvojica su do kraja rata postali politički delegati voda, a jedan komandir odjeljenja. Sa zadovoljstvom i ponosom možemo kazati da je aktiv SKOJ-a i omladina Čifluka časno i pošteno ispunila svoj dug Partiji i narodu.

Makso Lončar

KAKO SAM POSTAO ČLAN SKOJ-a

Početkom 1942. godine moja porodica se preselila sa Gorice u Volare. Gorica je početkom septembra 1942. godine sva bila spaljena od strane ustaša. Kada smo se iz zbjega povratili na zgarišta svojih kuća, morali smo praviti bajte i nastrešnice na zidinama kuća, gdje smo nastavili mukotrpan život. Često smo u izgrađenim bajtama i zidinama stanovali skupa sa ono malo stoke što je ostalo poslije ustaške pljačke. Zima je bila veoma oštra, ali se nekako i ona preturila preko glave.

Bio sam dječak od 12 godina. Ne znam ni sam koliko smo puta poslije paljevine do odlaska u Volare morali bježati zbog opasnosti od ustaša. Oni su nam bili utjerali strah u kosti, te smo bježali duboko u šumu, čim bi se čula kakva pucnjava prema našem selu. Nema šta, dojadilo nam svima skupa. Gotovo sve sposobno za nošenje oružja otišlo je u naše jedinice. Na koncu, donesemo odluku i mi se preselimo u Volare, koji, iz meni nepoznatih razloga, nisu bili popaljeni.

Čini mi se daje bila prva polovina 1942. godine. Tada je došao u Volare Ilić Dušan, rodom iz sela Pribeljaca. Imao je zadatak da ovdje formira SKOJ. O toj organizaciji, odnosno akciji Dušanovoj doznao sam kada su me pitali da li želim da budem član ove naše omladinske organizacije. Naime, on se bio prethodno obratio Mitru Lončaru i Milanu Ružičiću da mu oni kao istaknuti borci naših jedinica i poznavaoći prilika u ovom selu preporuče one omladinke i omladinke iz ovog sela koji žele i imaju uslove da postanu članovi SKOJ-a. Pored mene, tu su još bili: Jovanka Nišić, Stevo Nišić, Ljubo Nerac i Danica Peljić. Sve pomenute predložili su za prijem u SKOJ.

Dušan nas je upoznao sa karakterom i zadacima SKOJ-a. Moram priznati da sam ovu organizaciju i njene zadatke do tada vrlo malo poznavao. Nešto sam o tome samo načuo, ali mi je sve to bilo nejasno i potpuno maglovito. Divio sam se našim borcima, njihovim uspjesima, vojničkom životu i slozi koja je među njima vladala. Dolazili smo u dodir sa političkim komesarom čete, ali o ovoj organizaciji se do tada gotovo ništa nije govorilo niti preduzimalo da se ona stvori. Zato smo sa oduševljenjem pristali da postanemo njeni članovi. Za Komunističku partiju smo čuli još u početku ustanka, iako nam nije bilo potpuno jasno šta je ona, kakvi su njeni ciljevi i zadaci. Znali smo svi daje ona pvela naše narode u borbu protiv okupatora i ustaša, i to je bilo dovoljno da je svi zavolimo i cijenimo. Zato smo posebno bili zadovoljni i počašćeni kada smo od Dušana tada čuli da je skojevska organizacija nepresušno vrelo Komunističke partije. Još nam je on puno štošta govorio, ali se svega ne sjećam, iako sam ja tada kao i moji drugovi i drugarice, gutali svaku njegovu riječ.

Nešto kasnije smo ponovo bili pozvani u kuću Peljića u Volarima. Pored Dušana Ilića, tu je bio i Mitar Lončar. Pored nas, kandidata za SKOJ, tu se nalazio i omladinac Borko Prnjić iz istog sela, koji se 1943. godine odmetnuo u četnike. Glavni cilj sastanka je bio biranje sekretara naše organizacije. Oni su tu došli sa prijedlogom da to bude Prnjić, što smo, naravno, svi i prihvatili. Za njegovog zamjenika izabrali smo Nišić Jovanku. Čitav ovaj izbor je išao glatko i bez primjedaba.

Odmah poslije formiranja naše organizacije pristupili smo izradi nekakvog našeg plana rada. Prvi zadatak nam je bio organizovanje analfabetskih tečajeva. Odredili smo tri kuće u raznim krajevima ovog prostranog sela u kojima će se održavati tečajevi za nepismene. Tako je jedna kuća bila u Volarima, druga u Zastinju, a treća u Krčevinama. Ujedno smo slijedećih dana proširili organizaciju primivši nove članove. Bilo je nevjerovatno kako smo brzo stvorili i omasovili našu organizaciju. Tome je, neosporno, doprinijela i povoljna situacija. Naime, na naš teren je stigao Vrhovni štab NOP i OVJ i proleter iz Srbije i Crne Gore.

Iz naše organizacije su kasnije stalno odlazili u jedinice omladinci. Iako sa oskudnim sredstvima u svakom pogledu, mi smo marljivo učili. Naši »učitelji« su bili pismeniji drugovi iz sela, koji su imali sreću da prije rata svrše osnovnu školu. Zauzimanjem Mrkonjić-Grada, a kasnije i Jajca, snabdjeli smo se, svak na svoj način, papirom, olovkama i drugim potrepštinama. Sve je to bilo vrlo skromno i nedovoljno, ali željezna volja za učenjem sve je savladala. Mi smo u toku 1942. godine služili kao kuriri, osmatrači, pratioci komore i karavana i si. Rjeđe smo učestvovali u radnim akcijama. Ovaj vid naše aktivnosti doći će do izražaja tek iduće, tj. 1943. godine. No, glavni zadatak naše organizacije u toj godini bio je borba protiv nepismenosti i pripremanje i slanje omladinaca u naše jedinice.

Poslije četvrte neprijateljske ofanzive na našem terenu nastala je teška situacija. Naša 9. krajiška brigada, koja nas je štitila od neprijatelja sve do konca maja, otišla je preko Vrbasa. Pojavile su se grupice četnika na čelu sa Mršićem Jovicom. On je u početku bio sa našim partizanima, ali se kasnije demoralisao i napustio borbu. Sa svojom grupom četnika stavio se u službu ustaša. Zato smo ih svi, a naročito mi skojevci, mrzili i prezirali. Koristeći odsustvo naših jedinica, oni su počeli da maltretiraju pojedine odbornike, nas omladince, članove SKOJ-a, pa čak i pojedine ljude čiji su sinovi ili braća bili u našim jedinicama. Oni su uporno širili glasine kako je naša partizanska vojska u Crnoj Gori razbijena i uništena. Istina, malo je ko vjerovao u to. Osim rijetkih pojedinaca, svi smo znali da su to samo najobičnije laži i izmišljotine, što se kasnije i pokazalo.

Ovim glasinama kao i prijetnjama i maltretiranjima od strane četnika podlegao je naš sekretar Prnjić i napustio našu organizaciju. Ni danas mi nije jasno što je na njega utjecalo da tako nešto uradi. Mora da su mu zaprijetili četnici i neki rođaci. No, bilo kako bilo, mi smo ostali bez svoga sekretara. Za nas je to predstavljalo veliko iznenađenje, ali ne i demoralizaciju. Mi smo se brzo snašli. Sami smo sazvali sastanak, i na mjesto Prnjića, za sekretara naše organizacije izabrali smo Jovanku Nišić.

Kada je Dušan Ilić doznao za ovaj slučaj, došao je u naše selo veoma ljut. Odmah nas je sve sazvaao u namjeri da izaberemo drugog sekretara i da razmotrimo naš rad. No, kada smo mu rekli da smo mi već održali sastanak i izabrali Jovanku za sekretara, on je bio veoma zadovoljan. Uputio nam je nekoliko riječi pohvale i ohrabrenja. Skrenuta nam je pažnja na budnost i konspirativnost zbog četničkog djelovanja i rovarjenja, pa i maltretiranja. Konstatovano je da se oni neće zaustaviti samo na tome, jer su u kontaktu i saradnji sa ustašama.

Stanko Rakita

GRBAVIČKI MOMCI

Toga su ljeta snagom momačkom
Kosili travu na polju Grbavičkom
A odmah poslije kosidbe otišli u rat
Da umjesto trave
Kose fašističke glave.

Rodbina ih isprati preko kamenjara
Između gustih četinara...

Otišli su,
Borili se,
Zaljubljeni u život,
Vjerni rodnom Visu,
Otišli su,
A vratili se nisu.

Sloboda je stigla poslije bitaka,
A njih nema
Da zagrme rodna sela na visu,
Da zaigraju kolo Janjsko,
Da srce daruju djevojkama,
Koje su ih čekale
Vjerno
I smjerno.

Oni su pali
I ostali
Na poprištima rodne grude
I premladi i izrasli
u ljude
I nadljude:
Božo,
Milenko,
Gojko,
Mirko,
Stojan,
Mihajlo,

Savo,
Ilija,
Vidoje
I tri Milana
Ko tri jablana.

Grbavica ih ljudski voli,
Oni po njoj nevidno hode,
Oni su dragi dio slobode.

Otišli su,
Borili se,
Zaljubljeni u život,
Vjerni rodnom Visu,
Živi su,
A vratili se nisu.

Milka Bursać-Marijanac

AKTIVNOST ŽENA NA OSLOBOĐENOJ TERITORIJI JANJA I PLJEVE

Za potpuno i pravilno shvatanje učešća žena iz Janja i Pljeve u narodnooslobodilačkom pokretu, posebno u oružanoj borbi neophodno je znati uslove u kojima su one živjele u predratnom periodu. Prvenstveno treba imati u vidu konzervativna shvatanja o položaju žene uopšte, nepismenost, preopterećenost djecom, porodicom, obradom zemlje i slično. Sve to doprinosilo je njenoj potpunoj neobaviještenosti i potčinjenosti. Gotovo nije ni razmišljala o svom položaju u društvu i porodici, o pravu glasa i ravnopravnosti s muškarcem. Mnogo toga je čak bilo daleko od njenih skromnih saznanja.

Žena je bila prvenstveno okupirana materinstvom. Nije znala za planiranje porodice ni za prekid trudnoće. Vladalo je mišljenje da bi bio najveći grijeh sprečavati rađanje - »božju volju«. Trudnica je živjela u neizvjesnosti, strahovala hoće li donijeti na svijet živo dijete i kako će ga kasnije podići. Borila se protiv prirodnih sila kako je znala i umjela, što je posebno otežavala velika smrtnost novorođenčadi i male djece. Važno je bilo imati puno djece, naročito sinova, bez obzira na materijalne mogućnosti i položaj porodice.

U to vrijeme, naročito na području Janja, žena nije znala za medicinu. Sanitetsko osoblje dolazilo je samo radi vakcinacije djece u prvoj godini života. Taj vid obavezne preventive organizovan je svake godine u zgradama osnovnih škola. Trudnica nije znala ni za poštedu od teških fizičkih poslova u kući i na polju. Nije bilo ništa neobično ako se žena porodi radeći na njivi ili livadi. Porodaji su obavljani bez ikakve stručne pomoći. To je bio posao pojedinih žena, samozvanih seoskih babica.

Cim bi nastupila sezona poljoprivrednih radova (okopavanje kukuruza, sakupljanje sijena, žetva, vađenje krumpira i si.), majka je, najčešće rano ujutro, stavljala na leđa kolijevku sa tek novorođenim djetetom i odlazila da radi sve do' pada mraka.

Od ranog proljeća do kasne jeseni, sve dok se i posljednji plodovi ne unesu u ambare i druga spremišta za zimnicu, izlazak sunca nije smio zateći u postelji ženu ili poodraslu djevojku. Smatrano je velikom sramotom ako neka od njih ne bi na vrijeme pomuzla krave, ovce i koze, iako su torovi, naročito u Janju, bili dosta udaljeni od kuća (muža je obavljana naveče i ujutru). Žena ili djevojka zadužena za taj posao tovarila je na leđa drvenu bukaru za mlijeko i obavezno ponijela ručni rad, bez obzira na mrak, blato, kamenjare i druge prepreke na putu. Obično bi naveče nosila preslicu ili kolo za prepredanje, a ujutru pletivo. Jer, trebalo je i vrijeme putovanja, čak i pod teretom, iskoristiti za rad.

Narodna nošnja rađena je u tom kraju isključivo rukama žena. One su, dakle, bile prinuđene da proizvode svu odjeću i razne kućne potrepštine. Mašina za

šivanje ili pređenje bila je rijetkost. Tu »privilegiju« imale su uglavnom žene učitelja, lugara, popova i opštinskih činovnika. Proizvodnja lana, konoplje i vune - sirovina od kojih su izrađivani odjevni predmeti i posteljina, zahtijevala je dosta vremena i truda, posebno ako se ima u vidu da su za taj rad preostajale samo duge zimske noći. Naime, trebalo je sve to obaviti do ranog proljeća kako bi se žene uključile već u prve poljske radove.

Mada je žena bila glavni nosilac mnogih poslova koji su bitni za opstanak porodice, ona često nije smjela svoga muža da zove imenom ili da razgovara s njim u prisustvu ukućana (naročito u prvim godinama braka). To je smatrano sramotom. Za prisnije razgovore udvoje preostajalo im je vrijeme kad su sami. Prilikom komuniciranja između supružnika najčešće su se čule zamjenice ON i ONA, dozivanje »EJ, TI!« i slično.

Zbog takvih konzervativnih odnosa u porodici, žena je bila onemogućena da zna bilo šta o društvenom životu i politici. Položaj pokornosti ženske djece, kasnije udatih žena, najbolje je odgovarao muškarcima, naročito domaćinima često velikih porodičnih zadruga.

Kad su ženska djeca obuhvaćena osnovnim školovanjem (u Janju tek 30-tih godina, i to pretežno iz imućnijih porodica), mnogi roditelji su se usprotivili i nisu poštovali propise i upozorenja prosvjetnih organa. Zato je većina ženske djece ostajala potpuno nepismena. Pored ostalog, vladalo je shvatanje roditelja, naročito majki, da djevojčice koje pođu u školu neće kasnije znati ništa da rade. Zbog toga su svojim kćerima u torbe sa knjigama stavljale gotovo uvijek neki ručni rad. Djevojčice su tako bile primoravane da se za vrijeme odmora, čak i usput, izdvajaju od svojih drugova. Zapravo, dok su se dječaci igrali, one su obično nešto plele, vezle ili heklale.

S obzirom na takve uslove u predratnom periodu, uspjeh naše borbe na janjsko-pljevskom ustaničkom području ogleda se i u tome što su žene izborile svoja prava bez ikakvih formalnosti i zakona. One nikoga nisu pitale imaju li pravo da brane svoju djecu i ognjišta. Nakon okupacije zemlje i dizanja narodnog ustanka, otpočela su zvjerstva okupatora i ustaša nad nedužnim stanovništvom. Već 1941. godine iz Janja i Pljeve poginulo je 268 žena i 563 djece. Žene su već prvih dana ustanka preuzele većinu obaveza muškaraca. Bez njihovog rada i pregalaštva borba se u tim uslovima ne bi mogla ni zamisliti.

Iako žene u početku ustanka nisu »nosile pušku u ruci«, na njihova leđa svalio se najveći dio porodičnog tereta u potpuno razrušenim i spaljenim domovima - bez hrane, odjeće i drugih najosnovnijih sredstava za održavanje golog života. Osim svojih ustaljenih obaveza - kao majke i domaćice, žene su morale da preuzmu brigu o uslovima smještaja i ishrane ustaničkih jedinica. Njih su prvi odbori narodne vlasti masovno angažovali u akcijama podizanja novih skrovišta na seoskim zgarištima. Ne treba zaboraviti prave podvige mnogih žena iz svih naših ustaničkih sela, koje su prve potekle u komore, organizovane od strane narodne vlasti i ustaničkih jedinica poslije zauzimanja Šipova, Jezera, Mrkonjić-Grada, Jajca i drugih naselja. Trebalo je pribavljati najosnovnija borbena sredstva i živežne namirnice za stanovništvo i ustaničke jedinice. Mada su neke od njih prvi put odlazile iz svog sela, žene se uopšte nisu ustručavale da sa svojim konjima odu gdje je potrebno. Obično su u komore pozivane žene koje nisu imale malu djecu. Nije teško shvatiti kako su se one osjećale u jesenjim i zimskim noćima golih koljena i bez donjeg veša, ostajući na putu i po nekoliko dana.

Osim njihovog tako masovnog učešća u pomaganju narodnooslobodilačke borbe, oko 40 žena i djevojaka dobrovoljno je stupilo u naše borbene jedinice. Bile su na raznim dužnostima: borci-bolničarke, referenti saniteta u četama i bataljonima, rukovodioci SKOJ-a... neke od njih su poginule, a mnoge poslije ranjavanja ostale ratni vojni invalidi.

Razvoj vojne i političke situacije zahtijevao je organizovan rad velikog broja žena. Zato su u drugoj polovini 1942. godine stvoreni na oslobođenoj teritoriji prvi seoski odbori Antifašističkog fronta žena (AFŽ).

Novembra 1942. godine, odlukom Sreskog komiteta KPJ Jajce, formiranje Inicijativni odbor AFŽ za naš srez. U taj odbor predložene su Milica Šunkić, Rosa Marijanac, Mileva Ilić, Rosa Lekić i Rista Tešić.

Taj sreski inicijativni odbor održao je prvu sjednicu 25. novembra 1942. godine u Mujdžićima. Na tom skupu usvojeni su sljedeći zaključci i odluke:

- formirati opštinske organizacije AFŽ u opštinama: Grbavica, Babići, Strojice, Pljeva i Lisina;

- pripremiti i zakazati konferenciju žena sreza na kojoj treba demokratski izabrati Sreski odbor AFŽ;

- za delegata Prve konferencije AFŽ Jugoslavije, zakazane za decembar u Bosanskom Petrovcu, predložiti Rosu Marijanac, omladinku iz Strojica.

Dobro se sjećam koliko je Rosa u tim trenucima bila srećna što će jedina s naše oslobođene teritorije učestvovati na Prvoj konferenciji žena Jugoslavije, ali istovremeno i nezadovoljna zbog toga što mora da radi u organizaciji žena (tada nije imala ni punih 20 godina). No, kao sekretar skojevske organizacije u strojičkoj opštini, Rosa je tih dana primljena u KPJ. Aktivnost među ženama shvatila je kao zadatak Partije, vrlo odgovorno i savjesno. Radila je uspješno kao predsjednica Sreskog odbora AFŽ i obavljala niz drugih dužnosti u okviru narodne vlasti i društveno-političkih organizacija na oslobođenoj teritoriji.

Neposredno poslije Prve konferencije AFŽ Jugoslavije u Bosanskom Petrovcu, Inicijativni odbor sprovodio je zaključke sa svoje prve sjednice o formiranju opštinskih odbora u Janju i Pljevi. Počev od decembra 1942. godine do početka četvrte neprijateljske ofanzive, formirani su odbori u svih pet opština. U njegov sastav izabrane su: Rista Tešić, Anica Mitrić, Vida Jandrić, Sava Jokić, Rosa Nišić (Grbavica); Mileva Ilić, Gospava Pandžić, Ljubica Rakita, Cvita Jovišević, Mira Just (učiteljica), Joka Obradović, Anka Milić (Babići); Vuka Marijanac, Mira Jandrić, Boja Poletanović, Savka Popović, Stana i Petra Milovac (Strojice); Rosa Lekić, Savka Šejtan, Jela Vranić i Mileva Jakšić (Pljeva); Zora Došen (povučena iz jedinice), Ikonija Bajić, Mileva Rajak i Gospava Tegeltija (Lisina).

Članice opštinskih odbora bile su ujedno predsjednice odbora u svojim selima, gdje su izabrane na demokratski način. Gotovo istovremeno sprovedeni su izbori za opštinske i seoske odbore AFŽ (u 32 sela). Izuzetak je bila opština Grbavica, u kojoj su seoski odbori nastali još početkom jeseni. Žene su već uveliko organizovale razne akcije, prvenstveno prikupljanje pomoći za NOV i POJ.

Februara 1943. godine održana je Prva sreska konferencija AFŽ u mujdžičkoj osnovnoj školi. Na toj konferenciji izabran je Sreski odbor u sljedećem sastavu: Rosa Marijanac, predsjednik, Milica Šunkić (sekretar), Rista Tešić, Zorka Šolaja, Zora Došen, Savka Popara, Anka Milić, Vujka Marijanac, Mileva Ilić, Rosa Lekić, Ikonija Bajić, Cvita Jovišević i Gospava Pandžić.

Osnovni zadaci tog odbora, izabranog na demokratski način, bili su: učvršćivanje postojećih opštinskih i seoskih odbora; dalje okupljanje što većeg broja žena na oslobođenoj teritoriji, naročito u selima gdje odbori AFŽ još nisu bili formirani; razvijanje takmičenja između opštinskih i seoskih organizacija u prikupljanju hrane, odjeće i obuće za ranjenike (bolnica se te zime nalazila u selu Vaganu). Ostvarivanje tih zadataka odvijalo se veoma uspješno iako su objektivne mogućnosti bile minimalne.

Neprijatelj je u jesen 1942. spalio i porušio do temelja sve što je ostalo prije godinu dana i novopodignuto. No, bez obzira na teškoće, žene su se te zime masovno okupljale i dogovarale o akcijama. Po selima su organizovana takmičenja

0 pripremanju sredstava za vojsku - pletenje čarapa, rukavica, džempera i si. Organizovane su i akcije na izgradnji najnužnijih stambenih objekata porodicama čiji su hranioči poginuli u jedinicama NOV i POJ, a i drugim koje su bile najviše ugrožene. Veliki podsticaj davale su nam sve češće informacije o takmičenjima žena na ostalim oslobođenim područjima.

Opštinski i seoski odbori AFŽ, zajedno sa rukovodstvima SKOJ-a i USAOJ-a, učestvovali su vrlo aktivno i u organizovanju analfabetskih tečajeva. Pismenost je bila jedan od osnovnih uslova za rad u odborima narodne vlasti i forumima političkih organizacija, a posebno za prijem u SKOJ i KPJ. Te zime, krajem 1942. i početkom 1943. godine, opismenjen je znatan broj žena i djevojaka. One su kasnije sve do kraja rata bile aktivistkinje NOP-a.

Angažovanju velikog broja žena sa tog područja znatno su doprinosile pojedine drugarice koje su dolazile na oslobođenu teritoriju u sastavu proleterskih jedinica ili kao partijski aktivisti iz okupiranih mjesta. One su bile prvi i pravi uzori ravnopravnosti žena sa muškarcima u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Sjećam se da su sestre Zlata i Ruta Salom došle iz Jajca na našu slobodnu teritoriju već početkom 1942. godine. Zlata je bila jedan od organizatora prvih skojevskih i omladinskih aktiva i rukovodstva u Janju, Pljevi i na području Kupresa, a znatno je doprinijela i uspješnom radu odbora AFŽ u opštini Grbavica.

Dobro se sjećam i Milice Šunkić, jedne od drugarica koje su najduže uspješno radile na našoj slobodnoj teritoriji. Kao član Sreskog komiteta KPJ Jajce, ona je uživala veliku popularnost i ugled među ženama. Najviše je bila angažovana u organizacijama AFŽ. Gdje god je došla radi pokretanja neke akcije ili održavanja konferencije, nije se moglo desiti da ne uspije. Odazivale su se i žene koje ranije nisu dolazile na bilo kakve skupove te vrste. Milica se brzo proćula po svojoj neposrednosti, odlučnosti i sposobnosti izražavanja. Jednostavno je privlačila žene i usmjeravala ih na aktivnosti.

Uspješnom radu partijskih, skojevskih i drugih rukovodstava znatno su doprinosile i drugarice koje su dolazile iz pojedinih operativnih jedinica NOV i POJ. Njihova već bogata iskustva u političkom djelovanju bila su veoma značajna za organizovanje i aktiviranje omladine i žena. Prema mojem sjećanju, to su bile: Dina Vrbica, Nevenka Dadasević, Vera Crvenčanin, Zorica Milosavljević, Zora Nikolić, Zora Došen, Judita Alargić, Mira Just, Desa Mirković i još neke. Tako je, na primjer, Crnogorka Dina Vrbica izdvojena iz svoje proleterske jedinice i zadržana na našem području kao partijski radnik (ubili su je četnici poslije pete neprijateljske ofanzive).

Krajem septembra i početkom oktobra 1942. godine iz Jajca su došle Katica Agust, Nevenka Radivojša i njene tri kćerke (najstarija je bila Obrenka), Danica Andukić, Anka Lacić, Safeta i Hatidža Sinanović i druge. Među te drugarice spada i Ankica Milić, koja je pobjegla iz Cipuljića. Ona je izvjesno vrijeme radila u organizaciji AFŽ babičke opštine, a potom je postavljena na dužnot referenta saniteta u Janjskom odredu.

Osnovni problem u aktiviranju žena bio je još uvijek konzervativan stav muškaraca. Mnogi od njih nisu dozvoljavali da se njihove žene svestrano angažuju u nekom od novoformiranih odbora ili uključe u neku značajniju akciju. Osim toga, žene su najčešće živjele u velikim kućnim zadrugama pa je trebalo ispunjavati ustaljene obaveze -zadovoljavati zahtjevima svekrve i svekra, hraniti i odijevati veliki broj djece, obavljati poljoprivredne poslove i slično.

Mnoge naše aktivistkinje, naročito u selima Janja i Pljeve, koja se nalaze blizu planina i šuma, bile su izložene opasnostima od četničkih bandi. Žene nisu mogle kao muškarci ostavljati kuću i djecu da bi se sklonile na bezbjednije mjesto. Cesto su bile prisiljene da noću ostaju nezaštićene u svojim domovima, na

milost i nemilost izdajnicima. To je, svakako, bio jedan od bitnih razloga neorganizovanosti znatnog broja žena u tim selima. Četnici su otvoreno prijetili najaktivnijim partizanskim porodicama, maltretirali ih noćnim posjetama i si. Na žalost, to im nije bilo dovoljno. Nakon završetka rata i potpunog oslobođenja naše zemlje, kad im je konačno bilo jasno da su propale sve njihove želje, čak i da nemaju nikakvih izgleda za opstanak, ubili su na zvjerski način dvije najbolje aktivistkinje - Cvitu Jovišević iz Podobzira i Boju Poletanović iz Vagana. One su im se posebno zamjerile zbog svoje odlučnosti, izvanredne aktivnosti i privrženosti narodnooslobodilačkom pokretu.

Cvita je bila član prvog Sreskog odbora AFŽ, jedna od najaktivnijih žena u babičkoj opštini, među prvim ženama odbornicama u selu, opštini i srezu. Dva njena sina borila su se u sastavu Bataljona »Pelagić«, a muž Trivun biran je u narodnooslobodilački odbor opštine i sreza već od prvih dana njihovog postojanja.

Boja je takođe bila jedna od prvih odbornica AFŽ u svom selu i opštini. Pošto nije imala djece, potpuno se posvetila aktivnostima u NOP-u i stavila na raspolaganje narodnoj vlasti svu svoju imovinu koja je mogla korisno poslužiti borcima i narodu. Njen muž je podlegao ranama koje je zadobio već u prvim borbama na Kozilima 1941. godine.

Cvita i Boja bile su već u petoj deceniji života. Međutim, cijeneći prema rezultatima njihovog rada, godine starosti uopšte nisu bile važne. Čak su uspjele da se u tim teškim okolnostima i opismene.

Njima su bile slične i mnoge druge naše aktivistkinje. Neke su sa djecom i starcima živjele na zgarištima, u bajtama izgrađenim na brzinu ili u košarama, jedva sastavljajući kraj s krajem, ali su uspijevale da istovremeno budu aktivne u NOP-u. Sjećam se daje Stana Milovac, član Opštinskog odbora AFŽ Strojice, iz svog spaljenog sela Lipovače otišla u Bujadnicu (kod Vranića kuća) sa petoro nejake djece. Tu je u jednoj kući bila smještena čitava porodična zadruga Stojana Milovca od oko 30 članova. Četnici su uporno tražili Stanu, ali je ona, uz pomoć ukućana, uvijek uspijevala da se skloni. Noću nikada nije smjela izaći iz kuće.

Primjernu hrabrost, odlučnost i snalažljivost ispoljavala je i Joka Obradović iz Ljuše. Ona je, pored ostalog, rizikujući sopstveni život, sakrila puškomitraljez u žito pred kućom i nije ga predala ustašama bez obzira na njihovo drsko ponašanje, pretrase i maltretiranja. Joka je taj puškomitraljez ubrzo predala našim borcima. Nešto ranije ustaše su na zvjerski način ubile njenog muža Svetka, komandira Ljušanske čete.

Nezaboravno je i požrtvovanje Lucije Popržen, iz Vukova Dola kod Bravnica, koja je 1941. i 1942. godine uspješno održavala vezu između našeg rukovodstva u Janju i ilegalne jajačke partijske organizacije. Njena uloga bila je od neprocjenjive koristi. Na žalost, ustaše su uspjele da saznaju nešto o toj aktivnosti. Lucija je odmah uhapšena, potom otjerana u logor i ubijena.

Ni mnoge druge žene nisu poklekale pred neprijateljskom propagandom i prijetnjama. Stana Marković iz Brđana, čijih se šest sinova nalazilo u jedinicama NOV i POJ (četvorica su poginula), nikad nije klonula duhom; služila je za primjer svojom hrabrošću i dostojanstvom. Naše aktiviste i borce dočekivala je u svojoj kući kao svoje rođene sinove. Anica Mitrić iz Čuklića, iako je sa dvoje nejake djece živjela u velikoj porodičnoj zadrugi, isticala se aktivnostima već od prvih dana postojanja odbora AFŽ u svom selu i opštini Grbavica. Među najaktivnije žene Janja, još od rane jeseni 1942. godine, uvrstila se i Rista Tešić. Bila je predsjednik Opštinskog odbora AFŽ Grbavica, član Sreskog odbora AFŽ, narodni odbornik u opštini i srezu, vijećnik Prvog zasjedanja ZAVNOBIH-a. Veoma dobre rezultate je postizala i Rosa Lekić, predsjednik organizacije žena u opštini Pljeva. Ona je istovremeno bila odbornik narodne vlasti u opštini i srezu, član Opštinskog komiteta KPJ Pljeva... Najkraće rečeno - svestrani aktivista narod-

nooslobodilačkog pokreta. Supruga Dušana Metlića - Zorka, koja se u toku četvrte neprijateljske ofanzive razboljela od tifusa, izgubila je na Šatoru oba maloljetna sina. Međutim, iako je ostala sama (muž joj je poginuo avgusta 1942. godine kod Kupresa), bez najosnovnijih sredstava za život, aktivno je radila u organizaciji AFŽ sve do kraja rata.

Osim već pomenutih drugarica, u opštinama na našoj oslobođenoj teritoriji isticale su se svojim radom: Radojka Vranić, skojevski rukovodilac Pljeve, Zorka i Petra Mitrić, Danica Nišić i Petra Jandrić (Grbavica); Rosa i Mileva Sakan, Jovanka Marijanac (iz Vagana); Jovanka Marijanac (iz Strojica); Jovanka Antić, Desa Marijanac, Desa Maksimović, Mirjana Gajić, Draginja Jandrić, Sava i Stoja Đukić (Strojice).

Obavljajući razne dužnosti u AFŽ i narodnoj vlasti, partijskim i drugim rukovodstvima, žene su vrlo često govorile na važnim sastancima i zborovima. Osnovni cilj bio je da naše aktivistkinje jednostavno kažu šta rade, šta su već postigle i šta ih još očekuje. Na tim raznim skupovima, zavisno od njihovog značaja istupale su Rosa i Vujka Marijanac, Rista Tešić, Gospava Pandžić, Rosa Lekić i druge. Zadaci te vrste povjeravani su dosta često i meni.

Za takvo masovno i raznovrsno angažovanje žena nije bilo dovoljno sposobnih kadrova s obzirom na mali broj pismenih seljanki u Janju i Pljevi. Zato je odlukom Sreskog komiteta KPJ Jajce organizovan tronedjeljni kurs za 20 polaznica u osnovnoj školi u Pljevi, koji je počeo da radi 15. januara 1943. godine. Rukovođenje tim kursom povjereno je Dini Vrbici, a jedan od predavača bio je i Drago Vidović, član Sreskog komiteta KPJ. Kurs su pohađale mahom mlade žene i djevojke iz svih opština Janja i Pljeve. Nova saznanja o osnovnim ciljevima naše borbe, o potrebi angažovanja svih snaga na frontu i u pozadini doprinijela su da te drugarice postanu još bolji pregaoci i aktivisti u svojim selima i odborima AFŽ.

Rosa Gavranić

ORGANIZOVANJE I AKTIVIRANJE ŽENA U OPŠTINI BABIĆI

Kad je u proljeće 1942. godine okopnio drugi snijeg, trebalo je otpočeti po-
ljoprivredne radove. No, muške radne snage nije bilo. Brinuli smo ko će
da ore, zubi, sije. Naši muževi, braća i rođaci nalazili su se odavno u Bataljonu
»Pelagić«. Mnogi su izginuli još 1941. godine u tzv. septembarskoj ofanzivi, pa
nam se zaista činilo da nema ko obaviti najvažnije proljetne radove.

Opštinski narodnooslobodilački odbori u Janju nisu tako mislili. Oni se
nisu mirili sa sudbinom, već su iznalazili mogućnosti za obavljanje radova i u
tako teškim uslovima. Rješenje je nađeno u organizovanom angažovanju raspo-
ložive ženske radne snage. Međutim, trebalo je istovremeno razbijati i patrijar-
halna shvatanja o ulozi i ponašanju žene. Svekrve nisu dale snahama, a majke
kćerkama da se udaljavaju od kuće. Većina naših žena obavljala je sve poslove
uz prisustvo ili pod neposrednom kontrolom starijih. Takvi odnosi posebno su
otežavali angažovanje žena u radnim akcijama izvan njihovih sela i zaselaka.

Partijska organizacija i narodne vlasti pobrinule su se da u naš kraj dođe
nekoliko iskusnih aktivistkinja - članova KPJ i SKOJ-a. U to vrijeme uslijedila
je i direktiva o formiranju seoskih i opštinskih odbora AFŽ. Izvršavanje tih za-
dataka u babičkoj opštini povjereno je Danici Anđukić, Anki Milić, Ruti i Zlati
Salom i Rosi Marijanac. Koliko se sjećam, tada su za prve seoske odbornice AFŽ
izabrane: Gospava Pandžić, ja, Petra i Mileva Crepulja (u Babinom Dolu i Cre-
puljama); Anica Majstorović, Mara, Ljubica i Darinka Rakita (u Raskršću); Rosa
Radovanac i Stevanija Kvirgić (u Gornjim Babićima) i Mara Jeftenić (u Donjim
Babićima-zaselak Borje). Nešto kasnije, u selima Ljuši i Podobziru izabrane su
Cvita Jovišević i Joka Obradović. Nije mi poznato koje su žene bile odbornice u
selu Pribeljcima i zaseocima Đajićima i Kičelovom Brdu.

Poslije formiranja seoskih organizacija AFŽ u opštini Babići, otpočele su
pripreme za opštinsku konferenciju. Mislim da je ta konferencija održana u je-
sen 1942. godine, u zaseoku Raskršće. Na tom skupu, poslije iscrpne diskusije
o svim bitnim pitanjima koja su prethodno istaknuta u referatu, izabran je Opš-
tinski odbor AFŽ. Dužnost predsjednice tog odbora povjerena je Gospavi
Pandžić iz Babića.

Krajem 1941. i početkom 1942. godine formirani su narodnooslobodilački
odbori u svim janjskim selima i opštinama (grbavičkoj, strojičkoj i babičkoj). Ti
organi narodne vlasti birani su na demokratski način. Pravo glasa dobili su svi
punoljetni stanovnici, uključujući i žene (prvi put u našoj istoriji). Odbori su iz-
vršavali veliki broj veoma značajnih zadataka, počev od rješavanja sporova iz-
među seljaka i sprečavanja neprijateljskih djelatnosti pa do organizovanja ob-

rade zemlje, izgradnje najnužnijih objekata za stanovanje, snabdijevanje partizanskih jedinica hranom, odjećom i si. Posebna briga vođena je o pomoći porodicama koje nisu imale članova sposobnih za obradu zemlje i druge teške poslove. To su uglavnom bila domaćinstva iz kojih su se najспособniji muškarci nalazili u partizanskim jedinicama, ali i znatan broj onih čiji su hranioći izginuli u dotadašnjim borbama ili nestali kao žrtve fašističkog terora.

Organizovano uključivanje žena u pomenute i druge radne aktivnosti imalo je neprocjenjiv značaj. Jer, one su preuzele niz poslova koje u normalnim prilikama obavljaju gotovo isključivo muškarci. Trebalo ih je samo vidjeti kako uporno i spretno oru, siju, kopaju, režu i cijepaju drva, grade stambene objekte.

Mi smo i ranije složno živjeli, ali su nas te ratne nedaće još više zbližile. Nekako smo se srodili, pa se činilo daje čitavo selo ili zaselak jedna porodica. Često smo dijelili sve što smo imali, primali jedni druge u zemunice, košare i druga tijesna i po svemu neudobna skrovišta.

Naše žene su se dobro organizovale i uspješno obavljale mnoge poslove, posebno u okviru napora da sljedeću zimu dočekamo u povoljnijim uslovima. Do početka jeseni 1942. godine izgrađeno je dosta kuća, štala i ambara. Ali već u oktobru ustaško-domobranske i njemačke snage su ponovo popalile sve što je izgrađeno u našem kraju, a najvredniju imovinu opljačkali. Narod se iz zbjegova vratio na голу ledinu. Napravili smo zemunice na brzu ruku i prezimili u njima pod istim uslovima kao i prethodne zime. Uz angažovanje narodnooslobodilačkih odbora, partijskog rukovodstva i komandi naših jedinica, organizovano je snabdijevanje naroda i vojske hranom i odjećom. Zahvaljujući tome, izdržali smo i nekako preživjeli tu drugu ratnu zimu.

Organizacija AFŽ u opštini Babići nastavila je takav rad sve do kraja rata.

Milka Bursać-Marijanac

BOJA POLETANOVIĆ

Medju mnogim ženama koje su dale svoje živote u NOB-u bila je i Boja Poletanović. Uoči rata živjela je srećna i zadovoljna sa svojim suprugom Kostom. Nije se mnogo razlikovala od drugih žena, ali je u selu služila za primjer svojom vrednošću i urednošću. Imala je skromnu kuću i zemlje za obradu toliko koliko je trebalo za njihovo domaćinstvo. Imala je dosta žita, stoke, kao i drugih namirnica i sve što je trebalo jednom domaćinstvu tog vremena.

Prve ustaničke akcije 1941. godine donijele su i prve promjene u njenom životu. Njen Košta učestvovao je u borbama na Kozilima i Sipovu, gdje je teško ranjen a nešto kasnije umro od tifusa. Boja je ostala sama, bez djece i bliže rodbine. Ali, ona se nije predala sudbini. Trudila se da sama vodi domaćinstvo i da ne zaostaje iza drugih komšija u selu u teškim ratnim uslovima. Dávala je pomoć u hrani i stoci, kao i svi ostali u selu, ustaničkim jedinicama i NOO koji je formiran u Vaganu krajem 1941. godine.

U burnim danima 1942. godine Boja se još više veže za NOP. Stavlja se svoju kuću na raspolaganje NOO i drugim političkim organizacijama koje su formirane u toku te godine. Sastanci su se održavali u njenoj kući. Sjećam se kako je Boja, dok traje sastanak u sobi, redovno poslovala u kući oko ognjišta, gdje bi nešto pripremala za jelo kao da se radilo o njenim ukućanima. Ona je sa puno žara i ljubavi dočekivala svakog, bez obzira da li se radilo o odborniku, društveno-političkom radniku ili partizanu. I u vrijeme nestašice hrane, koju je neprijatelj uništavao, Boja je znala da iznenadi kukuruznim hljebom, pogačom, pitom, kiselim mlijekom i si. Znala je dobro sakriti namirnice za vrijeme neprijateljskih ofanziva, da bi kasnije sve sačuvano stavila na raspolaganje ranjenicima i ostalim drugovima i drugaricama koji su bili u njenoj kući.

Boja je postala član prvog seoskog i opštinskog odbora AFŽ-a u strojičkoj opštini, gdje je ostala sve do svoje smrti. Ona se u sastavu odbora uvijek isticala u prikupljanju namirnica za bolnicu i ustaničke jedinice koje su djelovale na tom terenu. Njena aktivnost je naročito bila vidna s proljeća 1943. godine, kada je bolnica X divizije boravila u Vaganu. Pored ranjenika, tifusari su bili izdvojeni u malo kućici Save Marijanca Enje, gdje su ostajali sve do ozdravljenja. Među tifusarima nalazili su se Nedo Kovačević i Drago Vidović - politički radnici. Drago se sjeća (poslije višednevnog nesvjesnog stanja) kako gaje Boja jedne noći kada su četnici upali u selo sklonila i sutradan mu donijela kukuruzni hljeb i grah, koji, kako kaže, nikad u životu ne može da zaboravi. Ona je sa ostalim aktivistkinjama iz sela: Zorkom Antić, Jovankom Marijanac, Jovankom Antić i drugima njegovala i hranila tifusare i po cijenu sopstvenog oboljenja od te opake bolesti, sve do njihovog ozdravljenja.

Bojina glavna želja bila je da postane član KPJ. Međutim, bila je svjesna da treba savladati glavnu prepreku do tog cilja - savladati azbuku i opismeniti se. Nastojala je, pored svih obaveza, da nauči čitati i pisati. Teško je danas shvatiti i opisati njenu želju i radost kada bi uspjela da savlada poneko slovo, kako bi mogla da napiše ime i prezime. Nije se ustručavala da pita bilo koga od nas koji smo dolazili u njenu kuću da joj pokazujemo slova. Njeno opismenjavanje je i bio jedini uslov za prijem u KPJ.

Na žalost, kako se rat približavao kraju, cio narod je sa nestrpljenjem očekivao slobodu. Boja je strahovala da ostane sama u kući, od koje se teško odvajala.

Iz Vagana je otišla bolnica i ostale jedinice NOV. Boja je ostala kao veza između naših vlasti i jedinica koje su ostale u Janju na čišćenju četničkih bandi. Ostala je tužna, usamljena, zabrinuta za svoju sudbinu. Hvatala je panika zbog čestih prijetnji od strane četnika, koji su noću upadali u selo, tukli je, prijetili i maltretirali. Međutim, ona se nije kolebala: ostala je privržena NOP-u. Maštala je i ona o odlasku u grad ili bilo gdje samo da bude slobodna.

Njen strah je bio opravdan. Nije stigla da nauči azbuku, da postane član Partije. Nije uspjela da ode u grad, da živi u slobodi. Želje joj se nisu ispunile.

Kada je cijela zemlja bila oslobođena, četnički razbojnici su došli u selo, jednog majskog dana 1945. godine, upravo kada je Boja prvi put u oslobođenoj zemlji skupila mobu na kopanje kukuruza. Dok je ona pripremala ručak za kopače, četnici su je na mučki način isprebijali i na njima svojstven način zvjerski izveli iz kuće i ubili.

Tako je Boja ostala na vječnoj straži u rodnom kraju, a njeno ime je upisano na zajedničkom spomeniku u Strojicama - sa ostalim borcima i žrtvama rata toga kraja - »BOJA POLETANOVIĆ, ROĐENA 1901. - POGINULA 1945. GODINE«.

Milka Bursać-Marijanac
Drago Vidović

ROSA MARIJANAC

Kada se piše o našem oslobodilačkom ratu i njegovom toku u nekom području, najčešće se govori o ljudima koji su bili stupili u aktivnu borbu u nekoj jedinici, o organizatorima i vojnim jedinicama. Manje se govori o ljudima koji su ostali kod svojih kuća ili zgarišta, radili svakodnevni posao, ali tim radom i držanjem nosili dio borbe u pozadini.

Mnogo je boraca partizanskim jedinicama dao Janj, ali je možda i više onih koji nijesu stigli do jedinica, ali su podnijeli koliko i ratnici zbog svoga otpora neprijatelju. Bili su to aktivisti na terenu, odbornici, omladinci, žene, majke na koje je često pao čitav teret egzistencije porodice i podrške vojsci u jednom užasno neravnomratnom ratu.

U janjskim selima bilo je mnogo takvih koji su na manje primjetan način svoje zadatke obavljali uz svakodnevne poteškoće i rizike, ali kao nešto normalno i vrijedno čovjeka. Takva je u Stojicama bila i Rosa Marijanac. Ona je doživjela da joj neprijatelj ubije oca i spali kuću. Bila je član jedne porodice koja je ustala protiv porobljivača. Dva brata su joj otišla u partizane odmah, treći malo kasnije, a ona sa mlađom sestrom se angažuje u radu s omladinom. Rosa je bila član ugledne porodice čije je pristupanje oslobodilačkom pokretu bilo koristan i značajan primjer u to vrijeme.

Poslije prvog prodora neprijatelja u Janj, 1941. godine, spaljena je Rosina kuća. Majka sa troje mlađe djece i Rosom preselila se u Vagan, gdje je prezimila zimu. Te zime se uveliko, pored organizovanja i učvršćenja ustaničkih jedinica, radilo na organizovanju narodne vlasti, omladine i žena u popaljenim selima Janja (ovom prilikom Vagan je jedino ostao nezapaljen). Formirani su prvi skojevski aktivisti po opštinama, a kasnije i po selima. Trebalo je pronaći pogodne ličnosti među ženskom omladinom da stanu na čelo prvih skojevskih aktivista. Nije bilo lako probiti ukorijenjeni konzervativan odnos prema ženama i ženskoj omladini. Bilo je malo pismenih djevojaka u Janju. Rosa je jedina (i njena sestra Jovanka) imala završenu domaćinsku školu. Poslije završene škole radila je u trgovini kod oca sve do početka rata. Njeno već stečeno iskustvo komuniciranja s ljudima pomoglo joj je tako da se nije osjećala početnikom u radu s ljudima. Primljena je u SKOJ prva među ženskom omladinom, da bi kasnije preuzela dužnost sekretara aktivista u strojičkoj opštini, kada je njen brat Bogoljub otišao sa omladinskom četom u jedinicu. U toku te godine Rosa je s velikim entuzijazmom i sposobnošću od jednog aktivista formirala aktiviste po selima.

Kada je formiran opštinski komitet, Rosa je postala sekretar tog komiteta. Vrlo brzo je rasla i kao ličnost i kao aktivista. Bila je vrlo odgovorna, uvijek ve-

sela i duhovita. Gdje je ona organizovala skupove nije se moglo desiti da neki zbor ili konferencija ne uspiju. Znala je vrlo često da se našali i na svoj sopstveni račun, jer je bila dosta niskog rasta. Slobodno je istupala na malim i na velikim skupovima. Imala je bogat rječnik. Poznavala je ljude i njihove potrebe, bez obzira o čemu se radilo, tako daje to uticalo na uspjeh okupljanja ženske omladine. Znala je na licu mjesta riješiti problem pridobijanja pojedinih žena ili omladinki u organizovanom radu. Odlazila je u kuće da razgovara s roditeljima koji su zabranjivali svojim kćerkama da učestvuju u nekoj od akcija koje su organizovane. Vrlo brzo je postala popularna među omladinom i narodom uopšte. Tako je krajem 1942. godine primljena u KPJ.

Kada je primljena u Partiju, SK KPJ Jajce donio je odluku o formiranju Inicijativnog odbora žena za srez jajački. Za predsjednika odbora predložena je Rosa. Zatim je odlučeno da ona bude delegat na Prvoj konferenciji žena Jugoslavije u Bosanskom Petrovcu ispred slobodne teritorije Janja i Pljeve.

**Rosa Marijanac
i Vaso Damjanović**

Rosa je ovaj zadatak Partije prihvatila vrlo odgovorno, mada lično nije željela da radi sa ženama, jer je tada imala nepunih 20 godina. Međutim, to joj nije smetalo da po povratku sa I konferencije vrlo ozbiljno i odgovorno nastavi rad na stvaranju organizacija AFŽ-a po selima i opštinama Janja, Pljeve i Lisine. Gdje je bilo najteže okupiti žene i izvući ih iz učmalosti i nevolja koje im je rat nametnuo, Rosa je bila tu da ih okupi. Nije znala šta znači ne uspjeti izvršiti zadatak, bez obzira na vrijeme, udaljenost i si. Išla je u svojoj narodnoj nošnji, koja je za takve prilike - zimsko doba, pješačenje, blato i si. bila vrlo nepodobna.

Februara 1943. godine održana je Prva konferencija žena u Mujdžićima, gdje je Rosa na demokratski način izabrana za predsjednika Sreskog odbora žena. Istovremeno je primljena i u SK KPJ Jajce. Pored ovih zaduženja Rosa je bila prva žena odbornik NOO u opštini Strpice. Kasnije je birana i u Sreski NOO Jajce, a krajem rata u Okružni odbor AFŽ-a Travnik.

Život Rose Marijanac, prve djevojke iz Janja koja je postala aktivistkinja u ženskoj i omladinskoj organizaciji, na prvi pogled liči na jednu od običnih pripovijesti o tome kako su ljudi umirali ili rasli zajedno s našim oslobodilačkim pokretom. Tačno je da je to bio ispit bez protekcije, koji se morao položiti, za koji se moralo brzo učiti, poimati osnovna pitanja, nalaziti dobra rješenja ili propasti. U uslovima života u Janju i okolnim područjima postići toliko bilo je nezamislivo kad se uzme kakav je položaj bio u društvu jedne seoske djevojke i kako je bio težak život i u mirno vrijeme u ovim krajevima. U njima se protiv čovjeka urotilo sve: i geografija i istorija, pa i tadašnji politički odnosi; s dolaskom rata došla su i uništenja, a ipak je trebalo izdržati do kraja.

U Janju i šire, Rosa Marijanac je bila među onima koji su mnogo doprinijeli uključivanju omladine i žena u NOP. Njena skromnost, neposrednost i spremnost da bude i djelom i riječju ista dali su joj mogućnost da iz mlade seoske djevojke postane dobar aktivista oslobodilačkog pokreta. Njen život je jedan mali isječak istorije naše revolucije najednom području, u kome se ta revolucija odvijala u posebno teškim uslovima.

Fra Jozo Markušić

IZ DNEVNIKA

Prvi januar 1942 - Nova godina: U gradu jutrom rano pucaju topovi. Danas preoteto Jezero od ustanika. Dosta ranjenih i tamo i amo. Jedan ranjeni ustanik zarobljen i doveden u bolnicu. Tamo zaplijenjena i dva primitivna koplja: jedno nasadeno velikim željeznim klinom, a drugo brkom od kose, to jest vrškom. Najednom od tih dvaju kopalja urezano je ime Milivoje. Koplja su nekako dobivena i pohranjena u samostanskom muzeju, ali ih nema više tamo, propala su u posuđivanju. Na ova koplja u hronici je zabilježeno: »Boj ne bije svijetlo oružje, već boj bije srce u junaka«.

Drugi januar: Ustanici u naknadu za Jezero zauzeše Liskovicu. Sav narod iz popaljenih sela pobježe u Jajce, nešto se povuče prema Vlasinju i Barevu. Jajačka vojska iz okoline povlači se gradu.

Sesti januar - katoličko Bogojavljenje: Zabranjena svaka priredba u gradu zbog opasnosti od noćnog napadaja ustanika, koji su već na Borcima.

Deveti januar: Raspis u novinama da svak ima svoje skije predati vlastima. Židovi još k tome i svitere, kao da njima nije zima kad i nama, u isto vrijeme.

Četrnaesti januar: U Jajcu je ustanovljena nekakva pripravna bojna. Tifus hara po gradu, uglavnom među liskovačkim izbjeglicama. Mnogi umiru...

Sedmi februar: Jedan momak iz seljačke katoličke hrvatske kuće Gavrića, zarobljen mjesec dana ranije, pušten na slobodu. Ustanička patrola dopratila ga kući da mu se ne bi šta na putu desilo. Ovom prilikom prvi put nam dolaze glasovi da se ustanici, koje su dotad u Jajcu nazivali četnicima, međusobno dijele. Simo Šolaja snima značke bijelih orlova, a prišiva petokrake. Čuje se i za glasanje u Janju: da li su za partizane ili za četnike?! Neki su od ustanika, pričaše ovaj poštteni momak iz Podastrana, njemu govorili: »Znamo mi dobro da nije bilo fratara, srpskog uha ne bi bilo u jajačkom srezu!« Ali i mnogim domobranima da je hvala! Srpsko uho, hvala Bogu, nije ovisilo o fratrima, nego o svom junaštvu i upornosti, ali je tačno da su jajački franjevci i dušom i tijelom, i riječju i djelom stajali za svoj progonjeni narod bez razlike vjere, baš kao i za sebe same! Nema tu majstorije, da se rastavljamo po tuđem nagovoru!

Petnaesti februar: Domobrani sa komorom danas odoše da opskrbe opsjednuti Varcar (Mrkonjić-Grad). Partizani ih dočekali negdje oko Magaljdola i, kako se priča, pogibe što vojnika što komordžija oko 300 osoba, a sva im komora propade.

Osamnaesti februar: Kulturbundovci kao nekakva nadvojska, s kacicama na glavama i kukastim krstovima, patroliraju gradom i kontrolišu domobranske straže.

Četrnaesti mart: Iz Zagreba došli agenti da vode istragu zbog komunističke zastave. Jedva sam nabavio za novac, preko jednog posrednika, foto one zastave i okrivljenika.

Dvadeset treći mart: U 14 i po sati neobično jak potres. U Pšeničkim Zavlakama veliko otiskivanje zemlje, što bi u drugo vrijeme bila senzacija. Međutim, sada to osta nezapaženo kao nevažna malenkost. Ali foto je i ovo sačuvao.

Dvadeset šesti mart: Kritičan dan. Večeras ustaše u 19 sati, njih oko 100, nasilno udoše u samostan - u onaj dio izvan klauzure, gdje su Nijemci držali taoce. To se zbilo nakon dugog čekanja i pregovaranja pred samostanskim vratima, te molbe da uđu i zauzmu prostorije. Na koncu, nakon istinskog sukoba jednog ustaškog oficira sa starješinom kuće, pri čemu je moglo i najgore biti, udoše ustaše u samostan. Tu su i ostali sve do prvog dolaska partizana i oslobođenja Jajca, 25. septembra 1942. godine. Međutim, na zahtjev uprave samostana pred navalu partizana noću 24/25. septembra, istupili su iz samostana za borbu vani, jer im je rečeno: »Ili vi iz samostana ili mi, budući da se mi, franjevci, nismo zavjetovali na bunker«.

Ja napokon, ali samo za ovaj put, prestajem sa ređanjem događaja, da ne bude predugo i dosadno. Njih sam iznio hronički i bez mnogo refleksija, no svak će sam moći sud stvoriti: da ne valja i koliko ne valja što su radili okupator i strašljivci ili izdajice. Uz moje iznenađenje i bol, da vam to priznam, nad svim ovim do sada imam ipak utjehu, i svojatam i djelić narodne časti da se narod nije predao ni do šume ni u šumi, nego se borio za svoju zemlju i ognjište, kao i za junački ugled pred slobodnim čovječanstvom, koje ne robuje i neće da robuje.

Duro Savatić

BIO SAM ILEGALAC

Krajem 1941. godine, pošto sam u Bataljonu »Vaso Pelagić« proveo oko mjesec dana, Nemanja Vlatković i Rade Marijanac saopštili su mi odluku Štaba Trećeg krajiškog odreda da se vratim u Jajce kako bih tamo ilegalno radio za narodnooslobodilački pokret. Ta odluka mene samo iznenadila već i uplašila. Bio sam uvjeren da ću se povratkom u Jajce izložiti velikoj opasnosti. Uostalom, nisam ni imao gdje da se vratim jer mi je rodna kuća bila spaljena. Uz to, nisam znao da li je iko od moje porodice preživio ustaški pokolj, a i vjerovao sam da ću ilegalnim radom manje doprinosti nego izvršavanjem borbenih zadataka u sastavu Odreda. Međutim, kad su mi drugovi objasnili zbog čega sam baš ja određen za ilegalni rad, nisam imao opravdanja. Disciplinovano sam prihvatio odluku Štaba i zamolio nadležne drugove da sa mnom upute borca Jovu Nikolaša.

Moj zahtjev je povoljno riješen, pa smo Jovo i ja poslije nekoliko dana krenuli prema Jajcu. Čudno smo se osjećali odlazeći sa slobodne teritorije u okupirani grad, opasan bunkerima i stražama, tamo gdje su poštteni ljudi hvatani i ubijani svakodnevno. Od Mujdžića do Brišća, našeg rodnog sela, putovali smo šest dana. Na Gorici smo saznali da su ustaše otjerale 60 ljudi iz Brišća, 20 iz Drenova Dola i 15 iz Čusina. Ustaše su obećavale slobodu onima koji se odmah vrate iz zbjegova i prijave njihovoj vlasti. Međutim, nijedan od tih prevarenih ljudi nije ostao živ. Zbog toga sam opravdano strahovao da će mene i Jovu zadesiti sudbina koju su doživjeli moj otac, četiri brata i mnogi drugi ljudi iz tog kraja.

Naša kuća pretvorena je u zgarište. Ostali su živi samo djeca i žene moje braće. Trebalo ih je nekako zbrinuti, pomoći im da se snađu u tim izuzetno teškim uslovima. Zadaci koje sam dobio u Odredu ulivali su mi novu snagu, podsticali me na akciju i sve više ublažavali moje strahovanje. No, shvatio sam da se najprije moram pobrinuti za smještaj preživjelih članova svoje velike porodice. Niko nije mogao da nas primi na stanovanje više od desetak dana. Za mjesec i po dana seljakali smo se šest puta. Potom nas je primio u svoju kuću Fehko Šehalić, aktivista narodnooslobodilačkog pokreta. Uprkos tome što je imao mnogočlanu porodicu, ispoljio je veliko razumijevanje za naše teškoće i patnje. Dijelio je s nama ono što je imao.

Stara kuća Šehalića nalazila se pored samog puta prema Jezeru, na periferiji Jajca, nedaleko od mosta koji tu povezuje obale Plive. U neposrednoj blizini nalazile su se ustaške straže, koje su obezbjeđivale prilaze Jajcu s jugozapada i zapada. Ustaški stražari bili su smješteni u donjem dijelu Fehkine kuće, pa je i to otežavalo uslove našeg života.

Šehalića kuća bila je i ranije neka vrsta centra za održavanje naših veza. Iznad nje, na brdu Tekiji, još u junu je boravila izvjesno vrijeme grupa jajačkih ko-

munista, koji su poslije napada Njemačke na Sovjetski Savez morali napustiti grad zbog opasnosti od hapšenja. Tada je partijska organizacija Jajca preko Šehalića održavala vezu s tim komunistima. Šehalići su im donosili hranu i činili druge usluge.

Veze sa ustanicima održavali smo povremeno, zavisno od potreba i mogućnosti. Najčešće smo sarađivali sa Mustafom Ganibegovićem Ganijom i Jakicom Altarcem - preko Jezera i Volara, sa Vaskrsijem Nišićem - preko Čusina, Brišća i Gorice, sa Dušanom Metličem - preko Drenova Dola i Šedinca... Naravno, za sve te veze i sve njihove učesnike nisam ni do danas saznao. Bilo ih je znatno više nego što sam spomenuo. Te veze je organizovala i održavala jajačka partijska organizacija, a Fehko Šehalić, Besim Ganibegović, ja i drugi aktivisti NOP-a prenosili smo poruke, pisma i razne materijale do partizanskih predstraža. Ponekad smo išli i do Štaba Trećeg krajiškog odreda, prebacivali u partizanske jedinice pristalice narodnooslobodilačkog pokreta koji su bili u opasnosti i si. Spomenuću samo neke zadatke koje sam izvršavao zajedno sa Fehkom Šehalićem, Nikolom Tikvedžijom, Besimom Ganibegovićem i drugim ilegalnim saradnicima NOP-a.

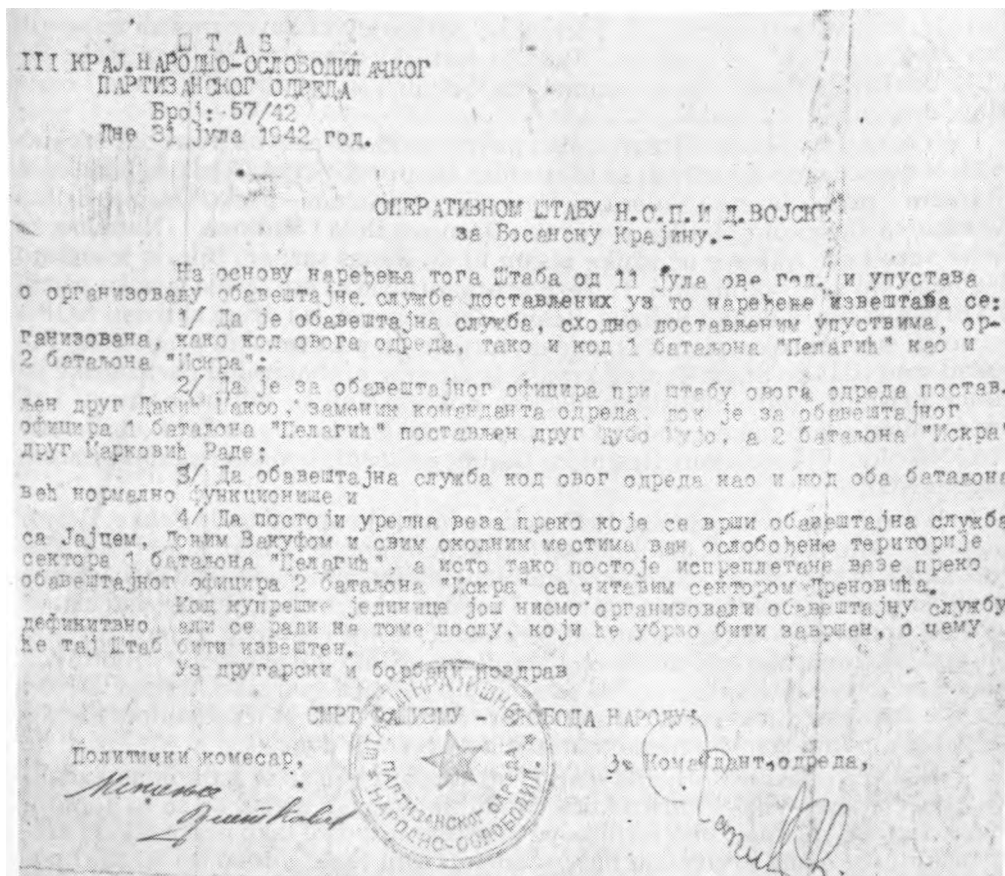
U drugoj polovini januara 1942. godine bilo je neophodno da Fehko, Besim i ja prebacimo iz Jajca na oslobođenu teritoriju Ahmeda Džubu, Rutu i Zlatu Salom. Odlučili smo da to učinimo po najvećoj hladnoći i vijavici, kad je najslabija budnost neprijateljskih straža i patrola. Pored ostalog, trebalo je prevariti ustaše koje su stanovale u Šehalića kući. Pripremajući konje i saonice, dogovorili smo se da stražarima, ako nas zaustave, kažemo da želimo dovući sijeno iz obližnjeg sela. Kad je sve bilo spremno, na prednji dio saonice sjeli smo Ahmed, Besim i ja, a u zadnjem dijelu smjestili smo sestre Salom i pokrili ih ćebadima. Koliko se sjećam, ponijeli smo i nešto materijala - vreću ili dvije.

Najveća opasnost prijetila nam je od stražara koji su se nalazili na kanalu kod kuće zvane »Vila« i Purića kuće. Međutim, imajući u vidu da su to domobranske straže, računali smo na njihovu nespremnost da u tako nepovoljnim vremenskim uslovima pretresaju naše saonice. Osim toga, gotovo svi stražari poznavali su Besima i mene, jer smo i ranije tuda odlazili na »ničiju zemlju« radi prevoženja stočne hrane (naravno, mi smo usput održavali veze sa partizanima).

Najveći strah osjećao sam dok smo prolazili pored stražara, ali su hladnoća i mećava učinili svoje. Naša predviđanja ostvarila su se u potpunosti. Neprijateljski vojnici, zavučeni u »mišje rupe«, omogućili su nam da relativno lako pređemo najteži dio puta. Zastali smo tek u Jezeru, gdje je trebalo da nas sačeka partizanska patrola predvođena Jakicom Altarcem. Međutim, tu nismo zatekli bilo koga. Vjerovatno im nesnosna hladnoća nije dozvolila da nas dugo čekaju potpuno nezaštićeni. Nisu imali gdje da se sklone u naselju spaljenom do temelja.

Dogovorili smo se da krenemo dalje, prema Šipovu, vjerujući da ćemo ubrzo naići na partizanske predstraže. Noć je već bila poodmakla kad smo stigli do Krivog Broda. Tu smo naišli pored jedne kuće i po tragovima ljudskih nogu u dubokom snijegu zaključili da u njoj ima neko. Približio sam se kući i povikao: »E-hej, ima li ko živ unutra?« Vjerujući da smo ustaše, domaćin je uzvratio: »Ne prilazi! Ako pokušaš da prideš bliže, baciću bombu!« Na to sam mu ja rekao ko smo i da tražimo partizane, ali je sve bilo uzaludno. Taj čovjek je ostao uporan u odbijanju razgovora i prijetnjama. Morao sam odustati od daljih pokušaja da mi kaže nešto o partizanima.

U naselje Šipovo, spaljeno do temelja, stigli smo oko pola noći. Nigdje nije bilo živog stvorenja, a mi smo se kočili od hladnoće. Razmišljajući šta da radimo, začuli smo lavež pasa sa obližnjih brda. Krenuli smo u tom pravcu i stigli u selo Vražić, koristeći posljednje atome snage. Tu smo zatekli partizane i objasnili im zašto smo došli. Međutim, doživjeli smo neprijatno iznenađenje, jer su oni za-

Факсимил Извјештај Штаба III крајишког NOP одреда. (Архив Музеја револуције Сарајево G-NOB, K - IV/516, F-I)

ključili da smo nekakva ustaška špijunska grupa ili izvidnica. Tome je, pored ostalog, poprilično doprinio fes Besima Ganibegovića (uporno gaje nosio na svojoj glavi). Sljedećeg dana otputovali smo iz Vražića u Pljevu, gdje se nalazio Štab Trećeg krajiškog partizanskog odreda. Tamo smo zatekli i Simu Šolaju. Kad smo stigli, svi su nas toplo dočekali i pozdravili.

Besim i ja morali smo misliti na povratak u Jajce. Zamolio sam Šolaju da nam odredi pratioce do Šipovačkog polja, koji bi nam potom pomogli da natovarimo sijeno na saonice. Pošto sam mu dočarao neugodnosti koje smo imali prilikom dolaska, naročito u Vražiću, Šolaja je odredio šest boraca i naredio im da na naše saonice natovare što više sijena, kako ne bismo bili sumnjivi neprijatelju. Čim smo stigli u Šipovačko polje, naši pratioci su prišli najvećem plastu sijena i počeli da ga tovore na saonice, ne dopuštajući meni i Besimu ni da im pomažemo. Potom su konopcima vezali sijeno i ispratili nas sve do Jezera, bojeći se da bi nam neko mogao praviti neprilike, posumnjati da smo pljačkaši i si.

Vraćali smo se veoma zadovoljni onim što smo tog dana vidjeli i doživjeli. Međutim, kad smo prošli Jezero, susrela nas je partizanska patrola, koja nije bila obaviještena da ćemo naići. Ne znajući ko smo, ti borci činili su nam velike ne-

prilike. Čak su nas optužili da smo sijeno opljačkali i da ga vozimo neprijatelju. Prijetili su da će nas ubiti ako sijeno ne vratimo tamo odakle smo ga uzeli. No, sreća nas je i tu poslužila. Naišli su naši poznanici, partizani Ljubo Peno i Mile Mršić. Oni su nas oslobodili daljeg maltretiranja.

Prva domobranska straža nalazila se na kanalu, kod Purića kuće. Domobrani su tražili da kažemo odakle nam sijeno, odnosno od koga smo ga kupili. Naravno, mi to nismo mogli reći, pa smo im postali još sumnjiviji, jer su znali da idemo sa »ničije zemlje«. Zadržali su nas oko jedan sat i pitali telefonom svoju komandu u Jajcu šta da učine s nama. Dozvolili su nam da odemo tek kad su bajonetima isprobali sijeno, kako bi utvrdili da li se nešto nalazi u njemu. Potom su nas trojica dopratila do Šehalića kuće, gdje smo morali istovariti sijeno pod njihovom kontrolom.

Besim je sutradan obavijestio partijsku organizaciju u Jajcu da smo uspješno okončali akciju prebacivanja sestara Salom i Ahmeda Džube na slobodnu teritoriju.

Jedan od najvažnijih zadataka izvršili smo Fehko Šehalić i ja februara 1942. godine. Mi smo partizanskoj patroli kod sela Mila prenijeli obavještenje da će velika neprijateljska komora sa pratnjom krenuti iz Jajca za Mrkonjić-Grad. Podatke o vremenu polaska, pravcu kretanja i jačini neprijateljske komore i njenog obezbjeđenja dobili smo od jajačkih komunista. Kao neprijateljski garnizon, Mrkonjić-Grad je tada bio okružen partizanskim jedinicama, pa je ostao bez hrane i municije. Zato je neprijateljska komora iz Jajca upućena da se probije do Mrkonjić-Grada pravcem Mile - Magaljdol - Previla.

Trebalo je da Fehko i ja izvršimo zadatak u toku jedne noći, ali nismo uspjeli zbog velikog snijega i jake zime. Zora nas je u povratku zatekla na Grabežu, pa smo se odmorili kod Ilije Savanovića. Tek oko devet sati stigli smo Šehalića kući.

Podaci koje smo prenijeli te noći omogućili su partizanskoj komandi da blagovremeno izvrši sve potrebne pripreme za postavljanje zasjede ustaško-domobranskoj komori i jedinicama koje su je obezbjeđivale. Neprijatelj je dočekan i razbijen, a partizani su stekli veliki plijen. Taj uspjeh je snažno odjeknuo u našim jedinicama i naseljima na širokom području, dok je u neprijateljskim redovima izazvao još veću paniku i demoralizaciju.

Poslije te akcije partizana, u potpunosti sam shvatio važnost i neophodnost ilegalnog rada. Sjetivši se riječi Nemanje Vlatkovića i Rade Marijanca, zaključio sam da i na taj način doprinosim uspjehu naše borbe za oslobođenje od fašističke nemani.

Fehko Šehalić je uhapšen i sproveden u travnički zatvor jula 1942. godine. Gotovo u isto vrijeme uhapšeno je još nekoliko aktivista NOP-a i rodoljuba iz Jajca, među kojima su bili Berta Kučera, njena sestra i brat. To je nepovoljno uticalo na naš dalji ilegalni rad.

Nakon posjeta Fehki u travničkom zatvoru, njegov otac mi je donio ceduljicu, na kojoj je pisalo da moram bježati iz Jajca, jer da su ustaše saznale za moju ilegalnu aktivnost (prokazala me je jedna Jajčanka - dok su je zlikovci mučili). Odmah sam se spremio i prešao na slobodnu teritoriju. Fehkino upozorenje stiglo je u pravi čas. Neposredno iza toga, došli su ustaški policajci u namjeri da me uhapsu. Ali, ja sam već mirno i sigurno razmišljao o novim zadacima kao borac s oružjem u rukama.

Ibro Delić

SARADNJA S PARTIZANIMA

Jednog avgustovskog dana 1941. godine došao je kod mene Branko Kvirgić iz susjednog sela Bilinčića i pozvao me na sastanak s partizanima. Nimalo se nisam dvoumio. Obećao sam mu da ću doći i s nestrpljenjem očekivao ugovoreno vrijeme, tj. pad mraka.

Uprtivši karabin dobijen od vlasti tzv. Nezavisne Države Hrvatske, uveče sam sa svojim bratom Mujom pošao iz svog sela Grabante prema susjednom selu Bilinčiću. Stigli smo u kuću Branka Kvirgića, koja se nalazila oko 300 metara iznad željezničke pruge Jajce - Donji Vakuf. Tu smo zatekli grupu janjskih partizana, koju je predvodio Marko Ponjević. S njima sam dugo razgovarao o prilikama u našem kraju. Najviše smo govorili o potrebi saradnje ustanika i stanovništva muslimanskih sela oko Vinca.

Nešto ranije, pod pritiskom ustaške vlasti, neki Muslimani iz Grabante i obližnjih sela primili su oružje. Ustaše su širile kojekakve laži o ustanicima i tražile da se Muslimani bore protiv njih oružjem, odnosno da sprečavaju njihov dolazak u svoja sela. Zbog toga je bilo neophodno da se partizani i poštteni seljaci

- Muslimani, Srbi i svi drugi - zajednički suprotstavljaju podlim i podrivačkim planovima izdajnika. Trebalo je sačuvati sela i stanovništvo, boriti se za razvijanje bratstva i jedinstva između srpskog i muslimanskog življa, za slogu i dobre odnose ljudi različitih nacionalnosti.

Nakon povratka sa tog veoma značajnog sastanka, govorio sam seljacima iz Grabante i ostalih muslimanskih sela da ne smijemo pucati na partizane i da moramo čuvati naše komšije srpske nacionalnosti i njihovu imovinu. To je sa razumijevanjem prihvatila i ubrzo na djelu potvrdila većina tih ljudi. Kad se jednog dana začuo povik: »Eno vatre u srpskoj Grabanti, zapaljene su im kuće...«, stanovnici muslimanske Grabante - muškarci, žene, pa i odraslija djeca - dotrčali su tamo spremni ne samo da spašavaju živote i imovinu svojih komšija Srba nego i da napadnu ustaše-palikuće. Uzmičući pred seljacima iz muslimanske Grabante, ustaše su pobjegle preko Vrbasa. Među njima je bio i Mujo Bašić, poznati krvolok iz Šipova.

Od tada su Muslimani iz Grabante ne samo štitili svoje komšije srpske nacionalnosti već im ustupali i oružje kojim su raspolagali. U stvari, oni su zajednički noću čuvali svoja sela od ustaških bandi. Naoružani Muslimani s tog područja nisu pucali na partizane ni 3. novembra 1941. godine, kad su oni napali željezničku stanicu Vinac. Tako su u potpunosti propali planovi ustaša o uvlačenju Muslimana iz okoline Vinca u borbu protiv narodne vojske i njenih saradnika.

Na sastanke s partizanima, u selu Bilinčiću, išao sam i po najvećem nevremenu. Svaki moj odlazak tamo, iako povezan s mnogim opasnostima, bio je

za mene veliki doživljaj. Jer, drugovi su mi govorili o uspjesima Narodnooslobodilačke vojske, susretao sam istaknute prvoborce i organizatore narodnog ustanka u Janju, komandire i komandante, političke komesare i političke aktiviste na terenu. U početku je na sastanke u Bilinčiću najčešće dolazio Radomir Mitrić, a povremeno i Dušan Metlić, komandant Bataljona »Pelagić«, Marko Ponjević, komandir čete, Petar Rakita, Ahmed Džubo, Špiran Jokić i drugi. Ti drugovi su najviše govorili o potrebi razvijanja bratstva i jedinstva, isticali značaj međusobnog čuvanja i potpomaganja Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika svih drugih nacionalnosti.

Najčešće sam dolazio u Bilinčić radi saopštavanja partizanima informacija o stanju kod neprijatelja, donošenja sanitetskog materijala i drugih potrepština iz Jajca. Naročito mi je ostalo u sjećanju putovanje vozom kad sam nosio sedam paketića sanitetskog materijala, koje sam preuzeo od jajačkog trgovca Ibri Bureka. Taj materijal prikupila je partijska organizacija u Jajcu, a meni je povjereno da ga prenesem do sela Bilinčića. Dok sam preuzimao pakete od Ibri Bureka, naišao je jedan domobranski podoficir, moj poznanik. Zamolio sam ga da mi te paketiće ponese do željezničke stanice, što je on rado učinio. Smjestio sam se u posljednji vagon i voz je ubrzo krenuo.

Kad smo stigli blizu sela Bilinčića, jedan meni poznati seljak ušao je u vagon i rekao mi da ustaški agenti pretresaju putnike. Odmah sam kroz prozor pobacio pakete u snijeg pored pruge, a potom iskočio iz voza. Pri tome sam se povrijedio i nisam mogao da ustanem. To su, srećom, primijetili Branko Kvirgić i njegova djeca. Brzo su dotrčali do mene, podigli me i odveli svojoj kući. Oni su pokupili sve pakete koje sam izbacio iz voza i kasnije ih predali Štabu Bataljona »Vaso Pelagić«.

Dr Abdurahman Tupara

LIJEKOVI ZA PARTIZANE

Jednog februarskog dana 1942. godine, poručio mi je Hamdija Sinanović da se sastanemo u Sajdovoj kafani. Došao sam na vrijeme i zatekao Hamdiju za stolom. Sjedio je i nešto čitao. Pošto smo se pozdravili i kratko porazgovarali, pošli smo u šetnju prema vodopadu Plive. Hamdija mi je usput pričao o stanju na oslobođenoj teritoriji, ističući veliku hladnoću, nedostatak hrane i pojavu tifusa među borcima. Takođe mi je rekao da je dobio spisak lijekova koje treba odmah da nabavimo i pošaljemo na oslobođenu teritoriju. Naročito je bila hitno potrebna vakcina protiv tifusa, zajedno sa špricama za davanje injekcija.

Trebalo je, dakle, odmah nabaviti lijekove u jajačkom Domu zdravlja ili nekoj drugoj medicinskoj ustanovi. U Domu zdravlja bilo je simpatizera NOP-a, ali nijedan nije raspolagao lijekovima, pogotovo većom količinom vakcine protiv tifusa. Zbog toga je Hamdija odabrao mene, kao intelektualca, da se povežem s medicinskim osobljem i nabavim potreban sanitetski materijal.

Nisam poznao nikoga u Domu zdravlja, pa mi je Hamdija detaljno opisao stanje u toj ustanovi i dao karakteristike nekih službenika. Posebno mi je skrenuo pažnju na upravnika Doma, ljekara, rekavši da kod njega ništa ne pokušavam, pa i da izbjegavam susret s njim. Dogovorili smo se da nabavljeni sanitetski materijal spakujem i prenesem u trgovačku radnju Ibri Bureka, a on će ga otpremiti dalje, na oslobođenu teritoriju.

Već sutradan počeo sam pribavljati podatke o službenicima i radnicima Doma zdravlja, prvenstveno o onima koji rukuju lijekovima. Obratio sam se Emilu Spileru, našem simpatizeru (kasnije i aktivnom borcu NOV) da me informiše o pojedincima. Spiler mi je detaljno govorio o svakom službeniku, dijeleći ih na »naše« i »njihove«. Izrazio je mišljenje da je od onih koje on poznaje najpouzdanija ličnost medicinska sestra Milka Glumac. Ona je nešto ranije radila u Tešnju i odatle premještena u Jajce.

Nakon još nekih informacija i provjera, odlučio sam da stupim u vezu s Milkom. To nije bilo teško, pošto sam i ja izvjesno vrijeme boravio u Tešnju (istina, tek pošto je Milka došla u Jajce). Ušao sam u Dom zdravlja, potražio sestru Milku i »isporučio joj pozdrave od nekih ljudi iz Tešnja«. Tako sam s njom uspostavio vezu i uskoro, čim sam stekao utisak da bi rado pomogla NOB-u, otvoreno zatražio lijekove za partizane. Bila je spremna da pomogne, ali tek nakon mog razgovora s medicinskom sestrom Steficom Holjevac, rodom iz Zagreba, jer bi ona odmah primijetila da nedostaju lijekovi.

Pobojao sam se uključivanja novih lica u akciju, ali me Milka ubijedila da je Štefica veoma dobra i pouzdana. To je bilo tačno. Čim sam s njom porazgo-

varao, bilo mi je jasno da je izvanredna drugarica. Izražavala je mržnju prema ustašama i spremnost da nam pribavi sve čime raspolaže Dom zdravlja. U stvari, tu smo mogli dobiti sav sanitetski materijal i lijekove, izuzev šprice i makaza (to su bili inventarski predmeti, pa nije mogla da ih uzme neopaženo). Tražila je da nabavim neku razbijenu ili oštećenu špricu, kako nije stavila umjesto ispravne. Pošto to nisam mogao obezbijediti, preostalo mi je da špricu i makaze tražim na drugom mjestu. Sve ostalo su Štefica i Milka krišom uzele i spakovale u vreću. Taj paket su Štefica i jedan radnik Doma, takođe naš simpatizer, odnijeli i predali Ibri Bureku.

Odmah sam obavijestio Hamdiju Sinanovića da nisam nabavio šprice. Hamdija je insistirao da obezbijedim bar jednu, imajući u vidu da je bez nje vakcina neupotrebljiva. Saglasio se s mojim prijedlogom da zatražim špricu od doktora Jakova Altarca, ljekara u Donjem Vakufu, ali me upozorio da budem vrlo oprezan zbog toga što je Altarc, kao Jevrejin, bio pod stalnom prismotrom ustaša.

Otišao sam u Donji Vakuf i javio se Altarcu. Pošto sam ga poznavao od ranije, zatražio sam špricu bez ikakvog zaobilaženja. Doktor Altarc je tada bio u vrlo teškoj situaciji. Ustaše su ga ne samo maltretirale već mu i opljačkale stan i priručnu apoteku. Svakodnevno je očekivao da će ga uhapsiti i ubiti. Ipak, bez ikakvog dvoumljenja, odmah mi je dao sve što mu je ostalo poslije ustaške pljačke.

Taj materijal, neophodan našim bolnicama i jedinicama, donio sam u Jajce. Odatle je vrlo brzo upućen na oslobođenu teritoriju u Janju i Pljevi.

Irfan Filipović

PRKOSIO JE I KURŠUMIMA

(Sjećanje na Krstu Prolu)

Svi saborci Krste Prole znaju da je on bio izvanredan čovjek. Niko dobro-namjeran i pošten nije mogao ukazati na neku njegovu negativnost. Divno je bilo sarađivati s njim, dijeliti dobro i zlo, s njim, učiti od njega kako treba reagovati i na sasvim nepoznate i iznenadne pojave, prihvatati ih ili odbijati sa savršenom mirnoćom i skromnošću.

Do narodnog ustanka 1941. godine Krsto Prole je živio u Volarima. Nalazio se u zajednici sa svojim očuhom Mićom Nišićem, majkom, bratom... Tu je zasnovaio i svoju užu porodicu. Odnosi očuha Miće i pastorka Krste bili su zdravi, dobronamjerni, zasnovani na međusobnom poštovanju i uvažavanju. Ko nije znao o kome se radi, nikad ne bi pomislio da nisu otac i sin. Tu porodicu upoznao sam dobro i s ponosom ističem da me je voljela. Nalazio sam se u Krstinoj jedinici - Četvrtjoj četi Bataljona »Vaso Pelagić« Trećeg krajiškog odreda.

To je bilo vrijeme političkog previranja i nastojanja pročetničkih elemenata da našu četu odvoje od ostalih partizanskih jedinica i ostvare nad njom svoj uticaj. U tim okolnostima najbolje sam upoznao komandira Krstu. On još nije bio primljen u KPJ, ali je ispoljavao sve osobine istinskog borca za slobodu svoje zemlje. Prve »lekcije« o Komunističkoj partiji dao mu je predratni komunista Meho Kesten, kovački radnik iz Jezera, koji je posjedovao osobine slične Krstinim. (Poginuo je u proljeće 1942. godine u Prvom proleterskom bataljonu Bosanske krajine).

U vrijeme četničkog rovarjenja i nastojanja tih izroda da za sebe pridobiju našeg komandira Krstu, on je poput Sime Šolaje odgovarao borbenim akcijama protiv ustaša i okupatora. Potom, u odsudnim danima, odlučno se borio i protiv četnika. Najblaže rečeno, onemogućio je njihovu dalju podrivačku aktivnost. Od jedinice koja je po četničkim procjenama bila »problematična« stvorio je čvrst oslonac narodnooslobodilačke borbe na području njenog djelovanja.

Zahvaljujući njegovoj odlučnosti, umješnosti, poštenju i hrabrosi, Krsto je primljen u KPJ. Odmah potom, bez obzira na mnogobrojne obaveze koje je borba iziskivala, marljivo je radio na svom ideološkom uzdizanju. Nova saznanja prenosio je svakodnevno na borce i seljake Volara, naglašavajući u svakoj prilici da je bratstvo i jedinstvo osnovni preduslov svih naših pobjeda.

Zbog njegovih izuzetnih ljudskih osobina, borci su ga voljeli i poštovali. Ostao je nepokolebljiv i u vrijeme najvećeg rovarjenja neprijatelja, služeći za primjer svojim borcima. Neprijateljima nije praštao, ali je zavedenim ljudima pomagao da nađu pravi put. Kad kažem »zavedenim«, mislim na neke borce koji u početku nisu mogli da se odluče »na koju će stranu«. No, zahvaljujući ponaj-

više ugledu, poštenju, hrabrosti i drugim vrlinama komandira Krste, mnogi su ostali uz njega i ginuli uvjereni da je to jedini pravi put.

Odnoseći se s naročitom pažnjom prema najmladima, Krsto je okupio oko sebe nekoliko mladića starih 16-17 godina. Od njih je stvarao poznate borce, kakvi su bili Mile Mršić, Đuro Kutanjac, Jovica Nikolaš, Stanko Gligorić Legarija i drugi. Neki od njih su izrasli u rukovodioce, a mnogi ostavili svoje kosti na bojištima jurišajući predvođeni Krstom. Učili su od Krste kako se treba boriti za slobodu svoje zemlje. On je, slično heroju Savi Kovačeviću, često znao komandovati: »Drugovi, za mnom!« A kad borac vidi da njegov starješina prvi juriša na neprijatelja, ne želi da zaostane, hoće da mu se po hrabrosti bar približi. Sjećajući se Krstine hrabrosti, nikad neću zaboraviti kako je on u ljeto 1943. godine, kod sela Medina u Zijametu, komandovao stojeći dok su kuršumi iz neprijateljskih mitraljeza orali zemlju oko njega i parali mu odjeću. Kad su borci vidjeli koliko je njihov starješina neustrašiv i da svako zrno ne ubija, nije bilo sile koja ih je mogla zaustaviti.

Krsto Prole

Potvrđujući svoje kvalitete iz dana u dan, Krsto je postavljen za komandanta Prvog bataljona Devete krajiške NOU brigade, a kraj rata dočekao je na položaju zamjenika komandanta te jedinice. Stasao je u veoma sposobnog i cijenjenog rukovodioca. Uspješno je izvršavao sve zadatke koje mu je Partija povjerila. Umro je poslije rata, u najboljim godinama, kao pukovnik Narodne milicije. Bio je komandant Škole Narodne milicije u Sarajevu.

Svijetli lik Krste Prole ostao je u sjećanjima mnogih boraca i naroda Pljeve i Janja. Njihova srca su ispunjena zahvalnošću za njegov primjeren život i odlučnu borbu, za doprinos oslobođenju naše zemlje od mrskih okupatora i njihovih slugu, ustaša i četnika.

Ahmed Džubo

LUCIJA

Upoznao sam je odmah po dolasku u partizane januara 1942. Njena kuća u zaseoku Poprženi, nedaleko od Bravnica, bila je partizansko svratiste od prvih dana narodnooslobodilačke borbe. U nju su navraćali: Radomir Mitrić, Dušan Metlić, Vaskrsija Stupar i Vaskrsija Nišić, Jakica Altarac, Mujo Džubo i ostali drugovi. Lucija je svakog partizanskog borca dočekivala i ispraćala s velikom pažnjom i ljubavlju.

Lucija Popržen

U kuću Vase Popržena, koji je ubijen u Jasenovcu 1941. godine, Lucijaje došla iz Crne Gore. Rođena je 1906. godine kod Kolašina. Tamo je nju Vaso susreo i njom se oženio. Rodila je šestoro djece, ali je samo troje preživjelo rat i dočekalo slobodu.

Crnogorka, kako smo je još zvali, bila je plemenita, otresita i hrabra žena, zadojena rodoljubljem. Vjerovala je u »bolje sutra« iako su je pritiskivale teške nevolje i obaveze. Jer, trebalo je na domaku neprijateljskih cijevi sačuvati i prehraniti nejaku dječicu, trebalo je istovremeno služiti pokretu i ispunjavati teške obaveze ilegalnog borca. Crnogorka je sve te obaveze odgovorno i u svemu primjerno izvršavala. Ona je za kratko vrijeme postala jedan od najistaknutijih partizanskih kurira i obavještajaca u dolini Vrbasa. Kad god je ustrebalo, nosila je u Jajce do saradnika NOPa razne poruke iz partizanske komande, a iz Jajca je donosila dragocjene informacije o neprijatelju, sanitetski i drugi materijal. Pisma je najčešće stavljala pod obojke u opancima i tako ih prenosila pored neprijateljskih straža u Jajcu i iz Jajca do partizana.

Crnogorkin ilegalni rad nije mogao ostati nezapažen od strane neprijatelja. Bila je često pod prismotrom tajne policije. Uhapšena je jula 1942. godine, kada je prenosila sanitetski materijal iz Jajca do partizanskih predstraža. Mjesec dana je saslušavana i zlostavljana u jajačkom zatvoru, a zatim je sprovedena u Sarajevo i tamo strijeljana.

Lucija je do kraja života ostala vjerna narodnooslobodilačkom pokretu. Hrabro je zakoračila u smrt, jer je čvrsto vjerovala da će i njena borba i žrtvovanje doprinijeti oslobođenju zemlje i ostvarenju boljeg života za generacije koje dolaze. Zato ova skromna i hrabra žena zauzima istaknuto mjesto među ženama-borcima iz jajačkog kraja, posebno među ilegalnim radnicima, koji su dali veliki doprinos našoj oslobodilačkoj borbi i pobjedi nad okrutnim neprijateljem.

Mujo Hrnjić

PUŠKA ZA PARTIZANE

Ilegalna organizacija KPJ u Jajcu prikupljala je oružje, municiju i druga sredstva za ustaničke snage u Janju i Pljevi. To su radili članovi Partije i njeni simpatizeri.

Međutim, oružje i municiju nismo obezbjeđivali samo na dobrovoljnoj osnovi, od patriota i pristalica narodnooslobodilačkog pokreta, nego i kupovali od pojedinih domobrana. U jesen 1941. godine kupljena je puška od domobrana Mehmeda Rejhana, rodom iz Donjeg Vakufa. Ne znam sigurno ko je bio kupac, ali nije isključeno daje u tome učestvovao Ekrem Porićanin, simpatizer narodnooslobodilačkog pokreta, jer se to desilo u njegovoj kafani pored Travičke kapije. Kad sam došao u tu kafanu, Rezak Tirić mi je objasnio o čemu se radi i rekao da pušku moramo skloniti što prije. U pogodnom trenutku uspio sam da tu »opasnu stvar« neprimjetno sakrijem ispod klupe koja se nalazila pored zida, ali trebalo je iznaći mogućnost da je istog dana naveče iznesemo iz grada. Iza kafane se nalazio veliki drvljanik pekara Edhema Mađe. Pušku sam iznio kroz prozor i sakrio je između cjepanica. No, pošto je loženje u pekari počinjalo odmah poslije ponoći, valjalo je što prije pronaći sigurnije mjesto.

Pala mi je na um ideja da iskoristim uniformu svog brata, koju je on donio iz vojske poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije. Došavši kući, izvadio sam uniformu iz skloništa i obukao sve njene dijelove, osim uvijača i kape. Uvijače nijesam znao staviti kako treba, a umjesto šajkače uzeo sam namjerno fes. Naime, pošto su neke neprijateljske jedinice u to vrijeme nosile crvene fesove, smatrao sam da ću tako biti neupadljiviji. Oko 20,30 sati krenuo sam žurno kroz grad, prema pekari, jer je za tridesetak minuta počinjao policijski čas. Osim toga, znao sam da će u 21 sat na Plivskom mostu biti postavljene noćne straže, a uz njih i »ježeve« od bodljikave žice, tako da do svanuća niko neće moći da pređe preko mosta (ja sam baš tuda morao proći prema Hamurovoj kući). Ne obazirući se ni desno ni lijevo, išao sam odlučno u želji da na rijetke prolaznike djelujem kao neprijateljski vojnik koji žuri u svoju jedinicu. Došavši do pekare, izvukao sam pušku iz drvljanika, stavio je na rame i odlučno produžio kroz grad prema Pijavicama. Stražari su već bili stigli na most, ali u mraku nisu mogli primijetiti ništa neobično. Pušku sam prenio i ostavio kod Hamurove kuće, kako bije već sutradan drugi ilegalci odnijeli na oslobođenu teritoriju. Vratio sam se kući radostan zbog uspješnog izvršenja zadatka. Ali, to moje zadovoljstvo trajalo je veoma kratko.

Sutradan oko podne došao je jedan ilegalac i rekao mi da odmah odem u kafanu »Šangaj«, pa će mi tamo reći o čemu se radi. U kafani sam zatekao do-

domobrana koji nam je prodao pušku. Uzrujan i preplašen, saopštio je da su nadležni otkrili nestanak puške i zatražio da mu je odmah vratimo. Ali, to je bilo nemoguće, jer se njegova puška već nalazila u Bravnicama. Drugovi su insistirali da mu dam pušku koju sam poslije kapitulacije donio u Jajce, zakopao u podrum svoje kuće i čuvao za sebe, da bih je ponio kad krenem u partizane. Pošto drugog rješenja nije bilo, pozvao sam domobrana da pode za mnom, do moje kuće (nedaleko od Velike Župe). Čim smo ušli u avliju, zatvorio sam vrata i rekao domobranu da me sačeka u dvorištu. Otišao sam u podrum, izvadio pušku i dobro je očistio. No, kad sam je iznio u avliju i pokazao domobranu, on se usprotivio: »To nije moja puška! Sve puške u jedinici registrovane su prema brojevima, pa se jedino sa njom mogu opravdati«. Čim je to rekao, naljutio sam se i uhvatio ga za gušu bez ikakvog razmišljanja o posljedicama. Dobro se sjećam da sam mu, držeći ga prislonjenog uz ogradu, ljutito rekao: »Iskasapićemo te ako samo progovoriš ijednu riječ o svemu ovome!« Domobran je poblijedio kao krpa. Svakako nije očekivao da ću nasrnuti na njega, pa je prosto bio šokiran. Jednostavno je uzeo pušku i izgubio se iz avlije.

On nas, zaista, nije odao niti je ilegalna organizacija imala bilo kakvih komplikacija u vezi s tom puškom. Nešto kasnije premješten je iz Jajca, ali ne znam u koje mjesto. Saznao sam, međutim, daje činio neke usluge našem pokretu, te da je poslije izvjesnog vremena stupio u Narodnooslobodilačku vojsku.

Ahmed Džubo

HRABRI ILEGALAC

(Sjećanje na Besima Ganibegovića)

Besim Ganibegović je rođen u selu Vražiću kod Šipova 1916. godine. Završio je u Šipovu četiri razreda osnovne škole, a potom sa svojim roditeljima doselio u Jajce. Tu je živio i radio do februara 1942. godine.

Uoči drugog svjetskog rata Besim je u Jajcu počeo da se druži s naprednim radnicima. Razgovarajući s njima, stekao je prva saznanja o borbi radničke klase Jugoslavije i njene avangarde, Komunističke partije za pravednije društveno uređenje i bolji život. Ubrzo je prihvatio ideje Komunističke partije i već 1941. godine odlučno se uključio u narodnooslobodilački pokret. Partijska organizacija zaduživala ga je za uspostavljanje i održavanje ilegalnih veza, za izvođenje raznih akcija u okupiranom Jajcu i njegovoj okolini. Besim je imao puno smisla i smjelosti za ilegalni rad u tim teškim uslovima. Bio je izvanredno hrabar, dovitljiv i snalažljiv. Nije se plašio kad je trebalo da kroz čaršiju, pored ustaških policajaca, pronesu u torbi municiju, ručne bombe, sanitetski i drugi materijal. Izvršavao je uporno i savjesno veoma značajne zadatke, izlažući se najvećim opasnostima. Pomenut ću samo dvije akcije, izvedene početkom 1942. godine, u kojima je Besim bio jedan od glavnih aktera.

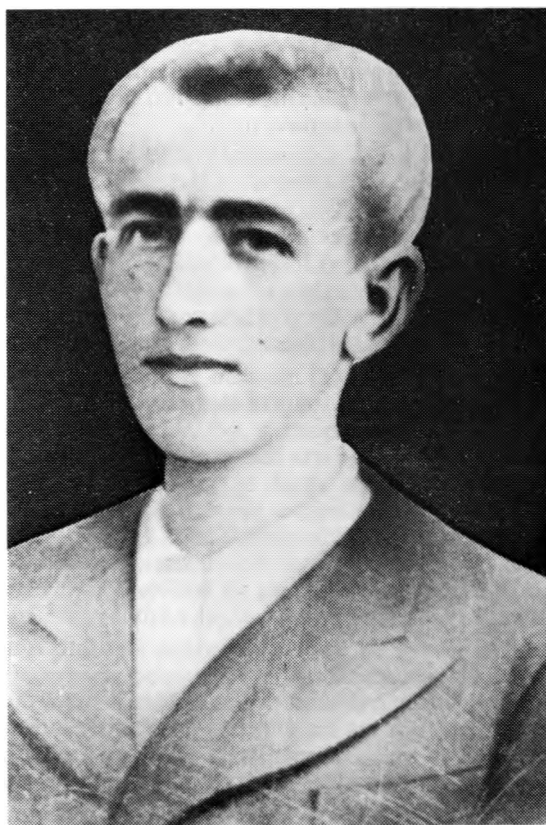
Prva akcija organizovana je radi spašavanja Sime Mitrića, našeg mladog borca iz Janja, koji je početkom decembra 1941. godine, prilikom napada partizana na željezničku stanicu Vinac, zarobljen i doveden u jajački ustaški zatvor. Komunisti-ilegalci u Jajcu, organizatori akcije, povjerili su Besimu zadatak da Mitrića i još jednog zatvorenika sačeka kasno noću pred zatvorom, te da ih izvede iz grada, prebaci preko rijeke Plive i otprati do sela Zaskoplja (odatle se, preko Orahovice, lako stizalo u Janj, na oslobođenu partizansku teritoriju). Besim je dobio malu bocu konjaka kako bi mogao podmititi domobrane ako ih susretne u hladnoj noći.

Mitrić i drugi zatvornik izašli su u predviđeno vrijeme kroz vrata, koja je, prema dogovoru, ključar Ibrahim Popaja ostavio otključana. Besim je sačekao bjegunce i srećno prošao s njima pored nekoliko neprijateljskih straža. Kod Memišove vode susreli su domobranksu patrolu. Besim je poznavao jednog od tih domobrana, koji su drhtali od hladnoće, pa im je ponudio da »potegnu« konjaka. Dok su domobranci halapljivo pili, Besim im je smireno i nenametljivo govorio da su se on i njegovi prijatelji dugo zadržali u jednoj gostionici. Njegovo objašnjenje djelovalo je uvjerljivo, tako da ih je patrola propustila bez ikakve kontrole. Akcija je u potpunosti uspjela, i to mnogo lakše nego što su očekivali.

Drugu akciju Besim je izveo zajedno s Đurom Savatićem iz Zaskoplja. Njihov zadatak bio je da saonicama prevezu iz Jajca do oslobođene teritorije Rutu

i Zlatu Salom i mene. Sestre Salom, obučene u pozajmljene muslimanske žarove, došle su sa Besimom do Šehalića kuće, a ja sam bez ikakvih teškoća stigao tamo preko Volijaka.

Čim se spustio mrak, stavili smo u saonice izvjesnu količinu tajno pribavljenog sanitetskog materijala i municije (koju je Fehko Šehalić dovezao iz gostionice »Šangaj«). Ruta i Zlata legle su u zadnji dio saonica i pokrile se ćebadima, dok smo Đuro, Besim i ja sjeli na prednji dio. Dogovorili smo se o svim mogućim postupcima, uključujući i odluku da se obračunamo s domobranskim stražarom ako pokuša da nas pretrese ili vrati. Na pitanje kud smo pošli, trebalo je odgovoriti da želimo dovesti sijeno. Vjerovali smo da će stražar uvažiti to objašnjenje, jer su Đuro i Besim već odlazili na saonicama prema »ničijoj zemlji« i otuda dogonili sijeno i kukuruznu komušinu.

Besim Ganibegović

Veliki snijeg i hladnoća pomogli su nam da bez teškoća prodemo pored dvije straže. Domobrani nisu ni predosjećali kakva nam je namjera. No, dok smo stigli do Šolaje i Štaba Trećeg krajiškog partizanskog odreda, morali smo savladati još nekoliko ozbiljnih prepreka. Besim je i tada prednjačio svojom hrabrošću i odlučnošću.

Vraćajući se iz Pljeve u Jajce, Besim i Đuro bili su izloženi saslušavanju i maltretiranju. Domobrani su sijeno na saonicama probadali bajonetima, ali je sve proteklo bez loših posljedica. Besim je sutradan izvijestio drugove o uspješnom izvršenju zadatka.

Osim hrabrosti i snalažljivosti, Besimu su u ilegalnom radu mnogo koristila poznanstva s velikim brojem građana Jajca i neprijateljskih vojnika. On je uvijek izgledao ravnodušno, nikad se nije uzbuđivao. Na glavi je zadugo nosio crveni fes, pa se i na taj način prikrivao, odbijao od sebe sve sumnje domobrana i ustaša. Međutim, time je istovremeno dovodio svoj život u opasnost kad god se susretao s četnički nastrojenim seljacima.

Poslije provale u jajačkoj partijskoj organizaciji, krajem februara 1942. godine, Besim je pobjegao u partizane. Primjernu hrabrost ispoljavao je i pri izvršavanju borbenih zadataka. Uz to, bio je veoma društven i volio je da se šali s drugovima. Mnoge pozitivne ljudske osobine doprinijele su da ga drugovi brzo zavole. Zbog njegove dobrote i snalažljivosti, borci su često govorili: »Takvog kao što je naš Besim majka više ne rađa«, »Da ga baciš na glavu, on bi pao na noge« i slično.

Besim Ganibegović je poginuo u Crnoj Gori za vrijeme pete neprijateljske ofanzive. Njegovim putem pošli su i ostali Ganibegovići - braća Vafo, Džemal, Adii i Zaim i sestra Zuhra. Njihovu majku Vahidu ubili su ustaški zlikovci u zloglasnom logoru Jasenovcu.

Rezak Tirić

CRVENA ZASTAVA

Početkom februara 1942. godine, partijska organizacija u Jajcu, na prijedlog njenog sekretara, Hamdije Sinanovića, odlučila je da napravimo crvenu partijsku zastavu i da je pošaljemo na ustaničko područje - kao dar omladine Jajca omladini Janja i Pljeve. Trebalo je da ta proleTERSka zastava izrazi strem-ljenja svih učesnika i pristalica narodnooslobodilačkog pokreta iz gradova i sela, kao simbol njihove zajedničke borbe protiv fašizma i za ideale radničke klase, te da doprinese daljem okupljanju naroda oko ustaničkog rukovodstva i Komu-nističke partije, narastanju i moralnom jačanju partizanskih snaga.

Prijedlog sekretara Sinanovića prihvaćenje odmah. Dogovorili smo se da ja nabavim crveno platno, žuti gajtan i odgovarajući konac. Šivanje zastave po-vjereno je krojaču Naimu Hrgiću, saradniku NOP-a, a radnik »Elektrobosne« Boro Erceg, takođe saradnik NOP-a, zaduženje da izradi srp i čekić od mesinga. Radnik »Elektrobosne« Derviš Karahodžić obećao je da će napraviti koplje iz dva dijela. Takođe je zaključeno da zastavu, kad bude u cjelini gotova, odnese u Janj i preda ustaničkom rukovodstvu radnik Ibko Karahodžić, saradnik NOP-a iz Jajca, s tim da potom ostane u nekoj od partizanskih jedinica. Hamdija Sina-nović je sročio riječi koje je trebalo vezom ispisati na zastavi (iznad i ispred pe-tokrake zvijezde sa srpom i čekićem); »Omladina Jajca-omladini Janja i Pljeve«.

Za nekoliko dana nabavio sam platno i potrebni pribor, pa sve to predao Naimu Hrgiću. On je odmah otpočeo svoj posao, ali je ubrzo morao da ostavi nedovršenu zastavu. Njega je ustaška vlast mobilisala u komoru za prenošenje hrane u opkoljeni Mrkonjić-Grad. Prije prisilnog odlaska na taj zadatak, Hrgić je sklonio u svom stanu napola sašivenu zastavu, vjerujući da će se brzo vratiti i dokrajčiti posao. Nije ni pomišljao da bi neko mogao u međuvremenu saznati šta se nalazi u njegovoj kući.

Međutim, pošto je Naim otišao, njegova supruga Lunčika, vlasnica frizer-skog salona u Jajcu, nesmotreno je otkrila tajnu. Tražeći neke kućne stvari po ormaru, ona je vidjela skrivenu crvenu zastavu, i to u povjerenju saopštila ženi šefa Finansijske uprave, koju je upravo frizirala. Ta žena se, inače, predstavljala Lunčiki kao neprijatelj ustaša i simpatizer partizana.

Kad je izašla iz Lunčikinog salona, poslije friziranja, žena je otišla u ustaško redarstvo i prijavila šta je doznala od naivne frizerke. Policijski agenti su odmah provalili u stan Naima Hrgića i pronašli zastavu. Potom su izvršili pretres i u nje-govom krojačkom salonu. Tu su našli jednu ručnu bombu.

Ubrzo je ustaška policija počela da hapsi ne samo članove Partije, sarad-nike i simpatizere NOP-a, već i neke druge građane za koje se pretpostavljalo da

Policijski snimak zaplijenjene Crvene zastave

su povezani s komunistima, odnosno da nešto znaju o onima koji su organizovali izradu zastave. Među prvima su uhapšeni Berta Kučera, član KPJ, njena sestra Fanika i brat Mirko, Zvonko Bilan, Danica Anđukić, Lunčika Hrgić, Salih Zjajo (mladić koji je bio na izučavanju zanata kod Hrgića), majka Rute i Zlate Salom, te još nekoliko Jevreja i drugih građana.

Ta hapšenja su izvršena 22. februara 1942. godine. Istog dana ujutru, Hamdiju Sinanovića je u njegovoj kući posjetio Zahid Menzildžić, koji je tada bio zaposlen u jajačkom redarstvu NDH. On je Hamdiju obavijestio šta se zbiva u gradu, posebno o pretresima, hapšenjima, otkrivanju zastave i drugih stvari, uz napomenu da će ustaška policija u toku tog dana i naredne noći nastaviti da hvata i zatvara mještane koji su joj sumnjivi. Menije Sinanović poručio da odmah dođem njegovoj kući. Čim sam stigao, saopštio mi je sve što je čuo od Zahida i insistirao da o otkrivanju zastave i hapšenjima obavijestim naše drugove, kako bi se mogli skloniti iz Jajca. Meni je preporučio da pobjegnem na slobodnu teritoriju, među partizane, cijeneći da se nalazim u velikoj opasnosti. Naime, Hamdija je zaključio da bi ustaše mogle svaliti na mene svu krivicu za pravljenje zastave i druge aktivnosti koje otkriju u vezi s tim. Nisam prihvatio sugestiju da bježim, bojeći se da će mi stradati porodica i drugovi koji su često navraćali u moju gostionicu »Sangaj«. Odlučio sam da ostanem u gradu, razmišljajući kako da postupim ako me ustaše uhapsu i podvrgnu mučenju zbog učešća u pripremanju zastave. Bio sam spreman da priznam »krivicu«, kako ne bi stradali i ostali aktivisti.

Poslije rastanka sa Sinanovićem, preduzeo sam potrebne mjere da o hapšenjima budu obaviješteni svi drugovi i drugarice. Zahvaljujući tome, hapšenje su izbjegli Mustafa Džubo, Besim Ganibegović i Ibro Karahodžić. Oni su iz grada izašli na Carevo polje, a odatle ih je Zuhdija Omerspahić odveo do partizanskih jedinica koje su se nalazile u Magaljdolu, kod Mrkonjić-Grada.

Hamdija Sinanović, koji je tada bolovao od tifusa, prebačen je na periferiju grada (Katina), gdje je dobro skriven. Odatle je, nakon ozdravljenja, uspio da pobjegne u Janj - na oslobođenu partizansku teritoriju. Derviša Kršlaka nismo upozorili da bježi iz grada. Zapravo, on nije ništa znao o izradi zastave, pa nismo ni očekivali da mu u vezi s tim prijete opasnost.

Hapšenja su nastavljena naredne noći. Već oko ponoći, ustaški policajci došli su u moj stan i lišili me slobode. Zatim su uhapsili Derviša Kršlaka, Ibrahima Bureka i još neke drugove. Policajci su u mom notesu pronašli papirić na kojem je bilo upisano brojno stanje domobrana u Jajcu. Ne znam kako sam zaboravio da sakrijem te podatke. Zbog toga je uhapšen i Hamdija Zužić, čovjek koji je tada radio u domobranskoj komandi grada. Zapravo, ja sam rekao policiji daje taj papirić ispaao njemu dok je sjedio u mojoj gostionici, te da sam imao namjeru da mu ga predam čim se susretnemo.

Zužić je već na prvom saslušanju, čim su ga policajci počeli šamarati, rekao sve što je znao o učesnicima i saradnicima narodnooslobođilačkog pokreta iz Jajca. A znao je dosta, jer se ponekad nalazio u društvu nekih naših aktivista. Srećom, niko od uhapšenih, osim Lunčike Hrgić, nije znao bilo šta o zastavi. Naim Hrgić, koji je šio zastavu, nalazio se u opkoljenom Mrkonjić-Gradu, pa jajačka policija zadugo nije mogla da ga sasluša. To joj je znatno otežavalo rad, a nama koristilo za vrijeme istrage.

Saslušanja su vršena u radnoj prostoriji šefa redarstva dra Alije Kurta, uz prisustvo domobranskog komandanta mjesta Avgusta Mursela, komandira policije Stipe Jakeševića, policajca Andrije Pastuhovića, šofera redarstva Tonija Zemljaka i jednog bivšeg ustaškog emigranta. Zemljak je držao u ruci gumenu palicu. U toj prostoriji bila je obješena zaplijenjena crvena zastava. Prvo pitanje šefa redarstva, upućeno meni, glasilo je:

- Šta je ovo na zidu?!
- To je nekakva zastava - odgovorio sam mu i usmjerio pogled za njegovom rukom ispruženom prema crvenom platnu.
- A ko je dao da se ona pravi? - uslijedilo je novo pitanje.
- Ne znam! - izjavio sam brzo i odlučno.
- Ako bih ovdje doveo čovjeka koji bi ti u lice rekao da si ti taj, Rezaku, šta bi tada rekao?! - nastavio je ustaški starješina.
- Rekao bih mu da laže! - uzvratilo sam bez razmišljanja, siguran da samo Naim Hrgić zna ko mu je dao materijal da sašije zastavu.

Tada je neko od prisutnih otvorio ormar koji se nalazio u toj prostoriji. Iz ormara je izašao Salih Zjajo, mladić koji je bio na izučavanju zanata kod Naima Hrgića. Salih je stao pred mene i rekao mi da sam njegovom majstoru dao materijal za zaplijenjenu zastavu. Pošto sam mu odlučno odgovorio da laže, Zjaju su odveli u drugu prostoriju.

Potom je Tone Zemljak počeo da me udara gumenom palicom po glavi, psujući mi istovremeno »komunističku majku« i vičući:

-Hoćeš li crveno?! Evo ti crveno!

Udarajući me bezobzirno, taj zlikovac otvorio mi je desetak rana na glavi. Kad sam bio sav u krvi, skinuli su mi dijelove odjeće i bacili ih u peć da izgore. Onda su me polili jodom po glavi i nekom krpom brisali se dok mi nisu zaustavili krvarenje.

Nastavili su da me muče cijelu noć, potom danima. Pozvali su u pomoć i policijske agente iz Sarajeva: Šandraka, Trteka, Osima i Salku Čelikovića. Oni su stigli u Jajce 24. februara, a nešto kasnije prispjela su i dva agenta iz Zagreba.

Svirepom mučenju i batinanju bio je izložen i Derviš Kršlak. Zlikovci su prinosili usijano željezo njegovim očima, pržili mu tabane... Njemu je od udara pukao krvni sud u nosu, pa je nastalo veliko krvarenje. Bio je na ivici života. Bojali smo se da ne može sve to izdržati. Policija je, čak, morala pozvati ljekara da mu ukaže pomoć.

Niko od uhapšenih drugova i drugarica nije izbjegao mučenje i maltretiranje. Tukli su nas gumenim palicama, »bokserima« i nogama, stezali nam glave konopcima, batinali nas po tabanima, sve dok bi ustanovili da smo pali u nesvijest. Udarajući našim glavama o zidove zatvorskih prostorija, vikali su: »Gledaj dokle ti je stigao Staljin«, psovali nam »komunističku majku« i slično.

Videći šta se dešava, odlučio sam da pomognem zatvorenim drugovima, tj. da na sebe prebacim svu krivicu za pripremanje zastave. Izmislio sam ne baš uvjerljive razloge koji su me na to naveli, ali nisam odustajao od njih ni u jednom trenutku.

Što se tiče ručne bombe koja je pronađena u Hrgićevom salonu, policiji se javio kao njen vlasnik tadašnji domobran Mirko Čermak. On je izjavio daje bomba njegova, tvrdeći da mu je slučajno ostala dok je boravio kod Hrgića radi uređivanja svoje uniforme. Ta Čermakova izjava zvučala je ustaškim policajcima uvjerljivo. Krivica za pronađenu ceduljicu s brojnim stanjem domobranskog garnizona svaljena je na Hamdiju Žužića, pa je on zbog toga ispitivan i gonjen.

Ubrzo je uslijedilo puštanje na slobodu uhapšenih drugova i drugarica, jer policija nije imala dokaza da su krivi. Tome su, naravno, pripomogle i intervencije uglednih građana Jajca. U zatvoru su, osim mene, zadržani Lunčika Hrgić, Hamdija Žužić, Derviš Kršlak i Ibrahim Burek. Nas su jednog dana povezali lancima, ubacili u oklopni automobil i odvezli na željezničku stanicu. Zatim smo, u posebno obezbijeđenom vagonu, sprovedeni u Travnik i strpani u Okružni zatvor. Početkom novembra prebacili su nas iz Travnika u Sarajevo. Tada su nam priključeni Naim Hrgić i Salih Zjajo, a u zatvoru smo susreli Boru Ercega.

Suđenje našoj grupi počelo je uz prisustvo velikog broja građana. Kad su mene, kao prvooptuženog, uveli u sudnicu i naredili mi da sjednem, neko mi je iz publike šapatom rekao:

- Ne boj se, sudije su naši ljudi! Sve je udešeno i sve će se dobro završiti! Budite hrabri i govorite hladnokrvno!

Po glasu sam ustanovio daje to Fahrija Filipović Fahribeg, istinski patriota, antifašista i saradnik NOP-a iz Jezera, otac revolucionara Jusufa Filipovića.

Suđenje je teklo veoma povoljno za nas. Svi smo ostali pri ranije datim iskazima, a već sutradan saopštena nam je oslobodajuća presuda »zbog nedostatka dokaza«. U salije odjeknuo aplauz. Bili smo iznenađeni i presrećni. Takvom ishodu suđenja najviše je doprinijela organizacija KPJ Sarajeva.

Ostali smo u zatvoru do pravosnažnosti presude. A kad smo se vratili svojim kućama, svi osim Lunčike Hrgić, Saliha Zjaje i Hamdije Žužića, nastavili smo saradnju sa narodnooslobodilačkim pokretom. Nešto kasnije, stupivši u partizanske jedinice, nastavili smo borbu oružjem.

Šaban Kovač

PARTIZANSKI SARADNIK U DOMOBRANSKOJ UNIFORMI

Krajem 1941. godine mobilisan sam u vojsku kvislinške tvorevine Nezavisne Države Hrvatske. Domobransku uniformu obukao sam u Sarajevu. Nakon kratkog boravka u tom gradu, prekomandovan sam u Jajce. Još u Sarajevu opredijelio sam se za narodnooslobodilački pokret, iako sam u to vrijeme malo znao o njegovim ciljevima.

Kad sam stigao u Jajce, rasporedili su me u domobransku jedinicu koja je štitila kanal za hidrocentralu »Elektrobosne«, na Malom plivskom jezeru. Tek tada sam imao pravu priliku da vidim i shvatim kakva je Pavelićeva »Endehazija«. Od svega su mi najteže padali zločini i teror okupatora i ustaša nad srpskim stanovništvom.

Oružani ustanak u Janju i Pljevi već se bio uveliko rasplamsao. Iako je ustaška propaganda o toj borbi i njenim učesnicima govorila potcjenjivački i pogrdno, tvrdeći da su ustanici najobičniji »buntovnici« i »šumnjaci«, koje treba brzo istrijebiti »kao nečistu gamad«, ipak je samo saznanje o postojanju oslobodilačkog pokreta bilo za mene veliko olakšanje. Niko nije mogao pobiti činjenicu da postoji organizovana snaga koja se suprotstavlja okupatorima i domaćim izdajnicima u borbi za opstanak i slobodu naših naroda.

Stigavši u novu jedinicu, odmah sam počeo razmišljati o uspostavljanju veze sa ustanicima koji su se nalazili na Gorici. Ali, to nije bilo lako. Valjalo je, prije svega, steći povjerenje tamošnjeg srpskog stanovništva. Ono je, s obzirom na mnoge zločine koji su do tada izvršeni nad Srbima u tom kraju, bilo jako nepovjerljivo prema neprijateljskoj vojsci, mahom se držalo po strani i izbjegavalo odlazak u Jajce. Danima sam posjećivao obližnja sela, razgovarao sa seljacima i uvjeravao ih da mi ne činimo zločine kao ustaše. To je, zaista i bilo tako. Većina domobrana iz moje jedinice protivila se zločinima. Komandir naše posade bio je zakleti ustaša, ali on sam nije mogao ništa učiniti. No, i pored svih mojih nastojanja, seljaci su bili nepovjerljivi, izbjegavali su susrete i sa mnom i sa drugim domobranima. Međutim, bio sam tvrdoglavo uporan u nastojanju da što prije uspostavim vezu s partizanima. Pošto su se oni tada nalazili u Šipovu i Jezeru, naša posada bila je u poziciji najisturenije predstraže prema oslobođenoj teritoriji. Ta okolnost išla je u prilog mom nastojanju da se povežem s partizanima, čije su patrole povremeno krstarile po Milama i drugim selima u našoj neposrednoj blizini.

U selu Ćusini, iznad kanala, uspio sam da uspostavim prijateljske odnose s jednom samohranom staricom. Baka me je uvijek lijepo dočekivala u svojoj kući, nudila me mlijekom i sirom. Međutim, bila je vrlo ćutljiva. Na moja pitanja

odgovarala je škrtu i šturo. O partizanima i njihovoj borbi nije htjela da prozbori ni jedne jedine riječi. Samo je ćutala i odmahivala glavom kao da o svemu tome nema pojma. Redovno sam joj donosio po koju kutiju cigareta i šibice, te pomalo soli, jer ni ona nije od početka rata silazila u grad. Malo po malo, naše prijateljstvo se produbljivalo i postajalo sve iskrenije. Došavši do uvjerenja da baka, ipak, nije ravnodušna prema onome što sam joj govorio, počeo sam je uvjeravati da volim partizane i izražavati želju da se sastanem s nekim ratnikom koji nosi petokraku zvijezdu. Na sva moja navaljivanja, ona je jednostavno odgovarala: »Ne znam ti ja, sinko, ništa o tome«. No, bez obzira na sve to, jednog dana donio sam u torbici podosta municije (u paketićima po petnaest metaka) i zamolio baku daje skloni negdje iza kuće. Čim sam joj to rekao, počela je da kuka i protestuje: »Nosi to od moje kuće, kumim te bogom i svim svecima!« Nije bilo druge. Zaprtio sam torbicu i vratio je prema kanalu. Ostavljajući municiju »za bolja vremena«, nisam gubio nadu da će se starica jednog dana odobrovoljiti prema meni. Tako je i bilo.

Nakon izvjesnog vremena, ponovo sam se našao pred bakinom kućom, sa torbicom na leđima. Sigurno je znala šta nosim. Na moje veliko iznenađenje, rekla mi je: »Unesi to u kuću!« Tog dana smo dugo razgovarali o svemu i svačemu, ali ponajviše o partizanima i njihovoj borbi. Starica me je, s vremena na vrijeme, posmatrala nekako sumnjičavo. Kad sam se digao da krenem iz kuće, ona me uhvatila za ruku i upitala: »Je li vjera, sinko?« »Jeste, majko!«, odgovorio sam uvjerljivo. Ona me potom privukla k sebi i poljubila kao rođenog sina. Tako mi je, najzad, pošlo za rukom da steknem njeno povjerenje.

Šta se, u stvari, kasnije ispostavilo? Za sve vrijeme dok sam baku ubjeđivao da sam za narodnooslobodilački pokret, ona je održavala vezu s partizanima, obavještavala ih o mojim dolascima i željama. Ali, oni joj nisu dozvolili da mi se povjeri sve dok i drugim kanalima ne utvrde da sam istinski spreman za saradnju.

U početku sam prikupljao municiju, sanitetski materijal i druge najnužnije ratne potrepštine. Ponešto sam uzimao iz rezerve naše posade, ali većinu municije i drugog materijala donosio sam iz Jajca. Mjesec dana nakon uspostavljanja veze, dobio sam zadatak da sačinim spisak domobrana u posadi kod kanala, uz kratko objašnjenje o njihovom držanju prema oslobodilačkom pokretu. Dostavio sam traženi spisak i u pismu istakao da se radi o domobranima koji su protiv ustaških zločina, te da je jedino komandir posade zakleti ustaša.

Nakon izvjesnog vremena dobio sam poruku da tražim prekomandu za Bravnice, u tamošnju domobransku posadu. Kad sam zatražio objašnjenje zašto da to činim, odgovoreno mi je da će partizani uskoro napasti posadu na kanalu. Kasnije sam saznao da to nije bio pravi razlog, nego nešto sasvim drugo. Naime, ilegalna partijska organizacija u Jajcu željela je da tamo ima jednog sigurnog čovjeka, jer je preko Bravnica održavana glavna veza Štaba Trećeg krajiškog NOP odreda sa saradnicima u Jajcu.

Trebalo je izmisliti neki pogodan i uvjerljiv razlog za premještaj. Razmišljajući o tome, došao sam na ideju da izazovem svađu s komandirom posade, koji me, inače, nije podnosio. Jednog dana sjeli smo da kartamo. Pomislio sam: »Evo prilike!« Igrajući tablića, napravio sam komandiru jednu očiglednu i drsku podvalu. On se užasno razbjjesnio, pa je došlo do svađe i psovke. Razjareni ustaša potegao je kamu i ubo me u lijevu ruku ispod lakt. Kroz rukav je procurio tanak mlaz krvi. Srećom, odmah su pritrčali domobrani koji su ležkarali pored jezera i razvadili nas. Zavezavši ranu, pošao sam samovoljno u nadležnu domobransku komandu. Razmišljajući usput o svemu tome, pripremao sam se da budem što uvjerljiviji. Istina, već na početku sam »izvukao deblji kraj«, ali i stvorio povoljnu priliku za ostvarenje prekomande.

Stigavši u komandu, potanko sam ispričao kako je došlo do svađe i tuče s komandirima posade. Starješina me je pažljivo saslušao. Iz njegovog držanja stekao sam utisak da je na mojoj strani. Odlučno sam izjavio da se neću vratiti na kanal. Moj zahtjev za premještaj je uvažen, a komandir posade je pozvan na disciplinsku odgovornost. Predložio sam da idem u Bravnice, uz objašnjenje da sam iz tog kraja i da veoma dobro poznajem mještane. Molba mi je uvažena. Čak sam postavljen za razvodnika straže.

Posada u Bravnicama imala je 22 domobrana, a njen komandir bio je Marko Budilica, rodом iz Tešnja. Bravnice su predstavljale značajan odbrambeni punkt, pa su zato bile dosta dobro utvrđene. Prema ciglani, osim velikog bunkera, nalazila su se tri mitraljeska gnijezda (dva na mostu preko Vrbasa i jedan prema tunelu). Iznad samih Bravnica, na Cvitkovcu, nalazio se bunker sa ustaškom posadom, a na Sahat-kosi domobranska posada. Imali smo zadatak da iz tih utvrđenja štitimo od partizana most, tunel, željezničku prugu i drum od Jajca prema Vincu.

Nakon dolaska na novu dužnost, trebalo je da što prije uspostavam vezu s partizanima. Iskrsnuo je problem kako pronaći nekog da odnese poruku na oslobođenu teritoriju. U selu Bravnicama živjelo je samo stanovništvo srpske nacionalnosti, koje je već do tada dobro osjetilo zvjerstva, nasilje i pljačku okupatora i ustaša, pa je bilo prestravljeno i sklanjalo se od nas. No, vremenom su mještani postajali povjerljiviji prema domobranskoj posadi, jer ona nije izvršila nijedan zločin niti pljačku. Čak su seljani počeli da traže zaštitu naše posade od ustaša.

Jednog dana, u rano proljeće 1942. godine, dotrčala je do nas zadihana i uznemirena majka Ljube Perišića i rekla: »Eto ustaša!« Čim je ona to izustila, skočio sam kao da me je neko ofurio ključalom vodom i iz sveg glasa viknuo vojnicima: »K' oružju!« Nisu prošla ni dva minuta, do nas je stigla grupa ustaša. Jedan od njih prišao mi je i zatražio pomoć naše posade u hvatanju nekih Srba, za koje su, navodno, imali dokaze da potpomažu partizane. Srećom, komandir posade nije se tu zatekao. Inače, pošto je bio ustaški orijentisan, sigurno je da bi im izašao u susret. Trenutno sam bio najstariji u posadi. Na moju primjedbu da nemaju razloga za hvatanje ljudi po selu, jedan ustaša mijе odgovorio da sam mnogo radoznao, te da bi bilo bolje da ne zabadam nos gdje mu nije mjesto. Kad sam to čuo, najednom mijе udarila krv u glavu. Odmjerio sam tog ustašu od glave do pete i gnjevno mu rekao da nikoga neće odvesti iz sela sve dok se ja tu budem nalazio. Čuvši moje riječi, ustaša se trgao i pomjerio nazad. Ne čekajući da se pribere, nešto smirenije sam izjavio da u tom selu mirno žive i rade Srbi koji nemaju nikakve veze s partizanima. Međutim, naglasio sam, ako ustaše budu žarile i palile po selima kao ranije, onda je sigurno da se ni mi, domobrani, nećemo moći tu održati. Potom sam pokazao rukom prema lijevoj obali Vrbasa i rekao: »Eno, tamo ima partizana kao pljeve, pa kad ste takvi junaci što ne idete da se s njima razračunate!« Ocijenivši da nema šale, ustaše su se jednostavno pokupile i krenule drumom prema Jajcu, psujući mi boga i prijeteci da ću za sve to platiti.

Uspostavljanje veze s partizanima bilo je u Bravnicama znatno lakše nego kod Jezera. Vod za vezu, lociran u Šedincu, odmah je saznao za moj dolazak u Bravnice i poduzeo mjere da ostvari kontakt sa mnom. U Bravnicama sam upoznao Đorđa Marjanovića, koji je pristao da odnese moju poruku partizanima. Nekoliko dana kasnije, pred sam sumrak, Đorđe i ja prešli smo na lijevu obalu Vrbasa i sastali se sa drugovima iz Voda za vezu, čiji je komandir bio Mujo Džubo. Tu je došao i Radomir Mitrić, komesar čete u Bataljonu »Pelagić«. Sastanak je održan u jednoj vodenici-potočari. Dogovorili smo se o najhitnijim pojedinostima mog ilegalnog rada, a dominirali su sljedeći zadaci: obezbjeđivati nesmetan prolaz preko mosta Luciji Popržen i Stanku Vukadinu, koji su održavali veze s

partijskom organizacijom u Jajcu; štititi srpsko stanovništvo od nasrtaja ustaša; prikupljati ratni materijal za potrebe partizana i širiti ideju oslobodilačkog pokreta među domobranima i mještanima.

Dorđe i ja prihvatili smo obaveze svojski. Uslovi za ilegalni rad bili su u Bravnicama dosta povoljni, jer su se partizani nalazili u neposrednoj blizini. Dijelila nas je samo rijeka Vrbas. Mogli smo, bez većih poteškoća, prebacivati razni materijal na oslobođenu teritoriju, a u slučaju neke provale prebjeći partizanima. Posada je bila sastavljena uglavnom od domobrana iz okolnih sela, koje sam poznao još prije rata, pa je i to predstavljalo povoljnu okolnost. Ti ljudi su manje-više sa simpatijama gledali na narodnooslobodilački pokret. Neki su, čak, znali da radim za partizane (na primjer, kuhar Mehmed Ahmečković iz Cerkezovića), ali sam bio uvjeren da me neće izdati neprijatelju.

Za kratko vrijeme uspio sam da prikupim i prebacim na oslobođenu teritoriju znatne količine municije i drugih ratnih sredstava. Priručno skladište municije, namijenjeno za potrebe posade, nalazilo se pod mojim nadzorom, pa sam i tu pogodnost puno koristio. Sa drugovima iz Voda za vezu dogovorio sam se da njihove patrole bar jedanput nedjeljno ispale po koji metak noću prema našoj posadi, kako bismo mogli na »napad« odgovoriti kratkom pucnjavom i na račun toga opravdati znatno veće količine municije. Ali, domobranska komanda u Jajcu nije bila toliko naivna. Vidjevši da tu nešto nije u redu, starješine su nas počele oštro prekoraćivati zbog toga što trošimo nedozvoljeno velike količine »streljiva« u noćnim sukobima s partizanima. Najzad su nam naredili da svako novo trebovanje municije moramo pravdati odgovarajućim brojem čaura. Međutim, u toj novonastaloj situaciji nađen je dosta jednostavan i, moglo bi se reći, originalan izlaz. Prema prethodnom dogovoru, neke partizanske jedinice sakupljale su čaure od istrošene municije i slale ih Vodu za vezu u Šedinac, odakle sam ih ja preuzimao i prema potrebi slao u Jajce. Osim toga, municiju su mi davali neki poznati domobrani u Jajcu. Od boraca iz Voda za vezu i danas su živi Ahmed Džubo i Hazim Eminefendić. Uvjeren sam da se oni dobro sjećaju koliko sam municije i drugog materijala doturio na oslobođenu teritoriju.

Partizanski kuriri su nesmetano prelazili preko mosta. To je bio moj najdelikatniji i najvažniji zadatak. Uvijek sam nastojao da na most postavim stražare koji su mi najprivrženiji. Najviše sam strahovao za Luciju Popržen, jer je ona najčešće održavala vezu sa ilegalnom organizacijom u Jajcu. Lucija je imala ličnu kartu koju joj je izdala ustaška policija, pa je zahvaljujući tome mogla nesmetano ulaziti u grad, iako je živjela na oslobođenoj partizanskoj teritoriji. Ustaška je policija već prvih mjeseci 1942. godine počela davati takve legitimacije i srpskom stanovništvu, koje je pod kontrolom njihovih vlasti živjelo u dolinama Plive i Vrbasa. Cilj im je bio da i na taj način, postepeno, odvajaju srpsko stanovništvo od partizana i pridobijaju za ciljeve NDH, jer se očito pokazalo da istrebljivačkim ratom nisu postigli ono što su željeli. Uz to, okupator i njegove sluge nastojali su da preko seljaka koji žive na oslobođenoj teritoriji prikupljaju važne obavještajne podatke. Bilo je dosta pokušaja vrbovanja pojedinaca za špijunsku službu na partizanskoj teritoriji. To je neprijateljima katkad i polazilo za rukom, naročito poslije otvorene izdaje četnika (sredinom 1942. godine).

Sve do dana kada su partizani likvidirali domobransku posadu u Bravnicama, neprijatelji nisu uspjeli da otkriju nekog od ilegalnih kurira, koji su često veoma odvažno i disciplinovano održavali vezu s partijskom organizacijom u okupiranom Jajcu. U tome je, svakako, glavnu ulogu odigrala neustrašiva kurirka Lucija Popržen, koju je neprijatelj kasnije otkrio i likvidirao na zvjerski način.

Početkom jula 1942. godine, na moj prijedlog, Štab Bataljona »Vaso Pelagić« donio je odluku da se likvidira domobranska posada u Bravnicama i na Sahat-kosi, kako bi se partizanskim snagama olakšao prelazak na desnu stranu Vr-

basa i čvršće povezivanje sa srpskim i muslimanskim življem u tamošnjim selima, koje se još držalo po strani. Osim toga, sela na desnoj obali Vrbasa nisu bila spaljena i opljačkana kao janjska i pljevska, pa su u njima postojale znatne materijalne rezerve neophodne oslobodilačkoj vojsci i velikom broju nezbrinutih seljaka. Kasniji razvoj događaja potvrdio je da sam ja u to vrijeme postao ustašama pomalo sumnjiv, zbog čega su počele pratiti moje ponašanje i kretanje. Nije bilo druge, morao sam što prije pobjeći u partizane.

Prihvativši moj prijedlog, Štab Bataljona dao mi je zadatak da što prije pripremim i dostavim plan akcije. Nakon nekoliko dana, poslao sam prijedlog plana Vodu za vezu u Šedincu, a ubrzo potom dobio poziv za sastanak na lijevoj obali Vrbasa. Na tom sastanku detaljno smo razmotrili moj prijedlog, uzimajući u obzir sve pojedinosti i eventualne nepredviđene teškoće. Dogovorili smo se da napad otpočne noću 22/23. jula, u 23 časa.

Vrativši se u sastav posade, otpočeo sam da pripremam akciju. Bilo je zamišljeno da se, ako je ikako moguće, posada likvidira bez ijednog pucnja, što je zadatak činilo posebno delikatnim. Posadu je trebalo napasti sa desne strane Vrbasa, to jest iza leđa, jer su otvori svih njenih utvrđenja bili okrenuti prema lijevoj obali rijeke, koja je, u stvari, predstavljala granicu sa partizanskom teritorijom. Dogovorili smo se da te večeri postavim što slabije obezbjeđenje u bunkeru i na mostu, uz odabiranje domobrana koji bi se najslabije borili protiv partizana. U međuvremenu sam oprezno i nenametljivo širio među domobranima uvjerenje da nas tih dana partizani ne bi mogli napasti. Osim toga, na sam dan napada, komandiru Budilici »velikodušno« sam ponudio da bezbrižno spava u obližnjoj seoskoj kući, gdje je imao zasebnu sobu, obećavši mu da ću preduzeti svu brigu o posadi. On je to sa zadovoljstvom prihvatio.

Sve je bilo spremno do noći predviđene za napad. Đorđe i ja krenuli smo oko 22 časa drumom uz Vrbas. Prije polaska, radi svake sigurnosti, neprimjetno sam se uvukao u komandirovu sobu. Ustanovivši da je on u dubokom snu, izvadio sam iz njegovog karabina oprugu i uzeo četiri ručne bombe koje je uvijek držao pored kreveta. Stigavši na ugovoreno mjesto, nas dvojica sklonili smo se ispod jednog vrbaka uz samu obalu. Ubrzo smo primijetili na drugoj strani rijeke dugu kolonu partizana, zapravo samo njene tamne konture u noćnoj tmini. Borci su se lagano spuštali niz strmu obalu, a potom neki zagazili u rijeku na naprijed ispitivanom i predviđenom mjestu. Kad se prva petorka, sa puškomitraljezom, uz velike napore dočepala obale, Đorđe i ja pojavili smo se iz vrbaka i mirno krenuli prema došljacima. Među njima sam odmah prepoznao Mirka Grabeža, komandira partizanske čete.

Nakon kratkog dogovora, krenuli smo drumom. Među nama je bio i Stipo Derek Španac. Stigavši nadomak Bravnica, naša grupa je krenula prema najsigurnijem stražarskom mjestu. Ostali partizani su se lagano razvijali u strijelce, kako bi zatvorili обруč oko posade. Čim nas je stražar primijetio i viknuo: »Stoj!«, »Ko ide?«, ja sam mu odgovorio: »Komandir straže«. Te dvije riječi izustio sam jasno i glasno, kako bi me stražar mogao odmah prepoznati. Za trenutak je nastao tajac, a onda se stražar ponovo oglasi iz noćne tmine: »Komandir straže naprijed, ostali stoj!« Borci su ostali, a ja sam krenuo oprezno, pomišljajući i na mogućnost daje neko u zadnji čas otkrio našu namjeru. Tada je sudbina akcije zaista bila u mojim rukama. Prišavši stražaru na nekoliko koraka, objasnio sam mu da se radi o uobičajenom noćnom obilasku. Misleći da je sve u redu, stražar je viknuo: »Ostali naprijed«. Dok je grupa partizana išla prema nama, ja sam se još više približio stražaru, kako bih ga, u slučaju potrebe, mogao sam oboriti na zemlju i razoružati. Stražar nije mogao vidjeti da su to partizani sve dok mu se nisu približili na tri-četiri koraka, a tada je bilo kasno da interveniše. Kao kurjaci, za tren oka skočili smo na njega, obyrili ga na zemlju i razoružali.

Stražar se, iznenađen obrtom događaja, prosto skamenio i nije bio kadar da izusti nijednu jedinu riječ. Naredili smo mu šapatom da ćuti, inače će dobiti metak u glavu. No, čini mi se da on, u tom strahu, nije ni razumio šta smo mu rekli. Stisnutih usana i razrogačenih očiju buljio je u partizane koji su ga prvo podigli, a potom pridržavali kao bolesnika neposredno poslije operacije.

Pušku tog stražara dali smo Đorđu Marjanoviću i odmah krenuli prema mitraljeskom gnijezdu, kako bismo njegovom likvidacijom obezbijedili sebi nesmetan odlazak preko mosta, bez obzira kakav će biti krajnji ishod akcije. Opet isti postupak kao i sa prvim stražarom. Sve se odvijalo kao u dobro režiranom filmu. Prosto nevjerovatno.

Zarobljene domobrane smo tješili i uvjeravali ih da im se neće desiti ništa loše. Ako im je volja, rekli smo, mogu krenuti sa mnom u partizane ili se već sutradan vratiti svojim kućama. Međutim, sve to nije djelovalo. Oni su samo zapomagali i drhtali od straha, govoreći da će im djeca ostati siročad.

Osvojivši bez borbe mitraljeska gnijezda, odmah smo sa mosta skinuli krstila isprepletena žicom i bacili ih u Vrbas. Pošto je drveni pod na mostu uklonjen svake noći, morali smo ga odmah postaviti i uputiti zarobljene domobrane na drugu obalu, kako bismo ih izolovali od daljeg toka akcije.

Trebalo je pohvatati i domobrane koji su spavali u pojati. Među njima se nalazila i straža sa Sahat-kose, za koju nisam znao kako će se ponašati ako otpočne borba. Pojatu smo opkolili i pozvali domobrane na predaju. Ja sam im doviknuo da će biti pošteđeni ako se predaju bez borbe. Ubjeđivanje je trajalo skoro deset minuta. Iako su odmah prepoznali moj glas, svi su mislili da su me partizani uhvatili na prevaru i prisilili da tako govorim. Među njima je bilo i simpatizera NOP-a. Oni su počeli da djeluju na ostale, ubjeđivajući ih da ne ginu uludo, pa su ubrzo svi pristali na predaju. Vrata pojate otvorili su širom i počeli izlaziti sa rukama podignutim u vis. Dok smo se nalazili oko pojate, komandir Budilica uspio je u zadnjem trenutku da pobjegne kroz prozor (zbog nesmotrenosti boraca čiji je zadatak bio da blokiraju kuću u kojoj se on nalazio).

Poslije završetka akcije krenuli smo za Šedinac. Povelili smo zarobljene domobrane i potjerali zaplijenjene sanduke municije. Jedna partizanska četa upućena je odmah da likvidira ustaško utvrđenje na Cvitkovcu. U tom napadu na bunker, koji nije uspio, poginuo je španski borac Stipo Đerek Španac, rodnom iz Bugojna. Sutradan su zarobljeni domobranci pušteni svojim kućama, a ja sam ostao u Bataljonu »Pelagić«.

Nakon kraćeg vremena prekomandovan sam u novoformirani Udarni bataljon »Simo Šolaja« i određen za nišandžiju na mitraljezu »švarcloze«. Pomoćnik mije bio Branko Dragičević. Pred sam napad na Jajce, naš bataljon se nalazio na položaju kod Magaldola i dočekivao grupe ustaša koje su nasrtale iz Bareva i drugih obližnjih sela. Tu sam doživio »vatreno krštenje« u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Krajem 1942. godine postao sam kandidat za člana KPJ. Godinu dana kasnije, u Petoj udarnoj diviziji primljen sam u Partiju. Oktobra 1944. godine, u borbama za oslobođenje Beograda bio sam ranjen. Kraj rata dočekao sam na dužnosti komandira mitraljeske čete u Četvrtoj krajiškoj brigadi.

Dragan Lacić

OD DIDE DO DIDE PA U ŠEDINAC

Jednog sunčanog dana 1942. godine igrao sam se u Donjim Pijavicama i posmatrao bjelasanje vode na kaskadama ispusnog kanala jajačke hidroelektrane. Neko mi reče da mog brata i mene zove majka. Poručila je da joj se odmah javimo. U kući je uskoro počelo nekakvo spremanje. Uobičajeno dječije radovanje nastade kad čuh da idemo u posjetu didu Radi, majčinom ocu.

Na raskršću u Gornjim Pijavicama - prvo iznenađenje. Majka reče: »Idemo didu Maliću, nismo tamo bili odavno«. Pomislih: »Moja majka nema običaj da baš tako lako mijenja odluke«. No, kao i svako drugo dijete, poradovah se tom putovanju. Znao sam da Malići žive u Dolabijama, a tamo je već bilo ranog voća.

Spustismo se do Fabrike karbida, pa cestom prema mostu na Skeli. Opet iznenađenje. Majka nas rukom gurka udesno, na svega dvadesetak metara udaljenosti od ustaške straže kod mosta. Kaže: »Prvo ćemo ubrati malina u Kamenicama«.

Nastavili smo putovanje uz rijeku Vrbas, u Kamenicama prešli prugu i zašli u šumu. Puteljak je vodio iznad Bravničkog tunela. Zastali smo da užinamo, uz maminu opomenu da ništa ne govorimo. I moj dječiji mozak poče nešto da prebira. Ali, ne mogoh mislima dokučiti bilo šta osobito. Okrenuh se za maminim uplašenim pogledom i u njivi, na drugoj obali Vrbasa, ugledah bunker i začuh galamu ustaša. Shvatih zašto smo tu zastali i zbog čega je majka šaputala da mirno čučimo iza žbunja. Zaključih da od posjete ctidu nema ništa. No, moje misli nisu stizale dalje. Užinali smo, a zatim oprezno nastavili šumskim puteljkom.

Bravnice su pod nama. Odjednom - nekakav šum. Stadosmo k o ukopani. O, ljudi moji, kakav prizor: pred nama je - Baš Čelik! Ko bi drugi mogao biti?! Vidim ljudurinu u opancima i neurednim hlačama. Ruke mu ogromne, rukavi zavrnuti, kožuh prljav, ovca prebačena oko vrata. Ispod kose, koja mu prekriva lice, proviruju strašne oči. Nastade tajac, za mene aug koliko vječnost.

Prvi progovori »Baš Čelik« (majka se sjeća daje to bio Ostoja Rakita). On i majka izmijeniše nekoliko kratkih rečenica. Najednom spazih osmijeh na licu došljaka i prođe me strah. On nas propusti da bismo išli ispred njega. Nakon nekoliko koraka - novo iznenađenje. Mama reče da idemo tati.

Već dugo nisam ni razmišljao šta je s tatom, jer u kući se nije pričalo o njemu. Brat i ja se zgledasmo. On je trijumfovao zbog mog iznenađenja, a ja ljutito prihvatih činjenicu da moj stariji brat ipak nešto zna o svemu tome. No, šta sam mogao sa šest i po godina prema njegovih desetak. Progutah tu »nepravdu«.

Dalje pješačenje pretvorilo se u radosno poskakivanje. Ubrzo sretosmo neku ženu, koja izjavi da je »eto, zakasnila«. Trebalo je, izgleda, da nas dočeka još u Kamenicama. Kad smo stigli u Šedinac, nije bilo potrebno mnogo vremena da i ja shvatim gdje se nalazimo. Okruživali su nas narodni borci - partizani.

Jovo Mitrić

AKTIVNOSTI NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA U OPŠTINI GRBAVICA

Krajem januara 1942. odbornici izabrani po selima grbavičke opštine pozvani su na sastanak u staji Špire Muždeke, niže Bukovog jelovca. Tu je izabran Opštinski narodni oslobodilački odbor Grbavica od 11 članova. Bili su to, uglavnom, predsjednici seoskih odbora. Tada je Odbor opozvao Stanka Rakitu sa dužnosti predsjednika (izabran 8. novembra 1941. godine), jer je on bio u poodmaklim godinama. Dužnost predsjednika povjerena je Spiranu Mitriću iz Čuklića, a za njegovog zamjenika izabran je Đuro Nišić iz Gorice. Na dužnosti sekretara ostao je i dalje Milan Radovanac.

Nakon konstituisanja Opštinskog odbora, utvrđeni su njegovi zadaci, a time i najvažnije obaveze seoskih odbora. Na osnovu toga sačinjen je orijentacioni program rada. Odbor je na tom sastanku usvojio i odluku da se oformi opštinska straža od desetak ljudi. Za komandira straže postavljen je Božo Radoš iz Natpolja, inače graničar do rata.

Orijentacionim programom bile su predviđene sljedeće obaveze narodnih odbora:

- 1) Snabdijevati partizanske jedinice hranom i drugim neophodnim sredstvima.
- 2) Mobilisati ljudstvo i konje za potrebe partizanskih jedinica, kad one to zatraže.
- 3) Zbrinjavati ugrožene seoske porodice, tj. obezbjeđivati im smještaj i hranu.
- 4) Organizovati radne grupe za podizanje bajti siromašnim porodicama koje nemaju sposobnih članova za rad.
- 5) Od odbornika formirati komisiju koja će zainteresovanim seljacima dodjeljivati zemlju na obradu i voditi evidenciju o raspodjeli i korištenju plodova.
- 6) Planirati organizovano povlačenje i skrivanje stanovništva u slučaju prodora neprijatelja na slobodnu teritoriju.
- 7) Obezbijediti čuvanje šume Bukovog jelovca, odnosno postaviti čuvara; zatraženo je od Štaba Bataljona »Pelagić« da radi obavljanja te dužnosti vrati iz Druge čete Đorđa Ninića koji je ranije bio šumar.

Novi predsjednik Opštinskog narodnog oslobodilačkog odbora Spiran Mitrić nije imao nikakvog iskustva u tom poslu, ali je ozbiljno shvatio dužnost. Od seoskih i opštinskih odbornika tražio je da se angažuju u izvršavanju svih zadataka, ističući daje samo zajedničkim naporima moguće ispuniti obaveze prema narodnooslobodilačkoj borbi i opravdati povjerenje birača.

Zadaci predviđeni orijantacionim programom bili su prioritetni, ali su odbori obavljali i mnoge druge složene poslove, koji su iskršavali gotovo svakodnevno. Već prvih proljetnih dana 1942. od seoskih narodnih odbora traženo je da organizuju mobe za oranje, sjetvu i obradu zemlje porodicama koje nisu imale zaprežne stoke i radne snage, posebno domaćinstvima čiji su se članovi nalazili u partizanima. Odbori su određivali koja domaćinstva imaju te obaveze, kome treba da pomognu i koliko. Zatim ko treba da daje stoku i razne namirnice za ishranu vojske i siromašnih porodica. Od sakupljenog žita odvajana je izvjesna količina za sjeme najsiromašnijim domaćinstvima. U nekim slučajevima odbornici su morali sami organizovati i kontrolisati sjetvu, jer je postojala opasnost da se to sjeme utroši za ishranu. Zahvaljujući takvom radu, sjetva je u cijelosti uspjela.

U ljeto 1942. godine dobili smo »Fočanske propise« o ustrojstvu narodnooslobodilačkih odbora kao organa vlasti. Na osnovu tih propisa birani su kasnije odbornici za seoske i opštinske odbore.

Tih dana za sekretara Opštinskog NOO Grbavica imenovan je Mirko Krmpot iz Volara, koji je prije rata radio u opštini, a meni je povjerena novouvedena dužnost blagajnika. Ja sam tih dana izradio četvrtasti i okrugli štambilj sa tekstom: »Opštinski narodnooslobodilački odbor Grbavica«, a potom i štambilje za nekoliko seoskih NOO. Otisak štambilja NOO Čuklić sačuvan je u jednoj bilježnici.

Odbornici su u nekim selima smjenjivani dosta često. To je, uglavnom, bilo opravdano, jer su pojedinci zapostavljali svoje obaveze. Međutim, katkad su smjenjivani i odbornici koji su dobro radili, a povjerenje je ukazivano kojekakvim hvalisavcima i nametljivcima. Služeći se demagogijom, oni su obećavali seljacima da će ih zaštititi od raznih materijalnih izdataka. Takvi su, najčešće »lovili« greške odbornika, isticali ih i uveličavali pred seljacima. No, i kad su uspijevali da se na taj način domognu odborničke dužnosti, u praksi su brzo gubili povjerenje mještana.

Rad narodnooslobodilačkih odbora u opštini Grbavica bio je vrlo težak i složen, naročito u 1942. godini. Neprijatelji su često napadali na oslobođenu teritoriju, ubijali i progonili seljake, uništavali njihovu imovinu. Međutim, širenjem i jačanjem narodnooslobodilačkog pokreta stvarani su sve bolji uslovi za djelovanje NOO, pa su oni postepeno izrastali u prave organe narodne vlasti u selima i opštini. Odborima su se obraćali svi učesnici oslobodilačke borbe - štabovi i komande partizanskih jedinica, partijska i omladinska rukovodstva, grupe i pojedinci... Trebalo je obezbjeđivati ishranu i smještaj za jedinice, bolnice i narod u zbjegovima, prikupljati odjeću i obuću, mobilisati ljudstvo i organizovati komore prilikom napada naših snaga na gradove, rušenja pruga ili prekopavanja puteva.

Narodnooslobodilački odbori rješavali su i sporove između seljaka koji su nastajali oko međaša, oko prisvajanja raznih stvari i si. Lakši nesporazumi bili si »u nadležnosti« seoskih odbora i odbornika, a složenije je rješavao Opštinski NOO (u pojedinim slučajevima i predsjednik sam). Katkad su osnivane komisije od odbornika, koje su na licu mjesta utvrđivale činjenično stanje i predlagale Opštinskom NOO donošenje odgovarajuće odluke.

Preko odbora su zakazivane seoske konferencije, razni politički zborovi, priredbe i druge manifestacije. Svi ti skupovi korišteni su i za informisanje stanovništva o vojno-političkoj situaciji.

Narodnooslobodilački odbori na* području Grbavice, Opštinski i seoski, stekli su do polovine 1942. godine značajna iskustva. Njihov rad u narednim godinama oslobodilačkog rata bio je još složeniji, ali su sve zadatke izvršavali znat-

no lakše nego u početnom periodu. Mnogi odbornici stekli su veliko povjerenje naroda, prije svega pregalačkim i pravilnim radom, pa su im birači ukazivali povjerenje za sve vrijeme rata. Takvi su bili Milan Vujić iz Gorice, Simo Trkulja iz Grede, Krstan i Savko Mitrić iz Čuklića, Simo Knežević iz Kneževića, Spiro Rakita iz Grbavice, Pero Guzijan i Mirko Lujić iz Mujdžića, Spiro Muždeka, Krstan Stupar i Jovidža Čučuz iz Krčevina i mnogi drugi. Svoje dužnosti uspješno su obavljali i odbornici Mitar Lončar i Milan Ružičić iz Volara, Mile Stupar iz Krčevina, Simo Jandrić iz Močioca...

Januara 1942. godine u Čuklicima je osnovana prva seoska ćelija KPJ na području Grbavice. Sekretar te ćelije bio sam ja, a članovi Špiran Mitrić, predsjednik Opštinskog NOO, Savko Mitrić, odbornik i Stojan Mitrić, član Biroa Sreskog komiteta KPJ za Jajce. Osim političkog djelovanja u Čuklicima, naša ćelija je razmatrala neke probleme iz rada Opštinskog NOO, proširivala aktivnosti na ostala sela i stvarala uslove za osnivanje organizacija KPJ u njima.

Jovo Milovac

GRBAVIĆKI ODBORNICI

Januara 1942. opozvan je predsjednik Opštinskog narodnog odbora Grbavica, Stanko Rakita jer je bi u poodmaklim godinama. Umjesto njega izabran je Spiro Mitrić Spiran, koji je tada bio član KPJ. Sprovedeni su i izbori sa seoske odbornike. Spomenuću uglavnom samo one koji su u odborima ostali do kraja rata:

- Čuklići: Savko Mitrić (predsjednik), Jovo Blažić i Krstan Mitrić;
- Greda: Simo Trkulja (predsjednik), Luka Ilić i Simo Gajić;
- Krčevine: Krstan Stupar (predsjednik), Spiro Muždeka i Đuro Perković;
- Donji Mujdžići: Stojan Gajić (predsjednik), Marko Lujčić i Peša Guzijan;
- Volari: Simo Nišić (predsjednik) i Milan Ružičić;
- Močioci: Savko Jandrić (predsjednik), Simeun Trkulja, Simo i Đuro Jandrić;
- Grbavica: Savo Rakita (predsjednik) - umro 1942. godine, Simeun i Jovo Rakita;
- Natpolje: Jovo Jokić (predsjednik) - poginuo 1942. godine, pa je umjesto njega izabran Simo Ponjević;
- Kneževići: Simo Knežević (predsjednik) i Pavo Tošić;
- Gorica: Milan Vujić (predsjednik), Ostoja Dević i Đuro Nišić - poginuo novembra 1942. godine.
- Ljoljići: Jovo Jovetić (predsjednik) i Niko Kutanjac..

Opštinski odbor sačinjavali su drugovi: Spiran Mitrić (predsjednik), Milan Vujić, Krstan Stupar, Savko Mitrić, Jovo Blažić i Simo Trkulja. Sekretar odbora bio je u početku Milan Radovanac, ali gaje novembra 1942. godine zamijenio Mirko Krmpot.

Većina spomenutih ljudi ostala je na odborničkim dužnostima do kraja rata, jer im je narod stalno ukazivao povjerenje. Inače, mnogi drugi su smjenjivani nakon kratkog perioda - zbog odlaska na nove dužnosti u partizanske jedinice, a nerijetko i zbog slabog rada. Svaki zaseok imao je svog predstavnika u seoskom odboru. Zavisno od veličine sela i broja zaselaka, seoski narodni odbor imao je najčešće tri ili pet odbornika.

Ilija Sakan

ISTINSKI PREDSTAVNICI SVOG NARODA

Opština Strojice zahvatala je prostrano područje na kojem se nalazilo dva-desetak sela i zaseoka, uključujući i Doganovu Kosu, Ljušu, Vodovode, Babiće, Podobzir i Pribeljce. Međutim, na zahtjev predstavnika tih naselja, početkom marta 1942. godine, odlučeno je da se za njih oformi Opštinski narodno-oslobodilački odbor Babići.

Iz tog perioda ostao mi je u neprijatnom sjećanju jedan događaj, koji se odnosi na rad Opštinskog narodnooslobodilačkog odbora Strojice, zapravo na prekid njegovog djelovanja od kraja maja do polovine jula 1942. godine. Bilo je to u vezi sa privremenom krizom u Bataljonu »Iskra«, koja je tada nastala pod uticajem četništva. Neki od odbornika pokazali su se istinski predstavnici svog naroda. Oni su u to vrijeme održavali veze i neposredno sarađivali s rukovodiocima Trećeg krajiškog odreda, Sreskog i Okružnog komiteta KPJ.

Kad je Opštinski NOO Strojice u julu počeo ponovo da funkcioniše, na dužnost predsjednika postavljen je Jovo Milovac, a ja sam bio potpredsjednik. Međutim, Jovo je u septembru otišao na novu dužnost, pa je funkcija predsjednika Odbora povjerena meni. Na toj dužnosti ostao sam sve do kraja rata. Opštinski odbor radio je gotovo u prvobitnom sastavu. Među prvim opštinskim odbornicima bili su: Cvijan Ilić, Krsto Milovac, Risto Rađen, Petar Vuleta i Ile Marijanac. Seoski odbornici smjenjivani su nešto češće. Na prvim seoskim skupovima izabrani su: Stevo Kvrđić (Vagan), Vaskrsije i Lazo Jandrić (Popuže), Vaskrsije Šegrt (Podosoje) i još neki, čijih se imena ne sjećam. Kasnije su izabrani: Sava Kvrđić (Vagan), Branko Tešić (Todorići), Miloš i Stevo Rakita (Brdo) i drugi.

U julu 1942. godine formiran je Sreski narodnooslobodilački odbor Jajce. Više se ne sjećam ko je sve bio član Izvršnog odbora, ali znam da je za prvog predsjednika izbran Rade Marijanac iz Strojica. Međutim, on je tu dužnost obavljao svega dva mjeseca (zbog neke bolesti), pa ga je smijenio Luka Mihajlović iz Grbavice. Otprilike godinu dana kasnije, ta funkcija je povjerena Niki Rakiti, takođe iz Grbavice, a krajem rata Simi Rakiti - Lasančiću, rodom iz Babića. Sekretar Sreskog odbora dugo je bio Jovo Milovac.

Do jeseni 1942. godine uspjeli smo da stanovnicima spaljenih sela Janja i Pljeve, uz njihovo puno angažovanje, obezbijedimo najnužnije uslove smještaja. Te godine smo, takođe, zasijali sve obradive površine zemljišta i u jesen sakupili plodove. Međutim, u oktobru i novembru 1942. nastala su nova stradanja već na-

paćenog naroda, jer su neprijatelji preduzeli svoju drugu ofanzivu na našu slobodnu teritoriju, odnosno spalili su i opljačkali po Janju i Pljevi sve što su mogli. Narod je opet ostao »pod vedrim nebom«, prisiljen da traži utočište po šumama i vrtacama, da pravi zemunice i druga improvizovana skloništa.

Ilija Sakan

Sjedinjeni sa svojom vojskom i narodnom vlašću, odlučni da istraju u borbi za slobodu, seljaci su savladivali sve te nedaće i postajali još aktivniji učesnici narodnooslobodilačkog pokreta.

Trivun Jovišević

FORMIRANJE OPŠTINSKOG NARODNOOSLOBODILAČKOG ODBORA BABICI

S razvitkom oslobodilačke borbe i jačanjem naše vojske narodnooslobodilački odbori preuzimali su sve teže i važnije zadatke. Trebalo je obnavljati porušeno, hraniti stanovništvo i vojsku. U takvoj situaciji, na osnovu uputstava Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu i Okružnog komiteta KPJ Jajce, otpočela je reorganizacija nekih narodnooslobodilačkih odbora na našem ustaničkom području. Najznačajniju novinu, koja je uslijedila na zahtjev naroda, predstavljalo je formiranje Opštinskog narodnooslobodilačkog odbora Babići u martu 1942. godine (područje Babića pripadalo je do tada opštini Strojice). Novonastaloj babičkoj opštini pripadala su sela: Babići, Podobzir, Pribeljci, Ljuša i Vodovode, uključujući i sve zaseoke u njihovoj bližoj okolini.

Čim je usvojena ta odluka, pristupilo se biranju odbornika po selima, a potom je izabran Opštinski NOO. Koliko se sjećam, za seoske odbornike izabrani su tada sljedeći drugovi: Milan Vidović, Milan Rakita Brko, Petar Cumbo Crni, Spiro Panjić, Pero Jevtenić i još neki (selo Babići); Trivun Jovišević, Todor Kvrđić i Siman Božić (Podobzir); Spiro i Mićo Ilić (Pribeljci); Simo Rakita i Dušan Lukić (Ljuša) i Mirko Pisarić (Vodovode).

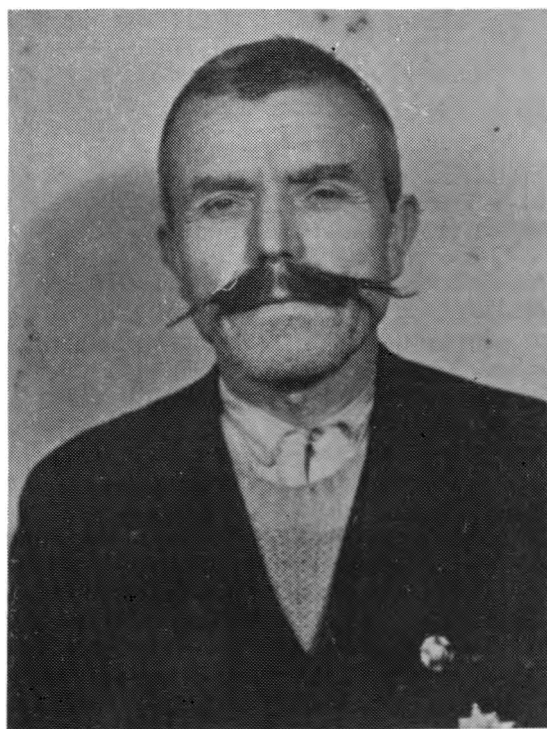
Ubrzo je sazvana konferencija odbornika, na kojoj su u Opštinski NOO izabrani: Mirko Pisarić, Spiro Panjić, Trivun Jovišević, Simo Rakita, Milan Vidović, Pero Jevtenić, Mićo i Spiro Ilić i Petar Cumbo Crni. Za predsjednika Odbora izabran je Milan Rakita Brko, za potpredsjednika Petar Cumbo Crni, a dužnost sekretara povjerena je Peri Jevteniću. Taj odbor djelovao je u istom sastavu do januara 1943. godine, a onda je izabran novi.

Za početak rada Opštinskog NOO Babići odabrana je planinska koliba Milana Rakite u Maloj Ljuši, a potom kuća Plavšića kod janjskog vrela.

Novoosnovani NOO za opštinu Babići imao je veoma teške zadatke. Trebalo je, prije svega, obezbijediti žito za novu sjetvu, pošto je Janj potpuno opustošen u septembarskoj ofanzivi prethodne godine. Odbor je tada istakao obavezno da nijedna njiva ne smije ostati nezasijana.

Odbornici su otpočeli akciju. Trebalo je pronaći sjeme, azatim obezbijediti pomoć porodicama čiji su najposposobniji članovi izginuli u neprijateljskoj ofanzivi za našu slobodnu teritoriju ili su se nalazili u partizanskim borbenim jedinicama. Značajnu podršku pružili su im stanovnici selā iz doline Vrbasa. Ta sela nisu bila spaljena, pa su mogla pomoći. Seljaci s tog područja obezbijedili su dovoljne količine sjemenskog žita. Osim toga, u želji da pomogne pri ublažavanju nastalih teškoća, Operativni štab za Bosansku krajinu poslao je našem kraju oko 3500 kg kukuruza.

Kao drugi zadatak, Opštinski NOO istakao je da niko ne smije dočekati narednu zimu bez krova nad glavom. Odbornici su bili uporni u angažovanju seoskog stanovništva. To, u stvari, i nije bilo teško. Čim bi počela da radi jedna porodica, to je podsticalo drugu, pa treću... Onda i čitavo selo. Ostala sela slijedila su primjere onih koja su postizala najbolje rezultate i akcija se proširila na cijelo područje. Da bismo omogućili što uspješnije izvođenje radova, zahtijevao sam u ime grupe odbornika da se mobilišu majstori - tesari, tj. ljudi koji su znali da obrađuju šindru za krov. To je urodilo plodom. Ubrzo su se zabijeljeli krovovi u mnogim selima i zaseocima Janja. Zbog toga su ljudi postajali vedriji, vraćalo im se samopouzdanje.

Milan Rakita Brko

Stalan zadatak Opštinskog NOO bio je i snabdijevanje naše vojske hranom. Usvojen je zaključak: »Partizanska vojska ne smije biti gladna«. Međutim, to smo teško ostvarivali. Još uvijek nas je okruživala pustoš nastala u neprijateljskoj ofanzivi paljenjem kuća i uništavanjem najvrednije imovine. Odbornici su išli po selima i prikupljali hranu za našu vojsku. Narod je shvatao tu potrebu. Ko nije imao poljoprivrednih proizvoda, pomagao je na neki drugi način. Naravno, bez obzira na teškoće, hrana za partizansku vojsku prikupljana je redovno.

Rade Pavlović

ORGANIZACIJA NO ODBORA NA PODRUČJU OPŠTINE VINAC

Na teritoriji ratne opštine Vinac, kojoj su pripadala sela: Doganovci, Ipota, Vinac, Grabanta, Staro Selo, Bilinčić, Kasumi, Dobro Brdo, Bavar, Selište Sokoline i Torlakovac, pristupilo se formiranju narodnooslobodilačkih odbora (NOO) početkom 1942. godine. Većina tih sela nalazila se na poluoslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, a u Vincu, Torlakovcu i Doganovcima bile su locirane neprijateljske jedinice.

Prvi seoski NOO za Bilinčić i Grabantu formiran je u prvoj polovini 1942. godine. Koliko se sjećam, njega su formirali Radomir Mitrić i Dušan Metlić - Metlo. Na konferenciji mještana, za odbornike su izabrani: Ibro Delić, Branko Kvirgić i Mirko Bužanin.

U proljeće 1942. godine osnovan je seoski NOO u Sokolini, na noćnoj konferenciji u zgradi mekteba. Taj odbor izabran je u sastavu: Meho Habib, Suljo Dogan i Gojko Vidović. Konferenciju je sazvao i njom rukovodio Mesud Hotić, komesar Petog bataljona Trećeg krajiškog NOP odreda, a s njim je bio i komandant tog bataljona, Stanko Kutanjac.

Poslije uspjeha u Sokolini, Hotić i Kutanjac zakazali su konferenciju u selu Dobrom Brdu, koja je takođe održana noću. Tu su seljani izabrali za svoje odbornike Radu Trivunovića i Salku Švegu.

Hotić i Kutanjac rukovodili su tih dana i konferencijom u Starom Selu, gdje su za odbornike izabrani Milanko Glamočić, Suljo Vinčević i Boroja Ljupko.

Juna 1942. godine u moje selo Ipotu došao je Irfan Filipović i saopštio mi da mu je povjeren zadatak da tu formira seoski NOO. Potom me je zamolio da zakažem konferenciju žitelja sela. Krenuo sam u večernjim časovima od kuće do kuće i pozvao ljude da dođu u moju kuću, na seosku konferenciju. Većina njih se odazvala, pa su te večeri Ipoćani u svoj odbor izabrali Božu Pucara, Saćira Gromilu i mene.

Pod rukovodstvom Irfana Filipovića, tih dana je održana konferencija i u selu Selištu. U prvi NOO tog sela izabrani su: Suljo Radnjić, Said Karaga, Camil Kasum i Janko Marić (zaselak Kasumi).

Poslije oslobođenja Jajca, 25. septembra 1942. godine, naše snage zauzele su i Vinac. Time su stvoreni uslovi da se i u tom selu formira NOO. U njegov sastav ušli su: Suljo Kilim, Osman Bećirović, Omer Zulić i Božo Sarin.

I u selu Bavaru izabran je te godine NOO. Taj odbor je osnovan na seoskoj konferenciji, kojom je rukovodio Dragiša Ivanović, komesar Pete crnogorske

proleterske NOU brigade. Seljani su za svoje odbornike izabrali: Despu Bajića Malin, Hasana Lizala i Stojana Rakitu.

Na teritoriji opštine Vinac nisu u tom periodu formirani seoski NOO, u Torlakovcu i Doganovcima. Sve do danas ostalo mi je neobjašnjivo zbog čega je učinjen taj propust.

Drugovi koji su rukovodili pomenutim konferencijama, na kojima su birani seoski odbornici, posebno su objašnjavali cilj stvaranja organa narodne vlasti i njihove zadatke. Koliko se sjećam, nešto su se razlikovali zadaci seoskih NOO na poluoslobodenoj i neoslobodenoj teritoriji, ali oni su u suštini bili sljedeći:

- prikupljanje podataka o kretanju neprijatelja na relaciji Donji Vakuf - Jajce;
- prebacivanje ranjenika i kurira sa desne na lijevu obalu Vrbasa;
- širenju bratstva i jedinstva između Muslimana i Srba, koji su zajedno živjeli na području opštine;
- prikupljanje novčanih i drugih priloga, posebno sanitetskog materijala, za Narodnooslobodilačku vojsku i partizanske odrede Jugoslavije;
- rasturanje naše štampe i propagandnog materijala po selima i zaseocima;
- agitovanje među mladim ljudima da se javljaju u partizanske jedinice;
- prikupljanje pomoći za partizanske porodice i
- smještaj i ishrana partizanskih jedinica za vrijeme njihovog boravka na tom području.

Naša tadašnja opština graničila se sa slobodnom teritorijom Janja, na kojoj su boravili Okružni i Sreski komitet KPJ, Štab Trećeg krajiškog NOP odreda i Sreski NOO za Jajce. Sva ta rukovodstva pomagala su nam u radu, što se posebno ogledalo u njihovom nastojanju da seoski NOO stalno jačaju i što uspješnije ostvaruju svoju revolucionarnu ulogu.

U septembru 1943. godine osnovan je Opštinski NOO Vinac. Njegov predsjednik do 8. januara 1944. godine bio je Ibro Delić, dok su se odbornici dosta često mijenjali. Kao član tog odbora, sjećam se da su u njemu bili drugovi: Branko Kvirgić, Vlado Bužanin, Ibrahim Mehdić, Janko Marić, Suljo Redžić, Suljo Kilim, Božo i Slavko Šarić, Dragoslav Popržen, Nazif i Suljo Vinčević, Stojan Rakita, Ostoja Vujić, Sačir Gromila, Nedžib Tahirović, Mehmed Kosovac, Gojko Vidović, Rade Trivunović, Hasan Lizalo, Salih Kasum, Said Karaga, Ljupko Boroja, Mladinko Pavlović, Simeun Đukić, Mujo Pondro i Mirko Blažić.

Draško P. Krstan

PRVI ODBORNICI NA PODRUČJU SELA OBORACA

Uporedo s razvojem oružanog ustanka, na području sela Oboraca stvarana je i narodna vlast. Njeni osnovni zadaci bili su pružanje pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci u ljudstvu i materijalu, širenje istine o ciljevima naše oružane borbe, razobličavanje neprijateljskog djelovanja i razvijanje bratstva i jedinstva.

Dijelovi Trećeg krajiškog NOP odreda prešli su početkom 1942. godine na desnu obalu Vrbasa s ciljem da u tom kraju podignu oružani ustanak. Tada sam dobio zadatak da muslimansko stanovništvo na području Oboraca obavijestim o nailasku partizanske vojske, uz uvjeravanje da ni jedan pošten čovjek ne treba da se plaši ili da bježi. Obavezu sam shvatio vrlo ozbiljno i odmah počeo da je ostvarujem.

Sve kućne domaćine iz selâ Piljužića, Suljića, Hemića, Galešića, Duraka i Šeherdžika sazvao sam u kuću Velage Galešića (selo Piljužići). Odziv je bio izvanredan. Prvo sam im skrenuo pažnju da neprijatelj ne smije saznati sadržaj tog našeg razgovora, a potom govorio o narodnooslobodilačkoj borbi, njenim ciljevima i dotadašnjim rezultatima. Posebno sam naglašavao da mi, Srbi i Muslimani sa područja Oboraca, moramo ostati prijatelji, uzajamno se pomagati i čuvati, a istovremeno aktivno pomagati Narodnooslobodilačku vojsku - jedinu koja ima za cilj da oslobodi našu zemlju od okupatora. Saopštivši im da su neke partizanske jedinice došle na naše područje, posebno sam istakao da njihovi pripadnici postupaju kao pravi narodni borci, to jest da nikome ne nanose zlo. Ocijenivši da mi vjeruju, rekao sam da poslije partizanske vojske može naići neprijateljska (njemačka, ustaško-domobranska ili neka treća), te da u tom slučaju treba čuvati one ljude, komšije i prijatelje kojima bi ti neželjeni došljaci htjeli nanijeti bilo kakvo zlo.

Sastanak je završen uz čvrsto obećanje prisutnih da će sve o čemu smo razgovarali ostati tajna za neprijatelja, te da ćemo se stalno dogovarati i međusobno pomagati. Na tom skupu nisu bili Muslimani iz selâ koja su tada kontrolisale ustaško-domobranske snage (Balihodžići, Oborci i Suhodol).

Kad su dijelovi Trećeg krajiškog NOP odreda došli na to područje i napali željezničke stanice na Komaru (5/6. januara 1942. godine) i u Oborcima (naredne noći), muslimansko stanovništvo nije napuštalo svoje domove. Pošto se, zaista, nikome nije dogodilo bilo šta neprijatno, porastao je ugled narodnooslobodilačkog pokreta na tom području.

Ako me sjećanje dobro služi, u selima oboračkog kraja bili su 1942. godine sljedeći odbornici: Mitar Lukić (Silajdevina), Gojko Špirić (Brdo), Osman Đanan

(Galešići), Draško Krstan (Grabantići), Riste Bilić (Gredina), Mladenko Doveden (Grič), Svetko Kovačević (Kovačevići), Nedeljko Makitan (Makitani), Naim Begović (Oborci i Suhodol), Aso Bašić (Piljužići), Jovo Golić (Prisika), Zahid Balihodžić (Balihodžići), Hamid Vreo (Suljići), Vlado Satara (Satara), Islam Hodžić (Šeherdžik) i Jovo Milutin (Topola).

Aprila 1942. godine, Peti bataljon Trećeg krajiškog NOP odreda prešao je na desnu obalu Vrbasa. Za vrijeme njegovog kratkog boravka na području Oboraca došla je do punog izražaja patriotska svijest odbornika i naroda. Tijesno smo sarađivali s rukovodstvom Bataljona, održavali veze, pripremali i nosili hranu borcima, prikupljali podatke o namjerama neprijatelja. Kada je Bataljon napustio naše područje, ilegalno smo nastavili rad. Vezu gotovo nismo ni prekidali, jer su partizanske jedinice često dolazile na naše područje i prebacivale se preko Komara prema Rostovu. Tako je bilo sve do 14. jula 1942. godine, kada je stigla Druga proleTERSka NOU brigada i napala oboračku stanicu. Pošto napad nije uspio, dijelovi Brigade povukli su se u pravcu Slatine. I tada su odbornici uspostavili vezu s partizanskim jedinicama i svestrano im pomagali.

Takav rad odbornika na području Oboraca, više ilegalan nego javan, odvijao se sve do 18. avgusta 1943. godine. Tog dana je Treća krajiška NOU brigada oslobodila Donji Vakuf i njegovu okolinu. Odmah potom formirani su seoski narodnooslobodilački odbori, među kojima i oborački.

Đurađ Gajanović

RAD I AKTIVNOST PLJEVSKIH ODBORNIKA

U prvim mjesecima 1942. godine Opštinski narodnooslobodilački odbor u Pljevi nastavio je svoju aktivnost onako kako je to činio i u prvoj ratnoj godini. Osnovni zadatak u tom periodu bio je da snabdijeva Šolajinu vojsku hranom i drugim potrebama, i drugo, da organizuje proljećnu sjetvu na napuštenim parcelama muslimanskih porodica u Pljevi i oko Šipova ne zapostavljajući organizaciju sjetvenih radova i na ostalim površinama ovog opštinskog područja.

Međutim, u martu 1942. godine počeli su se pronositi glasovi da se nešto sumnjivo dešava u Štabu Šolajinog Bataljona »Iskra«. Kružile su priče po selima Pljeve i u okolini da Mitar Trivunčić i Niko Vještica nastoje pridobiti za sebe što više Šolajine vojske. Posebno im je bio cilj - kako se pričalo - da odvoje vojsku od Šolaje. Oni u svom nastojanju u prvo vrijeme nisu uspijevali, jer je vojska ostajala vjerna Šolaji.

Četnicima Vještici i Trivunčiću se pridružuje i Tanasija Prole. Nakon odlaska Tanasije Prole u četnike, trebalo se uhvatiti u koštac s njim i sa svim ljudima oko njega. Odbornicima za koje je Tanasija znao da su privrženi NOB-u poručivao je da napuste Šolaju i da slijede njega. Ti odbornici ne samo što mu se nisu pridružili već su još više pojačali svoju aktivnost i povelili borbu protiv njega i svih onih koji su mu se priključili.

Pošto se sredilo stanje u Bataljonu »Iskra«, krajem juna 1942. godine pristupilo se i reorganizaciji narodnooslobodilačkih odbora. O toj reorganizaciji ponešto sam i ranije znao, a potpunije sam se s tim upoznao u avgustu 1942. godine na sjednici Opštinskog narodnooslobodilačkog odbora, održanoj u crkvenoj zgradi u Pljevi. Sjednici su prisustvovali izabrani odbornici iz sela koja su pripadala ovom opštinskom području. Zapamtio sam da su na sjednici bili prisutni odbornici: Bojan Prole iz Kozila; Đuro Olić, iz Olića; Nikola Vujković, iz Brđana; Marko Košić, iz Sokolca; Ostoja Kedža, iz Gornjih Mujdžića; Rade Savić, iz Sarića i Simo (Perin) Šolaja, iz Majevca.

Na ovoj sjednici je sekretar Sreskog narodnooslobodilačkog odbora za srez Jajce, Jovo Milovac upoznao odbornike da su održane konferencije u svim selima ovog područja i da su izabrani seoski narodnooslobodilački odbori. Sastav odbora po selima izgledao je ovako: u selu Kozila izabran je odbor u sastavu: Bojan, Krsto i Makso Prole; u selu Olićima: Maksim Gluvić, Đuro Olić i Bojan Pastir; u selu Brđanima: Nikola Vujković, Radoja Gavran i Marko Glišić; u selu G. Mujdžići: Đorđe Lončar, Ostoja Kedža i Bojan Zekić; u selu Donji Mujdžići: Simo i Pešo Guzijan, te Marko Lujčić; u selu Majevac: Jovan Balać, Simo (Perin)

**Panorama Šipova
(izgradnja mosta na Plivi, 1935-1937. godine)**

Šolaja, Mikan Keleč i Stanko Kljajić; u selu Sarići: Rade Savić, Ilija Prole i Dušan Šmanja.

Na sjednici je razriješen dužnosti predsjednik Ostoja Ćulum, koji je privremeno to obavljao, a na njegovo mjesto izabran Čedo Kljajić. Takođe je predloženo da i dalje sekretar odbora bude Simo Ćurko. Na kraju sjednice donijeta je odluka da se formira opštinska straža u sastavu: Petar Aćimović, Đurađ Gajanović, Aćim Prole, Dušan Vujković, Gavran Pastir i Stojan Vujković. Za komandira straže postavljen je Petar Aćimović, a za njegovog zamjenika Đurađ Gajanović.

Čedo Kljajić nije dugo ostao na dužnosti predsjednika NOO. On je ovu dužnost obavljao oko dva mjeseca. U obrazloženju u vezi s njegovim smjenjivanjem rečeno je daje on prijeke naravi i daje dolazio u konflikt s odbornicima i zbog toga se nisu mogli obavljati poslovi kako treba. Na njegovo mjesto odbornici su izabrali Bojana Pastira, a u početku novembra za sekretara je izabran Pero Lekić.

Uz svestranu podršku partijske i skojevske organizacije koja je formirana u Pljevi, opštinski i seoski odbori su u drugoj polovini 1942. godine izvršili uspješno niz zadataka. Organizovali su žetvu i vršidbu žita na cijelom terenu opštine i smještaj ovršenog žita u magacine na Kozilima. Sa prikupljenim žitom hranjena je naša vojska i ranjenici. Paralelno s prikupljanjem žita bralo se voće. Jedna količina šljiva je upotrijebljena za kiseljenje i pečenje rakije. Svakodnevna briga odbora je bila i popunjavanje Bataljona »Iskra« novim boricima. Oni su u svakodnevnoj agitaciji uspijevali da se veći broj mladih ljudi dobrovoljno javlja u naše partizanske jedinice.

Risto Radovanac

RATNI DANI U SELU BABIĆIMA

Nadlijetanje neprijateljskih aviona iznad janjskih sela nagovijestilo je buduća stradanja. Sjećam se aviona koji je letio tako nisko da se mogao, kako smo tada govorili, dohvatiti stožinom.

Nešto kasnije grupe ljudi počele su da se okupljaju i dogovaraju. Vidio sam kako svaki traži nešto od poljoprivrednog oruđa: kosu, vile, kramp. Tada su se pojavile rogulje na dugačkim štapovima, napravljene od starih kosa.

Jednog predvečerja u ljeto 1941. godine, ispred naše kuće formirala se kolona ustanika naoružanih roguljama, sjekirama i krampovima. Na čelu kolone bio je moj otac Milan. On je vikao: »Hajdmo, ljudi, eno ih na Vodici«. Vjerovatno je tada neprijatelj bio tamo.

Nedugo zatim doživjeli smo prvo paljenje sela. Nalet neprijatelja potpuno nas je iznenadio, pa su samo odrasli uspjeli da pobjegnu u šumu, a majke s nejakom djecom, starci i starice sklonili su se u žbunjem obrasle međe i kukuruze u neposrednoj blizini sela.

Moja majka Stana sa troje sitne djece, baka, ja i još jedna familija sakrili smo se u među obraslu lijeskom. Majka je držala na krilu jednogodišnju Rosu, a sa dvije strane, priljubljene joj uz tijelo, bile su dvije trogodišnje blizakinje - Milka i Radojka. Tu se nalazila i strina Petra sa svoje dvoje djece. Majke su morale da bdiju nad djecom, da ih na sve moguće načine zavaravaju kako neko ne bi zaplakalo. Inače, najmanji šum mogao je za nas biti koban. Toliko smo bili blizu da smo čuli bat koraka, a kasnije i pucketanje suve smrčevine, od koje su bile napravljene naše zgrade. Ustaše su zapalile sve stambene i druge objekte. Krupne varnice padale su po našim glavama i progorijevale bošče na glavama žena. Tada sam, kao nikad ranije, vidio užasno zabrinuto majčino lice.

Jedna kuća bila je udaljena od našeg skloništa oko 100 metara, a njen vlasnik, starac Osto Radovanac, nalazio se s nama. Najednom se on izgubio između nas. Ali, nakon izvjesnog vremena pojavio se pužući pored međe prema nama. U njedrima je nosio jabuke iz svoje bašte. Tim jabukama su žene zamamljivale djecu da ne plaču. Osto je iskoristio priliku da uđe u baštu neposredno poslije odlaska palikuća u drugi zaselak. Zatim je i moja majka napustila lješčar. Iz našeg zapaljenog mlječara izbavila je i donijela u sklonište kačicu slanog kajmaka.

Zajedno sa stišavanjem požara padao je mrak. Na zgarištu naše kuće našli smo se svi osim oca. On je bio među ustanicima. Sve je bilo svađeno sa zemljom. Preživjela stoka zbunjeno je stajala pored pustoši. Kokoši su bile rasute po drveću. Žene i ljudi su očajnički išli po zgarištu i kroz kuknjavu spominjali predmete od posebne važnosti, žaleći što ih nisu mogli ponijeti sa sobom. Djeca su

sa strahom i čuđenjem gledala uplakane i ojađene roditelje, a onda su i ona počela da plaču.

Tu noć smo proveli pod vedrim nebom. Samo su majke sa sitnom djecom mogle da se smjeste u jednu kuću koja nije bila izgorjela. To je bila kuća starog Oste Radovanca. Mene su ubrajali u odraslije, jer sam imao - pet godina.

Sutradan su se začuli pucnji iz mitraljeza i pušaka. To nam je bio znak da ponovo bježimo u šumu. Mene je uprtio na leđa moj brat Duško, a za hranu je ponio punu torbicu pečenjaka kukuruza. Tada je naša baka Milica zamolila da ona ostane sa petoro najmlađe unučadi. Kao da i sada slušam njene riječi: »Uz božju pomoć, oni meni i ovoj djeci neće ništa, jer mi nismo nikome krivi«.

Moja majka i strina pristale su na to teška srca. U kući Oste Radovanca ostala je baka sa petoro unučadi. Bolesna majka Mile i Dušana Radovanca nije mogla pobjeći, pa se i ona pridružila njima. Vlasnik kuće, stari Osto, sakrio se prije samog nailaska ustaša pored stajskog đubreta, maskiran lozom i lišćem tikve koja je tu rasla.

Poslije nam je Osto pričao o užasu koji je vidio iz neposredne blizine. U dvorište su došla trojica ustaša. Jedan je ostao ispred kuće kao stražar, a dvojica su upala unutra. Odmah se začuo povik »Izlazi!« i lupka posuda kao da su prevrtali sve redom. Baka Milica je odmah izašla pred kuću i pala na koljena moleći i kukajući. Istjeravali su i bolesnu ženu, ali ona nije mogla da ustane. Na nejakoj djeci iskalili su svu svoju svirepost. Nabacivali su jedno po jedno na bajonete i bacali ih kroz prozor. Kad je baka to vidjela, gorko je zaplakala i podigla glavu ka nebu. Tada je jedan krvnik ubacio puščanu cijev u njena usta, povukao obarač i tako joj izbio potiljak. Zatim su zapalili kuću i u njoj bolesnu babu Trivunu, pa krenuli dalje.

Pored puta, u blizini te kuće, nalazio se trap za krompir. U njemu su bili Trivunina jetrva i njen sin Spiro, šesnaestogodišnjak sa ukočenom nogom - invalid. Zlikovci su ih primijetili i izvukli iz trapa. Nad Špirom su počeli izvoditi zvjersku igru sijekući mu uši i nos. Najzad su ga pred majkom zaklali. Nakon toga, na isti način su okončali i život nesrećne žene.

Sve to je posmatrao stari Osto. Kad su zločinci otišli, on je izašao iz skloništa i odmakao mrtvu djecu od vatre, jer su im haljinice već bile počele da gore.

Sutradan, rano ujutro, tuda je naišao moj otac Milan. Dočekao gaje užasan prizor - njegovi najbliži bili su mrtvi i izmasakrirani. Stari Osto držao se rukom za glavu i, jaučući, počeo da mu priča kako se to zbilo.

Sve je bilo potpuno uništeno, tako da preživjeli nisu imali čime da sahrane žrtve. Tu je došao naš kum Bogdan Cumbo s još nekim ljudima. Oni su pomogli ocu da zakopa leševe. Odnijeli su ih u Male barice, poslagali u vododerinu i nogama nagurali busenja na njih. Tako su ih privremeno zaštitili od zvijeri. Kada smo se svi vratili iz zbjega, ljudi su pronašli na zgarištu poluizgorjele alatke. Popravili su sve što je bilo moguće koristiti i na groblju iskopali zajedničku raku za pobijene. Potom su donijeli leševe iz vododerine i sahranili ih.

Ljudi su izbezumljeni i ojađeni hodali po zgarištima, jadikujući. Ali, ubrzo su prionuli na posao. Prvo su se angažovali na prikupljanju nagorjelih eksera i svega što je moglo korisno poslužiti. Djeca su izudarala prste ispravljajući eksere kamenom na kamenu. Narod se dovijao na razne načine. Popravljali smo izgorjele kuće, pravili zemunice, pleli od pruća pletare i između njih nabijali zemlju. Krovove smo većinom pravili od granja i lišća. Moja porodica napravila je zemunicu. U njoj smo ložili vatru i čameći čekali vijesti o našim borcima - branionicima.

Kasnije su ljudi počeli praviti takozvane bajte, pokrivene daskom - trenicom. Mukotrпно su dolazili do trenice. Balvane izdignute na skelu rezali su uz

duž dugom testerom. List te testere nađen je u zgarištu. Bio je omekšan vatrom, pa se testerà često tupila. Oštrili su je turpijama koje su takode nađene u zgarištu. Ram testere napravili su džepnim nožićem.

Moja porodica, uz pomoć prijatelja, napravila je bajtu sa dvije prostorije. Tu smo prebivali nas sedmero: moja majka i tri brata, ja, stric i strina. Stric je ubrzo umro, a mene je brižna majka bespomoćno držala bolesnog na krilu. Očekivala je da ću izdahnuti od prevelike temperature, koju nije mogla ni mjeriti ni spriječiti. Ipak, nekim čudom sam preživio.

Jednog avgustovskog dana 1942. godine začula se pucnjava, a odmah potom i već uobičajena riječ »Bježimo!« Majka je odmah počela da iznosi u obližnje žbunje sve što je mogla da bi najpotrebnije stvari spasila od paljevine. Brata Stanka i mene uputila je oko 150 metara daleko od bajte, u oveći žbun pod jednom trešnjom. Naš otac i brat Dušan bili su na nekom partizanskom zadatku.

Stanko i ja legli smo pored trešnje i pokrili se preko glave. Iznenada nas je zdrmao jak tresak. Neposredno prije te eksplozije iznad nas je preletio avion. Kada smo nakon izvjesnog vremena provirili kroz žbunje, primijetili smo mnogo svijeta oko naše bajte. Stanko je povikao: »Sloboda! Došli su partizani!« Potrčali smo preko njive, prema putu. Tu nas je presreo jedan komšija i rekao nam: »Eno vam je majku ubio avion!« Čuvši to, odmah sam ciknuo i zajaukao, a moj brat je uzviknuo: »Laže banda!« Kad smo došli do okupljenih seljana, počele su me prizivati i žene koje mi ranije nikad nisu poklanjale pažnju. Tada sam shvatio šta se desilo.

Moja majka je nađena mrtva ispod jednog trna, gdje se bila sklonila od aviona. Blizu nje je eksplodiralo šest avionskih bombi. Geleri su joj raznijeli stomak, tako da je dijete koje je nosila ispalo iz njene utrobe. Na desetak metara od majke nalazila se žena Đure Jevtenića s djetetom u krilu. Nju je geler usmrtio, a dijete je ostalo živo. Na žalost, ono je kasnije umrlo, jer nije imao ko da ga nje- guje (otac mu je bio u partizanima).

Ja sam se poslije majčine smrti našao u velikoj nevolji. Moj brat Stanko je otišao u partizane, a strina Petra se preudala, pa sam ostao sa bratom Đurom. Međutim, i on je, kao skojevac, povremeno imao nekakve zadatke. Kad god sam ostao u bajti bez njega, cvokotao sam od straha i gladovao. Srećom, kao partizanska porodica dobili smo od narodne vlasti jednu kravu. Ona je odigrala glavnu ulogu u našoj prehrani, jer bismo, inače, skapali od gladi.

Ubrzo je uslijedila druga paljevina. Neprijatelji su zapalili sve naše bajte i skloništa. Tada smo se Đuro i ja, zajedno sa još dvjesto duša, sklonili u jednu prostranu pećinu pored rijeke Janja. Ali, kao da smo slutili neko zlo, ubrzo smo se sa tetkom Jokom i njenom djecom prebacili u drugu špilju, na suprotnoj strani kanjona. Nijemci su oko pola noći pronašli veliku pećinu i sav narod iz nje potjerali prema selu Kičelovom Brdu. Srećom, sljedeće noći su svi zatočnici pobjegli po nagovoru Gojka Rakite, koristeći nesmotrenost pijanih Nijemaca.

Opet je uslijedila obnova zemunica, a kasnije i bajti. Moj otac se oženio iz Mjuzdića. Vraćajući kravu sa paše, ugledao sam prvi put mačehu pred vratima bajte. Nakon uobičajenog pozdrava, upitao sam je ima li išta da pojedem. »Nema bogme, sinko, ništa«, odgovorila je brzo. Potom sam otišao u selo. Kad sam se vratio, mačehe više nije bilo u bajti. Kasnije sam čuo daje otišla sa partizanima. To mi je rekao i brat Đuro kad je sutradan pošao u Stekerovce, kod Glamoča (gdje se nalazila Deseta divizija) da obavijesti oca. Saznavši da mu je žena otišla u Janjski odred, otac je otišao tamo i vratio je kući. Ja sam tada imao osam godina.

Sjećam se još jednog bježanja ispred neprijatelja. To je, čini mi se, bilo u proljeće 1943. godine. Sa ocem sam otišao u selo Pribeljce, gdje je živjela moja tetka Joka Malinović. Odsjeli smo kod nje u pretijesnoj bajti s jednom prosto-

rijom. Oko pola noći čuli smo snažnu pucnjavu u selu. Otac je zgrabio pušku i odjurio u tamnu noć ne rekavši nam kud ide. Mi smo pred zoru krenuli prema ogromnoj uvali, zvanoj Krivi do. Čitavim putem, kosinom ka dnu Krivodola, viđali smo ranjene partizane na nosilima. Oni su vapeći vikali ženama: »Sestro, daj vode!« Ali, vode nije bilo sve dok nismo sišli u dolinu i otopili snijeg u kotlovima koje je narod nosio sa sobom.

Žene su se angažovale i u previjanju ranjenika i u uređenju nosila. Iako smo i mi imali ušiju i buha, ostalo mi je u sjećanju mnoštvo gamadi u košuljama ranjenika. Moja maćeha Rosa skinula je košulju s jednog ranjenika, uzela je za kragu i tresnula nad vatrom. Nakon nekoliko trenutaka čulo se pucketanje ušiju u vatri.

Na drugoj vatri kuhao se grah. Tek što se bio »uškoro«, jedan Talijan izvadio je kašiku na sklapanje sa viljuškom i počeo da vadi grah. Jedna žena, vidjevši to, uzviknula je: »Vidi ovog bezobraznika! Nije ga ni stid!«

Obradiva zemlja je bila zapuštena. Samo je poneko uspijevao da zasije koje zrno ječma i kukuruza. Ne sjećam se da je u našoj kući ispečen hljeb za četiri godine rata. Kad smo i uspjeli da nabavimo koji kilogram brašna, koristili smo ga racionalno. Miješali smo po jednu šačicu sa kuhanim zeljem samo da ga malo zgusne. Pravljenje i tzv. škrob (kaša) na mlijeku i vodi. Popularne su bile zeljanice, osobito zamiješane sa brašnom, koje su pečene u tepsiji ispod saća na ognjištu. Sve smo jeli neslano, jer soli nije bilo ni za lijek.

Za prženje kukuruza bilo je raznih vrsta »kokaljki«, koje su pravljene od gusto isprobijanog lima. Sa kukuruzom je miješana i samljevena komuša na kojoj je bilo zrno, pa su ljudi obolijevali od začepljenosti crijeva i »zatvora«. Narod je bolovao od raznih crijevnih i kožnih bolesti. Svrab nije dao nigdje mira. Ljudi su izbjegavali da se rukuju bojeći se zaraze od svraba. Bilo je mnogo oboljelih i od tifusa.

Pušači su koristili razno lišće, samo ne duvansko. Jer, duvana nije bilo. Sjećam se dobro i jagme oko okrajaka od kože namijenjene za opanke. Naime, poslije jedne paljevine smjestili smo se privremeno kod kuma Bogdana Cumbe. Dok je on, praveći opanke, obrezivao ćoškovu kožu, njegov sin Krstan i ja otimali smo se za te komadiće. Potom smo ih pržili na žaru i slasno jeli.

Sjećam se i mnogih drugih detalja, kao što su dolazak partizana, okupljanje naroda na zborovima i govora partizanskih komesara. Djecu su najviše privlačili komesari. Oni su nam davali olovke, sijajući ih na četiri dijela. Kad je osnovana Pionirska organizacija, odmah su mi na lijevi rukav prišili crvenu petokraku zvijezdu kao znak desetara.

Š t a b
Jajačkog Narodno-oslobodilačkog
partizanskog odreda
Broj služ.
Dne 7. jula 1942.

OPERATIVNOM ŠTABU ZA BOSANSKU KRAJINU

Negdje u Bosni

Stanje na sektoru III NOP odreda je sljedeće. U I bataljonu »Pelagić« je potpuno sređeno stanje, i to je prvi partizanski bataljon. Pored četiri partizanske čete, ovih dana je formirana i jedna udarna četa, koja je u zaštiti ovih krajeva od najeзде četničkih bandi, koje vrše terorističke akcije naspram mirnog stanovništva.

U Drugom bataljonu »Iskra« još i sada vlada veliko previranje. Formirana je jedna četa na Kupresu, koja je na putu da bude partizanska, jer je ljudstvo te čete regrutovano od omladinaca. Još dvije čete ovog bataljona na putu su da se srede i upotrebe u borbu protiv ustaša, ali je politička svijest vrlo niska. Dok se još ostaci od 50 bandita nalaze u selu Pljevi odakle se izvlače i vrše prepade kako na naše partizanske jedinice, tako i na mirno civilno stanovništvo, pljačkajući ga, a često i tukući. Veće akcije nismo u stanju izvoditi, jer je banda Drenovićeва vrlo blizu i aktivna je na strani ustaša.

Original izvještaja pisan je rukom...

Kako je javio i drug zamjenik komandanta za Bosansku krajinu, 26. i 27. pr. mj. vršena je smišljena ofanziva četničko-ustaške bande na naš sektor. Tih dana je boravio na ovom sektoru i Udarni bataljon, kojim je doprinio razbijanju ove ofanzive iz devet pravaca. Neprijatelj je imao oko 50 mrtvih i zarobljenih i veći broj ranjenih. Dok su naši gubici 1 mrtav i 1 lakše ranjen. Neprijatelj je uspio najednom mjestu prodrijeti kroz oslobođenu teritoriju gdje je zapalio 200 zgrada, zaklao 10 djece i žena, te popljačkao kuće. Sem ometanja saobraćaja te postavljanja busija, većih akcija nema na ovom sektoru sve dok se ne pristupi definitivnom čišćenju Pljeve i Drenovićevog sektora.

Rad u pozadini je sveden na održavanje zborova i formiranje omladinskih četa sa kojima se izvode vojno-politički kursevi.

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!

Politikom:
odsutan

Komandant
R. Marijanac

**Zbornik dokumenata i podataka o Narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih
naroda, tom IV, knjiga 6, dokumenat broj 19,
strana 49-50.**

Jovo Milovac
Rade Marijanac

FORMIRANJE SRESKOG NOO JAJCE

Polovinom 1942. godine na našoj slobodnoj teritoriji djelovalo je pet opštinskih i 62 seoska NOO. Tada je bilo oslobođeno 50 odsto teritorije jajačkog sreza.

U takvim uslovima, jula 1942. godine formiranje Sreski NOO Jajce. Izbornoj konferenciji u Stojicama prisustvovali su odbornici i drugi ugledni ljudi, predstavnici KPJ i partizanske vojske. U ime Okružnog i Sreskog komiteta KPJ Jajce bili su prisutni njihovi sekretari, Gojko Rodić i Radomir Mitrić. Oni su, pored ostalog, govorili o ulozi Sreskog odbora i predstojećim zadacima organa narodne vlasti.

Poslije diskusije izabran je Izvršni odbor od pet članova: Rade Marijanac - predsjednik, Đuro Nišić - potpredsjednik, Mirko Krmpot - sekretar, Nedo Crepulja - blagajnik. Svi su po zanimanju bili zemljoradnici, ljudi koji tada nisu obavljali druge odgovorne dužnosti. Među njima je jedino Mirko Krmpot bio član KPJ. Sjedište Sreskog NOO bilo je u Glogovcu, gdje su se još nalazili bolnica Odreda i Okružni komitet KPJ.

Snabdijevanje naših jedinica hranom vršeno je na osnovu pismenih zahtjeva komandi Sreskog NOO. Potom je odbor određivao koliko će koja opština dati, što je zavisilo od njihove ekonomske moći. Osim toga, Sreski odbor je rješavao razne druge probleme koji su iskršavali na njegovom području. Bio je u izvjesnom smislu i sudska vlast.

Poslije prvog oslobođenja Jajca septembra 1942. godine Sreski odbor je dobio zadatak da mobiliše ljudstvo i konje za prenošenje u Janj velikih količina soli i drugih neophodnih sredstava za ishranu, odijevanje, sanitetsku pomoć i si. Dobro se sjećamo da smo tada u Jajce došli sa oko 500 konja. Danonoćno smo tovarili raznoraznu robu i otpremali je u magacin u Vitočama. Izvjesnu količinu soli uputili smo u Glogovac, a neke druge artikle u Čuklić.

Neprijateljska ofanziva u oktobru te godine zatekla je Sreski NOO organizaciono neučvršćen. Predsjednik je u toj ofanzivi teže povrijeđen, a ostali članovi Odbora nisu se snalazili u radu. Inače, posebno je bilo neophodno da taj odbor doprinese aktiviranju opštinskih i seoskih odbora oko ishrane naroda u zbjezgovima. Glavni izvor hrane bila je tada stoka koju su pojedine porodice nekako sačuvale. Trebalo je vršiti pravednu raspodjelu, odnosno spasiti goli život i onima koji su bili bez igdje ičega.

Krajem novembra sazvana je sreska skupština u selu Mujdžićima, na kojoj je na osnovu uputstava o ustrojstvu i zadacima NOO izvršena reorganizacija i proširena nadležnost NOO. Na tom plenumu izabran je novi izvršni odbor, u slje-

dećem sastavu: Luka Mihajlović - predsjednik, Jovo Milovac - sekretar, Mirko Krmpot - tehnički sekretar, Mirko Marić, Mitar Lončar i Milan Vidović - članovi. Posljednja trojica su istovremeno bili članovi komisije za ishranu. U plenum Sreskog odbora uključeni su predsjednici ili sekretari opštinskih odbora radi bolje koordinacije rada.

Teški uslovi rada seoskih i opštinskih odbora izazivali su kolebanja i greške pojedinih njihovih članova. Narod je brzo reagovao na slabosti odbornika, pa su oni nerijetko i smjenjivani. Negativne pojave i slabosti dolazile su najviše do izražaja u vrijeme neprijateljskih ofanziva.

Krajem novembra i početkom decembra sprovedeni su novi izbori za neke seoske odbore, što je doprinijelo njihovom učvršćivanju. Inače, u seoskim NOO radilo je oko 250 odbornika, izabranih demokratskim putem. U radu NOO sudjelovali su članovi KPJ i SKOJ-a, žene, omladina i svi drugi ljudi koji su bili aktivno uključeni u narodnooslobodilački pokret, bez obzira na raniju političku pripadnost.

Pri opštinskim odborima formirani su fondovi za ishranu vojske i naroda, komisije za brigu o napuštenoj zemlji, radne brigade za obradu zemlje i podizanje stambenih objekata. Osim ishrane vojske i naroda, glavni problem bilo je stanovanje. Trebalo je smjestiti narod da ne strada od zime. Poslije oktobarske ofanzive utvrđeno je da 200 porodica sa preko 1000 članova nema nikakvih sredstava i uslova za život, jer im je neprijatelj opljačkao svu stoku i spalio nepokretnu imovinu.

Obratili smo se za pomoć Vrhovnom štabu NOV i POJ, koji se nalazio na području Bosanske krajine. Tadaje Janju, Pljevi, Donjem i Gornjem Vakufu upućena pomoć u iznosu od 2 500 000 kuna (pripadajući dio novčanih sredstava za jajački srez), kao i 3 500 kg kukuruza. Taj kukuruz prebačen je u Janj i odmah podijeljen najugroženijim porodicama. Dobijena pomoć bila je, svakako, veoma korisna. Ali, ona je predstavljala »kap vode na vrelo ognjište«.

Sreski NOO, uz pomoć Sreskog i Okružnog komiteta KPJ, uputio je radi privremenog smještaja na područje Glamoča oko 100 porodica iz Janja. Prva velika grupa od 50 porodica prebačena je početkom decembra 1942. godine u selo Pribelju i Stekerovce. U jeku četvrte neprijateljske ofanzive, koja je zahvatila i glamočki kraj, porodice sa teritorije Janja vratile su se na svoja zgarišta.

Sreski komitet KPJ razmotrio je na jednoj sjednici teško stanje ishrane i stanovanja u Janju. Zaključio je čak da velikom broju stanovnika prijeti smrt od gladi. Zbog toga je sugerisao odboru da organizuje klanje stoke i diobu mesa najugroženijim porodicama. Sreski NOO, uz pomoć opštinskih odbora, obezbijedio je tu vrstu pomoći. Tada se u selu Vaganu nalazilo i oko četrdesetoro djece sa Kozare, koja su oslobođena od ustaša.

Dragojlo Markić

BORAC I ODBORNIK

Stari Marko Glamočak, rođen 1897. godine u selu Stupna, imao je pred rat sedamnaestoro djece. Od toga 12 sinova i 5 kćeri. Rat je učinio svoje, tako da je u životu ostalo osmoro, koji se nalaze kojekuda po Jugoslaviji. U rodnom selu ostao je samo jedan sin, invalid, sa četvoro djece, odvojen od oca.

Kao borac i dugogodišnji odbornik, Marko je dobro poznat po svojoj skromnosti, jednostavnosti, dobroti, prsnosti i drugim ljudskim kvalitetima.

Po raspadu bivše Jugoslovenske vojske, aprila 1941. godine Marko je pristupio prikupljanju oružja. U to vrijeme nije bio svjestan da ispunjava direktivu KPJ. Pretpostavljao je da će to oružje uskoro zatrebati.

U vrijeme sakupljanja i skrivanja oružja, Marko se pribojavao: šta ako ustaške vlasti saznaju daje sakrio oružje? Razmišljajući o eventualnim posljedicama, Marko se povjerio svojoj drugarici i nekim pojedincima i odlučio da oružje i municiju sakrije na drugo, sigurnije mjesto, riješen da više nikome ne govori o ovome. Skriveno oružje više nije dirao sve do ustanka.

Odmah po dizanju ustanka u Pljevi, Janju i drugim mjestima, Marko uzima skriveno oružje i municiju, naoružava sebe, prvog komšiju Milana Glamočaka, Niku Okulića, Simu Deretu i druge. Za te borce i Stupljansku četvu nije moglo biti bolje nagrade od malobrojnog, ali vrijednog naoružanja koje je Marko sačuvao. Uskoro, pomoću tih pušaka Stupljanska se četva dooro naoružala, otevši novo naoružanje od okupatora i njegovih slugu. Marko je rado i ponosno pričao, dodajući da sebi ne može oprostiti što nije više prikupio i sakrio oružja kada mu se bila pružila dobra prilika. Govorio je, takođe, daje predao pun »arar« municije drugu Krsti Proli, komandiru partizanske čete u Volarima.

Kad je formiran Pljevski bataljon, napustio je svoje selo i stupio u Petu četvu, jer u to vrijeme još nije bila formirana četva u Stupnoj. U Petoj četvi Marko ostaje sve do novembra 1941. Od tada prelazi u Stupljansku četvu, u kojoj ostaje kao oorac sve do kraja 1942. Odlukom komande Stupljanske čete i naroda sela Stupne, Marka biraju za odbornika zaseoka Poljice. Stupljanska četva bila je predstraža pljevskim jedinicama. Ona je imala stalni dodir s neprijateljem, s obzirom na geografski položaj. Za cijelo to vrijeme, četva je imala svoju predstražu na tzv. Košića kamenu, od kojeg se nije Marko odvajao jer je bio dobar položaj za osmatranje. Marko Glamočak kao odličan odbornik imao je i ulogu izviđača, osmatrača, obavještajca i sve je to savjesno i predano obavljao, pa je bio od velike pomoći svojoj četvi i narodu. Bilo mu je jako žao kad je napustio četvu i postao odbornik. Odluka čete zasnivala se na tome daje Marko bio jedan od starijih boraca, sa dosta djece i da će više koristiti kao odbornik u pozadini nego što bi doprinio kao borac sa puškom u ruci. Taj novi zadatak odbornika shvatio je kao ratni zadatak, koji je do kraja predano obavljao, sa puno povjerenja i uspjeha.

Niko Rakita

IZGRADNJA MAGACINA U JANJU

Krajem avgusta 1942. godine dobio sam pismeni poziv od Špirana i Radomira Mitrića. Špiran je već bio dobro poznat i veoma cijenjen u Janju kao predsjednik Opštinskog narodnooslobodičkog odbora, a Radomir se tada nalazio na dužnosti sekretara Sreskog komiteta KPJ Jajca, čije je sjedište tada bilo u Čukliću. No, umjesto u Čuklić, oni su me pozvali do dođem u moje rodno selo, Grbavicu. Pošto je u pozivu stajalo da im se odmah javim, bio sam prilično uznemiren. Pomislio sam da se, možda, nešto rđavo desilo u mom selu ili u mojoj porodici. Godinu dana prije toga ustaški zlikovci su od 19 članova naše šire porodice za jedan sat zvjerski ubili trinaestoro, među kojima i moje četvoro djece. Moja braća i ja nalazili smo se tada u ustaničkim jedinicama Janja. Bili smo strašno ožalošćeni, ali nismo posustali u borbi. Naprotiv, postali smo još odlučniji, ispoljavali veću mržnju prema okupatorima i svim njihovim slugama.

No, Janj je u to vrijeme bio potpuno slobodan. U njemu i njegovoj blizini nalazile su se proleterске i udarne brigade NOV i POJ. Prema tome, nisam imao razloga da se plašim neprijatelja. Ali, prema onoj narodnoj - »Koga su guje ujedale i guštera se boji«, mene je na momente spopadao neopisivi strah. Želio sam da što prije doznam zašto me tako hitno zovu. Zato sam se odmah spremio i pohitao ka Grbavici. Našao sam Radomira i Špirana kako živo i veselo razgovaraju s nekim mojim komšijama. Ta atmosfera me odmah umirila i odagnala od mene sve crne slutnje.

Pošto sam se pozdravio sa svima, nas trojica smo se odmah izdvojili. Radomir i Špiran saopštili su mi da treba što prije izgraditi veliki magacin - brvnaru u šumi Prigrade. To je bio poveliki kompleks dosta guste četinarske i bukove šume između Čuklića, Grbavice i Jelovca. Govoreći o tome, Radomir je izvadio iz svoga džepa već gotovu skicu budućeg magacina. Njegove dimenzije bile su 12x8 metara. Pokazujući mi nacrt, Radomir je rekao: »Mi smo sve to predvidjeli i smatramo da bi ti, s nekolicinom svojih drugara-boraca koji imaju izvjesnu praksu sa šumom, mogao napraviti magacin za kratko vrijeme.«

Ja sam, zaista, imao veliko iskustvo u gradnji takvih objekata. Prije rata, zbog velikog siromaštva mnogobrojne porodice, koja je teško živjela na neplodnoj zemlji, morao sam se, još kao dječak, otisnuti u svijet »s trbuhom za kruhom«. Tražeći ma kakav posao, dospio sam u Šibenik i tamo završio zidarski zanat. Kasnije, praveći kuće po selima, naučio sam i stolarski zanat. To su, naravno, dobro znali Radomir i mnogi drugi Janjani.

Prihvatio sam zadatak bez ikakvog kolebanja. Čak sam osjećao zadovoljstvo zbog toga što ću se, u jeku naše borbe, bar za izvjesno vrijeme baviti svojim profesionalnim zanatom.

Nakon temeljitog razmatranja dobijene skice i mogućnosti obavljanja tog posla, za svoje pomagače odabrao sam Ranka Rakitu i Špiru Muždeku. Iako nijedan od njih nije bio zanatlija, imali su dovoljno iskustva u gradnji seoskih objekata. Uz pomoć seoskih odbornika sakupili smo neophodni alat: testere, sjekire, bradve i dr. No, pribavljanje alata, eksera, klamfi i drugih potrepština nije išio lako i brzo. Morali smo angažovati i Radu Marijanca, predsjednika Sreskog NOO, čije je sjedište tada bilo u Glogovcu. Zatražena je i pomoć našeg Voda za vezu u Sedincu, jer je neka sredstva bilo moguće nabaviti samo u gradovima. Znali smo da i naši saradnici na neoslobođenoj teritoriji s velikim uspjehom izvršavaju takve i mnogo teže zadatke, što se potvrdilo i tom prilikom.

Bilo je zamišljeno da izgradnju magacina, posebno njegovu lokaciju, sačuvamo u najvećoj tajnosti. Zato je bilo predviđeno da pristup objektu, za vrijeme gradnje i kasnije, bude dozvoljen samo malom broju najneophodnijih lica. Međutim, u toku same gradnje, broj ljudi koji su nam pomagali bio je znatno veći od predviđenog. Zato je »tajna« uбрzo prodrla u naša sela i jedinice, pa smo se bojali da nekako ne dospije i do neprijatelja.

Izgradnja magacina tekla je bez naročitih teškoća. Ruku na srce, predviđeni uslovi bili su za ondašnje prilike gotovo nerealni. To sam u sebi zaključio još kad su mi Radomir i Špiran predložili zadatak, ali jednostavno nisam htio da povjerujem u nemogućnost njegovog izvršenja. Nisam sumnjao u našu upornost i stručnost, ali sam strahovao da li ćemo blagovremeno nabaviti eksere, klamfe, baglame i drugi neophodni materijal. Srećom, sve to dobili smo blagovremeno u potrebnim količinama. Gotovo svu drvenariju imali smo na licu mjesta. Trebalo je samo posjeći četinare, izrezati i otesati građu.

Magacin je bio završen za nepun mjesec dana. Tada mi se činilo da niko nije srećniji od mene. Zahvaljujući prvenstveno tome što su se moji pomagači. Ranko i Spiro potpuno snašli, predstavljali smo veoma sposobnu i poletnu ekipu, koja je ispoljila izvanredan elan, snalažljivost i upornost. Trudili smo se da po svom angažovanju ne zaostanemo iza naših drugova na frontu. Upravo tih dana vođene su teške i krvave borbe protiv Nijemaca, ustaša, domobrana i četnika kod Mrkonjić Grada, oko Jajca i na komunikacijama Jajce - Donji Vakuf - Travnik. Naše jedinice su postepeno zatvarale obruč oko Jajca. Čak i sama pomisao da su u toku pripreme za skori napad na taj grad davala nam je nevjerovatnu volju i snagu. Jedino smo žalili što nismo među svojim drugovima, u borbenim redovima.

Jajce je oslobođeno 25. septembra 1942. godine. Nisam mogao izdržati - otišao sam da vidim kako izgleda taj naš grad »u novom ruhu«. Međutim, poslovi u vezi sa magacinom, odnosno prijemom raznovrsne robe, primorali su me da se brzo vratim u Janj. Nekoliko dana kasnije počelo se govoriti o nadiranjima jakih neprijateljskih snaga od Travnika prema Jajcu. To je ubrzalo evakuaciju plijena iz Jajca u Janj i njegovo smještanje u naš novosagrađeni magacin. Dopremljena je svakojaka roba: živežne namirnice, municija, odjeća i obuća. Magacin je napunjen za dva dana. Radovali smo se svemu, ali najviše velikoj količini soli. Taj način predstavljao je pravu dragocjenost za ishranu vojske i naroda.

Neprijatelj je izbio u Janj nakon dva dana. Prosto je kidisao prema Jelovcu, gdje su se nalazili crnogorski proleter i izvjestan broj boraca iz našeg Bataljona »Pelagić«. Bilo je očigledno da neprijatelj, pored ostalog, želi da pronađe i preotme od nas veliki i dragocjeni plijen. Ocijenili smo da magacin neće ostati neotkriven. Zato smo borcima koji su se povlačili tim pravcem davali da ponesu sve što mogu. No, te količine bile su beznačajne. U magacinu je ostala gotovo sva dopremljena roba. Kad smo bili uvjereni da će je Nijemci pronaći, naređeno je da se magacin zapali.

Teško mi je palo gubljenje ogromnih količina dragocjenih sredstava. No, čini mi se da sam još teže podnio nestanak našeg magacina. Nekako sam osjećao da je on veliko građevinsko djelo u tim izuzetno teškim ratnim okolnostima.

Ranko Rakita

MOJA ODBORNIČKA DUŽNOST

Negdje u prvoj polovini 1942. povučen sam iz jedinice. Uskoro sam izabran i za odbornika, a ubrzo zatim sam preuzeo Komisiju za snabdijevanje vojske. Moje mjesto u jedinici zauzeli su mladi iz moje i ostalih naših familija. Moram priznati da mi je ova odbornička dužnost bila teža nego ona u jedinici. Trebalo je sakupljati hranu po selima, gdje su porodice i same skapavale od gladi.

Ispred našeg odbora išao sam negdje jula 1942. sa komorom u Podgrmeč po žito. Tu je bilo oko 25 tovarnih konja. Toliko smo tad mogli č pronađemo sposobnih u Janju. Vrijeme pripreme za put bilo je suviše kratko. Sve je rađeno nabrzinu. K nama su izbile proletherske jedinice iz Srbije i Crne Gore sa bolnicom, te je trebalo hitno nabaviti dosta hrane. Ja sam s komorom i vojnom pratnjom krenuo za Podgrmeč. O Podgrmeču sam dosta slušao. Radovao sam se što ću moći da vidim te krajeve i njihove hrabre borce.

Put preko mrkonjičkog sreza bio je dosta opasan zbog četnika Uroša Drenovića. No, mi smo ga prešli tamo i natrag bez ikakvih smetnji. Štaviše, sa ljudima ovih sela smo dosta prijateljski razgovarali. Nigdje nijednog četnika nismo ni čuli ni vidjeli. A nedavno se o njima, njihovoj pljački i ubijanju partizana i njihovih porodica naveliko pričalo. Izgledalo je da ih je dolazak proletera iz Srbije i Crne Gore uplašio i natjerao u mišje rupe.

Pored sakupljanja hrane po našim janjskim selima, mi smo formirali radne brigade, koje su sakupljale žito sa napuštenih njiva oko Jezera. U ovome su nam pomagali naši omladinci koji su radili kao udarnici. Pred napad na Jajce, naša radna brigada je provela tri dana u berbi kukuruza oko Jezera. Ubrani kukuruz smo čistili i ostavljali u seoske koševе. Za ovo smo iskoristili i stočne staje, koje su slučajno ostale nezapaljene.

DRUGI DIO

POLET NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA

Vita Cvetković

MEĐU SVOJIMA

Sredinom jula 1942. godine pet naših brigada sa Vrhovnim štabom prešlo je iz Crne Gore u Bosansku krajinu. U ovom pokretu, koji je izvršen pod stalnom borbom s neprijateljem, mnogo su se namučili ranjenici a i oni koji su ih neprekidno nosili. Čim smo stigli u Bosansku krajinu, štabovi ovih brigada su izdvojili sve ranjenike iz jedinica i smestili ih po selima u blizini gde su izvodili vojne operacije. Druga proleterska je svoje ranjenike smestila u selo Blagaj kod Kupresa. Sa njima sam se nalazio i ja. Ostalo mi je u sećanju kako su nas dočekale žene i devojke kada smo stigli u ovo selo. One su pred nas iznale mleka, sira, jaja i pilića i njima nas počastile. One su nam pomogle i davale sve što su imale od posteljine da bismo što bolje smestili teške ranjenike u njihovim malim kućicama bez prozora i dimnjaka. Muškarci su za ranjenike klali i pekli jaganjce, dok su žene i devojke dvorile teže ranjenike i koristile svaku priliku kako bi mogle da što više učine i pomognu ranjenim drugovima proleterima. Razgovarale su s nama i prosto nas milovale pogledima kao naše rođene majke i sestre. Svim srcem smo želeli da među njima ostanemo dok se ne oporavimo.

Dobra ishrana i ovakav odnos devojaka i žena prema ranjenicima uticali su da su se i najteži ranjenici počeli oporavljati. Mi komunisti smo bili posebno zahvalni znajući šta su sve ti naši drugovi prepatili. Svi ti ljudi i žene Blagaja nisu se tako pokazali samo prema nama ranjenicima. Oni su se isto tako požrtvovno starali i o borcima naše brigade. Komandant Druge proleterske brigade, Ljubo Đurić u svom dnevniku kaže: »Kada smo došli na ovaj teren, stanovništvo nas je dočekalo vrlo lepo. Nakon borbi još više smo se sprijateljili. Devojke su dolazile na položaj i nosile ranjenike«.

Na žalost, »bolnica« nije ovde ostala dugo. Borbe oko Kupresa su se odubile i postajale sve oštrije. Naša Brigada je imala sve više novih ranjenika i to većinom vrlo teških koji se u ove male seljačke kućice nisu mogli svi ni da smeste, a kamoli da se normalno leče. Zato se Štab Brigade dogovorio sa štabom 3. krajiškog odreda, čiji je to bio sektor, da se ranjenici smeste i leče u njihovoj bolnici. Bolnica ovog odreda nalazila se u zgradi bivše žandarmerijske kasarne u Glogovcu, u Janju. Tu smo zatekli samo tri borca obolela od tifusa. Njih su opsluživali i lečili: medicinar Karlo Matković, koji je ujedno bio i upravnik ove bolnice, hirurg Franc Klajnhapel i dve bolničarke, kuvarica i ekonom.

Doktor Klajnhapel tek je bio preboleo pegavi tifus, zbog čega je bio toliko iscrpljen daje ličio na nekog iznemoglog i bezvoljnog starca. Mi smo takođe sa izvesnom nevericom gledali upravnika bolnice Matkovića kad nam je rekao za Klajnhapela da je on poznati hirurg. On je bio poreklom Austrijanac i do prelaska u partizane kod Banje Luke bio je glavni hirurg u bolnici u tome gradu.

Upravnik nas je ubeđivao da će on moći da nam pruži efikasnu pomoć i da će uspešno vršiti hirurške intervencije, a što će biti od velike koristi ranjenicima koji tek pristižu iz borbe oko Kupresa. Slušajući to, mi smo sumnjičavo vrteli glavom, jer nam je on, posle preležanog tifusa, izgledao star, iscrpljen i krajnje bezvoljan. Ali, kad je on počeo da odvija rane našim ranjenicima i kada je video u kakvom su oni stanju jer danima nisu bili previjani, sasvim se izmenio. Brzo je doneo instrumente i potreban materijal, pozvao upravnika Matkovića i odabrao bolničarke koje su s nama došle, te otpočeo da odvija i pregleda rane svim ranjenicima redom. Nekima je odmah, na licu mesta ispirao, sekao i previjao rane, a za neke je naređivao da se prenesu u posebnu prostoriju - ambulantu da bi im očistio i previo rane. Pri tome je ispitivao ranjenike: kada su i kako ranjeni, ko im je i kada ukazao prvu pomoć i previo rane, šta su dobijali od lekova i seruma i čime su se hranili. Kad su mu ranjenici davali odgovore na sva ova pitanja, on je samo vrteo glavom, coptao ustima i uzvikivao »neverovatno«, »strašno!« i ponovo im postavljao ista pitanja kao da nije verovao u ono što su mu oni malo pre odgovarali. Mnogi od tih ranjenika uopšte nisu lečeni od Vrbniče i Tjentišta i rane su im bile takve da on kao iskusan hirurg nije mogao ni da pretpostavlja da se to tako moglo zbiti. I pored velike iscrpljenosti, on se svesrdno trudio da toga dana što većem broju ranjenika pregleda rane i da im pruži najneophodniju pomoć. Zbog napornog rada oko ranjenika koji su se nalazili na nosilima silno se zamarao, pa je često prekidao rad da bi se bar malo odmorio i zbog toga se ljutio na svakoga, pa i na samoga sebe, grdeći sam sebe glasno i nazivajući se pogrdnim imenima. Zatim je ponovo nastavljao da radi. Radio je obično sve dok ne bi pao mrak. Tada bi obustavio rad, jer nismo imali nikakvog svetla u ovoj našoj »bolnici«. Zato bi on sutradan prvi ustao i budio upravnika i one dve bolničarke, da bi odmah nastavio sa radom, tj. s pregledom i pružanjem pomoći ostalim ranjenicima. Takvim tempom je radio sve dok nije pregledao i hirurški obradio sve ranjenike koji su stigli iz 2. proletarske brigade. Mi koji smo to posmatrali sa strahom smo očekivali kad će on od umora da padne i da ga takoodnesemo u krevet. Upravo kada je obradio sve ranjenike i kada smo se ponadali da će moći da se odmori, počeli su da pristižu novi ranjenici s položaja oko Kupresa. Naš doktor je morao i dalje da radi bez prekida i odmora. U toku toga svoga predanoga i humanog rada on se počeo potpuno da menja, kako prema ranjenicima tako i prema upravniku i njegovom bolničkom osoblju. Počeo je da naređuje svima odreda: bolničarkama, upravniku, pa i meni kao političkom komesaru bolnice. Tražio je da mu nešto pomognemo ili da ponesemo ranjenike i si. Izdavao je ovakva naređenja nekako autoritativno, što upravo i meni nije uvek bilo u volji, ali, za divno čudo, svi su njegova naređenja pokorno izvršavali. Na naše gundanje zbog njegovog naređivačkog stava on nije obraćao nikakvu pažnju. On je samo mislio na ranjenike. Kad bi pak završio posao oko ranjenika, odlazio bi na potok gde su bolničarke prale i dezinfikovale zavoje i gazu da izvrši kontrolu da li one to rade stručno i uredno. Iza toga bi otišao u kuhinju da proveru da li se za ranjenike sprema jelo koje je on »propisao«. Pri tome bi probao svako jelo i davao uputstva kuvaricama kako da kuvaju određeno jelo. Cesto bi se prepirao sa kuvaricama ako one ne bi skuvale jelo onako kako je on zahtevao i pokazivao. Svađao se s intendantom ako bi doneo slabo meso ili ako ne bi doneo pšenično brašno za hleb, mleko, jaja i dr. za ranjenike. Posle toga bi se ponovo vraćao ranjenicima, raspitivao se kod svakog pojedinačno kako se oseća, da li ga boli rana i si. Kritikovao je i grdio one koji se nisu držali njegovih uputstava, ali je znao da se s pojedincima i našali, pa i da zapeva sa ranjenicima partizanske pesme. Zbog svega toga on je sve više sticao poverenje i simpatije ranjenika. Ubrzo su ga svi neobično zavoleli. Od nepoznatog »gospodina doktora« postao je sada njihov, odnosno naš pravi drugar.

Ne mogu a da ovde ne iznesem njegovo saosećanje prema nekim našim umrlim borcima. U te julske dane 1942. godine naše proleTERSke i udarne brigade zajedno sa jedinicama 3. krajiškog odreda vodile su oštre borbe sa ustašama oko Kupresa. Ovaj gradić je tada bio veoma dobro utvrđen, a ustaše do zuba naoružane teškim i lakim oružjem. Mi smo imali samo puške i puškomitraljeze, a municije nedovoljno. Zbog toga smo imali veliki broj mrtvih i ranjenih, ali se i dalje napadalo, jer se ticalo ugleda i prestiža proleTERSkih boraca i partizana uopšte u ovim ustaničkim krajevima. Ginuli su i ranjavani najbolji borci, sve sami komunisti i skojevci. A svi ranjenici Druge proleTERSke donošeni su na lečenje u bolnicu u Glogovcu. Jednog dana doneto je 5 teških ranjenika. Svi su bili tako rekuć u beznadežnom stanju. Među njima je bio i Radovan Mičković, metalski radnik i član Okružnog komiteta SKOJ-a iz Kragujevca. Nalazio se na dužnosti političkog komesara čete. Bio je gotovo sav izrešetan komadima granata. Iako teško ranjeni, ovi drugovi su razgovarali i hrabрили ostale. Čak su i pevušili. Niko od njih nije nijednom jauknuo niti je pokazao znake bolova. Mi smo se svi bili uzmuvali oko njih nastojeći da im koliko-toliko olakšamo bolove, da im nabavimo nešto bolje za jelo i si. Naš doktor Frane se od njih nije skoro odmicao ni danju ni noću. Stalno je nešto radio i uzdisao govoreći kao u transu: »Transfuzija«, »transfuzija«. Oni su pred njegovim očima umirali, jedan po jedan, i to s poklicima Titu, Komunističkoj partiji, Crvenoj armiji i Staljinu. Zahvaćeni teškim utiskom zbog neizbežne smrti tih drugova, koje smo sve dobro poznavali, i vestima o znatnim našim gubicima u borbama oko Kupresa, nismo ni obraćali pažnju na našeg doktora Franca. Meni kao političkom komesaru bolnice tih dana je na Kupresu pao rođeni brat.

Svu četvoricu ovih ranjenika, na čelu sa Mičkovićem sahranili smo na ledini pored potoka u Glogovcu. Opraštajući se od svojih mrtvih drugova u mnoštvu seljaka i boraca ustaničkog Janja, primetio sam i našeg doktora Franca. Došao je da se sa njima i on oprosti, i to samoinicijativno. Mnogim Janjanima i borcima su suze navirale na oči i niz obraze se slivale. Bacio sam pogled na našeg Franca. I njemu su suze navirale na oči i on ih je nečim brisao. Po povratku sa sahrane, uhvatio sam našeg doktora pod ruku i s njime tiho i nemo došao do naše bolnice.

Janjani iz okolnih sela: Babića, Čuklića, Grbavice i drugih s najvećom pažnjom starali su se o bolnici u Glogovcu i snabdevali je namirnicama, lekovima i sanitetskim materijalom kao i drugim najnužnijim potrebama. Lekove i sanitetski materijal nabavljala je naša organizacija u Jajcu. Zbog ovakve brige i pažnje ranjenici su bili veoma zadovoljni i nastojali su da se bar donekle oduže ovim divnim Janjanima. Komandant Druge proleTERSke brigade, Đurić je u te dane u svom »dnevniku« zapisao o ljudima toga kraja sledeće:

»Kada smo došli na ovaj teren, stanovništvo nas je i ovde dočekalo veoma lepo. Nakon borbi još više smo se sprijateljili«.

Ranjenici su ovde organizovali tečajeve za nepismene drugarice koje su radile u bolnici, održavali političke i kulturno-prosvetne priredbe za osoblje bolnice i narod. Pokretni ranjenici, u dogovoru s političkim radnicima, išli su u sela, gde su držali seljacima konferencije, razgovarali i upoznavali ih sa borbama u Srbiji.

Na poziv sekretara Okružnog komiteta KP za Jajce, druga Gojka Rodića ja sam, kao politički komesar bolnice, uzeo učešća na savetovanju komunista u Jajcu. Govorio sam komunistima o situaciji i borbama koje smo vodili u Srbiji i Crnoj Gori. Mladi komunisti Janja, Jajca, Pljeve i Kupresa gutali su svaku reč i oduševljavali se uspesima srpskog naroda i njegovih boraca u borbama za slobodu. Mene je posebno oduševio duh borbenosti, otvorenosti, drugarstva i optimizma koji su vladali i došli do izražaja na ovom savetovanju.

Narod Janja dolazio je u bolnicu i onda kada tu nismo davali nikakvu priredbu da bi razgovarali s proleterima iz Srbije i donosio je ranjenicima razne po-

nude. Jednom nas je posetila i jedna grupica četnika. To je bila grupica koja je, zavedena četničkom i ustaškom propagandom, bila otkazala poslušnost štabu 3. krajiškog odreda. Došli su da vide Srbijance i da čuju »iz prve ruke« zašto smo mi došli u ove krajeve. Naime, četnička propaganda je proturila kako smo mi došli da pružimo pomoć četnicima. S namerom da to proveriti, ova grupica je došla izravno kod nas. Mi smo im odgovorili da smo sa onima koji se bore protiv Nemaca i njihovih slugu, ustaša i četnika. Kazali smo da se krajiški partizani bore kao lavovi protiv ustaša oko Kupresa, i to ništa slabije od proletera.

Tih dana se kod nas u bolnici prepričavalo da je Šolaja, kada mu je jedan od komandanata Druge proleTERSke brigade prilikom napada na Kupres poručio da mora osvojiti određeni položaj, odgovorio: »Krajišnici će svoj zadatak ispuniti. U to braća proleteru ne treba da sumnjaju, ali neka i Srbijanci takođe potpuno izvrše svoje zadatke«.

U jurišu na ustaška utvrđenja u i oko Kupresa poginuo je i Šolaja, proslavljeni junak Pljeve i Janja. U tim borbama izginuli su mnogi borci iz Srbije, Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine i tako još više učvrstili borbeno jedinstvo naših naroda.

Od Štaba Bataljona »Pelagić« i Okružnog komiteta za Jajce ja i Dobrivoje Vidić - Baja pozvani smo da uzmemo učešće u proslavi prve godišnjice ustanka u Janju. Mi smo ovo, naravno, prihvatili sa oduševljenjem. Radovalo nas je što ćemo najednom svečanom skupu videti narod iz svih bližih i daljih sela, njihove borce, omladinu i pionire. I zaista, sve je bilo veličanstveno. Dan je bio vedar i sunčan, a masa naroda pritisla prostrani proplanak kod zidina izgorele škole na Grbavici. Tu je i omladina, muška i ženska. Muška je postrojena u nekoliko omladinskih pozadinskih četa. Tu je masa naroda iz svih sela u živopisnoj narodnoj nošnji kao i njihovi borci. Omladinske čete su postrojene i komandant Bataljona »Pelagić« prima raport od Zlate Salom, sekretara sreskog komiteta SKOJ-a. Napravljena je i veoma ukusno iskićena tribina. Sve izgleda tako kao da slavimo svršetak, a ne početak jednog od najstrašnijih ratova u našoj istoriji.

Narod je s velikom pažnjom slušao sve govornike. Naročito su gutali i odobravali sve ono što smo govorili o Srbiji i njenoj borbi ja i Vidić. Nagradili su nas velikim aplauzom.

Posle toga izveden je skroman, ali veoma uspeo program (kulturno-zabavni, naravno). Glavnu reč je imala omladina i pioniri sa svojim partizanskim i narodnim pesmama i recitacijama. Posle je nastalo narodno veselje. Slavio je narod namučenog, ali ponosnog Janja prvu godinu uspešnih borbi za slobodu.

Sve je ovo nama proleterima davalo novu snagu i elan da još energičnije nastavimo započetu borbu za slobodu.

Na žalost, mi se sa bolnicom nismo dugo zadržali u našem divnom Janju. Vrhovni štab je naredio da se svi ranjenici, sanitetsko osoblje i materijal koncentrišu na jednoj bezbednoj prostoriji. Početkom avgusta svi ranjenici i bolesnici iz bolnice u Glogovcu krenuli su prema Drvaru. O rastanku i prenosu bolnice iz Glogovca za Glamoč pričalo se dugo među nama. Sve stanovništvo okolnih sela izašlo je da se s nama oprosti. Na putu za Glamoč našli su se žene, deca, starci i devojke. Prosto nismo bili u mogućnosti da se sa svima njima iz ljubimo i oprostim, kako smo to i mi i oni želeli. Oni su se s nama opraštali sa suzama u očima. Žena čika Milana, koja je grčila i nas i neku »divlju« patrolu koja joj je čupala krompire, po stotinu puta nas je molila da joj to oprostimo. Sa suzama se s nama oprostio i čika Milan, koji nas je učio kako da uradimo i osušimo sirove kože i kako, kada se osuše, da od njih pravimo opanke za borce na položajima. Sa suzama nas je ispratio i sekretar partijske organizacije, iako se dosta namučio oko snabdevanja bolnice namirnicama iz ovih uništenih sela, koja su formalno gladovala.

Seljaci ovih janjskih sela, iako u poodmaklim godinama, nosili su naše ranjenike prema Glamoču. Oni su se nadmetali ko će duže da nosi ranjenike bez smene. Oni koji su nosili Novovića, starog komunistu i ilegalca, nisu pristajali da ih neko smenjuje iako je to bio naporan posao. On je celim putem pričao o događajima iz doba ilegalne borbe naše Partije. Inače smo se kretali slobodno i bez ikakve vojne pratnje, tako da je to ličilo na nekakav izlet.

 KRAJEVINA SRBIJA
 KRAJEVINA HRVATSKA
 KRAJEVINA SLOVENSKA
 KRAJEVINA BOSNA I HERCEGOVINA
 KRAJEVINA MONTENEGRO
 KRAJEVINA ALBANIJA
 KRAJEVINA MACEDONIJA
 KRAJEVINA GRCIJA
 KRAJEVINA ROMUNIJA
 KRAJEVINA BULGARIJA
 KRAJEVINA TURCIJA
 KRAJEVINA ITALIJA
 KRAJEVINA JUGOSLAVIJA

5. ZAPOVJEDNIŠTVO
ORUŽNIČKE PUKOVNIJE
 Taj. J. S. Broj 1620
 Sarajevo, 19. kolovoza 1942.

K

Predmet: Dnevno izvješće
 od 18. kolovoza 1942. 9 sati
 do 19. kolovoza 1942. 9 sati.

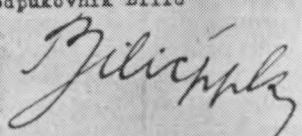
VRHOVNOM ORUŽNIČKOM ZAPOVJEDNIŠTVU, ZA II. ODJEL U ZAGREBU,
 RAVNATELJSTVU ZA JAVNI RED I SIGURNOST U ZAGREBU,
 OPUNOMOĆENIKU MINISTRA UNUTARNJIH POSLOVA ZA VELIKE ŽUPE
 USORA I SOLI, VRHBOSNA I HUM U SARAJEVU.

Oružnička postaja Jajce, od 13. kolovoza 1942. pismeno javlja:
 (12. kolovoza 1942. u 23.50 sati, nepoznat - dolazeći sa "Planine Janj" privukli su se sa južne strane
 grudu Jajce do na 1 km. i otvorili vatru na stražu. Straže ih vatrom
 odbile. Gubitaka nije bilo.

Ista postaja od 14. kolovoza 1942. javlja:
 Noću 13/14. kolovoza 1942. grupa nasrnutih partizana sa "Pla-
 nine Janja" razorila je željezničku prugu Jajce - Dolnji Vekuf (9 km
 južno od Jajca) u dužini od 1.8 km. tako, da je promet prekinut.

Sarajevo
 23.33
 Domobransko predstavništvo dostavlja šifriranu brzojavku sli-
 jeđeg sadržaja:
 "Noćas između Vinca i Jajca pobunjenici razorili pru-
 gu i brzojavne vodove u dužini od 1900 metara.
 Prekid će trajati oko 3 dana.

broj 241/taj. stvarno vidi prilog 9

Zamjenjuje zapovjednika,
 podpukovnik Bilid

Petar-Pera Crepulja

MOJ PRVI SUSRET S PROLETERIMA

Sredinom jula 1942. godine obaviješten sam da se u selima Rasavcima i Seminu kod Donjeg Vakufa nalaze neke partizanske jedinice, koje još imaju naziv i proleTERSke. Pošto se nekoliko dana ranije čula žestoka pucnjava oko Komara i Oboraca, pretpostavio sam da su one učestvovala u tim okršajima. Odlučio sam da odem do proletera, s ciljem da ih vidim i utvrdim odakle su došli, te da im pomognem ako bude potrebno. Sa mnom je pošao jedan borac iz moje čete, čijeg se imena više ne sjećam. Tada sam bio komandir Treće (omladinske) čete bataljona »Pelagić«, s kojom sam dva puta sedmično izvodio vojnu obuku, dok je politička predavanja održavao komesar Čete.

U blizini Rasavaca ugledali smo vatre i zaključili da se tamo nalaze proleteri. Pred samim selom naišli smo na stražu, koja nas je propustila tek kad se uvjerila da smo i mi partizani. Tražeći njihov štab, tek u selu smo saznali da se tu nalazi Druga proleTERSka brigada i da njom komanduje Ljubodrag-Ljubo Đurić. Iako nikoga od njih nismo poznavali, odmah su nas primili i pozdravili. Čim smo posjedali, počeo je razgovor. Đurić i nekoliko njegovih saradnika raspitivali su se o mnogo čemu i bilježili gotovo sve što smo im rekli. Interesirali su se koliko partizana ima u Janju i Pljevi, ko su nam starješine, gdje smo napadali neprijatelje, kolike su neprijateljske snage u obližnjim garnizonima, kako postupamo sa zarobljenicima, gdje se hranimo i si. Na kraju razgovora upitali su nas da li dobro poznajemo taj teren i koliko je udaljeno selo Slatina. Komandant je istovremeno pogledivao u vojnu kartu koja se nalazila pred njim. Poslije sat-dva naredio je da jedinica krene za Slatinu. Nas dvojica pošli smo s njima. Usput smo slušali pucnjavu na suprotnoj obali Vrbasa. To su ustaše sa tamošnje ceste otvarale vatru na proletere koji su se nalazili u Seminu i Rasavcima.

Čim smo stigli u Slatinu, Štab Brigade smjestio se u kuću Đorđa Stolića. Međutim, komandant Đurić počeo je da se raspituje o putu za Kupres. Rekli smo mu da puta prema Kupresu nema, tj. da se mora ići kroz šumu po teško prohodnom terenu. To je potvrdio i Stolić, rekavši da seljani idu za Kupres preko Janja. Iz tog razgovora zaključili smo da proleteri namjeravaju preći na područje Kupresa, što se ubrzo i obistinilo.

Nešto kasnije pružila mi se prilika da razgovaram sa Pekom Dapčevićem, komandantom Četvrte crnogorske proleTERSke brigade. Naime, dok smo se kretali prema selu Slatini, primijetio sam dva konja natovarena puškama i zaključio da je to proleTERima višak oružja. U pogodnom momentu obratio sam se Dapčeviću, rekavši mu da sam komandir Omladinske čete koja dva puta nedjeljno izvodi vojnu obuku bez oružja. Dodao sam da oni, kako mi se učinilo, imaju višak oružja, a potom zamolio da nam dodijeli puške koje su bile na konjima. Nikakav

odgovor nisam dobio. Peko je jednostavno prečutao moju molbu, ali je napisao i dao mi pismo za Štab našeg odreda. Vrativši se u Podobzir, borac iz moje čete i ja zatekli smo kod Joviševića kuće Nemanju Vlatkovića, Radu Marijanca, Simu Šolaju, Dušana Metlića i još neke rukovodioce iz našeg odreda. Čuvši za dolazak proletera, vjerovatno su bili pošli da se sastanu s njima.

Pismo Peka Dapčevića predao sam Nemanji Vlatkoviću. Kad ga je pročitao, Nemanja mi se obratio riječima: »Šta si ti, Pepa, tamo zabrljao?« Bilo mi je neprijatno, jer sam pomislio da se radi o nekom nesporazumu. Međutim, Dapčević je pisao da su nam, na moje traženje, odobrili 25 pušaka. Na veliku radost pripadnika Omladinske čete, te puške su poslije dva dana prebačene u Podobzir i podijeljene borcima. Vlatković, Marijanac, Šolaja i ostali naši rukovodioci otišli su istog dana u selo Slatinu na sastanak sa proleterima.

Petar Pepa Crepulja

Nekoliko dana poslije tog sastanka, Treća četa Bataljona »Vaso Pelagić« dobila je naređenje da sa Drugom proleterskom brigadom učestvuje u napadu na željezničku stanicu i pilanu u Donjem Vakufu. Prema rasporedu za borbu, naša četa nalazila se na lijevom krilu proletera i trebalo je da napada preko sela Kutanje. Cim se borba rasplamsala, proleter i janjski omladinci nastupali su zaista neustrašivo. Ali, kad su neprijatelji u Donjem Vakufu doživljavali najkritičnije trenutke, stiglo im je spasonosno pojačanje: ustaše iz Travnika i Francetićeve legija. Boreći se za goli život, ustaše snabdjevene pretežno automatskim oružjem, pružale su nam očajnički otpor. Poslije nekoliko sati žestoke borbe protiv brojčano nadmoćnijeg i bolje naoružanog neprijatelja, proleter i po-vukli preko šume Koprivnice ka Kupresu, a naša četa u Podobzir.

Nekoliko dana kasnije uslijedile su žestoke borbe na prilazima ustaškom garnizonu Kupres i oko Zlosela. Zajedno sa proleterima i nekim krajiškim brigadama, u tim borbama učestvovala su čete bataljona »Vaso Pelagić« i »Iskra« Trećeg krajiškog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda. Naše jedinice jurišale su neustrašivo boreći se za svaku kuću i svako utvrđenje, ali su bile prisiljene da se povuku. U tim teškim i krvavim okršajima, 14. avgusta 1942. godine, poginuli su i legendarni junaci našeg kraja Simo Šolaja, komandant Bataljona »Iskra« i Dušan Metlić, komandant Bataljona »Vaso Pelagić«.

Dane Rakita

SUSRET S PROLETERIMA

Na zahtjev Milana Radovanca, političkog komesara Treće čete Bataljona »Pelagić«, polovinom jula 1942. godine uputio sam se prema selu Slatini. Zapravo, dobio sam pismo za Ahmeta Sahtana, koji se tada kao naš obavještajac nalazio u Slatini (Vujića kuća). On je održavao vezu sa Donjim Vakufom i pribavljao podatke o neprijateljskim snagama.

Prešao sam preko planine Krive jelike i počeo se spuštati prema Slatini. Iznad samog sela zaustavio me Ijorac koji je na kapi imao petokraku sa srpom i čekićem. Pošto sam mu objasnio ko sam, kuda idem i koga tražim, taj stražar je pozvao dežurnog i predao me njemu. Imao sam sreću - Sahtana sam zatekao baš tu, u Štabu Druge proleTERSke brigade. Ubrzo sam sa dežurnim otišao do njega i uručio mu pismo. On je na koverti potpisom ovjerio prijem pošiljke.

Vratio sam se u svoju četu i odmah obavijestio komesara Radovanca da se u Slatini nalaze proleterI iz Srbije. Sutradan je komandant našeg odreda Rade Marijanac otišao u Štab Druge proleTERSke brigade. Tih dana, nakon neophodnih priprema, izvršili smo napad na željezničku prugu i cestu između Donjeg Vakufa i Bugojna. Naša četa nalazila se na lijevom krilu Druge proleTERSke brigade, nastupajući prema željezničkoj stanici Donji Vakuf. Francetićeva »Crna legija« pružila nam je žilav otpor, pa smo poslije borbe, koja je trajala dan i noć, bili prisiljeni da se povučemo u Podobzir, dok je Druga proleTERSka otišla prema Kupresu. Potom je »Crna legija« izvršila pokolj nedužnog stanovništva sela Urije. Koliko se sjećam, ubijeno je i zaklano više od 90 lica, među kojima najviše žena i djece.

Milosav Bojić

MLADEN BARJAKTAR

Danas, šestog marta četrdeset druge, stojimo postrojeni ispred železničke stanice u Foči. Beogradski bataljon sa omladinskom četom - sto dvadeset boraca. Očekujemo da primimo zastavu od Tita. Pripremili smo se za ovu svečanost. Očistili oružje, odeću, obuću, ručali kruškovog hleba, čorbe i ovčjeg mesa. Obilazi nas komandant, Miladin Ivanović. Izgleda da je sve u redu. Pojedince ističe za urednost, druge poravnava. Ponekoga i prekori:

- Zategni kaiš, Leksendriću! Zakopčaj se, Miko! Ispravi se, Buljo.

Sunce je rasteralo oblake. Na brdima ima još pomalo snega, a planine su gotovo sasvim pokrivene belim zastorom. Ovde, oko nas, čisto je i suvo. Golo, nabubrelo drveće se neprimetno njiše. Dolazi proleće. Drina je nabujala. Čujemo njeno prisustvo, njeno proticanje. Vrapci su se uskomešali. Nekoliko devojaka zastade. Meštanke. Smeju se, gledaju nas. Najlepša je u šalvarama, bez zara.

Dok čekamo u stroju, čujem poneki šapat. Posmatram ozarena lica drugova. Preplanula su od sunca. Za koji trenutak neko će biti pozvan da primi zastavu. Zića, Mladen, Raja, Milutin, Sovilj? U stroju sve mladići i devojke, mlađi ljudi. Samo po neki brkajlija: Milovan, Dobrivoje, čika Sava. Beograđani, Posavci.

Dolazak štaba brigade umiri stroj. Poznajem Fiću. Letos smo pred njim položili zakletvu. Ranu je zalečio. Ugledasmo razvijenu crvenu zastavu kako se leprša.

- Mirno! - začu se redom u stroju.

Moj komandir zakasni, zbuni se.

Kroz bataljon prođe misao da Tito nije došao, daje možda bolestan. Šapat se širi brzinom munje. Pa zar sada, bez njega? Videli smo ga pre nekoliko nedelja. Obišao je prepolovljenu četu Posavaca pri njenom dolasku sa Igmana. Svakoga je ponešto pitao; obično, neposredno, roditeljski. Videli su Tita i ostali borci iz ovog stroja na nedavnoj priredbi, kada su Milanče i Umčanin pevali pesmu »Čaj, Goro, čarna...«, a violina ih čas pratila, čas vodila.

Čuje se glas komesara Fiće:

- Vašem, Šestom beogradskom bataljonu, vama, borcima Posavine i Beograda, predajem u ime vrhovnog komandanta, druga Tita ovu crvenu zastavu. Nosite je iz borbe u borbu. U fabrikama, radionicama, zatvorima, na robijama, sanjali smo kada će doći dan da se s puškom u ruci borimo pod crvenom zastavom slobode. I došao je taj dan...

Svi smo zaustavili dah. Uzbuđeni smo, gledamo netremice u Fiću i zastavu.

- Dosadašnjom hrabrošću i požrtvovanjem vi ste se pokazali dostojni imena proletera. Sećate se prvih dana našeg ratovanja - još vatrenijim glasom na-

stavi Fića. - Okupator je osetio vaše udarce na domaku Beograda, Obrenovca. Kalili ste se u borbama na Rudniku, Kadinjači, Sjenici, Pjenovcu, a iskustvo ćete sticati i u novim jurišima naše brigade. Neka vam je srećan i radostan ovaj dan, dan primanja zastave! Od sveg srca vam čestitam na ovom značajnom događaju, sa uverenjem da ćete časno i smelo nositi ovu zastavu i da ćete je jednoga dana razviti u oslobođenom Beogradu...

Zastavu je od Fiće primio komandant Miladin. On se rukuje sa prisutnima. Govori i daje zavet. Zatim poljubi zastavu i staloženo nastavi:

- Omladinac Mladen Mitrić, metalski radnik iz Beograda, borac Druge čete i sekretar aktiva Skoja, zaslužio je, svojom hrabrošću, disciplinovanosti, druželjubljenjem i svim drugim osobinama koje ga krase, da nosi ovaj barjak. Mislim da izražavam želju svih nas kada to kažem.

Mladen Mitrić

Naše ruke se pokrenuše i zapljeskaše. Došlo je to samo po sebi. Pogledi su uprti u Mladena. On se uspravi još jače. Čujemo njegove korake i ništa više. Mladen je zaista dobar, iskren, prijatan. Rođenje u selu Čukliču, kod Jajca. Od 1937. godine je bio u Beogradu, kao radnik brodogradilišta. Član SKOJ-a je od 1939. godine. Pred ustanak je primljen u Partiju. Bez pogovora izvršava sve zadatke. Sve hoće i može. U Brusni smo pre nekoliko dana napadali četnike. Trebalo je nepoznatim putem po dubokom snegu otići noću do Štaba Bataljona. Svima se spavalo. Mladen se javio dobrovoljno da ide. Cele noći nije oka sklopio.

Sada ga posmatramo kako je uzbuđen. Stoji mirno, desna pesnica mu je kod slepoočnice. Komandant reče:

- Druže Mladene, predajem ti ovaj barjak da ga uvek носиš i da se trudiš da opravdaš poverenje Bataljona, da časno i pošteno izvršimo sve zadatke s barjakom Partije i naroda, sa ovim barjakom crvenim kao krv.

Komandant mu pruži zastavu i oni se poljubiše. Mladen se najednom uozbilji. Dotle veseo i nasmejan, postade zabrinut. Dohvati koplje i podiže desnom rukom zastavu. Kao da joj meri težinu. Uzbuđen je. Osećamo da želi da nešto kaže.

- Srećan sam i radostan što mi je poverena dužnost da nosim ovu našu svetinju - počeo Mladen nesigurno. - Obavezujem se u ime svih vas da ćemo ovo časno znamenje nositi i da ga nećemo okaljati...

Tu malo zastade, ali ubrzo produži:

- Poput naših predaka, poput revolucionara, krećemo dalje ka pobedi. Živeli!

Zaori se »Internacionala«. Iz svih grla.

Dugo su Ceda, Miloje i Vanjka grlili Mladena. I Fića mu je stegao ruku.

- Voljno! - odjeknu komanda.

Pojurili smo radosni! Mladenu. Stiskali smo mu ruke. Lepa je počela da miluje zastavu, da posmatra vez. Slova su izvezena žutim svilenim koncem. Korčagin opipava zastavu. Uzima je u ruke i ljubi. Mladen ih ponosno i umiljato gleda. Deca! Imaju po petnaest godina, a eto, već znaju za ovu neizmernu vojničku radost. Svi su se skupili oko Mladena.

Izenada, u svom krugu ugledasmo Tita. Na glavi je imao šubar. Na licu osmeh. Potrčasmo mu u susret. Pruža nam ruku i čestita.

- A mi smo čuli da nećeš doći, druže Tito, da si bolestan - odvaži se da kaže Korčagin.

- Ipak sam posmatrao današnju vašu svečanost. Kao što vidite, i došao sam - reče Tito osmehujući se.

Čujemo da je Tito celo vreme naše svečanosti bio kod prozora stanične zgrade. Fotografisao je bataljon sa zastavom. Učestvovao je s nama u tom uzbudljivom trenutku.

Sada prilazi Mladenu i kaže:

- Drago mi je što si metalac, radnik iz Beograda, jer i ja sam metalac. Imaćete duge pokrete. Biće teško nositi zastavu sa kopljem.

- Nikada se neću od nje rastati. Laka je. Divna.

- Pomagaćemo mu - ozbiljno dodade Korčagin.

- I ti ćeš nekome da pomogneš? Kad porasteš, onda.

Mladen je predložio da se zaigra kolo, vranjansko.

Igram i pevam: »Šano, dušo, Sano, mori, otvori mi varata ...« Care i Milanče sviraju. I Tito je s nama. Igraju i devojke, meštanke. Do Mladena jedna sa šalvarama. On lepo peva, ona se stidno osvrće.

Potrajalo bi to duže da nije došao partizanski voz. Lokomotiva dugo svira, hukće.

Pokret.

Ulazimo u vagone. Okupljamo se oko Mladena. Tito se pozdravlja s nama. Mladen je opet u središtu pažnje. Oči nam se susretoše. On obori glavu i proša-puta:

- Zašto ja dajem nosim? Mogao je i neko drugi. Neću da kažem, mило mi je na duši. Ja, običan radnik, doživeo sam slavlje ...

- Prestani da govoriš. Pevajmo!..

Tamo daleko, daleko od mora,
Tamo je selo moje, tamo je Srbija...

Ori se i bruji. Lokomotiva klopapa. Sećanja mi se vraćaju na poznanstvo s Mladenom.

Pričao mi je o radu SKOJ-a u Beogradu, o štrajkovima, sastancima, izletima. Zatim smo se sreli u odredu. Počelo je rušenje pruga, sečenje telegrafskih žica. Povlačimo se u Sandžak, prelazimo preko Lima...

U vozu vesela graja. U naš vagon je uskočila devojka sa šalvarama. Umćanin je vraća:

- Ovo je samo za vojsku. Ne mogu civili, drugarice!

- Pusti je - reče Dragan Marković. - Ide majci u Goražde. Kako će peške?

Daleko je.

Naša poznanica traži podršku. Mladen joj napravi mesto. Opet odjekuje pesma...

Tri meseca kasnije, jedanaestog juna četrdeset druge, naš bataljon je napadao utvrđeni Gat u Hercegovini. Išli smo po noći, staza je bila neprohodna, kamenita i strma. Jedva smo pronašli pravi put, izlaz iz šume. Napad je već trebalo početi. Malo smo zakasnili. Druga proletarska se već bori. Nastupaju Kraljevčani i Šumadinci. Štab Bataljona žuri da što pre uđemo u borbu. Podilazimo Gatu. Primitili su nas i zastajemo.

- Kako ćemo bez municije? - pita Mika Mladena.

- Koliko imaš?

- Deset.

- Evo ti još pet.

Podilazimo ubrzano. Zasipaju nas kuršumima, bombama. Pred nama su četnici, koji podvriskuju i viču:

- Crveni banditi, što ginete? Trometkovići!

Štedimo municiju, šutimo i trčimo.

- Uraaa!... - odjeknu na sve strane.

Četnici su nam brzo okrenuli leđa. Uzimamo im brdo za brdom. Mladen ide napred s razvijenom zastavom. Okolo pršte meci. Barjaktar se ne povija. Uz njega su Žića, Živković, Miloje. Stigli su na padinu Gata. Žića je šćepao četničku zastavu i na istom mestu zalepršala se naša, crvena.

Svanulo je. Biju nas sa svih strana. Ne možemo ni koraka papred. Neprijatelj se pregrupisava i dobiva pojačanje. Stižu Talijani iz Gacka. Moramo natrag, jer nam spremaju obruč.

Četa za četom nalazi prolaz. Jedva uspevamo da se prebacimo. Mestimično i bauljamo, ali vršimo protivnapade.

U zaštitnici je 2. vod. Tu su još Miloje i Sijan. Obreo se među njima i Mladen. Zastava se sklanja u futrolu. Barjaktar sada nišani puškom. Zaboravio je na povlačenje. Borba se stišava. Svi su se povukli, još samo ovaj vod daje otpor. Uskoro i on dobiva naređenje da se povlači. Teško je, ali borci vešto manevrišu, pretrčavaju. Mladen ih štiti, iako je naređeno da se povuče među prvima.

- Mladen sa zastavom hitro natrag! Izvlači se! - čuje se naređenje.

- Odmah, još samo ovaj metak.

- Čuješ li ti?...

Skočio je i potrčao. Ostali su ga štitili. Više im je stalo do zastave nego do života.

Sve protiče kao u magnovenju. Zići je naređeno da sledi Mladena. Ali mu ta uloga ni najmanje ne odgovara. Ipak je ubrzo pošao za Mladenom. No nije ga više video. Pucnjava je odjekivala sa svih strana. Žića se vratio u vod, koji je nekako izbegao opkoljavanje.

Okolo podne se gotovo ceo vod okupio oko Sijana, Vanjke i Miloja. Mladen još nije stigao. Borci to komentarišu.

- Možda je poginuo?

- Taj se neće živ vratiti bez zastave - kaže Žića.
- Da li će doći?

Svi su snuždeni zbog Mladena i zastave. Svaki oseća grižu savesti. Treba javiti komandantu i komesaru. Iznenada ugledasmo našeg barjaktara s razvijenom zastavom. Trči sav obliven znojem. Bluza mu jer raskopčana. Posrće i gleda nas netremice.

- Pa šta je s tobom? - upita Sijan.
- Jedva sam uspeo da se izvučem... Naidem na grupu četnika i pomislim da su naši. Zbunili su se i oni. Potrčim dalje kroz neki šumarak i prilegnem u žbun. Opet iskočim i pojurim. Zastava se razvila sama. Pucali su svuda oko mene i vikali: »Držite ga živog, zbog zastave, treba nam živ!« A ja trčim, pa padnem i pucam. .. Mogli su me uhvatiti samo mrtvog.
- Sa zastavom se nikada ne ostaje poslednji, Mladene.
- Hteo sam da budem sa ostalima.
- O tome ćemo razgovarati.

Mladen je pognuo glavu i pokazao probijenu ramenicu na bluzi.

Oslobađamo Jajce udruženi sa ostalim bataljonima i brigadama. Novembar 1942. godine. Zadržavamo se tu samo na kratkom odmoru.

U sobu u kojoj smo smešteni ulazi Mladen. Nakrivio titovku, ispod koje izviruje smeđa kosa. Odelo ima od talijanske pelerine; šinjel sive boje, oficirski opasač sa uprtačem preko ramena, revolver o pasu, bomba, kožna torbica s brošurama i beleškama. Nešto je uzbuđen i tužan. Očekujemo da nešto kaže.

- Našao sam se sa ocem i braćom. I Radomir i Svetko nose petokrake. Coveku to godi. Tu nam je mesto.

Zatim učuta. Posle kraće stanke tužnim glasom nam reče da su mu poginule dve sestre: Milka i Milena. Ubile su ih ustaše. Kuća im je spaljena. Desetoro iz porodice više nema.

Oči se kupaju u suzama, a on nadjačava osećanje. Uzdiše duboko.

- Bilo bi mi lakše daje majka živa. Umrla je pre tri godine. Koga da krivim? Šta da činim?

Zanemeli smo, iako svakodnevno slušamo slične vesti. Žao nam je porodice koju smo upoznali preko Mladena. Neki teret je pritisnuo naša osećanja. Znamo da je želeo susret s braćom, sa selom.

Tuga se postepeno povlači i ustupa mesto spokojstvu. Očekivao je da nešto kažemo, da ga otrgnemo.

- Reci mi, Mladene, ako doživimo završetak rata, hoćeš li živeti ovde, u Bosni, u rodnom kraju ili u Beogradu? - zapita ga Derviša.

Zgledasmo se. Pitanje nije umesno.

- Ko zna da li će ostati živ? Pa još i gde će biti?
- Pa, onako, mislim, u Beogradu je najlepše.
- Ja uvek kažem da sam Beograđanin.

Pošli smo na ručak. Mladen je samo ćutao, tih trenutaka pripadao je samo sebi.

Na Suhoj, kraj Sutjeske, trećeg juna četrdeset i treće, Mladen i Steva su se javili dobrovoljno da izvide teren prema drumu Kalinovik - Foča. Tamo su Nemci.

Komandant je odredio Iliju Soviljada čuva zastavu dok se Mladen ne vrati.

Vratili su se tek posle pet dana. Bili smo na Vrbničkim kolibama. Pričaju nam o svome putu i obavljenom zadatku. Mladen je bleđ, jedva govori. Ali nije klonuo. Slušamo ga:

»Kada smo pošli, ovde nikoga nije bilo. Pronašli smo jednog starijeg čoveka iz sela Vrbniče. Zpve se Nedo. Dugo se dvoumio, pa je na kraju pristao da nas

vodi. Išli smo bez pušaka, u seoskom odelu. Imali smo samo skrivene pištolje. Niko ne bi poverovao da smo vojnici. „Muadžeri“, - govorili bismo mi.

... Išli smo ka Jeleču. Uz put smo naišli na logor nemačkih vojnika. »Halt!« - čuli smo i pobegli. Pucali su. Čuli smo i njihove pesme. Zadihani i umorni, legli smo na lišće. Neopaženo nam se približavao otresit seljak koji se krio od Nema- ca., Ima ih veoma mnogo u Jeleču, Miljevini, u šumi ka selu Vrbnici. Stalno im stižu nova pojačanja. Vode sa sobom dresirane pse.

- Ne verujem da ćete moći da se vratite svojim - reče nam pridošlica.

Obuzeo me strah, neko čudno osećanje. Nalazimo se za leđima neprijate- ljevih položaja! Steva dobro čita sekciju.

Izgledao je pun sreće, zadovoljstva. Kada je završio govor, priđe liji Sovilju, koji je nosio zastavu.

- Donećemo je u Beograd, Sovilju, to je naš zajednički zavet!

- Po cenu naše krvi, Mladene!

- Najviše bih voleo nositi kroz Beograd crveni barjak.

Koraćamo oprezno. Po treći put naš bataljon nastoji da osvoji utvrđena uporišta. Nemci i domobranci se tvrdo brane. Jak su protivnik. Naoružani, odmorni, siti.

Oko ponoći je zaklokotalo sa svih strana. Opresno se prebacujemo. Upa- damo u varošicu i započinjemo ulične borbe. S nama je i komandant Milan An- tončić Velebit. Iz jedne kuće štekće mitraljez. Mladen, Ljuba i Meho idu u susret tom krkljancu. Sada je lakše ići dalje. Za dva sata osvojeno je nekoliko neprija- teljskih utvrđenja. Bije se cela 1. proleterska - moramo uspeti!

Isprečio nam se, pored ostalog, i oklopni voz. Otvaramo vatru iz protuten- kovskih pušaka, ali je slab efekat. Iz voza i dalje suklja paljba.

- Uraaa!...

Trčimo napred. Otpor je sve žešći, sve organizovaniji. Uskoro će zora. Mla- den je s desetinom pošao prema šumskoj upravi. Sa uspehom su se prebacili i zauzeli nove zaklone. Odjeknule su bombe, mašinke, mitraljezi. Nemci viču, izgleda da beže.

Uz Mladena je ceo vod. Dva Nemca iskaču kroz prozor, ali padaju pogode- ni. Osećamo samo komešanje, zbrku. Koristimo se zaklonom susedne kuće, koja je sva izrešetana. Još jedan napor i juriš.

Mladen je odvrnuo bombu. Ali još nije ni uspeo da je upali, prostrelili su ga.

- Drugovi, napred, napred! - rekao je.

Uspeli su da ga izvuku. Pregrupisali smo se da bismo odstupili. Primitih ranjenika na nosilima.

Trčim da vidim ko je. Mladen! Gleda me otvorenim, užarenim očima. Gru- di mu se nadimaju, krv se izliva.

Dolaze bolničarke da ga previju. Rana je velika. Stavljena mu tri zavoja. Malo mu je, izgleda, lakše. Borci prolaze, poneko zastane.

Nosimo ga dalje. Derviša ga drži za ruku, puls sve slabije bije. Probija ga znoj, hoće da se okrene. Jedan trzaj, snažan, i oteše mu se jedva čujne reči:

- Umirem li komunistički, recite, drugovi?

Sklopio je oči. Stajemo. Stiskamo zube.

Pozajmili smo lampu od fratra Dragutina Alaupovića iz sela Potkraj. Našli smo mesto Jozakov do, kraj puta. Voćnjak. Zveket ašova i lopata. Neobebežen grob. Da ga neko ne uznemirava. Odajemo mu poslednju počast, skinutih kapa, bez plotuna. Derviša zasuzi. Ilija Sovilj zabode zastavu. Pogledasmo se. On je podiže i požuri da stigne kolonu.

Niko N. Boroja

BORBE OKO DONJEG VAKUFA I ZLOČINI USTAŠA U JULU 1942. GODINE

Treći šumadijski bataljon Druge proletherske brigade i Treća četa Bataljona »Vaso Pelagić« Trećeg krajiškog NOP odreda izvršili su 16. jula 1942. godine napad na Donji Vakuf. Tom prilikom su neprijateljske snage protjerane sa prvih odbrambenih položaja, sve do željezničke stanice i pilane »Ugar«. Tada je iznenadno, u posljednjem momentu (oko 13 časova), vozom iz Travnika neometano stigla ustaška »Crna legija«. Pruga je na toj relaciji bila osposobljena za saobraćaj, a partizanske jedinice nisu se nalazile sjeveroistočno od Donjeg Vakufa.

Odmah poslije iskrcavanja, crnolegijaši su stupili u borbu zajedno s neprijateljskim snagama iz Donjeg Vakufa. Pod zaštitom artiljerijske, minobacačke i avionske podrške, nasrnuli su na naše jedinice s ciljem odbacivanja naših snaga od komunikacije Donji Vakuf - Bugojno i iz naselja uz obale Vrbasa, kako bi uspostavili normalan saobraćaj i obezbijedili dovlačenje pojačanja u Donji Vakuf, Bugojno i Kupres, odnosno sačuvali svoje garnizone u tim mjestima. Nakon žestokih okršaja, ustaška legija pod komandom ozloglašanih pukovnika Francetića, Šimića i Bobana potisnula je partizanske jedinice sa položaja kod sela Urije.

Te nedjelje, 16. jula 1942. godine, »Crna legija« izvršila je masovan pokolj nevinnog stanovništva Urije. Ubijali su ne samo muškarce i žene sposobne za borbu već sve odreda - od novorođenčadi do iznemoglih staraca. Prilikom popisa žrtava fašističkog terora, poimenično je utvrđeno 91 ubijeno lice iz tog sela. Međutim, usmrćena dojenčad bila su još bezimena, pa preživjeli nisu mogli dati neophodne podatke o njima. Pouzdano se zna da je tada zauvijek nestalo oko 100 žitelja Urije, iako u nekim zbornicima i evidencijama stoji da je poklano 65 lica. Taj podatak je pogrešan, jer na brzinu nije bilo moguće utvrditi tačan broj poginulih.

Unakaženi leševi nevinih ležali su, tako reći, na svakom koraku opustošenog sela: u kućama, podrumima i štalama, na dvorištima, livadama i putevima, u voćnjacima i šumarcima, u zreloom žitu i na drugim mjestima. Pošto je bila nedjelja, neradni dan, većina stanovništva nalazila se u kućama ili u njihovoj neposrednoj blizini. Odsutni su bili samo čobani. Zločinci iz »Crne legije« nisu birali metode i sredstva: klali su, strijeljali, bacali bombe među porodice i si. Ubijali su na licu mjesta, gdje god su koga zatekli. Prizori su bili stravični. Na sve strane, širom sela, ležali su unakaženi mrtvaci - pojedinačno, u manjim ili većim grupama, ponegdje i desetoro zajedno. Nevina dječija tijela, izlomljene ruke i noge, prosuti mozgovi, lokve krvi... Unakaženi roditelji ležali su pored voljene djece, takođe izmasakrirane zločinačkom rukom. Jedno do drugoga bili su brat

i sestra, otac i sin, djed i unuk. Dojenčad su na grudima svojih majki završavala tek započeti život. Teško je bilo ustanoviti kome pripadaju pojedini dijelovi tijela. Potpuno je identifikovan samo mali broj žrtava, uglavnom oni koji su pobijeni u manjim grupama.

Pojedinci su bježali ispred zločinačke ruke praćeni kišom kuršuma. Neki od njih ubijeni su u bjekstvu, dok su drugi, ipak, uspjeli da umaknu i sačuvaju živu glavu. Zločincima je bilo svejedno da li će oduzeti život slaboj ženi, domaćici i majci, umornom koscu ili bezazlenom čobančetu. Važno im je bilo samo da pokolj bude što svirepiji i masovniji. Iz nekih porodica zaklano je i po 16 članova.

Poslije tog zvjerstva, »Crna legija« je opljačkala unesrećeno selo. Zločinci su odnijeli sve što je bilo vrijedno u domaćinstvima i iza sebe ostavili strašan prizor: isprevrtane i izlomljene stvari po kućama, razlupano posuđe, razbacane prazne novčanike pokraj unakaženih leševa.

Žrtve ustaškog terora u Uriji nisu sahranjene nekoliko dana, pošto nije bilo živih da to učine. Izložene julskoj toplini, one su predstavljale veliku opasnost ne samo za preživjele u selu nego i za šire područje. Tu opasnost osjetila je i ustaška komanda, pa je za sahranjivanje pobijenih mobilisala izvjestan broj stanovništva iz Donjeg Vakufa i okolnih sela. Rake su uglavnom iskopane na mjestima gdje su žrtve nađene.

Preživjeli stanovnici Urije, obuzeti strahom i tugom za svojim najdražima, nisu mogli ostati u svojim opustošenim domovima, nego su potražili utočišta u Koščanima, Slatini i drugim susjednim selima. Neki su, pak, pobjegli na planine koje je zahvatala slobodna teritorija, dok ih je manji broj prešao na desnu obalu Vrbasa i privremeno se sklonio u tamošnja sela. Međutim, većina njih vratila se u svoje selo poslije desetak dana, čim su se uvjerali daje opasnost bar privremeno prošla. Život su nastavili gotovo bez ičega. Trebalo je u tim surovim ratnim prilikama početi skoro sve iznova. Trebalo se ponovo kućiti u izuzetno teškim uslovima. Ustaška »Crna legija«, prilikom pohoda na Uriju, vodila je sa sobom i gradski ološ, kome je bio osnovni cilj pljačkanje i maltretiranje nedužnog stanovništva. Otjerali su i dosta stoke. Bilo je tužno posmatrati kako polupijani nasilnici uživaju u uspjeljoj pljački, dok je potjerana stoka nastojala da se vrati svojim gospodarima. Zlikovci su bijeg stoke osujećivali puščanim hicima, ludo galameći i psujući. Nešto stoke je ostalo u selu, ali ona se razbježala po šumama i pašnjacima (sličan prizor ponovio se u avgustu 1942. godine, kad je neprijatelj upao u Zijamet i otjerao mnogo stoke za Donji Vakuf).

Ustaški zločinci zaklali su u selu Uriji 91 lice, od kojih 50 muških i 41 žensko (21 žensko i 23 muška djeteta, 20 domaćica, 23 poljoprivrednika i 4 radnika), i to: Arambašića 28, Glamočaka 26, Kašića 8, Miljkovića 7, Ilića 7, Ninkovića 6, Janjanina 5, te po jednu osobu iz porodica Šušljika, Džina, Miličevića i Savića. Starosna struktura identifikovanih žrtava bila je različita - od nekoliko mjeseci do 62 godine.

Tog kobnog dana, braneći Uriju od ustaških zločinaca, poginulo je 14 boraca i rukovodilaca Trećeg šumadijskog bataljona Druge proleterske brigade: Rada Miljković (politički komesar Bataljona, kasnije proglašena za narodnog heroja Jugoslavije), Boško Đuričić, Labud Đukić, Radovan Mićović, Zivadin Janковиć Kuma, Vojo Marković, Miloš Petrović Mićurina, Milutin Cvetković, Žarko Bojić, Milutin Bojković Runda, Mihajlo Korać, Borivoje Ivanović, Aleksandar Ristić Sanda i Dragomir Petrović Bane. Hrabro su pali i borci Treće čete bataljona »Vaso Pelagić«: Simo Ristićević, Branko Stanković i Dane Petrović.

Poslije žestokih okršaja 16. jula naveče, Druga proleterska brigada uspjela je da snažnim udarom odbaci neprijatelja sa linije Urija - Pribraća, te da ga primora na povlačenje prema Donjem Vakufu. Proleter i su tom prilikom nanijeli

ustaškoj »Crnoj legiji« teške gubitke. Međutim, ustaše su uspjele da svoje ranjene i mrtve vojnike odmah otpreme vozom za Travnik ili nekud dalje. Treći šumadijski bataljon ponovo je zauzeo položaje između Urije i Donjeg Vakufa.

Trećim šumadijskim bataljonom komandovao je Predrag Jevtić, zvani Dragan, diplomirani pravnik, predratni član KPJ. Na toj dužnosti nalazio se svega nekoliko dana, nakon pogibije dotadašnjeg komandanta Bataljona Dušana Dugalića (kasnije narodni heroj). Jevtić je u borbama ispoljavao izuzetnu hrabrost, odlučnost i hladnokrvnost. Kao čovjek bio je veoma smiren, blag, društven, ljubiv i prisan s ljudima, zbog čega su ga borci voljeli i poštovali. Njegovog imena i lika rado se sjećaju i mnogi ljudi iz donjovakufskih sela.

U predvečerje 16. jula, kad su naše jedinice uspjele da najure »Crnu legiju«, ustaše su se kratko zadržale u selu Daljanu, nedaleko od Urije. Tom prilikom je Jure Francetić razgovarao sa starim Milošem Šukarom.

- Starino, imaš li nož? - upitao je Francetić.

- Imam - procijedio je kroz zube prestravljeni starac.

- A šta bi ti uradio kad bih ja sad naredio da uzmeš nož i pokolješ svoju djecu? - cinički je upitao ozloglašeni ustaški pukovnik.

Stari Miloš se sledio. Još više su se smrkle bore na njegovom blijedom licu, ali je odgovorio mirno i odlučno:

- Vala, gospodine, sve možeš, ali me na to ne možeš prisiliti!

Uz širok i podrugljiv osmijeh, Francetić je rekao da se samo šalio. Mašio se džepa i prestravljenoj djeci počeo dijeliti bombone. Ponašao se hladno, kao da nije nekoliko sati ranije naredio klanje nevine djece, učestvujući i sam u tom gnusnom zločinu.

Ustaše su iz Daljana autom otišle u Donji Vakuf. Narod tog sela gledao ih je s prezirom i velikom mržnjom, jer je i on nešto ranije doživio fašistička zverstva. Ustaše su do tada ubile šest stanovnika Daljana, a 1943. godine još četiri. U redovima NOV, počev od 1943. godine bilo je devet boraca iz Daljana. Dvojica su poginula 1944. godine.

Nakon povratka u Donji Vakuf, ustaše su odmah počele hapsiti saradnike narodnooslobodilačkog pokreta i sve u koje su sumnjali. Uhapšeno je 15 ljudi

- sedam Srba, šest Muslimana i dva Hrvata. Svi su ubrzo likvidirani. Neki u Donjem Vakufu, a neki u zloglasnom logoru Jasenovcu. Muslimani iz pomenute grupe sprovedeni su u Jasenovac, ali se otuda nikad nisu vratili.

Druga proleterska brigada napala je tih dana Prusac da bi ga oslobodila. Mnogi stanovnici Prusca bili su naoružani, ali nisu davali otpor partizanima niti u bilo kom vidu pomagali neprijatelju. To je, naravno, ogorčilo ustašku i domobransku vlast.

Dio stanovništva Prusca bio je od ranije naklonjen ustašama i pružao im pomoć. Neki Prusčani, kao pripadnici »Crne legije«, isticali su se svojim zločinačkim postupcima. U julu 1942. godine iz Prusca nije niko bio u redovima NOV. Međutim, bilo je dosta simpatizera i saradnika NOP-a koji nisu još bili spremni da stupe u naše borbene redove. Već sljedeće godine Prusac je dao šest pripadnika partizanske vojske, a kasnije više od 25. Svi su bili muslimanske narodnosti.

Kao i većina sela oko Donjeg Vakufa, Prusac je osjetio neprijateljsko oružje. U njemu su Nijemci ili njihove sluge ubili 11 muškaraca - Muslimana. Neprijatelj je osjećao da mnogi stanovnici Prusca prihvataju ciljeve NOP-a, a osobito kad se saznalo da naoružani ljudi nisu pružali otpor jedinicama Druge proleterske brigade. Da je kojim slučajem »Crna Legija« 16. jula uspjela odbaciti partizanske jedinice, ko zna šta bi bilo sa Pruscem.

Slobodan Ilić

SA PRVOM PROLETERSKOM STIGAO SAM U RODNI KRAJ

Kad su počeli progoni Srba u Jajcu 1941. godine, izbjegao sam sa svojim roditeljima i braćom u Srbiju i ubrzo stupio u Užički partizanski odred, a poslije povlačenja iz Užica - u Prvu proletersku brigadu.

Od prvih dana narodnooslobodilačke borbe, u trenucima predaha razmišljao sam o svom rodnom gradu u Bosanskoj krajini i pitao se: šta li se dešava u Jajcu i oko Jajca, da li je narod jajačkog kraja krenuo u oružanu borbu protiv okupatora i ustaša, da li ću imati sreće da s proleterima dođem u Bosansku krajinu i u rodni grad i da se tu borim do konačnog oslobođenja zemlje?

Iz okoline Foče smo 24. juna 1942. godine krenuli na veliki marš. Danima i noćima smo marševali preko visokih planina: Zelengore, Treskavice i Bitovnje i ja sam bivao sve sigurniji da se moje želje ostvaruju, da se sve više približavamo zapadnoj Bosni. Usput sam u borbi ranjen i našao sam se među ranjenicima.

Prirodno, među nama ranjenicima, od kojih je dosta bilo teških, vodio se razgovor : na kakve ćemo prilike naići u Krajini, kakve razmjere ima oslobodilačka borba, da li postoji slobodna teritorija na kojoj ćemo se moći bezbjedno liječiti i ponovo vratiti u borbu.

Tek po dolasku u selo Drinić kod Bosanskog Petrovca, gdje smo smješteni u dobro organizovanu bolnicu, shvatili smo u potpunosti gdje dolazimo. Bili smo dobro informisani o oslobodilačkoj borbi našin naroda, a posebno naroda Krajine. Divili smo se velikim uspjesima naroda Bosanske krajine, njegovom jedinstvu, brojnosti i organizovanosti vojske i naroda, masovnosti antifašističkih organizacija, Partije i SKOJ-a. Oduševljavali smo se spremnošću naroda da podnese sve žrtve i napore u borbi za oslobođenje zemlje. Svi smo bili radosni i zadovoljni što se nalazimo među takvim divnim narodom.

Omladina Drinića i okolnih sela često nas je posjećivala i donosila ponude. Svojom pažnjom i pjesmom pomagala nam je da lakše prebolimo rane. Mi smo pričali o oslobodilačkoj borbi naroda Srbije, o životu u Užičkoj republici i ispoljavali optimizam i vjeru u našu konačnu pobjedu i oslobođenje zemlje. Sa omladinom smo uspostavili prijateljstvo i drugarstvo, koje je ostalo nezaboravno.

Najveću radost doživio sam kad sam stigao u oslobođeno Jajce, svoj rodni grad. Tih dana susreo sam se sa mnogim drugovima, prijateljima i sugrađanima. U tim susretima bilo je dirljivih trenutaka, ponekad i suza. Bilo je puno lijepoga što me je vezivalo za ovaj grad i ja sam bio srećan što su se moje želje i naanjanja ostvarili. Osjećao sam veliki ponos što je narod jajačkog kraja listom uz narodnooslobodilački pokret, što ima svoj Treći krajiški partizanski odred, koji je izrastao u dobro organizovanu i snažnu borbenu formaciju i što postoji solidno organizovana narodna vlast. Doznao sam tek tada i za nezapamćena stradanja naroda Janja, Pljeve i okolnih sela Jajca, ali me je sve što sam doznao i vidio još više učvrstilo u uvjerenju da će na kraju svih muka i stradanja pobjeda biti naša.

Vaso Miljković

STRADANJE NARODA IZ SELA URIJA

Bilo je to 15. jula (subota) 1942. godine. Predveče dođe jedna jača grupa partizana u naše selo Urije, kod Donjeg Vakufa. Bio je to jedan bataljon 2. proleterske brigade. U našu kuću smjestio se Štab bataljona, a tu postaviše i strážu. Sutradan ujutro, negdje u blizini Zagorčevih kuća ču se puščana paljba. Kako je dan odmicao i magla se razilazila, borba se sve više bližila našoj kući. Pošto je naša kuća imala podrum, sklonili smo se u njega. Došli su i naši susjedi - zvali su se Glamočaci, ali po nadimku Jovići. Nedo i Ljubo Jović i Milićević Ili ostali su u svojim kućama. Tamo su uhvaćeni i sva trojica zaklani.

Kako se borba približavala našoj kući, moja majka povela je sa sobom u podrum mene, Đorđa i Borića. Borić je bio najmlađi, u 5. godini. Gojko i Jovo bili su s tatom kod stoke u šumi i za vrijeme borbe nisu se vraćali kući. S nama u podrumu bila je starija žena, Milićevka. Donosila je hranu partizanima i tu se zatekla. Bilo nas je u podrumu dvanaestoro.

Kada su se pucnji približili našoj kući, htio sam da bježim iz podruma. Stariji sin Stanoje Glamočaka (Jovićeva), moj vršnjak, također je htio da bježimo, ali, na žalost, nisu nam dozvolile majke. Kako se oko kuće vodila borba, ustaški avion se spustio nisko i počeo kružiti. Kuća se nalazila na brežuljku, a ispod nje jedan potok. Bilo je sasvim lako pobjeći do njega, ali majka nije dala. U jednom trenutku začuo se vrisak u okolini kuće. Bilo nam je jasno da su se ustaše približavale. Naše majke pored nas vrište; predosjećaju šta će se desiti. Stari Stanoja bolestan leži u postelji i jauče. Borba polako odmiče od kuće gore prema selu. Milorad i ja i dalje želimo pobjeći, a majke ne daju misleći da nas napolju šta ne zakači. Tada je nešto lupilo u vrata podruma. U podrum uskoči 4-5 ustaša. Šljemovi na glavama. »Majku vam srpsku«, počeo da viču. Sjećam se, jedan veli... »Nemojte se bojati. Ništa vam neće biti«.

Iz podruma nas istjeraše pred vrata kuće. Kako je stari Stanoja bio među nama, počeli su da ga vežu. U glavu mi dođe: »Bježati«! Kako su se na našoj kući nalazila dvojna vrata, glavna i sporedna, izletio sam na glavna. Na ulazu u sobu s desne strane nalazila se zidana peć, za njom krevet, a pod krevetom trap. Ušao sam u trap, a za mnom majka sa braćom. Kroz kuću se čulo trčanje i žagor. »Pobježite, majku im srpsku...« Mislili su da smo proletjeli kroz kuću na druga, sporedna vrata.

Oslušujemo, ne čuje se nikakav glas. Nakon izvjesnog vremena otpoče borba. Juriša se poviše kuće. Opet mitraljeska i puščana vatra. Bio sam ubijeden da su ostala čeljad pobijena. Tako je i bilo.

U skloništu smo bili oko sat vremena i taman kad smo htjeli da se izvučemo i bježimo, ču se neki žagor po kući i hodanje po sobi. Mama je naglo otvorila poklopac trapa vičući: »Jovo...« U stvari, prepoznala je jednog čobana iz susjednog sela Daljana. Bio je to Jovo Sukara, sin Vlade Sukare. S njim je bio i njihov sluga, Mile Vasić. Kako je naša kuća bila izdvojena iznad same šume, došla su njih dvojica kroz šumu da vide šta se zbilo kod nas.

Mama s Borićem i njih dvojica ostali su u sobi. Pošto je tu bio Štab, po sobi su bile rasturene neke hartije. Bile su i dvije naslonjene puške. Majka je s njima dvojicom pošla da ih skloni, a ja sam istrčao i provirio na sporedna vrata. Ugledao sam jednog vojnika. Bio je u domobranskoj uniformi, a u ruci je nosio pušku. Od sporednih vrata dijelila ga je ograda, pa se preko našeg harmana uputio na glavna vrata i ušao u kuću. Prije nego se približio, istrčao sam na glavna vrata, koja su gledala u šumu i dotrčao do ambara. U tom pravcu začu se mitraljeski rafal. Da me ne bi primijetio ovaj vojnik, zavučem se pod ambar. Okolina je bila obrasla travom, tako da se nije moglo ni s jedne strane primijetiti bilo šta pod ambarom, osim sa strane s koje sam se uvukao.

Gledam glavna ulazna vrata i čekam šta će biti dalje. Izletio je mali Borić i stao poviše ambara plačući. Javio sam se šapatom i zovnuo ga da se uvuče kod mene, što je i učinio.

Posmatram hoće li ljudi pobjeći iz kuće. Uto puče puška u kući i mama izleti, a onaj vojnik za njom. Uhvati je ispod kuće i vrati unutra. Razmišljam: hoće li je ubiti?!

Nije dugo potrajalo: puče puška i više se niko nije pomaljao iz kuće. Odmah sam pomislio da je mati ubijena, a da je vojnik izašao na suprotna vrat. Tako je i bilo.

Dok smo još bili pod ambarom, razmišljao sam: Kuda dalje... šta sad? Mali Borić spava. Ne smijem ga buditi, uznemirivati. Povremeno se budio i počinjao da plače pitajući za mamu. Govorio sam mu: »Mama se sakrila, naći ćemo je«. Onda bi prestajao plakati.

Imao sam pregled našeg sela i glavnog puta koji je vodio niz selo prema Donjem Vakufu. Posmatrao sam kako se ustaše predveče povlače u Donji Vakuf.

Sjećam se: tri ili četiri grupe povlačile su se i odmarale pored naše kuće. U grupama je bilo oko 15 do 20 ustaša. Bilo ih je dosta i mrtvih. Nosili su ih konji prebačene kao drva. Stalno sam pratio hoće li koji doći nama iza leđa da se podviri pod ambar, ali se to srećom nije dogodilo.

Kako su naše komšije donosile ručak partizanima i dogonile stoku, tri očišćena brava visila su na srgu između ambara i kuće. Ustaše su ih skupa s mrtvacima natovarile i odnijele. Jedan od njih bio je naslonio puškomitraljez na ambar tako da sam ga mogao uvući k nama, ali zbog malog ništa nisam smio uraditi.

Kako prethodna tako i ova posljednja grupa vršljala je okolo i ulazila u kuću. Jedan je izašao iz kuće i krenuo pravo ambaru. Stao je pored samih vrata ambara, iznad nas. Lupio je u vrata, ali se nisu mogla probiti. Skinuo je vrata i popeo se na žitna okna. Vjerovatno je tražio nešto skriveno. Drugi je izašao iz kuće i naredio: »Idemo, braćo, opkoliše nas«. Svi kao jedan skočili su na noge i otišli. Bio je već suton. I posljednja grupa napustila je selo. Pretpostavljam sam da se ostale grupe neće navraćati našoj kući.

Mjesečina kao dan. Ništa se ne čuje. Moglo je biti negdje oko 10 sati noću. Izašli smo ispod ambara. Ušli smo u podrum i uzeli dva pokrivača. Jedan sam prebacio preko sebe, a drugim uvio malog Borića i krenuo u pravcu šume. Oko naše kuće čula se stoka. Mislio sam daje sve poklano. Tamo dalje nalazile su se kuće naših tetaka Mare i Jelene, sestara naše mame.

Udaljili smo se negdje oko 2 km i sakrili u neko žbunje, koje smo zvali »Janjanovi kalemovi«, stotinjak metara od kuće tetke Jelene. Jedan pokrivač stavio sam ispod, a drugim smo se pokrili. Mali Borić je odmah zaspao. Ja sam povremeno lijegao pored njega, ali sna nije bilo. Naposljetku sam Borića umotao u oba pokrivača i sjeo pored njega. Osjetio sam kako rosa pada po nama i kako se počinje da dijeli dan od noći. Kada se malo razvidjelo, sasvim oprezno podigao sam se i promatrao. Ispred nas u šljiviku nalaze se Arambašića kuće, udaljene oko 400 metara. Primijetio sam kako jedna žena ide iz šume prema Arambašića kućama. Kad je umakla u šljivik, nisam je više mogao vidjeti. Odmah iza toga nastao je vrisak i jaukanje. U tom momentu pukla je puška i vrisak nestao. Pretpostavio sam da su ustaše ubile i nju.

Kuća tetke Jelene bila je iznad nas, ali je nisam mogao vidjeti. Odlučio sam da više ne čekam tu u žbunju. Probudio sam brata i krenuli smo dalje u šumu. Prije polaska savio sam pokrivače i tu ih ostavio. Osim mene, niko ih ne bi mogao pronaći. Ako ostanemo živi, trebaće nam. Tako je i bilo. Nakon povratka dobro su nam pomogli. Kod kuće više nismo ništa zatekli: sve je bio opljačkano.

Uzeo sam malog u naručje i krenuo rodbini u Kopčić. Riješio sam da idemo gore na Brdo, gdje su se i nalazile njihove kuće.

Sišli smo u potok. Trebalo je pješaćiti oko jedan sat. S ove strane mogli smo promatrati svoje selo. Kada smo se uspeli na Brdo, primijetio sam neku vojsku. Nisam mogao dobro da raspoznam čija je, jer je bila prilično udaljena.

Negdje oko 11 sati došli smo nadomak kuće moje rođake Slobe. Ugledao sam je pred kućom. Poznala nas je i dotrčala. Počela je da plače. Od nje smo saznali da kod njih nema ustaša.

Uvela nas je u kuću i spremila nam da ručamo. Objasnio sam joj šta se zbilo u Uriji. Ona je već ranije čula daje u Uriji sve poklano. Rekao sam joj za mamu i brata Doku. Za oca i dva starija brata nisam mogao ništa reći.

Kada smo ručali, kod nas je dotrčala baba Anđa Franjić, njena susjetka. Rekla nam je da je već čula da su ustaše sve ljude u Uriji poklale.

Baba Anđa je imala na Uriji familije, a i naša tetka Jelena bila joj je neka rođica. Čim je svanulo, otišla je da vidi ima li iko živ i šta je bilo u Uriji. Došla je kod Slobe i pričala o raznim prizorima na koje je naišla. Mali Borić je počeo da plače, a i ja s njim. Tješili su nas. »Na Uriji su partizani«, rekla je baba. »Ustaša danas nema. Od jučer se nisu vraćali u Uriju.«

Kako smo bili i goli i bosi, ubijedili su me da odem u Uriju i donesem što od odjeće i obuće. Dale su mi džak, te sam krenuo niz Daljan. Imao sam pregled cijele Urije. Odmakao sam oko 500 metara, tako da sam mogao vidjeti i našu kuću. Bacio sam pogled prema kući i ugledao opet neku vojsku. Stao sam kao ukopan. Streljački stroj uhvatio od naše kuće pa do kuće strica Tode. U momentu sam pomislio da su partizani, ali, na žalost, nisu bili. Stroj se približavao šumi. Iznenada je počela pucnjava. Okrenuo sam se i jurnuo nazad, dotrčao do Slobine kuće i odmah šćepao Borića u naručje. Sloba me zaustavljala da ne idem. Rekao sam joj da će danas doći red i na Kopčić kao jučer na Uriju. Otimali smo se za Borića. Nije dala da ga nosim, a ja nisam htio da ga ostavim. Ubjeđivala me da ustaše neće u Kopčić. Otrgao sam Borića i počeo da bježim.

Od Brda na Kopčiću, jedan šumarak prostire se do pruge s lijeve strane, nadomak međama i šljivicima. Odmah ispod Slobine kuće namjerio sam se na neki puteljak i krenuo nazad uz potok, tražeći neko sklonište. Kako je ovaj puteljak obrastao ljeskovom međom, mislio sam da bih negdje mogao da nađem pogodno sklonište. Išli smo uz potok oko 50 metara i naišli na omanju pećinu, te se uvukli unutra. Zemlja je bila vlažna i nisam smio Borića spustiti dolje. Držao sam ga u naručju. Osluškujem: iza nas u Uriji borba i dalje traje. Iznenadila

nas je mitraljeska i puščana vatra koja je dolazila od željezničke stanice. Iznad nas prema stanici je tukao teški mitraljez i tu je ostao do samog mraka. Od stanice je bačeno nekoliko granata. Oko nas su sve grane izlomljene. Na našu sreću, mitraljezac nije odstupao, pa ustaše nisu mogle dalje u šumu. Ostali smo u pećini do duboko u noć. Kad smo izašli vani, odlučio sam da idemo kući. Borić me i ovog puta slušao. Nije plakao.

Krenuli smo ispod Slobine kuće na lijevu stranu u pravcu Prusca. Naišli smo na kolski put, koji vodi od Kopčića prema Pruscu, ali nisam smio ići putem, nego sam išao iznad njega. Osluškivao sam. Noć kao i prethodna, vidna mjesečina sija. Lagano sam prešao, sa Borićem u naručju, preko puta i došao pred kuću. Ni žive duše. Da li nekog da zovem? Došao sam do prozora kuće. Kako je bila mjesečina, vidjelo se sve. Ali u sobi vidim samo jedno mače, koje čuči pored posude pune mlijeka. Pretpostavljam sam da u ovu kuću više niko neće doći. Čeljad su poubijana. Ispod kuće nalazi se svinječak, vezan s kućom. Ušli smo u nj. U jednom uglu bilo je nešto slame - prostirka za svinje. Prikupio sam još nešto slame. Smjestio sam Borića, a pored njega legao i ja i tako zaspao.

Pred zoru me nešto trgnulo. Oko kuće su se čuli glasovi i štektanje mitraljeza. Svaki čas sam očekivao da će neko k nama. Nisam smio ni da se pomaknem da nas ustaše ne bi otkrile. Drhtao sam od straha. Pomislio sam da će nas sigurno pronaći. Svanulo je i ustaše su pošle u potjeru. Na našu sreću, pucnjava je ubrzo prestala.

Sunce se podiglo i dan poodmakao. U našoj neposrednoj blizini nalazi se selo Prusac, a tamo su bili partizani i mi smo krenuli u tom pravcu. Putem nismo nikoga sreli. Kasnije sam, sakriven iza jednog žbuna, primijetio vojnike. U raznoj su nošnji i imaju puške. Prepoznao sam i petokraku na glavi. Sišli smo do njih bez ikakvog straha i rekao sam im:

- Zdravo, drugovi!
- Zdravo, dječaci - odgovorili su. - Kud idete?
- Mi smo iz Urije. U nedjelju smo pobjegli od ustaša, pa idemo ovim putem nazad u selo. Rekli su nam da su partizani u selu.

Produžili smo od njih pravo putem u svoje selo. Na putu prolazimo pored dosta partizana, ali nas ništa ne pitaju. Jedni spavaju, a jedni hodaju. Čujem jedan od njih veli:

- Pošteno smo ih potjerali.

Odmah mi sinu u glavi da su ustaše bile pošle na njih, pa su ih partizani natjerali nazad ovim putem.

Utorak, vedro i sunčano vrijeme. Negdje oko 12 sati došli smo prvoj kući, Belišovoj. Sve sam ih poznavao, ali tu nije bilo nikog od ukućana. Kuća je bila puna partizana; kuhao se ručak. Niko nas ništa nije pitao. Pošto se naša sestra od strica nalazila nedaleko od Pradića kuća, riješio sam da idemo k njoj. Kada smo došli pred njenu kuću, nigdje nikoga ne nađosmo. Primijetio sam kolonu naroda kako se uspinje prema Koščanima. Odmah sam pomislio da je to zbjeg sa Urije. Krenuo sam dolje niz strminu i spustio se kod škole. Neko mi je rekao da se i Fima, moja sestra od strica, nalazi u tom zbjegu. Požurio sam s malim u naručju. Sustigao sam ih u selu Koščani. Već su bili napravili pokret prema Slatinu. U zbjegu smo pronašli našeg starijeg brata Gojka. Plakali smo sva trojica. Pričao je da su ga uhvatili, ali da je pobjegao kroz prozor iz kuće Đorđa Arambašića »Brkana«. Pitao nas je za mamu i tatu. Ispričao sam mu o njima sve što sam znao.

U Slatinu smo došli pred sami mrak. Tamo smo zatekli dosta seljana iz Urije: djece, žena i odraslih. Na konju u zbjegu je dotjerana ranjena djevojka iz našeg sela, Milka Arambašić, kći Nikole Arambašića. Ranjena je bila kroz grudi i te je

noći umrla u kući Jovana Tešića. U Slatini smo boravili negdje oko 10 dana. Bili smo lijepo primljeni.

U srijedu, 19. jula u selo Slatinu došli su ostali preživjeli, Đorđe Arambašić (Radušin), Svetko Kašić, Sava Savić i još neki. Pričali su o strahotama sa Urije. U to vrijeme naše selo brojalo je nešto oko 25 domaćinstava (kuća), a živote je izgubilo oko 95 djece, žena i muškaraca.

Kroz deset dana, po povratku kući, zatekli smo sve prazno. Ni brašna, ni odjeće. Sve je bilo opljačkano. Štala je bila zapaljena. Svi poubijani bili su izgorjeli. Među kojima i naš brat Đorđe. Još ništa nismo znali o sudbini tate i brata Jove.

Imali smo tog tragičnog dana nešto oko 70 komada sitne stoke, ovaca i koza i 7 velikih grla. Zatekli smo samo jednu ubijenu kravu, i u drugoj štali jednog živog konja.

Legli smo bez hrane. Sutradan, pošto smo imali nekog prijatelja u Kopčiću, Gojko je uzjahao konja i otišao k njemu. Donio je od njega jednu torbu brašna.

Nakon 3-4 dana čuli smo da nam je otac živ, da se nalazi negdje preko Vrbasa, kod partizana. Gojko je prešao Vrbas jašući na konju i našao ga. Dalje smo tragali za bratom Jovom. Nakon 15 dana čuli smo daje takođe pobjegao preko Vrbasa. Bio je zajedno sa sinom naše tetke Mare, Lukom Glamočakom. Tragičnog dana njih dva su pobjegli iz koljačkih ruku.

Naš tetak Miloš i tetka Mara imali su petoro djece. Luka je bio najstariji. Tetak i Luka su ostali živi. Ostali su otjerani iznad kuća, na raskršće i svi pobijeni. Tetka Jelena je imala troje djece. Njen muž, naš tetak Jovo, bio je u zarobljeništvu u Njemačkoj.

Jovo i Luka prešli su naveče preko Vrbasa. Luka je stupio u 9. krajišku NOU brigadu početkom 1943. godine i poginuo je s mitraljezom u rukama 1944. godine, boreći se s Nijemcima kod Slatinske rijeke, nedaleko od Donjeg Vakufa. Tada je iz svog mitraljeza pokosio 15 Nijemaca. Nije htio da se povuče.

Ilija Ponjević

NAPAD NA KUPRES

U drugoj polovini jula 1942. godine obaviješteni smo da nam dolazi Tito s proleterima. Ta vijest se širila vrlo brzo. Našoj radosti nije bilo kraja, jer smo saznali da su proleter i prekaljeni borci, koji pred sobom ruše sva neprijateljska uporišta.

Štab našeg odreda i bataljonska rukovodstva brzo su uspostavili vezu s proleterskim jedinicama. Svi smo bili za još odlučniju borbu protiv neprijatelja. Jedino je Mitar Trivunčić sa najbližim saradnicima pobjegao pod okrilje Uroša Drenovića. Svjestan svojih nedjela u Pljevi, nije smio da dočeka proletere.

Bolnica Druge srpske proleterske brigade prebačena je u Janj preko Kupreškog polja i Blagaja. Šmještena je u Glogovcu, gdje se nalazila i bolnica Trećeg krajiškog odreda. Narod Janja donosio je bolesnim i ranjenim proleterima sve što je imao za ishranu, odijevanje, previjanje i si. Tih dana je u našu četv došla jedna drugarica iz Druge proleterske brigade. Naočita i vrlo inteligentna djevojka, po imenu Vera, dugo je pričala s nama. U stvari, odgovarala je na razna naša pitanja o borbama i marševanju proleterskih brigada, o njihovom višenacionalnom sastavu i njegovanju bratstva i jedinstva.

Proleterske brigade već su vodile borbe kod Kupresa, Bugojna i Livna. Obruč oko Kupresa bio je sve už i čvršći. Taj gradić branile su po zlu čuvene kupreške ustaše i neke jedinice Francetićeve »Crne legije«.

Janjska udarna četa, pod komandom Milana Stupara, prva je otišla u Blagaj i tamo se susrela s proleterima. Jedne noći su zajednički udarili na ustaško uporište Kupres i pretrpjeli osjetne gubitke, ali nisu zauzeli naselje. Poginuo je zamjenik komandira Udarne čete, Simo Mitrić, zvani Mimin, neustrašivi borac iz Čuklića. Poslije tog neuspjeha, Udarne četa vratila se u Janj i dobila drugi zadatak.

Štab Trećeg krajiškog odreda odlučio je da se iz oba naša bataljona, janjskog i pljevskog, izabere i uputi u Blagaj po 120-130 iskusnih boraca radi zajedničkog napada na Kupres. Iz svake čete izabrano je po 30-35 dobro naoružanih boraca. Zborno mjesto za ljudstvo iz Bataljona »Pelagić« bilo je iznad samog sela Vagana, prema Prosjeku. Borci iz Prve, Druge i Četvrte čete krenuli su zajedno, a drugovi iz Treće čete pošli su istog dana iz Podobzira (sastali smo se nešto kasnije). S nama je bio i komandant Bataljona, Dušan Metlić Metlo.

Čim su svi pristigli, krenuli smo u koloni po jedan preko Prosjeka i u samu noć došli u Novo Selo. Tu smo prenoćili, a sutradan produžili ka Blagaju. Istog dana stigli su u Blagaj i Pljevc, predvođeni Šolajom. Sastali su se stari drugovi i saborci, koji su zajedno jurišali na Šipovo, Jezero i druga mjesta.

Ostvarila se i naša velika želja da se susretnemo s proleterima. U Blagaju se nalazila Druga proleterska brigada. Ona se povukla sa položaja i došla u Zubića dolinu, gdje smo čitav dan proveli zajedno. Razgovarali smo, tako reći, o svemu, a najviše o njihovim dotadašnjim borbama i ratnim doživljajima. Oni su se posebno interesovali za situaciju u Bosanskoj krajini. Jedan njihov bataljon imao je konferenciju, na kojoj se raspravljalo o nedostacima borbe protiv kupreških ustaša. Prisustvujući toj konferenciji, nas nekolicina smo čuli i dosta naučili. Naročito su nam se svidjeli kritički osvrti na slabosti pojedinaca. Slušajući njihovu diskusiju, zapazili smo da i među »običnim« borcima ima znatan broj intelektualaca.

Za vrijeme te konferencije, selo je bombardovao jedan ustaški avion. Bombe su padale po selu i okolo njega. Mi smo se za tren oka razbjegli i našli zaklone. Jedna bomba pogodila je drvo pod kojim se nalazio Mima Marijanac. Bomba je Mimu raznijela i ranila nekoliko boraca. Potom je avion napravio još nekoliko krugova i odletio prema Kupresu.

Predveče je došao jedan borac iz Druge proleterske brigade i održao nam predavanje. Bio je veoma slabo obučan. Kad je počeo da govori, oči su nam prosto stale. Svi smo se divili njegovom tečnom i jezgrovitom izlaganju. Svaka njegova riječ padala nam je na srca. Mogli smo ga slušati satima. Na kraju predavanja postavili smo mu dosta raznih pitanja. On je na svako precizno odgovorio.

Sutradan nam je saopšteno da ćemo uveče, zajedno s proleterima, napadati na Kupres. Šolaja i Metlić bili su stalno skupa. Nalazili su vremena i da se našale, ali im je pažnja bila usredsređena na predstojeći zadatak. Hrabrili su borce i govorili im da se ne obrukaju pred proleterima. Mi smo, zaista, s nestrpljenjem očekivali početak napada. Vjerovali smo da ćemo Kupres zauzeti u prvom naletu, da nas niko ne može zadržati.

Prva proleterska brigada oslobodila je 5. avgusta Livno i zaplijenila velike količine municije. Otuda je dotjerano nekoliko konja natovarenih puščanom municijom, koja je razdijeljena jedinicama. Mi smo dobili samo municiju za automatsko oružje. U Blagaju smo ručali, a potom dobili suhu hranu za jedan obrok (po dobar komad mesa i crnog kupreškog hljeba).

Spremali smo se za pokret, zajedno s Drugom proleterskom brigadom. Borci iz Blagajske čete, dobri poznavaoči tog terena, raspoređeni su po jedinicama za vodiče. Krenuli smo iza podne od Zubića gaja, iznad Blagaja. Naprijed su išli proleter, a za njima Janjani i Pljevci. Kolona se otegla u nedogled. Šolaja je pošao s jednim bataljonom Druge proleterske - na Kupreška vrata, a Metlić - na Plazenicu.

Ubrzo smo izašli na livade. Tu nas je neprijatelj primijetio, pa su ustaški topovi otpočeli da tuku iz Kupresa. Ne sjećam se koliko su granata ispalili, ali znam da nismo imali gubitaka. Nešto prije zalaska sunca, pošto je pristiglo i začelje kolone, naređeno je da se iskupimo i stanemo u polukrug. Pred nas su došli komandant i politički komesar brigade, a s njima i član Vrhovnog štaba Sreten Zujović Crni. Jedan od njih održao nam je kratak govor. Tu su jedinice raspoređene prema ranije utvrđenom planu.

Druga proleterska brigada, bez jednog bataljona, upućena je prema Kupresu sa sjeverne strane. Njen zadatak bio je: zauzeti ustaška utvrđenja na Čardačici, potom se spustiti prema Kupresu i nastaviti nastupanje osvajanjem pojedinih kuća i uporišta.

Šolajinom bataljonu i jednom bataljonu Druge proleterske naređeno je da razbiju neprijatelja na Kupreškim vratima, te da odatle krenu ka Kupresu pored ceste.

Naš Bataljon (Metličev) dobio je zadatak da ovlada ustaškim utvrđenjem na Plazenici, a onda da se spusti niz brdo i svojim desnim krilom uspostavi vezu s lijevim krilom Druge proleterske radi zajedničkog napada na Kupres.

Obaviješteni smo da će Četvrta crnogorska proleterska brigada napadati preko sela Kukavica, a Deseta hercegovačka brigada između Pogane glavice i Cardačice. Određeno je da napad počne u 23 časa, te da do tog vremena sve jedinice stignu na određena mjesta.

Već stari ratnici i dobri prijatelji, komandanti Metlič i Šolaja prišli su jedan drugom i srdačno se pozdravili. Uvjereni u uspjeh, govorili su: »Do viđenja sutra u Kupresu!« Sigurno nisu ni pomišljali da bi im to mogao biti posljednji pozdrav.

Kad se noć spustila, stigli smo u podnožje Plazenice. Ustaše su često ispaljivale rakete radi osvjetljavanja terena. Podvlačili smo se polako njihovim utvrđenjima na uzvišenju. Branioci su ubrzo primijetili nastupanje dijelova Druge proleterske i na njih otvorili vatru. Pucnjava se začula i južno od Kupresa, što je značilo da su otkriveni i Crnogorci. Mi još nismo otvarali vatru, jer nam je naređeno da se neopaženi približimo neprijatelju. Međutim, nismo dugo ostali neotkriveni. Jedna ustaška grupa, vjerovatno patrola, zapucala je na nas i pobjegla prema samom vrhu Plazenice. Privlačili smo se sve bliže, čekajući određeno vrijeme za napad. Svi su bili spremni: bombaši, puškomitraljesci i ostali borci.

Tačno u 23 sata, sa svih strana odjeknule su eksplozije bombi. Napad je otpočeo silovito. Svi su nastojali da što prije izvrše početne zadatke. Naši bombaši stigli su do samih neprijateljskih položaja, ostali borci odlučno su jurišali... Ali, ustaše su se uporno branile iz utvrđenja i rovova. Nešto poslije ponoći, naši borci počeli su da zaobilaze vrh Plazenice. Ovladali smo nekim položajima i napadali sve žešće. Ustaše su se postepeno povlačile, ali uz žestok otpor, pa smo tek nakon tri časa borbe ovladali Plazenicom. Žrtava je bilo na obje strane. Metlo nas je stalno hrabrio i podsticao da se ne obrukamo pred proleterima.

Bataljon Druge proleterske i Pljevci predvođeni Šolajom zauzeli su Kupreška vrata veoma teško, a potom nastavili borbu nastupajući prema gradu. Borci Druge i Četvrte proleterske brigade dosta brzo su uspjeli da osvoje neke kuće u samom gradu. Mi smo se spuštali niz Plazenicu i uspostavili vezu s Drugom proleterskom, koja je do tada ovladala ustaškim utvrđenjima na Čardačici. Nastupajući između Plazenice i Cardačice, jednim putem niz duboku dolinu, bili smo izloženi ustaškoj vatri iz pušaka, automatskog oružja i topova. Granate su orale zemlju oko nas. Bio sam na čelu male kolone koja se spuštala niz dolinu. S druge strane silazili su ostali naši borci, koristeći se i najmanjim zaklonima da bi izbjegli kuršume. Pozadi mene, na oko 30-40 metara, išao je u koloni Metlo. Moja grupa skrenula je udesno, prešla preko jedne ograde i ušla u nepokošeno žito. Došavši do uzvišenja nadomak grada, zalegao sam iza jednog kamena. Nastavili smo dještvo, ali nismo mogli naprijed.

Sa istoka je dopirala sunčeva svjetlost, a zadatak nije bio izvršen. Već je bilo očigledno da napad naših jedinica pomalo jenjava. Dijelovi Druge proleterske povlačili su se postepeno iz zauzetih kuća u Kupresu. To su činili i Crnogorci. Vidjevši da naši odstupaju, ustaše su iz svojih utvrđenja nadale dreku. Culi smo najvulgarnije psovke i prijetnje. Neki su vikali: »Čekajte, majku vam vašu, samo dok svane«. Istovremeno je njihova vatra bila sve žešća. Kupres je obavijala nekakva sumaglica, ali se, ipak, dosta dobro vidjelo.

Moja jedinica držala se čvrsto i čekala naređenje o daljim postupcima. Najednom je do mene došao jedan borac iz Treće čete i saopštio mi tužnu vijest: »Poginuo Metlo!« Okrenuo sam se prema njemu ne znajući šta da kažem. Požurili smo prema svom poginulom komandantu i omiljenom drugu Metli. Ležao je smrtno pogođen u samu jabučicu na grlu, pa se činilo kao da je zaklan. Iz usta

i nosa izlivala mu se krv. Skinuli smo s njega opasač i torbicu, a puška mu se nalazila oko dva metra dalje. Ponijeli smo ga uz usjek. Međutim, uspjeli smo da savladamo svega pedesetak metara. Ustaše su nas primijetile i zasule rafalima. Odmah su ranjena naša dva borca. Iako teška srca, bili smo prisiljeni da ostavimo komandantovo mrtvo tijelo, a da spašavamo ta dva ranjenika. Jednom od njih bila je prebijena noga, pa smo jedva uspjeli da ga iznesemo. Naše teškoće primijetio je Vaso Damjanović koji se sa svojom »bredom« nalazio nedaleko odatle. Osuo je paljbu po ustašama, što nas je spasilo sigurne smrti.

Izveli smo ranjene drugove do Vase. Snaga nam je bila na izmaku. Samo sam odložio puškomitraljez i legao na leđa da se odmorim koji minut. Suočeni s činjenicom daje Metlo poginuo i ostao na poprištu borbe, nismo se mogli osloboditi tužnih misli i osjećanja. Izgubili smo komandanta s kojim smo prošli kroz teške okršaje, rukovodioca koji nas je vodio iz pobjede u pobjedu gotovo godinu dana. Kad smo malo predahnuli, zauzeli smo položaje i otvorili vatru na ustaše koje su nastupale za nama. Štitili smo neke drugove iz naše jedinice koji su se još povlačili, kao i borce Druge proleterske desno od nas.

Najednom je odnekud došao Rade Marković, zadihan i izuzetno uzbuđen. On nam je saopštio: »Poginuo Simela!« Oči su nam stale. Čini mi se da smo svi gotovo istovremeno upitali: »Pa zar i on?!« Drugovi ga nisu mogli izvući, pa je ostao na mjestu gdje je poginuo. Nemoguće je bilo doći do njega. Borac Stevo Šatora, Simelin komšija, pokušao je da skine s njega torbicu, opasač i pušku, ali je tu pao smrtno pogođen. Čuvši daje i Metlo poginuo, te da ni njega nismo mogli iznijeti, Rade je tužno rekao: »Teško je i pomisliti da obojica ostadoše ovdje! To je veliki udarac za naš kraj!«

Ohrabrene našim neuspjehom, ustaše su silovito krenule u napad, ne osvrćući se na gubitke. Bez uniformi, u seljačkim i raznim drugim odijelima, kupreške ustaše su prednjačile u jurišu i prosto se utrkivale s pripadnicima »Crne legije«. Borci naših jedinica - Druge proleterske brigade, Metličevog i Šolajinog bataljona - snažno su ih dočekivali i zaustavljali. Ubrzo je uslijedilo naređenje da se povučemo na Gradsku plazenicu. Tu smo zauzeli položaje i s njih tužnim pogledima odavali posljednju počast svojim proslavljenim komandantima, Simeli Šolaji i Dušanu Metliću.

Tužna vijest pronijela se brzo ne samo po Janju i Pljevi nego širom Bosanske krajine. Već nakon nekoliko dana, narod je opjevao svoje junake. Poznati su stihovi:

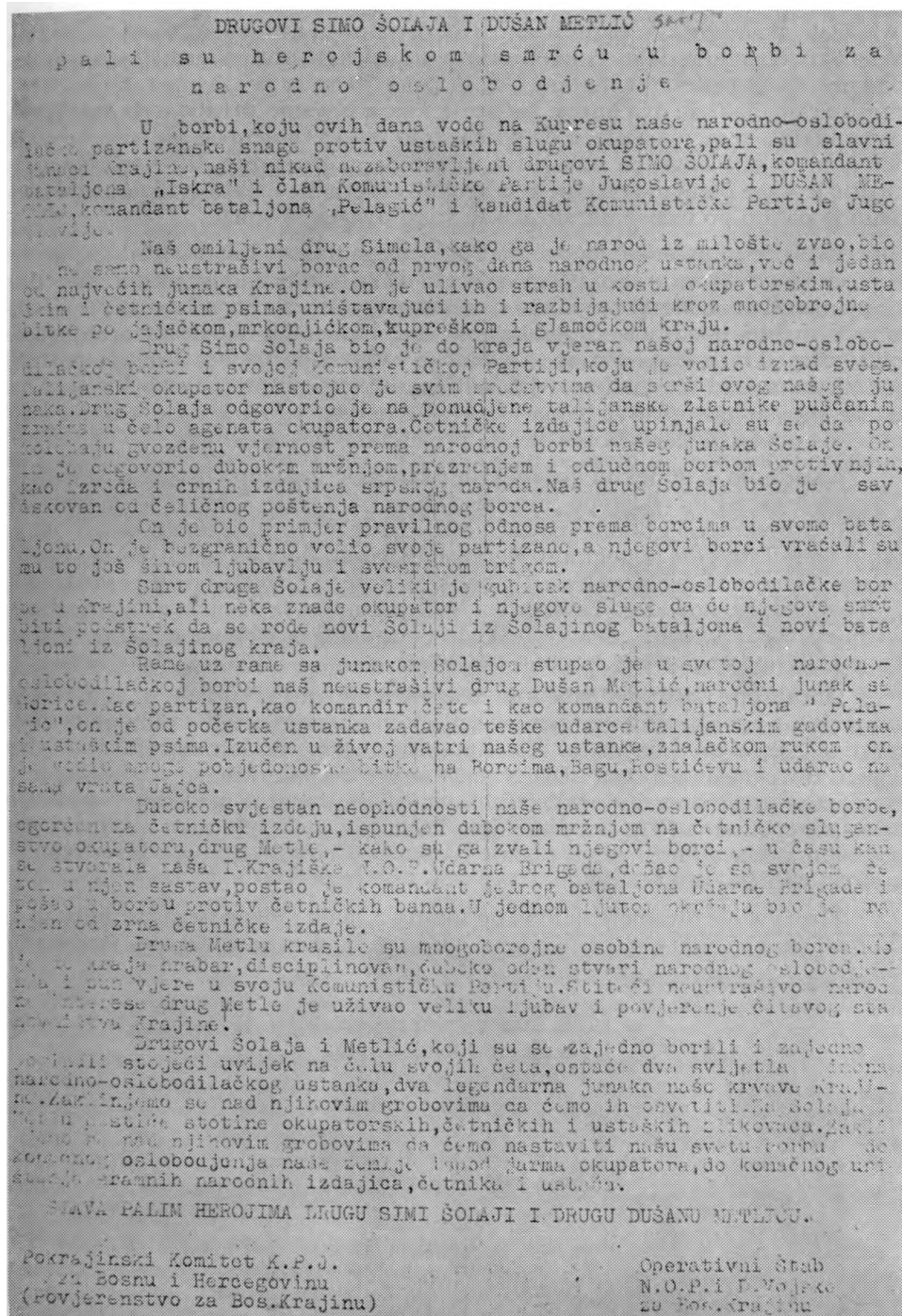
Na kupreškom položaju
izgubismo drug Šolaju
i sa njime sivog tića,
komandanta »Pelagića«.

Tu je palo još drugova,
koje žali zemlja ova.

Slična je i druga:

Na vrh gore Plazenice
sastale se drugarice,
sastale se pa kukaju,
žale Metlu i Šolaju.

A

Faksimil Proglasa Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH (Povjereništvo za Bosansku krajinu) i Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu o pogibiji drugova Sime Šolaje i Dušana Metlića. (Arhiv IRP Sarajevo Sig. 560)

Hazim Eminefendić

PREZRELO VOĆE

Poslije prvog oslobođenja Mrkonjić-Grada, Udarni bataljon »Šolaja« krenuo je u Magaljdol da zauzme položaj prema drumu Crna Rijeka - Jajce. Ratna pustoš kao da je zaustavila život u ovom kraju. Teško je borcu koji je ostavio ralo i motiku gledati oranice neuzorane, zarasle u korov i nepokošene livade, na kojima je sočna trava, pa se tužno njiše i valja.

Po okolnim šumskim brežuljcima razbacane su male kućice i bajte i koje-kakve zemunice, iz kojih su se lijeno vukli pramenovi bjeličastog dima, koji pokazuje da je čovjek nastavio bitku za opstanak na rodnoj grudi.

Septembar je 1942. godine. Voće rodilo, čini se kao nikad do tada. Zna se da su ratne godine bile rodne, a zime surove.

Ide kolona seoskim putem. Na čelu joj je komandant Bataljona, Milan Stupar, a na začelju politički komesar Bataljona, Stipo Bilan i njegov zamjenik Blažo Orlandić. S jedne i druge strane voćnjak do voćnjaka. Pletene ograde od jasenova pruća povaljane i satrvene. Zrele kruške, jabuke i sočne plave šljive same opadaju i trunu ispod stabala. Pod opancima - oputnjašima prskaju i gnječe se kao tijesto. Nikome od nas iz kolone ne pada na pamet da u hodu ubere voćku sa grane, koje su se savile do zemlje iako nam krče crijeva u stomaku. Od prvog dana oružanog ustanka Partija je vaspitavala partizanske borce da se u selu, osvojenom gradu ili bilo gdje drugdje ne smije ništa uzimati na svoju ruku i bez znanja i odobrenja narodnooslobodilačkih odbora.

Pred samu noć stigli smo u jedno oveće selo. Prije nego što smo se razmjestili po kućama na konak, dođe predsjednik seoskog narodnooslobodilačkog odbora. Intendant Bataljona ga priupita da li bismo mogli sami ubrati po jednu porciju voća, jer je već bilo kasno da se nastavlja kazani za večeru. Ovakvo pitanje bilo je potpuno neočekivano za odbornika. Umjesto odgovora, on podiže obje ruke i reče: »Pa berite, ljudi, ako za milog boga znate!«.

Nedjelju dana ostali smo u Magaljdolu. Svojski smo se odmorili od teških borbi na Kupresu i dugog pješaćenja do Mrkonjić-Grada. Sjećam se dobro da smo za tih nekoliko dana održali sastanke aktiva SKOJ-a u svim četama koje su bile na položaju i niz drugih političkih i vojnih konferencija. Uza sve to, svaki dan smo se prepucavali sa ustašama koje su dolazile iz Bareva i vršili nasilno izviđanje prema oslobođenom Mrkonjić-Gradu. Uvijek bismo ih protjerali, a jednog dana krenuli smo u napad na Jajce.

Mirko Mijatović

U KREZLUKU

Od početka ustanka nalazio sam se u svome selu Krezluku i sa brojnim saradnicima aktivno sam pomagao našu borbu. Neprijatelj, a posebno četnici, u maju 1942. rastrubili su kako je ustanak u Janju likvidiran, a ustaničke jedinice se raspale. Iako nas većina nije u to vjerovala, te priče su se ipak negativno odrazile na naša sela. Zabrinuli smo se bili u vezi s tim. Kada je neprijatelj koncem juna 1942. godine napao Janj iz više pravaca, borbe su se čule i u našim selima. Ovdje prije svega mislim na artiljeriju i avijaciju, koje su zasipale Janj granatama i bombama. Sjedne strane, radovali smo se tome, jer je to bio najbolji demant laži o raspadu i uništenju janjskih ustaničkih jedinica. S druge strane, strahovali smo zbog mogućih gubitaka i ponovnog paljenja Janja. Zato smo s nestrpljenjem očekivali ishod ove neravne borbe.

Kad smo čuli daje i ova ofanziva propala, mi smo se radovali. Starije žene i ljudi su se krstili upirući pogled u nebo i zahvaljujući se Svevišnjem, kao da je to njegovo djelo, a ne hrabrih partizanskih boraca.

Kada je sredinom jula 1942. godine došao Vrhovni štab s proleterskim brigadama na teren Janja i Kupresa, brzo se i kod nas to doznalo. Nastalo je neopisivo oduševljenje i vjerovanje u skoro oslobođenje. Ustaše je obuzela velika panika. Mi smo to iskoristili i proširili svoju propagandu i veze sa Janjom. To nam je bilo olakšano jer se tada veći broj boraca iz naših sela već nalazio u jedinicama u Janju. No, ni neprijatelj nije mirovao. Pokušao je da stvori kakvo takvo četničko uporište kod nas. Na tome se posebno angažovao izdajnik Kovačić Slavko. No, mi smo njegov izdajnički rad toliko onemogućavali daje njegov trud i trud njegovih gospodara ostao uzaludan. O njegovoj raboti izvijestili smo partizansku komandu u Janju i od nje tražili uputstva o daljim akcijama. Partizanska komanda je ovo riješila na najjednostavniji način. Sredinom jula poslana je grupa partizana u Riku sa zadatkom da izdajnika Kovačića uhvati živa ili ga na licu mjesta strijelja. Ova grupa je prešla Vrbas i cestu noću i napravila zasjedu pored ceste u selu Rici na domaku Jajca. Bili su ubijedeni da će ovaj izdajnik otići u Jajce u srijedu, s obzirom daje to bio pijačni dan. Kovačić se, zaista, poslije podne vratio iz Jajca sa dokumentacijom u džepu o stvaranju četništva na desnoj strani Vrbasa. Naišavši na partizansku zasjedu, bio je na mjestu likvidiran.

Vijest o likvidaciji ovog izdajnika brzo se pročula u našim selima. Svima nam je laknulo, jer smo se riješili najopasnijeg neprijatelja u našem selu. Znali smo da je time svršeno s pokušajima da se stvori četništvo kod nas. Mi smo se tada još više i slobodnije razmahali u svom radu.

OKRUŽNI KOMITET
KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE
ZA OKRUG JAJCE

DRUGARSKOM

OBLASNOM KOMITETU K. P. J. za BOS. KRAJINU

IZVJEŠTAJ ZA MJESEC AVGUST

I Politička situacija

U toku ovoga mjeseca politička situacija na našem sektoru se u mnogome popravila. Ovo su usloveli, u prvom redu međunarodni događaji i velike partizanske borbe koje se vode u ovim krajevima.

Svi politički momenti su se uglavnom pravilno objašnjavali. Naročito je veliko interesovanje masa ovoga kraja za otvaranje drugoga fronta. Istina po ovome pitanju neki naši drugovi su griješili, objašnjavajući to kao gotov činjenicu, a ne kao borbu antifašističkih masa u Engleskoj i Americi.

Pitanje izbjegličke vlade u Londonu i njenog ministra Draže Mihajlovića je isto tako pravilno objašnjeno. Primjećuje se da kod masa nema naročitog interesovanja za tu vladu.

Pravilnim političkim objašnjavanjem naše današnje borbe i uloge četnika i ustaša, pozivajući na bratstvo naroda uspjeli smo da trenutno zatupimo oštricu vjerske mržnje.

Na čitavom području našeg sektora mnogo se osjetio gubitak drugova Sulajca i Metlića, jer smo mi preko njih imali masovnu podršku u narodu.

Ponajteža situacija na našem sektoru je u srezu Kupreskom. Velike borbe koje su se vodile oko Kupresa, naš stvarni neuspjeh u njegovom osvajanju te poslije povlačenja nekih brigada neprijatelj je popalio selo Vukovsko, izvršio pokolj nad stotadeset ljudi, žena i djece i docnije popalio i selo Blagaj. Pored toga greške koje su činjene od strane nekih naših drugova kao i drugova iz Proleterskih brigada, koji su prilikom akcija na Kupresu stvarali iluziju kod naroda kako će ga lako osvojiti i uništiti neprijatelja, da se oni ništa ne boje itd. Medjutim poslije svega toga izvršene su paljevine sela i pokolj u njima. Tako je postala kod masa izvjesna rezervisanost u pogledu pomoći vojske i učešća u samoj borbi. Zatim se osjeća obilan rad pete kolone, koji je povezan sa zelenim kadrom i direktno sa ustašama u Kupresu, koji sve naše propuste izrazito koriste. Tamo su četnici pod zvijezdom pljačkali stokom seljake a u ime crnogorske brigade zbog koje je narod prilično ogorčen.

U vezi s tim mi smo održali sresku partijsku konferenciju na kojoj je prisustvovala i drugarica Lepa. Na ovoj konferenciji smo konstatovali sve te činjenice i postavili zadatke koji stoje pred njima. Partijska organizacija u tom srezu je vrlo mlada i slaba, ali pomoć u drugovima, koju smo dobili od IV Prolet. brigade i sam njen boravak u njemu, kao i boravak i Prolet. brigade daju nam garanciju da će se stanje popraviti.

U srezu Jajčkom situacija je nešto bolja. Oslobođeni dio sreza /tr opštine, u kojima su izabrani NO odbori/ je prilično sredjen. Dio sreza koji je bio pod četničkim uticajem, potpao je uglavnom pod naš uticaj i tu je početo sa političkim radom. U nekim selima već su osnovani NO odbori, dok u ostalim selima se radi na tom poslu. Jedinice koje su se na nalazile prešle su na našu stranu i od njih je formiran dobrovoljački bataljon.

U Jajcu i okolnim selima stanovništvo je pretežno naklonjeno narodno oslobodilačkoj borbi a naročito muslimanski svijet. Posljednjih dana izvršeno je hapšenje u samom gradu, koje je uslijedilo provalom jednog partizana, koji se predao ustaškim vlastima. Uhapšeni drugovi i simpatizeri odvedeni su u konologore. Naročito je imalo veliki odjek puštanje domobrana koji su zarobljeni u Mrkonjićgradu. Ovi domobrani napravili su pravu zabunu u Jajcu kao i u okolini govoreći da partizani ne ubijaju domobrane i civile nego samo traže ustaše.

Likvidacijom Mrkonjića, kao glavnog četničkog vojničko-političkog uporišta u Bos. Krajini nama su stvoreni uslovi za svaki rad u ovome kraju. Mi ćemo dati sve od sebe, a u sporazumu sa Proleterskim brigadama da do kraja uništimo to uporište.

Molimo drugarski oblasni komitet da nam odgovori na ovaj izvještaj, a također da nam ukaže na greške i nedostatke kao i da nam da izvesne sugestije u daljnjem radu.

Uz drugarski i borbeni pozdrav
SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU. !!!

Sekretar:
Vujić, v.r.

10. septembar 1942 god.

Mladen Marin

PRVO OSLOBOĐENJE JAJCA

U Štabu Prve KNOU brigade doživjeli smo zapovijest Operativnog štaba

NOP i DV za Bosansku krajinu za napad na Jajce sa nekim posebnim raspoloženjem i osjećanjem. Iako smo i ranije znali za pripreme ove akcije, bili smo prijatno uzbuđeni i radosni. Osjećali smo se ponosnim što nam se ukazuje povjerenje da zajedno sa Drugom i Četvrtom proleterskom i Drugom krajiškom NOU brigadom i s jedinicama Trećeg krajiškog NOP odreda učestvujemo u tako velikom i izuzetno značajnom borbenom poduhvatu.

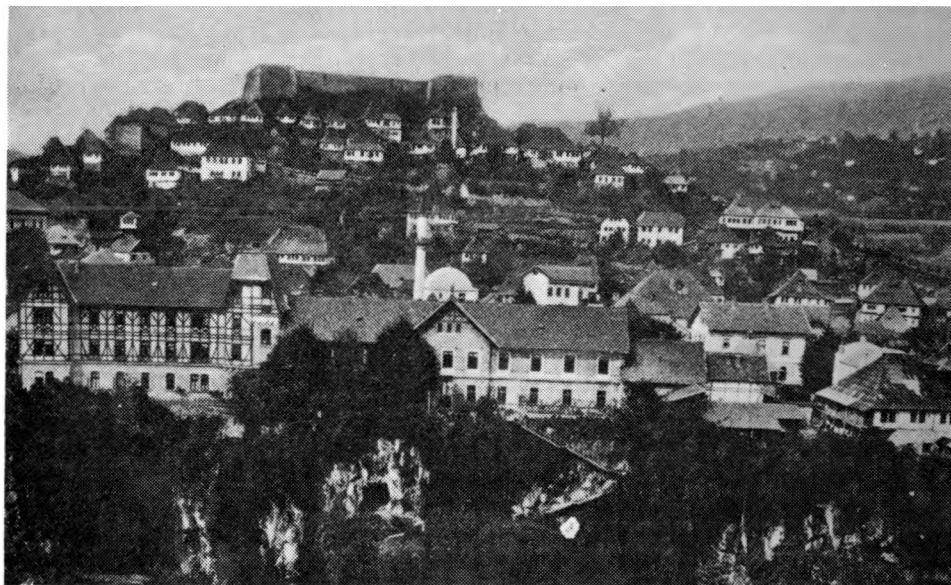
Istovremeno, znali smo da neprijateljski garnizon u Jajcu, sa preko 1500 dobro naoružanih domobrana i ustaša, spada među najjače u Bosanskoj krajini, da je njegova odbrana, uslijed povoljnih prirodnih uslova i izgrađenog sistema rovova, bunkera i oslonca na staru tvrđavu, dosta jaka i da mu omogućava snažan otpor.

Nalazeći se u geografski važnom dijelu Bosanske krajine i s obzirom da je u to vrijeme došlo do snažnog i širokog razmaha NOP-a, ubrzanog narastanja partizanskih jedinica i stvaranja velike slobodne teritorije u Krajini, Jajce je imalo veliki vojno-politički značaj i za nas i za neprijatelja. Tu je bilo i sjedište Pavelićeve Velike župe Pliva i Rama. Posebno je za neprijatelja bila značajna tvornica fero-silicijuma, koji je izvožen u Njemačku.

Otuda se naše oduševljenje preplitalo s osjećanjem velike odgovornosti, želja da uspijemo - sa bojazni od velikih žrtava, ponos što na tako značajan zadatak idemo zajedno s proleterima - sa željom (i izvjesnom zebnjom), da naša udarna snaga i vještina budu ravne onome što očekujemo od našeg desnog susjeda u borbenom rasporedu za napad - Druge srpske proleterske brigade.

Naša brigada je, zajedno sa Drugom krajiškom, Udarnim bataljonom »S. Šolaja« i Dobrovoljačkim bataljonom Trećeg odreda, sačinjavala udarnu grupu koja je imala zadatak da nastupa preko Carevog polja, između Vrbasa i Plive, da razbije neprijatelja na tome pravcu i zauzme sjeverozapadni dio grada.

Nakon uobičajenog izdviđanja, napad je počeo nešto prije ponoći, 24. septembra. Prvo su odjeknule snažne eksplozije granata naše haubice, koja je tukla najjača neprijateljska uporišta u gradu, a zatim je uslijedila čitava serija eksplozija ručnih bombi na Čusini, dominantnom uzvišenju iznad grada. To su bile bombe poznatih bombaša iz Druge proleterske brigade, koje je predvodio Boško Buha. Čusine su brzo zauzete. Bio je to izvanredan prizor, koji smo posmatrali s Carevog polja. Potom smo po uzvicima »juriš - ura« osjetili da se čitava Druga proleterska zajedno sa Bataljonom »Pelagić« Trećeg NOP odreda sručila u grad. Naš napad preko Carevog polja išao je sporije, jer se na tome, relativno

ravničastom, prostoru neprijatelj branio jakim snagama iz više betonskih bunkera i nekoliko linija rovova, pa je trebalo jednu po jednu liniju i bunkere uzastopno savladivati uz velike napore i žrtve. To je bio najjače utvrđen i branjen spoljni pojas ukupne neprijateljske odbrane Jajca.

Ta borba je trajala nekoliko sati. Morali smo pojedine bunkere i uporišta zaobilaziti i napadati s leđa, neke smo manjim snagama blokirali, a glavninom prodirali ka gradu. Na nekim pravcima na Carevom polju neprijatelj je vršio i protivnapade i prisiljavao nas na izvjesno i mjestimično povlačenje. Borba na Carevom polju spada u najžešće okršaje koje je Prva krajiška brigada imala u 1942. godini, ali je neprijatelj potučen i ujutro 25. septembra otpočeo je neposredni napad na grad i sa sjeverozapadne strane.

I u gradu se neprijatelj žilavo branio, naročito iz tvrđave, ali smo ga savladivali s manje žrtava jer, koristeći se zaklonima, koje su pružale kuće i drugi objekti, nismo bili izloženi žestokoj i masovnoj vatri neprijatelja kao na brisanom prostoru Carevog polja. Ipak, tada još nismo imali dovoljno iskustva u vođenju uličnih borbi, a morali smo se boriti za svaku kuću, što je neprijatelju pružalo mogućnosti za otpor. Čak je neprijatelj dijelom snaga i jednim oklopnim automobilom preduzeo protivnapad sat-dva prije podne prema jedinicama naše i Druge krajiške brigade. Jedan dio zauzetog gradskog prostora neke naše manje jedinice morale su za kraće vrijeme napustiti, ali je ubrzo uslijedio napad dijelova Druge krajiške i naše brigade u bok neprijatelja, pa je taj njegov protivnapad brzo slomljen. Tako je zaplijenjen i oklopni automobil, koji je iskoristio Đurin Predojević, zamjenik komandanta Druge krajiške brigade s nekoliko boraca i tukao neprijatelja po ulicama.

Bojnik Rataj, koji je komandovao odbranom garnizona, inače već poznat po vezama sa četnicima, s pištoljem u ruci je tjerao domobrane i ustaše na položaj, nastojeći da na svaki način produži otpor, jer nije očekivao da ćemo mi da-

nju biti u mogućnosti da uspješno nastavimo borbu (slične akcije gotovo uvijek smo završavali noću), a nadao se da će mu stići i pomoć iz Travnika. Grad je prije podne nadlijetao jedan neprijateljski avion i davao neke signale, kojima su, vjerovatno, htjeli da ohrabre svoju odbranu i pruže ustaško-domobranskoj posadi nadu da će joj pristići u pomoć.

Borba za grad najduže je trajala oko osvajanja tvrđave. Teško je bilo jurišima na zidine savladati neprijateljski otpor. Zato smo u Prvoj brigadi (to je čimila i Druga krajiška) skoncentrisali sve minobacače i oko 30-40 puškomitraljeza i usmjerili njihovu vatru na unutrašnji prostor i ispred tvrđave, odakle nas je tukla jedna baterija artiljerije i druga oružja neprijatelja. Izvanredni pogoci naših nišandžija na minobacačima razarali su i uništavali sve živo na tome prostoru. Tako je neprijateljski otpor opadao i, konačno je, snažnim jurišem dvaju bataljona Prve i Druge krajiške brigade, na čelu sa Rankom Šipkom, sa sjeverozapada i dijelovima Druge proleterske brigade i Trećeg krajiškog odreda, oko 16 časova tvrđava osvojena. Pad tvrđave, poslije Čusine i Carevog polja, predstavljao je konačan poraz neprijateljskog garnizona u Jajcu.

U borbi za Jajce ubijeno je više od 250, a zarobljeno oko 200 neprijateljskih vojnika i oficira. Zaplijenjene su 2 haubice, 3 druga topa, 2 minobacača i mnogo raznog naoružanja i ratne opreme. U veoma važan ratni plijen (za te uslove) treba ubrojiti i značajne količine soli, jer su naša vojska i narod bili u velikoj oskudici u tome nezamjenjivom prehrambenom artiklu.

Treba posebno naglasiti da nas je stanovništvo svih nacionalnosti dočekalo s velikim oduševljenjem. Još u toku uličnih borbi, izlažući se smrtnoj opasnosti, pojedini građani i grupe pomagali su našim borcima pokazujući gdje se nalaze neprijateljske otporne tačke i posade. Neki drugovi su preuzimali puške od poginulih boraca i popunjavali njihova upražnjena mjesta u borbenim redovima naših kolona. To je bio rezultat antifašističkog raspoloženja građana i njihove privrženosti NOB-u, što je bila zasluga i partijske organizacije u Jajcu. Komunisti Jajca su odigrali veoma značajnu ulogu u borbi za oslobođenje grada, jer su Operativnom štabu za Bosansku krajinu i drugim našim štabovima koji su rukovodili ovom akcijom na vrijeme dostavili dragocjene podatke o jačini i rasporedu, sistemu i pojedinostima utvrđene odbrane neprijatelja u okolini i u samom gradu.

Već prva dva-tri dana uspostavljena je komanda grada i otpočela normalizacija i organizovan život u gradu. Tu su se odmah našli i na tome neposredno radili članovi Vrhovnog štaba, »Čiča Janko« - Moša Pijade i »Milutin« - Ivan Milutinović.

Pošto je Prva krajiška brigada ostala u gradu radi obezbjeđenja i održavanja reda, Ivan Milutinović mi je naložio da se priključim grupi drugova iz ekonomskog odsjeka Vrhovnog štaba, koja je imala zadatak da iz pošte, banke, Velike župe i drugih ustanova takozvane NDH sakupi sav novac i preda VŠ na raspolaganje radi finansiranja odgovarajućih potreba NOB-a. Posao smo obavili uspješno, iako je bilo teškoća oko otvaranja nekih kasa, pa smo ih morali razbijati krampovima i čuskijama. Sakupili smo i predali VS 2-3 kola Pavelićevih kuna, ali, iako je to bila povelika količina, korist je bila neznatna zbog izuzetno niske vrijednosti te kvislinške »valute«.

Obilazeći pojedine ustanove da bismo ovaj posao obavili, naišli smo na jedan magacin obuće. Međutim, već su ga intendanti nekih jedinica, a uz njih i pojedini borci, bili otvorili nastojeći da se obezbijede obućom, jer zaista je bilo dosta gotovo bosih boraca u svim jedinicama. Naš zadatak nije bio da se brinemo o sakupljanju zaplijenjene ratne opreme i drugog materijala potrebnog za našu vojsku, ali smo vidjeli da ovakav, neorganizovan način snabdijevanja nije

Josip Broz Tito na vodopadu Plive u Jajcu, 29. septembra 1942. godine.

(Autor fotografije Savo Orović).

pravilan, jer ne obezbjeđuje odgovarajuću raspodjelu na sve jedinice koje su učestvovalе u oslobodenju grada. Upravo u trenutku našeg razmišljanja da li i šta da preduzmemo naišao je Čiča Janko. Pogledao je ljutito u nas pa u intendante, ali ga oni nisu ni primjećivali jer su svu pažnju bili usmjerili na obuću.

»Što to radite mangupi jedni?!« - glasno je viknuo Čiča Janko. Intendanti se međusobno pogledaše, kao da htjedoše reći: ko je ovo sad, što hoće, kako ćemo se opravdati pred svojim štabovima ako dodemo bez obuće i odjeće, koja je toliko potrebna. Neki odmah odustaše od posla, drugi pokušaše da nabrzinu dohvate još po koji par cipela, ali na ponovnu intervenciju Čiča Janka, svi se razbježaše. Ono što su bili izdvojili oduzeto im je. Vrata magacina smo zakovali das-kama da bi se onemogućilo ovakvo neorganizovano uzimanje obuće i kasnije izvršila pravedna raspodjela po jedinicama. Da obezbjeđenje bude sigurnije, postavljen je i stražar pred vratima magacina. Međutim, neki od »mangupa« (kako ih nazva Čiča Janko) koji nisu mogli prežaliti što ostadoše praznih šaka, dosjetili su se da probiju zid magacina s druge strane i počeli su opet izvlačiti obuću, ali je Moša, kao da je to pretpostavljao, naišao ponovo i rastjerao ih.

Drugi ili treći dan po oslobodenju u Jajce je došao drug Tito. Bio je to izuzetan doživljaj za građane Jajca i okoline a posebno za borce naših brigada i Trećeg krajiškog odreda. Drug Tito je tada došao da posjeti i vidi Prvu krajišku brigadu i da nam održi govor u bivšem Sokolskom domu. Štab brigade: Milinko Kušić, komandant, Mladen Marin, politički komesar, Vojo Todorović, zamjenik komandanta i Milosav Milosavljević, zamjenik političkog komesara brigade dočekali su druga Tita ispred Sokolskog doma. Komandant Kušić predao je Vrho-

nom komandantu raport, koji je od prilike glasio: »Druže Tito, Prva krajiška NOU brigada uspješno je izvršila svoj dio zadatka u oslobađanju Jajca«.

Potom je drug Tito u svom govoru izrazio zahvalnost i čestitao našoj brigadi i ostalim jedinicama na uspješnom izvršavanju zadatka koji je pred nas postavio. Taj govor, na žalost, nije zapisan ili nije sačuvan. Koliko se sjećam, drug Tito je govorio o značaju oslobođenja Jajca, pohvalno je ocijenio hrabrost i vještinu, organizovanost, disciplinu i vojničko držanje boraca i starješina naših krajiških brigada, koje - kako je rekao, u tome ne zaostaju za proleterskim brigadama. Govorio je daje veoma značajno što su u oslobođenju Jajca zajedno učestvovala krajiške i proleterske brigade, da je u toj borbi došla do izražaja visoka svijest, veliko međusobno povjerenje i veoma dobro sadjejestvo proleterskih i krajiških brigada i Trećeg krajiškog odreda. Naglasio je daje ovako krupna i značajna borbena akcija za oslobođenje Jajca najbolji dokaz da naše jedinice pre rastaju u snažnu i dobro organizovanu NOVJ, koja je sposobna da izvodi i veće operacije. To se uskoro potvrdilo izvođenjem velike operacije za oslobođenje Bihaća i formiranje divizija NOVJ.

Ovaj susret sa svojim vrhovnim komandantom, drugom Titom brigada je doživjela kao svoj najsrećniji i najradosniji dan u NOR-u i našoj revoluciji. Ne mogu u ovom trenutku da ne iskažem i svoju vlastitu sreću i izuzetnu radost, nešto što je ostalo najsnažnije i nezaboravno u mom životu što mi se tada ukazala prilika da lično, prvi put, vidim drugu Tita i, zajedno s ostalim drugovima iz štaba brigade, učestvujem u prijatnom razgovoru s njim.

Miroljub Sakan

U BORBI ZA OSLOBOĐENJE JAJCA

Poslije 20. septembra 1942. godine, na Previle, Vodev Pod i Magaljdol stigle su jače snage krajiških jedinica. To su bile Prva i Druga krajiška brigada. Prvu sam upoznao i divio joj se za vrijeme zajedničkog puta od Blagaja do Šipova, a za Drugu sam čuo da je dobra i u borbama prekaljena brigada.

Tek 24. septembra predveče rečeno nam je da ćemo sudjelovati u napadu na Jajce. Kad sam to čuo, obradovao sam se kao i svi ostali. Vjerovao sam da su odluka i plan napada donijeti još ranije, ali da se to sve držalo u velikoj tajnosti. Čudilo me kako se to tako uspješno moglo održati, bar u odnosu na mene i drugove koji su se nalazili na ovom terenu.

Ja sam dobio zadatak da s četom likvidiram mjesnu miliciju u Barevu i manju posadu - stražu kod mosta na Vrbasu u Prudima. Rečeno mi je da, pored domaće milicije, u Barevu ima nešto i domobrana.

Prilazili smo Barevu po svim vojničkim propisima kao da se tu nalazi ozbiljan i jak neprijatelj. No, bili smo veoma iznenađeni kada smo na livadi uz punu mjesecinu nabasali na veću grupu seljaka Bareva sa dvije stare puščetine, koje su služile više kao strašilo nego kao ubojito oružje. Oni su takođe bili iznenađeni, a dobrim dijelom i prestrašeni. Nisu ni pomišljali na ma kakav otpor. Ocijenivši daje situacija u selu bezopasna, prišli smo im i stupili u razgovor. Ohrabрили smo ih, te su postali govorljiviji i prisniji. Rekli su odmah da, sem nekoliko rđa, čitavo selo nije uopšte raspoloženo da se bori protiv nas. Čuli su za nas i našu borbu, koju je većina odavno počela da simpatije. Tu smo dobili sve podatke o neprijatelju. Bili smo iznenađeni kada su nam rekli da na mostu nema straže. Bila je, ali je prije nekoliko dana povučena u Jajce. Za svaki slučaj, uputio sam na most jedan vod sa uputstvom da nastupaju u borbenom poretku.

Na Carevom polju, oko pola noći povezao sam se s komandantom jednog bataljona Druge krajiške brigade. Upoznao sam ga šta smo mi uradili i na šta smo sve naišli. On mi je rekao da su već dva puta pokušali da neprijatelja istjeraju iz bunkera, ali da im to nije pošlo za rukom. Stvarno, prilaz njima bio je vrlo težak - sve brisani prostor. Odmah sam vidio daje slučaj s Barevom i mostom na Vrbasu bila šala. Tek sad predstoji borba. Dolje u dolini nazirao se grad Jajce. Rekao sam komandantu da ćemo sada zajednički pokušati prodor u Jajce. Dogovorili smo se kuda ću ja sa četom, a kuda njegova jedinica, kako ćemo saradivati za vrijeme borbe. Pozvao sam vodnike i upoznao ih s neprijateljskim bunkerima i pravcima kuda će napadati. Naš dio fronta bio je do Vrbasa. Krajišnici su tu imali jedan minobacač. Bio je postavljen pod jednom lipom. Nekoliko granata ispaljenih na tvrđavu i ostale objekte u gradu označile su početak

našeg napada. Ja i nekoliko mojih boraca smo iz neposredne blizine znatiželjno posmatrali djestvo ovoga bacača. No, desila se nepredviđena nesreća: ispaljena granata je udarila u stablo lipe, tu odmah eksplodirala i izbacila iz stroja dva borca. Jedno parče ove mine udarilo je u stomak jednog mog borca, a drugo je prebilo nogu jednom njihovom borcu. Bili smo oba bijesni zbog ovog propusta. Brzo su dati novi elementi bacaču, koji je ispalio nekoliko granata na grad. U dubini smo čuli njegove detonacije. U to vrijeme oko Volijaka i Katine, te kod kanala vrilo je kao u kotlu. Jedino je na Čusinama vladala čudna tišina. Naime, na ovome brdu, koje se proteže od Zaskoplja kod Plivskog jezera do iznad same fabrike »Elektrobosna«, pojavio se čitav niz vatara, što je označavalo da su te položaje zauzeli borci Druge srpske proletherske brigade zajedno sa Bataljonom »Pelagić«. Mi smo se divili našim drugovima iz Srbije, koji su za nepun sat likvidirali bunkere na Čusinama i otvorili nam put u Jajce. To je dalo podstreka i volje svima nama da energično udarimo po bunkerima.

Miroljub Sakan

Borba je postala sve žešća. Mi smo se spustili prvo do ceste, a zatim i do Vrbasa. Rečeno nam je da dobro pazimo da neprijatelj ne bi pobjegao dolinom Vrbasa prema Prudima i mostu na kojem smo prije par sati bili, ali tamo nismo našli nikoga. Mi smo sa svih strana stegli obruč oko Jajca, jer se računalo na bjekstvo neprijatelja. Zato smo se rokirali ulijevo, kako bismo zatvorili dolinu Vrbasa prema Prudima.

Nastupajući ka periferiji Jajca, cestom Jajce - Banjaluka, ja i mojih nekoliko boraca primijetili smo kroz malo prozorče kako se nešto migolji u podrumu jedne kuće. U prvi mah smo pomislili da nije to neki vojnik neprijateljski, te smo

zauzeli zaklon i povikali: »Koje tamo?« Odgovorio je drhtećim glasom daje civil. Pozvali smo ga da dođe, što je i učinio. S podignutim rukama uvis, pred nama se pojavio jedan građanin. Videći ga tako preplašenog, uputili smo mu nekoliko riječi ohrabrenja. On se malo smirio i počeo s nama prijateljski razgovarati. Rekao nam je da se sklonio u podrum zbog metaka koji su fijukali oko prozora i vrata njegove kuće. Tražili smo od njega da nam dade podatke o neprijatelju u Jajcu, magacinima oružja i odjeće. On nam je iskreno rekao sve što je znao, a znao je dosta. Kada smo čuli za magacin oružja i odjeće u žandarmeriji nedaleko od katakombi, međusobno smo se nas nekoliko pogledali. Nismo nijedne riječi izgovorili, ali vjerujem da nam je svima bila ista misao, odnosno želja kako se dokopati tog bogatstva prije nego se u Jajce slegne tolika naša vojska.

Zahvalili smo se ovom našem prijatelju i počeli da se spuštamo na cestu. Oko 4 sata borci su primijetili jednu grupu neprijateljskih vojnika kako se šunjaju pored Vrbasa. Upitali smo: »Ko je dolje?«. Kada smo dobili odgovor: »Domobrani«, povikali smo: »Ruke u vis!« što su oni poslušali i učinili. Bilo je tu 20 domobrana i dvojica ustaša, koje smo pomoću ovih domobrana otkrili, povezali i odmah sproveli u našu komandu, dok smo domobranima oduzeli oružje. Uputili smo ih na mjesto određeno za njih, a poslije oslobođenja Jajca pušteni su svojim kućama.

Borba ne jenjava. Na Katini vri i dalje kao u kotlu. Na našem pravcu nema utvrđenja. Put u grad je otvoren, ali čekamo da se likvidiraju bunker i na Katini, Volijaku i drugi.

Dok smo mi očekivali da se konačno slomi otpor neprijatelja na ovim pravcima, kako bi se sručili u grad prema žandarmeriji i magacinima, stiže naređenje da se povučemo nazad. Jandrić Makso se okomio na kurira Milovana Pandžića, koji nam je donio ovo usmeno naređenje. Kao da je on bio kriv za to. Inače, svi smo bili veoma iznenađeni. Iako smo znali da je to naredba više komande, istovremeno smo ga oba zapitali: »Ko je izdao takvo naređenje?« Našavši se u »neobranom grožđu« i pomalo zbunjen, on nam je rekao da mu je takvo naređenje dao lično Rade Marijanac, komandant Trećeg krajiškog odreda. Nema šta, naređenje je naređenje. Moramo prema njemu postupiti. Teška srca povukli smo se nekoliko stotina metara prema Carevom polju. Svima su nam bili na umu magacini krcati robom i oružjem, a mi smo bili slabo obučeni i skromno naoružani. Nama je skrenuta pažnja da dobro kontrolišemo most na Vrbasu kod Kozluka i dolinu Vrbasa prema Prudima, kuda bi neprijatelj mogao da pobjegne. Mi smo to stvarno shvatili ozbiljno i dobro smo ovaj teren i prostor zatvarali, a most držali na nišanu oružja.

Negdje iza podne počeo je odlučan napad sa svih strana. Otpor je bio sve slabiji, pa se očekivao skori slom neprijateljske odbrane. I prije nego je do toga došlo, mi smo se probili u centar grada. Išli smo pravo na magacin. Usput sam svratio u kuću našeg komesara Stipe Bilana da vidim njegovu staru majku i da joj prenesem naše pozdrave i prve vijesti o njenom sinu. Primila me ozbiljna ali vedra, kao da nije preživjela 17-satnu borbu. Rekao sam joj za njenog Stipu, ali mi u prvi mah nije povjerovala. »Daje on živ i zdrav, on bi prvi došao k meni« - reče starica odlučno. Ali, kad sam joj sve objasnio, povjerovala mi je i zahvalila se na toj radosnoj vijesti. Dok sam s njom razgovarao, osjećao sam se kao da na iglama stojim. Stalno sam mislio na magacin. Na koncu sam se srdačno pozdravio i otišao za borcima u pravcu žandarmerije.

Magacin je stvarno bio krcat žandarskim uniformama. Nastala je opšta jagma i presvlačenje. Dok smo mi to radili, odnekud izbi Milinko Kušić, komandant Prve krajiške brigade. Nisam ga poznavao i nisam u tome momentu znao ni ko je, ni šta je. Strogo je naredio da se udaljimo od magacina, ali mi ni da čujemo. Došlo je do oštih riječi.

Kad smo se dobro uniformisali, tu u našoj blizini našao se i naš komandant Rade Marijanac. Upoznao sam ga sa sukobom s Kušićem i zapitao ga ko je taj drug. On mi je rekao ko je i oštro mi zamjerio što se nisam povinovao njegovom naređenju. Kako je Kušić ovu stvar sa svoje strane predstavio Radi, nije mi bilo poznato, ali sam iskusio svu ljutinu Radinu na sebi. Za kaznu, odmah nas je uputio u borbu na Vinac, gdje je neprijatelj još uvijek pružao žilav otpor jedinicama Četvrte crnogorske brigade i Omladinskoj četi Bataljona »Pelagić«. Bilo nam je žao zbog svega ovoga, ali smo se ipak osjećali ugodno što smo se gotovo svi do jednog obukli u nove žandarske uniforme. Iako teška srca, napustili smo tek oslobođeno Jajce i krenuli prema Vincu. Bili smo dosta umorni. I to je učinilo što smo na ovaj zadatak išli veoma sporo. Srećom, u putu smo doznali da je Vinac pao u naše ruke, što nas je veoma obradovalo. No, natrag u Jajce se više nije moglo. Trebalo je ići na zadatak, tj. zatvoriti pravce od Travnika do Donjeg Vakufa, jer je kod naše komande vladalo uvjerenje da će neprijatelj preduzeti mjere da Jajce povрати, što se kasnije i obistinilo.

Mile Nišić

VODIČ PROLETERIMA U NAPADU NA JAJCE

Za vrijeme prvog napada na Jajce, 25. septembra 1942. godine, bio sam vodič jednom bataljonu 2. srpske proleTERSke brigade na Cusinama. Kao borac pripadao sam Bataljonu »Pelagić« 3. krajiškog odreda.

Uoči napada izvršeno je osmatranje sa Gorice iznad Orahovice. Tu su proleter i napravili raspored svojih jedinica za napad. Oni su imali zadatak da napadaju brdo Čusine. Sa štabom njihove brigade i bataljona bio je Makso Dakić, tadašnji zamjenik komandanta 3. krajiškog odreda. Ja sam se nalazio sa njim. Nisam znao kakav je moj zadatak sve dok me Dakić nije pozvao i saopštio mi da ću biti vodič jednoj jedinici proletera. Govoreći to, on me upoznao sa drugovima iz Štaba i dao mi pravac kretanja do domobranskih položaja na Cusinama. Napomenuo mi je da mogu da ih vodim putem do blizu zaseoka Dakića, a onda da skrenem preko njiva i da izbijem lijevo od ovoga zaseoka. Podvukao je da moramo ići veoma oprezno i prići domobranskim položajima neopaženo. Sve sam dobro razumio, pozdravio se s njima, govoreći da ćemo se sutradan sresti u njegovom oslobodenom selu Cusinama i otišao s proleterima.

Vodio sam ih po mraku poznatim mi putevima preko sela Podosoja sve do Dakića kuća. Bila je potpuna tišina. Na putu nismo sreli ni žive duše. Kroz njihovu smo stigli do žice, i to znatno prije početka napada. U selu nije bilo domobrana. To smo znali još ranije. Seljaci ovoga sela su nam dostavljali izvještaje, te smo sve znali o domobranima, njihovom rasporedu, raspoloženju, odnosno neraspoloženju za borbu protiv nas itd.

Imali smo dosta vremena do početka napada. Neki borci su posjedali, dok su se drugi dali na siiečenje žice. Sve je to rađeno u tišini. Gore na vrhu brda Čusina, zvanom Oštro brdo, čuli smo međusobno dovikivanje domobrana. Jedan je na sav glas vikao: »Oj, Ante! Daj mi smjenu!« Ovaj gaje glasno upozoravao da ne više, jer ga mogu čuti partizani. On opsova majku partizansku i reče: »Javi dole na Harmane da sruče nekoliko granata na njih, i sve će biti u redu!«.

Kad je došlo vrijeme za napad, duž čitavog brda Čusina otvorila se vatra. Čuli su se rafali puškomitraljeza uz prasak bombi. Komandant bataljona čiji sam bio vodič povikao je na sav glas: »Naprijed! Hvataj žive! Ne smiju pobjeći u Jajce!« Za vrlo kratko vrijeme cijelo brdo je bilo zauzeto.

Kad smo ušli u selo, našli smo ga praznog. Žene i djeca su se sklonili u jednu košaru do same žice. Proleter i pomisliše da se ovdje nalaze domobrani. Bila je noć, te se nije imao uvid u sve to. Kad sam ja stigao, odmah su svi izletjeli i stali da me grle i ljube, jer su me svi poznavali. Nakon 14-mjesečnih strahota **Koje** su preživjeli, oni su prvi put osjetili slobodu. Zato su bili veoma srećni. Kada su proleter i čuli za njihova stradanja, podijelili su im dosta zaplijenjene opreme i namirnica.

r

Vojo Mitrić

MOJA POSLJEDNJA PRATNJA MILANU ILICU

Za vrijeme prvog napada na Jajce, Bataljon »Pelagić« je, nakon dužeg noćnog marša, stigao u Bage i zaustavio se kod Jožikine kuće, iznad željezničke pruge. Tu je komandant Bataljona, Milan Milovac napravio raspored četa za napad. Ja sam tada bio kurir pri Štabu Bataljona. Za vrijeme borbi više puta sam prenosio usmena i pismena naređenja komandama četa i od ovih prenosio izvještaj Štabu.

Kad je svanulo, put kroz tvornicu za grad bio je pročišćen. Mi smo nastupali prema muslimanskom groblju i zauzeli položaje na njemu, ali smo bili potisnuti od strane blindiranih kola.

Ni sam ne znam otkuda sam doznao za magacin vatrogasne spremne koji se nalazio u jednoj tvorničkoj zgradi. Pošto sam imao na sebi dotrajalo odijelo, zamolio sam Milana Ilića, zamjenika političkog komesara Bataljona, da mi dozvoli da obučem jedno vatrogasno odijelo. On mi je to dozvolio pod uslovom da to izvedem što je moguće brže, jer su čete ponovo nastupale prema groblju. Odbrao sam jedno bolje odijelo i za čas ga zamijenio mojim otrcanim. Požurio sam za Milanom, koji je već krenuo za četama.

Kad smo stigli na muslimansko groblje, uključili smo se u stroj jedne čete. Gotovo svaki grob je imao po jedan veliki kamen kao spomenik. Oni su nam tu, na čistoj zaravni poslužili kao zakloni. Neprijatelj nas je gađao sa gradske tvrđave, Medvjed-kule, s nekih zgrada ispod tvrđave i sa zidina iznad gradske kapije. Milan nije mirovao. On je u pognutom stavu trčkarao od jednog do drugog borca dajući im uputstva i hrabreći ih. Kad je to obavio, sklonio se iza jednog nadgrobnog spomenika desno od mene. Nije bio legao kao ja i ostali borci, nego se samo bio sagnuo iza spomenika i posmatrao borbu. Najednom je jauknuo i stropoštao se na zemlju. Mi najbliži smo pritrčali k njemu, zgrabili ga i odnijeli u pozadinu. Ja sam se vratio i javio komandantu Bataljona o Milanovom ranjavanju.

Nastavili smo borbu i zajedno sa ostalim jedinicama oslobodili Jajce. Predveće smo u koloni krenuli za B ravnice. U putu smo doznali daje Milan Ilić umro od zadobijene rane na muslimanskom groblju. I, umjesto pjesme i veselja zbog uspješno završene borbe za Jajce, u čitavom Bataljonu nastupila je opšta žalost, jer su Milana svi borci voljeli.

Spaso Kalaba

UČEŠĆE BATALJONA »ISKRA« U PRVOM OSLOBAĐANJU JAJCA

Neposredno poslije oslobođenja Mrkonjić-Grada, 24/25. avgusta 1942. godine, Bataljon »Iskra« našao se na komunikaciji Mrkonjić - Jajce (u rejonu sela Majdana), a dijelom i na komunikaciji koja niz dolinu Crne rijeke vodi ka Banjaluci (selo Polje). Na tim pravcima Bataljon je sa jedinicama Druge srpske proletherske brigade bio u ulozi obezbjeđenja i zarušavao pomenute komunikacije.

Komandant Trećeg krajiškog NOP odreda, Rade Marijanac održao je 28. avgusta sastanak sa članovima Štaba našeg bataljona i komandirima četa. Razgovarali su o značaju oslobođenja Mrkonjić-Grada za šira dještva naših snaga na tom prostoru, a potom je Bataljon dobio zadatak da se što prije prikupi u rejonu Magaljdol - Borci, odnosno da zaposjedne položaje na liniji Ravno brdo - Zabrđe (iznad Cirakovca i Selišta). Sa tih položaja trebalo je sprečavati prodor neprijatelja od Jajca ka Mrkonjić-Gradu i Jezeru, uz dolinu Plive. Najmanje po dvije čete bile su svake noći angažovane u demonstrativnim napadima prema Jajcu, pravcima: s. Donje Mile - Kanal i Zabrđe - s. Gornje Mile - s. Vrbica - Carevo polje. Cilj je bio da što više uznemiravamo i iscrpljujemo spoljne posade neprijatelja, stvarajući utisak o neposrednom angažovanju naših snaga za napad i na sam grad. Računalo se da će naše prisustvo na položajima oko grada, uz aktivna dještva, prisiliti neprijatelja da u Jajcu drži što jače snage, a istovremeno olakšati borbu partizanskih jedinica koje su vodile borbu na Manjači.

Bataljon se iste noći prikupio u rejonu Magaljdol - Borci, a 29. avgusta izjutra zaposjeo predviđene položaje i držao ih gotovo mjesec dana. Tek što smo se donekle bili sredili na položajima, primijetili smo da neprijateljske snage od Donjih Mila nastupaju prema nama. Pritajili smo se i pustili ih da pridu što bliže, a onda otvorili snažnu vatru. Pruživši kratak i slab otpor, neprijatelj je pobjegao nazad i odnio nekoliko svojih ranjenika. Tek kasnije smo saznali daje to bila domobransko-ustaška satnija upućena radi izviđanja rejona Borci - Magaljdol, pa i dalje ako joj se pruži prilika. Narednih dana, gotovo svakodnevno, neprijatelj je vršio takva ili slična izviđanja i ispade, mijenjajući pravce i pokušavajući da nas iznenadi. Međutim, u tome nije uspijevaao. Naprotiv, mi smo ga redovno sačekivali tamo gdje se najmanje nadao i odbacivali nazad. S obzirom na to da su pomenuti napadi podržavani jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom, u toku njih ranjeno je desetak naših boraca.

Pošto je neprijatelj ta svoja dještva izvodio isključivo danju, mi smo preuzimali inicijativu noću. Gotovo svako veče naš Bataljon je organizovao demonstrativne napade na neprijateljska uporišta oko grada. Ti napadi su najčešće iz-

vođeni u dva pravca: s jednom četom - pravcem Ravno brdo - s. Selišta - s. Donje Mile, ka Kanalu; sa drugom - Zabrđe - s. Gornje Mile - s. Vrbica, ka Carevom polju, a ponekad s. Gornje Mile - Skela (tt. 883 i k. 905) ka selu Pšeniku. Cim bismo izašli na posljednje tačke, otvarali smo vatru i stvarali paniku u redovima neprijatelja. On se tada oglašavao jakim pucnjavom iz pješačkog oružja sa gotovo svih položaja, a artiljerijom gađao nasumice prema Magaljdolu i Jezeru, čime je otkrivao sistem sopstvene odbrane.

U početku je na tim pravcima naših napada neprijatelj imao male snage, najčešće u Donjim Milama, Vrbici i Dobriku. Bile su to isturene predstraže, koje su nam pružale slabiji otpor, a zatim se povlačile u rovove i utvrđenja ispred Careva polja i Katine. Više puta smo cijelu neprijateljsku odbranu držali u pripravnosti po čitavu noć. Naime, s vremena na vrijeme otvarali smo vatru sa dostignutih tačaka, a pred svanuće se nečujno izvlačili i odlazili u rejone predviđene za odmor, iza četa koje su već bile na svojim stalnim položajima. Te čete su nakon svanuća preuzimale na sebe borbu protiv neprijateljskih snaga, koje su svakodnevno težile da prodru što dublje prema našim osnovnim položajima. Tako je to trajalo sve do našeg napada na Jajce 24/25. septembra 1942. godine.

Mislim daje naš Bataljon, zajedno sa ostalim jedinicama Trećeg krajiškog odreda, izvršavao u to vrijeme vrlo značajne zadatke. Svojim djeystvima vezivali smo za garnizon Jajce sve neprijateljske snage koje su se nalazile u njemu, držeći ih u neizvjesnosti o vremenu našeg stvarnog napada na grad. Neprijatelja smo primoravali da stalno bude u pripravnosti i time ga znatno iscrpljivali. Ujedno smo uspjeli otkriti sva njegova uporišta i upoznati čitav sistem njegove odbrane, što je bilo od velike koristi za organizovanje i izvođenje našeg napada na grad, bez obzira na to što smo i ranije držali pod svojom kontrolom i dobro poznavali rejone Majdana, Magaljdola i Boraka, pa i širu okolinu Mrkonjić-Grada i Jajca.

Kada su 20/21. septembra u rejon Majdana, Magaljdola i Liskovice počele pristizati jedinice Prve i Druge krajiške brigade, bilo je jasno da će uskoro uslijediti napad na Jajce, uprkos tome što su sve pripreme obavljene u najvećoj tajnosti. Narednih dana vršena su intenzivna komandantska izviđanja, a naš Bataljon je uglavnom bio u ulozi obezbjeđenja na prostoru između rijeka Plive i Vrbasa (na njegovom toku nizovodno od Jajca)

Između Magaljdola i Boraka, u jednoj pojati, održan je 23. septembra popodne sastanak sa grupom komunista iz našeg Bataljona. Tim sastankom rukovodio je Nemanja Vlatković. On nam je govorio o značaju zauzimanja Jajca (posebno za nas i naš kraj), isticao ulogu komunista i zadatke Bataljona u tom napadu. Insistirao je da u četama organizujemo razgovore sa borcima i da im strogo skrenemo pažnju na njihovo držanje u predstojećem napadu, s obzirom na to da u njemu učestvuju proletrske i udarne brigade. Posebno je istakao značaj te akcije za Pljevice, jer Bataljon »Iskra« kao cjelina prvi put učestvuje u borbi zajedno sa jedinicama koje nisu iz našeg kraja.

Uveče smo održali četne konferencije i na njima, kako smo znali i umjeli, prenijeli borcima sve što nam je Nemanja govorio. Pošto su borci ispoljavali veliko raspoloženje za napad, rado su prihvatili sve zadatke i sugestije. Obećavali su da će se svojski dokazati, koliko god bude moguće - kako u borbenosti, tako i u ponašanju.

Sutradan, 24. septembra prije podne, komandant Odreda, Rade Marijanac boravio je na komandantskom izviđanju sa Štabom našeg bataljona i komandirima četa. Za to vrijeme precizirani su zadaci Bataljona. Trebalo je da nastupa između Prve i Druge krajiške brigade, dakle sljedećim pravcem: G. Mile - Vrbica - Carevo polje - Katine. Ovo malo naselje nalazi se na vrhu poprečne kose koja od gradske tvrđave izvodi prema brdu Jeliku (tt. 1001) i čini vododjelnicu između

đu Plive i Vrbasa. Zato bi se zauzimanjem Katine obezbijedila mogućnost neposrednog napada na tvrđavu, kao jednu od težišnih tačaka odbrane čitavog grada.

Zadatak Prve krajiške bio je da napadne niz dolinu Plive, dok je Druga usmjerena pravcem Skela (tt. 883) - selo Pšenik. To je praktično značilo da od izvršenja zadatka našeg Bataljona umnogome zavisi uspjeh dviju krajiških brigada. Sa Drugom krajiškom napadala je Udarne četa našeg odreda, kojom je komandovao Miroljub Sakan.

Prilikom utvrđivanja zadataka, Marijanac je insistirao da Katinu moramo osvojiti tokom noći, a dalje nastupati prema tvrđavi i centru grada zavisno od razvoja situacije. Saopštio nam je i podatke o neprijatelju u gradu, iako smo već bili dobro informisani o mnogim detaljima. Ponovo je bilo govora o Jajcu kao značajnom uporištu okupatora i njegovih slugu, koji su u njemu čitavu jednu ratnu godinu planirali i započinjali napade na našu slobodnu teritoriju. Osim toga, kao neprijateljsko uporište, Jajce je bilo velika prepreka za naše prodiranje ka centralnoj Bosni i povezivanje s tamošnjim partizanskim jedinicama. Zato smo realno pretpostavljali da će neprijatelj uporno braniti Jajce, što je značilo da naš napad mora biti energičan. Trebalo ga je osvojiti po svaku cijenu.

Vratili smo se u jedinice i otpočeli konkretne pripreme četa za napad. To smo činili temeljito sa svim komandirima vodova i odjeljenja, a borcima objasnili zadatak i još jednom im skrenuli pažnju na njihovo držanje u borbama. U četama su određene i pripremljene grupe bombaša, te izdvojeni vodiči za Prvu i Drugu krajišku brigadu. Koliko se sjećam, ulogu vodiča dobilo je 25-30 boraca koji su dobro poznavali prilaze Jajcu, pa i sam grad.

Pred napad na Jajce, u našem Bataljonu bilo je nešto više od 300 dobro naoružanih boraca. Imali smo, pored ostalog, jedan top 37 mm, četiri mitraljeza i oko 15 puškomitraljeza. Gotovo svaki borac bio je naoružan vojničkom puškom, neki i pištoljem. Ako uz to dodamo i znatan broj ručnih bombi, onda se sa sigurnošću može reći daje rijetko koja jedinica bila u to vrijeme bolje naoružana.

S padom mraka, naš Bataljon i Prva krajiška brigada prikupili su se najednom platou između Magaljdola i Boraka. Tu je komandant Brigade održao kratak govor pred postrojenim jedinicama. Njegove riječi bile su vrlo vatrene i snažne, djelovale su ohrabrujuće i podsticajno. Borci su svoje oduševljenje izrazili dugotrajnim aplauzom.

Potom su jedinice krenule prema polaznim rejonima, iz kojih smo nastavili pokret bez zadržavanja. Naš Bataljon kretao se ranije utvrđenim pravcem: Zabrđe - G. Mile - Vrbica - Carevo polje. Noć je bila lijepa i obasjana mjesecom, pa smo išli vrlo sporo i oprezno. Željeli smo da neopaženi pridemo što bliže neprijateljskim položajima.

Napad je trebalo otpočeti u 23 časa. Do tog vremena izbili smo na liniju između Vrbice i Dobrika, u visini jedne grupe kuća. Tu smo zastali, razvili jedinice za borbu, zauzeli polazne položaje i u određeno vrijeme krenuli ka Carevom polju. Ubrzo smo naišli na neprijateljeve predstraže, koje su uz slab otpor pobjegle u rovove na uzvišenju iznad same Katine. Ispred rovova nalazila se oграда od bodljikave žice, a sve do nje ravan teren. Čim smo joj se približili, dočekala nas je jaka mitraljeska vatra. Prosto su nas »prikovali« za zemlju, tako da ni glavu nismo mogli podići. Svaki naš pokušaj da se približimo žičanoj ogradi bio je bezuspješan. Upućivali smo bombaše, ali ni oni nisu mogli prići. Tako smo na dostignutoj liniji ostali skoro do zore.

Prva krajiška brigada vodila je za to vrijeme borbu kod Kanala i na prilazima željezničkoj stanici. Lijevo od nas, Druga krajiška brigada nije još uvijek bila zauzela Pšenik i kotu 621. Druga proleterska brigada i Bataljon »Pelagić« nalazili su na žestok otpor, sa samog vrha Čusina, na desnoj obali Plive.

Sticajem brojnih okolnosti, naš Bataljon našao se na najisturenijoj liniji prema Jajcu i bio izložen jakoj vatri sa gradske tvrđave i iz rovova ispred nas. Znali smo da na tim položajima ne bismo mogli ostati preko dana, niti se sa njih povući po vidnom vremenu. Zbog toga smo u samo svanuće ponovo uputili 10-15 najhrabrijih boraca da pod zaštitom naše vatre pridu žičanoj ogradi i naprave prolaze u njoj kako bi omogućili jedinicama Bataljona da pridu rovovima. Pošto je taj pokušaj uspio, Bataljon je izvršio snažan juriš i zauzeo prve roveve, a zatim i nekoliko kuća u Katini. Već je bilo lakše nastaviti borbu u naselju. Najžešći okršaji vođeni su za jednu visoku zgradu, zvanu Zjajin čardak. Ta kuća i zemljište oko nje dominirali su nad čitavim naseljem, pa smo njenim zauzimanjem praktično osvojili Katinu. Time je stvorena mogućnost da još više proširimo naš uspjeh i da odatle držimo pod vatrom širu okolinu, pa čak i neprijateljske artiljerijske položaje u rejonu Harmana.

Nismo uspjeli ni da se dovoljno sredimo na dostignutoj liniji, a neprijatelj je počeo vršiti silovite protivnapade u namjeri da povрати Katinu. Razvila se žestoka borba uz česte juriše i protivjuriše. Zahvaljujući povoljnijim položajima, dominantnom zemljištu i kućama u naselju (naročito Zjajinom čardaku, od kojeg smo pružali snažan otpor), uspješno smo odbijali te nalete neprijatelja, koji su trajali tog dana sve do podne.

Nešto poslije 12 časova, neprijateljski otpor na našem pravcu napada počeo je da jenjava. Druga proleterska brigada i Bataljon »Pelagić« ovladali su utvrđenjima na brdu Čusinama i niz njegove padine ubrzali napredovanje ka centru grada. Ti uspjesi stvorili su uslove za brže nastupanje Prve i Druge krajiške brigade na njihovim pravcima dještva. Jaka vatra naše artiljerije i minobacača po tvrđavi i drugim uporištima u gradu izazvala je u neprijateljskim redovima krizu i dezorganizaciju. To smo iskoristili i nastavili dalje prodiranje. Oko 15 časova izvršili smo juriš na tvrđavu i zauzeli neke njene dijelove. Nešto kasnije sašli smo se ispod zidina tvrđave sa dijelom Druge krajiške brigade, a potom i sa grupama iz Prve krajiške koje su vodile borbu oko željezničke stanice. Pored Medvjed-kule i katakombi prodrli smo do žandarmerijske stanice. Iz željezničke stanice i okolnih kuća neprijatelj je još uvijek davao žestok otpor, ali je ubrzo bio slomljen. Desetak domobrana i žandarma predalo se našim jedinicama, a ostali su uspjeli da pobjegnu preko Vrbasa u Dnoluku. Tako je, oko 17 časova, prestao svaki otpor neprijatelja u gradu. Jajce je bilo oslobođeno.

Treba istaći izvanrednu organizaciju sadještva, međusobnih veza i ispo-moći jedinica. Sve je funkcionisalo besprijeekorno. Najupečatljivije mi je, svakako, ostala u sjećanju silina naših juriša. Čini mi se da smo se prosto nadmetali ko će bolje i brže izvršiti svoj zadatak. Pljevcu su nastojali da dokažu svoje vrijednosti ostalim učesnicima u toj borbi. Uvjeran sam da smo u tome, zaista, potpuno uspjeli.

Istini za volju, nismo bili sigurni u primjerno ponašanje pojedinih boraca nakon ulaska u grad. Plašili smo se da bi mogli posegnuti za predmetima po kućama ili trgovačkim radnjama, imajući u vidu daje naše ustaničko područje nakon neprijateljskih ofanziva ostalo, tako reći, bez igdje ičega. Međutim, pokazalo se da naša strepnja nije bila opravdana, jer su se i u tom smislu svi razumno ponašali. Čak su borci na ulazima u grad sačekivali one seljake koji su išli za nama i patrolno ih sprovodili nazad, do Jezera, kako bi se spriječila eventualna pljačka.

Pošto je naš Bataljon bio dobro naoružan i prije napada na Jajce, znatan dio zaplijenjenog oružja pojavio se kao višak. Dosta boraca je nosilo po dvije puške, po dva puškomitraljeza i si. Zbog toga je došlo do izvjesnog nesporazuma između našeg Bataljona i nekih drugih jedinica. Spor je riješio Šlavko Rodić. Postrojio je naš Bataljon ispred Sokolskog doma i naredio svima da višak oružja

predaju starješinama svojih jedinica, kako bi ga oni dodijelili onima kojima trenutno nedostaje ili novodolazećim borcima.

Odmah poslije završetka borbe za Jajce, Bataljon je pridodat Četvrtoj crnogorskoj proleterskoj brigadi i upućen uz Vrbas, prema Donjem Vakufu. Samo je jedna četa izdvojena i upućena u rejon Boraka, poviše Jezera, kao rezerva. Krajem sljedećeg dana stigli smo u Babino Selo i tu se sa jedinicama Četvrte crnogorske i nekim dijelovima našeg odreda uključili u akciju zarušavanja puta i željezničke pruge. Potom smo povučeni u rejon sela Majdana, gdje nam se priključila i četa iz Boraka.

Za naš Bataljon u cjelini, posebno za njegovo rukovodstvo, napad na Jajce bio je vrlo poučan po mnogo čemu. Pored ostalog, prvi put smo učestvovali u jednoj borbenoj akciji sa više snažnih i dobro organizovanih jedinica. Organizacija komandovanja, red i disciplina u tim jedinicama služili su nam za primjer u kasnijim nastojanjima da svestrano ojačamo svoje redove.

Pošto smo u Majdanu ostali nekoliko dana radi odmora, to vrijeme smo intenzivno iskoristili za svestranu analizu protekle borbe, kao i za organizacijsko sređivanje i kadrovsko jačanje jedinica. Održavane su četne konferencije i sastanci komandi četa, a zatim i bataljonska konferencija. Na njoj je Nemanja Vlatković iscrpno govorio o značaju oslobođenja Jajca, isticao primjere borbenosti jedinica koje su učestvovala u napadu i si. Pohvalio je i Pljevice za ispoljenu borbenost i pravilan donos prema stanovništvu. Posebno je odao priznanje Prvoj i Sedmoj (lisinskoj) četi, ističući primjeran rad njihovih političkih komesara.

Poslije te konferencije, održanje zajednički sastanak Štaba Bataljona i komandi četa. Na njemu je, pored ostalog, bilo govora o pripremama za predstojeće formiranje Sedme krajiške brigade. Posebno je istaknuta obaveza da se izboru ljudstva za novu brigadu posveti izuzetna pažnja. Naime, već tada je nago-viještena mogućnost da naš Bataljon, gotovo u cjelini, uđe u sastav Sedme krajiške brigade.

Milan Prole

ČUVAO SAM SO

Boreći se protiv dobro naoružanih neprijateljskih snaga, naše jedinice oslobodile su Jajce 25. septembra 1942. godine. Tom prilikom zaplijenjene su znatne količine neophodnih ratnih sredstava i prehrambenih artikala, među kojima i nekoliko vagona soli. Ta so bila je smještena u jednoj baraci tvornice karbida (desno od ulaza u krug), u stvari nabacana bez ikakvog pakovanja, kao pijesak ili šljaka, zbog čega se bila gotov okamenila pod uticajem vlage.

Čim smo osvojili grad, određen sam da kao stražar čuvam tu so. Istog dana, već oko 9 časova, došla je tročlana komisija, uzela sa više mjesta uzorke soli i odnijela ih radi ispitivanja. Bilo je neophodno ustanoviti da li je, možda, neprijatelj prilikom povlačenja zatrovao taj dragocjeni začim.

Ubrzo je narod iz okolnih sela počeo da pristiže baraci. Svi su željeli da dobiju bar pomalo soli za kućne potrebe. Uzaludno sam im objašnjavao zašto je naređeno da se so ne smije nositi. Niko nije želio da ode prazne torbe.

Nakon nekoliko sati uslijedilo je naređenje da se većina te soli otpremi u Pljevu i Janj, ali da i pojedincima treba odobriti da napune svoje torbe. Za građane i vojsku u Jajcu trebalo je ostaviti oko pet tona. Čim smo otvorili magacin, koji je izgledao kao neki rudnik, narod je navalio na so i brzo prekrrio čitavu njenu površinu. Bezuspješno smo nastojali da obezbijedimo neki red. Gdje se ko zatekao, tu je počeo da kopa stvrdnutu so i da je stavlja u torbu. Kasnije je izdvojeno pet tona za potrebe u gradu, a preostala količina prebačena je tovanim konjima i zaprežnim kolima u Pljevu i Janj.

Iako su pojedinci odnijeli svojim kućama neznatne količine soli, to je dobro došlo i za njih i za partizane, jer su seoska domaćinstva bila glavni izvori hrane za našu vojsku.

Miroljub Sakan

U UDARNOM BATALJONU

Oko 10. septembra 1942. godine dobio sam naređenje da sa svojom četom krenem iz Magaljdola u Ljoljiće. Nisam znao zašto se tako hitno povlačimo sa osjetljivog položaja u našu pozadinu. Naime, još uvijek se čula topovska i minobacačka vatra od Manjače. Tamo su naše proletherske i udarne brigade vodile žestoke borbe protiv Nijemaca, ustaša, domobrana i četnika. Moji drugovi i ja zaključili smo da se, možda, priprema naša iznenadna akcija na nekom drugom pravcu radi rasterećivanja fronta na Manjači.

Sa četom od oko 55 boraca krenuo sam ka Jezeru, a odatle za Ljoljiće. Stigli smo u Ljoljiće 12. septembra oko 14 sati. Tu smo zatekli načelnika Štaba Trećeg krajiškog odreda, Mesuda Hotića i Blaža Orlandića. Prije nas su stigle dvije čete. Odmah nam je saopšteno da se radi o formiranju Udrnog bataljona Trećeg krajiškog odreda. Iako to nisam mogao ni pretpostaviti, osjetio sam veliko zadovoljstvo. Biti komandir udarne jedinice značilo je rijetko priznanje i čast. Moja četa je, dakle, svrstana među naše najbolje jedinice. U jednom trenutku sjetio sam se Prve krajiške udarne brigade, s kojom sam maršovao od Blagaja do Šipova. Divio sam se uzornoj disciplini boraca, njihovom naoružanju i junaštvu koje su pokazali u dotadašnjim borbama.

Drugovi su mi detaljno objasnili razloge formiranja nove jedinice. Rečeno mi je, pored ostalog, da iz čete vratim stare i bolešljive borce, jer neće moći izdržati velike napore koji očekuju Udrni bataljon. Ja sam sa svojim saradnicima izdvojio iz čete 5-6 boraca i uputio ih sa oružjem u Štab Trećeg odreda.

Komandiri dviju pomenutih četa bili su Mirko Grabež i Milan Maksimović. Prvi je bio rodom iz Krezluka, a drugi iz Janja. Sa Grabežom sam se tu vidio prvi put, dok smo Maksimović i ja bili stari znanci i ratni drugovi.

Sve tri čete postrojene su zajedno. Dali smo borcima potrebna objašnjenja, a zatim se uputili prema Magaljdolu, tamo gdje se moja četa ranije nalazila sama. Nakon stupanja u Udrni bataljon, osjećao sam još veću sigurnost.

Komandant tog bataljona bio je Milan Stupar, politički komesar-Stipo Bilan, a njegov zamjenik - Blažo Orlandić.

Vaskrsija Stupar i Hazim Eminefendić

SJEĆANJE NA MILANA STUPARA

Milan Stupar je spadao među one borce koji su već u prvim ustaničkim danima svojom hrabrošću pokazivali da će brzo izrasti u vrsne starješine partizanskih jedinica. O tome najupečatljivije govori činjenica da je za nepunu godinu dana Milan od komandira voda postao prvi komandant Udarnog bataljona »Šolaja« Trećeg krajiškog NOP odreda.

Milan je rođen u selu Krčevine 1919. godine. Njegovi roditelji bili su siromašni zeljoradnici, koji su imali šestočlanu porodicu. I pored siromaštva, otac je poslao Milana u osnovnu školu 1926. godine u Mujdžice. O daljem školovanju nije bilo ni govora iako je Milan bio nadaren i svojim znanjem prednjačio u odnosu na druge učenike.

Na odsluženju vojnog roka u Šibeniku došla je do izražaja njegova prirodna bistrina i napredni pogledi o putevima borbe za jedan novi i pravedniji socijalni poredak. U vojsci je postavljen za desetara u mitraljeskoj četi. Znanje koje je tamo stekao dobro mu je pomoglo u oružanom ustanku.

Kapitulacija stare Jugoslavije zatekla gaje u Šibeniku. Vidjevši svojim očima rasulo bivše Jugoslovenske vojske i nenarodne države, Milan je pobjegao da ne bi pao u ropstvo i pješice došao iz Šibenika u svoje selo. U oružanom ustanku Milan je u prvim ustaničkim redovima. Već 1941. godine izabran je za komandira 2. voda 2. čete Bataljona »Vaso Pelagić«, a ubrzo zatim za zamjenika komandira čete. U ustaničkim danima za starješine su birani borci koji su se dokazali svojom hrabrošću i umješnošću u borbi protiv neprijatelja, kao i organizatorskim sposobnostima. U ličnosti Milana Stupara stekle su se sve te osobine. On se isticao ne samo kao vrstan partizanski starješina nego i kao politički radnik među svojim borcima i narodom. Zbog svega toga već u prvoj polovini januara 1942. godine primljen je u KPJ.

Čvrsta opredijeljenost Milana Stupara osobito se ispoljavala u vrijeme četničkih pučeva i pokušaja da se unese razdor u ustaničke redove. On se nalazio u 2. četi Protučetničkog udarnog bataljona od 6. aprila 1942. godine pa sve do formiranja Prve krajiške brigade u Lomovitoj kod Prijedora. Druga četa je ušla u sastav Drugog bataljona Prve krajiške brigade. Komandant ovog bataljona bio je Dušan Metlić, a komandir voda Milan Stupar. Protučetnički bataljon, dok je bio samostalan, kao i u sastavu Prve krajiške brigade, odigrao je važnu ulogu u slamanju i razbijanju četničkog pokreta. Druga četa se vratila iz Prve krajiške brigade 25. 6. 1942. godine, a nešto kasnije Stupar je postavljen za komandira Udarne čete Trećeg krajiškog odreda, koja je krenula u nove akcije protiv neprijatelja.

Kada je početkom septembra formiran Udarni bataljon »Šolaja«, za njegovog prvog komandanta postavljen je Milan Stupar. Bataljon je učestvovao u borbama za oslobođenje i odbranu Mrkonjić-Grada i Jajca... U ovom Bataljonu došle su do izražaja sve odlike ovog starješine, koji je uživao veliko povjerenje i ugled među svim borcima. Bio je rastom visok i lijep. Njegova blaga narav, dobrodušnost i brižljiv odnos prema borcima - osigurali su mu primjeren ugled i autoritet. Borci su ga voljeli i mnogo cijenili.

Prilikom formiranja VII krajiške brigade, Udarni bataljon »Šolaja« i Bataljon »Pelagić« ulaze u njen sastav, objedinjeni kao njen prvi bataljon, za čijeg komandanta je postavljen Milan Stupar. Poslije toga Milan je otišao u Bihać na oficirski kurs. Zbog IV neprijateljske ofanzive kurs je prekinut i Milan se vraća u svoju jedinicu, te kreće prema Crnoj Gori. Učestvuje u teškim borbama na Maklenu i Neretvi. U V neprijateljskoj ofanzivi Milan je teško ranjen. Borci nisu ostavili svoga starješinu, koji ih je hrabro i znalački vodio u mnogim žestokim borbama. Danima su ga nosili iz Crne Gore sve do Kladnja, gdje se je u junu 1943. godine ugasio život ovog hrabrog čovjeka.

Ilija Ponjević

JANJSKI OMLADINCI SA CRNOGORSKIM PROLETERIMA

Prvih dana maja 1942. godine u Janju je otpočelo formiranje omladinskih četa. Pozvani su svi omladinci između 17. i 21. godine starosti koji nisu služili kadrovski rok u bivšoj jugoslovenskoj vojsci. Odziv je bio veoma dobar, tako da su samo u selu Grbavici formirane dvije omladinske čete. Vojnu obuku u tim četama izvodili smo Spasan Jokić, Mihajlo Rakita i ja, a časove političke nastave držali su politički komesari četa i članovi Sreskog komiteta KPJ i Sreskog komiteta SKOJ-a.

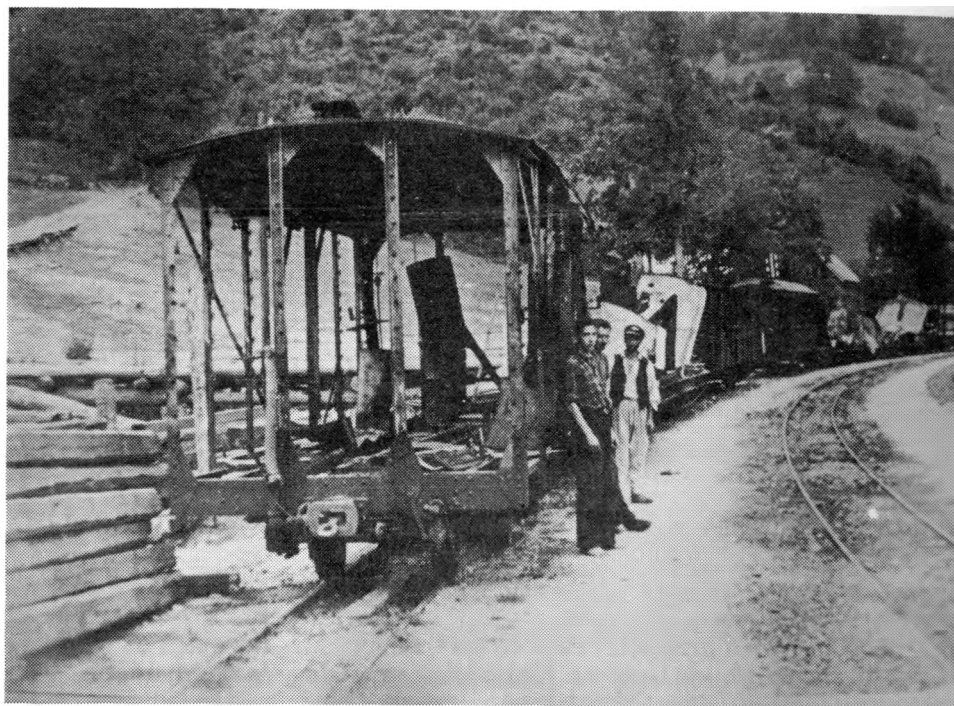
Omladince smo obučavali u prebacivanju, zauzimanju zaklona, puzanju, bacanju bombi, rasklapanju i sklapanju pušaka i puškomitraljeza, nišanjenju i si. Stariji omladinci su nakon izvjesnog vremena uključivani u borbene čete, a znatan broj njih otišao je u Udarnu četu Bataljona »Pelagić«. Ta četa je, pod mojom komandom, u avgustu 1942. godine ušla u sastav Udarnog bataljona »Simo Šolaja«.

Komandir druge omladinske čete bio je Mihajlo Rakita. Ona je upućena u Podgrmeč radi vojno-političke obuke, a ponekad je korištena i za ubiranje ljetine. Nakon završetka obuke i povratka u Janj, većina tih omladinaca raspoređena je u bataljone »Vaso Pelagić« i »Simo Šolaja«.

Moja omladinska četa uključivana je povremeno u manje borbene akcije protiv ustaša i domobrana. Omladinci su tražili da budu ravnopravni sa borcima iz drugih četa, obećavajući da će u akcijama opravdati povjerenje. Međutim, prvih dana nismo im dozvoljavali da se izlažu velikim opasnostima, tim prije što nam je nedostajalo oružja. Tako je, na primjer, u borbama oko Kupresa učestvovalo samo nekoliko omladinaca iz te moje čete.

Poslije oslobođenja Mrkonjić-Grada, gdje su zaplijenjene znatne količine oružja, municije i vojne opreme, Omladinska četa je u potpunosti naoružana puškama. A kad su otpočele pripreme za oslobođenje Jajca, mene su jednog dana pozvali u Štab Bataljona (tada se nalazio u Jelovcu) i saopštili mi da će u tom napadu učestvovati proleterske i krajiške brigade. Takođe sam obaviješten o odluci da se Omladinska četa za to vrijeme pridoda Četvrtoj crnogorskoj proleterskoj brigadi. Istovremeno mi je skrenuta pažnja na ponašanje i izgled omladinaca pred proleterima.

Kad sam se vratio u četu i saopštio omladincima odluku Štaba, njihovoj radosti nije bilo kraja. Koliko se sjećam, to je bilo 23. septembra 1942. godine. Odmah smo otpočeli da se pripremamo za susret s proleterima i predstojeće borbe. Iako je oružje bilo dosta čisto i svježe podmazano, omladinci su nastojali da svaki djelić još bolje uredi i prekontrolišu.

Ostaci spaljenih vagona u stanici Vinac

Već sutradan, 24. septembra, u našu četv došao je Milan Ilić, zamjenik komesara Bataljona »Pelagić«. Teme njegovog razgovora s nama bile su: predstojeći napad na Jajce, situacija u našoj zemlji, stanje na ostalim ratištima i si. Riječi druga Ilića osvajale su naša srca, naročito dok je govorio o liku omladinca i njegovoj ulozi u narodnooslobodilačkoj borbi. Na kraju je drug Milan rekao da se možemo ponositi zbog toga što smo borci Prve omladinske čete u našem kraju, ističući potrebu da se istaknemo u zajedničkoj borbi s proleterima - »ne žaleći ni svoje živote za budućnost naših naroda.«

Da bismo ušli u sastav Četvrte crnogorske proletherske brigade, krenuli smo 24. septembraprema Šedinu. U koloni su odjekivale partizanske i narodne pjesme. Došavši u Šedinac, uputio sam se prema zgradi u kojoj se prije rata nalazila kafana. Tu sam zatekao komandanta Brigade Peka Dapčevića i političkog komesara Mitra Bakića. Razrađivali su plan predstojećeg napada. Pošto smo se pozdravili, Peko me odmah upitao kako poznajem taj teren. Čim sam odgovorio da dobro poznajem područje lijevo od rijeke Vrbasa, on je pogledao komandanta Prvog bataljona (koliko se sjećam, ime mu je bilo Miloje) i rekao mu da će moja omladinska četa biti pod njegovom komandom. Komandant Bataljona sazvao je komandire četa i saopštio nam pravac kretanja i raspored u koloni. Moja četa određena je da bude čelna na maršu. Uputili smo se pravcem Šedinac - Lanište - Smrčevac, pa iznad Selišta i Grabante. Zapadno od Selišta zastali smo i odmah uputili prema Vincu patrole sastavljene od proletera i naših omladinaca. Tu nam je komandant Bataljona objasnio zadatak. Trebalo je da te noći likvidiramo neprijateljske posade na lijevoj obali rijeke Vrbasa, željezničku stanicu i most u

Vincu. Istovremeno je Drugi bataljon Četvrtе proleterske upućen da napadne ustaše i domobrane desno od Vrbasa, na veoma dobro utvrđenoj Gradini.

Patrole su još u toku dana uspjele da dobro izvide teren. Čim se spustila noć, uslijedilo je naređenje za pokret. Krenuli smo polako i oprezno prema željezničkoj pruzi, zaobilazeći pojedine kuće da nas ne bi odao lavež pasa. Nekoliko minuta prije vremena predviđenog za napad (23 sata) bili smo na oko 200 metara od željezničke stanice. Ustaše nas još nisu primjećivale.

Najednom su odjeknuli rafali na desnoj obali Vrbasa. To su neprijatelji osjetili borce iz Drugog bataljona i otvorili vatru na njih. Međutim, naši su se i dalje privlačili kako bi bombaši što bliže prišli utvrđenjima. Jer, Gradina se nije mogla zauzeti na drugi način. Ubrzo su se oglasili pucnji i na lijevoj obali rijeke. Ustaška patrola zapucala je na nas i odmah pobjegla u zgradu željezničke stanice. Mi smo se još uvijek privlačili ne otvarajući vatru, što je ustaše zbunilo i onemogućilo da saznaju kuda se sve krećemo. Bombaši su se primakli zgradi i odmah bacili nekoliko bombi oko nje.

Borba je trajala do dva sata ujutru. Tada smo zauzeli željezničku stanicu, ali ne i most na Vrbasu. Na drugoj strani mosta nalazilo se mitraljesko gnijezdo, pa mu nismo mogli prići. U toj borbi ranjena su tri Crnogorca, a iz moje čete poginuo je jedan omladinac. Koliko se sjećam, to je bio Ostoja Prpić iz sela Volara. Iznijeli smo ga živog do sela Ipote, ali tu je oko devet sati podlegao ranama. Odbornici iz Ipote i Selišta donijeli su nam dosta hrane, toliko da se mogla nahraniti cijela brigada.

Popodne smo primijetili da je Drugi bataljon zauzeo Vinac i da su ustaše i domobrani pobjegli sa Gradine. Kad je stigla vijest daje oslobođeno i Jajce, našoj radosti nije bilo kraja. Odmah je naređeno da dvije čete-Omladinska i jedna iz Prvog bataljona Četvrtе crnogorske proleterske brigade - napadnu selo Doganovce i tamošnju željezničku stanicu. U naselju nam nisu pružili jak otpor, ali su se uporno branile posade kod željezničke stanice i mosta preko Vrbasa. Nakon zauzimanja Doganovaca i obližnjih uporišta, ostavili smo jednu desetinu s puškomitraljezom u bunkeru kod samog mosta kako bi dočekivala razbijene ustaše i domobrane koji su bježali od Vinca. Tu je zarobljeno desetak neprijateljskih vojnika.

Nešto kasnije dobili smo naređenje da onespособimo željezničku prugu između Doganovaca i Babinog Sela. Šine i pragove porušili smo nekoliko kilometara uzvodno od Doganovaca i bacili ih u rijeku Vrbas, a zatim pošli prema Rasavcima, i ponovo se priključili Prvom bataljonu Četvrtе crnogorske brigade.

Ubrzo su Nijemci pritekli u pomoć razbijenim ustašama i domobranima. Time se situacija naglo izmijenila u korist neprijatelja, jer su njemačke jedinice bile znatno nadmoćnije od naših. Došli smo do sela Rasavaca, nekoliko kilometara ispred Donjeg Vakufa, ali dalje nismo mogli. Nijemci su nas zaustavili i nakon žestoke borbe prisilili na povlačenje. Pošto je tu stigao i Bataljon »Pelagić«, uslijedilo je naređenje da mu se priključimo, tj. da se odvojimo od proleterske jedinice. Oba bataljona povlačila su se zajedno. Između Rasavaca i Vukova naišli smo u šumi na jaku njemačku zasjedu. Tu je poginuo jedan borac naše čete, omladinac Gajić Milan iz sela Volara. Pošto je bio jedina, svi smo ga izuzetno žalili. Njegov otac došao je na položaj dva dana ranije i tražio da mu odobrim privremeni odlazak kući radi ženidbe, obećavajući da će ga potom vratiti u jedinicu. Na žalost, imajući u vidu predstojeće zadatke naše čete, nisam dozvolio da Milan ode.

Nekoliko dana provedenih sa Četvrtom crnogorskom proleterskom brigadom ostalo nam je u trajnoj uspomeni. Posebno smo bili zadovoljni ljudskim i drugarskim odnosima koje su proleter i ispoljavali prema nama.

Spaljeno željezničko stajalište Doganovci, 27. septembra 1942. godine

(Snimci iz foto-arhive Muzeja Drugog zasjedanja AVNOJ-a, Jajce)

Većina boraca moje omladinske čete otišla je u Sedmu krajišku brigadu. Neki su, pak, ostali u Bataljonu »Pelagić«, koji je postao Prvi bataljon Devete krajiške brigade. Ti omladinci borili su se i ginuli po Crnoj Gori, Hercegovini, istočnoj Bosni i drugim krajevima naše zemlje - sve do jugoslovensko-austrijske granice. Mnogi od njih su poginuli boreći se hrabro za slobodu i bolju budućnost naših naroda i narodnosti. Likovi Mitra Čučuza, Milana i Jove Ponjevića, Jove Kosovca, Momira Kneževića, Petra Martića i drugih omladinaca iz Janja ostali su neizbrisivi u sjećanjima njihovih ratnih drugova, a sigurno je da će služiti za primjer i mnogim budućim generacijama.

Simo Popadić

FORMIRANJE I PRVA AKCIJA UDARNOG BATALJONA »SIMO ŠOLAJA«

Dolaskom proleterskih jedinica i Vrhovnog štaba na naše područje proširena je slobodna teritorija i pojačan politički rad u četama i selima. Zahvaljujući tome, priliv novih boraca naglo se povećao, jer su četničke redove napustili svi koji su bili zavedeni. Tako povoljna situacija omogućila je vojno-političkom rukovodstvu da formira Udarni bataljon »Simo Šolaja« - između 5. i 10. septembra 1942. godine, u Glišića gaju (Pljeva). U sastav Bataljona ušla je Udarne četa Bataljona »Pelagić«, ljudstvo iz Pljeve (većinom raniji pripadnici Bataljona »Iskra«) i borci koji su se vratili sa desne obale rijeke Vrbasa.

Štab Bataljona sačinjavali su: Milan Stupar - komandant, Stipo Bilan - politički komesar, Šefik Talić - zamjenik komandanta i Blažo Orlandić - zamjenik političkog komesara. Bataljon je imao tri čete, zaštitni vod i intendanturu. Komandiri četa - Prve, Druge i Treće - bili su Mirko Grabež, Marko Ponjević i Mirosljub Sakan, a komesari: Stojan Jandrić, Jakica Altarac i Milan Gutić.

Bataljon se poslije formiranja prebacio u Magaljdol radi zatvaranja pravca Jajce - Mrkonjić-Grad, a dijelom snaga kontrolisao je Barevo. Prilikom napada na Jajce nastupao je pravcem Barevo - Prude - žandarmerijska stanica. Svoj zadatak izvršio je u potpunosti i zaplijenio dosta oružja i opreme.

Poslije kratkog odmora, Udarni bataljon »Simo Šolaja« krenuo je usiljenim maršem pravcem Jajce - Barice kako bi zaustavio prodor neprijatelja od Donjeg Vakufa. Međutim, znatno jače snage neprijatelja prisilile su ga da se povuče do sela **Torlakovca** gdje se prebacio na lijevu obalu Vrbasa, a zatim nastavio odstupanje pravcem Torlakovac - Natpolje - Jelovac - Đukići - Strojice i zaposjeo položaje na lijevoj obali Janja sa zadatkom da spriječi dalji prodor neprijateljskih snaga i omogućiti narodu da se skloni ispred njih. Tu je odolijevao napadima puna dva dana, a potom pod pritiskom jačih neprijateljskih snaga odstupa na liniju Lipovača - Todorici. Ubrzo je uslijedilo još jedno povlačenje, i to do linije **Vranići** - Popadići - Kik - Kojčinac. Konačno, Bataljon je s tih položaja izvršio **protivnapad i postigao** dobar uspjeh. Ubijeno je 25 neprijateljskih vojnika, a otprilike **toliko** i ranjeno, zaplijenjeno je šest konja, 23 puške, dosta municije i razne opreme. Na žalost, u tom protivudaru poginuo je politički komesar Druge čete Jakica Altarac.

Poslije tog protivnapada, neprijatelj je odustao od daljeg prodora istim pravcem, već je pokušao da od Raduše izađe na Dulet. Da bi ga spriječio u toj namjeri, bataljon se prebacio na nove položaje i punih 48 sati zaustavljao nje-

gove snage koje su težile ka Hrblijinama i Glamoču, a zatim se izvukao u pravcu Pribelje. Bataljonska komora ostala je u blokadi. Ali, komordžije su u toku noći izašle iz obruča zahvaljujući snalažljivosti i dobrom poznavanju terena.

Nakon sloma te ofanzive, neprijatelj se povlačio prema Jajcu i Mrkonjić-Gradu, a naš bataljon gaje pratio i napadao sve do Jezera, gdje se zaustavio i organizovao za nove borbene akcije. U Majdanu je sačekao neprijateljsku komoru od 24 zaprege i zaplijenio veliku količinu hrane i opreme. Potom je zaposjeo položaje u Magaljdolu i zatvorio pravac Jajce - Mrkonjić-Grad.

Blažo Orlandić

Prilikom drugog napada na Jajce, Udarni bataljon »Simo Šolaja« napadao je pravcem Doganovci - Babino Selo i sprečavao prodor neprijatelja od Donjeg Vakufa prema Jajcu. Kad je Jajce oslobođeno, ponovo se vratio na položaje oko Magaljdola. Tu je ostao sve do formiranja Sedme krajiške NOU brigade, u koju je stupio kao njen Prvi bataljon.

Franjo Rajić

POMOGLI SMO U OSLOBOĐENJU JAJCA

Poslije velikih hapšenja komunista i ostalih saradnika NOP-a u Jajcu, u prvoj polovici 1942. godine, i ja sam se pasivizirao. Bojao sam se da će me neprijatelj otkriti i uhapsiti. Izvjesno vrijeme sam se sastajao i dogovarao samo sa dvojicom članova KPJ, Mehmedom Cerićem i Jusufom Zulićem, koji su, kao i ja, radili u »Elektrobosni«. Kulturbundovci iz »Elektrobosne« stalno su motrili na nas i činili sve da otkriju ko i kako održava veze s partizanima. Mene su jedne noći saslušavali kulturbundovac Vričko i još neki. Tada sam saznao da su duže vrijeme postavljali zasjede u Ljubovića Vaganju, očekujući partizanske kurire.

Početkom avgusta dobio sam neočekivano oštro pismo od svog najboljeg druga, Mustafe Džube. U tom pismu bilo je dosta riječi o mom ćutanju i neradu i pozvan sam da kako znam i umijem dođem kod njega na sastanak, kod Šedinca. To me pismo odmah prodrmalo i pokrenulo iz pasivnosti. Počeo sam intenzivno razmišljati o svom odlasku na partizansku teritoriju i o susretu sa Mustafom.

Poslije razmišljanja, koje je potrajalo dan ili dva, odlučio sam da krenem prema Šedincu sa ribarskim štapom i priborom i pripremljenim izgovorom da idem loviti ribu. Prilikom polaska u »ribolov« susreo sam u Pijavicama policajca Andriju Pastuhovića. On me savjetovao da se pričuvam i da ne idem daleko jer da ima bande.

Na mostu u Bravnicama domobranska straža me nije zaustavila. Sigurno su pomislili da sam ja samo neki ribolovac. Odmah poslije prelaska mosta nekoliko puta sam zabacio udicu na lijevoj obali Vrbasa, a zatim sam polako krenuo uz Vrbas, pa onda uz Šedinačku rijeku. Nisam daleko odmakao od Bravnica, a pred mene je izašao Mustafa Džubo. Susret i zagrljaj s mojim najboljim drugom bio je nezaboravan. Sklonili smo se u prikrajak obližnje šumice i dugo razgovarali o svemu i svačemu, a najviše o oživljavanju aktivnosti jajačkih komunista i održavanju redovne veze s Mustafom, koji je tih dana postavljen za obavještajnog oficira u Bataljonu »Pelagić«. Mustafa mijе odmah postavio ijedan konkretan zadatak. Tražio je da u što kraćem roku prikupim i dostavim što je moguće tačnije podatke o neprijateljskim snagama u Jajcu, o njihovom rasporedu, naoružanju, utvrđenjima, namjerama, moralu itd.

Rastao sam se s Mustafom dobro raspoložen. On mi je kazivanjem o uspjesima naše vojske širom zemlje ulio novu snagu i podsticaj za aktivniji ilegalni rad. Obećao sam mu da ću učiniti sve što budem mogao i da ću, sa ostalim drugovima, komunistima i saradnicima NOP-a, izvršiti zadatak koji mi je on, u ime partizanske komande, postavio.

Srećno sam se vratio u Jajce i odmah angažovao nekoliko drugova, u koje sam bio siguran, da prikupljaju potrebne podatke. Na ovom zadatku najviše su se angažovali Mehmed Cerić i Jusuf Zulić, a sa njima i braća; Mujo, Muharem i Edhem Dedo Hodžić. Edhem Hodžić, zvani Dedo, bio je podoficir u domobranstvu. Od njega su braća tražila i dobila dosta veoma važnih podataka. I preko još nekih domobrana, s kojim smo bili u prijateljskim odnosima, došli smo do dragocjenih podataka o brojnom stanju, naoružanju i rasporedu neprijateljskih jedinica i posada. Tako smo za pet-šest dana prikupili dovoljno podataka, a onda sam ja, uz pomoć Cerića i Zulića, napisao izvještaj i poslao ga u Šedinac. Čini mi se da sam toj izvještaj poslao po našem saradniku Hasanu Hamuru. Kasnije sam saznao daje Mustafa Džubo taj izvještaj odmah poslao u Štab Trećeg krajiškog odreda, oficiru obavještajne službe Maksi Dakiću, a da ga je on dopunio i proslijedio Operativnom štabu za Bosansku krajinu. Izvještaj je bio strogo povjerljiv, i nosio je datum 15. avgusta 1942. godine. Taj izvještaj je, kako sam kasnije saznao, bio od velike koristi prilikom planiranja i izvođenja napada na Jajce. Sjećam se da smo bili dostavili približno tačne podatke o brojnosti i rasporedu neprijateljskih snaga i njihovog naoružanja na Ćusinama, Carevom polju, na Harmanima i u zidinama jajačke tvrđave. Javili smo i gdje se nalaze magacini municije, hrane i odjeće, a dostavili smo i niz drugih veoma značajnih podataka, kao što su podaci o rasporedu ustaških jedinica, kulturbundovcima, žandarmima, policiji itd.

Dostavljanjem pomenutih podataka mi smo, kako su nam drugovi govorili u oslobođenom Jajcu, pružili značajnu pomoć partizanskim komandama i olakšali oslobođenje Jajca. Pomogli smo da se lakše slomi otpor neprijatelja i da u borbama za oslobođenje grada bude manje poginulih i ranjenih partizana.

S t a b
III Krajiškog NOP odreda
Str. pov. broj: 5/42
Dne 15. avgusta 1942.g.

VRHOVNOM ŠTABU NOP I D: VOJSKE ZA JUGOSLAVIJU

Prema najnovijim dobivenim podacima, dobivenim preko naših vodova za vezu, stanje kod neprijatelja je sljedeće:

I. JAJCE:

U Jajcu ima oko 500 domobrana i ustaša. Vojska je raspoređena po položajima ovako:

1) Na Volijaku (kod Mirkovića kuće) jedan vod sa jednim brzometnim protivtenkovskim topom. Vodnik toga voda je naš simpatizer i saradnik.

2) Na Volijaku (prema Carevom polju - u kući Petra Perišića) 20 domobrana.

3) Na Katini (mjesto kod stare pravoslavne crkve) kod Behmenove pojate 1 teški mitraljez.

4) Na Carevom polju (kod glavnog rezervoara u Krpinoj kući) jedan teški mitraljez.

5) Na Harmanima (sjeverno od stare tvrđave) 2 haubice od 100 mm.

Ukupno Carevo Polje i Katina imaju 40 domobrana.

6) Na starom gradu-tvrđava 2 teška mitraljeza, 2 reflektora i 17 domobrana, od kojih su 16 Muslimani i većinom naši simpatizeri.

7) U bašči »Grand hotela« (gdje je županija) dva teška mitraljeza okrenuta prema parku.

8) Na Ćusinama (niz položaje na brdu između Plive i Vrbasa) 1 brzometni protivtenkovski top, 3 bacača mina 81 mm i 96 domobrana. Ispred položaja je isprepletena žica u koju po noći uključuju struju. Na kanalu 1 puškomitraljez i 12 domobrana.

9) U Štambuku (kod fabričkog kamenoloma) jedan mali top i 8 domobrana.

10) U tvornici 15 naoružanih civila i 22 iz fabričke kolonije.

11) Na skeli 2 bunkera kod mosta s lijeve strane Vrbasa i ceste.

12) Na željezničkoj pruzi kod fabričkog kamenoloma 6 vatrogasaca sa puškama.

13) U Podmilačju (7 km na cesti Jajce-Banja Luka) 12 domobrana i 1 puškomitraljez. Domobrani stanuju u novoj bolnici gdje i Komanda mjesta, u dvije osnovne škole i u klosteru gdje im je i bolnica.

Ustaše zauzimaju sledeće položaje:

1) Štambuk 7 ustaša.

2) Bukovica, kod ciganskih kuća, 8 ustaša i 1 njemački puškomitraljez.

3) U Prudima po noći 50 - 60 ustaša iz čuvene ustaške bojne.

4) Kerpić (kamen više skele) 8 ustaša.

5) Na Skeli po noći, 10 ustaša...

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU

Oficir O. S:
Dakić

**Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih
naroda, tom IV, knjiga 6, dokumenat 102, strana 230-233.**

Branko Lacić

OSAM DANA U OSLOBOĐENOM JAJCU

Kao mještalin i član Sreskog komiteta KPJ, pridodat sam jednom bataljonu Druge proleterske brigade u vrijeme borbi za prvo oslobođenje Jajca, 24. septembra 1942. godine. Kad su mi drugovi to saopštili, bio sam izuzetno zadovoljan što ću se kao partizan boriti za oslobođenje svog rodnog grada i istovremeno imati priliku da upoznam proslavljene srbijanske proletere.

U toku neposrednih priprema za osvajanje domobranskih bunkera na brdu Ćusinama, dobrovoljno se javilo tridesetak omladinaca u bombaške grupe. Bio sam razočaran izgledom tih dječaka. Bijedno odjeveni, izgledali su mi kao pravi odrpanci. Ako se tome doda njihova malodobnost i neuhranjenost, onda nije bilo ni čudo što sam ih sažalijevao.

Nisam mogao izdržati - svoja osjećanja prema toj djeci izrazio sam komandantu njihovog bataljona. Naime, drugarski sam ga opomenuo rekavši mu da ne potcjenjuje neprijatelja i njegova utvrđenja. On me je strogo pogledao i odgovorio:

- Ti ćeš se stidjeti svojih riječi! Ubrzo ćeš vidjeti šta će ovi momci uraditi!

Povukao sam se bez riječi, zaključivši da je moja primjedba neumjesna.

Stao sam malo u stranu i nastavio da im pokazujem teren i bunkere na Ćusinama.

Raspoređeni su u desetak grupa, prema broju bunkera ispred nas. Na svaka dva bombaša dodijeljen je po jedan puškomitraljezac. Kad su se bombaši primakli bunkerima na udaljenosti 30 - 50 metara, zavisno od pristupačnosti terena, dat je znak za napad. Svi puškomitraljesci su jednovremeno otpočeli djeystvo na bunkere i stalno ih držali pod vatrom. U međuvremenu, štićeni mitraljeskim rafalima, bombaši su se dalje privlačili bunkerima. Pošto su im se sasvim primakli, pobacali su bombe u njih gotovo jednovremeno. Za petnaestak minuta likvidirali su svih deset bunkera.

Posmatrajući sve to iz neposredne blizine, bio sam oduševljen hrabrošću i dovrtljivošću mladih proletera. Prišao sam komandantu bataljona i uputio mu iskrene riječi divljenja i pohvale. Ali, za slavlje i predah nije bilo vremena. Komandant je izdvojio vod boraca i rekao im:

- Bataljon »Pelagić« napada tvornicu. Vjerujem da će se neprijatelj i tamo žilavo braniti. No, ako Janjani i zauzmu fabriku, treba da odmah produže nastupanje do mosta na Plivi. Pridružite se tom Bataljonu i pomognite mu u borbi.

Spustili smo se na kanal iznad Pijavica, a odatle u tvornicu. Ona je, međutim, već bila zauzeta. Kad smo sišli na prugu, iza elektrolize, primijetio sam da

Partizanska artiljerija u oslobođenom Jajcu, septembra 1942. godine
(Snimak iz foto-arhive Vojnog muzeja u Beogradu)

mi s jednog prozora neko maše rukom. Zagledao sam se bolje i prepoznao svog druga i prijatelja Franju Rajića.

Pošto je tvornica bila osvojena, nisam u nju ni svraćao. Otišao sam u Pijavice i već kod prvih kuća primijetio grupu boraca iz Bataljona »Pelagić«. Brzo sam im se primakao i sa zaprepašćenjem ugledao da vode ranjenog Milana Ilića, zamjenika političkog komesara Bataljona, koji me je prije nepuna tri mjeseca postavio za političkog komesara Grabežove čete. Prema grčevima na njegovom licu, procijenio sam daje teško ranjen. Jedva se kretao, borci su ga gotovo nosili. Hitno sam ih uputio u sanitet, a onda s vodom proletera produžio ka Mezarima (muslimansko groblje na kojem je Milan Ilić ranjen). Cilj nam je bio da se što prije priključimo jedinicama Bataljona »Pelagić« u borbi za oslobođenje Jajca. Ustaše i domobrani tukli su nas s Medved-kule, od Osnovne škole i još iz nekih zgrada na lijevoj obali Plive.

Iznad Donjih Pijavica stigao sam do tvorničke kuće u kojoj je stanovao dr Miler, pomoćnik direktora. Poznavali smo se odranije, jer me je kao svog radnika otpuštao s posla. Milera sam zatekao u kući. Uplašio se kad me je ugledao. Ne znam da li se sjetio mojih radničkih nevolja ili gaje obuzelo osjećanje neizvjesnosti zbog pucnjave. Iako Jevrejin, fašisti su ga bili ostavili zato što im je još bio potreban. Ali, mislim daje bio svjestan svoje situacije. Rekao sam mu da se ne boji i da skloni svoju djecu, jer moramo sa njegovog prozora tući neprijatelja. On se odmah povinovao mojim zahtjevima.

Sutradan smo u oslobođenom Jajcu zakazali miting za 13 sati. Oko tri sata ranije, dok sam išao prepunom glavnom ulicom, najednom me pozvao jedan borac iz Druge proleterske brigade koga sam već poznao. Kad smo se sastali i toplo pozdravili, saopštio mi je odluku da ja otvorim predstojeći miting i održim kratak govor. Pogledao sam ga ispitivački misleći da se šali sa mnom, a potom rekao:

- Gdje ću ja da govorim pred masom kojoj je i veliki broj mojih drugova, radnika, pogotovu što nikad do sada nisam istupao na takvim skupovima.

To sam rekao dosta uvjerljivo, spreman da se branim i drugim činjenicama. Međutim, taj drug mi je ozbiljno zamjerio, oštro me pogledao i povišenim tonom upozorio:

- Tako je odlučeno i nemamo šta da raspravljamo!

Potom se sagovornik okrenuo i otišao, a ja sam ostao na ulici iznenađen i zbunjen. Kako i šta da govorim građanima, mojim komšijama? Zašto su drugovi dozvolili da obrukam sebe i njih? No, svjestan da mi takvo razmišljanje neće ništa pomoći, otišao sam na vodopad u namjeri da tamo sastavim svoj govor. Vjerovao sam da ću osamljen, u divnom prirodnom ambijentu dobiti inspiraciju i napisati nešto vrijedno. Uzeo sam olovku i papir, malo porazmislio i počeo da pišem. Međutim, prve rečenice nisu mi se svidjele, pa sam ih precrtao i napisao nove. Ubrzo sam, na moju žalost, ocijenio da ni te ne valjaju. I tako, malo po malo, sve do polaska na miting nisam ništa sastavio. Napustio sam vodopad uznemiren i neraspoložen, ne znajući šta da govorim.

Na miting je došlo dosta Jajčana. Željeli su da po prvi put čuju riječi partizana. Poznao sam gotovo sve prisutne mještane. Otvorio sam miting i počeo da govorim dosta teško. Ali, malo pomalo, jezik mi se odvezao i nastavio sam slobodnije. Poslije mene nastupio je Milinko Kušić, komandant Prve krajiške brigade. Posmatrao sam izraze meni poznatih lica i osjećao da odobravaju sve što govorimo.

Na žalost, u Jajcu smo se zadržali svega osam dana. Znatno jače neprijateljske snage navalile su od Travnika i Banjaluke u težnji da po svaku cijenu ponovo okupiraju Jajce. Morali smo se povući iz grada, ali odlučni da se ponovo vratimo čim nam se za to ukaže povoljna prilika.

Zbog brzog nadiranja Nijemaca i ustaša od Donjeg Vakufa i Doganovca prema Janju, u Glogovcu je bila ugrožena naša bolnica. Samoinicijativno sam se priključio jedinici Bataljona »Pelagić« koja je štitila prilaze Glogovcu od Ljuše. Noću 3/4. oktobra kurir nas je obavijestio daje bolnica evakuisana. Svima nam je laknulo, jer je dalje zaustavljanje neprijatelja bilo gotovo nemoguće. Obasipali su nas topovskom, minobacačkom i mitraljeskom vatrom. Istovremeno su nas avioni, kružeći nisko, mitraljirali i zasipali bombama. Na svim sektorima vrilo je kao u kotlu.

Povukli smo se u Strojice. Tu sam od Makse Dakića saznao neprijatnu vijest daje u selu Gredi ostala moja supruga Anka teško bolesna od tifusa, jer nije postojala mogućnost da se evakuiše. Saopštavajući mi to, Makso se i sâm osjećao neugodno. Tješeci me, izrazio je nadu da će nju ipak spasiti naši borci ili seljaci, koji su u takvim situacijama skrivali naše bolesnike i ranjenike po okolnim šumarcima, uvalama i pećinama.

- Slaba mi je ta utjeha, druže Makso - uzvratilo sam tužno.

Nakon kratkog razmišljanja rekao sam da moram ići u Gredu ne bih li nekako izbio Anku. Čuvši to, Makso me je upozorio da budem razuman i oprezan:

- Ti imaš dvoje djece. Iako im u ovim ratnim prilikama malo možeš pomoći, ipak si im neophodan. Za njih bi bio nenadoknativ gubitak ako vas oboje izgube...

Kad sam se spustio do rječice Janja, naišao sam na borce iz Četvrtе crnogorske proleterske brigade. Odbijali su pokušaje Nijemaca da pređu na lijevu obalu Janja. Čim sam im objasnio o čemu se radi, obećali su mi pomoći ako bi me Nijemci primijetili i ugrozili.

Zajedno sa jednim borcem izašao sam u selo Gredu. Pretražujući redom sve kuće, ustanovili smo da u njima nema žive duše. Od vrijednih stvari našli smo i uzeli samo jednu torbicu sa sanitetskim materijalom. Zalazili smo i u obližnje žbunje, ali nismo našli bilo koga. Nijemci su se primicali tom selu. Primijetili smo ih kad su stigli na puškomet i počeli nas gađati. Od zaklona do zaklona, povukli smo se pod kišom njemačkih kuršuma.

Sav slomljen, vratio sam se u Strojice. Kad sam se, tužan i zabrinut, javio Maksu Dakiću, on mi je saopštio da su borci iz jedinice Mirka Grabeža iznijeli Anku u Pljevu. Bio sam mu veoma zahvalan na tom obavještenju.

Ubrzo je uslijedilo naređenje da sve ranjenike i bolesnike evakuišemo prema planini Vitorogu. Cilj je bio da ih nekako prenesemo u Centralnu bolnicu. Kao i mnogi drugi, ja sam s velikim zadovoljstvom prihvatio taj delikatni zadatak. Uz nesebično angažovanje odbornika, omladine i drugih seljaka iz Janja i Pljeve, prenijeli smo ih pod Vitorog. Potom su odbornici preuzeli brigu o njima.

Mislili smo i na obećanje koje smo na mitingu dali građanima Jajca - da ćemo ponovo doći ukoliko nas neprijatelji potisnu. Naime, nakon nepuna dva mjeseca od prvog oslobođenja Jajca spremali smo se da ga osvojimo po drugi put. Istina, za izvršenje tog zadatka angažovane su većinom druge jedinice. Na utvrđenje Čusine, umjesto iskusnih i smjelih proletera iz Srbije, napadali su hrabri Dalmatinci. O njihovim podvizima pričalo se po janjskim selima i prije nego što su došli u taj kraj. Preko Carevog polja, Volijaka i Prudi napadale su Prva proleterska i Treća krajiška udarna brigada, uz podršku odvažnih Pljevac.

U Jajcu nije više bilo »kulturbundovaca«, koji su nam se, zajedno sa ustašama, žestoko suprotstavljali 25. septembra. Oni su u međuvremenu pobjegli iz grada. Međutim, u pomoć desetakovanim ustašama i domobranima pristigli su Nijemci. Svi smo, ipak, bili ubijedeni da ćemo ponovo osvojiti Jajce.

Stana Jakešević

GRLILI SMO I LJUBILI OSLOBODIOCE JAJCA

Pred zoru 25. septembra 1942. godine, u mojoj kućici na Volijaku zagrlila sam i poljubila, i ja i moji ukućani, prve partizane koji su oslobađali Jajce. Svi smo bili neobično uzbuđeni. Dugo smo strahovali za svoje živote, sanjali i očekivali oslobodioce, a kada su stigli, našoj radosti nije bilo kraja.

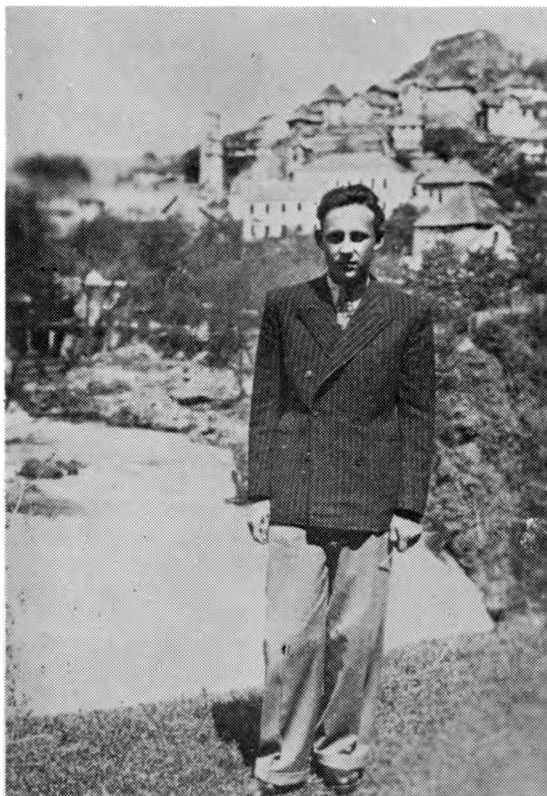

Danica Anđukić

Cim je grad oslobođen, počeli smo se pripremati za odlazak u partizane. U stvari, mi smo već bili spremni za odlazak. Iz moje kuće krenuli smo svi: majka i sestra i moj suprug, Ivica Jakešević, do tada radnik »Elektrobosne«. Kad smo

stigli u selo Strojice, Ivica je raspoređen u 2. četu Bataljona »Pelagić«, a ja sam upućena u Centralnu bolnicu, koja se tada nalazila u planini Klekovači.

Poslije oslobođenja Jajca nekoliko desetina omladinaca i omladinki, a i nekoliko starijih ljudi stupilo je u proletherske i krajiške brigade i u Treći krajiški partizanski odred. Mladi su bili oduševljeni što im se ukazala prilika da se

Šerif Mačak

svrstaju u redove boraca za slobodu. Sjećam se kako su omladinke: Dobrila Baćanović, Rada Đurić i Milena Gvozdenović stupile u Drugu srpsku prolethersku brigadu. Anka Ljubez i Stanko Knežević stupili su u Prvu krajišku NOU brigadu; Halil Ademović, Danica Anđukić, Katica Agust, Mujo Hrnjić, Šerif Mačak, Adem Spahić, Franjo Rajić, Abdurahman Tupara, Slobodan Popržen, Husein Popara i još neki drugovi stupili su u Bataljon »Pelagić«.

Vafo Ganibegović je stigao iz Jajca sa sestrom Zuhrom i braćom: Džemalom, Adilom i Zaimom. Zuhra je raspoređena u Centralnu bolnicu i vidala sam je sve do njenog zarobljavanja na Sutjesci. Vafo i Džemal su nešto kasnije stupili u Sedmu krajišku NOU brigadu, kad su dorasli da nose pušku, Adii i Zaim su takođe postali partizani.

Stari Milan Baćanović krenuo je u partizane sa sinovima Dušanom i Bogdanom.

Stara Šeća Mačak stigla je u Strojice sa svojim unukom Hasanom. Krenula je za svojim sinom jedincem, Šerifom Mačkom, koji je već krajem januara 1943. godine hrabro poginuo u borbi kod Vrhpolja.

Sa Ahmetom Sinanovićem iz Jajca je izašla njegova supruga Mujesira i kćerke: Subhija, Hatidža i Safeta - cijela porodica.

Izašla je i supruga Franje Rajića, Lucija, sa sinovima Draganom i Mirkom i kćerkama Ljubicom, Zdenkom i Gordanom.

Nevenka Radivojša izašla je u Janj sa kćerkom Obrenkom i još dvije manje djevojčice.

Sjećam se da je sa nama bila i Sofija Pastuhović Coca i još neki Jajčani, ali se njihovih imena više ne sjećam.

Žene, djeca i stariji ljudi odvedeni su u Bosanski Petrovac, u duboku pozadinu oslobođene teritorije, ali Milan Baćanović i Ahmet Sinanović nisu mogli da miruju. Oni su krajem 1942. godine stupili u Sedmu krajišku brigadu i u njenim jedinicama prošli kroz sve okršaje četvrte i pete neprijateljske ofanzive. Obojica su doživljela oslobođenje zemlje.

O zlodjelima koja je neprijatelj počinio u Jajcu nakon povlačenja partizanskih jedinica doznali smo tek poslije drugog oslobođenja Jajca. Ne sjećam se više ko je od naših drugova iz Centralne bolnice išao u oslobođeno Jajce i donio nam vijesti daje neprijatelj kod spaljene zgrade sreskog načelstva strijeljao saradnike NOP-a: Agić Salku, Ajkunić Salku, Aleksić Lazu, Cerić Mehmeda, Dželilović Mehmeda Pinčija, Đulić Smaju, Gajić Cviju, Jovanović Peru, Milana, Micu i Mihaila Juguza, Safeta Kliku, Ibrahima Mulaomerovića, Slavka Pranjka, Stanka Peraka, Mujagu Sarača i još dvojicu građana čija imena nisam doznala, a trideset građana je bilo uhapšeno zbog saradnje s partizanima. Time je neprijatelj pokušao da zastraši građane Jajca, ali u tome nije uspio. Jajčani su još aktivnije pomagali NOP i slali svoje sinove i kćeri u redove partizanskih brigada i odreda.

Dragoslav Marković

DEVOJKA IZ JAJCA

Jedne septembarske noći 1942. godine osvetlili smo Jajce rafalima, puško-mitraljezima i eksplozijama ručnih bombi i razbili jak garnizon ustaša i domobrana.

Radost oslobođenog naroda bila je neizmerna. Naše jedinice su se popunjavale. U njih je neprimetno ušla i gotovo cela porodica starog pekara Bačano-
vića. Pošli su u razne brigade.

Nastupila je peta ofanziva. Odzvanjale su planine od eksplozija. U Sutjesku su se ulivali krvavi potoci. Zadah leševa, gnoja i krvi potisnuo je mirisnu svežinu četinara. Bio se poslednji boj za odbranu ranjenika i proboj nemačkog obruča prema Miljevini. Tukla se 3. divizija Save Kovačevića. A kada je u uvalama iznad Tjentišta zamro i poslednji odjek Savine komande: »Napred proleter!«, na krvavom bojištu je nastao tajac.

Šćućurena u žbunu jecala je jedna devojka - partizanka. Na krilu joj je ležala mrtva glavu druga koga je tek bila previla. Onda su pojedinačni pucnji prekinuli tišinu. Nemci su ubijali ranjenike i ošamućene tifusare. Ali jauci ranjenika svedočili su joj da nije sama, da tu, oko nje, žive, makar i osakaćeni, drugovi njeni, da još dišu. To joj je ulivalo neku snagu i nadu i osećanje kakve-takve sigurnosti. Sta da učini? Kuda da krene? Kao bolničarka imala je samo sanitetsku torbicu, bila je bez oružja. Reši da zovne nekoga, da bar vikne: »Drugovi«. Ali, užas joj sledi usne, grč joj stegnu grlo. Jedna pegavo-maljava ruka polako pomeri granu žbuna, zatim se pojavi hladna cev parabeluma. Najzad, kroz naočare, ispod nemačkog šljema, upiše se u nju dva bezizrazna, zmijski hladna oka. Taj jedan trenutak pretvori se u večnost. Zatim se cev parabeluma povuče, maljava ruka pusti granu, koja se blago vrati na svoje mesto. Nemač se polako udalji. Na desetak metara niže ču se pucanj. Dotukao je opet nekog ranjenika.

Nije mogla da shvati zašto nju nije ubio. Možda je kratkovid, pa je nije primetio u senci žbuna. Možda ju je vidio, ali je pomislio daje to leš nekog tifusara ili ranjenika, kojih je bilo svuda uz žbun, kamen ili drvo.

Nije se micala. Put Zelengore su se čuli mitraljezi, poneka eksplozija ručnih bombi i usamljeni pucnji. Još su se s Nemcima tukle grupe Savine divizije pokušavajući da se probiju.

Daleko naseveru, prema Jahorini i Romaniji, odjekivala je potmula grmljavina. Znala je da to biju boj 1. i 2. proleterska divizija. Zavidila je tim jedinicama. I rešila je, ako se probije do njih, da stupi u 1. ili 2. proletersku brigadu. Činilo joj se da te brigade mogu sve, da za njih nema obruča i prepreka, da ih niko ne može zadržati. Sećala se daje 2. proleterska brigada bila prva partizanska jedinica koja je septembra 1942. godine ušla preko Cusina u Jajce, njen rodni grad.

Pala je noć. Ni popca da zacrvči, ni slepog miša da proleti, ni zveri da šušne, ni ranjenika da jaukne - nigde živog stvora. Prst pred okom se nije video. Samo bi s vremena na vreme, daleko prema severu, bledocrvenkasti odsjaj raketa ili eksplozija zatreperio na tamnom nebeskom zastoru. I toga je uskoro nestalo. U stravičnoj tišini na momente joj se činilo daje neka neumitna crna ruka pritisla i zadavila čitav život na zemlji. I ona sama u toj pustoši - prvi put sama u životu... I to sa glavom mrtvog druga - na krilu.

Dobrila Baćanović

Ali, odsjaji raketa na severu govorili su joj da ipak nije sama, da su na severu proleterske jedinice. Spustila je lagano mrtvu glavu s krila, ustala i krenula. Batrgala je po pomrčini, udarala o drveće, spotala se o leševe. Nagazila je na pušku i strasno je prihvatila. Bila je puna. Sada je išla slobodnije, nije osećala ni glad ni žeđ. Ni umor nije osećala. Žurila je kao da će nekoliko desetina kilometara do proleterskih jedinica pretrčati za tili čas. U stvari, odmicala je veoma sporo.

Jedan sat posle polaska izbi na neki proplanak. Držala je prst na obaraču. Odjednom do nje dopre ljudski glas, a kroz noć se prolomi pucanj. Ona se strese. Nije bila svesna da je sama opalila metak.

- Ko je? - ču se ponovo glas u noći.
- Drugarica - izusti ona nehotice.
- Zašto pucaš, i mi smo partizani.

Pridoše joj tri senke. Bila su to tri druga koji su doživeli što i ona i pošli sa istim ciljem u istom pravcu...

Posle nekoliko dana stigla je u oslobođeno Olovo i uključila se u 2. proletersku brigadu.

29. oktobar 1943. godine. Bio je lep sunčan dan pozne jeseni. »Korpusi« srbijskih četnika prešli su iz Srbije preko Uvea i pojavili se na kosama prema oslobođenoj teritoriji. Najjače snage koncentrisali su blizu Priboja, na Banjskom visu. Prvi bataljon 2. proleterske brigade dobio je zadatak da napadne taj vis i protera četnike preko Uvea. Bataljon je brojao oko 200 boraca. Oko 11 časova pre podne napali smo četnike. Treća četa je za 20 minuta zbrisala četničke jedinice. Odatle su četnici potisnuti prema Banjskom visu, koji je napala 2. četa. Videvši poraz svojih jedinica na Banjskom brdu, četnici su odlučili da brane dominantni Banjski (Jelića) vis. Primetili su da kolona koja ide na njih nije duga, i to ih je malo ohrabrilo. Zato su je pustili na dobačaj ručnih bombi. Na goloj padini, pod samim vrhom, zametnuo se krvavi boj. Odjednom je grunulo nekoliko desetina bombi i oblak dima je za vio vis. Zaštekali su mitraljezi. Prolomilo se gromko: »Napred, proleterii!«.

Na visu je četnička truba zasvirala otegnuto: »Sprem'te se, sprem'te, četnici«. Nastao je krkljanac. Naši su izbili pod sam vis. Ručne bombe su počele padati u same četničke rovove. Ali i iz četničkih rovova letele su bombe i kotrljale se niz padinu. Među proleterima nalazile su se i novajlije - Pljevljaci. Njima je ovo bila prva borba i nervi nisu izdržali - plegli su po zemlji i nezvereno se osvrтали. Tada je među njih iskrsla silueta osamnaestogodišnje devojke.

»Napred drugovi, zar se bojite četnika?« - viknula je i mimo njih poletela prema vrhu. Za njom su skočila dva omladinca. Odjednom je zastala, raširila je ruke i pala. Iza nje su se sklopčala dva omladinca. Sve troje ih je pokosio isti četnički mitraljez. Bila je to devojka iz Jajca, sa Sutjeske i Zelengore - Dobrila...

Napad nije uspeo. Njih troje nisu izvučeni sa bojišta. Ostali su pred neprijateljskim položajima. Uveče je Bataljon ponovio napad i četnici su odbačeni nazad preko Uvea.

Izjutra je obavljena skromna sahrana. Jedno po jedno izneli su ih drugovi na šatorskim krilima na Banjski vis. Crna devojačka kosa prelivala se preko ivice šatorskog krila i blago lelujala na planinskom povetarcu. Na livadi pored puta bile su iskopane tri rake. Kratak govor političkog komesara i gromko: »Slava im!« bila je poslednja počast. Na Banjskom visu ostale su tri humke. Kolona je krenula dalje, preko Uvea prema Zlatiboru.

Rada Đurić

POSTALA SAM PARTIZANKA

Tek što sam završila malu maturu, došla je okupacija. Za mene je to bilo veliko iznenađenje.

Jajce, turističko mjesto, do tada veseo gradić, pun života, zamrlo je. Osim Nijemaca, koji su gospodarili gradom, i njihovih slugu, svi ostali bili su utučeni.

Poslije uspostave vlasti, Nijemci su pohapsili gotovo sve Jevreje i Srbe. Za svakog ubijenog njemačkog vojnika ubijali su i po desetinu Srba. Kao i svuda, dani i noći su bili ispunjeni prijetnjama i slutnjama. »Šta će biti sutra, gdje su koga odveli, koga su ubili?« Šaputalo se tu i tamo.

Nijemci u gradu nisu ostali dugo. Trebalo je da idu na istočni front. I otišli su. Vlast su preuzele ustaše i članovi kulturbunda. Čuveni ustaški krvolok, koga i dan-danas pamte građani Jajca, Rataj, stajao je na čelu komande grada, a na čelu kulturbunda bio je Fertner. Od njihovog dolaska na vlast otpočela su još krvavija proganjanja Jevreja, Srba i svih građana koji nisu prihvatili njihovu vlast.

Kada su ustaše otjerale dva transporta Srba iz grada i okoline, sve samih muškaraca, među kojima je bio i moj otac, zamro je svaki život. Ljudi su se jedva vidali po gradu. Čulo se samo da su transporti otišli za Gospić.

Mržnja prema ustašama rasla je iz dana u dan...

Nije prošlo ni nekoliko dana od posljednjeg transporta a već su počela nova hapšenja. Ovoga puta hapsili su i žene, djecu i muškarce srpske nacionalnosti. Smjestili su ih u pravoslavnu crkvu, bivšu banku i jevrejski Temp. Najkrvoločnija zvjerstva počinile su ustaše u pravoslavnoj crkvi. Poslije nekoliko dana sav taj narod otjeran je 4-5 km izvan grada, u Podmilačje. Tamo su svi poklani i polumrtvi bačeni u jamu, odakle su i poslije dva dana dopirali jezivi jauči.

Pokolj nevinih ljudi, žena i djece, svakodnevno proganjanje i hapšenje - sve je to učvrstilo u meni neizrecivu mržnju prema zločincima. Osjećala sam da se treba boriti protiv ustaških koljača i njihovih pokrovitelja. Sva svoja osjećanja i najskrivenije misli povjeravala sam svojoj drugarici Mileni Gvozdenović. Sastajale smo se redovno. Nedaća i zlo zbližavali su nas sve više. Tjerali su nas, iako smo bile sasvim mlade, da se učlanimo u ustašku mladež, ali mi to nismo htjele ... Ostalo je, dakle, ili postati izdajica ili pobjeći negdje gdje ima poštenih ljudi, negdje gdje će se slobodno disati i govoriti.

O partizanima tada nismo znale mnogo. Slušale smo, govorilo se tu i tamo da partizani vode pravednu borbu i da se bore protiv okupatora i njegovih slugu. Zato smo željele da odmah odemo njima. Htjele smo otići svakako, ali kako, na koji način, kome se obratiti, to nismo znale.

Tokom 1942. godine partizani su često rušili željezničku prugu, sačekivali kamione i pripucavali na straže. O svemu ovome raznosile bi se vijesti po gradu i narod je slutio da će se skoro osloboditi ustaškog jarma. I ja sam se radovala čuteći, sanjala o slobodi i svom dušom bila na njihovoj strani.

Svakog dana partizani su bili sve aktivniji. Napadali su na komunikacije i sačekivali ustaške satnije, koje su nastavile da vrše još krvavije zločine nad srpskim življem. Nesigurne u svoje snage, ustaše su tražile pojačanja. Gutić - najveći krvolok u Bosni - poslao im je iz Zagreba i Hercegovine pojačanja, koja su upotrijebljena za osiguranje tvornice »Elektrobosna«, brda Čusine i Kik. Počeli su se utvrđivati. Razmjestili su se po kućama, postavili mitraljeze na prozore, pravili barikade i čekali.

Pred napad partizana na Jajce sve istaknute ličnosti ustaškog pokreta pobjegle su. Ostala je samo vojska. Zloglasni vođa kulturbunda Fertner i drugi ustaški funkcioneri su pobjegli. Pobjegli su i neki poznatiji saradnici ustaša: Ante Filipović, Franjo Filipović, Petar Perišić, Hanz Pribicer i Karlo Nić. Osjetili su zlikovci da im se bliži kraj. Nastala je među njima panika. Bojali su se sada za svoj život.

24. septembra 1942. godine u 23 sata počeo je napad partizana. Borba je trajala čitavu noć. Pucalo je sa svih strana. Na ulicu niko nije smio izaći. Borba se nastavila i sutradan sve do 17 sati.

Za čitavo to vrijeme s nestrpljenjem sam očekivala partizane. Bila sam ubijeđena u njihovu nadmoćnost. Znala sam da ću svakako s njima poći i da će od tada za mene nastati pravi život.

Oko 17 sati ugledala sam Krajišnike. Svi oni koji su željno očekivali ovaj dan izašli su na ulicu i najradosnije se pozdravili sa oslobodiocima. Opet je grad oživio, opet je bilo mnogo veselja i radosti u njemu. Počeo je da živi novim životom. Partizani su u njega unijeli novi duh. Odmah je uspostavljena nova vlast. Svugdje i na svakom mjestu osjećala se ljubav prema oslobodiocima.

Po dolasku partizana moja drugarica Milena i ja pomagali smo u kuhinji, prale rublje. Odlazeći kod njih, upoznali smo njihov istinski, prisni drugarski odnos, te nas je to još više privuklo k njima. Odlučili smo da pođemo s njima u borbu.

Jednom sam rekla majci da ću poći s partizanima. Ona se ljutila, jer bi mojim odlaskom zaprijetila i njima opasnost, njoj i mlađoj braći i sestri. Nijesam je poslušala i već drugi dan otišla sam u 2. srpsku proletersku brigadu.

Hazim Eminefendić

NEPRIJATELJSKI RANJENICI U PARTIZANSKOJ BOLNICI

Za vrijeme borbi za Jajce 25. septembra 1942. godine, tokom napada naših jedinica, neprijatelj je svoje ranjenike dovlačio sa položaja u »Grand« hotel i tu im ukazivao prvu pomoć, računajući da partizani neće moći tako brzo prodrijeti u sam grad i da će imati dovoljno vremena da ranjenike, ako ustreba, prebaci na desnu obalu Vrbasa. Međutim, proračuni ustaškog bojnika Ervina Rataja, koji je komandovao odbranom Jajca, bili su pogrešni. Partizani su neočekivano prodrli u grad kroz Travničku kapiju i zauzeli »Grand« hotel dok su se još vodile borbe iza Banjalučke kapije i u Varoši, a naročito oko mosta preko kojeg se neprijatelj povlačio na desnu obalu Vrbasa u pravcu Travnika.

U »Grand« hotelu zatekli smo 22 ranjenika. To su mahom bili teži ranjenici, koji se nisu mogli na brzinu evakuisati. Po uniformama moglo se zaključiti da su to domobrani, među kojima je bilo i oficira. Ne bih se mogao zakleti da među njima nije bilo i ustaša, koji su se u zadnjem času presvukli u domobranske uniforme i tako spasili glavu. Jer su upravo ustaše davali grčevit otpor i imali najviše mrtvih i ranjenih.

Teško je opisati kako su izgledali neprijateljski ranjenici kada smo se pojavili na vratima. Strah u njihovim očima je bio neopisiv. Nijemo i izbezumljenih očiju gledali su borce sa petokrakama zvijezdama. Neki su počeli da kukaju i mole za milost govoreći da nisu ispalili nijednog metka na partizane za vrijeme borbe. Svi su bili ubijeđeni da ćemo ih strijeljati. Umjesto strijeljanja, došli su naši ljekari i bolničari. Pregledali su sve ranjenike i ukazali im potrebnu ljekarsku pomoć. Komesari i borci su ih ubjeđivali da im se neće ništa desiti, da ćemo ih liječiti kao i svoje ranjenike i da naša borba nije osvetnička, nego oslobodilačka. Takav odnos prema neprijateljskim ranjenicima je bio korektan i svakog poštovanja dostojan, a bio je to, u stvari, izraz humanističkog karaktera naše revolucije.

Kada smo se povukli iz Jajca, neprijateljski ranjenici su ostali u gradu. Ušavši ponovo u grad, neprijateljski oficiri i vojnici, kao i mnogi građani, bili su jako iznenađeni kada su ugledali svoje ranjenike, kojima ne samo daje pošteđen život nego su propisno i liječeni i negovani u partizanskoj bolnici. O tome se nadugo i naširoko pričalo u gradu i među neprijateljskim vojnicima. I Ervin Rataj, opisujući u svome izvještaju kako je on i njegova vojska poražena prilikom pada Jajca u ruke partizana, nije propustio da kaže da je u gradu, po povratku, zatekao svoje ranjenike, kojima ni dlaka na glavi nije falila.

Stanko Rakita

DRUG TITO JE PREŠ'O PREKO JANJA

Slavnom stazom ratnog putovanja,
Drug Tito je preš'o preko Janja.
Sa Bojišta, na nova bojišta,
Proveo je vojsku za Mliništa.

Drug Tito je preš'o preko Janja
I vidio velika stradanja;
Popaljena sela sva po redu,
AF uvjeren narod u pobjedu.

Drug Tito je preš'o preko Janja
I vidio plamen vojevanja,
Kako borba neprestano traje
Pod zastavom Kompartije slavne.

Drug Tito je preš'o preko Janja
I slušao borbena pjevanja,
Vidio je radost omladine,
Hrabre momke i gorde djevojke.

Drug Tito je preš'o preko Janja,
I posij'o nova radovanja,
Rascvjet'o nam volju i nadanja,
Ublažio sva naša stradanja

Dušan Dakić

KARA VAN IZ JAJCA ZA BOLNICU U GLOGOVCU

Kada je Jajce prvi put oslobođeno, ja sam imao stalnu vezu sa Franjom Rajićem. Nalazio sam se pri Komandi mjesta. Obavljao sam razne poslove. Jedan od najvažnijih mojih zadataka u oslobođenom Jajcu bio je organizovanje i sprovođenje karavana za našu bolnicu u Glogovcu, u Janju. Od Franje sam dobio zadatak da u Čusinama sakupim što više tovarnih konja i da odnesem što više namirnica i sanitetskog materijala za naše ranjenike i bolesnike koji su se nalazili u Glogovcu. Rado sam se prihvatio ovoga važnoga zadatka. Bez teškoća sam pokupio sve tovarne konje u svom rodnom selu. Kada su moje komšije čule za šta se traže konji, davali su ih draga srca. Ranije, a i kasnije, Nijemci i domobrani su ih pomoću oružanih patrola kupili po Čusinama i drugim selima za svoje potrebe, ali su u mome selu mogli da sakupe jedva polovinu raspoloživih konja. Seljaci su krili konje po šumama kad god su mogli. Sada niko nije krio konje, nego su ih dobrovoljno stavljali na raspolaganje za potrebe naših ranjenika.

Meni je pripala čast da budem pratilac ove značajne komore sve do Janja. Posebno me je radovalo to što mi se na koncu pružila prilika da učinim tako korisnu stvar za našu borbu i što ću proći kroz Janj, o kome se pričalo da je žiža slobode.

U Jajcu smo natovarili dosta šećera, brašna, pirinča, soli, sanitetskog materijala i drugih potrepština. Ustaše i Nijemci su dobro snabdijeli Jajce ovim i drugim potrepštinama jer su bili ubijedeni da u njega neće nikada doći partizani. Franjo mi je dao poseban paket i dva čebeta za Anku, drugaricu Branka Lacića, koje je ležala u Glogovcu kao težak tifusar.

Sa natovarenim konjima krenuli smo preko Gorice za Natpolje i dalje za Glogovac. Tu nas je primio Jovo Crepulja, komandir straže u Glogovcu. Njemu sam predao čitavu pošiljku uz pismo od strane Komande mjesta. Tu smo i prenoćili. Naveče je u bolnicu došao Milan Milovac, komandant Bataljona »Pela-gić«. On se sa svojim Bataljonom nalazio negdje oko Liuše i odatle je skoknuo do bolnice. Interesovao se za sve u Jajcu i našem selu, kako za vrijeme ropstva tako i sada u slobodi. Sutradan rano vratio sam se istim putem za Jajce.

Kada sam se vratio u grad, kod Plivinog mosta sreo me Mujo Hrnjić. Rekao mi je da moram odmah ići na desnu stranu Vrbasa, preko puta električne centrale, da kopam jame. Trebalo je u njih sahraniti poginule domobrane i ustaše, kao i one koje je naš sud osudio na smrt zbog zločina počinjenih nad narodom. Iako veoma umoran zbog puta, ja sam se prihvatio i ovoga zadatka. Kopajući jame za ustaške zlikovce, sjetio sam se žrtava koje su poklale ustaške zvijeri prije godinu i nešto više dana. Tada nisam ni sanjao da će osveta stići tako brzo. Nisam nijednog momenta smetnuo s uma da sam i sâm trebao da budem zakopan sa hiljadama nevinih naših ljudi.

Mile Jović

MLADI ŠOLAJA

Dušan Jović, istaknuti borac i bombaš 2. proleterske brigade, rođen je 1924. godine u planinskom selu Dragniću, nedaleko od izvora živopisne Plive. Rat gaje zatekao u najljepšem dobu. Dječak od 16 godina, ljepuškast, crne kose, očiju vedrih i sjajnih, živog temperamenta, volio je šalu i veselu pjesmu čobana. Često smo jedan drugom, tjerajući stado, povjeravali skrivene dječake tajne. Kao i sva djeca u tim godinama, osjećali smo se odraslim mladićima, hrabrim i dostojnim svojih starijih drugova, mada to nismo bili. Voljeli smo se i bili smo čvrsto riješeni da uvijek ostanemo zajedno. Rat nas je zatekao, kao i mnoge druge, nespremljene. Nijesmo mnogo znali o tadašnjim prilikama u našoj zemlji i u svijetu.

Borili smo se protiv ustaša i čuvali seosku stražu sve do 1942. godine, kada je u naše selo došla 2. proleterska brigada. Zaželjeli smo da postanemo borci te brigade, da se otrgnemo od nestabilne seoske vojske. Najmlađi borci pričali su nam o proleterima, o njihovoj hrabrosti u dotadašnjim borbama. Slušali smo ih bez predaha diveći im se, a oni bi se pravili malo važni, sve dok u razgovor ne bi stupio neko od njihovih starijih drugova. Tada bi začutali i slušali ga kao i mi. Naročito smo rado slušali pričanja Vlastimira Lukovića Baglova, Perse Rajović (oboje iz Ivanjice) i Milenka Kizića (trgovačkog pomoćnika iz Mrkonjića).

O našoj odluci da odemo s brigadom nisu znali ni roditelji sve do pokreta. »Nikad ih više nećemo vidjeti« govorili su. Sa nama dvojicom iz našeg sela pošla su i dva naša druga i jedna drugarica (Pero Grabovac, Mitar Kalkan i Petra). Svi smo bili raspoređeni u 1. bataljon. I pored srdačnosti novih drugova, osjećali smo se u prvo vrijeme usamljenim. No, učestale borbe brzo su nas zbližile sa drugovima iz Srbije i drugih krajeva naše zemlje.

Dušan Jović, oduševljen hrabrošću naših starijih drugova i mladog bombaša Boška Buhe, od prvih borbi isticao se smjelošću. U jesen iste godine, pred bitku za Grahovo, saznao sam za pogibiju svog oca Davida i brata Vida, a Dušan za oca Jovu i brata Vasu. Potreseni smrću očeva i braće, zavjetovali smo se jedan drugom da ih desetostuko moramo osvetiti. On se prihvatio bombi, a ja sam postao mitraljezac. Smjelije smo jurišali, željni osvete. Dušan je uskoro postao jedan od najboljih bombaša, što je potvrdio u borbi za Bosansko Grahovo, Dinaru i dalmatinska sela oko Knina. Ističući se u uspješnom vršenju zadataka, dobio je nadimak Mladi Šolaja, po narodnom heroju Simeli Šolaji. Da bi bio dostojan imena koje je nosio, borio se sve hrabrije. Mnogi borci 2. proleterske brigade znali su ga samo kao Šolaju, dok mu je pravo ime bilo zaboravljeno. Junašt-

vom i istrajnošću najviše se isticao u borbi za Livno, Duvno i Drežnicu. Bio je omiljen u čitavoj brigadi. Svi su ga borci voljeli i cijenili.

Poslije svake borbe nestrpljivo smo očekivali naš susret, plašeći se za život jedan drugoga. U noći između 27. i 28. februara 1943. zajedno smo krenuli s bataljonom na veliku grupaciju četnika i Italijana u dolini Neretve.

U toj borbi je Šolaja skinuo cipele i stavio ih oko vrata da bi se što tiše privukao do neprijateljskih bunkera. Kao vođa jedne grupe bombaša bacio je punu torbicu bombi na neprijatelja. Potukao je i izranjavio veliki broj neprijateljskih vojnika, omogućivši četi izvršenje zadatka. Bitka je trajala cijelu noć. Neprijatelj je razbijen i natjeran u bjekstvo ka Mostaru. Ostavio je na bojištu veliki broj mrtvih i ranjenih.

Osvanulo je jutro. Neprijatelj je iz artiljerije i aviona dugo bombardovao naše položaje. Jedni naši borci su čuvali položaj dok su se drugi odmarali. Šolaja je spavao odmarajući se od duge i naporne borbe. Na usnama mu se zadržao osmijeh, jer je junački i savjesno izvršio zadatak. Jovo je pored njega čistio pušku i pokazivao drugovima kako se te noći rvao s četnicima. Nije znao da je puška otkočena i puna. U jednom trenutku ona je opalila i zmo je u samo srce pogodilo Šolaju. Plakali smo i žalili ga. Sahranjen je, sa vojnom počašću, u selu Jasenjima, na lijevoj obali Neretve.

Niko Boroja

ZIJAMETSKI BATALJON

Krajem marta 1942. godine formiranje Peti bataljon Trećeg krajiškog NOP odreda, ali njegovo postojanje nije bilo dugog vijeka. Raspao se pod uticajem četničke propagande u maju iste godine. Tada je četa Mirka Grabeža ušla u sastav Bataljona »Vaso Pelagić«, a većina boraca Petog bataljona, koji su bili sa područja Donjeg Vakufa i Bugojna, uputila se svojim kućama. Prelazili su na desnu obalu Vrbasa grupno i pojedinačno, noseći oružje i vojnu opremu, ali izbjegavajući bilo kakve akcije protiv neprijateljskih snaga. Nisu imali nikakve veze s partizanskim jedinicama, kojih u to vrijeme nije ni bilo na desnoj obali Vrbasa.

Pošto je zaliječio ranu zadobijenu u borbi kod Grdova, Đorđe Đelmo je počeo uspostavljati veze s tim borcima. Okupljao ih je i vezivao za sebe bez velikih teškoća, jer su ga lično poznavali kao komšiju i bivšeg komandira čete u Petom bataljonu. Osim toga, nalazeći se na tromedi opština Donji Vakuf, Bugojno i Travnik, nedaleko od neprijateljskih garnizona, bili su stalno izloženi opasnostima.

Imajući u vidu vojno-političku situaciju na tom području, a i potrebu da se lično obezbijedi, Đelmo je krajem maja i u junu formirao novi bataljon od oko 120 ljudi. Svi su bili Srbi, većinom borci bivšeg Petog bataljona, a samo djelimično novajlije. Ljudstvo je raspoređeno po četama, vodovima i desetinama. Za komandire su određeni najbolji i najiskusniji borci, dok je dužnost komandanta povjerena Đorđu Đelmi. Zato je novoformirana jedinica (po njegovom prezimenu) i nazvana »Đelmin bataljon«. U tom bataljonu nije bilo članova KPJ i SKOJ-a, političkih komesara i delegata vodova, pa politički rad uopšte nije ni organizovan. Borci nisu nosili partizanske oznake, ali su neki na kapama imali kokarde. Međutim, većina njih bila je bez ikakvog obilježja na odjeći. Bataljon u to vrijeme nije izvodio nikakve borbene akcije.

Štab Đelminog bataljona nalazio se u popovoj kući u Brežićanima (sadašnja zgrada osnovne škole), dok su čete - većinom po vodovima i desetinama - bile raspoređene na teritoriji Zijameta, u Skakavcima i drugim tamošnjim selima. Naređeno im je da se odmaraju u kućama, s tim da isture patrole i straže koje bi mogle osmatrati neprijatelja, pratiti njegovo kretanje i blagovremeno upozoriti na opasnost. Osim tog slabo organizovanog bataljona, tada nije bilo drugih partizanskih jedinica desno od Vrbasa.

Đelmo se, međutim, pod uticajem četničke propagande ubrzo počeo kolebati. Sve više se bavio mišlju da sa svojim Bataljonom pride četnicima, iako je to bilo u suprotnosti sa opredjeljenjem većine boraca, posebno onih koji su

se ranije nalazili u partizanskim redovima. I narod tog kraja, saznajući za Đelminu namjeru, bio je protiv prelaska Bataljona na stranu četnika. No, bez obzira na sve to, Đelmo i grupa njegovih istomišljenika odlučili su da uspostave vezu ne samo s četničkom komandom u Mrkonjić-Gradu već i s ustaško-domobranskim komandama u Bugojnu i Donjem Vakufu.

Zapovjednik domobranske posade u Bugojnu, natporučnik Stjepan Kemenović, uputio je Đelmi pismo kojim ga je pozvao da preda svoj Bataljon. Primivši to pismo, Đelmo je 4. jula 1942. godine, praćen grupom svojih boraca, otišao u Bugojno i sastao se s Kemenovićem. Bio je to njegov prvi lični kontakt s neprijateljem. Tada je Đelmo, pored ostalog, izrazio želju da se sa cijelim Bataljonom od 120 ljudi bori protiv partizana. Natporučnik Kemenović obavijestio je o razgovoru s Đelmom pukovnika Franju Šimića. On je prihvatio prijedlog da se s Đelmom sklopi sporazum i da njegov Bataljon treba iskoristiti za čuvanje tamošnjih sela od partizana.

Istog dana, prije razgovora sa zapovjednikom domobranske posade u Bugojnu, Đelmo je poslao za Mrkonjić-Grad dva kurira sa pismenom porukom radi uspostavljanja veze s Urošem Drenovićem, komandantom četničkog odreda »Petar Kočić«. Pošto je kontakt uspostavljen, kuriri su donijeli odgovor kojim je Drenović odobrio saradnju Đelminog bataljona s predstavnicima tzv. Nezavisne Države Hrvatske. Dakle, Đorđe Đelmo je 4. jula 1942. godine, ostvarivši saradnju sa ustaško-domobranskim i četničkim komandama, zvanično i otvoreno izdao narodnooslobodilački pokret.

Na pomenutom sastanku u Bugojnu, Đelmo i Kemenović dogovorili su se da domobransko-ustaški predstavnici već sutradan, 5. jula, dođu u Brežićane. Trebalo je pridobiti ljudstvo Đelminog bataljona, razraditi zadatke te jedinice i koordinirati zajedničke borbene akcije protiv partizana. Očekujući goste iz Bugojna, Đelmo je tog dana, rano ujutru, prikupio kod popove kuće u Brežićanima sve svoje borce koji nisu bili na obezbjeđenju. Pozvao je i pojedine predstavnike Zijameta, Skakavaca i drugih sela kako bi se stekao utisak da on uživa podršku naroda.

Natporučnik Kemenović pošao je s vodom domobrana i oružnicima Sabanom Jusićem i Nikolom Culjkom. Kod popove kuće u Brežićanima bili su tačno u dogovoreno vrijeme. Ubrzo su počeli razgovori Đelmo - Kemenović, uz učešće njihovih najbližih saradnika. Dogovorili su se bez poteškoća i odredili zadatke za zajedničke akcije protiv partizana. Podaci o tom sporazumu saopšteni su i borcima Đelminog bataljona, kojim je, praktično, od tog sastanka raspolagao natporučnik Kemenović. On je izdao neophodna naređenja o predstojećoj aktivnosti Bataljona, obećao da će ga snabdijevati municijom i raznom vojnom opremom, te s njim svakodnevno održavati vezu. Pošto je sastanak završen punom saglasnošću partnera, Kemenović je sa svojom pratnjom napustio Brežićane i vratio se u Bugojno.

Čim su domobransko-ustaški predstavnici napustili Brežićane, učesnici tog skupa otpočeli su da žučno komentarišu skopljene sporazum. Mnogi su postavljali razna pitanja i tražili obrazloženja o saradnji sa neprijateljima. Đelmo je ubjeđivao borce i stanovništvo daje sporazum privremenog karaktera, skopljen s namjerom da se borci još neko vrijeme odmaraju u tim selima, da se od domobrana izvuče što više municije i drugog neophodnog materijala, da se jedinica popuni novim borcima sa tog područja i si.

Đelmina objašnjenja nisu naišla na razumijevanje i odobravanje većine prisutnih, čak ni nekih njegovih bliskih saradnika. Ljudi su zahtijevali da se saradnja s neprijateljem odmah prekine. Neki su predlagali da Bataljon napadne neprijateljsku postaju u Gornjem Rostovu, kako bi na taj način došao do potrebnog oružja i municije, te da se potom priključi jedinicama Narodnooslobodilačke voj-

ske. Delmo i njegovi istomišljenici, ne poštujući volju većine prisutnih, ostali su pri svom stavu. Uporno su tvrdili daje sporazum neobično važan i insistirali na čekanju dok vojno-politička situacija bude jasnija. Dobro se sjećam mnogih detalja. Iako još dječak, prisustvovao sam tog dana zboru u Brežićanima.

Komanda Delminog bataljona ostala je u Brežićanima i poslije sklapanja sporazuma s domobranima. Delmo je na dobro ugojenom bosanskom konjiću, sa svojim pratiocima, svakodnevno odlazio u Donji Vakuf i Bugojno. Tamo se, kao i ostali četnici, slobodno kretao i u kavanama često sjedio sa svojim saveznicima. Od njih je ubrzo počeo dobijati pušчанu municiju i raznu opremu. Više puta je angažovao seljake da na svojim konjima dotjeraju municiju iz Donjeg Vakufa u Brežićane, odakle je prebacivana dalje i dijeljena četama.

Druga proleterska NOU brigada, pod komandom Ljubodraga Đurića, stigla je 13. jula 1942. godine na područje Zijameta, a već sutradan njeni dijelovi zaposjeli su znatan broj sela u blizini Donjeg Vakufa, uz obale Vrbasa i nedaleko od njih. Četnički bataljon Đorđa Delme nije imao snage i smjelosti da pruži bilo kakav otpor već proslavljenim proleterskim jedinicama, iako je u to vrijeme otvoreno sarađivao s neprijateljima u Bugojnu i Donjem Vakufu. Shvativši šta može očekivati od proletera kao najodgovorniji za saradnju s neprijateljima, Delmo im je izrazio lojalnost, ponudio podršku i obezbijedio slobodno kretanje teritorijom koju je do tada kontrolisao njegov Bataljon. Za to je imao više razloga. Prije svega, pripadnici njegovog Bataljona nisu željeli da se suprotstavljaju proleterima, a i narod toga kraja jasno je pokazivao naklonost prema partizanima.

Samo jedan dan nakon svog dolaska u taj kraj, proleter i su napali željezničku stanicu u Oborcima, prugu prema Donjem Vakufu (na više mjesta), pa i tvornicu gipsa u neposrednoj blizini grada. Žestoke borbe vođene su potom uz lijevu obalu Vrbasa, na području Urije, Pribraće, Kutanje, Prusca, Guvana i drugih sela.

Za vrijeme borbe oko tvornice gipsa, jedan puškomitraljezac i njegov pomoćnik izgubili su vezu sa svojom jedinicom - Četvrtim bataljonom Druge proleterske brigade. Noseći njemački »šarac« i nešto municije, prešli su prugu Donji Vakuf - Oborci i uputili se prema selu Blagaju, nedaleko od Donjeg Vakufa, gdje je tada vođena žestoka borba. Pošto tamo nisu pronašli svoju jedinicu, privremeno su se priključili jednom vodu iz Delminog bataljona.

Situacija na području Donjeg Vakufa mijenjala se veoma brzo. Prvi bataljon Četvrtе crnogorske proleterske NOU brigade zauzeo je 16. ili 17. jula položaj u rejonu sela Jusića, ivicom šume Koša, sve do ušća Čehajičke rijeke u Vrbas. Bio je, dakle, u neposrednoj blizini mosta kod sela Kopčića, pet kilometara jugozapadno od Donjeg Vakufa. Bataljon je dobio zadatak da spriječi prodor neprijateljskih snaga komunikacijama od Bugojna ka Donjem Vakufu i obratno. U tu svrhu trebalo je likvidirati neprijateljsku posadu kod mosta i zauzeti željezničku stanicu Kopčić, te uspostaviti vezu s dijelovima Druge proleterske brigade koji su djelovali na lijevoj obali Vrbasa - oko Prusca, Urije i drugih sela na tom području.

Ubrzo je stigao i Četvrti bataljon Prve proleterske brigade. On je zaposjeo položaj na desnoj strani Vrbasa, u rejonu Pirića, Duvnjaka, Drvetine i Jusića, pa se tako povezao s Prvim bataljonom Četvrtе crnogorske proleterske brigade.

Intendant Prvog bataljona Četvrtе proleterske brigade i ekonomi četa, sa svojim obezbjeđenjem, dolazili su često u Sultanoviće, Čemaloviće, Kariće, Brežićane i druga sela. Tamo su uz pomoć odbornika sakupljali hranu za svoje jedinice i istovremeno objašnjavali narodu ciljeve narodnooslobodilačke borbe. Na to područje dolazili su često i izviđačko-obavještajni oficiri s namjerom da

prikupe što više raznih podataka o neprijateljskim snagama, njihovim simpatizerima i saradnicima.

Đelmo je stupio u dodir s tim bataljonima, isto kao što je 13. i 14. jula ostvario kontakt s Drugom proleterskom brigadom na području Zijameta i Skakavaca. Naime, tada se Đelmo sa svojim štabom nalazio u selu Brežićanima - nedaleko od položaja Prvog bataljona Četvrtе proleterske brigade, a njegova Prva četa na području sela Zijameta - u neposrednoj blizini Četvrtog bataljona Prve proleterske brigade. Istovremeno je Druga četa Đelminog bataljona boravila u selu Podbrđanima, blizu položaja Druge proleterske brigade.

Da bi izbjegao odgovornost za saradnju s domaćim izdajnicima, Đelmo je pod pritiskom svojih boraca i stanovništva odlučio da odmah ostvari kontakt s Drugom, a zatim s Četvrtom i Prvom proleterskom brigadom. Štabovi tih jedinica nisu ništa preduzimali protiv Đelme i njegovih boraca, jer su težili da ih što prije pridobiju za ciljeve narodnooslobodilačkog pokreta.

Dok se Prvi bataljon Četvrtе crnogorske proleterske brigade žestoko borio da bi održao položaje u šumi Košu, Đelmo je sa grupom svojih boraca bio u selu Čemalovićima, kod kuće Kurića. U tom selu nalazila se istovremeno grupa boraca i rukovodilaca Prvog bataljona s ciljem izviđanja neprijateljskih položaja, ispitivanja raspoloženja mjesnog stanovništva i prikupljanja hrane. Kad se iznenada pojavila ustaško-domobranska kolona od Donjeg Vakufa, seljaci iz Čemalovića obavijestili su o tome proletere odmah i u najvećoj tajnosti. Pošto je tu bilo malo proletera, i to u veoma nepovoljnoj poziciji, oni nisu mogli prihvatiti borbu. Blagovremeno obaviješteni o dolasku neprijatelja, neprimjetno su se povukli prema položajima na Košu.

Borbe su vođene duž komunikacija Donji Vakuf - Bugojno, oko tih gradova i na područjima Urije, Prusca i drugih obližnjih sela. Noću između 18. i 19. jula likvidirana je neprijateljska posada na mostu kod sela Kopčića, a istoimena željeznička stanica je spaljena.

Dijelovi Đelminog bataljona pomagali su proleterskim jedinicama u tim borbama. Pojedinci i grupe služili su im kao vodiči za vrijeme napada na neprijateljska uporišta, naročito noću, jer su dobro poznavali sve puteve i staze između sela, prema mostovima i drugim važnim objektima. U nekim akcijama oko Donjeg Vakufa i Bugojna učestvovao je gotovo cio Bataljon, iako Đelmo još nije bio spreman da definitivno raskine saradnju s ustaško-domobranskim i četničkim snagama, odnosno da svoju jedinicu priključi Narodnooslobodilačkoj vojsci.

Ustaško-domobranske komande u Donjem Vakufu, Bugojnu i na čitavom tom području budno su pratile zbivanja u dolini Vrbasa. Otkriveni su i Đelmini kontakti s partizanima. Pošto se on nije suprotstavio proleterima na »svojoj« teritoriji, neprijateljima je postalo jasno da se njihov saveznik ne ponaša prema sklopljenom sporazumu, pa su pooštrili kontrolu nad njim. U borbi kod mosta i željezničke stanice u Kopčiću ustaško-domobranska vojska zarobila je jednog borca iz Đelminog bataljona, što je bio konkretan dokaz da ta jedinica sarađuje s proleterima i učestvuje u borbama protiv svojih dojučerašnjih saveznika. Inače, na slabljenje Đelmine saradnje s domobranima znatno je uticala i činjenica daje u borbama za Bugojno, vođenim između 16. i 17. jula, teško ranjen zapovjednik tamošnje posade natporučnik Stjepan Kemenović.

Koncem jula partizanske jedinice otišle su iz doline Vrbasa prema Kupresu. Odmah potom neprijatelji su otpočeli teror nad golorukim narodom. Primjenjivali su sve moguće metode da bi otkrili simpatizere i saradnike NOP-a. Uz pomoć Đelme, nastavljajući saradnju s njim, pokušali su da što veći broj Srba vežu za sebe, u čemu su djelimično i uspjeli.

Pored ostalog, ustaško-domobranska vlast namjeravala je da sve Srbe sposobne za rad uključi u domobranske radne jedinice kako bi ih spriječila da stupaju u redove NOV i iskoristila za izgradnju puteva, vojnih utvrđenja, skloništa i drugih objekata. Radi toga su predstavnici neprijateljskih komandi stalno bili u kontaktu s Đelmom i zahtijevali od njega da lično preduzima sve potrebne mjere kako bi se Srbi odazivali pozivima, u protivnom da ih na to primora i sprovede u Donji Vakuf.

Izvjestan broj tamošnjih seljaka odmah se odazvao pozivima, pa su ubrzo prve grupe otpremljene vozovima iz Donjeg Vakufa u razne krajeve naše zemlje. Oni koji su se kolebali ili plašili da će ih neprijatelj pobiti, odlučili su da stupe u Bataljon. Međutim, Đelmo je primio samo pojedince, a ostalima savjetovao da se uključe u domobranske radne jedinice. Da bi ispunio obavezu prema svom savezniku, on je svim ljudima koji se do tada nisu odazvali naredio da dođu u Brežićane. Bilo je to 2. avgusta, baš na dan održavanja godišnjeg vašara u Donjem Vakufu. A kad su pozvani Srbi došli iz Skakavaca i drugih obližnjih sela, Đelmo im je saopštio da moraju ići u domobranske radne jedinice i odmah odredio svoje naoružane pristalice da ih sprovedu do Donjeg Vakufa. Izdaja je bila očigledna. Ti ljudi su predati ustaškoj vlasti, koja ih je odmah otpremila vlakom u Travnik. Otuda su upućeni na teške radove u razna mjesta, gdje su ostali po nekoliko mjeseci. Neki su zadržani sve do konačnog oslobođenja naše zemlje i poraza fašističkih sila, jer su radili u vojnim tvornicama na teritoriji Njemačke.

Iako je ustaško-domobranska komanda u Donjem Vakufu bila saveznik sa Đelmom, koji joj je činio razne usluge, ipak je ona sve više sumnjala u njegovu lojalnost i pripremala likvidaciju njegovog bataljona. Osnovni razlog za to bio je povoljan razvoj situacije u korist NOP-a. Đelmin bataljon držao se pasivno za vrijeme boravka proleterskih jedinica oko Donjeg Vakufa i Bugojna, igrajući dvoličnu ulogu, a naklonost stanovništva prema narodnooslobodilačkoj borbi bila je sve očiglednija.

U prvoj polovini avgusta 1942. godine, prema već ustaljenoj praksi, ustaško-domobranska komanda iz Donjeg Vakufa pozvala je na sastanak Đelmu i njegove bliske saradnike. Oni su disciplinovano ispunili »svoju obavezu«, ali to je bilo iluzorno. Istog dana, u rano jutro, neprijateljske snage krenule su s ciljem da zarobe, razoružaju i potpuno unište Đelmin bataljon.

Neprijateljske jedinice nastupale su iz Donjeg Vakufa u tri pravca: Tvornica gipsa - Blagaj, Ponjevići - Vlađevići i Jemanlići (zaselak Milići) - Brežićani (zaselak Brljevc), odakle su namjeravale da niz strane Zalića stignu na Brežićansko polje, a zatim do popove kuće. Sa razvijenim zastavama, one su se slobodno kretale prema selima u kojima su bili smješteni Đelmini ljudi. Nalazeći se na povoljnim položajima, pojedini dijelovi Đelminog bataljona na vrijeme su primijetili pokrete ustaško-domobranskih grupa. Međutim, vjerujući u sklopljeni sprazum, ništa nisu preduzimali da se obezbijede.

Satnik Kazimir Matović predvodio je prema Blagaju kolonu od oko 200 neprijateljskih vojnika. U tom selu nalazio se jedan vod druge čete Đelminog bataljona, razmješten po štalama, pojatama i kućama. Ustaško-domobranska jedinica zatekla je taj vod na okupu i odmah ga opkolila. Satnik Matović pozvao je iznenađene ljude da se predaju i polože oružje, ali nije ni sačekao da vidi kako će oni reagovati, već je komandovao svojim vojnicima da otpočinu paljbu. Odmah su, prvim plotunom, smrtno pogođena tri borca, a toliko ih je i ranjeno. Poginuli su jedan borac iz sela Pobrđana, jedan iz Ponjevića i ranije spomenuti puškomitraljezac iz Četvrtog bataljona Druge proleterske brigade (njegov pomoćnik je ranjen). Tu je ranjen i komandir napadnutog voda, rodом i sela Vlađevića, a istovremeno su zarobljena četiri borca. U toj mučkoj akciji ubijena su i tri ne-

naoružana seljaka iz Blagaja. Oni su domaćinski počastili pićem satnika Matovića i njegove pratioce, ali to im nije ni najmanje pomoglo. Zlikovci su ih poslije čašćenja izboli bajonetima i zaklali naočigled njihovih prestravljenih ukućana.

Većina preživjelih boraca iz tog voda Druge čete uspjela je da pobjegne svojim kućama, pojedinci su prešli na lijevu obalu Vrbasa i stupili u Bataljon »Vaso Pelagić« Trećeg krajiškog NOP odreda, dok su se ostali povukli u Zijamet. Vod je, u stvari, potpuno razbijen.

Neprijateljska jedinica iznenadila je još jedan vod iste čete, koji se nalazio u selu Vladevićima kod Kovljanovih kuća. Većina boraca je zarobljena, a neki su uspjeli da pobjegnu niz strane Vladevića. Svi zarobljenici, među kojima i komandir tog voda, sprovedeni su u ustaško-domobransku komandu u Donjem Vakufu.

Neki borci iz Đelminog bataljona, koji su boravili u Brežićanima kao zaštitnica Štaba, nalazili su se na kupanju u Skakavačkoj rijeci. Stražar je blagovremeno primijetio ustaško-domobransku kolonu dok se približavala selu i odmah o tome obavijestio svoje drugove. Zato su svi oni uspjeli da se brzo sklone u obližnju šumu na Košu, a potom da se povuku prema Zijametu.

Istog dana, čim su došli na sastanak u Donji Vakuf, Đorđe Đelmo i njegovi pratioci doživjeli su neprijatno iznenađenje. Uhapšeni su i podvrgnuti saslušanju zbog nepotpunog ispunjavanja obaveza utvrđenih sporazumom o saradnji. A kad se neprijateljska vojska predveče vratila sa malim brojem zarobljenika, ustaško-domobranske starješine ocijenile su da je zadatak samo djelimično izvršen pošto je većina boraca Đelminog bataljona uspjela da se izvuče. Zato su od Đelme zahtijevali da utiče na svoj Bataljon da položi oružje bez borbe, a zauzvrat obećali slobodu njemu i njegovoj pratnji. Kao drugu mogućnost, predložili su mu da svoj Bataljon potčini Urošu Drenoviću, te da ga s tim ciljem prebaci na područje Mrkonjić-Grada.

Đelmo je obećao da će preduzeti sve što bude moguće imajući prvenstveno u vidu prvi prijedlog, to jest predaju oružja. Zahvaljujući tome, ustaško-domobranska komanda oslobodila je iste večeri ne samo njega i njegove pratioce već i borce zarobljene tog dana. Međutim, ubrzo se pokazalo da od predaje nema ništa. Pod pritiskom naroda i većine boraca, Đelmo je definitivno prekinuo svaku vezu sa svojim saveznicima, i priključio jedinicu Narodnooslobodilačkoj vojsci.

Četvrti bataljon Pete crnogorske proleterske brigade stigao je 25. avgusta na područje Zijameta. Štabu tog bataljona naređeno je da odmah otpočne pripreme za formiranje jedne partizanske jedinice od ljudstva iz zijametskih sela. Čim je ostvarena veza sa Đelminim bataljonom, rukovodstvo Pete proleterske brigade preduzelo je neophodne mjere i uložilo velike napore radi političkog i vojnog osposobljavanja ljudstva, prvenstveno starješinskog kadra. Trebalo je, prije svega, objašnjavati ciljeve narodnooslobodilačke borbe, značaj bratstva i jedinstva, ulogu domaćih izdajnika i si. Đelmin bataljon sastojao se tada od 153 borca. U njemu nije bilo političkih rukovodilaca niti uslova za brzo formiranje skojevske ili partijske organizacije. Bio je neophodan strpljiv i postupan idejno-politički rad da bi ti neupućeni i do tada zavaravani seljaci pravilno shvatili i svjesno prihvatili suštinu i značaj narodnooslobodilačkog pokreta, odnosno borbe protiv okupatora i njihovih pomagača - ustaša, četnika i ostalih domaćih izdajnika.

Na osnovu naređenja Vrhovnog štaba NOV i POJ od 31. avgusta 1942. godine, početkom septembra formirana je nova jedinica pod nazivom »Zijametski bataljon«, sa oko 220 boraca. Većina njih bila je do tada u sastavu tzv. Đelminog bataljona, a nešto manji broj činili su novi borci iz zijametskih sela.

Đelmo je vršio dužnost komandanta Zijametskog bataljona svega oko mjesec dana, dok su raniji komandiri četa, vodova i desetina većinom ostali na istim položajima. Za političke komesare i njihove zamjenike (u Bataljonu i četama), kao i za delegate vodova, postavljeni su ljudi iz Pete proleterske brigade, već iskusni i prekaljeni borci. Nešto kasnije formirane su u tom bataljonu organizacije KPJ i SKOJ-a.

Komandant Pete crnogorske proleterske brigade Sava Kovačević uporno je nastojao da novoformirani Zijametski bataljon uspostavi vezu i sa Štabom Trećeg krajiškog NOP odreda, ali to nije ostvareno. Zato je taj bataljon, već od dana formiranja, učestvovao u svim borbama zajedno s jedinicama Pete brigade, a najviše sa Četvrtim bataljonom. Četrdesetak dana nakon formiranja, 8. oktobra 1942. godine, Zijametski bataljon ušao je u sastav Pete crnogorske proleterske brigade - kao njen Peti bataljon.

Pripadnici Zijametskog bataljona, nakon ulaska u sastav Pete crnogorske proleterske brigade, učestvovali su u mnogim teškim i značajnim borbama. Mnogi od njih isticali su se kao hrabri borci i sposobni rukovodioci. Na ratnim poprištima širom Jugoslavije dalo je svoje živote više od 80 boraca sa područja opština Bugojno i Donji Vakuf, među kojima i Đorđe Đelmo. On je poginuo na Zelengori u aprilu 1943. godine.

Međutim, bilo je među njima i nepouzdatih ljudi, kolebljivaca i izdajnika. Nakon povratka u zavičaj, krajem 1943. godine, neki su se odmetnuli u četnike. Oni su kraj rata i potpuno oslobođenje naše zemlje dočekali kao narodni izdajnici.

Trivo Veselinović

KURIR KOMANDANTA ŠOLAJE

(Sjećanje na Miroslava Miću Ivicu)

Početkom aprila 1942. godine, šesnaestogodišnji dječak Miroslav Mičo Ivica odlučio je da se priključi partizanima. Pobjegao je iz Donjeg Vakufa i stupio u Bataljon »Iskra« Trećeg krajiškog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda. Bio je izuzetno bistar, vrijedan, snalažljiv, okretan i čvrst. Borci su ga dobro primili i brzo zavoljeli. Iz svake borbe izlazio je hrabriji, vještiji i staloženiji. Zbog toga je izabran za kurira Sime Šolaje, komandanta Bataljona »Iskra«.

Miroslav je rođen 1926. godine u Donjem Vakufu. Njegovog oca Maksu - Milu strijeljale su ustaše 1941. godine, a majka Jovanka i sestra Gordana odvedene su među prvima u zloglasni ustaški logor u Slavonskoj Požegi. Mićin brat Slavko, jedan od prvih kojeg su ustaše zatvorile u Donjem Vakufu 1941. godine, uspio je da pobjegne iz grada i da stupi u partizanski odred.

Mičo se blagovremeno sklonio kod svoje strine Marice. Najteže je podnosio usamljenost. Osjećao je potrebu da s nekim iz svoje generacije razmjenjuje misli, ali za to nije imao mogućnosti. Mnogi mladi mještani bili su već strijeljani, zatvoreni ili prognani. Dugo je bio zaokupljen svojim mislima i problemima, ne povjeravajući se nikome. Istovremeno, tražio je i našao pravi izlaz.

Već u prvoj borbi - prilikom napada na neprijateljski transport s oružjem, municijom i hranom - Mičo je goloruk oteo pušku od jednog domobrana. Njegovoj radosti nije bilo kraja. Trčao je uzbuđen i svima pokazivao pušku, a to je značilo da u narednim akcijama neće biti nenaoružan. Ubrzo potom primljen je u SKOJ, što ga je posebno obradovalo. Svi drugovi su ga voljeli, omladinci se rado okupljali oko njega.

Komandira čete stalno je zapitkiivao: »Zašto ne idemo u akciju?« Nestrpljivo je očekivao akcije i još nestrpljivije stupao u okršaje. Već na početku svake borbe istrčavao je naprijed. Morali smo ga stalno upozoravati na opasnosti govoreći mu da neprijatelja treba ubiti ili zarobiti, a sebe sačuvati.

Kad bi dobio zadatak da kao kurir odnese poštu u Štab Odreda ili neku je'dnicu, uvijek je težio da se što prije vrati u Bataljon. Ako je zadatak bio izuzetno važan i opasan, obično su upućivana dva kurira. Međutim, Mičo je znao reći Šolaji: »Ja ću to sam obaviti«. Prije polaska na zadatak, uvijek je pažljivo pregledao oružje i municiju, naročito ručne bombe, imajući u vidu da mora sačuvati poštu i u slučaju probijanja kroz neprijateljske položaje. Jedanput mi je ispričao i ovo: »Premoren, neispavan i gladan, sjedoh pored jedne bukve, naslonih se na nju i odmah mi se navuče san na oči. Najednom skoči srndać i probudi me. To mi je, pomislih, dobro upozorenje da ne spavam, već da odmah krenem dalje«.

Lijepo je pjevao. Za njega je pjesma bila veliko nadahnuće. Najviše je pjevušio stihove o svom već proslavljenom komandantu.

»U Bosni se podignula raja,
podig'o je komandant Šolaja...«

Prilikom napada na Kupres avgusta 1942. godine poginuo je i Simo Šolaja, komandant Bataljona »Iskra«. Tu bolnu vijest čuo je ubrzo i njegov kurir Mićo. Tada je zaplakao iz sveg glasa i jecajući rekao: »Što nisam ja poginuo, a komandant ostao da vodi vojsku u nove borbe i nove pobjede!«.

Uslijedilo je naređenje komandanta Trećeg krajiškog odreda da se povučemo sa Kupresa. Mićo je kao kurir dobio zadatak da o tome što brže obavijesti jedinice Bataljona »Iskra«. Na žalost, on nam se više nije vratio. Ustaše su ga zarobile neposredno prije svog povlačenja u gradska utvrđenja. Mićo je nađen mrtav, sav izmrcvaren, na brdu zvanom Seka. Očevici tog prizora bili su Mirko Janковиć, Gojko Subašić i još neki naši drugovi.

Miće je za sve borce našeg bataljona bio oličenje skromnosti, poštenja i plemenitosti. Volio je život, slobodu i ljude, posebno svog komandanta Šolaju i bataljon u čijem se sastavu hrabro borio od prvog dana. Služio je za primjer svim kuririma u Trećem krajiškom narodnooslobodilačkom partizanskom odred.

Pored ostalog, ispoljavao je izuzetno interesovanje za vojno-političku situaciju u našoj zemlji i svijetu. Bio je željan novih saznanja. U predasima između borbi, kad god je bio slobodan, čitao je vijesti koje smo dobivali od vojno-političkih rukovodstava. Oko njega su se često okupljali borci, tražeći da im saopšti vijesti o novim događajima. On je to sa zadovoljstvom činio, bez obzira na umor i iscrpljenost. Zahvaljujući svojoj neposrednosti i jednostavnosti, posebno druželjubivosti, lako se snalazio u svakoj sredini.

Boreći se za slobodu, Miroslav Ivica Miće poginuo je u šesnaestoj godini života. On je bio prva žrtva iz Donjeg Vakufa u partizanskim redovima.

Lazar Simić

OFANZIVA NA JANJ I PLJEVU U JESEN 1942. GODINE

Poslije prvog oslobođenja Jajca, 25. 9. 1942. godine, u gradu je ostavljen; Prva krajiška brigada. Sve ostale jedinice koje su učestvovala u oslobađanju grada odmah su pošle na nove zadatke. Druga proleTERSka brigada prešla je na desnu obalu Vrbasa i izašla u rejon kod sela Divičana i u Donju i Gornju Lupnicu. Njen zadatak bio je da kontroliše pravac od Kotor-Varoši i od Pougarka. Četvrta proleTERSka crnogorska brigada i 3. krajiški odred produžili su gonjenje neprijatelja uz dolinu rijeke Vrbasa u pravcu Donjeg Vakufa. Na tom pravcu oslobođeni su Bravnice, Vinac i Babino Selo i porušen gornji stroj pruge (šine pragovi). Druga krajiška brigada prešla je preko Dnolučke planine i sa Karaulske gore, iz pokreta napala na Oborce i Komar, a 29. i 30. 9. 1942. godine zauzela Ponir, Gostilj i Smet.

Na takvu situaciju oko izvorišta Lašve, na Komaru i kod sela Oborci, na situaciju u dolini Vrbasa kod Babinog Sela i Donjeg Vakufa, a posebno na pad Jajca, neprijatelj je vrlo brzo reagovao. U komandi 718. njemačke divizije u Sarajevu pripremljen je plan za zajedničku, kombinovanu operaciju njemačkih, ustaških i domobranskih snaga, nazvanu »Jajce I«. Po tom planu, izdata je zapovijest svim ustaško-domobranskim jedinicama koje su tada bile locirane u dolini srednjeg i donjeg toka rijeke Bosne da hitno krenu vozovima preko Travnika u Turbe na planinu Komar. Iz Tuzle i Dervente došle su dvije bojne a vjerovatno iz Doboja i Zenice još dvije. Njemačka vojska došla je iz Sarajeva u kamionima. U Bugojnu su odmah, za obezbjeđenje razvoja jedinica koje su pristizale, angažovani dijelovi 9. pukovnije iz Travnika i kompletna 29. ustaška bojna iz Bugojna. Od pristiglih trupa iz doline rijeke Bosne i iz Sarajeva, Nijemci su obrazovali dvije jake taktičke borbene grupe: »Vist«, u polaznom rejonu Turbe - selo Karaula i »Videl«, na planini Komar. Bobene grupe su dobile nazive po prezimenima starijeh.

Borbe su počele 1. oktobra. Na Drugu krajišku brigadu, preko Smeta i Gostilja, u desnoj, napadnoj koloni napale su iz grupe »Vist« jedan bataljon Nijemaca i jedna ustaško-domobranska ojačana bojna. U lijevoj koloni, drumom preko sela Karaule, napadale su na 2. krajišku brigadu preostale snage grupe »Vist«. Na 4. proleTERSku brigadu i na 3. krajiški odred u dolini rijeke Vrbasa, kod Babinog Sela i na visovima pored drumova sve do sela Oborci, napadale su sa Komara u grupi »Vedel« dvije ustaško-domobranske bojne iz Bugojna i jedna jača grupa Nijemaca. U toku tog dana povraćen je Smet i Gostilj, a kod Donjeg Vakufa neprijatelj je uspio da od nas pred sam mrak preotme dva visa sjeverno od Donjeg Vakufa.

U ovoj situaciji je sutradan 2. krajiška brigada od Operativnog štaba za Bosansku krajinu dobila naređenje da do mraka 3. oktobra drži liniju: Šibenica - Hum - Kosa i da se noću 3/4. oktobra povuče preko Šedinca i Močioca i razmjesti u selima Mujdžići, Čitluk i Brđani. S tog prostora iz Pljeve ova brigada je poslije kraćeg odmora upućena u pravcu St. Majdan i komunikacije Sanski Most-Prijedor.

Druga proleterska brigada prebačena je na brdo Sinjakovo i kod sela Šibovi, jugozapadno od Mrkonjić-Grada, a Prva krajiška brigada iz Jajca u Gornji Ribnik, gdje je obrazovana grupa brigada (1. proleterska, 1. krajiška, 3. krajiška, a kasnije i 2. i 4. krajiška), za napad na Ključ, koji je zauzet 7. oktobra.

Tako je u borbama protiv neprijateljskih snaga, koje su od Travnika preko Komara sve jače prodirale u dolinu Vrbasa i drumom od sela Karaule ka Jajcu, ostala samo 4. proleterska crnogorska brigada sa dva bataljona iz 3. krajiškog odreda. Trećeg oktobra, upornom odbranom kod sela Oborci, gdje je bio teško ranjen u nogu Miroljub Sakan, nanijeli smo neprijatelju velike gubitke, zbog čega je bio prinuđen da u slijedeća dva dana, 4. i 5. oktobra, uvede u borbu nove snage kao pojačanje. Te snage su u sadjejestvu s ostalim neprijateljskim jedinicama, uz znatne sopstvene gubitke kod sela Đihanići, kod Vukova i na Doganovoj Kosi uspjele 5. oktobra pred mrak sa nekim svojim manjim prednjim dijelovima prodrijeti preko Ravne gore u Grbavičko polje i preko Krive jelike na Ljušu. U ista ta dva dana neprijatelj je prešao preko Dnolučke planine i 6. oktobra zauzeo Jajce. Taj iznenaadni prodor neprijatelja na Ljušu, u Grbavičko Polje, na Goricu i zaseok Vujići, kao i ulazak neprijatelja u Jajce, doveo je dio snaga 4. proleterske crnogorske brigade u komplikovanu situaciju. Jedan dio njenih snaga, koji se povlačio niz dolinu Vrbasa, bio je na Čusinama i u zaseoku Cipić, a drugi dio i bataljoni iz 3. odreda su, pod najtežim uslovima, spašavali našu bolnicu sa ranjenicima iz Glogovca. Ranjenici su spašeni i prebačeni na šumsku prugu sjeverno od planine Vitorog, a poslije su prenijeti na glamočki sektor u selo Pribelju. Nakon toga 4. proleterska crnogorska brigada je prešla na lijevu obalu rijeke Janj i 8. oktobra zaposjela položaje: Podosoje - Đukići - Popuži - Gigina glavica i Olića gaj, sjeverno od sela Kozila. Dobrovoljački bataljon iz 3. krajiškog odreda isturen je dublje naprijed na Poljice, Orlovaču i u Stupnu kao jača predstraža, a neprijatelj je u zauzetom Jajcu privremeno stao, i time je prva faza u operaciji »Jajce I« bila završena. One neprijateljske dijelove koji su bili prodrli u Grbavičko polje Špiran Jokić je sa svojom grupom odbacio nazad.

Za drugi dio operacije, nazvan čišćenje Janja i Pljeve, odnosno za operaciju »Jajce II« neprijatelj se još bolje spremio. U borbama od 22. oktobra do 1. novembra učestvovala su sve neprijateljske jedinice koje su uzele učešća i u preotimanju Jajca a kao pojačanje dovedene su i druge ustaško-domobranske i njemačke snage iz Tuzle i Doboja. Iz Sarajeva je došao kompletan njemački puk i jedna domobranska bojna. Tako ojačane snage formirane su u nove taktičke grupe »Sušnig« i »Faninger«. Svaka ponaosob (njih 4) bila je jača od ojačanog ratnog puka, pod komandom 718. njemačke divizije.

U 12 sati 22. oktobra počelo je prodiranje tih grupa iz doline rijeke Vrbasa na našu slobodnu teritoriju, koje je ostalo u dubokom sjećanju i boraca i kod naroda. Napadnut je cijeli prostor na lijevoj obali od Jajca do Donjeg Vakufa. Grupa »Vist« nastupala je u tri napadne kolone. Desna kolona prodirala je od Bravnica preko Šedinca na Goricu i u sjeverni dio Grbavičkog polja. Srednja kolona pošla je iz Vinca i nastupala je pravcem: Selišće - Ravna gora - Ponjevići - Grbavica. Lijeva kolona pošla je iz Torlakovca i prodirala pravcem: jugoistočne padine Krive jelike - Bukovik - Ljuša, a odavde u dva dijela jedan u Babiće a drugi pravcem: Previja - Sedlo - Glogovac - Borje, gdje je stigla 24. oktobra. Grupa »Faninger«, u kojoj su bile dvije njemačke kompanije i dvije domobran-

Porušeni most na Vrbasu u Jajcu, oktobra 1942. godine
(Snimak iz foto-arhiva Muzeja Drugog zasjedanja AVNOJ-a, Jajce)

ske bojne, pošla je iz Doganovca i prodirala pravcem: Doganova kosa - Osoje - selo Ljuša - Mala Ljuša. Odatle je do mraka 24. oktobra stigla na desnu obalu Vaganca prema zaseoku Rakite i Novaković na lijevoj obali, gdje je 24/25. oktobra i zanoćila.

Iz izvještaja sačuvanih u neprijateljskoj dokumentaciji koji govore o ovom prodiranju kroz teritoriju Janja vidljivo je da su na svakom koraku poduzimali opsežne mjere obezbjeđenja i da su računali da će u Janju i Pljevi naići na mnogo jači i masovniji otpor od više većih partizanskih jedinica. Međutim, baš tada kada je bilo najpotrebnije, kada su sa svih strana na Janj i Pljevu bile usmjerene neprijateljske kolone, na čitavoj teritoriji Janja i Pljeve bila su angažovana u borbi samo dva naša bataljona iz 3. odreda. Dobrovoljački, koji je sa Poljica iz Stupne zatvarao pravac od Jajca preko Jezera ka Šipovu, i »Pelagić«, koji je 22. oktobra sa Ljuše odbio dvije jake neprijateljske patrole i nanio im gubitke od 6 ubijenih, a u odbrani pravca preko Male Ljuše 23. i 24. oktobra grupi »Faninger« od 20 ubijenih. Udarni bataljon »Šolaja« bio je tada pod komandom IV operativne zone na glamočkom sektoru i zatvarao je pravac od Kupresa preko Hrblije ka Glamoču. Četvrta proleterska crnogorska brigada otišla je prije toga sa položaja iz Janja, na druge zadatke.

Zato je štab 3. krajiškog odreda u toku noći 24/25. oktobra povratio svoj Udarni bataljon s Hrblije u Strojice, a sutradan su oba bataljona, »Pelagić« i Udarni »Šolaja«, upornom odbranom zadržali neprijatelja sve do podne na desnoj obali Vaganca i rijeke Janj nizvodno od Čukličkih mlinova. Za to dragocjeno vrijeme izvršena je evakuacija stanovništva i stoke, a dobrim dijelom i žita sa čitavog prostora lijeve obale rijeke Janj i iz Pljeve u planinske predjele Smiljevac

i Vitorog. U popodnevnim satima 25. oktobra borbene grupe »Vist« i »Faninger«, uz veoma jaku podršku artiljerije, uspijevaju probiti odbranu naših bataljona »Pelagić« i Udarnog na pravcu selo Todorici - Strojice - Maksimovići, gdje je uz velike sopstvene gubitke grupa »Faninger« do mraka zauzela zaseok Lipovaču, i u njenom širem rejonu zanoćila 25/26. oktobra. Jedna bojna, u prodiranju niz desnu obalu rijeke Janj, preko Grede i Čuklića, dostigla je tog dana liniju: Jelik - zaseok Potkamen i tu zanoćila 25/26. oktobra. Glavnine neprijateljskih snaga iz grupe »Faninger« i »Vist« zanoćile su 25/26. oktobra u Kneževićima i u Podosoju. Janjski bataljoni »Pelagić« i Udarni »Šolaja« organizovano su se te noći 25/26. oktobra, povukli na Kojčinovac i Javorovac. S Javorovca su sutradan izvršili jak protivnapad u desni bok neprijateljskim snagama, koje su prodirale preko sela Popuže i kroz pitome Doline u pravcu Popušskog brda i Lipove glave. U toj borbi kod Popušskog groblja iz Bataljona »Pelagić« poginuli su: Halil Ademović, Ante Marinić, zvani »Isus« i Simo Protić. Ranjeni su Vaso Damjanović, Todo Jokić i još neki drugovi.

Iz situacije koja se jasno uočavala pred mrak 25. oktobra nije bilo teško izvući zaključak da će neprijatelj sutradan sa Popušskog brda i sa Lipove glave svom snagom napasti na Pljevske podove. Mi smo, u stvari, 25.10. pred mrak čuli grmljavinu topova u Janju. Zato smo u toku noći 25/26. oktobra samoinicijativno sa Poljica, Orlovače iz Stupne prešli na Kozila za odbranu Pljeve i Pljevskih podova. Posjeli smo položaje na liniji: Mijatovića gradina - Kolđer kućište - zapadni dio Babukina dola - Giginu glavica do mjesta zvanog Čečavka. Po dubini je posjednut najviši vis sjeveroistočno od sela Kozila na kojem je bio prateći vod, sa teškim mitraljezima i sa topom. Ova samoinicijativa Dobrovoljačkog bataljona pokazala se sutradan vrlo efikasnom, jer je neprijatelj preko tih položaja izvršio glavni udar na Pljevu i Pljevske podove.

Dvadeset i šestog oktobra u 9 sati sa Careva polja kod Jajca pošla je u nastupanje grupa pukovnika Sušniga uz lijevu obalu rijeke Plive zahvatajući širi prostor preko Magaljdola i Majdana sve do Mrkonjić-Grada. U ovoj grupi učestvovao je jedan njemački puk i jedna domobranska bojna. Toga dana do mraka prečišćen je sav prostor Magaljdola i Majdana i grupa je bez većeg otpora prešla Lisinu planinu i dostigla liniju: selo Šibovi, jugozapadno od Mrkonjić-Grada - Suhodol - Sinjakovo, gdje je zanoćila 26/27. oktobra. Grupa »Vist« pomjerila se naprijed iz Grbavičkog polja i sa Gorice na liniju: Moćioci - Muždeke - Pasjaci - Grabež. Iz Potkamena preko Kika u Mujdžice je došla jedna bojna i tu zanoćila 26/27. oktobra. A iz Janja preko Popuža i preko Lipove glave u 9,30 sati 26. oktobra na Kozila je napala neprijateljska grupa »Faninger«. U prvom ešelonu napadale su jedna domobranska bojna i dvije njemačke kompanije. U drugom ešelonu nastupala je jedna domobranska bojna i dvije baterije brdskih topova, koje su na Popuškim brdima i Mahovima zauzele vatrene položaje i tukle neposrednim gađanjem Mijatović gradinu, zapadni rub Babukina dola i naročito Giginu glavicu, koju je branila 5. četa Dobrovoljačkog bataljona. Uz podršku vrlo jake minobacačke i artiljerijske vatre, pješadija se privukla kroz Unčaninov gaj i kroz zaseok Kačari i Rastik na jurišno odstojanje i izvršila juriš brisanim prostorom preko Babukina dola na Giginu glavicu, a svojim lijevim krilom u prodoru sa Lipove glave preko Peninih livada i preko Šujača i Grabeža zaobišla Mijatovića gradinu i izašla u Olića dolove na Kozila. Razvila se vrlo žestoka borba, prsa u prsa i kad je Peta četa Dobrovoljačkog bataljona protivnapadom odbacila prvi nalet na Giginu glavu, neprijatelj je uveo u borbu i svoj drugi ešelon i savladao otpor 1. i 2. čete Dobrovoljačkog bataljona na Mijatovića gradini, a potom obilaskom i 5. čete na Giginj glavici. U isto to vrijeme iz Podosoja preko Hrastnika na Popuška brda došlaze glavnina neprijateljskih snaga, koja je u toku dana 26. oktobra proširila svoj uspjeh na cijeli prostor Pljevskih podova i spalila selo Kozila. U odbrani Kozila tog dana su iz 5. čete Dobrovoljačkog bataljona poginuli

Božo Prole, Ilija Jovičić, Ilija Mlinarić, Petar Gajanović, stari Cvijo Krmpot i Niko Prole. Bio je uhvaćen Simo Šobić, komandir čete, ali je otet tako reći iz ruku njemačkih vojnika. Uhvaćen je bio Ili Bužanin i Blažo Prole. Neprijatelj je imao znatno veće gubitke. Samo iz 1. bojne 8. pukovnije, prema izvještaju bojnika Rataja, poginuo je poručnik Brkić Judislav i 7 domobrana a 3 su nestala. Iz 3. i 7. njemačke kompanije bilo je vjerovatno još više gubitaka jer su one prodirale u prvom ešelonu.

Pred mrak, 26. oktobra, Dobrovoljački bataljon prikupio se na Dragnić-podovima i zaposjeo novi položaj na sjevernim padinama Bukove glave i na Vučjoj poljani. Lijevo od njega došao je ijedan bataljon iz 3. sandžačke brigade i zaposjeo položaj na Siljatim gredama. Ostale snage Sandžačke brigade bile su na Strbinama i Jasenovim potocima. I za 26. oktobar domobranski general Lukić u svom izvještaju glavnom Stožeru domobranstva kaže: da su odmetnici pružili žestok otpor ispred sela Kozila i da su kroz Janj tokom borbe poduzeli žestoke protivnapade u lijevi bok i pozadinu. Takođe on izvještava da su se »odmetnici« povukli u pravcu Dragnić-podova, gdje su zauzeli nove položaje.

Taj protivnapad, koji pominje general Lukić, izvršili su naši bataljoni »Pelagić« i Udarni »Solaja« sa položaja Javorovac preko Pitome doline u pravcu sela Popuže. Napadnuta je u njen lijevi bok i pozadinu glavnina neprijateljskih snaga koje su tuda prolazile iz Podosoja preko Popuža i Popušskog brda radi proširenja uspjeha u osvajanju Pljevskih podova. Ovaj protivnapad kod neprijatelja je stvorio pometnju za daljnju plansku akciju, jer su se Nijemci, a i general Lukić, pribijavali da će partizani s jačim snagama u protivnapadu iz istočnih predjela planine Vitorog, preko Janja i rijeke Janj, prodrijeti u Grbavičko polje i u Ravnu goru radi odsijecanja duboko uklinjenih njihovih snaga kod Popuža, u Mujdžićima i na Pljevskim podovima. Radi toga grupe »Vist« i »Faninger«, koje su zauzele Janj i Pljevske podove, nijesu dalje ni prodirale. Ostale su po manjim grupama na svim dominirajućim visovima na terenu u Grbavičkom polju, u Janju i na Pljevskim podovima sve do 1. novembra. Jače grupisanje bilo je po visovima na objema obalama rijeke Janj, u srednjem i gornjem toku. Na te položaje, na desnoj obali rijeke Janj, u gornjem toku, vratila se iz Mujdžića i jedna bojna, gdje je njena satnija, koja je obezbjeđivala njemačke baterije u rejonu Jasik, u sljedeća tri dana 27,28. i 29. oktobra bila povremeno jače napadnuta od ostavljenih u pozadini dijelova Bataljona »Pelagić i Udarnog bataljona »Solaja«, pod komandom Špirana Jokića.

U toku dana 27. oktobra na Goricu je i u selo Močioce u rezervu došla iz Jajca grupa »Vedel«, a od sela Šibovi i sa brda Sinjakova došla je preko Lubova i Trnova grupa »Sushnig«. Glavnina i komora iz te grupe zanoćile su 27/28. u Gerzovu i u Šokocu, a jedan njemački bataljon i jedna bojna u 17 sati istu večer u selo Dragnić. Na njih je sa položaja Šiljate grede sa Dragnić-podova otvorio jaku vatru bataljon 3. sandžačke brigade i prinudio ih da se preko mosta na rijeci Plivi prebace sa lijeve na desnu obalu, gdje su u Šarampovu i zanoćili 27/28. oktobra. Te noći je iz Sokolca u Kudiće došla i njemačka artiljerija koja je 28. oktobra tukla vrlo jakim vatrom, »šrapnel«-granatama, naše položaje na Siljatim gredama i na Vučjoj poljani. No, i pored toga, pješadija nije uspjela da se tog dana probije do Šiljatih greda i do Vučje poljane. Tek sutradan, 29. oktobra oko 15 sati prodrla je do Gerzova preko Potkraja i preko Bubnjevske livade na Dragnić-podove glavnina neprijateljskih snaga i napadom s leđa odbacila sa Šiljatih greda bataljon 3. sandžačke brigade i sa Vučje poljane Dobrovoljački bataljon. Tek tada su neprijateljske snage izašle iz sela Dragnić na Dragnić-podove. Bataljon iz 3. sandžačke brigade, koji je branio Šiljate grede, povukao se u pravcu Bubnjeve poljane, a naš Dobrovoljački bataljon sa Vučje poljane, najprije na tzv. 17. kilometar pruge u rejonu Đulet, a poslije, prilagođavajući se trenutno za njega

najpovoljnijoj situaciji, na Smiljevačke poljane i potom na Prisedlu, gdje je bio i jedan bataljon 4. crnogorske brigade.

Na Dragniću se neprijatelj pregrupisao, Jedan dio snaga ostao mu je na položajima Lunja glava i po Podgoriji, a drugi je u novoformiranoj grupi pošao iz zaseoka Vasići sa Dragića da čisti teren po šumovitim predjelima sjevernih padina Smiljevac i Vitorog-planine.

Međutim, kretanje ove grupe prema dnevnom cilju ka selu Todorići za Nijemce je, po sopstvenom pričanju, izgledalo nemoguće, jer se nije mogao pronaći pravi put. Staza koja od pruge vodi sjeveroistoku i kojom su išli zavela ih je u jednu vrlo duboku vrtaču, iz koje nije bilo drugog izlaza nego da se vrate odakle su i pošli.

Zbog iznenadne pojave te grupe u njenom dolasku u rejon Đuletske livade, Udarni bataljon »Šolaja« morao se povući sa Roduša preko Uvala u pravcu Crni vrh. Borci iz Udarog bataljona tvrde da su sa Nijemcima išla i dva četnika. Moguće je pretpostaviti da su to bili Drenovićeve četnici iz zaseoka Vasići sa Dragića, odakle je neprijatelj i pošao na taj zadatak.

Sutradan, 1. novembra 1942. godine završena su borbeno dještva u operaciji »Jajce II«. Od 22. do 31. oktobra, u tim teškim borbama Janj i Pljevu je branio samo 3. krajiški odred sa svoja tri bataljona. Kad smo se 26. oktobra povukli s Pljevskih podova na Dragnić-podove, svojski nam je priskočio u pomoć jedan bataljon 3. sandžačke brigade. Taj bataljon je, kako je već rečeno, do 15 sati 29. oktobra junački branio Šiljate grede na Dragnić-podovima. Zato je štab 3. krajiškog odreda u svom izvještaju od 5. novembra 1942. godine, objašnjavajući detaljno te događaje, rekao i ovo: »Broj mrtvih za vrijeme ovih bojeva je 20, a ranjenih 15 iz cijelog Odreda, dok su zarobljena 2 iz Dobrovoljačkog bataljona. Neprijateljski gubici su oko 70 mrtvih i nepoznat broj ranjenih. Zarobljeno je 30 pušaka, 7 000 metaka, 2 tovarna konja kao i ostale vojne opreme. Ove činjenice najbolje ilustruju kako se naš odred borio...«.

Neprijateljske jedinice u ovim borbama počinile su teške ratne zločine. Prema izvještaju štaba 3. krajiškog odreda od 2. novembra 1942. godine, ustaše i Nijemci su na Dragnić-podovima pobili 215 staraca, žena i djece. O popaljenim selima i zaseocima i o pljački žita, Štab 3. krajiškog odreda u svom izvještaju od 5. novembra 1942. godine piše: »S obzirom da su sva naša sela popaljena, imovina seljaka opljačkana, tako da u selima nema žita, mi sa vojskom nemamo gdje da boravimo niti daje čime hranimo, dalji naš boravak na ovom sektoru sa ovolikom vojskom je nemoguć. Za ilustraciju prilika na našem sektoru navodimo sljedeće, npr. u Janju: od prošlogodišnje ofanzive u početku ustanka ostalo je nekoliko sela nepopaljenih kao Kozila, Popuži, Medići, Vranići, Vagan, Đukići i još neki zaseoci. Narod je u toku rata uspio da se ekonomski popravi. Međutim, sada sve je to popaljeno, žito koje je bilo skriveno opljačkano, sijena po polju popaljena, tako da je u pitanju i prehrana stoke, koju smo uglavnom sačuvali.«.

U novembru mjesecu 1942. godine, štab 3. krajiškog odreda i svi preživjeli borci, kao i izmučeni narod s narodnooslobodilačkim odborima, našli su se u vrlo delikatnoj situaciji. Vremenske prilike su se naglo promijenile. Iza suvih i toplih dana u drugoj polovini oktobra, odmah s početkom novembra počele su padati hladne, prave jesenje kiše sa susnježicom. Izmučen, ozebao i gladan do iznemoglosti, narod se masovno vraćao iz zbjegova u sela tako reći na голу ledinu - na zgarišta. U većini porodica nije bilo nijedne muške glave koja bi mogla bar nešto uraditi. Zato se u prve mjere sanacije za poboljšanje i ozdravljenje stanja može ubrojiti i zbrinjavanje većeg broja porodica koje nijesu imale baš ništa, na taj način što su te porodice priklonjene (dodijeljene) moćnijim i jačim. Tako udruženim snagama odmah se pristupilo u svim selima natkrivanju (pokrivanju) zidova od podruma koji su ostali ispod spaljenih kuća, ali rijetko gde je i

bilo takvih podruma, jer su kuće po selima Janja i Pljeve bile brvnare u većini slučajeva. Potom se pristupilo donošenju koliba, mljekara i košara u sela sa livada i pašnjaka iz najudaljenijih planinskih predjela: Ravne gore, Krive jelike, Vitoroga, Đuleta i Smiljevca, kao i pravljenju baraka od šindre. Na taj način smo uz veoma velike napore, udruženim snagama vojske i naroda riješili najnužniji smještaj pred sam dolazak dosta oštre i hladne zime.

Na sličan način rješavano je i pitanje ishrane. Žito i krompir koji su bili bolje i dalje od naselja pred početak ofanzive sakriveni, sada su iz trapova povučeni, sušeni i kolektivno s najpažljivijom štednjom trošeni. Štab odreda je na svom sastanku, održanom 10. novembra u Mujdžićima, detaljno analizirao tu, u nizu pitanja, tešku situaciju. Zaključeno je da se zamoli Operativni štab za Bosansku krajinu da 3. krajiškom odredu dodijeli izvjesne količine žita i ponovo je pokrenuto pitanje (prijedlog Štaba Odreda od 5. novembra) da se pristupi formiranju jedne pokretne jedinice izborom najboljeg ljudstva iz sviju bataljona, koja bi otišla sa terena Janja i Pljeve, a da se ovdje, tj. u Janju i Pljevi ostavi svega jedan bataljon. Ali to se nije moglo odmah ostvariti, jer je neprijatelj ubrzo ponovo počeo praviti jače ispade od Donjeg Vakufa preko Vukova ka Ljuši i od Jajca prema Gorici i Magaljdolu, a povremeno i od Mrkonjić-Grada ka Lubovu i Bešnjevu. Zato smo morali, uporedo s pravljenjem bajti za smještaj žena, djece i staraca, gotovo svakodnevno odbijati i neprijateljske ispade na naš teren.

Jovo Milovac

NEPRIJATELJSKA OFANZIVA NA NAŠU SLOBODNU TERITORIJU

Jake njemačke i ustaško-domobranske snage otpočele su 21. oktobra 1942. godine ofanzivu na Janj i Pljevu. Cilj im je bio da zauzmu »Republiku Janj«, kako su oni tada nazivali našu slobodnu teritoriju na tom području.

Borbe su trajale 11 dana i noći. Neprijatelji su osvojili našu teritoriju i spalili sve što je moglo gorjeti. Spaljena su i sela koja smo sačuvali u septembarskoj ofanzivi 1941. godine. Jedino je ostalo selo Vagan, pa je ono kasnije iskorišteno za smještaj partizanske bolnice. Na području Pljeve i Lisine - u Donjim Mujdžićima, Olićima, Bešnjevu, Lubovu i nekim drugim selima - rijetko se mogao naći »krov nad glavom«.

Poučeni iskustvom iz septembarske ofanzive 1941. godine, posebno žrtvama koje su nam neprijatelji nanijeli, blagovremeno smo povukli stanovništvo u zbjegove na planine Plazenicu, Vitorog i Đulet. U napuštenim selima ostali su ponegdje samo teško bolesni starac ili starica, ali zločinci nisu ni njima oprašali živote. Tako su, na primjer, stogodišnjaka Cova Vranića ubili na pragu njegove kuće, a potom zgradu zapalili.

Posljednja borba za odbranu sela Popuža vođena je protiv jakih njemačkih snaga. Na tom položaju poginuli su Ante Marinić, zvani Isus, koji je radio u Sreskom komitetu KPJ za Jajce, Halil Ademović, Stojan Đukić i još nekoliko drugova, a teško je ranjen mitraljezac Vaso Damjanović (njemu je kasnije noga amputirana).

Poslije napuštanja Popuža, borbe su nastavljene po šumama na područjima planina Đuleta i Vitoroga. Neki dijelovi tih planina obrasli su pravim prašumama, pa se u njih sklonilo najviše izbjeglog stanovništva. Ti predjeli nemaju žive vode, što je predstavljalo veliki problem. Doduše, u dubokim jamama mogao se naći snijeg koji se ne otapa ni ljeti, ali je bilo vrlo teško doći do njega. Jedini mogući način bio je spuštanje konopcima na dubine od 15 do 20 metara.

Partizanske snage štatile su zbjegove od neprijateljskih jedinica, koje su, razvijene u streljačke strojeve, pretraživale šume. Okršaji su bili utoliko teži što su se četnici iz tog kraja (dobri poznavaoči svih staza i šumskih predjela) uključili u neprijateljsku ofanzivu kao vodiči. Oni su, pored ostalog, usmjerili jednu njemačku jedinicu ka štabu Trećeg krajiškog NOP odreda i Bataljonu »Pelagić« na mjestu zvanom Javorovac. Tu je neprijatelj uspio da zaplijeni nekoliko naših pušaka i mitraljeza, pretežno neispravnih, a potom se borba proširila prema zbjegovima na Crnom vrhu i najvišim dijelovima planine Vitoroga. Zbjegove smo pomjerali ispod šumovitog dijela Kleka, ka tromedi Kupresa, Glamoča i Janja. Neke izbjeglice uspjele su da se prebace na područje glamočkog sreza.

U zbjegu Javorovac, neposredno prije napada neprijateljskih snaga, održan je sastanak, kojem su prisustvovali neki članovi Okružnog i Sreskog komiteta KPJ i Štaba Trećeg krajiškog NOP odreda. Tom prilikom usvojeni su konkretni zadaci, među kojima je najvažniji bio zaštita naroda u zbjegovima. U slučaju prodora jakih neprijateljskih snaga, koje bi ugrozile zbjegove, trebalo je obezbijediti povlačenje naroda prema Glamoču i Petrovcu. Takođe je predviđeno manevrisanje sa zbjegovima, njihovo maskiranje od osmatranja iz vazduha, formiranje odbora za pružanje pomoći u ishrani i si. U narodu smo podizali moral i uvjerenje da ćemo pobijediti.

Za sprovođenje pomenutih zaključaka imenovanje odbor u sastavu: Bran-ko Lacić, Hamdija Šinanović, Špiran Mitrić i ja. Sa Lacićem sam počeo obilaziti zbjegove u kojima je bilo najviše naroda (Vitoroga, Borik, Zdraovci, Vidove lokve i Crni vrh). Neprijatelj je ta mjesta tukao iz topova i minobacača. Pomjerali smo narod prema Kleku, iznad Semenovaca. U nekim zbjegovima uspjeli smo da formiramo odbore za održavanje reda, čiji je osnovni zadatak bio da brinu o tišini. Međutim, svaki taj odbor istovremeno je vodio računa i o ishrani, koristeći prvenstveno stoku koju su neke porodice uspjele da potjeraju i sačuvaju.

Borba je vođena sve do ispod samog vrha planine Vitoroga, čija je nadmorska visina preko 1900 metara. Odstupajući u tako teškim uslovima, pod stalnim pritiskom neprijatelja, pojedine porodice bile su prisiljene da usput ostavljaju 1 djecu. Naime, neke majke nosile su na leđima jedno a u naručju drugo dijete, pa nisu imale snage da uprte i treće. Tu nesrećnu djecu, koja su se većinom nalazila u bešikama, borci su zaticali na napuštenim mjestima boravka zbjegova, oko puteljaka i po šumama. Uzimali smo ih i odnosili uz velike napore, znajući da im samo tako možemo spasiti živote.

Poslije velikih patnji i stradanja, došao je kraj neprijateljskoj ofanzivi. Jedinice Narodnooslobodilačke vojske otpočele su kontraofanzivu. Prva proleter-ska brigada uništila je 19. novembra jake neprijateljske snage na Sitnici i sutra-dan oslobodila Mrkonjić-Grad; Treći krajiški odred potisnuo je neprijatelja iz Ja-nja i Pljeve, te oslobodio Jezero, Magaljdol, Majdan i neka sela oko Mrkonjić-Grada; Četvrta crnogorska i Deseta hercegovačka brigada potukle su ustaško-domobranske posade koje su na području Vinca, Torlakovca i Bravnica štitile saobraćajnice Jajce - Donji Vakuf; dio udarnog Bataljona »Šolaja« napao je Ba-bino Selo i onesposobio željezničku prugu, a dvije njegove čete stigle su 24. no-vembra u Oborce i prekinule vezu Travnik - Donji Vakuf.

Ahmed Džubo

OKTOBARSKA OFANZIVA NA JANJ I PLJEVU

Oktobarska njemačko-ustaška ofanziva na Janj i Pljevu 1942. godine, poznatija pod nazivom operacija »Jajce II«, trajala je jedanaest dana. Cilj ofanzive je bio: razbijanje partizanskih jedinica u Janju i Pljevi i njihovo potpuno uništenje.

U tom periodu jedinice Trećeg krajiškog partizanskog odreda vodile su danonoćno teške i iscrpljujuće borbe s neprijateljem. Danju smo na obroncima planine Vitorog s manjim borbenim grupama uspješno sprečavali dalje prodiranje neprijatelja, a u noćnim napadima, u kojima je sudjelovalo više jedinica, nanosili smo ozbiljne udarce neprijatelju i otežavali mu dalji opstanak na ovom području.

Jedan od jačih noćnih napada izveli smo na Popuže brdo (Trig. 929) i na selo Popuže 25. oktobra. U tom napadu učestvovali su: Bataljon »Pelagić«, Udar-ni bataljon »Šolaja« i Dobrovoljački bataljon III KNOPO.

Jedinice su dovedene na polazne položaje za napad preko Liščine, Pitome doline i Lipove glavice.

Bilo je hladno i mokro. Na visovima planine Vitorog već je bio pao prvi snijeg. Nisko nad zemljom lagano su plovili olovni oblaci i nagovještavali noć punu hladnoće i pomrčine.

Kad je pala noć, krenuli smo prema položajima neprijatelja. Ja sam se kretao u borbenom poretku Bataljona »Pelagić«. Sa moje desne strane nalazio se drug Savić Luka, a sa lijeve Marinić Ante, zvani Isus, radnik iz Banjaluke.

Jedinice Bataljona dobile su zadatak da se neopaženo privuku na blisko odstojanje od neprijatelja i da iznenadnim i snažnim jurišem razbiju i protjeraju neprijatelja s položaja Popuže.

Glavnina Bataljona »Pelagić« trebala je napadati pravcem: Lisičine - kota 922, a jedna četa je dobila zadatak da izvrši obuhvatni napad iz doline, sa pravca rijeke Janj.

Ostali bataljoni napadali su sa pravca Lipove glavice na popuško groblje.

Podilaženje položajima neprijatelja iziskivalo je veliku vještinu i napor. Zemljište je bilo puno kamenjara i moglo se desiti da neprijatelj prije vremena određenog za početak napada otkrije naše prisustvo. Zato smo pažljivo i dugo puzali. Trebalo je savladati veliki prostor, pun rupa i kamenja, po noći u kojoj se nije mogao vidjeti prst pred okom.

Kad smo se približili neprijateljskim položajima, teškoće su se uveličale. Neprijatelj je bio naložio vatre ispred kamenih ograda. Iako su već dogorijevale,

još su osvijetljavale prostor kojim smo se privlačili i omogućavale neprijateljima osmatranje. To nas je primoravalo da se krećemo još opreznije. Kad smo se približili na odstojanje s koga se moglo krenuti na juriš, primijetio nas je neprijateljski stražar, koji se kretao ispred položaja. On je ispalio samo jedan metak u našem pravcu i uskočio u zaklon. Čudnom igrom slučaja, taj metak je pogodio Isusa u sred čela i on je odmah, ležeći potrbuške pored mene, izdahnuo. Mi smo u tom trenutku bacili bombe u neprijateljske rovove i krenuli najuriš. Ubrzo je na Popužama ključalo od puščane i mitraljeske vatre i eksplozija ručnih bombi. Formirao se klin od jedinica našeg bataljona. Na čelu tog vatrenog klina bili su najhrabriji, puškomitraljesci Vaso Damjanović i Mujo Džubo, praćeni grupom boraca. S njima je bio i politički komesar, Esad Ademović.

Da bi spriječio dalje prodiranje naših jedinica, neprijatelj je tukao čelo klina i njegovo dalje prodiranje je onemogućeno. Vaso Damjanović je teško ranjen i on je izvučen sa položaja uz velike napore, zahvaljujući najviše hrabrosti i snazi Esada Ademovića.

Ceta, koja je vršila obuhvat, naišla je na jaku vatru neprijatelja i u napadu nije imala značajnijeg uspjeha.

Udarni bataljon »Šolaja« i Dobrovoljački bataljon nisu pravovremeno krenuli u napad, a sadejstvo između jedinica nije bilo organizovano kako treba. Zato napad na Popuže nije dao rezultate koje smo željeli. Postavljeni zadatak nije izvršen i uskoro je uslijedilo povlačenje na polazne položaje.

U ovom napadu poginuo je i Halil Ademović, stolarski majstor iz Jajca, koji se početkom oktobra pridružio partizanima a nekoliko drugova je ranjeno. Neprijatelj je imao znatno veće gubitke u ovom okršaju.

Zora nas je zatekla na maršu, prozeble, gladne i umorne. Kretali smo se prema Podgori. Na improvizovanim nosilima nosili smo našeg hrabrog mitraljesca, Vasu Damjanovića, kojemu je morala biti amputirana ranjena noga. U selima Vranići i Kerleci naišli smo na zločine neprijateljske vojske. Šela su bila spaljena. Na zgarištima popaljenih brvnara nalazili smo tragove spaljenih krompira, koje su vrijedne ruke janjskih brđana bile spremile za zimnicu. Po njima je padao snijeg i kiša i sagorjeli krompiri su već bili u raspadanju, puni hladnoće i mokrine, ali glad očiju nema. Jeli smo ih i trpali u torbice, jer trebalo je izdržati, trebalo je ratovati i pobijediti okrutnog neprijatelja.

Stalne napade naših jedinica neprijatelj nije mogao izdržati. Zato su se neprijateljske snage povukle iz Janja i Pljeve prvog novembra i naše jedinice su se ponovo vratile na položaje prema Jajcu i Donjem Vakufu. Kriećući se dolinom rijeke Plive i prema Gorici, nailazili smo na strašne prizore vandalizma.

Ne mogavši da ostvari svoje planove o razbijanju i uništenju partizanskih jedinica, neprijatelj je iskalio svu svoju mržnju i bijes na nedužnim starcima, ženama i djeci. Izvršio je masovan pokolj naroda i paljevine da bi nas zastrašio, ali u tome nije imao uspjeha. Nailazeći na gomile nedužnih žrtava, u partizanima se razvijala još veća mržnja prema krvnicima svoga naroda i još veća spremnost na osvetu.

Prizori koje sam tada doživio podsjetili su me na priče o stradanju Srba u poznatoj kosovskoj bici, jer je i u Janju poslije povlačenja neprijatelja ostala pustola. Nigdje u blizini nije bilo živoga stvorenja, ni čovjeka, ni psa, ni mačke... Samo su gavranovi letjeli od lešine do lešine i graktanjem narušavali neuobičajeni mir, koji je vladao nad čitavim krajem. Teško mi je bilo u duši: obuzela me velika tuga, kao i ostale partizane, ali sam vjerovao da je narod neuništiv, što se ubrzo i dokazalo. Povratkom naroda iz zbjegova u Vitorogi, život se ponovo vratio na napuštena ognjišta, i na zgarištima su opet počele da niču nove brvnare.

Hazim Eminefendić

UDARNI BATALJON »ŠOLAJA« U BORBI NA OBORCIMA

Poslije sudjelovanja u borbama za oslobođenje Jajca, 25. septembra 1942. godine, Udarni bataljon »Šolaja« smjestio se u bivšu žandarmerijsku kasarnu kod Katakombi. U kasarni smo pronašli dosta ratnog materijala, naročito vojničke odjeće i obuće, među kojom je bilo i nešto uniformi koje su nosili žandari za vrijeme stare Jugoslavije.

Jedan dio boraca Bataljona, među kojima sam se i ja nalazio, bio je loše odjeven. Na našu radost dobili smo nove uniforme. Mladom partizanskom borcu drago je kad se lijepo obuče, bez obzira što će, možda, već sutra poginuti u borbi za slobodu svoga naroda. Gotovo do pola noći birali smo čakšire i bluze po mjeri, međusobno mijenjali, sve dok se nismo konačno obukli i otišli na zasluženi počinak.

Naš Bataljon ostao je u Jajcu svega jedan dan. Žao mi je bilo da nisam mogao ostati više u svom rodnom gradu, za koji me vežu drage uspomene iz djetinjstva.

U besprijetnom stroju prošli smo kroz grad i krenuli na poprište novih borbi s neprijateljem. Građani i moji poznanici znatiželjno su nas posmatrali. Krenuli smo drumom prema Donjem Vakufu. U samo svanuće stigli smo na Oborce i zauzeli položaj prema drumu i željezničkoj pruzi. Na prostoru od Komara do Oboraca zatekli smo neke brigade koje su učestvovala u borbi za oslobođenje Jajca.

Znali smo da se neprijatelj sprema da brzom akcijom iz Travnika zauzme Jajce. Oslobođenje ovog grada od strane partizana za Nijemce i ustaše je bio vrlo neprijatan vojnički i moralno-politički poraz. Namjeru neprijatelja da nas potisne s ovog položaja prozreli smo čim smo stigli na Oborce. Njemačke i ustaške jedinice manjeg sastava su nas svaki dan napadale, ali ti napadi imali su više karakter nasilnog izviđanja i ispitivanja rasporeda i jačine naših snaga. Međutim, mi ne samo da se nismo dali potisnuti sa svog položaja nego smo uvijek prelazili u protinapad i prisiljavali neprijatelja na povlačenje. Jedan od tih napada ostao mi je najviše u sjećanju. Napali su nas u sam sumrak kako bi nas iznenadili i nanijeli nam što veće gubitke. Ali, mi nismo napuštali položaj. Okršaj je bio kratak, ali žestok. Tukli su po našem položaju mitraljeskom vatrom i bacačima. Prihvaćivši borbu, odgovarali smo snažnom vatrom, jer je naš Bataljon poslije zauzimanja Mrkonjić-Grada i Jajca bio dobro naoružan i, čini mi se, njegova vatrena moć nije mnogo zaostajala od neprijateljske. Nakon desetak minuta borbe krenuli smo najuriš, kojim je komandovao komandir moje čete, Miroљub Sakan. Odjedanput njegov prodorni i odlučni glas se izgubio. Protjeravši u jednom naletu

neprijatelja, zarobivši jedan bacač i nešto municije, vratili smo se na polazni položaj. Na putu, ispod jedne jabuke ležao je komandir Sakan u lokvi krvi, pogođen mitraljeskim rafalom. Jedna noga mu je bila toliko isječena da se morala amputirati. Nedaleko od njega naidosmo na nekoliko poginulih boraca. Među njima je bio i hrabri Kajkara (imena mu se više ne sjećam), koji je ranije bio u Četvrtoj četi Bataljona »Pelagić«. Bio je teško ranjen u glavu, ali je još davao znake života na taj način što se jednom rukom trljao po licu i glavi. Ubrzo je izdahnuo. Po mraku smo sahranili poginule borce u zajedničku grobnicu, u jednom malom seoskom groblju.

Treći ili četvrti dan Nijemci i ustaše krenuli su, u ranu zoru, u opšti napad prema Jajcu. Gledali smo duge kolone motorizovanih jedinica, koje su se spuštale s Komara prema Donjem Vakufu. Jedna jača kolona neprijatelja krenula je prema položajima koje je bio zaposjeo naš Bataljon i druge jedinice, mislim IV crnogorske brigade. Opštem napadu na naše položaje prethodila je vatra iz topova, bacača i bombardovanje iz vazduha. Nakon nepuna dva sata borbe, nadmoćniji neprijatelj nas je potisnuo s položaja. Naređeno je postepeno povlačenje pod borbom. Cijeli dan smo se povlačili preko planina i doline iznad drumu Donji Vakuf - Jajce. Tek kada smo stigli u Staro Selo, izgubili smo vezu s neprijateljem, nastavivši mirno povlačenje.

Stigavši u Bravnice, saznali smo da se posljednje jedinice naše vojske povlače iz Jajca. Krenuli smo uz Šedinac prema Janju. Kada smo stigli u Drenov dol, naređeno nam je da s jedne gomile ratnog materijala koji je ležao pored puta, svaki borac ponese po jednu topovsku granatu, koje smo bili zarobili u Jajcu. Granate su bile teške desetak kilograma i bilo ih je teško držati u rukama jer je njihova površina bila glatka.

Izvukavši se iz klanca, stigli smo do jedne lokve pored puta. Tu sam vidio gomile ne samo ratnog materijala nego i raznovrsne robe. Dok smo se odmarali na tom mjestu, stiže naređenje da se sve što se ne može ponijeti uništi, jer su se Nijemci i ustaše, uz pomoć četnika, prebacili kod Vinca na lijevu obalu Vrbasa i krenuli preko Ravne gore na oslobođenu teritoriju Janja.

Za tili čas plamena buktinja počela je da pretvara u prah i pepeo jedan dio svega onoga što je krvlju osvojeno i natčovječanskim naporima izvučeno iz grada. Priča se daje neki Crepulja na svojim leđima iznio iz Jajca u Janj 70 kilograma soli. Teško je bilo posmatrati kako oganj odnosi u nepovrat nešto što je tada bilo toliko potrebno i borcima i narodu. Intendanti posebno žale. Reklo bi se daje njima najteže, jer oni biju danonoćnu bitku za ishranu svojih jedinica.

Krenuli smo prema Jelovcu. Za nama je ostala plamena buktinja. Odjekivale su eksplozije topovskih granata koje smo na svojim plećima iznijeli iz Šedinca.

Ahmed Džubo

BORBE KOD SELA ĐIHANIĆA

Poslije oslobođenja Jajca, 25. septembra 1942. godine, Bataljon »Pelagić« Trećeg krajiškog partizanskog odreda upućen je prema Donjem Vakufu sa zadatkom da s Prvim bataljonom Četvrtе crnogorske proletherske brigade spriječi prodor neprijatelja lijevom obalom rijeke Vrbasa prema Jajcu. Na položajima zapadno od sela Đihanića dočekali smo snage 750. puka 718. njemačke divizije, koje su u operaciji »Jajce I« nadirale prema Ljuši i Ravnoj gori.

Prvog oktobra vodili smo sa bliskog odstojanja oštre odbrambene borbe protiv Nijemaca, sve do zalaska sunca. U smiraj dana neprijateljske jedinice povukle su se na položaje iznad Đihanića, oko hiljadu metara sjeveroistočno od kote 1003. Tu su organizovale kružnu odbranu.

Dok je neprijatelj uređivao položaje za odbranu i organizovao borbeno obezbjeđenje, mi smo osmatrali njegove pokrete i pripremali se za noćni napad. Bili smo gladni i umorni, ali na hranu i odmor nismo mislili. Naše misli bile su usmjerene na noćni napad, u želji da neprijatelja iznenadimo i razbijemo, da ga protjeramo u Donji Vakuf i sačuvamo oslobođenu teritoriju.

Poslije pada mraka, jedinice Bataljona »Pelagić« i Prvog bataljona Četvrtе crnogorske krenule su u četnim kolonama prema neprijateljskim položajima. Glavnina naših snaga nastupala je između kota 1003 i 1226, u pravcu sela Đihanića. Treća četa Bataljona »Pelagić«, kojom je komandovao Savko Tomićić, vršila je obuhvatni napad jugoistočno od Đihanića. Ja sam išao na čelu kolone Omladinske čete, sa komandirima i političkim komesarima. Pomrčina je bila neprovidna, a kretali smo se kroz gustu mladu šumu. Borci su se često spoticali i padali. Jedva smo se orijentisali i održavali vezu u koloni. Jedini orijentiri, koji su nam pomogli da ne skrenemo s određenog pravca, bili su plameni jezici na desnoj obali Vrbasa. Nijemci su zapalili nekoliko brvnara kod sela Sandžaka da bi time označili poziciju do koje su stigli, te da bi izazvali strah i paniku u obližnjim selima i partizanskim jedinicama. I tišina je bila potpuna, poslije dana koji je obilovao snažnim eksplozijama granata i reskim mitraljeskim rafalima. Samo se povremeno čulo tiho zuborenje Vrbasa iz doline obavijene tamom prohladne oktobarske noći.

Poslije dužeg sporog kretanja ocijenili smo da se nalazimo u blizini neprijateljskih položaja. Dogovorili smo se šapatom da komesar Spasoje Knežević i ja nastavimo kretanje kako bismo utvrdili gdje se neprijatelj nalazi, a da Četa ostane s komandirima na dostignutoj liniji i sačeka naš povratak.

Spasoje i ja skinuli smo sa opasača ručne bombe »kragujevke« i krenuli jedan pored drugog lagano i oprezno. Kad smo iz mlade guste šume izašli na jednu

ledinu, »brisani prostor«, najednom smo čuli da samo na dva-tri metra ispred nas, u rovu, razgovaraju njemački vojnici. Zaključivši da smo nabasali na neprijateljski položaj, zalegli smo istovremeno, kao po komandi, za mravinjak koji se našao pred nama. Šapatom smo se dogovorili da aktiviramo bombe, i da ih bacimo u neprijateljski rov. Snažne eksplozije »kragujevki« osvijetlile su na trenutak prostor oko nas i narušile noćnu tišinu u dolini Vrbasa. One su, iako tako nije bilo predviđeno, označile početak napada naših jedinica. Prva se oglasila četa Savka Tomičića, a zatim i ostale.

Kratkotrajnu zabunu u njemačkim rovovima, koju su izazvale naše bombe, Spasoje i ja iskoristili smo za povlačenje u šumu. Brzo smo pronašli sigurne zaklone i zalegli. Dotle se i neprijatelj sredio, pa je uslijedila mitraljeska vatra iz njegovih rovova. Hiljade svijetlećih zrna letjelo je u svim pravcima. Oko nas je ključalo kao u grotlju. Raznobojne rakete osvjetljavale su veliki prostor. Odjeci eksplozija minobacačkih granata dopirali su daleko. Ja sam se za to vrijeme nalazio u neposrednoj blizini neprijateljskih rovova, dobro zaštićen debelim stablom bukve. Ubitačna vatra nije mi dozvoljavala da se odatle bezbjedno izvučem.

Pred zoru se vatra utišala; ponovo je zavládala tišina. To mi je omogućilo da krenem prema putu koji vodi u selo Vukovo. Ubrzo sam naišao na grupicu boraca koji su sjedili na oborenim stablima velike bukve i tiho razgovarali. Među njima je bio i Trivun Cumbo - Kovo, skromni hrabri mitraljezac, koga su svi drugovi poštovali i voljeli. Zajedno smo krenuli ka Vukovu. Usput smo nailazili na grupe boraca Prvog bataljona Četvrte crnogorske brigade. U Vukovo smo stigli kad su prvi sunčevi zraci obasjali okolne livade. Bili smo umorni i gladni, ali u selu nismo zatekli nikoga. Žestoka pucnjava kod Đihanića djelovala je zastrašujuće, jer se činilo da neprijatelj nadire prema Vukovu. Zbog toga su se svi povukli iznad sela, pa smo se tamo priključili našim četama.

U tom noćnom napadu na neprijatelja kod sela Đihanića poginula su dva borca Bataljona »Pelagić«: Milan Gajić iz Omladinske i Boško Glamočak iz Treće čete. Međutim, naše jedinice su ubile i ranile znatan broj njemačkih vojnika.

Koristeći svoju nadmoćnost u ljudstvu i naoružanju, neprijatelj je 2. oktobra uspješno nastavio nadiranje u dubinu naše slobodne teritorije. On je uporno i postepeno ostvarivao ciljeve određene planom operacije »Jajce I«, uprkos žilavom otporu partizanskih snaga na svakom pogodnom položaju.

Dragojlo Markić

TRAGEDIJA U KUĆI ILIJE ŠAJINA

Drugí vod Stupljanske čete, kojim je komandovao Ilija Pekez, nalazio se 26. oktobra 1942. godine na Skopljakovoj kosi. Njega je tog dana smijenio Prvi vod, čiji je komandir bio Mitar Pisar. Meni je naredeno da dio Prvog voda odvedem u kuću Ilije—Ile Šajina. Bilo je tu nas dvadeset.

Prije nego što smo krenuli na zadatak, Mitar Pisar mi je posebno skrenuo pažnju da se na brdu Borcima nalazi patrola iz naše čete i samostalnog Perućičkog voda. Njen zadatak bio je da prati kretanje neprijateljskih snaga preko Magaldola i Boraka, odnosno od Mrkonjić-Grada i Jajca, te da u toku noći 26/27. oktobra podnese izvještaj u kući Ilije Šajina.

Čim smo smijenili dio Drugog voda u Šajinovoj kući i postavili stražara na predviđeno mjesto, krenuo sam s patrolom u Đumezlije. Tamo nismo primijetili bilo šta sumnjivo. Sličan je bio i izvještaj komandira straže nakon našeg povratka u kuću gostoljubive porodice Šajin, s tim što mi je saopštio da sa Boraka nije stigla nikakva obavijest. Uputivši novu patrolu u obilazak terena, nisam odmah otišao na spavanje. Nastavio sam razgovor pored vatre s drugovima i Zorkom Šajin, rođenom Markić. Njenog oca Radu Markića ubile su ustaše na zvjerski način 1941. godine, zajedno sa grupom suseljana.

Zorku je interesovalo, pored ostalog, kako se odigrala ta tragedija s njenim ocem i komšijama. Rekao sam joj da su sami krivi, jer nisu htjeli da bježe od kuća govoreći da nikome u svom životu nisu učinili ništa nažao. Istina je da ti ljudi, kao i stotine drugih koji su izgubili svoje živote, nisu činili zla. Ali, okupatora i njegove vjerne sluge to nije interesovalo. Naprotiv, ubijali su baš one koji su bili poštjeni i rodoljubivi.

Vrijeme je u razgovoru brzo odmicalo. Koliko se sjećam, legao sam pred samu zoru i zaspao, tako reći, još u zraku. Iz dubokog sna probudila me jaka mitraljeska, šmajsterska i puščana vatra, izmiješana s jaucima članova porodice Šajin. Probudivši se ugledao sam oko sebe ranjene i mrtve ukućane. Nisam odmah mogao ni shvatiti šta se događa. Kad sam se malo pribrao, istrčao sam u pred-soblje i tu zatekao potpuno izgubljenog Mitra Pisara. On mi je samo rekao: »Gotovi smo!« Nisam mu ništa odgovorio, nego sam vrlo oprezno odškrinuo manja izlazna vrata u namjeri da se izvučemo iz opkoljene kuće. Ispred vrata su stajali Nijemci i dovikivali nam da se predamo. Brzo sam zatvorio ta vrata, prebacivši maiden za zaključavanje. Fašisti su prosto zaurrali i istovremeno izrešetali vrata rafalima. Nisam pogođen zbog toga što sam stajao iza debelog direkta, nosača konstrukcije vrata.

Potom sam se obratio Mitru, rekavši mu da se probije na velika, izlazna vrata. On je to odmah i učinio. Napolju je nastala vika, praćena jakom pucnjavom. Čuo sam i glas nekog ustaše: »Majku mu njegovu, i ovaj nam živ izmače!«

Dok se Mitar probijao, spremio sam ručnu bombu i izbacio je među razbješnjele Nijemce i ustaše. Čim je ona eksplodirala, iskočio sam iz kuće kao tane i pobjegao u gustu maglu. Srećom, napadače je zbunila eksplozija, pa se nisu brzo snašli. Uzaludno su pucali prema meni nasumice. Nešto kasnije primijetio sam da nisu bili daleko od pravog cilja. Naime, kundak puške zahvatili su mi rafalom i razbili ga. Tu pušku sam nosio još dugo, jer mi je bila posebno draga. Na račun njenog kundaka, drugovi su mi katkad dobacivali u šali: »Odbio mu se rafal od glave i oštetio pušku!«

Uz velike napore uspio sam da se prebacim preko puta koji vodi od zaseoka Đumezlija, a potom se zavukao u jedan grm. Snaga mi je bila na izmaku. Odsaradio sam posljednju bombu »kragujevku«, stavio metke u cijevi puške i pištolja, spreman da sve to upotrijebim ako neprijateljski vojnici nađu na mene. Bio sam gotovo nadomak njihovih cijevi. Čuo sam kako urlaju i psuju, bijesni zbog toga što im »izmače još jedan divlji partizanski bandit«. Nisu me pronašli zahvaljujući sticaju okolnosti - magli i žbunju pogodnom za skrivanje.

Čim mi je nadošlo malo snage, a zaključivši da više nema u blizini ustaša i Nijemaca, krenuo sam uz stranu prema Skopljakovoj kosi. Tamo sam zatekao borce iz Četvrte crnogorske proleterske brigade i ispričao im šta se odigralo u kući Ilije Šajina. Oni su odmah otvorili minobacačku i mitraljesku vatru u tom pravcu.

Na Skopljakovoj kosi nisam našao nikoga iz našeg voda niti drugove koji su sa mnom bili u Šajinovoj kući. Odatle sam brzo krenuo prema selu Stupni kako bih se priključio svojoj četi. Kad su me drugovi ugledali, prosto nisu mogli vjerovati da sam se izvukao živ. Već su bili izvijestili Komandu čete i moju porodicu da su me Nijemci i ustaše zatekli na spavanju u kući Ilije Šajina.

Analizirajući pomenuti događaj, prvenstveno smo postavili pitanje kako se moglo dogoditi da Nijemci i ustaše neopaženo opkole Šajinovu kuću i dio Prvog voda. Međutim, sve nam je ubrzo postalo jasno. U kritičnom vremenu na stražarskom mjestu nalazio se borac Ilija Okulić. On je, nedugo poslije dolaska vodnika voda, Mitra Pisara sa Skopljakove kose, napustio stražarsko mjesto i ušao u kuću da bi ispekao kukuruz i malo se ugrijao kod vatre. Kad se on pojavio na vratima s kukuruzom u ruci, Mitar je viknuo na njega i izgrdio ga zašto je napustio stražarsko mjesto. Naredio mu je da ostavi kukuruz i da se odmah vrati na dužnost. Tada su, na nesreću svih nas, tamo već bili Nijemci i ustaše.

Ugledavši Iliju ispred sebe, neprijateljski vojnici nisu pucali u njega. Tiho su zahtijevali da im se preda. Međutim, on je brzo i bez ikakvog razmišljanja otvorio vatru iz puške, čime je uzbunio drugove iz kuće i domaću čeljad. Na žalost, oglasio se prekasno. Kuća je već bila opkoljena sa svih strana.

U takvim okolnostima, borci, zatečeni većinom na spavanju, nisu mogli pružiti organizovani otpor. Bili smo potpuno iznenađeni. Trebalo je nekako spasavati žive glave, jer smo bili svjesni šta nas čeka ako padnemo ustašama u ruke. Neki borci uspjeli su da se izvuku iz opkoljene kuće na veoma lukav način. Utrčali su u štalu, odvezali goveda i pognuti između njih udaljili se od kuće. Tome je, svakako, išla u prilog gusta magla.

Dvadesetak minuta prije opkoljavanja kuće, upućena je naša patrola na brdo Bag. No, tamo su se već nalazile ustaše. Patrola je imala izuzetnu sreću, jer je neposredno prije izlaska na vrh Baga začula pucnjavu kod kuće Ilije Šajina, a zatim i tu - na nekoliko koraka ispred sebe. To joj je bila opomena da se odmah povuče i izbjegne klopku.

Prilikom iznenadnog neprijateljskog napada na kuću Ilije Šajina poginuli su zamjenik komandira Stupljanske čete i vodnik Prvog voda Mitar (Pere) Pisar i puškomitraljesci Đuro (Save), Bujanj i Dušan Marković. Istovremeno je život izgubilo 10 članova porodice Šajin: Ilija-Ile, glavni domaćin kuće, njegova supruga Stoja i sinovi Sava i Lazo, Savina supruga Anda, Lazina supruga Vladinka i Savina djeca Ilija, Bosiljka-Bosa, Jovo i Cuja.

Zorka Šajin, supruga pokojnog Milana, uspjela je da se izvuče sa dvogodišnjim sinom Nikolom iz već zapaljene kuće. Ona je na početku tragedije čvrsto spavala sa sinčićem, koji je ostao bez oca kad mu je bilo svega godinu dana. Čim se probudila, vidjela je u krvi nemoćnu djecu i žene, starog svekra i svekrvu. Neki od njih još su bili živi. Zapomagali su tražeći pomoć i spas. Zorka je imala sreću u nesreći. Kad je izašla iz zapaljene kuće, grčevito držeći dijete u naručju, naišla je na grupu Nijemaca. Među njima je, ipak, bio neki čovjek. Dozvolili su joj da se sa djetetom udalji od tog pakla.

Todor Jokić

KOVINA TROJKA

Pvih dana oktobra 1942. godine, Treća četa Bataljona »Pelagić« dobila je zadatak da zatvori pravac: Doganovci - s. Ljuša. Njen prvi vod, kao obezbjeđenje, zaposleo je položaje jugozapadno od Doganove kose, a glavnina čete na sjeveroistočnoj ivici sela Ljuše. Nekako ubrzo jednog jutra izviđačka patrola javila nam je da se neprijatelj u jačini oko jednog bataljona kreće u koloni po jedan od sela Doganovaca prema našim položajima. Oko 10 časova došlo je do sukoba Prvog voda 3. čete i neprijateljeve prethodnice, koja je bila prisiljena da se zaustavi, dok je njegova glavnina pokušala da vod obuhvati sa desnog boka. Otkrivši namjeru neprijatelja, komandir čete naredio je da se vod povuče u sastav čete. U međuvremenu, Nijemci su položaj voda počeli da tuku jakom minobacačkom vatrom. Poslije minobacačke vatre izvršili su juriš na položaj voda, ali u prazno, jer se vod ranije povukao. Poslije toga, nastavili su nastupanje u pravcu sela Ljuše. Ispred sela su dočekani organizovanom vatrom cijele 3. čete i odbačeni na prethodne položaje, na kojima su izvršili pripremu i uz podršku artiljerije ponovo krenuli u napad.

Za vrijeme artiljerijske pripreme, otkriveni su pokreti neprijateljskih snaga i iz sela Slatine prema Ljuši sa ciljem da se položaj 3. čete napadne sa desnog boka. Uočivši ovu opasnost, komanda čete donijela je odluku da se glavnina čete povuče pod zaštitom prvog voda na nove položaje na lijevoj obali Babina potoka. Pokreti neprijateljskih snaga na bokovima prvog voda ugrozili su njegov položaj i zaprijetili mu okruženjem. Da bi izbjegao okruženje, komandir voda, Trivun Cumbo - zvani Kovo, naredio je da se vod povuče u sastav čete. Zaštitu izvlačenja voda iz borbe preuzeo je Kovo, s kojim smo ostali Simo Kovačić i ja sa dva puškomitraljeza.

Nijemci su sve žešće navaljivali, ali vatra iz naša dva puškomitraljeza sa bliskog odstojanja sprečavala je njihovo brzo napredovanje. Ispresijecan teren, mjestimično pokriven žbunjem, omogućavao je trojci da često mijenja položaje i sačekuje neprijateljski streljački stroj sa bliskog odstojanja i nanosi mu gubitke. Da bi neutralisali našu vatra, Nijemci su minobacačku vatra prebacili u streljački stroj <i počeli da tuku naše položaje. Mi smo mitraljeskom vatrom posluži minobacača nanijeli osjetne gubitke i onemogućili njeno djejestvo.

Napredovanje neprijatelja na našim bokovima nije nas zabrinjavalo, jer je pozadi nas bila dolina Babina potoka, koja nam je omogućavala povlačenje. Naša vatra razbjesnila je Nijemce i oni su krenuli najuriš. Sačekali smo ih i pustili da pridu blizu, pobacali bombe i otvorili vatra iz puškomitraljeza, a potom smo se nas dvojica po Kovinom naređenju prebacili na lijevu obalu Babina po-

toka i odatle štitili njegovo izvlačenje. Negdje oko 12 časova odvojili smo se od neprijatelja i pošli u sastav čete koja je trebalo da se nalazi na sjeveroistočnoj ivici sela Malinovići. Međutim, tu nas je dočeka kurir i rekao nam da se četa povukla po naređenju Štaba Bataljona preko rijeke Janj.

Kovo je bio veoma nezadovoljan ovim naređenjem komande Bataljona, jer je smatrao daje četa sa ovih položaja mogla da neprijatelju nanese velike gubitke, s obzirom da iz doline Babina potoka izvode samo dvije kozje staze kojim Nijemci moraju izaći, a koje se lako mogu zatvoriti malim snagama. Plamen i paljevine kuća u Ljuši još više su razbjesnili Kovu. Bilo mu je žao što neprijatelj nekažnjeno hara i pali. Rekao je nama dvojici da idemo s kurirom u sastav čete, a on će ostati sam da se sveti palikućama. Nismo htjeli da ga ostavimo samog, jer smo mislili, kao i on, da neprijatelju možemo da nanesimo gubitke.

Trivun Cumbo - Kovo

Poslije kratkog dogovora, zaposjeli smo položaj pored seoskog puta na koji izlaze kozje staze iz Babina potoka u Malinoviće. Kad su Nijemci došli na desnu obalu Babina potoka, stali su i otvorili minobacačku vatru po selu Malinovićima i po Golom brdu, gdje su pretpostavljali da se nalaze branioi. Pored minobacačke vatre, neprijateljska avijacija je bombardovala sela Malinoviće, Podobzir i Babiće. Negdje oko 14 časova, neprijateljska prethodnica u koloni po jedan krenula je kozjom stazom preko Babina potoka ka selu Malinovići. Pritajili smo se

i pustili da Nijemci izađu na plato. Kad su izašli, zaustavili su se radi odmora. Sa dva puškomitraljeza otvorili smo preciznu vatru po njima, nanijeli im osjetne gubitke i prisilili da pobjegnu niz stranu.

Dok su se Nijemci pribrali, nas trojica samo se prebacili na istočne padine Gajevine lokve i tu se ponovo spremili za borbu. Neprijateljevi minobacači ponovo su otvarali vatru na položaje sa kojih smo iznenadili Nijemce, kao i po selu Malinovićima. Kad su oprezno izašli iz uvale, krenuli su na juriš, ali tamo više nije bilo nikoga. Upali su u Malinoviče i odmah počeli da pale. Poslije toga, nastavili su pokret s jakom prethodnicom i bočnim osiguranjem ka selu Babici. Kada je njemačka prethodnica izbila na istočne padine Gajevine lokve, dočekali smo je i nanijeli joj gubitke, prisilivši Nijemce da se ponovo razvijaju za borbu. Zahvaljujući pogodnosti terena i našem premještanju s jednog položaja na drugi, neprijatelj nije mogao procijeniti našu snagu, pa je bio prisiljen da razvija glavninu svojih snaga. I ovog puta mi smo se spretno izvukli i odstupili u pravcu Babića.

Iscrpljeni borbom, gladni i umorni, svratili smo u zaselak Cumbe kod Kovine kuće da se okrijepimo i odmorimo. Tamo smo našli jedino Kovinog oca, koji je bio preplašen i zabrinut. Kovo ga je zamolio da nam nađe nešto za jelo. Dok je stari pripremao puru, mi smo se odmarali. Kad je pura već uveliko ključala, jedan seljak bježeći ugleda Kovu i povika: »Što čekaš, bježi, Švabe su u selu!« Pura je ostala, stari Cumbo pošao je s nama na stijene iznad vrela rijeke Janj, s kojih smo opet dočekali Nijemce. Pošto se noć približavala, Nijemci su se počeli spremati da tu prenoće. Između sela Babića i nas prostirala se čistina, na kojoj je paslo stado ovaca. Dvadesetak Švaba pohitalo je da potjera ovce za večeru, ne pretpostavljajući da tu ima neke opasnosti. Kad su Švabe počele sakupljati ovce, one su se poplašile i pobjegle prema nama, ali su ih oni uporno vraćali. Kad su stigli blizu našeg položaja, otvorili smo vatru po pljačkašima. Na livadi ih ostade 5-6, a ostali pobjegoše u zaklone. Municija nam je bila na izmaku, pa dalje otvaranje vatre nije bilo cjelishodno.

Po padu mraka, izvukli smo se preko rijeke Janj i došli u sastav čete i bataljona u s. Lipovaču. Kad smo stigli, pretrpjeli smo kritiku zbog samovoljnog napuštanja čete. Kovo se energično suprotstavio kritici. Rekao je da su nepotrebno povukli Bataljon bez borbe. Tu se našao i Mesud Hotić, načelnik Štaba III KNOP odreda, koji se složio s Kovom i rekao da i on smatra da je bilo pogrešno što ovolika vojska posmatra pasivno zlodjela neprijatelja.

Kovo je bio junak u svim borbama. Prošao je Neretvu i Sutjesku, a poginuo je u borbi za Travnik 1944. godine. Za njega nije bilo bezizlazne situacije. Bio je snalažljiv, samouvjeren, uporan i samoinicijativan. Svi smo ga voljeli i cijenili kao dobrog druga i hrabrog borca.

Ahmed Džubo

SMOTRA I PRIREDBA NA OBRONCIMA VITOROGA

Poslije danonoćnih marševa i višednevnih teških odbrambenih borbi protiv njemačko-ustaških snaga, jedinice Bataljona »Pelagić« Trećeg krajiškog partizanskog odreda i Četvrtе crnogorske proleterske brigade prikupile su se na obroncima planine Vitoroga, nedaleko od sela Strojica. Tu su Crnogorci i Krajišnici, postrojeni zajedno 5. oktobra 1942. godine saslušali govor komandanta Četvrtе proleterske brigade Peka Dapčevića.

Peko je, između ostalog, objasnio borcima i starješinama daje osnovni cilj neprijateljske ofanzive bio protjerivanje partizanskih jedinica iz Jajca i Mrkonjić-Grada. Potom je govorio o iskustvima iz proteklih borbi, o našim zadacima i perspektivi. Istovremeno je odao priznanje palim borcima, komandirima i političkim komesarima, kao i jedinicama koje su se istakle u tek okončanim borbama.

Govor Peka Dapčevića uticao je veoma pozitivno na moral i raspoloženje umornih boraca. Oni su shvatili da naše povlačenje iz Jajca ne predstavlja neuspjeh, već samo kratak predah prije prelaska u novu ofanzivu. Ta smotra prikazana je na dobro poznatoj i često publikovanoj fotografiji Žorža Skrigina. Bataljon »Pelagić«, u kojem sam se i ja nalazio, bio je postrojen ispred jedinica Četvrtе proleterske brigade.

Poslije smotre jedinica i govora komandanta Brigade prisustvovali smo umjetničkoj priredbi. Prigodan program na improviziranoj pozornici, u prikrajku šume koja nas je zaklanjala od pogleda neprijatelja sa desne obale rijeke Janja, izveli su poznati partizanski glumci: Vjekoslav Afrić, Salko Repak i drugi. Posjedali smo na meku planinsku travu i nestrpljivo čekali da se pojave prvi umjetnici. Najprije nam se predstavio Salko Repak, koji se na pozornici pojavio u seljačkom odijelu, s velikom seljačkom torbom o ramenu. On je snažno i upečatljivo recitovao »Pjesmu o seljačkoj torbi« od Branka Ćopića. U zavjetrini šume, koju je priroda ukrasila svakojakim bojama, odjekivali su stihovi:

»Slavna je puška, garav drugar,
Slavne rogulje, slavan handžar,
al'od sviju sam slavnija ja,
ja, skromna torba seljačka.
O, puško moja i torbo ti,
vi ćete bitku dobiti...«

Završetak Salkinog recitovanja praćen je živim odobravanjem. Zatim su glumci izveli Ćopićevu jednočinku »Cestar Mujo«. Prikazali su kako cestar

Mujo zlopati u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i tucajući kamen za bijednu nadnicu psuje ustašku državu i doziva partizane, nastojeći tako da bude uhapšen, jer vjeruje da bi mu u zatvoru bilo bolje nego na radnom mjestu, na prašnjavom putu, pored gomile tvrdog kamenja.

Tucajući kamen ranjavim i iskrvavljenim rukama, Mujo priželjkuje da pored njega naide neki neprijateljski vojnik, kako bi mogao da ga isprovocira i na taj način »zaradi« zatvor. Ubrzo cestom naide jedan domobran. Ugledavši ga, Mujo viknu: »Živjeli partizani!« Ali umjesto očekivanog hapšenja, domobran sav radostan upita Muju: »A gdje su partizani?«, jer je krenuo da stupi u njihove redove. Zato se Mujina želja za odlaskom u zatvor nije ispunila.

Poslije izvjesnog vremena, cestom naide ustaša i Mujo se ponada da će mu se tada želja sigurno ispuniti. Pogledavši ustaši pravo u oči, on povika iz sveg glasa: »Živjeli partizani! Živjeli...« Kad je to čuo ustaša, u paničnom strahu pobježe, a Mujo ostade razočaran. Opet mu se nije ispunila želja da ga uhapsi, da mu život »olakšaju«. Novi susret, na sličan način, odigrao se sa njemačkim vojnikom. I opet je Mujo ostao tamo gdje je i bio. Zato je riješio da potraži partizane, jer je na kraju uvidio da je spas u njihovim redovima, odnosno da se samo borbom protiv neprijatelja može osigurati sloboda i ljepši život.

Čini mi se da sam radnju skeča prepričao dosta vjerno. Tako sam ga doživio. Na priredbi smo čuli još neke pjesme, ali se više ne sjećam koje. Međutim, siguran sam da su na mene i sve borce najsnažniji utisak ostavili »Pjesma o seljačkoj torbi« i skeč »Cestar Mujo«. Vedrinu i raspoloženje na licima umornih partizana vidio sam i poslije govora Peka Dapčevića, ali je njihov susret sa umjetnicima doprinio da se do kraja razgale i razvesele, da zaborave na umor i nećace koje su preživljavali, jer su im Afrić, Repak i ostali izvođači programa na uvjerljiv i zabavan način prikazali koliko je slab moral neprijateljskih vojnika, koliko se oni boje partizana i koliko je trula NDH.

Svi partizani koji su imali sreću da prisustvuju toj nezaboravnoj priredbi na obroncima planine Vitoroga shvatili su koliko može biti snažna, privlačna i uticajna riječ istinskih narodnih umjetnika, kako ona može pronaći put do srca svakog borca, oplemeniti ga, učvrstiti njegovu vjeru u pobjedu, podići mu borbeni moral i dati snagu za nove napore i podvige u borbi protiv neprijatelja.

Većina boraca zapamtila je bar dio »Pjesme o seljačkoj torbi«. Mnogi su zadugo, u različitim prilikama, ponavljali te divne riječi. Kad god smo duže ostali bez hrane, pa i kad su nas seljaci dobro hranili, neko od drugova prisjetio bi se sa zadovoljstvom Čopićevih stihova:

»Komoro vojna, znadeš li ti,
tebe će torba nadbiti.
Slava i hvala do neba njoj,
šarenoj torbi seljačkoj.
Sad kad su došli najteži dani,
ona nam vojsku slobode hrani.

O, puško moja i torbo ti,
vi ćete bitku dobiti...«

Petar Vidović

BORBE NA KOZILIMA U OKTOBRU 1942. GODINE

Iž borbe u toku neprijateljske oktobarske ofanzive najdublje u sjećanju ostale su mi borbe za selo Kozila. Pošto je zauzeo Šipovo, a zatim i sela: Sarići, Donji Mujdžići i Strojice, naš Bataljon »Iskra« zauzeo je položaje od izvora rijeke Plive iznad sela: Majevac, Olići, Gornji Mujdžići do sela Popuže. Neprijatelj je tukao naše položaje - iz Šipova artiljerijom, a sa Saričke kose i Borovice bacačima, a zatim je prešao u napad s težištem prema Kozilima. Iza nas je bila nenaseljena i neprohodna planina Vitoroga.

Gotovo istovremeno od šipovske crkve i sa Saričke kose artiljerijom su zasipani položaji koje je držao Bataljon »Iskra« i položaji koje je držala Treća

Kozila

sandžačka brigada i dijelovi Četvrte proleterske brigade na Dragnić-Podovima. Prikivani su ijedni i drugi uz obronke planine Vitorog. Nikom se nije išlo u nenaseljenu i neprohodnu planinu. Situacija je bila vrlo teška. Neprijateljski streljački stroj zašao nam je s leđa iz sela Popuža. Došlo je do borbe ispred sela Kozila, oko Mijatovića i Lekića kuća, u šumi koja se zove Grabež. U neposrednom, krvavom sukobu između boraca Pete čete Bataljona »Iskra« i Nijemaca uhvaćen je komandir čete, Simo Šobić i pretučen kundacima. U odbranu svog komandira skočio je borac Ilija Jovičić-Jevtić, ubio dva Nijemca nožem, ali je od trećeg poginuo. Tu je bio i Ilija Mlinarić-Ćirko, koji je takođe branio komandira, ali je bio teško ranjen. Na Nijemce su kidisali i drugi borci - Stevan Olić Špiran i Božo Prole Savin, koji su takođe tu poginuli, a Ilija Prole Despotov je tada zarobljen, odveden i nikad više se za njega nije čulo. Teško ranjenog Iliju Mlinarića Ćirka oteli su i iznijeli borci Druge čete, ali je i on ubrzo podlegao ranama. Sahrnjen je na kozilskom polju, gdje i danas počiva.

Isprebijanog komandira Šobića oteli su Ilija Jovičić i Božo Prole. Odlučno se borio i Čedo Olić, komandir mitraljeskog voda sa svojim borcima, među kojima su se isticali Tode Olić, Stanko Olić i drugi. Padali su naši, ali je palo i mnogo Nijemaca. Pričalo se da se avion za tri dana borbe spuštao nekoliko puta na livade kod Kozila i da je tovario mrtve i ranjene.

Simo Šobić

BORILI SMO SE SA NIJEMCIMA I DOMOBRANIMA NA KOZILIMA

Prilikom neprijateljske ofanzive na Janj i Pljevu oktobra 1942. bio sam komandir čete, a moj zamjenik je bio proslavljeni puškomitraljezac Olić Čedo. Pri kraju ofanzive dobio sam zadatak da s četom zauzmem položaj na Kozilima, na Babukinom visu. Rasporedio sam svoju malobrojnu čet. Dušana Simića, puškomitraljesca, postavio sam na jedno uzvišenje u Osoju. Imao je važan zadatak: da obezbjeđuje naš lijevi bok. Nešto dalje ispred njega prostirao se dosta velik Unčaninov gaj, te je lako bilo pretpostaviti da će neprijatelj pokušati da se kroz njega provuče neprimijećen i ugrozi nam čet. Ostale borce rasporedio sam desno sve do Mijatovića zgrada. Za nas je to bio širok front. Desno od nas je bila naša druga četa.

Od Strojica nastupao je neprijatelj širokim frontom. Čedo je pozadi našeg fronta obilazio borce od jednog do drugog kraja fronta, hrabrio ih i davao uputstva.

Dok sam očekivao neprijatelja, Čedo mi dovede Tanasiju Prolu. Poslao ga izdajnik Trivunčić da izvidi gdje smo, koliko nas ima i kakve namjere imamo. Bili smo na njega veoma ljuti što je dozvolio da nasjedne bivšem žandaru Trivunčiću. Izgrdili smo ga i otjerali iz naše jedinice.

U međuvremenu neprijatelj nam se dosta približio. Već čujemo ono njemačko »Forverc!« Izdao sam naređenje da se vatra ne otvara dok ne izbiju na livadu koja je bila ispred nas na oko 500-600 metara. Nijemci su došli na ivicu šume do livade i tu zastali. Uzeli su dvoglede i kroz njih dugo osmatrali naše položaje i teren. Mi smo strpljivo čekali i budno pratili šta rade. Mislim da nas nisu mogli vidjeti, jer smo se bili zavukli među kamenje i grmlje.

Nijemci i domobrani su krenuli naprijed. Kad su potpuno izbili na livadu, otvorili smo na njih vatru. Oni su odmah strugnuli natrag, a mi najuriš za njima. Gonili smo ih gotovo jedan kilometar.

Međutim, mi nismo držali stalnu vezu s našom Drugom četom na desnom krilu. Ona nije izdržala vatru neprijatelja i odstupila je, a da mi to nismo znali. Pošto se tamo brzo sve utišalo, poslao sam Stanka Olića da vidi šta se kod ove čete dešava. Brzo se vratio i rekao da tamo nema čete. Znali smo da nam otuda može da zaprijeti opasnost. To utoliko više što smo se zabili u neprijateljske položaje. Obistinilo se ono od čega smo se naročito plašili: Nijemci i domobrani su užurbano nastupali na našem desnom krilu, jer ih niko nije u tome sprečavao, i ugrozili nas s te strane. Ni puškomitraljez na Gradini sa hrabrim Perom Letom nije nam pomogao iako je učinio sve što je mogao. Nijemci i domobrani su nas stigli i s njima smo se izmiješali. Odlučili smo da što skuplje prodamo svoju kožu.

U tom metežu učinilo mi se da se pored mene nalazi naš puškomitraljezac Krmpot Mitar, te mu naredim da s puškomitraljezom ide i zauzme položaj na malom uzvišenju kod Olića kruške. Bio je obučen slično neprijateljskom vojniku. I prije nego sam došao sebi, neko me uhvatio za šiju s leđa. Ja se nisam branio, jer sam još uvijek mislio daje to Krmpot. Ali, on me počeo dušmanski da steže. Hitro sam se okrenuo prema njemu i ugledao na njegovoj glavi šljem. Tek tada sam vidio da to nije Mitar, nego domobran ili ustaša, i to neka krupna ljudeškara. Hitro sam se okrenuo i u tom okretanju udario ga po glavi. On se malo zanio i zateturao i ja mu snažno zabodem bodež svoje puške u tijelo. U toj gužvi stigao je i drugi ustaša iza leđa i oborio me na zemlju, kleknuo mi na prsa, ščepao za bradu i zategao vrat da me zakolje. Pogledao sam smrti u oči.

Slučajnost me ipak spasila od ustaškog noža. Neprijateljski vojnik koji je pratio ovu borbu primijetio je starješinske, crvene znake na mojoj ruci, i uhvatio mog krvnika za ruku s nožem govoreći da me ne kolje nego da me odvede, da će im njihov starješina za to dati nagradu. U tom trenutku su pored nas naletjeli moji borci Ilija Jovičić i Božo Prole. Prepoznali su me i u jedan glas povikali: »Zaklaše nam komandira!« Govoreći to, Ilija je zabio nož ustaši koji me je zajahao s namjerom da me zakolje. Skočio sam i počeo da bježim.

Uspio sam da stignem do svog mitraljesca Dušana Simića. Zahvaljujući njemu i njegovom puškomitraljezu naši gonioци nisu mogli tu ništa da učine. Njegovo ubitačno dještvo omogućilo je da se većina nas izvuče iz klopke u koju smo bili upali. Tu sam pao u nesvijest. Uzeli su me i odveli do vrela, zvanog »Vodice« i tu me umili. Tada još nisam znao ništa šta je bilo s mojim hrabrim spasiocima, Jovičićom i Prolom. To sam doznao nešto kasnije. Njih su, nakon moga spašavanja, prosto iskasapili.

Kasnije smo se odatle izvukli. Tada k nama dođe Jovo Prole Delin, koji je bio komandant našeg bataljona. Bio je sav utučen što se to sve tako desilo. Njega je bolio gubitak znatnog broja sjajnih boraca i drugova. Dao mi je svoga konja i tako sam stigao do Šolajine kuće, a odatle na Dragnić-podove.

Tada mi je već bilo znatno lakše, jer sam se mogao držati na konju. Idući na Dragnić, čuo sam borbu izneđu sela Podkraja i Dragnića. To su hrabri proletari iz Sandžaka vodili borbu s Nijemcima i domobranima koji su nadirali prema Dragniću. Eksplozije topovskih granata pomiješane sa štektanjem velikog broja mitraljeza odjekivale su na sve strane. Nešto kasnije, kada sam na Dragniću našao druga Nemanju Vlatkovića i ostale, doznao sam da su Sandžaklije nanijeli velike gubitke neprijatelju. Tada je došlo do stravičnog pokolja naroda Dragnića, koji je izvršila okupatorska vojska i izdajnici.

Sa Dragnića uputili su me na Presedlu, jer je neprijatelj sve više nadirao prema nama. Tu sam se malo odmorio. Sutradan je stigao i Nemanja i saopštio mi radosnu vijest, da je uhvaćen četnički vođa Niko Vještica. Zamolio sam-da vidim toga izdajnika, jer umalo me nije strijeljao kada je bio u Pljevi. Tada je ubio političkog komesara našeg bataljona, Dragu Prolu. Uz pomoć Nemanje otišao sam do mjesta u šumi gdje je ovaj krvnik bio svezan. Kada me je vidio, rekao je: »Žao mi je što te nisam strijeljao«. Uskoro je bio osuđen i strijeljan kao veliki zločinac svog naroda.

Hazim Eminefendić

OD MITRALJESCA DO PREDSJEDNIKA SUDA

Damjanović Vaso se rodio i odrastao u slobodarskom Janju. Kao i mnogi drugi dječaci po raštrkanim i zabačenim planinskim selima, godinama je čuvao stoku i radio teške težačke poslove na očevom imanju. Iako je bio prijeko potreban roditeljima, oni su ga poslali u školu. Završivši četiri razreda osnovne, ni na kraj pameti mu nije bilo da se dalje školuje, jer je to bila rijetka privilegija i za one dječake i djevojčice koji su bili znatno boljeg imovinskog stanja nego njegova porodica. Iako je u Janju prije rata živjelo više hiljada stanovnika, svega nekoliko dječaka završilo je srednju školu. Tek kada su Vasu pozvali u vojsku, pružila mu se prilika da upozna više gradova i jedan drugi život, njemu do tada nepoznat. Bio je dobar vojnik u vojsci bivše Jugoslavije. Što je najvažnije, naučio je vješto rukovati i dobro gađati iz puške i lakog mitraljeza. Nije ni sanjao da će mu to znanje uskoro dobro doći. Poslije vojske, valjalo se opet vratiti u selo i nastaviti život kod kuće kao i ranije. Ali, to nije dugo trajalo. Pred šestoaprilsku katastrofu dobio je poziv u vojsku. Još nije bio čestito ni obukao uniformu vojnika, a rat je buknuo i brzo se ugasio. Nikako mu nije išlo u glavu kako se mogla tako brzo baciti na koljena jedna armija koja je imala dosta oružja, školovanih oficira i dobrih vojnika, koji su bili spremni za borbu. U Ljubljani je pao u ropstvo sa mnogim vojnicima i oficirima iz njegovog puka. Odmah se u njemu rodila misao i žarka želja da se oslobodi iz ropstva i vrati u svoj uži zavičaj. To mu je, najzad, pošlo za rukom. Stigavši kući, oduševljenju nije bilo kraja, jer su ga roditelji već bili oplakali misleći da ga više nikad neće vidjeti.

Ustanak ga je zatekao u Janju. Našao se među prvim ustanicima u gerilskim grupama, koje su nicala kao pečurke poslije kiše po janjskim i pljevskim selima. U tim grupama doživio je prvo vatreno krštenje uništavajući žandarmarijske stanice i ustaške straže u dolini Plive. Kasnije je u jednoj borbi s italijanskim okupatorima zarobio mitraljez »breditu«. Dočapavši se teškog mitraljeza, radosti nije bilo kraja. Čuvao gaje i njegovao kao malo dijete. U časovima odmora, često bi ga rastavljao, čistio i podmazivao. U borbama, mitraljez je besprijekorno funkcionisao, kao najbolji časovnik. Vasina »breda« u borbi nikad nije zakazala.

Bio je neustrašiv borac. Kaleći se u vatri oružane borbe, on je kao sunder upijao i ideje i ciljeve narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Već u januaru 1942. godine primljen je u KPJ, a prije toga prošao je i kandidatski staž. Spada među one malobrojne borce koji su u ono vrijeme primani u Partiju, i to po veoma strogim, mogu čak da kažem, pretjerano strogim mjerilima.

U napadu na Mrkonjić-Grad, februara, i Jajce, septembra 1942. godine, on se posebno ističe kao mitraljezac. Znao je da pronade najslabije tačke neprijatelja i da mu zadaje uništavajuće udarce.

Pod pritiskom daleko nadmoćnijeg neprijatelja, valjalo je nakon nekoliko dana napustiti Jajce. Vaso u borbama na Vukovu i Ljuši štiti odstupnicu svojim mitraljezom. Neprijatelj ponovo zauzima grad i prodire na oslobođenu teritoriju Janja. Iz dana u dan borbe se sve više rasplamsavaju. Sela i zaseoci ponovo si u plamenu. Okupatori i domaći izdajnici nastoje da u prah i pepeo pretvore sro oslobođene teritorije, ali im to ne polazi do kraja za rukom. U žestokim borbama; na Popužama, krajem oktobra 1942. godine, Vaso je teško ranjen. Mitraljeski rafal smrskao mu je jednu nogu. U toj borbi imali smo i mrtvih i ranjenih boraca među kojima i komunista. Tu su poginuli, pored ostalih: Jakica Altarac, Vaskr sije Nišić, Halil Ademović, brat Esadov, Ante Marinić, zvani Isus, Stanko Gligo rić. Neki učesnici se i danas pitaju koliko bismo imali poginulih u toj borbi; nismo imali tako vrsne i hrabre mitraljesce kao što je bio Vaso, koji su odolije vali daleko nadmoćnijem i do zuba naoružanom neprijatelju.

Prenesen je iz Janja u Drvar. U bolnici su mu amputirali nogu. Počela je čet vrta ofanziva, a on još nije bio došao sebi. Sa amputiranom nogom krenuo je prema Neretvi. Jahao je na malom kljusetu koje se jedva vuklo. Kada bi prelazio preko rijeke, sjahao bi, hvatao se konju za rep i skakutao na jednoj nozi. U najkritičnijim trenucima gladi i iznemoglosti u toku pete ofanzive umalo da nije ostao bez svoga konja.

Vrativši se u Janj, njemu nije bilo ni na kraj pameti da u nekoj dubokoj zavjetrini mirno čeka dan slobode, niti se iko usudio da mu tako nešto predloži. Još mu rane na nozi nisu bile ni zaliječene, a on se prihvata dužnosti komandanta Komande mjesta u Janju. Poslije toga izabran je za sekretara Opštinskog komiteta KPJ u Grbavici. Na toj dužnosti neumorno radi na osnivanju partijskih ćelija i primanju novih članova u KPJ. Činio je sve što je bilo u njegovoj moći da se na oslobođenoj teritoriji organizuje cjelokupan život, kako bi se koliko-toliko ublažile sve one nedaće koje su pritiskale opustošena sela i zaseoke. Na tom poslu imao je ne malo uspjeha.

Poslije oslobođenja zemlje, Vaso nastoji da se uključi u tokove socijalističke izgradnje. Iako sa osnovnom školom, malo po malo, počinje sa uspjehom da rukovodi Sreskim sudom, koji treba da dijeli pravdu narodu. On nije bio same predsjednik nego je i sudio kao kakav vrstan pravnik koji je već godine proveo u pravosuđu. Radeći na jednom takvom osjetljivom području ljudskog života, stekao je ugled i povjerenje naroda. To najbolje potvrđuje činjenica da je na dužnosti predsjednika Sreskog suda Jajce bio više od dvije decenije. Nije poznat nijedan slučaj u Bosni i Hercegovini da je jedan borac - mitraljezac sa osnovnom školom toliko godina uspješno vršio sudsku funkciju. Teška bolest suviše je rano otrgla iz naših redova hrabrog ratnika i komunistu Vasu Damjanovića.

Ruta Salom

BEZGRANIČNA ODANOST PARTIJI

(Sjećanje na Antu Marinića-Isusa)

Antu Marinića-Isusa upoznala sam u proljeće 1942. godine. S njim sam jedno vrijeme radila u tehnici Sreskog komiteta KPJ Jajce. Tada sam saznala najhitnije podatke o njemu.

Rođenje u Banjaluci 1922. godine. Po zanimanju je bio brijački radnik. Kao napredan mladić i aktivan učesnik revolucionarnog radničkog pokreta, u jesen 1941. godine pristupio je janjskim partizanima. Iskoristivši dolazak u Jajce kod svojih rođaka, on je uz pomoć saradnika NOP-a stigao preko Zaskoplja u Janj.

Ante je bio jedan od nekolicine Hrvata koji sunajajačkom području stupili u partizansku vojsku 1941. godine. On je ličnim primjerom i pravilnim političkim djelovanjem doprinio da pojedini naši neupućeni ili zavedeni borci promijene svoj stav prema poštenim Hrvatima, odnosno da ih ne poistovećuju sa ustašama i domobranima. Sve više je prihvatana linija bratstva i jedinstva, kao bitan preduslov uspjeha naše borbe.

Antu su krasile mnoge divne osobine: bezgranična odanost Komunističkoj partiji i narodnooslobodilačkoj borbi, hrabrost, drugarstvo, skromnost i neposrednost u odnosima s ljudima. Svi borci su ga voljeli i visoko cijenili, a uživao je ugled dobrog čovjeka i među seljacima u Grbavici i Natpolju. Bio je mršav, duguljastog lica, visok i do glave ošišan. Zbog tih i nekih drugih osobina dobio je nadimak Isus.

Za vrijeme neprijateljske ofanzive na Janj i Pljevu, oktobra 1942. godine, Marinić je postavljen za zamjenika političkog komesara jedne čete Bataljona »Pelagić«. On se isticao u svim borbama protiv jakih neprijateljskih snaga. Bataljon je 25/26. oktobra, noću, krenuo u napad na utvrđenog neprijatelja kod sela Popuža. Podilaženje tim položajima iziskivalo je veliku pažnju i vještinu. Lako se moglo desiti da samo jedan udarac kundakom u kamen otkrije prisustvo naših boraca prije vremena predviđenog za napad. Osim toga, neprijatelj je ispred svojih zaklona od kamena ložio vatre radi osvjjetljenja okoline i lakšeg osmatranja.

Naši borci su dugo, pažljivo i sporo puzali prema neprijateljskim položajima. Neki drugovi su mi kasnije pričali da se Ante kretao između Luke Savića i Ahmeda Džube. Kad su se približili na odstojanje pogodno za juriš, neprijatelj ih je primijetio. Prvi metak ispaljen iz neprijateljskog oružja pogodio je Antu u čelo. On je samo jauknuo i odmah izdahnuo. Naša jedinica je u tom trenutku otpočela juriš i nametnula neprijatelju žestok okršaj, ali nije uspjela da ga razbije. Još dok je borba trajala drugovi su izvukli mrtvog Marinića, a potom ga sahranili nedaleko od mjesta pogibije.

Radojka Kos-Vranić

SPAS U ŠPILJI

To se desilo krajem oktobra 1942. godine. Živjela sam tada u Pljevi, Pljevskim vrelima. Tamo smo došli početkom 1942. godine, kad je Čardak bio spaljen. Jedno jutro, iz daljine, negdje od Jajca prema Sipovu, tupo se oglašavala topovska paljba. Naviknuti na to, nismo se mnogo uzbuđivali. No, nešto kasnije, narod se uskomešao. Stigao je glas da je neprijateljska vojska došla gotovo do Sipova i da pali sela i ubija sve što nađe živo. Ova vijest se brzo prenijela selima: Majevcu, Brđanima, Dragniću i drugim. Strah je počeo drugovati s nama.

U pljevskim selima zavladao je pravi metež. Zaprezala su se kola, sedlali i samarili konji, tovarilo se i nosilo u rukama onoliko koliko se ponijeti moglo. Djeca su vrištala, stoka blejala i mukala, starice glasno jadikovale. Bježalo je sve što se moglo kretati. Sela su ostavljena na čuvanje psima i mačkama. Svi smo otišli na Dragnić-podove i tamo zanoćili. Selo je bilo malo a nas izbjeglica mnogo. Spavali smo u kućama, stajama i pod vedrim nebom. Tu noć je i neprijateljska vojska došla u pljevska sela i u njima zanoćila.

Rano ujutro uplašeni narod počeo se spremati i bježati dalje, prema Podgori, Peckoj i Mednoj. U isto vrijeme iz Pljeve počese iznad nas letjeti granate, koje su u zraku eksplodirale, tako da se kiša gelera rasipala na sve strane. Tog dana, predveče, naišla sam na konju kojeg mi je bio dao Nemanja Vlatković u Gerzovu sa zadatkom da prenesem narodu da se sklanja u planinu, a ne na Dragnić podove. Kod Prolinih kuća nisam našla nijednog naoružanog Pljevca, sem Tanasiju Prolu kod Sunića kuće. Tada je nekoliko četnika upalo među nas tražeći da nikud ne idemo jer da nam se neće ništa učiniti. U paničnom strahu počesmo se vraćati kućama i bacati se na zemlju da ne budemo ranjeni. Strah nas je razbacao kud koga. Tako smo sestra i ja dospjele u jednu staju među ovce. Tu se sklonilo još dosta izbjeglica.

Ne sjećam se koliko je dugo to potrajalo. Najednom se začu strašna pucnjava, vika, jauk i nekakvo krkljanje. Udarci kundaka otvoriše i naše prebivalište. U staju upadoše vojnici, te nas puškama potjeraše vani. Na kapama im spazih slovo »U«. Misliti nisam mogla. Dok sam izlazila iz staje, vidjeh nešto što pomućuje razum. Grupa vojnika s noževima u rukama stajala je i dočekivala žive koji su izlazili. Svuda okolo ležali su mrtvi. Ležali su jedni uz druge. Vidjela sam i njemačku vojsku kako okolo juri i puca. Držala sam sestru za ruku i išla. Ne, nikad to kasnije nisam mogla objasniti, a još manje danas, kako smo nas dvije izmakle žive. Znam samo da smo prošle pored mrtvih kojima je iz vrata tekla krv i zaklonile se iza zidina jedne srušene kuće, te se ušunjale u podrum neke male kućice. U podrumu je već bio jedan čovjek, mislim da se zvao Petko Malinović.

Iznad nas je jaukao u sobi neki muški glas. Vjerojatno je bio star i bolestan, pa nije mogao iz postelje. Za kratko vrijeme začusmo topot vojničkih cipela u sobi, nekoliko njemačkih riječi i dva-tri metka, koja su prekratila starčeve patnje. Njemački glasovi prestadoše, a zatim čusmo razumljive riječi: »Palite i ovu banditsku kuću«!.

Pucketanje vatre i miris dima natjeraše nas da odatle izađemo. I gle, kakva sreća! Kuća je bila na kraju sela, a iza nje dolina obrasla žbunjem. Uklonismo se nas troje u to žbunje i nađosmo neki otvor, omanju špilju. Kao kroz dimnjak, uvlačili smo se u mračni prostor. Dolje u špilji nađosmo još nekoliko žena. Tu smo ostale u čučućem položaju do predvečerja. Izašli smo tek onda kad je jedna žena spustila maramu i mašući vikala »Ako dolje ima neko živ, neka izlazi! Nema više neprijateljske vojske, sami smo«.

Kad smo izašli iz pećine, spuštao se mrak. Odmah smo osjetili zadah dima od kuća koje su dogorijevale. Posve zbunjeni, a od gladi i straha iscrpljeni, nismo znali kuda da se uputimo. Sa Lunje Glave neprijateljska vojska ispaljivala je rakete različitih boja, a negdje dalje čulo se štektanje mitraljeza. Više se ne sjećam da li nas se još iskupilo ili smo bili samo nas petoro-šestoro iz pećine, ali znam da smo se uputili prema Sokocu, u šumu Suvaju. Prolazili smo pored zgarišta i mrtvih. Svi smo drhtali od jezivog prizora. Spuštanje noći činilo je sliku još strašnijom.

Prema Suvaji išli smo preko polja. Noć je sve više otimala vidik i jedva smo se kretali. U polutami nam je sve izgledalo kao aveti koje se miču i idu prema nama. Sve nam se pričinjavallo živim - i žbunje i kamenje i drveće. U svemu smo vidjeli neprijatelja koji će nas zadaviti.

U Suvaji smo našli jako mnogo svijeta: svi su bili izbezumljeni od straha. Vatra se nije ložila, večera se nije kuhala. Majke su djeci rukama zatvarale usta da im se plač ne čuje. Svi smo čekali smrt, samo nismo znali kada će doći.

Mislim da smo tu ostali dan-dva, a onda smo se vratili na svoja zgarišta, pošto je neprijatelj već bio napustio dolinu Plive. Tako sam zapamtila oktobar 1942. godine.

Makso Prole

POKOLJ NA DRAGNIĆ-PODOVIMA

Nastupajući preko Janja i Pljeve 25/26. oktobra 1942. godine, njemački fašisti i njihove sluge, ustaše i četnici ostavljali su za sobom pustoš. Palili su sela i ubijali sve mještane koje su nalazili kod kuća ili u zbjegovima. Na Dragnić-podovima, uzvišenju iznad Pljeve, 26. oktobra držao je položaj jedan sandžački bataljon i odolijevao napadima fašista cio dan. Četnička propaganda dostizala je tih dana vrhunac. Izdajnici su ubjeđivali narod da ne bježi ispred Nijemaca tvrdeći da neće faliti ni dlaka sa glave onima koji ostanu kod svojih kuća.

Mnogi su nasjeli lažima tih izroda i ostali u zaseocima Jovići, Prole, Kalkani, Malinovići i Zeljkovići. Nijemci i četnici uspjeli su da se 27. oktobra u zoru probiju na Dragnić-podove paleći kuće i ubijajući sve zatečene mještane. Nije im bilo važno da li su to žene, djeca ili starci. Pohvatani narod raspoređivali su po grupama i ubijali u vrtaćama, šumama i kućama. (Šljapkuša, Jankovac - Malinovići, Prole, Tegeltijine kuće, Dakića dolina i Tojića kuće).

U toj ljudskoj tragediji stradale su čitave porodice: Cvijo Zeljković i sedam njegovih sinova; braća: Vlado, Bogdan, Marinko, Vasko, Simo, Jovo, Makso, Boško i Vaso Malinović, kao i dosta njihovih ukućana; Mile Vuleta i Ignjatija Jović sa ženama i djecom; Niko Nikoličić i 10 njegovih najbližih rođaka - braće i bratića; Bojan i Mile Prole, te još petnaestoro iz njihove porodice. Bježeći ispred neprijatelja, ubijena je i Zora Prole, zvana Bocanova, ljepotica iz Prola. Nakon povlačenja neprijatelja, ispod mrtvih su se izvukli Ostoja Prole i njegov rođak Slavko, zvani Laviša. Slavko je bio ranjen kroz grudni koš sa dva kuršuma.

Grupa članova SKOJ-a iz Pljeve, u kojoj sam i ja bio, nije nasjela četničkoj propagandi. Povukli smo se preko Podgorije u šume Čardaka i na Presedlo, gdje smo ostali do povlačenja neprijatelja sa Dragnić-podova. U zaselak Vasiće spustili smo se 28/29. oktobra. Bili smo izmoreni i gladni, gotovo bez svijesti. Jedući sirovi kupus u Vasića dolini, čuli smo zapomaganje žena iz zaseoka Tegeltije. Kad smo pošli prema kućama koje su dogorijevale, te žene su nam pokazale dolinu u kojoj je strijeljano sedam ljudi. Odlučili smo da vidimo ko je sve ubijen. Među nama se našao i Lazar Prole, mještanin, koji je služio vojsku još u doba Austro-Ugarske. Ohrabrujući nas, on je počeo da prevrće mrtve kako bismo ih prepoznali. Među njima se nalazio i moj prvi komšija Manojlo Dakić, koji je dva dana ranije bio uporan da i ja pođem s njim u zaselak Prole, uvjeren da nam ne prijeti smrtna opasnost.

Ostoja Glamočak

TRI DANA U PEĆINI

Čuo se ženski glas, a nisam razumio u prvi mah šta se izgovara. Tek u predahu razumio sam: »Ustaše, Nijemci, bježite, spašavajte se!«

Skočio sam sa stolice i izašao iz kuće. Potrčao sam u pravcu šume. Za mnom je zapraštalo. Čuo sam duge i kratke rafale iz automatskog oružja. Osjetio sam da se meci oko mene ubadaju u zemlju. Očekivao sam svakog časa da će me neko zrno pogoditi. Ali, ipak, bilo je drukčije. Nije me pogodio nijedan metak. Uspjelo mi je da se domognem šume. Prilikom trčanja kroz šumu, u jednom momentu neko je iza mojih leđa slomio granu. Pomislio sam da me je stigao neprijateljski vojnik. Okrenuo sam se i ugledao svoga brata kako trči za mnom. Laknulo mi je. Skupa smo nastavili da trčimo. Kad smo ocijenili da smo odmakli daleko od sela, zastali smo. Rekao sam bratu da idemo u pećinu i da se tamo sklonimo dok neprijateljska vojska ne napusti naše selo. Složio se. Krenuli smo u pećinu koju sam odranije poznao. Uvukli smo se pažljivo unutra. Tek sam tada primijetio da smo obojica bili bos. Noge su bile crvene kao paprika i tabani su bridili. A kako i ne bi kad je snijeg bio pokrio zemlju na visoravni i bilo je hladno. Ne samo što smo bili bos već smo bili i slabo obučeni.

Vrijeme je prolazilo, a mi smo u pećini i dalje cvokotali od zime i živjeli u neizvjesnosti. Bilo je strašno dosadno. Začudo, u našoj pećini nije bilo ni slijepih miševa niti drugih pećinskih životinja. Čini mi se da bi mi prije prolazilo vrijeme da ih je bilo. U pećini se ne zna ni kada je dan ni kada je noć. Nije se više moglo živjeti tako. Zbog toga odlučim da izađem iz pećine i da krenem na izviđanje. Brata sam ostavio samog unutra. Krenuo sam prema selu, a kretao sam se pažljivo. Došao sam kroz šumu u blizinu sela i izašao na ivicu šume. Na samoj ivici šume primijetim njemačkog stražara. Srećom bio je okrenut prema meni leđima i nije me primijetio. Čim sam ga osmotrio, okrenuo sam se i počeo bježati. Nisam napravio ni desetak koraka, a već sam nagazio jednu suhu granu i slomio je. Prasak grane je skrenuo pažnju stražara i on me spazio. Iz automata je osuo na mene vatru. Praštala su zrna oko mene i otkidala grančice sa drveća. Imao sam sreću. Ni ovoga puta me zrno nije htjelo.

Ponovo sam bio u pećini i bratu ispričao šta mi se dogodilo. Nastavljamo živjeti u pećini. Zatrpavamo se u šušanj da bismo zavarali sami sebe da ćemo se zaštititi od hladnoće. Nismo mogli ocijeniti koliko smo vremena proveli u pećini. Tek kada smo se vratili, saznali smo da smo u pećini proveli tri dana i tri noći. Izgledali smo ko aveti. Kada smo došli kući, ukućani su nam rekli da se neprijatelj povukao. Radovali smo se tome i tražili da nas nahrane.

Svetko Mitrić

PO DRUGI PUT U ZBJEGU

Oktobra 1942. godine, povlačeći se pred neprijateljem, našli smo se u zbjegu usred planine Vitoroge. Tu su bile cijele porodice, stariji ljudi, žene i djeca pod vedrim nebom. Pokrivača je bilo malo, hljeba za dan-dva. Već naviknuti na bježanje i zbjegove, osjećali smo se tako reći normalno, bez panike i malodušnosti. Znali smo da će i ova ofanziva progmjeti kao i ranije i da ćemo se opet, za koji dan, naći na svojim golim ognjištima. Odbornici Mitrić Spiran i Mitrić Savko su se starali o organizovanju kakvog-takvog smještaja i ishrane, a članovi KPJ i mi skojevci o političkom djelovanju u zbjegu, da bi moral omladine i odraslih ostao na visini.

Drugog dana boravka u zbjegu izgledalo je da se borba s neprijateljem sve više približava planini, pa je odlučeno da se zbjeg povlači dalje ka Glamoču. Tako smo se uveče našli u mjestu Matrak. Tu smo ostali, koliko se sjećam, 4-5 dana, a zatim se počeli vraćati nazad u naš Janj, jer su se neprijateljske snage bile povukle u svoje garnizone. Tada sam upoznao veće planinsko selo Pribelju, kroz koje smo prošli, a zatim smo se preko Đuleta konačno vratili u svoj Janj. Iako smo i ovog puta zatekli pustoš, koju je neprijatelj učinio, mi smo se radovali što smo slobodni na svojim ognjištima.

Ponovo su obnavljane uništene kuće: prikupljeni su ostaci hrane i odjeće. Jednom riječju, svi smo prionuli da se kaos koji je neprijatelj ostavio za sobom što prije otkloni i život vrati u snošljivo stanje.

Špiro Jovišević

U ZBJEGU

Pred nadmoćnim neprijateljem naš 3. krajiški NOP odred povlačio se oktobarskih dana 1942. prema planini Vitorog. Sa odredom se povlačila i većina naroda Janja. U žestokom naletu, Nijemci i ustaške bande su sve pred sobom palili, a nevine žrtve mučili i ubijali.

Nad Janjom se nadvila hladna oktobarska noć. Na svim stranama su gorgjela sela. Vjetar je donosio miris paleži. Prizor je bio stravičan. Ogromne buktinje zapaljenih sela osvjetljavale su cijelu Janjsku visoravan.

Prvi dani nakon paljevine sela prodoše u nekom nijempm iščekivanju. Ljudi u zbjegu su se sakupljali oko vatri, mrki i neraspoloženi. Žene, pa čak i djeca, tiho su govorili. Nad zbjegom se nadvilo neko teško neraspoloženje, koje je graničilo sa očajem. Čini se da su svi razmišljali samo o tome kako prezimiti zimu pod vedrim nebom. Obilazeći zbjeg, Nemanja Vlatković i još neki rukovodioci ustanka navratili kod jedne grupe u kojoj je bilo mnogo janjskih porodica. Nemanja, prilazeći vatri, odloži pored sebe oružje i sjede. Otpoče razgovor. Objasnjavajući ukratko situaciju u kojoj se našao Odred i narod Janja, Nemanja reče da će brzo neprijatelj biti protjeran i da će partizani narodu pomoći da što bezbolnije prebrodi sadašnje nevolje. Jedan brkajlija, mrk i zabrinut, prekinu Nemanjino kazivanje.

- Vi to lijepo »pjevate«, družo Nemanja, ali bojim se da neće biti sve tako. Ustaše nam kuće spališe i odnesoše nam hranu. Kuda ćemo mi sa svojom nejakom djecom? Lako je, bogati, tebi! Ti pušku u ruku i hajd' glavom preko svijeta. Ako te neki metak zakači, iza tebe neće niko ostati. - Nemanja se za trenutak zamisli, a onda mu počeo objašnjavati:

- Brko, nisi u pravu. Mi se, zaista, nalazimo u teškoj situaciji. Pa ipak, ta situacija nije takva da je ne možemo prebroditi. Žrtava mora biti. Takav je rat. Konačno, mi ga nismo izazvali. Izazvali su ga Hitler i Musolini. Ali, čim protjeramo neprijatelja iz Janja, počecemo da napadamo gradove i da od neprijatelja otimamo žito i druge namirnice. Drveta ima dosta, naći će se ekseri. S malo dobre volje, brzo ćemo izgraditi kuće i smjestiti svijet pod krovove. A poslije, neka zima dođe!

Najzad dođe vrijeme da se Nemanja oprosti od domaćina zbjega, od brkajlije Medića. Inače, Medić je bio poznat kao domaćin brojne zadružne porodice, u kojoj je živjelo ko zna koliko članova. On se nije odvajao od planine i vjerovao je samo u svoje stado ovaca i goveda. Čuvao je svoje stado, molio se bogu, služio i plaćao dažbine svakoj vlasti i radio bež predaha da bi mu zadruga opstala. Dođuše, on se sada susretao s nečim novim, što mu nije bilo jasno. Njemu je bilo

**IZVEŠTAJ KOMANDANTA 718. PEŠADIJSKE DIVIZIJE OD
12. OKTOBRA 1942. O TOKU I ISKUSTVIMA IZ OPERACIJE
PROTIV PARTIZANSKIH JEDINICA U JAJCU¹**

718. peš. divizija
AZ. 8 op. Odelj. Ia
Pov. br. 3128/42.

990²
Div. St. Qu., 12.10.42.

**KONAČNI IZVEŠTAJ I IZVEŠTAJ O ISKUSTVIMA IZ
OPERACIJE NA JAJCE U OKTOBRU 1942.³**

(Karta 1:100.000)

I. Predistorija

Još dosta dugo pre početka prepada partizana na Jajce bilo je poznato da je jugozap. od Jajca, u rejonu doline Janje, bila formirana takozvana »Samostalna sovjetska republika Janja«.⁴ Poznati partizanski vođa Tito je ovde organizovao svoje brigade i odavde preduzimao svoje pljačkaške pohode u svim pravcima. Ova republika, ne samo da je predstavljala sabirni bazen za sve bande koje su iz Crne Gore i Hercegovine nadirale na sever, već takođe i oslonac i sabirni centar za sve potučene jedinice, koje su nakon napada preko nemačko-italijanske interesne granice bile od strane nemačkih i hrvatskih jedinica ponovo odbačene.

Ovoj sovjetskoj republici bilo je dobrodošlo utoliko pre što se jednim delom nalazila u italijanskom interesnom području, gde je ostajala gotovo potpuno neuznemiravana. Italijani nisu preduzimali nikakve akcije protiv ovog glavnog žarišta nemira. Hrvati bi vrlo rado preduzeli akcije, ali su jednostavno za tako što bili vojnički nesposobni. Nemačka akcija čišćenja mogla bi se sprovesti samo već raspoloživim snagama (najmanje onakim kakvim je izvršena operacija na Jajce) i uz saglasnost Italijana. Ona bi posebno obećavala uspeh da je preduzeta neposredno po završetku operacije Jajce.

Organizacija i naoružanje raznih brigada ove sovjetske republike napreduju zadivljujuće.

Pri tome, snabdevači oružjem u prvoj liniji su hrvatske oružane snage i ustaše, čije posade skoro redovno, ako je na njih izvršen energičan napad, dozvoljavaju da budu razoružane ne pružajući nikakav otpor, ili beže, ostavljajući za sobom svoje teško naoružanje, a delimično čak i svoje puške.

Na žalost, kao sledeći snabdevači oružjem moraju biti označene italijanske oružane snage, s obzirom da se među zaplenjenim oružjem takođe nalazi i italijansko. Nije potpuno jasno na koji način ovo oružje dospeva u ruke partizanima.

V.

U zaključku se može reći da su jedinice, uprkos svim ovim nedostacima i teškoćama, uspele da u 4 dana očiste situaciju kod Jajca i da potuku neprijatelja, koji nije bio loše naoružan i slabo pokretljiv. *Može se jedino zahvaliti borbenoj spremnosti nemačkih jedinica.*

Naprotiv, borbene snage formirane isključivo od hrvatskih jedinica, bilo to od oružanih snaga ili ustaša, otpadaju zauvek. Jajce je samo nov dokaz za to. Prisustvo nekog dela hrvatskih jedinica u ma kom mestu jako udaljenom od nemačkih jedinica predstavlja upravo podstrek kako četnicima tako i partizanima da se na lak način dođe do oružja.

Osnove za ovo su:

- 1.) *Nedostatak volje za borbu.* Ni oficiri ni ljudstvo nisu prožeti verom u njihovu samostalnu Hrvatsku. Oni su u odnosu na svoju sopstvenu državu potpuno ravnodušni i stoga nisu još spremni da se za nju zalažu ili čak da za nju umru.
- 2.) *Nedostatak odlučnosti i staranja.* Ukoliko je kod Balkanaca nedostatak odlučnosti i delovanja jako izražen, utoliko je za sada kod oficirskog kora hrvatskih oružanih snaga, s veoma malim izuzecima, preko svake mere izražen. Jedinice se ne uče, niti obučavaju. Ne čini se ni najmanji pokušaj da se iz njih nešto izvuče. O staranju o ljudstvu nema ni govora. Rđavo odeveni, loše hranjeni, slabo nagrađeni i potpuno bez nadzora, stotine ne tako loših vojnika ubijaju dan za danom i pružaju odličnu podlogu za svaku komunističku propagandu. Otupeli i nezainteresovani leže, stoje i sede oni okolo u njihovim garnizonima i stražarama i čekaju samo na trenutak kada im ističe rok ili kada će biti razoružani od četnika ili partizana.

Odgovarajuća naređenja i lične intervencije nemačkih oficira povodom ovakvog stanja nisu do sada doneli nikakve koristi. Divizija stoga namerava da, nakon izvršenja sopstvene predislukacije i novog rasporeda, smesti skupa i obučava po jedan bataljon potčinjenih hrvatskih jedinica s po jednim nemačkim bataljonom.

Fortner

**Zbornik dokumenata, NOR naroda i narodnosti Jugoslavije, Tom XII knjiga 2.
str. 777-785.**

neshvatljivo kako da »vlast« dopušta da se ubija nevini narod. On jednostavno nije mogao da shvati situaciju u kojoj se nalazio.

Kada se Nemanja malo odvojio od zbjege, zastade i reče: »Biće veoma teško raditi s ovim ljudima, Moramo biti uporni. Treba odvojiti mlade od starih i povesti ih sa sobom. Na žalost, njega još svi pokorno slušaju. Ali, ne treba zaboraviti da je i njega rat uzdrmao.«

Lazar Popržen

ZLOČIN U BRAVNICAMA

Kada su partizanske jedinice u oktobru 1942. godine napustile Jajce, ustaše su u bijesu svoje zločinačke nagone iskaljivali nad nemoćnim starcima, ženama i djecom. Ubijali su, pljačkali i palili sve na što su nailazili. Među ostalim, uhvatili su i mog osmogodišnjeg brata Danila, petogodišnju sestru Stoju i dvogodišnju sestru Daru. Otjerali su ih u prvi vrbak, gdje su ih tukli kundacima, a poslije sjekli bajonetama. Ja i sestra Savka smo slučajno izbjegli pokolj. Prikri-veni nedaleko od toga mjesta, posmatrali smo divljanje ustaša. Čuli smo stravične krike i pomaganje unesrećenih. K>zivi za pomoć čuli su se i poslije odlaska ustaša sa mjesta zločina.

Iskoristili smo odlazak ustaša i dotrčali do poklanih. Pred očima nam se ukazao stravičan prizor. Izmrvcareni su bili u jadnom stanju. Neki su još pokazivali znake života trzajući pojedinim dijelovima tijela, a glasovi su im bili nerazumljivi. Samo krkljanje i gušenje. Ukočili smo se od straha. Sestri Stoji je bio presječen grkljan; maloj Dari odsječen obraz; čika Stevanu Nišiću bajoneta je rasjekla usta i presjekla grkljan; maloj Jeli Nišića odsječena je ruka. Nismo više mogli da gledamo, ali primijetili smo da nema Danila. Vidjeli smo krvav trag kroz travu i šiblje i pošli tim tragom dublje u šumu. Naišli smo na Danila.

To što smo vidjeli ispred sebe ličilo je više na sve drugo nego na dijete. Mali Danilo je izgledao kao avet. Haljinice i tijelo krvavo, lice izobličeno, u ranama. Iz rana, po glavi i vratu još je curila krv. Kada smo ga bolje pogledali, vidjeli smo daje uboden na četrnaest mjesta. Odlučili smo da ga što prije odvedemo u Bravnicu i zatražimo pomoć. Ustaše i Nijemci su išli putem prema Bravnicama, a mi smo krenuli kroz šumu. Hod šumom bio je hod po mukama. Rane su se počele hladiti. Danilo se nije mogao saginjati. Zbog gubitka krvi na nogama se nije mogao da drži. Više smo ga nosili nego što je sam išao. Krv iz njegovih rana je još tekla. Kao što je Danilo našao u sebi snage da se digne između poklanih i pobjegne dublje u šumu, tako smo ja i Savka crpili posljednje ostatke snage da ga što prije donesemo do prve pomoći, jer smo se bojali da može brzo umrijeti. U Bravnicama se slučajno našao jedan bolničar, koji mu je ukazao prvu pomoć. Pomoću Salke Bibića i Mile Rakite (čika Cede) smješten je u bolnicu kod časnih sestara u Jajcu. Cedo je Danila na leđima prenio preko ostataka srušenog mosta na Vrbasu i donio ga do bolnice.

Dok je Danilo bio na liječenju, ja i sestra Savka, pretužni u nesreći koja nas je zadesila, očekivali smo zimu bez hrane, bez ognja i mogućnosti da nam bilo ko pomogne, jer su i drugi bili opljačkani i popaljeni u tim teškim danima. Riječi utjehe i ohrabrenja pružili su nam partizani.

Osjetili smo se sigurnijim. Liječenje Danila nije dugo trajalo. Opušten je iz bolnice, jer je trebalo mjesto za ranjene ustaše i domobrane, kojih je svakim danom bilo sve više. Kada je za prvog snijega po jednoj susjetki poslat kući, bio je sav uvijen u zavoje. Jedino su mu noge bile slobodne. Uhvatio nas je strah šta ćemo s njime kada ni sami nismo imali od čega živjeti. Tu več u našu kuću došli su partizani: Ahmed Džubo, Ostoja i Jovica Rakita i počeli da nas tješe. Rekli su da će nam oni pomoći. U tom momentu Danilo je iz zavoja izvadio ruke, uhvatio se za verige na očigled svih prisutnih i počeo se ljuljati iznad ognjišta govoreći da je on zdrav i da radi njega ne treba da plačemo.

Slaba ishrana i nedostatak minimalnih higijensko-medicinskih mjera pro-uzrokovalo je da se nezarasle rane zatruju, što je izazvalo nove komplikacije, koje su prijetile da dokrajče mladi život. Međutim, želja za životom učinila je svoje. Danilo je ostao živ.

Iz grupe poklanih još su ostali živi: baba Boja, koja je ubrzo umrla od posljedica ranjavanja, Stojan Gajić, koji je na sedam mjesta nožem uboden. Poslije oporavka, Stojan je ponovo otišao u partizane i ostao sve do završetka rata.

Tih dana ustaše su u mom selu ubili i ženu Ostoje Vujića, Petru, sa troje male djece, zatim dvoje djece Žarka Popržena i ženu Draginju teško ranili, koja je kasnije podlegla ranama. Pobili su i šestočlanu porodicu Mile Vojinovića u Šedincu.

Nedeljko Kalajdžić

PO KAZNI NA STRAŽU

Poslije zauzimanja Jajca, naše snage su se pod pritiskom neprijatelja povlačile u pravcu Janja. Omladinska četa, u kojoj sam se i ja nalazio, odstupala je u pravcu Šedinca. U Šedincu se nalazilo skladište benzina. Benzin je bio u bačvama. S obzirom na to da su ustaško-njemačke snage brzo nastupale, mi smo morali benzin zapaliti, jer nije bilo nikakvog izgleda da izvršimo njegovu evakuaciju. Benzin je prosut, a onda zapaljen.

Kada smo stigli na vrh Šedinca, moja desetina je određena da odmah krene u Jelovac, gdje se nalazio magacin mješovite robe koja je evakuisana iz Jajca. Tu je bila smještena jedna količina oružja i municije. Po dolasku u Jelovac, Nemanja Vlatković nam je postavio zadatak da čuvamo taj magacin.

U međuvremenu pored nas su odstupali borci moje čete. Kod nas je svratio Trkulja Blagoje, moj komšija i saopštio nam daje neprijatelj izašao na vrh Klanca. Vidio sam da tu nemamo šta čekati i da se treba povlačiti zajedno sa četom. Tu se zatekla jedna grupa seljaka iz okolnih sela i ja sam joj kao stražar dozvolio da kupe robu i da nose.

U vrijeme prikupljanja desetine odnekud je stigao Nemanja Vlatković. Bio je ljut što sam dozvolio da se roba raznosi. Sa uperenim pištoljem u mene zapitao je: »Zašto si dozvolio da se ova roba raznosi?« Odgovorio sam mu da mi je drug Blagoje rekao da je neprijatelj već tu blizu i da je bolje da seljaci nose nego da ostane neprijatelju. Na to mi je Nemanja rekao da se javim komandiru čete. Pošto nisam našao komandira čete, javio sam se Živku Metliču i ispričao što se desilo. On mi je rekao da sam ovog puta dobro prošao i izrekao mi kaznu prekovrednom stražarskom službom od 22-24 časa. Na stražu sam išao iste noći i to sam stražario kod magacina robe u Jelovcu. Skupa sa mnom je stražario i Romac Niko i Vladoje iz Krezluka.

Moram da kažem da se nisam osjećao krivim što se nalazim po kazni na straži. Zbog toga sam bio i nedisciplinovan na straži. Jednostavno sam izabrao jedno veliko drvo i ispod njega legao. Tek što sam bio glavu naslonio na jednu žilu, negdje u blizini je neko slomio suhu grančicu. Na to šapatom upozorih Niku. On to prenese Vladoji. Vladoje me nazva kukavicom i da mi se nešto privida, a potom je otišao kod komandanta Slobodana Ilića i obavijestio ga da se neko privlači magacinima. Slobodan je odmah došao. Zajedno smo slušali pucketanje suvog granja. Slobodan je doviknuo: »Stoj, ko ide!?« - »Dodi pavidli!« iz neposredne blizine neko odvrati, a zatim na nas otvori vatru. Sa svih strana osuše rafali. Mi smo odvratili vatrom. Uočili smo daje neprijatelj nadmoćniji i mi smo se povukli. Odmah je magacin zapaljen. Mi smo odstupali prema selu Greda.

Radovan Trivunčić

OSTAO SAM MEĐU LEŠEVIMA

U novembru 1942. godine, kao petnaestogodišnjak postao sam partizanski kurir. Svega mjesec dana prije toga pobjegao sam sa strijeljanja. Opisaću kako se to dogodilo.

Krajem oktobra te godine u Pljevu su prodrli Nijemci. Stanovništvo se po-
"vlačilo" ispred neprijatelja preko Šiljatih greda ka Dragnić-podovima. Starci, žene i djeca bježali su u grupama. Na konjima su tjerali svoju sirotinju, a ispred sebe gonili stoku. Bila je to tužna slika.

Smjestili smo se u jednu brvnaru, zajedno sa porodicom mog komšije Pere Vještice. Dok su žene spremale nešto za ručak, iznenada su se pojavili Nijemci sa šljemovima na glavama. Namrgođeni i bijesni, upali su u kuću (koliko se sjećam, bilo ih je sedam). Strogo su naredili da izađemo napolje. Žene su govorile da se tu nalaze bolesnici, ali im nije ništa pomagalo. Istjerali su nas iz kuće, gurajući neke kundacima pušaka.

Žene su nosile nejaku i uplakanu djecu. Nijemci su nas opkolili i potjerali prema obližnjoj dolini. Svi smo bili prestravljeni i zabrinuti, jer nismo mogli očekivati ništa dobro. Sa zida pokraj brvnare koju smo napustili motrio je na nas jedan Nijemac naoružan puškomitraljezom, spreman da puca ako bi neko pokušao pobjeći.

Kad su nas dotjerali nadomak doline, počelo je strijeljanje staraca, žena i djece. Najednom sam osjetio nekakav udarac koji me je oborio na zemlju. Pao sam na lijevi bok i ležeći nepomično ugledao nedaleko odatle stoku koju sam do juče čuvao. Sunce je nesnosno peklo. Sve češći pucnji miješali su se sa vriskom i jaucima. Dok sam ležao na zemlji ošamućen, na mene se srušio čovjek pogođen rafalom puškomitraljeza. Osjetio sam kako me obliva njegova topla krv. Koliko se sjećam, oko mene je ležalo još četvoro-petoro strijeljanih. Tako sam se našao živ u gomili leševa. Ubrzo je nastala mukla tišina, bez pucnjave i ljudskih glasova.

Čim sam se malo pribrao i prikupio dovoljno snage, počeo sam se polako izvlačiti iz gomile mrtvih. Nisam bio ranjen. Nedaleko od mene, sav u krvi, ležao je mrtav moj prijatelj i komšija Ilija Vještica. Desna šaka bila mu je raznesena, a bedro probijeno jednim zrnom. Dok je bježao, pucali su za njim i ubili ga.

Nijemci su već bili otišli. Pridigao sam se i otpuzao do kraja doline. Tek tada sam osjetio da mi se u ustima nalaze grudvice zemlje. Nisam mogao odmah ustanoviti šta mi je. Počeo sam da tražim vodu i četvoronoške otpuzao do dna doline. Odmorivši se malo na jednom kamenu, odlučio sam da pužem pokraj zida koji se protezao do brvnare. Činilo mi se da to traje veoma dugo. Stigao sam

do kuće u kojoj smo se nalazili prije dolaska fašista i neočekivano ugledao ispred sebe jednu djevojčicu. Začudio sam se otkud ona živa, kako je izbjegla smrt. Djevojčica mi je objasnila da se bila sakrila u jase i pokrila sijenom. Upitala me kuda da bježimo. Rekao sam joj da se negdje skloni, objasnivši da ja moram u šumu.

Puzeći pored ograde, ugledao sam ženu s djetetom. Oboje su bili preklani i prislonjeni uza zid. Odatle sam krenuo prema šumi Suvaji. Tek što sam zama-kao u grmlje, putem su naišli Nijemci. Vukli su topove i kuhinje, gonili opljač-kanu stoku. Čitava kolona. Kad su dobro poodmakli, nastavio sam putovanje prema selu Gerzovu. Naišavši pored ljudi koji su radili na polju, jedan od njih me upita zašto sam krvav i gdje sam bio. Ispričao sam im šta se dogodilo na Drag-' nič-podovima, tj. da su Nijemci pobili mnogo ljudi, žena i djece. Slušali su me sa zaprepašćenjem i zabrinutošću, pomišljajući da se i njima isto može desiti.

Jedan od prisutnih ljudi povikao je da mi dadnu toplog mlijeka i još nešto za jelo kako bih se okrijepio. Popio sam mlijeko, ali nisam mogao ništa da jedem. Bio sam strašno iscrpljen, uznemiren i obuzet tugom za mojim komšijama i znancima. Jedino sam želio da legnem i zaspim. Neka žena pokrila me biljem. Dugo sam spavao, sve do narednog jutra. Probudivši se, pomislio sam daje sve što sam doživio bilo samo ružan san. Na žalost, bila je to surova stvarnost.

Ahmed Džubo

DRUGO OSLOBOĐENJE JAJCA

Dvadeset četvrti novembar 1942. godine zatekao nas je u selu Stupna, nedaleko od Jezera. Bilo je hladno. Suhomrazica je štipala nozdrve. Do ranog poslijepodneva čistili smo svoje oružje i odmarali se, a zatim je uslijedio pokret. Pitali smo se: kuda i dokle? To nam prije polaska nije saopšteno. Nismo ni pomišljali na to da bismo mogli krenuti u novo osvajanje Jajca. Tek kad smo u Jezeru prešli na desnu obalu Plive i krenuli prema Žaovinama, a zatim prema glavnim položajima neprijatelja, koji su se nalazili na brdu Ćusina, svi smo shvatili da nam predstoji novi napad na Jajce. Čim sam to shvatio, obuzela me je neopisiva radost što ću ponovo koračati ulicama svog rodnog grada, zagrliti usamljenu i nezbrinutu majku, komšije, drugove i prijatelje.

Iznad Brišća i Drenova Dola prolazili smo pored boraca Prve dalmatinske udarne brigade. Oni su, ogrnuti tankim talijanskim dekamama, poskakivali od hladnoće. Bilo je između deset i petnaest stepeni ispod nule. Dalmatinci nisu navikli na ovakvu suhomrazicu, a bili su i premoreni od dugog napornog marša, koji su izveli od Glamočkog polja do Jajca. Dok smo prolazili pored njih, pitali su kako se zove naša jedinica, a mi smo odgovarali:

- Ovo je Bataljon »Vaso Pelagić«, Prvi bataljon Trećeg krajiškog partizanskog odreda.

Kad smo stigli na jednu zaravan na južnim padinama Ćusine, naređeno je da se Bataljon zaustavi i da se borci prikupe na tom malom prostoru. Tu nam je saopšteno da će Dalmatinci napadati na neprijateljski položaj Ćusina, a naš Bataljon »Pelagić« - desno od Dalmatinaca, na neprijateljski položaj zvani Štambuk, a zatim u lijevi bok i pozadinu neprijateljskih snaga koje su branile Ćsinu.

Istočno i jugoistočno od Jajca djelstvovale su Peta crnogorska i Deseta hercegovačka brigada Treće udarne divizije i Udarni bataljon »Solaja« Trećeg krajiškog partizanskog odreda.

Sa zapadne i sjeverne strane Jajca napadale su Prva proleterska i Treća krajiška udarna brigada Prve proleterske divizije i Bataljon »Iskra« Trećeg krajiškog odreda.

Koliko se sjećam, rečeno nam je i to da se na položajima oko Jajca i u Jajcu nalazi oko osam stotina Nijemaca, ustaša i domobrana.

Početak napada određen je za 20 sati. Do tog vremena naš Bataljon je morao preći preostali dio teškog bespuća i blagovremeno stići na položaj za napad. Čim smo stigli pred Štambuk, komandant, Makso Dakić zatražio je od komandira čete da pripreme po nekoliko bombaša. Začas su se javili dobrovoljci s ručnim bombama, spremni da krenu na neprijateljske bunke.

Uskoro su tišinu noći narušile eksplozije ručnih bombi i rafali mitraljeza na Čusini. Dalmatinci su silovito krenuli u osvajanje neprijateljskih bunkera. I mi smo krenuli na Štambuk, ali nismo naišli na očekivanog neprijatelja. Naređeno je da krenemo na Čusinu i napadnemo neprijatelja s leđa. Prije odlaska na Čusinu, otrčao sam s Franjom Rajićem do kamenoloma »Elektrobosne«. Tu smo zapalili drvenu nastrešnicu iz koje su spuštani vagoneti kamena do krečane i na taj način dali znak ostalim jedinicama koje su sudjelovale u oslobađanju Jajca dokle je stigao Bataljon »Pelagić«.

Kad smo se, poslije napornog penjanja uzbrdicom i bespućem, našli na popristu borbe koju su borci 1. dalmatinske brigade vodili s utvrđenim neprijateljem, vidjeli smo da se neprijatelj grčevito brani. Odmah smo krenuli u napad i pomogli Dalmatincima u osvajanju nekoliko bunkera. Iz preostalih bunkera neprijatelj je pružao jak otpor. Dalmatinci su nastavili da hrabro jurišaju. Ginuli su, ali su svoj zadatak uspješno izvršavali. Tek poslije pet sati ujutro osvojene su Čusine, glavni bastion u neprijateljskoj odbrani Jajca i stvoreni uslovi za dalje nadiranje u grad.

Još se nije bilo razdanilo kad smo se počeli spuštati niz padine Čusine prema objektima fabrike »Elektrobosna«. Nalazio sam se u grupi boraca koju je vodio Jajčanin Adem Spahić, hrabar borac i dobar poznavalac prilaza »Elektrobosni«. Pokušali smo ući u središnji dio fabrike. Kretali smo se oprezno, u koloni po jedan. Kad smo se približili prvim magacinima kod fabričke ambulante, čuli smo tiho dozivanje i neke komande. Po tome smo zaključili da se u neposrednoj blizini nalazi neprijateljska vojska. Nastavili smo kretanje još opreznije, ali se nije moglo prikriti naše prisustvo. Kretanje tucanikom fabričke željezničke pruge otkrivalo je naš dolazak. Kad smo stigli do krečane, iz mraka je odjeknula komanda:

- Stoj!

Mi smo za trenutak zastali, a potom je Adem uzviknuo:

- Stali smo - i upitao - ko je tamo?

- Ovdje je hrvatska vojska, odgovorio je neko iz mraka. Ademova puška je opalila. Ispaljeni hitac pogodio je neprijatelja. On više nije progovorio. Zatim je uslijedilo obostrano puškaranje. Poslije kraćeg vremena morali smo odstupiti pred pojačanim napadima neprijatelja i povući se prema Skeli.

Novi pokušaj probijanja u predio »Elektrobosne« učinili smo poslije podne. Makso Dakić poveo nas je kolskim putem od Skele, ali nismo stigli daleko. Preciznom mitraljeskom vatrom iz Borika, iznad samog kanala, neprijatelj je onemogućio naš pokušaj. U toku probijanja ranjeno je nekoliko boraca.

Naše napredovanje prema centru grada bilo je usporeno, a izvjesno vrijeme i onemogućeno zbog toga što jedinice Prve proleterske brigade i Treće krajiške, koje su napadale preko Careva polja i Kravijih koža, nisu uspjele prve noći slomiti čvrstu odbranu Nijemaca i napredovati u centar grada.

Novi pokušaj prodiranja u grad učinili smo preko sjeveroistočnih padina Čusine i u tome smo uspjeli. Jakom mitraljeskom i puščanom vatrom i upornim jurišanjem natjerali smo neprijatelja na povlačenje preko rijeke Plive u centar grada. Dok se neprijatelj povlačio preko plivskog mosta, gadali smo ga preciznom vatrom i pogađali. Duže vrijeme smo sprečavali neprijatelja da s mosta izvuče mrtve i ranjene. Povlačenje i bježanje neprijateljskih vojnika propraćali smo šaljivim dovikivanjem i smijehom. Radovali smo se skorom ulasku u naš lijepi grad. Tu radost najbučnije su ispoljavali Danica Anđukić i Katica Agust, jajačke partizanke, koje su prilikom prvog oslobađanja Jajca krenule s nama u borbu za slobodu. I one su sudjelovale u borbama za oslobađanje svoga grada.

Kad smo neprijatelja natjerali na povlačenje preko Plive, počeli smo se spuštati prema kanalu. Naprijed su išli: Esad Ademović, Špiran Jokić, Mustafa Džubo i još nekoliko boraca, među kojima sam bio i ja. Čim nas je osmotrio neprijateljski mitraljezac sa sedre, ispod Medvjed-kule, počeo je da nas gađa. Jedan metak je pogodio Špirana u nogu. Pritekli smo da mu pomognemo, ali se on nije dao. Trpio je bol i nije želio da zaostane za nama. Prebacio se s nama do Borika. Tu mu je rana previjena. Neprijatelj je teže mogao da prati naše kretanje niz Borik, ali je nastavio da nas tuče. Jedan kratak mitraljeski rafal presjekao je borove grane iznad moje glave, ali je sreća bila na mojoj strani. Poslije toga sam se opreznije kretao od zaklona do zaklona, kao i ostali drugovi.

Čim nam je pristiglo pojačanje, iz Borika smo usmjerili mitraljesku vatru na neprijatelja ispod Medvjed-kule i natjerali ga na odstupanje. Ubrzo smo primijetili kako se grupa ustaša i domobrana povlači niz Varoš i preko mosta na Vrbasu kreću u pravcu Travnika. Od tog trenutka bio nam je otvoren put u centar grada.

Spuštala se noć kad smo stigli u naselje Pijavice, do »Elektrobosnine« vile, ali se tu nismo zadržali. Nastavili smo kretanje prema mostu na Plivi, prešli ga i uskoro prošli kroz Travničku kapiju. Stigavši u jajačku čaršiju, počeli smo da se grlimo i ljubimo od radosti. Svi smo bili uzbuđeni. Više nismo osjećali hladnoću ni glad. Bilo nam je toplo oko srca. Pjevali smo. U tim trenucima naše razdraganosti neko je povikao.

- Eno ustaše! Eno ga bježi ...

Svi smo potrčali za ustašom, ali je on bio brži. Pobjegao je kroz jedan sokak i sakrio se pod Hrnjićeve tabhane. U potjeru za njim krenuo je Adem Spahić sa nekoliko drugova.

Dok smo stigli do Banjalučke kapije noć je već bila zagrlila grad. Ulice su bile puste. Svuda je vladala tišina i mrak. Samo su se na ponekom prozoru mogli nazrijeti znatizeljni Jajčani kako bojažljivo proviruju ne bi li ustanovili koja je vojska u gradu.

Poslije kraćeg vremena stigao je u centar grada veći dio Bataljona »Pelagić« i Prvog bataljona Prve dalmatinske brigade. Ulazili su borci u prostorije Hrvatskog kulturnog društva »Tomašević«, u kojima se nalazio magacin domobranskog garnizona. I ja sam bio među njima. U magacinu je bilo dosta sitnog šećera i pekmeza od šljiva, a bilo je i dvopeka. U jednom uglu nalazile su se nove emajlirane porcije. Uzimali smo porcije i u njih stavljali pekmez i šećer - koliko je ko želio. Potom smo izlazili na ulicu i jeli. Sladili smo se kao nikada ranije. Čula su se dobacivanja:

- Oh, što ti je sladak šećer i pekmez, Ante Paveliću, a život gorak!

Siti i veseli okupili smo se poslije toga na jajačkoj pijaci i zaigrali kozaračko kolo. Snažno smo pjevali i poskakivali. Oduševljeno i bezbrižno proslavljali smo drugo oslobođenje Jajca.

Dok smo mi pjevali i igrali, borci Prve proletarske i Treće krajiške brigade, i Bataljon »Iskra« našeg odreda, koji je nastupao iz pravca Vrbice, krenuli su u žestok juriš na neprijatelja. Mnogobrojne eksplozije minobacačkih i topovskih granata i uzvici:

- Uraaaa, proleterii ...

Čuli su se s Careva polja i Kravijih koža. Njihovi juriši bili su siloviti. Neprijateljski položaji na Kravijim kožama gorjeli su od njihove vatre.

I naša artiljerija, s položaja kod Jezera, počela je tući grad tempirnim granatama. Tek tada smo shvatili da su ustaše i domobrani pred našim nadiranjem napustili grad, ali da Nijemci i dalje uporno brane svoje položaje na sjevernoj strani grada.

Spaljeni neprijateljski kamion u Prudama kod Jajca

Ocijenivši da nam prijeti opasnost od vlastite artiljerije, jer artiljerci Prve proleterske divizije nisu znali daje Bataljon »Pelagić« sa Dalmatincima u gradu, naređeno je da se odmah povučemo iz centra grada u predio »Elektrobosne«.

Veći dio boraca »Pelagića«, među kojima sam bio i ja, zanoćio je u ambulanti »Elektrobosne«. Dalmatinski borci zanoćili su u stambenim objektima u krugu fabrike, a neki i u naselju Skela, ali naš odmor nije dugo trajao. Prije sva-nuća prekinula gaje buka tenkovskih motora. Bili smo iznenađeni. U nedoumici smo istrčali na ulicu, ne znajući šta se dešava. Čim smo shvatili da dolaze nje-mački tenkovi, koji su se kretali na čelu motorizovane kolone, potrčali smo na brdo Ćusine i otvorili vatru na neprijatelja. Ja sam na brdo stigao među posljed-njima. Duže vrijeme sam sa padina Ćusine posmatrao dolazak tenkova. Vidio sam kad su stigli do upravne zgrade »Elektrobosne«. Tu su sustigli našu komoru, u kojoj je bilo pet ili šest konja, i zgazili je. Krv i meso zgaženih konja pružali su groznu sliku. Srećom, komordžije su se na vrijeme razbježali i izbjegli sigurnu smrt. Do gaženja komore, tenkove niko nije napadao.

Okršaj s tenkovima prvi su otpočeli drugovi iz Štaba Prvog bataljona Dal-matinske brigade. S njima se, kako sam kasnije doznao, u stambenoj zgradi na-lazilo i pet boraca minobacačkog voda. Komandant bataljona, Dimitrije Vojvo-dić Zeko i njegovi drugovi pokazali su zadivljujuću hrabrost u borbi s neprija-teljskim tenkovima. Bacali su na njih ručne bombe i granate minobacača koje su se zatekle na stepeništu zgrade, a tenkisti su iz tenkovskih topova i mitraljeza uzvraćali, bušili zidove zgrade, demolirali je, ranjavali i ubijali neustrašive borce brigade.

U međuvremenu je većina boraca i starješina Dalmatinske brigade stigla na Ćusinu i zajedno sa borcima Bataljona »Pelagić« otvorila žestoku vatru na neprijateljsku motorizovanu kolonu, u kojoj je bilo 36 kamiona, nekoliko oklopnih automobila i četiri tenka. Bio je to dio borbene grupe »Annecker«. Nijemci su se probili od Donjeg Vakufa s namjerom da pomognu u odbrani Jajca od jedinica NOVJ, ali u tome nisu uspjeli. Naša vatra, poslije izvjesnog vremena, primorala je neprijatelja na povlačenje. U tome su značajnu ulogu odigrali i protivtenkovski topovi Prve proleterske brigade, koji su sa Careva Polja uspješno tukli neprijateljsku kolonu prilikom njenog povlačenja u Donji Vakuf.

Cim se neprijatelj povukao, otrčao sam s nekoliko drugova u zgradu iz koje se borio Štab Prvog bataljona Dalmatinske brigade. Zgrada je bila teško demolirana tenkovskim granatama. Kroz zarušeno stepenište i krš jedva smo se probili do preživjelih drugova. Svih šest preživjelih bili su ranjeni, a petorica su poginula u neravnoj borbi s njemačkim tenkistima. Dvojicu teško ranjenih odmah smo prenijeli u jajački zdravstveni centar da bi im se ukazala ljekarska pomoć.

Nijemci su u pokušaju da zarobe ili unište Štab Prvog bataljona Dalmatinske brigade izgubili 24 vojnika i jednog oficira, a još više ih je ranjeno.

Uništenjem Nijemaca u ponovljenom napadu Prve proleterske i Treće krajiške na Carevo polje i Kravije kože oko 01 sat i odbijanjem neprijateljske motorizovane kolone s tenkovima, koja je pokušala da proдре u grad i pomogne u njegovoj odbrani, Jajce je 26. novembra 1942. godine, poslije 42 sata žestokih borbi i poslije dva mjeseca od prvog oslobođenja - po drugi put oslobođeno. Stanovnici grada izašli su na ulice. Radovali su se i pozdravljali oslobodioce.

Proslavljali smo još jednu veliku pobjedu nad okupatorom i domaćim izdajnicima, slugama okupatora. Borci su pjevali:

Komandir, proleter,
komesar, proleter.
Svi smo mladi proleterii,
druga Tita hrabri borci...

Dolazak Prve dalmatinske brigade u jajački kraj naišao je na širok odjek u narodu. Tek tada su se i Srbi, i Hrvati, i Muslimani ovog područja uvjerali da i sinovi hrvatskog naroda masovno sudjeluju u narodnooslobodilačkoj borbi; da se i oni odlučno i hrabro bore protiv okupatora i ustaša.

Naveče sam sa Danicom, Esadom, Slobodanom, Mujom, Franjom i Šerifom proslavio drugo oslobođenje Jajca. Okupili smo se u mojoj rodnoj kući na Harmanima. Donijeli smo malo brašna, šećera i masla iz domobranskog magacina. Od toga nam je Danica pripremila pravu bosansku halvu. Jeli smo je s uživanjem i dugo se šalili i veselili. Prepričavali smo razne dogodovštine iz partizanskog života i pjevali partizanske pjesme. Oživjeli smo svoja sjećanja na divne drugove: Jakicu Altarca, Milana Ilića, Antu Marinića, Halila Ademovića i ostale borce koji su bili s nama prilikom prvog oslobođenja Jajca, a koji više nisu bili među živima.

Petog decembra morali smo napustiti Jajce i povući se u Magalj-Do. Na to su nas prisilile jake neprijateljske snage, koje su nadirale od Travnika. Jajce smo napustili zadovoljni što smo ga po drugi put bili oslobodili, zadali ozbiljan udarac neprijatelju, stekli nova borbena iskustva, privukli u svoje redove nove borce i ojačali se za nove napore i pobjede. Svi smo bili uvjereni da neće proći mnogo vremena do novog oslobođenja Jajca, prelijepog grada na obalama Plive i Vrbasa.

Miće Grubač

PONOVO SMO OSLOBODILI JAJCE

Dva ili tri dana prije drugog oslobođenja Jajca stigismo u Magaljdol. Vrije kao u košnici. Svi su u pokretu, a najviše kuriri. Nervoza je očigledna kod svih. Tako je to pred svaku akciju, pred svaki napad. Iako se to zvanično krije, ipak svi znamo kud idemo i koji grad ćemo napasti.

Komandant našeg Bataljona, Rade Marković često poziva komandire i komesare četa kako bi što bolje utanačio plan napada. Ni mi borci ne zaostajemo u pripremama. Pažljivo čistimo svaki metak, svaku pušku i puškomitraljez. Vrlo su aktivne i posluge mitraljeza »Maksim« i topa 37 mm. Istina, na topu nedostaju nišanske sprave, ali to samo mi znamo. Neko odvrće poklopac ručne bombe, zagleda se u upaljač i »stručno« konstatuje: »Ispravna je. Riknuće i ona«.

Stariji borci ljubomorni su na nas, golobrade mladiće. Mi pak obratno. Dosađila nam poslušnost: »Hajde, mali, donesi ono!«, »Hajde, mali, odnesi ovo!« Pada i pokoja šala.

Primiče se noć, a to znači i vrijeme našeg pokreta. Čuje se i pjesma. Svako još jednom provjerava sebe - svoju spremnost i ispravnost svog oružja. Nijedno ne smije da zataji. Pored ostalog, valja se dokazivati rame uz rame s proleterima. Oni su dobro čuli za Simelu Šolaju i njegov Bataljon »Iskra«. Moramo se i ovog puta potvrditi, iako znamo da nije lako proleterima dokazivati svoje junaštvo. No, već smo se dobro uvjerali da u borbi ne vrijedi »zabušavati«. Ukoliko neko ornane iz bilo kog razloga, neprijatelj to drastično kažnjava. Jasno, tada su nam i gubici veći. To svi znamo. Zbog toga su komesari četa veoma aktivni u objašnjavanju i podsticanju. Posebno je aktivan komesar moje čete Stevo Marković.

Poslije ručka, 24. novembra, ponovo nas postrojiše. Komandiri četa vrše posljednju kontrolu boraca i oružja pred pokret. Mnogo se vodi računa i o našem izgledu. Svi smo se uredili kao da ćemo na paradu. Neprijatelji nas nazivaju »šumnjacima« i drugim pogrdnim imenima, pa treba i to demantovati. Mnogi nas očekuju s nestrpljenjem, žele da nam se pridruže.

Ja imam najviše razloga za radost i dotjerivanje, jer me u gradu očekuju moji najmiliji: otac, majka, sestra i braća. Nadam se da su svi živi. To me podstiče da se i posebno dokažem.

Cetne kuhinje - kuhari, ekonom, kazani i tovarna grla-činili su pozadinski dio svake naše osnovne jedinice. Sve zajedno, u Bataljonu, zvali smo bataljonskom komorom. Obično je svoju kuhinju imao svaki štab bataljona. Štab našeg Bataljona nije. Hranio se sa četnih kazana ili u nekom selu, kod imućnijih domaćinstava.

Takozvana druga komora formirana je povremeno, samo prilikom napada na gradove, varošice, pa i veća sela, zavisno od koncentracije neprijatelja. Naime,

u tim akcijama očekivali smo bogat plijen vojne opreme, hrane, oružja i municije, pa je trebalo obezbijediti evakuaciju tih sredstava. Čini mi se da smo se najviše radovali kad zaplijenimo dosta soli.

Treća komora, ilegalna, formira se sama. Što smo bliže Jajcu, ona postaje sve veća. U toj komori, divljoj, nalaze se stariji ljudi, invalidi, žene i pokoja djevojka. Dobili smo zadatak da ih vraćamo nazad, kućama. Dobro su nam poznati, a i mi njima. Malo ko od njih da nema nekog svog u našim četama. Zato biramo riječi i više ih molimo nego što im prijetimo. No, oni neće da se vrate. Prijetimo im da ćemo tražiti da intervišu proleter. Ni to ne pomaže. Zapravo, više oni prijete nama. Na primjer: »E, nećeš mi ti, burazere, više kod mene ručati ili večerati. Nema ništa ni od spavanja«. Tako mu to, na žalost, nekako i dođe. Sela su sva popaljena i opljačkana. Nemaju oni ništa, a svašta im treba. Idu na sreću. Treba priznati, zbog toga smo prema njima i bolećivi. A kako i ne bi kad su veoma loše obučeni i gotovo bos. Zametnuli se nekakvim starim vrećama i torbama, pa još jadnije izgledaju.

Istina je da i oni aktivno učestvuju u napadima. Pošto se kreću svega nekoliko stotina metara iza borbenih jedinica, ispada da u napad uvodimo neki treći ešelon. Jer, jako su bučni i grlati, pa to u neprijateljske redove unosi zabunu i paniku. Na taj način nekako pravdaju svoje prisustvo. Sve to znamo mi, ali ne i neprijatelj.

Negdje iznad Gornjih Mila stiže preko veze naređenje da se javim komandantu Radi Markoviću. Obuze me neka sumnja. Pomislih: »Možda je saznao da ćemo ja, Ilija Grubač i Sekula Vujković, bez ičijeg znanja i odobrenja, probiti se prve večeri napada u sam grad, do mojih. Tako smo se nas trojica bili dogovorili u Magaljdolu.

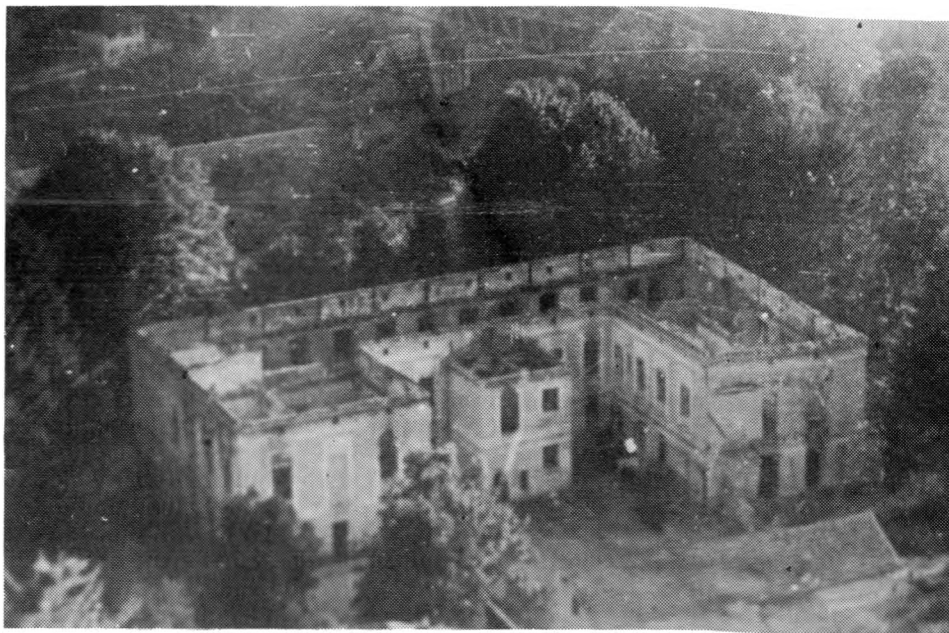
Po dolasku na čelo kolone, sa Markovićem zatekoh neke od komandanata proleterskih jedinica. Kad su završili dogovor o sadržajstvu jedinica u napadu, moj komandant mi reče: »Pošto si Jajčanin, bićeš vodič proleterima u napadu na grad«. Laknu mi. Znači, to je razlog poziva.

Tužno gledam kako komandant Rade Marković odvodi moje Pljevce lijevo, prema Carevom polju. Ja se sa proleterima spuštam u Donje Mile. Zatim, paralelno sa glavnom cestom krećemo ka gradu. To je samo moja pretpostavka. Proleter i me pitaju da li smo blizu neprijateljskih položaja. Rekoh im da ne znam. Ne znam ni otprilike gdje smo. Mrkla je noć, a nalazimo se u nekakvoj dolini. Vrag se tu ne bi snašao i orijentisao. Gundam: »Kud baš mene to zapade!« Znam odlično svaku ulicu, svaki sokak u gradu, a ovdje se ne mogu snaći. Što ne nađoše kakvog mještanina, seljaka, za vodiča. Oni tu znaju svaki grm. No, odmah potom zaključih: Možda bi mještani otkrili nešto što bi moglo neprijatelju dobro poslužiti.

Vidim, komandant proleterskog bataljona razastire vojnu mapu i nekoliko njih se konsultuju nad njom. Vele, blizu su položaji. Po imenu pozivaju borca-trubača. Šalju kurire u čete. Vjerovatno je oko pola noći. Najednom, ispred nas zapuca. Komandant naređuje trubaču da svira znak za juriš. Ubrzo se prolomi: »Uraaaa!« i »Naprijed, proleter!«. Prvi juriš samo otkriva mjesta neprijateljskih položaja, posebno raspored vatrenih tačaka na njima. Topovi i minobacači tutnje sa obje strane. Reklo bi se da sve izgori, da će svi izginuti. Starješine se stalno interesuju da li ima ranjenih ili poginulih. Bliži se zora. Uspjeh je vidan. Pitam se dokle su došli moji Pljevci, zaostaju li iza proletera. Uvjeren sam da su i oni uspješno startovali.

Nazire se zora. Drijemež hvata većinu, pa i mene. To vrijeme je uvijek najkritičnije. Još se, tu i tamo, čuje sanio poneki pucanj ili kratki rafal.

Na moju molbu, dozvoliše mi da odem u svoju jedinicu. Poslije nekoliko časova traganja, stigoh u svoju čet. Drugovi mi rekoše daje »čvrsto«, da će ovog puta teže ići. Pronalazim Iliju i Sekulu, pitam ih da li su ostali pri našem ranijem

Spaljena zgrada Sreskog načelstva u Jajcu.

dogovoru. Obojica me uvjeravaju daje najbolje sačekati oslobođenje grada. Ostajem uporno pri svojoj odluci i naročito vršim pritisak na Iliju. Primjećujem da se on koleba. Najzad me ubijediše da sačekamo več, pa da prema razvoju situacije donesemo definitivnu odluku. Dan je hladan, vedar i suv. Pretpostavljam da će i noć biti takva, što bi za ostvarivanje moje namjere posebno odgovaralo. Osmatram neprijateljske bunkere, biram mjesta provlačenja i pravac kretanja. Vidim i prepoznajem mnoge kuće. Najbolje nam odgovara da krenemo baš s mjesta gdje se nalazimo. Što se više bliži mrak, postajem nervozniji.

Polazak je predviđen odmah kad se smrkne. Ilija i Sekula se nešto sašaptavaju, a onda mi otvoreno kažu da odustaju. Izdvajam Iliju i molim ga da mi da dvije ručne bombe, »kragujevke«. Ilija me ubjeđuje da i ja odustanem. Ne pristajem i on mi daje dvije bombe. Već sam imao tri, ali mi se činilo daje to malo. No, odmah potom pomišljam da mi možda neće ni trebati. Odlazim od drugova. Oči su mi pune suza. Žao mi je što i oni ne idu. Slobodnije bih se osjećao s njima. Tješi me jedino nada da ću se sam mnogo lakše neprimjetno provući. Uostalom, cijeneći realno, njihove porodice su u Pljevi, a moja je u Jajcu.

Usamljen, posmatram dva bunkera, iz kojih neprekidno šiklja puščana i mitraljeska vatra. Puzeći dođoh do prve bodljikave žice. Malo zastadoh i dobre osmotrih. Najednom, kao da sam ih poručio, nekoliko svjetlećih raketa obasja prostor ispred mene. Sve vidjeh kao usred dana.

Kad opet zavlada mrak, nastavih puzeći. Iznenadno se zakačih za bodljika vu žicu, koje sam se mnogo plašio. Oglašise se nekakvi praporci i zvonca. Ponovo sijevnuše osvijetljavajuće rakete, a neprijateljska vatra posta još žešća. Čim se rakete ugasiše, krenuh dalje. Puzeći više od stotinu metara, prođoh između bunkera i nađoh se iza njih. Glavno je dobro prošlo. Najviše me raduje činjenica da između bunkera nisam naišao na minska polja. Toga sam se izuzetno bojao. Ipak, odlučujem da još stotinjak metara savladam puzeći. Potom se ispravim

Vedro je, pa se lako orijentišem i prepoznajem teren. Idem preko njiva sve do Katine. Odatle se spustih niz Volijak i Bare do Čanine kuće. Znajući da tu živi partizanska porodica, ne brinem hoće li me neko vidjeti. Ipak, to ne želim. Do moje kuće ostalo je svega oko 300 metara. To je, na žalost, najteži i najopasniji dio puta. Ispod mene je na pet-šest metara spaljena zgrada Sreza, a zatim slijedi mali tunel kraj Katakombi. Čim iz njega izađem, »ispadam« pravo pred žandarmerijsku kasarnu. Ispred nje moram proći da bih, poslije 20 metara, stigao do svoje kuće. Komšije su mi takođe velika prepreka, jer treba da prođem uzanim sokaom ispod njihovih prozora.

Odlučih da ne idem kroz tunelčić, nego ispod Čanine kuće uskočih u Boškovića, a zatim u Avdaginu baštu. Dođoh do ispod samih Katakombi. Od pravog puta dijele me samo dva metra. Njime ne mogu jer se bojim da ću u tunelu sresti neprijateljske vojnike.

Ustanovio sam da u Katakombama nema nikoga. Stoga odlučujem da se, koristeći se bršljan-lozom, popnem kamenim ispupčenjem i preko zida uskočim u Katakombe. Igrajući se ganje, tu sam se kao dijete često pentrao sa svojim vršnjacima.

Ubrzo se nadoh ispred same žandarmerije, od koje me dijeli zid visok oko metar. Na tom zidu je drvena ograda, a povrh nje dva reda bodljikave žice. Vrata su zaključana. Kad smo prvi put napadali na Jajce, upravo tu i oko moje kuće bilo je posljednje uporište žandara. Pored komšijskih, gledam i svoje obje kuće, zvane nova i stara. Moj položaj je otežan okolnošću da u našoj novoj kući, na spratu, stanuje sa svojom porodicom komandir žandarmerije Đerić. U njenom prizemlju stanovali su moji, a u staroj kući izbjeglice iz Jezera - Ibro Ribić sa ženom Devlom, svastikom i djecom. To je, znam, fina i napredna porodica. Ipak, ne bih volio da me vidi bilo ko osim mojih.

Tek što se popeh na zid, dobro osmotrih desno i lijevo. Najednom od Crkve Svetog Luke izbiše četiri domobrana. Sklonih se ponovo iza zida. Prolazeći u trku nedaleko od mene, jedan domobran reče: »Majku im lopovsku, asli će opet zauzeti Jajce«. Strčашe niz tunelčić.

Ponovo se popeh na zid i osmotrih. Brzo se prebacih preko ograde i bodljikavih žica. Sa nekoliko koraka nadoh se u svom sokaku. Tek tada poželjeh da na nogama imam opanke. Ma koliko pazio, cipele su bučne, odaju hod. Ali, druge nema. Idem uz Kajmirune, pa pored Poparine ograde i kuće. Stalno osluškujem, ali ništa ne primjećujem. Još od samog polaska, u desnoj ruci nosim otkočenu pušku, a u lijevoj odšarafljenu ručnu bombu. Nju povremeno, prema potrebi, pažljivo odlažem u lijevi džep, dok pušku vješam oko vrata ili preko ruke.

Negdje oko deset naveče, ulazim u dvorište i stajem ispred vrata prizemnog stana nove kuće. Unutra žamor. Prepoznajem samo Devlin glas. Uporno stojim i osluškujem u nadi da će progovoriti otac ili majka. Da li su uopšte živi? Odlučih da ne zakucam na ta vrata. Ne mogu da zaključim zašto su u novoj kući svi prozori zastrti i zamračeni, dok u staroj, udaljenoj svega dva metra, nisu. Idem da provjerim koje u staroj kući. Nečujno, uz desetak basamaka, popeh se na verandu. Prilazim polustaklenim vratima. Zaključana su. Stavljam bombu u džep, a pušku prislanjam uz vrata. Zaklanjajući dlanovima svjetlo sa strane, pogledah u dubinu stana. Sobna vrata su otvorena, pa na suprotnoj strani primjećujem prozor. Najednom, preko sobe polako pređe omanja osoba. Prema silueti ocijenih daje to moja majka. Ubrzo se ponovi isto. Jeste, ona je. Duboko uzdahnuh i blago kažiprstom zakucah u staklo. No, niko mi se ne javi, pa ponovih kucanje malo jače.

Ubrzo moja majka uđe iz sobe u kuhinju, a zatim pažljivo pride vratima. Upita poluglasno: »Ko je?« Javih joj se takođe poluglasno. Želim da što prije uđem u kuću. Prvo, da čujem kako su moji. Drugo, da se sklonim, jer sam vidljiv sa svih prozora nove kuće. No, kad udoh, umjesto očekivanog zagrljaja, majka

ustuknu i lomeći ukrštene prste ruku reče uplašeno: »Ah, jedna ja, što si došao kad Jajce još nije palo?«

To me pogodi kao grom iz vedra neba. Ipak, smogoh snage i upitah za tatu, sestru Dragicu i braću. Svi su, reče, živi i zdravi, dolje su u novoj kući. Takođe mi saopšti da Đerić još stanuje na spratu nove kuće, a Ibro u prizemlju. Umjesto traženog hljeba, majka mi dade pola tepsije hladne pite od tikve. Dio odmah pojedoh, a ostatak strpah u džepove. Kažem joj da mi pozdravi tatu i ostale, a potom dodajem: »Ja ću se brzo vratiti. Jajce će pasti. Ima nas k'o pljeve«.

Majka još uvijek drži u rukama praznu tepsiju. Očito je uzbuđena, ne zna kuda će s njom. Iako je noć, vidimo se. Oboje ćutimo nekoliko trenutaka. Iskoraci naprijed i nadosmo se u zagrljaju. Grlo mi se steglo. Oči zasuzile. Čujem samo kako biju dva srca. Majčino i moje. Ona sva drhti.

Okrećem se i polazim. Majka me kroz plač jedva upozorava: »Sine, nemoj da se vraćaš istim putem«.

U povratku sam hladnokrvniji i neoprezniji. Istina, oružje mi je u punoj pripravnosti. Zaustavljam se ispred žandarmerije i posmatram. Nigdje žive duše. Pomislih: »Eh, da su mi ovdje Ilija i Sekula, sad bismo mi pravo u žandarmeriju«. Pade mi na pamet ideja da se vratim i uzmem od mame bocu gaza (petroleja), pa da zapalim tu zgradu. No, odmah se sjetim da su unaokolo sve kuće pretežno od drvene građe. To znači da bi i one odmah planule, uključujući i obje moje. Ne, to ne dolazi u obzir, zaključih energično. Okrenuh se i pođoh dalje. Sada ne obilazim tunelčić, nego pravo kroz njega, pa ispod Čaninog duda i bora na Katinu i ka Carevom polju. Za veliko čudo nikog ne sretoh na putu. Što sam bliže Carevom polju, borba postaje sve žešća. Čujem povike »Uraaaa!« i »Naprijed Pljevci!«. To mi je dobar orijentir za kretanje. Kroz nekebašte, »ratujući« sa seoskim psima, stigoh pred kuću Hamida Zjaje. Odličan je zidar, pravio je našu kuću. Mi smo pak svake nedjelje izlazili njegovoj kući, na izlet. U prizemlju kuće žamor i plač djece. Vrata su zaključana. Kucam i dozivam Zilhu, Hamidovu ženu. Prepoznaje me i otvara vrata. Ukućani me grle i ljube, mole da ostanem s njima. Sve ih je, razumljivo, obuzeo strah. Kako i ne bi? Rat je to. Narod gine, a svako voli da živi. Ginu i nemoćni: djeca i starci.

Pola noći je već prošlo. Primiću se moji Pljevci. Čini mi se da jure kao lavine. Kosa mi se diže od nekakve jeze i radosti. Već ih čekam skoro jedan sat. Najednom neki protrčaše putem, a dvojica se izdvojiše i krenuše uz Zilhine basamake. Repetirah pušku i rekoh: »Nazad, ovo je naša kuća i porodica«. Vratih se odmah. Pođoh za njima. U borbenom zanosu dotrčasmo i do Zećiragića kuće. Svratih i pozdravismo se. Tada nastavismo desno, prema Harmanima.

Naletih na svog komandanta Radu. I on je među prvima, juriša. Kratko naredi: »Deder, ti mali, pravo ispred tvrđave. Čim dođeš tamo, zapali nešto. Ti znaš šta ćeš, poznaješ ih sve. Neka vide proleter, a i ostali, dokle smo došli. Je li jasno?« Jasno, družo komandante, rekoh i odoh. Sa mnom je Ostoja Aćimović i još trojica.

Pod okriljem noći relativno brzo smo stigli do Tabije. S lijeve strane ispod puta dvije pojate. Zapalih onu slabiju. U njoj sijeno, pa brzo gori. Bacismo i dvije tri ručne bombe. Sklonismo se pod kamene zidine tvrđave, pokraj Tabije. To kao da ponese i sve ostale. Nasta paklena vrisca i galama. Jedni jurišaju na Kravije kože, a drugi silaze u Baščeluke i Varoš.

Negdje oko 15,00 časova toga dana bio sam ponovo kod svoje kuće. Majka mi je bila presrećna. Otac, ozarena lica, caklenih očiju, od sreće ne zna šta će. I djeca se raduju.

Veselje i oduševljenje je trajalo nekoliko dana i noći. Iza toga morali smo se povući. Nisam smio ostaviti oca. Molio sam ga da pođe s nama u Pljevu. Pošao je. Mama je ostala, sem brata Brane, sa djecom.

Odmah su je ustaše uhapsile.

Branko Pilić

POGINUO JE U BORBI ZA SVOJ GRAD

U selu Milama, iznad puta Jajce - Jezero, rođen je 1924. godine Đuro Tikvedžija. Nedaleko odatle, u širokoj kotlini, mirno se širi rijeka Pliva i stvara Veliko plivsko jezero.

Đuro je prvi put susreo partizane u svom selu dok je jedna patrola izvidala teren prema Jajcu. Bez dvoumljenja se priključio tim borcima, došao u selo Pri-soje i javio se komandiru naše čete. Odlučno je izrazio svoju spremnost da se bori protiv svih neprijatelja narodnooslobodilačkog pokreta.

Za vrijeme poznate neprijateljske ofanzive na Janj i Pljevu, septembra 1941. Đuro je prešao rijeku Plivu i priključio se jedinici od koje je nešto kasnije formirana Četvrta četa Bataljona »Pelagić«. U toj četi našli smo se ponovo februara 1942. kada sam došao iz Bataljona »Iskra« Kao i ostali mladi borci, kojih je bilo najviše, malo smo znali o naoružanju. Svaki slobodni trenutak iskoristili smo za obuku i rukovanje raznim puškama, puškomitraljezima i ručnim bombama. Đuro je bio izuzetno pažljiv na svim vježbama i časovima, a posebno su ga interesovale ručne bombe. Možda je predosjećao da će ih u budućim akcijama najviše upotrebljavati. Naime, Đuro se smjelo opredijelio da bude bombaš. Na drugove je djelovao svojom smirenošću. U borbama je bio vješt i neustrašiv.

Akcije naše često bile su usmjerene na objekte oko Jajca ili direktno na grad, što je Đuru posebno oduševljavalo. Često nam je govorio: »Kada ću biti u svom slobodnom Jajcu?« Ta želja mu se ispunila 25. septembra 1942. ali smo se morali ubrzo povući. Nakon dva mjeseca, ponovno smo krenuli u napad na Jajce.

Napad je počeo 24. novembra u 20 časova. Na naše veliko iznenađenje, rovovi na Stambuku nisu bili posjednuti. Zato smo brzo stigli na Čusine i s leđa napali neprijatelja koji je iz tamošnjih bunkera pružao žestok otpor borcima Prve dalmatinske brigade.

Još dok su neki borci pristizali da bi zauzeli odgovarajući položaj, Đuro je iskoristio izvjesnu zbunjenost neprijatelja, izdvojio se sa pripremljenim bombama i krenuo prema jednom bunkeru. Ubrzo je odjeknula eksplozija, a mitraljez koji je štektao iz tog bunkera nije se više oglašavao. Đuro se brzo našao pored mene, bio je izuzetno raspoložen i spreman na novi poduhvat. Želio je da na isti način likvidira posadu i u drugom bunkeru. Pokušali smo da ga smirimo i odvratimo za izvjesno vrijeme, jer je mitraljez iz bunkera djelstvovao neprekidnim rafalima. Bilo je rizično i podignuti glavu, a kamoli krenuti prema bunkeru. Đuro je ležao pored mene na smrznutom snijegu, iza jednog žbuna. Držao je bombe u rukama. Zatim je pokušao da se u pognutom stavu prebaci za nekoliko koraka do sljedećeg žbuna, ali nije uspio. Pokosio ga je neprijateljski rafal.

Na žalost, Đuri se nije ispunila želja da po drugi put uđe u oslobođeno Jajce, njegov omiljeni grad.

Dragoljub Topić

NAPAD NA VINAC

Peti bataljon Pete crnogorske brigade bio je sastavljen isključivo od boraca s područja Zijameta. Bataljonom je komandovao Milovan Šaranović, Crnogorac, a i svi politički rukovodioci bili su iz Crne Gore.

Oko 20. novembra naša brigada je krenula od Glamoča prema Janju. Stigavši u selo Vagan i Pribeljce, malo smo se odmorili. U Vaganu je ostalo dosta kuća, dok su ostala janjska sela bila gotovo potpuno spaljena. Narod je većinom živio u zemunicama izrađenim na brzinu, kako bi se koliko-toliko zaštitio od vremenskih nepogoda. Ubrzo smo nastavili pokret preko Podobzira i stigli predveče u Ljušu. Tu se nismo imali gdje skloniti od snježnih padavina i vjetra, pa smo cijelu noć ložili vatre napolju.

Već sutradan, 23. novembra, uslijedilo je naređenje da se preko Doganove kose spustimo u dolinu rijeke Vrbasa. Stigli smo na željezničku prugu Jajce - Donji Vakuf, a potom pregazili Vrbas između Torlakovca i Doganovaca. Iako smo odabrali plićak, izložili smo se velikoj nedaći, jer je ubrzo počelo smrzavanje pokvašene odjeće i obuće na našim nogama. No, nije bilo vremena da se osušimo. Prešavši i cestu, uputili smo se prema Starom Selu s ciljem da napadnemo i likvidiramo neprijateljska uporišta u njemu. Drugim našim jedinicama naređeno je da oslobode Babino Selo, Torlakovac i Bravnice.

Međutim, u Starom Selu nije bilo neprijateljske vojske. Postavili smo neophodno obezbjeđenje i rasporedili se za odmor. A naveče, uz pomoć mobilisanih mještana, uspjeli smo da na nekoliko mjesta prekopamo i drvećem zarušimo cestu Jajce - Donji Vakuf u želji da onemogućimo prolazak neprijateljskih motornih vozila. Bile su to, u stvari, neposredne pripreme za predstojeće okršaje sa njemačkim i ustaško-domobranskim snagama.

Tek što smo se malo odmorili u Starom Selu nakon povratka iz akcije na cesti, stiglo je naređenje da Peti bataljon napadne i likvidira neprijateljsko uporište u Vincu. Odmah smo krenuli prema tom selu i otpočeli napad prije svanuća, 25. novembra. Nastupali smo niz brdo, pravo ka staroj tvrđavi, zvanoj Grad, u čijim se zidinama nalazila domobranska posada, a s njom i nekoliko njemačkih vojnika. Bilo je domobrana i u samom naselju, ali znatno manje.

Brzo smo se privukli do neprijateljskih utvrđenja i zauzeli ih ručnim bombama. Imajući u vidu iskustva iz mnogih dotadašnji borbi, računali smo da ćemo domobrane lako savladati, čak da će nam se većina njih predati gotovo bez otpora. Ali, oni su se grčevito branili, koristeći najviše ručne bombe i minobacače. Zbog njihovog tako snažnog otpora morali smo da se povučemo nekoliko metara od utvrđenja.

Zora nas je zatekla iza zaklona odabranih po mraku i na brzinu. Najjednostavnije rečeno, bili smo »prikovani« za zemlju, nemoćni da osvojimo tvrđavu ili da se povučemo bez velikih gubitaka. Zato je i uslijedilo naređenje da izdržimo na tom položaju sve dok ne stigne naš minobacač. Tako je i bilo. Nakon izvjesnog vremena oglasila se naša prva mina, koja je eksplodirala uz samu zidinu tvrđave. Sve ostale pogadale su najuži dio uporišta, čime je neutralisano dještvo neprijatelja. Najednom se začula komanda za juriš. Podigli smo se i krenuli naprijed uz gromoglasne povike »Ura!« Nekoliko domobrana predalo nam se čim smo počeli osvajati tvrđavu, a ostali su nastojali da pobjegnu u selo, potom prema Jajcu. Goneći ih u stopu, većinu njih pristigli smo i zarobili na desnoj obali Vrbasa; a nekoliko ubili dok su pokušavali da preplivaju ili pregaze rijeku. Neki su, ipak, uspjeli da se domognu obližnje šume, te da potom umaknu prema Jajcu niz lijevu obalu Vrbasa. U toj grupi nalazila su se i tri Nijemca.

Nama je u toj borbi ranjeno pet drugova, a u neprijateljskim redovima bilo je i mrtvih. Osim toga, zarobili smo 31 domobrana (među kojima i dva ranjena), te zaplijenili teški minobacač sa 14 mina, oko 40 pušaka, 5000 pušanih metaka, nešto ručnih bombi, znatnu količinu razne opreme i šest konja.

Istog dana, pred sam mrak, pojavila se neprijateljska motorizovana kolona cestom od Donjeg Vakufa. Na čelu su se kretali tenkovi i borna kola. Odmah je uslijedilo naređenje da zaposjednemo pogodne položaje za napad na tu kolonu s ciljem daje primoramo da se vrati prema Donjem Vakufu. Borbu smo otpočeli ručnim bombama i cjelokupnim naoružanjem, a nešto kasnije oglasili su se i naši topovi i minobacači. Neprijatelj je uzvratio dještvom iz mitraljeza i tenkovskih topova, ali smo nakon pola sata žestoke borbe uspjeli da ga prisilimo na povlačenje. Tome je, svakako, doprinijelo i približavanje noći, jer je svim našim neprijateljima već bilo dobro poznato da partizanske jedinice veoma uspješno koriste mrak za iznenadne napade.

Mi smo poslije te borbe otišli u selo Bavar radi kratkog odmora i okrepljenja. Međutim, već sutradan, 26. novembra, oko 5,00 časova začuli smo jaku buku motora u dolini Vrbasa. Odmah je našoj jedinici data uzbuna i upućena je na položaj više sela Vinca. Stigavši tamo, rasporedili smo se iza pogodnih zaklona i pripremili za borbu. Nešto oko 12 časova pojavila se motorizovana kolona od Jajca. Pustili smo je da pride ispod nas u namjeri da otpočnemo napad tek kad druge naše jedinice otvore vatru na njen čelni dio. Ali, kolona je neočekivano zastala u Vincu, nakon čega su čak neki vojnici izašli iz tenkova. To je bio pogodan trenutak za početak napada. Osuli smo po koloni brzom paljbom i natjerali Nijemce da panično uskaču u tenkove. Oni su iz pokreta zapucali na nas, ali uglavnom nasumice, toliko da se izvuku iz klopke i pobjegnu u Donji Vakuf.

Jedan njemački vojnik nije uspio da uskoči u tenk. Trčao je za kolonom i vikao nešto na svom jeziku. Ugledavši ga, Koja Topić i ja potrčali smo prema cesti i zauzeli pogodan zaklon, tako da nam ne bi umakao. U namjeri da ga uhvatimo živog, ustali smo iza zaklona čim nam se dobro primakao, ali on je hitro skočio sa ceste i uvukao se u obližnji propust. No, nas dvojica bili smo uporni i oprezni. Puzali smo prema njemu i pozivali ga na našem jeziku da se preda, ali on je skriven čutao. Pojavio se iz propusta sa podignutim rukama tek kad je Koja ispalio iz puškomitraljeza nekoliko metaka iznad njega. U ruci mu se nalazila bomba sa drvenom ručkom, a na opasaču pištolj. Brzo smo ga razoružali i sproveli u Štab Bataljona. Usput nam je nešto pričao, ali se nismo mogli sporazumjeti. Jedino smo shvatili da je Austrijanac. To je stalno ponavljao dok smo ga sprovodili, vjerovatno tražeći neku olakšavajuću okolnost.

Ubrzo se ispostavilo da je taj zarobljenik bio dragocjene vrijednosti. Od njega je naš Štab dobio značajne podatke o namjerama neprijatelja, posebno o pripremama za veliku ofanzivu radi ponovnog zauzimanja Jajca i ostalih mjesta

koja smo tih dana oslobodili u dolini Vrbasa. Kojo i ja bili smo posebno zadovoljni, jer ranije nikad nismo uspjeli da zarobimo njemačkog vojnika.

Poslije oslobodjenja Jajca, Bravnica, Vinca, Doganovaca, Torlakovca i Babinog Sela, novembra 1942. godine, boravili smo u Starom Selu radi kratkog odmora. Nalazio sam se u Petom bataljonu Pete crnogorske proleterske brigade, koja je nešto ranije popunjena ljudstvom sa područja Donjeg Vakufa i Bugojna.

Krajem novembra uslijedilo je naređenje da naš Bataljon zaposjedne položaje desno od rijeke Vrbasa, kod sela Torlakovca, odnosno da tu sačeka i napadne njemačku komoru koja se kretala od Travnika prema Jajcu. Poranili smo i stigli na predviđeno mjesto oko 6,00 časova. Svaki borac odabrao je za sebe pogodan zaklon iznad ceste Donji Vakuf - Jajce, koju su tih dana, cijeneći po prtni u snijegu, koristili samo pješaci. Hladnoća je sve više obuzimala naša tijela, prvenstveno zbog jakog vjetrova, ali je bilo neophodno da mirujemo u zaklonima. Znali smo da bi kretanjem mogli otkriti svoju prisutnost i poremetiti plan akcije.

Njemačka komora nije se pojavila ni poslije nekoliko časova našeg upornog čekanja i cvokotanja. Tek pošto nam je stigao ručak, u vrijeme kad su mnogi pomišljali da se uzaludno izlažemo naporima i mrazu, na cesti smo ugledali jednog vojnika. Neposredno za njim, iza krivine, ukazala se kolona od dvadesetak Nijemaca, a za njima komordžije sa natovarenim konjima. Kretali su se komotno, možda i bezbrižno, kao da ih na toj relaciji niko ne može iznenaditi. Vjerovatno su osjećali sigurnost, znajući da se lijevo od Vrbasa, u selu Vukovu, nalaze njihove jedinice.

Prema utvrđenom planu i blagovremenom dogovoru, pustili smo kolonu da se nesmetano kreće sve dok njeno čelo nije stiglo do našeg desnokrlnog borca u zasjedi. A onda, na ugovoreni znak, osuli smo paljbu iz svezg raspoloživog naoružanja. Iznenađeni njemački vojnici pružili su nam neorganizovan i slab otpor. Pojedinačno i u grupama, brzo smo uspjeli da im se približimo i nastavili dještvo iz neposredne blizine. Nijemci su izginuli, a poginuo je i izvjestan broj komordžija - civila koje je neprijatelj mobilisao za ispomoć. U našoj jedinici nije bilo gubitaka.

Nakon likvidiranja obezbjeđenja komore, počeli smo hvatati natovarene konje i prikupljati oružje, municiju, radio-stanice, telefonske aparate, sanitetski materijal i razna druga sredstva. Tu je bilo oko 50 natovarenih konja, ali su neki poubijani u toku borbe. Zato smo dio plijena odnijeli na ledima do naše komande u Starom Selu.

Već sutradan ujutro, udružene njemačke, ustaške i domobranske snage napale su nas na svim položajima u dolini Vrbasa, između Donjeg Vakufa i Jajca. Okršaji su bili žestoki, ponegdje prsa u prsa. Iako brojčano jači i bolje naoružani, napadači su čitav dan trpjeli velike gubitke. Povukli smo se tek naredne noći, kad nam je stiglo naređenje da se prebacimo na nove položaje, ali smo prethodno izvršili uspješne prepađe na neprijateljska konačišta kod Silajdevine.

Napuštajući to područje, bili smo prisiljeni da kod Bravnica pregazimo Vrbas, jer u blizini nije bilo mosta. Ubrzo su se na nama zamrzli pokvašeni dijelovi odjeće i obuće. Ali, trebalo je žuriti prema novom odredištu. Stigli smo na Cusine, gdje smo tako mokri i promrzli u bunkerima proveli čitav naredni dan braneći prilaze Jajcu. Uveče smo, ipak, morali uzmaći zbog neprekidnog ubitačnog dještva neprijateljske artiljerije po našim položajima. Povukli smo se preko Carevog polja, a Nijemci i ustaške snage ponovo su ušli u Jajce.

Stab III Kr. NOP odreda
2. novembra 1942.

OPERATIVNOM ŠTABU ZA BOSANSKU KRAJINU

Neprijateljska ofanziva na našu oslobođenu teritoriju bila je usmjerena u dva pravca. Preko Ljuše i Podobzira jedna kolona ustaša, Nijemaca i četnika prodrla je u Janj. Druga kolona išla je od Jezera - Sipova na Dragnić Podove - Mliništa.

Tok borbe bio je sljedeći:

21. X bataljon »Pelagić« koji je držao položaje na Ljuši odbija neprijateljske jače patrole i nanosi neprijatelju 6 mrtvih.

22. X neprijatelj ponovo pokušava da prodre preko Ljuše, ali ga bataljon »Pelagić« ponovo vraća na polazne položaje.

23. X fašistički razbojници pojačani, i uz pomoć artiljerije koja je obasipala prostor oko Ljuše, uspjeli su da se probiju na Ljušu i naš bataljon mora da se povlači. U ova tri dana neprijateljski gubici su iznosili oko 20 mrtvih, a mi smo imali jednog ranjenog drugu.

Od 25-29. X - neprijatelj izbija na Janj i to od Podobzira prema Strojici i Popužama jednom kolonom, dok drugom kolonom preko Sipova - Pljeve izbija na Kozila koja je branio naš Dobrovoljački bataljon. Razvijaju se žestoke borbe. Partizanski bat. »Pelagić« i »Solaja« jurišima odbijaju neprijatelja i nanose mu gubitke oko 70 mrtvih i 14 ranjenih drugova.

Dobrovoljački bataljon koji se prvih dana sjajno držao pod uticajem zelenog kadra i četnika se koleba i od 28. XI - on nam se izmiče ispod komande. Četnički agenti prenose da će Drenović spasiti Dragnić i Pljevu. Nijemcima na Kozila odlazi Trivunčić, Perica Vasić i Atanasije Prole i nude im se kao sluge. Međutim, glavninom fašisti napreduju prema Dragniću. Na putu ih u zasjedi čeka jedna četa III. S. brigade i nanosi strahovite gubitke. Narod sa Drenovića sektora garantuje našim seljacima i narodu koji se povlači u šumu da mu fašisti neće ništa i naravno kod svojih kuća čeka ustaše. Ustaše i Nijemci provaljuju u Dragnić, pale kuće i kolju sve što dohvate. I tako sporazum četnika sa Dragnića i ustaša dobija krvavi paraf. Prema nepotvrđenim vijestima (ima) oko 300 zaklanih i živo spaljenih staraca, žena i djece. Oca četnika Stevana Prole kao i čitavu porodicu su zaklali ustaše. Podrobnije podatke poslaćemo naknadno. Od našeg naroda, tj. naroda koji je bio pod našom vlašću, osim dva starca, nije niko stradao. Stanovništvo i stoka je evakuisana, a uspjeli smo da zaštitimo i nešto kuća, što je sasvim malo za 10-15000 ljudi koji su sada bez krova. Narod je bio posakrivao žito, ali pošto za fašističkim psima idu pljačkaši ostali smo bez žita, jer su pljačkaši iskopavali skriveno žito.

30. X - dok su naša dva bataljona »Solaja« i »Pelagić« vodili borbu sa ustašama na Kozilima, dotle nam četnički banditi dovlače ustaše iza leđa i, pošto nije bilo dovoljno opreznosti uspjeli su da nam zarobe dva neispravna teška mitraljeza i 5 konja iz intendanture Odreda. Pojava neprijatelja iza leđa, kao i prva borba sa četnicima, stvorila je paniku kod naših partizana koji su se razbježali u svim pravcima, tako da smo izgubili 31. X - dok smo skoncentrisali bataljon. Partizani »Solaje« i »Pelagića« u toku prvih dana borbe dobro su se držali, iako se osjećala slabost bat. rukovodstva.

Poslije paljenja Pljeve i Dragnića pol. situacija na sektoru Drenovića i kod Dobrovoljačkog se naglo popravlja.

Boreći se pod strahovito teškim uslovima okruženi neprijateljima i špijunima, treba da podvučemo, da su se partizani držali dobro, a poslije razbijanja moral se kod jedinica popravlja.

1. XI - u saradnji sa III. bataljonom IV N.O.U. brigade izvršili smo prepad na neprijatelja u Pljevi i nanijeli mu gubitke, tako da se sada naši bataljoni, nalaze lijevo i desno od Kozila.

U toku svin akcija zarobljeno je dva tovarna mitr. konja sa 2500 metaka.

Detaljniji izvještaj dostavićemo Vam naknadno.

Uz drugarski pozdrav

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NRODU!

Zam. pol. komesara
Ilija F. Kostić

Načelnik štaba
Hotić

Komandant
R. Marjanac

**Zbornik dokumenata i podataka o NOR jugoslovenskih naroda, tom IV knjiga 8,
str. 17-19.**

Ahmed Džubo

BOLNIČAR ZUHDIJA

Krajem februara 1942. godine, kad je u Jajcu provaljena partijska organizacija, Zuhdija Omerspahić je na Carevom polju prihvatio naše aktiviste koji su izbjegli hapšenje, a potom ih izveo preko Gole planine do partizanskih jedinica. U toj grupi bili su Mustafa Džubo, Besim Ganibegović i Ibro Karahodžić. Oni bi se bez Zuhdijine pomoći teško probili do partizana, jer nisu poznavali tamošnje puteve, koji su u to vrijeme bili pod velikim nanosima snijega.

Došavši među partizane, u selo Magaljdol, Zuhdija je odustao od svoje namjere da se vrati kući. Riješio je da ostane u partizanskoj jedinici, sa drugovima koje je izveo iz grada, želeći da se bori za slobodu svoje zemlje.

Izvjesno vrijeme bili smo zajedno u Bataljonu »Pelagić«, pa mi je ostalo u sjećanju njegovo ponašanje i požrtvovanje. Zuhdija je bio miran i skroman čovjek. Više puta je ispoljio primjernu hrabrost, odlučnost i spremnost da pomogne drugovima. Tako je postupio i početkom marta 1942. godine, u toku marša naše jedinice iz Janja prema Magaljdolu (kod Mrkonjić-Grada). Kad smo stigli na desnu obalu rijeke Plive, kod sela Volara, nismo mogli savladati tu vodenu prepreku. Naime, čamac se nalazio na drugoj obali rijeke, a nije bilo čamčije da nam ga doveze. Zemlju je prekrivao smrznuti snijeg, a hladnoća sve više obuzimala naša tijela. Borci su poskakivali da bi se koliko-toliko zagrijali. Povoljno rješenje nismo mogli pronaći. Najednom se začuo Zuhdijin glas. On se dobrovoljno javio da prepliva rijeku i doveze čamac. Brzo je skinuo odijelo i zaplivao. Posmatrajući ga, svi borci su se divili njegovoj smjelosti i plivačkoj vještini. Ubrzo je čamac bio na desnoj obali. Prevezli smo se i nastavili pokret prema Magaljdolu. U koloni je bio i Zuhdija.

Kasnije je Zuhdija određen na dužnost u partizansku bolnicu, koja se nalazila u janjskom selu Glogovcu. Radio je sa doktorom Francom Klajnhaplom, hirurgom, izvršavajući savjesno svoje zadatke i kao bolničar.

Zuhdija je, pored ostalog, više puta upućivan preko Vrbasa radi nabavke hrane za ranjenike u Glogovcu. Tako je i u ljeto 1942. godine došao u Divičane i tu saznao da mu se rodio sin. Ne razmišljajući dovoljno, odlučio je da pređe Vrbas kod Pruda i da ode do kuće na Carevom polju radi viđenja sa ženom i djetetom. Međutim, nije uspio da ostvari tu nepromišljenu odluku. Dvojici ustaša pošlo je za rukom da ga uhvate i sprovedu u Jajce.

Zuhdija je u jajačkom zatvoru junački izdržao strašne torture koje su nad njim vršile ustaše. Potom je stoički podnio razna mučenja i u sarajevskom zatvoru. Ustaše nisu od njega mogle iznuditi ni jednu jedinu riječ priznanja ili kajanja. Sav isprebijan, sproveden je u Jasenovac i tamo strijeljan.

Tako je završio život partizanski bolničar Zuhdija Omerspahić, stolarski radnik iz Jajca, rođen 1916. godine na Carevom polju.

Početkom 1944. godine zarobili smo u Dnoluci ustaše koje su uhvatile i odvele Zuhdiju. Vojni sud osudio je obojicu na smrt strijeljanjem, a kaznu su izvršili borci Jajačkog partizanskog odreda. Time smo djelimično osvetili našeg druga Zuhdiju Omerspahića, hrabrog partizanskog bolničara i borca za slobodu.

PJEVAO JE »BILEĆANKU«

(Sjećanje na Muhidina Kadrića)

Muhidin Kadrić je rođen 1915. godine u Jajcu (Čarši-mahala). Završio je osnovnu školu i limarski zanat. Kao limarski radnik, veoma rano je postao član URS-ovih sindikata i aktivan borac za radnička prava. Bio je odvažan i preduzimljiv, bez »dlake na jeziku«. Nije se plašio ni policije. Svugdje i u svakoj prilici govorio je otvoreno i o svemu što je smatrao bitnim i pravilnim, bez obzira na opasnosti.

Bio je lijep i snažan mladić. Svojim uvijek nasmijanim licem, bujnom kosom i vedrim očima privlačio je poglede djevojaka. Znao je i da lijepo zapjeva, najčešće tiho i sjetno. Ostale su mi u sjećanju pjesme o borbi i slobodi koje je uoči rata, prilikom predvečernjih šetnji preko Harmana, često pjevao sa drugovima. Najčešće je pjevao »Bilećanku«, koja je oduševljavala i mene, odjekivala u mom srcu. Želio sam da je što prije naučim i zapjevam. Ta želja mi se ubrzo ostvarila zahvaljujući Muhidinu i još nekim drugovima.

Muhidin je izvjesno vrijeme bio sekretar URS-ove sindikalne podružnice u Jajcu. Sudjelovao je i u organizovanju osmodnevnog štrajka radnika koji su gradili most na Vrbasu. Osnovni cilj tog štrajka bio je da se preduzetnik Til принуди na povećanje radničkih nadnica i poboljšanje uslova rada. Taj cilj je ostvaren zahvaljujući u velikoj mjeri Muhidinovoj aktivnosti među radnicima.

Povremeno je nabavljao i s velikom ljubavlju proučavao marksističku literaturu, čime se osposobljavao za aktivno angažovanje u podizanju političke i revolucionarne svijesti mladih radnika. Stalno je bio pod uticajem poznatih jajačkih komunista Jusufa Filipovića i Esada Ademovića.

Poslije okupacije naše zemlje, Muhidin je odlučno i istrajno tumačio stavove Komunističke partije Jugoslavije o neophodnosti oružane borbe protiv zavojevača i ustaša. Kad je fašistička Njemačka napala Sovjetski Savez 22. juna

1941. godine, Muhidin se uputio u Janj (kao i ostali kompromitovani komunisti iz Jajca). Sa Huseinom Vunićem stigao je na Goricu. Vjerovao je da će se tamo sastati sa ostalim komunistima iz Jajca i Jezera, a potom otpočeti organizovanje narodnog ustanka na jajačkom području. Nije ni pomislio da bi ustaše mogle krenuti u potjeru za njima. A to se desilo. Jedna neprijateljska potjerna patrola uhvatila je Muhidina i Huseina na Gorici već 23. juna, povezala ih žicom i sprovela u jajački zatvor.

Iz zatvora su pušteni na intervenciju uglednih Muslimana, zahvaljujući najviše činjenici što je Muhidinov otac bio hodža i veoma ugledan građanin Jajca.

Nakon izlaska iz zatvora, Muhidin je gorio od želje da stupi u redove narodnih boraca za slobodu. Čim mu se ukazala pogodna prilika, napustio je Jajce i preko Prozora stigao među livanjske partizane. Susreo sam ga u oslobođenom Jajcu 28. novembra 1942. godine. Bio je borac Desete hercegovačke brigade. Neki borci iz te jedinice rekli su mi da se Jajčani mogu ponositi Muhidinom, ističući daje primjeran drug, komunista i borac. U svakom borbenom okršaju ispoljavao je hrabrost i odlučnost. Svi su ga voljeli i poštovali.

Muhidin Kadrić

Muhidin je poginuo u jednoj borbi kod Konjica, za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive. Prerano je nestao taj mladi i istrajni revolucionar, koji se neustrašivo borio za slobodu i čast naše domovine.

PRIPREME 3.NOP ODREDA ZA FORMIRANJE BRIGADE I ORUŽANE AKCIJE U TOM PERIODU

Saznavši za formiranje Krajiške polubrigade od ljudstva u 6. krajiškom NOP¹ odred, Štab 3. krajiškog NOP odreda je polovinom oktobra, na sastanku rukovodećeg kadra u Mujdžićima, zaključio da pokrene inicijativu kod Operativnog štaba NOP odreda za Bosansku krajinu da se u postojeću polubrigadu uključi ljudstvo i s našeg područja. U tom duhu je Štab odreda 5. novembra poslao pismeni prijedlog, koji je Operativni štab NOP odreda za Bosansku krajinu prihvatio. Na toj osnovi je Vrhovni štab u svojoj naredbi od 9. novembra 1942. godine o formiranju 1. bosanskog korpusa odredio da u sastav njegove 5. krajiške udarne divizije ulazi i 7. krajiška brigada, pa se ta naredba uzima kao osnova i za formiranje brigade.

Vojna situacija i razvoj borbenih dještava na širem području Jajca, Banjaluke i Ključa, koja su u to vrijeme izvodile i naše i neprijateljske snage, bila su osnovni razlog što ova brigada nije ranije formirana. U to vrijeme 1. proleterska i 3. udarna divizija su pristupile realizaciji plana Vrhovnog štaba o prodoru iz Bosanske krajine u centralnu Bosnu. Njihovi prvi borbeni zadaci bili su razbijanje utvrđenih neprijateljskih garnizona na Sitnici i u Jajcu. S tim u vezi Krajiška polubrigada je sadještvovala 1. proleterskoj diviziji u zauzimanju Sitnice, a jedinice 3. krajiškog NOP odreda 3. diviziji u zauzimanju Jajca. Dještvom ovih jedinica, Sitnica je oslobođena 20, a Jajce po drugi put 26. novembra. Međutim, dok je Sitnica oslobođena u uobičajenim okolnostima, drugom oslobođenju Jajca su prethodili brojni događaji od velikog značaja za borce i narod na ustaničkom području Janja i Pljeve.

Naime, ubrzo poslije prvog oslobođenja Jajca, 25. septembra, neprijatelj je iz pravca Travnika preduzeo dještva usmjerena na uže područje Jajca. U vremenu od 1. do 22. oktobra, svojim brojnim snagama, organizovanim u četiri grupacije, svaka brojnija od ojačanog ratnog puka, uspio je odbaciti naše jedinice sa Dnolučke planine, Karaulske gore i sa prevoja Komar te povratiti Jajce i pripremiti drugu fazu ovih dještava za čišćenje Janja i Pljeve. Ova faza čišćenja trajala je punom žestinom i neprekidno sve do 15. novembra 1942. godine. Tom prilikom neprijatelj je na Janj i Pljevu uputio najbrojnije snage od početka ustanka. Za nekoliko dana žestokih borbi uspio je odbaciti sve naše snage na grebene planine Smiljevac, Vitorog i Plazenica. Za borce i narod ovog kraja to su bili možda najteži dani u toku cijelog NOR-a. Tada je neprijatelj po treći put do temelja spalio sva sela u Janju, Pljevi, Sokolcu, Dragnić-Povodima, Podgoriji i drugim mjestima. Na Dragnić-Podovima samo u jednoj vrtači poubijano je preko 200 žena, djece i staraca. Pošto se to događalo pred zimu, mnogi su počeli gubiti nadu da će preživjeti do proljeća.

Štab 7. krajiške NOU brigade: Rade Marijanac, Ljubo Babić, Katica Bilan - Agust i Pero Morača.

(Autor fotografije; Čedo Kapor)

Uprkos svemu tome, u bataljonima Trećeg NOP odreda vršene su intenzivne pripreme za ulazak u sastav brigade. Za vrijeme kratkih zatišja između dvije borbe u svim komandama su vođene široke rasprave gotovo o svakom pojedincu, sastavu svake desetine, voda, čete i bataljona s namjerom da se odaberu najbolji, ali i da se zadrži dio na terenu.

Krajem septembra i u oktobru na sektoru Janja vršene su brojne reorganizacije jedinica i formiran Udarni Bataljon »Simo Šolaja« izdvajanjem ljudstva iz Bataljona »Pelagić«, pa je ovaj Bataljon bio stvarni nosilac priprema za bataljon koji će ući u brigadu. Kod Bataljona »Iskra« takvih organizacijskih izmjena je bilo znatno manje, ali je u svoj sastav morao uključiti veći broj omladinaca od 16 do 18 godina, koji su činili preko 40% njegovog brojnog stanja u novom sastavu.

U drugoj polovini novembra bataljoni »Šolaja« i »Pelagić« su po ko zna koji put povratili varošicu Jezero i dio prostora u Magaljdolu, a pljevski Bataljon »Iskra« Majdan i okolinu Mrkonjić-Grada. Tih dana (21. ili 22. novembra) u selu Tonkovac, na južnim padinama Sinjakova, održana je konferencija Bataljona »Iskra«, na kojoj je definitivno utanačeno koje je ljudstvo ušlo u sastav Bataljona za brigadu, pa je on već tada bio spreman za taj zadatak.

U takvom stanju i opštim okolnostima naše jedinice je zatekla naredba 1. bosanskog korpusa od 21. novembra 1942. godine, koju je on izdao odmah čim je saznao za oslobođenje Sitnice prethodnog dana, po kojoj su sve jedinice, predviđene za ulazak u sastav brigade, trebale odmah krenuti u Bosanski Petrovac,

gdje je trebalo izvršiti formiranje i svečanu smotru brigade. Međutim, po toj naredbi je postupila samo Krajiška polubrigada, a naši bataljoni nisu mogli, jer je u tom trenutku Štab 3. udarne divizije zatražio obavezu naših bataljona da po ranijoj odluci Vrhovnog štaba moraju sadještvoovati jedinicama ove divizije u napadu na Jajce. Taj napad je otpočeo 24. novembra. Tek 26. novembra neprijatelj je bio protjeran iz grada.

Petog decembra naši bataljoni »Pelagić« i »Šolaja« su se morali povući uz Plivu prema Jezeru i u rejon Magaljdola. Dva dana poslije napuštanja Jajca, Štab novoformirane 5. udarne krajiške divizije kao matične jedinice Sedmoj krajiškoj brigadi, ponovio je naređenje Štaba 1. bosanskog korpusa od 21. novembra da se naši bataljoni upute u sastav brigade, pa se po tom naređenju odmah i postupilo. Međutim, kada je Bataljon »Iskra« stigao na Rogolje, a »Pelagić« i »Šolaja« u Mrkonjić-Grad na putu za Šitnicu, neprijatelj je iz šireg prostora Jajca otpočeo napade i počeo pritiskivati malobrojne dijelove jedinica 3. udarne divizije, koje su bile ostavljene za zaštitu slobodne teritorije Janja i Pljeve. U takvoj situaciji Štab ove divizije je naredio da se ovi bataljoni što hitnije vrate, pa je po tom naređenju Bataljon »Iskra« sa Rogolja vraćen na Ljušu i Vranovine, a »Pelagić« i »Šolaja« iz Mrkonjić-Grada u Magaljdol i na Ćusine. Na tim položajima za odbranu teritorije Janja i Pljeve, a nešto docnije za zatvaranje pravca preko Magaljdola ka Mrkonjić-Gradu, ovi naši bataljoni su morali ostati sve do 25. decembra. Neprijatelj je napadao čas od Jajca preko Careva polja i Magaljdola, čas od Donjeg Vakufa i Bugojna preko Krive jelike na Ljušu. Hladnoća i nedovoljna ishrana iscrpljivali su borce do krajnjih granica.

Zbog toga što naši bataljoni nisu mogli doći u Bosanski Petrovac, Krajiška polubrigada je vraćena nazad na svoj teren s ciljem zatvaranja pravca Banjaluka - Sitnica. U međuvremenu, od 10. do 15. decembra bila je angažovana u napadu na Sanski Most u sastavu 5. krajiške divizije.

Najzad, uz saglasnost Vrhovnog štaba, Štab 1. bosanskog korpusa je 24. decembra izdao naređenje da se jedinice predviđene za 7. krajišku brigadu prikupe u rejonu Mrkonjić-Grada da bi brigada bila konačno oformljena. Tako je 27. decembra 1942. godine glavnina jedinica okupljena u selu Orahovljani i tu je izvršeno formiranje brigade.

Krajiška polubrigada, koja je u cjelini ušla u sastav brigade, bila je sastavljena od dva bataljona - Ribničkog i Manjačkog, sa ukupno 675 boraca. Međutim, nepuna dva mjeseca poslije toga, na početku četvrte neprijateljske ofanzive, Ribnički bataljon sa oko 330 boraca definitivno je izašao iz sastava Brigade, tako daje ljudstvo iz dva bataljona sa područja Janja i Pljeve činilo dvije trećine brojnog stanja brigade tokom četvrte i pete neprijateljske ofanzive 1943. godine, pa i kasnije tokom cijelog rata.

Todor Olič

NA POSEBNOM ZADATKU

Nakon završetka borbi za drugo oslobođenje Jajca, krajem novembra 1942.

godine, Peta četa Bataljona »Iskra« obezbjeđivala je komunikaciju koja od Mrkonjić-Grada i Sipova vodi kroz Baraće ka Mliništima. Tim putem i uskotračnom prugom preko Čardaka i Mliništa prema Oštrelju evakuisan je znatan broj naših ranjenika u Centralnu bolnicu na Grmeču. Takođe je zaplijenjeni materijal transportovan na područje Četvrtе operativne zone, koja se tada nalazila u Glamoču.

Komandir Pete čete, Simo Sobić i politički komesar Ilija Šejtan pozvali su me 28. ili 29. novembra i saopštili mi nove obaveze. Naime, naređeno je da se Četa vrati u sastav Bataljona na Laketića kosu kod Jezera radi formiranja Sedme krajiške brigade, a da ja i Risto Prole sa svojim odjeljenjima ostanemo i dalje u rejonu Mliništa. Naš osnovni zadatak bio je obezbjeđenje Mliništa, s tim da ja, kao stariji po godinama i vojnički iskusniji (odslužio sam kadrovski rok u bivšoj jugoslovenskoj vojsci), odgovaram za oba odjeljenja. Nije mi bilo pravo što ostajemo iza čete, ali sam shvatio da je to neophodno.

Odmah poslije razgovora s komandirima i političkim komesarom, pozvao sam Ristu i saopštio mu šta nam je naređeno. Četa je ubrzo krenula prema Pljeviskim podovima, a mi smo počeli brinuti kako da što bolje upoznamo teren i objekte koje ćemo obezbjeđivati. Otišao sam kod glavnog intendanta Operativne zone, Mile Bojčina i zatražio da mi detaljno objasni šta ćemo raditi. On mi je rekao da prvenstveno moramo obezbjeđivati prihvatilište za ranjenike i telefonsku centralu za vezu sa Vrhovnim štabom (tada se nalazio na Oštrelju) i jedinicama u Bosanskoj krajini. Osim toga, trebalo je otpremati ranjenike u Centralnu bolnicu na Grmeču i obezbjeđivati željezničku prugu od Mliništa prema Oštrelju. Tih dana je prugom, u oba smjera, prevezeno dosta ljudi i velika količina razne opreme. Tada je prošao prema Bihaću i znatan broj delegata za Prvo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a) i za Prvi kongres Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ-a). Koliko se sjećam, omladinu Pljeve predstavljao je na Kongresu Jovo Kljajić, borac Bataljona »Iskra«, a delegati omladine Janja bili su Milka Marijanac i Svetko Mitrić.

Kad sam saznao gdje treba postavljati stražare i u kojim pravcima upućivati patrole, odnosno kakvi su njihovi zadaci, zaključio sam da nemamo dovoljno boraca. Naročito je bilo dosta posla u vezi sa prihvatom, smještajem i okrepeljivanjem ranjenika. U dogovoru sa desetarom Ristom Prolom, sazvao sam sastanak svih boraca i saopštio im koji su naši zadaci, kolika je njihova važnost i

si. Posebno sam ukazao na odgovornosti pri obezbjeđivanju telefonske centrale. Takođe sam istakao potrebu da se svi angažujemo do maksimuma, napominjući da i stari Aćim Prole, iako kuvar, mora povremeno ići na stražu. Uz sve to, bila je neophodna naša velika budnost i opreznost, jer se na tom području pojavljivala grupica četnika, koju su sačinjavali: Tode Noktaš, neki Đuza i drugi. Ona je često iz zasjede napadala i ugrožavala naše snabdjevačke kolone, nosioce ranjenika i kurire koji su održavali vezu između jedinica i štabova.

Odmah poslije sastanka postavili smo stražare na najosjetljivija mjesta i uputili patrole od Mliništa prema Mrkonjić-Gradu, Glamoču i Oštrelju. Za smještaj smo iskoristili jedan stari teretni vagon, u koji smo smjestili plehanu peć na drva. Pošto je taj vagon služio i za privremeni boravak teže ranjenih i premrzlih drugova koji su pristizali sa položaja, mi smo se u njemu samo grijali i povremeno sklanjali. Najviše smo boravili u maloj baraci, koja nam je istovremeno služila za spremanje hrane.

Zadatke smo izvršavali danonoćno. Posebnu brigu zadavalo nam je zbriježavanje ranjenih i premrzlih boraca. Mnogima su se gulile uši, a nekima otpadali nokti na premrzlim rukama i nogama. Pojedinci su i umirali od teških rana i smrzotina, pa smo ih sahranjivali u zaleđenu zemlju prekrivenu snijegom. Većina tih boraca bila je sa Korčule, Hvara i Brača.

Pored izvršenja svojih osnovnih zadataka, naš vod se dosta često sukobljavao sa četničkim grupicama. Sjećam se, na primjer, daje Noktaševa i Duzina četnička grupa 20. decembra, kod sela Ždrnja ispod Mliništa, napala iz zasjede kurire Treće krajiške brigade Stevu Čiču i njegovog kuma Lazu, čijeg se prezimena ne sjećam. Ovi borci, rodом iz Krmjeuše kod Bosanskog Petrovca, nosili su poštu svojoj brigadi, koja se nalazila desno od Vrbasa. Srećom, nedaleko od mjesta četničke zasjede zatekla se naša patrola, koju su sačinjavali: desetar Risto Prole, Jovan Olić i Krste (Markov) Prole. Koristeći se najviše puškomitraljezom, oni su brzo intervenisali i razbili četnike. Tom prilikom ranjen je Jovan Prole, pa smo ga odmah uputili u bolnicu na Grmeču. Tamo je ostao sve do početka četvrte neprijateljske ofanzive, kada se priključio Centralnoj bolnici pri Vrhovnom štabu.

Kuriri Stevo i Lazo proveli su s nama desetak dana, jer nisu mogli od četnika stići do svoje jedinice. Međutim, nekako smo uspjeli da o tome obavijestimo Komandu područja u Mujdžićima. Njih dvojica otišli su od nas krajem decembra, bez obzira na opasnosti, želeći da svoj kurirski zadatak izvrše na najbolji način. Ubrzo smo saznali daje Lazo poginuo u okršaju s četnicima već prilikom prelaza preko Vrbasa. Nije se ostvarila njegova velika želja da ponovno stigne u svoju brigadu.

Krajem decembra posjetio nas je Nemanja Vlatković iz Komande područja. Pošto smo mu objasnili u kakvim uslovima živimo i koje zadatke izvršavamo, istakli smo potrebu da nam pošalje pojačanje u ljudstvu. Međutim, Nemanja nam je rekao da za to nema uslova, ali je obećao da će preduzeti potrebne mjere kako bi naše obaveze preuzelo ljudstvo iz Četvrte operativne zone. To se i ostvarilo početkom januara 1943. godine, kada nas je smijenila grupa od 17 boraca iz Devete dalmatinske divizije.

Čim je završena primopredaja dužnosti, otišli smo u Mujdžice i stavili se na raspolaganje Komandi područja. Vlatković je starog Aćima Prolu izdvojio za seosku miliciju, ostale borce rasporedio u Sedmu krajišku brigadu, a meni saopštio da ću ostati u Trećem krajiškom odredu. Izrazio sam neodoljivu želju da sa ostalim drugovima stupim u Brigadu, što mi je i uspjelo zahvaljujući Nemanjinom razumijevanju. Svi smo dobili četvorodnevni odmor radi obilaska svojih porodica, a potom (8. januara) došli u sastav Bataljona »Iskra«. On se tada nalazio na položajima u selu Ratković kod Sitnice.

Dr Ilija F. Kostić

SJEĆANJA NA RAD OKRUŽNOG KOMITETA KPJ JAJCE (avgust 1942 - maj 1943)

Početkom avgusta 1942. godine, kad sam se nalazio na dužnosti političkog komesara Centralne bolnice Vrhovnog štaba NOV i POJ, dobio sam poziv da dođem u Glamoč, gdje mi je Ivan Milutinović, član CK KPJ, saopštio da sam raspoređen na dužnost zamjenika političkog komesara III krajiškog NOP odreda. Rečeno mi je da Odred broji oko 1200 boraca i ukratko sam upoznat sa stanjem na teritoriji Odreda i terenu Okružnog komiteta KPJ za Jajce. Zadatak sam primio sa neskrivenim zadovoljstvom, jer sam već kao komesar Centralne bolnice imao kontakte sa boračkim i rukovodećim sastavom Odreda i narodom toga kraja.

Moj prvi kontakt sa članovima Štaba Odreda bio je u selu Blagaju 13. ili 14. avgusta 1942. godine. Tu sam upoznao političkog komesara Nemanju Vlatkovića i zamjenika komandanta Maksu Dakića. Sjutradan sam otišao u Štab Odreda, koji se nalazio u Janju, mislim u selu Strojicama.

Susretom u Blagaju i prijemom od strane članova Štaba Odreda i drugih vojnopolitičkih rukovodilaca i partijskih radnika ovoga terena, kao i stanovništva Blagaja, bio sam više nego zadovoljan. Sprijateljili smo se u prvim susretima i međusobno se ophodili kao da smo već dugo bili i intimni drugovi i znanci. Posebno me dirnuo stav ljudi ovoga kraja i njihova neopisiva žalost povodom herojske pogibije legendarnih narodnih heroja i komandanata Sime Šolaje i Dušana Metlića, koji su tih dana pali na čelu svojih jedinica u napadu na Kupres. Sa ponosom i suzama u očima masovno se govorilo o njima kao neustrašivim borcima i pravim narodnim vođama, kao i o drugim do tada poginulim drugovima, ali se izražavala i spremnost i odlučnost da ih se osveti u borbi do konačne pobjede.

Svi su se mnogo interesovali o situaciji u krajevima odakle smo mi proletari došli u Bosnu, o borbama na tim terenima sa okupatorima, da li ima domaćih izdajnika četnika i o njihovoj saradnji s Nijemcima i Italijanima. Ovo sve kroz teške osude svih onih koji su izdali zemlju i pobjegli u inostranstvo, kao i onih koji sa okupatorom saraduju u borbi protiv svog vlastitog naroda. Za njih je dolazak proletara iz Srbije, Crne Gore i Hercegovine bilo pravo slavlje. To je bila nezaboravna i neizbrisiva slika doživljaja koja me je stalno dalje pratila za čitavo vrijeme boravka na teritoriji sreza Jajce i dalje - na terenu Jajca - Glamoča i u drugim susjednim krajevima. Zar može biti dubljeg i snažnijeg prvog utiska kada se, u surovim ratnim danima, dolazi u nove nepoznate sredine od onog što sam tih dana doživio i doživljavao! Slobodarsko stanovništvo Janja i drugih mjesta na ovoj teritoriji primalo je nas proletere kao svoje najrođenije i otvaralo nam

svoja plemenita srca kao svojim rođenim sinovima i kćerima, rođenoj braći i sestrama.

Putujući od Blagaja za Strojice u Štab odreda, naišli smo u selo Čatine Staje i tu se odmorili. Bilo nas je u grupi od 8 do 10 partizana. S nama je išao u Štab i pop Blažo Marković, partizanski sveštenik, iz IV proleterske crnogorske brigade. Nas trojica - pop Blažo, ja i još jedan partizan - mještalin - raspoređeni smo za ručak kod odbornika. Domaćin je stalno posmatrao popa Blažu, a onda me je izazvao pred kuću i pitao ko je on. Pop Blažo je nosio mantiju, imao titovku sa petokrakom i unutar iste krst, pa je sve to bilo neshvatljivo i odborniku i drugim ukućanima.

Objasnio sam mu ko je pop, gdje ide i zašto. Sav uzbuđen zamolio me je da se organizuje pomen 60-torici ljudi, žena i djece koje su ustaše zatvorile u podrumu susjedne kuće i žive ih spalili. Ostalo je kao uspomena na ovu zlikovačku rabotu golo zgarište. Preživjeli stanovnici su prisustvovali ovom tužnom pomenu uz potresne jauke i suze za svojim najbližim, ali i uz prokletstvo onih pojedina i grupa iz nekih mjesta toga kraja koji su, kao izdajnici, na liniji četništva prišli okupatoru i ustaškim koljačima i sa njima sarađuju u borbi protiv svog naroda i saučestvuju u njihovim zločinima. Na kraju skupa pomen se pretvorio u duži politički razgovor o zbivanjima u svijetu i u našoj zemlji, o putu i dosadašnjem životu i borbi nas proletera. Obraćajući se nama partizanima, jedan stariji mještalin je doviknuo kako ćemo se svi skupa zajednički boriti, svaki na svoj način i koliko može, do konačne pobjede nad našim dušmanima i krvnicima, da i mi to dobro znamo i upamtimo! Ovo smo svi prisutni burno pozdravili i tako smo se i rastali od ovih zaista dobrih i hrabrih ljudi.

Iste večeri stigli smo u Štab III krajiškog odreda. Komandant Rade Marijanac bio je na terenu, tako da smo u Štabu našli samo načelnika Mesuda Hotića. Razdragano je vodio razgovore sa grupom partizana iz zaštitnog voda i sa kuririma, na njemu svojstven drugarski i topli ljudski način. Poslije je došao i komandant Rade. Divan i kršan momak, na oko strog komandantski lik, ali u razgovoru i u odnosima sa ljudima topla i široka ljudska duša, pravi narodni vojni starješina. Odmah smo se sprijateljili i čitavo vrijeme dok smo ostali skupa u Štabu odreda bili smo tako rekuć nerazdvojni, sem kada su nas zadaci i vojnički i partijski - vodili pojedinačno na razne terene našeg odreda i teritorije koje je obuhvatao naš Okružni komitet KPJ za Jajce. To isto mogu reći i za ostale rukovodioce u Štabu odreda - Vlatkovića, Dakića i Hotića. Bili smo jedinstven, homogen štapski tim, ali u izvršavanju zadataka, kako konkretnih tako i po sektorsima rada, kritički i samokritički, što nas je još više zbližavalo.

Do mog dolaska u Štab odreda bila je prošla prva godina rata i kada bi nam god to situacija dozvoljavala, imali smo puno toga reći jedni drugima, kako u vezi sa borbom tako i u vezi sa doživljajima na pojedinim teritorijama. Tako su me drugovi vrlo brzo upoznali sa istorijom ustanka ovoga kraja i sa tokom vrlo žive i usporne borbe partizana na teritoriji Odreda, a posebno u Janju, Pljevi i drugim susjednim mjestima. Ovo kako u vezi sa pripremama za oružani ustanak, tako i o prvim oružanim akcijama ustanika, o oslobođenju Šipova, Jezera, Mrkonjića, o formiranju prve partizanske bolnice na Pljevskim Podovima (selu Kozilima); o neprijateljskoj ofanzivi na Janj i Pljevu početkom septembra 1941. godine - o teroru i zločinima ustaša; o razbijanju i povlačenju ustaške vojske; o borbama sa ustašama na Gorici, Ljuši i oko Šipova; o borbama sa Italijanima na Cenića gredi i Sokolcu; ponovnom zauzimanju Jezera i akcijama koje su pomjerile front prema Jajcu i Mrkonjiću; o pokušaju napada na Jajce i zauzimanju Otomajlija; napadu na Donji Vakuf itd. Pored ostalih akcija i borbi u 1941. godini, ostale su mi u živom sjećanju i priče o partizanskim akcijama u pravcu Kupresa, decembra 1941. godine. U razgovoru sa drugovima iz Štaba odreda upoznao sam

se i kako je došlo do formiranja Štaba III krajiškog odreda i Okružnog komiteta KPJ za Jajce, do organizovanja SKOJ-a, te stvaranja NO odbora na teritoriji Janja i na nekim susjednim teritorijama.

Sve je to na mene ostavilo snažan utisak. Divio sam se i kadrovima i borbama i narodu Janja i okoline na odolijevanju i nasrtajima brojno jakog i do zuba naoružanog neprijatelja. Voditi tako reći svakodnevne borbe s neprijateljem i izlaziti, uz brojne žrtve, kao pobjednici i pored četničke izdaje na nekim terenima, moglo se zapravo blagodareći već stvorenoj neraskidivoj vezi nove narodne vojske i većine naroda i njihovoj odlučnosti da se zajednički istraje do konačne pobjede.

Došao sam sa crnogorskim proleterima u Bosnu i prije toga dobro upoznao izdaju četnika i njihovu spregu sa italijanskim okupatorom u borbi protiv crnogorskog naroda. Kada sam čuo sve detalje o pučevima i četničkoj izdaji na teritoriji III krajiškog odreda, pa i na drugim terenima Bosne, to je bilo još jedno moje saznanje više koliko je četništvo u cjelini otišlo u nepovrat u svojoj nacionalnoj izdaji. Naime, iz razgovora sam saznao o četničkoj izdaji prilikom napada partizanskih jedinica na Mrkonjić, o četničkom bataljonu »Kočić« i njegovom razbijanju, o četničkim neredima u Pljevi i na Kupresu maja 1942. godine, o formiranju tzv. četničkog »Gvozdenog bataljona« i njegovom raspadanju, kao i o nastanku »Zelenog kadra«. I dalje, o dolasku partizanskog udarnog bataljona Petog krajiškog odreda na teren sreza Jajce i njegovim borbama, skupa sa jedinicama III krajiškog odreda sa Nijemcima; o akcijama četnika i ustaša protiv Udarnog bataljona i Bataljona »Pelagić« (III krajiškog odreda); o ponovnom formiranju Bataljona »Iskra«; normalizovanju situacije u Pljevi itd.

Sve naprijed navedeno, čega se sjećam, samo je dio borbe i događaja koji su se zbili na teritoriji III krajiškog odreda kao i sreza Jajce u periodu od ustanka 1941. do dolaska Vrhovnog štaba, CK KPJ i proleterskih jedinica sredinom 1942. godine na teritoriju ovoga dijela Bosne, odnosno Bosanske krajine. Dati takve hrabre i odvažne borce i sve to izdržati mogao je samo neustrašiv i rodoljubiv narod ovoga kraja, a posebno Janja i okoline, koji nije žalio sebe da bi se odolijevalo neprijatelju i pobjeđivalo ga. A takav je ostao i dalje tokom čitavog NOR-a, sve do konačne pobjede i oslobođenja zemlje.

Eto, to sam morao prvo reći o svom boravku na terenu Jajca. Jer, imao sam sreću da sredinom avgusta 1942. godine dođem na takvu teritoriju i među takve ljude i kadrove ovoga kraja, što je za mene, i tada i danas kada se sjetim tih ratnih dana, bila velika čast i pravo, istinsko zadovoljstvo.

Dolaskom u Štab III krajiškog odreda odmah se uključujem u svakidašnji rad Štaba, prvenstveno po partijskim zadacima u samome Štabu i u jedinicama odreda. U ovom pogledu mi je posebno pomogao sekretar Okružnog komiteta KPJ Jajce Gojko Rodić. Preporučio mi je da skupa obidemo partijsku organizaciju Bataljona »Pelagić« i neke organizacije na terenu sreza Jajce, što sam, normalno, sa zadovoljstvom prihvatio. Sa nama je na teren pošao i komandant odreda, Rade Marijanac. No, prije odlaska na teren održali smo partijski sastanak čelije Štaba odreda. Jedan zaista dug sastanak (trajao je 8-9 časova), ali po tretiranim pitanjima vrlo sadržajan. U Bataljonu »Pelagić« zamjenik političkog komesara, odnosno partijski rukovodilac Bataljona bio je Milan Ilić, vrlo partijan komunista i sa ogromnim autoritetom ne samo u Bataljonu, već i na terenu gdje je Bataljon izvodio akcije. Poginuo je uskoro poslije toga, prilikom borbi za oslobođenje Jajca, 25. septembra 1942. godine. Na terenu sam upoznao lik vrlo iskrenog partijskog radnika, poznatog borca ovoga kraja Radomira Mitrića, koji je bio na dužnosti sekretara Sreskog komiteta KPJ Jajce.

Ti prvi partijski sastanci u Štabu odreda i u Bataljonu »Pelagić« ostavili su na mene vrlo snažan utisak. Ovo ne samo po otvorenosti i konkretnosti već prije

svega po načinu pristupa pojedinim pitanjima i problemima i iznošenju postojećih slabosti kao i davanju prijedloga za njihovo rješenje, po kritičnosti i samokritici, ali uvijek u granicama i drugarskog i duboko iskrenoga, što je komuniste još više zbližavalo u izvršavanju svakodnevnih zadataka. A u ratnim danima i uslovima izvršavanja brojnih zadataka kako unutar jedinica i na frontu tako i na terenu - to je bilo i glavno i osnovno. A zadaci su bili i brojni i vrlo složeni i odgovorni. Trebalo je osigurati ishranu i smještaj borcima i, pri tom, ubjeđivati narod da shvati da je to njegova obaveza i da ono što daje i čini za vojsku daje i čini dobrovoljno. Trebalo je da se što više omladine uključi u jedinice kao borci, da se za to pripremi, da dobrovoljnost u tom pogledu proističe iz shvatanja da je to čast i obaveza za svakoga sposobnoga za oružje i front. Ili, daje pitanje ko će biti odbornik zajednička stvar odgovornih drugova sa terena i iz vojske, ne na liniji imenovanja već na liniji pravog i istinskog izbora što treba politički pripremiti itd. Bez obzira na mladost partijske organizacije i njen sastav (ogromna većina seljaka i dosta njih sa nepunom osnovnom školom), bila je to jedna zrela organizacija i divan materijal za dalje političko uzdizanje, kao i za šire obrazovanje uopšte.

U pljevskom Bataljonu »Iskra« bilo je nekoliko članova KPJ. Inače, Bataljon je bio brojno dosta jak. Ostao je bio bez svog istaknutog i omiljenog komandanta Simele Solaje, ali i pored vršljanja četničkog zlikovca Nike Vještice i njegove družine oko Mliništa i Dragnić Podova i nastojanja da u Bataljonu nađu svoje istomišljenike, Pljevci su bili na liniji borbe protiv okupatora i ustaša. Nekoliko dana prije likvidacije Vještice i njegove četničke grupe, održali smo sastanak u Mujdžićima s ciljem da oformimo partijsku ćeliju u ovom Bataljonu. Prisustvovali smo: Nemanja, Rade, Gojko i ja. Rade Marković je organizovao sastanak na koji je po dogovoru pozvao dvojicu ili trojicu vrlo borbenih i politički odanih omladinaca, koje smo prvo primili u Partiju i onda, istu večer, osnovali partijsku ćeliju u Bataljonu. Mogu iskreno reći da mi je to jedan od najdražih sastanaka u ratu. Ostali smo i razgovarali o značaju ovoga sastanka i o drugim pitanjima u vezi sa borbom skoro do zore. Na kraju dogodilo se nešto čemu smo se svi od srca nasmijali. Naime, Rade Marijanac je izašao napolje i kada se vratio u zgradu gdje smo održali sastanak, upitao je Markovića ko je dao direktivu da se oko zgrade postavlja tako jako obezbjeđenje. Marković mu je kroz šalu odgovorio: »Bogami komandante, ja, jer ovdje večeras komanduje Rade Marković, i dobro je da vidiš kako smo ne samo hrabri u borbi, već i budni kada odmaramo«.

Pljevci su bili divni i hrabri borci. Kada je formirana VII krajiška brigada, imali smo teškoća da ubijedimo one kojima je naređeno da ostanu na terenu kao osnova za dalju mobilizaciju ljudstva. Željeli su svi u brigadu, jer, kako su govorili: »Hoćemo u VII brigadu, a ne u neku drugu po rednom broju dalju brigadu.« Svojim hrabrim držanjem u IV i V neprijateljskoj ofanzivi i isticanjem u svim ostalim borbama koje je vodila njihova brigada dokazali su kao i svi ostali borci ovoga kraja svoju nepokolebljivu vjeru u pobjedu i bezgraničnu privrženost i odanost NOP-u.

Neposredno poslije sastanka u Pljevskom bataljonu sa zamjenikom komandanta odreda Maksom Dakićem išao sam u obilazak Kupreške čete. Makso po vojnim, a ja po partijskim zadacima. Komandir čete bio je Špiran Zubić, a komesar Ignjat Marić. Održali smo partijski sastanak, koga se posebno sjećam po velikom interesovanju drugova za međunarodna i unutrašnja zbivanja i događaje na našem terenu. Rijetko sam do tada prisustvovao partijskom sastanku u ratu na kome su oni koji su postavljali pitanja davali svoj stav i shvatanja pojedinih događaja, tražeći dopunska objašnjenja. Ovdje je prednjačio Špiran, koji bi, u vremenu između sastanka, u vezi vijesti i štampe uopšte, prikupljao i ob-

rađivao ne mali broj pitanja i pripremao se za sastanak. U tom pogledu pozitivno je uticao i na druge partijce, a posebno na mlade. Otuda su partijski sastanci bili uvijek živi, interesantni i rekao bih posebno korisni.

Za dalje sređivanje jedinica, izrastanje i razvoj partijske organizacije i unapređenje političkog rada uopšte u III krajiškom odredu, kao i za rad partijske organizacije na terenu, posebno je značajna pomoć u kadrovima od strane CK KPJ. Raspoređeni su na rad u Odredu i na terenu OK KPJ za Jajce iskusni partijsko-politički radnici iz proleterskih jedinica - Blažo Orlandić, Janko Lopičić, Vojin Jauković, Radoš Raičević, Dina Vrbica, Mićan Petričević, Bude Miličević, Vojo Zečević i još neki drugi. Bili su vrlo toplo primljeni i od štabova i ljudstva jedinica gdje su raspoređeni, i od kadrova i naroda na terenu Sreskog komiteta, a kasnije i Okružnog komiteta KPJ Jajce. Oni su svojim predanim radom to zaista i zasluživali.

Za Janj i čitav ovaj kraj me posebno veže još nekoliko događaja vezanih za ove divne ljude, za ovaj hrabri i plemeniti narod.

Prilikom prvog oslobođenog Jajca nalazio sam se u Štabu odreda, u samom gradu. Mislim daje bilo 1. ili 2. oktobra 1942. godine kada sam dobio zadatak da se hitno vratim na teren Janja, jer je u selu Glogovcu bila smještena bolnica Odreda i još nekih drugih jedinica sa oko 80 ranjenika, pa je trebalo prenijeti naređenje da se bolnica evakuiše na bezbjednije mjesto pošto se u njenom pravcu probijala jaka neprijateljska kolona. Kada sam došao u Glogovac, situacija je bila takva da je bolnicu trebalo obezbijediti i pod vatrom evakuisati, odnosno spasavati ranjenike, jer je neprijatelj bio u neposrednoj blizini. Svi mi koji smo evakuisali bolnicu imali smo ne samo pomoć naoružanih seljaka ovog i svih okolnih sela koji nisu bili u odredskim jedinicama na frontu već i omladine i žena i čitavog stanovništva iz nekoliko sela, tako rekuć golorukih. Hrabrost, požrtvovanje, nesebičnost i spremnost da se gine za ranjenike i dade život za njihovo spasavanje - to je nezaboravna slika povezanosti vojske i naroda i spremnosti da se u takvim presudnim momentima i zajednički gine. Bolnica je evakuisana na vrijeme, neprijatelj je bio zadržan borbom i potom prinuđen na odstupanje.

20. oktobra 1942. godine održana je okružna partijska konferencija u Glamocu za okrug Jajce. Kako sam ja to onda doživljavao a i kako mi se do danas zadržalo u sjećanju, konferencija je imala poseban, rekao bih izvanredan značaj kako za dalji razvoj, organizacijsko učvršćenje i podizanje idejno-političkog nivoa članstva KPJ na terenu i u jedinicama, tako i za sve ostale sektore rada na terenu i u vojsci. Ona je bila podsticaj za dalje organizovanje i izrastanje narodne vlasti, za njeno stvaranje na poluoslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, za redovnu i organizovaniju vezu sa neoslobođenim gradovima i pomoć u radu partijskoj organizaciji; za učvršćenje i dalju organizaciju vojnih jedinica i rješavanje svih pitanja vezanih za njihov unutrašnji život i osposobljavanje za uspješno izvođenje vojnih akcija i, posebno, za dalju mobilizaciju masa u NOP i priliv boraca u naše jedinice; za stvaranje i učvršćenje omladinske organizacije; za političko raskrinkavanje i razobličavanje četničke izdaje i njenih nosilaca na terenu okruga i inače, kao i njihovih gospodara u zemlji i inostranstvu. Prisutni članovi Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu su nam na ovom savjetovanju pružili dragocjenu pomoć po navedenim i nizu drugih pitanja koja su pretresana. Na konferenciji je izabran i novi Okružni komitet KPJ za okrug Jajce, u koji su ušli: Gojko Rodić, kao sekretar i članovi - Radomir Mitrić, Miloš Polić, Ilija Kostić i Mićo Rakić, koji je bio i sekretar OK SKOJ-a.

Konferencija se tako reći nije ni završila, a mi smo se hitno morali vratiti u Janj, jer je okupator, pomognut četnicima i ustašama, preduzeo drugu veliku ofanzivu na janjsku teritoriju i izvršio nove paljevine i pljačke, pošto mu je usp-

jelo da proдре u unutrašnjost ovog terena. Kada smo se usiljenim maršem vraćali iz Glamoča preko Hrbaljina za Janj i izašli ispod Vitoroge, vidjeli smo strašan prizor dima i plamena od paljevine po selima. Bilo je negdje u svitanje, spuštali smo se prema Čatinim stajama i naišli na zbjeg naroda koji se sklanjao od neprijatelja - uglavnom stariji, iznemogli ljudi, žene i sitna djeca. Nikada neću zaboraviti starinu, mislim da je imao skoro 80 godina, koji je vodio dva konja natovarena punim džakovima i sitnom djecom. Prepoznao je neke partizane mještane koji su išli s nama i samo uzviknuo: »Naprijed, momci, da zlotvor plati svojom glavom ovo što čini od naroda«! Upitao sam ga šta mu je u džakovima, a on je vrlo kratko odgovorio: »Hrana, druže, za ovu nejaku djecu i za naše borce partizane«! Kroz njega i njegovu gordost, iako mu je kuća bila već u plamenu, progovorio je narod našeg slobodnog Janja.

Početkom decembra 1942. godine počele su pripreme za formiranje VII krajiške NOU brigade. Prema zvaničnim podacima brigada je formirana 27. decembra. U brigadu je s našeg terena ušao Bataljon »Pelagić«, »Udarni S. Šolaja«, Bataljon »Iskra« kao i Kupreška omladinska četa (52 borca). Pošto je Rade Marjanac postavljen za komandanta Brigade, to je, prilikom formiranja novog Štaba III krajiškog odreda »Simo Šolaja« u decembru 1942. godine, za komandanta Odreda postavljen Makso Dakić, za komesara Nemanja Vlatković, a za zamjenika komesara Ilija Kostić. Odred je brzo brojčano narastao i vojnički se sredio tako da su se vrlo brzo stvorili uslovi da se formira od ljudstva Odreda još jedna brigada. S tim ciljem komandant Odreda Dakić i ja, kao zamjenik komesara Odreda obišli smo odredske jedinice na terenu Blagaja, Maiovana, Vukovskog i u okolini Prozora, gdje je organizaciono trebalo srediti ljudstvo i formirati neke komande jedinica. Tako je došlo do formiranja IX krajiške NOU brigade u Blagaju 18. januara 1943. godine, upravo u početku IV neprijateljske ofanzive. Za komandanta brigade postavljen je Makso Dakić, za komesara Nemanja Vlatković, za zamjenika komandanta Nedeljko Manojlović, a za zamjenika političkog komesara Gojko Rodić, dotadašnji sekretar OK KPJ za okrug Jajce. Ljudstvo koje je ušlo u sastav brigade bilo je sa teritorije Janja, Pljeve, Maiovana i dijelom iz nekih muslimanskih sela u okolini Kupresa. Ljudstvo IV bataljona je bilo sastavljeno gotovo sve od Muslimana iz okolnih sela i gradova Konjica, Mostara i Prozora, što je bilo posebno značajno za dalju mobilizaciju sa ovih teritorija, gdje je kasnije formirana XVII NOU brigada.

Kad govorim o formiranju brigada i obnavljanju III krajiškog odreda »Simo Šolaja« posebno se podsjećam sa koliko su radosti borci išli u brigadu i kako su praćeni s ponosom od strane naroda i kako je to politički shvaćeno kao dalja pobjeda naše borbe, kao prilog daljem jačanju našeg fronta.

Kada se danas govori o formiranju u kratkom vremenskom razdoblju dviju brigada i brzom narastanju III krajiškog odreda »Simo Šolaja«, onda bismo bili nedorečeni i neobjektivni ako ne bismo posebno istakli značajnu ulogu koju je u tome odigrao SKOJ. Do kraja 1942. godine stvorene su organizacije SKOJ-a u svim većim selima Janja i u Blagaju, a gotovo je ovdje svako selo imalo aktive USAOJ-a. To je masovno okupljalo omladinu i činilo je nepresušnim vrelom mladog i borbenog ljudstva za naše vojne jedinice.

Spaso Kalaba

0 PARTIJSKOJ ORGANIZACIJI U BATALJONU »ISKRA«

Mnogi ljudi su u našem kraju između dva rata po svom socijalnom položaju u tadašnjem društvu bili naklonjeni revolucionarnom radničkom pokretu. Brojni pojedinci su učestvovali u aktivnostima naprednih sindikata kao šumski, pružni i sezonski radnici širom Jugoslavije, pa su im ideje klasne borbe bile veoma bliske, naročito mlađoj generaciji, koja je bila nešto obrazovanija, a teško dolazila do zaposlenja. Pa i pored toga, od početka ustanka pa sve do polovine

1942. u našem Bataljonu nije postojala organizovana partijska, a ni skojevska organizacija. Grupa članova Partije koju su na našem terenu sačinjavali: Nemanja Vlatković, Mima Marijanac, Stipo Bilan, a nešto kasnije još i Vaso Butozan, Drago Prole i Mesud Hotić, još od prvih ustaničkih dana razvijala je političku aktivnost među masama boraca i naroda u Pljevi, na opštem planu narodnooslobodilačke borbe. Pošto među njima nije bilo nijedne ličnosti sa teritorije Pljeve, koja bi bolje poznavala ljude, oni su teško uspostavljali bliže kontakte sa brojnim pojedincima na ovom planu. Zbog toga su dugo vremena ostajali van partijskog članstva i takve ličnosti kao što je bio Simo Šolaja, Rade Marijanac i mnogi drugi iz naše sredine, koji su svojim ukupnim ponašanjem, moralnim ugledom, odnosom prema narodnooslobodilačkoj borbi i ličnoj hrabrosti zasluživali da postanu članovi Partije. Ti kontakti su uspostavljani u tajnosti i isključivo pojedinačno, tako da se oni sa kojima se kontaktiralo na toj osnovi nisu mogli međusobno poznavati i samoinicijativno organizovati, sem što su se prepoznavali po načinu mišljenja i stavovima koje su zastupali u javnim dijalozima. Ono malo sačuvanih izvještaja u prepisci između sekretara, obično viših partijskih organa i dokumenta sa važnijih sastanaka foruma, u kojima se pominju imena rijetkih pojedinaaca ili naknadna lična sjećanja preživjelih učesnika tih događaja, jedina su osnova po kojoj se može nešto pouzdanije govoriti o političkom radu kod nas u tom vremenu.

U drugoj polovini decembra 1941 u našoj, Sedmoj - Lisinskoj četi kratko vrijeme su boravili Vaso Butozan, Nemanja Vlatković i Drago Prole (kojeg do tada nisam poznao). Vodili su uobičajene razgovore sa komandom čete, a usput i sa jednim brojem boraca pojedinačno, među kojima sam bio i ja. Razgovarali smo u kući Laze Radaka, u jednoj maloj izdvojenoj sobici. Sa mnom je taj razgovor trajao dosta dugo, o svemu i svačemu, ponajviše o stanju u četi, o pojedinim borcima, pa i o samoj komandi čete. Posebno su se interesovali za moje mišljenje o Čedi Miljeviću, Milanu Dakiću, Stanku Suknjaji Cani, Vukosavu Bajiću i Maksi Štiklici. Za svakog od njih dao sam neku vrstu kratke karakteristike u pozitivnom smislu. Nešto kasnije sam primijetio da su i ove borce pozivali i sa svakim od njih pojedinačno i odvojeno razgovarali, istog dana.

Zatim su ponovo pozvali mene i saopštili mi da sam kandidovan za član; Partije, objašnjavali moje obaveze kao kandidata i zadužili me da pratim rad grupe boraca s kojom su razgovarali i o kojima sam im iznosio svoje mišljenje. Z; Čedu i Milana rekoše da će moći postati kandidati uskoro, a za ostalu trojicu da bi ih trebalo pripremati za organizaciju omladine i iznesoše mišljenje da u četima ima još dobrih omladinaca čiji bi rad trebalo pratiti. Postoji mogućnost da se i četiti za kratko vrijeme formira aktiv SKOJ-a. Na kraju su mi rekli daje ovo tajn; 0 kojoj ne smije niko znati i skrenuli mi pažnju da moj rad mora biti neprimjetan

Tek kasnije se postepeno saznalo da su ovakvi razgovori vođeni sa brojem pojedincima i u ostalim četama našeg Bataljona u raznim prilikama. Mim; Marijanac je bio najaktivniji u radu sa mladim borcima, po čemu je kod mnogi! ostao u nezaboravnoj uspomeni. Veliki problem u svemu tome predstavljao je nedostatak bilo kakve literature, pa se sve svodilo na neposredne kontakte i razgovore u četiri oka, a ova grupa članova Partije tada nije pripadala organskom sastavu nijedne jedinice u Bataljonu.

Poslije zauzimanja Majdana i blokade Mrkonjić-Grada početkom 1942, po drugi put je Nemanja razgovarao sa mnom na Vođevom Podu, u kući Mihajla Vođevića. Tada mi je rekao da ima obavještenja po kojima naša četa ima vrlo dobar odnos prema stanovništvu na ovom terenu. Iznio je konstataciju daje to pored pravilnog rada komande čete, rezultat rada i grupe s kojom je vođen razgovor na Dugim Njivama prije mjesec-dva dana. Treba produžiti s takvim radom, grupu aktivista proširivati naročito mladim borcima i stvarati uslove za formiranje aktiva SKOJ-a u četiti. Zatim mi je saopštio da bih ja trebao postati politički komesar čete i da ću uskoro biti primljen u Partiju. Treći kontakt s Nemanjom ostvaren je neposredno pred naš neuspjao napad na Mrkonjić-Grad kad nas je izdao Drenović i njegovi četnici. Naš razgovor je bio sličan prethodnom, s tom razlikom što sam sada obavljao funkciju političkog komesara čete i kako on reče - sad nam je lakše kontaktirati i voditi razgovore.

Prvih dana maja 1942, kada je gotovo čitav naš Bataljon bio u zasjedi na komunikaciji Mrkonjić-Grad - Jezero u rejonu Majdan, naš kurir Vukosav Bajić mi je uručio ceduljicu od Drage Prole, na kojoj je pisalo da što prije dođem na sastanak na Dugim Njivama, gdje me on i još neki drugovi čekaju. Kad sam stigao na zakazano mjesto, oni su već bili otišli. Na listiću istrgnutom iz bloka Drago mi je ostavio poruku, iz koje sam saznao da su morali hitno otići i da ćemo se uskoro vidjeti na sastanku u Pljevi. Na žalost, više se nikad nismo vidjeli, a kasnije sam saznao da sam baš tada trebao biti primljen u Partiju.

Od tada pa sve do dolaska proleterskih jedinica na naš teren i borbi oko Kupresa nije bilo nikakvog kontakta s Nemanjom ili sa bilo kojim drugim partijskim radnikom. Doduše, po političkoj liniji Nemanja mi je slao povremeno pismene poruke i radio-vijesti. U jednoj od njih, koju mi je uručio Čedo Miljević, stajalo je da bi naša četa trebala ostati na svom terenu bez obzira na situaciju koja je u to vrijeme nastala u dijelu našeg Bataljona i da mu češće šaljem izvještaje o stanju u četiti i na terenu.

Krajem jula 1942. godine nalazio sam se sa grupom boraca iz moje čete koja je sa oorcima iz svih ostalih četa Pljevskog bataljona bila upućena da sa proleterskim jedinicama učestvuje u borbama oko Kupresa. Tih dana susreo sam se sa Nemanjom u selu Blagaju. Razgovarali smo o stanju u četiti i na terenu, o radu grupe aktivista u četiti i si. Saopštio mi je da sam primljen u Partiju i rekao daje to trebalo biti još početkom maja na Dugim Njivama. Stavio mi je u zadatak da formiram aktiv SKOJ-a u četiti i rekao da onoj dvojici drugova mogu saopštiti da su primljeni za kandidate u Partiju. Kazao je da su se sada stvorili uslovi za održavanje partijskog sastanka u našem Bataljonu, kojem bi mogli prisustvovati svi članovi Partije iz Bataljona.

Međutim, do takvog sastanka nije moglo doći tako brzo kao što bi se očekivalo. Tri puta se pokušavalo da se on održi, ali se u tome nije uspjelo do kraja.

Prvi put je to bilo 27. avgusta, kad je u Mrkonjić-Gradu komandant Odreda Rade Marijanac održavao sastanak sa Štabom našeg Bataljona i komandama četa. Tada me je Nemanja prvi put upoznao sa Jovom Prolom - Delijinom i Nikom Vješticom Košmom kao članovima Partije. Drugi put je to bilo 23. septembra, neposredno pred napad na Jajce, kad je Nemanja držao sastanak sa grupom komunista u jednoj izdvojenoj pojati kod sela Magaljdola. Tom sastanku su, pored Nemanje, prisustvovali: Jovo Prole, Niko Vještica Košmo, Stevo Marković i ja. Razgovaralo se isključivo o prestojećim borbama za Jajce i našim zadacima u vezi s tim.

Poslije oslobođenja Jajca, kad je naš Bataljon bio prikupljen u selu Majdanu radi sređivanja i odmora, trebalo je održati ovaj sastanak, ali i ovog puta on nije održan u Majdanu, kako je bilo najavljeno, već nekoliko dana kasnije, 29. ili 30. septembra u selu Trnovo, zaselak Caraja, u kući Stevana Kopanje. To je bio prvi zvanični sastanak partijske ćelije kojem sam prisustvovao kao njen član. Prisustvovali su, pored Nemanje: Mirko Marić, za kojeg sam prvi put saznao da je sekretar, Jovo Prole, Niko Vještica Košmo, Ilija Šejtan i ja. Imao sam utisak da smo po prvi put na takvom sastanku samo Šejtan i ja, a da su se ostali i ranije sastajali i činili sastav ćelije sa možda još nekim licima koja ne prisustvuju ovog puta, ali su se i njihovi sastanci održavali vrlo rijetko.

Na ovom sastanku odlučeno je da Niko Vještica Košmo bude sekretar ćelije u Bataljonu, a da Mirko Marić ostane kao sekretar ćelije na terenu Pljeve, jer da, navodno, imaju dovoljno članova za tu ćeliju. Takvo rješenje je praktično značilo organizacijsko odvajanje Partije u vojsci od njene organizacije na terenu. Zaključeno je da se pristupi formiranju aktiva SKOJ-a po četama, jer su u svima njima postojale mogućnosti za to i da se u što kraćem roku pripreme aktivisti za prijem u Partiju, kako bi se organizovale partijske ćelije i po četama.

Još za vrijeme priprema za prvi napad na Jajce, a naročito poslije ovog sastanka, u Bataljonu je otpočeo intenzivniji politički rad. Za kratko vrijeme dosta drugova je pripremljeno za prijem u Partiju, naročito onih s kojima se odranije dugo vremena nešto radilo. Pogotovo je veliki broj omladinaca pripremljen za omladinsku i skojevsku organizaciju. Polovinom oktobra te 1942. godine održan je nešto širi partijski sastanak u selu Mujdžići u Simića kući, kad je učlanjen u Partiju veći broj drugova. Koliko mi je ostalo u sjećanju, na tom sastanku su primljeni: Cedo Miljević, Milan Dakić i Marko Kozomora, iz moje, 7. čete, Branko Jerinić i Dragojlo Markić iz 6. čete i Mitar Krmpot iz 5. čete. Na nekom ranijem sastanku, prije ovog, u kući Mirka Marića u prisustvu Ilije Kostića, Nemanje i još nekih članova Štaba Odreda, primljeni su Jovo Kljajić iz 1. čete i Stevo Marković iz 2. čete.

Uskoro poslije ovog sastanka u mojoj četi smo mogli formirati partijsku ćeliju s obzirom da smo imali četiri člana, a u drugoj polovini oktobra u svakoj četi aktiv SKOJ-a. Pri kraju ovog mjeseca mogli smo imati u svakoj četi čak i partijske ćelije. Međutim, formalno do toga nije došlo iz neobjašnjivih razloga. Jovo Kljajić je bio određen za omladinskog rukovodioca i sekretara SKOJ-a u Bataljonu, ali je, ne svojom krivicom, tu dužnost praktično preuzeo tek krajem decembra, poslije njegovog povratka s Prvog kongresa USAOJ-a u Bihaću, gdje nas je predstavljao kao naš delegat i po ulasku Bataljona u sastav brigade. Očigledno je da smo bili neiskusni i da smo se teško snalazili u partijsko-političkom radu. Pa i pored toga, postizali smo dobre rezultate. Naš Bataljon je zaista počeo da živi političkim životom počev od jula mjeseca i više se ni u jednoj četi nije mogao dogoditi bilo kakav ozbiljniji eksces, a da se nije brzo intervenisalo.

Još prije odlaska našeg Bataljona u brigadu, u Pljevi je postojala partijska organizacija, čiji je sekretar bio Mirko Marić. U lisinskoj opštini, odnosno na Dugim Njivama, bili su kandidovani i gotovo pripremljeni za prijem u Partiju: Jošo Bajić, Petar Vidović, Mičo Kalaba, Trivun Kalaba - Trišo. Koliko se sjećam, Nemanja je od ovih lica formirao partijsku ćeliju nešto prije početka 4. neprijateljske ofanzive, dakle januara 1943. godine.

NA OKRUŽNOJ KONFERENCIJI KPJ

Okružna konferencija Komunističke partije Jugoslavije za okrug Jajce održana je u Glamoču 20. i 21. oktobra 1942. godine. Putovanje u Glamoč, na tu konferenciju, doživio sam kao prijatno iznenađenje, ali i kao priznanje za moj dotadašnji politički rad i zalaganje u izvršavanju borbenih i partijskih zadataka. To je bilo moje prvo sudjelovanje na jednoj partijskoj konferenciji.

Pješačenje iz sela Grbavice do Glamoča potrajalo je više od jednog dana. Krenuli smo 18. a stigli 19. oktobra. Ne sjećam se više svih drugova s kojima sam putovao i koje sam susreo na tom skupu, ali sigurno znam da su među njima bili Rade Marijanac, komandant Trećeg krajiškog odreda, Ilija Kostić, zamjenik političkog komesara Odreda, Blažo Orlandić, zamjenik političkog komesara Udar-nog bataljona »Solaja«, Irfan Filipović, zamjenik političkog komesara Bataljona »Pelagić«, zatim Ignjat Marić, Trivun Jovišević, Jovo Milovac i još nekoliko drugova.

Za vrijeme tog pješačenja, dugo sam razgovarao s Radom Marijancom. Nje-ga sam prvi put susreo u Pljevi, kad sam došao u partizane. Još tada je drug Rade, kao ličnost i komandant Trećeg krajiškog partizanskog odreda, ostavio na mene veoma snažan utisak, ali sam prilikom putovanja u Glamoč upotpunio svoje utis-ke o njemu i još više ga zavolio. Rade je po prirodi bio inteligentan, privlačan, lijepo građen, snažan, blag i srdačan čovjek. Isticao se izuzetnom hrabrošću, skromnošću i jednostavnošću. Bio je obrazovan i kulturn. Krasile su ga vrline humanog i plemenitog čovjeka iz naroda. Svojim ponašanjem i stavom lako je osvajao ljude i mobilisao ih u borbu protiv neprijatelja.

Naravno, i on je bolje upoznao mene. Zbližili smo se i mnogo toga jedan drugom rekli. Najviše smo razgovarali o četničkoj izdaji i o našim drugovima koji su do tada položili svoje živote u borbi za slobodu. S velikim poštovanjem sjetili smo se Kasima Hadžića, sekretara Okružnog komiteta KPJ Jajce (poginuo u borbi protiv četnika kod sela Bunareva, na Manjači, 1. maja 1942. godine); Mustafa Ganibegovića Ganije, sekretara Sreskog komiteta KPJ Jajce i zamjenika po-litičkog komesara Bataljona »Pelagić« (poginuo januara 1942. godine u Jezeru); Dušana Metlića i Sime Solaje, poznatih junaka i komandanata Prvog i Drugog bataljona našeg odreda (poginuli jurišajući pred svojim borcima na utvrđeni Kupres, avgusta 1942. godine); Mehmeda Kestena, hrabrog proletera-borca (po-ginuo u Jošavki, marta 1942. godine, od četničkog izdajničkog oružja); Drage Pro-le, neustrašivog političkog komesara Bataljona »Iskra« (pao kao žrtva četničke izdaje u Pljevi); Dušana Rakite, hrabrog komandira partizanske čete (poginuo kod sela Strojica, juna 1942. godine); Stipe Đereka, borca španskog građanskog

rata i našeg partizanskog Bataljona »Pelagić« (poginuo u borbi kod Jajca, jula 1942. godine)... Sjetili smo se i Mustafe Latifića, člana Okružnog komiteta KPJ Livno, koji je poginuo prilikom četničkog napada na selo Vidimlije kod Glamoča.

Dugi zanimljiv razgovor olakšao nam je naporno putovanje preko neravnih i kamenitih Hrbaljina. Ugledavši Glamoč, neveliko naselje u ravnici, započeli smo razgovor o predstojećoj konferenciji i obavezama koje nam predstoje.

Kad smo stigli u središnji dio varošice, noć se već uveliko spuštala. Ali, u čaršiji je bilo još dosta svijeta. Susreli smo i nekoliko Jajčana koji su se tu nastanili nakon povlačenja pred neprijateljskom ofanzivom. U Glamoču je tada bilo najviše izbjeglica iz Duvna i Livna. Prisustvo tih došljaka činilo je varošicu življom i zanimljivijom.

Naveče sam sa drugovima svratio u zgradu koju su nazivali Omladinskim domom. U omanjoj prizemnoj prostoriji zatekli smo puno veselih omladinaca i omladinki. Poskakivali su u kolu i pjevali:

»Komandir proleter,
komesar proleter,
svi su borci proleter i ...«

Bilo ih je lijepo gledati i slušati, doživljavati njihovo mladalačko oduševljenje i drugarstvo. Riješena da se svim snagama bori za ostvarenje ciljeva narodnooslobodilačkog pokreta, omladina je i pjesmom jačala vjeru u pobjedu, slobodu i ljepšu budućnost.

Partijska konferencija za okrug Jajce, koji je obuhvatao tadašnje srezove Glamoč, Jajce, Kupres, Ključ i Mrkonjić-Grad, počelaje 20. oktobra ujutro, u dekorisanoj sali jedne glamočke gostionice. Tu se okupilo više od 80 delegata partijskih organizacija sa terena i iz partizanskih jedinica.

Konferenciju je otvorio Gojko Rodić. On je prvo pozdravio predstavnika CK KPJ Mošu Pijade, zatim članove Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu Ratu Dugonjića i Osmana Karabegovića, delegate sreskih i mjesnih partijskih organizacija i delegate iz jedinica Trećeg krajiškog partizanskog odreda. Potom je pozvao sve prisutne da minutom ćutanja odaju poštu žrtvama narodnooslobodilačke borbe.

Pošto je izabrano radno predsjedništvo i usvojen dosta obiman dnevni red, Rodić je pročitao referat o političkoj situaciji. Iza toga je uslijedilo čitanje referata o stanju u partijskoj organizaciji. Rečeno je, između ostalog, da u partijskoj organizaciji Okruga ima 260 članova KPJ i 35 kandidata, među kojima i 23 žene. Više od trećine njih (75 članova KPJ i 19 kandidata) nalazilo se u Trećem krajiškom partizanskom odred. Odred je tada imao u svom sastavu tri partizanska bataljona i jedan dobrovoljački. U Bataljonu »Pelagić« bilo je 40 članova KPJ, a 35 u ostalim jedinicama.

Kad je čitanje drugog referata bilo pri kraju, začula se buka avionskog motora, a potom i eksplozije bombi. Jedna ili dvije bombe pale su u blizini konferencijske sale, ali su delegati ostali na svojim mjestima. Nije bilo uznemirenosti ili pometnje.

Poslije tog bombardovanja premjestili smo se na bezbjednije mjesto, u Busiju - predивно izletište obraslo borovom šumom, udaljeno nepun kilometar od Glamoča. Tu smo nastavili rad na otvorenom prostoru, ispod visokih borova, u potpunoj tišini. Povjetarac je raznosio prijatni miris borovine, a delegati su s velikom pažnjom slušali izvještaje i diskusiju, netremice posmatrali istaknute komuniste i organizatore narodnog ustanka, o kojima smo do tada saznali

samo ponešto čitajući partizansku štampu ili slušajući predavanja političkih komesara.

Tu sam prvi put vidio poznatog i omiljenog revolucionara Mošu Pijade, člana CK KPJ. Bio je živahan i raspoložen, svima simpatičan. Slušajući sva izlaganja s velikom pažnjom, on je istovremeno, preko svojih spuštenih naočala, znatiželjno posmatrao različito odjevene delegate, koji su većinom bili mladi i neiskusni. No, među nama se nalazio i znatan broj članova Partije sa bogatim revolucionarnim i borbenim iskustvom, već proslavljenih partizanskih boraca i starješina, afirmisanih narodnih odbornika i ostalih političkih aktivista iz glamočkog, jajačkog, kupreškog i ključkog sreza.

Za vrijeme podnošenja izvještaja o radu partijskih organizacija i diskusije 0 referatima, Moša je postavljao pitanja, tražio razjašnjenja, odobravao pravilne mjere i postupke, zamjerao onima koji su griješili zbog nepotpunog shvatanja značaja strpljivog političkog i vaspitnog rada u partizanskim jedinicama i selima.

Kad je partijski rukovodilac jednog bataljona, govoreći o kriznoj situaciji u svojoj jedinici, rekao da su »očistili« bataljon razoružavši 39 četnički nastrojnih i kolebljivih boraca, drug Moša je povišenim tonom upitao:

- Kako, kako, šta reče?!

A kad je taj partijski rukovodilac ponovio i objasnio o čemu se radi, drug Moša je, koliko se sjećam, ovako prokomentarisao to što je učinjeno:

- Eto, drugovi i drugarice, našao se partijski rukovodilac koji misli da je razoružavanje boraca dobar postupak. Ali, tako se ne radi. Lako je razoružati! Borce treba prevaspitati, podići njihovu političku svijest. Moramo takvima pomoći da shvate ciljeve narodnooslobodilačkog pokreta i da budu odani našoj borbi za slobodu...

Oštro reagovanje druga Moše Pijade, njegovo suprotstavljanje jednostranim i brzopletim postupcima, snažno je odjeknulo na Konferenciji i uticalo na kasniju praksu. O tome se zadugo pričalo. Razoružani borci su skupljani po selima i vraćani u bataljon. Više nije bilo takvih i sličnih postupaka. Ni do kraja rata nisu zaboravljene Mošine primjedbe izrečene u Glamoču.

Na Konferenciji sam susreo i Šaćira Maslića, poznatog jajačkog komunistu, prvoborca, neumornog partijsko-političkog radnika, masovika uzornih sposobnosti, koji je brzo pridobijao ljude i mobilisao ih da se bore za ostvarenje ciljeva narodnooslobodilačkog pokreta. Svaki susret sa Šaćirom bio je za mene od velike koristi. Od njega sam najviše naučio kako treba prilaziti ljudima, kako politički uticati na njih da nepokolebljivo slijede liniju KPJ.

Za vrijeme diskusije i kasnije, učesnici Konferencije postavili su desetak pitanja i tražili što potpunije odgovore. Među tim pitanjima bila su i sljedeća:

- Zašto engleska vlada drži i pomaže jugoslovensku izbjegličku vladu?

- Zašto Sovjetski Savez i dalje održava diplomatske odnose s jugoslovenskom izbjegličkom vladom?

- Zašto se ne otvara »Drugi front«?

Na kraju je traženo i objašnjenje Staljinove Prvomajske zapovijesti.

Na postavljena i mnoga druga pitanja, u to vrijeme nejasna ili nedovoljno jasna, dati su odmah konkretni i uvjerljivi odgovori.

Saznanja stečena na Okružnoj konferenciji bila su mi dragocjena za daljnje političko djelovanje i vlastito uzdizanje, a vjerujem da su tako koristila i ostalim delegatima. Tu smo, osim novih znanja, dobili podstrek i pouku za još upornije i uspješnije angažovanje.

Trebalo je, prije svega, upoznavati borce i narod sa ciljevima i rezultatima narodnooslobodilačke borbe, razotkrivati neprijatelje naroda i podsticati odlučnost u borbi protiv njih, posvećivati najveću moguću pažnju jačanju bratstva i jedinstva svih naših naroda i si.

Konferencija je za mlade članove Partije bila poseban doživljaj. Upoznali smo se međusobno i razmijenili iskustva iz različitih sredina, što je omogućilo da upoređujemo i provjeravamo vrijednosti sopstvenih aktivnosti, dostignuća, metoda djelovanja i komunističkog ponašanja.

Na kraju rada Konferencije usvojena je Rezolucija. Koliko se sjećam, u tom dokumentu data je sasvim povoljna ocjena aktivnosti partijske organizacije, tj. istaknuto da je ona uspješno mobilisala mase jajačkog okruga u ostvarivanju programa narodnooslobodilačkog pokreta, te da se pokazala sposobnom za savladavanje svih teškoća koje nameće ratna situacija.

Sa konferencije su upućeni pozdravi Centralnom komitetu KPJ i Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku krajinu.

U novi Okružni komitet izabrani su Gojko Rodić, Miloš Polić, Ilija Kostić, Radomir Mitrić i Mičo Rakić.

Konferencija je trajala dva dana. Završena je nešto ranije nego što je bilo predviđeno, zbog pogoršanja vojne situacije. Naime, pošto je stigla vijest da su neprijateljske snage zauzele Livno, očekivalo se da će ustaše pokušati da otuda prodru u Glamoč. Zato je znatan broj učesnika Konferencije upućen prema Livnu, na prevoj Koričnu, kao pojačanje našim jedinicama koje su se tamo nalazile. Među njima sam bio i ja. Proveli smo jednu noć na Korični, ali se ustaše nisu pojavile. Vratili smo se u Glamoč, a odatle pošli u svoje jedinice.

AKTIVNOST ČELIJE KPJ U PLJEVI

Partijsko rukovodstvo 3. krajiškog NOP odreda uputilo me na dužnost sekretara Opštinskog narodnooslobodilačkog odbora Pljeva u prvoj polovini novembra 1942. godine. Tada je na području ove opštine djelovao kao partijski radnik Mirko Marić. On je bio jedini član KPJ na ovom terenu, pa je bio povezan sa partijskom organizacijom u opštini Grbavica.

Naš osnovni zadatak je bio da se formira partijska ćelija KPJ na ovom području. Tom zadatku smo odmah pristupili. Za kratko vrijeme formirana je ćelija KPJ od tri člana, i to: Mirko Marić iz Pljeve, Pero Lekić iz Mujdžića i Cvijo Anić iz sela Lubova. Za sekretara je izabran Mirko Marić.

Prilikom formiranja naše ćelije bio je prusutan Miloš Polić, član OK KPJ za okrug Jajce. Bio je, čini mi se, i Jovo Milovac, član Sreskog komiteta KPJ za srez Jajce.

Bila je to malobrojna organizacija i pred nas se postavio kao osnovni zadatak - popuniti je novim članovima. Sekretar ćelije, Mirko Marić je još ranije radio sa kandidatima KPJ: Đurđom Gajinovićem, iz Olića: Jošom Bajićem, iz Bešnjeva i Nikolom Ubiparipom, zvanim »Pop«, iz Duljaka. Sva trojica su se isticali u radu, pa smo ih polovinom decembra 1942. godine primili u Partiju i uključili u rad naše ćelije.

Nešto kasnije nam se priključio i član KPJ Dušan Blažić, koji je bio zadužen za rad s omladinom. Naša ćelija je tada brojala 6 članova.

Kako smo bili angažovani u dvije ratne opštine, nametnula se potreba da se od ćelije formiraju dvije: jedna u opštini Pljevi, a druga u opštini Lisina. Formirana je lisinska partijska ćelija od tri člana, i to: Cvijo Anić, Joše Bajić (tada sekretar opštinskog odbora Lisina) i Nikola Ubiparip. Ćeliju u Pljevi su sačinjavali: Mirko Marić (sekretar) i članovi: Pero Lekić (sekretar NOO Pljeva) i Dušan Blažić, omladinski rukovodilac za obje opštine, te Đurađ Gajinović, zamjenik komandira straže pri opštini Pljeva.

Partijska ćelija u Pljevi je u januaru 1943. godine primila još dva člana KPJ: Radojku Vranić i Stevu Žižu.

Radojka Vranić i Dušan Blažić bili su vrlo aktivni u radu. Uspjeli su da u vrlo kratkom roku formiraju četiri skojevska aktiva. Iz redova skojevske organizacije popunjavali smo našu ćeliju. Skojevski aktivni učestvuju u organizaciji radnih akcija, kao što je obrada ljetine, pomoć porodicama čiji su odrasli članovi bili u partizanskim jedinicama itd. Pored toga, Radojka Vranić je bila zadužena

da radi sa ženama. Ona je uspjela da formira tri osnovne organizacije AFŽ-a, jednu u selu Olići, drugu u Brđanima i treću u Majevcu.

U ovom periodu počela je četvrta neprijateljska ofanziva, pa je naša organizacija dobila zadatak da pribavi što više konja radi prebacivanja ranjenika Centralne bolnice Vrhovnog štaba. Mi smo ozbiljno shvatili ovaj zadatak. U izvršavanje zadatka uključeni su bili svi članovi KPJ, odbornici NOO, skojevska organizacija i AFŽ. Uspjeli smo da skupimo 58 tovarnih konja na terenu opštine Pljeva. Komora je bila upućena u rejon Rore kod Glamoča. Naša komora je prebacila ranjenike do sela Karlov-Han kod Duvna. Potrebno je naglasiti požrtvovanje odbornika Mila Keleča, koji je rukovodio komorom. Zahvaljujući njemu, komora je kroz snježne smetove i planinsko bespuće uspjela da se vrati u svoj kraj. Dovukli su sobom oko 2000 kg duvana, koji je predat Komandi jajačkog područja.

U prvoj polovini juna 1943. godine partijska organizacija Pljeve održala je sastanak kod Oličkog jezera. Na sastanku je bio prisutan Jovo Milovac, član Sreskog komiteta KPJ za srez Jajce. Na sastanku je odlučeno da svi kompromitovani članovi KPJ budu upućeni u janjski NOP odred. Ovo je učinjeno zbog toga što su četnici bili privremeno okupirali opštinu Pljevu i Lisinu. Zato se nekoliko kompromitovanih odbornika sklonilo u Gornje Mujdžice, u Opštinski odbor, koji je u to vrijeme imao sjedište u ovom selu. Kasnije se Opštinski odbor, pod pritiskom neprijatelja, povukao u selo Popuže i smjestio u kuću Vase Blažića. Na sastanku partijske ćelije, održanom u Popužama, odlučeno je da se Đurađ Gajinović i ja vratimo u Pljevu i da održavamo vezu sa seoskim odbornicima i skojevskim aktivistima, te sa partijskom ćelijom u Lisini. Sa ovom odlukom je bio upoznat i Sreski komitet KPJ Jajce, koji nam je postavio zadatak da redovno izvještavamo o političkoj situaciji na terenu, o kretanju i jačini neprijatelja i, na kraju, da prikupljamo hranu za bolnicu Desete krajiške NOU divizije.

Poslije održanog sastanka u Popužama, krenuli smo na posao. Po terenu smo se morali kretati oprezno. Sastanke sa odbornicima, sa skojevcima i drugima morali smo održavati noću. Divni su to bili ljudi - odbornici s kojima smo održavali vezu i koji su noću donosili hranu za naše ranjenike. Isto tako, oni su nas redovno obavještavali o kretanju neprijatelja. Između mnogih naročito su še isticali: Rade Savić i Ile Prole, iz Sarića; Maksim Gluvić, Đuro Olić, zvani Rus i Gavran Pastir, iz sela Olića; Trivun Marković i Nikola Vujković, iz Brđana; Stan-ko Klajić Joja Balać, iz Majeveca; Đorđe Lončar, Bojan Zekić i Mile Glišić, iz Gornjih Mujdžica. U ovoj akciji bio je veoma aktivan i Pero Kaurin iz Cifluka.

Hranu koju su odbornici prikupljali ostavljali su u selu Olićima, kod Gluvića kuća, a odatle je prebacivana u G. Mujdžice.

Treba istaći i nekoliko domaćina koji su u to vrijeme dobrovoljno dali po 70 do 100 kg žita, a to su: Pero Kaurin, Rade Savić, Todor Leto, Niko Lončar, Luka Radoje, Marko Glišić, Čićija Gluvić i Petar Pastir.

Moja djelatnost u opštini Pljeva se završila jula 1943. godine. Tada sam otišao na novu dužnost - u Mrkonjičko-pljevski NOP odred. Međutim, djelatnost partijske organizacije u Pljevi je nastavljena sve do kraja rata.

OKRUŽNI KOMITET KPJ
ZA OKRUŽJE JAJCE

DRUGARSKOM
OBLAŠNOM KOMITETU ZA BOSANSKU KRAJINU

Dragi drugovi!

U našem poslednjem izveštaju iznijeli smo vam kvalitete i osobine našeg partijskog kadra, da je to mladi partijski kadar, u svojoj osnovi vrlo pošten, borben i očan našoj Partiji, ali ideološki na vrlo niskom nivou. Obzirom na perspektive i razvitak događaja na našem Okrugu, pred nas se postavlja kao vrlo ozbiljno pitanje podići nivo našeg partijskog kadra kako u ideološko-teorijskom tako i u političkom pogledu, da bi mogli odgovoriti svim onim zadacima koji se sada postavljaju pred našu partijsku organizaciju i koji će se postaviti u najbližoj budućnosti.

Do sada u našem radu po pitanju podizanja kadra nije bilo dovoljno sistema i plana, a osim toga oskudijevali smo i sa partijskim materijalom. Dosadašnje pohađanje kurseva od strane partijsaca na našem Okrugu ni iz daleka ne mogu zadovoljiti naše stvarne potrebe. Stoga je ovaj Okružni komitet stao na stanovište da smisli sa vlastitim snagama po čemu sa planirane izgradjavanjem naših kadrova putem mladih kurseva, jer za to imamo uslova.

Radi toga molimo drugarski Oblasni komitet da nam da izjave sugestije i uputstva za takav rad.

Da bi mogli odmah otpočeti sa radom potreban bi nam bio partijski materijal. Mi smo vam ranije pisali da nam pošaljete teme sa kurseva kao i katalog partijskog materijala, koji bi nam za ovo bio potreban. Naša tehnika ne može da podmiri potrebe, jer nam nedostaju sredstva.

Na ovo pismo kao i na sva ostala molimo vas odgovorite nam! Osvetimo potrebu da nam po svima već postavljenim pitanjima date uputstva i sugestije za naš daljni rad, kao i da nam ukazete na naše nedostatke u radu.

Uz drugarski i borbeni pozdrav
Smrt fašizmu-sloboda narodu!

19. novembra 1942 g.

Secretar,

Trico

Hazim Eminefendić

NA OKRUŽNOJ KONFERENCIJI SKOJ-a U GLAMOČU

U oktobru 1942. godine Sreski komitet SKOJ-a Jajce odredio me je da u svojstvu sekretara bataljonskog biroa SKOJ-a Udarnog bataljona »Šolaja«, prisustvujem Okružnoj konferenciji SKOJ-a u Glamoču.

Ja sam sa delegacijom sreza jajačkog krenuo na put preko planine Vitorog. Dva dana smo pješaćili idući od sela do sela, raspitujući se kojim putem nam je najlakše stići do Glamoča. Vrijeme je bilo lijepo i suho. Noći pro hladne. Jutarnji mrazovi govorili su nam daje druga ratna zima već bila na pomolu. Prešavši više od pola puta, zanoćili smo u jednom zaseoku iznad Glamočkog polja. Domaćin, neki postariji čovjek, lijepo nas je primio, nahranio i sutradan pred polazak stavio nam nešto hrane u torbice dok smo mi doručkovali. Stigavši u Glamoč, saopšteno nam je da će se Konferencija održati u selu Jakiru, nekoliko kilometara udaljenom od grada. Rano ujutro stigli smo u ovo selo. Istog dana, to jest 22. oktobra 1942. godine počela je sa radom Prva okružna konferencija SKOJ-a u jednoj prostranoj seoskoj kući, u kojoj je bila jedna velika prostorija, koja se protezala cijelom dužinom kuće. Sjedili smo stiješnjeni jedni uz druge na daskama, koje su bile stavljene na panjeve, a neki su i stajali. Ne bih rekao daje moglo stati više od pedeset delegata u tu prostoriju.

Konferenciju je otvorio Mićo Rakić. U Rakićevom izlaganju, a kasnije i u diskusiji dominiralo je pitanje šireg i organizovanijeg okupljanja omladine na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji na platformi narodnooslobodilačkog pokreta pod rukovodstvom KPJ i osnivanje aktiva SKOJ-a na terenu i u jedinicama NOV i POJ. Kritički je ukazano na sporost pa i sektaški odnos u pogledu brojnog jačanja organizacija SKOJ-a, naročito u oružanim jedinicama, u čijem sastavu su bili najbrojniji omladinci koji su već bili prošli kroz mnoge borbe i okršaje sa neprijateljem i dokazali da su dostojni da se prime u komunističku organizaciju mladih. Osim toga, bilo je dosta govora i o potrebi sistematskijeg rada na ideološko-političkom obrazovanju skojevaca, koji treba da svojim radom, ponašanjem i hrabrošću služe za primjer u svojim jedinicama i na terenu. Iznoseći ovo sjećanje mislim da ne griješim, ako kažem da su ovo bila dva ključna pitanja koja su dominirala u radu ove konferencije. Jer, kada sam se vratio u Janj, te bio raspoređen na rad u Sreski komitet SKOJ-a, jedan od najvažnijih zadataka Komiteta je bio da se pokrene široka akcija na okupljanju omladine i osnivanju aktiva SKOJ-a.

Prvog dana rada Konferencije, poslije podne, italijanski avioni u brišućem letu bombardovali su Glamoč i njegovu okolinu. U isto vrijeme, ustaše su prodrle u Livno. Time je zaprijetila neposredna opasnost Glamoču, koji je odmah

evakuisan, jer je u njemu bilo mnogo izbjeglica. Međutim, tada ustašama nije pošlo za rukom da zauzmu Glamoč. Toga dana Konferencija nije završila rad. Koliko se sjećam, njeni učesnici su se uputili u Glamoč.

Na nekoliko dana prije nego što ću krenuti na Konferenciju dobio sam gnojno zapaljenje srednjeg uha sa teškim bolovima. Stigavši u Glamoč, zatražio sam ljebarsku pomoć u Bolnici IV zone, koja se nalazila u Busijama, nedaleko od grada. Nakon pregleda, zadržan sam na liječenju.

Pošto su učestala bombardovanja Glamoča, teški ranjenici i bolesnici prebačeni su u selo Drinić, među kojima sam se i sam nalazio. U Driniću sam ostao najviše desetak dana. Čim je upala uha zaliječena, ja sam napustio bolnicu i otišao u Bihać, u kojem do tada nikad nisam bio. Odmah sam se javio u Oblasni komitet KPJ. Tada sam prvi put vidio Đuru Pucara Starog. On mi je dao jedno pismo za Okružni komitet KPJ Jajce, koji se u to vrijeme nalazio u Janju, rekavši da se javim Gojku Rodiću. Odmah sam krenuo na put. Valjalo je prepješačiti oko 150 km, ali taj put za dvadesetogodišnjeg partizana nije predstavljao neku osobitu teškoću. Krenuvši na put preko Oštrelja i Mliništa, svratio sam sa još nekim borcima u bolnicu Jasikovac. Tu smo prenoćili i sutradan ponovo krenuli na put dobivši po dobro parče kukuruznog hljeba.

U mome sjećanju bolnica u Jasikovcu ostala je kao jedna bajka, jer je ona bila tako vješto i čudesno utkana u visoka stabla crnogorične šume da je izdaleka izgledala kao da ljudska ruka nije narušila cjelinu prirodnog ambijenta u kojem se bolnica nalazila.

Stigavši u Janj preko Mrkonjić-Grada, koji je bio po drugi put oslobođen, javio sam se Gojku Rodiću, sekretaru Okružnog komiteta KPJ za Jajce. On me je rasporedio na rad u Sreski komitet SKOJ-a i o tome pismeno obavijestio Oblasni komitet KPJ. Krenuli smo u akciju osnivanja aktiva SKOJ-a u Janju i Pljevi. Ovaj posao nismo prekidali čak ni u toku četvrte i pete neprijateljske ofanzive.

Svetko Mitrić

PRIPREME ZA PRVI KONGRES USAOJ-a

Krajem oktobra 1942. godine dobili smo direktivu da se otpočne sa pripre-
mama za Prvi kongres USAOJ-a. Na osnovu ove direktive Sreski komitet
SKOJ-a za srez Jajce utvrdio je pretkongresne zadatke. Trebalo je pojačati aktiv-
nost skojevskih aktiva i osnovnih organizacija NOSOBiH-a na prikupljanju do-
brovoljnih priloga u hrani i odjeći za naše partizanske jedinice; stvarati skojev-
ske aktive i organizacije NOSOBiH-a u selima gdje oni nisu postojali; pionirske
čete; formirati analfabetske tečajeve; organizovati razne radne akcije za pomoć
porodicama palih boraca i samohranim porodicama čiju je imovinu neprijatelj
uništio; raditi na odlasku odraslije omladine u jedinice NOV i održavati pretkon-
gresne sastanke i konferencije s omladinom.

Za uspješnije sprovođenje ovih aktivnosti i zadataka organizovano je tak-
mičenje između seoskih omladinskih organizacija, što je omogućilo da se u tom
pretkongresnom periodu postignu značajni rezultati. Svaki skojevski aktiv i sva-
ka osnovna organizacija NOSOBiH-a zalagali su se da budu prvi u ostvarivanju
pretkongresnih zadataka. Ne sjećam se tačnih količina, ali znam da su za one pri-
like, kada je vladala glad i nemaština, prikupljene značajne količine hrane, od-
jeće i obuće za naše jedinice i ranjenike. U ovoj akciji, koliko se sjećam, najveće
uspjehe postigle su omladinske organizacije sela: Volari, Grbavica, Čuklić i
Ljoljići.

Tokom pretkongresnih priprema stvoreni su skojevski aktiv i organizacije
NOSOBiH-a u selima: Gredi, Volarima, Ljoljićima, Čifluku i Kneževićima. Tako
je tada u većem broju sela naše opštine postojala omladinska organizacija. U to
vrijeme smo imali 26 članova SKOJ-a, organizovanih u 6 aktiva i preko 100 čla-
nova NOSOBiH-a sa 7 osnovnih organizacija.

Analfabetski tečajevi za nepismenu omladinu formirani su u selima:
Čukliću, Gredi i Grbavici.

Uopšte uzev, pretkongresne pripreme su unijele veliku živost i masovnost
u rad omladine. U svim selima opštine održavane su omladinske konferencije,
na kojima se govorilo o ciljevima naše borbe, ratnim operacijama naših jedinica
i Crvene armije, nužnosti okupljanja omladine u jedinstvenu organizaciju NO-
SOBiH-a radi pružanja pomoći jedinicama, njenog kulturnog i idejnog uzdiza-
nja, o značaju Prvog kongresa USAOJ-a i potrebi da se u njegovu čast što bolje
organizujemo i postignemo što bolje rezultate.

Sjećam se da se slična aktivnost odvijala i u ostalim opštinama: babičkoj,
strojičkoj, pljevskoj i lisinskoj.

Kao finale svih priprema, sredinom mjeseca decembra 1942. godine održan je zajednički pretkongresni omladinski zbor za sve navedene opštine u selu Donji Mujdžići. Na ovom zboru je trebalo da se izaberu delegati za Prvi kongres USAOJ-a tako što bi omladina svake opštine izabrala po jednog svog delegata. Na zboru su govorili omladinski rukovodioci iz svih navedenih opština i drugačica Salom Zlata kao omladinski rukovodilac našeg sreza. Ispred omladine opštine Grbavice trebalo je da ja govorim. Ali šta govoriti, kako početi, kako se pojaviti na tribini da te svi gledaju i slušaju. To bi bilo moje prvo veće nastupanje, prvi govor pred većim brojem ljudi. Nastupilo je čudno osjećanje: nesigurnost, trema, a s druge strane trebalo je na neki način opravdati povjerenje i izvršiti zadatak. Zlata mi je davala instrukcije, bodrila me, čak mi govorila šta treba da kažem. Ja sam počeo da »deklamujem«. Sa velikom mukom sam »probio barijeru«, a kako je to ispalo, da li sam uspio da kažem nešto pametno nisam znao. No kako bilo da bilo, drugovi su mi poslije rekli da je sve bilo dobro.

Na kraju je zbor izabrao delegate za kongres. Izabrani su: Milka Marijanac, ispred omladine opštine Strojice; Radojka Vranić ili Dušan Blažić, ispred omladine opštine Pljeva; Slobodan Bajić, ispred opštine Lisina i ja ispred opštine Grbavica. Ne sjećam se tačno ko je izabran za delegata ispred omladine opštine Babići.

Prvi kongres USAOJ-a u Bihaću bio je zakazan za 27. decembar 1942. godine. Dogovoreno je da se svi izabrani delegati za kongres sastanu u Pljevi oko 23-24. decembra i da odatle svi zajedno krenemo za Bihać. Ugovorenog dana našli smo se svi na okupu. Našoj grupi u Pljevi priključila se i grupa delegata iz Kupresa. Od ove grupe ostale su mi u sjećanju dvije stasite i kršne djevojke, obučene u kuprešku narodnu nošnju. To su bile drugarice Anda Marić i Jelica, čijeg se prezimena ne sjećam. Od omladinskih rukovodilaca koji su predvodili našu grupu, koliko se sjećam, bili su drugovi Munjiza Sajan i Bjelajac Stojan. Bilo mi je žao što sam ja u cijeloj našoj grupi bio najmlađi i najmanji.

Na put smo krenuli ujutro i stigavši popodne u selo Podgoru, svratili smo u jednu planinsku kuću. Tu su nas lijepo primili neki drugovi. Jedan od njih bio je Nikola Ždrnja, invalid bez jedne ruke. Njegova toplina i neposrednost su na mene ostavili nezaboravni utisak. Tu kod njih prvi put sam vidio tada za mene neku čudnu spravu koja se okreće i istovremeno emituje muziku. Saznao sam daje to gramofon. Poslije kraćeg vremena krenuli smo ka Čardaku. Udaljavajući se sve više od svoga kraja, topovske kanonade sa Kupresa postajale su sve potmulije, a mi smo jednako priželjkivali da ta zloglasna ustaška tvrđava, na kojoj je izgubilo živote mnogo naših drugova, boraca, već jednom padne. U Čardaku smo se ukrcali u naš partizanski voz i krenuli ka Oštrelju, gdje smo se iskrcali. Za mene je to bio veliki doživljaj, jer sam prvi put vidio voz i vozio se u njemu. Put nas je vodio ka Bosanskom Petrovcu, a odatle, konačno, u Bihać. Jedna grupa delegata krenula je nekim zarobljenim autobusom, koji je u putu imao manji udes. Drug Bjelajac zadobio je manje ogrebotine.

Stigavši pred Bihać, preda mnom se ukazao »ogroman« grad, s velikim zastavama. U gradu je bilo živo, veselo, puno svijeta i naše vojske. Pristizali su delegati iz svih krajeva naše zemlje.

Kongres je počeo s radom 27. decembra. Kongresna sala je bila prepuna delegata i gostiju. Imala je vrlo svečan izgled. Tu su bile zastave, ispisane parole, a tribina dekorisana. U salije vladalo šarenilo od narodnih nošnji i vojničkih uniformi. Mnogi delegati s terena nosili su nošnju svoga kraja, a delegati iz jedinica NOV i POJ vojničku ili poluvojničku uniformu. Svi smo iščekivali nešto značajno. I eto, za neki trenutak u salu je stigao drug Tito sa svojim najbližim saradnicima. Radno predsjedništvo i delegati su se digli i nastao je snažan aplauz i

skandiranje: »Tito, Tito, Tito! Tito partija, mi smo Titovi, Tito je naš!« I drug Tito je stajao, gledao nas i uzvraćao aplauz. Koliko smo bili srećni i ponosni što prvi put vidimo svog voljenog vođu i učitelja, svog vrhovnog komandanta i rukovodioca KPJ. Delegati su se konačno umirili, u salije zavladała tišina. Na tribini se pojavio Ivo Lola Ribar, sekretar CK SKOJ-a. On je otvorio Prvi kongres USAOJ-a. U ime svih prisutnih i u ime svih mladih koje na kongresu predstavljamo pozdravio je druga Tita. Opet se sala prolomila od razdraganih uzvika, opet smo svi na nogama. Drug Tito se digao i izišao na govornicu. Jedva smo se umirili od uzbuđenja kad je počeo da govori. Pažljivo smo ga slušali. On je odao veliko priznanje našoj mladoj generaciji za masovno učešće u NOB-u i za njene herojske podvige u borbi protiv okupatora i njegovih slugu. Obratio se mladoj generaciji s pozivom da još masovnije stupa u redove NOV i POJ, da mobilize sve svoje snage kako na frontu tako i u pozadini.

Poslije Titovog govora počeo je radni dio kongresa. Osim govora druga Tita, na mene su najimpresivnije djelovali govori drugova Ive Lole Ribara i Boška Buhe. Njihovi likovi su ostali nezaboravni i neizbrisivi u mom sjećanju. Delegati, jedan za drugim smjenjivali su se na govornici. Govorili su o radu svojih organizacija, o rezultatima pretkongresnog takmičenja, kako iz pozadine tako i iz jedinica NOV i POJ. Boško Buha nam je govorio o sebi i svojim bombašima. Kao da ga sad gledam: niskog rasta, zdepast, sa dugim šinjelom, opasačem načičkanim bombama - njegovim omiljenim oružjem, pričao je kako uništava neprijateljska utvrđenja i bunkere i koliko ih je do tada uništio.

Uoči Kongresa su me moji rukovodioci ubjeđivali da i ja govorim na Kongresu o radu omladine našeg kraja, o rezultatima koje smo postigli pripremajući se za Kongres. Ali, kad sam čuo govornike - delegate Drvara, Kozare, Podgrmeča i druge, pa i Boška Buhu, nisam imao hrabrosti da se pojavim za govornicom. Sve mi se činilo daje ono što smo mi uradili skromno u odnosu na rezultate koje su oni postigli, iako to objektivno, vjerovatno, nije bilo tako.

Svima nama koji smo bili u Bihaću Kongres je predstavljao mnogo. On nam je ukazao na širinu i snagu našeg pokreta, na mogućnost boljeg i masovnijeg organizovanja omladine, na svjetlije perspektive naše borbe. U sve nas Kongres je ulio nov polet, dao nam novu snagu i postavio obavezu da kad se vratimo na teren u svoje krajeve, udvostručimo svoje napore i rezultate u radu. To je bila naša obaveza koju smo dali drugu Titu i Kongresu USAOJ-a.

Jovo Kljajić

PUTOVANJE NA PRVI KONGRES USAOJ-a

Krajem decembra 1942. naš Bataljon »Iskra« nalazio se na položajima duž kose iznad Jezera, prema Jajcu. Dugo smo se pripremali za ulazak u sastav Sedme krajiške brigade, koja je trebala biti formirana još u oktobru ili početkom novembra, ali se to odgađalo zbog čestih borbi s neprijateljem, koji je uporno nastojao da iz Jajca osvoji našu slobodnu teritoriju i zbog naših namjera da tu teritoriju branimo. 23. ili 24. decembra Nemanja Vlatković, komesar našeg odreda, uputio mi je poruku da odmah dođem u Šipovo radi nekog važnog zadatka. Pretpostavljam sam da se radi o nečemu što ne moraju znati drugi, jer sam zadatke takve vrste izvršavao duže vremena, a kad sam primljen u Partiju polovinom te godine, Nemanja mi je stalno govorio o potrebi konspiracije. Danas mi to izgleda čudno, ali je živa istina da su, bar u našem kraju, članovi Partije i SKO J-a i u toku rata bili u ilegalnosti dugo vremena. Stariji članovi su se sporo prilagođavali novonastalim okolnostima, pa to prenosili i na mlade.

S položaja sam krenuo oko 10 časova, spustio se puteljkom pored Gavrića kuća u spaljeno Jezero, u kojem su vrhovi zidina kuća bili prekriveni debljim slojem snijega i pružale stravičnu sliku. Nigdje nije bilo žive duše, sem što je pokoja mačka pretrčavala iz jedne zidine u drugu, kao podivljala. Uvijek kad sam napuštao položaj i odlazio dublje u slobodnu teritoriju, doživljavao sam psihičko rasterećenje i nadu da ću bar jednu noć prespavati mirno i opušteno u čistoj postelji. Oko podne sam stigao u Šipovo i kod crkve se priključio gomili naroda, pred kojom je Nemanja držao govor i nešto vatreno objašnjavao. U jednom trenutku čuh kako izgovara moje ime, ali u prvi mah nisam razumio o čemu je zapravo riječ. Pošto je završio sa govorom, brzo smo se sreli i on mi objasnio da se u Bihaću održava Prvi kongres Ujedinjenog Saveza antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ), da sam određen za delegata i da sutra 25. decembra budem na željezničkoj stanici Pljevski Podovi, gdje će doći voz kojim će se putovati do Oštrelja, a odatle preko Bosanskog Petrovca u Bihać onim sredstvom kojeg bude bilo. Istovremeno reče da i on putuje negdje tamo po nekom zadatku, te da ćemo putovati zajedno do Petrovca. Tek pošto smo se rastali u Šipovu, i ja nastavih put uz Plivu do roditeljske kuće, koja se nalazila na samom izvoru, počeo sam razmišljati o predstojećem zadatku. Radovalo me je to što mi je ukazano toliko povjerenje, ali sam osjećao i neku zebnju, jer prvi put odlazim na toliku daljinu. Od uzbuđenja koje me obuzimalo nisam spavao cijelu noć.

Sutradan izjutra prestao je da pada snijeg. Progrijavalo je zubato zimsko sunce. Na željezničku stanicu na Pljevskim Podovima do podne je pristizalo do-

sta delegata i drugih putnika iz raznih jedinica koje su se tada nalazile oko Kupresa, Bugojna, Prozora i drugih mjesta. Miješali su se vojnici i civili, mladići i djevojke, stariji i mlađi po godinama i svak je sa svakim razgovarao kao da su stari znanci, mada su se mnogi prvi put sretali. Kad je stigao voz, svi smo ušli u dva ili tri pokrivena teretna vagona, u kojima su sa strane bile drvene klupe, a na sredini okrugla metalna peć na drva. Samo što smo vozom prešli kilometar-dva od stanice prema Mliništu, iznad nas se pojavio neprijateljski izviđački avion, a naš »ćira« uletio u jedan usjek na Debeloj Glavici i stao. Avion napravi jedan krug iznad naših glava i udalji se prema zapadu, a mašinovođa i ložač izađoše pored voza i saopštiše da ne mogu krenuti, jer da nemaju vode i drva pošto su sve zalihe potrošili. Problem je brzo riješen tako što smo navaljali ojuženog snijega pun tender, a drva nakupili pored pruge čim smo zašli dublje u šumu.

Na Čardaku smo primili grupu putnika s područja Glamoča, Livna i Duvna, a u Mlinište stigli kasno po podne, gdje su se u vagonima na sporednim kolosijecima nalazili neki dijelovi Vrhovnog štaba. Neki putnici su izlazili iz našeg voza, a ulazili novi. Na Oštrelj smo stigli s padom mraka, gdje je bilo puno putnika. Zbog izuzetno velikih nanosa snijega, ljudi su se kretali raščišćenim stazama kao kroz tunele. Pošto nije bilo nikakvog prevoznog sredstva do Petrovca, Nemanja reče da Oblasni komitet raspolaže jednim automobilom, koji je tih dana bio negdje zaplijenjen od neprijatelja i da će pozvati lično druga Đuru Pucara- Starog da nam ga pošalje. Dok je obavljao telefonski razgovor, stajao sam pored njega u željezničkoj stanici, a iz slušalice je dopirao odsječan, rapav i zvonak glas, iz kojeg razabراسmo da od automobila nema ništa, već da odmah krenemo k njemu kako znamo. Nemanja spusti slušalicu i sleže ramenima pa izađosmo napolje i priključismo se dugačkoj koloni pješaka koja je grabila niz put.

Sve što smo se više spuštali niz padine planine, snijeg je bivao manji, a u podnožju je bio potpuno nestao. Negdje na sredokračiću na putu se sa strane pojavio kola s konjskom zapregom, u koja se smjesti jedna grupa djevojaka i mladića. Nemanja ubrza korak i posljednji se ugura među njih, a meni mahnulo rukom i dobaci - vidjećemo se u Petrovcu.

Sačekao me je negdje pred menzom za prolaznike i poveo kod »Starog«. Bila je noć kad smo ušli u jednu zgradu, popeli se na sprat drvenim stepenicama u jedno povećće predsoblje. »Stari« se pozdravi s Nemanjom, a meni prijateljski pruži ruku i smiješeći se dobroćudno reče da je i on Jajčanin. Ponudio nam je da sjednemo za jedan povećći trpezarijski sto na klupu sa naslonom pored zida i nekoliko stolica sa strane, pa se izgubi na jedna bočna vrata. Nemanja mi reče daje to Šaćir Maslić. Šaćir se vratio sa dva tanjira nekakvog gulaša i komadima hljeba.

Čim smo završili s večerom, Šaćir se izgubio na jedna vrata, a Đuro Pucar Stari se pojavio na druga. Tada sam ga prvi put vidio i dok je prilazio stolu, mi smo se podigli. On pride, pomaže stolicu na koju će sjesti na drugu stranu stola i još dok se spuštao na nju, pogleda nas i upita. »A šta vi tamo radite na terenu, kakva vam je situacija? Sjedite«. Mi sjedosmo i Nemanja počeo refe risati da političko stanje nije loše, ali da ima mnogo teškoća kod naroda koji je izložen nemaštini svake vrste, jer je neprijatelj sve uništio i opljačkao, a te teškoće koriste pročetnički elementi i rovere protiv nas govoreći da su za sve krivi komunisti itd. Stari sluša, ali i prekida Nemanju i kritikuje našu nedovoljnu političku aktivnost i rad u narodu. U jednom trenutku za vrijeme razgovora okrenu se meni i upita: »Šta misliš, Jovo, šta bi tamo trebalo uraditi pa da se prekine to pročetničko rovarjenje?« Ja se trgoh od iznenađenja otkud zna moje ime kad se prvi put srećemo i zašto baš mene pita za tako krupne mjere. Ipak sam kazao da bis-

mo morali likvidirati neke ljude koji se kriju na terenu Dragnić-Podova, ali da im se teško ulazi u trag zbog brojnih rodbinskih veza. Bio sam uvjeren da on to sve zna bolje nego ja.

Kad se završio razgovor negdje oko pola noći, nas dvojica smo izašli napo- lje i na putu prema menzi se rastali. Nemanja je nastavio put prema Podgrmeču nekim poslom, a ja ušao u menzu, u kojoj je vrililo kao u košnici. Bilo je puno de- legata, pa se razgovaralo na sve strane.

Meni su u sjećanju ostala tri lika, koja i danas pamtim. Boško Buha, zbog izrazito malog, gotovo dječakčkog rasta i neobičnog prezimena; svakom je bio do- padljiv i upadljiv. Svi su se oko njega okupljali, a on je stalno nešto govorio i za- smijavao sve oko sebe. Živko Juzbašić i Mićo Kolundžija su bili rastom nešto viši od ostalih i u raspravama jasniji.

Sutradan, 26. decembra ukrkali smo se svi u jedan kamion s otvorenom ka- roserijom, bez klupa. Slučajno sam se popeo među prvima i sjeo do kabine po- red prozorčeta, a ostali su se namještali jedan pored drugog kao ribe u konzervi. Na putu niz Medeno polje kamion se kretao nekad brže, nekad sporije, ljuljao se čas na jednu čas na drugu stranu uz škripanje i lupnjavu metalnih dijelova. Duvao je jak sjeverac i sve se lijepilo od hladnoće. Negdje pri kraju Medenog po- lja iznenada se otvorila zadnja stranica karoserije i nekoliko putnika se našlo na cesti. Jedan od njih, ne znam da li Juzbašić ili Kolundžija povrijedio je lice i glavu, tako da smo ga morali privesti ljekaru čim smo stigli u Bihać. On je cijelo vrijeme trajanja Kongresa sjedio sa zavijenom glavom, pa tako bio najupadljiviji među delegatima.

U Bihać smo stigli tog dana rano po podne i prijavili se službi za prijem i smještaj delegata. Kad sam ja došao na red, propusnice je uručivao Dušan Kec- man. Kad me je upitao za ime i prezime i kojoj delegaciji pripadam, odgovorio sam da sam delegat iz Sedme krajiške. On pogleda u nekakav spisak, uruči mi propusnicu i reče da sam u delegaciji sreza Jajce, a ne iz Sedme, jer je njena de- legacija već stigla iz 2. i 3. bataljona, koji su tada činili prvu polovinu brigade. Iz propusnice sam saznao da su mi prenočište i ishrana obezbijedjeni kao i većini delegata u barakama na Žegar, a da mi je u kongresnoj dvorani mjesto na bal- konu, u prvom ili drugom redu, negdje na sredini. Žegar je tada bio vojnički logor, s više dugačkih drvenih baraka. Spavali smo na podu sa podosta slame i vojničkih čebadi, a hranili se iz vojničkih kazana porcijama.

Boravak u Bihaću i prisustvo radu Kongresa, koji je trajao gotovo tri dana, na mene je snažno uticalo. Sa uzbuđenjem sam doživljavao čitanje referata, kojih je bilo više, diskusije velikog broja delegata iz svih krajeva zemlje, pa i iz oku- piranih gradova - Mostara, Zagreba, Ljubljane, Splita i drugih. Svi su govorili jednostavno, bez papira i tako prirodno da se svaka riječ urezivala duboko u svi- jest. Mali Boško Buha je govorio o tome kako se on privlači bunkeru i baca bom- be. Prvi put sam vidio druga Tita i slušao njegov govor, Ivu Lolu Ribara i nje- govog oca Ivana, Ratu Dugonjića. Tada sam shvatio da se cijela Jugoslavija digla na noge i da svi učestvuju u borbi protiv okupatora i njegovih kvislinga. Treći dan oko podne Kongres je završio rad, a delegatima objašnjeno da neprijatelj priprema veliku ofanzivu na našu slobodnu teritoriju, te da se svi što prije vra- timo na svoja mjesta, a onima koji idu preko Bosanskog Petrovca da nema ka- miona za prevoz zbog dubokog snijega koji je tog dana padao obilno. Mi smo krenuli odmah iz kongresne sale na put i zakazali takmičenje ko će prije stići u Petrovac.

Uz Ripački klanac naša kolona se bila dosta rastegla i ja sam uspio izbiti u grupu onih koji su bili načelu. Sjećam se daje među nama bila i jedna punačka djevojka, s prezimenom Rodić. Kad smo bili negdje na sredini Medenog polja,

ona je počela zaostajati, pa smo je morali nositi dobar dio puta do njenog sela na domak Petrovca. Usput smo razgovarali o utiscima s Kongresa i međusobno mijenjali neke sitnice. Ja sam od nekog dobio partizansku kapu sa tri roga, kakvu su tada nosili mnogi partizani u Bosanskoj krajini i Lici. U Bosanski Petrovac smo stigli kasno uveče, a sljedećeg dana izjutra na Oštrelj. Voz je polazio tek popodne, ali samo do Čardaka. Od Čardaka sam se prosto sjurio kući na izvor Plive, a dan ili dva poslije toga u moj Bataljon »Iskru«, koji sam našao na Sitnici razmješten po seoskim kućama. Svi su me očekivali, a posebno moj novi komandir čete, Vlado Zorić, s još dva ili tri člana Partije i nekoliko skojevaca. Novopridošle djevojke iz okoline Bosanskog Petrovca podešavale su svoju uniformu i makazama kratile jedna drugoj dugačke djevojačke pletenice i pjevušile pjesmu: »Drenoviću je l' ti žao Zorke, ubiše je mlade Crnogorke«. Tako se završilo jedno moje kratko, a nastavilo drugo, dosta dugačko putovanje.

FORMIRANJE SKOJEVSKE ORGANIZACIJE U PLJEVI

U proljeće 1942. godine Čardak su zapalili četnici i ja sam sa roditeljima odselila u Pljevu kod izvora Plive. Tamo je često dolazio Mirko Marić, tada najaktivniji društveno-politički radnik u Pljevi. On mi je davao odštampane radio-vijesti i još neki materijal, te sam to nosila u sela Dragnić-Podove, Podgoru i Kozila i predavala određenim ljudima. Mirko mi je tada govorio o Partiji i SKOJ-u i naglašavao da članovi tih organizacija ne smiju nikom govoriti o svom članstvu zbog opasnosti od neprijatelja. Brzo sam shvatila kakvu ulogu imaju Partija i SKOJ za našu borbu, te sam s voljom radila i željela da čim prije postanem skojevka. U Pljevu su u to vrijeme dolazili terenski radnici, članovi sreskog Komiteta Partije Jovo Milovac, nešto kasnije Hamdija Sinanović, pa zatim Zlata Salom i Milica Šunjka. U Pljevi je bilo mnogo omladinaca koji su voljeli partizansku vojsku i radili za nju. Situacija je bila takva da se moglo pristupiti formiranju organizacija SKOJ-a i NOSOBiH-a.

Teško mi se sada sjetiti tačnog vremena formiranja SKOJ-a, ali mi se čini da se to desilo negdje početkom novembra ili decembra 1942. godine. Sigurna sam da nije bilo prije, već poslije neprijateljske ofanzive i pokolja u Dragnić-Podovima.

Bio je hladan dan. Mene je pozvao Mirko Marić. Da li su s njim bili Hamdija Sinanović i Zlata Salom ili neko drugi ne znam sigurno. Oni su mi saopćili da treba osnovati aktiv SKOJ-a. Pitali su me ko bi mogao ući u aktiv od omladinaca koje poznajem. Ne sjećam se što sam im kazala, ali je dogovoren sastanak za uveče. Bila sam vrlo uzbuđena i jedva sam čekala da dođe noć i da počne sastanak. Obavijestila sam omladince koji trebaju doći i cijelo vrijeme putem razmišljala o SKOJ-u.

Kad je pao mrak, skupili smo se. Sastanak je počeo u jednoj kući kod pljevske crkve. Nije nas bilo mnogo; više je bilo starijih, tj. članova Partije nego nas prvih skojevaca. Mislim da su tada primljeni u SKOJ: Ilija Maleš, Dušan Blažić i ja. To je bio prvi skojevski aktiv u pljevskoj opštini, i to za sela Brdane i Majevac. Da li je Dušan Blažić bio ranije skojevac, ne sjećam se, ali je on bio sekretar toga aktiva.

Za vrlo kratko vrijeme formiran je i drugi aktiv SKOJ-a za selo Majevac i tada smo se razdvojili. Sjećam se da je u ovaj aktiv primljeno više omladinaca: Stevan Letić - Čeka, Stanko Balać, Makso Keleč, Stana-Caca Kalajdžić i ja - koja sam izabrana za sekretara aktiva. Kasnije su nicali aktivni jedan za drugim kao i odbori USAOJ-a i za nekoliko mjeseci sva sela pljevske opštine bila su obuhvaćena organiziranim omladinskim radom.

Tako se ukazala potreba da se formira opštinsko rukovodstvo SKOJ-a. To je bilo, koliko se sjećam, krajem 1942. ili na samom početku 1943. godine. Ovaj sastanak sazvala je drugarica Zlata Salom. Sastanak je održan noću u jednoj kući Gluvića, blizu pljevske crkve. Drugarica Zlata otvorila je sastanak i podugo nam govorila o liku skojevac, te šta treba raditi i kako organizirati rad. Kasno noću razišli smo se svojim kućama puni zanosa i želje da radimo sve što od nas budu zahtijevali. Mislim da je to za sve nas bio veliki trenutak i nezaboravan dan. U opštinsko rukovodstvo ušli su, čini mi se, Ilija Maleš, Dušan Blažić, Stevan Čeka Letić, još jedan drug i ja.

Nije nam bilo lako raditi jer su tim terenom vršljali četnici, pa je postojala opasnost da nas poubijaju. Mi se toga nismo plašili, već smo radili i obogaćivali svoju organizaciju novim članovima. Tako je već u prvoj polovini 1943. godine veliki broj omladine pljevske opštine bio obuhvaćen organizacijama SKOJ-a i USAOJ-a.

Stanko Olić

O RADU OMLADINE U OPŠTINI PLJEVA

Kaliko se sjećam, na terenu opštine Pljeva prvo formiranje skojevskih aktiva počelo je krajem oktobra, odnosno početkom novembra 1942. godine. To formiranje počelo je poslije neprijateljske ofanzive, početkom oktobra 1942. godine, kada je neprijatelj izvršio paljevinu sela u Janju i sela Kozila u Pljevi. Ova ofanziva poznata je i po masovnom ubijanju nevinog stanovništva (žena, djece i staraca) u selu Dragnić-Podovima. Tada je ubijeno 215 stanovnika ovog i susjednih sela.

Inače, većina stanovništva se bila sklonila u planinu Smiljevac, a zatim se poslije povlačenja neprijatelja, vratila na zgarišta popaljenih sela.

U to vrijeme na terenu Pljeve počinje redovnije održavanje omladinskih sastanaka i masovnije okupljanje omladine. Na tim prvim omladinskim sastancima i konferencijama što su održavani po selima ili zajedno za više sela izvršen je izbor rukovodstava za organizacije SKOJ-a i NOSOBiH-a. Svaki odbor je imao svog predstavnika, koji je biran aklamacijom. Prilikom izbora vodilo se računa koji omladinci i omladinke trebaju biti izabrani, u čemu je posebnu ulogu imala pripadnost i privrženost njihove porodice NOB-u. Takođe se vodilo računa o ugledu omladinaca među omladinom, pa i starijima.

Kao organizator i nosilac aktivnosti formiranja ovih organizacija bili su tadašnji Okružni i Sreski komitet SKOJ-a. Na terenu su u to vrijeme djelovali kao aktivisti: Zlata Salom, Milica Sunjka, Radojka Vranić, a zatim Dušan Blažić i drugi, čijih se imena ne sjećam jer su se kraće vrijeme zadržavali na terenu. Naročito se u tom isticala drugarica Zlata Salom i mislim da je nosila najveći dio tereta u tom pogledu.

Stvaranju NOSOBiH-a prethodilo je osnivanje organizacija SKOJ-a, koje su bili nosioci cjelokupne aktivnosti omladine u pozadini na slobodnoj teritoriji. Na primjer, u mom selu Olići osnovana je omladinska organizacija NOSOBiH-a za selo Oliće i Kozila, jer su Kozila bila spaljena, pa se stanovništvo tog sela nalazilo većinom u Olićima kod prijatelja, rodaka i ostalih poznanika. Na konferenciju u kući Olić Tome došla je omladina ova dva sela, a prisustvovala su: drugarice Zlata Salom, Milica Šunjka i Radojka Vranić. Tada je nas sedmero izabrano u odbor USAOJ-a. Iste večeri, prisutne drugarice su zakazale sastanak odbora USAOJ-a za sutradan, u kući Milana Kovačevića. Tom prilikom formiran je aktiv SKOJ-a i objašnjeni su nam zadaci. Takođe nam je rečeno da svoje sastanke moramo održavati u strogoj tajnosti. Za sekretara aktiva SKOJ-a izabran je Stanko (Makso) Olić. On je poslije nekoliko dana otišao u Sedmu krajišku brigadu, a za sekretara su izabrali mene.

Tako je u kratkom vremenskom periodu osnovano šest organizacija SKOJ-a u opštini Pljeva. Aktivni SKOJ-a osnovani su u selima: Olići i Kozila, Šarići, Brđani, Majevac, Sokolac i Gornji Mujdžići (D. Mujdžići su pripadali opštini Grbavica). Koliko se sjećam, svi ovi aktivni u osnivanju brojili su od 5 do 7 članova. Tokom rata primani su novi članovi iz redova najaktivnijih omladinaca, a bilo je i onih koji su otpadali, pa se broj članova SKOJ-a mijenjao.

Među najaktivnijim i najistaknutijim skojevcima bili su: Letić Stevan, zvan »Čeka«, iz Majevca, Lekić Slavko i Maleš Ilija, iz Brđana, Keleš Marko i Gluvić Milan iz Olića, Leto Luka i Knežić Cvijo, iz G. Mujdžića, Prole Dušan i Jović Bogdan iz Šarića, te Malinović Slavko iz Sokoca i drugi.

Poslije osnivanja organizacija SKOJ-a i organizovanja po selima, osnovan je Opštinski komitet SKOJ-a. Koliko se sjećam, prvi Opštinski komitet imao je 9 članova.

Članove Opštinskog komiteta SKOJ-a birali su aktivni SKOJ-a, tako da je svaki aktiv bio zastupljen s najmanje jednim, a neki i sa više članova. Gotovo je bilo pravilo da sekretari aktiva budu članovi Opštinskog komiteta. Osnivanje i konstituisanje Opštinskog komiteta izvršeno je krajem novembra 1942. godine.

Opštinski komitet SKOJ-a postao je tada glavni nosilac i organizator omladinske aktivnosti, a njegovi članovi - organizatori omladinskog rada i aktivnosti u svojim selima i na području opštine. Članovi Opštinskog komiteta SKOJ-a dobili su kao stalno zaduženje svoje aktivne SKOJ-a i teren koji pokriva njihov aktiv, pa su bili mobilizatori omladine u svojim selima. Međutim, ova aktivnost nije se završavala samo u svom selu, jer članovi komiteta djelovali su i na cijelom području opštine.

Sastanci opštinskog komiteta održavali su se često u normalnim okolnostima, ali su tematski uvijek bili konkretni, kratki i jasni. Na sastancima su pored davanja zadataka za poduzimanje određenih akcija, članovi referisali i podnosili kratke izvještaje o izvršenju ranije primljenih zadataka i zaduženja. I opštinski komitet, kao i aktivni SKOJ-a po selima dopunjavani su novim članovima, a mijenjali su se i sekretari. Bilo je onih koji su odlazili u jedinice NOV i POJ, a neki su se i pasivizirali.

S ciljem političkog uzdizanja i vaspitanja, pored čitanja radio-vijesti, organizovana su predavanja, seminari i kratki kursevi za skojevce. Naravno, ovo je činjeno samo u uslovima kada je to dozvoljavala situacija.

Tako je odmah poslije osnivanja SKOJ-a na našem terenu organizovan jedan seminar za nekoliko susjednih opština za sve članove SKOJ-a. Ovaj seminar mislim da je organizovao Pokrajinski i Okružni komitet SKOJ-a, a održan je u Pljevi kod crkve, u tzv. »Crkvenoj kući«. Planirano je bilo da seminar traje 5 dana, ali je zbog promjene situacije na položajima naših jedinica radio samo tri dana. Trojica drugova bili su predavači, čija mi imena nisu poznata.

Za vrijeme seminara, za drugove iz susjednih opština organizovano je spavanje u zgradi Osnovne škole u Pljevi, a mi s područja Pljeve odlazili smo svojim kućama. U školi je prostrta slama, na kojoj se spavalo, a obezbijedena su drva za loženje vatre.

Ovaj seminar, iako je kratko trajao, doprinio je orijentaciji mladih ljudi i razjasnio mnoga pitanja o kojima do tada nismo ništa znali.

Osim izvršavanja konkretnih zadataka, vodilo se računa i o političkom uzdizanju članova SKOJ-a i omladine, pa i o kulturno-prosvjetnom radu s omladinom. U tom smislu, kada je god dozvoljavala situacija, u dnevni red sastanka kao obavezna tačka stavljano je: »Politička situacija« i »Kritika i samokritika«. U tački »Politička situacija« obično su čitane »radio-vijesti«, koje su dobivene od viših foruma, partizanskih štabova i komandi, ili bi sekretar usmeno upoznao aktiv

s političkim stanjem, odnosno razvojem vojno-političke situacije, kao i sa stanjem na savezničkim frontovima. Često su politički aktivisti, tj. terenski radnici iz viših foruma i politički komesari vojnih jedinica, koji bi se nalazili na prolazu ili privremeno boravili na našem terenu, pružali pomoć našoj organizaciji. Pored toga, organizovane su priredbe, na kojima su prikazivani razni skečevi, recitovane pjesme, igrala se kola itd. I u ovom su nam pomagale vojne jedinice u prolazu, jer su obično imale spremljene programe, koje su prikazivale na terenu. SKOJ je bio glavni nosilac i organizator ovakvih aktivnosti.

Spomenuo sam daje »Kritika i samokritika« zauzimala mjesto u dnevnom redu na sastancima SKOJ-a. Ona nije stavljena formalno na dnevni red, već je igrala bitnu ulogu u održavanju discipline mladih skojevaca. Skojevci su prvo kritikovali sami sebe, iznoseći svoje propuste, pa onda propuste i greške svojih drugova i drugarica. Ovo je uvijek prvo polazilo od sekretara, koji je prvi iznosio svoje greške, pa onda propuste i greške drugih. Sve se to odvijalo na drugarski način, bez zađevica i zamjerki. Skojevci su se na sastanku kritikovali, a poslije sastanka nastavljali rad i saradnju kao najbolji prijatelji. Oni koji nisu prihvatili kritiku, a takvih je bilo malo, bili su slabi skojevci i oni su opadali iz organizacije.

Mnogo se vodilo računa o ugledu članova SKOJ-a. Od članova organizacije traženo je primjerno ponašanje u sredini u kojoj se nalaze, da im moral bude na visini itd. Kao primjer navodim da smo najednom sastanku kritikovali dvojicu skojevaca što su zajedno jahali najednom konju, jer su to prezirali stariji ljudi.

Zadaci SKOJ-a bili su višestruki: tumačenje ciljeva NOB-a; pružanje organizovane pomoći jedinicama NOV i POJ; prikupljanje odjeće i obuće za NOV; organizovanje omladine u radne čete za izvođenje akcija u obradi zemljišta, u sakupljanju žitarica i obrađivanju zemljišta porodicama boraca NOV koje nisu imale sposobne radne snage da obrađuju zemljište; organizovanje omladine prilikom prenošenja ranjenika, pružanja pomoći bolnicama na terenu u prikupljanju hrane, pranju zavoja, posteljine i dr.; sječa i dopremanje drva za bolnice i vojne štabove; raščišćavanje zatrpanih i zarušenih puteva; obavljanje kurirskih poslova između vojnih komandi, štabova i organa NO odbora; obavješćavanje vojnih komandi i štabova o kretanju neprijatelja na privremeno okupiranoj teritoriji; praćenje i otkrivanje sabotera, špekulanata i drugih neprijateljskih elemenata.

Organizacija SKOJ-a stalno je jačala. Obnavljana je novim aktivnim omladincima i omladinkama, koji su svoju aktivnost dokazivali na djelu, u radu. Najaktivniji skojevci, koji su se posebno istakli u radu postali su članovi KPJ. U ratnim uslovima bili su jako oštri kriteriji za prijem u KPJ. Ispod 18 godina starosti rijetko je ko mogao biti primljen, a bilo ih je malo i iznad toga doba. Ja sam postao član KPJ prije navršene osamnaeste godine, a to su bili izuzeci. Mislim da ovo nije neskromno istaknuti i to činim radi onih koji su zbog svoje aktivnosti trebali biti primljeni u KPJ, ali je često iz ovih razloga njihov prijem odgađan.

Jovo Milovac

EKONOMSKE TEŠKOĆE U JANJU I PLJEVI

Jake neprijateljske snage preduzele su u drugoj polovini oktobra 1942. godine veliku ofanzivu na Janj i Pljevu. One su uspjele da unište novopodignute bajte i desetak sela koja nisu bila spaljena u ofanzivi septembra 1941. godine. Tako su nestala gotovo sva sela na ustaničkoj teritoriji u tom kraju. U Janju jedino nije spaljen Vagan.

Poučeni ranijim iskustvom, narodnooslobodilački odbori uspjeli su da ispred neprijatelja evakuišu većinu stanovništva u zbjegove na planini Vitorogu, gdje su se nalazile i naše borbene jedinice. Zahvaljujući tome, neprijatelj je uspio da pobije samo pojedine seljake, uglavnom starije osobe, ali su materijalne štete bile veće nego u prvoj ofanzivi (sva ljetina bila je smještena u objekte za zimnicu).

Ubrzo su naše jedinice izvršile kontranapad i za nekoliko dana zauzele cijelu prvobitnu slobodnu teritoriju, sve do naselja Jezera, a u novembru je ponovo oslobođeno Jajce. Komunistička partija i narodna vlast razvili su posebnu političku aktivnost da bi se održao moral naroda.

Mogućnosti ishrane stanovništva i vojnih jedinica poslije oktobarske ofanzive bile su minimalne. Bolje rečeno, nastalo je u tom pogledu kritično stanje. Samo na području Janja registrovano je oko 400 porodica, sa oko 800 članova, bez ikakvih uslova za život. Nisu imali ni krova nad glavom ni hrane.

Početkom novembra sprovedeni su partijski izbori u vojnim jedinicama i na teritoriji. Izabrani su delegati za Sresku partijsku konferenciju, koja je održana 11. novembra u selu Mujdžićima. Na toj konferenciji izabran je Sreski komitet KPJ, a u referatu i diskusiji razmatrano je vojno-političko stanje u svijetu i našoj zemlji, s posebnim osvrtom na prilike u jajačkom srezu. Posebna pažnja posvećena je teškom materijalnom stanju, koje je neprijatelj prouzrokovao svojom ofanzivom u Janju i Pljevi.

Na svojoj prvoj sjednici, uz prisustvo sekretara Okružnog komiteta, Gojka Rodića, Sreski komitet KPJ razmatrao je probleme socijalno ugroženog stanovništva. Zaključeno je da se oko 200 porodica, koje nisu imale nikakvog smještaja, odmah prebaci u sela oko Glamoča. Tih dana su izvršeni i dopunski izbori za Sreski narodnooslobodilački odbor Jajce. Novoizabrani Izvršni odbor zadužen je da obavi sve pripreme za zbrinjavanje socijalno ugroženih porodica. Već krajem novembra prebačeno je 50 osoba, a u januaru 1943. godine oko 100 porodica sa 400 članova u Glamoč i Bosanski Petrovac. Pošto je ubrzo uslijedila četvrta neprijateljska ofanziva, neki od njih su pohvatani i poubijani zajedno sa tamoš-

njim izbjeglicama. Ostali su se vratili u Janj, na svoja zgarišta. Stanje je bilo sve kritičnije. Iz dana u dan povećavao se broj socijalno ugroženih lica. Neprijateljska ofanziva zahvatila je svu Bosansku krajinu, pa je bilo teško dobiti bilo kakvu pomoć sa strane.

Obaviješten o problemima u Janju, Vrhovni štab NOV i POJ uputio je u decembru 1942. godine pomoć u iznosu od 1 500 000 kuna. Novac su dijelile posebne komisije, osnovane pri Sreskom i opštinskim narodnooslobodilačkim odborima. Kupljena je izvjesna količina hrane i podijeljena najviše ugroženim porodicama.

U februaru 1943. godine Sreski narodnooslobodilački odbor odlučio je da se u najviše ugroženim selima organizuje kolektivna ishrana djece i iznemoglih staraca. Takve kuhinje nastale su ubrzo u nekim selima opština Grbavica i Strojice. Hranu je pretežno sačinjavalo meso. No, pošto je stoka bila iscrpljena zbog slabih uslova ishrane i smještaja, dijeljeno je meso veoma lošeg kvaliteta. Uz sve to, probleme je povećavalo reagovanje nekih domaćinstava od kojih je oduzimana hrana za potrebe kolektivnih kuhinja.

Polovinom marta 1943. godine Sreski komitet KPJ Jajce održao je sastanak u selu Vaganu. Uz prisustvo sekretara Okružnog komiteta, Ilije Kostića, razmatrani su uslovi ishrane vojske i stanovništva. Nakon iscrpne diskusije, usvojeni su sljedeći zaključci:

- Otvoriti javne pijace između oslobođenih, poluoslobođenih i neoslobođenih teritorija, na kojima dozvoliti trgovinu i razmjenu dobara pod kontrolom organa naše vlasti.

- Na neoslobođenoj teritoriji formirati ilegalne odbore, preko kojih saкупljati hranu i ostala neophodna sredstva od dobrovoljnih davalaca, te sve to doturati na oslobođenu teritoriju.

- Radi snabdijevanja kolektivnih kuhinja, neophodnu hranu nabavljati na pijacama davanjem stoke koja je namijenjena za klanje ili kupovanjem za novac. Kad pristigne trava, ukinuti zajedničke kuhinje u selima, a ugroženim porodicama dati na korištenje po nekoliko muznih ovaca ili koza, kako bi djeca i starci imali bar najneophodnije količine mlijeka.

- Angažovati sve raspoložive snage da bi se u narednoj proljetnoj sezoni zasijalo što više obradivih površina.

Ostvarivanju ovih zaključaka, uz angažovanje organa vlasti i antifašističkih organizacija, pristupilo se ubrzanim tempom. Otvorena je javna pijaca između oslobođene teritorije Janja i susjednih donjovakufskih sela, koja je radila svake nedjelje. Obavješćavanje o toj novini organizovano je uspješno na obje strane. Pijaca se nalazila u šumi kako ne bi bila izložena djeystvu neprijateljske avijacije. Vojno obezbjeđenje pijace povjereno je Janjskom NOP odredu. Sreski NOO imenovao je Komisiju za ishranu, čiji su članovi brinuli i o poslovanju na pijaci. Pod kontrolom te komisije obavljana je trgovina ili zamjena živežnih namirnica. Komisija je u knjigu evidencije upisivala lica koja su prodavala, odnosno razmjenjivala robe. Ta evidencija služila je da bi se znalo koliko je nabavljeno žita, koliko prodano stoke sa oslobođene teritorije i si. Stanovništvo sa neoslobođene teritorije donosilo je na pijacu uglavnom ječam, pšenicu, kukuruz, heljdu i razno povrće (najviše krompir i pasulj). Seljaci s oslobođene teritorije prodavali su najviše stoku i mliječne proizvode. Važno mjesto u toj trgovini zauzimali su so i gas, do kojih se teško dolazilo. Slična pijaca bila je otvorena i u selu Krčevinama, koje gravitira prema Pljevi i naseljima sa obje strane rijeke Plive, uključujući i sva sela na pravcu prema Mrkonjić-Gradu. Otvaranje tih pijaca doprinijelo je ukidanju seoskih kuhinja za ugrožena lica, ali je hrana kupovana na njima dijeljena domaćinstvima.

Angažovanjem ilegalnih odbora narodne vlasti na neoslobođenim teritorijalna, sakupljani su dobrovoljni prilozi od pristalica NOP-a. Takvi odbori postojali su u nekim donjevakufskim selima, zatim oko Vinca, u Krezluku i drugdje. U Jajcu je takođe formiran ilegalni narodnooslobodilački odbor, u čiji sastav su ušli aktivisti Ivo Andukić, Jovo Delić, Meho Hrnjić, Ivo i Jozo Pranjko, Niko Bajić i drugi.

Sjetva je bila jedan od najvažnijih zadataka u periodu april-maj, a nekih kultura i u junu. Obradive površine zasijane su pretežno kukuruzom zbog toga što su bile potrebne manje količine sjemena. Obađen je i znatan dio površina napuštene zemlje, kao i imanja izginulih porodica. Omladinske radne brigade, formirane na svim područjima, pretežno su obrađivale sjetvene površine. Tokom radnih akcija orila se pjesma na sve strane. Bez obzira na iscrpljenost i glad, elan omladine u izvršavanju zadataka nije slabio. Svakodnevnim političkim radom podizao je moral naroda.

Ta godina je dobro rodila. Već u julu pali su novi otkosi žita. Time se situacija umnogome izmijenila. Pobijedene su i teškoće izazvane glađu, od koje su mnogi patili, neki i stradali. Taj narod je čvrsto stajao uz KPJ. Ljubazno je primao i ispraćao partizane kad god su prolazili kroz Pljevu i Janj. Za sve to vrijeme u Janju se nalazila partizanska bolnica. Bila je smještena u selu Vaganu, koje je jedino ostalo nespaljeno. Narod je dobrovoljno davao neophodna sredstva za ranjene i oboljele borce.

Mirko Mijatović

OSNIVANJE PRVIH NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA U KREZLUKU

Nisam dovoljno ni sabrao sve radosne utiske poslije prvog oslobođenja Jajca i uključivanja novih boraca iz naših sela u partizanske jedinice, kada su mi drugovi iz Sreskog komiteta KPJ za Jajce postavili vrlo važan zadatak. Naime, trebalo je odmah pristupiti izboru narodnooslobodilačkih odbora u svim selima.

Za ovaj zadatak ispred Sreskog komiteta bio je zadužen i Branko Lacić, inače moj stari poznanik. Zajedno smo napravili plan sastanaka po selima. Preko predstavnika sela, zakazali smo konferencije i tako išli od sela do sela, konferišući i birajući prve odbore. Radili smo tako reći bez predaha. Srećom, ispalo je sve onako kako smo željeli i zamislili. Konferencije su na vrijeme održane, dobro posjećene i uspješno završene. U kratkom vremenu održali smo konferencije u svim selima i na njima izabrali po dva seoska odbornika. Tako je u devet sela izabrano ukupno 18 seoskih odbornika: u Božikovcu - Simić Cvijo i Knežević Risto, u Dubravama - Dugonić Milan i Mitar Tomićić, u Brvancima - Trninić Risto i Mijatović Lazo, u Starim Kućama - Rodić Bogdan i Novak Mitar, u Krezluku - Pilić Cvijo i Mijatović Mirko, u Kokićima - Kokić Hušo i Dervišić Omer, u Grdovu - Prole Vojin i Kovač Dragoje, u Biokovinama - Škijan Latif i Kikić Milan, u Rijeci - Sevalija Mato i Marić Stojan.

Na konferencijama sam neke predlagao ja, a neke sami seljaci između sebe. I u jednom i u drugom slučaju vladala je jednodušnost. Prijedlozi su prihvaćeni, a kandidati su bez prigovora prihvatili odborničke dužnosti. Od tada mi smo se često sastajali radi rješavanja raznih zadataka.

Naša radost i nadanje da će sloboda potrajati bila je vrlo kratka. Svega osam dana poslije prvog oslobođenja Jajca, neprijatelj gaje sa veoma jakim snagama povratio. To je za sve nas bio težak udarac. Trebalo je vremena da se snademo i dodemo sebi. Morali smo se kriti iz straha od odmazde ustaša, Nijemaca i četnika. Kada smo se donekle prilagodili novoj situaciji, počeli smo se opet sakupljati i dogovarati. No, sada smo morali to da radimo uz krajnju budnost, jer je opasnost stalno vrebala.

Negdje pri koncu oktobra 1942. u naše selo su počele da upadaju grupe četnika iz centralne Bosne. Nosili su kokarde i puške. Po selima su se šepurili i pjevali četničke pjesme kao da su oni ova sela borbom oslobodili. U početku smo ih se bojali. Naročito onda kada su četnici sa Komara uhvatili dvojicu Muslimana - omladinca, odveli ih na Karaulsku goru i tu ih zvjerski ubili. Poslije smo se i mi pribrali i organizovali, te smo postavili oružane straže. Od tada se četnici od Komara nisu više pojavljivali u našim selima.

Krsto (Tome) Mitrić

NAŠI KARAVANI

P prvi karavan kojim je trebalo prebaciti namirnice iz žitorodnijih krajeva Bosanske krajine u Janj i Pljevu, u kojem sam učestvovao, organizovan je u julu 1942. godine. Tada je Operativni štab za Bosansku krajinu dodijelio Trećem krajiškom odredu oko 60 tovara kukuruza u zrnju. Ovaj kukuruz trebalo je prenijeti iz sela Majkić-Japre, u Podgrmeču - u Janj. Tada na našoj slobodnoj teritoriji nisu saobraćali vozovi, jer su željezničke pruge i lokomotive bile porušene, a drumskog saobraćaja nije bilo. Jedino čime se tada mogao dotjerati kukuruz bio je karavan sastavljen od tovarnih konja.

Prvih dana jula 1942. godine, opštinski narodni odbori u Janju i Pljevi mobilisali su 50 tovarnih konja za prenos kukuruza iz Podgrmeča. Iz svakog sela mobilisano je po nekoliko konja. Za pratioce ovog karavana određeno je nas 13 seljaka. Za rukovodioca karavana odredio je mene Mitrić Savko, odbornik sela Čuklića. Za vojničku zaštitu i obezbjeđenje karavana određena su dva naoružana vojnika.

Karavan s konjima iz Janja došao je u Novo Selo na teren Kupresa, gdje nam se pridružio Lazo Marić i još jedan seljak sa 20 konja iz kupreških sela. Cjelokupan karavan imao je 70 konja sa 15 pratilaca. Lazo Marić iz Novog Sela određen je meni za zamjenika. Utvrđenje i pravac kretanja karavana. Iz Novog Sela karavan je krenuo preko kupreških Hrbaljina do sela Dubrava na glamočkom području. Tu nam je iz Glamočkog bataljona dodijeljen komesar čete, koji je išao s nama kao vodič, jer je dobro poznao teren.

Iz sela Dubrava karavan je, preko Glamočkog polja, došao u selo Rore, a odatle, preko Prekaje, Drvara i Oštarija, zaobilazeći Bosanski Petrovac, preko Bravska došao u selo Jelašinovce i Majkić-Japru. Ovaj put bio je vrlo naporan. Najviše se išlo zaobilaznim šumskim krševitim stazama.

U selu Majkić-Japri vrlo lijepo smo primljeni od strane seoskog narodnooslobodilačkog odbora. Raspoređeni smo po kućama, gdje smo dobijali hranu. Tu smo ostali dva do tri dana, jer trebalo je pripremiti kukuruz za 70 konjskih samarica. Kada smo sve pripremili i natovarili konje, krenuli smo za Janj istim putem kojim smo bili i došli. Konji natovareni kukuruzom znatno se sporije i teže kreću. Uz to put kojim smo se kretali bio je loš, a tovari teški. Bilo je slučajeva da su konji padali pod tovarom. I nama sprovodnicima karavana bilo je teško, jer smo i mi imali više posla, morali smo često pretovarati toware, a i sami smo bili umorni od dugog pješaćenja. Pored toga, tamo gdje smo noćivali morali smo konje rastovarati, a prilikom pokreta ponovo tovariti. Konji nisu mogli u toku noći da se nahrane, jer nismo imali zobi da im dajemo. Hranili su se travom, pa

su i oni bili iscrpljeni, umorni i gladni. Mi, sprovednici karavana takođe nismo imali hrane. Rezerve u našim torbama svaki dan bile su sve manje, a ukoliko smo u putu uspijevali da dobijemo hrane, ona je bila suva i nije je bilo dovoljno.

U putu smo poderali obuću, jer naši opanci nisu mogli izdržati dužu marš-rutu.

Karavan je putovao od Janja do Majkić-Japre i natrag oko 25 dana. Uspjeli smo da dotjeramo kukuruz iz Podgrmeča u Janj i da na taj način bar donekle ublažimo teškoće u ishrani naših jedinica.

Početkom januara 1943. godine, pred početak IV neprijateljske ofanzive na Bosansku krajinu, u Janju i Pljevi sakupljena je komora od 60 konja, koja je imala zadatak da prenese kukuruz iz sela Tornine kod Sanskog Mosta do Janja, Štabu III krajiškog odreda. Ovu komoru spro vodilo je 10 seljaka iz Janja i Pljeve. I ovog puta sam bio određen za rukovodioca komore. Komoru je obezbjeđivalo nekoliko naoružanih boraca.

Karavan je išao preko sela Gerzova, Medne, Vrbljana i Ribnika do Crkvenog. Tu nam je naređeno da odvojimo 10 konja i dva pratioca da odnesu meso za partizansku bolnicu, koja se nalazila u Šobatovcu kod Bravska. Karavan je produžio za selo Tominu po kukuruz. Poslije nekoliko dana komora koja je iz Tornine nosila kukuruz sastala se u Crkvenom s onim koji su nosili meso za Šobatovac. Na povratku iz Šobatovca dio našeg karavana je prenio nekoliko težih ranjenika za Ribnik.

Put od Janja do sela Tornine i natrag karavan je prevaleo za oko 12 dana. Najteže i najopasnije bilo je preći teritoriju od Pljeve do Ribnika, jer je tu bilo četničkih grupa, ali na našu sreću sve se dobro završilo.

Ovog puta dotjerano je oko 40 tovara kukuruza za borce i ranjenike III krajiškog odreda. Nešto od toga kukuruza dato je i porodicama koje su bile ostale bez hrane.

Karavan koji je u februaru 1943. godine išao po kukuruz u selo Tominu, čim se vratio u Janj, određen je da pođe u Glamoč i prihvati ranjenike i tifusare koji su se u IV neprijateljskoj ofanzivi povlačili s našim jedinicama iz Bosanske krajine.

Ranjenike smo prihvatili u selu Rore, na Glamočkom sektoru i odatle smo produžili put prema Livnu i Duvnu. Kod Duvna smo smjestili ranjenike u sela, a nama je naređeno da na konje natovarimo duvan u listu i da ga predamo Štabu III krajiškog odreda.

Prvih dana karavan s ranjenicima kretao se danju, pa je često bio izložen napadu neprijateljske avijacije. Da bi se izbjegli napadi avijacije, naređeno je da se karavan s ranjenicima kreće izjutra rano ili predveče, a bilo je primjera kada se putovalo i cijele noći. Karavan se sporo kretao, jer put je bio zakrčen narodom koji se povlačio. Gonjena je stoka i razna zaprežna vozila.

Nama sprovednicima karavana s ranjenicima ne zna se šta je bilo teže, da li glad, umor ili zima. Za konje se vrlo teško obezbjeđivala hrana, zbog čega su mnogi bili iznemogli.

Kada su naše jedinice oslobodale gradove, uvijek su organizovane komore za evakuaciju robe na oslobođenu teritoriju. Tako je prilikom oslobođenja Mrkonjić-Grada, avgusta 1942. god. organizovana komora, koja je, pored evakuisanja robe, prenijela zaplijenjenu vojnu odjeću, oružje i municiju. Oružje i odjeća prenijeti su u Štab Bataljona »Pelagić«, koji se tada nalazio u Grbavičkom polju.

Slične komore za evakuaciju robe i oružja organizovane su prilikom oslobođenja Jajca i okolnih mjesta. Švuda je komora sa konjskim samaricama bila glavno transportno sredstvo.

Hazim Eminefendić

PARTIZANSKA MAJKA

(Sjećanje na Cvitu Jovišević)

Zapamtio sam mnoge plemenite i hrabre žene iz ustaničkog Janja, ali mi se najviše urezao u sjećanju lik sredovječne žene i majke, aktiviste NOP-a, Cvite Jovišević. Od prvog susreta s njom, u Podobziru, osjetio sam njenu plemenitost, neizmjernu ljubav prema partizanima i nastojanje da što više doprinese narodnooslobodilačkom pokretu. Cvita je nepokolebljivo vjerovala u uspješan ishod naše borbe i pomagala nam koliko je najviše mogla. Iz njenih očiju iskrlilo je rodoljublje. Stalno se isticala aktivnošću u antifašističkim organizacijama na području opštine Babići, a naročito u organizaciji žena. Bila je oštroumna i otresita. Znala je da uvjerljivo govori i da u svakoj akciji ličnim primjerom pokazuje kako treba raditi i pomagati borbu za oslobođenje.

Cvita se majčinski starala o svakom partizanu koji je navratio u njenu kuću. Posebnu ljubav i pažnju ispoljavala je prema partizanima iz Jajca, Donjeg Vakufa i drugih gradova, među kojima su većinom bili drugovi muslimanske i hrvatske nacionalnosti. Ona je često govorila:

- Drugovi iz gradova su daleko od svojih porodica. Oni ovdje, u Janju, nemaju nikog od roda. Oni ne mogu da dožive ljubav i pažnju svojih najbližih kao što to mogu borci iz janjskih sela. Zato je naša dužnost da im iskažemo ljubav i pažnju, da im na taj način zamijenimo roditelje, braću i sestre...

Cvita je svoju pažnju prema partizanima iskazivala na najljepši mogući način. Uvijek nas je dočekivala s radošću, otvorena srca, ispraćala nas bezbroj puta riječima punim najiskrenije majčinske ljubavi. Svaki put nas je nahranila. Često je parče hljeba prije dala partizanu nego svome rođenom djetetu. Zbog svega toga, mi smo se u njenoj kući osjećali kao u svojoj. Cvita nas nije ni u čemu odvajala od svoje djece. Zamjenjivala nam je majke. Njena blaga i topla majčinska riječ klijepila nas je i pomagala nam da lakše podnosimo tegobe partizanskog života. Zbog toga smo Cvitu iskreno voljeli i visoko cijenili. Njoj smo se povjerali kao rođenoj majci, slušali njene savjete i neizmijerno se radovali svakom novom susretu s njom. Ona nas je sve pazila kao svoje rođene. Za nju smo svi bili drugovi, partizani, svi jednako dragi. Ona nije pravila razliku između Muslimana, Hrvata i Srbina. U shvatanju neophodnosti bratske sloge i ravnopravnosti među našim narodima, u razvijanju bratstva i jedinstva, prednjačila je ispred mnogih. Nije bila opterećena predrasudama.

Izdajnike je mrzila iz dna duše i javno ih osuđivala. To joj oni nisu oprostili. Poslije oslobođenja zemlje, grupica preostalih četnika koju su predvodili Zivko Metlić i Miloš Plavšić, ubila je Cvitu Jovišević. Izrodi su se i u svojim posljednjim danima svetili aktivistima NOP-a i poznatim partizanskim porodicama, kao što

je bila porodica prvoborca Trivuna Joviševića. Četnici su jedne noći iznenada upali u selo i uhvatili Cvitu. Tri njene djevojčice su vrištale i čvrsto joj se držale za pregaču, sve dok ih izdajnici nisu grubo otrgli od majčinog skuta i povelu Cvitu u tamnu noć. Cvita je hrabro zakoračila u smrt. S prezirom je gledala izdajnike i proklinjala ih. Do posljednjih trenutaka života bila je ponosna i zadovoljna zbog toga što je i ona dala doprinos pobjedi i slobodi. Eto, na kraju je dala i svoj život.

Cvita Jovišević

Tako je završila svoj životni put partizanska majka Cvita Jovišević. Njena dobrota i plemenitost žive u srcima svih ljudi koji su je poznavali.

Ubice Cvite Jovišević i drugih aktivista NOP-a stigla je zaslužena kazna naroda. Bili su i ostali omraženi i prezreni kao najgori izrodi i zličinci u našem kraju.

Niko Boroja

NEUSTRAŠIVI AKTIVISTA NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA

(Sjećanje na Nikolu Zagorca)

Nikola Zagorac, sin Nastin, rođen je 1907. godine u selu Daljanu, nedaleko od Donjeg Vakufa, u seljačkoj porodici. Po zanimanju je bio zemljoradnik, po nacionalnosti Srbin. Završio je četiri razreda osnovne škole u Donjem Vakufu. Osamnaestomjesečni vojni rok služio je u avijaciji bivše Jugoslavije (u Mostaru), a potom više puta pozivan u rezervu. Unaprijeđen je u čin podnarednika. Kao pripadnik Zemljoradničke stranke isticao se progresivnim pogledima i djelovanjem. Čitao je knjige naprednih pisaca i svoja nova saznanja prenosio na okolinu. Takvo njegovo ponašanje bilo je za policiju dovoljan povod da ga maltretiraju. U domaćinstvu je imao 21 člana, od kojih osmoro svoje djece.

Kapitulacija bivše jugoslovenske vojske zatekla gaje u rezervi. Izbjegao je zarobljavanje i nakon izvjesnog vremena došao kući, u selo Daljan. Njemačke trupe okupirale su Donji Vakuf 16. aprila 1941. godine. Nikola je odmah počeo prikupljati oružje i vojnu opremu, skrivati ih od okupatora i njihovih pomagača -domaćih izdajnika. Istovremeno je uticao na mnoge seljake da tako postupaju. Odmah nakon uspostavljanja ustaške vlasti, otpočeo je teror nad antifašistima, Srbima, Jevrejima, Romima i drugim naprednim ljudima. Nikola je objašnjavao narodu da se sklanja i čuva, posebno insistirajući da oružje i municiju ne predaje ustašama.

Krajem jula 1941. godine buknuo je oružani narodni ustanak u Janju i Pljevi. Nikola je za vrlo kratko vrijeme uspostavio lični kontakt s rukovodstvom ustanka u Janju. Dobijene direktive i uputstva za rad prenosio je na saradnike NOP-a i organizovao širenje ideja KPJ i oružanog ustanka na području svoje opštine. Po selima su stvoreni punktovi, preko kojih je organizovana stalna veza i saradnja sa Štabom Trećeg krajiškog NOP odreda i partijskim rukovodstvom na oslobođenoj teritoriji. Nikola je lično i preko svojih saradnika sakupljao oružje, vojnu opremu, sanitetski materijal, hranu, odjeću, obuću, so, kancelarijski i drugi materijal. Prikupljao je i razne neophodne podatke o neprijatelju. Sve to je dostavljano rukovodstvu oružanog ustanka preko već uspostavljenih kanala. Inače, čitava Nikolina šira porodica bila je na strani NOP-a.

Prilikom napada jedinica Trećeg krajiškog NOP odreda na Donji Vakuf, 21. novembra 1941. godine, Nikola je organizovao seljake da učestvuju u borbi zajedno sa Bataljonom »Iskra«. Oni su vršili diverzije na pruzi i cesti Donji Vakuf - Bugojno.

Grupa od 11 boraca iz Bataljona »Vaso Pelagić«, koju je predvodio Stanko Kutanjac, upućena je 1. januara 1942. godine da pređe na desnu obalu Vrbasa.

Njih je preko rijeke bezbjedno prebacio Nikola Zagorac, i to u neposrednoj blizini neprijateljske straže. Time je donekle ostvarena njegova želja da u tamošnja sela dođu partizani radi proširivanja ustaničkog područja i jačanja oružane borbe, na čemu je znatno ranije počeo insistirati u Štabu Trećeg krajiškog odreda.

Aprila 1942. godine Nikola je organizovao prebacivanje mitraljeza iz sela Suhodola (kod Oboraca) do sela Brežićana (zaselak Brljevcu). Taj mitraljez bila je sakrila porodica Dražića u vrijeme kapitulacije bivše jugoslovenske vojske.

Nikola Zagorac

Još od početka oružanog ustanka, Ahmet Šahtan bio je glavni saradnik NOP-a iz Donjeg Vakufa. On je stalno održavao vezu sa Zagorcem. Kad je zaprijetila opasnost da ustaše otkriju i likvidiraju Šahtana, on nije imao drugog izlaza nego da pobjegne na oslobođenu teritoriju. Zato se obratio Nikoli Zagorcu da mu pomogne. Nikola je presvukao Ahmeta u žensku seljačku odjeću, pa je tako uspio da pređe preko mosta u Kopčiću pored neprijateljske straže. Prebačena mu je i puška sa municijom u tovaru sijena.

Dok su Druga i Četvrta proleterska brigada vodile borbe oko Bugojna i Donjeg Vakufa, u julu 1942. godine, Nikola je preduzeo posebne aktivnosti da bi tim jedinicama olakšao izvršavanje zadataka. Tako je 17/18. jula sa svojom braćom organizovao prebacivanje dijelova Prvog bataljona Četvrte crnogorske proleterske brigade na lijevu obalu Vrbasa, jer je trebalo pomoći Trećem bataljonu Druge proleterske brigade, koji je kod sela Urije bio izložen jakom pritisku ustaške »Crne legije«.

Pošto je 17. avgusta 1943. godine Treća krajiška brigada oslobodila Donji Vakuf i cijelu teritoriju opštine, otpočelo je formiranje Komande mjesta i organizovanje narodne vlasti u gradu i selima na tom području. Tada je izabran Opštinski narodnooslobodilački odbor Donji Vakuf, a Nikola Zagorac za njegovog predsjednika. Rukovodeći tim odborom, Nikola je u saradnji s Komandom mjesta i drugim snagama NOP-a u Donjem Vakufu dao veliki doprinos popuni jedinica NOV borcima sa područja te opštine, organizovanju narodne vlasti i svestranoj mobilizaciji naroda za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Nikola nije dugo ostao na dužnosti predsjednika Opštinskog NOO Donji Vakuf. Već u oktobru 1943. godine, kad je na konferenciji u Bugojnu izabran prvi Sreski NOO za bugojanski srez, Nikoli je povjerena dužnost predsjednika tog Odbora.

Na prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a u Mrkonjić-Gradu, 25. i 26. novembra 1943. godine, Nikola Zagorac je učestvovao kao delegat Opštinskog NOO Donji Vakuf! Tri dana kasnije, 29. i 30. novembra, bio je gost ispred Sreskog NOO Bugojno na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu.

Na dužnosti predsjednika bugojanskog sreza nalazio se od oktobra 1943. do januara 1944. godine, to jest do ponovnog prodora neprijateljskih snaga u Donji Vakuf i Bugojno. Tada su se organi narodne vlasti i rukovodstva društveno-političkih organizacija na vrijeme povukli ili negdje privremeno sklonili.

Neprijatelji su počeli da tragaju za aktivistima i saradnicima NOP-a, posebno za rukovodiocima narodne vlasti. Na području opštine Donji Vakuf, osim njemačkih i ustaško-domobranskih snaga, djelovale su i četničke grupe pod komandom Savka Ponjevića. Nikola Zagorac imao je sklonište (bajtu) u Semešnici, odakle je održavao veze sa saradnicima NOP-a i komandama jedinica NOV. Ono što nisu uspjeli Nijemci i ustaše, postigli su četnici Čedo Stolić, Milan Učur i Stojan Plisnić. Iznenadivši ih na spavanju, oni su krvnički ubili Nikolu Zagorca i Nikolu Baškalu.

Simo Kovačić

OD DRVOSJEČE DO VIJEĆNIKA AVNOJ-a

Špiran Jokić je rođen 1914. godine u seljačkoj porodici kao treće dijete siromašnih roditelja. Rastao je u bijedi i siromaštvu. Čim je stao na noge, već od 5-6 godina počeo je čuvati stoku, više tuđu nego svoju, da bi na taj način pomogao izdržavanje brojne porodice. To ga je i spriječilo da završi osnovnu školu. Tako je životario sve do svoje šesnaeste godine, kada je krenuo u svijet trbuhom za kruhom.

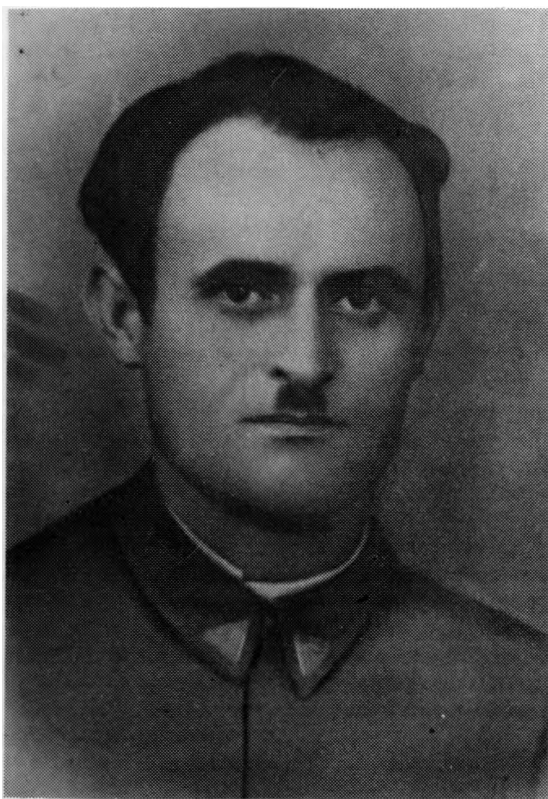
Stalno zaposlenje nije mogao dobiti, nego se seljakao iz firme u firmu i zarađivao hljeb sijekuci šumu od zore do mraka. Poslodavci su bili privatnici, koji nisu obezbjeđivali normalne uslove za rad, jer im je bio cilj da ostvare što veći profit eksploatišući radnu snagu. Radnici su spavali u barakama pokrivenim granjem četinara, bez organizovane ishrane, bez socijalnog i penzijskog osiguranja. Ovakvi uslovi života i rada stvorili su od Špirana nezadovoljnog i buntovnog čovjeka, koji se stalno bunio protiv poslodavaca i gulikoža a za veća prava i dnevnice. Zbog toga je uvijek bio na listi za otpuštanje i stalna meta poslodavaca.

Tako je životario sve do odlaska u vojsku 1934. godine. Imao je sreću da vojni rok služi u Beogradu, u gradu gdje je radnička klasa bila organizovana i jaka, gdje je Komunistička partija Jugoslavije imala jak uticaj. Maltretiranje od strane poslodavaca zamijenilo je maltretiranje od strane kraljevskih oficira i podoficira, koji su nastojali da od vojnika naprave slijepo poslušnu masu. Nemiri duh i ponos Špirana nisu dozvolili da postane pokorni sluga i slijepo oružje oficirske klike kraljevske vojske. Počeo se suprotstavljati nasrtajima na svoje dostojanstvo i dostojanstvo svojih drugova, zbog čega je često kažnjavan zatvorom i bio u stalnom konfliktu s nosiocima nasilja.

Poslije odsluženja vojnog roka vraća se u rodni kraj, obogaćen novim saznanjima o organizovanoj borbi radničke klase, i nastavlja svoj mukotrpan život drvosječe. Borbu protiv poslodavaca nastavlja organizovanije, ubjeđujući svoje drugove da treba organizovano da se suprotstave poslodavcima. Rezultat takvog rada je organizovan štrajk drvosječa u jesen 1939. godine u Ravnoj gori, u kojem su poslodavcima postavljeni zahtjevi za veće dnevnice. Poslodavci pokušavaju da spriječe štrajk, ali radnici ostaju uporni u svojim zahtjevima. Kada su poslodavci uvidjeli da štrajkači ne odustaju od svojih zahtjeva, doveli su »štrajkbrehere« iz drugih krajeva. Organizovani štrajkači prvo su nastojali da ubijede »štrajkbrehere« da im se priključe, pa kada im to nije uspjelo, dolazi do sukoba i paljevine baraka »štrajkbrehera« i njihovog protjerivanja. Jedan od organizatora ovog štrajka je i Špiran. Poslodavci dovode vod žandara iz Jajca da umire štrajk i omoguće rad »štrajkbrehera«. Štrajkačka masa ostaje uporna i zahtijeva ispunjenje svojih zahtjeva.

Na kraju, poslodavci su popuštali i ispunjavali uslove štrajkača. Ova pobjeda ulila je vjeru u sopstvene snage radničke klase ako se nastupa organizovano i jedinstveno, zbog čega radnici postaju još odlučniji i jedinstveniji.

Februara 1941. godine, kada je zaprijetila opasnost od fašističkih osvajača, Špiran je pozvan u rezervu, gdje gaje zatekla i kapitulacija bivše jugoslovenske vojske. U periodu od februara do aprila 1941. godine, dok se nalazio u vojsci, imao je prilike da se uvjeri u trulost buržoaskog režima i kapitulantstva oficirskog kadra, koji je na svakom koraku sabotirao odbranu zemlje i širio nevjericu u mogućnosti suprotstavljanja fašističkim osvajačima, da bi na kraju, bez opaljenog metka predali vojsku fašističkim silama. Tako i on dospijeva u zarobljeništvo sa hiljadama patriotski raspoloženih vojnika.

Špiran Jokić

Hitlerova soldateska pokušava da zarobljene vojnike grupiše na jedno mjesto radi lakšeg transporta u fašističke logore. Shvativši da ga očekuje put u ropstvo, Špiran donosi odluku da bježi iz kolone koju Nijemci sprovode do Gračanice, svjestan rizika kojem se izlaže, jer su Nijemci ubijali sve one koji su pokušali da bježe. No, i pored toga, on je odlučan da ostvari svoju namjeru. Uspijeva da s nekoliko svojih drugova umakne. Prilikom bjekstva uspio je da se domogne oružja.

Probijajući se prema rodnom kraju, nailazi na tek organizovane grupe ustaša po selima, koji zahtijevaju od njih da skinu uniforme i predaju oružje. Nakon

dugog pješaćenja po bespućima, izbjegavajući veća naselja i gradove, Spiran drugovi stigli su u rodni kraj s oružjem. Za dolazak Spirana brzo je doznala ustaška žandarmerija iz Glogovca, pa je odmah poslala patrolu da oduzme oružje i odijelo. Spiran, odlučan da sačuva oružje i uniformu, bježi od kuće i krije se Ustaška patrola prijeti da će odvesti familiju ako se u određenom roku ne pred: oružje, ali Spiran ne popušta i savjetuje familiji da se sklanjaju ispred ustaša jer njihova vladavina neće dugo trajati.

U takvim uslovima dočekuje i 27. juli 1941. godine, kad stupa u ustaničke redove. U prvim borbama ističe se kao hrabar i neustrašiv borac. Naročito se ističe u napadima na Sipovo, Jezero, na željezničku prugu Jajce - Donji Vakuf, n; Donji Vakufi druga mjesta. Zbog svoje odvažnosti i hrabrosti zapažen je od strane partijskog rukovodstva, koje ga početkom januara 1942. godine prima i Komunističku partiju Jugoslavije.

Pored lične hrabrosti, ističe se i u sprovođenju linije KPJ, na širenju bratstva i jedinstva između Srba, Hrvata i Muslimana.

Početkom aprila 1942. godine, kada su počele da se formiraju jedinice koje nisu vezane za jedan teren, Spiran odlazi u Udarnu čet, koja je ušla u sastav Udarnog protivčetničkog bataljona, što je imao zadatak da likvidira četnike ni sektoru Mrkonjić-Grada i Manjače. U toj četi postao je komandir voda, kojim uspješno komanduje i izvršava sve zadatke. Pri formiranju Prve krajiške brigade četa ulazi u njen sastav i učestvuje u borbama na Kozari i u oslobođenju Prijedora. On i njegov vod naročito su se istakli u borbama na Piskavici, Maričkoj Jeličkoj, Brankovini i drugim mjestima. Zbog lične hrabrosti, drugarstva i uspješnog rukovođenja, bio je omiljen kako kod boraca tako i kod rukovodilaca koj su ga cijenili kao dobrog starješinu i druga.

Kada je zaprijetila opasnost ustanku u Janju i Pljevi zbog pojave četnika četa se vraća u sastav Bataljona »Pelagić«, koji se junački borio protiv četnika ustaša i Nijemaca.

Prilikom formiranja Devete krajiške brigade, Spiran kao iskusan borac rukovodilac postaje zamjenik komandanta Prvog bataljona, koji vodi žestoke borbe oko Mrkonjić-Grada, Jezera, Kupresa. Zbog pokazanog uspjeha u ovin borbama, Spiran uskoro postaje komandant Prvog bataljona Devete krajiške brigade, sa kojim vodi uspješne borbe u IV neprijateljskoj ofanzivi.

Početkom maja 1943. godine formiranje Kupreško-janjski partizanski odred, u kojem je Spiran bio komandant Janjskog bataljona, a potom komandani Odreda. Kao iskusan rukovodilac i organizator pozadine, dolaze do punog izražaja njegove sposobnosti u zbrinjavanju ranjenika, organizaciji vlasti i snabdijevanju i obezbjeđenju pozadine, te radi na popuni brigade novim borcima.

Zbog svoje skromnosti, jednostavnosti, bliskosti s ljudima i osvjedočenog zalaganja u izvršavanju svih zadataka, zbog brige za zbrinjavanje siromašnog na roda i svoje poslovične pravičnosti, bio je omiljen kod naroda čitavog jajačkog područja. Zbog toga je biran za vijećnika Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu, no vembra 1943. godine. Po završetku zasjedanja AVNOJ-a, uspješno je tumačio njegove odluke narodu i borcima.

Maja 1944. godine postavljen je za komandanta Vojnog područja. Na ovo dužnosti ostao je sve do oslobođenja zemlje.

Sve dužnosti u ratu uspješno je izvršavao. U predahu borbe nije zaboravljao na svoje obrazovanje; naučio je da čita i piše, počeo da čita naprednu literaturu.

Za sve ono što je u ratu učinio isticanje kao primjer od strane viših komandi, koje su ga uvijek postavljale tamo gdje je bilo najteže.

Za pokazanu hrabrost u borbi i zasluge odlikovan je sa dva ordena za hrabrost, partizanskom zvijezdom sa puškama, ordenom bratstva i jedistva drugog reda, ordenom zasluga za narod sa srebrnim vijencem i sa niz drugih odlikovanja.

Odmah poslije oslobođenja zemlje, u kojoj je bilo ostalo razbijenih ustaško-četničkih bandi, koje je trebalo uništiti i pohvatati, Špiran je postavljen za komandanta milicije za željeznički saobraćaj u Bosni i Hercegovini. Tu dužnost je uspješno obavljao. Pored toga, on se lično istakao u uništenju i likvidaciji ustaško-četničkih bandi. Na ovoj dužnosti je ostao sve do 1948. godine, kada je otišao na dužnost predsjednika Sreskog NO u Jajcu. Upornost u radu i odanost Partiji naročito je došla do izražaja u raskrinkavanju rezolucije IB-a i otkrivanju nosilaca te rezolucije na teritoriji sreza jajačkog.

Samoprijegorno je radio na obnovi porušene zemlje u ratu, na organizaciji snabdijevanja osiromašenog naroda, u sprovođenju kolonizacije i zbrinjavanju ratne siročadi. Nije se štedio u izvršavanju bilo kojih zadataka, unosio je sebe cijelog, ne štedeći napore pa ni svoj život.

Tako je i završio svoj životni put 7. maja 1951. godine u saobraćajnoj nesreći između Jajca i Banjaluke, hitajući na sastanak u Banjaluku.

NEPOKOLEBLJIVI PROLETER

(Sjećanje na Marka Đakovića)

Prilikom povlačenja bivše jugoslovenske vojske iz Jajca u aprilskoj katastrofi, dignuti su u vazduh kolski i željeznički most na rijeci Plivi u samom gradu. Jednog aprilskog jutra njemačke motorizovane jedinice ušle su u grad bez ikakve borbe, ali nisu mogle preći na desnu obalu rijeke i nastaviti »nadiranje« prema Donjem Vakufu i Travniku. Tog cijelog dana opravljani su kolski most, ali tek toliko da se može prebacivati pješadija uz najmanje opterećenje konstrukcije. Osposobljavanje mosta završeno je u sumrak. Nijemci su bili kivni na lokalne vlasti, a posebno su zamjerali »kulturbundovcima« iz Jajca što su dozvolili da se u zadnjem času poruše objekti veoma dragocjeni za njih.

U Jajcu nije bilo stručnjaka i tehnike za opravku mostova te vrste. Zbog toga je zatražena pomoć iz Slavonskog Broda. Ubrzo je u Jajce doputovala velika grupa kvalifikovanih radnika sa dizalicama i drugom potrebnom tehnikom. Među njima je bio i jedan inženjer, stručnjak za mostogradnju. Odmah su otpočeli posao, kako bi u predviđenom roku podigli željezne grdosije iz korita Plive i postavili ih na betonske nosače (oni su takođe bili teško oštećeni eksplozijom).

Među radnicima iz Slavonskog Broda bio je Marko Đaković, koji je prije rata pripadao revolucionarnom radničkom pokretu. Stigavši u Jajce, on je odmah počeo da se raspituje postoji li tu ilegalna partijska organizacija, s namjerom da se s njom poveže. U slobodnom vremenu često je zalazio u kafane i bir-tije, upoznao se sa mještanima i razgovarao s njima o svakodnevnom životu. Malo po malo, izdvajao je pojedince za koje se po njihovom držanju moglo naslutiti da mrze okupatore i domaće izdajnike. Istovremeno je među radnicima veoma oprezno inicirao razgovore o fašizmu, ustašama, okupaciji i svemu što je bilo karakteristično za to vrijeme.

Đaković je jednog dana došao u brijačnicu Mustafe Džube, člana KPJ, želeći da se obrije. Nije mu bilo ni na kraj pameti daje ušao na prava vrata. Istina, Džubo mu se nekako dopao već na prvi pogled, jer je bio dobroćudan i pristupačan čovjek, jednostavan i pomalo šaljivčina. Đaković se od tada redovno brijačio kod Džube, a počeo je da navraća kod njega i češće. Prilikom tih susreta razgovarali su o mnogo čemu, ali su im se nametale i ratne teme - okupacija, otpor naroda i si. Kako je vrijeme odmicalo, Marko i Mustafa su se sve više povjeravali i približavali jedan drugom, uvjeravajući se da imaju iste poglede na tadašnje prilike. Jednog dana »otvorili su karte« i počeli konkretnije govoriti. Mujo je, najzad, povjerio Marku da u gradu postoji ilegalna partijska organizacija, ali mu, iz razumljivih razloga, imena njenih članova nije rekao. Za početak, Đaković je

dobio zadatak da nastavi političko djelovanje među radnicima koji su opravljali željeznički i kolski most. Trebalo je, pored ostalog, što je moguće više odugovlačiti opravku mosta, ali vrlo oprezno. Kasnije su razmišljali i o mogućnosti da se pred sam završetak radova izvrši neka sabotaža na mostu. Međutim, ocijenjeno je da bi ta akcija bila nerealna u datim okolnostima.

Marko se angažovao svim svojim bićem. Opresno je objašnjavao radnicima šta je fašizam i koji su njegovi osnovni ciljevi. No, ponekad je istupao otvorenije nego što je smio u tim okolnostima. Redovno je obavještavao Džubu o svojoj aktivnosti. Kada je dolazio u brijačnicu, Marko je sjedao pored peći, uzimao novine, čitao i kao bajagi čekao na red. Ako bi neko došao na brijanje poslije njega, on mu je dobrodušno ustupao svoje mjesto, govoreći da se njemu ne žuri. Tek kada bi njih dvojica ostali nasamo, Marko je sjedao na stolicu. Dok gaje Džubo sapunjavao, on mu je tiho govorio o svojoj aktivnosti na gradilištu. Tako su njih dvojica razmjenjivali mišljenja i dogovarali se o konkretnim zadacima u ilegalnom radu, bez opasnosti da ti kontakti izazovu sumnju ustaške policije, čija se uprava nalazila u istoj zgradi.

Ilegalna aktivnost Marka Đakovića u Jajcu trajala je nekoliko mjeseci. Izvršavao je uspješno zadatke koje mu je postavljala partijska organizacija. To je i razumljivo, jer on je prije rata bio aktivno uključen u revolucionarnu borbu radničke klase. Neki radnici našli su zajednički jezik sa Đakovićem, počeli mu se približavati i prihvatati liniju oslobodilačkog pokreta.

Pošto se opravka mostova bila suviše otežala (svi rokovi su bili prekoračeni), ustaška policija počela je sve više da se interesuje za zbivanja na gradilištu, pa je ubacila među radnike jednog svog doušnika. On je uporno i lukavo provjeravao mišljenja radnika i pratio njihovo ponašanje, te stalno obavještavao policiju o svemu što je vidio i čuo. Đaković je ubrzo postao sumnjiv ustaškom špijunu, pa ga je taj počeo posebno pratiti, a ponekad i provocirati raznim pitanjima. Marko nije odmah prozreo o čemu se radi. Zato je s ustaškim žbirom u nekoliko navrata razgovarao otvorenije nego što je smio. To je bilo sasvim dovoljno da ga strpaju u zatvor.

Đaković je uhapšen nekoliko dana prije završetka opravke mostova. Usred bijela dana odveden je u ustašku policiju. Saznavši za to, Džubo je odmah obavijestio partijsku organizaciju. Ilegalna partijska organizacija je bez oklijevanja donijela odluku da se Đaković izbavi iz zatvora i prebaci na oslobođenu teritoriju. Taj zadatak povjerenje Mustafi Džubi, a u izvođenju akcije najneposrednije su se uključili Rezak Tirić, Salko Bibić, Safet Kliko i još neki drugovi. Zadatak je uspješno izvršen. Đaković je izveden u Krezluk, a potom u Janj, gdje stupa u Bataljon »Pelagić«. Bio je borac, a zatim politički komesar 3. čete Bataljona »Pelagić«, a kratko vrijeme i član Sreskog komiteta KPJ Jajce. Sa Udarnim bataljonom »Simo Šolaja« stupa u 7. krajišku brigadu u kojoj je takođe bio komesar čete. Poslije povratka 7. krajiške brigade sa Sutjeske na naš teren, postavljen je za obavještajca Vukovskog partizanskog odreda. Poginuo je 1944. godine kao poručnik NOV i POJ u Vukovskom partizanskom odredu.

Vaskrsije Stupar

KOMANDA MJESTA U OSLOBOĐENOM MRKONJIĆ-GRADU

Sredinom avgusta 1942. godine dobio sam poruku od Rade Marijanca, ko mandanta Trećeg krajiškog NOP odreda, da dođem na sastanak u Štab Druge proleterske brigade, koji se nalazio u selu Donji Muiđžići. Kada sam stigao u Štab, tu sam zatekao Nemanju Vlatkovića, Radu Marijanca, Ljubodraga Đurića, Milenka Kušića, Miodraga Milovanovića Luneta i načelnika Štaba brigade majora Vojislava Đokića. Sastanak je održan na jednog livadi kod Osnovne škole, a njime je rukovodio komandant Druge proleterske brigade, Ljubodrag Đurić. On nas je obavijestio daje drug Tito naredio da se oslobodi Mrkonjić-Grad, Potom je major Đokić iznio podatke o brojnom stanju i naoružanju neprijatelja u tom gradu, kao i u Jajcu, Donjem Vakufu, Bugojnu i Kupresu. Objasnio je gdje se nalaze naše jedinice, kakav će im biti zadatak i s kojih položaja će krenuti u napad. Za napad na Mrkonjić-Grad određene su Druge proleterska i Prva krajiška brigada, ali tada nije bilo govora o danu napada. Bataljoni »Pelagić« i »Iskra« dobili su zadatak da vrše demonstrativne napade na Jajce i željezničku prugu Jajce - Donji Vakuf.

Sutradan poslije ovog sastanka u Štab Bataljona »Pelagić« došli su Rade Marijanac i Makso Dakić. Detaljno smo razmotrili naš zadatak i izvršili raspored jedinica.

Dvadeset i četvrtog avgusta 1942. godine poslije pola noći počeo je napad Druge proleterske i Prve krajiške brigade na Mrkonjić-Grad. Toga dana bio sam na položaju na Gorici, odakle se čula borba oko Mrkonjića. Istog dana, za svega nekoliko časova grad je bio oslobođen, ali smo tek sutradan saznali za ovu značajnu pobjedu. U napadu na Mrkonjić-Grad nije poginuo nijedan naš borac.

U Mrkonjić-Gradu zaplijenjene su veće količine oružja i ratnog materijala, i to: tri minobacača i 274 granate, 174 puške, 8 teških mitraljeza i pet puškomitraljeza, 50 000 metaka, dva sanduka bombi i znatne količine vojničke opreme, odjeće i obuće i druge robe koja je konfiskovana od narodnih neprijatelja. Komanda mjesta dobila je zadatak da ovaj plijen izvuče iz grada na oslobođenu teritoriju. Za ovaj posao valjalo je mobilisati desetine zaprežnih vozila i stotine samarica. Zarobljeni domobranci pušteni su na slobodu. Odlučeno je da se preko oslobođene teritorije Janja upute prema Donjem Vakufu i Travniku. Svi su dobili hranu i uz pratnju partizana krenuli svojim kućama.

Nakon dva dana Nemanja Vlatković nije saopštio daje donesena odluka da idem za komandanta Komande mjesta u Mrkonjić-Gradu, te da dužnost političkog komesara Bataljona »Pelagić« odmah predam Voii Jaukoviću. Bilo mi je teško rastati se od Bataljona, pa sam zamolio Nemanju da postavi nekog drugog na ovu dužnost. On se s tim nije složio rekavši mi daje odlučeno da Treći

krajiški odred postavi komandanta i daje izbor pao na mene na sastanku u Okružnom komitetu KPJ.

Sutradan smo Nemanja Vlatković i ja krenuli u Operativni štab za Bosansku krajinu, koji se nalazio u okolini Mrkonjić-Grada, na putu za Crnu Rijeku. U Operativnom štabu smo zatekli Kostu Nada, Osmana Karabegovića i Ivicu Marušića Ratka, komandanta Prve krajiške brigade. Od njih sam dobio detaljna uputstva kako treba organizovati komandu mjesta u oslobođenom gradu. Za zamjenika komandanta određen je inženjer Milan Gojmerac, član KPJ, a za sekretara Veljko Pjaca. Prije rata u ovom gradu postojala je partijska organizacija od tri člana, i to: Akif Bešlić, nosilac »Spomenice 1941«, Đemal Šehović, pekarski radnik, ubijen od strane četnika Uroša Drenovića i Ibrahim Gafurović. Dodijeljen mi je vod vojnika za obezbjeđenje Komande i održavanje javnog reda i mira.

Prvo što sam uradio uz pomoć Gojmerca i Pjace bilo je okupljanje građana i simpatizera NOP-a. S njima smo održali konferenciju. Objasnio sam im ciljeve naše borbe i pozvao ih na saradnju i pomoć na rješavanju životnih i drugih problema i zadataka. Aklamacijom smo izabrali prvi Narodnooslobodilački odbor u oslobođenom Mrkonjić-Gradu. U odbor su izabrani: Rafo Čaleta, advokat, vrlo ugledan građanin i pristalica NOP-a, Zora Brkić, iz ugledne trgovačke porodice, kandidat KPJ, koja je poslije napuštanja Mrkonjić-Grada stupila u NOB, Veljko Čulić, službenik, Salih Krivdžić, Dušan Vulić, Mitar Soldat, Mujo Arifović, Ljupko Milić i još neki aktivisti. Novoosnovani NOO nije mogao odmah da preuzme vlast u svoje ruke, i da rješava brojne zadatke. Zato je Komanda mjesta preuzela na sebe dobar dio poslova NOO. Građani su se za svaku sitnicu obraćali Komandi smatrajući da je ona najpozvanija da rješava njihove zahtjeve. O tome sam razgovarao s Mošom Pijadom. On mi je naredio da se sazove sjednica NOO, na kojoj je Pijade govorio odbornicima šta su naši NOO i kakvi su njihovi zadaci.

Politička situacija u gradu i raspoloženje naroda prema našoj borbi bilo je sasvim dobro. O tome svjedoči podatak da se 79 dobrovoljaca, pretežno omladinaca, javilo u NOV. Mnogi su izginuli u V ofanzivi i na drugim ratištima. Član Gradskog NOO Rafo Čaleta, koji je u podmaklim godinama života prošao V ofanzivu - umro je od iscrpljenosti u jednom selu kod Šekovića.

Komanda mjesta i NOO odmah su formirali krojačke, obućarske i druge zanatske radionice. Otvorene su pekare, gostione, kafane i trgovine, u kojima se moglo štošta i kupiti. Na pijacama se moglo naći i osnovnih životnih namirnica, koje su se najčešće kupovale putem trampe. Jednog pijalnog dana obilazio sam s Mošom Pijade čaršiju. On je s velikim zanimanjem razgledao šta se kupuje i prodaje u oslobođenom gradu. Kada smo došli u Đumruknanu, zatekli smo čovjeka koji je naplaćivao taksu za prodatu stoku i robu. Vidjevši to, Moša mu je rekao da više ne naplaćuje nikakve dažbine od naroda. Obišli smo zajednički i nekoliko trgovačkih i zanatskih radnji. Život se u gradu postepeno normalizovao. U gradu se osjećala velika živost, jer građani nisu strahovali da će ih neko otjerati u logor ili u neprijateljsku vojsku.

Pored uobičajene pjesme i veselja na ulicama, kulturna grupa Druge proleterske brigade priredila je veliku zabavu, na kojoj je bilo mnogo građana. Nakon završetka priredbe, nastalo je narodno veselje.

Dvadeset i šestog septembra 1942. godine Hazim Eminefendić, borac Udarnog bataljona Šolaja došao je na biciklu u Mrkonjić-Grad rano ujutro i donio mi prvu vijest da je oslobođeno Jajce. Ova velika pobjeda naše vojske brzo se pročula po gradu. Nastalo je veliko oduševljenje i radost među vojskom i narodom. Vrlo brzo smo uspostavili telefonsku vezu s Jajcem.

Čim su neprijateljske snage iz Travnika i Banje Luke počele da se približavaju Mrkonjić-Gradu, počelo je povlačenje, kojim je rukovodila Komanda mjesta. Na dva dana prije nego što će Nijemci i ustaše ući u grad, rušili smo stabla i zakrčivali put preko Čadavice i na više mjesta prokopavali cestu. Po naređenju zapalili smo poštu i zgradu u kojoj se nalazila Komanda mjesta. Njemački tenkovi su ulazili u grad, a mi iz Komande mjesta se nismo još ni povukli. Izvukli smo se zahvaljujući Drugoj proleterskoj brigadi, koja je sa Previla tukla topovima tenkove i njemačke kolone koje su nadirale u grad.

Dervić Kršlak

PORODICA REVOLUCIONARA

Dragutin Kučera je rođen u Zvečevu kod Pakraca 1882. godine. Završivši mašinobravarski zanat, godinama je radio u raznim preduzećima drvne industrije u Bosni i Hercegovini.

Kao proleter, Dragutin se u ranoj mladosti uključio u napredni radnički pokret. Još za vrijeme austrougarske okupacije učestovao je u tarifnom pokretu, generalnom štrajku 1906. godine i drugim akcijama radničke klase. Između dva rata on je nastavio da radi u radničkom pokretu. Dok je radio u Sarajevu, upoznao se sa Đurom Đakovićem. U Bosanskoj Dubici ponovo je sreo Đuru Đakovića, koji se krio pred policijom. U to vrijeme Dragutin je radio kao mašinovođa kod firme »Una«. Dogovorili su se da ga sakrije u tender lokomotive, u kojem ga je izveo iz Dubice i tako mu omogućio da umakne policiji.

Radeći i boreći se u redovima radničke klase, valjalo je izdržavati i podizati mnogočlanu porodicu. Često su nedostajali elementarni uslovi za život, naročito za vrijeme štrajkova i masovnog otpuštanja sa posla. Iako je Dragutin bio vrijedan kvalifikovani radnik, ipak je morao da mijenja svoje gospodare, jer nije mogao izaći na kraj sa svim mogućim vidovima eksploatacije i bespravlja. Najmlađa kćerka Ankica umrla je od tuberkuloze. Neimaština je uzela svoju prvu žrtvu.

Djeca su krenula stopama svoga oca. Svrstala su se u redove revolucionarnog radničkog pokreta.

Dragutinova kćerka Elizabeta-Berta rođena je 1908. godine u Drvaru. Bila je odlična učenica. Poslije završene osnovne škole otac je nije mogao dalje školovati. Radnički džep je bio suviše plitak da bi se moglo dati, bar jednom djetetu, više ili visoko obrazovanje. Kada je odrasla, Berta se zaposlila u »Elektrobosni« kao radnica. Radeći u fabrici, postepeno je sticala prva saznanja o uslovima života radnika, gruboj eksploataciji i dehumanizaciji čovjeka u kapitalističkom društvu.

Prvo je počela da radi s omladinom u fabrici, a kasnije i u gradu. Sportski život je takođe bio njena životna preokupacija. Postala je aktivan član Sokolskog društva, u kojem je partijska organizacija imala svoje uporište za djelovanje na omladinu.

Berta je brzo sticala znanje u gimnastičkim disciplinama koje su se upražnjavale u »Sokolu«. Svojim radom i pregalaštvom uspjela je da se probije na dužnost načelnice »Sokola« za rad sa ženskom omladinom. Iz godine u godinu povećavali su se redovi napredne omladine u sportskim organizacijama s kojima je radila Berta. Dužnosti koje su joj bile povjeravane vršila je samoprijegorno i

odgovorno. Njena aktivnost odlučujuće je uticala da bude izabrana za načelnicu »Sokola« za rad sa ženskom omladinom za okrug Banjaluka. Kakva je bila njena aktivnost u ovoj organizaciji, najbolje govori podatak daje dva puta bila delegat na Svesokolskom sletu u Pragu.

Berta je vršila pozitivan uticaj na svoju mlađu braću i sestru, koji su se takođe uključili u radnički pokret. Anton, zvani Tone, u najranijoj mladosti prišao je radničkom pokretu. Njegova aktivnost bila je zapažena među sportistima u fudbalskom klubu »Jug«. Bio je otvoren i beskompromisan u borbi protiv klasnog neprijatelja. Tu otvorenost i odlučnost on je ponekad ispoljavao više nego što su to dozvoljavale političke prilike i uslovi ilegalnog rada KPJ u datom trenutku. Zbog svega toga vrlo brzo je pao u oči policije. Od 1934. godine on se uključuje u rad jedne grupe koja je, po direktivi iz Banje Luke, radila na obnavljanju skojevskih organizacija u jajačkom kraju. U oktobru 1935. godine uhapšen je sa još četvoricom omladinaca pod optužbom daje radio u ćeliji u kojoj je bio zadužen da širi komunističke ideje među građanima. U istražnom zatvoru u Travniku se nalazio od oktobra 1935. do maja 1936. godine.

Kapitulaciju stare Jugoslavije i stvaranje NDH Tone je dočekao u Jajcu. Nisu ga hapsili iako su znali njegovu pripadnost revolucionarnom pokretu prije rata. Računali su da on od posljedica fizičke torture i nervnog sloma, koji je doživio u »Crnoj kući« u Travniku, više nije sposoban ni za što, a kamoli da se bori protiv okupatora i domaćih izdajnika, ali su se u tome ipak prevarili. Prilikom prvog oslobođenja Jajca, septembra 1942. godine, otišao je u partizane. Dolaskom u partizane, njegovo se zdravstveno stanje znatno popravilo. Hrabro se borio u našim jedinicama protiv neprijatelja. Vršio je i neke odgovornije dužnosti u bataljonu i brigadi. Kada je pobjeda nad okupatorom i domaćim izdajnicima već bila na pragu, poginuo je Anton Kučera Tone u borbama za oslobođenje Karlovca 1945. godine.

Sestra Franciska, zvana Fanika, poslala je stopama svoje sestre Berte. Fanika je bila dobar čovjek i drug. Ne mogavši dobiti zaposlenje u Jajcu, ona je sredinom 1936. godine krenula u Sarajevo ne bi li se zaposlila kao radnica u nekoj fabrici. Najedvitejade poslala joj je za rukom da se zaposli u nekoj maloj tekstilnoj fabrici. Družila se s naprednim radnicima i komunistima. Radeći i živeći u redovima revolucionarnih boraca, ona je postepeno sticala saznanja o teškom položaju radničke klase u kapitalističkom društvu i putevima borbe za njeno sopstveno oslobođenje. Ocijenivši na svojoj vlastitoj koži eksploataciju i bespravlje, Fanika je upućivala u Jajce pisma puna tuge i gorčine na sve ono što je doživljavala u Sarajevu.

Najmlađi brat Mirko izučio je tokarski zanat. Poslije se usavršio za elektrovarioca. I on se pridružio svojoj braći i sestrama u borbi za stvar radničke klase.

Društvenu angažovanost Berte na liniji KPJ zapazili su komunisti i sindikalni funkcioneri u gradu. Partijska organizacija donijela je zaključak da se Berta pripremi za prijem u Partiju. Taj zadatak povjeren je meni. Bertu sam veoma dobro poznavao. Bili smo prisni prijatelji i drugovi. Berti nije bilo teško da shvati u čemu je suština i osnovni smisao revolucionarnog pokreta kojeg vodi KPJ. Njeno socijalno porijeklo, rad u fabrici i aktivnost u »Sokolu« bili su odlučujući činioci za njeno političko opredjeljenje. O radu i kontaktima s njom redovno sam obavještavao Jusufa Filipovića. Nakon godinu dana predložio sam da se Berta primi za kandidata KPJ. Moj prijedlog je prihvaćen. Ali, prije toga, valjalo je da Berta i ja odemo na razgovor sa Jusufom u Jezero. Tako smo nas dvoje jednog dana krenuli na ugovoreni sastanak. U razgovoru Jusuf joj je postavio dosta pitanja i to sasvim konkretnih. Ona je na njih odgovarala hladnokrvno i dosta samouvjereno. Ali, Berta nije samo odgovarala kao đak pred profesorom nego

je i sama iznosila svoja zapažanja, pa i kritičke primjedbe koje su se odnosile na rad »Sokola« i sindikata. Govorila je i o raznim teškoćama na koje nailazi u svome radu. Prilikom razgovora Jusuf je stekao dobar utisak o Berti. Na kraju saopšteno joj je da se računa na nju kao jednog od budućih članova KPJ u Jajcu, a kada će biti primljena da zavisi od nje same.

Vrativši se u Jajce, Berta je bila zadovoljna razgovorom koji je vodila s Jusufom. Prema datim uputstvima, ja sam nastavio da radim sa Bertom i pratim njenu aktivnost, koja je bila sve izrazitija. Poslije izvjesnog vremena nas dvoje krenuli smo ponovo u Jezero na razgovor sa Jusufom. Jusuf joj je, nakon kraćeg razgovora, saopštio da je primljena za kandidata KPJ. Bila je sva sretna. Znala je šta znači steći časno zvanje komunista i proleterskog borca. Njen kandidatski staž trajao je nešto više od godinu dana. U novembru 1940. godine primljena je za člana KPJ.

Razmišljajući poslije toliko godina o prijemu Berte u Partiju, moram priznati da je ona mogla postati nešto ranije član KPJ. Uzroke treba tražiti u sektaštvu koje je bilo prisutno u partijskoj organizaciji Jajca od 1938. do kraja 1941. godine. Pravilo je bilo da se za svaki prijem u Partiju mora tražiti prethodna saglasnost od višeg partijskog rukovodstva, koje objektivno nije moglo bolje poznavati ljude nego partijska organizacija. To nije bio samo slučaj sa Bertom nego i s još nekim aktivistima, koji nisu mogli postati članovi Partije sve do oružanog ustanka 1941. godine. Ali, oni su sebe stalno smatrali komunistima, vezali se uz partijsku organizaciju i aktivno učestvovali u njenim akcijama.

Poslije kapitulacije i ulaska njemačkih trupa u Jajce 1941. godine, počinje nova etapa revolucionarne borbe za Bertu i ostale komuniste. U samom gradu Berta se uključuje u ilegalni rad. Ustaška policija nije znala daje ona član Partije, ali je ustaše iz grada nisu zaboravile iz vremena prije rata. No, i pored toga, oni joj nisu mogli tako lako stati u kraj. Berta je bila veoma inteligentna, snalažljiva i znala je kako se najbolje može riješiti neki ilegalni zadatak u datom trenutku. U maju ili početkom juna 1941. godine održanje veliki miting nafudbalskom stadionu »Elektrobosne«, koji je organizovao »Kulturbund«. Zakazan je u čast njemačkog okupatora kako bi se i na taj način manifestovala vjernost Trećem rajhu. Na mitingu se okupilo dosta svijeta, ponajviše ustaša, domobrana i njemačkih vojnika koji su bili stacionirani u Jajcu. Radnicima »Elektrobosne« i činovnicima je naredeno da moraju prisustvovati mitingu. Miting je počeo u stilu fašističke osionosti i demonstracije sile. Redali su se govornici. Neki su pjevali ode fašističkom okupatoru. Sve je bilo protkano brojnim parolama u stilu gebelsovske histerične propagande. Na svaku parolu i pozdrav valjalo je da svi prisutni, kao po nekoj komandi, dignu u vis otvorenu pesnicu. Neki radnici i građani nisu htjeli to činiti. To je izazvalo revolt ustaša. Tu je bila i Berta sa grupom žena, s kojima se bila dogovorila da ne dižu ruku na fašističke pozdrave. U toj grupi su bile: Kornicer Anka, Majerić Dragica, Lela Matekalo i još neke žene. Iza njihovih leđa stajao je ustaša Martin Čurčić i posmatrao kako one ravnodušno i bez oduševljenja posmatraju sve ono što se zbiva na mitingu. Čurčić se okomio na njih. Čim je miting završen, on ih je uhapsio. Ostale su u zatvoru nekoliko dana, nakon čega su puštene.

Berta je jedno vrijeme bila kurir partijske organizacije na relaciji Jajce - Banjaluka. Kurirske zadatke mogli su obavljati samo do kraja odani, odlučni i pronicljivi komunisti, sposobni da se i u najkritičnijem trenutku uhvate u koštac s teškoćama i da savladaju svaku prepreku koja bi im se ispriječila pri izvršavanju ilegalnog zadatka. Jer, šta bi značilo za okupatora da uhvati kurira koji nosi poruke i direktive o svemu onome što je bilo vezano za pripremanje oružanog ustanka.

Berta je radila i na mnogim drugim ilegalnim poslovima. Poslije dizanja oružanog ustanka njena aktivnost se usmjerava na prikupljanje oružja, municije, sanitetskog materijala i odjeće za partizanske borce.

Iako su uslovi ilegalnog rada u Jajcu bili iz dana u dan sve teži, Berta je nastavila da radi istim žarom i elanom. U isto vrijeme ona je sanjala kako će ubrzo krenuti u partizane. Partizanski pokret je početkom 1942. godine bio toliko ojačao da je i samo Jajce bilo ugroženo. Partizanske jedinice bile su u neposrednoj blizini grada. Suočen s takvim stanjem, neprijatelj je postao daleko osjetljiviji prema komunističkoj i subverzivnoj aktivnosti u Jajcu. Krajem februara 1942. neprijatelju je pošlo za rukom da provali partijsku organizaciju i pohapsi nekoliko komunista i simpatizera Partije, među kojima sam se i sam nalazio. Među uhapšenima bili su i Berta, njena sestra Fanika i brat Mirko.

Bertu, njenog brata i sestru podvrgli su teškom mučenju i svakojakim torturama ne bi li odali sve one s kojima su sarađivali. Berta je uporno ćutala. Slo-mili su je fizički, ali duh revolucionarnog borca nije se ugasio u njenim očima. Nijednog ilegalca nije odala, kao ni njen brat, ni sestra. Ustaški agenti su bili bi-jesni. Ne mogavši iznuditi nikakvo priznanje, otjerali su ih kasnije u logor Stara Gradiška, a zatim u Jasenovac.

Dvije kćerke i dva sina Dragutina Kučere dali su svoje živote za slobodu naše zemlje i bolji život mladih generacija.

**SPISAK BORACA I AKTIVISTA NOP-a SA JAJAČKOG PODRUČJA
POGINULIH 1942. GODINE**

1. ADEMOVIĆ Sulje HALIL, rođen 1900. godine u Jajcu, Musliman, stolarski radnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo 25.10.1942. godine kod sela Popuža.
2. ADŽAIP Jove ŠPIRO, rođen 1922. godine, u s. Pribeljci, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda.
3. ALEKSIĆ Pere LAZO, rođen u Magaljdolu, Srbin, zemljoradnik, aktivista NOP-a, poginuo u Jajcu 16. 10. 1942. godine.
4. ALTARAC Solomona JAKOV JAKICA, rođen 1923. godine u Jajcu, Jevrej, gimnazijalac, zamjenik političkog komesara čete, poginuo 22. 10. 1942. godine kod sela Popuža.
5. ANIĆ Cvije ILE, rođen 1926. godine, u s. Lubovu, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac 1. krajiške NOU brigade, poginuo 1942. godine kod sela Piskavice.
6. ANUŠIĆ Luke JOVO, rođen 1927. godine u s. Petkovići, opština Donji Vakuf, Srbin, zemljoradnik, borac 5. bataljona III krajiškog odreda. Poginuo kod sela Ravna, Donji Vakuf, aprila 1942. godine.
7. BAKARŠIĆ Šaćira HAMDIIJA, rođen 1921. godine u Sarajevu, Musliman, krojački radnik, borac Bataljona »Pelagić«.
8. BLAŽIĆ Mitra MIRKO, rođen 1921. godine u s. Čukliću, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo kod sela Barice (Donji Vakuf).
9. BLAŽIĆ Riste OSTO JA, rođen 1919. godine, u s. Popužima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo kod Kupresa.
10. BOROJA Pere VUKOSAV, rođen 1916. godine u selu Orahovljanima, opština Donji Vakuf, Srbin, radnik, borac 5. bataljona 5. crnogorske brigade, poginuo kod sela Rostova (Travnik) oktobra.
11. BOŽIĆ Ili MILENKO, rođen 1919. godine u s. Podobziru, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo kod Donjeg Vakufa.
12. BRKIĆ Jovana SVETKO, rođen 1908. godine u s. Brdo, opština Donji Vakuf, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u Krezluku (Jajce) 19. 04.
13. BUBANJ Save ĐURO, rođen 1905. godine u s. Stupna opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac - puškomitraljezac Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo kod Jezera (Jajce) 25. 10.

14. BUDIŠA Stanka LJUPKO, rođen 1916. godine u s. Rastičevo, opština Donji Vakuf, Srbin, zemljoradnik, borac 7. bataljona III krajiškog NOP odreda, poginuo kod sela Silajdevine (Donji Vakuf) januara.

15. BUREK Muje MEHMED rođen 1920. godine u Jajcu, Musliman, radnik, borac Bataljona »Pelagić« i Prvog krajiškog proleterskog bataljona, poginuo 31. marta u selu Jošavci (centralna Bosna).

16. CREPULJA Mitra BOGDAN, rođen 1920. godine u Selu Babići, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo kod Jajca.

17. CERIĆ Derviša MEHMED, rođen 1905. godine u Jajcu, Musliman, radnik, aktivista NOP-a, poginuo u Jajcu 16. 10.

18. ČATO Cvijana MARINKO, rođen 1919. godine u Pribeljcima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac 7. čete Bataljona »Iskra«, poginuo u Jajcu septembra.

19. DAKIĆ Mile STO JAN, rođen 1922. godine u s. Čusine, opština Jajce, Srbin, zemljoradnik borac 7. krajiške NOU brigade, ranjen krajem decembra 1942. godine, upućen u bolnicu u Bosanski Petrovac i u bolnici umro.

20. DOBRATIĆ Pere OSTOJA, rođen 1923. godine u s. Volarima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo kod sela Ljuše.

21. ĐELILOVIĆ Nazifa MEHMED, rođen 1922. godine u Jajcu, Musliman, opančarski radnik, aktivista NOP-a, poginuo u Jajcu 16. 10.

22. ĐUKIĆ Jove MITAR, rođen 1924. godine u s. Đukićima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac 7. čete Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo kod Kupresa u aprilu.

23. ĐUKIĆ Riste TODE, rođen 1913. godine u s. Đukićima, opština Šipovo, zemljoradnik, borac, 4. čete Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo u Mrkonjić-Gradu.

24. ĐULIĆ Latifa SMAJO, rođen 1918. godine u Jajcu, Musliman, radnik, aktivista NOP-a, poginuo u Jajcu 16. 10.

25. HALAČ Muje DERVIŠ, rođen 1914. godine u Jajcu, Musliman, ugostiteljski radnik, borac Prvog krajiškog proleterskog bataljona, poginuo 31. marta u Jošavci.

26. GAJIĆ Sime CVIJO, rođen 1906. godine u Bravnicama kod Jajca, Srbin, zemljoradnik, aktivista NOP-a, poginuo u Jajcu 16. 10.

27. GAJANOVIĆ Sime CVIJO, rođen 1918. godine u s. Krčevinama, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo kod sela Krčevina (Šipovo).

28. GAJIĆ Krstana ĐURO, rođen 1914. godine u s. Podgredi, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo na Dragnić-podovima.

29. GAJIĆ Pere MILAN, rođen 1924. godine u s. Volarima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo na planini Ravnoj gori.

30. GAJIĆ Šipre PAVLE, rođen 1908. godine u s. Cukliću, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo u selu Čukliću.

31. GANIBEGOVIĆ Juse MUSTAFA GANIJA, rođen 1910. godine u Jezeru kod Jajca, Musliman, korparski radnik, zamjenik političkog komesara Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda i sekretar Sreskog komiteta KPJ Jajce, poginuo kod Jezera 14/15. u januaru.

32. GLIŠIĆ Steve RADE, rođen 1918. godine u s. Vukovu, opština Donji Vakuf, Srbin, zemljoradnik, borac 5. bataljona III krajiškog NOP odreda, ranjen 6. januara kod željezničke stanice Oborci i nakon dva dana umro od posljedica ranjavanja.

33. GUTIĆ Nike SIMO, rođen 1912. godine u s. Todorćima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, komandir voda u III krajiškom NOP odreda, poginuo u selu Šemanovci kod Kupresa.

34. ILIĆ Petra BRANKO, rođen 1913. godine u s. Vodici, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u planini Vitorog.

35. ILIĆ Sime MILAN, rođen 1921. godine u s. Pribeljima, opština Šipovo, Srbin, dak, zamjenik političkog komesara Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo 25. 09. u Jajcu.

36. ILIĆ Bože JOVO, rođen 1921. godine u s. Pribeljima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo u selu Oborci kod Donjeg Vakufa.

37. IVIĆ Laze ILE, rođen 1924. godine u s. Krčevine, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u selu Sarići kod Šipova.

38. IVICA Makse MIROSLAV MIĆO, rođen 1926. godine u Donjem Vakufu, Srbin, dak, borac Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo kod Kupresa.

39. JANDRIĆ Spire MILIVOJ, rođen 1924. godine u s. Moćiocima, opština Šipovo, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo u selu Gorica kod Šipova.

40. JANDRIĆ Spire VOJKO, rođen 1926. godine u s. Gorici, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo oktobra kod Jajca.

41. JANDRIĆ Spire LJUBO, rođen 1922. godine u s. Volarima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo jula kod Jajca.

42. JASIĆ NIKOLA, rođen 1910. godine u Leskovcu, Srbin, službenik, borac Bataljona »Pelagić« poginuo februara u selu Natpolju (Šipovo).

43. JEFTENIĆ Milosava MILAN, rođen 1921. godine u s. Babićima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo oktobra u selu Babići kod Šipova.

44. JERINIĆ Oste PAVLE, rođen 1921. godine u s. Duljcima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo u martu u selu Gorica kod Šipova.

45. JERINIĆ Jove MIRKO, rođen 1911. godine u s. Stupna, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo u selu Stupna kod Jajca.

46. JOVANOVIĆ Stojana PERO, rođen 1921. godine u s. Borci kod Jajca, Srbin, zemljoradnik, aktivista NOP-a, poginuo u Jajcu 16. oktobra.

47. JOVIĆIĆ Sime ILIJA, rođen 1918. godine u s. Olići, opština Šipovo, Srbin, borac Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo 15. oktobra Kozilima kod Šipova.

48. KARAULAC Jove ĐORĐE, rođen 1920. godine u selu Bešnjevo, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u Bešnjevu kod Šipova.

49. KAURIN Nikole NIKO, rođen 1920. godine u s. Krčevine, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u Krčevinama kod Šipova.

50. KAURIN Nikole LUKA, rođen 1920. godine u s. Krčevine, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, umro u bolnici u Mujdžićima avgusta.

51. KESTEN Ahmeta MEHMED MEHO, rođen 1917. godine u Jezeru kod Jajca, Musliman, kovački radnik, politički komesar čete u Bataljonu »Pelagić« poginuo u Prvom krajiškom proleterskom bataljonu u Jošavci 31. marta.

52. KLISARIĆ Tode LJUBO, rođen 1914. godine u s. Kneževici, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda pri Sudskom zatvoru, poginuo u Glogovcu.

53. KLISARIĆ Špire STEVO, rođen 1914. godine u s. Kneževici, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u septembru u Prisjeki kod Šipova.

54. KLIKO Sulje SAFET, rođen 1924. godine u Jajcu, Musliman, ugostiteljski radnik, aktivista NOP-a, poginuo u Jajcu 16. oktobra.

55. KNEŽEVIĆ Mile LJUBO, rođen 1915. godine u s. Kneževici, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo oktobra u selu Oborci kod Donjeg Vakufa.

56. KNEŽEVIĆ Riste MILE, rođen 1895. godine u s. Kneževici, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u Kneževićima kod Šipova.

57. KOKEZA Nike JOVO, rođen 1925. godine u s. Majevcu, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo septembra kod Kupresa.

58. KUNOVAC Svetka JOVAN, rođen 1924. godine u Kutanji, opština Donji Vakuf, Srbin, zemljoradnik, borac 5. bataljona III krajiškog NOP odreda, poginuo 6/7. januara kod s. Oboraca.

59. LUJIĆ Pere ĐURO, rođen 1913. godine u s. Gornji Mujdžići, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo ispred Kraljeve pećine u Majdanu.

60. MARIĆ Jandrije BOGDAN, rođen 1915. godine u s. Bravnicama, opština Jajce, Srbin, zemljoradnik borac 5. bataljona III krajiškog NOP odreda, poginuo u Krezluku kod Jajca.

61. MAJSTOROVIĆ Tode JOVO, rođen 1921. godine u Babićima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u s. Vukovo kod Donjeg Vakufa.

62. MARINIĆ ANTE ISUS, rođen 1922. godine, Hrvat, brijački radnik, rođen u Banjaluci, zamjenik političkog komesara čete u Bataljonu »Pelagić«, poginuo u blizini sela Popuža kod Šipova, noću 25/26. oktobra.

63. MARKIĆ Sime ĐURO, rođen 1908. godine u s. Stupna, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo u selu Đumez-lijama kod Jajca.

64. MARIJANAC Spire OSTO, rođen 1903. godine u s. Vagan, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac 7. čete Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo jula kod Kupresa.

65. MAR(JANAC Spire STANKO, rođen 1925. godine u s. Vagan, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Uarnog bataljona »Simo Šolaja« III krajiškog NOP odreda, poginuo u Turbetu kod Travnika.

66. MARIJANAC Dušana MILAN MIMA, rođen 1921. godine u Jajcu, Srbin, đak, borac 7. čete Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo 13. avgusta kod Kupresa.

67. MARKOVIĆ Marka DUŠAN, rođen 1908. godine u s. Duljci, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo 25. avgusta u s. Đumezlije kod Jajca.

68. MARKOVIĆ Tode MAKSO, rođen 1919. godine u s. Brđanima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo 10. aprila kod Kupresa.

69. MARKOVIĆ Tode ĐURO, rođen 1905. godine u s. Brđani, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u Jajcu oktobra mjeseca.

70. MARKOVIĆ Stevana STANKO, rođen 1922. godine u s. Majevcu, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo 27. jula kod Mrkonjić-Grada.

71. METLIĆ Špire DUŠAN, rođen 1913. godine u s. Kamenica, opština Jajce, Srbin, radnik, komandant Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo 12/13. avgusta kod Kupresa. Proglašen je narodnim herojem.

72. MILIŠIĆ Save GOJKO, rođen 1911. godine u s. Komaru, opština Donji Vakuf, Srbin, zemljoradnik, borac 5. bataljona III krajiškog NOP odreda, poginuo maja u selu Grdovu kod Jajca.

73. MILIČIĆ Gligora DUŠAN, rođen 1912. godine u s. Podosoje, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo 15. januara u Mrkonjić-Gradu.

74. MITRIĆ Tode JOVO rođen 1926. godine u s. Cukliću, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo u Cukliću.

75. MITRIĆ Luke MOMIR, rođen 1921. godine u s. Čuklić, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo u selu Todorću kod Šipova.

76. MITRIĆ Sime SIMO, rođen 1916. godine u s. Čuklić, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, komandir 2. čete Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo kod Kupresa.

77. MULAOMEROVIĆ Čamila IBRAHIM, rođen 1911. godine u Jajcu, Musliman, briački radnik, aktivista NOP-a, ubijen u Jajcu 16. oktobra.

78. NERAC Pere SAVO, rođen 1903. godine u s. Babici, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, komandir voda 3. čete Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo 25. 9. u Jajcu.

79. NINIĆ Jove STOJAN, rođen 1917. godine u s. Brđani, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo 27. jula kod Mrkonjić-Grada.

80. NIŠIĆ Pavla ĐURO, rođen 1890. godine u s. Gorica, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik potpredsjednik Sreskog NO odbora Jajce, poginuo oktobra u selu Gorici kod Šipova.

81. NIŠIĆ Cvije MARKO, rođen 1924. godine u s. Ljoljićima, opština Jajce, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo septembra kod Bugojna.

82. NIŠIĆ Ilije VASKRSIJA, rođen 1915. godine u s. Brišće, opština Jajce, Srbin, zemljoradnik, komesar čete Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo 11. 10. u selu Popužama kod Šipova.

83. NOVAK Nike RADIVOJ, rođen 12. 7. 1921. godine u zaseoku Stare Kuće, selo Krezluk kod Jajca, Srbin, zemljoradnik, borac Uarnog bataljona »Simo Šolaja« III krajiškog NOP odreda, poginuo u Strojicama kod Šipova 15. oktobra.

84. OBRADOVIĆ Ilije ĐURO, rođen 1904. godine u s. Ljuši, opština Donji Vakuf, Srbin, zemljoradnik, borac Ljušanske čete, Janjskog gerilskog bataljona. Na prevaru predat ustašama i ubijen u Travniku oktobra 1941. godine. (Greškom, izostavljen je iz spiska poginulih boraca 1941. godine, koji je objavljen u I knjizi Zbornika sjećanja).

85. OKULIĆ lie MILAN, rođen 1900. godine u s. Stupna, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo u selu Stupna kod Šipova.

86. OLIĆ Sime RISTO, rođen 1903. godine u s. Olići, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, umro kod Šipova.

87. OLIĆ Bojana SAVO, rođen 1908. godine u s. Olići, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo 14/15. avgusta kod Kupresa.

88. OLIĆ Spire STEVAN, rođen 1922. godine u s. Olićima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, ekonom čete III krajiškog NOP odreda, poginuo 25. februara u selu Kozilima kod Šipova.

89. OMERSPAHIĆ Saida ZUHDIJA, rođen 1917. godine u Jajcu, Musliman, stolarski radnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo u logoru Jase-novac.

90. PANDŽIĆ Jove DRAGOLJUB, rođen 1921. godine u s. Babin Dol, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo u Babinom Dolu kod Šipova.

91. PANDŽIĆ Krstana SIMO, rođen 1910. godine u s. Babin Dol, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo u selu Vukovu kod Donjeg Vakufa.

92. PERIĆ Sime MLADINKO, rođen 1923. godine u s. Guvno, opština Donji Vakuf, Srbin, zemljoradnik, borac 4. bataljona 1. proleterske brigade, poginuo u avgustu kod Bugojna.

93. PERIĆ Vase JOVO, rođen 1926. godine u s. Guvno, opština Donji Vakuf, Srbin, zemljoradnik, borac 4. bataljona Prve proleterske brigade, poginuo avgusta kod Bugojna.

94. PENO Vukosava ĐURO, rođen 1923. godine u s. Čifluku, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo 2. oktobra u selu Ljuši kod Donjeg Vakufa.

■ 95. PETKOVIĆ Spire SIMO, rođen 1912. godine u s. Donji Mujdžići, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo u selu Sokolac kod Šipova.

96. PISAR Pere MITAR, rođen 1914. godine u s. Stupna, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo u selu Đumezlija-ma kod Jajca.

97. PLAVŠIĆ Pere ILIJA, rođen 1925. godine u s. Pribeljcima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u selu Podobziru kod Šipova.

98. POPOVIĆ Tode BRANKO, rođen 1914. godine u s. Vodici, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u selu Vodica kod Šipova.

99. POLIĆ Stanka RATKO, rođen 1920. godine u s. Vodice, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, komandir voda u 7. četi Bataljona »Iskra«, poginuo jula u Koprivnici kod Kupresa.

100. PAŠALIĆ Sime MILAN, rođen 1920. godine u s. Prisoje, opština Jajce, Srbin, zemljoradnik, borac 1. krajiške NOU brigade, poginuo u selu Mišići kod Prijedora.

101. PRANJKO Ante SLAVKO, rođen 1899. godine u Jajcu, Hrvat, obučarski radnik, aktivista NOP-a, poginuo u Jajcu 16. oktobra.

102. PROLE Save BOŽO, rođen 1916. godine u s. Kozilima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo 15. oktobra u selu Kozilima kod Šipova.

103. PROLE Maksima DRAGO, rođen 1919. godine u Blagaju kod Kupresa, Srbin, šumarski tehničar, komesar Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo maja na Pljevnim podovima.

104. PROLE Despota ILIJA, rođen 1923. godine u s. Kozilima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo 15. oktobra na Kozilima kod Šipova.

105. PROLE Mile SAVO, rođen 1912. godine u s. Kozile, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac 5. čete Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo 3. aprila na Kozilima kod Šipova.

106. PROTIĆ Tode SIMO, rođen 1920. godine u s. Čuklić, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, zamjenik komandira čete Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, umro od zadobijenih rana u borbi u selu Strojice kod Šipova 17. avgusta.

107. PRODANA Ostoje ČEDO, rođen 1926. godine u s. Brdo, opština Donji Vakuf, Srbin, zemljoradnik, borac Udrnog bataljona »Simo Šolaja« III krajiškog NOP odreda, poginuo avgusta u s. Silajdževini kod Donjeg Vakufa.

108. RADIĆ Pere SLAVKO, rođen 1928. godine u s. Sokolac, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo 15. septembra kod Jasikovca.

109. RADMAN Spire MIRKO, rođen 1919. godine u s. Babin Dol, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo u selu Vukovu kod Donjeg Vakufa.

110. RADMAN Stanka VID, rođen 1904. godine u s. Grbavici, opština Šipovo, Srbin, radnik, komesar čete Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, umro od zadobijenih rana u babi kod Jezera februara mjeseca.

111. RADOŠ Tome ĐURO, rođen 1900. godine u s. Natpolju opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo u Natpolju kod Šipova.

112. RADOŠ Pere DRAGOJE, rođen 1917. godine u s. Natpolju opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u planini Ravnoj gori kod Šipova.

113. RADOŠ Đure ŠPIRO, rođen 1900. godine u s. Natpolju, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u Ribniku.

114. RAKITA Maksima DUŠAN, rođen 1910. godine u s. Ljuši, opština Šipovo, Srbin, lugar, komandir Udarne čete III krajiškog NOP odreda, poginuo 28. juna u selu Strojice kod Šipova. Proglašen je narodnim herojem.

115. RAKITA Krstana SAVO, rođen 1920. godine u s. Babići, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac 3. čete Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo u selu Podobziru kod Šipova.

116. SAVKOVIĆ Stanka DUŠAN, rođen 1918. godine u s. Pribeljcima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo kod Kupresa.

117. SAVKOVIĆ Sime NIKOLA, rođen 1890. godine u s. Vodica, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, komandir 7. čete Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo jula u Koprivnici kod Kupresa.

118. SAVIĆ Vukosava LUKA, rođen 1923. godine u s. Čerkazovićima, opština Jajce, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo avgusta kod Kupresa.

119. SIMIĆ Stanka JOVO, rođen 1916. godine u s. Čuklić, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo na Dragnić-podovima kod Šipova.

120. SIMOTIĆ Cvijana RISTO, rođen 1910. godine u s. Ljuši, opština Donji Vakuf, Srbin, zemljoradnik, borac Ljušanske čete Janjskog gerilskog bataljona. Na prevaru predat ustašama i ubijen u Travniku oktobra 1941. godine. (Greškom izostavljen iz spiska poginulih boraca 1941. godine objavljenog u I knjizi Zbornika sjećanja.)

121. STANOJČIĆ Sime MILE, rođen 1920. godine u s. Silajdevini, opština Donji Vakuf, Srbin, zemljoradnik, borac 5. bataljona III krajiškog NOP odreda, umro od zadobijenih rana.

122. STOLIĆ Mile KOJO, rođen 1926. godine u s. Slatina, opština Donji Vakuf, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u aprilu kod Kupresa.

123. ŠATORA Save STEVO, rođen 1912. godine u s. Majevac, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo kod Kupresa.

124. ŠOLAJA Laze SIMO SIMELA, rođen 1906. godine u s. Majevcu, opština Šipovo, Srbin, radnik, komandant Bataljona »Iskra«, III krajiškog NOP odreda, poginuo 12/13. avgusta kod Kupresa. Proglašen narodnim herojem.

125. ŠUMAR Jove MILAN, rođen 1925. godine u s. Vaganu opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo avgusta u selu Rastičevu kod Kupresa.

126. TEŠIĆ Pere ALEKSIJA, rođen 1920. godine u s. Lipovači, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo u julu kod Kupresa.

127. TIKVEDŽIJA Miće ĐURO, rođen 1921. godine u s. Milama, opština Jajce, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo u Čusinama kod Jajca.

128. TOMIĆ Jove TODE, rođen 1911. godine u s. Natpolju, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac I. krajiške NOU brigade, poginuo na Piskavici kod Prijedora.

129. TRKULJA Sime MILAN, rođen 1910. godine u s. Greda, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac I. krajiške NOU brigade, poginuo u Piskavici kod Prijedora.

130. TRIVUNOVIĆ Ilije MILE, rođen 1921. godine u s. Perućici, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u selu Majdanu kod Mrkonjić-Grada.

131. TRIVUNČEVIĆ Đure MARKO, rođen 1926. godine, u s. Žaovinama, opština Jajce, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u Borcima kod Jajca.

132. TURKIC Save SIMO, rođen 1916. godine u s. Vagan, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Iskra«, III krajiškog NOP odreda, poginuo maja u Oborcima kod Donjeg Vakufa.

133. UNČANIN Mile MILOSAV, rođen 1920. godine s. Đukići, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, teže ranjen u selu Olićima i podlegao ranama.

134. UNČANIN Špire DUŠAN, rođen 1916. godine u s. Strojicama, opština Šipovo, Srbin, tipografski radnik u Beogradu, vodnik u 2. četi 6. bataljona 1. proleterske brigade, član KPJ od novembra 1942. godine, poginuo - juna 1943. god. u Koritima, Gacko.

135. VELJKIĆ Sretka NENAD, rođen 1920. godine u s. Grabanta, opština Jajce, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Pelagić« III krajiškog NOP odreda, poginuo u oktobru u selu Vukovu kod Donjeg Vakufa.

136. VIŠEKRUNA Sime LJUBOMIR, rođen 1911. godine u s. Sokolac, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, poginuo 15. oktobra kod Jajca.

137. VRANIĆ Pere SAVO, rođen 1899. godine u s. Crni Lug, opština Bosansko Grahovo, Srbin, lugar, komandir čete Bataljona »Iskra« III krajiškog NOP odreda, preminuo od posljedica ranjavanja.

138. VRANIĆ Ilije MILAN, rođen 1924. godine u s. Volarima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo maja kod Čardaka.

139. ŽIŽA Jove NIKO, rođen 1920. godine u s. Sarićima, opština Šipovo, Srbin, zemljoradnik, borac III krajiškog NOP odreda, poginuo u Mrkonjić-Gradu.

N A P O M E N A :

Spisak poginulih boraca sastavljen je uz pomoć i saradnju opštinskih i mjesnih organizacija SUBNOR-a Donji Vakuf, Jajce i Šipovo. Iako su uloženi neophodni naponi da se u ovaj spisak unesu podaci za sve borce sa jajačkog područja koji su poginuli, odnosno umrli od posljedica ranjavanja i drugih posljedica koje su nastupile zbog sudjelovanja u borbenim i drugim aktivnostima partizanskih jedinica, Redakcijski odbor ne isključuje mogućnost daje neki borac izostavljen, a poginuo je 1942. godine.

S A D R Ź A J

Mesud Hotić i Radomir Mitrić:	
Neke karakteristike razvoja narodnooslobodilačke borbe 1942.....	7

I

BORBA ZA UČVRŠĆIVANJE NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA

Radomir Mitrić	
Borbe oko Jezera i početak blokade Mrkonjić-Grada	15
Vaskrsija Stupar	
Borba za oslobođenje Jezera.....	18
Blagoje Pekez	
Iznenadenje kod Jezera.....	21
Lazar Simić	
Naš prodor u Magaljdol	22
Simo Šobić	
»Doček« Nove 1942. godine u Majdanu	24
Milan Prole	
Napad u novogodišnjoj noći	25
Milan Cumbo	
Napad na željezničku stanicu Barice.....	27
Mile Kovač	
Ganija je izdahnuo na našim rukama	30
Jovo Milovac	
Komandir iz Šolajinog bataljona	33
Mirko Grabež	
Na desnoj obali Vrbasa.....	34
Mirko Janković	
Prve borbe oko Komara i Oboraca	39
Nikola (Tode) Vidović	
Donio sam sanitetski materijal	41
Slavko Ivica	
Odlazak u partizane.....	42
Dr Franc Kleinhappel	
Partizanski liječnik.....	-44
	559

Lazar Simić	
Dva karavana pukovnika Šimića	49
Petar B. Vidović	
Konferencija u Aginom Selu	52
Petar B. Vidović	
Omiljeni komesar našeg odreda.....	54
Mesud Hotić	
Šolajin bataljon u zasjedi	56
Petar Vidović	
Uništenje neprijateljske komore na Previlima	59
Simo Tikvedžija	
Bio sam komordžija.....	61
Lazar Simić	
Napad na Mrkonjić-Grad	62
Petar Vidović	
Napadao sam na Mrkonjić-Grad.....	63
Slavko Ivica	
Zasjeda na pruži Jajce - Donji Vakuf*	66
Mile Nišić	
Uništavanje topovskih zrna	68
Slavko Ivica	
Zasjeda na cesti Bugojno - Kupres	69
Mile Jandrić	
U proleterskom bataljonu Bosanske krajine.....	71
Bogoljub Gavrančić	
Puškomitraljezac »Rogo«	77
Irfan Filipović	
Dosljedan i odlučan komunista.....	79
Slavko Ivica	
Grupa za vezu	81
Dragoljub Topić	
Borba na Grdovu i Gostilju.....	84
Ahmed Džubo	
Rušenje željezničke pruge	86
Hazim Eminefendić	
Diverzija na pruži Jajce - Donji Vakuf	89
Mile Nišić	
Napad sa Zec-kamena	91
Vaskrsija Stupar	
Odlazak Druge čete Bataljona »Pelagić« u Udarni bataljon	93
Radomir Mitrić	
Ostao je zauvijek u kanjonu Neretve.....	96
Niko Boroja	
Poklon partizanima u tovaru sijena.....	97
Stanko Bodo	
Borba na padinama Kalina 11. aprila 1942. godine.....	101
Milan Vujić	
Boravak u Udarnom bataljonu	105

Milan Vojinović	
Prvi dani u Udarnom bataljonu	107
Gavro Vučenović	
Sa Janjanima u Prvoj krajiškoj brigadi.....	110
Branko Pilić	
Četvrta četa Bataljona »Pelagić« od nastanka do preformiranja.....	113
Mirko Savić	
Mladi »poljarići« ■.....	116
Milutin Morača	
Susret sa Simom Šolajom i njegovim borcima.....	118
Radojka Miljević - Prole	
Politički komesar Šolajinog bataljona.....	121
Jovo Kljajić	
Priča o topu	124
Branko Lacić	
Akcija na Selištu	126
Hazim Eminefendić	
Borba na Vukovom kamenu	128
Jovo Nikolaš	
Diverzija na kanalu.....	130
Mirko Vukadin	
Spasonosno obavještenje	131
Irfan Filipović	
»Komesaru piši!«.....	132
Svetozar Sakan	
Poraz izdajnika na Popužama	135
Mihajlo Milovac	
Između dva položaja	137
Bogoljub Marijanac	
Marijanac Milan Mima	139
Hazim Eminefendić	
Narodni heroj Stipo Đerek.....	141
Vlado Bužanin	
Sa kosidbe sam otišao u partizane.....	146
Radomir Mitrić	
Skendervakufska konferencija i njen značaj za razvoj NOP-a u našem kraju . . .	147
Todor Jokić	
Bataljon »Pelagić« u 1942. godini	152
Vaskrsija Stupar	
Neka zbivanja u Bataljonu »Pelagić« 1942. godine.....	155
Radomir Mitrić	
Partizanski telefon	166
Vaskrsija Stupar	
Sjećanje na Doku Jokića.....	168
Radomir Mitrić	
Put za Prijedor.....	171
Cvijan Jovišević	
Stavili smo petokrake	174

Milan Cumbo	
Spriječili smo četničko rovarenje u svojoj četi.....	176
Radomir Mitrić	
Politička aktivnost Sreskog komiteta KPJ Jajca.....	180
Vojo Savić	
Sjećanje na Prvu okružnu konferenciju SKOJ-a za okrugJajce.....	195
Jovo Kljajić, Kalaba Spaso, Lazo Simić, Todor Olić, Milun Prole:	
Sjećanja na događaje u Bataljonu »Iskra« tokom 1942. godine	198
Lazar Simić	
Glasanje na Vodjevića podu	210
Zorka Solaja	
Simelu su razoružali na prevaru	212
Mesud Hotić	
Todora Lujić.....	215
Dušan Marković	
Iz Bataljona smo protjerali četničke emisare	218
Jovo Milovac	
Izdaja četnika i borba protiv partizana.....	220
Pero Lekić	
Izvršio sam Nemanjin zadatak	225
Radomir Mitrić	
Kako je otkriven izdajnički rad Cvijana Popovića	227
Spasoje Knežević	
Prijem u Partiju.....	230
Trivun Jovišević	
Partijska ćelija u Babićima.....	232
Mirko Ponjević	
Informativni centar u Natpolju.....	234
Svetko S. Mitrić	
Omladinske organizacije u opštini Grbavica.....	236
Vojo Mitrić	
Čuklički i Grbavički skojevski aktiv.....	238
Stanko Rakita	
Pjesma palom pastiru	240
Savko Savić	
Omladinski kurs u Glogovcu.....	241
Simo Kovačić	
Četni skojevski aktiv	243
Bogdan Rakita	
Formiranje omladinskih četa u Janju	245
Mitar Š. Kvirgić	
Predvojnička obuka i akcije omladine iz opštine Babići	247
Ostoja Malinović	
Podobzirski aktiv SKOJ-a.....	250
Stanko Rakita	
Dječak i partizan.....	252
Spiro Jovišević	
Majčina kletva.....	253

Jovo Jandrić	
Formiranje Strojičke omaldinske čete i njene najvažnije aktivnosti.....	255
Milka Bursać - Marijanac	
Organizovanje i djelovanje omaldine u Strojicama	257
Ljubomir Cumbo	
Janjski omladinci na obuci ii Podgrmeču	263
Marko Peno	
Formiranje aktiva SKOJ-a sela Čifluk i njegova aktivnost upočetnom periodu .	266
Makso Lončar	
Kako sam postao član SKOJ-a	269
Stanko Rakita	
Grbavički momci	271
Milka Bursać - Marijanac	
Aktivnost žena na oslobođenoj teritoriji Janja i Pljeve.....	273
Rosa Gavranić	
Organizovanje i aktiviranje žena u opštini Babići	279
Milka Bursać - Marijanac	
Boja Poletanović.....	281
Milka Bursać - Marijanac i Drago Vidović	
Rosa Marijanac	283
Fra Jozo Markušić	
Iz dnevnika.....	286
Đuro Savatić	
Bio sam ilegalac	288
Ibro Delić	
Saradnja s partizanima	292
Dr Abdurahman Tupara	
Lijekovi za partizane	294
Irfan Filipović	
Prkosio je kuršumima.....	296
Ahmed Džubo	
Lucija.....	298
Mujo Hrnjić	
Puška za partizane	300
Ahmed Džubo	
Hrabri ilegalac.....	302
Rezak Tirić	
Crvena zastava.....	305
Šaban Kovač	
Partizanski saradnik u domobranskoj uniformi.....	309
Dragan Lacić	
Od dide do dide pa u Šedinac	315
Jovo Mitrić	
Aktivnost narodnooslobodilačkih odbora u opštini Grbavica	316
Jovo Milovac	
Grbavički odbornici.....	319
Ilija Sakan	
Istinski predstavnici svog naroda.....	320

Trivun Jovišević	
Formiranje Opštinskog narodnooslobodilačkog odbora Babići.....	322
Rade Pavlović	
Organizacija narodnooslobodilačkih odbora na području opštine Vinac	324
Dražko P. Krstan	
Prvi odbornici na području sela Oboraca	325
Đurađ Gajanović	
Rad i aktivnost pljevskih odbornika	328
Risto Radovanac	
Ratni dani u selu Babićima	330
Jovo Milovac, Rade Marijanac:	
Formiranje Sreskog narodnooslobodilačkog odbora Jajce	335
Dragojlo Markić	
Borac i odbornik	337
Niko Rakita	
Izgradnja magacina u Janju.....	338
Ranko Rakita	
Moja odbornička dužnost.....	340

II

POLET NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA

Vita Cvetković	
Među svojim.....	343
Petar Pepa Crepulja	
Moj prvi susret s proleterima	348
Dane Rakita	
Susret s proleterima	350
Milosav Bojić	
Mladen barjaktar	351
Niko N. Boroja	
Borbe oko Donjeg Vakufa i zločiniustaša u julu 1942. godine.....	357
Slobodan Ilić	
Sa Prvom proleterskom stigao samu rodni kraj	360
Vaso Miljković	
Stradanje naroda sela Urije	361
Ilija Ponjević	
Napad na Kupres	366
Hazim Eminefendić	
Prezrelo voće.....	371
Mirko Njijatović	
U Krezluku.....	372
Mladen Marin	
Prvo oslobođenje Jajca.....	374
Miroljub Sakan	
U borbi za oslobođenje Jajca.....	379
Mile Nišić	
Vodić proleterima u napadu na Jajce.....	383

Vojo Mitrić	
Moja posljednja pratnja Milanu Iliću	384
Spaso Kalaba	
Učešće Bataljona »Iskra« u prvomoslobođenju Jajca	385
Milan Prole	
Čuvao sam so.....	390
Miroljub Sakan	
U Udarnom bataljonu	391
Vaskrsija Stupar, Hazim Eminefendić:	
Sjećanje na Milana Stupara.....	392
Ilija Ponjević	
Janjski omladinci sa crnogorskim proleterima.....	394
Simo Popadić	
Formiranje i prva akcija Udarnog bataljona »Simo Šolaja«	398
Franjo Rajić	
Pomogli smo u oslobođenju Jajca	400
Branko Lacić	
Osam dana u oslobođenom Jajcu.....	403
Stana Jakešević	
Grlili smo i ljubili oslobodioce Jajca.....	407
Dragoslav Marković	
Djevojka iz Jajca	410
Rada Đurić	
Postala sam partizanka	413
Hazim Eminefendić	
Neprijateljski ranjenici u partizanskoj bolnici	415
Stanko Rakita	
Drug Tito je preš'o preko Janja	416
Dušan Dakić	
Karavan iz Jajca za bolnicu u Glogovcu.....	417
Mile Jović	
Mladi »Šolaja«	418
Niko Boroja	
Zijametski bataljon.....	420
Trivo Veselinović	
Kurir komandanta Šolaje.....	427
Lazar Simić	
Ofanziva na Janj i Pljevu u jesen 1942. godine	429
Jovo Milovac	
Neprijateljska ofanziva na našu slobodnu teritoriju	436
Ahmed Džubo	
Oktobarska ofanziva na Janj i Pljevu.....	438
Hazim Eminefendić	
Udarni bataljon »Šolaja« u borbi na Oborcima	440
Ahmed Džubo	
Borbe kod sela Djihanića.....	442
Dragojlo Markić	
Tragedija u kući Ilije Šajina.....	444

Todor Jokić	
Kovina trojka.....	447
Ahmed Džubo	
Smotra i priredba na obroncima Vitoroga	450
Petar Vidović	
Borbe na Kozilima u oktobru 1942. godine.....	452
Simo Šobić	
Borili smo se sa Nijemcima i domobranima na Kozilima.....	454
Hazim Eminefendić	
Od mitraljesca do predsjednika suda	456
Ruta Salom	
Bezgranična odanost Partiji.....	458
Radojka Kos - Vranić	
Spas u špilji	459
Makso Prole	
Pokolj na Dragnić-podovima	461
Ostoja Glamočak	
Tri dana u pećini	462
Svetko Mitrić	
Po drugi put u zbjegu	463
Spiro Jovišević	
U zbjegu	464
Lazar Popržen	
Zločin u Bravnicama	467
Nedeljko Kalajdžić	
Po kazni na stražu	469
Radovan Trivunčić	
Ostao sam među leševima	470
Ahmed Džubo	
Drugo oslobođenje Jajca.....	472
Miće Grubač	
Ponovo smo oslobodili Jajce	477
Branko Pilić	
Poginuo je u borbi za svoj grad	482
Dragoljub Topić	
Napad na Vinac.....	483
Ahmed Džubo	
Bolničar Zuhdija.....	487
Ahmed Džubo	
Pjevao je »Bilećanku«	489
Jovo Kljajić	
Pripreme 3. KNOP odreda za formiranje brigade i oružane akcije u tom periodu	491
Todor Olić	
Na posebnom zadatku.....	494
Dr Ilija F. Kostić	
Sjećanja na rad Okružnog komiteta KPJ Jajce (avgust 1942 - maj 1943).....	496
Spaso Kalaba	
O partijskoj organizaciji u Bataljonu »Iskra«	502

Ahmed Džubo	
Na Okružnoj konferenciji KPJ.....	505
Pero Lekić	
Aktivnost ćelije KPJ u Pljevi	« 509
Hazim Eminefendić	
Na Okružnoj konferenciji SKOJ-a u Glamoču	512
Svetko Mitrić	
Pripreme za Prvi kongres USAOJ-a	514
Jovo Kljajić	
Putovanje na Prvi kongres USDAO-a.....	517
Radojka Kos - Vranić	
Formiranje skojevske organizacije u Pljevi	521
Stanko Olič	
O radu omladine u opštini Pljeva.....	523
Jovo Milovac	
Ekonomske teškoće u Janju i Pljevi.....	526
Mirko Mijatović	
Osnivanje prvih narodnooslobodilačkih odbora u Krezluku	529
Krsto (Tome) Mitrić	
Naši karavani.....	530
Hazim Eminefendić	
Partizanska majka.....	532
Niko Boroja	
Neustrašivi i svestrani aktivista narodnooslobodilačkog pokreta	534
Simo Kovačić	
Od drvosječe do vijećnika AVNOJ-a	337
Hazim Eminefendić	
Nepokolebljivi proleter.....	541
Vaskrsija Stupar	
Komanda mjesta u oslobođenom Mrkonjić-Gradu	543
Derviš Deda Kršlak	
Porodica revolucionara.....	545
Spisak boraca i aktivista NOP-a sa jajačkog područja poginulih 1942. godine . ..	549

JAJAČKO PODRUČJE
U OSLOBODILAČKOM RATU I REVOLUCIJI
1941-1945.

Zbornik sjećanja

Korektor:
Borivoje Savić

Štampa:
Vojna štamparija - Split

Štampano u 5000 primjeraka, 1983.